

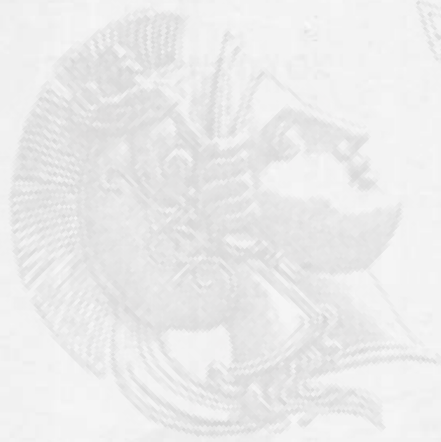
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ
ΣΤΙΣ ΑΛΕΞ ΑΡΑΦΗΝΙΔΕΣ (ΛΟΥΤΣΑ)

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ
ΣΤΙΣ ΑΛΕΞ ΑΡΑΦΗΝΙΔΕΣ (ΛΟΥΤΣΑ)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

140305

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ
ΣΤΙΣ ΑΛΕΞ ΑΡΑΦΗΝΙΔΕΣ (ΛΟΥΤΣΑ)

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
2013

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ
140303 2014

© Ακαδημία Αθηνών και Κωνσταντίνος Καλογερόπουλος

Έκδοτική επίμελεια: Εύγενία Σαράντη

Παραγωγή - Έκτύπωση:

Άφοι Έμμ. Παπαδάκη - «Στοιχειάγρα» ΕΠΕ

ISBN: 978-960-404-272-2 [SET]

978-960-404-273-9

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΩΤΟΣ

ΕΥΝΟΙΟΥΡΓΙΑΣ

Ε. Η ΠΑΡΑΛΑΒΗ ΠΡΩΤΗ

ΣΥΝΟΜΙΛΙΑΣ

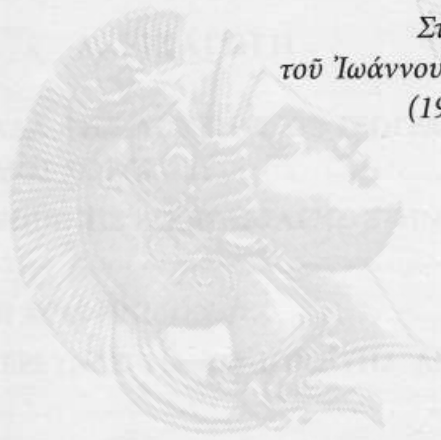
Η. Η ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ

ΤΗΣ ΑΣΤΕΙΑΣ

Η. Η ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΑΣΤΕΙΑΣ

ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟΤΗΤΑΣ

ΠΡΟΒΛΕΨΕΩΣ

Στή μνήμη
του Ιωάννου Κ. Παπαδημητρίου
(1904-1963)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΥΚΟΥΡΗΣ
140303 2014

Επιμέλεια
κατ' εντολήν Κ. Παλαδάκη
(1901-1963)

© Ακαδημία Αθηνών και Κοινότητα της Καλογριτσέας

Εκδοτική επιμέλεια: Ρόγνη Χαράντη

Παραγωγή - Εκτύπωση

Αφοί Εμμ. Παλαδάκη - Σοφιστράτα ΕΠΕ

ISBN 978 960 404 273 9

978 960 404 273 9

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	23
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	27

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Η ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΠΕΔΙΑΔΑ ΤΗΣ ΛΟΥΤΣΑΣ ΩΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΑΥΤΟΝΟΜΟΣ ΧΩΡΟΣ.....	37
II. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΛΟΥΤΣΑΣ.....	41
III. Ο ΔΗΜΟΣ ΤΩΝ ΑΛΩΝ ΑΡΑΦΗΝΙΔΩΝ.....	45
IV. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ	47

Β. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΓΡΑΠΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

I. ΟΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΩΡΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (6ος και 5ος αι. π.Χ.) ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ <i>ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΤΗΝ ΕΝ ΤΑΥΡΟΙΣ</i> ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ (414/413 π.Χ.).....	59
<i>Εισαγωγή</i>	59
<i>Χρονοδιάγραμμα πλοκής</i>	60
<i>Έπισκόπηση τών προσεγγίσεων τής σύγχρονης έρευνας σχετικά με τις τελετουργίες που συνδέονται με τόν μύθο τής Ίφιγένειας τής έν Ταύροις</i>	64
<i>Μέθοδος</i>	91

<i>Ἡ ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ ἡ πρόιμη κλασικὴ ἐποχὴ (β' τέταρτο βου ἕως α' μισὸ 5ου αἰ. π. Χ.)</i>	94
ΤΟ ΣΚΗΝΙΚΟ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ	94
α. Τὸ σκηνικὸ.....	94
β. Τὰ πρόσωπα	98
ΟΙ ΟΥΦΕΙΣ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΤΑΥΡΩΝ.....	100
α. Ἡ χθόνια πλευρὰ τῆς λατρείας: ἡ Ἴφιγένεια τῆς Ταυρίδας ὡς χθόνια θεότητα	100
β. Ἡ ἥρωικὴ πλευρὰ τῆς λατρείας: ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἴφιγένεια τῆς Ταυρίδας ὡς ἥρωες-εὐεργέτες τῆς κοινότητος.....	101
γ. Ἡ στρατιωτικὴ-πολιτικὴ πλευρὰ τῆς λατρείας: ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἴφιγένεια στὴν Ταυρίδα ὡς ἐφηβικὰ πρότυπα.....	102
<i>Στάδιο ἀπομάκρυνσης/ἀποχωρισμοῦ (πεδίο δράσης Ἀπόλλωνος καὶ Ἄρτέμιδος = 1ο στάδιο Van Genner)</i>	103
Ἀγόρια	103
i. Τὸ τελετουργικὸ σχῆμα τῆς προσφορᾶς τῆς κόμης.....	103
ii. Τὸ τελετουργικὸ σχῆμα τοῦ φόνου τῶν βοδιῶν τῆς κοινότητος (βουφόνια)	104
iii. Τὸ τελετουργικὸ σχῆμα τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου.....	105
Κορίτσια	107
<i>Μεταίχμιακὸ στάδιο (πεδίο δράσης Ἄρτέμιδος = 2ο στάδιο Van Genner)</i>	107
Ἀγόρια	107
i. Οἱ ἄρρενες συμμετέχοντες ἦταν μέλη τῆς ἀριστοκρατίας τῆς ὕστερης ἀρχαϊκῆς καὶ πρόιμης κλασικῆς ἐποχῆς	107
ii. Ἡ στρατιωτικὴ συντροφικότητα	108
iii. Ἡ ὁμοιότητα μὲ τὴ λακωνικὴ κρυπτεία.....	109
iv. Τὸ κυνήγι.....	111
v. Σύλληψη καὶ κίνδυνος θανάτωσης.....	112
<i>Ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν στὶς δοκιμασίες τῶν ἀγοριῶν</i>	112
1. Ἀνάκριση μὲ στόχο τὴν ἐξακρίβωση τῆς καταγωγῆς τῶν ὑποψηφίων	112
2. Ἡ ἐπικληρὸς Ἡλέκτρα καὶ ἡ ἀναχώρηση τοῦ Πυλάδη γιὰ τὸν οἶκο	113
3. Ἡ λόγχη τοῦ Πέλοπα καὶ ἡ ἀναχώρηση τοῦ πολεμιστῆ Ὀρέστη γιὰ τὴν πόλη.....	113
Κορίτσια	114
i. Ἡ Ἴφιγένεια ὡς ἐφηβικὸ πρότυπο τῶν κοριτσιῶν	114
ii. Ἡ προετοιμασία τοῦ γάμου τῶν κοριτσιῶν	115

Στάδιο ἐπανεένταξης (πεδίο δράσης Διονύσου, Απόλλωνος, Ἀθηνᾶς καὶ Ἀρτέμιδος = 3ο στάδιο <i>Van Gennep</i>).....	116
Ἀγόρια	116
i. Ὁ γάμος καὶ οἱ Χόες	116
1. Ἐπίκληση τοῦ κατεχοχὴν συμβόλου τῆς πόλης – Ἡ ἐστία.....	116
2. Σύναψη γάμου – Διαδικασία ἀναγνώρισης τοῦ Πυλάδη ὡς πόσεως τῆς Ἡλέκτρας	116
3. Συμμετοχὴ τοῦ Ὁρέστη ὡς νέου πολεμιστῆ καὶ ὡς τρίχρονου ἀγοριοῦ στὴν ἐορταστικὴ κοινότητα τῆς πόλης – Οἱ Χόες.....	117
ii. Νέο στάδιο ἀπομάκρυνσης τοῦ ὑποψήφιου πρὸς μύηση Ὁρέστη.....	120
1. Τὸ δίκαιο τῆς πόλης (ὁ Ἄρειος Πάγος) δὲν ἀπαλλάσσει τὸν Ὁρέστη ἀπὸ τὸ μίasma	120
2. Ἀσκητισμὸς	121
3. Ἡ πόλη τῶν Ἀθηνῶν ὑπολογίζει τὴ γνώμη τῶν γυναικῶν.....	121
iii. Μυστικὴ ἐορτὴ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος	121
1. Ἡ κήρυξη τῆς ἐορτῆς.....	122
2. Ἐξαγνισμὸς τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸν ἄρχοντα	122
3. Πομπὴ πρὸς τὴ θάλασσα.....	122
4. Μυστικὲς τελετουργίες καθαρμοῦ.....	123
5. Κεντρικὴ θυσία: μίμηση ἀνθρωποθυσίας	124
6. Ἀθλητικοὶ ἀγῶνες: παγκράτιο καὶ ἀκοντισμὸς.....	125
7. (Ψεύτικη) μάχη	125
8. Οἱ ναῦται, ἡ Ἰφιγένεια καὶ ὁ στρατὸς.....	125
9. Ὁμοιότητα τῆς τελετουργίας τῆς κλοπῆς, τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς ἀνα- ζήτησης τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ταυροπόλου στὶς Ἄλες μὲ τὴν παρόμοια τελετουργία τῆς Ἴρας στὴ Σάμο.....	126
Κορίτσια	127
i. Ἡ Ἄρτεμις τῶν Ταύρων ὡς θεὰ τῆς γέννησης παιδιῶν	127
ii. Κυκλικὸι χοροὶ παρθένων ὑπὸ τὴ συνοδεία μουσικῆς σὲ σχέση μὲ τὸν γάμο	127
δ. Ἡ διονυσιακὴ πλευρὰ τῆς λατρείας: ὁ Ὁρέστης ὡς Διόνυσος.....	128
ε. Ἡ ναυτικὴ πλευρὰ τῆς λατρείας: ὁ Ὁρέστης καὶ ὁ Πυλάδης ὡς Διόσκουροι	130
<i>Ἡ ὄριμη κλασικὴ ἐποχὴ (β' μισὸ 5ου αἰ. π. Χ.)</i>	132
ΟΙ ΟΥΦΕΙΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ	132
α. Ἡ χθόνια πλευρὰ τῆς νέας λατρείας	132
β. Ἡ στρατιωτικὴ-πολιτικὴ πλευρὰ τῆς νέας λατρείας.....	134
γ. Ὁ χαρακτήρας τῆς ἀλλαγῆς καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ Εὐριπίδη.....	136
δ. Μικρότεροι θεοὶ ποὺ ἐμπλέκονται στὴ νέα λατεία, ὁ Απόλλων καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος	137

Π. ΟΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (4ος αἰ. π. Χ.) ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΕΠΙΤΡΕΠΟΝΤΕΣ ΤΟΥ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

<i>Οἱ ἐπιγραφές</i>	139
<i>Τὰ στοιχεῖα πὸν προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές</i>	143
ΟΙ ΔΗΜΟΤΕΣ	144
Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ.....	144
ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΟΝΥΣΙΟ:	
ΙΕΡΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ	145
ΟΙ ΤΑΜΙΑΙ	145
ΟΙ ΙΕΡΟΠΟΙΟΙ.....	145
Ο ΚΗΡΥΞ	146
Η ΥΠΑΡΕΧ ΘΕΑΤΡΟΥ	146
Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΧΟΡΗΓΙΑΣ.....	146
ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ	147
ΟΙ ΕΟΡΤΕΣ.....	147
<i>Οἱ Ἐπιτρέποντες τοῦ Μενάνδρου</i>	148

Γ. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Ι. ΟΙ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

<i>Λατρευτικὲς περίοδοι</i>	151
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1 ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΛΑΚΚΟΕΙΔΩΝ ΤΑΦΩΝ/ΠΡΩΙΜΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (ΜΕ ΙΙΙ/ΥΕ Ι-ΥΕ ΙΙΒ/ΙΙΑ1, 1700-ἀρχὲς 14ου αἰ. π.Χ.)	153
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 2 ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ (ΥΕ ΙΙΑ2-ΥΕ ΙΙΒ2, 1370-ἀρχὲς 12ου αἰ. π.Χ.)	154
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 3 ΜΕΤΑ-ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (ΥΕ ΙΙΓ, 1185/1180-ἀρχὲς 11ου αἰ. π.Χ.)	154
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 4 ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ (ΥΠΟΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΩΣ ΥΣΤΕΡΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ, 1065-720 π.Χ.).....	154
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 5 ΠΡΩΙΜΗ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (720/700-575 π.Χ.).....	154
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 6 ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΪΚΗ/ΠΡΩΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (575-450 π.Χ.).....	155
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 7 ΩΡΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (ΜΕΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 5ου ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 5ου αἰ. π.Χ., 450-420/400 π.Χ.)	155
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 8 ΥΣΤΕΡΗ ΚΛΑΣΙΚΗ/ΠΡΩΙΜΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (420/400-275/250 π.Χ.).....	157
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 9 ΜΕΣΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (275/250-150 π.Χ.).....	160

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 10 ΥΣΤΕΡΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (150-75/50 π.Χ.).....	160
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 11 ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ (50 π.Χ.-400 μ.Χ.).....	161
<i>Ανασκαφικά δεδομένα</i>	
ΟΙ ΧΩΡΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ	161
α. Χώρος 1: Ό ναός της Αρτέμιδος Ταυροπόλου και οί επιχώσεις του έσωτερικού του (οικόπεδο Λ. Χούντα).....	162
β. Χώρος 2: Κινητά εύρήματα από τις επιχώσεις της βόρειας πλευράς του ναού.....	167
γ. Χώρος 3: Κινητά εύρήματα από τις επιχώσεις της βορειοδυτικής πλευράς του ναού	169
δ. Χώρος 4: Κινητά εύρήματα από τὰ μπάζα της δυτικής πλευράς του ναού.....	170
ε. Χώρος 5: Κινητά εύρήματα από τις επιχώσεις παρά την νοτιο- δυτικήν γωνίαν του ναού.....	171
στ. Χώρος 6: Κινητά εύρήματα από τις επιχώσεις της νότιας πλευράς του ναού.....	172
ζ. Χώρος 7: Κινητά εύρήματα από τις επιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος.....	173
η. Χώρος 8: Κινητά εύρήματα από τις επιχώσεις του κυκλικού κτίσματος.....	174
θ. Χώρος 9: Κινητά εύρήματα από την επίχωση της ανατολικής πλευράς του ναού (ή «τομή ανατολικά του ναού»)	175
ι. Χώρος 10: Κινητά εύρήματα στο Μουσείο Βραυρώνος με την ένδειξη «Λούτσα 1956-1957»	175
Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ.....	176
II. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ	
<i>Γενικά στοιχεία</i>	179
<i>Οικοδομική σύνθεση του μεγάλου ναού</i>	180
ΕΥΘΥΝΤΗΡΙΑ.....	180
ΚΡΗΠΙΔΑ	183
α. Πρώτη βαθμίδα κρηπίδας	183
β. Δεύτερη βαθμίδα κρηπίδας (στυλοβάτης).....	184
γ. Το φαινόμενο της δίβαθμης κρηπίδας	185

ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΣ	186
α. Θεμέλιο	186
β. Εἴσοδος	187
γ. Λατρευτικὸ ἄγαλμα	188
δ. Ἀναλογίες κάτοψης	188
ΚΙΟΝΕΣ ΠΕΡΙΣΤΥΛΙΟΥ	192
α. Χαρακτηριστικὰ κίωνων	192
β. Ἀριθμὸς κίωνων	193
<i>Προτάσεις ἀποκατάστασης</i>	193
<i>Παρατηρήσεις στὶς προτάσεις ἀποκατάστασης</i>	195
ΔΑΠΕΔΑ	197
α. Δάπεδα πτερῶν	197
<i>Χαλικόστρωτο δάπεδο</i>	198
<i>Πλακόστρωτο δάπεδο</i>	199
β. Δάπεδο σηκοῦ	199
ΕΙΣΟΔΟΙ	200
α. Ἐσωτερικὲς εἴσοδοι	200
β. Ἐξωτερικὲς εἴσοδοι	200
ΘΡΙΓΚΟΣ	201
ΛΕΤΩΜΑ	201
ΚΕΡΑΜΩΣΗ	201
α. Στέγες κορινθιακοῦ τύπου	201
<i>Ἡ πρώιμη κλασικὴ στέγη</i>	202
<i>Ἐπαέτιδα σίμη</i>	202
<i>Ἡγεμόνες στρωτῆρες</i>	203
<i>Ἡγεμόνες καλυπτῆρες</i>	205
<i>Κορυφαῖοι καλυπτῆρες</i>	206
<i>Ἡ ὄριμη κλασικὴ στέγη</i>	207
<i>Κορυφαῖοι καλυπτῆρες</i>	207
β. Στέγη λακωνικοῦ τύπου	209
ΥΛΙΚΑ ΔΟΜΗΣ ΚΑΙ ΧΡΩΜΑΤΑ	210
α. Πωρόλιθος	210
β. Μάρμαρο	210
γ. Πηλὸς	211
δ. Ξύλο, μόλυβδος, σίδηρος	211
ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΜΟΝΑΔΑΣ ΜΗΚΟΥΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ	211

<i>Κατάλογος τῶν σωζόμενων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ μεγάλου ναοῦ</i>	212
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 6 ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΪΚΗ/ΠΡΩΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	212
<i>Οἱ κεραμίδες τῆς στέγης</i>	212
Κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου (A 1 - A 14)	212
α. Ἦγεμόνες καλυπτῆρες μὲ μέτωπο ἀνθεμωτοῦ σχήματος	212
β. Ἦγεμόνες στρωτῆρες	213
γ. Κορυφαῖοι καλυπτῆρες	216
δ. Ἐπαέτιδα σίμη	216
ΠΕΡΙΟΔΟΣ 7 ΩΡΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	217
<i>Οἱ κεραμίδες τῆς στέγης</i>	217
Κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου (A 15)	217
Κορυφαῖος καλυπτῆρας	217
<i>Αρχιτεκτονικὰ εὐρήματα ποὺ δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μὲ ἀκρίβεια</i>	218
<i>Οἱ κεραμίδες τῆς στέγης</i>	218
Κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου (A 16 - A 21)	218
Θραύσματα καλυπτῆρων καὶ στρωτῆρων	218
Κεραμίδες λακωνικοῦ τύπου (A 22 - A 39)	219
α. Θραύσματα καλυπτῆρων	219
β. Θραύσματα στρωτῆρων	219
<i>Θραύσματα δομικῶν μερῶν ἀπὸ πωρόλιθο</i>	220
Κίονας	220
Τρίγλυφο	220
Μετόπη	220
<i>Τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ ἱεροῦ</i>	221
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 1: ΕΠΙΜΗΚΕΣ ΚΤΗΡΙΟ (ΣΤΟΑ₂)	221
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 2: ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ ΟΡΘΟΓΩΝΙΩΝ ΠΩΡΙΝΩΝ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ (ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΑΣΣΑ)	223
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 3: ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ	224
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 4: ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΝΟΤΙΩΣ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ	224
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 5: ΜΙΚΡΟ ΙΕΡΟ (ΗΡΩΟ ΤΗΣ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑΣ)	224
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 6: ΠΩΡΙΝΟ ΚΤΙΣΜΑ ἢ ΠΡΟΠΥΛΟ (ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΤΟΥΝΤΑ)	227
<i>Συμπεράσματα</i>	227

III. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ

<i>Μεθοδολογικές παρατηρήσεις</i>	231
<i>Περίοδος 1 Έποχή τῶν Λακκοειδῶν Τάφων/πρώιμη μυκηναϊκή ἐποχή</i>	
ΑΜΑΥΡΟΧΡΩΜΗ ΠΟΛΥΧΡΩΜΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ (POLYCHROME MAINLAND WARE)	
Κλειστά σχήματα: Ἀμφορέας ἢ ὕδρια (Κ 1)	233
ΑΜΑΥΡΟΧΡΩΜΗ ΑΙΓΙΝΗΤΙΚΗ ΜΟΝΟΧΡΩΜΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ (AEGINAETAN MONOCHROME WARE)	
Κλειστά σχήματα: Ἀμφορέας ἢ ὕδρια (Κ 2)	234
ΓΚΡΙΖΑ ΜΙΝΥΑΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	
Ἀνοικτά σχήματα: Ἡμισφαιρικά κύπελλα (Κ 3 - Κ 6), κύαθοι μὲ ψηλὸ πόδι τοῦ τύπου Goblet (Κ 7 - Κ 19), μεγάλη βαθιὰ φιάλη (Κ 20), ἀνοικτά σχήματα ἀκαθόριστου τύπου (Κ 21 - Κ 22)	235
ΣΚΟΤΕΙΝΟΧΡΩΜΗ ΕΝΤΡΙΠΤΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ (DARK BURNISHED POTTERY)	
Κλειστά σχήματα: Κλειστὸ σχῆμα ἀκαθόριστου τύπου (Κ 23). Ἀνοικτά σχήματα: Κρατήρας (Κ 24), κύαθοι μὲ ψηλὸ πόδι τοῦ τύπου Goblet (Κ 25 - Κ 26)	240
ΑΝΟΙΚΤΟΧΡΩΜΗ ΕΝΤΡΙΠΤΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ (PALE BURNISHED POTTERY)	
Κλειστά σχήματα: Κλειστὸ (;) σχῆμα ἀκαθόριστου τύπου (Κ 27). Ἀνοικτά σχήματα: Μόνωτο κύπελλο μὲ κάθετη, ὑπερυψωμένη λαβή (Κ 28), κύαθοι μὲ ψηλὸ πόδι τοῦ τύπου Goblet (Κ 29 - Κ 31), ἀνοικτὸ σχῆμα ἀκαθόριστου τύπου (Κ 32)	241
ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΕΡΥΘΡΟ ΚΑΙ ΜΕΛΑΝΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ AEGINA RED-SLIPPED WARE	
Ἀνοικτά σχήματα: Κρατήρας (Κ 33)	243
ΧΡΗΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	
Κλειστά σχήματα: Μικρὸς πίθος τοῦ τύπου Barrel Jar (Κ 34), μεγάλα κλειστά ἀγγεῖα μὲ ψηλὸ, χωνοειδῆ λαμὸ καὶ πλαστικὴ διακόσμηση (Κ 35 - Κ 36)	
Ἀνοικτά σχήματα: Κρατήρας (Κ 37)	244
ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ	
Χύτρες καὶ ἄλλα μαγειρικὰ ἀγγεῖα (Κ 38 - Κ 40)	246
ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΧΡΥΣΗ ΜΙΚΑ ΑΙΓΙΝΗΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ (GOLD MICA AEGINAETAN, COARSE PLAIN WARE)	
Καπάκι ἀπὸ ἀποθηκευτικὸ ἢ μαγειρικὸ σκεῦος (Κ 41)	246
<i>Περίοδος 2 Έποχή τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων</i>	
ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΓΡΑΠΤΗ	
Κλειστά σχήματα: Ὑδρία FS 128 (Κ 42). Ἀνοικτά σχήματα: Κρατήρας FS 9 (Κ 43)	247
<i>Περίοδος 3 Μετα-ανακτορικὴ ἐποχή</i>	
ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΓΡΑΠΤΗ	
Κλειστά σχήματα: Ἀμφορέας FS 69 (Κ 44)	248

ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΑΔΙΑΚΟΣΜΗΤΗ

Κλειστά σχήματα: Πρόχους με πλεξιδωτή λαβή FS 106 (Κ 45), ύδριες FS 128 ή άμφορες (Κ 46 - Κ 48). Άνοικτα σχήματα: Κύπελλο με επίπεδη βάση και κωνικά ίσια τοιχώματα FS 222 (Κ 49), άρύταινα FS 236 (Κ 50), κύλικα FS 267 (Κ 51), κρατήρες FS 281 (Κ 52 - Κ 53), σκύφοι FS 284 (Κ 54 - Κ 55), λεκάνη FS 294 ή FS 302 (Κ 56), χύτρα (Κ 57)	249
--	-----

Περίοδος 4 Πρώιμη εποχή του Σιδήρου

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΓΡΑΠΤΗ

Κλειστά σχήματα: Ύδρια (Κ 58)	254
-------------------------------------	-----

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Άνοικτα σχήματα: Λεκάνη (Κ 59), κρατήρες/δίνοι (Κ 60 - Κ 61)	254
--	-----

ΑΔΙΑΚΟΣΜΗΤΗ

Άνοικτα σχήματα: Σκύφος (Κ 62)	256
--------------------------------------	-----

Περίοδοι 4-5 Πρώιμη εποχή του Σιδήρου/πρώιμη αρχαϊκή εποχή

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΓΡΑΠΤΗ

Άνοικτα σχήματα: Σκύφος (Κ 63)	256
--------------------------------------	-----

Περίοδος 5 Πρώιμη αρχαϊκή εποχή

ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ

Κλειστά σχήματα: Άλάβαστρο (Κ 64), σφαιρικοί άρύβαλλοι (Κ 65 - Κ 68)	257
--	-----

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Λεκάνη (Κ 69)	261
---------------------	-----

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Πίθος (Κ 70)	261
--------------------	-----

Περίοδοι 5-6 Πρώιμη αρχαϊκή έως ύστερη αρχαϊκή/πρώιμη κλασική εποχή

ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ

Κλειστά σχήματα: Σφαιρικός άρύβαλλος (Κ 71)	262
---	-----

ΑΤΤΙΚΗ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Άνοικτα σχήματα: Σκύφοι (Κ 72 - Κ 73)	262
---	-----

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Πίθοι (Κ 74 - Κ 75), λεκάνη (Κ 76)	264
--	-----

Περίοδος 6 Ύστερη αρχαϊκή/πρώιμη κλασική εποχή

ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ

Κλειστά σχήματα: Σφαιρικοί άρύβαλλοι (Κ 77 - Κ 80)	267
--	-----

ΑΤΤΙΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ

Κλειστά σχήματα: Λουτροφόροι (Κ 81 - Κ 88), λήκυθος (Κ 89). Άνοικτα σχήματα: Κρατηρίσκοι (Κ 90 - Κ 101), σκύφοι (Κ 102 - Κ 103), κύλικες (Κ 104 - Κ 107), πινάκιο (Κ 108)	268
---	-----

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Κλειστά σχήματα: Λήκυθοι (Κ 109 - Κ 110), λήκυθος/δλπη (Κ 111), πελίκη	
--	--

(Κ 112). Άνοικτα σχήματα: Κύπελλο του τύπου Mug (Κ 113 - Κ 114), σκύφοι (Κ 115 - Κ 133), κύλικες (Κ 134 - Κ 148), άλατοδοχεία (Κ 149 - Κ 151), φιάλες (Κ 152 - Κ 153), λεκανίδες ή λεκάνες (Κ 154 - Κ 156), πινάκιο (Κ 157).....	280
ΑΤΤΙΚΗ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ	
Πινάκιο (Κ 158)	297
ΧΡΗΣΤΙΚΗ	
Κλειστά σχήματα: Ύδρια (Κ 159), κάδος (Κ 160), άλλο κλειστό (;) άγγείο (Κ 161). Άνοικτα σχήματα: Λεκάνες (Κ 162 - Κ 165), άλλα άνοικτα σχήματα (Κ 166 - Κ 167)	297
ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ	
Χύτρα (Κ 168)	301
<i>Περίοδοι 6-7 Ύστερη αρχαϊκή έως ώριμη κλασική εποχή</i>	
ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ	
Κλειστά σχήματα: Λήκυθοι (Κ 169 - Κ 170). Άνοικτα σχήματα: Κύλικα (Κ 171), κάρθαρος (Κ 172), κρατήρας (Κ 173), λεκανίδα (Κ 174)	301
ΧΡΗΣΤΙΚΗ	
Κλειστά σχήματα: Πρόχους (Κ 175), άμφορέας (Κ 176), κάδος (Κ 177). Άνοικτα σχήματα: Λεκάνη (Κ 178)	304
<i>Περίοδος 7 Ύριμη κλασική εποχή</i>	
ΑΤΤΙΚΗ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ	
Άνοικτα σχήματα: Κρατήρας καλυκόσημος (Κ 179)	305
ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ	
Κλειστά σχήματα: Λήκυθοι (Κ 180 - Κ 182). Άνοικτα σχήματα: Σκύφος (Κ 183), κύπελλο του τύπου Mug (Κ 184 - Κ 185), κύλικες (Κ 186 - Κ 190), φιάλες (Κ 191 - Κ 198), φιαλίδια και άλατοδοχεία (Κ 199 - Κ 201), κρατήρας (Κ 202)	306
ΧΡΗΣΤΙΚΗ	
Κλειστά σχήματα: Ύδρια (Κ 203), άμφορείς (Κ 204 - Κ 208), ιγδίο (Κ 209), πώμα (Κ 210)	314
ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ	
Πύραυνο (Κ 211)	317
<i>Περίοδοι 7-8 Ύριμη κλασική έως ύστερη κλασική/πρώιμη έλληνιστική εποχή</i>	
ΑΤΤΙΚΗ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ	
Άνοικτο άγγείο άβέβαιου τύπου (Κ 212)	317
ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ	
Σκύφος (Κ 213), φιάλη (Κ 214)	318
ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ	
Χύτρες/λοπάδια (Κ 215 - Κ 216)	319

Περίοδος 8 "Υστερη κλασική και πρώιμη ελληνιστική εποχή**ΑΤΤΙΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ**

Κλειστά σχήματα: Παναθηναϊκοί αμφορείς (Κ 217 - Κ 227) 319

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Κλειστά σχήματα: Όλπες, οίνοχόες, λήκυθοι (Κ 228 - Κ 233), κλειστό άγγείο άβέβαιο τύπου (Κ 234). Άνοικτά σχήματα: Άωτο κωνικό κύπελλο (Κ 235), σκύφοι (Κ 236 - Κ 240), φιάλη του τύπου Bolsal (Κ 241), κάνθαροι (Κ 242 - Κ 253), φιάλες (Κ 254 - Κ 262), μόνωτα φιαλίδια (Κ 263 - Κ 264), άωτα φιαλίδια και άλατοδοχεία (Κ 265 - Κ 271), πινάκια (Κ 272 - Κ 275), πυξίδα (Κ 276), άνοικτά σχήματα άβέβαιου τύπου (Κ 277 - Κ 278), άλλο άνοικτό άγγείο (Κ 279) 327

ΓΚΡΙΖΑ

Άνοικτά σχήματα: Φιαλίδιο (Κ 280), πώμα (Κ 281) 345

ΧΡΗΣΤΙΚΗΚλειστά σχήματα: Άμφορείς (Κ 282 - Κ 286), πρόχους (Κ 287), άλλο κλειστό σχήμα άκαθόριστου τύπου (Κ 288). Άνοικτά σχήματα: Λεκάνες (Κ 289 - Κ 291), λεκάνες του τύπου *deer bowl: projecting rim* (Κ 292 - Κ 294), κυψέλες (Κ 295 - Κ 297) 346**ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ**

Χύτρα (Κ 298) 352

Περίοδοι 8-9 "Υστερη κλασική/πρώιμη ελληνιστική έως μέση ελληνιστική εποχή**ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ**

Κλειστά (:) σχήματα: Φιάλη (Κ 299) 353

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Κλειστά σχήματα: Άμφορέας (Κ 300) 354

Περίοδος 9 Μέση ελληνιστική εποχή**ΑΤΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ**

Κλειστά σχήματα: Κλειστό άγγείο με τροπιδωτό σώμα (Κ 301), πρόχους (Κ 302). Άνοικτά σχήματα: Κάνθαροι (Κ 303 - Κ 305) 355

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣΚλειστά σχήματα: Μυροδοχείο (Κ 306), οίνοχόες (Κ 307 - Κ 308), λήκυθοι (Κ 309 - Κ 310), πρόχοι (Κ 311 - Κ 312). Άνοικτά σχήματα: Κάνθαροι (Κ 313 - Κ 320), κύπελλο του τύπου *cup with interior decoration: type 2* (Κ 321), φιάλες (Κ 322 - Κ 324), πινάκιο (Κ 325), σαλτσιέρες (Κ 326 - Κ 329) 357**ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΗ ΣΕ ΜΗΤΡΑ**

Άνοικτά σχήματα: Μεγαρικοί σκύφοι (Κ 330 - Κ 336) 366

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Κλειστά σχήματα: Άμφορείς (Κ 337 - Κ 341), φλασκά (Κ 342), άλλο κλειστό σχήμα άκαθόριστου τύπου (Κ 343). Άνοικτά σχήματα: Δίωτο κύπελλο (Κ 344), δίωτο βαθύ κύπελλο με άναδιπλωμένες λαβές (Κ 345), κυψέλη (Κ 346) 370

Περίοδοι 9-10 Μέση έως ύστερη ελληνιστική εποχή

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ	
Άνοικτά σχήματα: Κάνθαροι (Κ 347 - Κ 348), φιάλη (Κ 349).....	374
ΓΚΡΙΖΑ	
Κλειστά σχήματα: Μυροδοχείο (Κ 350).....	375
ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΗ ΣΕ ΜΗΤΡΑ	
Άνοικτά σχήματα: Μεγαρικοί σκύφοι (Κ 351 - Κ 353).....	376
ΧΡΗΣΤΙΚΗ	
Κλειστά σχήματα: Λάγυνος (Κ 354), άλλο κλειστό σχήμα άκαθόριστου τύπου (Κ 355).....	377

Περίοδος 10 "Ύστερη ελληνιστική εποχή

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ	
Κλειστά σχήματα: Προχοΐδιο (Κ 356). Άνοικτά σχήματα: Φιάλες (Κ 357 - Κ 359), πινάκια (Κ 360 - Κ 362), σαλτσιέρες (Κ 363 - Κ 366), πυξίδες (Κ 367 - Κ 368), κρατήρας (Κ 369).....	379
ΓΚΡΙΖΑ	
Κλειστά σχήματα: Λάγυνος (Κ 370).....	385
ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΗ ΣΕ ΜΗΤΡΑ	
Άνοικτά σχήματα: Μεγαρικοί σκύφοι (Κ 371 - Κ 381), άλλο άνοικτό σχήμα άκαθόριστου τύπου (Κ 382).....	385
ΧΡΗΣΤΙΚΗ	
Κλειστά σχήματα: Λάγυνοι (Κ 383 - Κ 387), πρόχοι (Κ 388 - Κ 389), τριφυλλόστομες πρόχοι/οινόχες (Κ 390 - Κ 391), άμφορέας (Κ 392). Άνοικτά σχήματα: Πυξίδα (Κ 393), κυψέλη (Κ 394).....	390

Περίοδος 11 Έποχή τών ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων

ΕΡΥΘΡΟΒΑΦΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ SIGILLATA ΤΥΠΟΥ Α	
Άνοικτά σχήματα: Μικρό πινάκιο (Κ 395), μεγάλο ρηχό πινάκιο (Κ 396), ήμισφαιρικό κύπελλο (Κ 397).....	395
ΧΡΗΣΤΙΚΗ	
Κλειστά σχήματα: Πρόχοι (Κ 398 - Κ 400), κλειστό άγγείο (Κ 401), άμφορείς και έμπορικοί άμφορείς/άγγεϊα μεταφορās (Κ 402 - Κ 413). Άνοικτά σχήματα: Λεκάνη (Κ 414), κυψέλη (Κ 415).....	397
ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ	
Κατσαρόλες/ταψιά (Κ 416 - Κ 417), χύτρες (Κ 418 - Κ 422).....	403

IV. ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ

Περίοδος 5 Πρώιμη αρχαϊκή εποχή

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ	
Ειδώλια.....	405
Άνθρωπόμορφα (Μ 1 - Μ 49).....	405

α. Χειροποίητα συμπαγή ειδώλια με κυλινδρικό κορμό άττικού τύπου (M 1 - M 43)	405
β. Χειροποίητα συμπαγή ειδώλια με σανιδόσχημο κορμό (M 44 - M 47).....	422
γ. Σωματώδεις ειδώλια με σωληνωτό κάτω τμήμα (M 48)	424
δ. Σωματώδεις συμπαγές ειδώλια (M 49).....	425
<i>Ζωόμορφα (M 50 - M 59)</i>	425
α. Ειδώλια αλόγων (M 50 - M 58)	425
β. Ειδώλια πτηνού (M 59)	430
Πίνακας (;) (M 60)	430
Σφονδύλι (M 61)	431
Λυχνάρι (M 62).....	432
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΣΤΕΑΤΙΤΗ	
Σφραγίδα νησιωτικού τύπου (M 63)	433
Περίοδος 6 "Υστερη αρχαϊκή/πρώιμη κλασική εποχή	
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ	
Κάτοπτρα (M 64 - M 65)	434
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ	
Ειδώλια (M 66)	437
Λυχνάρι (M 67).....	437
Περίοδος 7 "Ωριμη κλασική εποχή	
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ	
Έπίνητρο (M 68)	438
Λυχνάρι (M 69).....	439
Περίοδος 8 "Υστερη κλασική/πρώιμη ελληνιστική εποχή	
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΑΡΓΥΡΟ	
Νόμισμα (M 70)	439
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ	
Νομίσματα (M 71 - M 72).....	441
Συνδετήρες σχήματος T (M 73 - M 74)	442
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ	
Ειδώλια (M 75)	443
Λυχνάρι (M 76).....	443
Περίοδος 9 Μέση ελληνιστική εποχή	
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ	
Νόμισμα (M 77)	445
Περίοδος 10 "Υστερη ελληνιστική εποχή	
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ	
Νόμισμα (M 78)	445

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ	
Λυχνάρι (Μ 79).....	446
<i>Περίοδοι 10-11 "Υστερη ελληνιστική εποχή έως εποχή τών ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων</i>	
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ	
Νόμισμα (Μ 80)	446
<i>Περίοδος 11 Έποχή τών ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων</i>	
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ	
Νόμισμα (Μ 81)	447
<i>Μικροευρήματα που δέν μπορούν να ένταχθούν σε μία χρονολογική περίοδο</i>	
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ	
Αίχμη βέλους (Μ 82)	447
Καρφιά/βελόνες (Μ 83 - Μ 90)	449
Άγκιστρο ή γάντζος (Μ 91)	452
Συμπαγή δακτυλίδια (Μ 92 - Μ 93)	452
Νομίσματα (Μ 94 - Μ 96).....	453
Έλάσματα (Μ 97 - Μ 98)	454
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΣΙΔΗΡΟ	
Έλασμα (Μ 99).....	454
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΜΟΛΥΒΔΟ	
Βαρίδιο διχτυού (Μ 100)	455
Κάλυμμα λυχναριού (Μ 101)	456
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ	
Λυχνάρια (Μ 102 - Μ 103)	457
Πήλινα θραύσματα ειδωλίων ή/και επινήτρων (Μ 104 - Μ 107).....	458
Πήλινα πλακίδια (Μ 108 - Μ 119).....	458
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΜΑΡΜΑΡΟ	
Ανάλυφα (Μ 120 - Μ 121, Μ 123, Μ 126)	460
Άγάλματα (Μ 122, Μ 124 - Μ 125)	460
Άγγεία (Μ 127 - Μ 128)	461
ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΛΙΘΟ	
Μυλόπετρες (Μ 129 - Μ 130).....	462
Σφαιρικοί τρίφτες (Μ 131 - Μ 132)	462
ΟΨΙΑΝΟΣ	
Λεπίδα (Μ 133).....	463
ΟΣΤΟ ΑΠΟ ΑΙΓΟΕΙΔΕΣ	
Άστράγαλος (Μ 134).....	464
ΘΑΛΑΣΣΙΝΑ ΑΣΠΙΟΝΔΥΛΑ	
Δίθυρα του τύπου <i>Spondylus Gaederopus</i> (Μ 135 - Μ 138)	464
Δίθυρο του τύπου <i>Glycymeris Pilosa</i> (Μ 139)	465

Δ. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

I. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΑΝΑ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	469
<i>Περίοδος 1 Έποχή τών Λακκοειδών Τάφων/πρώιμη μυκηναϊκή εποχή (ΜΕ ΙΙΙ/ΥΕ Ι-ΥΕ ΙΙΒ/ΙΙΑ1, 1700-άρχες 14ου αί. π. Χ.)</i>	469
<i>Περίοδος 2 Έποχή τών μυκηναϊκών ανακτόρων (ΥΕ ΙΙΑ2-ΥΕ ΙΙΒ2, 1370-άρχες 12ου αί. π. Χ.)</i>	474
<i>Περίοδος 3 Μετα-ανακτορική εποχή (ΥΕ ΙΙΙΓ, περ. 1185/1180-άρχες 11ου αί. π. Χ.).....</i>	477
<i>Περίοδος 4 Πρώιμη εποχή του Σιδήρου (ύπομυκηναϊκή έως ύστερη γεωμετρική εποχή, 1065-720 π. Χ.)</i>	479
<i>Περίοδος 5 Πρώιμη αρχαϊκή εποχή (720/700-575 π. Χ.)</i>	484
<i>Περίοδος 6 Ύστερη αρχαϊκή/πρώιμη κλασική εποχή (575-450 π. Χ.)</i>	499
<i>Περίοδος 7 Ώριμη κλασική εποχή (450-420/400 π. Χ.).....</i>	504
<i>Περίοδος 8 Ύστερη κλασική/πρώιμη ελληνιστική εποχή (420/400- 275/250 π. Χ.).....</i>	506
<i>Περίοδος 9 Μέση ελληνιστική εποχή (275/250-150 π. Χ.)</i>	509
<i>Περίοδος 10 Ύστερη ελληνιστική εποχή (150-75/50 π. Χ.)</i>	509
<i>Περίοδος 11 Έποχή τών ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων (50 π. Χ.-400 μ. Χ.).....</i>	510
II. ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟ- ΠΟΥΛΟΥ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	513

Α. ΖΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

.....	416
.....	417
.....	418
.....	419
.....	420
.....	421
.....	422
.....	423
.....	424
.....	425
.....	426
.....	427
.....	428
.....	429
.....	430
.....	431
.....	432
.....	433
.....	434
.....	435
.....	436
.....	437
.....	438
.....	439
.....	440
.....	441
.....	442
.....	443
.....	444
.....	445
.....	446
.....	447
.....	448
.....	449
.....	450
.....	451
.....	452
.....	453
.....	454
.....	455
.....	456
.....	457
.....	458
.....	459
.....	460
.....	461
.....	462
.....	463
.....	464
.....	465
.....	466
.....	467
.....	468
.....	469
.....	470
.....	471
.....	472
.....	473
.....	474
.....	475
.....	476
.....	477
.....	478
.....	479
.....	480
.....	481
.....	482
.....	483
.....	484
.....	485
.....	486
.....	487
.....	488
.....	489
.....	490
.....	491
.....	492
.....	493
.....	494
.....	495
.....	496
.....	497
.....	498
.....	499
.....	500

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1997 ὁ Γενικὸς Γραμματέας τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ νῦν Γενικὸς Γραμματέας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Βασίλειος Χ. Πετράκος μοῦ ἀνέθεσε τὴ μελέτη καὶ δημοσίευση τοῦ ὑλικοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες (σημερινὴ Λούτσα), τὸ ὁποῖο εἶχε προέλθει ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές πού εἶχε διενεργήσει ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὸν χώρο αὐτὸ ὁ Ἰωάννης Παπαδημητρίου τὰ ἔτη 1956-1957, στὶς ὁποῖες συμμετεῖχε καὶ ὁ ἴδιος τότε, ὡς συνεργάτης τοῦ Παπαδημητρίου. Ἀναλογιζόμενος τὴν εὐκαιρία πού μοῦ παρουσιαζόταν νὰ ἀσχοληθῶ μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον περίφημα ἱερὰ τῆς Ἀττικῆς, ἀποδέχτηκα χωρὶς δισταγμὸ τὴν πρόταση αὐτή, παρόλο πού μέχρι ἐκείνη τὴν περίοδο εἶχα ἀσχοληθεῖ ἐπισταμένως κυρίως μὲ ζητήματα τῆς μυκηναϊκῆς περιόδου καὶ οἱ γνώσεις μου γιὰ τὸν ὑλικὸ πολιτισμὸ, καὶ κυρίως τὴν κεραμικὴ, τῆς «κλασικῆς» περιόδου ἦταν περιορισμένες.

Ἡ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἡ διαδικασία συγγραφῆς τοῦ βιβλίου ὑπῆρξε μακροχρόνια καὶ διενεργήθηκε σὲ τέσσερα στάδια ἐργασίας. Ἡ πρώτη φάση ἔλαβε ἐξ ὀλοκλήρου χώρα στὶς ἀποθήκες τοῦ Μουσείου Βραυρώνας καὶ περιέλαβε τὴ λεπτομερῆ καταγραφή τοῦ συνόλου τῶν εὐρημάτων, τὴν ταξινόμησή τους σὲ εἰδολογικὲς κατηγορίες καὶ τὴν ἐκπόνηση τῶν σχεδίων τους μὲ μολύβι. Ἡ φάση αὐτὴ ἐργασίας ξεκίνησε τὸν Αὐγούστο τοῦ 1997 καὶ τελείωσε τὸν χειμῶνα τοῦ 1998/1999 (ἡ ἐργασία λάμβανε χώρα τὰ Σαββατοκύριακα). Τὴν περίοδο αὐτὴ ἔτυχα τῆς ἄρτιας φιλοξενίας ἀλλὰ καὶ τῆς ὑποστήριξης τῆς ἀειμνήστου ἐπιμελήτριας τοῦ Μουσείου Βραυρώνας Κλαίρης Εὐστρατίου, ἡ ὁποία μάλιστα μοῦ παραχώρησε πρὸς δημοσίευση τὸ ἐκμαγεῖο καὶ τὸ ἀποτύπωμα τῆς νησιωτικῆς σφραγίδας Μ 63, τὸ ὁποῖο προῆλθε ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου κατὰ τὸ 1994. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω τοὺς πάντα πρόθυμους φύλακες τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Βραυρώνας γιὰ τὴν κάθε μορφῆς διευκόλυνση καὶ βοήθεια πού μοῦ παρεῖχαν τὴν περίοδο ἐκείνη, καὶ ἰδιαίτερα τὶς κυρίες Ἀλέκα Ραφτάκη καὶ Ἐφη Κληρονόμου.

Στὰ τρία χρόνια πού ἀκολούθησαν (1999-2002) (1) συντάχθηκε ὁ τελικὸς κατάλογος τῶν εὐρημάτων, (2) ἔγινε ἡ παραβολὴ καὶ ἡ σύγκριση τῶν εὐρημάτων μὲ ἀνάλογα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν ἑλληνικὸν χώρο, χρονολογήθηκαν ὅσα εὐρήματα κατέστη δυνατὸ νὰ χρονολογηθοῦν καὶ ἀποφασίστηκε ποῖα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα θὰ ἐπιλέγονταν γιὰ τὴν τελικὴ δημοσίευση καὶ ποῖα ὄχι, καὶ (3) μελανώθηκαν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψή μου τὰ ἀρχικά

σχέδια με μολύβι από τὸν σχεδιαστή τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Εὐάγγελο Ὀλύμπιο. Στὸ διάστημα αὐτὸ συνέγραψα, παράλληλα, καὶ τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις μου γιὰ τὴ λατρεία στὸ ἱερό, ἀναλύοντας τὴν *Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις* τοῦ Εὐριπίδη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν θρησκευτικῶν τελετουργιῶν – χρησιμοποίησα γιὰ τὶς προτεινόμενες ἐρμηνεῖες κυρίως τὰ πορίσματα τῆς φιλολογίας, τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας (ἐνότητα Β). Μιὰ πρώτη ἐκδοχὴ τοῦ βιβλίου ἦταν ἔτοιμη τὸ καλοκαίρι τοῦ 2002.

Τὰ ἐπιστημονικὰ θέματα ποὺ μὲ ἀπασχόλησαν κατὰ τὴν τρίτη φάση τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου (2003-2005) ἦταν κυρίως μεθοδολογικοῦ χαρακτήρα. Τὸ μεγαλύτερο πρόβλημα ἦταν ὅτι, γιὰ τὴ διαχρονικὴ ἐξιστόρηση τῶν θρησκευτικῶν τελετουργιῶν ποὺ συνδέονταν μὲ τὸ ἱερό αὐτὸ (πού, ὅπως ὑποδήλωνε τὸ ὕλικό, δὲν χρονολογοῦνταν ἀποκλειστικὰ στὴν κλασικὴ ἐποχὴ ἀλλὰ ξεκινοῦσαν ἤδη τὸν 17ο αἰ. π.Χ. καὶ διαρκοῦσαν μέχρι τὸν 4ο αἰ. μ.Χ.), καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν γραπτῶν πηγῶν μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἔπρεπε νὰ ἐνταχθεῖ τὸ ἐν πολλοῖς ἀστρωματογράφητο ὕλικό τοῦ ναοῦ σὲ ἓνα ἐνιαῖο χρονολογικὸ σύστημα συμβατὸ μὲ τὸν λατρευτικὸ χαρακτήρα του. Ὑστερα ἀπὸ σκέψη κατέληξα στὸ ἐξῆς σύστημα: Γιὰ νὰ διαγράψω τὴν ἱστορία τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου διέκρινα ἔνδεκα λατρευτικὲς περιόδους, στηριζόμενος ὄχι στὴν ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν συμβάντων τῆς γενικῆς ἱστορίας τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ σὲ κλειστὰ ἀρχαιολογικὰ σύνολα λατρευτικοῦ χαρακτήρα (κατὰ προτίμηση τῆς Ἀττικῆς, ὅπου αὐτὸ ἦταν ἐφικτό). Ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ παρακολουθήσει κανεὶς τὴ διαχρονικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἱεροῦ πατώντας σὲ σταθερὸ ἔδαφος. Τὴν περίοδο αὐτὴ προσέθεσα τὸ κεφάλαιο I στὸ Τρίτο Μέρος, στὸ ἀρχικὸ σῶμα τοῦ κειμένου, καὶ τροποποίησα ἀντιστοίχως τὸ ὑπόλοιπο κείμενο.

Τὰ ἔτη 2004-2005 ἔγιναν κατόπιν ἀδείας τῆς Β' Ἐφορείας ἐπιπρόσθετες ἐπισκέψεις στὸ Μουσεῖο Βραυρῶνος γιὰ τὴν ἐπανεξέταση πολλῶν εὐρημάτων. Γιὰ τὴν ἄδεια αὐτὴ ὀφείλω εὐχαριστίες στὴν τότε Ἐφορο Ἀρχαιοτήτων κυρία Βιβὴ Βασιλοπούλου.

Τὸ διάστημα 2006-2007 διενεργήθηκαν πολλὲς ἐργασίες ἀπαραίτητες γιὰ τὴν τελικὴ δημοσίευση τοῦ ὕλικου. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 2006 ἔγινε ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψή μου ἡ ἠλεκτρονικὴ ἐπεξεργασία τῶν μελανωμένων σχεδίων ἀπὸ τὴ γραφίστρια κυρία Δέσποινα Κωστέα. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 2007 ἔκανα τὶς τελικὲς μετρήσεις στὸ θεμέλιο τοῦ ναοῦ καὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἐνσωματώθηκαν στὸ κεφάλαιο II τοῦ Τρίτου Μέρους. Στὶς ἐργασίες μέτρησης μὲ βοήθησαν ἡ γυναίκα μου Κατερίνα καὶ ἰδιαίτερα ὁ φίλος κ. Κώστας Κουσουρῆς. Ἡ λήψη τῶν ἐγχρωμῶν φωτογραφιῶν τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ ἔγινε ἀπὸ τὸν κ. Κώστα Κουσουρῆ τὴν περίοδο αὐτὴ. Οἱ παλαιὲς ἀσπρόμαυρες φωτογραφίες προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Οἱ ἐγχρωμες φωτογραφίες τῆς κεραμικῆς καὶ τῶν μικροευρημάτων ἔγιναν τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2007 ἀπὸ τὸν ἀριστο φωτογράφο

κ. Στέφανο Στουρνάρα στο Μουσείο Βραυρώνος ύστερα από άδεια της τότε Έφορου των Αρχαιοτήτων κυρίας Ίωάννας Τσιριγώτη-Δρακωτού. Για τη βοήθεια και συμπαράσταση όλων των παραπάνω εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2007 τὸ χειρόγραφο καὶ οἱ πίνακες εἶχαν παραδοθεῖ γιὰ ἔκδοση στὴν τελικὴ τους μορφή. Στὰ ἕξι χρόνια ποὺ μεσολάβησαν ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐργασίας ὡς τὴν παρούσα δημοσίευση ἢ βιβλιογραφία σὲ θέματα ἱερῶν τῆς Ἀττικῆς δὲν ἔμεινε φυσικὰ στάσιμη. Ἄν καὶ ἡ οὐσία τῶν ἐπιχειρημάτων μου, πιστεύω, δὲν θίγεται σοβαρὰ ἀπὸ τὶς νέες δημοσιεύσεις, ἐν τούτοις ἔγινε προσπάθεια ἢ σχετικὴ βιβλιογραφία ἀπὸ τὸ 2008 καὶ μετὰ νὰ συμπληρωθεῖ ὅπου αὐτὸ θεωρήθηκε ἀναγκαῖο (κυρίως στὶς ὑποσημειώσεις).

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν μακροχρόνιων μελετῶν μου εἶχα τὴ δυνατότητα νὰ διεξαγάω οὐσιαστικὲς συζητήσεις καὶ νὰ δεχτῶ ἐπισημάνσεις καὶ συμβουλές γιὰ πολλὰ εἰδικὰ θέματα καὶ προβλήματα ἀπὸ ἐπιστήμονες διαφόρων εἰδικοτήτων. Ἰδιαίτερες ευχαριστίες ἀπευθύνω στὶς κυρίες Judith Binder (†), Karin Braun, Diana Breitfeld-v. Eickstedt, Βασιλικὴ Γεωργακά, Εὔη Γκορογιάννη, Gerhild Hübner, Astrid Lindenlauf, Μαριάνθη Μήκα, Penelope Mountjoy, Εὐτέρπη Ράλλη καὶ Εὐτυχία Σταυριανοπούλου, καθὼς καὶ στοὺς κ. Steve Diamant, Hans Rupprecht Goette, Ἄγγελο Ζαρκάδα, Γεώργιο Ζάχο, Μιχάλη Κοσμόπουλο, Merle Langdon, Joseph Maran, Χρήστο Μπουλώτη, Mark Munn, Florian Ruppenstein, Γεώργιο Παπαδόπουλο, Ἀθανάσιο Στεφανῆ καὶ Jere Wickens.

Εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης στὴν πρόωρα χαμένη ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων Μαίρη Οἰκονομάκου γιὰ τὴν παροχὴ στοιχείων ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τῆς κυρίως στὴν περιοχὴ τοῦ Λαυρίου, στὴν κυρία Ὑλγα Κακαβογιάννη γιὰ διευκρινίσεις σχετικὰ μὲ τὶς ἀνασκαφές τῆς Β' Ἐφορείας στὴν περιοχὴ τῆς παραλίας τῆς Λούτσας τὴ δεκαετία τοῦ 1970, στὴν κυρία Μαρία Στάθη γιὰ πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὶς πρόσφατες ἀνασκαφές τῆς Β' Ἐφορείας στὴ Λούτσα καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς, στὴν ἐξαιρετικὴ συντηρήτρια καὶ φίλη κυρία Τασούλα Βουτσινᾶ γιὰ τὴν καλοσύνη τῆς νὰ συντηρήσει τὰ μεταλλικὰ εὐρήματα, στὴν ἀρχαιολόγο φίλη κυρία Ίωάννα Νίνου γιὰ τὴ βοήθεια ποὺ μοῦ ἔχει προσφέρει κατὰ καιροὺς ἀπὸ τὸ φωτογραφικὸ ἀρχειο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, στὴν κυρία Ingrid Keller, ἢ ὅποια ἐπεξεργάστηκε μὲ ὑπευθυνότητα καὶ διόρθωσε τὸ κείμενο τῆς ἀγγλικῆς περίληψης, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα στὴ γυναίκα μου Κατερίνα, γιὰ τὶς ἀμέτρητες ὥρες ποὺ ἀφιέρωσε γιὰ νὰ μὲ βοηθήσει στὰ διάφορα στάδια τῶν ἐρευνῶν μου, καθὼς καὶ γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ἠθικὴ συμπαράστασή τῆς στὴν προσπάθειά μου.

Εἶναι δύσκολο νὰ ἐκφραστεῖ μὲ λόγια ἢ εὐγνωμοσύνη ποὺ ὀφείλω στὸν Γενικὸ Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. Βασίλειο Χ. Πετράκο γιὰ τὴν ἀμέριστη ὑποστήριξη καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ μοῦ παρεῖχε ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια. Μὲ προέτρεψε ἀρχικὰ νὰ ἀναλάβω τὴ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ τῆς

Ταυροπόλου, με έκπαιδευσε στα ζητήματα της αρχαιολογίας της Αττικής κυρίως μέσω της εμπλοκής μου σε ζητήματα μελέτης της ανασκαφής του στόν αρχαίο δήμο του Ραμνούνα, μου παρείχε οποιαδήποτε πληροφορία και βοήθεια κι αν του ζητούσα σχετικά με την τότε ανασκαφή, παρακολούθησε με πραγματικό ενδιαφέρον την όλη πορεία της εργασίας βοηθώντας με ουσιαστικά σε οποιοδήποτε πρόβλημα προέκυπτε, μερίμνησε για την άρτια έκδοση του βιβλίου και γενικά αποτέλεσε για μένα υπόδειγμα δασκάλου και εκδότη στα δεκαέξι και πλέον χρόνια που μεσολάβησαν από την αρχική φάση της μελέτης του υλικού μέχρι σήμερα.

Θερμές ευχαριστίες απευθύνω προς την Έπιτροπή των Τμήματος Έκδόσεως Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, ή οποία ένεκρινε τη δημοσίευση της εργασίας αυτής στη σειρά «Πραγματεΐα της Ακαδημίας Αθηνών».

Ευχαριστώ την κυρία Ευγενία Σαράντη όχι μόνο για τη φιλολογική συνδρομή της –την οποία είχε ξεκινήσει παλαιότερα ή κυρία Έλευθερία Κονδυλάκη–, αλλά και για την ουσιαστική συμβολή της στην άρτια έκδοτική έπιμέλεια του βιβλίου, καθώς και την κυρία Χαρά Παπαδάκη για τον άψογο επαγγελματισμό της αναφορικά με τα θέματα του τυπογραφείου. Οί παραπάνω κυρίες, και ιδιαίτερα ή κυρία Σαράντη, συνέβαλαν αποφασιστικά στο να πάρει τὸ βιβλίο την παρούσα μορφή.

Στὸ σημείο αυτό όφείλω, τέλος, να ευχαριστήσω τρία σημαντικά έπιστημονικά ιδρύματα, τὰ όποια μου παρείχαν έναν ιδεώδη χώρο ακαδημαϊκής εργασίας από τὸ 1997 έως σήμερα: την έν Αθήναις Αρχαιολογική Έταιρεία, όπου εργάστηκα δεκατρία χρόνια και εκπαιδύτηκα στα αρχαιολογικά ζητήματα της Αττικής, τὸ Γερμανικό Αρχαιολογικό Ίνστιτούτο της Αθήνας, πὸν καθ' όλη τή διάρκεια τῶν μελετῶν μου μου παρείχε πλήρη πρόσβαση στην πολύτιμη βιβλιοθήκη του, και την Ακαδημία Αθηνών, όπου εργάζομαι αυτή τή στιγμή ως έρευνητής. Σε μιὰ εποχή πὸν ή αρχαιολογία ως κλάδος τῶν ανθρωπιστικῶν έπιστημῶν δέχεται επιθέσεις άλλοτε ως υπερβολικά παραδοσιακή, άλλοτε ως υπερβολικά θεωρητική, αλλά σχεδόν πάντοτε ως ανεδαφική, μπορώ να πῶ ότι ή βοήθεια πὸν αποκόμισα από τὰ παραπάνω ιδρύματα μοιάζει περισσότερο ως ανέλπιστο δῶρο τής τύχης.

Κ. Καλογερόπουλος
Αθήνα, Οκτώβριος 2013

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Οί συντομογραφίες περιοδικών, λεξικών και συλλογικών έργων ακολουθούν τὸν *Κανονισμό Δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* (Ἀθῆναι 1989), σ. 12-21. Γιὰ τὶς ὑπόλοιπες συντομογραφίες ἀκολουθεῖται τὸ σύστημα συντομογράφησης τοῦ *American Journal of Archaeology*, σ. 111, 2007, σ. 14-34, καὶ online: <http://www.ajaonline.org/submissions/abbreviations>

Agora IV = R. H. HOWLAND, *The Athenian Agora IV: Greek Lamps and their Survivals*, Princeton 1958.

Agora VIII = E. T. H. BRANN, *The Athenian Agora VIII: Late Geometric and Protoattic Pottery. Mid 8th to Late 7th Century B.C.*, Princeton 1962.

Agora XII = B. A. SPARKES – L. TALCOTT, *The Athenian Agora XII: Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C.*, Princeton 1970.

Agora XXII = S. I. ROTROFF, *The Athenian Agora XXII: Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Moldmade Bowls*, Princeton 1982.

Agora XXVI = J. H. KROLL, *The Athenian Agora XXVI: The Greek Coins*, Princeton 1993.

Agora XXIX = S. I. ROTROFF, *The Athenian Agora XXIX: Hellenistic Pottery. Athenian and Imported Wheelmade Tableware and Related Material*, Princeton 1997.

Agora XXXI = M. M. MILES, *The Athenian Agora XXXI: The City Eleusinion*, Princeton 1998.

Agora XXXII = J. W. HAYES, *The Athenian Agora XXXII: Roman Pottery. Fine Ware Imports*, Princeton 2008.

Agora XXXIII = S. I. ROTROFF, *The Athenian Agora XXXIII: Hellenistic Pottery. The Plain Wares*, Princeton 2006.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, Λούτσα = Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, Γ' Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, Λούτσα, *ΑΔ*, 31, 1976 (1984), Β1, *Χρον.*, σ. 52-55.

Ἀνασκαφὲς Μετρό = Λ. ΠΑΡΑΜΑ – Ν. Χ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ (ἐπιμ.), *Ἡ πόλι κάτω ἀπὸ τὴν πόλι. Εὐρήματα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Μητροπολιτικοῦ Σιδηροδρόμου τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 2000.

Attika-Archäologie = H. LOHMANN – T. MATTERN (ἐπιμ.), *Attika. Archäologie einer «zentralen» Kulturlandschaft. Akten der Internationalen Tagung vom 18.-20. Mai 2007 in Marburg*, Wiesbaden 2010.

AUFFARTH, «Schöpfung» = CH. AUFFARTH, *Der drohende Untergang. «Schöpfung» in Mythos und Ritual im Alten Orient und in Griechenland am Beispiel der Odyssee und des Ezechielbuches, Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten*, 39, Berlin-New York 1991.

ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, Ἀμφορεῖς = Π. Δ. ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, *Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια. Συμβολὴ στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία τοῦ 4ου π. Χ. αἰ.*, *BAE*, 122, Ἀθήνα 1991.

BAUMER, Kult = L. E. BAUMER, *Kult im Kleinen. Ländliche Heiligtümer spätrachaischer bis hellenistischer Zeit. Attika – Arkadien – Argolis – Kynouria*, Rahden/Westf. 2004.

BENTZ, Preisamphoren = M. BENTZ, *Panathenäische Preisamphoren. Eine athenische Vasengattung und ihre Funktion vom 6.-4. Jahrhundert v. Chr.*, *AntK-BH*, 18, Basel 1998.

- BIERL, Orestes = A. BIERL, *Apollo in Greek Tragedy: Orestes and the God of Initiation*, σέ: J. Solomon (έπιμ.), *Apollo: Origins and Influences*, Tucson/London 1994, σ. 81-96.
- BLOESCH, *Schalen* = H. BLOESCH, *Formen attischer Schalen von Exekias bis zum Ende des strengen Stils*, Bern 1940.
- BOGCESS, *Pithos* = E. CH. M. BOGCESS, *The Development of the Attic Pithos* (Diss., Bryn Mawr 1972).
- BREMMER, *Scapegoat Rituals* = J. BREMMER, *Scapegoat Rituals in Ancient Greece*, σέ: R. Buxton (έπιμ.), *Oxford Readings in Greek Religion*, Oxford 2000, σ. 271-293.
- BURKERT, *Homo Necans* = W. BURKERT, *Homo Necans: Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen*, Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten, 32, Berlin-New York ²1997.
- BURKERT, *Τελετουργία* = W. BURKERT, *Έλληνική Μυθολογία και Τελετουργία. Δομή και Ιστορία*, Αθήνα 1993.
- BURR, *Proto-Attic* = D. BURR, *A Geometric House and a Proto-Attic Votive Deposit*, *Hesperia*, 2, 1933, σ. 542-640.
- BUSCHOR, *Stirnziegel* = E. BUSCHOR, *Die Tondächer der Akropolis. II. Stirnziegel*, Berlin-Leipzig 1933.
- Ceramicus Redivivus* = J. K. PΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Ceramicus Redivivus: The Early Iron Age Potters' Field in the Area of the Classical Athenian Agora*, *Hesperia Suppl.*, 31, Athens 2003.
- COSMOPOULOS, *Eleusis* = M. B. COSMOPOULOS, *Mycenaean Religion at Eleusis: The Architecture and Stratigraphy of Megaron B*, σέ: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ (έπιμ.), *Greek Mysteries. Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults*, London-New York 2003, σ. 1-24.
- CROPP, *Commentary* = M. J. CROPP, *Euripides. Iphigenia in Tauris with Introduction, Translation and Commentary*, Warminster 2000.
- DABNEY, *Jewellery* = M. K. DABNEY, *Jewellery*, σέ: *Kommos IV*, σ. 341-350.
- DEUBNER, *Feste* = L. DEUBNER, *Attische Feste*, Hildesheim ²1966.
- DIETZ, *Transition* = S. DIETZ, *The Argolid at the Transition to the Mycenaean Age. Studies in the Chronology and Cultural Development in the Shaft Grave Period*, Copenhagen 1991.
- DILLON, *Girls* = M. DILLON, *Girls and Women in Classical Greek Religion*, London-New York 2002.
- DUCAT, *Spartan Education* = J. DUCAT, *Spartan Education: Youth and Society in the Classical Period*, Swansea 2006.
- Early Greek Cult Practice* = R. HÄGG - N. MARINATOS - G. C. NORDQUIST (έπιμ.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26-29 June 1986*, *Acta Ath.*, 38, Stockholm 1988.
- EKROTH, *Brauron* = G. EKROTH, *Inventing Iphigeneia? On Euripides and the Cultic Construction of Brauron*, *Kernos*, 16, 2003, σ. 59-118.
- ΈλλΚερ = Γ' έπιστημονική συνάντηση για την έλληνιστική κεραμική: χρονολογημένα σύνολα-έργαστήρια, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991*, Θεσσαλονίκη 1994.
- FRANSSSEN, *Votiv* = J. FRANSSSEN, *Votiv und Repräsentation. Statuarische Weihungen archaischer Zeit aus Samos und Attika*, *Archäologie und Geschichte* 13, Heidelberg 2011.
- FURTWÄNGLER, *Aphaia* = A. FURTWÄNGLER - E. R. FIECHTER - H. THIERSCH, *Aegina. Das Heiligtum der Aphaia*, München 1906.
- GOETTE, *Σούνιον* = H. R. GOETTE, *Ό αξιόλογος δήμος Σούνιον. Landeskundliche Studien in Südost-Attika*, *Internationale Archäologie*, 59, Rahden/Westf. 2000.
- GOFF, *Violence* = B. GOFF, *The Violence of Community. Ritual in the Iphigeneia in Tauris*, σέ: *Rites of Passage*, σ. 109-128.
- GRAF, *Taurerland* = F. GRAF, *Das Götterbild aus dem Taurerland*, *AW*, 10.4, 1979, σ. 33-41.
- GRAEF - LANGLOTZ, *Akropolis I* = B. GRAEF - E. LANGLOTZ, *Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen I*, Berlin 1925.

- GRAEF – LANGLOTZ, *Akropolis II* = B. GRAEF – E. LANGLOTZ, *Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen II*, Berlin 1933.
- HAM, Male Maturation = G. HAM, The Choes and Anthesteria Reconsidered: Male Maturation Rites and the Peloponnesian Wars, *Rites of Passage*, σ. 201-218.
- HAMILTON, Choes = R. HAMILTON, *Choes and Anthesteria: Athenian Iconography and Ritual*, Ann Arbor 1992.
- HARTIGAN, Deceit = K. V. HARTIGAN, Salvation via Deceit: A New Look at the Iphigeneia at Tauris, *Eranos*, 84, 1986, σ. 119-125.
- HAYES, Sigillate Orientali = J. W. HAYES, Sigillate Orientali, *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale, Atlante delle forme ceramiche II, Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero)*, Roma 1985, σ. 1-96.
- HEINRICH, *Epinetron* = F. HEINRICH, *Das Epinetron: Aspekte der weiblichen Lebenswelt im Spiegel eines Arbeitsgeräts*, *Internationale Archäologie*, 93, Rahden/Westf. 2006.
- HENRICHS, Human Sacrifice = A. HENRICHS, Human Sacrifice in Greek Religion: Three Case Studies, *Le Sacrifice dans l'Antiquité. Vandœuvres/Genève, 25-30 août 1980, Entretiens sur l'Antiquité Classique*, 27, Vandœuvres/Geneva 1981, σ. 195-242.
- HENRICHS, Gewalt = A. HENRICHS, Blutvergießen am Altar. Zur Ritualisierung der Gewalt im griechischen Opferkult, σέ: B. Seidensticker – M. Vöhler (έπιμ.), *Gewalt und Ästhetik: Zur Gewalt und ihrer Darstellung in der griechischen Klassik*, Berlin 2006, σ. 59-90.
- HOESSLY, Katharsis = F. HOESSLY, *Katharsis. Reinigung als Heilverfahren: Studien zum Ritual der archaischen und klassischen Zeit sowie zum Corpus Hippocraticum, Hypomnemata*, 135, Göttingen 2001.
- HOLLINSHEAD, Sanctuaries of Artemis = M. B. B. HOLLINSHEAD, *Legend, Cult, and Architecture at Three Sanctuaries of Artemis* (Diss., Bryn Mawr 1979).
- HÜBNER, Dachterrakotten = G. HÜBNER, Dachterrakotten aus dem Kerameikos von Athen: Ein Beitrag zur Bauornamentik des 5. und 4. Jhs. v. Chr., *AM*, 88, 1973, σ. 67-143.
- JACOB-FELSCH, Kalapodi = M. JACOB-FELSCH, Die spätmykenische bis frühprotogeometrische Keramik, σέ: *Kalapodi I*, σ. 1-213.
- JONES, Dema House = J. E. JONES – L. H. SACKETT – A. J. GRAHAM, The Dema House in Attica, *BSA*, 57, 1962, σ. 75-114.
- JONES, Vari House = J. E. JONES – A. J. GRAHAM – L. H. SACKETT, An Attic Country House below the Cave of Pan at Vari, *BSA*, 68, 1973, σ. 355-452.
- Kabirenheiligtum III* = U. HEIMBERG, *Das Kabirenheiligtum bei Theben III: Die Keramik des Kabireions*, Berlin 1982.
- KAHIL, Artémis attique = L. G. KAHIL, Autour de l'Artémis attique, *AntK*, 8, 1965, σ. 20-33.
- KAHIL, Artémis de Brauron = L. G. KAHIL, L'Artémis de Brauron: rites et mystère, *AntK*, 20, 1977, σ. 86-98.
- Kalapodi I* = R. C. S. FELSCH (έπιμ.), *Kalapodi. Ergebnisse der Ausgrabungen im Heiligtum der Artemis und des Apollon von Hyampolis in der antiken Phokis*, I, Mainz 1996.
- Kalapodi II* = R. C. S. FELSCH (έπιμ.), *Kalapodi. Ergebnisse der Ausgrabungen im Heiligtum der Artemis und des Apollon von Hyampolis in der antiken Phokis*, II, Mainz 2007.
- Κέα – Κύθνος = Α. Γ. ΜΕΝΔΩΝΗ – Α. Ι. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ (έπιμ.), *Κέα – Κύθνος. Ιστορία και Αρχαιολογία. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Κέα – Κύθνος, 22-25 Ιουνίου 1994, Κέντρον Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, Έθνικόν Ίδρυμα Έρευνών, Μελετήματα*, 27, Αθήνα 1998.
- Kiapha Thiti II2* = J. MARAN, *Kiapha Thiti. Ergebnisse der Ausgrabungen II2. 2Jt. v. Chr.: Keramik und Kleinfunde*, *MarbWPr* 1990, Marburg 1992.

- Kiapha Thiti III1* = J. CHRISTIANSEN, *Kiapha Thiti. Ergebnisse der Ausgrabungen III1. The Iron-Age Peak Sanctuary, MarbWPr 1996*, Marburg 2000.
- KILIAN-DIRLMEIER, *Itonia* = I. KILIAN-DIRLMEIER, *Kleinfunde aus dem Athena Itonia-Heiligtum bei Philia (Thessalien)*, *RGZM Monographien*, 48, Mainz 2002.
- KNELL, *Tauropolos* = H. KNELL, *Der Tempel der Artemis Tauropolos in Lutsa*, *AA* 1983, σ. 39-43.
- KNITTMAYER, *Aristokratie* = B. KNITTMAYER, *Die attische Aristokratie und ihre Helden: Untersuchungen zu Darstellungen des trojanischen Sagenkreises im 6. und frühen 5. Jahrhundert v. Chr.*, *Archäologie und Geschichte*, 7, Heidelberg 1997.
- ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ, *Πυρές* = Κ. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ, *Ἐλευσίς. Πρώιμες πυρές θυσιῶν στὸ Τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνοσ*, *BAE*, 185, Ἀθήναι 1999.
- Kommos IV* = J. W. SHAW – M. C. SHAW (ἐπιμ.), *Kommos IV. The Greek Sanctuary*, Princeton 2000.
- KONTHΣ, *Βραυρωνία* = I. KONTHΣ, *Ἄρτεμις Βραυρωνία*, *ΑΔ*, 22, 1967 (1967), *Μελ.*, σ. 156-206.
- KRON, *Frauenfeste* = U. KRON, *Frauenfeste in Demeterheiligtümern. Das Thesmophorion von Bitalemi. Eine archäologische Fallstudie*, *AA* 1992, σ. 611-650.
- KÜPPER, «*Stempelidole*» = M. KÜPPER, *Frühattische «Stempelidole» von Kiapha Thiti*, *Kiapha Thiti. Ergebnisse der Ausgrabung III 2 Eisenzeit, MarbWPr 1989*, Marburg 1990, σ. 17-29.
- ΚΥΡΚΟΥ, *Ἰερὸ Νύμφης* = Μ. ΚΥΡΚΟΥ, *Ἡ Πρωτοαττικὴ πρόκληση. Νέες κεραμικὲς μαρτυρίες*, σέ: J. H. Oakley – W. D. E. Coulson – O. Palagia (ἐπιμ.), *Athenian Potters and Painters. The Conference Proceedings, Oxbow Monographs*, 67, Oxford 1997, σ. 423-434.
- LAMBERT, *Phratries* = S. D. LAMBERT, *The Phratries of Attica*, Ann Arbor, 2¹⁹⁹⁸.
- LANGDON, *Hymettos* = M. K. LANGDON, *A Sanctuary of Zeus on Mount Hymettos*, *Hesperia Suppl.*, XVI, Princeton 1976.
- LAUGHY, *Authority* = M. H. LAUGHY, JR, *Ritual and Authority in Early Athens* (Diss., Berkeley 2010).
- ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, *Λούτσα* = Α. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, *Β' Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, Λούτσα*, *ΑΔ*, 27, 1972 (1976) B1, *Χρον.*, σ. 151-152.
- LLOYD-JONES, *Iphigeneia* = P. H. LLOYD-JONES, *Artemis and Iphigeneia*, *JHS*, 103, 1983, σ. 87-102.
- LOHMANN, *Atene* = H. LOHMANN, *Atene. Ἀθήνη. Forschungen zu Siedlungs- und Wirtschaftsstruktur des klassischen Attika*, Köln 1993.
- LONSDALE, *Dance* = S. H. LONSDALE, *Dance and Ritual Play in Greek Religion*, Baltimore 1993.
- LÜDORF, *Bienenkorb* = G. LÜDORF, *Leitformen der attischen Gebrauchskeramik. Der Bienenkorb*, *Boreas*, 21/22, 1998-1999, σ. 41-130.
- LÜDORF, *Lekane* = G. LÜDORF, *Die Lekane. Typologie und Chronologie einer Leitform der attischen Gebrauchskeramik des 6.-1. Jahrhunderts v. Chr.*, Rahden/Westf. 2000.
- LYNCH, *Symposium* = K. M. LYNCH, *The Symposium in Context. Pottery from a Late Archaic House near the Athenian Agora*, *Hesperia Suppl.*, 46, Princeton, N. J. 2011.
- ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, *Πάρνηθα* = Ε. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, *Αλάβαστρα τοῦ 700 π. Χ. ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ βωμοῦ τοῦ Διὸς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Πάρνηθος*, *ASAtene n.s.*, 45, 1983, σ. 339-344.
- Μερέντα* = Ο. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ (ἐπιμ.), *Ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὴν Μερέντα Μαρκοπούλου στὸν χῶρο κατασκευῆς τοῦ νέου ἵπποδρόμου καὶ τοῦ Ὀλυμπιακοῦ ἵππικοῦ κέντρου*, Ἀθήνα 2003.
- MERSCH, *Siedlungsgeschichte* = A. MERSCH, *Studien zur Siedlungsgeschichte Attikas von 950 bis 400 v. Chr.*, *Europäische Hochschulschriften, Archäologie*, 58, Frankfurt/M. 1996.
- Μεσογαία* = Γ. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ (ἐπιμ.), *Μεσογαία. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς τῶν Μεσογαίων Ἀττικῆς*, Ἀθήνα 2001.
- Μεσόγεια – Ἀργοσαρωνικὸς* = Β. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ – Σ. ΚΑΤΣΑΡΟΥ-ΤΖΕΒΕΛΕΚΗ (ἐπιμ.), *Ἀπὸ τὰ Μεσόγεια στὸν Ἀργοσαρωνικό. Β' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων. Τὸ ἔργο*

- μιᾶς δεκαετίας, 1994-2003. Πρακτικά Συνεδρίου, Ἀθήνα, 18-20 Δεκεμβρίου 2003, Μαρκόπουλο Μεσογαίας 2009.
- MILCHHÖFER, *Südöstliches Attika* = A. MILCHHÖFER, *Erläuternder Text zu Heft III-VI (Section VII-XIX) der von E. Curtius und J. A. Kaupert herausgegebenen «Karten von Attika»*. A. *Das südöstliche Attika*, Berlin 1889, σ. 2-31.
- MITSOPOULOS-LEON, *Tonstatuetten* = V. MITSOPOULOS-LEON, *Βραυρών. Die Tonstatuetten aus dem Heiligtum der Artemis. Die frühen Statuetten*, Bibliothek der Archäologischen Gesellschaft zu Athen, 263, Athen 2009.
- ΜΟΥΝΤΙΟΥ, *RMDP* = P. A. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, Rahden/Westf. 1999.
- Μουσείο Πειραιώς = Γ. ΣΤΑΙΝΧΑΟΥΕΡ, *Τὸ Αρχαιολογικὸ Μουσεῖο Πειραιῶς*, Ὅμιλος Λάτση, Ἀθήνα 2001.
- ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Ψήφισμα = Β. Ν. ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Δημοτικὸ ψήφισμα Ἀλαιέων, *Ἡρόος*, 10-12, 1992-1998, σ. 53-60.
- ΜΠΟΥΡΑΣ, Στοιὰ = Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Ἡ ἀναστήλωσις τῆς στοᾶς τῆς Βραυρώνας. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ τῆς προβλήματα, Δημοσιεύματα τοῦ Αρχαιολογικοῦ Δελτίου*, 11, Ἀθήνα 1967.
- Μύθος καὶ τραγωδία = J.-P. VERNANT - P. VIDAL-NAQUET, *Μύθος καὶ τραγωδία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, Α΄*, Ἀθήνα 1988.
- ΜΥΛΩΝΑΣ, *Δυτικὸν νεκροταφεῖον Ἐλευσίνος* = Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ, *Τὸ δυτικὸν νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσίνος*, *BAE*, 81, Ἀθήναι 1975.
- OBERLÄNDER, *Handspiegel* = P. OBERLÄNDER, *Griechische Handspiegel* (Diss., Hamburg 1967).
- ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἀλίφειρα = Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα καὶ τὰ μνημεῖα τῆς*, *BAE*, 58, Ἀθήναι 1967-1968.
- ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας* = Λ. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Τὸ Ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας*, *BAE*, 115, Ἀθήνα 1991.
- ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Neue Befunde* = L. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Neue Befunde aus dem Heiligtum der Artemis Munichia*, *AM*, 104, 1989, σ. 1-40.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Α = Ι. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Ἀνασκαφαὶ ἐν Βραυρώνι*, *ΠΑΕ* 1956, σ. 73-89.
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Β = Ι. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Ἀνασκαφαὶ ἐν Βραυρώνι*, *ΠΑΕ* 1957, σ. 42-47.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ = Χ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱερὸ τῆς Νύμφης: μελανόμορφες λουτροφόροι, Δημοσιεύματα τοῦ Αρχαιολογικοῦ Δελτίου*, 60, Ἀθήνα 1997.
- Paphos III* = J. W. HAYES, *Paphos III. The Hellenistic and Roman Pottery*, Nikosia 1991.
- PARKER, *Miasma* = R. PARKER, *Miasma. Pollution and Purification in early Greek Religion*, Oxford 1990.
- PARKER, *Θρησκεία* = R. PARKER, *Ἡ θρησκεία στὴν ἀρχαία Ἀθήνα. Ἱστορικὴ ἐπισκόπηση*, Ἀθήνα 2005.
- PARKER, *Polytheism* = R. PARKER, *Polytheism and Society at Athens*, Oxford 2005.
- ΠΕΠΠΑ-ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ, *Εἰδώλια* = Εἰ. ΠΕΠΠΑ-ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ, *Πήλινα εἰδώλια ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα Μαλεάτα Ἐπιδαυρίας* (διδ. διατρ., Ἀθήνα 1985).
- ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ἱερὸ Νεμέσεως = Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Ἀνασκαφὴ Ραμνοῦντος*, *ΠΑΕ* 1984, σ. 146-211.
- POLIGNAC, *Γέννηση* = F. DE POLIGNAC, *Ἡ γέννηση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς πόλης. Λατρεῖες, χώρος καὶ κοινωνία, 8ος-7ος αἰῶνας*, Ἀθήνα 2000.
- Potnia* = R. LAFFINEUR - R. HÄGG (ἐπιμ.), *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 8th International Aegean Conference, Göteborg, Göteborg University, 12-15 April 2000, Aegaeum*, 22, Liège-Texas 2001.
- Rites of Passage* = M. W. PADILLA (ἐπιμ.), *Rites of Passage in Ancient Greece: Literature, Religion, Society*, *Bucknell Review*, London-Toronto 1999.

- SCHOLL, Akropolisvotive = A. SCHOLL, Ἀναθήματα τῶν Ἀρχαίων. Die Akropolisvotive aus dem 8. bis frühen 6. Jahrhundert v. Chr. und die Staatswerdung Athens, *Jdl*, 121, 2006, σ. 1-173.
- Shapes and Uses = A. TSINGARIDA (ἐπιμ.), *Shapes and Uses of Greek Vases (7th-4th centuries B.C.)*. *Proceedings of the Symposium held at the Université libre de Bruxelles 27-29 April 2006*, Bruxelles 2009.
- SHEAR, Shrine = T. LESLIE SHEAR, JR., The Athenian Agora. Excavations of 1971, *Hesperia*, 42, 1973, σ. 121-179.
- SIMON, Anthesterien-Skyphos = E. SIMON, Ein Anthesterien-Skyphos des Polygnotos, *AntK*, 6, 1963, σ. 6-22.
- SIMON, Votive Offerings = CH. G. SIMON, *The Archaic Votive Offerings and Cults of Ionia* (Diss., Berkeley 1986).
- SOURVINOU-INWOOD, *Tragedy* = C. SOURVINOU-INWOOD, *Tragedy and Athenian Religion*, Lanham 2003.
- ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί = Β. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, *AE* 1917, σ. 168-213.
- TARAPOREWALLA, *Border Sanctuaries* = R. L. TARAPOREWALLA, *On the Edge: The Border Sanctuaries of Attica and Athenian Territoriality* (Diss., Univ. of Queensland 2009).
- Thorikos VII = P. SPITAEELS – J. BINGEN – A. UYTENDAELE et al. (ἐπιμ.), *Thorikos VII. 1970/1971. Rapport préliminaire sur les septième et huitième campagnes de fouilles*, Gent 1978.
- TRAILL, Political Organization = J. S. TRAILL, *The Political Organization of Attica. A Study of the Demes, Trittyes and Phylai, and their Representation in the Athenian Council*, *Hesperia Suppl.*, XIV, Princeton 1975.
- ΤΡΑΥΛΟΣ, Ναοὶ Ἀρτέμιδος = Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ, Τρεῖς ναοὶ τῆς Ἀρτέμιδος: Αὐλίδας, Ταυροπόλου καὶ Βραυρῶνος, σέ: U. Jantzen (ἐπιμ.), *Neue Forschungen zu griechischen Heiligtümern. Internationales Symposium in Olympia vom 10. bis 12. Oktober 1974 anlässlich der Hundertjahrfeier der Abteilung Athen und der deutschen Grabungen in Olympia*, Tübingen 1976, σ. 197-205.
- TRAVLOS, Attika = J. TRAVLOS, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*, Tübingen 1988.
- VAN DEN EIJNDE, *Cult* = F. VAN DEN EIJNDE, *Cult and Society in Early Athens. Archaeological and Anthropological Approaches to State Formation and Group Participation in Attica 1000-600 BCE* (Diss., Utrecht 2010).
- VIDAL-NAQUET, Μαῦρος κυνηγός = P. VIDAL-NAQUET, Ὁ μαῦρος κυνηγός. Μορφές σκέψης καὶ μορφές κοινωνίας στὸν ἐλληνικὸ κόσμο, Ἀθήνα 1983.
- VIDAL-NAQUET, Ἐφηβεία = P. VIDAL-NAQUET, Ὁ Φιλοκτίτης τοῦ Σοφοκλῆ καὶ ἡ ἐφηβεία, σέ: *Μύθος καὶ τραγωδία*, σ. 183-211.
- VOIGTLÄNDER, Milet = W. VOIGTLÄNDER, Funde aus der Insula westlich des Buleuterion in Milet, *IstMitt*, 32, 1982, σ. 30-173.
- WALDNER, *Initiation* = K. WALDNER, *Geburt und Hochzeit des Kriegers. Geschlechterdifferenz und Initiation in Mythos und Ritual der griechischen Polis, Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten*, 46, Berlin-New York 2000.
- WHITEHEAD, Demes = D. WHITEHEAD, *The Demes of Attica 508/7-ca. 250 B.C.: A Political and Social Study*, Princeton 1986.
- WHITMAN, *Εὐριπίδης* = CH. WHITMAN, *Ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ κύκλος τοῦ μύθου*, Ἀθήνα 1996.
- WOLFF, Aetiology = C. WOLFF, Euripides' Iphigenia among the Taurians: Aetiology, Ritual, and Myth, *Classical Antiquity*, 11, 2, 1992, σ. 308-334.
- ZEITLIN, Sacrifices = F. I. ZEITLIN, Sacrifices Holy and Unholy in Euripides's Iphigenia in Tauris, σέ: F. Prescendi – Y. Volokhine (ἐπιμ.), *Dans le laboratoire de l'historien des religions, Mélanges offerts à Philippe Borgeaud*, Genève 2011, σ. 449-468.

Στους καταλόγους, πέρα από τους βραχυγραφικούς τύπους που συνιστώνται στον *Κανονισμό Δημοσιευμάτων της Αρχαιολογικής Έταιρείας* (Αθήναι 1989, σ. 22), χρησιμοποιούνται και οι ακόλουθοι:

A	άρχιτεκτονικά εύρηματα της περιοχής του ιερού της Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στην αποθήκη του Μουσείου Βραυρώνος
A	ἀριθμός εύρετηρίου της αποθήκης Βραυρώνος
B	βαφή
βάσ.	βάσης (γενική)
Δ	διακόσμηση
ἐλάχ.	ἐλάχιστος -η -ο
E	ἐπίχρισμα
EE	ἐπεξεργασία ἐπιφάνειας του πήλινου ἀντικειμένου
ἐλάχ.	ἐλάχιστος -η -ο
ἐξωτ.	ἐξωτερικός -ή -ὸ
ἐσωτ.	ἐσωτερικός -ή -ὸ
ΗΜ	ἡμερομηνία εὐρεσης του ἀντικειμένου
K	κεραμικά εύρηματα του ιερού της Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στην αποθήκη του Μουσείου Βραυρώνος
Λ	ἀριθμός καταγραφῆς τῶν εὐρημάτων του ιερού της Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου Λούτσας στην αποθήκη του Μουσείου Βραυρώνος
M	μικροεувρήματα του ιερού της Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στην αποθήκη του Μουσείου Βραυρώνος
μέγ.	μέγιστος -η -ο
Π	πηλὸς
περ.	περίπου
Πυ	πυρήνας
σωζ.	σωζόμενος -η -ο
χείλ.	χείλους (γενική)
ὑπολ.	ὑπολογισμένος -η -ο
FM	Furumark Motif
FS	Furumark Shape

Ι. Η ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΠΕΔΙΑΔΑ ΤΗΣ ΛΟΥΤΣΑΣ ΩΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΑΥΤΟΝΟΜΟΣ ΧΩΡΟΣ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ βρίσκεται στα όρια της ακτιογραμμής του σημερινού δήμου Αρτέμιδος (πρώην Λούτσα), περίπου στο μέσον της απόστασης μεταξύ της Αλυκής του Αγίου Σπυριδώνα και της διασπαράσεως της Λούτσας, σε σημείο όπου σήμερα είναι έντονη η παρουσία αμμοθινών¹. Η δημιουργία αμμοθινών προκύπτει από σημείο αυτό την εκβολή χειμάρρων. Δύο άλλα σημαντικά γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της θέσης συνίστανται στην ύπαρξη πολύ ρηχών θαλάσσιων υδάτων και στην παρουσία ισχυρών ανέμων.

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Βόρεια, δυτικά και νότια της θέσης του ιερού απλώνεται πεδινή παραθαλάσσια έκταση μήκους από Βορρά προς Νότο περίπου 7 χλμ και πλάτους περίπου 3 χλμ. Όριο της πεδιάδας αυτής στα ανατολικά είναι ο νότιος Εύβοϊκος κόλπος. Στα δυτικά ορίζεται από την επιρρήκη λοφοσειρά Ζάγανι (ύψους 182 μ.) - Γκούρι Λάχι (ύψους 188 μ.). Η δυτική αυτή λοφοσειρά συνεχίζεται προς τα βοραιοανατολικά και καταλήγει ταπεινωμένη στον λόφο Πλατιχώραφο (ύψους 144 μ.), που μαζί με το ακρωτήριο Ασκητάριο στα ανατολικά του αποτελούν το φυσικό όριο της πεδιάδας στα βόρεια. Το νότιο άκρο της πεδιάδας ορίζεται από τη λοφοσειρά Καμαρίνα και σηματοδοτείται από την κορυφή Αγίου Ιωάννη (ύψους 212 μ.). Η κλειστή αυτή παραλιακή πεδιάδα ορίζεται επίσης προς Βορρά από τον ποταμό Μεγάλο Ρεύμα Ραφήνας και προς Νότο από τον ποταμό Τρασίνο Βραυρώνας (πλ. 2).

Την πεδιάδα της Λούτσας διαρρέουν μικρότεροι χειμάρροι, που εκβάλλουν στον νότιο Εύβοϊκό. Το 1889 ο Arthur Milchhofer ανέφερε δύο τουλάχιστον ποταμούς τις οποίες διέρρεαν οι μικροί χειμάρροι Μερκούρι και Ρεύμα της Βελανιδιάς, που κατέρχονταν από τους λόφους Ζάγανι - Γκούρι Λάχι. Σύμφωνα με την γρήνη, το Ρεύμα της Βελανιδιάς ήταν αυτό που στην αρχαιότητα εξέβαλλε τις λειψάνες του παραλιακού Ιερού της Αρτέμιδος Ταυροπόλου.

Η περιοχή διαθέτει πολλές πηγες. Ο Milchhofer αναφέρει τις πηγες Πισσί Βελανιδιάς (Κρυόβρυση) και Λουκοία Μπούτ στην παραλιακή περιοχή νοτιως

¹ Δείτε την τοπογραφία της περιοχής, πρβ. Macchiavello, *Südöstliches Attika*, σ. 5-7.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

PHYSICS DEPARTMENT
5712 S. UNIVERSITY AVE.
CHICAGO, ILL. 60637

PHYSICS 351
LECTURE NOTES

A. EIZENHATH

LECTURE 1
INTRODUCTION

1.1. THE CLASSICAL MECHANICS

1.2. THE HAMILTONIAN MECHANICS

1.3. THE QUANTUM MECHANICS

1.4. THE RELATIVITY MECHANICS

1.5. THE QUANTUM FIELD THEORY

1.6. THE QUANTUM GRAVITY

1.7. THE QUANTUM COSMOLOGY

1.8. THE QUANTUM BLACK HOLES

1.9. THE QUANTUM INFORMATION THEORY

I. Η ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΠΕΔΙΑΔΑ ΤΗΣ ΛΟΥΤΣΑΣ ΩΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΑΥΤΟΝΟΜΟΣ ΧΩΡΟΣ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ βρίσκεται στα όρια τής ακτογραμμής του σημερινού δήμου Ἀρτέμιδος (πρώην Λούτσα), περίπου στο μέσον τής απόστασης μεταξύ τής Ἀλυκῆς του Ἁγίου Σπυρίδωνα καὶ τής διασταύρωσης τής Λούτσας, σὲ σημεῖο ὅπου σήμερα εἶναι ἔντονη ἡ παρουσία ἀμμοθινῶν¹. Ἡ δημιουργία ἀμμοθινῶν προϋποθέτει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν ἐκβολὴ χειμάρρου. Δύο ἄλλα σημαντικὰ γεωμορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ τής θέσης συνίστανται στὴν ὑπαρξὴ πολὺ ρηχῶν θαλάσσιων ὑδάτων καὶ στὴν παρουσία ἰσχυρῶν ἀνέμων.

Βόρεια, δυτικὰ καὶ νότια τής θέσης τοῦ ἱεροῦ ἀπλώνεται πεδινὴ παραθαλάσσια ἔκταση μήκους ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότο περίπου 7 χλμ. καὶ πλάτους περίπου 3 χλμ. Ὅριο τής πεδιάδας αὐτῆς στὰ ἀνατολικά εἶναι ὁ νότιος Εὐβοϊκὸς Κόλπος. Στὰ δυτικὰ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιμήκη λοφοσειρὰ Ζάγανι (ὑψους 182 μ.)-Γκούρι Λάχι (ὑψους 188 μ.). Ἡ δυτικὴ αὐτὴ λοφοσειρὰ συνεχίζεται πρὸς τὰ βορειοανατολικά καὶ καταλήγει ταπεινούμενη στὸν λόφο Πλατυχώραφο (ὑψους 144 μ.), πού μαζί μὲ τὸ ἀκρωτήριο Ἀσκηταριὸ στὰ ἀνατολικά του ἀποτελοῦν τὸ φυσικὸ ὄριο τής πεδιάδας στὰ βόρεια. Τὸ νότιο ἄκρο τής πεδιάδας ὀρίζεται ἀπὸ τὴ λοφοσειρὰ Καμάριζα καὶ σηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν κορυφὴ Ἅγιος Ἰωάννης (ὑψους 212 μ.). Ἡ κλειστὴ αὐτὴ παραλιακὴ πεδιάδα ὀρίζεται ἐπίσης πρὸς Βορρᾶ ἀπὸ τὸν ποταμὸ Μεγάλο Ρεῦμα Ραφήνας καὶ πρὸς Νότο ἀπὸ τὸν ποταμὸ Ἐρασίνο Βραυρώνας (πίν. 2).

Τὴν πεδιάδα τής Λούτσας διαρρέουν μικρότεροι χεῖμαρροι, πού ἐκβάλλουν στὸν νότιο Εὐβοϊκὸ. Τὸ 1889 ὁ Arthur Milchhöfer ἀνέφερε δύο τουλάχιστον ρεματιῆς τῆς ὁποῖες διέρρεαν οἱ μικροὶ χεῖμαρροι Μερκούρι καὶ Ρεῦμα τής Βελανιδέζας, πού κατέρχονταν ἀπὸ τοὺς λόφους Ζάγανι-Γκούρι Λάχι. Σύμφωνα μὲ τὸν χάρτη, τὸ Ρεῦμα τής Βελανιδέζας ἦταν αὐτὸ πού στὴν ἀρχαιότητα ἐξέβαλλε στὴν περιοχὴ τοῦ παραλιακοῦ ἱεροῦ τής Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου.

Ἡ περιοχὴ διαθέτει πολλὰς πηγές. Ὁ Milchhöfer ἀναφέρει τῆς πηγῆς Πούσι Καραγκιόζ (Κρυόβρυση) καὶ Λουκούι Μπουτ στὴν παραλιακὴ περιοχὴ νοτίως

1. Πὰ τὴν τοπογραφία τής περιοχῆς πρβ. MILCHHÖFER, *Südöstliches Attika*, σ. 5-7.

της διασταύρωσης της Λούτσας, καθώς και την πηγή Πούσι Μπούρτζι βορείως του άκρωτηρίου Βελάνι (πίν. 2)².

Στό μέσον περίπου της παραλιακής πεδιάδας της Λούτσας, σε απόσταση δύο περίπου χλμ. δυτικά του ιεροῦ, βρίσκονται οί χαμηλοί λόφοι της περιοχῆς Βελανιδέζα. Η έλαφρῶς ύπερυψωμένη αὐτή περιοχή, ἡ ὁποία παρόλο πού δέν ἀποτελεῖ φυσικό ὄχυρό εἶναι καλὰ προφυλαγμένη ἀπό τή λοφοσειρά Ζάγανι-Γκούρι Λάχι καί ἔχει παράλληλα ἐλεύθερη θέα πρὸς κάθε κατεύθυνση, πληροῖ ἀπολύτως ἀπό γεωγραφική ἄποψη τίς προϋποθέσεις γιά ἀνθρώπινη ἐγκατάσταση.

Ἡ σημερινή εἰκόνα τῆς μεγάλης, ἀμμώδους παραλίας τῆς Λούτσας, ἂν συγκριθεῖ μὲ αὐτήν τῶν νοτιότερα εὐρισκομένων βαθιῶν ὄρμων τῆς Βραυρώνας καί τοῦ Πόρτο Ράφτη, δέν εἶναι ἡ εἰκόνα ἐνὸς κλειστοῦ, καλὰ προστατευμένου λιμανιοῦ. Ἀντίθετα, πολὺ περισσότερο μοιάζει μὲ τήν εὐθύγραμμη, ἀμμώδη παραλία τοῦ Σχινιά στὸν Μαραθῶνα. Τὸ προστατευμένο ἀπὸ τοὺς βόρειους ἀνέμους ἀκρωτήριο Βελάνι ἴσως ἦταν στὴν ἀρχαιότητα ἐνωμένο μὲ τὰ διπλανὰ νησάκια, πού εἶναι σήμερα γνωστὰ ὡς Κοκκινονήσια³, ἀποτελώντας ἓνα εἶδος ἐνιαίου κυματοθραύστη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργοῦνται οἱ φυσικὲς προϋποθέσεις γιά τὴ διαμόρφωση ἀγκυροβολίου σ' ἐκεῖνο τὸ σημεῖο⁴.

Πέρα ἀπὸ τὴ Ραφήνα καί τὴ Βραυρώνα –περιοχὲς μὲ τίς ὁποῖες συνορεύει ἡ παραλιακὴ πεδιάδα τῆς Λούτσας πρὸς Βορρᾶ καί πρὸς Νότο ἀντίστοιχα– ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἔξω κόσμο ἐξασφαλίζεται καί πρὸς τὰ δυτικὰ καί πρὸς τὰ ἀνατολικά. Ὑπάρχει δυνατότητα ἐπικοινωνίας μὲ τίς περιοχὲς τοῦ νότιου Εὐβοῖκοῦ, κυρίως μὲ τὴ νότιο Εὐβοία⁵ καί τίς δυτικὲς Κυκλάδες, καί δυτικὰ μέσφ τῶν στενῶν περασμάτων στὴ θέση Μερκούρι καί στὴ θέση στὰ ἀνατολικά τοῦ λόφου Ἔτοζι. Ἀπὸ τὰ περάσματα αὐτὰ διέρχονταν οἱ δύο κύριες ὁδοὶ ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν πεδιάδα τῶν Μεσογειῶν, οἱ ὁποῖες ὀδηγοῦσαν κατευθεῖαν στὴν Ἀθήνα καί στὴ δυτικὴ Ἀττικὴ⁶.

2. Αὐτόθι, σ. 6.

3. A. PHILIPPSON, *Die griechischen Landschaften I: Der Nordosten der griechischen Halbinsel*. 3. *Attika und Megaris* (Frankfurt/M. 1952), σ. 819, σημ. 1.

4. A.T. HODGE, *Reflections on the shield at Marathon*, BSA, 96, 2001, σ. 248-249 εἰκ. 8 (ἀκρωτήριο Βελάνι μὲ τὰ Κοκκινονήσια). Ὁ Hodge θεωρεῖ μάλιστα τὴ διαμόρφωση τῆς παραλίας τῆς Λούτσας ὡς «carbon copy» τῆς τοπογραφίας τοῦ Μαραθῶνα.

5. Σύμφωνα μὲ τὸν Στράβωνα (ἀρχὲς 1ου αἰ. μ. Χ.), ἀπὸ τίς Ἄλεις Ἀραφηνίδες (οἱ ὁποῖες ταυτίζονται μὲ τὴ σημερινὴ Λούτσα) γινόταν ὁ διάπλους στὸ ἱερὸ τοῦ Μαρμαρίνου Ἀπόλλωνος στὸ Μαρμάριο τῆς Καρυστίας, ΣΤΡΑΒΩΝ, *Γεωγραφικά*, X, 1, 6: ... τὸ Μαρμάριον, ἐν ᾧ λατόμιον τῶν Καρυστιῶν κίωνων, ἱερὸν ἔχον Ἀπόλλωνος Μαρμαρίνου, ὅθεν διάπλους εἰς Ἄλας τὰς Ἀραφηνίδας.

6. MILCHNÖFER, *Südöstliches Attika*, σ. 6· HODGE, ὁ. π. (σημ. 4), σ. 248-249 εἰκ. 6 (ὑποδήλωσι τῶν δύο περασμάτων στὸν χάρτη ὡς N. Pass καί S. Pass), εἰκ. 9-11 (φωτογραφικὲς λήψεις τῶν περασμάτων).

Από τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι τὸ εὐρύτερο φυσικὸ περιβάλλον τοῦ ἱεροῦ συγκροτεῖ ἓναν γεωγραφικὰ αὐτόνομο καὶ οἰκονομικὰ αὐτάρκη χῶρο καθὼς διαθέτει:

α) καλλιεργήσιμη πεδινὴ ἔκταση ποῦ ἀρκεῖ γιὰ νὰ καλύψει τὶς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ (γόνιμη πεδιάδα ἐμβαδοῦ 21 περ. τ. χλμ.)⁷,

β) ἐπάρκεια σὲ τρεχούμενο νερὸ γιὰ ὕδρευση καὶ ἄρδευση αὐτῆς τῆς πεδιάδας (χείμαρροι Μερκούρι καὶ Ρεῦμα τῆς Βελανιδέζας),

γ) ἐπάρκεια σὲ πόσιμο νερὸ (πηγές Πούσι Καραγκιοῦ ἢ Κρυόβρυση, Λουκοῦ Μπουτ καὶ Πούσι Μπούρτζι),

ε) φυσικὰ σημεῖα ποῦ εὐνοοῦν τὴν ἀνθρώπινη κατοίκηση (χαμηλὰ ὑψώματα, κυρίως στὴν περιοχὴ τῆς Βελανιδέζας),

στ) κορυφές στὰ ἄκρα τῆς πεδιάδας, οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ λειτουργήσουν ὡς παρατηρητήρια ἀλλὰ καὶ ὡς φυσικὰ ἐμπόδια ποῦ ἐνισχύουν τὴν ἄμυνα τῆς περιοχῆς (Ζάγανι καὶ Γκούρι Λάχι στὰ δυτικὰ καὶ Ἅγιος Ἰωάννης στὰ νότια),

ζ) δυνατότητα ἀπευθείας χερσαίας ἐπικοινωνίας μὲ τὴν Ἀθήνα (μέσω τῶν δύο περασμάτων πρὸς τὴν πεδιάδα τῶν Μεσογείων),

η) ἄμεση πρόσβαση στὴ θάλασσα, ἢ ὁποία παρέχει τὴ δυνατότητα τῆς ἀλιείας,

θ) δυνατότητα γιὰ θαλάσσια ἐπικοινωνία κυρίως μὲ τὴ νότια Εὐβοία καὶ τὶς δυτικὲς Κυκλάδες, περιοχὲς πρὸς τὶς ὁποῖες ἡ πεδιάδα τῆς Λούτσας στρέφεται φυσικά,

ι) δυνατότητα προσόρμισης μεγάλου ἀριθμοῦ πλοίων (μεγάλῃ εὐθύγραμμῃ ἀμμόδῃ παραλίᾳ καὶ τουλάχιστον ἓνα ἀγκυροβόλιο στὴν περιοχὴ τοῦ ἀκρωτηρίου Βελάνι).

7. Στὴν ἀρχαιότητα ἡ παραλιακὴ πεδιάδα τῆς Λούτσας ἦταν σίγουρα μεγαλύτερη, ἀφοῦ σήμερα ἡ θάλασσα καλύπτει τμῆμα τῶν ἀρχαίων ἐρείπιων τοῦ ἱεροῦ. Γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτὸ στὴν παράκτια Ἀττικὴ τῆς κλασικῆς καὶ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς βλ. Μ. ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὴν περιοχὴ τοῦ Ὠρωποῦ, *ΑΕ*, 128, 1989, σ. 164-165, σημ. 8.

πρόξενος... οδός... Αθήνα...

Στο μέσον περιού της παραλιακής πεδιάδας της Λαυρεάς, σε απόσταση...

Η σημερινή εικόνα της μεγάλης αμμόδους... Η εικόνα αυτή είναι η εικόνα... Η εικόνα αυτή είναι η εικόνα...

1. A. P. ... 2. A. T. ... 3. ... 4. A. T. ... 5. Συμπερασμα με τον Σπυρίδωνα...

II. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΛΟΥΤΣΑΣ

ΟΠΩΣ ΠΡΟΑΝΑΦΕΡΘΗΚΕ, τὰ ἐξαιρετικὰ γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά τῆς περιοχῆς τῆς Λούτσας καθιστοῦν ἀπὸ γεωγραφικὴ ἄποψη τὴν περιοχὴ παραπλήσια σὲ σημασία μὲ τὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνα. Σὲ ἀντίθεση ὅμως μὲ τὸν Μαραθῶνα, ἡ Λούτσα ἀτύχησε μέχρι τώρα ὄχι μόνο στὸ ὅτι δὲν ἔχουν διεξαχθεῖ ἐκεῖ μεγάλης κλίμακας ἀνασκαφές, ἀλλὰ καὶ στὸ ὅτι ἡ περιοχὴ εἶναι σήμερα πυκνοκατοικημένη. Ἐπιπροσθέτως, τὰ ὅσα ἔχουν βρεθεῖ ἀπὸ ἐπιφανειακὲς καὶ σωστικὲς ἔρευνες σπανίως ἔχουν δημοσιευθεῖ⁸. Παρ' ὅλα αὐτά, τὰ γνωστὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τῆς περιοχῆς φαίνεται ὅτι εἶναι σημαντικά.

Ἀξιόλογο ἀρχαιολογικὸ ὑλικὸ προέρχεται κυρίως ἀπὸ τέσσερις θέσεις (οἱ τρεῖς πρῶτες βρίσκονται στὸ νότιο μισὸ τῆς πεδιάδας):

- α) τὴν παραλία τῆς Λούτσας, ὅπου καὶ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου,
- β) τὴ θέση Βελανιδέζα στὰ δυτικά της,
- γ) τὴν ὄχυρὴ θέση Ζάγανι, στὸ δυτικὸ ὄριο τῆς πεδιάδας, καὶ
- δ) τὸ ἀκρωτήριον Ἀσκηταριὸ στὰ βορειοανατολικά ὄρια τῆς περιοχῆς.

Ἡ παραλία τῆς Λούτσας φαίνεται ὅτι ἐπελέγη γιὰ ἐγκατάσταση ἤδη ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ ἐποχὴ, ὅπως ὑποδηλώνουν οἱ ἀναφορὲς τοῦ Δημήτριου Ρ. Θεοχάρη στὴν ἀνεύρεση, ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '50, νεολιθικῶν ὀστράκων στὴν ἀκτὴ τῆς Λούτσας σὲ ἀπόσταση 200 μ. περίπου νοτίως τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου⁹. Πρόσφατα δημοσιεύτηκαν ἐπίσης τὰ Νεότερης Νεολιθικῆς II ἢ ΠΙΕ I εὐρήματα ἐνὸς κυκλικοῦ κτίσματος ποὺ ἀποκάλυψε κατὰ τὰ ἔτη 1995-1996 ἡ Κλαίρη Εὐστρατίου σὲ ἀπόσταση 500 μ. ἀπὸ τὴν παραλία¹⁰. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ πάντως ἰδρύθηκε τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν 4ο τουλάχιστον

8. Στις ἐξαιρέσεις ἀνήκει ἡ δημοσίευση μιᾶς ρωμαϊκῆς ἀγροικίας, ἡ ὁποία «ἀπέχει λιγότερο ἀπὸ 1 χλμ. ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος», βλ. Β. ΣΚΑΡΑΚΗ, Ἀνασκαφὲς στὸν Δῆμον Ἀρτέμιδος τὸ 2004, σέ: Β. Βασιλοπούλου (ἐπιμ.), Ἀττικὴ 2004. Ἀνασκαφές, Εὐρήματα, Νέα Μουσεια, Ἀθήνα 2005, σ. 78-80 εἰκ. 5 (βλ. Παράρτημα V, Ἐπίμετρο).

9. Δ. Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ, Ἀνασκαφὴ ἐν Ἀραφῆνι, ΠΑΕ 1952, σ. 151· D. THEOCHARIS, Nea Makri: Eine groÙe neolithische Siedlung in der Nähe von Marathon, AM, 71, 1956, σ. 1· TRAVLOS, Attika, σ. 211.

10. Μ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ, Ἡ νεολιθικὴ Ἀττικὴ, ΒΑΕ, 167, Ἀθήνα 1997, σ. 126 (Λούτσα). Βλ. τώρα Κ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ – Μ. ΣΤΑΘΗ – Η. ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ, Ἐρευνα κτίσματος τῆς Πρωτοελλαδικῆς Ι Περιόδου στὴ Λούτσα Ἀττικῆς, σέ: Μεσόγεια – Ἀργοσαρωνικός, σ. 221-233.

στον αί. π.Χ. αποτελούσε θρησκευτικό και πολιτικό κέντρο του δήμου των Άλων Αραφηνίδων (βλ. παρακάτω μέρος Β).

Ἡ εὐνοϊκὴ γιὰ ἐγκατάσταση περιοχὴ τῆς Βελανιδέζας, ἡ ὁποία ὀπωσδήποτε μέχρι τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. συνιστοῦσε ἐκτεταμένη περιοχὴ δασῶν καὶ θάμνων¹¹, φαίνεται ὅτι ἐκτιμῆθηκε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς εὐρύτερης περιοχῆς ἤδη ἀπὸ τὰ ὑστερομυκηναϊκὰ χρόνια, ἐνῶ συνέχισε νὰ ἀποτελεῖ πόλο ἑλξης ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ ἕως τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

Τὸ 1927-1928, πάνω σὲ ἓναν εὐρὺ λόφο βορείως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Σωτῆρος (πίν. 2), ὁ Νικόλαος Κυπαρίσσης ἀνέσκαψε πέντε συλημένους μυκηναϊκοὺς τάφους, ἐνῶ συνολικὰ ἐντοπίστηκαν τρεῖς ἐπάλληλες συστάδες μικρῶν, «λαξευτῶν» μυκηναϊκῶν τάφων¹². Οἱ ἀποκαλυφθέντες τάφοι περιεῖχαν ἀγγεῖα καὶ μικροευρήματα πού χρονολογοῦνται στὸ διάστημα μεταξὺ τῆς ὑποφάσης ΥΕ ΠΙΑ2 καὶ τῆς πρώιμης ΥΕ ΠΙΓ φάσης¹³.

Ἡ Βελανιδέζα ἦταν ὥστόσο γνωστὴ στὴν ἀρχαιολογικὴ βιβλιογραφία ἤδη ἀπὸ τὸ 1838, ὅταν ὁ Κυριακὸς Πιττάκης δημοσίευσε ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὴν περίφημη ὑστεροαρχαϊκὴ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Ἀριστίωνος, ἡ ὁποία σήμερα ἐκτίθεται στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (ΕΑΜ ἀρ. 29)¹⁴. Ὅπως φάνηκε ἀπὸ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πού διεξήγαγε πενήντα χρόνια ἀργότερα στὴν περιοχὴ ὁ Βαλέριος Στάης, στὴ Βελανιδέζα ὑπῆρχαν τουλάχιστον τρεῖς ἀρχαῖοι τύμβοι¹⁵. Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ αὐτοὺς εἶχε διάμετρο 20 περ. μ. καὶ ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὸν Στάη τὸ 1888 κοντὰ στὴ θέση *ausgebeutetes Grab* τοῦ φύλλου VII (*Spata*) τῶν *Karten von Attika*¹⁶. Ὁ τύμβος περιεῖχε καύσεις μέσα σὲ τάφους καὶ φαίνεται ὅτι κατασκευάστηκε στὶς ἀρχές ἢ στὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. γιὰ νὰ ἀποτελέσει τὸν τόπο ἐνταφιασμοῦ μιᾶς τοπικῆς ἀριστοκρατικῆς ομάδας. Σύμφωνα μὲ τὸν Στάη, ὁ τύμβος χρησιμοποιοῦντο ὡς νεκροταφεῖο τόσο κατὰ τοὺς 5ο καὶ 4ο αἰ. π.Χ., ὅσο καὶ κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ¹⁷. Ὑστεροαρχαϊκὲς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές οἱ

11. R. LEPSIUS, *Γεωλογία τῆς Ἀττικῆς. Συμβολὴ εἰς τὴν θεωρίαν ἐπὶ τῆς μεταμορφώσεως τῶν πετρωμάτων*, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, Ἀθήνα 1906, σ. 41.

12. Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ, Ἐξ Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς, *ΑΔ*, 11, 1927-1928, Παράρτημα, σ. 64-65.

13. Μ. BENZI, *Ceramica Micenea in Attica*, Milano 1975, σ. 208-216· MOUNTJOY, *RMDP*, σ. 490.

14. Κ. Σ. ΠΙΤΤΑΚΗΣ, Σημειώσεις ἐπὶ τῶν λιθογραφημάτων, *ΑΕ* 1838, σ. 127-130· R. LULLIES, *Griechische Plastik: Von den Anfängen bis zum Beginn der Römischen Kaiserzeit*, München 1979, σ. 61 ἀρ. 56 μὲ τὴν παλιότερη βιβλιογραφία.

15. Β. ΣΤΑΗΣ, Ἀνασκαφαὶ τύμβων ἐν Ἀττικῇ. Α'. Τύμβος ἐν Βελανιδέζῃ, *ΑΔ* 1890, σ. 18.

16. Ε. CURTIUS - J. A. CAUPERT, *Karten von Attika*, Berlin 1895-1903, Blatt VII, «ausgebeutetes Grab». Σύμφωνα μὲ τὸν Στάη (δ.π. [σημ. 15], σ. 18), ὁ τύμβος βρισκόταν ἀριστερὰ τοῦ ρεύματος τῆς Βελανιδέζας, στὴ θέση ὅπου ἔχουν σχεδιαστεῖ οἱ τέσσερις ἀστερίσκοι.

17. ΣΤΑΗΣ, δ.π. (σημ. 15), σ. 26.

όποιες προέρχονται από έναν άλλο τύμβο¹⁸ υποδηλώνουν ότι στη Βελανιδέζα πρέπει να θεωρήσουμε ότι υπήρχαν ομάδες υστεροαρχαϊκών τύμβων, οι όποιοι περιβάλλονταν από κρηπίδες, διαχωρίζονταν έσωτερικά μέσω τοίχων και επιστεφόνταν από επιτύμβιες στήλες, οι όποιες λειτουργούσαν ως σήματα¹⁹.

Η θέση Ζάγανι δέσποζε στην παραλιακή πεδιάδα και είχε απρόσκοπτη θέα τόσο προς την πεδιάδα των Μεσογείων όσο και προς τη θάλασσα, γι' αυτό φαίνεται ότι ήλεγχε τα περάσματα προς την Αθήνα, καθώς και ολόκληρη τη χαμηλή περιοχή του κάμπου. Στην όρεινη αυτή θέση βρέθηκε όχυρωμένος οικισμός της ύστερης χαλκολιθικής-ΠΕ Ι περιόδου²⁰. Η γεωγραφική θέση, σε συνδυασμό με την παρουσία όχύρωσης στο Ζάγανι, αποδεικνύει τον έλεγχο και την έκμετάλλευση ολόκληρης της παραλιακής πεδιάδας, ενός εύρۇτατου δηλαδή παραγωγικού χώρου, αλλά και της εισόδου προς τη θάλασσα. Στο Ζάγανι έντοπίστηκαν επίσης και πέντε όροι κλασικής ή έλληνιστικής έποχής, πού, κατά τον Greg R. Stanton, ίσως σηματοδοτούσαν τó όριο του δήμου των Άλών Αραφηνίδων²¹.

Κατά τὰ έτη 1953-1955 ó Θεοχάρης έντόπισε και άνέσκαψε αξιόλογο οικισμό και ίχνη νεκροταφείου της πρωτοελλαδικής έποχής στο Άσκηταριό²². Τὰ οικιστικά κατάλοιπα πού έφερε στο φώς τὰ απέδωσε στις τρεις φάσεις της πρωτοελλαδικής έποχής²³, ώστόσο ή νεότερη έρευνα έδειξε ότι πρόκειται κυρίως για ΠΕ ΙΙ εύρήματα, ένω ή θέση πρέπει να έγκαταλείφθηκε πριν από τó τέλος της ΠΕ ΙΙ²⁴. Σύμφωνα με τις ανασκαφικές έκθέσεις, ó χώρος πρέπει να είχε κάποια σημασία και κατά την πρώιμη μυκηναϊκή έποχή²⁵.

18. A. M. D'ONOFRIO, *Aspetti e problemi del monumento funerario Attico arcaico*, *AION*, 10, 1988, σ. 87 εικ. 10, 1-2.

19. MERSCH, *Siedlungsgeschichte*, σ. 217-218 άρ. 75 («Velanideza»), με παράθεση της παλαιότερης βιβλιογραφίας.

20. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΓΚΟΦΑ, ό.π. (σημ. 10), σ. 128· J. RAMBACH, *Kykladen II. Die frühe Bronzezeit. Frühbronzezeitliche Beigabensittenkreise auf den Kykladen. Relative Chronologie und Verbreitung*, Bonn 2000, σ. 146 σημ. 665, σ. 449-450 εικ. 29-30· Γ. ΣΤΑΙΝΧΑΟΥΕΡ, Άπό την προϊστορία της Μεσογαίας. Δύο οικισμοί στα Μεσόγεια, σέ: *Μεσογαία*, σ. 31-33· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Οί νέες αρχαιολογικές έρευνες στο άεροδρόμιο «Έλευθέριος Βενιζέλος», σέ: *Μεσόγεια - Άργοσαρωνικός*, σ. 214-219.

21. G. R. STANTON, *Some Inscriptions in Attic Demes*, *BSA*, 91, 1996, σ. 360-361· ΣΤΑΙΝΧΑΟΥΕΡ, ό.π. (σημ. 20), εικ. στή σ. 34.

22. Δ. Ρ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ, Άσκηταριό. Πρωτοελλαδική άκρόπολις παρά την Ραφήνα, *ΑΕ* 1953-1954 Γ', σ. 59-76· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Άνασκαφή έν Άραφήνι, *ΠΑΕ* 1954, σ. 104-113· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Άνασκαφή έν Άραφήνι, *ΠΑΕ* 1955, σ. 109-117.

23. ΘΕΟΧΑΡΗΣ, ό.π. (σημ. 22), *ΑΕ* 1953-1954, Γ', σ. 62.

24. E. CHRISTMANN, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia-Magula in Thessalien II. Die frühe Bronzezeit*, Bonn 1996, σ. 282-283.

25. ΘΕΟΧΑΡΗΣ, ό.π. (σημ. 22), *ΠΑΕ* 1954, σ. 113· ΘΕΟΧΑΡΗΣ, ό.π. (σημ. 22), *ΠΑΕ* 1955, σ. 113.

Τὰ παραπάνω ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, μολονότι γνωστὰ μόνο ἀπὸ προκαταρκτικὲς δημοσιεύσεις καὶ ἀναφορές, μᾶς προσφέρουν ἀποσπασματικὲς μὲν, ὡστόσο χρήσιμες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας στὴν πεδιάδα τῆς Λούτσας, δηλαδή στὴν εὐρύτερη ἐπικράτεια τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Ἐπιτρέπεται, συνεπῶς, ἡ καταγραφή κάποιων προκαταρκτικῶν συμπερασμάτων:

Στὴ νεολιθικὴ ἐποχὴ, χωρὶς τοῦτο νὰ μπορεῖ νὰ προσδιοριστῆ χρονικὰ μὲ μεγαλύτερη σαφήνεια, ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἐγκαταστάθηκαν ἄνθρωποι στὴν παραλία τῆς Λούτσας. Κατὰ τὴν ὕστερη χαλκολιθικὴ-ΠΕ I περίοδο φαίνεται ὅτι μεγάλη σημασία ἀπέκτησε ὁ λόφος Ζάγανι στὴν ἐνδοχώρα. Εἶναι ἄγνωστο ἂν ὁ ὄχρωμος αὐτὸς οἰκισμὸς ἀπλωνόταν σὲ ἰκανὴ ἔκταση. Ἴχνη τῆς περιόδου φαίνεται ὅτι ἔχουν βρεθεῖ καὶ στὴν παραλία (κυκλικὸ κτίσμα ἀνασκαφῆς Εὐστρατίου). Κατὰ τὴν περίοδο ΠΕ II καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ λόφου Ζάγανι ἡ σημασία τῆς κατοίκησης φαίνεται ὅτι μετατοπίστηκε πρὸς τὸ ἀκρωτήριο Ἄσκηταριό, τὸ ὁποῖο καὶ ἐμφανίζει ἔντονες σχέσεις μὲ τὶς Κυκλάδες. Ὁ οἰκισμὸς αὐτὸς ἐγκαταλείπεται πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΠΕ II. Ἴχνη κατοίκησης στὴν περιοχὴ ἐμφανίζονται πάλι κατὰ τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ στὴν ἴδια θέση. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων ἡ σπουδαιότερη θέση τῆς περιοχῆς φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ Βελανιδέζα. Ἡ Βελανιδέζα ἦταν ὁ τόπος ταφῆς τῆς ἀρχουσας τοπικῆς τάξης κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ, ἐνῶ γιὰ τὶς ἐνδιάμεσες περιόδους μετὰ τῆς ὕστερης μυκηναϊκῆς καὶ τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς δὲν διαθέτουμε κανένα δημοσιευμένο στοιχεῖο. Κατὰ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ τὸ πολιτικὸ καὶ θρησκευτικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς ἦταν στὴν παραλία ἢ κοντὰ σὲ αὐτὴν, ἐνῶ τὰ νεκροταφεῖα τῆς περιόδου φαίνεται ὅτι βρίσκονταν στὴ Βελανιδέζα. Ἡ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἀντιπροσωπεύεται ἐπίσης ἀπὸ τάφους στὴ Βελανιδέζα.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ κατάλοιπα αὐτὰ τεκμηριώνουν ἔντονη ἀνθρώπινη παρουσία σὲ ἕναν εὐρὺ χῶρο γύρω ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Δεδομένων τῶν παραπάνω ἀναφερόμενων γεωγραφικῶν πλεονεκτημάτων καὶ πλουτοπαραγωγικῶν πόρων, ἡ ἀναφαινόμενη ἀπουσία ΠΕ III καὶ μεσοελλαδικῶν φάσεων, καθὼς καὶ καταλοίπων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, πρέπει νὰ ὀφείλεται μᾶλλον στὴν τύχη²⁶.

26. Τὸ πόσο ρευστὴ εἶναι αὐτὴ ἡ εἰκόνα δείχνουν μὲ τὸν καλύτερο τρόπο οἱ νέες ἀνασκαφὲς τῆς Β' Ἐφορείας στὴ θέση «Κολικρέπι» κοντὰ στὴ Λεωφόρο Σπάτων-Λούτσας. Στὴ θέση αὐτὴ ἡ Μαρία Στάθη ἐντόπισε τὸ 2010 ἕνα νέο μυκηναϊκὸ νεκροταφεῖο θαλαμῶν (κυρίως) τάφων, τὸ ὁποῖο χρονολογικὰ καλύπτει τὶς περιόδους ΥΕ ΠΒ καὶ ΥΕ ΠΓ καὶ μέχρι αὐτὴ τὴ στιγμή (Φεβρουάριος 2013) ἀριθμεῖ 31 ταφικὲς ἐγκαταστάσεις. Τὸ νεκροταφεῖο, κατὰ τὴν ἀνασκαφέα, ἐμφανίζει ἔντονες ὁμοιότητες μὲ αὐτὸ τῆς Περαιτῆς, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὴ χρήση τοῦ τύπου τοῦ διπλοῦ λακκοειδοῦς τάφου. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἐπίσης ἡ ἀποκάλυψη ἐνὸς ἄλλου τάφου στὸ ἴδιο νεκροταφεῖο τοῦ τύπου τῶν «pit-caves» (ὀρθογώνιο ὄρυγμα μὲ κόγχες στὶς δύο πλευρὲς του), ὁ ὁποῖος ἔχει καλὰ παράλληλα στὴν Κρήτη. Γιὰ τὶς παραπάνω πληροφορίες εὐχαριστῶ τὴν ἀνασκαφέα κυρία Μαρία Στάθη.

III. Ο ΔΗΜΟΣ ΤΩΝ ΑΛΩΝ ΑΡΑΦΗΝΙΔΩΝ

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΟΥ ΠΕΡΙΕΒΑΛΛΕ τὸ παραλιακὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἀποτελοῦσε στὴν ἀρχαιότητα τὴν ἐπικράτεια τοῦ δήμου τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων (βλ. Παράρτημα V, Ἐπίμετρο). Σύμφωνα μὲ τις ἀρχαῖες πηγές, οἱ Ἄλεις Ἀραφηνίδες βρισκόνταν στὴν ἀνατολικὴ Ἀττικὴ, ἀνάμεσα στὸν Μαραθῶνα καὶ στὴ Βραυρώνια²⁷, ἀπέναντι περίπου ἀπὸ τὴν Κάρυστο τῆς νότιας Εὐβοίας²⁸.

Ἡ ὀνομασία τοῦ ἀρχαίου δήμου Ἀλαί Ἀραφηνίδες εἶναι σύνθετη καὶ συνίσταται ἀπὸ τὴ λέξη Ἀλαί, πὸ σημαίνει «άλυκές»²⁹, καὶ τὸ συλλογικὸ πατρωνυμικὸ Ἀραφηνίδες³⁰. Ἡ πρώτη λέξη παραπέμπει στὴν παραγωγὴ ἀλατιοῦ³¹, ἐνῶ ἡ κατάληξη σὲ «-ίδες» στὸ δεύτερο συνθετικὸ ὑποδηλώνει ὅτι οἱ ἰδρυτὲς τοῦ δήμου προέρχονταν ἀπὸ τὸν βορείως εὐρισκόμενον δήμο Ἀραφήνα.

Ὁ κλεισθενικὸς δήμος τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων ἀνήκε στὴν Αἰγιίδα φυλὴ, ἡ ὁποία περιλάμβανε 21 δήμους. Πρόκειται γιὰ τοὺς δήμους τῆς Ἀγκύλης καθύπερθεν καὶ ὑπερθεν, τοῦ Ἀραφήνος, τῆς Βάτης, τῆς Διόμειας, τῆς Ἐρχίας, τῆς Ἐρίκειας, τοῦ Γαργητοῦ, τῆς Ἐστιαίας, τῆς Ἰκαρίας, τῶν Ἰωνιδῶν, τοῦ Κολυττοῦ, τοῦ Κολωνοῦ, τῶν Κυδαντιδῶν, τῆς Μυρρινούτας, τῆς Ὀτρύνης, τῆς Φηγαίας, τῶν Φιλαϊδῶν, τῆς Πλωθείας καὶ τῆς Τειθράδος³². Ἀνήκε ἐπίσης στὴν παράλιο τριττὸ τῆς Αἰγιίδος, ὅπως ὁ Ἀραφήν, ἡ Ὀτρύνη, ἡ Φηγαία καὶ ὁ δήμος τῶν Φιλαϊδῶν³³.

27. ΣΤΡΑΒΩΝ, *Γεωγραφικά*, IX, 1, 22· Σ. ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, *Ἐθνικά*, λ. Ἀλαί Ἀραφηνίδες καὶ Ἀλαί Αἰξωνίδες.

28. ΣΤΡΑΒΩΝ, *Γεωγραφικά*, X, 1, 6· ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 1451: *γείτων δειράδος Καρυστίας*.

29. ΣΤΡΑΒΩΝ, *Γεωγραφικά*, XII, 3, 12.

30. WHITEHEAD, *Demes*, σ. 25. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρουσιάζεται στὴν ὀνομασία τοῦ δήμου Ἀλαί Αἰξωνίδαι, σχετικὰ βλ. I. ΑΝΔΡΕΟΥ, Ὁ δήμος τῶν Αἰξωνιδῶν Ἀλῶν, σέ: W. D. E. Coulson – T. L. Shear, Jr – H. A. Shapiro – F. J. Frost (ἐπιμ.), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Oxford 1994, σ. 191-192.

31. Πρόσφατες ἐρευνες τοῦ Merle Langdon στὴν περιοχὴ τῆς ἀλυκῆς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα (βλ. πίν. 3) ἐντόπισαν ἴχνη ἰσχυρῶν τοίχων 25-30 μ. δυτικὰ τῆς ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸν ἐρευνητὴ, συνδέονται μὲ τὴν παραγωγὴ καὶ τὴν ἀποθήκευση τοῦ ἀλατιοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες, βλ. M. K. LANGDON, *Attic Salt. A Survey of Ancient Salt Production in Attica*, σέ: *Attika-Archäologie*, σ. 163-164.

32. WHITEHEAD, *Demes*, σ. 369-370.

33. TRAILL, *Political Organization*, πίν. II.

IV. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ ήταν περίφημο στην αρχαιότητα λόγω του ότι περιείχε τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς Ταυρικῆς Ἀρτέμιδος, τὸ ὁποῖο, σύμφωνα με τὸν Εὐριπίδη³⁴ καὶ τὸν Καλλίμαχο³⁵, ἔφεραν ὁ Ὁρέστης καὶ ἡ Ἰφιγένεια ἀπὸ τὴν Ταυρικὴ Χερσόνησο³⁶. Ὁ προσδιορισμὸς τῆς θέσης του ἦταν εὐλόγο νὰ κεντρίσει τὴν προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς Ἀττικῆς τοῦ 19ου αἰ., οἱ ὁποῖοι συνδύαζαν ἀναφορὲς τῶν ἀρχαίων πηγῶν με προσωπικὲς παρατηρήσεις πάνω σὲ ὁρατὰ ἀρχαία μνημεῖα πὺ ἐντόπιζαν κατὰ τὶς περιηγήσεις τους.

Ὁ συνταγματάρχης William Martin Leake, μέλος τῆς Society of Dilettanti, ἦταν ὁ πρῶτος πὺ προσπάθησε τὸ 1841 νὰ συσχετίσει «the situation of the temple of Diane Tauropolos» με «remains of antiquity ...observed at a place which derives the name of Ἀλυκὴ from a lagoon and marshy place, where salt marks may once have existed». Με αὐτὸν τὸν τρόπο πρότεινε ὡς θέση τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου τὴν περιοχὴ τῆς Ἀλυκῆς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα³⁷.

Σὲ ἄρθρο του ἀπὸ τὸ 1847 πὺ ἔφερε τὸν τίτλο Brauron und seine Umgegend ὁ Ludwig Ross ἀναφέρθηκε ἀρχικὰ στὴν παράκτια περιοχὴ πὺ βρίσκεται ἀνατολικὰ τῆς Βελανιδέζας ὡς πιθανὴ θέση γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ δήμου

34. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις*, στ. 1450-1456.

35. ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ, *Ἕγνος εἰς Ἀρτεμιν*, στ. 173-175· πρβλ. καὶ ΕΜ, s.v. Ταυροπόλον.

36. Ἡ πληροφορία τοῦ Πausανία ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς Ταυρικῆς Ἀρτέμιδος βρισκόταν στὴ Βραυρῶνα (*Ἑλλάδος Περιήγησις*, I, 23, 7· I, 33, 1· III, 16, 7-8) μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ με δύο τρόπους: εἴτε, ὅπως παρατήρησε ὁ J. G. FRAZER (*Pausanias's Description of Greece V. Commentary on Books 9, 10 and Addenda*, London 1898, σ. 447), με τὸν ὄρο «Βραυρῶνα» νὰ ἐννοεῖται γενικὰ ἢ εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Βραυρωνίας, εἴτε (τὸ πιθανότερο), ἐφόσον ἀναφέρεται στὸ συγκεκριμένο ἱερὸ τῆς Βραυρῶνας, νὰ ἀπηχεῖ μεταγενέστερη δοξασία. Βλ. σχετικὰ CROPP, *Commentary*, σ. 55 σημ. 102. Νέες ἐρευνες τοῦ Γιώργου Δεσπίνη δείχνουν ὡστόσο ὅτι ἡ παράδοση τοῦ Πausανία μπορεῖ νὰ μὴ εἶναι τόσο ὕστερη ὅσο πιστευόταν παλαιότερα καὶ νὰ ἀναχθεῖ στὴν περίοδο ἀμέσως μετὰ τὸ ἀνέβασμα τῆς *Ἰφιγένειας τῆς ἐν Ταύροις* τοῦ Εὐριπίδη (G. DESPINIS, *Die Kultstatuen der Artemis in Brauron*, AM, 119, 2004, σ. 261-315· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Λατρευτικὰ ἀγάλματα καὶ ἀναθήματα ἀπὸ τὰ ἱερὰ τῆς θεᾶς στὴ Βραυρῶνα καὶ τὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας*, BAE, 268, Ἀθῆνα 2010, σ. 73-77).

37. W. M. LEAKE, *The Topography of Athens and the Demi II. The Demi of Attica*, London² 1841, σ. 23-24.

τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων³⁸. Στὴ συνέχεια, ὡστόσο, προφανῶς ἐπειδὴ τὴν περίοδο πού ἔγραφε τὸ ἄρθρο δὲν μπόρεσε νὰ ἐντοπίσει λείψανα ἀρχαίων κτισμάτων στὴν περιοχή³⁹, θεώρησε ὡς πιθανότερη θέση τοῦ δήμου τῶν Ἀλῶν, καθὼς καὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, τὴ θέση ὅπου ἦταν τότε ὀρατὰ ἀρχαία ἐρείπια, δίπλα ἀκριβῶς στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴ Βραυρῶνα⁴⁰.

Στὸ θέμα ἐπανερχεται τὸ 1862 ὁ Conrad Bursian, ὁ ὁποῖος, μολονότι δὲν ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, ταυτίζει, ὅπως καὶ παλαιότερα ὁ Leake, τὶς Ἀλῆς Ἀραφηνίδες μὲ τὴν Ἀλυκὴ τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα⁴¹. Τὴν ἔλλειψη ἀρχαίων ἐρειπίων ἐρμήνευσε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐγκατάλειψης τῆς θέσης ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς κατὰ τοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες καὶ τῆς μετοίκησης τους πρὸς τὴ νοτιότερα εὐρισκόμενη Βραυρῶνα⁴².

Μιὰ τρίτη ὑπόθεση γιὰ τὸ ποῦ μποροῦσε νὰ βρίσκεται τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου βρίσκουμε στὴ διατριβὴ τοῦ Παναγιώτη Καστρομένου ἀπὸ τὸ 1886 μὲ τίτλο *Die Demen von Attika*. Ὁ Καστρομένος τοποθέτησε τὸν ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, τὸν ὁποῖο ταυτίζει μὲ τὸν ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας, στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη (ὑψοὺς 214 μ.) στὴν ἐνδοχώρα τῆς σημερινῆς νότιας Λούτσας, στὴ θέση τῆς ὁμώνυμης ἐκκλησίας (πίν. 3). Ὁ λόγος ἦταν ὅτι ἡ ἐκκλησία αὐτὴ περιεῖχε κάποια «alterthümliche Steine»⁴³.

Τρία χρόνια ἀργότερα (1889) ὁ Milchhöfer, στὸ πλαίσιο τοῦ σχολιασμοῦ τῶν φύλλων VII (Spata) καὶ X (Perati) τῶν *Karten von Attika* τῶν Ernst Curtius καὶ Johann August Kaupert, διέκρινε ἀρχαῖο δομικὸ ὑλικὸ νοτίως τῆς Ἀλυκῆς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα κοντὰ στὸ ὁμώνυμο ἐρειπωμένο παρεκκλήσι. Κοντὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐντόπισε ἐπίσης καὶ μία τρίκλιτη ἐρειπωμένη ἐκκλησία μὲ τρεῖς ἀψίδες, ἡ ὁποία περιεῖχε ἐντοιχισμένους ἀρχαίους ὀγκόλιθους ἀπὸ μάρμαρο καὶ ἀσβεστόλιθο⁴⁴. Κατὰ τὸν Milchhöfer, ἡ τρίκλιτη ἐκκλησία φαίνεται ὅτι ἀντικατέστησε ἓνα ἀρχαῖο ἱερὸ, τοῦ ὁποῖου οἱ μεγάλοι μαρμάρινοι κίονες μεταφέρθηκαν στὴν Κερατέα, ὅπου καὶ χρησιμοποιήθηκαν στὴν οἰκοδόμησι ἄλλης ἐκκλησίας⁴⁵. Ἡ θέση, λοιπόν, πληροῦσε τὶς προϋποθέσεις γιὰ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸν δήμο τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων καί, κατὰ συνέπεια, ἡ παλαιότερη ἄποψη τοῦ Ross σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου θὰ βρισκόταν στὸν Ἅγιο Γεώργιο Βραυρῶνας

38. L. ROSS, *Archäologische Aufsätze. Erste Sammlung. Griechische Graeber. Ausgrabungsberichte aus Athen. Zur Kunstgeschichte und Topographie von Athen und Attika*, Leipzig 1855, σ. 228.

39. Αὐτόθι.

40. Αὐτόθι, σ. 225.

41. C. BURSIAN, *Geographie von Griechenland I. Das nördliche Griechenland*, Leipzig 1862, σ. 349.

42. Αὐτόθι, σ. 349-350.

43. P. KASTROMENOS, *Die Demen von Attika*, Leipzig 1886, σ. 60.

44. MILCHHÖFER, *Südöstliches Attika*, σ. 6-7.

45. Αὐτόθι, σ. 7· βλ. καὶ TRAVLOS, *Attika*, σ. 212.

ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθεῖ. Στὸ λογικὸ αὐτὸ συμπέρασμα κατέληξε τὸ 1892 καὶ ὁ Robert Löper σὲ μελέτη του γιὰ τὶς τριττῦς καὶ τοὺς δήμους τῆς Ἀττικῆς⁴⁶.

Τὰ δεδομένα μέχρι τὸ 1898 συνοψίζει, τέλος, ὁ James Georg Frazer στὸν σχολιασμό τῶν Ἀττικῶν τοῦ Πausanias, ὁ ὁποῖος, ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα μας, ἀναπαράγει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὶς ἀπόψεις τοῦ Milchhöfer⁴⁷. Ὁ Frazer μάλιστα ὑπέθεσε ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ταυρικῆς Ἀρτέμιδος πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ ὑποτιθέμενο ἀρχαῖο ἱερὸ ποῦ θὰ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν τρίκλιτη ἐκκλησία νοτιῶς τῆς Ἀλκυῆς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα⁴⁸.

Ὁ τοπογραφικὸς προσδιορισμὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὴν παραλία τῆς Λούτσας ἐπιτεύχθηκε μόλις στὴ δεκαετία 1920-1930. Τότε ἦρθαν στὸ φῶς δύο τιμητικὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τῶν ὁποίων ὁ τόπος ἵδρυσης ἦταν τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ μνημόνευε *πυρρίχιο χορὸ* ὡς μία ἀπὸ τὶς λειτουργίες τοῦ δήμου (βλ. παρακάτω μέρος Β, κεφ. II). Γενικὰ κατὰ τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου φαίνεται ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἀφαιρέθηκαν λαθραῖα ἀπὸ τοὺς ντόπιους γιὰ ἰδιωτικὴ χρῆση ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν οἰκοδομικὴ ἐπέκταση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ στὰ Σπάτα⁴⁹. Στὸ διάστημα 1925-1930 παρενέβη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἡμερολόγια τοῦ Ἰωάννη Παπαδημητρίου καὶ ἀπὸ μεταγενέστερες ἀναφορὲς στὴ βιβλιογραφία, ὁ τότε Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς Νικόλαος Κυπαρίσσης ἐξερεύνησε τὴν περιοχὴ καὶ ἀποκάλυψε τμῆμα τουλάχιστον τοῦ ναοῦ, χωρὶς ὥστόσο νὰ δημοσιεύσει πούθενά αὐτὲς του τὶς ἐρευνες⁵⁰. Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου, ὅπου φαίνεται ὅτι συντελέστηκαν σὲ γενικὲς γραμμὲς μετακινήσεις τοῦ ἀρχαίου ὑλικοῦ, ἦρθαν στὸ φῶς δύο τιμητικὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων⁵¹.

46. R. LÖPER, Die Trittyen und Demeen Attikas, *AM*, 17, 1892, σ. 361 σημ. 1.

47. FRAZER, ὁ.π. (σημ. 36), σ. 447-448.

48. Αὐτόθι, σ. 447.

49. Κ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ, Ὁ ναὸς τῆς Ταυροπόλου Ἀρτέμιδος στὴ Λούτσα, *Ἀρχαιολογία*, 39, 1991, σ. 72-73· DESPINIS, ὁ.π. (σημ. 36), σ. 312.

50. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Α, σ. 88. Ὁ F. BROMMER (*Antiken des Athener Instituts*, *AM*, 87, 1972, σ. 271 ἀρ. 283) καταγράφει ἕνα πῆλινο ζωόμορφο εἰδώλιο στὴν ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ὅτι βρέθηκε στὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου καὶ ὅτι προήλθε ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Κυπαρίσση. Ἀσάφεια ἐπικρατεῖ ὥστόσο γιὰ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία διεξαγωγῆς τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὸν Κυπαρίσση. Ὁ TRAVLOS (*Attika*, σ. 211) ἀναφέρει ὡς ἔτος διεξαγωγῆς τῆς τὸ 1930, ἐνῶ ἡ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ (ὁ.π. [σημ. 49]) τὸ 1925.

51. Βλ. σχετικὰ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Α, σ. 87 κ.έ. καὶ κεφ. Β, II.

Τò 1954 διενεργούνται από τὸν Θεοχάρη δοκιμαστικὲς τομὲς στὴν περιοχὴ νοτιῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, κοντὰ στὴ θάλασσα, ὅπου διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ⁵².

Τò 1956 ὁ Παπαδημητρίου, θέλοντας νὰ συμπληρώσει τὶς μακροχρόνιες ἀνασκαφές του στὴ Βραυρώνα, ξεκίνησε μὲ τὸν καθαρισμὸ τοῦ χώρου στοῦ κτῆμα Χούντα, 50 μ. δυτικὰ τῆς παραλίας τῆς Λούτσας, ὅπου «διεφαίνοντο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἴχνη τοίχων ἐκ πωρολίθων, ἀνηκόντων εἰς ἀρχαῖον κτῆριον», μὲ στόχο τὴν ἀποκάλυψη τοῦ γνωστοῦ ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες πηγές ναοῦ ποῦ ἦταν ἀφιερωμένος στὴν Ἀρτέμιδα Ταυροπόλο⁵³. Οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες τοῦ 1956 στοῦ κτῆμα αὐτὸ διήρκεσαν μόλις δύο ἡμέρες. Τὸ διάστημα ὡστόσο αὐτὸ ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἀποκαλυφθοῦν ἀφενὸς «ὀλόκληρος ἢ περίμετρος τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ», διαστάσεων 21 × 14 μ. «καὶ τμῆμα τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ διαιρέσεως»⁵⁴, ἀφετέρου τοῖχοι ἄλλων κτισμάτων στὰ νότια καὶ στὰ δυτικὰ του⁵⁵. Λόγω τῶν δύο τιμητικῶν ψηφισμάτων ποῦ εἶχαν βρεθεῖ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ μὲ ἀναφορὲς στοῦ ἱεροῦ καὶ σὲ ἀγῶνες πρὸς τιμὴν τῆς θεότητας, ὁ ἀνασκαφέας ταύτισε μὲ βεβαιότητα τὸ ἀποκαλυφθὲν κτίσμα μὲ τὸν ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ 1956 ἀναφέρθηκε ἡ παρουσία πῆλινων εἰδωλίων τοῦ «γνωστοῦ πρωτόγονου τύπου», κάποια ἀπὸ τὰ ὁποῖα χρονολογήθηκαν στὸν 6ο καὶ στὸν 5ο αἰ. π.Χ., κεραμικὴ τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου αἰ., κεραμίδες, καθὼς καὶ ἓνα θραῦσμα ἀπὸ πῶρινο κίονα. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔκθεση, ὅλα αὐτὰ τὰ εὐρήματα βρέθηκαν κοντὰ στὴ νότια μακριὰ πλευρὰ τοῦ ναοῦ⁵⁶. Ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ μνημονεύτηκε ἡ εὐρεση θραύσματος ἀπὸ «τὸ κάτω μέρος τριέδρου μαρμαρίνου ἀναθήματος, πιθανῶς ἀγωνιστικῆς ἐπιγραφῆς». Ἀπὸ τὰ κινητὰ αὐτὰ εὐρήματα δὲν ἀπεικονίστηκε κανένα.

Οἱ ἐργασίες συνεχίστηκαν τὸ 1957 μὲ κύριο στόχο τὴν πλήρη ἀποχωμάτωση καὶ τὴν ἀποτύπωση τοῦ ναοῦ⁵⁷. Διήρκεσαν ἀπὸ τὶς 18 Αὐγούστου ἕως τὰ μέσα Δεκεμβρίου τοῦ 1957, δηλαδὴ συνολικὰ κάτι λιγότερο ἀπὸ τέσσερις μῆνες⁵⁸. Τὶς ἐργασίες αὐτὲς ἐπόπτευσαν οἱ τότε Ἐπιμελητὲς τῶν Ἀρχαιοτήτων Ὅλγα Ἀλεξανδρῆ καὶ Βασίλειος Χ. Πετράκος. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ ναοῦ ὀλοκληρώθηκε, μετρήθηκαν οἱ δια-

52. Ὁ TRAVLOS (*Attika*, σ. 211) ἀναφέρει ὡς ἔτος διενέργειας τῶν δοκιμαστικῶν τομῶν τὸ 1954. Ὁ ἴδιος ὁ ΘΕΟΧΑΡΗΣ ὡστόσο (*Ἀνασκαφὴ ἐν Ἀραφῆνι, ΠΑΕ 1952*, σ. 151) ἀναφέρει ὅτι, ἤδη ἀπὸ τὸ 1952, «παρὰ τὴν Λούτσαν, ἐπεσημάνθη ἡ θέσις ἄλλου προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ».

53. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Α, σ. 87 κ.έ.

54. Αὐτόθι, σ. 88.

55. Αὐτόθι, σ. 89.

56. Αὐτόθι, σ. 89.

57. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Β, σ. 45.

58. Βλ. ἡμερολόγιο Παπαδημητρίου τοῦ 1957· Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ἰωάννης Κ. Παπαδημητρίου, σέ: Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Ἐπαινος Ἰωάννου Κ. Παπαδημητρίου*, Ἀθήνα 1997, σ. 9 κ.έ.

στάσεις του και έκπονήθηκε σχέδιο τῆς κάτοψής του⁵⁹. Ἐπρόκειτο γιὰ ἕναν δωρικό περίπτερο ναὸ (διαστάσεων στυλοβάτη 19,30 × 12,20 μ.) μὲ σηκὸ (διαστάσεων 13 × 7 μ.), ὁ ὁποῖος διαιρεῖται σὲ δύο μέρη. Τὸ μὴ σωζόμενο περιστύλιο ἀναπαραστάθηκε μὲ 6 × 13 κίονες. Ἀναφέρθηκε ἐπίσης τοῖχος ἄλλου οἰκοδομήματος, πιθανῶς βωμοῦ, κατὰ τὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Στὴ συνέχεια τῆς ἐκθεσῆς του ὁ Παπαδημητρίου σημειώνει ὅτι ἡ κεραμικὴ ποῦ βρέθηκε δίπλα στὴ χαμηλότερη βαθμίδα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μετὰ τὸν 4ο αἰ. π. Χ., ἐνῶ παλαιότερα ὄστρακα βρέθηκαν κοντὰ στὸν τοῖχο νοτιῶς τοῦ ναοῦ. Μνημονεύθηκε ἐπίσης καὶ μία ἐπιγραφή τοῦ 4ου αἰ. π. Χ., ἡ ὁποία ἀναφερόταν στὴν τέλεση Διονυσίων στὴν περιοχὴ τοῦ δήμου. Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 500 περ. μ. δυτικὰ τοῦ ναοῦ κοντὰ σὲ ἄλλα ἀρχαῖα ἐρείπια, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, «κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀνήκουν εἰς τὸ ἐν Ἀλαῖς Διονύσιον»⁶⁰ (βλ. κεφ. Β, Π).

Τὸ 1957 βρέθηκε ἐπίσης, σὲ ἀπόσταση περίπου δύο χλμ. νοτιῶς τοῦ ναοῦ, τμῆμα ἀρχαῖκου ἀναγλύφου μὲ τμῆμα παράστασης καθιστῆς μορφῆς⁶¹. Σύμφωνα μὲ μελέτη ποῦ δημοσίευσε δέκα χρόνια ἀργότερα ὁ Ἰωάννης Παπαποστόλου, τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ ἀναγλύφου ποῦ βρέθηκε ὁ Παπαδημητρίου φαίνεται ὅτι ἐνώνεται μὲ παλαιότερο εὔρημα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Βελανιδέζας. Τὰ δύο συνανήκοντα τεμάχια συνιστοῦν μία πλατιὰ μαρμαρίνη στήλη μὲ ἀνάγλυφη παράσταση καθιστῆς ἀνδρικῆς μορφῆς ποῦ φοράει ἱμάτιο⁶². Μὲ βάση κυρίως τὸν ἀραιὸ καὶ εὐρὺ κυματισμὸ τῶν πτυχώσεων ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλα στυλιστικὰ στοιχεῖα, τὸ ἀνάγλυφο χρονολογήθηκε «μόλις μετὰ τὸ 510» π. Χ.⁶³ Ὁ Παπαποστόλου δὲν ἀπέκλεισε μιὰ ἀρχικὴ χρῆση του ὡς ἀναθηματικὸ ἀναγλύφου, θεώρησε ὡστόσο πιθανότερη τὴν ἐκδοχὴ τοῦ ἐπιτυμβίου⁶⁴. Ἡ σχέση τοῦ ἀναγλύφου μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος εἶναι, συνεπῶς, ἀσαφής.

Τὸ 1972 ὁ Ἄγγελος Λιάγκουρας δημοσίευσε ἐκθεση στὸ *Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο*, ὅπου ἀναφέρει τὴν ἀποκάλυψη τμημάτων μεγάλου κτηριακοῦ συγκροτήματος στὰ νοτιοανατολικά τοῦ ναοῦ⁶⁵. Τὸ κτίσμα χρονολογήθηκε στὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸν 5ο καὶ στὸν 2ο αἰ. π. Χ.⁶⁶

59. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Β, σ. 45 κ.έ. εἰκ. 2.

60. Αὐτόθι, σ. 45-47.

61. Αὐτόθι, σ. 47 πίν. 12γ· Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἔργον 1957, Ἀθήνα 1958, σ. 25 εἰκ. 24. Πρόκειται γιὰ τὸ γλυπτὸ ΕΑΜ ἀρ. 4469· Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΑΚΟΥ – Ε. ΠΕΝΤΑΖΟΣ, Ἄγτικὴ. Οἰκιστικὰ στοιχεῖα-πρῶτη ἐκθεση, Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις, 21, Ἀθήνα 1973, σ. 160 ἀρ. 1.

62. Γ. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Βελανιδέζα, ΑΔ, 21, 1966 (1967), Μελ., σ. 102 κ.έ. σχ. 1.

63. Αὐτόθι, σ. 107.

64. Αὐτόθι, σ. 110 σημ. 46, σ. 113.

65. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, Λούτσα.

66. Αὐτόθι, σ. 152 σχέδιο 2. Ἡ MERSCH (*Siedlungsgeschichte*, σ. 112) ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἐκεῖ κοντὰ πρέπει νὰ βρισκόταν τὸ Διονύσιο. Τὸ ἐπίμηκες κτίσμα ὅμως ποῦ βρέθηκε ὁ Λιάγκουρας

Τὸ 1975 ἡ Ἀλεξανδρῆ ἀποκάλυψε ἀπέναντι, δηλαδή δυτικά τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου, στὸ οἰκόπεδο Τούντα, τὸ θεμέλιο μικροῦ πώρινου κτίσματος σχήματος Η μὲ μήκος 4,50 μ. καὶ κατεύθυνση Α-Δ, τὸ ὁποῖο θεωρήθηκε ὅτι ἴσως χρησίμευε ὡς πρόπυλο⁶⁷. Τὸ πρόπυλο αὐτὸ ἦταν σύγχρονο τοῦ κτίσματος πού ἔφερε στὸ φῶς ὁ Λιάγκουρας.

Τὸ 1975 ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι ὁ Πέτρος Θέμελης διενήργησε ἀνασκαφές στὸν χώρο 200 μ. περίπου νοτιῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου, ὅπου ἀποκάλυψε τρία μικρὰ ἱερὰ κτίσματα. Τὸ νοτιότερο ἀπὸ αὐτὰ ἀναφέρεται ὅτι βρισκόταν σὲ ἕναν τύμβο τοῦ 7ου αἰ. π. Χ., ἐνῶ ἐπίσης ἕνα ἀπὸ αὐτὰ εἶχε ἐστία στὸ ἐσωτερικὸ του⁶⁸.

Τὸ 1976 ἀνακοινώθηκε ἡ ἀποκάλυψη κτισμάτων τῆς κλασικῆς καὶ ὑστεροκλασικῆς περιόδου στὸ οἰκόπεδο ἀδελφῶν Πασσᾶ, σὲ ἀπόσταση 40 μ. νοτιῶς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀναφέρεται οὔτε ἐδῶ ἢ γεωγραφικὴ σχέση τῶν κτισμάτων αὐτῶν μὲ τὰ προηγούμενα μέχρι τότε γνωστὰ κτίσματα πού ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες τοῦ 1972 καὶ τοῦ 1975⁶⁹. Κατὰ τὴν Ἀλεξανδρῆ, τὰ λείψανα αὐτὰ σχετίζονταν μὲ τὸ ἱερό, μὲ τοὺς τοίχους πού ἀποκάλυψε στὰ ἀνατολικά τὸ 1972 ὁ Λιάγκουρας, μὲ τὰ λείψανα ἀφενὸς τοῦ «προπύλου» πού ἀποκαλύφθηκε τὴν προηγούμενη χρονιά, καὶ ἀφετέρου τοῦ ἱεροῦ πού βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 200 μ. νοτιῶς τῶν παραπάνω κτισμάτων κατὰ μήκος τῆς παραλίας⁷⁰.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀνασκαφὲς δείχνουν σαφῶς, παρόλο πού ἀπὸ τὰ παραπάνω εὐρήματα δὲν δημοσιεύτηκε οὔτε ἕνα ὄστρακο, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ταυροπόλου δὲν ἦταν ἕνα αὐτόνομο ἱερὸ κτίσμα, ἀλλὰ ἐντασσόταν σὲ ἕνα πλέγμα οἰκοδομημάτων τὸ ὁποῖο κατὰ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ θὰ ἀποτελοῦσε προφανῶς τὸ θρησκευτικὸ κέντρο τοῦ δήμου τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων.

Σὲ ζητήματα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἐπανῆλθε τὸ 1976 μὲ ἀνακοίνωσή του ὁ Ἰωάννης Τραυλός. Στὴ μελέτη αὐτὴ ὁ Τραυλός ἐπικέντρωσε τὴν προσοχή του στὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ἰδιαίτερου κλειστοῦ χώρου στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ, τὸν ὁποῖο ὀνόμασε «ἄδυτο» ἢ «μέγαρο» ἢ «ἀνάκτορο». Ὁ Τραυλός παρατήρησε ὅτι στὰ δυτικά ἄκρα ἄλλων δύο ναῶν τῆς Ἀρτέμιδος, στὴ Βραυρώννα καὶ στὴν Αὐλίδα, ἐντοπίζεται τὸ ἴδιο φαινόμενο καὶ στὴ συνέχεια ὅτι καὶ

φαίνεται ὅτι εἶναι μᾶλλον στοὰ καὶ πάντως ὄχι ναὸς (βλ. παρακάτω μέρος Γ, κεφ. II, «Τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ ἱεροῦ»). Ἐπίσης, ὁ Παπαδημητρίου βρῆκε τὴν ἐπιγραφή πού ἀναφέρεται στὰ ἐν Ἀλαῖς Διονύσια σὲ ἀπόσταση 500 μ. περ. δυτικά τοῦ ναοῦ καὶ ὄχι ἀμέσως στὰ ΝΑ του. Πρβ. καὶ ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Ψήφισμα, σ. 60.

67. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, ΑΔ, 30, 1975 (1983), Β1, Χρον., 37.

68. KAHIL, *Artémis de Brauron*, σ. 96 σημ. 94· HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 70 σημ. 5.

69. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, Λούτσα, σ. 52 πίν. 46β.

70. Αὐτόθι, σ. 52.

οί τρεις περιοχές (Αυλίδα, Βραυρώνα και Άλές) συνδέονται με έναν κοινό μύθο: τὸν μύθο τῆς Ἰφιγένειας. Μὲ τὴν Αὐλίδα συνδέεται ἡ Ἰφιγένεια λόγω τῆς θυσίας τῆς ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα, μὲ τὶς Ἄλές Ἀραφηνίδες λόγω τῆς ἀποβίβασίς τῆς στὴν Ἀττικὴ ὅταν ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴν Ταυρικὴ καὶ μὲ τὴ Βραυρώνα συνδέεται λόγω τοῦ θανάτου τῆς καὶ τῆς ποιητικὰ παραδεδομένης ὑπαρξῆς τάφου τῆς (ἠρώου) στὴ θέση αὐτῆ⁷¹. Ἡ χθόνια φύση τῆς Ἰφιγένειας ἦταν αὐτὴ πού, κατὰ τὸν Τραυλό, ἐπέβαλλε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀδύτου καὶ στοὺς τρεῖς ναοὺς.

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ ὁ Τραυλὸς χρονολόγησε τὸν ναὸ τῆς Ταυροπόλου στὸν 5ο αἰ. π. Χ., χωρὶς ὡστόσο νὰ τεκμηριώσῃ αὐτὴ τὴν ἄποψη⁷². Στὴ συνέχεια παρατήρησε πὼς ἡ διαπίστωση τοῦ Παπαδημητρίου ὅτι ὁ περίπτερος ναὸς εἶχε περίσταση 6 × 13 κίονες δὲν ἀντιστοιχεῖ στὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα. Μὲ βάση τὶς συνολικὲς ἀναλογίες τῶν θεμελίων, τοὺς ὀγκόλιθους τῆς κρηπίδας καὶ τὰ σημεῖα ἔδρασης πού μπόρεσε νὰ διαπιστώσῃ πάνω στοὺς πωρόλιθους τοῦ στυλοβάτη, ἀποκατέστησε τὴν περίσταση μὲ 8 × 12 κίονες. Ἡ ἀναπαράσταση αὐτὴ εἶχε ὡς συνέπεια τὴ δημιουργία μεταξονίου διαστήματος μήκους 1,72 μ., κάτω διάμετρο κίονα 0,60 μ., ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Τραυλό ἦταν δωρικὸς μὲ 16 ραβδώσεις, καὶ στυλοβάτη διαστάσεων 19,44 × 12,56 μ. Οἱ ἐσωτερικὲς διαστάσεις τοῦ σηκοῦ ὑπολογίστηκαν σὲ 7,20 × 5,60 μ.⁷³

Ἐναν χρόνο ἀργότερα (1977) ἡ Lilly Kahil, στηριζόμενη στὴ θεωρία τοῦ Τραυλοῦ περὶ χθόνιας λατρείας τῆς Ἰφιγένειας στὶς Ἄλές, ὀνόμασε τὸ μικρὸ ἱερὸ πού εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1975 «ἠρῶο τῆς Ἰφιγένειας». Ἡ Kahil εἶχε δεῖ τὸ ὑλικὸ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ καὶ γνώριζε ὅτι περιεῖχε πολλὰ θραύσματα κρατηρίσκων. Ὑπέθεσε, λοιπόν, ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸ ἠρῶο τῆς Ἰφιγένειας, τὸ ὁποῖο θὰ συνόδευε λογικὰ τὸν (μεγαλύτερο) ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου⁷⁴.

Τὸ 1979 δημοσιεύτηκε ἡ διατριβὴ τῆς Mary Brooks Berg Hollinshead μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο *Legend, Cult, and Architecture at Three Sanctuaries of Artemis*. Ἡ Hollinshead ὑποστήριξε μιὰ διαφοροτικὴ ἀναπαράσταση τοῦ περιστυλίου τοῦ ναοῦ ἀπὸ αὐτὴν τοῦ Παπαδημητρίου (βλ. παρακάτω μέρος Γ, κεφ. II), ἡ βασικὴ τῆς ἄποψη ὅμως ἀφορᾷ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἰδιαιτερότητα τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου: Ἡ μελετήτρια δὲν δέχεται ὅτι στὸ κλειστὸ δωμάτιο πίσω ἀπὸ τὸν σηκό, στὸ «ἄδυτο» δηλαδὴ τοῦ Τραυλοῦ, τελοῦνταν θρησκευτικὲς τελετουργίες. Ἀντίθετα θεώρησε ὅτι τὸ δωμάτιο αὐτὸ εἶχε τὴ χρῆση «κλειδωμένου θησαυροῦ», συνδέοντας μάλιστα τὴν ἐρμηνεῖα αὐτὴ μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ Ἄλές Ἀραφηνίδες,

71. ΤΡΑΥΛΟΣ, Ναοὶ Ἀρτέμιδος.

72. Αὐτόθι, σ. 203. Ὁ Παπαδημητρίου, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, δὲν εἶχε ἀναφερθεῖ στὴ χρονολόγηση τοῦ ναοῦ ὡς κτίσματος, εἶχε μνημονεύσει ὅμως καὶ εἰδώλια τοῦ 6ου αἰ. π. Χ.

73. ΤΡΑΥΛΟΣ, Ναοὶ Ἀρτέμιδος, σ. 202 κ.έ.

74. ΚΑΗΙΛ, *Artémis de Brauron*, σ. 96.

όπου ανήκε τὸ ἱερό, πρέπει νὰ ἦταν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἕνας πλούσιος δῆμος, ὅπως ὑποδηλώνουν οἱ ἐπιτύμβιες στήλες καὶ οἱ τύμβοι στὴ Βελανιδέζα⁷⁵. Ἐπίσης διαφώνησε μὲ τὴν ὑπόθεση τοῦ Τραυλοῦ καὶ τῆς Kahil σχετικὰ μὲ τὴ σύνδεση τοῦ ἱεροῦ μὲ τὴν Ἴφιγένεια. Κατὰ τὴ Hollinshead, δὲν ὑπάρχει κάποια φιλολογικὴ ἢ ἀρχαιολογικὴ μαρτυρία πὺ νὰ συνδέει τὶς Ἄλες Ἀραφηνίδες μὲ τὴν Ἴφιγένεια⁷⁶.

Τὸ γεγονός ὅτι καὶ στὰ δύο τιμητικὰ ψηφίσματα ὀρίζεται ὡς τόπος ἀνάρτησῆς τους τὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος ὑποδηλώνει, κατὰ τὴ Hollinshead, ὅτι τὸ ἱερό ἀποτελοῦσε ταυτόχρονα καὶ σημαντικὸ πολιτικὸ κέντρο. Ἀνάμεσα στὶς λειτουργίες τοῦ δήμου ξεχωρίζει ὁ πυρρῆχος χορός, μολονότι εἶναι ἀβέβαιο ἂν τελεῖτο πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος ἢ πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου⁷⁷.

Τέλος, σὲ αὐτοψία πὺ πραγματοποιοῖησε ἡ ἴδια στὴν περιοχὴ τοῦ ναοῦ τὸ 1970, ἀνέφερε ὅτι εἶδε, πέρα ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ πώρινου ναοῦ τῆς Ταυροπόλου, τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα ἐρείπια: α) ἕναν τοῖχο ἀπὸ μεγάλους, ἀνώμαλους λίθους κοντὰ στὴ νότια γωνία τοῦ ναοῦ, β) μία σειρὰ λίθων στὸν ἄξονα Borrā-Νότου ἀνάμεσα στὸν ναὸ καὶ στὸν δρόμο στὰ δυτικὰ του, γ) διαφόρων εἰδῶν λίθους νὰ βρίσκονται νοτιοανατολικά τοῦ ναοῦ σὲ ἕναν ἀμμώδη λόφο, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας μὲ κρῖκο ἀνάρτησης, καὶ δ) τουλάχιστον ἕναν προσεκτικὰ λαξευμένο λίθο δίπλα στὸν δρόμο βορειοδυτικὰ τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελοῦσε προφανῶς τμῆμα ἐνὸς NA-BA προσανατολισμένου τοῖχου⁷⁸. Ἐπιπλέον, κοντὰ σὲ κάποιους ἀρχαίους λίθους στὴν παράκτια ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἐντόπισε ὄστρακα τῶν ὁποίων ἡ χρονολόγησι κυμαίνεται ἀπὸ τὸν 5ο ἕως τὸν 2ο αἰ. π. Χ., μεταξὺ ἄλλων ἐρυθρόμορφα, τοῦ τύπου τῆς δυτικῆς κλιτύος καὶ μεγαρικά⁷⁹.

Τὸ 1983 πραγματοποιοῖηθησαν νέες μετρήσεις τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου ἀπὸ τὸν Heiner Knell, ὁ ὁποῖος πρότεινε μιὰ διαφορετικὴ ἀναπαράστασι τοῦ περιστευλίου, ἐνῶ ἐμμέσως χρονολόγησε τὸν ναὸ στὸν 4ο αἰ. π. Χ. (βλ. ἀναλυτικὰ μέρος Γ, κεφ. II).

Σύντομη ἐπισκόπησι τῶν δεδομένων καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἔρευνας στὴ Λούτσα δίνει τὸ 1988 ὁ Τραυλὸς στὸ εἰκονογραφικὸ του λεξικὸ τῆς Ἀττικῆς. Ὁ Τραυλὸς παρέμεινε στὴν παλαιὰ του ἄποψη περὶ περιστευλίου 8 × 12, χωρὶς νὰ παίρνει θέση πάνω στὶς ἀντίθετες ἀπόψεις τῆς Hollinshead καὶ τοῦ Knell⁸⁰. Δημοσίευσε

75. HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 110.

76. Αὐτόθι, σ. 102.

77. Αὐτόθι, σ. 82.

78. Αὐτόθι, σ. 69 κ.ε. σημ. 3.

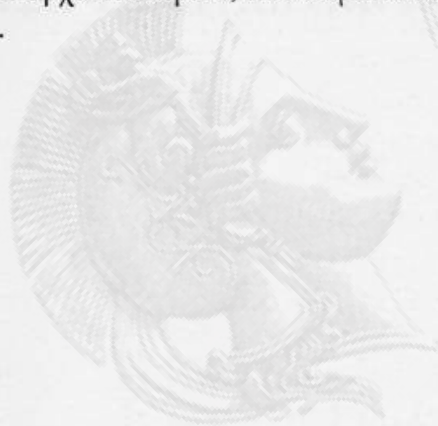
79. Αὐτόθι, σ. 74 σημ. 19.

80. TRAVLOS, *Attika*, σ. 211 εἰκ. 266 πάνω (ἀναπαράστασι). Περιέργως ὁ Τραυλὸς δὲν μνημονεύει στὴ βιβλιογραφία του (αὐτόθι, σ. 212) τὴ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα διατριβὴ τῆς HOLLINSHEAD *Sanctuaries of Artemis*.

ώστόσο για πρώτη φορά τέσσερις φωτογραφίες τῶν καλύτερα σωζόμενων τμημάτων τῆς κρηπίδας καὶ τοῦ στυλοβάτη τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀπὸ τὸν Παπαδημητρίου⁸¹. Ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἤδη ἀπὸ τὸν Milchhöfer ἀναφερθείσας παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ὑπαπαντῆς στὴν περιοχή βορείως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ὑποδηλώνει, κατὰ τὸν Τραυλό, συνέχιση τῆς κατοίκησης τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Ἄλῶν Ἀραφηνίδων μέχρι αὐτὴ τὴν περίοδο⁸².

Τὸ 1998 ἡ Βούλα Ν. Μπαρδάνη δημοσίευσε τὸ σχετικὸ μὲ τὴν τέλεση τῶν Διονυσίων ψήφισμα ποῦ εἶχε βρεῖ ὁ Παπαδημητρίου τὸ 1957 (βλ. μέρος Β, κεφ. ΠΑ).

Τέλος, σὲ ἄρθρο τοῦ ποῦ δημοσιεύτηκε τὸ 2004, ὁ Γεώργιος Δεσπίνης ἀπέδωσε τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἀρ. 552 τῆς Γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου στὸ ἱερὸ τοῦ Διονύσου, ποῦ ἴσως βρισκόταν 500 μ. δυτικὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Σύμφωνα μὲ τὸν Δεσπίνη, καὶ τὰ εὐρήματα ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἱερὸ φαίνεται ὅτι ἀποτελέσαν λεία ἀρχαιοκαπήλων, ποῦ λυμαίνονταν τὴν περιοχή τὴν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου⁸³.

81. ΤΡΑΥΛΟΣ, *Attika*, εἰκ. 264-265 καὶ 267-268.

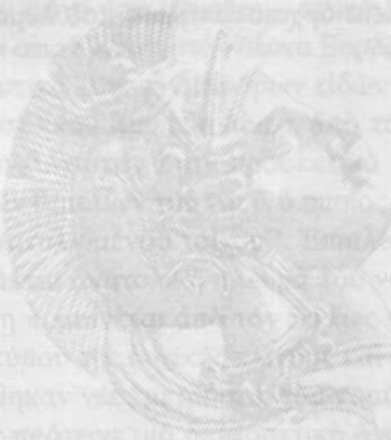
82. Αὐτόθι, σ. 212.

83. DESPINIS, ὀ.π. (σημ. 36), σ. 312.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μέρος των εργασιών που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος «Επιστημονική Έρευνα» της Διεύθυνσης Επιστημονικών Υποθέσεων του Υπουργείου Παιδείας, Επιστημονικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, το έτος 1982. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Επιστημονική Έρευνα» της Διεύθυνσης Επιστημονικών Υποθέσεων του Υπουργείου Παιδείας, Επιστημονικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, το έτος 1982.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μέρος των εργασιών που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος «Επιστημονική Έρευνα» της Διεύθυνσης Επιστημονικών Υποθέσεων του Υπουργείου Παιδείας, Επιστημονικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, το έτος 1982.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος «Επιστημονική Έρευνα» της Διεύθυνσης Επιστημονικών Υποθέσεων του Υπουργείου Παιδείας, Επιστημονικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, το έτος 1982.

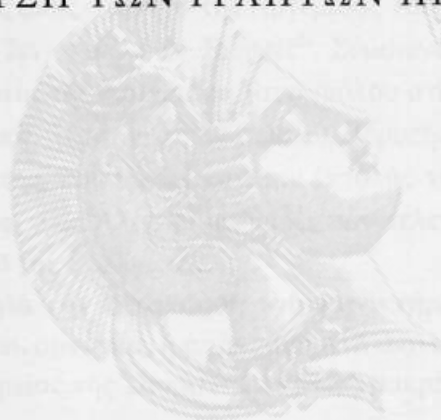

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

1. Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι*, β. 114
 2. Αισώπ, α. 102
 3. Αισώπ, α. 82
 4. Αισώπ, α. 69 κ. 2 σελ. 1
 5. Αισώπ, α. 74 σελ. 15
 6. Τάσις, *Ἰστορία*, α. 211 κ. 262 κ. 263
 7. Τάσις, *Ἰστορία*, α. 211 κ. 262 κ. 263
 8. Τάσις, *Ἰστορία*, α. 211 κ. 262 κ. 263

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟ ΠΡΟΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΕΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΩΜΕ ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ
(600 π.Χ. - 476 π.Χ.) ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
ΤΗΝ ΕΝ ΛΑΡΡΟΣ ΤΟΥ ΒΕΡΜΙΝΓΑΜ (414/413 π.Χ.)

Β. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΓΡΑΠΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Faint, illegible text in the middle section of the page, likely bleed-through.

АКАДЕМІА

НАУКОВО

Faint, illegible text at the bottom of the page, possibly bleed-through.

I. ΟΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΩΡΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ
(6ος καὶ 5ος αἰ. π. Χ.) ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗΝ *ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ*
ΤΗΝ ΕΝ ΤΑΥΡΟΙΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ (414/413 π. Χ.)

Εἰσαγωγή

ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ για τις τελετουργίες αλλά και γενικότερα για τὸν χαρακτήρα τῆς λατρευτικῆς ζωῆς στὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου προσφέρει ἡ τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*⁸⁴. Σύμφωνα με τὴν εὐριπίδεια ἐκδοχὴ τοῦ μύθου⁸⁵, ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἄλες Ἀραφηνίδες διαδόθηκε ἀπὸ τὴν Ταυρικὴ Χερσόνησο (Κριμαία). Ἰδρυτὴς τῆς λατρείας τῆς Ταυροπόλου ἦταν ὁ Ὀρέστης, πού ἰδρύει κατόπιν ἐντολῆς τῆς Ἀθηνᾶς τὸν ναὸ τῆς Ταυροπόλου καὶ εἰσάγει στὶς Ἄλες Ἀραφηνίδες τὸν τελετουργικὸ ἐορτασμὸ τῆς ἄφιξης τοῦ λατρευτικοῦ τῆς ἀγάλματος.

Κεφαλαιώδη σημασία για τὴν κατανόηση τοῦ χαρακτήρα τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἔχει, συνεπῶς, ἡ ἀπάντηση στὰ ἀκόλουθα ἐρωτήματα:

- Ποιὰ ἡ σχέση τῆς λατρείας τῆς Ταυροπόλου με τὴ μακρινὴ Ταυρικὴ Χερσόνησο;
 - Σὲ ποιὰ χρονικὴ στιγμὴ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἴδρυση τῆς νέας λατρείας;
 - Ποιὰ εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς νέας λατρείας;
 - Ποιὰ εἶναι τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παλαιᾶς λατρείας;
 - Γιατί ἰδρυτὴς τῆς νέας λατρείας εἶναι ἓνας μὴ ἀττικὸς ἥρωας, ὅπως ὁ Ὀρέστης;
 - Τί ἀντιπροσωπεύει αὐτὴ ἡ ἄφιξη τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος στὶς Ἄλες;
- Καί, τέλος,
- Ποιὰ ἡ σχέση τῆς Ἀθηνᾶς με τὴ νέα λατρεία;

84. Τὰ ἀποσπάσματα τῆς τραγωδίας πού παρατίθενται ἀπὸ τὸ πρωτότυπο εἶναι τῆς σχολιασμένης ἐκδόσεως τοῦ Μ. J. CROPP (*CROPP, Commentary*), ἡ ὁποία στηρίζεται στὶς παλαιότερες ἐκδόσεις τῆς Ὁξφόρδης (J. Diggle) καὶ Teubner (D. Sansone).

85. Ὁ ὅρος «μύθος» στὸν ὁποῖο ἀναφερόμαστε γίνεται κατανοητὸς σύμφωνα με τὸ περιεχόμενον πού ἔχει δώσει στὴν ἐννοια ὁ W. BURKERT (*Τελετουργία*, σ. 50, 101), δηλαδὴ ὡς ἓνα «παραδοσιακὸ παραμῦθι με μιὰ κρυμμένη, δευτερεύουσα ἀναφορὰ σὲ κάτι πού ἔχει συλλογικὴ σπουδαιότητα, δομημένο σύμφωνα με ἓνα βασικὸ μοντέλο ἀνθρώπινης δράσης».

Είναι προφανές ότι τα έρωτήματα αυτά μπορούν να απαντηθούν μόνο αν προχωρήσουμε σε βαθύτερο επίπεδο και προσπαθήσουμε να αποκωδικοποιήσουμε τον μύθο, συνεκτιμώντας προσεκτικά τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της τραγωδίας καθώς και τα δεδομένα της εποχής κατά την οποία γράφτηκε. Η εργασία αυτή αποτελεί τον στόχο του παρόντος κεφαλαίου. Προτού όμως αρχίσουμε αυτήν τη συζήτηση, είναι απαραίτητο να παρουσιάσουμε τις απόψεις εκείνες της έρευνας που παίζουν κάποιο ρόλο στην αποκωδικοποίηση του μύθου.

Άς αρχίσουμε όμως βάζοντας τα γεγονότα σε μια σειρά:

Χρονοδιάγραμμα πλοκής

Ο κεντρικός άξονας αναφοράς του έργου είναι οι περιπέτειες του βασιλόπαιδος Ορέστη και η τραγωδία της αδελφής του Ιφιγένειας. Με βάση, λοιπόν, την ανάγνωση της ευριπίδειας έκδοχής του κειμένου, ή νοηματική και, κατά συνέπεια, χρονική αλληλουχία των γεγονότων του μύθου έχει ως εξής:

1ο χρονικό πλαίσιο⁸⁶

Ο λόγος για τον οποίο η Ιφιγένεια, η κόρη του βασιλιά Αγαμέμνονα, βρίσκεται στην Ταυρίδα είναι ότι, τη χρονιά που ο πατέρας της είχε δώσει τον όρκο εξιλέωσης στην Άρτεμη, αυτή αποτελούσε το όμορφότερο πράγμα που γεννήθηκε⁸⁷. Στη βάρβαρη αυτή χώρα είναι η ιέρεια της θεάς. Δουλειά της είναι η τήρηση του ιερού νόμου, που της επιβάλλει να θυσιάζει στην Άρτεμη όποιον Έλληνα πατήσι το πόδι του στην Ταυρική⁸⁸. Η παρουσία της στην Ταυρίδα αποτελεί μια τραγωδία για την Ιφιγένεια. Αναρωτιέται για το πώς, από ένα πρωτόγονο θάλος εν θαλάμοις (στ. 209) που ήταν, κατέληξε να μείνει άγαμος άτεκνος άπολις άφιλος (στ. 220) και να βρίσκεται μακριά από το σπίτι της, φυλακισμένη, περιμένοντας κάποιον να την ανακουφίσει από τα βάσανα της σκλαβιάς της⁸⁹.

86. Τα «χρονικά πλαίσια» στα οποία χωρίζουμε στη συνέχεια τις διάφορες νοηματικές ενότητες του έργου είναι ανεξάρτητα από τη δομή της τραγωδίας σε πρόλογο, πάροδο, επεισόδια, έμβόλιμα στάσιμα και έξοδο.

87. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ιφιγένεια ή εν Ταύροις*, στ. 20-21: *ὄ,τι γὰρ ἐνιαυτὸς τέκοι / κάλλιστον ηὔξω φωσφόρωι θύσειν θεῶι.*

88. Αὐτόθι, στ. 38-39: *θύω γὰρ ὄντος τοῦ νόμου καὶ πρὶν πόλει, / ὅς ἂν κατέλθῃ τήνδε γῆν Ἑλλήν ἀνὴρ.*

89. Αὐτόθι, στ. 450-451: *δουλείας ἐμέθεν / δειλαίας παυσίπονος.*

2ο χρονικό πλαίσιο

Ἡ ἀρχὴ τῶν δεινῶν τοῦ Ὁρέστη ὀρίζεται μὲ τὴ δολοφονία τῆς μητέρας του Κλυταιμνήστρας⁹⁰. Ἀκολουθεῖ τὸ κυνήγι τῶν Ἐρινύων καὶ ἡ ἐξορία⁹¹. Στὴ συνέχεια ὁ Ἀπόλλων τὸν στέλνει νὰ λογοδοτήσῃ στὶς Ἐρινύες στὸ δικαστήριο τοῦ Ἄρειου Πάγου⁹². Μόλις φτάνει στὴν Ἀθήνα ἀντιμετωπίζεται ὡς ξένος καὶ καταραμένος καὶ κανεὶς δὲν τὸν δέχεται μὲ τὴ θέλησή του⁹³. Ὅσοι τὸν λυποῦνται τὸν βάζουν νὰ κάθεται σὲ ξεχωριστὸ τραπέζι χωρὶς νὰ τοῦ μιλᾶνε⁹⁴. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπέρχεται ἰσοψηφία ποὺ σώζει τὸν Ὁρέστη⁹⁵. Κάποιες Ἐρινύες δέχονται τὴν ἀπόφαση, κάποιες ὅμως ὄχι, οἱ ὁποῖες συνεχίζουν νὰ τὸν κυνηγοῦν⁹⁶. Ἐκεῖνος ἀπευθύνεται δεύτερη φορὰ στὸν Ἀπόλλωνα ζητώντας βοήθεια⁹⁷.

3ο χρονικό πλαίσιο

Ὑστερα ἀπὸ τὸν δεύτερο χρησμὸ τοῦ Ἀπόλλωνος⁹⁸, γιὰ νὰ γλιτώσῃ ἀπὸ τὴν τρέλα⁹⁹ καὶ τὴν καταδίωξη τῶν Ἐρινύων ποὺ προκάλεσε ἡ δολοφονία τῆς μητέρας του¹⁰⁰, ὁ Ὁρέστης μεταβαίνει στὴν Ταυρίδα σὲ ἀναζήτηση τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος, τὸ ὁποῖο ἔχει πέσει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ¹⁰¹. Ἡ διαταγὴ τοῦ Ἀπόλλωνος εἶναι σαφής: νὰ πάρῃ τὸ ἄγαλμα εἴτε μὲ τέχνασμα εἴτε μὲ τὴ βοήθεια τῆς τύχης καί, ἀφοῦ ξεπεράσῃ τὸν κίνδυνο, νὰ τὸ φέρῃ στὴ γῆ τῶν Ἀθηναίων¹⁰².

90. Αὐτόθι, στ. 939-941: ἀρχαὶ δ' αἶδε μοι πολλῶν πόνων. / ἐπεὶ τὰ μητρὸς ταῦθ' ἅ σιγῶμεν κακὰ / ἐς χεῖρας ἦλθε.

91. Αὐτόθι, στ. 941-942: μεταδρομαῖς Ἐρινύων / ἠλαννόμεσθα φυγάδες.

92. Αὐτόθι, στ. 942-944: ἔνθεν μοιῖ πόδα / ἐς τὰς Ἀθήνας ἴδη γ' ἔπεμψε Λοξίας / δίκην παρασχέιν ταῖς ἀνωνύμοις θεαῖς.

93. Αὐτόθι, στ. 947-948: ἔλθῶν δ' ἐκεῖσε, πρῶτα μὲν μ' οὐδεὶς ξένων / ἐκὼν ἐδέξαθ', ὡς θεοῖς στυγούμενον.

94. Αὐτόθι, στ. 949-951: οἳ δ' ἔσχον αἰδῶ ξένια μονοτράπεζά μοι / παρέσχον, οἴκων ὄντες ἐν ταῦτῳ στέγει, / σιγῇ δ' ἔτεκτῆναντ' ἀπρόσφθεγκτόν μ'.

95. Αὐτόθι, στ. 965-966: Φοῖβός μ' ἔσωσε μαρτυρῶν, ἴσας δέ μοι / ψήφους διηρίθμησε Παλλὰς ὠλένη.

96. Αὐτόθι, στ. 971: δρόμοις ἀνιδρύτοισιν ἠλάστρουν μ' αἶψ.

97. Αὐτόθι, στ. 972-975.

98. Αὐτόθι, στ. 937: Φοῖβον κελευσθεὶς θεσφάτοις ἀφικόμεν.

99. Αὐτόθι, στ. 82-83: πῶς τροχηλάτου / μανίας ἂν ἔλθοιμ' ἐς τέλος πόνων τ' ἐμῶν.

100. Αὐτόθι, στ. 79: μητέρα κατάκτας, διαδοχαῖς δ' Ἐρινύων.

101. Αὐτόθι, στ. 87-88: ὃ φασιν ἐνθάδε / ἐς τοῦσδε ναοὺς οὐρανοῦ πεσεῖν ἄπο.

102. Αὐτόθι, στίχοι 89-91: λαβόντα δ' ἢ τέχναισιν ἢ τύχητινι / κίνδυνον ἐκπλήσαντ' Ἀθηναίων χθονί / δοῦνα· πρβ. καὶ στ. 977-978: Φοῖβός μ' ἔπεμψε δεῦρο διοπετεὺς λαβεῖν / ἄγαλμα Ἀθηναίων τ' ἐγκαθιδρῦσαι χθονί.

4ο χρονικό πλαίσιο

Ύστερα από περιπλανήσεις¹⁰³ ὁ Ὁρέστης φτάνει σὲ ἕναν ἄγνωστο, ἀφιλόξενο καὶ βάρβαρο τόπο¹⁰⁴. Ὁ Ὁρέστης (μαζὶ πάντα μὲ τὸν φίλο του Πυλάδη) παγιδεύεται καὶ κινδυνεύει νὰ θανατωθεῖ λόγῳ τοῦ ἐθίμου τῆς ἀνθρωποθυσίας ποὺ ὑπάρχει στὴν Ταυρίδα. Γίνεται ἡ συνάντηση μὲ τὴν Ἴφιγένεια, ἡ ὁποία θυσιάζει ξένους στὴν Ἄρτεμη. Ύστερα ἀπὸ μία δεξιοτεχνικὴ διαδικασία, ἀκολουθεῖ βαθμιαῖα ἡ τελικὴ ἀναγνώριση τῶν δύο ἀδελφῶν (στ. 467-900) καὶ καταστρώνεται σχέδιο ἀπόδρασης τῶν τριῶν μαζὶ μὲ τὸ ἄγαλμα (στ. 1015-1055).

5ο χρονικό πλαίσιο

Ὁ Ὁρέστης μαζὶ μὲ τὴν ἀδελφή του Ἴφιγένεια καὶ τὸν φίλο του Πυλάδη διαφεύγουν ἀπὸ τὴν Ταυρίδα, ἀφοῦ ξεγελάσουν¹⁰⁵ τὸν βασιλιὰ Θῶα καὶ τὴν Ἄρτεμη στὴν Ταυρίδα ὕστερα ἀπὸ τέχνασμα ποὺ μηχανεύεται ἡ Ἴφιγένεια (στ. 1152-1233). Ὁ Ὁρέστης «κλέβει» τὸ ξόανο καὶ τὴν ἰέρεια-ἀδελφή του¹⁰⁶. Ὁ σκοπὸς τοῦ ταξιδιοῦ φαίνεται νὰ ἐκπληρώνεται¹⁰⁷. Τὸ καράβι ὅμως στὸ ὁποῖο ἐπιβιβάζονται δὲν μπορεῖ νὰ φύγει, γιατί φυσάει ξαφνικὰ δυνατὸς ἀντίθετος ἄνεμος ποὺ τὸ σπρώχνει πρὸς τὰ πίσω¹⁰⁸. Πιὰ τὸν ἀγγελιαφόρο ποὺ ἀναφέρει ὅλα αὐτὰ στὸν βασιλιὰ Θῶα δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία: Ὁ ἄρχοντας τῆς θάλασσας, ὁ Ποσειδῶν, ὁ ὁποῖος μισεῖ τοὺς Πελοπίδες, θὰ κάνει νὰ πέσουν στὰ χέρια τοῦ Θῶα καὶ τῶν ὑπηκόων του ὁ γιὸς τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ ἡ ἀδελφή του¹⁰⁹.

6ο χρονικό πλαίσιο

Τὰ πράγματα ὅμως ἀλλάζουν μὲ τὴν παρέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ Ἀθηνᾶ ἐμποδίζει τὸν Θῶα νὰ κυνηγήσει τὸν Ὁρέστη, ἐνῶ γιὰ χάρη της ἀκόμα καὶ ὁ Ποσειδῶν γαληνεύει τὴ θάλασσα γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ γλιτώσουν οἱ φυγάδες (στ. 1435-1445). Ταυτόχρονα διατάζει τὸν Ὁρέστη νὰ πάει κοντὰ στὰ ἔσχατα ὄρη στὶς Ἄλες καὶ νὰ ἰδρύσει τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, ὅπου καὶ θὰ στήσει τὸ ἄγαλμα. Ἡ Ἀθηνᾶ ἐπιμένει ὡστόσο καὶ σὲ μιὰ περιέργη θεϊκὴ δια-

103. Αὐτόθι, στ. 81: *δρόμους τε πολλοὺς ἐξέπλησα καμπίμους*· στ. 409: *ῥέπλευσαντ' ἐπὶ πόντια κύματα*.

104. Αὐτόθι, στ. 94: *ἄγνωστον ἐς γῆν ἄξενον*· στ. 1400: *ἐκ βαρβάρου γῆς, πρβ. καὶ στ. 30-32: Ταύρων χθόνα, / οὗ γῆς ἀνάσσει βαρβάρουσι βάρβαρος / Θῶας*· στ. 402: *ἔβασαν ἔβασαν ἄμεικτον αἶαν*.

105. Αὐτόθι, στ. 1355: *δόλια τεχνήματ'*.

106. Αὐτόθι, στ. 1358-1359: *Τίνι λόγῳ πορθμεύετε / κλέπτοντες ἐκ γῆς ξόανα καὶ θυηπόλους*;

107. Αὐτόθι, στ. 1388-1389: *ἔχομεν γὰρ ὤνπερ οὔνεκ' ἄξενον πόρον / Συμπληγάδων ἔσωθεν εἰσεπλεύσαμεν*.

108. Αὐτόθι, στ. 1394-1395: *δεινὸς γὰρ ἐλθὼν ἄνεμος ἐξαίφνης νεὼς / ὤθει ῥπάλιν πρυμνήσι' ῥ*.

109. Αὐτόθι, στ. 1416-1418: *καὶ νῦν παρέξει τὸν Ἀγαμέμνονος γόνον / σοὶ καὶ πολίταις, ὡς ἔοικεν, ἐν χερσὶν / λαβεῖν*.

ταγή που μοιάζει με κατάρα: Το ξόανο θα πάει μεν στις Άλεις, κάθε φορά όπως που θα τιμάται ή θα Αρτεμίδας θα πρέπει να δέχεται σε αντίλλαγμα για τη θυσία που δεν έγινε τώρα το αίμα ενός άνδρα (στ. 1446-1461):

μαθών δ', Ὀρέστη, τὰς ἐμὰς ἐπιστολάς / κλέβεις γὰρ ἀνδρῶν καίτερον παρῶν
θεὰς / χῶρει λαβῶν ἀγαθὰ ἀνυγνόντων τε σῆν. / ὅταν δ' Ἀθήνας τὰς θεοδ-
μήτους μὴδ' ἴσῃς / χῶρος τις ἔστιν ἄθιδος πρὸς ἔσχατοις / ὅποισι, γειτῶν δειράδος
Καρυστίας, / ἰερός, Ἄλεις νιν οὐμὸς ἀνομάζει λέως. / ἐνταῦθα τεύξας νῶδον
ἰδρυσαι βρέτας, / ἐπῶνυμιον γῆς Ταυρικῆς πόνων τε σῶν, / οὐς ἐξέμηχθεῖς πε-
ριπολῶν καθ' Ἑλλάδα / οἴοιτοῖς Ἐρινύων Ἀρτεμῖν δὲ νιν βροτοί / τὸ λοιπὸν
δὴνυσοῦσι Ταυροπόλον θεῶν. / νόμιον τε θεῶν τὸνδ' ὅταν ἐορτάζειν λέως, / τῆς
σῆς σφαγῆς ἀποιν ἐπισχετῶ ξίφος / δέρηι πρὸς ἀνδρὸς αἷμα τ' ἐξάνιετω, / ὄσι-
ας ἕκατι θεὰ θ' ὅπως τιμὰς ἔχη.

Ἐσὺ Ὀρέστη μὰ ξυμάδες τις ὀδηγίες μου γιὰτι ἀκούς τῆ φωνῆ τῆς θεᾶς κι
ὡς μὴν εἶσαι παρῶν, προχῶρα ἀφοῦ πῆρες τὸ ἀγαθὰ καὶ τὴν ἀδερφή σου.
Κι ὅταν φτάσεις στὴ θεόχτιστην Ἀθήνα ὑπάρχει κάποιος χῶρος στὰ ἔσχατα
τῆς Ἀττικῆς, γειτονικὸς στὸ ἀκρωτήριο τῆς Καρυστίας, ἰερός, ποὺ ὁ λαὸς μου
Ἄλεις τὸν ἀνομάζει. Ἐκεῖ, νῶδ ἀφοῦ χτίσεις, τοποθέτησε τὸ ἀγαθὰ, ἐνθῦμιον
τῆς Ταυρικῆς γῆς καὶ τῶν βασάνων σου ποὺ βᾶσταζες μαρτυρικά, περιμῶ-
νώμενος μὲς στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὴν καταδωξὴ τῶν Ἐρινύων. Οἱ θνητοὶ στὸ
ἔζησεν τὴν Ἀρτεμῖν ἀντὶ θεᾶ θὰ τὴν ὑμνοῦνε Ταυροπόλο. Καὶ τὸτο νο-
μοθέτησε: Ὅταν γιορτάζει ὁ λαὸς γιὰ τὴ δικὴ σου θυσία ποὺ δὲν έγινε, ἄς
ἀγγίξει ὁ ἰερός λιγὸ μὲ τὸ ξίφος τὸ λαμβὸν ἐνὸς ἀντρα ὡστε νὰ χυθεῖ γιὰ τὸ
ἰερὸ τὸ τυπικὸ λιγῶκι αἷμα καὶ γιὰ νὰ τιμάται ἡ θεὰ (μῆτρ. Θανάση Παπαθα-
νασόπουλου)¹¹⁰.

Στὴ συνέχεια ἡ Ἀθήνα ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἰφιγένεια θὰ πρέπει νὰ γίνει κλειδὸς
τῆς Ἀρτεμίδος στὸ ἰερὸ τῆς στὴ Βραυρώνια, ὅπου καὶ θὰ ταφεῖ μὴδ' ἔνω
θὰ δέχεται ὡς ἀφιερῶματα τοὺς πέλτους καὶ τὰ βραχίονα τῶν γυναικῶν ποὺ πεθα-
νουν στὴ γένηνα (στ. 1462-1467). Οἱ Ἑλλήνες ὑπηρέτες τῆς Ἰφιγένειας θὰ ἐπι-
στρέψουν στὴν Ἑλλάδα¹¹¹. Ὁ Ὀρέστης μπορεῖ νὰ φῶνι γιὰ τὴν Ἑλλάδα,
ἀφοῦ ἔχει ἐκλιπῶσαι τὸν στόχο του. Συμπαραστάτης του τώρα εἶναι ἡ Ἀθήνα,
ποὺ προστάτει τὸ σβᾶσμιον ἀγαθὰ τῆς ἀδελφῆς τῆς Ἀρτεμίδος¹¹². Ὁ Ὀρέστης,

110. Θ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἐβριμίδη Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις. Εἰσαγωγή - Ἀρχαῖο Κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια*, Ἀθήνα 1994, σ. 133.
111. ΕΥΡΥΠΑΝΗΣ, *Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις*, στ. 1467-1469: τὰσδε δ' ἐκπέμψεν χθονὸς / Ἑλλήνας
γυναῖκας ἐξεφίλειται / γνῶμης δίκαιας ὄνερκ·
112. Ἀντόθι, στ. 1488-1489: συμπροπέσομαι δ' ἔγω, / αἰζόνου' ἀδελφῆς τῆς ἐμῆς αἰμὸν βρέτας.

λοιπόν, εκπληρώνει τὸν ρόλο του. Ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἰφιγένεια φτάνουν στὶς Ἀλῆς καὶ ἰδρύνουν ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, εἰσάγουν δὲ τὴ λατρευτικὴ πρακτικὴ τοῦ νὰ χύνεται λίγο αἷμα ἀπὸ τὸν λαμὸ ἐνὸς ἀνδρα.

Ἐπισκόπηση τῶν προσεγγίσεων τῆς σύγχρονης ἔρευνας σχετικὰ μὲ τὶς τελετουργίες ποὺ συνδέονται μὲ τὸν μῦθο τῆς Ἰφιγένειας τῆς ἐν Ταύροις

Στὴν προσπάθεια παράθεσης τῶν σημαντικότερων ἀπόψεων τῆς ἔρευνας οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τὶς τελετουργίες ποὺ συνδέονται μὲ τὴν πλοκὴ τοῦ μῦθου τοῦ Εὐριπίδη, εἶναι σκόπιμο νὰ ἀρχίσουμε μὲ τὴν ἀποψη τῆς Βρετανίδας ἱστορικοῦ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας, τῆς Jane Ellen Harrison, τῆς σχολῆς τῶν «ριτουαλιστῶν» τοῦ Cambridge: Οἱ ἀπόψεις της ἄσκησαν βαθύτατη ἐπίδραση στὴν κοινωνιολογικὴ θεώρηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας ποὺ κυριαρχεῖ σήμερα στὴν ἔρευνα. Στὸ κλασικὸ της ἔργο *Themis. A Study of the Social Origins of Greek Religion*, ποὺ δημοσιεύτηκε τὸ 1912, κατὰ τὴν προσπάθεια ἔρμηνείας τοῦ αἰτιολογικοῦ μῦθου τοῦ κρητικοῦ ὕμνου πρὸς τὸν Μέγιστο Κούρο¹¹³, ἡ Harrison ἔθεσε τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: «Γιὰ ποῖο λόγο ἓνα παιδί ἢ ἓνας νεαρὸς ἀνδρας ὑπόκειται σὲ μιμητικὲς τελετουργίες θανάτου καὶ ἀναγέννησης;» Στὴ συνέχεια, ἀφοῦ ὑποστήριξε μὲ παραδείγματα ὅτι μιὰ ἔρμηνεία μπορεῖ νὰ δοθεῖ σὲ ἀναλογία μὲ «πρωτόγονες τελετουργίες φυλετικῆς μύησης»¹¹⁴, ἡ Harrison κατέληξε στὸ ἐξῆς συμπέρασμα: «rare though Human Sacrifice is, and rarer still its survivals, the mock slaying of a boy in initiation rites is so common as to be almost universal»¹¹⁵. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴ Harrison, ἡ τελετουργικὴ μίμηση τῆς ἀνθρωποθυσίας τοῦ Ὀρέστη ποὺ νομοθετεῖ ἡ Ἀθηνᾶ στὶς Ἀλῆς θὰ μπορούσε νὰ νοηθεῖ ὡς τελετουργία μύησης.

Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν, ἡ κοινωνιολογικὴ προσέγγιση τῆς Harrison βρῆκε μεγαλύτερη ἀπήχηση καὶ συνεχίστηκε ἀπὸ μέρος τῆς γαλλικῆς ἔρευνας,

113. J. E. HARRISON, *Themis. A Study of the Social Origins of Greek Religion*, Cambridge 1912, σ. 1-29· πρβ. καὶ C. CALAME, *Indigenous and Modern Perspectives on Tribal Initiation Rites. Educations According to Plato*, σέ: *Rites of Passage*, σ. 291-292· WALDNER, *Initiation*, σ. 41-42.

114. HARRISON, ὁ.π. (σημ. 113), σ. 16. Μὲ τὸν ὄρο «φυλετικὴ μύηση» (tribal initiation) ἐννοοῦμε, ἀκολουθώντας τὸν CALAME (ὁ.π. [σημ. 113], σ. 288-289), τὴν τελετουργικὴ ἐπιβεβαίωση τοῦ κοινωνικοῦ περάσματος ἀπὸ τὴν ἐφηβεία στὴν ἐνηλικίωση («Their function is to ritually assure the social transition from early adolescence to adulthood by inserting young women and/or men in the adult community in order to attribute to them their active role and long awaited social status»). Πρὶν ἀπὸ τὴ φυλετικὴ μύηση τὸ παιδί χωρίζεται ἀπὸ τὸ μητρικὸ του περιβάλλον καὶ ὑπόκειται σὲ δοκιμασίες προτοῦ ἐπανενταχθεῖ στὴν κοινωνία.

115. HARRISON, ὁ.π. (σημ. 113), σ. 23.

κυρίως από τὸν Henri Jeanmaire, ὁ ὁποῖος ἐπεξέτεινε τὴ θεώρηση τῆς Harrison στὴ σπαρτιατικὴ ἀγωγή¹¹⁶. Στὴ γερμανόφωνη ἔρευνα οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἀγνοήθηκαν πλήρως γιὰ τουλάχιστον μισὸ αἰῶνα.

Ἔτσι τὸ 1920, στὴν τρίτη ἔκδοση τοῦ βιβλίου του μὲ τίτλο *Die griechischen Kultusaltertümer*, ὁ Paul Stengel, ἀφοῦ κατέταξε τὴν ἀνθρωποθυσίαν ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς κατεξοχὴν τύπους τῆς ἐξιλαστήριας θυσίας («Sühnopfer»)¹¹⁷, θεώρησε τὴν ἀναφορὰ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν *Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις* στὸ σημάδεμα μὲ ξίφος τοῦ λαίμου ἑνὸς ἀνδρᾶ στὶς Ἀλὲς Ἀραφηνίδες ὡς ἀναφορὰ σὲ θυσίαν ποὺ ὑποκαθιστᾶ μιὰ παλαιότερη ἀληθινὴ ἀνθρωποθυσίαν. Τὸ ἔθιμο τῆς ὑποκατάστασης τῆς ἀληθινῆς ἀνθρωποθυσίας ἦταν, σύμφωνα μὲ τὸν Stengel, συνηθισμένο στὴν ἀρχαιότητα κυρίως κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος, ὅπως δείχνει, γιὰ παράδειγμα, ἡ θυσίαν τῆς κόρης τοῦ Ἐμβάρου στὴν περίπτωση τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας¹¹⁸, τὴν πραγματικὴ ὅμως ἀνθρωποθυσίαν οἱ Ἕλληνες τὴν ἀντιμετώπιζαν πάντοτε ὡς κάτι φρικτὸ καὶ ξένο πρὸς τὰ ἑλληνικὰ ἔθιμα¹¹⁹.

Οἱ μετέπειτα μελετητὲς ἐπαναλαμβάνουν σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴν ἄποψη τοῦ Stengel, ἀγνοώντας στὴν οὐσίαν τὸν μῦθο τοῦ Εὐριπίδη¹²⁰. Ἔτσι τὸ 1932 ὁ Ludwig Deubner ἀντιλαμβάνεται τὰ λόγια τῆς Ἀθηνᾶς στὸ τέλος τοῦ ἔργου ὡς ἀνθρωποθυσίαν ἢ ὁποῖα ἔχει χάσει τὴν παλιὰ συμβολικὴ δύναμή της¹²¹, ἐνῶ καὶ ὁ Martin P. Nilsson, στὴ δεύτερη ἔκδοση τῆς ἱστορίας του τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας τὸ 1955, ἐρμηνεύει τοὺς σχετικoὺς στίχους ὡς ἰδιότυπο ἔθιμο ποὺ ἀντικατέστησε τὸ ἔθιμο τῆς ἀνθρωποθυσίας¹²².

Ἐνα βῆμα παραπέρα προχώρησε τὴν ἔρευνα τὸ 1967 ὁ Ἰωάννης Δ. Κοντῆς στὸ πλαίσιο μιᾶς συνθετικῆς μελέτης γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας¹²³. Ὁ Κοντῆς, ἀφοῦ παραδέχτηκε ὅτι τὸ ἔθιμο τῆς χάραξης τοῦ λαίμου τῶν ἀνδρῶν μὲ ξίφος κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς ἐορτῆς τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἀλὲς Ἀραφηνίδες θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ στὴν ἀρχαιότητα ὡς «ἀνάμνηση

116. CALAME, ὁ.π. (σημ. 113), σ. 292-294.

117. P. STENGEL, *Die griechischen Kultusaltertümer*, München ³1920, σ. 128.

118. Αὐτόθι, σ. 132· τὴν ἄποψη αὐτὴ ὑποστηρίζει καὶ ἡ Παλαιοκρασσᾶ, *Ἐπὶ Μουνιχίας*, σ. 40 σημ. 50.

119. STENGEL, ὁ.π. (σημ. 117), σ. 131: «man hat sie stets als etwas Gräßliches und dem Hellenentum Fremdes empfunden».

120. Πρβ. BURKERT, *Τελετουργία*, σ. 70.

121. DEUBNER, *Feste*, σ. 209.

122. M. P. NILSSON, *Geschichte der griechischen Religion I. Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft, Handbuch der Altertumswissenschaft V 2,1*, München 1955, σ. 485.

123. ΚΟΝΤΗΣ, Βραυρωνία.

παλαιᾶς ἀνθρωποθυσίας»¹²⁴, παρατήρησε τὴν ἀντίθεση πὺν κυριαρχεῖ στὸ ἔργο ἀνάμεσα στὴν πολιτισμικὴ ἀνωτερότητα τῆς Ἑλλάδας καὶ στὴ βάρβαρη κατάσταση τῆς ταυρικῆς χώρας, καὶ προσπάθησε ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα νὰ δώσει μιὰ ἐξήγηση γιὰ τὴν προσπάθεια τοῦ Εὐριπίδη νὰ ἐπιτύχει τὴν «ἀποκάθαρσιν τῆς θεᾶς ἀπὸ παντὸς ἀπανθρώπου βαρβάρου στοιχείου»¹²⁵. Λαμβάνοντας ὑπόψη τὴ «νεωτερικὴ» ἐποχὴ διδασκαλίας τῆς τραγωδίας, τὸ 414 π.Χ., ὁ Κοντῆς ὑπέθεσε ὅτι οἱ λόγοι πὺν ἐπέβαλαν στὸν Εὐριπίδη τὴν ἐξιδανίκευση τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τὴν ἀναθεώρηση τῆς λατρείας τῆς ἦταν κυρίως πολιτικοί. Ἔτσι τὰ παλαιὰ δεισιδαιμονικὰ στοιχεῖα τῆς ὑπόστασης τῆς θεᾶς δὲν θὰ ἔδιναν πλέον λαβὲς στοὺς «ἐχθροὺς τοῦ δήμου» γιὰ τὴ δυσφήμιση τῆς πατροπαράδοτης ἀττικῆς λατρείας¹²⁶. Ὁ Κοντῆς παρατήρησε ἐπίσης ὅτι σὲ ὅλη τὴν τραγωδία κυριαρχεῖ ἡ ἰδέα τοῦ γένους. Ὁ πόνος τῆς Ἰφιγένειας πηγάζει ἀπὸ τὴ σκέψη ὅτι τὸ γένος τῶν Ἀτρειδῶν ἀπειλεῖται μὲ ἀφανισμό. Ἡ ἰδέα τῆς συνέχισης τοῦ γένους ὑπάρχει καὶ στὸν Ὁρέστη, ὅταν παρακινεῖ τὸν Πυλάδη νὰ πάει στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ παντρευτεῖ τὴν ἀδελφὴ του ὥστε νὰ μὴ σβῆσει ὁ οἶκος¹²⁷.

Παρόμοια ἄποψη μὲ αὐτὴ τοῦ Κοντῆ ἐξέφρασε τὴν ἴδια χρονιὰ (1967) καὶ ὁ Desmond J. Conacher. Κατὰ τὸν Conacher, ἡ σημασία τοῦ θεατρικοῦ ἔργου τῆς Ἰφιγένειας τῆς ἐν Ταύροις ἔγκειται στὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὴ λατρεία μιᾶς ἄγριας θεᾶς καὶ στὴν αἰτιολόγηση τῆς λατρείας μιᾶς φιλόανθρωπης, ἄξιας γιὰ τοὺς συμπολίτες τοῦ Εὐριπίδη θεότητας¹²⁸.

Τὸ 1968 δημοσιεύεται ἡ μελέτη-σταθμὸς τοῦ Γάλλου φιλολόγου καὶ στρουκτουραλιστῆ Pierre Vidal-Naquet μὲ τίτλο *Le Chasseur noir et l'origine de l'éphébie athénienne*¹²⁹, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ κλειδί γιὰ τὴν ἀποκωδικοποίηση τῆς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδη καὶ τὴν κατανόηση τοῦ νοήματος τῶν τελετουργιῶν στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται καὶ τὶς ὁποῖες ὑπαινίσσεται ὁ ποιητής.

Μελετώντας τὸν αἰτιολογικὸ μῦθο τῆς ἐορτῆς τῶν Ἀπατουριῶν, τῆς μεγάλης ἐορτῆς τῶν ἰωνικῶν φρατριῶν, κατὰ τὸν ὁποῖο σὲ μιὰ μονομαχία στὰ δι-αφιλονικούμενα σύνορα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ὁ μετέπειτα βασιλιὰς τῆς Ἀθή-

124. Αὐτόθι, σ. 177.

125. Αὐτόθι, σ. 176.

126. Αὐτόθι, σ. 178.

127. Αὐτόθι, σ. 179.

128. D. J. CONACHER, *Euripidean Drama. Myth, Theme, and Structure*, Toronto 1967, σ. 311: «What is important in the larger context of the play is the contrast to which this cult and its aetiology draws attention: the contrast between the savage Taurian version of the goddess Artemis and the civilized benevolent goddess which Euripides would have his fellow citizens regard as the image worthy of her and of themselves».

129. Ἀγγλικὴ ἔκδοση: P. VIDAL-NAQUET, *The Black Hunter and the Origin of the Athenian Ephebeia*, *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 194, 1968, σ. 49-64.

νας Νειλήδης Μέλανθος (δηλαδή ο «μαῦρος»), ο οποίος αγωνίστηκε στη θέση του βασιλιά Θυμοίτη, σκοτώνει χάρις σὲ θεϊκὴ ἀπάτη (τοῦ Διονύσου Μελαναίγιδος) τὸν βασιλιά τῆς Βοιωτίας Ξάνθο (δηλαδή τὸν «ξανθό»)¹³⁰, ὁ Vidal-Naquet ἐπέστησε τὴν προσοχὴ τῆς ἔρευνας στὴν ιδιαίτερη σχέση πού εἶχε ἡ ἀπάτη, ἡ μοναχικότητα καὶ ἡ μεθόριος μὲ τὴν περίοδο μαθητείας τοῦ ὀπλίτη (=τοῦ προ-οπλίτη) τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν τιμιότητα, τὴν ὁμαδικὴ πρακτικὴ καὶ τὴν ἀλληλεγγύη πού χαρακτηρίζει τὴν ἠθικὴ τοῦ ὀλοκληρωμένου ὀπλίτη.

Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐκπαίδευσης αὐτοῦ τοῦ ἀρχαϊκοῦ προ-οπλίτη, τὸ νὰ στήνει δηλαδή κανεὶς ἐνέδρα μοναχός του σὲ βουνὰ καὶ σὲ μεθόριες περιοχὲς χρησιμοποιώντας σκοτεινὲς μεθόδους ὅπως τὴν ἀπάτη, τὴν ἀταξία καὶ τὸ παράλογο¹³¹, ταυτίζονται κατὰ τὸν Vidal-Naquet μὲ αὐτὰ τοῦ κυνηγοῦ. Στὴ συνέχεια παρατήρησε ὅτι, ἂν οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς γενικευτοῦν, τότε ἡ περίοδος αὐτὴ τῆς μαθητείας μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ἕνα μνητικὸ σχῆμα ἀνάλογο μὲ τίς δοκιμασίες νεαρῶν ἀνδρῶν, τὴν ὑπαρξὴ τῶν ὁποίων εἶχε παλαιότερα διαπιστώσει ἡ Harrison καὶ ὁ Jeanmaire σὲ πολλὰς προβιομηχανικὲς κοινωνίες¹³².

Ἡ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἡ ὁποία πολλὰς φορές λεκτικοποιεῖ καὶ δραματοποιεῖ διαδικασίες μνητικῶν τελετουργιῶν, δείχνει, κατὰ τὸν ἴδιο ἐρευνητὴ, ὅτι στὴν περίπτωσι τῆς Ἑλλάδας τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς οἱ δοκιμασίες τῶν νεαρῶν ἀγοριῶν μὲ στόχο τὴν ἐνηλικίωσή τους ἔπαιρναν ὄντως τὴ μορφή κυνηγιοῦ, μὲ ἕναν ἢ περισσότερους κυνηγοὺς σὲ ὁμάδες¹³³. Οἱ νεαροὶ αὐτοὶ ἄνδρες ζοῦσαν σὲ ἀπομόνωση ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ὁμάδα μέχρι νὰ γίνεῖ ἡ ἀπόλυτη ἐνσωμάτωσή τους σὲ αὐτὴν κατὰ τὴ διάρκεια «ἐορτῶν ἐπιστροφῆς»¹³⁴. Τέτοιες ἐορτὲς ἐπιστροφῆς τῶν νέων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖες σημάδευαν τὸ τέλος τῆς περιόδου μαθητείας, τελοῦνταν, κατὰ τὸν Vidal-Naquet, καὶ στὴν ἀρχαϊκὴ καὶ τὴν κλασικὴ Ἀθήνα κατὰ τὸν φθινοπωρινὸ μῆνα Πυανεψιώνα. Μία ἀπὸ αὐτὲς τίς ἐορτὲς ἦταν καὶ τὰ Ἀπατούρια, τὴ θέσπιση τῶν ὁποίων προσπαθεῖ νὰ ἐξηγήσει ὁ παραπάνω μύθος¹³⁵.

130. Ἀρχαιότερη πηγή: ΕΛΛΑΝΙΚΟΣ, *FGrHist*, 323a· VIDAL-NAQUET, *Μαῦρος κυνηγός*, σ. 165-170 σημ. 19 (ἀρχαῖες πηγές)· V. SCHILD-XENIDOU, Zur Bedeutung von Jägern und Erheben auf griechischen Grabreliefs, *AM*, 112, 1997, σ. 265-266· R. MITCHELL-BOYASK, Euripides' Hippolytus and the Trials of Manhood (The Ephebeia?), σέ: *Rites of Passage*, σ. 43· B. LEGRAS, *Πολιτισμὸς καὶ ἐκπαίδευση στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμ. 8ος αἰώνας π.Χ.-4ος αἰώνας μ.Χ.*, Ἀθήνα 2005, σ. 127-128.

131. VIDAL-NAQUET, *Μαῦρος κυνηγός*, σ. 172.

132. Αὐτόθι, σ. 171.

133. Αὐτόθι, σ. 179-184.

134. Αὐτόθι, σ. 165.

135. Αὐτόθι, σ. 174.

Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Ἀπατουρίων, ἡ ὁποία διαρκοῦσε τρεῖς ἡμέρες, ὁ πατέρας ἢ ὁ κηδεμόνας βεβαίωσε μὲ ὄρκο καὶ θυσία ὅτι τὸ παιδί ἦταν γόνος ἀπὸ νόμιμη σχέση με Ἀθηναία. Ἡ θυσία στὴν περίπτωση τῶν νέων ἀνδρῶν τελοῦνταν τὴν τρίτη ἡμέρα τῆς ἑορτῆς (*κουρεῶτις*)¹³⁶ καὶ ἦταν μιὰ τελετουργία προσφορᾶς τῆς κόμης τους ἢ ὁποία ἀποκαλοῦνταν *κούρειον*¹³⁷. Τὸ τελικὸ στάδιο ἦταν ἡ ψηφοφορία, κατὰ τὴν ὁποία γιοί, υἱοθετημένοι γιοί καὶ ἐπικληροὶ κόρες ἐγγράφονταν στὴ φρατρία (φρατερικὸν γραμματεῖον), πράγμα ποῦ ἀποτελοῦσε προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐγγραφή στοὺς καταλόγους τοῦ δήμου¹³⁸.

Ὑποστήριξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς προπαρασκευαστικῆς περιόδου ἀπομόνωσης τῶν νεαρῶν πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδό τους στὴ φρατρία ἐντόπισε ὁ Vidal-Naquet στὸν κανονισμὸ τῆς φρατρίας τῶν Δημοσιωνιδῶν ἀπὸ τὸ α' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π. Χ., ὁ ὁποῖος μνημονεύει προθεσμία ἐνὸς ἔτους ἀνάμεσα στὴν τελετουργία τοῦ κουρείου καὶ τῆς ψήφου τῶν φρατόρων, ὁπότε καὶ γινόταν ἡ κρίση καὶ ἡ ἐγγραφή νέων μελῶν στὴ φρατρία¹³⁹. Στηριζόμενος ἐπίσης σὲ ἔρευνες τοῦ Jules Labarbe, θεώρησε ὅτι ἡ ἡλικία εἰσόδου στὴ φρατρία ἦταν καθορισμένη στὰ 16 χρόνια¹⁴⁰.

Κατὰ τὸν Vidal-Naquet, ἡ φρατρία δὲν εἶχε, λοιπὸν, μόνο πολιτικὸ χαρακτήρα ἀλλὰ καὶ μιὰ στρατιωτικὴ πτυχή, ἀφοῦ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ αἰτιολογικὸς μῦθος ἀναφέρεται σὲ μιὰ μάχη, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴν *Ἰλιάδα* ὁ πρόγονος τοῦ Νειλήδη Μέλανθου Νέστωρ συμβουλεύει τὸν Ἀγαμέμνονα νὰ ὀργανώσει τὸν στρατό του κατὰ φρατρίες¹⁴¹. Εἰσερχόμενος, λοιπὸν, ὁ νέος ἄνδρας στὴ φρατρία εἰσερχόταν ταυτόχρονα καὶ στὴν πολεμικὴ ζωὴ.

Ἡ πόλις, συνεπῶς, ἦταν γιὰ τὸν Vidal-Naquet, ὅπως καὶ παλιότερα γιὰ τὸν Max Weber, μιὰ «ἔνωση πολεμιστῶν»¹⁴² καὶ ἡ ἀριστοτελικὴ ἐφηβεία¹⁴³ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀπλῶς μεταγενέστερη προσαρμογὴ στοὺς ἀρχαϊκοὺς θεσμούς¹⁴⁴. Ἔτσι, πρὸς

136. Σχόλια Ἀριστοφάνους *Ἀχαρνεῖς*, σ. 146· H. W. PARKE, *Festivals of the Athenians*, London 1977, σ. 91· F. GRAF, *Apaturia*, σέ: *Der Neue Pauly*, 1, Stuttgart 1996, σ. 826· LAMBERT, *Phratries*, σ. 152-161.

137. VIDAL-NAQUET, *Μαῦρος κυνηγός*, σ. 157, 169· D. OGDEN, *Greek Bastardy in the Classical and Hellenistic Periods*, Oxford 1996, σ. 117-118· LAMBERT, *Phratries*, σ. 161-168.

138. W. SCHMITZ, *Phratrie*, σέ: *Der Neue Pauly*, 9, Stuttgart 2000, σ. 962-963. Γενικὰ γιὰ τὰ Ἀπατούρια βλ. PARKER, *Polytheism*, σ. 458-461, μὲ παράθεση τῆς βασικῆς βιβλιογραφίας.

139. VIDAL-NAQUET, *Μαῦρος κυνηγός*, σ. 157 σημ. 114· LAMBERT, *Phratries*, σ. 286 (στ. 26-28), 292 (περ. 370-350 π.Χ.).

140. VIDAL-NAQUET, *Μαῦρος κυνηγός*, σ. 164 σημ. 17· σ. 202 σημ. 38.

141. *Ἰλιάδα*, Β, στ. 362-363.

142. VIDAL-NAQUET, *Μαῦρος κυνηγός*, σ. 159 σημ. 124.

143. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 42, 1-5· CH. PÉLEKIDIS, *Histoire de l'ephebie attique des origines à 31 avant Jésus-Christ*, Paris 1962, σ. 83-86· P. J. RHODES, *A Commentary on the Aristoteleian Athenaiion Politeia*, Oxford 1993, σ. 493-510· W. BURKERT, *Initiation*, σέ: *ThesCRA II*, Los Angeles 2004, σ. 118.

144. VIDAL-NAQUET, *Μαῦρος κυνηγός*, σ. 159.

άποφυγή σύγχυσης με τὸν μεταγενέστερο θεσμὸ τῆς επίσημης ἐφηβείας, δηλαδή τῆς διευτοῦς, ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτήρα στρατιωτικῆς θητείας τῶν δεκαοκτάρων Ἀθηναίων τῆς ὕστερης κλασικῆς ἐποχῆς, γνωστῆς ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα περιγραφή του Ἀριστοτέλη, ὁ Vidal-Naquet χαρακτήρησε τὴν περίοδο αὐτῆς μαθητείας με τοὺς ὄρους «ἀρχαία ἐφηβεία»¹⁴⁵, «ἐφηβεία προηγούμενης ἐποχῆς»¹⁴⁶ καὶ «παραδοσιακὴ ἐφηβεία»¹⁴⁷.

Ἡ νέα αὐτῆ προσέγγιση τοῦ Vidal-Naquet ἔδινε οὐσιαστικὰ στὴν ἔρευνα ἕνα νέο ἐργαλεῖο γιὰ τὴν κατανόηση μοτίβων στὶς ἀρχαίες πηγές, πὺ μὲχρι τότε φάνταζαν δυσερμήνευτα. Τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς προσέγγισης στὴν τραγωδία ἔδειξε ὁ ἴδιος ὁ Vidal-Naquet στὴ μελέτη του με τίτλο *Le Philoctète de Sophocle et l'Éphébie*, ἡ ὁποία πρωτοδημοσιεύτηκε τρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 1971¹⁴⁸.

Ἡ θεωρία τῶν φυλετικῶν μυήσεων τῆς Harrison (1912), σὲ συνδυασμὸ με τὴ θεωρία τῆς «ἀρχαίας ἐφηβείας» τοῦ Vidal-Naquet (1968), προσέφερε, ὅπως βλέπουμε, στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60 σημαντικότερες ἐπιστημονικὲς ἔννοιες γιὰ τὴν κατανόηση τῶν τελετουργιῶν πὺ ὑπαινίσσεται ἡ ἱστορία τοῦ Ὀρέστη: Ἐνας νεαρὸς («ἀρχαῖος ἔφηβος» ὑπὸ τὴν ἔννοια τοῦ Vidal-Naquet) περνοῦσε διάφορες δοκιμασίες σὲ μιὰ βάρβαρη καὶ ἀπόμακρη χώρα (τὴν Ταυρίδα) ὡς περίοδο μαθητείας μὲχρι τὴν τελικὴ του ἐνσωμάτωση στὴν κοινότητα (φρατρία;) τῆς πατρίδας του, ἡ ὁποία ἐπισφραγιζόταν με μιὰ θεατρικὴ μίμηση ἀνθρωποθυσίας ὡς μυητικῆς τελετουργίας στὸ στάδιο τοῦ ἐνηλίκου-πολίτη.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἔρευνα τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς τραγωδίας τὴν περίοδο ἐκείνη (τέλη δεκαετίας τοῦ '60) εἶχε πολὺ ἀμυδρὰ συνειδητοποιήσει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀνάλυσης τοῦ μύθου τοῦ Ὀρέστη πὺ παραδίδεται στὴν *Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις*. Ὁ λόγος φαίνεται ὅτι ἦταν ὁ ἴδιος με αὐτὸν πὺ ἴσχυε κατὰ τὸν 19ο αἰ.¹⁴⁹: Ἡ πλοκὴ τοῦ μύθου πὺ ἀναφέρει ὁ Εὐριπίδης στὸ ἔργο δὲν θεωροῦνταν παλιὰ ἀλλὰ μεταγενέστερη ἐπινοήση τοῦ ποιητῆ¹⁵⁰.

145. Αὐτόθι, σ. 159.

146. Αὐτόθι, σ. 154.

147. Αὐτόθι, σ. 158.

148. VIDAL-NAQUET, Ἐφηβεία.

149. Πρβ. C. ROBERT, *Archaeologische Maerchen aus alter und neuer Zeit*, Berlin 1886: «Vielmehr halte ich für weitaus das wahrscheinlichste, dass erst im 5. Jahrhundert, nicht ohne Einwirkung der von Aischylos' übermächtiger Poesie popularisierten Sage von Orestes' Freisprechung auf dem Areiopag die Sage von der Entführung des taurischen Götterbildes nach Attika entstanden ist, durch welche die epische Sagengestaltung mit dem brauronischen Iphigeneigrab in Einklang gebracht wurde, ja es scheint mir weit verständlicher, wenn diese auf rein poetischer Grundlage ruhende neue Version in dem schöpferischen Geiste eines Euripides, als in der naturgemäss streng konservativen Atmosphäre des Heiligtums von Brauron entstanden ist».

150. Απόψεις συγκεντρωμένες σὲ A. LESKY, *Orestes*, σέ: *RE*, XVIII, 1, Stuttgart 1939, σ. 997.

Τὰ δεδομένα αὐτὰ ἄλλαξαν τὸ 1979 ὅταν ὁ Walter Burkert δημοσίευσε τὸ ἔργο του *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, τὸ ὁποῖο ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση διεθνῶς¹⁵¹. Κατὰ τὴν προσέγγιση τοῦ Burkert, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶχε διαφανεῖ ἀπὸ παλαιότερα ἔργα του, πρωτοστάτησε ὅσο κανεῖς ἄλλος τοῦ χώρου τῆς γνωριμίας τοῦ γερμανόφωνου κοινοῦ μὲ τὸ ἔργο τῶν Γάλλων στρουκτουραλιστῶν καθὼς καὶ τῆς ἀγγλικῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς, ὁ μῦθος εἶναι μιὰ παραδοσιακὴ ἀφήγηση μὲ συλλογικὴ σημασία ποὺ προσαρμόζεται κάθε φορὰ σὲ νέες καταστάσεις, ἔχει δηλαδὴ μιὰ δυναμικὴ, ἱστορικὴ διάσταση¹⁵². Ἡ τελετουργία, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι ἓνα δρώμενο, μιὰ πράξη ποὺ ἐπαναλαμβάνεται στερεότυπα μὲ ὑπερβολικὸ καὶ θεατρικὸ τρόπο γιὰ ἐπίδειξη¹⁵³ (καὶ ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια συμφωνεῖ μὲ τὴν Harrison), γιὰ νὰ μεταφέρει ἓνα συγκεκριμένο καὶ εὐκόλα κατανοητὸ μήνυμα¹⁵⁴. Σημασία κατὰ τὸν Burkert δὲν ἔχει ἡ καταγωγή τῆς τελετουργίας, ἀλλὰ –ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ μύθου¹⁵⁵– τὸ πῶς αὐτὴ μετασχηματίστηκε καὶ τροποποιήθηκε μέσῳ τῆς παράδοσης, ἀφοῦ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ τελετουργία ἐπιβιώνει δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς δημιουργίας της ἀλλὰ τὸ ὅτι παρέχει τὰ μέσα γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὸ ἄγχος καὶ ἡ ἔνταση ποὺ ἀντιμετωπίζει μιὰ ομάδα.

Ἡ ἄποψη τοῦ Burkert περὶ συνεχοῦς μετασχηματισμοῦ τῆς παράδοσης μέσα στὴ ροὴ τῆς ἱστορίας ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ ὁποῖου θὰ πρέπει νὰ εἰδωθεῖ ἡ λειτουργικότητα τοῦ μύθου καὶ τῆς τελετουργίας εἶχε ἄμεσο ἀντίκτυπο στὴν ἔρευνα τῶν τελετουργιῶν ποὺ συνδέονταν μὲ κάποιον μῦθο, ἀφοῦ ἔτσι ἄνοιξε ὁ δρόμος καὶ γιὰ τὴ μελέτη ἐκείνων τῶν μύθων ποὺ θεωροῦνταν ἀπὸ τὴν ἔρευνα ὡς μεταγενέστερες ἐπινοήσεις. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς μύθους ἦταν ὁ μῦθος τῆς μεταφορᾶς ἀπὸ τὸν Ὁρέστη τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τὴν Ταυρίδα στὶς Ἀλὲς Ἀραφηνίδες, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ.

Ἐτσι τὴν ἴδια κιάλας χρονιά, τὸ 1979, ὁ Fritz Graf, μαθητὴς τοῦ Burkert, δημοσίευσε ἔργασία τῆς ὁποίας ἀντικείμενο ἦταν ἡ μελέτη τῆς τελετουργίας ποὺ ἦταν συνδεδεμένη μὲ τὸν μῦθο τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ὁρέστη ἀπὸ τὴν Ταυρίδα¹⁵⁶. Ἀσκώντας κριτικὴ σὲ παλαιότερες ἀπόψεις ποὺ δὲν ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ μύθου τῆς ἴδρυσης τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, δηλαδὴ τοῦ Ὁρέστη ποὺ μεταφέρει τὸ ἄγαλμα ἀπὸ τὴν Ταυρικὴ, ἐπειδὴ ὑποτίθεται αὐτὸς

151. BURKERT, *Τελετουργία*.

152. Αὐτόθι, σ. 57.

153. Αὐτόθι, σ. 71, 87, 101.

154. Πρβ. καὶ W. BURKERT, *Glaube und Verhalten. Zeichengehalt und Wirkungsmacht von Opferritualen*, σέ: J. Rudhart – O. Reverdin (ἐπιμ.), *Le Sacrifice dans l'Antiquité. Vandœuvres/Genève, 25-30 août 1980*, Vandœuvres/Genève 1981, σ. 96.

155. BURKERT, *Τελετουργία*, σ. 18-19.

156. GRAF, *Taurerland*.

δὲν ἦταν παλιός, ὁ Graf θεώρησε –υιοθετώντας τὴ γραμμὴ σκέψης τοῦ Burkert– ὅτι, ἐφόσον ἓνας μῦθος ἐπιβιώνει μέσα σὲ μιὰ κοινωνία καὶ λαμβάνεται σοβαρὰ ὑπόψη ἀπὸ αὐτήν, τότε, ἄσχετα ἀπὸ τὴν παλαιότητά του, ὁ μῦθος αὐτὸς ἔχει κάποια κοινωνικὴ σημασία καὶ ἀξίζει νὰ μελετηθεῖ¹⁵⁷.

Ὁ Ὀρέστης, λοιπόν, στάλθηκε στὴν Ταυρίδα γιὰ νὰ φέρει τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος καὶ νὰ θεραπευτεῖ ἀπὸ τὴν τρέλα του. Ἄρα –κατὰ τὸν Graf– τὸ ἄγαλμα πρέπει νὰ εἶχε, κατὰ κύριο λόγο, θεραπευτικὲς ιδιότητες. Σύμφωνα μὲ τὴν προσέγγιση αὐτή, στὴν περίπτωση τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἄλες ὁ (νεαρός) Ὀρέστης φέρνει τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα ἀπὸ τὴν Ταυρίδα γιὰ νὰ θεραπευτεῖ ἀπὸ τὴν τρέλα του καὶ νὰ αισθανθεῖ πάλι κανονικὸς ἄνθρωπος, ἐνταγμένος στὴν κοινότητα. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἀντίληψη, τὸ ξόανο μπορούσε νὰ προκαλέσει καὶ τὰ ἀκριβῶς ἀντίθετα ἀποτελέσματα, δηλαδὴ παραφροσύνη¹⁵⁸, σὲ ὅποιον τὸ ἀντίκριζε¹⁵⁹. Τὸ ἄγαλμα, συνεπῶς, πέρα ἀπὸ τὶς θεραπευτικὲς τοῦ ιδιότητες ἦταν καὶ ἐπικίνδυνο, καὶ γι' αὐτὸ ἴσως δημιουργήθηκε, κατὰ τὸν Graf, στὸ πίσω μέρος τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου στὶς Ἄλες ἓνα ἄδυτο γιὰ τὴ φύλαξή του¹⁶⁰.

Στὴ συνέχεια ὁ Graf συνέκρινε τὶς τελετουργίες ὄλων ἐκείνων τῶν ἱερῶν γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ παράδοση ἰσχυριζόταν ὅτι τὸ ξόανό τους τὸ ἔχει φέρει ὁ Ὀρέστης ἀπὸ τὴν Ταυρίδα. Ὁ κοινὸς παρονομαστὴς ὄλων αὐτῶν τῶν ἱερῶν δὲν ἦταν μόνον ἓνα ξόανο κοινῆς προέλευσης, ἀλλὰ καὶ ἡ τέλεση παρόμοιων τελετουργιῶν. Ἔτσι ἡ αἵματηρὴ τελετουργία πού, σύμφωνα μὲ τὸν Εὐριπίδη, λάμβανε χώρα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἄλες ἔβρισκε τὸ παράλληλό της στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στὴ Σπάρτη¹⁶¹, στὸ ἱερὸ τῆς θεᾶς Μᾶ (=Ἐνυοῦς) στὰ Κόμανα στὴν Καππαδοκία, καθὼς καὶ στὸ ἱερὸ τῆς Diana Nemorensis στὴν Ἀρικία¹⁶². Στὸ τελετουργικὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Φακελίτιδος στὴν ἀνατολικὴ Σικελία δὲν παραδίδονται μὲν αἵματηρὲς θυσίες, παρατηρεῖται ὅμως εἰσβολὴ τοῦ ξένου καὶ τοῦ παράξενου στοιχείου¹⁶³.

157. Αὐτόθι, σ. 35.

158. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, III, 16, 9 (τὸ ἄγαλμα εὐρόντες αὐτίκα παρεφρόνησαν).

159. GRAF, *Taurerland*, σ. 36.

160. Αὐτόθι, σ. 37.

161. Αὐτόθι, σ. 38 σημ. 12 (βιβλιογραφία): F. GRAF, *Artemis I. Religion*, σέ: *Der Neue Pauly*, 2, Stuttgart 1997, σ. 55. Σύμφωνα μὲ τὸν Πausanία (*Ἑλλάδος Περιήγησις*, III, 16, 9-10), μετὰ τὴν εὕρεση τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος οἱ Σπαρτιάτες ἤρθαν σὲ ἀντίθεση, χύθηκε αἷμα καὶ πολλοὶ ἔπεσαν πάνω στὸν βωμὸ νεκροί. Οἱ θεοὶ τιμώρησαν γι' αὐτὸ τὴ χώρα μὲ ἀρρώστια. Τότε διατάχθηκε ἀνθρωποθυσία διὰ κλήρου μέχρις ὅτου ὁ νομοθέτης Λυκοῦργος τὴ μετέτρεψε σ' ἓνα ἔθιμο ἀντοχῆς στὰ κτυπήματα μὲ μαστίγιο (*διαμαστίγωσις*).

162. GRAF, *Taurerland*, σ. 34.

163. Αὐτόθι, σ. 38.

Στήν Τυνδαρίδα, στή βορειοανατολική Σικελία, μία φορά τόν χρόνο ἔρχονταν στήν πόλη οἱ βοσκοὶ ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς τους καί, μεταμφιεσμένοι σὲ κερασφόρους, τρομοκρατοῦσαν τοὺς πολίτες τραγουδώντας, ὑποτίθεται μιμούμενοι τὸν Ὀρέστη πού, καθὼς ἔρχόταν στήν Τυνδαρίδα μαζί με τοὺς ναῦτες του φέρνοντας τὸ εἶδωλο τῆς Ἀρτέμιδος Φακελίτιδος ἀπὸ τὴν Ταυρικὴ Χερσόνησο, τραγουδοῦσε παρόμοια τραγούδια¹⁶⁴. Τὸ γεγονός αὐτὸ γινόταν ἀντιληπτό ἀπὸ τοὺς κατοίκους ὡς κάτι ξένο, ὡς ἐνόχληση πού διατάρασσε τὴν καθημερινή τους ζωὴ. Σύμφωνα με τὸν Graf¹⁶⁵, τὸ ἐπίθετο *Φακελίτις* παραπέμπει σὲ περιτύλιγμα καὶ μπορούσε νὰ ὑποδηλώνει ὅτι τὸ εἶδωλο περιφερόταν ἀπὸ τοὺς βοσκούς στήν Τυνδαρίδα. «Φορητὸ» ἦταν τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα καὶ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στή Σπάρτη, διότι με αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ θεὰ συμμετείχε στὰ μαστιγώματα τῶν νεαρῶν. Τὸ μικρὸ ξύλινο εἶδωλο πού κρατοῦσε στὰ χέρια της ἡ ἱέρεια γινόταν βαρύτερο γιὰ νὰ δείξει τὴ δυσaréσκεία του ὅταν τὰ μαστιγώματα δὲν ἦταν τόσο δυνατά¹⁶⁶. Τὸ ἴδιο, πιστεύει ὁ Graf, πρέπει νὰ συνέβαινε με τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα στὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου στὶς Ἄλες Ἀραφηνίδες. Τὸ ξόανο πρέπει νὰ μεταφερόταν ἔξω ἀπὸ τὸν ναό, ὅπου ὑπὸ τὴν παρουσία του φαίνεται ὅτι θὰ τελοῦνταν ἡ συμβολικὴ ἀνθρωποθυσία.

Ὁ Graf κατέληξε στὸ ὅτι οἱ τελετουργίες ὄλων τῶν παραπάνω ἱερῶν εἶχαν τὴν ἐξῆς κοινὴ δομὴ: Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς λατρεῖες εἰσβάλλει κάποια στιγμή κάτι τὸ ξένο, τὸ παράξενο, καὶ ἡ ροὴ τῆς καθημερινότητας ἀναστέλλεται προσωρινά. Τὴ μία φορά ἔχουμε συμβολικὸ ἀποκεφαλισμὸ (ἱερὸ Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἄλες Ἀραφηνίδες), τὴν ἄλλη μαστιγώνονται ἔφηβοι καὶ βρέχεται με αἷμα ὁ βωμὸς τῆς θεᾶς (ἱερὸ Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στή Σπάρτη), τὴν ἄλλη εἰσβάλλουν μασκοφόροι στήν πόλη (ἱερὸ Ἀρτέμιδος Φακελίτιδος στήν Τυνδαρίδα).

Αὐτὴ ἡ διακοπὴ τῆς καθημερινότητας ἀποτελεῖ περίοδο θρησκευτικῆς ἀταξίας, πού στοχεύει στήν ἀποφόρτιση τῆς συσσωρευμένης ἐπιθετικότητας μιᾶς κοινωνικῆς ομάδας – ὁ Graf χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν περιγραφή της τὸν ὄρο «*Ventilsitte*»¹⁶⁷ – ὥστε ἡ ομάδα αὐτὴ νὰ βρεῖ πάλι ἕναν ἰσχυρότερο σύνδεσμο με τὴν κοινωνία. Αὐτὴ ἡ ἐπανάταξη στήν κοινωνία εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση ὄλων αὐτῶν τῶν καρναβαλικῶν – κατὰ τὸν Graf – χαρακτήρα τελετουργιῶν.

Ὁ Graf παραπέμπει ἐπίσης σὲ ἕνα δεῦτερο παράδειγμα δοκιμασιῶν πού συσχετίζεται με τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στή Σπάρτη καὶ τὸ ὁποῖο γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα¹⁶⁸: Τὸν 4ο αἰ. π. Χ. διοργανωνόταν στὸ ἱερὸ ἕνας

164. Ἀρχαῖες πηγές: LESKY, ὁ.π. (σημ. 150), σ. 1003.

165. GRAF, *Taurerland*, σ. 41.

166. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, III, 16, 9-10.

167. GRAF, *Taurerland*, σ. 41 σημ. 20.

168. *Λακεδαιμονίων Πολιτεία*, 2, 9.

ἀγώνας ανάμεσα σὲ δύο ομάδες νεαρῶν. Ἡ μία ομάδα (μεγαλύτερων ἀγοριῶν;) υπεράσπιζε τὸν βωμὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας μὲ ραβδιά, ἡ ἄλλη ομάδα προσπαθοῦσε νὰ κλέψει ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερα ἀπὸ τὰ τυριά (ἀρπάσαι τυρούς) ποὺ βρίσκονταν πάνω στὸν βωμὸ τῆς Ὀρθίας. Ὁ ἀγώνας μεταξὺ τῶν δύο νεαυικῶν ομάδων στὸν βωμὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στὴ Σπάρτη πρέπει νὰ συμβολίζει τὸ μεσοδιάστημα τῶν δοκιμασιῶν μέχρι τὴν ἔνταξή τους στὴν κοινότητα τῶν ἀνδρῶν καὶ πολεμιστῶν. Τὸ μεσοδιάστημα αὐτὸ χαρακτηριζόταν ἀπὸ σκληρὲς δοκιμασίες, ἐνῶ τὸ μοτίβο ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι ἡ κλοπὴ¹⁶⁹.

Τὸ συμπέρασμα τοῦ Graf μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ ὡς ἑξῆς: Οἱ τελετουργίες στὰ ἱερά τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στὴ Σπάρτη καὶ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες ἦταν παρόμοιες καὶ πρέπει νὰ σχετίζονταν μὲ μυήσεις ἀγοριῶν στὴν ἀνδρική ἡλικία.

Μὲ τὸ θέμα τῆς τελετουργίας ποὺ συνδέεται μὲ τὸν μῦθο τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Εὐριπίδης ἀσχολήθηκε ἀπὸ τὸ 1980, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, καὶ ἡ Hollinshead στὴ διατριβὴ της. Ἡ Hollinshead συμφώνησε μὲν μὲ τὴν ἐπικρατούσα ἄποψη¹⁷⁰ ὅτι ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποίησε τὴν ἀπόδραση τοῦ Ὀρέστη καὶ τῆς Ἰφιγένειας ἀπὸ τὴν Ταυρίδα ὡς αἰτιολογικὸ τέχνασμα γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴ λατρευτικὴ πρακτικὴ στὶς Ἄλεις καὶ στὴ Βραυρώνη¹⁷¹, θεώρησε ὡστόσο ὅτι ἡ αἵματηρὴ τελετουργία δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν ἐξ ὀλοκλήρου ἐπινοήση τοῦ Εὐριπίδη¹⁷². Πρόκειται μᾶλλον γιὰ «προσπάθεια ἐκλογίκευσης» ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη μιᾶς λατρευτικῆς πρακτικῆς ἢ ὁποῖα θὰ ὑπῆρχε στὴν ἀνατολικὴ Ἀττικὴ καὶ θὰ ἐνοχλοῦσε τοὺς Ἀθηναίους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.¹⁷³ Ἴσως νὰ ἦταν τὸ τελευταῖο ἴχνος μιᾶς παλαιᾶς παράδοσης ἀληθινῆς ἀνθρωποθυσίας συνδεδεμένης μὲ τὴ λατρεία μιᾶς Ἀρτέμιδος ἢ ὁποῖα σχετιζόταν μὲ ταύρους. Ἡ φράση *ὅταν ἐορτάζῃ λεῶς* (στ. 1458) παραπέμπει πάντως, κατὰ τὴ Hollinshead, σὲ δημόσια δραστηριότητα καὶ ὄχι σὲ πράξη μυστηριακοῦ χαρακτήρα.

Στὴν ἀνθρωποθυσία ὡς τύπο θυσίας ποὺ σχετίζεται μὲ τὴ λατρευτικὴ πρακτικὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου ἀναφέρεται ἡ Erika Simon στὴ δευτέρη ἐκδοση τοῦ βιβλίου της γιὰ τοὺς θεοὺς τῶν Ἑλλήνων¹⁷⁴. Ἡ νέα τελετουργία τῶν

169. DUCAT, *Spartan Education*, σ. 202: «it is a ritual of theft»· HENRICHs, *Gewalt*, σ. 77 σημ. 55.

170. W. BURKERT, *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*, Stuttgart 1977, σ. 106.

171. HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 89.

172. Αὐτόθι, σ. 93.

173. Κατὰ τὴν ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ (δ. π. [σημ. 49], σ. 73), ὁ Εὐριπίδης προσπαθεῖ, τόσο μὲ τὴν τραγωδία του ὅσο καὶ μὲ τὴ διάθεση κριτικῆς ποὺ δείχνει γιὰ τὰ ἔθιμα μιᾶς βαρβαρικῆς χώρας, νὰ τὸνώσει τὸ ἠθικὸ τῆς Ἀθήνας σὲ μιὰ δύσκολη περίοδο λόγῳ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῶν ἐσωτερικῶν της προβλημάτων.

174. E. SIMON, *Die Götter der Griechen*, München²1980, σ. 148.

Ἀλῶν πού ιδρύει ἡ Ἀθηνᾶ χαρακτηρίζεται μὲν ὡς «gemildeter Ritus», ἡ Simon ὡστόσο πιστεύει ὅτι τὸ ἔθιμο τῆς (ἀληθινῆς) ἀνθρωποθυσίας ἐπέζησε καὶ στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ σὲ περιπτώσεις ἀκραίου κινδύνου, ὅπως δείχνει ἡ περίπτωση πού ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη τῆς Σαλαμίνας τὸ 480 π.Χ.¹⁷⁵ Κατὰ τὴ Simon, τὸ ἔθιμο τῆς ἀνθρωποθυσίας ἀνάγεται στὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ εἰδωθεῖ σὲ ἄλλη συνάφεια πλὴν αὐτῆς πού σχετίζεται μὲ τὴ μοῖρα τοῦ οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν.

Σὲ ἄλλα συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀνθρωποθυσία στὴν ἑλληνικὴ θρησκεία κατέληξε ἕναν χρόνο ἀργότερα (1981) στὴν κριτικὴ μελέτη τοῦ ὁ Albert Henrichs¹⁷⁶. Ἐξετάζοντας ὀρισμένες περιπτώσεις «ἀνθρωποθυσίας» –μεταξὺ ἄλλων τῆς θυσίας τῆς Ἰφιγένειας στὴν Αὐλίδα καὶ τῆς ἀνθρωποθυσίας πού ἀναφέρει ὁ Φανίας ὁ Λέσβιος καὶ παραδίδει ὁ Πλούταρχος στὸν βίο τοῦ Θεμιστοκλέους ὅτι ἐγίνε πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη τῆς Σαλαμίνας–, ὁ Henrichs συνήγαγε τὸ συμπέρασμα, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ Stengel στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ., ὅτι κατὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀντίληψη ἡ ἀνθρωποθυσία ἀνήκει στὴν περιοχὴ τῆς βαρβαρότητας καὶ γι' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ ὡς ἑλληνικὴ λατρευτικὴ πρακτικὴ¹⁷⁷. Καὶ ὁ Henrichs καταλήγει: «In the established Greek religion, the myth of human sacrifice and the practice of animal substitution must be seen as two complementary aspects of the same ritual mechanism, by which a divine claim to a human life is settled without actual loss of human life, either by a token shedding of human blood or more often by sacrificing an animal instead of the ideal human victim»¹⁷⁸. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν Henrichs, στὸ ἑλληνικὸ τελετουργικὸ σύστημα ἡ συμβολικὴ ροὴ αἵματος ἀπὸ τὸν λαιμὸ τοῦ ἀνδρα στὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἔχει τὴν ἴδια συμβολικὴ σημασία μὲ τὴν ἀντικατάσταση στὸν θυσιαστήριο βωμὸ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ζῶο.

Τὸ 1983 δημοσιεύεται μελέτη τοῦ Βρετανοῦ κλασικοῦ φιλολόγου Hugh Lloyd-Jones γιὰ τὸν ἐν γένει χαρακτήρα τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Ἰφιγένειας¹⁷⁹. Ὁ Lloyd-Jones συμφωνεῖ μὲ τὸν Henrichs στὰ συμπεράσματά του σχετικὰ μὲ τὶς ἀνθρωποθυσίες, ὡστόσο ὑπογραμμίζει ὅτι, ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν ἀνθρωποθυσίες ὑπῆρχαν ἢ ὄχι¹⁸⁰, τὸ στοιχεῖο πού ἔχει σημασία γιὰ μᾶς ἐδῶ εἶναι ὅτι οἱ Ἕλλη-

175. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Θεμιστοκλῆς*, 13, 2-3· SIMON, ὁ.π. (σημ. 174), σημ. 1 σ. 331.

176. HENRICHS, *Human Sacrifice*.

177. Αὐτόθι, σ. 233-234.

178. Αὐτόθι, σ. 205.

179. LLOYD-JONES, *Iphigeneia*.

180. Γιὰ μιὰ σύνοψη τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐνδείξεων περὶ ἀνθρωποθυσιῶν στὴ μινωικὴ Κρήτη βλ. J. B. RUTTER, *Minoan Religion. Evidence for Human Sacrifice*, σέ: http://projectsx.dartmouth.edu/history/bronze_age/lessons/les/15.html

νες τής ιστορικής περιόδου πίστευαν πώς αυτές κάποτε υπήρξαν¹⁸¹. Συμφώνησε επίσης με τόν Graf τόσο για τὸ ὅτι ἓνα εἰδικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἦταν ἡ θεραπεία ἀπὸ τὴν τρέλα¹⁸², ὅσο καὶ γιὰ τὸν συσχετισμὸ τῆς λατρείας τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου με τὶς μῆσεις ἀγοριῶν στὴν ἀνδρική ἡλικία¹⁸³. Ἐπιπρόσθετα ἔφερε παραδείγματα ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες πηγές σύμφωνα με τὶς ὁποῖες ἡ λέξη *ταῦρος* συμβόλιζε τὴν ἀνδρική δύναμη¹⁸⁴.

Μιὰ νέα διάσταση στὴν κατανόηση τῶν τελετουργιῶν ποὺ λάμβαναν χώρα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου προσέφερε ἡ μελέτη τοῦ Robert Parker γιὰ τὸ μῖασμα καὶ τὸν τελετουργικὸ καθαρμὸ στὴν πρώιμη ἑλληνικὴ θρησκεία, ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε τὴν ἴδια χρονιά (1983)¹⁸⁵. Ἡ κύρια θέση τοῦ Parker εἶναι ὅτι ὁ καθαρμὸς ἀπὸ τὸ μῖασμα πρέπει νὰ εἰδωθεῖ ὡς ἐπιθυμία γιὰ τάξη («*desire for order*»), ἔχει δηλαδὴ κατὰ κύριο λόγο σταθεροποιητικὴ λειτουργία. Ὁ καθαρμὸς δὲν ἀποσκοπεῖ στὴν ἀποσόβηση τοῦ ἀκράιου κινδύνου, ὅπως πιστευόταν μέχρι τότε¹⁸⁶: Πρόκειται γιὰ μιὰ μορφή συμπεριφορᾶς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς κοινωνίας ποὺ στοχεύει στὴ δημιουργία ἀξιῶν. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ Parker ἀποσυνέδεσε τὸν ἀκράιο κίνδυνο καὶ τὴ θρησκευτικὴ ἀγωνία ὡς κινητήριες δυνάμεις ποὺ ὀδηγοῦν στὴ μίμηση τῆς ἀνθρωποθυσίας με στόχο τὴν ἐξιλέωση τῆς θεότητας, καὶ τὴ συσχέτισε με τὴ διασάλευση τῆς τάξης. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια ὁ καθαρμὸς σηματοδοτεῖ τὰ ὅρια, τὰ «κατώφλια» μεταξὺ καταστάσεων καὶ φάσεων¹⁸⁷.

Γιὰ τὴν κατανόηση αὐτῆς τῆς ἀρχαιοελληνικῆς μορφῆς συμπεριφορᾶς ὁ Parker στηρίχτηκε κυρίως στὰ θεμελιώδη ἔργα δύο κοινωνικῶν ἀνθρωπολόγων, τοῦ Γάλλου Arnold van Gennep καὶ τῆς Βρετανίδας Mary Douglas. Μιλώντας, γιὰ παράδειγμα, γιὰ «ὅρια» ὁ Parker συνδέεται ἄμεσα με τὸ ἔργο τοῦ Van Gennep. Στὸ κλασικὸ του βιβλίο ἀπὸ τὸ 1909 ὁ Van Gennep ἔδειξε τὴν ἀρχέγονη ἀνθρώπινη τάση τῆς τελετουργικῆς ἀποκρυστάλλωσης σημαντικῶν μεταβατικῶν φάσεων στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων εἴτε σὲ τοπικὸ εἴτε σὲ χρονικὸ εἴτε σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, καθὼς καὶ τὴ δομὴ αὐτῶν τῶν τελετουργικῶν πράξεων¹⁸⁸. Τὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο συμβαίνουν αὐτὲς οἱ ἀλλαγές/περάσματα ἀκολουθεῖ συνήθως τὸ ἐξῆς τριμερὲς σχῆμα: 1) Ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ

181. LLOYD-JONES, *Iphigeneia*, σ. 89.

182. Αὐτόθι, σ. 96-97.

183. Αὐτόθι, σ. 100 σημ. 89.

184. Αὐτόθι, σ. 97 σημ. 67-68.

185. PARKER, *Miasma*.

186. Αὐτόθι, σ. 31.

187. Αὐτόθι, σ. 19 (γιὰ παράδειγμα ἀνάμεσα στὸ ὑψηλὸ καὶ τὸ χαμηλὸ, τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό).

188. A. VAN GENNEP, *Les rites de passage*, Paris 1909.

του περιβάλλον. 2) Παραμένει για κάποιο διάστημα σὲ μεταβατικό στάδιο. 3) Ἐπανεντάσσεται στὴν κοινωνία κάτω ἀπὸ τὶς νέες συνθήκες ἢ σὲ νέο ἐπίπεδο. Τελετουργικὲς πράξεις ἀποχωρισμοῦ ὀδηγοῦν σὲ μιὰ περίοδο μετάβασης καὶ περιθωρίου ποῦ ὀλοκληρώνεται ἀπὸ τελετουργικὲς πράξεις ἐνσωμάτωσης¹⁸⁹. Ἡ βασικὴ ἀντίληψη τοῦ μιάσματος στὸν Parker προέρχεται τέλος ἀπὸ τὴν Douglas. Στὸ σημαντικό της ἔργο ἀπὸ τὸ 1966 ἡ Douglas πρότεινε ὅτι τὸ μίasma εἶναι μιὰ ιδιότητα μεταβατικὴ¹⁹⁰. Αὐτὸ ποῦ βρίσκεται ἀνάμεσα ἢ παραβιάζει τὶς κατηγορίες μὲ τὶς ὁποῖες μιὰ δεδομένη κοινωνία διαχωρίζει τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα χαρακτηρίζεται ἀπὸ αὐτὴ τὴν κοινωνία ὡς «ἀκάθαρτο/ρυπαρὸ»¹⁹¹.

Ἄρα, σύμφωνα μὲ τὴν κοινωνιολογικὴ προσέγγιση τοῦ Parker, ὁ καθαρμὸς εἶναι μιὰ μέθοδος παραγωγῆς σταθερότητας. Ἐξέχουσα θέση ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς μεθόδους παραγωγῆς σταθερότητας ἔχει ὁ καθαρμὸς σὲ ἀλμυρὸ, δηλαδή σὲ θαλασσινὸ, νερό¹⁹². Ἡ διαπίστωση αὐτὴ τοῦ Parker εἶναι οὐσιώδης γιατί, στὴν περίπτωσή μας, φωτίζει τὰ πιθανὰ αἷτια τῆς ἐπιλογῆς τοῦ χώρου ἐγκατάστασης τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου δίπλα στὴ θάλασσα.

Στὸ θέμα τοῦ σημαδέματος τοῦ λαίμου ἑνὸς ἀνδρα μὲ ξίφος ὡς ὑποκατάστατου ἀληθινῆς ἀνθρωποθυσίας ἐπανῆλθε δύο χρόνια ἀργότερα (1985) ὁ Graf στὴν εὐρύτερη μελέτη του γιὰ τὶς «βόρειες ἰωνικὲς λατρεῖες»¹⁹³. Παρόμοια ἔθιμα χαράγματος τοῦ λαίμου τῶν ἀνδρῶν εἶναι γνωστὰ καὶ στὴ νεότερη ἐποχὴ ἀπὸ χώρες ὅπως ἡ Συρία καὶ ἡ Ρωσία: Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις συμβολίζουν

189. PARKER, *Miasma*, σ. 59 σημ. 97.

190. M. DOUGLAS, *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, London 1966.

191. PARKER, *Miasma*, σ. 61 σημ. 101.

192. Αὐτόθι, σ. 226-227 σημ. 108 (παραπομπές): L. G. KAHIL, Bains de statues et de divinités, σέ: R. Ginouvès et al. (ἐπιμ.), *L'eau, la santé et la maladie dans le monde grec. Actes du colloque organisé à Paris (CNRS et Fondation Singer-Polignac) du 25 au 27 novembre 1992 par le Centre de recherche «Archéologie et systèmes d'information» et par l'URA «Médecine grecque»*, BCH Suppl., 28, Paris 1994, σ. 220. Γιὰ τὶς καθαρτήριες ιδιότητες τοῦ ἀλατιοῦ βλ. γενικὰ E. SAMTER, *Geburt, Hochzeit und Tod. Beiträge zur vergleichenden Volkskunde*, Leipzig-Berlin 1911, σ. 151-161· πρβ. ἐπίσης M. H. JAMESON – D. R. JORDAN – R. D. KOTANSKY, *A Lex Sacra from Selinous*, Durham, NC 1993, σ. 42, 45 (Σελινούς, ἱερὸς νόμος, 460-450 π.Χ.). Ἡ A. LINDENLAUF (The Sea as a Place of No Return in Ancient Greece, *World Archaeology*, 35.3, 2003, σ. 424) ἀνάγει τὸ φαινόμενο τοῦ καθαρμοῦ ἀπὸ τὸ μίasma στὴ θάλασσα στοὺς ἀρχαιοελληνικοὺς μηχανισμοὺς «ἐξαφάνισης». Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη αὐτὴ, ἡ θάλασσα ἦταν ἕνας μοναδικὸς τόπος ἀποχωρισμοῦ καὶ «μὴ ἐπιστροφῆς» ἀντικειμένων (στὴ συγκεκριμένη περίπτωση τοῦ μιάσματος) λόγῳ τοῦ ὅτι μποροῦσε κανεὶς νὰ «πνίξει» ἢ νὰ «θάψει» κάτι μέσα της τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν συνεχῶς μετακινούμενο καὶ ἐν τέλει ἀπροσπέλαστο.

193. F. GRAF, *Nordionische Kulte. Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu den Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia*, Bibliotheca Helvetica Romana, 21, Rom 1985.

τὸν θάνατο¹⁹⁴. Τὸ ἴδιο φαίνεται ὅτι συνέβαινε, κατὰ τὸν Graf, καὶ στὰ ρωμαϊκὰ Lupercalia, ποὺ συνιστοῦσαν τελετουργίες μύησης στὴν ἔνωση τῶν luperci¹⁹⁵. Στὴν περίπτωση τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου ἡ μύηση θὰ γινόταν στὴν ἔνωση τῶν ταύρων-πολεμιστῶν («Stierkrieger»). Οἱ ταῦροι γιὰ τὰ νεαρὰ ἀγόρια στὶς Ἀλῆς θὰ ἦταν ὅ,τι οἱ ἄρκτοι γιὰ τὰ κορίτσια στὴ Βραυρῶνα¹⁹⁶.

Τὸ 1986 δημοσιεύεται τὸ ἄρθρο τῆς Ἀμερικανίδας κλασικῆς φιλολόγου Karelisa Hartigan μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο *Salvation via Deceit: A New Look at the Iphigeneia at Tauris*¹⁹⁷. Ἄν καὶ ἀπὸ ἄλλη ὀπτική γωνία, ἡ συγγραφέας ὑπογραμμίζει τὸν κεντρικὸ ρόλο ποὺ παίζει ὁ δόλος, ἡ ἀπάτη καὶ ἡ κλοπὴ ὡς μέσον σωτηρίας τῶν ἐμπλεκόμενων προσώπων στὴν Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις. Μὲ ἀπάτη σώζει ἡ Ἄρτεμις τὴν Ἰφιγένεια ἀπὸ τὴν Αὐλίδα τὴν ὥρα τῆς θυσίας της καὶ τὴν ἐγκαθιστᾷ στὴν Ταυρίδα, μέσῳ τῆς κλοπῆς τοῦ λατρευτικοῦ της ἀγάλματος προσπαθεῖ νὰ «ἐξευγενίσει» τὴν Ἄρτεμη ὁ Ἀπόλλων, ἐνῶ ἀκόμη καὶ ἡ Ἀθηνᾶ, σώζοντας στὸ τέλος τοῦ ἔργου τὴν Ἰφιγένεια καὶ τὸν Ὀρέστη, ὑποστηρίζει τὴν ἀπάτη καὶ τὴν κλοπὴ ὡς ἀποδεκτὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν στόχων¹⁹⁸. Ἡ Hartigan τονίζει τὴ μεγάλη σημασία ποὺ ἔχει στὸ ἔργο ἡ ἀνθρωποθυσία καθὼς καὶ τὸ μίαισμα τοῦ Ὀρέστη, ποὺ εἶναι στενὰ συνδεδεμένο μὲ αὐτὸν τὸν συγκεκριμένο τύπο θυσίας¹⁹⁹.

Δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1988, ὁ Loris Belpassi δημοσίευσε μελέτη μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο *L'Oreste «Taurico» e l'efebia: Alcune considerazioni sui vv. 67-122 della IT di Euripide*²⁰⁰. Στὴν ἴδια γραμμὴ σκέψης μὲ τὸν Vidal-Naquet, ὁ Belpassi δίνει ἔμφαση στὴ γλώσσα τῆς πεζοπορίας, τῆς ἀναζήτησης, τοῦ κνηγιοῦ, τῆς ἀπόκρυψης καὶ τῶν τεχνασμάτων ποὺ κυριαρχεῖ στοὺς στ. 67-122 τῆς εὐριπίδειας τραγωδίας. Ὅπως προδίδει ὁ τίτλος στὸ ἄρθρο αὐτό, ὁ Belpassi ὀρίζει τὸν Ὀρέστη ἀλλὰ καὶ τὸν Πυλάδη ὡς «ἐφήβους», δηλαδή ὡς νέους πολεμιστὲς ποὺ βρίσκονται σὲ στάδιο ἐκπαίδευσης.

Στὴν τελετουργία ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸν θεατρικὸ «θάνατο» τοῦ Ὀρέστη στὶς Ἀλῆς ἀναφέρθηκε καὶ ὁ Ken Dowden τὸ 1989 στὸ βιβλίο του μὲ τὸν τίτλο *Death and the Maiden. Girls' Initiation Rites in Greek Mythology*²⁰¹. Ὅπως ὁ Lloyd-Jones, ἔτσι καὶ ὁ Dowden συμφώνησε μὲ τὸν Graf ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Εὐρι-

194. Αὐτόθι, σ. 414 σημ. 45-46.

195. Αὐτόθι, σ. 414 σημ. 48.

196. Αὐτόθι, σ. 415.

197. HARTIGAN, *Deceit*.

198. Αὐτόθι, σ. 125.

199. Αὐτόθι, σ. 121.

200. L. BELPASSI, *L'Oreste «Taurico» e l'efebia: Alcune considerazioni sui vv. 67-122 della IT di Euripide*, *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, 30, 1988, σ. 117-121.

201. K. DOWDEN, *Death and the Maiden. Girl's Initiation Rites in Greek Mythology*, London 1989.

πίδη κάνει λόγο για τελετουργικές μήσεις αγοριών, τὰ ὅποια στὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἀλὲς Ἀραφηνίδες θὰ ὀνομάζονταν μεταφορικὰ «ταῦροι», ὅπως «ταῦροι» ὀνομάζονταν καὶ οἱ μύστες πού εἶχαν τὴν ιδιότητα τῶν οἰνοχόων κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς λατρείας τοῦ Ποσειδῶνος στὴν Ἔφεσο²⁰².

Μὲ τὸ θέμα τῆς λατρείας στὸ ἱερό τῆς Ταυροπόλου στὶς Ἀλὲς ἀσχολήθηκε καὶ ὁ Dennis D. Hughes στὴ μελέτη του γιὰ τὴν τελετουργικὴ ἀνθρωποθυσία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα τὸ 1991²⁰³. Ὁ Hughes θεώρησε πιθανὸ ὁ συσχετισμὸς τῆς λατρείας στὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου μὲ τὴ θυσία τοῦ Ὁρέστη στὴν Ταυρίδα πού δὲν ἔγινε νὰ εἶναι ἐπινόηση τοῦ Εὐριπίδη καὶ ὄχι λατρευτικὸς μῦθος τῶν Ἀλῶν. Τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἡ παράδοση στὶς Ἀλὲς, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὴ Σπάρτη, ἀνέφερε ὅτι ἐκεῖ βρισκόταν τὸ ἄγαλμα τῆς Ταυρικῆς δὲν θὰ εἶχε νόημα ἂν ὁ Εὐριπίδης δὲν μνημόνευε ἕνα σύγχρονό του τελετουργικὸ μῦσης, τὸ ὁποῖο θὰ περιλάμβανε τὸ σημάδεμα τοῦ λαιμοῦ ἐνὸς νεαροῦ ἄνδρα μὲ ξίφος. Τοῦτο ὑποστηρίζεται –κατὰ τὸν Hughes– ἀπὸ τὸν συσχετισμὸ τῆς λατρείας στὸ ἱερό τῆς Ταυροπόλου μὲ αὐτὴν στὸ ἱερό τῆς Βραυρωνίας, ὅπου ἐπίσης τελοῦνταν διαβατήριες τελετουργίες, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ Ἀρτεμις γενικῶς προῖσταται τῶν τελετῶν ἐνηλικίωσης καὶ τῶν δύο φύλων σὲ διάφορα σημεῖα τῆς Ἑλλάδας²⁰⁴.

Ἡ πρώτη συνολικὴ προσέγγιση τῶν αἰτιῶν τῶν τελετουργιῶν οἱ ὁποῖες συνδέονται μὲ τὸν μῦθο πού ἀναφέρει ὁ Εὐριπίδης στὴν *Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις* πραγματοποιήθηκε τὸ 1992 ἀπὸ τὸν Christian Wolff στὸ ἄρθρο του μὲ τίτλο Euripides' Iphigenia among the Taurians: Aetiology, Ritual, and Myth²⁰⁵. Τὸ τελικὸ συμπέρασμα τοῦ Wolff εἶναι ὅτι στὸ ἔργο τοῦ Εὐριπίδη περιγράφονται τὰ αἶτια τριῶν (νέων) τελετουργιῶν, πού γεφυρώνουν τὸ χάσμα ἀνάμεσα σὲ ἕναν ἀριστοκρατικὸ, ἥρωικὸ κόσμο καὶ στὸν κόσμο τῆς καθημερινότητος²⁰⁶. Τὸ πρῶτο τελετουργικὸ αἶτιο σχετίζεται μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Ὁρέστη, τὸ δεύτερο μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἰφιγένειας, τὸ τρίτο μὲ τὴν ἐορτὴ τῶν Χοῶν.

Περισσότερο σαφὴς εἶναι ἡ περίπτωση τῆς ἱστορίας τοῦ Ὁρέστη²⁰⁷, ἀφοῦ τὸ θέμα τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς ἀναγέννησης τοῦ ἥρωα μέσφ τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος ἀπὸ τὴν Ταυρίδα στὶς Ἀλὲς Ἀραφηνίδες κατέχει κεντρικὴ θέση στὸ ἔργο. Ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι μελετητές, ἔτσι καὶ ὁ Wolff πιστεύει ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Ὁρέστη περιγράφει μιὰ δύσκολη ἐφηβικὴ

202. Αὐτόθι, σ. 37.

203. D. D. HUGHES, *Human Sacrifice in Ancient Greece*, London 1991.

204. Αὐτόθι, σ. 81, 122.

205. WOLFF, *Aetiology*.

206. Αὐτόθι, σ. 334.

207. Αὐτόθι, σ. 323.

δοκιμασία, πού τελικά οδηγεί σε μια έπιτυχή έφηβική μύηση, ή όποία βρίσκεται σε άναλογία πρὸς τήν αίτιολογία της²⁰⁸ και είναι εϋεργετική για τήν κοινότητα.

Πολυπλοκότερη είναι ή περίπτωση τής Ίφιγένειας, ή όποία συνδέεται όχι μόνο με τὸ ιερὸ τής Ταυροπόλου στις Άλές αλλά και με τὸ ιερὸ τής Βραυρωνίας στη Βραυρώνα²⁰⁹. Ἐνῶ στις Άλές ὁ Ὁρέστης ίδρύει μιὰ νέα λατρεία, στη Βραυρώνα ή Ίφιγένεια δὲν φαίνεται νὰ ίδρύει νέα λατρεία, αλλά, ὅπως στην Ταυρίδα, συνεχίζει νὰ προσφέρει τις ὑπηρεσίες της στη θεὰ ὡς κλειδοῦχος (στ. 131, 1463). Δύο είναι ἐδῶ τὰ καινούργια στοιχεία: Στὴ νέα τελετουργία τής Βραυρώνας ἀφενὸς δὲν χρειάζεται πλέον νὰ τελεῖ ἀνθρωποθυσίες, ἀφετέρου παρουσιάζεται σὰν νὰ ἔχει ἤδη πεθάνει. Ὁ θάνατος τής Ίφιγένειας και ή ἀναφορὰ στὸν τάφο της ὑποδηλώνει τὴ μεταφορὰ της στη χθόνια σφαίρα. Ἐπανασυνδεόμενη ὅμως με τὸν θάνατο χάνει τὸν ἀνθρώπινο και ἀνθρωπιστικό της χαρακτήρα και συσχετίζεται ἐκ νέου με τις σκληρὲς πτυχὲς τής λατρείας τής Ἀρτέμιδος. Ἐτσι ή Ἀθηνᾶ συσχετίζει, με τὸν θάνατό της τώρα, τὴ λατρευτική πρακτική τής ἀφιέρωσης ἐνδυμάτων τῶν γυναικῶν πού πέθαναν κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ τοκετοῦ²¹⁰. Δεδομένου ὅτι με τὴ γέννηση τῶν παιδιῶν σχετίζεται ἄμεσα ή ἴδια ή Ἄρτεμις, ή όποία ἀποκαλεῖται ἀπὸ τὸν χορὸ *Λοχία* (στ. 1097), ὁ χῶρος δράσης τής Ίφιγένειας φαίνεται νὰ είναι τὸ μεταβατικό στάδιο τής γέννας.

Ἐτσι, κατὰ τὸν Wolff, ἐνῶ ή ἱστορία τής Ίφιγένειας σε ὅλο τὸ ἔργο συνοψίζει τὸ θέμα τῶν ἀλλαγῶν στη ζωὴ τῶν γυναικῶν (γέννηση, έφηβική ἡλικία, γάμος, ἐγκυμοσύνη, γέννηση παιδιῶν, θάνατος), στὸ τέλος ή Ίφιγένεια σχετίζεται με τὴν ἀμφιλεγόμενη ιερότητα τής Ἀρτέμιδος, ἀφοῦ προηγουμένως ή Ἀθηνᾶ ἔχει σφετεριστεί τὸν ρόλο της ὡς σωτήρα τοῦ Ὁρέστη²¹¹. Ἐδῶ βέβαια πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ὁ Wolff, ἀναφερόμενος στὸν συνολικό βίό τῶν γυναικῶν, γενικεύει, ἀφοῦ μέσα στὸ ἔργο δὲν γίνεται λόγος για φυσικό θάνατο τῶν γυναικῶν ἀλλά (μέσω τής ἱστορίας τής Ίφιγένειας) μόνο για θάνατο κατὰ τὸν τοκετό.

208. Τὰ τρία αίτια πού ἀναφέρει ή Ἀθηνᾶ στὸ τέλος τοῦ ἔργου για τὴν ίδρυση τής νέας τελετουργίας στις Άλές, δηλαδή τής μιμητικῆς θυσίας τοῦ ἀνώνυμου ἀγοριοῦ, είναι α) τὰ *ἄποινα* τοῦ Ὁρέστη – χωρὶς ὡστόσο νὰ γίνεται σαφὲς ἂν τὸ ἀδίκημα ἐξαιτίας τοῦ ὁποίου ἐπιβάλλεται ή τιμωρία είναι τελικά ή μητροκτονία ή ή *ἱεροσυλία*, δηλαδή ή κλοπὴ τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τής θεᾶς (αὐτόθι, σ. 314), β) τὸ *ὀσίας ἐκάτι*, δηλαδή τὸ θέλημα τής θεᾶς, και γ) οἱ *τιμαί* πού πρόκειται νὰ ἀποδοθοῦν στην Ἄρτεμη (αὐτόθι, σ. 319).

209. Αὐτόθι, σ. 319.

210. Αὐτόθι, σ. 319-320. Ὁ Wolff παρατηρεῖ χαρακτηριστικά ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔργου ή Ίφιγένεια ἐκφράζει συνολικά τριάντα δύο (!) φορές τὸν διακαή πόθο της νὰ ἐπιστρέψει στὸ Ἄργος. Ἡ Ἀθηνᾶ ἀναφέρει τὸ Ἄργος στὸ τέλος τοῦ ἔργου μόνο για νὰ τής τὸ ἀρνηθεῖ.

211. Αὐτόθι, σ. 320.

Το τελικό συμπέρασμα του Wolff σχετικά με την εύριπίδεια έκδοχή των ιστοριών του Όρέστη και της Ίφιγένειας είναι ότι και οι δύο περιλαμβάνουν μυητικά μοτίβα, πράγμα που επιτείνεται από τις μεθοριακές και μεταβατικές φάσεις στις οποίες αυτοί βρίσκονται²¹².

Η ανάλυση του Wolff έδειξε επίσης ότι και η αναφορά στην κεντρικής σημασίας για την Αθήνα έορτή των Χοών, ή αιτιολογία της οποίας σχετίζεται στο έργο με τον Όρέστη, δεν είναι άσχετη από τα δρώμενα του έργου. Η αντίθεση ανάμεσα στον θάνατο και στη ζωή υπάρχει και στον χαρακτήρα της αθηναϊκής έορτής των Χοών, ή αιτιολογία της οποίας συσχετίζεται στο έργο με τον Όρέστη²¹³. Η ένεργεια των Αθηναίων να φιλοξενήσουν τον Όρέστη ως ιερό και έγκληματικό άτομο παραλληλίζεται από τον Wolff με την πράξη της μεταφοράς της αίματηρης Ταυρικής Αρτέμιδος στην Αττική. Στόχος και στις δύο περιπτώσεις είναι η ένδυνάμωση των κοινοτικών δεσμών της πόλης²¹⁴. Έμφαση έδωσε, τέλος, ο Wolff στο φαινόμενο της σιωπής που κυριαρχούσε κατά τη διάρκεια της *μιαρᾶς ημέρας* των Χοών. Η σιωπή κατά τη διάρκεια μιᾶς κοινωνικής δραστηριότητας όπως είναι η κατανάλωση κρασιού ανήκει, κατά τον μελετητή, σε μιὰ παλιά παράδοση σιωπής που επέβαλλε η κοινότητα σε έναν δολοφόνο²¹⁵.

Το γενικό συμπέρασμα του Wolff είναι ότι στο έργο κυριαρχούν τα θέματα της γέννησης, του γάμου και των οικογενειακών δεσμών, κυρίως αυτών ανάμεσα στα παιδιά και στους γονείς τους²¹⁶.

Σε ένα εξαιρετικό άρθρο που δημοσιεύτηκε δύο χρόνια αργότερα (1994) υπό τον τίτλο *Apollo in Greek Tragedy: Orestes and the God of Initiation*, ο Anton Bierl μελέτησε τη δομική μορφολογία του Όρέστη στην τραγωδία σε σχέση με τον Απόλλωνα, τον οποίο θεώρησε –μεταξύ άλλων– ως τον θεό των μυήσεων, ακολουθώντας παλιότερες απόψεις της Harrison και του Burkert²¹⁷.

Ο Bierl άρχικά έντόπισε στην *Όρέστεια* του Αισχύλου τα «σημεία» εκείνα που επιβεβαιώνουν τα μυητικά στοιχεία του Όρέστη, τα οποία επιγραμματικά είναι τα εξής: 1) Οί χρησιμοποιηθέντες λεκτικοί χαρακτηρισμοί κινούνται συνεχώς ανάμεσα στους *ορους παῖς*, *τέκνον* και *άνήρ*²¹⁸. 2) Έμφανίζεται το μοτίβο της προφοράς της κόμης, που αποτελεί το τυπικό έφηβικό ανάθημα²¹⁹. 3) Ο Όρέστης,

212. Αυτόθι, σ. 315-316 σημ. 20.

213. Αυτόθι, σ. 329.

214. Αυτόθι, σ. 328.

215. Αυτόθι, σ. 326 σημ. 49.

216. Αυτόθι, σ. 322.

217. BIERL, *Orestes*, σ. 84 σημ. 17-18.

218. Αυτόθι, σ. 85 σημ. 26.

219. Αυτόθι, σ. 85 σημ. 27.

ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ἔφηβοι, βρίσκεται σὲ ἐξορία ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη στὴν ἄγρια φύση, ὅπως ὑποδηλώνει καὶ τὸ ὄνομά του, πὸν περιέχει τὴ λέξη ὄρος²²⁰. 4) Οἱ ἀπειλὲς τῶν Ἐρινύων καὶ ἡ τρέλα πὸν βασανίζει τὸν Ὀρέστη ἀποτελοῦν συμβολικὲς ἐκφράσεις τῶν κινδύνων πὸν ἀπειλοῦν τοὺς ἐφήβους στὴν ὀριακὴ κατάσταση τὴν ὁποία βιώνουν αὐτοὶ καὶ βρίσκουν τὸ παράλληλό τους στὴ μανιακὴ κατάσταση στὴν ὁποία περιῆλθε ὁ Ἀπόλλων μόλις σκότωσε τὸν Πύθωνα²²¹. 5) Ἀπόλλων καὶ Ὀρέστης εἶναι καὶ οἱ δύο νέοι, ἔχουν μακριὰ μαλλιά, τείνουν πρὸς τὴν πανουργία καὶ τὴν ἀπάτη, ἐνῶ ἀμφότεροι ἀπηχοῦν τὴν προβληματικὴ ρῆξη τῶν σχέσεών τους μὲ τὴ μητέρα ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γυναῖκα γενικά. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἰδεολογία πὸν ταιριάζει μὲ αὐτὴν τοῦ Ἀπόλλωνος Πατρῶου, ὁ ὁποῖος προωθεῖ τὴν πατρογονικὴ γραμμὴ²²². 6) Ἐνα ἄλλο βασικὸ στοιχεῖο μύησης εἶναι ἡ δοκιμασία. Πρῶτὴ ἐξαιρετικὰ ἀκραία δοκιμασία εἶναι νὰ σκοτώσει ὁ Ὀρέστης τὴν ἴδια του τὴ μητέρα. Μετὰ πρέπει νὰ περιπλανηθεῖ. Στὴ συνέχεια πρέπει νὰ πολεμήσει τὸ φάντασμα τῆς Κλυταμνήστρας καὶ τὶς Ἐρινύες. Πρόκειται γιὰ μιὰ χαρακτηριστικὴ «Jünglingsprobe», ἡ ὁποία ἐμφανίζεται σὲ πολλοὺς πολιτισμοὺς, ὅπως εἶχε δεῖξει παλιότερα ὁ Angelo Brelich²²³.

Στὴν *Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις* ὁ ἔφηβος Ὀρέστης ἔχει διαφορετικὸ ρόλο. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀθωωτικὴ ἀπόφαση τῶν Ἐρινύων στὶς *Εὐμενίδες* τοῦ Αἰσχύλου, στὴν *Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις* τὰ ἐκδικητικὰ φαντάσματα, οἱ Ἐρινύες, διχάζονται²²⁴. Ὁ Ὀρέστης ὠθεῖται σὲ νέα περιπλάνηση καὶ στέλνεται στὴν Ταυρίδα. Ἐκεῖ ὁ ἥρωας δέχεται σφοδρὴ ἐπίθεση μανίας, κάτι πὸν βρίσκεται συνήθως στὴ σφαῖρα τοῦ Διονύσου. Τὸ δεύτερο νέο στοιχεῖο, κατὰ τὸν Bierl, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι στὴ χώρα τῶν Ταύρων, δηλαδὴ στὴν ἄκρη τοῦ κόσμου, κάθε ξένος θανατώνεται. Τοῦτο θὰ μπορούσε νὰ εἰδωθεῖ ὡς «κατάβασις» στὴ χώρα τῶν νεκρῶν. Ὁ ἥρωας πρέπει, λοιπόν, νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν θάνατο²²⁵. Περαιτέρω, ὁ ἔφηβος Ὀρέστης περιπλανιέται στὴν ἄγρια φύση καὶ πρέπει νὰ ζήσει (συμφωνεῖ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο μὲ τὸν Vidal-Naquet) ὅπως ὁ κυνηγός, σκοτώνοντας ζῶα. Ἔτσι ὁμως ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὴν Ἄρτεμη ὡς προστάτιδα τῶν ζώων καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ θανατωθεῖ. Σὲ σύγκρουση ἔρχεται μὲ τὴν Ἄρτεμη καὶ γιὰ ἓναν ἀκόμη λόγο: Εἰδικὰ ἡ θεὰ αὐτὴ σχετίζεται μὲ τὴ μύηση νεαρῶν κοριτσιῶν. Ὁ Ὀρέστης, μὴ ὄντας ἀκόμη ὄρμος γιὰ γάμο, κλέβει γυναῖκες, δείχνοντας ἔτσι μιὰ

220. Αὐτόθι, σ. 86 σημ. 29.

221. Αὐτόθι, σ. 89 σημ. 43.

222. Αὐτόθι, σ. 89-90.

223. A. BRELICH, *Paidēs et Parthenoi*, Roma 1968, σ. 36· BIERL, *Orestes*, σ. 92 σημ. 63.

224. Αὐτὸς ὁ διχασμὸς ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν WHITMAN (*Εὐριπίδης*, σ. 45), ἐπίδεξια τροποποίηση τῆς αἰσχύλειας ἐκδοχῆς γιὰ τὸ μοῖρασμα τῶν ψήφων τῶν δικαστῶν.

225. BIERL, *Orestes*, σ. 93.

έπιθετική σεξουαλικότητα²²⁶. Ο Bierl καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα ἀδέλφια Ὀρέστης καὶ Ἴφιγένεια ἀντιστοιχοῦν στοῦ δίδυμο Ἀπόλλων καὶ Ἄρτεμις²²⁷.

Ὅπως ὁ Graf, ἔτσι καὶ ὁ Spyridon Rangos, ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλο δρόμο, κατέληξε ἀπὸ τὸ 1995 στὴ διατριβή του μὲ τίτλο *Cults of Artemis in Ancient Greece* στὴν ὁμοιότητα τῶν λατρειῶν τῆς Ὀρθίας καὶ τῆς Ταυροπόλου²²⁸. Χρησιμοποιώντας ὡς ἐπιχείρημα τὴν ἐπίκληση τῆς θεᾶς, δηλαδὴ τὸ ἐπίθετο *Ταυροπόλος*, ἐρμήνευσε τὴν Ταυροπόλο ὡς Ὀρθία μὲ τὴν ἔννοια τῆς «goddess who controls erections». Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Rangos ὡστόσο δὲν εἶναι στὴν οὐσία καινούργιο. Τὸ εἶχε προτείνει κυρίως ὁ Otto Höfer σὲ ἄρθρο του ποῦ δημοσιεύτηκε τὸ 1926, ἀλλὰ δὲν εἶχε γίνει ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῆς τότε ἔρευνας²²⁹. Σύμφωνα μὲ τὸν Höfer²³⁰, ἡ Ἄρτεμις Ταυροπόλος ἦταν μιὰ θεὰ ἢ ὁποῖα χάριζε τὴ δύναμη τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ τὴ φυλετικὴ γονιμότητα σὲ ὄσους τὴ λάτρευαν. Ἡ ἐπίκληση *Ταυροπόλος* πρέπει νὰ ἀναγόταν στὴ λέξη *ταῦρος*, ποῦ σύμφωνα μὲ τοὺς λεξικογράφους Ἡσύχιο καὶ Σουίδα σημαίνει τὸ ἀνδρικό γεννητικὸ ὄργανο, καθὼς καὶ τὸ γυναικεῖο²³¹.

Στὸ θεμελιακὸ θέμα τῆς φρατρίας καὶ τῆς σχέσης της μὲ τὴν ἐνηλικίωση τῶν νεαρῶν ἀνδρῶν ποῦ εἶχε θίξει ὁ Vidal-Naquet ἐπανῆλθε ὁ Steven Lambert τὸ 1998 στὴ δευτέρη ἐκδοση τοῦ βιβλίου του μὲ τίτλο *The Phratries of Attica*²³².

Ἀπὸ τὴν ἐνδελεχὴ μελέτη τοῦ Lambert σχετικὰ μὲ τὸ φαινόμενο τῆς ἀττικῆς φρατρίας ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρουν κυρίως τὰ σημεῖα ἐκεῖνα ποῦ ἀφοροῦν τὰ Ἀπατούρια: Τὸ κεντρικὸ σημεῖο τῆς ἐορτῆς ἦταν, κατὰ τὸν Lambert, ἡ καταγωγή²³³. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Lambert παρατήρησε ὅτι γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τὰ Ἀπατούρια σχετιζόνταν μὲ τὴν ἀπάτη τοῦ Μέλανθου, συμφωνώντας στοῦ σημεῖο αὐτὸ μὲ τὸν Vidal-Naquet ὅτι στὴν προκειμένη περίπτωση σημασία ἔχει τί πιστευαν οἱ ἴδιοι οἱ Ἀθηναῖοι ὡς ἐξήγησι γιὰ τὴν ἐορτή τους²³⁴.

Ἐπιφυλάξεις διατήρησε ὡστόσο ὁ Lambert γιὰ τὴ μονοδιάστατη χρῆση τοῦ «ἀρχαίου ἔφηβου» Μέλανθου ἀπὸ τὸν Vidal-Naquet ὡς προτύπου γιὰ τὸν μεταγενέστερο Ἀθηναῖο ἔφηβο²³⁵: Κατ' ἀρχὰς στὰ Ἀπατούρια δὲν γινόταν μόνο ἡ εἰσα-

226. Αὐτόθι, σ. 94.

227. Αὐτόθι, σ. 94· WHITMAN, *Εὐριπίδης*, σ. 46.

228. S. RANGOS, *Cults of Artemis in Ancient Greece* (Diss., Cambridge 1995), σ. 141-142.

229. Γιὰ παράδειγμα H. OPPERMANN, *Tauropolos*, σέ: *RE*, V, A, Stuttgart 1934, σ. 35.

230. O. HÖFER, *Tauropolos*, σέ: W. H. ROSCHER, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, V, Leipzig 1926, σ. 140.

231. Αὐτόθι, σ. 139.

232. LAMBERT, *Phratries*.

233. Αὐτόθι, σ. 36-37.

234. Αὐτόθι, σ. 9.

235. Αὐτόθι.

γωγὴ τῶν ἐφήβων ἀλλὰ καὶ τῶν μικρῶν παιδιῶν, σὲ μιὰ μὴ καθορισμένη ἡλικία ποὺ ποίκιλλε ἀπὸ ἑνὸς ἔτους ἕως ἑπτὰ χρόνων²³⁶. Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ μικροῦ παιδιοῦ ἀπὸ τοὺς φράτορες γινόταν μέσῳ μιᾶς τελετουργικῆς πράξης ποὺ ὀνομαζόταν *μείον* καὶ συνιστοῦσε μᾶλλον θυσία προβάτου²³⁷. Ἡ μετάβαση τῶν ἀγοριῶν στὴν ἐνηλικίωση γινόταν, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, μέσῳ τῆς τελετουργίας τοῦ κουρείου, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ πατέρας ἔδινε ὄρκο ὅτι τὸ παιδί του προερχόταν ἀπὸ νόμιμο γάμο. Αὐτὴ ἡ τελετὴ ἀναγνώρισης τῶν ἀγοριῶν ἔδινε τὸ δικαίωμα στὸν νέο νὰ ἀσκήσει τὰ κληρονομικά του δικαιώματα καὶ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐγγραφή τοῦ νέου στὰ δημοτολόγια μόλις γινόταν 18 χρόνων²³⁸. Συνεπῶς, σύμφωνα μὲ τὸν Lambert, ἡ ἡλικία κατὰ τὴν ὁποία γινόταν ἡ ἐγγραφή στὶς φρατρίες πρέπει λογικὰ νὰ ἦταν πρὶν ἀπὸ τὰ 18, ἂν καὶ ἡ ἡλικία αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπόλυτη καὶ φαίνεται ὅτι διέφερε ἀπὸ φρατρία σὲ φρατρία²³⁹. Ὅπωςδήποτε δὲν ἦταν καθορισμένη στὰ 16 χρόνια, ὅπως πίστεψε ἀρχικὰ ὁ Labarbe καὶ στὴ συνέχεια, στηριζόμενος σὲ αὐτόν, ὁ Vidal-Naquet, ἂν καὶ ὁ Labarbe συμφώνησε μὲ τὸν τελευταῖο γιὰ τὸ διάστημα δοκιμασίας ἑνὸς ἔτους ποὺ χωρίζει τὸ κούρειο ἀπὸ τὴν ψῆφο τῶν φρατέρων στὴν περίπτωση τοῦ καθεστῶτος τῆς φρατρίας τῶν Δημοσιωνιδῶν²⁴⁰.

Ἐνα δεῦτερο σημεῖο στὸ ὁποῖο δὲν εἶχε δώσει σημασία ὁ Vidal-Naquet ἦταν τὸ ὅτι στὰ Ἀπατούρια ὑπῆρχε εἰδικὴ τελετουργία γιὰ τὴν ἀναγνώριση τουλάχιστον μίας κατηγορίας κοριτσιῶν, ἡ ὁποία ὀνομαζόταν *γαμηλία* καὶ τελοῦνταν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Κουρεώτιδος²⁴¹. Ἡ τελετουργία αὐτὴ, κατὰ τὸν Lambert, ἦταν τὸ ἀντίστοιχο τοῦ κουρείου γιὰ τὰ ἀγόρια καὶ ἀποδεικνύεται τουλάχιστον γιὰ τὴν περίπτωση τῶν ἐπικληρῶν, γιὰ τὴν περίπτωση δηλαδή ποὺ ὁ πατέρας δὲν εἶχε ἀρσενικὰ παιδιά²⁴². Βεβαίως ὁ λόγος ἦταν νὰ μὴ χαθεῖ ὁ κλῆρος ἀπὸ τὴν οἰκογένεια στὴν περίπτωση ποὺ αὐτὴ ἔμενε χωρὶς ἀρσενικὰ παιδιά, γι' αὐτὸ καὶ ἡ γαμηλία φαίνεται ὅτι ἀφοροῦσε κυρίως τὸν πατέρα τῆς κόρης²⁴³. Σὲ ἀντίθεση, λοιπόν, μὲ τὴν εἰσαγωγή στοὺς καταλόγους τοῦ δήμου ποὺ γινόταν μόνο γιὰ τοὺς ἄνδρες μόλις ἔκλειναν τὰ 18 τους χρόνια, ἡ ἐγγραφή στὴ φρατρία

236. Αὐτόθι, σ. 162-163.

237. Αὐτόθι, σ. 169.

238. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 42, 1.

239. LAMBERT, *Phratries*, σ. 167-168 σημ. 139.

240. Αὐτόθι, σ. 125-126.

241. ΠΟΛΥΔΕΥΚΗΣ, *Ὀνομαστικόν*, VIII, 107.

242. LAMBERT, *Phratries*, σ. 179-181. Γιὰ τὶς δυσκολίες συσχετισμοῦ τῶν γυναικῶν μὲ τὶς ἀθηναϊκὲς φρατρίες βλ. S. G. COLE, *The Social Function of Rituals of Maturation. The Koureion and the Arkteia*, *ZPE*, 55, 1984, σ. 235-238.

243. COLE, ὁ.π. (σημ. 242), σ. 236-237.

γινόταν σὲ νεαρότερη ἡλικία ἀπὸ τὸν πατέρα γιὰ ὅλα τὰ ἀγόρια καὶ γιὰ κάποια κορίτσια²⁴⁴.

Σὲ ποιά θεότητα γινόταν αὐτὴ ἡ προσφορὰ τῆς κόμης καὶ οἱ ἄλλες τελετουργίες τῶν Ἀπατουρίων; Γενικὰ οἱ θεοὶ ποὺ συνδέονται μὲ τὰ Ἀπατούρια εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν αἰτιολογικὸ μῦθο, κυρίως ὁ Διόνυσος καὶ κατὰ μία ἐκδοχὴ ὁ Δίας²⁴⁵. Ὡστόσο οἱ τρεῖς κύριες θεότητες ποὺ σχετίζονται μὲ τὶς φρατρίες στὴν Ἀθήνα εἶναι ὁ Ζεὺς Φράτριος, ἡ Ἀθηνᾶ Φρατρία καὶ ὁ Ἀπόλλων Πατρῶος²⁴⁶. Στὴν Τροιζήνα ἡ Ἀθηνᾶ πρέπει νὰ ἔπαιζε σημαντικὸ ρόλο, ἀφοῦ λατρευόταν μὲ τὴν ἐπίκληση Ἀπατουρία²⁴⁷. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸν Ἡσύχιο, ἡ τελετουργία τῆς κουρᾶς τῆς κόμης γινόταν στὴν Ἄρτεμη²⁴⁸. Ἐνας ἄλλος δευτερεύων θεὸς πρέπει νὰ ἦταν καὶ ὁ Ἡρακλῆς. Κατὰ τὸν ἴδιο λεξικογράφο – στὸ πλαίσιο προφανῶς τῶν Ἀπατουρίων– τελοῦνταν καὶ τὰ Οἰνιστήρια, ὅπου οἱ μέλλοντες ἐφηβεύειν, πρὶν ἀποκεῖρασθαι τὸν μαλλόν, προσέφεραν καὶ στὸν Ἡρακλῆ μέτρον οἴνου²⁴⁹.

Στὸ ἄρθρο τῆς Barbara Goff μὲ τίτλο *The Violence of Community: Ritual in the Iphigenia in Tauris* (1999) δίνεται ἐμφαση στὸν διαφοροτικὸ τρόπο ἀντιμετώπισης τῆς βίας ἀπὸ τὶς τρεῖς κοινότητες στίς ὁποῖες ἀναφέρεται τὸ ἔργο: τὶς κοινότητες τῆς Ταυρίδας, τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Ἀθήνας²⁵⁰. Κατὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς Goff, στὴν περίπτωση τῆς Ταυρίδας ἡ τελετουργία τῆς ἀνθρωποθυσίας ὀριοθετεῖ εὐκρινῶς τὸ «μέσα» ἀπὸ τὸ «ἔξω», τὸ τοπικὸ ἀπὸ τὸ ξένο. Ἡ βία κατευθύνεται μόνο πρὸς τὰ «ἔξω», ἐνῶ φαίνεται νὰ εἶναι ἀπούσα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κοινότητας. Ἡ κοινότητα αὐτὴ φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ ἓνα πολὺ ἀπλὸ καὶ εὐθύγραμμο πρότυπο σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο οἱ ξένοι τίθενται ἐκτὸς κοινότητας, ἐνῶ ὅσοι εἰσέρχονται στὴν ἐπικράτεια τῆς πάντα θανατώνονται. Ἡ πρακτικὴ τῆς βίας χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Ταυρίδας γιὰ νὰ ἐνώσει τὴν κοινότητα.

Γιὰ τοὺς Ἀργεῖους, ἀντίθετα, ἡ βία ἔχει αὐτοκαταστροφικὰ ἀποτελέσματα. Ἀπὸ τὴ μιὰ εἶναι ἀλληλοκτόνος (ὅπως καὶ γιὰ ὅλους τοὺς Ἕλληνες στὴν περίοδο τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου), ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁδηγεῖ στὴν ἐξορία ἀπὸ τὴν πόλη (στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ μητροκτονία εἶναι ἓνα σύμπτωμα)²⁵¹.

244. LAMBERT, *Phratries*, σ. 237.

245. Αὐτόθι, σ. 146-147 σημ. 26.

246. Αὐτόθι, σ. 207.

247. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, *Ἑλλάδος Περιήγησις*, II, 33, 1· VIDAL-NAQUET, *Μαῦρος κυνηγός*, σ. 167 σημ. 25.

248. ΗΣΥΧΙΟΣ, λ. Κουρεῶτις: ἀποκείροντες τρίχας Ἀρτέμειδι θύουσιν· LAMBERT, *Phratries*, σ. 163 σημ. 119· LEGRAS, ὁ. π. (σημ. 130), σ. 129.

249. ΗΣΥΧΙΟΣ, λ. οἰνιστήρια· LAMBERT, *Phratries*, σ. 163 σημ. 120.

250. GOFF, *Violence*.

251. GOFF, *Violence*, σ. 115.

Στην Ἀθήνα ἡ κοινότητα, ἐρχόμενη ἀντιμέτωπη μὲ τὴ βία τῆς μητροκτονίας καὶ τὸ «ξένο», χειρίζεται τὴν ὑπόθεση περισσότερο συμβιβαστικά. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν Ταυρίδα καὶ τὸ Ἄργος δέχεται τὸν Ὀρέστη στὴν πόλη, ἀρχικὰ ὅμως τὸν ἀπομονώνει, βάζοντάς τον νὰ κάθεται σὲ ξεχωριστὸ τραπέζι. Στὴ συνέχεια οἱ Ἀθηναῖοι, μιμούμενοι τὸν μητροκτόνο Ὀρέστη, πίνουν καὶ οἱ ἴδιοι ἀπὸ ξεχωριστὰ κύπελλα κρασί, ἐνῶ ἡ ἴση ποσότητα κρασιοῦ ποὺ πίνουν διατηρεῖ μὲν τὴν κοινωνικότητά τους ἀλλὰ μετριασμένη. Τέλος, μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Ὀρέστη, ὁ κάθε Ἀθηναῖος υἰοθετεῖ πλήρως τὸν ρόλο του, πίνοντας πλέον μεμονωμένα καὶ σιωπηλά. Μὲ αὐτὸ τὸ τέχνασμα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τελετουργίας τῶν Χοῶν ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι προσποιοῦνταν ὅτι ἦταν μητροκτόνοι καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ πόλη μετασημάτιζε ὅλους τοὺς «εὕρισκομένους ἐντὸς» τῆς κοινότητας σὲ «εὕρισκομένους ἐκτὸς» τῆς²⁵².

Ἔτσι, κατὰ τὴν Goff, ἡ ἴδρυση τῆς τελετουργίας τῶν Χοῶν, ὅπως περιγράφεται στὸ ἔργο, μπορεῖ νὰ εἰδωθεῖ ὡς ἡ ἀθηναϊκὴ ἀπάντηση στὸν διαχωρισμὸ μεταξὺ πολιτῶν καὶ ξένων ποὺ ἐπιδιώκει ἡ τελετουργία τῆς ἀνθρωποθυσίας στὴν Ταυρίδα. Οἱ τελετουργίες τῆς Ταυρίδας καὶ τῆς Ἀθήνας τοποθετοῦνται στὴ συνέχεια σὲ δυναμικὴ σχέση μὲ τὶς ἄλλες δύο τελετουργίες στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες καὶ στὴ Βραυρῶνα ποὺ ὀρίζει ἡ Ἀθηνᾶ στὸ τέλος τοῦ ἔργου²⁵³.

Στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες δημιουργοῦνται νέοι πολῖτες κατὰ τὴ διάρκεια τελετῶν ἐνηλικίωσης «ὕπὸ τὴν ἀπειλὴ» τῆς ἀνθρωποθυσίας, μὲ τὴν ὁποία τιμωροῦσαν τοὺς ξένους οἱ κάτοικοι τῆς Ταυρίδας. Στὴ Βραυρῶνα, ὅπου στὸ ἐπίκεντρο τῆς λατρείας βρισκόταν ἡ φυσικὴ ἀναπαραγωγὴ τῆς κοινότητας καὶ ἡ ἔμφαση δινόταν στὴν ὠρίμαση νέων κοριτσιῶν, ἡ Ἀθηνᾶ μνημονεύει μόνο τὸν θάνατο τῶν γυναικῶν κατὰ τὸν τοκετὸ καὶ τὴν ἀνάθεση τῶν ἐνδυμάτων τους στὴν Ἰφιγένεια. Ἡ κίνηση ἀπὸ τὴν Ταυρίδα στὴν Ἀθήνα δὲν εἶναι, συνεπῶς, μιὰ ἀπλὴ κίνηση ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα στὸν πολιτισμὸ, ἀφοῦ ἡ φύση τῆς Ἀρτέμιδος παραμένει ἀκόμα καὶ στὴν Ἀττικὴ διαφορούμενη καὶ μὴ ἐξημερωμένη²⁵⁴. Κατὰ τὴν ἔρμηνεία τῆς Goff, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ Ἀθήνα πρέπει νὰ κτιστεῖ ἀπὸ τὰ θεμέλια στὴν περιφέρειά της²⁵⁵.

Ἡ τελικὴ ἀποψη τῆς Goff μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ ὡς ἑξῆς: Ἡ Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις τοῦ Εὐριπίδη, ποὺ συνεχῶς προκαλεῖ τὴ σύγκριση μὲ τὶς Εὐμενίδες τοῦ Αἰσχύλου, δὲν ἀκολουθεῖ τὸν δρόμο τῶν τελευταίων πρὸς τὸν νομικὸ καὶ πολιτικὸ θρίαμβο, ἀλλὰ ἀντὶ αὐτοῦ ἐπεξεργάζεται σύνθετες τελετουργίες, οἱ ὁποῖες

252. Αὐτόθι, σ. 116.

253. Αὐτόθι, σ. 120.

254. Τὴν ἀντιφατικὴ αὐτὴ ὄψη τῆς θεᾶς εἶχε διαπιστώσει παλαιότερα καὶ ὁ WHITMAN, *Εὐριπίδης*, σ. 52.

255. GOFF, *Violence*, σ. 122.

άφοροῦν μὲν τὴ φυσικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἀναγέννηση τῆς πόλης, ἀλλὰ ἐκφράζουν ταυτόχρονα μιὰ ἀνησυχία σχετικὰ μὲ τὴν ἀνανέωση τῆς κοινότητος, ἡ ὁποία ἔχει προφανῶς τὴ ρίζα τῆς στὴν ἀνήσυχη ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία γράφτηκε τὸ ἔργο, δηλαδὴ τὴν περίοδο 415-412 π. Χ.²⁵⁶

Ὅπως καὶ ὁ Burkert παλαιότερα²⁵⁷, ἔτσι καὶ ἡ Greta L. Ham σὲ μελέτη τῆς ἀπὸ τὴν ἴδια χρονιὰ (1999) μὲ τίτλο *The Choes and Anthesteria Reconsidered: Male Maturation Rites and the Peloponnesian Wars* ἐξῆρε τὴ σημαντικὴ θέση ποὺ κατεῖχαν τὰ μικρὰ ἀγῶρια στὴν τελετουργία τῶν Χοῶν²⁵⁸. Ἡ τελετουργία λάμβανε χώρα στὸ τρίτο ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν παιδιῶν καὶ σηματοδοτοῦσε τὴ μετάβαση ἀπὸ ἓνα νηπιακὸ στάδιο, ὅπου τὸ ἀγῶρι βρισκόταν ὑπὸ τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο τῆς μητέρας τοῦ καὶ τῶν γυναικῶν τοῦ οἴκου, σὲ ἓνα ἡμι-κοινωνικὸ στάδιο, ὅπου τὸ παιδί βρισκόταν πλέον κάτω ἀπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ ὁ ρόλος τοῦ πατέρα ἀποκτοῦσε μεγαλύτερη σημασία²⁵⁹. Αὐτὴ ἡ πρώτη ρῆξις μὲ τὸ ἄμεσο μητρικὸ περιβάλλον προσφέρει, σύμφωνα μὲ τὴ Ham, τὸ κλειδί γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ αἰτιολογικοῦ μύθου τοῦ μητροκτόνου Ὀρέστη, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ὡς πρῶτος φιλοξενούμενος στὴν Ἀθήνα νὰ ἐγκαινιάζει τὸ συμπόσιο τῶν Χοῶν²⁶⁰. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ Ἀπατούρια, ποὺ διοργανῶνόνταν ἀπὸ μία φρατρία, τὰ Ἀνθεστήρια, στὸ πλαίσιο τῶν ὁποίων τελοῦνταν οἱ Χόες, ἦταν, κατὰ τὴ Ham, ἡ ἑορτὴ τῆς ἀθηναϊκῆς κοινότητος ὡς συνόλου²⁶¹. Τὸ νέο συμπόσιο τῶν Χοῶν, τὸ ὁποῖο κατὰ πρῶτο λόγο γιόρταζε τὴν ἐπιβίωση τῶν μικρῶν παιδιῶν ἀπὸ τοὺς κινδύνους τῆς νηπιακῆς θνησιμότητος καὶ κατὰ δεύτερο λόγο ἐπικεντρωνόταν ὄχι στὴν τρέχουσα ἡλικιακὴ κατάσταση τῶν παιδιῶν ἀλλὰ στὴ μελλοντικὴ ἐνηλικίωσή τους, παρεξέκλινε σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ἀπὸ τὸ παλαιότερο συμπόσιο, τὸν θεσμό τῆς ἀρχαϊκῆς ἀριστοκρατίας. Ἔτσι, πέρα ἀπὸ τὴν παρουσία μικρῶν ἀγοριῶν, τὸ κρασί καταναλωνόταν τώρα ἀπὸ τοὺς συμποσιαστὲς ὄχι κατὰ ὀμάδες καὶ θορυβωδῶς ἀλλὰ ἀπομονωμένα καὶ σιωπηλὰ. Κλίνες καὶ τραπέζια δὲν ὑπῆρχαν πλέον γιὰ τὴν ὀμάδα ἀλλὰ γιὰ τὸν κάθε συμποσιαστὴ ξεχωριστά. Αὐτὴ ἡ ἀνατροπὴ τῆς κανονικῆς δομῆς τῶν ἀριστοκρατικῶν ἐταιρειῶν («Drinking Clubs») ὑπονόμευσε, κατὰ τὴ Ham, τὴ «φρατριοποίηση» τῆς ἀθηναϊκῆς κοινότητος, ἐξυπηρετώντας τὸ δέσιμο τῆς τελευταίας ὡς συνόλου²⁶².

256. Αὐτόθι, σ. 123.

257. BURKERT, *Homo Necans*, σ. 244-245.

258. HAM, *Male Maturation*, σ. 202.

259. Αὐτόθι, σ. 208.

260. Αὐτόθι, σ. 209.

261. Αὐτόθι, σ. 211· PARKE, ὁ. π. (σημ. 136), σ. 107-111· ἐπισκόπηση τῶν μέχρι τώρα γνώσεών μας γιὰ τὰ Ἀνθεστήρια παραθέτει ὁ PARKER, *Polytheism*, σ. 290-316.

262. HAM, *Male Maturation*, σ. 213.

Με τὸ θέμα τῶν τελετουργιῶν ποὺ ἀναφέρει ὁ Εὐριπίδης ἔχει ἀσχοληθεῖ ἤδη ἀπὸ τὸ 2000²⁶³ καὶ ἡ Angeliki Tzanetou στὸ ἄρθρο της μὲ τίτλο *Almost Dying, Dying Twice: Ritual and Audience in Euripides' Iphigenia in Tauris*. Στὴ μελέτη αὐτὴ ἡ Tzanetou ὑποστήριξε ὅτι οἱ ἀνδρικές καὶ οἱ γυναικεῖες τελετουργίες δὲν ἦταν τόσο διαφορετικές ὅσο θὰ περίμενε κανεὶς²⁶⁴. Ἡ χρῆση τοῦ ξίφους γιὰ τὸ σημάδεμα τοῦ ἀγοριοῦ στὸν λαιμὸ τοποθετεῖ μὲν τὴν τελετουργία τῶν Ἄλῶν Ἀραφηνίδων στὸ «context of male transition rites»²⁶⁵, ἀπηχεῖ ὅμως στοιχεῖα ποὺ ἀνιχνεύονται καὶ σὲ διαβατήριες τελετουργίες κοριτσιῶν, ὅπως δείχνει ἡ περίπτωση τῆς Ἰφιγένειας καὶ τῶν ἄρκτων, δηλαδὴ τῶν παρθένων ποὺ ὑπηρετοῦσαν τὴν Ἄρτεμη. Ἡ «τελετουργικὴ μετάβαση» τοῦ Ὁρέστη ἐξυπηρετεῖ, συνεπῶς, ἕναν διπλὸ δραματικὸ σκοπὸ. Ἀνάμεσα στὴν ἱστορία τῆς Ἰφιγένειας καὶ τῶν ἄρκτων ἡ Tzanetou διαπίστωσε ἐπίσης μιὰ τελετουργικὴ ταύτιση. Ἔτσι, ἐφαρμόζοντας τὸ τριμερὲς μοντέλο τοῦ Van Genneper, ὡς φάση ἀποχωρισμοῦ τῆς Ἰφιγένειας ἀπὸ τὸ Ἄργος θεώρησε ἡ συγγραφέας τὴν Αὐλίδα, ὡς στάδιο μετάβασης τὴν ἐξορία της στὴν Ταυρίδα, ἐνῶ ὡς ἐπανασύνδεση τὴν κατάληξη τῆς Ἰφιγένειας στὴ Βραυρῶνα. Ὡς φάση ἀποχωρισμοῦ τῶν ἄρκτων ἀπὸ τὴν Ἀθήνα θεωρήθηκε ἡ Βραυρῶνα, ὡς φάση μετάβασης ἡ ἀρκτηία²⁶⁶ στὴ Βραυρῶνα καὶ ὡς ἐνσωμάτωση ἡ ἐπιστροφή τῶν ἄρκτων στὴν Ἀθήνα²⁶⁷.

Στὴν ἔκδοση τῆς *Ἰφιγένειας τῆς ἐν Ταύροις* τοῦ Εὐριπίδη ἀπὸ τὸν Martin J. Cropp τὸ 2000, ὁ ἐκδότης, συνοψίζοντας τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας, ἀποδέχεται τὴν ἀποψη τοῦ Graf ὅτι ἡ Ταυροπόλος μπορεῖ νὰ θεραπεύσει ἀπὸ τὴν τρέλα καθὼς καὶ ὅτι σχετίζεται μὲ μῆσεις ἀγοριῶν στὸ στάδιο τῶν «ῥιμῶν κυνηγῶν καὶ πολεμιστῶν»²⁶⁸. Τὸν θεατρικὸ «θάνατο» τοῦ νέου ἀνδρα ποὺ διατάζει ἡ Ἀθηναῖα στὸ τέλος τοῦ ἔργου τὸν συγκρίνει μὲ τὶς γυναικεῖες ἄρκτους τῆς Βραυρῶνας. Κατὰ τὸν Cropp, οἱ μυθολογικὲς ἱστορίες τοῦ Ὁρέστη καὶ τῆς Ἰφιγένειας εἶναι παρόμοιες. Στὴν παρθενικὴ της ἡλικία ἡ Ἰφιγένεια ἔρχεται ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἀνθρωποθυσία σὲ μιὰ μακρινὴ ἑλληνικὴ ἐπικράτεια

263. A. TZANETOU, *Almost Dying, Dying Twice: Ritual and Audience in Euripides' Iphigenia in Tauris*, σέ: M. Cropp – K. Lee – D. Sansone (ἐπιμ.), *Euripides and Tragic Theatre in the Late Fifth Century*, *Illinois Classical Studies*, 24-25, 1999-2000, σ. 199-216.

264. Αὐτόθι, σ. 210-211, 215.

265. Αὐτόθι, σ. 212 σημ. 45.

266. Γιὰ τὴν ἀρκτηία βλ. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ (*Τερὸ Μουνιχίας*, σ. 30-32 [ἀρχαῖες πηγές], 38 σημ. 36, 185-187 [συζήτηση τῆς μέχρι τότε βιβλιογραφίας])· N. MARINATOS, *The Arkteia and the Gradual Transformation of the Maiden into Woman*, σέ: B. Gentile – F. Perusino (ἐπιμ.), *Le orse di Brauron. Un rituale di iniziazione femminile nel santuario di Artemide*, Pisa 2002, σ. 29-42, 207-209· EKROTH, Brauron, σ. 64-67· PARKER, *Polytheism*, σ. 228-249· HEINRICH, *Epinetron*, σ. 44-46.

267. TZANETOU, ὁ.π. (σημ. 263), σ. 202-203.

268. CROPP, *Commentary*, σ. 54.

(Αυλίδα), μετά ζεί σε μιὰ απόμακρη βαρβαρική χώρα (Ταυρίδα), όπου τέτοιου είδους θυσίες αποτελούν τὸν κανόνα, καὶ τέλος ἐπιστρέφει σε μιὰ διαφορετική Ἑλλάδα πὸ ἀναγνωρίζει μόνο τὸν συμβολισμό τῆς ἀνθρωποθυσίας. Ἡ καταδίωξη τοῦ Ὁρέστη ἀπὸ τίς Ἐρινύες εἶναι σὰν μνητική ἀναζήτηση, συμπεριλαμβανομένης τῆς τρέλας, τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἄγριου, τῆς θανατηφόρας περιπέτειας στὴν Ταυρίδα, τῆς ἀπόδρασης καὶ τῆς τελικῆς ἀποκατάστασης τῆς κανονικότητας. Ὅπως ὁ Wolff (1992), ἔτσι καὶ ὁ Crogg πιστεύει ὅτι αὐτὸς ὁ συμβολικὸς χαρακτήρας τῆς ἐμπειρίας τοῦ Ὁρέστη «διαφημίζεται» μὲ ἀναχρονιστικὸ τρόπο ὅταν ἐξιστορεῖ τὴν αἰτιολογία γιὰ τὴν τελετουργία τῶν Χοῶν²⁶⁹. Καὶ καταλήγει ὅτι τόσο ὁ Ὁρέστης ὅσο καὶ ἡ Ἰφιγένεια «are models for the ritual experiences of maturing young men and girls in Athenian cults»²⁷⁰.

Μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Vidal-Naquet ὅτι τὸ κυνήγι ἀποτελοῦσε τὴν πιθανὴ κύρια ἀσχολία τοῦ ἐκπαιδευόμενου ὀπλίτη κατὰ τὸν 5ο αἰ. π. Χ. ἀσχολήθηκε ἡ Judith M. Barringer στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς μελέτης της μὲ τίτλο *The Hunt in Ancient Greece* (2001). Ἡ Barringer, στηριζόμενη στὰ δεδομένα κυρίως τῆς ἀττικῆς ἀγγειογραφίας τοῦ 5ου αἰ. π. Χ., κατέληξε στὸ ὅτι, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ δεδομένα στὴ Σπάρτη καὶ στὴν Κρήτη, ὅπου τὸ κυνήγι εἶχε τὴ λειτουργία τῆς προετοιμασίας τῶν νέων γιὰ τὸν πόλεμο, μιὰ τέτοια δραστηριότητα δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ στὴν περίπτωση τῆς Ἀθήνας ἐλλείψει σχετικῶν παραστάσεων²⁷¹. Ἡ ἀθηναϊκὴ ἀγγειογραφία τῆς ὑστεροαρχαϊκῆς καὶ πρῶιμης κλασικῆς ἐποχῆς συσχετίζει ὡστόσο τὸ κυνήγι μὲ τὸν πόλεμο καὶ συνδέει καὶ τίς δύο αὐτὲς ἀνδρικές δραστηριότητες μὲ τὴν ἀριστοκρατία²⁷². Ἡ Barringer συμφώνησε πάντως μὲ τὸν Vidal-Naquet στὸ ὅτι, λαμβάνοντας κανεὶς ὑπόψη τὰ ἔργα τῆς τραγωδίας, μπορεῖ νὰ διακρίνει μιὰ ἔμφαση τῆς δραματικῆς ποίησης στὴ δοκιμασία τῶν νέων ἀνδρῶν μὲσω τοῦ κυνηγιοῦ, στοιχεῖο πὸ ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι τὸ μνητικὸ κυνήγι («initiator hunting») ἐλάμβανε ὄντως χώρα στὴν Ἀθήνα τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.²⁷³

Τὸ 2001 δημοσιεύτηκε ἡ διατριβὴ τοῦ Fortunat Hoessly, μαθητῆ τοῦ Burkert, γιὰ τὴν κάθαρση ὡς τρόπο θεραπείας²⁷⁴. Ἐφαρμόζοντας τὴ μέθοδο τοῦ δασκάλου του, ὁ Hoessly προσπάθησε νὰ καταδείξει σὲ ποιὸ βαθμὸ ἡ ἔννοια τοῦ *μιαροῦ* καὶ τῆς *καθάρσεως* μετασχηματίζεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου στὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐριπίδη. Γιὰ τὴ μελέτη του χρησιμοποίησε τὸ μυθολογικὸ πρόσωπο τοῦ Ὁρέστη ὡς τυπικὸ πρότυπο γιὰ τὸν *μιαρό*, ὁ ὁποῖος χρίζει

269. Αὐτόθι, σ. 55, 231.

270. Αὐτόθι, σ. 55.

271. J. M. BARRINGER, *The Hunt in Ancient Greece*, Baltimore 2001, σ. 53.

272. Αὐτόθι, σ. 53, 58.

273. Αὐτόθι, σ. 56.

274. HOESSLY, *Katharsis*.

τελετουργικής καθάρσεως προκειμένου να θεραπευθεί από τη μητροκτονία και την τρέλα²⁷⁵. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος, κατὰ τὸν Hoessly, πὺ ὁ Ὁρέστης ἀναφέρεται στὴν *Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις* ὡς ἰδρυτῆς τῆς ἀττικῆς ἐορτῆς τῶν Χοῶν²⁷⁶. Ἡ ἡμέρα τῶν Χοῶν ἦταν μιὰ μιὰ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποία οἱ συμμετέχοντες ταυτίζονταν μὲ τοὺς μiasμένους μὲ φόνο²⁷⁷. Πέρα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες, πολλὰ ἀκόμη ἱερὰ ἐκτὸς Ἀττικῆς ἔχουν συσχετιστεῖ μὲ τὴν κάθαρση τοῦ Ὁρέστη. Στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Λυκείας στὴν Τροιζήνα ἢ κάθαρση ἐγένε μὲ ἕνα ἱερὸ λίθο, ὅπως συνέβη καὶ στὸ Γύθειο· στὸ ἱερὸ τῶν Μανιῶν στὴ Μεγαλόπολη συντελέστηκε μὲσῶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ δακτύλου του καὶ κατόπιν μὲσῶ τῆς ἀφιέρωσης τῆς κόμης του, στὸ ἱερὸ τῶν Εὐμενίδων στὴν Κερύνεια Ἀχαΐας μὲσῶ τῆς θυσίας ἐνὸς μαύρου προβάτου, στὸ ἱερὸ τῆς θεᾶς Μᾶ στὰ Κόμανα τῆς Καππαδοκίας ἐπίσης μὲσῶ τῆς προσφορᾶς τῆς κόμης του· στὴ Λαοδίκεια τῆς Συρίας ἢ κάθαρση συντελέστηκε στὸ νερὸ τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου, ἐνῶ μὲ ποταμίσιον νερὸ καθάρθηκε ὁ Ὁρέστης καὶ στὸ Ρήγιο τῆς Ἰταλίας²⁷⁸. Βάσει τῶν παραπάνω δεδομένων, γιὰ τὴν κάθαρση τοῦ Ὁρέστη ἀπὸ τὸ μίasma χρησιμοποιήθηκαν τὰ ἀκόλουθα μέσα: λίθοι μὲ καθαρτήριοις δυνάμεις, ποταμίσιον νερὸ, ἀκρωτηριασμοὶ δακτύλου, κοπή καὶ ἀφιέρωση τῆς κόμης (παραπέμπει σὲ διαβατήρια τελετουργία) καὶ θυσία μαύρου προβάτου. Ὁ Hoessly, τέλος, διαπίστωσε ὅτι σὲ καμία ἀπὸ τίς παραπάνω περιπτώσεις δὲν ἐμφανίζεται ὁ καθαρμὸς μὲσῶ αἵματος χοίρου²⁷⁹.

Ἀναλυτικὴ ἀναφορὰ σὲ κάποιες ἀπὸ τίς θρησκευτικὲς τελετουργίες πὺ περιγράφει ὁ Εὐριπίδης στὸ ἔργο του *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις* –δίνοντας ἔμφαση κυρίως σὲ ὅσες σχετίζονται μὲ τὴν κεντρικὴ τελετουργία τῆς ἀνθρωποθυσίας– κάνει δύο χρόνια ἀργότερα (2003) καὶ ἡ Christiane Sourvinou-Inwood στὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου της *Tragedy and Athenian Religion*, ὅπου μελετᾷ τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο στὴν τραγικὴ ποίηση²⁸⁰. Ἡ κύρια θέση τῆς συγγραφέως, ὅτι ὁ κόσμος τῶν θεῶν στὴν τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη εἶναι ἄμεσα συνδεδεμένος μὲ τίς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τοῦ (ἀθηναϊκοῦ) κοινοῦ τῆς τραγωδίας καὶ ὅτι πολλὲς ἀπὸ τίς τελετουργικὲς ἀναφορὲς τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ ἀνακαλοῦν στὴ μνήμη πραγματικὲς θρησκευτικὲς τελετουργίες τῆς ἀθηναϊκῆς πόλης²⁸¹, βρίσκεται σὲ πλήρη ἀντιστοιχία μὲ τίς προσεγγίσεις καὶ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τῶν προηγούμενων μελετητῶν.

275. Αὐτόθι, σ. 101-149.

276. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 947 κ.έ.

277. HOESSLY, *Katharsis*, σ. 144 σημ. 192.

278. Αὐτόθι, σ. 145-149, μὲ παραπομπὲς στὶς ἀρχαῖες πηγές.

279. Αὐτόθι, σ. 149.

280. SOURVINOU-INWOOD, *Tragedy*, σ. 301-308.

281. Αὐτόθι, σ. 31, 36, 38-39, 302-303.

Τὸ 2003 δημοσιεύθηκε μελέτη τῆς Francesca Bardi με τίτλο *La tecnica eziologica in Euripide: modello e ripresa in Callimaco. L'Esempio di Artemis Tauropolos a Halai*. Στὸ ἄρθρο αὐτὸ ἡ Bardi ὑποστηρίζει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ συμβολικὴ αἵματοχυσία στὶς Ἀλές, καθὼς καὶ ἡ προσφορὰ τῶν ἐνδυμάτων τῶν νεκρῶν γυναικῶν ἀπὸ τὸν τοκετὸ στὴ Βραυρώνα, ἀποτελοῦν ἐπινόηση τοῦ Εὐριπίδη²⁸².

Στὸ θέμα τῆς ροῆς τοῦ αἵματος σὲ βωμὸ ἐπανῆλθε τὸ 2006 ὁ Henrichs μετὰ τὸ ἄρθρο του *Blutvergießen am Altar: Zur Ritualisierung der Gewalt im griechischen Opferkult*²⁸³. Σὲ ἀντίθεση μετὰ τὴν Bardi, ὁ Henrichs πιστεύει ὅτι δὲν συντρέχει λόγος νὰ ἀγνοήσουμε τὴν τελετουργία τοῦ σημαδέματος τοῦ λαιμοῦ τοῦ νεαροῦ ἄνδρα βαπτίζοντάς τὴν «ἐπινόηση» τοῦ Εὐριπίδη. Ἀφοῦ χαρακτήρισε τὴν τελετουργία στὶς Ἀλές Ἀραφηνίδες ὡς «*die einzigen menschlichen Bluttröpfchen im attischen Kult*»²⁸⁴, συσχέτισε –ὅπως καὶ ὁ Graf– τὴ λατρεία μετὰ αὐτὴν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὁρθίας στὴ Σπάρτη²⁸⁵. Χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀποκλείει τὴν ἐρμηνεία τοῦ συμβολικοῦ θανάτου, ὑπολογίζει καὶ τὴν πιθανότητα τὸ ὅλο σχῆμα νὰ ὑπακούει στὴ «ρητορικὴ τῆς θυσίας» ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζει τὴν τραγωδία²⁸⁶.

Τὸ 2011 δημοσιεύθηκε, τέλος, συνθετικὸ ἄρθρο ἀπὸ τὴν Froma I. Zeitlin μετὰ τίτλο *Sacrifices Holy and Unholy in Euripides's Iphigenia in Tauris*²⁸⁷. Ὅπως καὶ πολλοὶ προηγούμενοι ἐρευνητές, στὸ ἄρθρο αὐτὸ ἡ συγγραφέας δίνει ιδιαίτερη ἔμφαση στὸ γεγονός ὅτι, γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἱστορία τῆς τραγικῆς ποίησης, βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἓνα ἔργο ποῦ στὸ σύνολό του περιστρέφεται γύρω ἀπὸ τελετουργικὲς πράξεις, συμπεριλαμβανομένων τῶν νέων τελετουργιῶν ποῦ ὀρίζονται ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ στὸ τέλος τοῦ ποιήματος²⁸⁸. Ἡ ὅλη οὐσία δὲ τῆς νέας λατρείας βρίσκεται, κατὰ τὴ Zeitlin, στὴν ἀναγνώριση «*of the manly value*» τῶν ἐξαγνιστικῶν δοκιμασιῶν τοῦ Ὁρέστη, ἢ ὁποῖα ἀντικαθιστᾷ τὸ ὄνειδος ποῦ προκαλοῦσε παλαιότερα τὸ ἔγκλημα τῆς μητροκτονίας. Ἀξίζει ὡστόσο νὰ σημειωθεῖ ὅτι, κατὰ τὴ Zeitlin, τὰ λατρευτικὰ αἶτια ποῦ ἀναφέρονται στὸ ἔργο ἀποτελοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατασκευάσματα τοῦ Εὐριπίδη καὶ δὲν ἀντανακλοῦν τὴ λατρευτικὴ πραγματικότητα τῆς Ἀττικῆς. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐτυμολογία τοῦ ἐπιθέτου «*Ταυροπόλος*», ποῦ ἐμφανίζεται στὸ ποιῆμα νὰ ἀποτελεῖ ἓνα λογο-

282. F. BARDI, *La tecnica eziologica in Euripide; modello e ripresa in Callimaco. L'esempio di Artemis Tauropolos a Halai*, σέ: L. Battezzato (ἐπιμ.), *Tradizione testuale e ricezione letteraria antica della tragedia greca. Atti del convegno, Scuola Normale Superiore, Pisa, 14-15 Giugno 2002*, Amsterdam 2003, σ. 113-128.

283. HENRICHs, *Gewalt*.

284. Αὐτόθι, σ. 76.

285. Αὐτόθι, σ. 75 σημ. 46.

286. Αὐτόθι, σ. 86.

287. ZEITLIN, *Sacrifices*.

288. Αὐτόθι, σ. 465.

παίγνιο πού συνδυάζει την καταγωγή της θεᾶς ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς «Ταυρικῆς» (στ. 1450) μὲ τὴν κύρια δοκιμασία τοῦ Ὁρέστη («περιπολῶν», στ. 1451)²⁸⁹, εἶναι τεχνητὴ καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴν πραγματικὴ καταγωγή τοῦ ἐπιθέτου, πού, κατὰ τὴ συγγραφέα, σχετιζόταν –προφανῶς– μὲ τοὺς ταύρους. Ἐπίσης, καὶ οἱ λατρευτικὲς δραστηριότητες πού λάμβαναν χώρα στὶς Ἄλες δὲν φαίνεται νὰ εἶχαν κάποια σχέση μὲ τὸν ἥρωα Ὁρέστη, ἐνῶ ἐπινόηση τοῦ Εὐριπίδη ἀποτελεῖ, κατὰ τὴν ἐρευνήτρια, καὶ τὸ αἶτιο τῶν Χοῶν²⁹⁰.

Μέθοδος

Ἡ παραπάνω παράθεση τῶν θέσεων τῆς ἔρευνας μᾶς ὁδηγεῖ στὶς ἀκόλουθες δύο κεντρικοῦ χαρακτήρα διαπιστώσεις:

1. Ἡ φύση τῆς λατρείας καὶ οἱ τελετουργίες τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου δὲν μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν μέσα ἀπὸ τὴν *Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις* ἂν προσηλωθῶμε κατὰ λέξη στὶς πληροφορίες πού μᾶς παρέχει ὁ Εὐριπίδης καὶ περιοριστοῦμε στὴν παθητικὴ παρουσίασή τους, ἀφοῦ τὰ στοιχεῖα αὐτά, ὅπως φάνηκε, ἐλάχιστη σχέση ἔχουν μὲ τὶς «ρεαλιστικὲς» εἰκόνες πού ἀντιπροσωπεύουν. Πολὺ περισσότερο, πρόκειται γιὰ σύμβολα πού χρειάζονται ἀποκωδικοποίηση καὶ ἀνάγνωση. Συνεπῶς, ἡ κατανόηση τοῦ χαρακτήρα τῆς λατρείας σχετίζεται μὲ τὴν ἐρμηνεῖα τοῦ συμβολικοῦ συστήματος πού παραθέτει ὁ ποιητῆς.

2. Ὁ βασικὸς ἄξονας πού διατρέχει τὸ ὅλο ἔργο δίνοντας συνοχὴ στὴν ἐξέταση τῶν ἐπιμέρους θεμάτων τοῦ παραπάνω συμβολικοῦ συστήματος εἶναι οἱ ἐφηβικὲς δοκιμασίες ἀγοριῶν καὶ κοριτσιῶν μὲ σκοπὸ τὴν ἐνηλικίωσή τους.

Πέρα ὅμως ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς γενικοῦ χαρακτήρα διαπιστώσεις, οἱ μέχρι σήμερα θέσεις καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας –παρόλο πού καταβλήθηκε προσπάθεια νὰ παρουσιαστοῦν συνεκτικὰ μεταξύ τους καὶ συνδεδετικὰ μὲ τὸ θέμα τῶν λατρειῶν στὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου πού μᾶς ἀφορᾷ– ἐμφανίζουν διφορούμενη εἰκόνα. Ἀπὸ τὴ μία δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ παραδεχτεῖ κανεὶς ὅτι ἔχουν γίνεῖ πολὺ ἐνδιαφέρουσες καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἄκρως ἐλκυστικὲς παρατηρήσεις καὶ ἐρμηνεῖες τοῦ ὑλικοῦ πού παραθέτει ὁ Εὐριπίδης στὴν τραγωδία του. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς παρουσιάζουν ἀπὸ μεθοδολογικὴ ἀποψη δύο βασικὰ ἀνιστορικὰ στοιχεῖα:

289. Αὐτόθι, σ. 456.

290. Αὐτόθι, σ. 462.

Πρώτον, στη συντριπτική τους πλειονότητα οι προαναφερθείσες απόψεις αναλύουν απομονωμένες ρήσεις ή ἔστω μικρά αποσπάσματα τοῦ ἔργου, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐπιλεγεί ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τους γιὰ διαφορετικούς κάθε φορά σκοπούς. Ὁ κίνδυνος τοῦ ἀναχρονισμοῦ καὶ τῆς υἰοθέτησης ἐρμηνειῶν πὺν ταιριάζουν σὲ προκαθορισμένα ιδεολογικὰ συστήματα καὶ μοντέλα εἶναι προφανής. Ἡ ἄποψη τοῦ γράφοντος εἶναι ὅτι γιὰ μιὰ πραγματικὴ ἀξιολόγηση τῆς σημασίας τῶν διαφόρων χωρίων πρέπει νὰ διαβαστεῖ στὸ σύνολό του τὸ ἔργο στὸ ὁποῖο ἀνήκουν, ὥστε νὰ μὴν ἀναδειχθοῦν τὰ διάφορα ἀποσπάσματα ὡς ἄσχετα πρὸς τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο τὰ ἔγραψε ὁ συγγραφέας τους, ἀλλὰ νὰ μπορέσουν αὐτὰ νὰ ὀργανωθοῦν αἰτιωδῶς, νὰ ἀποκατασταθεῖ δηλαδὴ ἡ ἐσωτερικὴ τους λογικὴ, καθὼς καὶ ἡ συνολικὴ τους συνοχή.

Δεύτερον, κεντρικὲς ἀπόψεις οἱ ὁποῖες σήμερα ἐπικρατοῦν στὴν ἔρευνα, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἰφιγένεια ἀποτελοῦν «πρότυπα τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας» (Cropp 2000), ὅσο σωστὲς κι ἂν μπορεῖ νὰ εἶναι γιὰ μιὰ δεδομένη ιστορικὴ/χρονικὴ στιγμή, ἐφόσον δὲν συνδέονται συγκεκριμένα μὲ αὐτὴν ἀλλὰ ἀναφέρονται ὑπὸ μορφήν ἀδιαμφισβήτητης ἀλήθειας πὺν ἴσχυε γενικὰ στὸ παρελθόν, τότε ὀδηγοῦν ἀπλῶς στὴν παγίωση τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἡρώων σὲ ἀμετακίνητες μορφές. Αὐτὴ εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, μιὰ στατικὴ ἀντίληψη τῆς ιστορίας, ἡ ὁποία δὲν ἀναγνωρίζει τὴ σημασίαν τῆς διαχρονικῆς διάστασης. Γνώμη τοῦ γράφοντος εἶναι ὅτι, γιὰ νὰ γραφεῖ μιὰ ἱστορία τῶν λατρείων καὶ τῶν τελετουργιῶν στίς ὁποῖες ἀναφέρεται ὁ Εὐριπίδης, πρέπει πρῶτα νὰ ὀριστεῖ τὸ χρονολογικὸ/ἱστορικὸ πλαίσιο καὶ κατόπιν νὰ ἐνταχθοῦν σὲ αὐτὸ οἱ σχετικὲς ἔννοιες καὶ νὰ συνδεθοῦν μεταξύ τους. Αὐτὴ τὴ σημαντικὴ ἀδυναμία θὰ προσπαθήσουμε στὴ συνέχεια νὰ καλύψουμε συνδέοντας τὰ δεδομένα τῆς ἀφήγησης τοῦ Εὐριπίδη μὲ συγκεκριμένα χρονολογικὰ καί, κατὰ συνέπεια, ἱστορικὰ πλαίσια.

Ἀπαραίτητη συνιστώσα γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἔργου εἶναι, συνεπῶς, ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου. Ἡ πρώτη βασικὴ παρατήρηση εἶναι ὅτι ὁ χρόνος στὸ ἔργο δὲν διανύει μονοδιάστατη καὶ γραμμικὴ πορεία. Διαβάζοντας κανεὶς τὸ ἔργο μπορεῖ νὰ διακρίνει τρεῖς διαφορετικούς χρόνους: α) τὸν μυθολογικὸ χρόνο, β) τὸν (συλλογικὸ) ἱστορικὸ χρόνο, καὶ γ) τὸν ἀτομικὸ, προσωπικὸ χρόνο.

α) Ὁ μυθολογικὸς χρόνος τοποθετεῖται μὲ βάση τὴν ἀφήγηση στὴν περίοδο τοῦ τρωικοῦ πολέμου. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ δράση ἐκτυλίσσεται πράγματι στὴν ὑστερὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ. Ὁ μυθολογικὸς χρόνος διευκολύνει τὸν θεατὴ τῆς τραγωδίας νὰ ἐντάξει τὰ δρώμενα σὲ ἓνα κωδικοποιημένο

συμβολικό σύστημα, πού συνδέεται με ένα κυνήγι, την αναζήτηση ενός κλεμμένου αγαθοῦ²⁹¹.

β) Ὡς (συλλογικὸ) ἱστορικὸ χρόνο ἀντιλαμβανόμαστε τὴν ἱστορικὴ περίοδο πρὶν (ἱστορικὸ παρελθόν) καὶ μετὰ (ἱστορικὸ μέλλον) τὸ ἱστορικὸ παρόν. Ὅπως ἔδειξε ἡ Goff (1999), τὸ ἱστορικὸ παρόν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς νέες τελετουργίες πού εἰσάγει ἡ Ἀθήνα στὸ τέλος τοῦ ἔργου. Ἐδῶ παρατηροῦμε μιὰ ρήξη μὲ τὴν παράδοση πού χρονικὰ πρέπει νὰ ἔλαβε χώρα κατὰ τὴ διάρκεια ἢ λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν περίοδο διδασκαλίας τοῦ ἔργου (414/413 π. Χ.) καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ὠριμὴ κλασικὴ ἐποχὴ (β' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.)²⁹².

Ἀντίθετα, τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἔργου μᾶς μεταφέρει στὸν χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖο Ὁρέστης καὶ ὁ Πυλάδης ὑπέστησαν τὶς δοκιμασίες τους στὴν Ταυρίδα. Εἶναι ἡ περίοδος τῶν «βάρβαρων» τελετουργιῶν. Εἶναι ἡ ἱστορικὴ περίοδος πρὶν ἀπὸ τὴν κρατικὴ παρέμβαση τῆς Ἀθήνας τῆς ὠριμῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Ἄρα ἡ ἱστορικὴ ἀφήγηση ἀφορᾷ τὴν ἀμέσως προηγούμενη περίοδο, τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρῶιμη κλασικὴ ἐποχὴ (β' τέταρτο 6ου καὶ α' μισὸ 5ου αἰ. π. Χ. περ.)²⁹³.

γ) Ὁ ὀρισμὸς ἐνὸς (συλλογικοῦ) ἱστορικοῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος διαιρεῖται σὲ δύο σαφῶς διακριτὲς μεταξὺ τους ἱστορικὲς φάσεις, δὲν ἀναιρεῖ τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ βασικοὶ ἥρωες τοῦ ἔργου, ὁ Ὁρέστης καὶ ἡ Ἴφιγένεια, βιώνουν ὅπως καταδείχθηκε κατὰ τὴν παράθεση τῆς ἱστορίας τῆς ἔρευνας- καὶ ἕναν ἀτομικὸ, προσωπικὸ χρόνο, ὁ ὁποῖος εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὸν (συλλογικὸ) ἱστορικὸ χρόνο. Οἱ ἱστορίες τους δημιουργοῦν ταυτόχρονα τὸν σχηματικὸ μικρόκοσμο δύο νεαρῶν ἀτόμων τῶν ὁποίων ἡ μύηση στὴν ἐνήλικη ζωὴ ὀλοκληρώνεται στὴ χρονικὴ διάρκεια τοῦ ἔργου. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲν πρέπει ὡστόσο νὰ μᾶς ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν βασικὸ μας στόχο, πού εἶναι νὰ παρακολουθήσουμε καὶ νὰ περιγράψουμε τὴ διαδοχὴ τῶν διαφορῶν ἐννοιῶν στίς ὁποῖες ἀναφέρεται ὁ Εὐριπίδης καὶ σχετίζονται μὲ τὴ λατρεία στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Πὰ τὸν σκοπὸ μας θὰ ἀκολουθήσουμε τὴ χρονολογικὴ κατάταξη σὲ δύο περιόδους ὅπως τὴν ὀρίσαμε παραπάνω: α) τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρῶιμη κλασικὴ ἐποχὴ, καὶ β) τὴν ὠριμὴ κλασικὴ ἐποχὴ.

291. Γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὰ λόγια τοῦ U. HÖLSCHER (*Die Odyssee. Epos zwischen Märchen und Roman*, München 1989, σ. 60): «Eine Suche und Rückgewinnung der Geraubten ist der ganze Trojanische Krieg».

292. Γιὰ τὸν χρονολογικὸ ὀρισμὸ τῆς ὠριμῆς κλασικῆς λατρευτικῆς ἐποχῆς στὴν Ἀττικὴ βλ. κεφ. Γ, I.

293. Γιὰ τὸν χρονολογικὸ ὀρισμὸ τῆς ὕστερης ἀρχαϊκῆς/πρῶιμης κλασικῆς λατρευτικῆς ἐποχῆς στὴν Ἀττικὴ βλ. κεφ. Γ, I.

Ἡ ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ ἡ πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ (β' τέταρτο βου ἕως α' μισὸ 5ου αἰ. π.Χ.)

ΤΟ ΣΚΗΝΙΚΟ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

α. Τὸ σκηνικὸ

Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς τόπους δράσης τῆς αἰσχύλειας Ὀρέστειας (458 π.Χ.), ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Εὐριπίδης ἀντλεῖ τὸν μῦθο του²⁹⁴, τὸ πεδίο ὅπου ἐκτυλίσσεται ἡ κύρια δράση τοῦ ἔργου δὲν εἶναι οὔτε οἱ Δελφοὶ (Εὐμενίδες) οὔτε τὸ Ἄργος (Χοηφόροι). Ὁ Εὐριπίδης ἐπιλέγει ἐδῶ ὡς τόπο δράσης τὴν Ταυρίδα. Γιὰ ποιό λόγο κάνει αὐτὴν τὴν ἐπιλογή;

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐριπίδη ἡ Ταυρίδα ἦταν ἀρκετὰ γνωστὴ στοὺς Ἀθηναίους. «Ταυρίδα» εἶναι ἡ ὀνομασία πού δίνει ὁ Ἡρόδοτος γιὰ τὸ νότιο παραθαλάσσιο καὶ τὸ ὄρεινὸ τμήμα τῆς χερσονήσου τῆς βόρειας Μαύρης Θάλασσας πού ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸ ὄριο τῆς Ἄζοφικῆς Θάλασσας καὶ εἶναι σήμερα γνωστὴ ὡς «χερσόνησος τῆς Κριμαίας»²⁹⁵.

Ἄς συνοψίσουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τοπίου τῆς Ταυρίδας ὅπως μᾶς τὰ περιγράφει ὁ Εὐριπίδης:

1. Ἡ Ταυρίδα περιγράφεται ὡς ἓνα ἀπόμακρο, ἀπόκρημνο καὶ ἀφιλόξενο παραθαλάσσιο τοπίο (στ. 253), μὲ σπηλιές κοντὰ στὰ κύματα (στ. 262-263), μιὰ ἄγρια (στ. 404) καὶ ἄγωνα (στ. 219) περιοχὴ στὴν ἄλλη ἄκρη τοῦ κόσμου. Πρόκειται γιὰ ἓναν χῶρο πού –ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ Vidal-Naquet– εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετος ἀπὸ τὸν πολιτισμένον καὶ ἀσφαλῆ χῶρο τοῦ περιφραγμένου σπιτιοῦ, ἄρα ἰδανικὸ μέρος γιὰ κυνήγι.

2. Στὴν Ταυρίδα ζοῦν μόνο κοπάδια βοδιῶν καὶ οἱ κάτοικοί της εἶναι κυρίως γελαδάρηδες (*βουκόλοις κοινωνία*, στ. 254) καὶ ἀλιεῖς τῆς πορφύρας (*πορφυρευτικά*, στ. 263), ἄρα ὁ τρόπος ἀπόκτησης τῆς τροφῆς τους στηρίζεται κυρίως στὴν κτηνοτροφία καὶ στὴν ἀλιεία²⁹⁶.

3. Ἡ Ταυρίδα εἶναι μιὰ ἱερὴ περιοχὴ, γεμάτη ἀπὸ *βωμούς* καὶ *περικίονας* ναοῦς (στ. 406). Ἡ θεότητα πού κυριαρχεῖ εἶναι ἡ αἰμοσταγῆς Ἄρτεμις (στ. 85-86):

294. CROPP, *Commentary*, σ. 36 σημ. (βιβλιογραφία)· ZEITLIN, *Sacrifices*, σ. 449 σημ. 1.

295. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, *Ἱστορίαι*, IV, 99-103· CROPP, *Commentary*, σ. 47· χάρτες: Μ. ΚΟΡΟΜΗΛΑ, Ὁ Ἄξενος Πόντος τῶν Ἀθλῶν, *Ἀρχαιολογία*, 40, 1991, σ. 13· Α. CORCELLA, Book IV, σέ: D. Asheri – A. Lloyd – A. Corcella (ἐπιμ.), *A Commentary on Herodotus Books I-IV*, Oxford 2007, map 34-35.

296. Αναφερόμενος στὴν Ταυρίδα τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ὁ Α. Μ. LESKOV (Die Taurer, AW, 11, 1980, σ. 51) κάνει λόγο γιὰ μιὰ οἰκονομία πού βασιζόταν στὴ μετακινούμενη κτηνοτροφικὴ παραγωγή. Οἱ ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὴν περιοχὴ τῆς Κριμαίας δείχνουν, λοιπόν, ὅτι ἀκόμα καὶ ἡ ἀναφορά στὴν ὑπαρξὴ βουκόλων πρέπει νὰ ἀνταποκρινόταν στὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς τοῦ Εὐριπίδη.

Ἀπὸ τοὺς θριγκοὺς τῶν ναῶν της κρέμονται ἀνθρώπινα κρανία (θριγκοῖς δ' ὑπ' αὐτοῖς σκυλ' ὀραῖς ἡρτημένα; στ. 73), ἐνῶ οἱ βωμοὶ στάζουν αἷμα τῶν Ἑλλήνων (βωμός, Ἑλλήν οὐ καταστάζει φόνος; στ. 72), πού θυσιάζονταν στὴ θεὰ ἀπὸ τὴν ἰερεΐα της τὴν Ἴφιγένεια. Ἡ ἱστορία αὐτὴ τοῦ Εὐριπίδη ἀντιγράφει σὲ μεγάλο βαθμὸ μιὰ ἀνάλογη ἱστορία πού ἀφηγεῖται ὁ Ἡρόδοτος. Στὸ τέταρτο βιβλίον του ὁ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ρητὰ τὸ ἀπάνθρωπο ἔθιμο τῶν Ταύρων νὰ θυσιάζουν στὴ θεὰ τους τοὺς ναυαγούς, καὶ εἰδικὰ τοὺς Ἑλληνες. Οἱ ἴδιοι μάλιστα οἱ Ταῦροι ἔλεγαν ὅτι ἡ θεὰ τους ἦταν ἡ κόρη τοῦ Ἀγαμέμνονα, ἡ Ἴφιγένεια²⁹⁷.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ συσχετισμὸς μιᾶς ἀττικῆς θέσης μὲ τὴν Ταυρικὴ δὲν ἐμφανίζεται πρώτη φορὰ μὲ τὸν Εὐριπίδη. Μία γενιὰ νωρίτερα, κατὰ τὴν περιγραφή τῶν γεωγραφικῶν ὁρίων τῆς Ταυρίδας, ὁ Ἡρόδοτος παραλληλίζει τὴ θέση πού καταλαμβάνει ἡ Ταυρίδα στὸ πλαίσιο τῆς χώρας τῶν Σκυθῶν μὲ αὐτὴν πού καταλαμβάνει τὸ τρίγωνο Σούνιο-Ἀνάφλυστος-Θορικὸς στὸ πλαίσιο τῆς Ἀττικῆς²⁹⁸. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀντιλαμβάνονταν τὴν Ταυρίδα ὡς τμῆμα τῆς Σκυθίας, πράγμα πού, ὅπως γνωρίζουμε σήμερα, δὲν εἶναι ἐντελῶς σωστό, ἀφοῦ, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς νομάδες Σκύθες, οἱ κάτοικοι τῆς Ταυρίδας, οἱ Ταῦροι, ἦταν λαὸς καυκασιανῆς καταγωγῆς πού ἐγκαταστάθηκε μόνιμα στὶς ἀρχὲς τῆς πρώτης χιλιετίας π. Χ. στὴ νότια ὄρεινὴ περιοχὴ τῆς σημερινῆς Κριμαίας. Οἱ κάτοικοι τῆς Ταυρίδας κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 8ο ἕως τὸν 6ο αἰ. π. Χ., οἱ ὁποῖοι δὲν ἦταν οὔτε Σκύθες ἀλλὰ οὔτε καὶ Κιμμέριοι, θεωροῦνται ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα ὡς οἱ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ «Kizil Koba»²⁹⁹. Βεβαίως, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει κανεὶς τὴν πιθανότητα ὁ μέσος Ἀθηναῖος

297. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, *Ἱστορίαι*, IV, 103, 1-3: *Τούτων Ταῦροι μὲν νόμοισι τοιοῖσιδε χρέωνται· θύουσι μὲν τῇ Παρθένῳ τοὺς τε ναυηγούς καὶ τοὺς ἄν λάβωσι Ἑλλήνων ἐπαναχθέντες τρόπῳ τοιῶδε· καταρξάμενοι ῥοπάλῳ παίουσι τὴν κεφαλὴν· οἱ μὲν δὴ λέγουσι ὡς τὸ σῶμα ἀπὸ τοῦ κρημνοῦ ὠθέουσι κάτω (ἐπὶ γὰρ κρημνοῦ ἴδρυται τὸ ἰρόν), τὴν δὲ κεφαλὴν ἀνασταυροῦσι· οἱ δὲ κατὰ μὲν τὴν κεφαλὴν ὁμολογέουσι, τὸ μὲντοι σῶμα οὐκ ὠθέεσθαι ἀπὸ τοῦ κρημνοῦ λέγουσι ἀλλὰ γῆ κρύπτεσθαι. τὴν δὲ δαίμονα ταύτην τῇ θύουσι λέγουσι αὐτοὶ Ταῦροι Ἴφιγένειαν τὴν Ἀγαμέμνονος εἶναι. πολεμίους δὲ ἄνδρας τοὺς ἄν χειρώσωνται ποιεῦσι τάδε· ἀποταμῶν ἕκαστος κεφαλὴν ἀποφέρεται ἐς τὰ οἰκία, ἔπειτα ἐπὶ ξύλου μεγάλου ἀναπέρας ἰστᾶ ὑπὲρ τῆς οἰκίης ὑπερέχουσα πολλόν, μάλιστα δὲ ὑπὲρ τῆς καπνοδόκης. φασὶ δὲ τούτους φυλάκους τῆς οἰκίης πάσης ὑπεραιωρέεσθαι. ζῶσι δὲ ἀπὸ λήγης τε καὶ πολέμου. Τὸ ἰρόν στὸ ὅποιο ἀναφέρεται ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἔχει ὡστόσο ἐντοπιστεῖ μέχρι στιγμῆς ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, CORCELLA, ὁ. π. (σημ. 295), σ. 655.*

298. ΗΡΟΔΟΤΟΣ, *Ἱστορίαι*, IV, 99, 4-5: *ἔστι γὰρ τῆς Σκυθικῆς τὰ δύο μέρη τῶν οὐρῶν ἐς θάλασσαν φέροντα, τὴν τε πρὸς μεσαμβρίην καὶ τὴν πρὸς τὴν ἠῶ, κατὰ περ τῆς Ἀττικῆς χώρας· καὶ παραπλήσια ταύτη καὶ οἱ Ταῦροι νέμονται τῆς Σκυθικῆς, ὡς εἰ τῆς Ἀττικῆς ἄλλο ἔθνος καὶ μὴ Ἀθηναῖοι νεμοῖατο τὸν γουνὸν τὸν Σουνιακόν, μᾶλλον ἐς τὸν πόντον τὴν ἄκρην ἀνέχοντα, τὸν ἀπὸ Θορικῆς μέχρι Ἀναφλύστου δήμου· λέγω δὲ ὡς εἶναι ταῦτα σμικρὰ μέγιστοι συμβάλλειν τοιοῦτον ἢ Ταυρικὴ ἔστι», πρβ. καὶ LESKOV, ὁ. π. (σημ. 296), σ. 39.*

299. LESKOV, ὁ. π. (σημ. 296), σ. 48-52· CROPP, *Commentary*, σ. 47.

θεατής του έργου του Εὐριπίδη να συσχετίζει συνειρμικά τους Ταύρους με τους Σκυθες, οί οποίοι ήταν γνωστοί στους Ἀθηναίους πολύ πρὶν γράψει ὁ Εὐριπίδης τὴν *Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις*³⁰⁰ καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο δὲν μπορεῖ ἐπίσης κανεὶς νὰ ἀποκλείσει τὴν πιθανότητα ὁ Εὐριπίδης νὰ χρησιμοποίησε ὡς τόπο δράσης τοῦ ἔργου τοῦ τὴν Ταυρίδα γιὰ νὰ συσχετίσει τὸ ἔθιμο τῆς ἀνθρωποθυσίας τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων με τὶς βάρβαρες πρακτικὲς τῶν σκληροτράχηλων Σκυθῶν, οί οποίοι, γιὰ παράδειγμα, ἐγδερναν τοὺς ἐχθροὺς τους³⁰¹.

Ὅπως κι ἂν ἔχει, ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ποῦ θέσαμε παραπάνω εἶναι προφανής: Ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποίησε ὡς τόπο δράσης τοῦ ἔργου τοῦ τὴν Ταυρίδα γιὰ νὰ συσχετίσει τὸ ἔθιμο τῆς (συμβολικῆς) ἀνθρωποθυσίας τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων με τὴν παρόμοια βάρβαρη πρακτικὴ τῶν Ταύρων.

Συνεπῶς, μικρὴ σημασία ἔχει γιὰ τὸ θέμα μας ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἂν περιγράφοντας τὴ χώρα τῶν Ταύρων καὶ τοὺς κατοίκους τῆς ὁ Εὐριπίδης ἀναφέρεται σὲ ἕνα οὐτοπικὸ-φανταστικὸ τοπίο με ἡμι-μυθικοὺς κατοίκους ἢ σὲ ἕναν γεωγραφικὸ-ἱστορικὸ χῶρο³⁰². Αὐτὸ ποῦ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι ὁ Εὐριπίδης προσπάθησε νὰ συσχετίσει τὴ συμβολικὴ ἀνθρωποθυσία στὶς Ἀλὲς Ἀραφηνίδες με τὴν ἀληθινὴ ἀνθρωποθυσία ποῦ ἀνέφερε ὁ Ἡρόδοτος ὅτι εἶχαν ὡς ἔθιμο οἱ Ταῦροι.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ διαπίστωση αὐτοῦ τοῦ συσχετισμοῦ, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν ἀποδεικνύει ἀπὸ μόνη τῆς ὅτι ἡ τελετουργία τῆς συμβολικῆς ἀνθρωποθυσίας στὶς Ἀλὲς εἶχε καὶ στὴν πραγματικότητα σχέση με τὸ ἔθιμο τῶν Ταύρων, ἀκόμη κι ἂν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς εἶχαν ἔρθει σὲ ἐπαφή με τοὺς κατοίκους τῆς Ταυρικῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποῦ ἔγραψε τὴν τραγωδία τοῦ ὁ Εὐριπίδης.

Πρέπει, λοιπόν, νὰ λαμβάνει κανεὶς ὑπόψη τοῦ καὶ τὶς δύο πιθανότητες: πρῶτον, ἡ τελετουργία στὶς Ἀλὲς νὰ εἶχε ὄντως κάποια σχέση με τὴν Ταυρίδα· δεύτερον, νὰ ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἕνα μυθοπλαστικὸ παιχνίδι τοῦ Εὐριπίδη, ὁ ὁποῖος συνδύασε ὅσα εἶχε ἀκούσει γιὰ μιὰ παράξενη λατρεία σὲ ἕνα ἀπομονωμένο ὑπαίθριο χῶρο τῆς ἀνατολικῆς Ἀττικῆς με ὅσα γνώριζε ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο περὶ βάρβαρων ἐθίμων τῶν Ταύρων.

300. M. F. Vos, *Scythian Archers in Archaic Vase-Painting*, Groningen 1963· E. D. Frolov, *Die Skythen in Athen, Hyperboreus. Studia Classica*, 6, 1, 2000, σ. 3-29. Στὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ Ταύρων καὶ Σκυθῶν ἀναφέρεται ὁ Cropp, *Commentary*, σ. 48 σημ. 22.

301. Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι*, IV, 64· Corcella, ὁ.π. (σημ. 295), σ. 629.

302. Ὁμοίως: P. Guldager Bilde, *Wandering Images: From Taurian (and Chersonesean) Parthenos to (Artemis) Tauropolos and (Artemis) Persike*, σέ: P. Guldager Bilde - J. M. Hojte et al. (ἐπιμ.), *The Cauldron of Ariantas. Studies presented to A.N. Sceglov on the occasion of his 70th birthday*, *Black Sea Studies*, 1, Aarhus 2003, σ. 166.

Κατά τη γνώμη μας, περισσότερο πιθανή είναι η δεύτερη περίπτωση για δύο λόγους: Πρώτον, μιὰ τέτοιου είδους μυθοπλασία δὲν θὰ ξένιζε καθόλου, ἀφοῦ ἀποδεδειγμένα ὁ Εὐριπίδης ὑπῆρξε ἐξαιρετικὸς μυθοπλάστης³⁰³. Δεύτερον, στὴν ἀγγειογραφία τοῦ 6ου καὶ τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. ἀπουσιάζουν ἐντελῶς ἀττικὲς παραστάσεις τῆς τριάδας Ὁρέστης-Πυλάδης-Ἴφιγένεια. Ἡ παραλαγή τοῦ μύθου ποὺ περιγράφει ὁ Εὐριπίδης δὲν πρέπει, λοιπόν, νὰ εἶναι παλιά, εἰδάλλως θὰ εἶχαμε ἀνάλογες παραστάσεις στὴν ἀρχαϊκὴ καὶ πρώιμη κλασικὴ ἀγγειογραφία (ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε μὲ ἄλλους μύθους ποὺ ἔχουν χρησιμοποιοθεῖ στὴν τραγωδία³⁰⁴). Ἡ παλαιότερη γνωστὴ σχετικὴ παράσταση χρονολογεῖται μόλις στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 4ου αἰ. π. Χ., δηλαδὴ ἀρκετὰ χρόνια μετὰ τὴ διδασκαλία τῆς Ἴφιγένειας τῆς ἐν Ταύροις, ὅπως δείχνει ἡ παράσταση σὲ ἓναν καλυκόσχημο ἀττικὸ κρατῆρα τοῦ ζωγράφου τῆς Ἴφιγένειας, σήμερα στὴ Ferrara³⁰⁵.

Τὴν ἀπάντηση, τέλος, στὸ ἐρώτημα γιὰ ποῖο λόγο ἔγινε ὁ συσχετισμὸς πρὸς τὴν Ταυρίδα ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη τὴ δεδομένη χρονικὴ στιγμή, δηλαδὴ στὰ 414/413 π. Χ., θὰ μπορούσαν ἐνδεχομένως νὰ τὴ δώσουν καὶ οἱ ἱστορικὲς συνθήκες στὶς ὁποῖες γράφτηκε τὸ ἔργο, ἀφοῦ εἰδικὰ στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ σιτηρὰ, μεγάλο μέρος τῶν ὁποίων τὸ εἰσήγαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κριμαίας³⁰⁶. Στους ἀθηναϊκοὺς φορολογικοὺς κα-

303. U. NEUMANN, *Gegenwart und mythische Vergangenheit bei Euripides*, *Hermes Einzelschriften*, 69 (Stuttgart 1995). CROPP, *Commentary*, σ. 46 σημ. 53.

304. Ἡ παράσταση τῆς θυσίας τῆς Ἴφιγένειας στὴν Αὐλίδα ἦταν, γιὰ παράδειγμα, γνωστὴ στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία τουλάχιστον ἀπὸ τὴν πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ, A.J.N.W. PRAG, *The Oresteia. Iconographic and Narrative Tradition*, Warminster-Chicago 1985, σ. 149 ἄρ. H2 πίν. 39a-b, 490-480 π. Χ. Συγκεντρώσεις τοῦ εἰκονογραφικοῦ ὕλικου ποὺ ἀφορᾶ θέματα ἀπὸ τὴν Ἴφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις παραθέτει ἡ L. G. KAHIL, *Artemis, LIMC II*, 1, Zürich 1984, σ. 729 κ.έ.· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Iphigeneia, LIMC V*, 1, Zürich 1990, σ. 713 κ.έ. ἄρ. 14-30 (Ἴφιγένεια)· V. MACHAIRA, *Orestes (et Pylade) en Tauride, LIMC VIII*, Zürich 1994, σ. 75 (Ὁρέστης). Ἡ σχετικὴ παράσταση σὲ ἐρυθρόμορφη οἰνοχόη ἀπὸ τὰ Καλύβια τῆς Ἀττικῆς μὲ χρονολόγηση «vers 420-415 av. J.-C.», ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ (Pylades, *LIMC VII*, 1, Zürich 1994, σ. 603 ἄρ. 12), δὲν εἶναι βέβαιη καὶ ἐπιδέχεται διαφορὲς ἐρμηνεῖες. Ἀλλὰ, ἀκόμα κι ἂν ἀπεικονίζει σκηνὴ τοῦ μύθου, πέφτει πολὺ κοντὰ στὰ χρόνια τῆς διδασκαλίας τῆς τραγωδίας.

305. Κ. ΔΑΝΑΛΗ-ΓΚΙΟΛΕ, Ὁ Εὐριπίδης στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Κ. Ἰταλία. Εἰκονογραφικὲς παρατηρήσεις, *Ἀρχαιογνωσία*, 3, 1-2 (1982-84), 1987, σ. 165 κ.έ., 169 κ.έ., πίν. 20α, μὲ παράθεση βιβλιογραφίας. Γενικά, τὸ θέμα εἶναι πολὺ ἀγαπητὸ στὴν ἀγγειογραφία τῆς Κάτω Ἰταλίας. Γιὰ τὴν εἰκονογραφία τῆς Ἴφιγένειας βλ. Α. Γ. ΜΑΝΤΗΣ, *Προβλήματα τῆς εἰκονογραφίας τῶν ἱερειῶν καὶ τῶν ἱερέων στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ τέχνη, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, 42, Ἀθήνα 1990, σ. 52 κ.έ.· βλ. ἐπίσης I. JUCKER, *Euripides und der Mythos von Orest und Iphigenie in der bildenden Kunst*, σέ: B. Zimmermann (ἐπιμ.), *Euripides Iphigenie bei den Taurern, Drama Beiträge zum antiken Drama und seiner Rezeption*, 6, Stuttgart 1998, σ. 107 κ.έ.

306. J. K. DAVIES, *Democracy and Classical Greece*, Cambridge, MA²1993, σ. 46-47.

ταλόγους του 425/424 π. Χ., για παράδειγμα, αναφέρεται ότι η συνεισφορά της Κερκινίτιδας στην Αθηναϊκή Συμμαχία οριζόταν στις 3.000 δραχμές, που ισοδυναμούσε με την πώληση 23,5 τόνων σταριού³⁰⁷. Με αυτόν τον τρόπο ίσως οι Ταῦροι να ἔγιναν –μια γενιά μετά την αφήγηση του Ἡροδότου– πάλι ἐπίκαιροι στην Ἀττική και μαζί με αὐτούς οἱ συζητήσεις για τὰ «βάρβαρα» ἔθιμά τους.

β. Τὰ πρόσωπα

Τὴν ἐξουσία στὴν Ταυρίδα κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ ἐκπροσωπεῖ ὁ Θόας³⁰⁸. Ὁ Θόας χαρακτηρίζεται ὡς *τύραννος* (στ. 1020), *ἄναξ* (στ. 1159, 1285, 1294), *ἀρχηγός* (στ. 1303) καὶ *δεσπότης* (στ. 1305) τῆς Ταυρίδας. Ὅλοι οἱ ἄλλοι πλὴν τοῦ Θόα εἶναι ὑπήκοοι καὶ ἀποκαλοῦνται *ἄστοι* (στ. 1422). Ἡ ἐπικράτεια τοῦ Θόα ἀποκαλεῖται *γῆ* (στ. 1285), *χώρα* (στ. 1294) καὶ *χθῶν* (στ. 1303, 1422). Τὴν ἐπικρατείᾳ του αὐτὴ τὴν ἐξουσιάζει τόσο σὲ στρατιωτικὸ, ἀφοῦ φέρει *δόρυ* (στ. 1326) καὶ εἶναι ὁ ἐπικεφαλῆς τοῦ «στρατοῦ» (στ. 1437), ὅσο καὶ σὲ θρησκευτικὸ ἐπίπεδο, ἀφοῦ σὲ αὐτὸν ὑπακούει ἡ παντοδύναμη ἰέρεια Ἴφιγένεια. Τὸ ὅτι ὁ ρόλος του ἦταν σημαντικὸς καὶ σὲ θρησκευτικὰ ζητήματα φαίνεται ἐπίσης ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι αὐτὸς ποὺ ἐξαγνίζει με πυρσὸ τὸν ναὸ τῆς θεᾶς (στ. 1216).

Ὁ Θόας ἐπικαλεῖται καὶ ὑπακούει τοὺς ἴδιους θεοὺς μετὰ τὸν Ὀρέστη, τὸν Πυλάδη καὶ τὴν Ἴφιγένεια: φυσικὰ τὴν προστάτιδα τῆς Ταυρίδας Ἄρτεμη, τὸν Ἀπόλλωνα (στ. 1174) καὶ μόλις στὸ τέλος τοῦ ἔργου καὶ τὴν Ἀθηνᾶ (στ. 1475-1485).

Πιὸ περίπλοκες εἶναι οἱ περιπτώσεις τῶν πρωταγωνιστῶν Ὀρέστη καὶ Ἴφιγένειας. Ἐκπληξὴ προκαλεῖ κατ' ἀρχὰς ἡ ἐπιλογή ἀπὸ πλευρᾶς Εὐριπίδη τοῦ Ὀρέστη γιὰ τὸν κεντρικὸ ρόλο τοῦ ἐφήβου στὴν Ταυρίδα, μιᾶς ἠρωικῆς μορφῆς

307. V. A. KUTAJSOV, *The Chora of Kerkinitis*, σέ: P. Guldager Bilde – V. F. Stolba (ἐπιμ.), *Surveying the Greek Chora. Black Sea Region in a Comparative Perspective*, *Black Sea Studies*, 4, Aarhus 2006, σ. 146.

308. Στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. τὸ ὄνομα τοῦ βασιλιᾶ Θόα σχετιζόταν πρωτίστως με ἓνα ἄλλο ἀπόμακρο καὶ ἀφιλόξενο μέρος, ἐνδιάμεσο σταθμὸ γιὰ νὰ φτάσει κανεὶς ἀπὸ τὴν Ἀθῆνα στὴν Ταυρίδα, τὴ Λῆμνο. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὀνόματος τοῦ Θόα στὴν τραγωδία, κυρίως στὴ μεταγενέστερη τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη *Ἰφιγένεια* (411-409 π.Χ.), καὶ τὴ σχέση του μετὰ τὴ Λῆμνο βλ. Χ. ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ, *Ἡ Λῆμνος στὴν ἀττικὴ δραματικὴ ποίηση*, σέ: Α. Ἀρχοντίδου – Μ. Κοκκινοφόρου (ἐπιμ.), *Ἀρχαῖο θέατρο Ἡφαιστίας*, ΥΠΠΟ – Κ' ΕΠΚΑ, Λῆμνος 2004, σ. 119. Γιὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ὀνόματος «Θόας», τὸ ὁποῖο ἀπαντᾶ στις μυκηναϊκὲς πινακίδες τῆς γραμμικῆς Β τόσο τῆς Πύλου ὅσο καὶ τῆς Κνωσοῦ βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Koukonisi on Lemnos: Reflections on the Minoan and Minoanising Evidence*, σέ: C. F. Macdonald – E. Hallager – W.-D. Niemeier (ἐπιμ.), *The Minoans in the Central, Eastern and Northern Aegean – New Evidence. Acts of a Minoan Seminar 22-23 January 2005 in Collaboration with the Danish Institute at Athens and the German Archaeological Institute at Athens*, Athens 2009, σ. 178 σημ. 36-37.

τόσο στενά συνδεδεμένης με την Άργολίδα και τη Σπάρτη³⁰⁹ και ταυτόχρονα τόσο άσχετης με τη μυθολογία της Άττικής. Για την αιτιολογία της ίδρυσης ενός άττικού ιεροῦ, και μάλιστα σε μιὰ περίοδο πολιτικής ἔμφασης στην αὐτοχθονία τῶν Ἀθηναίων, θὰ ἦταν λογικὸ νὰ εἶχε γίνει ἐπιλογή ἑνὸς άττικού ἥρωα-ἐφήβου, ὅπως γιὰ παράδειγμα τοῦ Θησέα, τοῦ κατεξοχὴν άττικού ἐφήβου³¹⁰. Ἔτσι ἓνα βασικὸ ἐρώτημα ποὺ καλεῖται νὰ ἀπαντήσει κανεὶς εἶναι γιατί χρησιμοποιεῖται ἓνας πελοποννησιακὸς ἥρωας γιὰ τὴν ίδρυση ἑνὸς άττικού ιεροῦ.

Ἀσαφής και θολὸς εἶναι και ὁ χαρακτήρας τῆς Ἴφιγένειας. Διαβάζοντας κανεὶς ὄλο τὸ ἔργο καταλαμβάνεται ἀρχικὰ ἀπὸ σύγχυση σχετικά με τὴν ἡλικία και τὸν ρόλο τῆς στὴν πλοκὴ τοῦ ἔργου. Ἡ «πραγματικὴ» Ἴφιγένεια τοῦ μύθου τοῦ Αἰσχύλου εἶναι μιὰ ἔφηβη στὴν ἡλικία γάμου, δηλαδή με βάση τις ἀρχαιοελληνικὲς συνήθειες περίπου 15 χρόνων³¹¹. Τὴν περίοδο ἐκείνη ὁ ἀδελφός τῆς, ὁ Ὀρέστης, ἦταν ἔτι βρέφος (στ. 225), ποὺ σημαίνει ὅτι τώρα στὴν Ταυρίδα, ποὺ ὁ Ὀρέστης εἶναι ἔφηβος, δηλαδή περίπου 16-18 ἐτῶν³¹², ἡ Ἴφιγένεια θὰ πρέπει νὰ εἶναι πάνω ἀπὸ 30 χρόνων, ὀλοκληρωμένη γυναίκα. Σε ὄλη τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς τῆς στὴν Ταυρίδα χαρακτηρίζεται ὡστόσο ὡς νεᾶνις (στ. 660), ὑποδηλώνοντας κατὰ κάποιον τρόπο ὅτι στὰ χρόνια ποὺ βρισκόταν στὴν Ταυρίδα εἶχε σταματήσει γι' αὐτὴν ὁ χρόνος. Τί εἶναι λοιπὸν ἡ Ἴφιγένεια;

Ἡ προσεκτικὴ ἀνάλυση τοῦ ἔργου τοῦ Εὐριπίδη δείχνει ὅτι οἱ ἔννοιες ποὺ συμβολίζουν τὰ «πρόσωπα» Ὀρέστης και Ἴφιγένεια εἶναι πολυσήμαντες. Δὲν εἶναι στατικὲς ἀλλὰ ἀλλάζουν σημασία ἀνάλογα με τὸ λατρευτικὸ σχῆμα τὸ ὁποῖο καλοῦνται κάθε φορά νὰ ὑπηρετήσουν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει με τὸν συμβολισμό τοῦ «προσώπου Πυλάδης», ποὺ σε ἄλλη συνάφεια ἐμφανίζεται νὰ εἶναι μικρότερος (στ. 60, 920-921) και σε ἄλλη μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Ὀρέστη.

Συμπερασματικά, τὰ πρόσωπα «Ὀρέστης», «Ἴφιγένεια», «Πυλάδης» ἀποτελοῦν σύμβολα, τῶν ὁποίων ἡ σημασία καθορίζεται ἐκ τῆς θέσεώς τους στὸ ἔργο (τὸ

309. Για τὸν μυθολογικὸ ἥρωα Ὀρέστη και τὴ σχέση του με τὴν Άργολίδα και τὴ Σπάρτη βλ. LESKY, ὀ.π. (σημ. 150), σποραδικὰ: L. KÄPPEL, Orestes, *Der Neue Pauly*, 9, Stuttgart 2000, σ. 18-19 (νεότερη βιβλιογραφία).

310. AUFFARTH, «Schöpfung», σ. 227 σημ. 46· WALDNER, *Initiation*, σ. 186-187 σημ. 54. Για τὴν χρησιμοποίηση τοῦ άττικού ἥρωα Θησέα σε ἄλλες τραγωδίες τοῦ Εὐριπίδη ἀλλὰ και τοῦ Σοφοκλή βλ. H. J. WALKER, *Theseus and Athens*, New York-Oxford 1995, ἰδιαίτερα σ. 113 κ.έ. Για τὸν ρόλο τοῦ Θησέα ὡς «δημοκρατικοῦ βασιλιᾶ» στὴ δεκαετία τοῦ 420 π.Χ. βλ. PARKER, *Θρησκεία*, σ. 234.

311. V. EHRENBERG, *Aristophanes und das Volk von Athen. Eine Soziologie der altattischen Komödie*, Zürich 1968, σ. 198 σημ. 7· WALDNER, *Initiation*, σ. 238 σημ. 74.

312. Ἐφόσον ἔχει προσφέρει τὴν κόμη του στὸν Απόλλωνα ἡ στὴν Ἄρτεμη, δὲν ἔχει ὁμως ἀκόμα εἰσαχθεῖ στὴν κοινότητα τῆς πόλης του (βλ. παρακάτω).

όποιο, σύμφωνα με την ολιστική μας προσέγγιση, γίνεται αντιληπτό ως κλειστό συμβολικό σύστημα) και των σχέσεών τους με άλλα συναφή σύμβολα³¹³.

Σύμφωνα με την ανάλυσή μας, οι ὄψεις τῆς λατρείας κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρῶιμη κλασικὴ ἐποχὴ ἢ φάση Ταυρίδας, ἔτσι ὅπως αὐτὲς παρουσιάζονται μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Εὐριπίδη, εἶναι πέντε: ἡ χθόνια πλευρὰ, ἡ ἥρωικὴ πλευρὰ, ἡ στρατιωτικὴ-πολιτικὴ πλευρὰ, ἡ διονυσιακὴ πλευρὰ καὶ ἡ ναυτικὴ πλευρὰ.

ΟΙ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΤΑΥΡΩΝ

α. Ἡ χθόνια πλευρὰ τῆς λατρείας: ἡ Ἰφιγένεια τῆς Ταυρίδας ὡς χθόνια θεότητα

Ἡ τραγωδία *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις* ξεκινάει μετὰ τὴν ἀφήγηση τῆς θυσίας τῆς Ἰφιγένειας στὴν Αὐλίδα (στ. 26-27), ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὸν ἄδικο, πρόωρο καὶ βίαιο θάνατο τῆς νεαρῆς κοπέλας.

Ἡ Ἄρτεμις ἐπιτρέπει στὴ νεκρὴ Ἰφιγένεια νὰ «ἐπιζήσει» κλέβοντάς τὴν καὶ μετατρέποντάς τὴν σὲ καταραμένη ἰέρεια στὴν Ταυρίδα (στ. 28-41). Ἔτσι ἡ «νεκρὴ» Ἰφιγένεια στὴν Ταυρίδα εἶναι *ἄγαμος ἄτεκνος ἄπολις*³¹⁴ *ἄφιλος* (στ. 220)³¹⁵, κοινωνικὰ καὶ ὡς ἕναν βαθμὸ καὶ βιολογικὰ ἀπονεκρωμένη. Δουλειὰ τῆς εἶναι ἡ τήρηση τοῦ ἱεροῦ νόμου τῆς ἀνθρωποθυσίας. Ἡ μοίρα τῆς εἶναι νὰ σκορπάει τὸν θάνατο στοὺς συμπατριῶτες τῆς. Ἀκριβέστερα: Πρέπει νὰ θυσιάσει στὴν Ἄρτεμη ὅποιον Ἕλληνα πατήσῃ τὸ πόδι του στὴν Ταυρικὴ³¹⁶. Στὴ φάση αὐτὴ ἡ Ἰφιγένεια συσχετίζεται ἀποκλειστικὰ μετὰ ἀνθρωποθυσίες ἀνδρῶν καὶ ὄχι γυναικῶν (στ. 621: *αὐτὴ ξίφει κτείνουσα θῆλυς ἄρσενας*);).

Ἡ τραγικὴ μορφή τῆς Ἰφιγένειας στὸ σημεῖο αὐτὸ θυμίζει ἄλλες τραγικὲς μορφὲς τοῦ τύπου τοῦ Οἰδίποδα³¹⁷ ἢ τοῦ Φιλοκτῆτη³¹⁸, μορφὲς ποὺ τίς ἔχουν κα-

313. Ἡ χρῆση τῶν συμβόλων αὐτῶν ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη ταιριάζει, συνεπῶς, μετὰ αὐτὸ ποὺ ὁ V. Turner ὀνόμασε «positional meaning of a symbol», βλ. V. TURNER, *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Rituals*, Ithaca, NY 1967, σ. 50-51.

314. Ὁ χαρακτηρισμὸς *ἄπολις* παραπέμπει στὸν περίφημο χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλη (*Πολιτικά*, I, 1253a 2-29), κατὰ τὸν ὅποιο ὁ *ἄπολις* δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ εἴτε θηρίο εἴτε θεός· πρβ. καὶ J.-P. VERNANT, *Ἀμφιλογία καὶ ἀναστροφή*. Σχετικὰ μετὰ τὴν αἰνιγματικὴ δομὴ τῆς τραγωδίας *Οἰδίπους Τύραννος*, σέ: *Μῦθος καὶ τραγωδία*, σ. 148, γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Οἰδίποδα.

315. Ἰδιες περίπου ἐκφράσεις χρησιμοποιοεῖ λίγα χρόνια ἀργότερα ὁ Σοφοκλῆς στὴν τραγωδία τοῦ *Φιλοκτῆτης*, βάζοντας τὸν Ὀδυσσεὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸν ἥρωα στὴ Λῆμνο ὡς *ἄφιλον, ἔρημον, ἄπολιν, ἐν ζῶσιν νεκρὸν* (στ. 1018). Βλ. καὶ VIDAL-NAQUET, *Ἐφηβεία*, σ. 193.

316. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 38-39: *θύω γὰρ ὄντος τοῦ νόμου καὶ πρὶν πόλει, / ὅς ἂν κατέλθῃ τήνδε γῆν Ἕλληνα ἀνήρ*: στ. 586-587: *τοῦ νόμου δ' ὕπο / θνήσκουσιν, τὰ τῆς θεοῦ τάδε δίκαι' ἡγούμενος*;

317. VERNANT, ὁ.π. (σημ. 314), σ. 129.

318. VIDAL-NAQUET, *Ἐφηβεία*, σ. 196.

ταραστεί οί θεοί, ταυτόχρονα όμως είναι και φορείς τρομακτικῶν θρησκευτικῶν ικανοτήτων, κάτι σὰν δαίμονες. Ὑπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα ἡ Ἴφιγένεια εἶναι ἓνα ὑβριδικὸ εἶδος μεταξὺ ἡρώιδας καὶ θεᾶς, μιὰ χθόνια θεότητα, φύλακας τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ τῆς αἰμοσταγοῦς Ἀρτέμιδος (στ. 1153-1154). Ἡ διαφορὰ μὲ μορφές τοῦ τύπου τοῦ Οἰδίποδα καὶ τοῦ Φιλοκτήτη ἔγκειται στὸ ὅτι ἡ Ἴφιγένεια δὲν παρουσιάζεται ὡς ἀπόβλητη τῆς κοινωνίας, ὅπως οἱ παραπάνω, ἀλλὰ ὡς ἄνθος τῆς ἀργίτικης νεολαίας³¹⁹. Ἡ ἀπομάκρυνση τῆς Ἴφιγένειας ἀπὸ τὴν Ἄρτεμη καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς στὴν Ταυρίδα ἀντιστοιχεῖ ἐπίσης στὴν ἀρπαγὴ τῆς Κόρης-Περσεφόνης ἀπὸ τὸν Πλούτωνα καὶ τὴ μεταφορὰ τῆς στὸν Κάτω Κόσμο (βλ. ὄψη β).

β. Ἡ ἡρωικὴ πλευρὰ τῆς λατρείας: ὁ Ὀρέστης καὶ ἡ Ἴφιγένεια τῆς Ταυρίδας ὡς ἥρωες-εὐεργέτες τῆς κοινότητας

Τὸ μοντέλο αὐτὸ δράσης στὴν περίπτωση τοῦ Ὀρέστη θυμίζει ἔντονα αὐτὸ τοῦ πανελληνίου ἥρωα Ἡρακλῆ: "Ὅπως ὁ Ἡρακλῆς, ἔτσι καὶ ὁ Ὀρέστης ὑπακούει σὲ διαταγὴ καὶ ξεκινάει γιὰ ἀναζήτηση. Ἔχουν καὶ οἱ δύο ἀπὸ ἓναν βοηθὸ³²⁰ μαζί μὲ τὸν ὁποῖο τὰ καταφέρνουν. Φτάνουν καὶ οἱ δύο στὸν τόπο προορισμοῦ τους (ἐδῶ: Ταυρίδα) καὶ ἐπιτυγχάνουν τοὺς στόχους τους. Φέρνουν στὴν κοινότητα (ἐδῶ: Ἀθήνα) τὰ ἀγαθὰ ποὺ ἔχουν χαθεῖ καὶ πού πρέπει νὰ ἐπιστρέψουν γιὰ τὸ καλὸ τῆς. Ὁ Ἡρακλῆς φέρνει πίσω τὰ βόδια³²¹ ποὺ χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος, ὁ Ὀρέστης φέρνει τὸ ξόανο³²² ποὺ χρειάζεται ὁ ἴδιος γιὰ νὰ θεραπευτεῖ ἀπὸ τὴν τρέλα καὶ τὴν ἀδελφὴ του τὴν Ἴφιγένεια, τὴν ὁποία ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα ἔχει χάσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς θυσίας τῆς στὴν Αὐλίδα³²³. Μεγάλες ὁμοιότητες ὑπάρχουν ἐπίσης μὲ τὸν Ἰάσονα, ποὺ φέρνει τὸ χρυσόμαλλο δέρας ἀπὸ μιὰ βάρβαρη περιοχὴ (Κολχίδα), ποὺ μάλιστα συνορεύει μὲ τὴν Ταυρίδα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν «πρωταθλητὴ τῆς ἀντοχῆς»³²⁴ Ὀδυσσεά, ὁ ὁποῖος ὕστερα ἀπὸ περιπλανήσεις ἐπιστρέφει στὴν πατρίδα του³²⁵.

Τὸ μοντέλο στὴν περίπτωση τῆς Ἴφιγένειας μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ ὡς ἑξῆς: "Ἐνα κορίτσι, κόρη τοῦ βασιλιᾶ, τὴν ὥρα ποὺ θὰ θυσιαζόταν γιὰ τὸ καλὸ ὄλων τῶν Ἑλλήνων, ἐξαφανίζεται ὕστερα ἀπὸ τὴν παρέμβαση τῆς θεᾶς Ἀρτέ-

319. ΕΥΡΗΠΙΔΗΣ, *Ἴφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 209: *πρωτόγονον θάλος ἐν θαλάμοις*.

320. Ὁ Ἡρακλῆς ἔχει τὸν Ἰόλαο, ὁ Ὀρέστης τὸν Πυλάδη.

321. Γιὰ τὴν εἰδικὴ σχέση τοῦ Ἡρακλῆ μὲ τὰ βόδια βλ. BURKERT, *Τελετουργία*, σ. 157.

322. Γιὰ τὸ μοντέλο στὴ μυθολογία τῆς προσαγωγῆς τοῦ ξοάνου ποὺ φέρνει τὴν εὐημερία βλ. αὐτόθι, σ. 210.

323. ΕΥΡΗΠΙΔΗΣ, *Ἴφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 1362-1363: *τὴν δ' ἐμὴν κομίζομαι / λαβῶν ἀδελφὴν, ἣν ἀπώλεσ' ἐκ δόμων*.

324. LEGRAS, ὁ.π. (σημ. 130), σ. 33.

325. CROPP, *Commentary*, σ. 49.

μιδος. Έγκαταλείπει, λοιπόν, οικογένεια και πατρίδα και κρύβεται κάπου (Ταυρίδα), όπου και παραμένει υπό θεϊκή προστασία. Εκεί που βρίσκεται ή ζωή της είναι γεμάτη δυστυχία. Είναι απομονωμένη, αισθάνεται μοναξιά. Βρίσκεται μακριά από το σπίτι της, φυλακισμένη, κλεισμένη μέσα σε έναν ναό, περιμένοντας κάποιον να την ανακουφίσει από τα βάσανα της σκλαβιάς της³²⁶. Μόνη της συντροφιά οι άνθρωποι του ιερού και οι Έλληνίδες αιχμάλωτες. Είναι όργισμένη και ελπίζει να γυρίσει στην πατρίδα της. Ο έρχομος του Όρέστη είναι εκείνος που κάνει την Ίφιγένεια να πιστρέψει.

Το μοντέλο αυτό θυμίζει πολύ τον μύθο της Δήμητρας και της Κόρης³²⁷. Όπως ειπώθηκε παραπάνω, ή μεταφορά της Ίφιγένειας από την Άρτεμη στην Ταυρίδα αντιστοιχεί στην άρπαγή της Κόρης-Περσεφόνης από τον Πλούτωνα³²⁸. Από την άλλη μεριά οι περιπέτειες του Όρέστη μέχρι να βρει (το ξόανο και) την Ίφιγένεια βρίσκουν το παράλληλό τους στα πάθη της Δήμητρας μέχρι να βρει την Κόρη.

Σύμφωνα με αυτήν την ανάγνωση, ή εξαφάνιση της Ίφιγένειας πρέπει να ισοδυναμεί με την απώλεια κάποιου σημαντικού για τους πολίτες αγαθού ή με κάποια καταστροφή και ή επιστροφή της με την επιστροφή των αγαθών στην κοινότητα. Στόν μύθο διαβάσει κανείς την τελετουργία της αναζήτησης και της επιστροφής, ή οποία –όπως και ή επιστροφή του ξοάνου– αντιπροσωπεύει την επιστροφή του πλούτου και της αφθονίας.

γ. Η στρατιωτική-πολιτική πλευρά της λατρείας: ο Όρέστης και ή Ίφιγένεια στην Ταυρίδα ως έφηβικά πρότυπα

Οί υποστάσεις αυτές, κυρίως του Όρέστη ως έφηβικού προτύπου των αγοριών αλλά και της Ίφιγένειας ως έφηβικού προτύπου των κοριτσιών, είναι ασφαλώς οί σημαντικότερες μέσα στο έργο. Ακολουθώντας το προαναφερθέν θεμελιώδες τριφασικό σχήμα μίας μυητικής τελετουργίας του Van Gennep (απομάκρυνση-μεταιχμιακή φάση-ένσωμάτωση)³²⁹ θα αναλύσουμε στη συνέχεια εκείνα τα μοτίβα στόν ευριπίδειο μύθο τα οποία παραπέμπουν σε τελετουργικά σχήματα και μυητικά συμφοραζόμενα.

326. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ίφιγένεια ή εν Ταύροις*, στ. 450-451: *δουλείας έμέθεν / δειλαίας πανσίπονος*.

327. Μεγάλες ομοιότητες παρουσιάζει το μοντέλο αυτό με το μοντέλο της τραγωδίας του κοριτσιού («Mädchentragedie») του BURKERT, *Τελετουργία*, σ. 26· WALDNER, *Initiation*, σ. 55.

328. Το ότι ο Πλούτων είναι χθόνια θεότητα και ή Άρτεμις ούράνια αποτελεί έδω φαινομενική αντίθεση. Ως «κατάβαση» στόν χώρο των νεκρών βλέπει, όπως ειπώθηκε παραπάνω, την Ταυρίδα και ο Bierl.

329. Βλ. παραπάνω σημ. 188-189.

Στάδιο απομάκρυνσης/άποχωρισμού (πεδίο δράσης Απόλλωνος και Αρτέμιδος = 1ο στάδιο Van Genner)

Αγόρια

Βρισκόμαστε στους Δελφούς, στον χώρο δράσης του Απόλλωνος, όπου κατέφυγε ο Ορέστης ύστερα από τον διχασμό των Ερινύων. Το μίasma από τη μητροκτονία, που συμβολίζει τη ρήξη με το προστατευμένο περιβάλλον του οίκου, τη φάση της μητέρας, έξακολουθεί να βασανίζει τον ήρωα³³⁰.

Η διαδικασία ώριμησης (και η σωτηρία από την τρέλα) του Ορέστη συνδυάζεται με τον στόχο του ταξιδιού που καθορίζεται από τον Απόλλωνα και είναι σαφής: να πάρει το άγαλμα είτε με τέχνασμα είτε με τη βοήθεια της τύχης και, αφού αντιμετώπισει τον κίνδυνο, να το φέρει στη γη των Αθηναίων (και όχι στην πόλη του τὸ Ἄργος!). Κατόπιν τούτου ο Ορέστης και ο Πυλάδης φεύγουν για την έξωπολιτισμική Ταυρίδα σε αναζήτηση του λατρευτικού αγάλματος της Αρτέμιδος.

Στη φάση αυτή μπορούν να ένταχθούν τρεις τελετουργίες απομάκρυνσης/άποχωρισμού (separation) που περιγράφονται μέσα στο έργο: α. ή τελετουργία της προσφοράς της κόμης από τον Ορέστη, β. ή τελετουργία του φόνου των βοδιών της κοινότητας (βουφόνια) από τον Ορέστη, και γ. ή τελετουργία του αποδιοπομπαίου τράγου (Ορέστης και Πυλάδης).

i. Τὸ τελετουργικὸ σχῆμα τῆς προσφοράς τῆς κόμης

Προτοῦ φτάσουν ὁ Ορέστης καὶ ὁ Πυλάδης στὴν Ταυρίδα, ἡ Ἰφιγένεια βλέπει στὸ ὄνειρό της τὰ ξανθὰ μαλλιά τοῦ Ορέστη νὰ βρίσκονται πάνω σὲ ἕναν στύλο μὲ ἐπικράνο, δηλαδή πάνω σὲ ἕναν βωμό, πού σχετίζεται μὲ τὸ πατρικό της σπίτι (στύλος, ὡς ἔδοξέ μοι / δόμων πατρώων, ἐκ δ' ἐπικράνων κόμας / ξανθὰς καθεῖναι ... κάγω τέχνην τήνδ' ἦν ἔχω ξενοκτόνον / τιμῶς ὑδραίνειν αὐτόν ὡς θανούμενον, στ. 50-54)³³¹. Ἐπειδὴ πρὶν φτάσει στὴν Ταυρίδα ὁ Ορέστης βρίσκεται ἀκόμη στὸ πεδίο τοῦ Απόλλωνος, τὸ πιθανότερο εἶναι τὰ μαλλιά του νὰ ἀποτελοῦν προσφορά στὸν θεὸ αὐτό, ἐκτὸς ἂν δεχθοῦμε ὅτι τὸ γεγονός πὼς τὴ λατρευτικὴ πράξη (τὸ ὑδραίνειν) ὄνειρεύτηκε ὅτι τὴν ἐκτελοῦσε ἡ ἴδια ἡ Ἰφιγένεια, πού εἶναι ἰέρεια τῆς Αρτέμιδος, ὑποδηλώνει ὅτι ἡ προσφορὰ ἐγινε πρὸς τιμὴν τῆς Αρτέμιδος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ λατρευτικὴ πράξη τῆς

330. Οὐσιαστικά πρόκειται γιὰ τὸ 3ο χρονικὸ μας πλαίσιο.

331. Ὁ CROPP (Commentary, σ. 177) θεωρεῖ τὸν στύλο ὡς σημεῖο τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, δὲν ἐξηγεῖ ὅμως τὸ ἐπικράνο οὔτε τὴν παρουσία τῆς κόμης τοῦ Ορέστη οὔτε τὴν τελετουργικὴν πράξη τῆς Ἰφιγένειας πάνω σὲ αὐτόν.

προσφορᾶς τῆς κόμης, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται σὲ ἱερὰ καὶ ἀπὸ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα³³², βρῖσκει στὴν Ἀττικὴ τὴν καλύτερὴ τῆς ἀντιστοιχία στὴν τελετουργία τοῦ κουρείου κατὰ τὴν τρίτη ἡμέρα τῆς φθινοπωρινῆς ἑορτῆς τῶν Ἀπατουρίων³³³, πού, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, συνδέεται καὶ μὲ τὶς δύο θεότητες. Τὸ κούρειον, ὅπως εἰπώθηκε προηγουμένως, σηματοδοτοῦσε στὴν Ἀθήνα τὸ τέλος τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς μεταβατικῆς περιόδου πού ὀδηγοῦσε στὴν ἐνηλικίωση³³⁴, πράγμα πού ἐναρμονίζεται μὲ τὴν ἀναφορὰ τῆς Ἰφιγένειας στὴν τελετουργία στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου, προτοῦ ἀρχίσουν ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Πυλάδης νὰ ὑφίστανται τὶς δοκιμασίες τους στὴν Ταυρίδα, προτοῦ δηλαδὴ ἀρχίσει ἡ διαδικασία ὠρίμασής τους.

Ἡ προσφορὰ τῆς κόμης εἶναι μιὰ σαφὴς τελετουργία ἀποχωρισμοῦ καὶ συμβολίζει τὴν ἐγκατάλειψη τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ὁ ἥρωας μπορεῖ πλέον νὰ εἰσέλθει στὸ μεταβατικὸ στάδιο τῶν δοκιμασιῶν. Ὁ Ὀρέστης εἶναι, λοιπόν, σὲ ἡλικία πού μπορεῖ νὰ ἀρχίσει ἡ διαδικασία τῆς ἐνηλικίωσης καὶ ὁ Ἀπόλλων οὐσιαστικὰ τοῦ δίνει τὴν ἄδεια νὰ ἀρχίσει τὶς δοκιμασίες στὴ μεθόριο καὶ κυρίως νὰ βγεῖ γιὰ κυνήγι.

ii. Τὸ τελετουργικὸ σχῆμα τοῦ φόνου τῶν βοδιῶν τῆς κοινότητος (βουφόνια)

Μὲ τὸ πού πατᾶνε οἱ δύο νέοι τὸ πόδι τους στὴν Ταυρίδα ὁ Εὐριπίδης περιγράφει καὶ μιὰ δευτέρη τελετουργία ἀπομάκρυνσης/ἀποχωρισμοῦ. Τὸν Ὀρέστη τὸν πιάνει κρίση τρέλας καὶ μὲ τὴν ψευδαίσθησις ὅτι κυνηγᾷ Ἐρινύες ἀρχίζει στὴν πραγματικότητα νὰ σκοτώνει τὰ βόδια³³⁵ τῶν ντόπιων βουκόλων (στ. 292-294).

332. Γιὰ τὴν ἀρχαιολογικὴ μαρτυρία τοῦ ἐθίμου στὸ ἱερό τῆς Ἀφαίας στὴν Αἴγινα, καθὼς καὶ στὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος στοὺς Λουσοὺς, βλ. U. SINN, *Der Kult der Aphaia auf Ägina*, σέ: *Early Greek Cult Practice*, σ. 158 εἰκ. 13 (Αἴγινα), εἰκ. 14 (Λουσοί). Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ὁ SINN (αὐτόθι) θεωρεῖ τὸ ἱερό τῆς Ἀφαίας ὡς τὸ θρησκευτικὸ κέντρο μιᾶς φυλετικῆς κοινωνίας. Γιὰ πιθανὲς παραστάσεις τῆς τελετουργίας τῆς προσφορᾶς τῶν μαλλίων νεαρῶν ἀτόμων στὴ γλυπτικὴ καὶ στὴν εἰκονογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς βλ. E. B. HARRISON, *Greek Sculptured Coiffures and Ritual Haircuts*, σέ: *Early Greek Cult Practice*, σ. 247-254.

333. V. ΜΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΛΕΟΝ, *Zu Knaben und Mädchen in Artemisheiligtümern. Die Aussage der Quellen und Votive*, σέ: E. Σημαντώνη-Μπουρνιά – Α. Α. Λαμποῦ κ.ἄ. (ἐπιμ.), *Ἀμύμονα ἔργα. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη*, Ἀθήνα 2007, σ. 191 σημ. 15.

334. COLE, ὁ.π. (σημ. 242), σ. 235 σημ. 13.

335. Τὰ βόδια, τὰ κατεξοχῆν ζῶα τῆς θυσίας, γενικὰ συμβολίζουν τὴν ἀφθονία (BURKERT, *Τελετουργία*, σποραδικά). Γιὰ τὴν ἀποψη πού συνδέει τὸ βόδι μὲ τὸ ὄργανο καὶ μὲ τὸν συμβολισμό τῆς πολιτισμένης κοινωνίας βλ. POLIGNAC, *Γέννησις*, σ. 235 σημ. 17. Ὁ συμβολισμὸς τῶν βοδιῶν, ὡστόσο, δὲν εἶναι μονοσήμαντος. Γιὰ παράδειγμα, στὸ ἴδιο τὸ ἔργο ἡ νεαρὴ Ἰφιγένεια παραλληλίζεται μὲ μόνχο πού θυσιάστηκε στὴν Αὐλίδα (στ. 359-360: ὥστε μόνχον ...ἔσφαζον).

Τὰ βόδια εἶναι κατοικίδια ζῶα, σύντροφοι τῶν κατοίκων τῆς Ταυρίδας στὸν καθημερινό τους μόχθο³³⁶, συνεπῶς, ὅταν ὁ Ὀρέστης τὰ σφάζει³³⁷, ἡ κοινότητα τῆς Ταυρίδας τὸν ἐνοχοποιεῖ καὶ ὁ θεϊκὸς βασιλόπαις μετατρέπεται σὲ ἓνα εἶδος ἀπόβλητου γιὰ τὴν κοινότητα αὐτή. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Πυλάδης δὲν εἶναι ἀπλῶς ξένοι (ξένους, στ. 278· ξένος, στ. 307, 315· τοῖν ξένοιον, στ. 310) στὴν Ταυρίδα ἀλλὰ προσβάλλουν τὴν κοινότητα, τὸν ἱερὸ χῶρο τῆς θεᾶς καὶ τὰ βόδια ποὺ βρίσκονται ὑπὸ τὴν προστασία της. Τὸ ὅλο θέμα ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη τὴν τελετουργία τῆς ἐορτῆς τῶν Βουφονίων, τῆς τελευταίας ἐορτῆς τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ ἔτους στὶς 14 τοῦ Σκιροφορίωνος, ἀκριβῶς πρὶν ἀπὸ τὸ θερινὸ ἡλιοστάσιο (21 Ἰουνίου), ποὺ ἦταν ἡ ἀρχὴ τοῦ νέου ἔτους³³⁸. Σύμφωνα μετὰ τὸν Burkert, τὸ ἔγκλημα τῆς σφαγῆς/θυσίας τῶν βοδιῶν ἀποτελεῖ δραματοποίηση τῆς τελετουργίας ἀποχωρισμοῦ τοῦ παλαιοῦ ἔτους καὶ ἀποβλέπει στὸν πολλαπλασιασμὸ τοῦ ὠφέλιμου αὐτοῦ ζωικοῦ εἶδους γιὰ τὴν κοινότητα³³⁹.

iii. Τὸ τελετουργικὸ σχῆμα τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου

Στὸ κυνηγητὸ ποὺ ἀκολουθεῖ –καὶ παρ’ ὅλο τὸν ἥρωισμό ποὺ δείχνουν– οἱ δύο νέοι νικῶνται ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ καὶ τοὺς ἀλλεπάλληλους λιθοβολισμοὺς (πέτροις / βάλλοντες, στ. 318-319· πέτροις, στ. 327· πέτροισι, στ. 332) τῶν βουκόλων.

Τρία βασικὰ στοιχεῖα τῆς παραπάνω ἀφήγησης εἶναι τυπικὰ γιὰ τὴν τελετουργία τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου, ὅπως αὐτὴ ὀρίστηκε ἀπὸ τὸν Jan Bremmer³⁴⁰. Πρῶτον, οἱ ἀποδιοπομπαῖοι τράγοι ἢ φαρμακοί, δηλαδή ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Πυλάδης, εἶναι θεϊκοὶ γιοῖ βασιλιάδων, νέοι ἄνδρες δηλαδή ποὺ βρίσκονται στὴν τυπικὴ γιὰ τὸν ἀποδιοπομπαῖο τράγο ἐνδιάμεση, περιθωριακὴ κατάσταση (ἐδῶ βρίσκονται ἀνάμεσα στὸν λαὸ καὶ στὸ θεϊκὸ στοιχεῖο)³⁴¹.

Δεύτερον, γιὰ τὸ κυνήγι (θηρᾶν, στ. 280) τῶν «ξένων» ποὺ ἀκολουθεῖ οἱ βουκόλοι χρησιμοποιοῦν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο πέτρες, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Πυλάδης στὴν οὐσία λιθοβολοῦνται. Ὁ λιθοβολισμὸς εἶναι ὁ κατεξοχὴν τρόπος θανάτωσης τῶν φαρμακῶν³⁴².

336. Ὁ BURKERT (*Homo Necans*, σ. 161) χαρακτηρίζει τὸ βόδι «Arbeitsgenosse des Bauern».

337. Τὸ θέμα ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη τῆ σφαγῆ τῶν ἱερῶν βοδιῶν τοῦ θεοῦ Ὑπερίωνα (Ἥλιου) στὸ νησί Θρινακία ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσεᾶ (*Ὀδύσσεια*, μ. 353-365).

338. BURKERT, *Homo Necans*, σ. 153-161· πρβ. καὶ P. VIDAL-NAQUET, *Κυνήγι καὶ θυσία στὴν Ὀρέστεια τοῦ Αἰσχύλου, Μύθος καὶ τραγωδία*, σ. 160.

339. BURKERT, *Homo Necans*, σ. 160-161.

340. BREMMER, *Scapgoat Rituals*.

341. Αὐτόθι, σ. 275.

342. Αὐτόθι, σ. 287.

Τὸ τρίτο στοιχείο εἶναι ἡ συμμετοχὴ στὸν λιθοβολισμό ἀναρίθμητων βουκόλων (*μυρίων γὰρ ἐκ χερῶν*, στ. 328), δηλαδή ἡ συμμετοχὴ τοῦ συνόλου τῆς κοινότητας, ἐπίσης τυπικὸ στοιχείο τῆς τελετουργίας³⁴³.

Τὰ παραπάνω σημεῖα παραπέμπουν στὴν ἀπομάκρυνση τοῦ μιάσματος ἀπὸ τὴν πόλη³⁴⁴, στὴν τελετουργία τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου καὶ στὴν ἐξουδετέρωση τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ παρείσακτου, πού στὴν Ἀθήνα τελούνταν κατὰ τὴν ἰωνικὴ ἑορτὴ τῶν Θαργηλίων πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀρτέμιδος (κυρίως τοῦ Ἀπόλλωνος Δηλίου καὶ τῆς Ἀρτέμιδος Δηλίας) στὶς 6 τοῦ Θαργηλιώνος, τὴν ἀνοιξή³⁴⁵. Ἡ βασικὴ ἰδέα τῆς ἑορτῆς, πού σχετιζόταν μὲ τὴν ἐποχιακὴ ἀνανέωση, ἦταν ὅτι δὲν μπορούσε νὰ γίνεῖ μιὰ καινούργια ἀρχὴ προτοῦ καθαρθεῖ ἡ παλαιὰ κατάσταση³⁴⁶. Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὴν ἴδια ἡμέρα ἑορταζόταν στὴν Ἀθήνα ἡ ἐπέτειος τῆς ἐκπόρθησης τῆς Τροίας, τῆς νίκης στὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνα καὶ τῆς νίκης στὶς Πλαταιές³⁴⁷. Φαίνεται δηλαδή ὅτι ἀπὸ μιὰ ἐποχὴ καὶ πέρα ὑπῆρχε συσχετισμὸς τῆς τελετουργίας τοῦ φαρμακοῦ μὲ τὴ στρατιωτικὴ νίκη.

Οἱ τρεῖς τελετουργίες ἀποχωρισμοῦ πού ἐντοπίσαμε καὶ ἀφοροῦν τὴν Ταυρίδα τῆς ὕστερης ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς πρώιμης κλασικῆς ἐποχῆς σχετίζονται μὲ τρεῖς διαφορετικὲς ἑορτές: τὰ Ἀπατούρια, τὰ Βουφόνια καὶ τὰ Θαργήλια. Τὸ κοινὸ σημεῖο καὶ τῶν τριῶν ἑορτῶν εἶναι ὁ μεταβατικὸς τους χαρακτήρας. Πρόκειται καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις γιὰ ἑορτές πού πέφτουν πάνω σὲ περιόδους ἐποχιακῶν μεταβολῶν: τὰ Βουφόνια ἑορτάζουν τὸ τέλος τοῦ παλαιοῦ ἔτους (θερινὸ ἡλιοστάσιο), ἐνῶ τὰ Ἀπατούρια καὶ τὰ Θαργήλια ἑορτάζονταν τὸ φθινόπωρο καὶ τὴν ἀνοιξὴ ἀντίστοιχα, δηλαδή ἐπίσης σὲ περιόδους ἐποχιακῶν μεταβολῶν. Ἄξιζει, τέλος, νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ Ἀπατούρια καὶ τὰ Θαργήλια ἀποτελοῦν τὶς μοναδικὲς ἑορτές κατὰ τίς ὁποῖες γίνονταν μὲ βεβαιότητα ἐγγραφὲς μελῶν στὶς ἀττικὲς φρατρίες³⁴⁸. Ἔτσι ὁ ἑορτασμὸς τῆς ἐγκατάλειψης μιᾶς ἐποχιακῆς φάσης τοῦ ἔτους συμπίπτει μὲ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἐγκατάλειψης μιᾶς φάσης τῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς παιδικῆς. Στὴν περίπτωση μάλιστα τῶν Βουφονίων διαφαίνεται καὶ μιὰ γονιμικὴ πλευρὰ τῆς λατρείας. Ὁ θάνατος τῶν βοδιῶν μὲ στόχο τὴν ἀναπαραγωγὴ τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ μέσου γιὰ τὴν ἀνθρώπινη τροφή καὶ ὑπαρξὴ στὴν Ταυρίδα συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς

343. Αὐτόθι.

344. BURKERT, *Τελετουργία*, σ. 119-120.

345. PARKE, ὁ.π. (σημ. 136), σ. 146-147. Μὲ τὴ θυσία τῶν ἀποδιοπομπαίων τράγων, τῶν φαρμακῶν, ἡ πόλη ἐξασφάλιζε καλοτυχία στοὺς κόλπους τῆς γιὰ τὴν ἐπόμενη χρονιά. Γιὰ τὴ γιορτὴ πρβ.γενικά καὶ PARKER, *Polytheism*, σ. 481-483.

346. BREMMER, *Scapgoat Rituals*, σ. 292.

347. Αὐτόθι, σ. 291 σημ. 99 (πηγές).

348. LAMBERT, *Phratries*, σ. 216.

παιδικής φάσης στη ζωή των αγοριών και την εισαγωγή τους σε μια νέα ηλικιακή κατάσταση, ή όποια έχει απώτερο στόχο την αναπαραγωγή της ομάδας.

Κορίτσια

Όπως ήδη παρατηρήθηκε από την Tzanetou (2000), ως φάση αποχωρισμού από την οικογένεια στο Άργος και την παιδική ηλικία πρέπει να θεωρηθεί η θυσία της Ίφιγένειας στην Αύλιδα. Η υποκατάσταση της ανθρωποθυσίας της Ίφιγένειας από θυσία ζώου συνιστά δηλαδή μια διαβατήρια τελετουργία που έπικυρώνει και στην περίπτωση των κοριτσιών το πέρασμα από την παιδική ηλικία στη φάση της προετοιμασίας για την ενηλικίωση³⁴⁹. Η θυσία ζώου στα κορίτσια ισοδυναμεί, λοιπόν, στην περίπτωσή μας με την κοπή και την αφιέρωση της κόμης στα αγόρια³⁵⁰.

Μεταχαιμακό στάδιο (πεδίο δράσης Αρτέμιδος = 2ο στάδιο Van Genneper)

Αγόρια

Πρόκειται για τη φάση της Ταυρίδας ή όποια είναι η περιθωριακή φάση της αντιστροφής των αξιών και της άταξίας και βρίσκεται στο πεδίο δράσης της Αρτέμιδος. Έδώ ο μανιακός Όρέστης, του οποίου η μανία οφείλεται στο μίσημα που δεν έχει καθαρθεί ακόμα, συμβολίζει τον αδάμαστο και άγριο ξφηβο του οποίου η κατάσταση είναι μεταβατική μέχρι τη θεραπεία του από την Άρτεμη.

Διαβάζοντας κανείς υπό αυτό το πρίσμα το κείμενο, μπορεί να διακρίνει διάφορες δραστηριότητες/δοκιμασίες του Όρέστη μέχρι τη στιγμή που γίνεται η αναγνώριση των δύο αδελφών. Οι δοκιμασίες αυτές είχαν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- i. Οί ἄρρενες συμμετέχοντες ήταν μέλη της αριστοκρατίας της υστερης αρχαϊκής και πρώιμης κλασικής εποχής

Αν λάβουμε υπόψη ότι μιλώντας μας για τον Όρέστη ο Εὐριπίδης μᾶς μιλάει για τον γιό ενός βασιλιά, κληρονόμο του Άργους, στοιχείο που υπενθυμίζεται συνεχώς μέσα στο κείμενο, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι οί συμμετέχοντες στις δοκιμασίες πρέπει να ήταν νεαροί Αθηναίοι αριστοκράτες κυνηγοί. Τοῦτο υποστηρίζεται από τρία στοιχεία:

349. DOWDEN, ὀ.π. (σημ. 201), σ. 24-25, 35-36, 41-42· J. LARSON, *Greek Heroine Cults* (Madison/Wisconsin 1995), σ. 191 σημ. 25 και 27.

350. Η προαναφερθείσα κατά την παράθεση της ιστορίας της έρευνας άποψη του HENRICHS (Human Sacrifice) ὅτι ἡ ανθρωποθυσία των κοριτσιών ισοδυναμεί με τη συμβολική ροή του αίματος των αγοριών δεν φαίνεται, συνεπώς, να ισχύει στη δική μας περίπτωση.

1. Η όρολογία που χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει κοινωνικά τὸν Ὀρέστη καὶ τὸν Πυλάδη εἶναι χαρακτηριστική καὶ τονίζει τὴν εὐγενική τους καταγωγή³⁵¹: Σὲ δύο μόνο στίχους ἡ Ἰφιγένεια δίνει στὸν Ὀρέστη ὅλους σχεδὸν τοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν μελῶν τῆς ἄττικῆς ἀριστοκρατίας τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς: ἄριστος, εὐγενής, φίλος (ὦ λῆμ' ἄριστον· ὡς ἀπ' εὐγενοῦς τινος / ῥίζης πέφυκας, τοῖς φίλοις τ' ὀρθῶς φίλος, στ. 609-610). Ὅπως παρατήρησε ὁ Calame, ἡ λέξη ξύζυγος (στ. 250) εἶναι συνώνυμη μὲ τὴ λέξη ἑταῖρος³⁵², πού ἐπίσης χαρακτηρίζει τοὺς ἀριστοκράτες τῆς ἀρχαϊκῆς Ἀττικῆς³⁵³.

2. Μεταξὺ τῶν ομάδων πού συμμετείχαν σὲ αὐτὲς τὶς δοκιμασίες ὑπῆρχε ἄμιλλα (στ. 411). Ἡ ἄμιλλα, δηλαδή ὁ ἀνταγωνισμὸς, θεωρεῖται ἀπὸ τὴν ἔρευνα ὡς τυπικὸ φαινόμενο τῶν ἀριστοκρατικῶν ομάδων τῆς ἀρχαϊκῆς Ἀττικῆς³⁵⁴.

3. Τὴν ἄμιλλα πού ἀναπτυσσόταν σὲ αὐτοὺς τοὺς χώρους μεταξὺ τῶν διαφόρων νεανικῶν ομάδων ὁ Εὐριπίδης τὴν ἀποκαλεῖ φιλόπλουτον (στ. 411), οἱ δὲ συμμετέχοντες πάσχισαν νὰ ἐπιστρέψουν στὰ μέλαθρά τους μὲ αὐξημένα ἀγαθὰ³⁵⁵. Ἐνα τρίτο στοιχεῖο δηλαδή ἦταν ἡ ἀναζήτηση τοῦ πλούτου. Ὁ πλοῦτος ἦταν ἐπίσης βασικὴ προϋπόθεση συμμετοχῆς στὴν ἄττικὴ ἀριστοκρατία τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ πρώιμης κλασικῆς ἐποχῆς³⁵⁶.

Ὅλα αὐτὰ ὑποδηλώνουν μιὰ εἰδικὴ σχέση τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν μὲ τὴν ἀριστοκρατία. Ἀναμφίβολα δὲν μποροῦσε κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ καὶ πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ ὁ καθένας, γιὰ παράδειγμα ἕνας φτωχὸς χωρικός, νὰ συμμετάσχει σὲ αὐτὲς. Ἡ στάση τοῦ Εὐριπίδη ἀπέναντι σὲ ἀνθρώπους μὲ τέτοιες «ἄπληστες» συνήθειες ἦταν ἀρνητικὴ³⁵⁷.

ii. Ἡ στρατιωτικὴ συντροφικότητα

Ἐνα σημαντικὸ στοιχεῖο αὐτοῦ τοῦ δευτέρου σταδίου εἶναι ὅτι ὁ ἀριστοκράτης Ὀρέστης δὲν περνᾷ τὶς δοκιμασίες μόνος του ἀλλὰ ἔχοντας ὡς σύντροφο

351. Γιὰ τὴν εὐγενικὴ καταγωγή ὡς κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν ἀριστοκρατῶν τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ πρώιμης κλασικῆς Ἀττικῆς βλ. KNITTMAYER, *Aristokratie*, σ. 75 σημ. 365.

352. C. CALAME, *Les chœurs de jeunes filles en Grèce archaïque I. Morphologie, fonction religieuse et sociale*, Rome 1977, σ. 370 σημ. 23.

353. E. STEIN-HÖLKESKAMP, *Lebensstil als Selbstdarstellung. Aristokraten beim Symposion*, σέ: I. Wehgartner (ἐπιμ.), *Euphronios und seine Zeit. Kolloquium in Berlin 19./20. April 1991 anlässlich der Ausstellung Euphronios, der Maler*, Berlin 1992, σ. 42-43.

354. Αὐτόθι, σ. 40.

355. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 411: αὐξόντες μελάθροισιν;

356. KNITTMAYER, *Aristokratie*, σ. 110-111 σημ. 561.

357. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 414-421: φίλα γὰρ ἐλπίς γένετ' ἐπὶ πῆμασι βροτῶν / ἄπληστος ἀνθρώποις, / ὄλβου βάρος οἱ φέρονται / πλάνητες ἐπ' οἶδμα πόλεις <τε> βαρβάρους περῶντες, / κοινᾷ δόξαι / γνώμα δ' οἷς μὲν ἄκαιρος ὄλ / βου, τοῖς δ' ἐς μέσον ἤκει.

τὸν Πυλάδη³⁵⁸. Αὐτὸς ὁ συντροφικὸς χαρακτήρας τῶν δύο νέων δηλώνεται μὲ πλειάδα χαρακτηρισμῶν ὅπως *συλλήπτωρ πόνου* (στ. 95), *τῶι ξυζύγωι* (στ. 250), *ὦ συγκυναγὲ καὶ συνεκτραφεὶς ἐμοὶ* (στ. 709).

Ὁ Πυλάδης, ὁ γιὸς τοῦ Στρόφιου ἀπὸ τῆ Φωκίδα, παρουσιάζεται στὸ ἔργο νὰ εἶναι νεότερος ἀπὸ τὸν Ὁρέστη, ἀφοῦ, ὅταν θυσιάστηκε ἡ Ἰφιγένεια στὴν Αὐλίδα καὶ ὁ Ὁρέστης ἦταν νήπιος, ὁ Πυλάδης δὲν εἶχε γεννηθεῖ ἀκόμα (στ. 60, 920-921). Παρ' ὅλα αὐτὰ σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ὅπου παρεμβαίνει εἶναι ὁ συμβουλάτορας τοῦ Ὁρέστη. Ἄν καὶ εἶναι θεωρητικὰ νεαρότερος, στὴν οὐσία λειτουργεῖ σὰν μεγαλύτερος φίλος, περισσότερο νουνεχῆς καὶ ἔμπειρος³⁵⁹. Ἡ σχέση του πρὸς τὸν Ὁρέστη μοιάζει πολλὰς φορὰς μὲ τὴ σχέση ἀξιωματικοῦ πρὸς νεοσύλλεκτο. Τοῦτο διαφαίνεται ἀπὸ ἐρωτήσεις τοῦ Ὁρέστη τοῦ τύπου *Πυλάδη ...τί δρῶμεν;* (στ. 95-96), ἐνῶ ὅταν ὁ Ὁρέστης λιποθυμᾷ ὁ Πυλάδης σπεύδει νὰ τὸν προστατεύσει (στ. 310-314). Ἐπίσης πάρα πολλὰς λέξεις ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Πυλάδη ἀποτελοῦν τμήματα τῆς στρατιωτικῆς ὀρολογίας. Ἐτσι, γιὰ παράδειγμα, τονίζει τὸ ἀπαράδεκτο τῆς λιποταξίας (*φεύγειν μὲν οὐκ ἀνεκτόν*, στ. 104) καὶ τῆς προδοσίας (*προδοὺς σεσῶσθαι*, στ. 679)³⁶⁰, τὴ σημασία τοῦ θάρρους (στ. 114-115) καὶ τῆς αὐτοθυσίας γιὰ τὸν φίλο (στ. 650).

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Πυλάδης ἔχει στρατιωτικὴ πείρα ἀφοῦ ἐπικαλεῖται τὴν ὀπλιτικὴ ἠθικὴ, ἐνῶ στὸν Ὁρέστη τίποτα δὲν δείχνει ὅτι προϋπῆρξε στρατιώτης. Ὁ Ὁρέστης εἶναι προφανῶς αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ γίνῃ ὀπλίτης.

iii. Ἡ ὁμοιότητα μὲ τὴ λακωνικὴ κρυπτεία

1. Ὅπως οἱ κρύπτες, ἔτσι καὶ οἱ Ὁρέστης καὶ Πυλάδης ἐξορίζονται³⁶¹ ἀπὸ τὴν πόλη καὶ ἀπὸ τὴν ὀποιαδήποτε ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄλλους πολίτες. Εἶναι, ὅπως διαπιστώσαμε στὸ προηγούμενο στάδιο, *φαρμακοί*³⁶². Στὴν Ταυρίδα ὁ Ὁρέστης εἶναι ἕνας ἐξόριστος³⁶³. Τὸ μοτίβο αὐτὸ εἶναι, ὅπως εἰπώθηκε (Bierl), ἐπίσης τυπικὸ γνῶρισμα τοῦ ἐφήβου ποὺ ἔχει σπάσει τὸν ἠθικὸ κώδικα τῆς πατρίδας του. Ταυτόχρονα εἶναι καὶ ἡ ἐλπίδα τοῦ τόπου του³⁶⁴.

358. Αἰξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ὄνομα «Πυλάδης» ἐμπεριέχει τὴ λέξη «πύλη», δηλαδὴ τὸ «πέραςμα» ἀπὸ τὴ μὲν κατάστασι στὴν ἄλλη.

359. Ἄλλη ἀποψη ἔχει ὁ BIERL (*Orestes*, σ. 88-93), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Πυλάδης ἀποτελεῖ τὸ «γῆινο ὑποκατάστατο τοῦ Ἀπόλλωνος».

360. Οἱ ἐκφράσεις αὐτὲς θυμίζουν τὸν ἐφηβικὸ ὄρκο, στ. 7: *οὐδὲ λείψω τὸν παραστάτην*, ΡΕΛΕΚΙΔΗΣ, ὁ.π. (σημ. 143), σ. 113.

361. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Λυκοῦργος*, 28, 2: *τῶν νέων οἱ ἄρχοντες διὰ χρόνου τοὺς μάλιστα νοῦν ἔχουν δοκοῦντας εἰς τὴν χώραν ἄλλως ἐξέπεμπον*.

362. Γιὰ τοὺς κρύπτες ὡς φαρμακοὺς βλ. DUCAT, *Spartan Education*, σ. 303.

363. ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 511-512: *φυγὰς <δ'> ἀπήρας πατρίδος, ἢ ποίαι τύχη; / φεύγω τρόπον γε δή τιν' οὐχ ἐκῶν ἐκῶν*.

364. Αὐτόθι, στ. 928: *τὸ δ' Ἄργος πρὸς σὲ νῦν ἀποβλέπει;*

2. Πά να εκπληρώσει τὸν ρόλο ποὺ τοῦ ἀνέθεσε ὁ Ἀπόλλων, ὁ Ὀρέστης πρέπει πρῶτα νὰ περιπλανηθεῖ *διὰ μακροῦ* (στ. 480) στὴ στεριά³⁶⁵ καὶ στὴ θάλασσα³⁶⁶. Στὴν Ταυρίδα, στὸν ἱερό χῶρο τῆς Ἀρτέμιδος, φτάνει λοιπὸν ὕστερα ἀπὸ περιπλανήσεις. Δύο φορές μέσα στὸ ἔργο, μία στὴν ἀρχὴ (στ. 84) καὶ μία στὸ τέλος (στ. 1455), ὁ Ὀρέστης περιγράφεται ἐπίσης ὡς *περιπολῶν καθ' Ἑλλάδα*, δηλαδὴ κατὰ λέξη ὡς τὸ ἄτομο ποὺ γυρίζει γύρω ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Ἑλλάδας χωρὶς νὰ μπαίνει στὸ ἐσωτερικό τους³⁶⁷. Ἡ περιπλάνηση εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν Πλάτωνα, ἓνα βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν κρυπτῶν³⁶⁸.

3. Ἡ Ταυρίδα, ὅπου ἐκτελεῖ τὶς δοκιμασίες του ὁ Ὀρέστης, εἶναι, ὅπως εἰπώθηκε, ἓνας μεθοριακὸς καὶ ἄγριος τόπος, ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖται *χώρα*, μακριὰ ἀπὸ τὰ σπίτια καὶ τὰ καλλιεργήσιμα χωράφια, ὅπου ζοῦν μόνο κοπάδια. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ τόπος δράσης τῶν κρυπτῶν³⁶⁹.

4. Μόλις ἀποβιβάζονται στὴν Ταυρίδα, ὁ Πυλάδης λέει ὅτι τὴν ἡμέρα πρέπει νὰ κρυφτοῦν σὲ μιὰ σπηλιά (*κρύψωμεν δέμας / κατ' ἄντρ'*, στ. 106-107), ἐνῶ τὴ νύχτα πρέπει νὰ τολμήσουν (*ὅταν δὲ νυκτὸς ὄμμα λυγαίας μόληι, / τολμητέον*, στ. 110-111), πράγμα ποὺ κατὰ τὴν ἀριστοτέλεια ἐκδοχὴ παραπέμπει στὴ λακωνικὴ κρυπτεία, ὅπου οἱ κρύπτες κρύβονταν καὶ ξεκουράζονταν τὴν ἡμέρα καὶ ἐκτελοῦσαν τὶς ἀποστολές τους τὴ νύχτα³⁷⁰.

5. Κατὰ τὴν ἀφιξὴ τους στὴν Ταυρίδα ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Πυλάδης ἀποκαλοῦνται συνεχῶς *νεανῖαι* (στ. 242, 264), εἶναι λοιπὸν νέοι, ὅπως καὶ οἱ κρύπτες³⁷¹.

6. Οἱ νέοι Ὀρέστης καὶ Πυλάδης δὲν φέρουν ἄλλον ὄπλισμὸ πλὴν ἐνὸς σιδερένιου (*σιδήρωι*, στ. 298) ξίφους, τὸ ὁποῖο ἀποκαλεῖται *φάσγανον* (στ. 322, 332) καὶ *ξίφος* (στ. 296, 323). Τὸ ἐπιθετικὸ αὐτὸ ὄπλο, τὸ ὁποῖο ὁ Ὀρέστης χρησιμοποιεῖ στὴ σφαγὴ τῶν βοδιῶν καί, μαζί μὲ τὸν Πυλάδη, στὴ μάχη ἐναντίον τῶν βουκόλων, ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη τὰ *ἐγχειρίδια* τῶν κρυπτῶν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὰ ἐγχειρίδια, γιὰ τὴ μάχη ἐκ τοῦ σύνεγγυς, ἦταν τὰ μοναδικὰ ὄπλα ποὺ δίνονταν στοὺς κρύπτες³⁷².

365. Αὐτόθι, στίχος 81: *δρόμους τε πολλοὺς ἐξέπλησα καμπίμους*.

366. Αὐτόθι, στ. 408-409: *ἤπλευσαντ' ἐπὶ πόντια κύματα*: στ. 422-425: *πῶς τὰς συνδρομάδας πέτρας, / πῶς Φινεΐδας τ' αὐπν/ουστ' ἀκτὰς ἐπέρα/σαν*.

367. VIDAL-NAQUET, *Ἐφηβεία*, σ. 184.

368. ΠΛΑΤΩΝ, *Νόμοι*, 633b-c: *πλανωμένων διὰ πάσης τῆς χώρας*: DUCAT, *Spartan Education*, σ. 283-284, 303, 308.

369. DUCAT, *Spartan Education*, σ. 298.

370. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν ὁποῖο παραθέτει ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (*Λυκοῦργος*, 28, 3), *οἱ δὲ (scil. κρύπτες) μεθ' ἡμέραν μὲν εἰς ἀσυνδήλους διασπειρόμενοι τόπους, ἀπέκρυπτον ἑαυτοὺς καὶ ἀνεπαύοντο, νύκτωρ δὲ κατιόντες εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν εἰλώτων τὸν ἀλίσκομενον ἀπέσφαττον*.

371. DUCAT, *Spartan Education*, σ. 296.

372. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Λυκοῦργος*, 28, 3: *ἔχοντες ἐγχειρίδια καὶ τροφήν ἀναγκαίαν, ἄλλο δ' οὐδὲν*: DUCAT, *Spartan Education*, σ. 298-299.

7. Τέλος, ο Όρέστης και ο Πυλάδης συσχετίζονται δύο φορές με την ίδια τη Σπάρτη. Στη μία περίπτωση αναφέρεται ότι ἄφησαν πίσω τους τὸν εὐδρον δονακόχλοον / λιπόντες Εὐρώταν» (στ. 399-400), ἐνῶ στὴν ἄλλη παραλληλίζονται με τοὺς Σπαρτιάτες Διόσκουρους (στ. 272)³⁷³. Πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ὁδηγεῖ ὁ παραλληλισμὸς τοῦ Όρέστη καὶ τοῦ Πυλάδη με τοὺς Διόσκουρους, καθὼς καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴν προέλευσή τους ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα³⁷⁴.

iv. Τὸ κυνήγι

Ὁ μανιακὸς Όρέστης ἀφήνει, ὅπως εἶδαμε, τοὺς Δελφούς καὶ τὸν χῶρο δράσης τοῦ Απόλλωνος γιὰ τὴν Ταυρίδα, τὸν χῶρο δράσης τῆς Ἀρτέμιδος, με σκοπὸ νὰ κλέψει τὸ ξόανο τῆς θεᾶς. Εἶναι, λοιπόν, πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὅπως καὶ ὁ Πυλάδης, κυνηγός. Τοῦτο ἐνισχύεται ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν παρομοίωση τοῦ Όρέστη κατὰ τὴν ἀφιξή του στὴν Ταυρίδα με κυνηγὸ πὺ φωνάζει δυνατὰ (βοᾷ κυναγὸς ὤς, στ. 284) καὶ με ἀρπακτικὸ λιοντάρι (λέων ὅπως, στ. 297)· στὴ συνέχεια ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Όρέστη καὶ τοῦ Πυλάδη μέσα στὸ κείμενο ὡς ἀγοριῶν πὺ κυνηγοῦσαν³⁷⁵ καὶ ἀνατράφηκαν μαζὶ (στ. 709: ὦ συγκυναγὲ καὶ συνεκτραφεῖς ἐμοί), ἀλλὰ καὶ με τὸν παραλληλισμὸ τους με τοὺς Σπαρτιάτες Διόσκουρους (στ. 272: Διοσκόρω), τοὺς κατεξοχὴν κυνηγούς, φημισμένους γιὰ τὴν ἀρπαγὴ τῶν Λευκιππίδων³⁷⁶.

Τὸ ἀντικείμενο τοῦ κυνηγιοῦ ἦταν ἀρχικὰ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἀργότερα ἡ ἴδια ἡ Ίφιγένεια. Γενικὰ τὸ θέμα τοῦ κυνηγιοῦ στὸ ἔργο κυριαρχεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος σὲ ὅλους τοὺς ἄρρενες συμμετέχοντες. Ἔτσι, βλέποντας τὸν Όρέστη καὶ τὸν Πυλάδη, οἱ βουκόλοι ἀποφάσισαν *θηρᾶν τε τῆι θεῶι σφάγια τάπιχώρια* (στ. 280), ἐνῶ μετὰ τὴ σύλληψή τους ἀπὸ τοὺς βουκόλους οἱ κυνηγοὶ Όρέ-

373. DUCAT, *Spartan Education*, σ. 179-222.

374. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Ίφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 399-400: *τίνες ποτ' ἄρα τὸν εὐδρον δονακόχλοον / λιπόντες Εὐρώταν*. Οἱ Διόσκουροι λατρεύονταν ὡς ἡ κατεξοχὴν θεϊκὴ ἐνσάρκωση τοῦ νέου ἀθλητῆ πὺ μετὰ τὴ μύση του ἔπαιρνε τὴ θέση τοῦ ὀπλίτη-πολίτη, βλ. CALAME, ὀ.π. (σημ. 352), σ. 170 σημ. 41, ὅπου βιβλιογραφία.

375. Νεότερες μελέτες δείχνουν ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν τραγωδία ἡ σχέση ἐφηβείας καὶ κυνηγιοῦ τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐριπίδη εἶναι ἐπιβεβαιωμένη καὶ στὴ γλυπτικὴ. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ κατέληξε ἡ SCHILD-ΧΕΝΙΔΟΥ (ὀ.π. [σημ. 130], σ. 261), ἡ ὁποία ἔδειξε ὅτι ὅλες οἱ γνωστὲς παραστάσεις ἀναγλύφων με θέματα κυνηγῶν ἀπεικονίζον ἐφήβους. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι οἱ κυνηγοὶ ἀπεικονίζονται πάντα γυμνοὶ ἢ ἐλαφρὰ ἐνδεδυμένοι καὶ φέρουν ἐλαφρὸ ὄπλισμό. Ὀρμιότεροι ἄνδρες δὲν ἀπεικονίζονται ποτὲ σὲ αὐτὰ τὰ ἀνάγλυφα, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται σίγουρα στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., γιὰ νὰ γίνουν τοῦ συρμοῦ στὸν 4ο αἰ. π.Χ. (αὐτόθι, σ. 256 κ.έ.).

376. BURKERT, *Τελετουργία*, σ. 125. Πὰ τὴ χρῆση καὶ τὴ σημασία τοῦ θέματος τῆς ἀρπαγῆς τῶν Λευκιππίδων ἀπὸ τοὺς Διόσκουρους στὴν πρῶμῃ κλασικὴ ἀγγειογραφία βλ. E. KÖHNE, *Die Dioskuren in der griechischen Kunst von der Archaisk bis zum Ende des 5. Jahrhunderts v. Chr., Antiquitates. Archäologische Forschungsergebnisse* 15, Hamburg 1998, σ. 134-145.

στης και Πυλάδης γίνονται οί ἴδιοι θηράματα και ἀπειλοῦνται καθ' ὅλη τή διάρ-
κεια τοῦ ἔργου νά θυσιαστοῦν (στ. 1324, 1426).

Ἐπίσης και ὁ Θόας εἶναι κυνηγός, ἀφοῦ και αὐτός θέλει τὸ ἄγαλμα και δι-
ακαῶς ἐπιθυμεῖ νά τὸ κρατάει στήν Ταυρίδα. Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὸ ὄνομα
του ἀλλὰ και ἀπὸ τὴν ἐξήγηση ποῦ δίνεται στὸ ἔργο (στ. 32-33), ὁ Θόας τρέχει
πολὺ γρήγορα, ἄρα μπορεῖ νά διανύσει μεγάλη ἀπόσταση σὲ λίγο χρόνο. Ἡ ἡλι-
κία του δὲν προσδιορίζεται ἄμεσα, παρουσιάζεται ὁμως ὡς ἄγαμος, ἄρα πρέπει
νά εἶναι και αὐτός νέος, ἂν και μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Ὀρέστη.

Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ὀρέστη και τὸν Πυλάδη, στὸν *βάρβαρο* (στ. 31) Θόα
ἀρέσει τὸ αἶμα και ἡ βία. Εἶναι συνεπὴς πρὸς τοὺς (βάρβαρους) νόμους τῆς πα-
τρίδας του, πρὸς τὸν στόχο του, ποῦ εἶναι και ἐδῶ τὸ καλὸ τῆς πατρίδας του³⁷⁷,
γι' αὐτὸ και δὲν γεννῶνται ἔντονα αἰσθήματα ἀντιπάθειας ἐναντίον του³⁷⁸.

ν. Σύλληψη και κίνδυνος θανάτωσης

Ἀμέσως μετὰ τὸν λιθοβολισμό τους οἱ δύο νέοι συλλαμβάνονται ἀπὸ τοὺς βου-
κόλους και ὀδηγοῦνται ἀρχικὰ στὸν Θόα (στ. 333) και μετὰ στήν Ἰφιγένεια (στ.
335). Διατρέχουν τὸν κίνδυνο νά θανατωθοῦν και νά θυσιαστοῦν στὴ θεὰ λόγω τοῦ
γνωστοῦ βάρβαρου ἐθίμου τῶν κατοίκων τῆς Ταυρικῆς Χερσονήσου (στ. 333-336).

Ἡ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν στὶς δοκιμασίες τῶν ἀγοριῶν

1. Ἀνάκριση μὲ στόχο τὴν ἐξακρίβωση τῆς καταγωγῆς τῶν ὑποψηφίων

Μόλις ὀδηγοῦνται μπροστὰ στήν ἰέρεια, ἡ Ἰφιγένεια ἀρχίζει ἓνα εἶδος λε-
πτομερειακῆς ἐξέτασης ὑπὸ μορφήν ἐρωτήσεων ποῦ ἔχουν χαρακτήρα ἀνάκρι-
σης. Ὅλες οἱ ἐρωτήσεις ἔχουν, θὰ λέγαμε, ληξιαρχικὸ χαρακτήρα και ἀποσκο-
ποῦν στήν ἐξακρίβωση τῆς καταγωγῆς και τῆς οἰκογενειακῆς ταυτότητας τῶν
ὑποψηφίων θυμάτων. Οἱ ἐρωτήσεις της εἶναι συγκεκριμένες και ἀφοροῦν:

- τὸ ὄνομα τῆς φυσικῆς τους μητέρας (στ. 472),
- τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα (στ. 473),
- τὸ ὄνομα τῆς ἀδελφῆς (στ. 473),
- τὸν τόπο καταγωγῆς τους (στ. 479),
- τὸ ἂν εἶναι ἀδέλφια (στ. 497),
- τὸ ὄνομα ποῦ τοὺς ἔδωσε ὁ πατέρας τους (στ. 499),

377. CROPP, *Commentary*, σ. 49.

378. Ὁ Θόας φαίνεται ὅτι ἐκπροσωπεῖ τὴν παλαιὰ τάξη πραγμάτων, δηλαδὴ τὸν παραδοσι-
ακὸ τρόπο γιὰ τίς μῆσεις ἐφήβων. Θὰ μπορούσε νά παραλληλιστεῖ μὲ τοὺς ραβδούχους, τοὺς
μεγαλύτερους σὲ ἡλικία νέους τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στὴ Σπάρτη.

- τὸ ὄνομα τῆς πόλης τους (στ. 505), καὶ τέλος
- τὸ ἄν ζοῦν οἱ γονεῖς τους (στ. 543-555).

2. Ἡ ἐπὶ κληρος Ἡλέκτρα καὶ ἡ ἀναχώρηση τοῦ Πυλάδῃ γιὰ τὸν οἶκο

Ἡ Ἰφιγένεια ζητάει ἀπὸ τὸν Πυλάδῃ νὰ μὴ συμμετάσχει στὴ θυσία, μὲ ἄλλα λόγια νὰ ἀποχωριστεῖ τὸν Ὀρέστη *χωρισθεὶς σέθεν* (στ. 596) καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὸ Ἄργος. Ὁ νεαρὸς Ὀρέστης, λοιπόν, πρέπει νὰ θυσιαστεῖ ἀκολουθώντας τις ἀξίες ποὺ ἡ πόλις ἀναγκάζει (στ. 595), ἐνῶ ὁ Πυλάδῃς πρέπει νὰ ἐπιστρέψει στὸν οἶκο ἀκολουθώντας τις οἰκογενειακὲς ἀξίες. Τοῦτο μὲ βάση ὅσα εἶπαμε δὲν πρέπει νὰ προξενεῖ ἔκπληξη, ἀφοῦ ὁ Πυλάδῃς στὴ συνάφεια αὐτὴ εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Ὀρέστη καὶ ἔχει ἤδη ὀπλιτικὴ πείρα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ὀρέστης πιέζει τὸν Πυλάδῃ νὰ ἐπιστρέψει στὸ Ἄργος καὶ νὰ νυμφευτεῖ τὴν ἀδελφή του τὴν Ἡλέκτρα καὶ νὰ κάνει παιδιὰ μαζί της ὥστε νὰ μὴ σβῆσει ὁ οἶκος: *παῖδας ἐξ ἐμῆς ὁμοσπόρου / κτησάμενος, ἦν ἔδωκά σοι δάμαρτ' ἔχειν, / ὄνομα τ' ἐμοῦ γένοιτ' ἄν, οὐδ' ἄπαις δόμος / πατρῷος οὐμὸς ἐξαλειφθεῖη ποτ' ἄν* (στ. 695-698). Ὁ Πυλάδῃς, τελικά, κάνει τὴν ἐπιλογὴ αὐτὴ, ἐπιλέγει δηλαδὴ τὴ συνάψη γάμου καὶ τὴ δημιουργία οἰκογένειας –πρέπει δηλαδὴ, σύμφωνα μὲ τις ἀρχαῖες συνήθειες, νὰ ἦταν περίπου 30 χρόνων³⁷⁹– καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ πέρα οὐσιαστικά –καὶ μὲ ἐξαίρεση τὸ σημεῖο τῆς ἀναγνώρισης– ἐξαφανίζεται ἀπὸ τὸ σκηνικό.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Πυλάδῃς δέχεται νὰ νυμφευθεῖ τὴν ἀδελφή τοῦ Ὀρέστη Ἡλέκτρα, ἡ ὁποία πλέον μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ὀρέστη θὰ ἦταν ἐπὶ κληρος (*ἔγκληρον ὡς δὴ σὴν κασιγνήτην γαμῶν*, στ. 682)³⁸⁰.

3. Ἡ λόγχη τοῦ Πέλοπα καὶ ἡ ἀναχώρηση τοῦ πολεμιστῆ Ὀρέστη γιὰ τὴν πόλη

Κατὰ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἀναγνωριστικῶν σημείων ἀνάμεσα σὲ ἀδελφὸ καὶ ἀδελφή, ὁ Ὀρέστης ὑπενθυμίζει στὴν Ἰφιγένεια ὅτι ὁ παππούς της ὁ Πέλοπας τῆς εἶχε κληροδοτήσει τὴ *λόγχη*, τὴν ὁποία αὐτὴ ἔκρυβε στὸ πατρικὸ της σπιτί³⁸¹. Σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ βέλος, ἡ *λόγχη* ὑποδηλώνει τὸν ὀπλίτη. Τοῦτο

379. Τὶς ἀρχαῖες πηγὲς παραθέτει ἡ WALDNER, *Initiation*, σ. 238 σημ. 74.

380. Ὅπως παρατήρησε ὁ CROPP (*Commentary*, σ. 218), ὁ ὄρος *ἔγκληρος* ἰσοδυναμεῖ ἐδῶ μὲ τὸν τεχνικὸ ὄρο *ἐπὶ κληρος*.

381. ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις*, στ. 823-826: *λόγχην ... ἐν παρθενῶσι τοῖσι σοῖς κεκρυμμένην*. Ἡ HARTIGAN (*Deceit*, σ. 123) θεωρεῖ τὴν ἀναφορὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη στὴ *λόγχη* τοῦ Πέλοπα ἀπλῶς ὡς ἄλλο ἓνα τεκμήριο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ὀρέστης γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀναγνώρισης ἀπὸ τὴν ἀδελφή του. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ GOFF (*Violence*, σ. 115), ἡ ὁποία προσθέτει ὅτι

δὲν φαίνεται νὰ ἔχει κάποια σημασία, ἐκτὸς κι ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὁ Εὐριπίδης ὑπαινίσσεται τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ νεαροῦ Ὀρέστη νὰ ἀποκτήσει τὴ λόγχη καὶ νὰ γίνει ὀπλίτης³⁸².

Ἡ συμπεριφορὰ τῆς Ἰφιγένειας ἀντιστοιχεῖ στὴ συμπεριφορὰ τῆς ἰδεατῆς Ἀθηναίας μητέρας/ἀδελφῆς/συζύγου. Ἀφήνει τὸν μικρότερο ἀδελφὸ τῆς Ὀρέστη νὰ ψάξει τὸ ὄπλο τοῦ παπποῦ του, ὅπως ἡ Αἴθρα ἄφησε τὸν Θησεά νὰ πάρει τὸ ξίφος καὶ τὰ σανδάλια τοῦ Αἰγέα³⁸³, καὶ τὸν στέλνει στὴν «πόλη», δηλαδὴ στὴν ἔνωση τῶν πολιτῶν. Τὸ θέμα εἶναι γνωστὸ καὶ στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία ἤδη ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π. Χ. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀγαπητὸ θέμα τῆς «ἀναχώρησης τοῦ πολεμιστῆ», ὅπου τὶς περισσότερες φορές εἶναι γυναῖκες (μητέρες, ἀδελφές ἢ σύζυγοι) αὐτὲς ποὺ δίνουν τὰ ὄπλα στοὺς νεαροὺς πολεμιστές³⁸⁴.

Κορίτσια

ἰ. Ἡ Ἰφιγένεια ὡς ἐφηβικὸ πρότυπο τῶν κοριτσιῶν

Τὸ 2ο στάδιο τοῦ Van Genneper ἀποτελεῖ ὁμως παράλληλα μεταιχμιακὴ φάση καὶ γιὰ τὰ κορίτσια. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ Ἰφιγένεια ἀποτελεῖ πρότυπο τῶν κοριτσιῶν τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας³⁸⁵, κάτι ἀντίστοιχο μὲ τὸ πρότυπο τοῦ Ὀρέστη γιὰ τοὺς ἄρρενες ἐφήβους. Τοῦτο εἶναι ἐμφανὲς κυρίως ἐπειδὴ τυπικὰ χαρακτηρίζεται ὡς *κόρη* (στ. 19), *παῖδ'* (στ. 22), *παρθένος* (στ. 562) καὶ *θυγάτηρ* (στ. 562)³⁸⁶.

Ἐπίσης, πολλὰ σημεῖα τοῦ κείμενου ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν Ἰφιγένεια ἐνσαρκώνουν τὰ γνωρίσματα καθὼς καὶ τὰ προβλήματα τῶν κοριτσιῶν τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας³⁸⁷. Στὴν Ταυρίδα, ὅπου εἶναι κρυμμένη, ἕναν τόπο ποὺ θὰ μπορούσαμε –ὕπο

ἡ λόγχη ὑπογραμμίζει τὴν ἐξοικείωση τῆς Ἰφιγένειας μὲ τὴ «familial violence». Ὁ WHITMAN (*Εὐριπίδης*, σ. 41), ἀντίθετα, πιστεύει ὅτι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ Εὐριπίδης προσπαθεῖ νὰ συνδέσει τὸν Ὀρέστη καὶ τὴν Ἰφιγένεια μὲ τὴν ἡρωικὴ πλευρὰ τῶν Πελοπιδῶν.

382. Κατὰ τὸν HUGHES (ὀ.π., σημ. 203, σ. 127), ἡ λόγχη εἶναι «appropriate to an initiation into the military or the adult hunting community».

383. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Θησεύς*, 6, 1-3.

384. A. B. SPIESS, *Der Kriegerabschied auf attischen Vasen der archaischen Zeit, Europäische Hochschulschriften, Archäologie*, 39 (Frankfurt/M. 1992), σ. 121-124· KNITTMAYER, *Aristokratie*, σ. 50-53· WALDNER, *Initiation*, σ. 99, 188.

385. HENRICHS, *Human Sacrifice*, σ. 207: «the prototype of unmarried girls».

386. Γιὰ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ νεαρὸ τῆς ἡλικίας τῆς βλ. HEINRICH, *Epinetron*, σ. 82. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι πουθενὰ στὸ ἔργο ἡ Ἰφιγένεια δὲν ἀναφέρεται ὡς γυνή, δηλαδὴ ὡς ὄρμη, παντρεμένη γυναῖκα.

387. Ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἀπελπισία ποὺ ἔνωσε γιὰ τὴν ἀκύρωση τοῦ γάμου μὲ τὸν Ἀχιλλέα. Μιὰ τέτοια περιγραφή θὰ μπορούσε νὰ ὑποδηλώνει γενικότερα τὴν ἀπελπισία τῶν κοριτσιῶν γιὰ τὰ ἐμπόδια στὸν ἔρωτα/γάμο.

αὐτὸ τὸ πρίσμα– νὰ τὸν παρομοιάσουμε μὲ τὸν τόπο φαινομενικὰ τῆς διαφυγῆς ἀπὸ ἕναν κόσμον αἵματος καὶ βίας ποὺ ἔχουν δημιουργήσει οἱ μεγάλοι, στὴν πραγματικότητα ὅμως σὲ ἕναν καταραμένο τόπο, ἐμφανίζεται ἄλλοτε ὀργισμένη γιὰ ὅλα αὐτὰ (καὶ μάλιστα μὲ ἰδιαίτερη σκληρότητα), ὅποτε καὶ θέλει νὰ ἐκδικηθεῖ τὴν Ἑλένη καὶ τὸν θεῖο της τὸν Μενέλαο³⁸⁸ ἐπειδὴ ἐξαιτίας τους κατέληξε ἐδῶ, καθὼς καὶ τὸν πατέρα της ποὺ τὴν ἔσφαξε³⁸⁹.

ii. Ἡ προετοιμασία τοῦ γάμου τῶν κοριτσιῶν

Οἱ δραστηριότητες τῶν κοριτσιῶν πρὶν ἀπὸ τὸν γάμο καὶ μέχρι αὐτὸν ἀριθμοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰφιγένεια τὴν ὥρα ποὺ ἀφηγεῖται τὴ δική της περίπτωση, τὴν ὥρα δηλαδὴ ποὺ περίμενε ὅτι θὰ παντρευτεῖ τὸν Ἀχιλλέα. Μὲ βάση τὴν παραπάνω περιγραφή ἐντοπίζονται οἱ ἐξῆς δραστηριότητες:

1. Οἱ κοπέλες ποὺ βρίσκονταν σὲ προγαμιαία ἡλικία ζοῦσαν σὲ κοιτῶνες ποὺ ὀνομάζονταν *παρθενῶνες*³⁹⁰.

2. Κύρια ἀσχολία τους μέσα σὲ αὐτοὺς τοὺς παρθενῶνες ἦταν ἡ ὕφανση ὡραίων ὕφαντῶν³⁹¹ μὲ στόχο τὴν ἀπόκτηση ἐπιδεξιότητας στὸ καλόμιτο πλέξιμο³⁹².

3. Κατὰ τὴν προετοιμασία τοῦ γάμου οἱ μητέρες τους τοὺς ἔστελναν ἱερὸ νερὸ ἀπὸ τὸ σπίτι τους γιὰ τὸ γαμήλιο λουτρό³⁹³.

4. Τὰ κορίτσια ἔκοβαν τὰ μαλλιά τους καὶ ἔστελναν τὴν κόμη τους στὴ μητέρα τους γιὰ νὰ μὴν ἀτυχήσει ὁ ἐπερχόμενος γάμος³⁹⁴.

Τὸ μοντέλο τῆς Ἰφιγένειας σὲ φάση προετοιμασίας γάμου ἀκολουθοῦν καὶ οἱ Ἑλληνίδες αἰχμάλωτες (χορός). Πρόκειται γιὰ *παρθένες* (στ. 130), ποὺ ὡς βοηθοὶ τῆς Ἰρέειας³⁹⁵ τελοῦν ὑπὸ τὴ θεϊκὴ προστασία, κρύφθηκαν κάπου (Ταυρίδα), εἶναι ἀπομονωμένες καὶ ἀναπολοῦν τὴν πατρίδα τους³⁹⁶.

388. ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 357: ἴν' αὐτοὺς ἀντετιμωρησάμην.

389. Αὐτόθι, στ. 354-360.

390. Αὐτόθι, στ. 826: ἐν παρθενῶσι τοῖσι.

391. Αὐτόθι, στ. 814: ὕφηνασ' οἷσθ' ἐν εὐπήνοισ ὕφαίς;

392. Αὐτόθι, στ. 817: ὕφηναι καὶ τόδ' εἶδος εὐμίτοις πλοκαῖς.

393. Αὐτόθι, στ. 818: λούτρ' ἐς Αὔλιν μητρὸς ἀδέξω πάρα;· πρβ. καὶ J. H. OAKLEY – R. H. SINOS, *The Wedding in Ancient Athens*, Madison/Wisconsin 1993, σ. 15.

394. ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 819-820: (Ἰφ.) οὐ γὰρ ὁ γάμος ἐσθλὸς ὧν μ' ἀφείλετο. / (Ορ.) τί γάρ; κόμας σὰς μητρὶ δοῦσα σῆι φέρειν;

395. Βοηθοῦν, γιὰ παράδειγμα, τοὺς ἄλλους ποὺ βρίσκονται στὰ δώματα νὰ προετοιμάσουν τὴ σφαγὴ (αὐτόθι, στ. 725-726: *παρευτρεπίζετε / τάνδον μολόντες τοῖς ἐφεστώσι σφαγῆι*).

396. Αὐτόθι, στ. 1143-1151: *χοροῖς δ' ἐνσταίην ὄθι καὶ / παρθένος εὐδοκίμων γάμων / παρὰ πόδ' εἰλίσσουσα φίλιας / ματέρος ἡλικίων θιάσουσ' / ἐς ἀμίλλας χαρίτων / ἀβροπλότου τε χλιδαῶς / εἰς ἔριν ὀρνημένα πολυποίκιλια / φάρεα καὶ πλοκάμους περιβαλλομένα / γέννας ἐσκίαζον*.

Στάδιο επανένταξης (πεδίο δράσης Διονύσου, Απόλλωνος, Αθηνᾶς καὶ Ἀρτέμιδος = 3ο στάδιο Van Genner)

Ἀγόρια

Ἡ τελετουργία τῆς επανένταξης, ποὺ εἶναι καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ Ὁρέστη, ἀρχίζει ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ γίνεται ἡ ἀναγνώριση τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ σχεδιάζεται ἡ ἀπόδραση καὶ ἡ ἐπιστροφή τους στὴν Ἑλλάδα, καθὼς καὶ ἡ ἔνταξή τους στὴν κανονικὴ ζωὴ τῆς πόλεως. Ὁ Ὁρέστης, σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω ἀνάλυση, θέλει νὰ γίνῃ πολεμιστὴς, ὄχι ὅμως καὶ πολιτικὰ ἐνήλικος. Πὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐνηλικίωσής του πρέπει, συνεπῶς, νὰ γίνῃ καὶ πολίτης τῶν Ἀθηνῶν.

ι. Ὁ γάμος καὶ οἱ Χόες

1. *Ἐπίκληση τοῦ κατεξοχὴν συμβόλου τῆς πόλης – Ἡ ἔστια*

Τὴν ἀρχὴ τῆς νέας φάσης τὴν κάνει ἡ Ἴφιγένεια μὲ τὴν ἀκόλουθη ἐξύμνηση: *ἰὼ Κυκλωπὶς ἔστια, ἰὼ πατρὶς / Μυκῆνα φίλα* (στ. 845-846). Ἡ ἀνακτορικὴ ἔστια τῶν Μυκηνῶν, ὁ οἶκος τῶν προγόνων τοῦ Ὁρέστη, παραπέμπει στὴν πρυτανικὴ ἔστια τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς, τοῦ τόπου ὅπου ἡ Ἀθήνα δέχεται τοὺς ξένους ποὺ θέλει νὰ τιμήσει. Ἡ ἔστια ἀποτελεῖ τὸν καλύτερο συμβολισμό γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ πόλη τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς³⁹⁷, ταυτόχρονα προοιωνίζεται τὴ μελλοντικὴ μόνιμη κατοικία τοῦ Ὁρέστη. Ἀπὸ τὴ στιγμή αὐτὴ καὶ μετὰ ὁ Ὁρέστης ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν πόλη.

2. *Σύναψη γάμου – Διαδικασία ἀναγνώρισης τοῦ Πυλάδη ὡς πόσεως τῆς Ἠλέκτρας*

Ἀμέσως μετὰ, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἰέρειας Ἴφιγένειας στρέφεται πρὸς τὸν γάμο τοῦ Πυλάδη μὲ τὴν Ἠλέκτρα³⁹⁸. Ἀκολουθεῖ ἐκ νέου ἓνα εἶδος ἀνάκρισης. Τὶς ἐρωτήσεις τῆς ἰέρειας δὲν τις ἀπαντᾷ ὅμως ὁ ἴδιος ὁ νέος ποὺ παντρεύεται ἀλλὰ ὁ ἐξάδελφός του, ὁ Ὁρέστης. Πρόκειται γιὰ τὶς ἀκόλουθες ἐρωτήσεις:

- Ποιὸς εἶναι ὁ τόπος καταγωγῆς του; (στ. 916)
- Ποιὸ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του; (στ. 916)
- Ποιὸ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τῆς μητέρας του; (918)
- Πρέπει νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ὅτι ἀνήκει στὸ ἴδιο γένος μὲ αὐτὸ τῆς ἰέρειας (ὁμογενὴς ἐμός;) (στ. 918)
- Ὁ ἐξάδελφός του πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴ συγγενεία του πρὸς τὸν γαμπρὸ (στ. 923)

397. PARKER, *Θρησκεία*, σ. 63.

398. Ὁ Πυλάδης, ὅπως εἰπώθηκε, δέχεται νὰ διαιωνίσῃ τὸν πατρικὸ οἶκο νυμφευόμενος τὴν Ἠλέκτρα.

“Υστερα από τις θετικές απαντήσεις του εξαδέλφου Όρέστη, η ιέρεια απευθύνεται προς τον υποψήφιο γαμπρό Πυλάδη αναφωνώντας: *χαῖρ’, ὦ πόσις μοι τῆς ἐμῆς ὀμοσπόρου* (στ. 922). Ο Πυλάδης ανακηρύσσεται πλέον επίσημα *πόσις*, δηλαδή κύριος και σύζυγος τῆς Ἡλέκτρας.

3. Συμμετοχή τοῦ Όρέστη ὡς νέου πολεμιστῆ και ὡς τρίχρονου ἀγοριοῦ στήν ἐορταστική κοινότητα τῆς πόλης – Οἱ Χόες

Ο Όρέστης, παρόλο πού σύμφωνα με τήν παραπάνω ἐρμηνεία μας ἔχει γίνει ἤδη ὀπλίτης, παραμένει φυσικά σημαδεμένος ἀπό τὸ μῖασμα. Ἀκολουθεῖ ἡ «μακροσκελής ρῆσις» (στ. 939-986) τοῦ Όρέστη πού ἀπαριθμεῖ τις δοκιμασίες του (*πολλῶν πόνων*, στ. 939) πρὶν και μετὰ τὴ δίκη του στὸν Ἄρειο Πάγο³⁹⁹.

Ἀμέσως μετὰ τὸν γάμο τοῦ Πυλάδη ὁ Όρέστης αὐτοπαρουσιάζεται ὡς «Ur-guest»⁴⁰⁰ και ἰδρυτῆς τῆς τελετουργίας τῶν Χοῶν κατὰ τὴ δευτέρη ἡμέρα τῶν Ἀνθεστηρίων (στ. 947-960)⁴⁰¹. Σὲ παλιότερη ἐποχή, ὅπως διηγείται ὁ Όρέστης, ἐνῶ στήν Ἀθήνα γιόρταζαν τὰ Ἀνθεστήρια, φτάνει ὁ ἴδιος στήν πόλη γιὰ νὰ δικαστεῖ στὸν Ἄρειο Πάγο. Ἐδῶ ὁ Όρέστης σχετίζεται με δύο φαινόμενα: πρῶτον με ἕνα, γιὰ τὰ δεδομένα ὄχι μόνο τῆς ἀρχαϊκῆς⁴⁰² ἀλλὰ και τῆς κλασσικῆς και ὑστεροκλασσικῆς⁴⁰³ Ἀττικῆς, ἀσυνήθιστο συμπόσιο και δεύτερον με ἕναν διαγωνισμό οἰνοποσίας, πού ἀποτελοῦσε τὸ κεντρικὸ σημεῖο τῆς ἐορτῆς τῶν Χοῶν⁴⁰⁴.

Πέντε εἶναι ἐδῶ τὰ καθαρῶς «ἀντι-συμποτικά» χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ συμποσίου/διαγωνισμοῦ οἰνοποσίας, ὁ ὁποῖος ἐπίσημα φαίνεται ὅτι τελοῦνταν μὲν στὸ Θεσμοθετεῖο⁴⁰⁵, στήν περίπτωση ὅμως πού ἀφηγεῖται ὁ Εὐριπίδης λάμβανε χώρα σὲ ἰδιωτικούς οἴκους (*οἴκων ὄντες ἐν ταύτῳι στέγει*, στ. 950)⁴⁰⁶:

399. WHITMAN, *Εὐριπίδης*, σ. 45.

400. HAM, *Male Maturation*, σ. 209.

401. Τὸν συσχετισμὸ τοῦ γάμου με τις Χόες παρατήρησε ἤδη ἡ SIMON (Antheserien-Skyphos, σ. 20 σημ. 81), ἀναφερόμενη στήν περίπτωση τῆς οἰνοποσίας πού περιγράφει ὁ Ἀριστοφάνης στους *Ἀχαρνῆς*: Ἐὰν δὲν ὑπῆρχε τὸ ἔθιμο νὰ τελοῦνται γάμοι τὴν ἡμέρα τῶν Χοῶν, δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος νὰ κάνει αὐτὸν τὸν συσχετισμὸ ὁ Ἀριστοφάνης.

402. Γιὰ τὸ ἀρχαϊκὸ συμπόσιο βλ. H. MATTHÄUS, *Das griechische Symposion und der Orient, Nürnberger Blätter zur Archäologie*, 16, 1999-2000, σ. 42-46, με παλαιότερη βιβλιογραφία.

403. Στὸ ἐπίσημο ἀττικὸ συμπόσιο ὅπως τὸ περιγράφει ὁ Πλάτων (*Συμπόσιο*, 175b 6), οἱ συμποσιαστὲς κάθονταν ὁ ἕνας δίπλα στὸν ἄλλον (*παραιθέμενοι*) και ἔπιναν κρασί, με ἀποτέλεσμα νὰ μεθοῦν.

404. DEUBNER, *Feste*, σ. 96-99· PARKE, ὁ.π. (σημ. 136), σ. 114-115· SIMON, *Festivals of Attica. An Archaeological Commentary*, Madison/Wisconsin 1983, σ. 95· AUFFARTH, «*Schöpfung*», σ. 211· HAMILTON, *Choes*, σποραδικά· BURKERT, *Homo Necans*, σ. 241-250· CROPP, *Commentary*, σ. 231.

405. DEUBNER, *Feste*, σ. 99. Ο AUFFARTH («*Schöpfung*», σ. 211 σημ. 10) κλίνει ἀντίθετα πρὸς τὴ βασιλείο στοὰ ὡς τόπο τέλεσης τοῦ διαγωνισμοῦ.

406. AUFFARTH, «*Schöpfung*», σ. 212.

α) Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πάγια πρακτικὴ τοῦ συμποσίου, ὁ Ὀρέστης εἶναι ἀπρόσκλητος (*οὐδείς ξένων ἐκὼν ἐδέξαθ'*, στ. 947).

β) Οἱ συμμετέχοντες δὲν ἔτρωγαν στὰ συνηθισμένα κοινὰ τραπέζια τοῦ συμποσίου⁴⁰⁷. Ἡ ὑποδοχὴ (*ξένια*, στ. 949) τοῦ Ὀρέστη γίνεται σὲ *μονοτράπεζα* (στ. 949), δηλαδή ὁ καθένας πού συμμετεῖχε εἶχε τὸ δικό του τραπέζι⁴⁰⁸.

γ) Οἱ συμμετέχοντες δὲν ξάπλωναν σὲ ἀνάκλιντρα ἀλλὰ κάθονταν σὲ δίφρους⁴⁰⁹. Ὅπως, κατὰ τὴ γνώμη μας, σωστὰ παρατήρησε ὁ Bremmer, τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ ἐθίμου καὶ πρέπει νὰ ἀνάγεται εἴτε στὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ εἴτε σὲ παλαιὰ κρητικὰ ἔθιμα⁴¹⁰. Ἀποσπάσματα τοιχογραφιῶν ἀπὸ τὴν αἴθουσα τοῦ θρόνου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου δείχνουν ἐξάλλου ὅτι τὸ ἔθιμο ὑπῆρχε καὶ στὴν ἐποχὴ τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων⁴¹¹, ὅπου λάμβανε χώρα σὲ ἀνακτορικὸ καὶ ταυτόχρονα θρησκευτικὸ περιβάλλον. Ἡ ἀρχαιότητα αὐτῆ τοῦ ἐθίμου ἔρχεται σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Θουκυδίδη ὅτι τὰ Ἀνθεστήρια ἦταν μία ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες ἀττικὲς ἐορτές⁴¹².

δ) Ὁ κάθε συμμετέχων εἶχε καὶ ἀπὸ ἓνα ἀγγεῖο πού τὸ ἔφερνε μόνος του (*ἄγγος ἴδιον*, στ. 953). Πρόκειται γιὰ ἓναν χοῦ (*χοῆρες ἄγγος Παλλάδος*, στ. 960) χωρητικότητας τριῶν περίπου λίτρων⁴¹³. Ἀντίθετα στὸ συμπόσιο ὑπῆρχε ἓνας χοῦς γιὰ ὅλους. Τὸ ἀγγεῖο ὅμως ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔπιναν τὸ κρασί δὲν ἦταν ὁ χοῦς ἀλλὰ, σύμφωνα μὲ τὴν εἰκονογραφικὴ ἀνάλυση τῆς Simon, ὁ σκύφος⁴¹⁴.

407. HAMILTON, *Choes*, σ. 114.

408. BURKERT, *Homo Necans*, σ. 243.

409. SIMON, *Anthesterien-Skyphos*, σ. 21 σημ. 87-92 πίν. 7 ἀρ. 3 (χοῦς στὴ Villa Giulia, Ρώμη).

410. J. BREMMER, *Adolescents, Symposion, and Pederasty*, σέ: O. Murray (ἐπιμ.), *Symptotica. A Symposium on the Symposion*, Oxford 1990, σ. 137· AUFFARTH, «*Schöpfung*», σ. 212 σημ. 16.

411. J. C. WRIGHT, *A Survey of Evidence for Feasting in Mycenaean Society*, *Hesperia*, 73, 2004, σ. 163 εἰκ. 13· E. SHANK, *Decorated Dining Halls*, σέ: A. Hitchcock – R. Laffineur – J. Crowley (ἐπιμ.), *Dais. The Aegean Feast. Proceedings of the 12th International Aegean Conference*, University of Melbourne, Centre for Classics and Archaeology, 25-29 March 2008, *Aegaeum*, 29, Liège-Texas 2008, σ. 102 πίν. XVI· G. NORDQUIST, *Feasting: Participation and Performance*, αὐτόθι, σ. 107-108 (ἄρρενες συμποσιαστὲς καθισμένοι σὲ δίφρους κρατοῦν κύλικες ὑπὸ τὴ συνοδεία μουσικῆς, ἐνῶ στὴν ἴδια συνάφεια ἀπεικονίζεται ταῦρος ἔτοιμος γιὰ θυσία).

412. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, II, 15.

413. DEUBNER, *Feste*, σ. 96 σημ. 9· AUFFARTH, «*Schöpfung*», σ. 211 σημ. 11· BURKERT, *Homo Necans*, σ. 243 σημ. 18.

414. SIMON, *Anthesterien-Skyphos*, σ. 9-10. Ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (*Quaest. Conv.*, 1.1.2 [613b] = HAMILTON, *Choes* 17. 156 ἀρ. T16) ἀναφέρει ὡς ἀγγεῖο πόσης τοῦ κρασιοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Χοῶν τὴν «κύλικα». Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐριπίδη ὅμως καὶ πέρα ἢ ὀνομασία «κύλικα» προσδιόριζε πολλὰς φορές τὸν σκύφο, βλ. SIMON, *Anthesterien-Skyphos*, σ. 9 σημ. 16. Λιγότερο πιθανὴ μᾶς φαίνεται ἡ ἄποψη τοῦ HAMILTON (*Choes*, σ. 115) ὅτι οἱ συμμετέχοντες ἔπιναν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν χοῦ ἢ ἀπὸ ἓναν σκύφο μεγάλης χωρητικότητας.

ε) Κατά τη διάρκεια του διαγωνισμού της οίνοποσίας⁴¹⁵ επικρατούσε σιωπή (σιγή, στ. 951), πού υποδηλώνει θρησκευτική⁴¹⁶ και όχι εϋθυμη ατμόσφαιρα. Αὐτὸς ὁ διαγωνισμὸς οίνοποσίας ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντίθεση πρὸς τὸν εϋθυμο, «κλασικοῦ συμποσιακοῦ χαρακτήρα» διαγωνισμὸ τῆς οίνοποσίας γιὰ τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Ἀριστοφάνης στοὺς *Ἀχαρνῆς* (425 π.Χ.) ὅτι ἔλαβε χώρα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν Χοῶν καὶ κατέληξε στὴ μέθη τοῦ νικητῆ Δικαιόπολη⁴¹⁷.

Ὅπως εϋστοχα σημείωσε ὁ Cropp, στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ὀρέστης «begins to be integrated into Athenian society (and mythology) through the peculiar mechanisms of the civic-religious ritual»⁴¹⁸. Μὲ τὸν ὄρο «Athenian society» δὲν νοεῖται ἡ κοινότητα ὡς ἔνωση τῶν πολεμιστῶν τοῦ προηγούμενου σταδίου ἀλλὰ ἡ «ἑορταστικὴ κοινότητα» («Festgemeinschaft») τῆς Ἀθήνας. Ὁ συσχετισμὸς μὲ τὸν Διόνυσο, δηλαδὴ ἡ ἄδεια τῆς κατανάλωσης τοῦ κρασιοῦ πού δίνεται ἀπὸ τὸν ἄρχοντα βασιλέα στὸν ὀπλίτη Ὀρέστη, πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς σημαντικὸ βῆμα γιὰ τὴν εἰσαγωγή τοῦ νέου ἄνδρα στὸν κύκλο τῶν ἐνήλικων ἀνδρῶν⁴¹⁹. Τὴν ἴδια ἡμέρα ὡς μελλοντικοὶ συμποσιαστές, δηλαδὴ πολίτες, παρουσιάζονται στὴ φρατρία καὶ τὰ τρίχρονα ἀγόρια⁴²⁰.

Στὸ ἴδιο συμπέρασμα καταλήγει καὶ ὁ Burkert ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλο δρόμο, ἐξηγώντας τὴ σιωπὴ, τὰ ξεχωριστὰ τραπέζια καὶ τὶς ἴσες ποσότητες κρασιοῦ μὲ τὴν ατμόσφαιρα τῆς «μιαρᾶς ἡμέρας»⁴²¹ τῶν Χοῶν καὶ δίνοντας ἔμφαση στὸν

415. Τὸ ὅτι γίνονταν διαγωνισμὸς οίνοποσίας φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔκφραση ἐς δ' ἄγγοις ἴδιον ἴσον ἅπασι Βακχίου μέτρημα πληρώσαντες (στ. 953-954). Πρβ. καὶ HAMILTON, *Choes*, σ. 24, 83: «the drinking contest by its nature requires a standard quantity for each participant». Ὁ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ (*Ἀχαρνῆς*, στ. 1001) ἀναφέρει ὅτι ἡ πόση (σωστότερα ἢ ἔναρξη τῆς οίνοποσίας) γίνονταν ὑπὸ τὸν ἦχο τῆς σάλπιγγας.

416. HAMILTON, *Choes*, σ. 24· BURKERT, *Homo Necans*, σ. 243 σημ. 21.

417. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Ἀχαρνῆς*, στ. 959-1234· HAMILTON, *Choes*, σ. 10-15· BURKERT, *Homo Necans*, σ. 243-244.

418. CROPP, *Commentary*, σ. 231.

419. Ἡ βασικὴ ιδέα εἶναι ὅτι ἡ κατανάλωση τοῦ κρασιοῦ ἦταν δικαίωμα τῶν ἀνδρῶν καὶ ὄχι τῶν παιδιῶν, βλ. P. SCHMITT-PANTEL, *La cité au banquet. Histoire des repas publics dans les cités grecques*, Paris-Rome 1992, σ. 76-77. Γενικὰ γιὰ τὸν συσχετισμὸ τοῦ Διονύσου μὲ τοὺς νέους στὴν ἀγγειογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς βλ. I. SCHEIBLER, *Bild und Gefäß. Zur ikonographischen und funktionalen Bedeutung der attischen Bildfeldamphoren*, *JdI*, 102, 1987, σ. 100-118: «Wo Dionysos auf solchen Gefäßen dargestellt ist, wäre er als Schutzgott der Jugend, der Geschlechterfolge, des Wachstums der menschlichen Gesellschaft zu verstehen» (αὐτόθι, σ. 118)· WALDNER, *Initiation*, σ. 146-147. Ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν νέων αὐτῶν ἐμφανίζεται πάνω σὲ ἄλογα, νὰ φέρει ὄπλα ἢ μόλις νὰ ἔχει ἐπιστρέψει ἀπὸ τὸ κυνήγι. Οἱ νέοι αὐτοὶ εἶναι συνήθως ἀγένειοι.

420. WALDNER, *Initiation*, σ. 148.

421. ΦΩΤΙΟΣ, λ. μιαρᾶ ἡμέρα. Ἡ ἡμέρα αὐτῆ, ὅπου ὄλα τὰ ἱερὰ τῶν ὀλύμπιων θεῶν ἦταν κλειστὰ (βλ. AUFFARTH, «*Schöpfung*», σ. 241), ἦταν ταυτόχρονα καὶ ἡ ἡμέρα τῆς ἐπίσκεψης τῶν ψυχῶν τῶν

θυσιαστήριο χαρακτήρα της πόσης του νέου κρασιού. Έδω, σύμφωνα με τον Burkert, διαφαίνεται μια ένοχη των Αθηναίων, ή όποια είναι σαφέστερη στην περίπτωση του δεύτερου αιτιολογικού μύθου της έορτής όπου δολοφονούνται οι Αιτωλοί που έφεραν το κρασί στην Αθήνα⁴²². Στόν μύθο αυτό το κρασί των Αιτωλών το έφηυρε ό Όρεσθεύς, όνομα που ήχει παρόμοια με αυτό του Όρέστη⁴²³. Όπως και στην περίπτωση του μύθου του Ίκαρίου και της Ήριγόνης, το κρασί συσχετίζεται και έδω με το αίμα. Η τελετουργία των Χοών άποτελεί, συνεπώς, συμβολική επανάληψη μιās αίματηρης τελετουργίας, μιā ένοχη θανάτου που όρίζει την τάξη της ζωής⁴²⁴. Η συμμετοχή στην κατανάλωση του κρασιού κατά τη διάρκεια των Χοών είναι, συνεπώς, μύηση στη συμβολική ένοχη της κοινότητας⁴²⁵ που στην ουσία σήμαινε συμμετοχή στην ενήλικη ζωή. Το ίδιο συνέβαινε και με τα άγόρια μόλις γίνονταν τριών χρόνων⁴²⁶. Αρχικά συμμετείχαν στην τελετουργία των Χοών και μισό χρόνο άργότερα παρουσιάζονταν στη φρατρία. Η τελετουργία των Χοών, κατά τον Auffarth, μπορεί να παραλληλιστεί με το χριστιανικό βάπτισμα στη νεότερη Ελλάδα⁴²⁷.

ii. Νέο στάδιο άπομάκρυνσης του ύποψήφιου προς μύηση Όρέστη

1. Το δίκαιο της πόλης (ό Άρειος Πάγος) δέν άπαλλάσσει τον Όρέστη από το μίασμα

Όστόσο, άκόμη και μετά τη συμμετοχή του στην έορταστική κοινότητα της πόλης, ό Όρέστης δέν έχει άπαλλαγεί από το μίασμα. Γι' αυτό στη δίκη του για φόνο που άκολουθεί από τον Άρειο Πάγο, παρόλο που ό Άπόλλων και ή Αθηνά με τίς ψήφους τους τον άθώνουν, οι Έρινύες, δηλαδή υπό αυτήν την έννοια οι εκπρόσωποι του γένους/των προγόνων, έξακολουθούν να τον κυνηγούν (στ. 961-971). Τουτό υποδηλώνει ότι ή συγκατάθεση του γένους/των προγόνων ήταν θεμελιώδους σημασίας για την πλήρη άποδοχή του άγοριού από την πόλη⁴²⁸.

νεκρών, ή ήμέρα που εμφανίζονταν οι Κάρες. Η παρουσία των νεκρών στα ιερά, σύμφωνα με την έλληνική αντίληψη, ήταν δυνατή μόνο υπό τη μορφή των «ήρώων», βλ. AUFFARTH, «Schöpfung», σ. 238· F. PFISTER, *Reliquienkult im Altertum, Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten*, 5, Bd. 2, Gießen 1909-1912, σ. 450-458.

422. HAMILTON, *Choes*, σ. 25, 157-158 άρ. Τ 21.

423. BURKERT, *Homo Necans*, σ. 247 σημ. 36.

424. Αυτόθι, σ. 250.

425. BURKERT, *Homo Necans*, σ. 245· πρβ. και PARKER, *Polytheism*, σ. 313 σημ. 82.

426. Γενικά τα Άνθεστήρια ήταν οικογενειακή έορτή, βλ. AUFFARTH, «Schöpfung», σ. 243.

427. Αυτόθι, σ. 244.

428. Σύμφωνα με την παλιά θρησκευτική αντίληψη του μιάσματος, ό Όρέστης βρίσκεται άκόμα υπό την έπήρεια της θεόσταλτης άρρώστιας του πνεύματος, που γεννάει άναγκαστικά

2. Άσκησιμος

Ὁ Ὀρέστης πάει ἐκ νέου ἐς Φοῖβου πέδον (στ. 972) ἐπιζητώντας νέα συνάντηση μὲ τὸν Απόλλωνα. Ἀκολουθεῖ νηστεία στὰ ἄδυτα (στ. 973). Ἐδῶ ὑποδηλώνεται τὸ κίνητρο τοῦ ἀσκητισμοῦ τοῦ ὑποψήφιου πολίτη. Ὁ Απόλλων δίνει ἐκ νέου τὴν ἐντολὴ γιὰ τὴν κλοπὴ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τὴν ἐγκατάστασή του στὴ γῆ τῆς Ἀθήνας (στ. 977-978).

3. Ἡ πόλη τῶν Ἀθηνῶν ὑπολογίζει τὴ γνώμη τῶν γυναικῶν

Κατόπιν ὁ Ὀρέστης κάνει ἐκκλιση πρὸς τὴν Ἴφιγένεια νὰ τὸν βοηθήσει (στ. 980: *σύμπραξον*). Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ Ἴφιγένεια δὲν ἀποφασίζει μόνη της ἀλλὰ ζητάει τὴ γνώμη τοῦ χοροῦ (στ. 1056, 1072-1073). Ὁ χορὸς σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη σὰν νὰ μὴν ἀποτελεῖται πλέον ἀπὸ *παρθένες* (στ. 130) ἀλλὰ ἀπὸ *γυναῖκες* (*ᾧ φίλταται γυναῖκες, εἰς ὑμᾶς βλέπω*, στ. 1056· *γυναϊκές ἐσμεν*, στ. 1061), δηλαδή ἀπὸ ὠριμες, παντρεμένες γυναῖκες. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἡλικιακῆς κατάστασης τοῦ χοροῦ σὲ αὐτὴν τὴ φάση τοῦ ἔργου δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαία⁴²⁹. Οἱ παντρεμένες γυναῖκες συμβολίζουν τὸν οἶκο, συνεπῶς ἡ ἐντύπωση ποὺ δίνεται εἶναι ὅτι κατὰ τὴ διαδικασίαν τῆς ἀναγνώρισης τοῦ νέου πολίτη ἡ πόλη ζητάει, μέσῳ τῆς βοήθειας τῶν παντρεμένων γυναικῶν⁴³⁰, τὴν ἔγκριση τοῦ οἴκου.

iii. Μυστικὴ ἑορτὴ πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος

Ἀπὸ τὸ Β' στάσιμον καὶ ἐξῆς⁴³¹ ξεκινάει ἡ περιγραφή τῶν κύριων χαρακτηριστικῶν τῆς ἑορτῆς τῆς Ἀρτέμιδος. Τὸ ὄνομα ποὺ εἶχε ἡ ἑορτὴ κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ δὲν παρατίθεται, στὴν ἀρχὴ ὅμως τοῦ ἔργου ἡ Ἴφιγένεια σημειώνει ὅτι τὸ ὁμορφο ὄνομα τῆς *ἑορτῆς* βρίσκεται σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ σκοτεινὴ πλευρὰ τῶν τελετουργιῶν της (στ. 36). Ἔνα ἀπὸ τὰ κεντρικὰ

τὸ ἔγκλημα· J.-P. VERNANT, Ἐντάσεις καὶ ἀμφιλογίες στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ τραγωδία, σέ: *Μύθος καὶ τραγωδία*, σ. 44.

429. Τὴν ξαφνικὴ αὐτὴ ἀλλαγὴ παρατήρησε καὶ ὁ CROPP (*Commentary*, σ. 237), ὁ ὁποῖος ὅμως χαρακτηρίζει τὴν ἔκφραση «inauthentic».

430. Εἰδικὰ ἡ ἔκφραση *σ' ἰκνοῦμαι ...γονάτων* (στ. 1069-1070) θυμίζει τὶς συμβουλὲς τῆς Ναυσικᾶς στὴ χώρα τῶν Φαιάκων γιὰ τὸ πῶς πρέπει νὰ φερθεῖ ὁ Ὀδυσσεύς μπροστὰ στὴ βασίλισσα Ἀρήτη, τὴ σύζυγο τοῦ Ἀλκίνοου, προκειμένου νὰ φτάσει στὴν πατρίδα του: νὰ τῆς ἀγκαλιάσει τὰ γόνατα (*Ὀδύσεια*, ζ, στ. 66-77, 139-171). Πὰ τὸν ἰκετευτικὸ χαρακτήρα τῆς στάσης καὶ τὴ σύνδεσή του μὲ τὶς γυναῖκες κυρίως στὴν τέχνη τῆς κλασικῆς ἐποχῆς βλ. A. KLÖCKNER, *Votive als Gegenstände des Rituals – Votive als Bilder von Ritualen. Das Beispiel der griechischen Weihreliefs*, σέ: J. Mylonopoulos – H. Roeder (ἐπιμ.), *Archäologie und Ritual. Auf der Suche nach der rituellen Handlung in den antiken Kulturen Ägyptens und Griechenlands*, Kolloquium Heidelberg 2004, Wien 2006, σ. 146-147, σημ. 43.

431. Πρόκειται γιὰ τὸ 5ο χρονικὸ μας πλαίσιο.

σημεία τῆς ἑορτῆς φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ τελετουργία τῆς κλοπῆς, τοῦ καθαρμοῦ, τῆς ἀνεύρεσης καὶ τῆς ἐπανατοποθέτησης τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς στὸν ναὸ τῆς.

Μὲ βάση τὸ κείμενο τὰ στάδια αὐτῆς τῆς ἑορτῆς τὰ ὁποῖα ἀφοροῦσαν ἄρρενες συμμετέχοντες πρέπει νὰ ἦταν τὰ ἑξῆς:

1. Ἡ κήρυξη τῆς ἑορτῆς

Ἔνας κήρυκας (*τιν' ὅστις σημανεῖ*) ἀνακήρυττε τὴν ἑορτὴ διατάζοντας νὰ μὴ βγεῖ κανένας ἀπὸ τὸ σπίτι του (στ. 1209-1210). Ἡ ἑορτὴ, λοιπόν, ἦταν μυστικὴ καὶ γινόταν μακριὰ ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ τῆς κοινότητος.

2. Ἐξαγνισμὸς τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸν ἄρχοντα

Ὁ ἄρχοντας τῆς Ταυρίδας Θεᾶς ἐξάγνιζε μὲ ἀναμμένο πυρσὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος (*ἄγνισον πυρσῶι μέλαθρον*, στ. 1216).

3. Πομπὴ πρὸς τὴ θάλασσα

Ἀκολουθοῦσε πομπή, ὅπου τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς συνοδευόταν πρὸς τὴ θάλασσα:

Τὸ Δ' ἐπεισόδιο ξεκινάει μὲ τὴν ἀπαγωγή τοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τὸν ναὸ (στ.: 1157-1158: *μεταίρεις ... ἄγαλμ' ἐν ὠλέναις*);. Ἡ ἱέρεια μετέφερε τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς ἀπὸ τὸ ἄδυτο σὲ κάποιον (ιερὸ) χῶρο κοντὰ στὴ θάλασσα (στ. 1158, 1176, 1191) γιὰ νὰ τὸ ἐξαγνίσει μὲ τὸ νερὸ τῆς θάλασσας⁴³². Ἡ Ἰφιγένεια ἀναφέρει στὸν Θεᾶ ὅτι λόγῳ τοῦ μιάσματος τῶν ξένων (*τὸ τῶν ξένων μῦσος*, στ. 1168) τὸ ξόανο γύρισε στὸ βᾶθρο του ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ (*βρέτας τὸ τῆς θεοῦ πάλιν ἔδρας ἀπεστράφη*, στ. 1165) καὶ ἔκλεισε τὰ μάτια (*ὄψιν δ' ὀμμάτων ξυνήρμοσεν*, στ. 1167). Τὸ θέμα τῆς ἀποστροφῆς καὶ τοῦ κλεισίματος τῶν ματιῶν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος θυμίζει, ὅπως διαπίστωσε πρῶτος ὁ Graf (1979), τὴν περίπτωσι τοῦ ξοάνου τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στὴ Σπάρτη ποὺ γινόταν βαρύτερο ἢ ἐλαφρότερο ἀνάλογα μὲ τὴν ἔντασι τῶν κτυπημάτων. Εἶναι πιθανόν, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Graf, τὸ ξόανο αὐτὸ νὰ φυλασσόταν στὸ ἄδυτο τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου.

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ τὴν παραπάνω διήγησι τῆς Ἰφιγένειας, ἡ πομπὴ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ κατέληγε σὲ ἓνα ἐρημικὸ παραθαλάσσιο μέρος (ὄχι πάντως δίπλα στὸν ναὸ, ποὺ ἦταν καὶ αὐτὸς παραθαλάσσιος, στ. 1196).

432. Ἡ τελετουργία συσχετίζεται ἀπὸ τὴν ἔρευνα συνήθως μὲ ἀνάλογες τελετουργίες ἐξαγνισμοῦ λατρευτικῶν ἀγαλμάτων, κυρίως μὲ αὐτὴν ποὺ λάμβανε χώρα κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Πλυντηρίων (SOURVINOU-INWOOD, *Tragedy*, σ. 302-303). Ἀπὸ τὴν ἑορτὴ τῶν Πλυντηρίων μὲ τὸν τελετουργικὸ καθαρισμό τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος στὸ Φάληρο λείπει, ὡστόσο, τὸ μοτίβο τῆς ἀπαγωγῆς ἀπὸ τοὺς ξένους ποὺ ὑπάρχει στὴν Ἡρα στὴ Σάμο, πρβ. CROPP, *Commentary*, σ. 236, 245.

Στήν πομπή αὐτὴ δὲν συμμετεῖχαν οἱ πολῖτες, ὅπως συνήθως συμβαίνει στὶς πομπές, ἀλλὰ μόνο ἓνας πολὺ συγκεκριμένος ἀριθμὸς ἀτόμων:

– Πρῶτα ἔβγαιναν ἀπὸ τὰ δώματα οἱ ξένοι ποὺ θὰ «θυσιάζονταν», δηλαδὴ οἱ νέοι ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἐνηλικιωθοῦν μὲ τελετουργικὸ τρόπο⁴³³. Οἱ νέοι αὐτοὶ εἶχαν καλυμμένα τὰ μάτια μὲ τὸ πέπλο (στ. 1207).

– Ἀκολουθοῦσαν κάποιοι ἀπὸ τὸ βοηθητικὸ προσωπικὸ τοῦ ναοῦ (ἄγνωστο ἂν ἦταν ἄνδρες ἢ γυναῖκες) ποὺ ἔφερναν διάφορα ἀπροσδιόριστα ἀφιερῶματα γιὰ τὴ θεά, *θεᾶς κόσμους* (στ. 1223), ὅπως ἀναφέρονται.

– Κάποιοι ἄλλοι ἀπὸ τὸ προσωπικὸ τοῦ ναοῦ ἔφερναν νεογέννητα ἀρνιά, τὰ ὁποῖα θὰ σφάζονταν στὴ συνέχεια γιὰ νὰ ξεπλυθεῖ μὲ τὸ αἷμα τους τὸ μῖσμα τοῦ φόνου (στ. 1223-1224: *νεογνούς τ' ἄρνας, ὡς φόνωι φόνον / μυσαρὸν ἐκνίψω*). Ἡ σφαγὴ τῶν νεογέννητων ἀρνιῶν γιὰ τὸν καθαρμὸ τοῦ μητροκτόνου Ὀρέστη σὲ σχέση μὲ τὴ θάλασσα θυμίζει τὸν καθαρμὸ τῶν μυστῶν μὲ αἷμα χοίρου ποὺ λάμβανε χώρα στὴ θάλασσα κατὰ τὰ ἔλευσῖνια μυστήρια.

– Στὴ συνέχεια κάποιοι ἄλλοι κρατοῦσαν ἀναμμένες λαμπάδες (στ. 1224), πράγμα ποὺ ἴσως σημαίνει ὅτι ἡ τελετουργία τῆς θυσίας γινόταν τὴ νύχτα.

– Τέλος, ὅλα ὅσα εἶχαν ἀκόμη ὀριστεῖ γιὰ τὸν ἐξαγνισμό τῆς θεᾶς καὶ τῶν ξένων⁴³⁴.

– Ἀπὸ τὴν πομπὴ ἀποκλείονταν οἱ ἀκόλουθες τρεῖς κατηγορίες ἀτόμων⁴³⁵: α) ὅσοι ἐπρόκειτο νὰ τελέσουν ἱεροπραξία καθαρότητας (στ. 1227), β) ὅσα ἄτομα ἐτοιμάζονταν νὰ συνάψουν γάμο (στ. 1228), καὶ γ) ὅσες γυναῖκες ἦταν ἔγκυοι (στ. 1228), δηλαδὴ ὅσα ἄτομα βρισκόνταν σὲ φάση ποὺ ἀποτελεῖ μεταίχμιο⁴³⁶.

4. Μυστικὲς τελετουργίες καθαρμοῦ

Μόλις ἔφταναν στὴ θάλασσα, τελοῦνταν μυστικὲς τελετουργίες (*τᾶρρηθ'*, στ. 1198) καθαρτήριου χαρακτήρα, τῶν ὁποίων ἡ θεά ἀπαγορευόταν στοὺς πολῖτες (*μηδέν' εἰς ὄψιν πελάζει*, στ. 1211). Ὅσοι συμμετεῖχαν (οἱ μύστες;) ἐνωθῆσαν φόβο καὶ κάθονταν σιωπηλοὶ (*φόβωι δ' ἄ μὴ χρῆν εἰσορᾶν καθήμεθα σιγῆι*, στ. 1342-1343).

Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῶν τῶν καθαρτήριων τελετουργιῶν ἐξαγνίζονταν συνολικὰ τρεῖς κατηγορίες ἀτόμων καὶ ἱερῶν ἀντικειμένων:

– ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Πυλάδης, δηλαδὴ οἱ μiasμένοι ξένοι (στ. 1225),

– τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα, δηλαδὴ ἡ ἴδια ἡ θεά Ἄρτεμις (στ. 1179, 1225, 1315-1316),

433. ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις*, στ. 1222: *τούσδ' ἄρ' ἐκβαίνοντας ἦδη δωμάτων ὀρῶ ξένους*.

434. Αὐτόθι, στ. 1224-1225: *τά τ' ἄλλ' ὅσα / προυθέμην ἐγὼ ξένοισι καὶ θεᾷ καθάρσια*.

435. Αὐτόθι, στ. 1229: *φεύγετ', ἐξίστασθε, μὴ τωι προσπέσει μύσος τόδε*.

436. CROPP, *Commentary*, σ. 247. Πρβ. καὶ DILLON (*Girls*, σ. 250-251), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν ἐγκύων ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς τελετουργίες ὡς μὴ τυπικὴ πρακτικὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα.

– ή Ίφιγένεια, δηλαδή ή *ιέρεια*⁴³⁷.

Ὁ καθαρμὸς τῶν μiasμένων ξένων ἔπρεπε νὰ γίνεῖ μὲ ἀγνὸ νερὸ (στ. 1191). Τὸ νερὸ αὐτὸ δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι γλυκὸ, ἀλλὰ ἀλμυρὸ, τῆς θάλασσης, γιατί ἡ θάλασσα κλύζει πάντα τάνθρώπων κακὰ (στ. 1192-1193). Ἐπίσης ὁ φόνος ἔπρεπε νὰ ξεπλυθεῖ μὲ αἷμα νεογέννητου ἀρνιοῦ (στ. 1223-1224). Ὁ καθαρμὸς τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος γινόταν στὸν ἀγνὸ καθαρὸ ἀέρα (*σεμνὸν γ' ὑπ' αἰθέρ', ὡς μεταστήσω φόνου*, στ. 1177). Μπροστὰ στὴ θάλασσα (*ἀκτὰς ...θαλασσίας*, στ. 1327) γινόταν ὡστόσο καὶ ἕνας ἄλλος ἀπόρρητος καθαρμὸς: μέσῳ τῆς φωτιᾶς (*ὡς ἀπόρρητον φλόγα / θύουσα καὶ καθαρμὸν ὄν μετώιχeto*, στ. 1331-1332). Σὲ συνάρτηση μὲ τὸν ἐξαγνισμό μὲσῳ τῆς φωτιᾶς ἀναφέρεται ὅτι ἡ *ιέρεια* Ίφιγένεια ἔβγαξε μία κραυγὴ, ἔλεγε κάποια ἀκατάληπτα λόγια καὶ ἔκανε κάποια μαγικὰ γιὰ νὰ ξεπλύνει τὸν φόνο (στ. 1337-1338: *ἀνωλόλυξε καὶ κατῆιδε βάρβαρα / μέλη μαγεύουσ', ὡς φόνον νίζουσα δῆ*).

Γιὰ τὸν καθαρμὸ κάθε κατηγορίας φαίνεται, λοιπόν, ὅτι χρησιμοποιοῦνταν καὶ διαφορετικὰ στοιχεῖα: γιὰ τοὺς μiasμένους ξένους ἡ θάλασσα καὶ τὸ αἷμα, γιὰ τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα ὁ ἀέρας. Ἡ φωτιὰ ἀναφέρεται σὲ συνάρτηση μὲ τὴν *ιέρεια*, ἀλλὰ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν χρησιμοποιοῦνταν στὸν ἐξαγνισμό τῶν ἀγοριῶν⁴³⁸.

5. Κεντρικὴ θυσία: μίμηση ἀνθρωποθυσίας

Μετὰ τὸν καθαρμὸ μὲ τὸ θαλασσινὸ νερὸ, τὸ αἷμα, τὸν ἀέρα καὶ τὴ φωτιὰ, ἀκολουθοῦσε τὸ τελικὸ στάδιο τοῦ καθαρμοῦ, ποῦ ἦταν ἡ ἀνανέωση τοῦ μύστη μέσῳ τῆς συμβολικῆς ἀνθρωποθυσίας. Ἡ ἀναγέννηση τοῦ μύστη παριστανόταν μὲ δραματικὸ τρόπο. Πρόκειται, ὅπως εἶδαμε κατὰ τὴν παράθεση τῆς ἱστορίας τῆς ἔρευνας, γιὰ ζωντανὴ μίμηση τῆς πράξης θανάτου τοῦ μύστη, γιὰ εἰκονικὴ ἀνθρωποθυσία. Ἡ βασικὴ ιδέα, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ὅτι ὁ μύστης πρέπει νὰ ἀποβάλλει τὸν παλιὸ του ἑαυτὸ πρὶν ἀποκτήσει τὸν καινούργιο.

Ὅπως ἀναφέρθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου, τὸ μέρος ὅπου γινόταν ἡ τέλεση τῆς (συμβολικῆς) ἀνθρωποθυσίας ἦταν ὁ βωμὸς τῶν μελάθρων τῆς θεᾶς (στ. 72). Ἡ διαικασία περιγράφεται ὡς ἐξῆς: Ἡ *ιέρεια* δὲν «σκότωνε» ἢ ἴδια τὰ θύματα, ἀλλὰ

437. Τὸ ὅτι ἐξαγνίζεται καὶ ἡ Ίφιγένεια δὲν ἀναφέρεται ρητῶς μέσα στὸ ἔργο, ὑποδηλώνεται ὁμως ἀπὸ τὸν ἐξῆς συλλογισμό: Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἔργου κανεὶς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀγγίξει τὴν Ίφιγένεια (στ. 798-799: *ξέν', οὐ δικαίως τῆς θεοῦ τὴν πρόσπολον / χραίνεις, ἀθίκοις περιβαλὼν πέπλοις χέρας*). Ἡ Ίφιγένεια παραμένει, συνεπῶς, ὡς τὸ τέλος μiasμένη. Ὁ Ὀρέστης θὰ τὴν τοποθετήσῃ πάνω στὸν ἀριστερὸ τοῦ ὤμο (στ. 1381) μόλις στὸ τέλος τοῦ ἔργου γιὰ νὰ ἀνέβῃ στὸ πλοῖο καὶ νὰ ἐξαφανιστεῖ.

438. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἔρχονται σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ στοιχεῖο γῆ, τὸ ὁποῖο στὸ Γ' στάσι-μο φέρεται νὰ νικᾶται ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα (στ. 1234-1283).

τὰ ράντιζε στὰ μαλλιά (στ. 622: *χαίτην ἀμφὶ σὴν χερνίβομαι*)⁴³⁹. Τὴ θυσία τὴν τελοῦσαν ἄλλοι (ἄνδρες) ποὺ βρίσκονταν μέσα στους δόμους (στ. 624). Παράλληλα ἀκουγόταν μοιρολόι ἀπὸ ομάδα γυναικῶν (στ. 644-645: *κατολοφύρομαι σε τὸν χερνίβων ράνισι μελόμενον < > αἱμακταῖς* [χορός]), ποὺ θρηνοῦσε τὸν ἔφηβο ὡς νεκρό. Μετὰ τὸν ὑποτιθέμενο θάνατο τοῦ Ὀρέστη ἢ Ἴφιγένεια θὰ στόλιζε τὸν τάφο του καὶ θὰ ἔρραине τὸ σῶμα μὲ λάδι (στ. 633). Στὴ συνέχεια γινόταν ἡ καύση τοῦ νεκροῦ (*πῦρ ἱερὸν*) ἔνδον (στ. 626) (προφανῶς ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ), ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ ἰέρεια ἔριχνε μέλι στὴν πυρὰ (στ. 635)⁴⁴⁰. Ἡ διαδικασία, λοιπόν, παρουσίαζε μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τὶς νεκρικές τελετουργίες.

6. Ἀθλητικοὶ ἀγῶνες: παγκράτιο καὶ ἀκοντισμὸς

Οἱ στ. 1368-1370 ὑποδηλώνουν ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐορτῆς τῆς Ἀρτέμιδος τελοῦνταν παλαιστικοὶ καὶ ριπτικοὶ ἀγῶνες. Ἡ ἔκφραση *πυγμαὶ δ' ἦταν ἐγκροτούμεναι, καὶ κῶλ' ἀπ' ἀμφοῖν τοῖν νεανίαιν ἅμα ἐς πλευρὰ καὶ πρὸς ἦπαρ* (στ. 1368-1369) ἔχει ἐρμηνευθεῖ ὡς ἀγῶνας παγκρατίου, ἢ ἔκφραση *ἠκοντίζετο* (στ. 1370) πρέπει νὰ ὑπονοεῖ τὸ ἀγώνισμα τοῦ ἀκοντισμοῦ⁴⁴¹.

7. (Ψεύτικη) μάχη

Σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ τοὺς ἀθλητικούς ἀγῶνες ἀναφέρεται καὶ ἡ δευτέρα μάχη μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ταύρων. Ἡ μάχη στὴν ἀκτὴ δὲν γίνεται, ὅπως στὴν πρώτη μάχη στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου, μόνο ἀπὸ τὸν Ὀρέστη καὶ τὸν Πυλάδη, ἀλλὰ κινητοποιεῖ τώρα καὶ τοὺς τοξότες (στ. 1377), οἱ ὁποῖοι πολεμοῦν συλλογικὰ ἐναντίον τῶν βάρβαρων ντόπιων, ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ μάχονται μὲ πέτρες. Συνεπῶς, ἡ μάχη γίνεται πλέον καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρὲς μιὰ κοινωνικὴ πρακτικὴ.

Μὲ βάση τὰ συμφραζόμενα, δὲν πρέπει νὰ πρόκειται γιὰ ἀληθινὴ μάχη ἀλλὰ γιὰ ψεύτικη μάχη, ἕνα εἶδος τελικῆς δοκιμασίας, ἢ ὁποῖα, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν δύο ομάδων νεαρῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στὴ Σπάρτη, εἶχε ὡς στόχο τὴν κλοπὴ ἑνὸς ἀγαθοῦ: στὴ Σπάρτη τῶν τυριῶν, ἐδῶ τοῦ ξοάνου καὶ τῆς ἴδιας τῆς ἰέρειας (*κλέπτοντες ἐκ γῆς ξόανα καὶ θυηπόλους*, στ. 1359). Ἐνδιαφέρον στοιχεῖο: Ὁ ὄπλισμός τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶναι ὁ βαρὺς ὄπλισμός τοῦ ὀπλίτη μὲ τὴν ἀσπίδα ἀλλὰ ὁ ἐλαφρὺς ὄπλισμός τοῦ τοξότη.

8. Οἱ ναῦται, ἡ Ἴφιγένεια καὶ ὁ στρατὸς

Γιὰ πρώτη φορὰ ἀναφέρονται οἱ λέξεις *δόρυ* καὶ *στρατὸς* ἀπὸ τὸν Θόα, ἐνῶ ἐξυμνεῖται ὁ ναυτικὸς ἀθηναϊκὸς λαὸς (στ. 1385) ὡς γνώστης τοῦ ἐπαγγέλματος τῆς ναυτικῆς τέχνης. Ὁ Εὐριπίδης περνάει ἀπὸ τὸν ἄγριο κόσμον τῆς Ταυρίδας

439. DILLON, *Girls*, σ. 246.

440. CROPP, *Commentary*, σ. 215.

441. Αὐτόθι, σ. 256.

στή θάλασσα καὶ στή ναυτική τέχνη. Ὁ Ὀρέστης καὶ οἱ ναῦται του ἔχουν πλέον εἰσαχθεῖ στήν κοινότητα τῶν ἀνδρῶν. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στό ἔργο ὁ Εὐριπίδης ἀναφέρεται στή «γυμνότητα» τοῦ σώματος τῶν ναυτῶν (*γυμνάς ἐκ <πέπλων> ἐπωμίδας*, στ. 1404)⁴⁴².

9. *Ὁμοιότητα τῆς τελετουργίας τῆς κλοπῆς, τοῦ καθαρμοῦ καὶ τῆς ἀναζήτησης τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ταυροπόλου στίς Ἀλές μετὴν παρόμοια τελετουργία τῆς Ἦρας στή Σάμο*

Στό σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ σημειώσουμε τὴ δομικὴ ὁμοιότητα αὐτῆς τῆς ἐορτῆς τῆς Ἀρτέμιδος μετὰ μιὰ ἄλλη ἐορτὴ ποὺ τελοῦνταν στή Σάμο πρὸς τιμὴν τῆς Ἦρας.

Μὲ βάση τὴν ἀφήγηση, ἡ Ἰφιγένεια μεταφέρει τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος στή θάλασσα μετὰ σκοπὸ τάχα νὰ τὸ ἐξαγνίσει, ἐνῶ στήν πραγματικότητα χρησιμοποιοῦν *δόλια τεχνήματ'* (στ. 1335) γιὰ νὰ τὸ κλέψει (στ. 1359) μαζὶ μετὸν ἀδελφὸ τῆς Ὀρέστη καὶ τὸν Πυλάδη, ἐνῶ προσπαθοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸν Θῶα. Στὴν ἀκτὴ περιμένει *Ἀργεῖα πεντηκόντορος*⁴⁴³ (στ. 1123-1124) γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Ἡ Ἰφιγένεια κάνει δῆθεν πῶς τελεῖ τὸν καθαρμὸ καὶ στή συνέχεια, ἀφοῦ διώχνει τοὺς ντόπιους ποὺ παρακολουθοῦσαν τὴν τελετὴ (στ. 1330-1331), ἀνεβαίνει ἐντὸς εὐσέλμου νεῶς (στ. 1383) μαζὶ μετὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος (στ. 1384-1385). Ἡ ἐπιστροφή ὅμως στήν Ἑλλάδα δὲν καθίσταται ἀρχικὰ δυνατὴ ἀφοῦ ξαφνικὸς ἄνεμος σπρώχνει τὸ πλοῖο πίσω πρὸς τὸ λιμάνι (στ. 1394-1395). Ὁ Θῶας, μόλις μαθαίνει τί συμβαίνει, ταραζέται καὶ στέλνει γρήγορα τοὺς βαρβάρους τοῦ πάνω στὰ ἄλογα μετὰ τὴ διαταγὴ *παράκτιοι δραμεῖσθε, κάκβολας νεῶς / Ἑλληνίδος δέξεσθε, σὺν δὲ / τῆι θεῶι σπεύδοντες ἀνδρας δυσσεβεῖς θηράσετε*» (στ. 1424-1425).

Ἡ περιγραφή ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη τῆς κλοπῆς τοῦ ξοάνου καὶ τῆς ἀναζήτησής του ἀπὸ τοὺς ντόπιους βρῖσκει ἕνα καλὸ παράλληλο στὸν θρύλο ποὺ ἀναφέρεται ὁ Μηνόδοτος ὁ Σάμιος καὶ παραθέτει ὁ Ἀθήναιος γιὰ τὴν κλοπὴ τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἦρας στή Σάμο⁴⁴⁴. Σύμφωνα μετὸν μῦθο, τὸ ἄγαλμα κλάπηκε μιὰ νύχτα ἀπὸ Τυρρηνοὺς/Κάρεις πειρατὲς – ὕστερα ἀπὸ ἐντολὴ τῶν Ἀργεῖων – ἀλλὰ, ὅπως καὶ στήν περίπτωση τοῦ Ὀρέστη, τοῦ Πυλάδη καὶ τῆς

442. Γιὰ τὴν ἀνδρική γυμνότητα ὡς χαρακτηριστικὸ τοῦ ἐνήλικου πολίτη, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὰ ἐνδύματα τοῦ γυναικείου οἴκου ποὺ χαρακτηρίζουν «αὐτὸν ποὺ δὲν ἔχει γίνει ἀκόμα ἀνδρας», βλ. WALDNER, *Initiation*, σ. 137, 168-170, 238-239.

443. Ἡ ἀναφορὰ ἐκ μέρους τοῦ Εὐριπίδη τῆς ἀρχαϊκῆς «πεντηκοντόρου» καὶ ὄχι τῆς κλασικῆς τριήρους ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἄλλη μιὰ χρονολογικὴ ἔνδειξη γιὰ τὸ ὅτι ὁ ποιητὴς ἐδῶ ἀναφέρεται σὲ τελετουργίες τοῦ παλαιότερου σταδίου.

444. ΑΘΗΝΑΙΟΣ, *Δειπνοσοφισταί*, XV, 672a-e· H. KYRIELEIS, *The Heraion at Samos*, σέ: N. Marinatos – R. Hägg (ἐπιμ.), *Greek Sanctuaries. New Approaches*, London-New York 1993, σ. 112· DILLON, *Girls*, σ. 135 σημ. 150.

Ίφιγένειας, οί πειρατές στάθηκε αδύνατο νὰ ἀποπλεύσουν ὅσο εἶχαν τὸ ἄγαλμα πάνω στὸ πλοῖο. Οἱ Σάμιοι, ὅπως καὶ οἱ Ταῦροι, τρόμαξαν ὅταν συνειδητοποίησαν ὅτι ἔλειπε τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς τους. Στὴ Σάμο τελικὰ ἦρθε ἡ ἰέρεια (ἡ Ἀδμήτη), πήρε τὸ ἄγαλμα, τὸ καθάρισε ἀπὸ τὸ μῖασμα καὶ τὸ ἐπαναποθέτησε στὸ βᾶθρο του. Σύμφωνα μὲ τὸν Burkert, στὴν περίπτωση τοῦ Ἡραίου τῆς Σάμου ἔχουμε περιγραφή μιᾶς τελετουργίας κλοπῆς/ἐξαφάνισης καὶ ἀνεύρεσης τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος⁴⁴⁵, ἡ ὁποία τελοῦνταν κάθε χρόνο στὸ πλαίσιο μιᾶς ἑορτῆς ποὺ στὴ Σάμο ἀποκαλοῦνταν *Τόναια*⁴⁴⁶. Τὸ πρῶτο στάδιο τῆς τελετουργίας στὴ Σάμο πρέπει νὰ ἦταν ἡ μεταφορὰ τοῦ ἀγάλματος ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς νύχτα, τὸ δεύτερο ἡ ἀνεύρεσή του τὸ πρωὶ καὶ τὸ τρίτο ἡ ἐπαναποθέτησή του στὸν ναό. Καὶ οἱ τρεῖς κατηγορίες προσώπων ποὺ ἐμφανίζονται στὴ Σάμο ὑπάρχουν καὶ στὴν *Ίφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις*: α) οἱ Τυρρηνοὶ/Κάρες πειρατές εἶναι ἐδῶ ὁ Ὀρέστης, ὁ Πυλάδης καὶ οἱ ναῦτες τους (οἱ «ξένοι»), β) οἱ Σάμιοι εἶναι οἱ ντόπιοι Ταῦροι, καὶ γ) σὲ ἀμφότερες τὶς περιπτώσεις ἐμπλέκεται μιὰ ἰέρεια (στὴ Σάμο ἡ Ἀδμήτη, στὴν Ταυρίδα ἡ Ίφιγένεια), ποὺ τελεῖ τὸν καθαρμὸ τοῦ ἀγάλματος.

Κορίτσια

i. Ἡ Ἄρτεμις τῶν Ταύρων ὡς θεὰ τῆς γέννησης παιδιῶν

Στὸ Β' στάσιμο (στ. 1089-1149) γίνεται συσχετισμὸς τῆς Ἀρτέμιδος τῶν Ταύρων μὲ τὴν Ἄρτεμη τῆς Δήλου. Ὅπως καὶ στὴ Δῆλο ἔτσι καὶ στὴν Ταυρίδα ἡ Ἄρτεμις φαίνεται ὅτι λατρευόταν ὡς θεὰ τοῦ τοκετοῦ, ὡς *Ἄρτεμις λοχία* (στ. 1097). Στὴν ἴδια συνάφεια μὲ τὴν Ἄρτεμη λοχία ἀναφέρεται ἡ μητέρα τῆς ἡ Λητώ, ποὺ ἐπιτείνει τὴ φύση τῆς πρώτης ὡς θεότητος τῆς γέννας⁴⁴⁷. Τὰ ἱερὰ δέντρα καὶ τῶν δύο εἶναι ὁ φοίνικας, ἡ δάφνη καὶ τὰ κλαδιὰ τῆς ἱερῆς ἐλιάς⁴⁴⁸.

ii. Κυκλικὸι χοροὶ παρθένων ὑπὸ τὴ συνοδεία μουσικῆς σὲ σχέση μὲ τὸν γάμο

Ἡ ποιητικὴ ἔκφραση τοῦ χοροῦ γιὰ λίμνη μὲ νερὸ ποὺ ἐλίσσεται κυκλικά, ὅπου ὁ μελωδὸς κύκνος ὑπηρετεῖ τὶς Μοῦσες (στ. 1103-1105: *λίμναν θ' εἰλίσσουσαν ὕδωρ / κύκλιον, ἔνθα κύκνος μελωιδὸς Μοῦσας θεραπεύει*) πρέπει νὰ κατανοηθεῖ, ὅπως παρατήρησε ὁ Calame, ὡς κυκλικὸς χορὸς ὁμάδων γυναικῶν

445. BURKERT, *Τελετουργία*, σ. 202-203.

446. ΑΘΗΝΑΙΟΣ, *Δειπνοσοφισταί*, XV, 672e.

447. ΕΥΡΥΠΛΗΣ, *Ίφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις*, στ. 1102: *Λατοῦς ὠδὶνι φίλον*.

448. Αὐτόθι, στ. 1099-1102: *φοίνικα θ' ἀβροκόμαν / δάφναν τ' εὐερνεά καὶ / γλαυκᾶς θαλλὸν ἱερὸν ἐλαί / ας*.

ὑπὸ τῆ μελωδικῆ συνοδείᾳ μουσικῶν ὀργάνων⁴⁴⁹. Οἱ κυκλικοὶ αὐτοὶ χοροὶ τῶν παρθένων συσχετίζονται στὸ ἔργο μὲ εὐδόκιμους γάμους (στ. 1144). Δὲν γίνεται σαφὲς ἂν μὲ τοὺς χοροὺς αὐτοὺς ἐορτάζονταν συγκεκριμένοι γάμοι κάποιων κοριτσιῶν ἢ οἱ χοροὶ ἀποτελοῦσαν ἀπλῶς τὸ στάδιο τῆς συμβολικῆς ἐπανένταξης τῶν κοριτσιῶν στὴν πόλη.

Σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ τὸν κυκλικὸ χορὸ τῶν παρθένων ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη ἡ ἄμιλλα χαρίτων⁴⁵⁰, δηλαδὴ ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν κοριτσιῶν στὴ θελκτικὴ χάρη. Ἡ χάρη αὐτὴ, σύμφωνα μὲ τὸ ἔργο, προερχόταν ἀπὸ τὶς χορευτικὲς κινήσεις τῶν κοριτσιῶν, τὰ ἐνδύματά τους, πού, ὅπως εἶχαμε δεῖ στὸ προηγούμενο στάδιο, εἶχαν ὑφάνει οἱ ἴδιες, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν πλούσια κόμη τους (στ. 1148-1151). Ἡ ἔκφραση ἀβροπλούτου τε χλιδᾶς (στ. 1148) παραπέμπει στὸν πλοῦτο τῶν οἰκῶν αὐτῶν τῶν κοριτσιῶν. Ἄρα ὄχι μόνον τὰ ἀγόρια ἀλλὰ καὶ τὰ κορίτσια σὲ αὐτὴν τὴ φάση φαίνεται ὅτι ἀνήκαν στοὺς κύκλους τῆς ἀριστοκρατίας.

Ἡ ἄμιλλα αὐτὴ, ἡ ὁποία ἔδινε ἔμφαση τόσο στὴ θελκτικὴ χάρη τῶν κοριτσιῶν ὅσο καὶ στὴν ὑφαντικὴ τους ἐπιδεξιότητα, ἐμφανίζεται στὴν οὐσία ὡς ἓνα εἶδος διαγωνισμοῦ μπροστὰ στὰ μάτια τῆς κοινότητος τοῦ τύπου τῶν καλλιστείων⁴⁵¹.

δ. Ἡ διονυσιακὴ πλευρὰ τῆς λατρείας: ὁ Ὁρέστης ὡς Διόνυσος

Ὁ Ὁρέστης ἐμφανίζει τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα πού τὸν συνδέουν μὲ τὸν κόσμον τοῦ Διονύσου, ὅπως αὐτὸς περιγράφεται στὸν 7ο ὁμηρικὸ ὕμνον στὸν Διόνυσον:

1. Ὅπως καὶ ὁ Διόνυσος, ἔτσι καὶ ὁ Ὁρέστης εἶναι ξένος καὶ ἔρχεται (στὴν Ταυρίδα) ἀπὸ τὴ θάλασσα.

2. Κατὰ τὴν ἄφιξή του στὴν Ταυρίδα ἀποκαλεῖται *δαίμων* (στ. 267).

3. Κατὰ τὴν ἔλευσή του στὴν Ταυρίδα εἶναι ὁρατὸς μόνον ἀπὸ τὸν «θεοσεβῆ» βουκόλο, ὄχι ἀπὸ τὸν θρασύ, ἢ ἀσεβῆς ἄποψη τοῦ ὁποίου ἐν τέλει γίνεται ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν κοινότητα.

Ὅπως παρατήρησε ὁ Jean-Pierre Vernant, ὁ Διόνυσος «ἀπαιτεῖ νὰ τὸν βλέπουν»⁴⁵². Αὐτὸν τὸν χαρακτήρα τοῦ ὁρατοῦ πού πρέπει νὰ πάρει ἡ θεϊκὴ του παρουσία ἐκφράζει μὲ ἔμφαση ὁ θεοσεβῆς (στ. 268) βουκόλος στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου. Ἀντίθετα, ὁ μάταιος, ἀνομίαι θρασύς (στ. 275) βουκόλος, ὅπως καὶ οἱ πε-

449. CALAME, ὁ.π. (σημ. 352), σ. 77-79· CROPP, *Commentary*, σ. 241, 243.

450. CROPP, *Commentary*, σ. 243.

451. J.-P. VERNANT, *Ἀνάμεσα στὸν μῦθο καὶ τὴν πολιτικὴ*, Ἀθήνα 2001, σ. 413.

452. J.-P. VERNANT, Ὁ προσωπιδοφόρος Διόνυσος τῶν Βάκχων, σέ: J.-P. VERNANT – P. VIDAL-NAQUET, *Μῦθος καὶ τραγωδία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, Β'*, σ. 296.

ρισσότεροι (τοῖς πλείοσι, στ. 279) ἐξ αὐτῶν, βλέπουν μόνο ὅ,τι εἶναι φανερό στὰ μάτια, δηλαδή μόνο «ναυτίλους δ' ἐφθαρμένους» (στ. 276). Ὁ θρασὺς βουκόλος ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη τὸν θρασὺ Πενθέα στὶς Βάκχες τοῦ Εὐριπίδη⁴⁵³, ὁ ὁποῖος δὲν ἀναγνωρίζει τὸν Διόνυσο ὡς θεό.

4. Στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου στὴν ἀκτὴ ὁ Ὀρέστης εἰσέρχεται στὴν παραζάλη μιᾶς τρέλας, ὅπου συγγέει τὰ βόδια μὲ τὶς Ἐρινύες, βρίσκεται δηλαδή σὲ διονυσιακὴ κατάσταση⁴⁵⁴.

Τὸ κοινὸ τῆς τραγωδίας γνωρίζει τὸ ἀμάρτημα, τὴ δολοφονία δηλαδή τῆς μητέρας του τῆς Κλυταιμνήστρας, καὶ τὸ ψυχολογικὸ ἐπακόλουθό του, τὴν τρέλα, τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ παιζόταν ἡ Ὀρέστεια τοῦ Αἰσχύλου, ὡστόσο ὁ Εὐριπίδης τὸ ἐπαναλαμβάνει. Μαθαίνουμε, λοιπόν, ὅτι μετὰ τὴ δολοφονία τῆς μητέρας του ὁ Ὀρέστης δὲν ἀντέχει καὶ τρελαίνεται, κάτι ἄλλωστε φυσικὸ γιὰ ἕναν ἔντιμο, εὐσυνειδητὸ ἄνθρωπο ὅταν ἔχει διαπράξει τέτοιο ἀμάρτημα⁴⁵⁵.

Ὁ κίνδυνος τῆς τρέλας ἀγγίζει καὶ τὸν Θόα, τὸν ὁποῖο μετὰ τὸ «θαῦμα» στὴν ἀκτὴ παρακαλεῖ ὁ ἀγγελιαφόρος μὲ τὴν ἐξῆς ἐπίκληση: *μὴ 'νταῦθα τρέψῃς σὴν φρέν'* (στ. 1322).

5. Καθὼς ὀρμᾶ στὰ βόδια ὁ μανιακὸς Ὀρέστης παρομοιάζεται μὲ λιοντάρη (Λέων, στ. 297), τὸ κατεξοχὴν ζῶο μὲ τὸ ὁποῖο παρομοιάζεται ὁ Διόνυσος.

6. Ὅπως καὶ ὁ Διόνυσος, ἔτσι καὶ ὁ δαίμων Ὀρέστης ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ κάνει θαύματα: Ὁ αὐτόπτης μάρτυρας βουκόλος διηγείται: *ἀλλ' ἦν ἄπιστον· μυρίων γὰρ ἐκ χερῶν / οὐδεὶς τὰ τῆς θεοῦ θύματ' ἠτύχει βαλῶν* (στ. 328-329). Πρόκειται γιὰ ἕνα θαῦμα ποὺ μπορεῖ νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ Διονύσου⁴⁵⁶. Τὸ ἐπιφώνημα *θαῦμα* μνημονεύεται ἐκ νέου στὸν στ. 1321.

7. Ὡς ἰδρυτὴς τοῦ συμποσίου τῶν Χοῶν τὴ δευτέρη ἡμέρα τῶν Ἀνθεστηρίων ὁ Ὀρέστης ἐμφανίζει μιὰ ἰδιαίτερη σχέση μὲ τὸν Διόνυσο ὡς τὸν θεὸ τοῦ κρασιοῦ. Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, ὁ Ὀρέστης ἔχει συσχετιστεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα καὶ μὲ τὸν Αἰτωλὸ Ὀρεσθέα, ὁ ὁποῖος ἔφερε στοὺς Ἀθηναίους τὸ κρασί.

453. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Βάκχαι*, στ. 270 (κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Τειρεσία).

454. Ὅπως ἤδη παρατήρησε ὁ BIERL (Orestes), τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα τοῦ Ὀρέστη, στὸ ὁποῖο ἐνυπάρχει ἡ λέξι *ὄρος* (LESKY, ὁ.π., σημ. 150, σ. 966), δηλώνει τὴν ἀγριότητα τῆς φύσης. Πὰ τὴ σχέση αὐτὴ βλ. καὶ LONSDALE, *Dance*, σ. 306 σημ. 102. Ὁ BURKERT (ὁ.π. [σημ. 143], σ. 119) ἀποκαλεῖ τὸν Ὀρέστη «der "Mann vom Berg"».

455. Τὸ ὅτι εἶχε ἔντιμο καὶ δίκαιο χαρακτῆρα ἀλλὰ καὶ ὅτι ἦταν ἄνθρωπος μὲ αὐτοθυσία φαίνεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόφασή του νὰ μὴν ἀφήσει νὰ θυσιαστεῖ ὁ φίλος του ὁ Πυλάδης γιὰ νὰ γλιτώσει ὁ ἴδιος τὴ ζωὴ του ὅταν τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία, στ. 601- 602: *οὐκ οὐν δίκαιον ἐπ' ὀλέθρῳ τῷ τοῦδ' ἐμὲ χάριν τίθεσθαι καὶ τὸν ἐκδῶναι κακῶν* πρβ. καὶ WHITMAN, *Εὐριπίδης*, σ. 38-39.

456. VERNANT, ὁ.π. (σημ. 452), σ. 304. Πρβ. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ, *Βάκχαι*, στ. 760-761: *οὐπερ τὸ δεινὸν ἦν θέαμ' ἰδεῖν, ἀναξ. / τοῖς μὲν γὰρ οὐχ ἤμασσε λογχωτὸν βέλος*.

8. Ὁ ὄρος *βουκόλοι* ἦταν ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ καὶ ὕστερα κοινὸς χαρακτηρισμὸς γιὰ τοὺς βακχικοὺς μύστες⁴⁵⁷.

ε. Ἡ ναυτικὴ πλευρὰ τῆς λατρείας: ὁ Ὁρέστης καὶ ὁ Πυλάδης ὡς Διόσκουροι

Μὲ τὸ πὺν πατοῦν τὸ πόδι τους στὴν Ταυρίδα οἱ Ὁρέστης καὶ Πυλάδης ἀποκαλοῦνται *δαίμονες* (στ. 267), *Διόσκουροι* (στ. 272), καὶ συσχετίζονται μὲ τὸν Παλαίμονα, τὸν γιὸ τῆς Λευκοθέας, τὸν προστάτη τῶν πλοίων (*Ὡ ποντίας παῖ Λευκοθέας, νεῶν φύλαξ, / δέσποτα Παλαῖμον*, στ. 270-271). Ἡ ιδιότητά τους αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τοὺς χαρακτηρισμοὺς πὺν τοὺς ἀποδίδει ὁ ἀσεβὴς βουκόλος ὡς *ναυτίλους δ' ἐφθαρμένους* (στ. 276). Εἶναι προφανὲς ὅτι ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ δίνεται ἔμφαση ὄχι στοὺς Σπαρτιάτες κυνηγοὺς Διόσκουρους ἀλλὰ στοὺς προστάτες τῆς ναυσιπλοΐας Διόσκουρους, ιδιότητα μὲ τὴν ὁποία οἱ τελευταῖοι λατρεύονταν κυρίως στὴ Σαμοθράκη.

Ὁ παραλληλισμὸς Ὁρέστη-Πυλάδη μὲ τοὺς Κάστορα-Πολυδεύκη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

1. Ὅπως οἱ δίδυμοι ἀδελφοὶ Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης, ἔτσι καὶ οἱ Ὁρέστης καὶ Πυλάδης ἀποκαλοῦνται *δίδυμοι* (στ. 457).

2. Ὅπως οἱ Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης, ἔτσι καὶ οἱ Ὁρέστης καὶ Πυλάδης ἀποκαλοῦνται *Τυνδαρίδες* (στ. 1319).

3. Οὔτε ὁ Ὁρέστης (στ. 597-608) ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ Πυλάδης στὴν ἀρχὴ (στ. 674) δέχτηκαν τὴ σωτηρία πὺν τοὺς προσέφερε ἡ Ἰφιγένεια, γιὰ νὰ μὴ χωριστοῦν ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ἡ σκηνὴ θυμίζει τὸν Πολυδεύκη, ὁ ὁποῖος ἐπίσης δὲν δέχτηκε τὴν ἀθανασία πὺν τοῦ προσέφερε ὁ Δίας, γιὰ νὰ μὴ χωριστεῖ ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του.

Ἡ σύνδεση τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου μὲ τοὺς Διόσκουρους ὡς προστάτες τοῦ ναυτικοῦ θὰ ταίριαζε μὲ τὴ σχετικὰ πρόσφατη θεωρία τοῦ Francois de Polignac σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, κατὰ τὸν 8ο αἰ. π.Χ., τὰ παραθαλάσσια ἱερὰ τῆς Ἀττικῆς, στὰ ὁποία ἀνήκει καὶ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, δὲν σηματοδοτοῦσαν ἀπλῶς τὰ «ὄρια» τῆς ἐπικράτειας τῆς πόλης-κράτους ἀλλὰ συνιστοῦσαν –ὡς λιμάνια– κυρίως χώρους ἀνταλλαγῶν μὲ ναυτικούς ἀπὸ τὸ εὐρύτερο Αἰγαῖο. Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ναυσιπλοΐας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἡ πόλη θὰ μπορούσε νὰ εἶχε χρησιμοποιοῦσε τὰ παράκτια αὐτὰ ἱερὰ γιὰ τὴν κατάκτηση νέων θαλάσσιων ἐμπορικῶν δρόμων, καθὼς καὶ τοῦ νησιωτικοῦ κόσμου⁴⁵⁸. Ἔτσι

457. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Σφήκες*, 10· βιβλιογραφία συγκεντρωμένη σὲ SIMON, Anthesterien-Skyphos, σ. 11 σημ. 36.

458. F. DE POLIGNAC, Mediation, Competition, and Sovereignty. The Evolution of Rural Sanctuaries in Geometric Greece, σέ: S. E. Alcock – R. Osborne (ἐπιμ.), *Placing the Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*, Oxford 1994, σ. 3-18· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Sanctuaires et société en Attique géométrique et archaïque: réflexion sur les critères d'analyse, σέ: A. Verbanck-Piérard – D. Viviers (ἐπιμ.),

ἴσως ἀποκτᾶ ἰδιαίτερο νόημα ἢ εἰδική σχέση τῆς τελετουργίας τῆς κλοπῆς τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος πού παρατηρήθηκε παραπάνω μὲ τὴν ἀνάλογη τελετουργία στὸ «κοσμοπολιτικὸ» ἱερὸ τῆς Ἴρας στὴ Σάμο⁴⁵⁹. Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ θεωρία ὡστόσο πρέπει νὰ τεκμηριωθεῖ ἀρχαιολογικά.

Ἐρχόμαστε τώρα στὴν ἀπάντηση τοῦ ἐρωτήματος πού θέσαμε στὴν ἀρχή: Γιατί ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποιοεῖ τὸν εὐπατρίδη Πελοποννήσιο ἥρωα Ὀρέστη καὶ ὄχι τὸν ἐπίσης εὐπατρίδη Ἀττικὸ ἥρωα Θησέα ὡς ἰδρυτὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου;

Μὲ βάση τὴν παραπάνω ἀνάλυση, φαίνεται ὅτι ὁ Εὐριπίδης χρησιμοποίησε τὸν Ὀρέστη ὡς πρότυπο ἐνὸς νέου πλούσιου ἀριστοκράτη ὁ ὁποῖος βρισκόταν στὸν ἐνδιάμεσο χῶρο ἀνάμεσα στὸν οἶκο καὶ στὴν ὀπλιτικὴ-πολιτικὴ κοινότητα. Ἄν σὲ αὐτὴν τὴ μεταβατικὴ κατάσταση συνεκτιμήσουμε τὴ μεγάλη σημασία τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς συγγένειας στὸ ἔργο –ὄχι μόνον τῆς σχέσης γονιοῦ/παιδιοῦ, δηλαδὴ τοῦ γένους πού παρατήρησε ὁ Wolff (1992), ἀλλὰ καὶ τῆς σχέσης ἀδελφοῦ/ἀδελφῆς, δηλαδὴ τῆς φρατρίας–, τότε προσεγγίζουμε τὸν ἰδρυτὴ ἐνὸς ἱεροῦ στόχος τοῦ ὁποίου ἦταν ἡ ἔνταξη τῶν νεαρῶν μελῶν τοῦ στὴν κοινωνία τῶν ὀπλιτῶν-πολιτῶν, πού βρισκόταν ὁμως ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴ μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας τῆς ὁποίας τὰ μέλη ἦταν ὀργανωμένα μὲ βάση τὴν καταγωγὴ καὶ τὴ συγγένεια. Δεδομένου ὅτι ἤδη ἀπὸ τὴν πρῶμῃ ἀρχαϊκῇ ἐποχῇ καὶ μετὰ τὸν μεταβατικὸ αὐτὸ ρόλο τῆς «νομιμοποίησης» τῶν παιδιῶν στὴν Ἀττικὴ εἶχαν ἀναλάβει οἱ μηχανισμοὶ τῶν ἀριστοκρατικῶν φρατριῶν, εἶναι πολὺ πιθανὸν τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου (ὅπως καὶ αὐτὸ τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας) νὰ βρισκόταν κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ τὴν πρῶμῃ κλασικῇ ἐποχῇ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴ μιᾶς τέτοιας (τῆς ἴδιας;) φρατρίας.

Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση μᾶς ὀδηγοῦν οἱ ἐξῆς παρατηρήσεις:

α) Ἡ τελετουργία τῆς προσφορᾶς τῆς κόμης τοῦ Ὀρέστη πάνω σὲ βωμὸ μπορεῖ νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὴ θυσία τοῦ κουρείου πού λάμβανε χώρα κατὰ τὴν τρίτη μέρα τῶν Ἀπατουρίων. Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴ χώρα τῶν Ταύρων ὁ Ὀρέστης διέθετε *χαίτην* (στ. 622) καὶ *γένειον* (στ. 308).

*Culture et Cité. L'avènement d'Athènes à l'époque archaïque, Actes du Colloque international organisé à l'Université libre de Bruxelles du 25 au 27 avril 1991 par l'Institut des Hautes Études de Belgique et la Fondation Archéologique de l'U.L.B., Bruxelles 1995, σ. 75-101. Γιὰ τὴν ἀποψη ὅτι καὶ τὰ ἱερά τοῦ Σούνιου συνδέονται μὲ τοὺς Διόσκουρους ὡς προστάτες τῆς ναυσιπλοΐας βλ. καὶ Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Σούνιον ἱρόν. Συμβολὴ στὴν ἐξέταση τῶν κούρων τοῦ ἱεροῦ καὶ στὴ διερεύνηση τοῦ προβλήματος τῆς παλαιότερης ὑπαίθριας λατρείας στὸ Σούνιο* (διδ. διατρ., Παν/μιο Ἀθηνῶν 1983), σ. 96.*

459. Εἰδικὰ γιὰ τὸ Ἱραῖο τῆς Σάμου ὡς τὸ ἀρχαιότερο παράδειγμα ἱεροῦ πού ἔχει συνδεθεῖ μὲ θαλάσσιες δραστηριότητες βλ. POLIGNAC, ὁ.π. (σημ. 458), σ. 6-7· γιὰ ξύλινα ἀναθήματα ὁμοιωμάτων πλοίων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸ ἱερὸ αὐτὸ βλ. KYRIELEIS, ὁ.π. (σημ. 444), σ. 112 εἰκ. 7.10.

Τούτο σημαίνει πιθανώς ότι είχε προηγηθεί ή προσφορά της κόμης του στα Άπατούρια, είχε δηλαδή κλείσει τα δεκαέξι του χρόνια. Όπως κι αν έχει, κατά τη διάρκεια των δοκιμασιών του ο Όρέστης δεν έχει τα μαλλιά του κομμένα σύρριζα.

β) Η προβολή της καταγωγής και των δεσμών αίματος αποτελεί προϋπόθεση για την αναγνώριση του Όρέστη αλλά και του Πυλάδη από την Ιέρεια που εκπροσωπεί τη βάρβαρη κοινότητα των Ταύρων, ή όποια είναι ιδιαίτερα εμφανής κατά την ανάκριση⁴⁶⁰ της Ίφιγένειας (στ. 495-511).

γ) Οί συμμετέχοντες στις διάφορες δοκιμασίες κατέχουν και επιζητούν πλούτο και δύναμη, δίνουν δηλαδή την εντύπωση ότι το αποφασιστικό κριτήριο για τη συμμετοχή στην όπλιτική και πολιτική ζωή είναι το θέμα της καταγωγής καθώς και το οικονομικό επίπεδο του όπλιτη. Η εικόνα αυτή έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την εικόνα του δημοκρατικού μεταρρυθμιστή που είχε δώσει ο Ευριπίδης στον ήρωα Θησέα στα έργα του, σύμφωνα με την όποια μεταξύ των πολιτών υπήρχε ισονομία και ισοκρατία και οι φτωχοί είχαν τα ίδια δικαιώματα με τους πλουσίους⁴⁶¹.

Η ώριμη κλασική εποχή (β' μισό 5ου αι. π. Χ.)

ΟΙ ΘΥΣΙΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ

α. Η χθόνια πλευρά της νέας λατρείας

Στην Ταυρίδα είδαμε ότι η Ίφιγένεια ήταν μια ζώσα νεκρή μορφή, μια χθόνια θεότητα. Έτσι δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι, όταν εκπληρώνει κατά κάποιο τρόπο την αποστολή της, επιστρέφοντας στην Ελλάδα, στις Άλεξ Αραφηνίδες, δεν παραμένει εκεί ζωντανή έτσι ώστε από *ἄπολις* να γίνει *ἔμπολις*, αλλά από εκεί μεταφέρεται στη Βραυρώνα, όπου πεθαίνει και τιμάται ως *κλειδοῦχος* της θεάς. Όπως ήδη παρατήρησε ο Wolff (1992), στη Βραυρώνα η Ίφιγένεια αποκτᾶ ἐκ νέου τὴ χθόνια ταυρική της υπόσταση, ἂν καὶ αὐτὴ τὴ φορὰ ὡς προστάτιδα τῶν ἐγκύων γυναικῶν, ἰδρύνοντας τὴν τελετουργία τῆς ἀνάθεσης τῶν ἐνδυμάτων σὲ αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐγκύους πού εἶχαν πεθάνει στὴ γέννα.

Πῶς ἐξηγεῖται αὐτὸς ὁ συσχετισμὸς τῆς Ίφιγένειας μὲ τῆς ἐγκύους; Σύμφωνα μὲ πρόσφατες ἀπόψεις τῆς ἔρευνας, ὁ πρόωρος θάνατος τῆς Ίφιγένειας συσχετίζεται μὲ διηγήσεις γυναικῶν πού πέθαναν πρόωρα, πολλές φορές μὲ βίαιο τρόπο, τῆς ὁποῖες ἡ ἔρευνα κατατάσσει στὴν κατηγορία τῶν *ἀώρων*. Τὰ θέματα αὐτῶν τῶν

460. Πά τὴν ἀνάκριση ὡς πρῶτο στάδιο («preliminary scrutiny») τῆς διαδικασίας μὲ στόχο τὴν εἰσαγωγή στὴ φρατρία τῶν Δημοσιωνιδῶν βλ. LAMBERT, *Phratries*, σ. 98, 131, 172.

461. ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ, *Ἰκέτιδες*, στ. 399 κ.έ. · LAMBERT, *Phratries*, σ. 372 σημ. 9.

διηγήσεων αφορούν πάντα τους θανατηφόρους κινδύνους που συσχετίζονται με την έγκυμοσύνη, με την αρχή της μητρότητας και τα μικρά παιδιά⁴⁶². Ο θάνατος της Ίφιγένειας μπορεί υπό αυτό το πρίσμα να έρμηνευθεί και ως θάνατος νεαρής κοπέλας κατά τη διάρκεια του τοκετού ή στην αρχή της μητρότητας.

Ένα κορίτσι το οποίο έχει πεθάνει στη γέννα και τελει υπό θεϊκή προστασία είναι, σύμφωνα με την αρχαία αντίληψη, προστάτιδα των εγκύων. Παράλληλα όμως είναι και ένα είδος «φαντάσματος» που απειλεί τη ζωή των γυναικών που βρίσκονται σε φάση τοκετού. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ Sarah Pes Johnston ὑπέθεσε ὅτι τὰ ἐνδύματα τῶν γυναικῶν ποὺ πέθαναν κατὰ τὴν ἐγκυμοσύνη καὶ πρέπει νὰ ἀφιερώνονται στὴν Ίφιγένεια θὰ εἶχαν ὡς στόχο νὰ καταπραῦνθῆ ἡ Ίφιγένεια καὶ νὰ ἀποφύγει ἡ κοινότητα καὶ ἄλλους θανάτους ποὺ θὰ προκαλοῦσε ἡ ἄωρος, ὀργισμένη γιὰ τὸν πρόωρο θάνατό της⁴⁶³.

Ὁ χθόνιος χαρακτήρας τῆς Ίφιγένειας ὑπάρχει, λοιπόν, καὶ στὴν ὠριμη κλασικὴ ἐποχῇ. Ἡ διαφορὰ μετὰ τὴ χθόνια Ίφιγένεια τῆς προηγούμενης περιόδου ἔγκειται σὲ δύο σημεῖα: Πρῶτον, δὲν συσχετίζεται μεθ' ἑαυτὸν θάνατος (ἀνθρωποθυσίες) ἀνδρῶν ἀλλὰ μεθ' ἑαυτὸν ἐγκύων. Δεύτερον, ἡ λατρευτικὴ τῆς δράση δείχνει νὰ περιορίζεται στὴ Βραυρώνα.

Στὰ κορίτσια δὲν φαίνεται, λοιπόν, νὰ συνέβησαν μεγάλες ἀλλαγές κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ β' μισοῦ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Στὶς νέες διαβατήριες τελετουργίες τῶν κοριτσιῶν δίνεται ἔμφαση στὸν θάνατο τῆς Ίφιγένειας. Τοῦτο μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθῆ μετὰ δύο τρόπους: α) Στὴ νέα λατρεία δίνεται ἔμφαση στὶς τελετὲς κοριτσιῶν σὲ περίπτωση θανάτου κατὰ τὴν ἐγκυμοσύνη καὶ ὄχι σὲ αὐτὲς κατὰ τὴν προετοιμασία τοῦ γάμου ποὺ φαίνεται ὅτι τελοῦνταν κατὰ τὴν προηγούμενη περίοδο. β) Ἡ ἀριστοκρατικὴ ὀργάνωση τῆς λατρείας, παρόλο ποὺ ἀποδυναμώθηκε, συνέχισε μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς Ἀθήνας νὰ παρέχει ἰερείες στὴ Βραυρώνα γιὰ τὴν τέλεση τῶν τελετουργιῶν. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ παλιές τελετουργίες ἄρχισαν νὰ διαπλέκονται μετὰ τὶς νέες.

Τέλος, ὅσον ἀφορᾷ τὶς τελετουργίες κοριτσιῶν σὲ περίπτωση θανάτου κατὰ τὴν ἐγκυμοσύνη ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἔργο, παρατηροῦμε τὸ ἔθιμο νὰ ἀφιερώνονται στὶς νεκρὲς νέες, καθὼς καὶ στὴν Ίφιγένεια, τὰ ἴδια ἀντικείμενα ποὺ θὰ ἀνέθεταν ἐκεῖνες στὴ θεότητα ἂν ζοῦσαν τὴ στιγμὴ τοῦ γάμου τους⁴⁶⁴. Τὰ

462. WALDNER, *Initiation*, σ. 219-220.

463. S. I. JOHNSTON, *Restless Dead. Encounters Between the Living and the Dead in Ancient Greece*, Berkeley et al. 1999, σ. 240. Μετὰ τὸν πρόωρο θάνατό της ἡ Ίφιγένεια δὲν ὀλοκλήρωσε τὴ μετάβαση στὸ κοινωνικὸ στάδιο τῆς «γυναίκας», τὸ ὁποῖο στὴν Ἀθήνα ὀλοκληρώνονταν μετὰ τὴ γέννηση τοῦ πρώτου παιδιοῦ (SOURVINOU-INWOOD, *Tragedy*, σ. 420-421 σημ. 541).

464. Τὸ κλασικότερο παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἀνάθεση λουτροφόρων μετὰ γαμήλιες παραστάσεις τόσο ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς νέους λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν γάμο τους σὲ ἱερά, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς

ἀναθήματα αὐτὰ στὸν τάφο τους περιελάμβαναν τὴν κόμη τους ὡς μνημεῖο τοῦ σώματός τους⁴⁶⁵, ἐνῶ στὸν τάφο τῆς Ἰφιγένειας καλοῦφασμένους πέπλους⁴⁶⁶.

β. Ἡ στρατιωτικὴ-πολιτικὴ πλευρὰ τῆς νέας λατρείας

Ὑστερα ἀπὸ τὴν παρέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς (6ο χρονικό μας πλαίσιο) τὸ πρωτόγονο ἔθιμο τῆς ἀνθρωποθυσίας καταργεῖται, στὴ θέση του εἰσάγεται τὸ ἔθιμο τοῦ σημαδέματος μὲ ξίφος τοῦ λαιμοῦ ἐνὸς ἀνώνυμου νεαροῦ (ἀντὶ τοῦ ἐφήβου Ὁρέστη) μέχρι νὰ στάξει ἀνδρὸς αἷμα (στίχ. 1460). Πρόκειται γιὰ μιὰ τελετουργία πού, ὅπως εἶδαμε, συσχετίζεται μὲ τὶς διαβατήριες τελετὲς ἐνηλικίωσης στὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Ὁρθίας στὴ Σπάρτη. Ἡ ἀλλαγὴ στὴν ἡλικία τοῦ νεαροῦ ὑποδηλώνεται καὶ λεκτικά. Στὴ θέση τοῦ Ὁρέστη, τοῦ ἐφήβου⁴⁶⁷, πρέπει στὸ τέλος τοῦ ἔργου νὰ θυσιαστεῖ ὄχι ἄλλος ἔφηβος ἀλλὰ ἕνας ἄλλος ἄνδρας. Ὁ Ὁρέστης ἔχει πλέον ἀνδρωθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔργου. Ἡ μύηση ἔχει πλέον συντελεστεῖ καὶ ὁ μύστης ἐνσωματώνεται στὴν κοινωνία⁴⁶⁸.

Ἐκπροσωπώντας τὴν πόλη-κράτος τῶν Ἀθηνῶν, ἡ Ἀθηνᾶ⁴⁶⁹ παρεμβαίνει στὸ τέλος τοῦ ἔργου, παρέμβαση πού δὲν πρέπει νὰ εἶναι χωρὶς σημασία γιὰ τὴν πόλη. Γίνεται, προφανῶς, γιὰ νὰ αἰτιολογήσει ἕνα σημαντικὸ γεγονὸς μὲ πολιτικὲς συνέπειες. Μὲ βάση τὴν ἀνάλυση τῆς Ἰφιγένειας τῆς ἐν Ταύροις, τὸ γεγονὸς τὸ ὁποῖο ἔχει συνέπειες γιὰ τὴν πόλη τῆς Ἀθήνας πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὶς διαβατήριες τελετὲς τῶν ἀγοριῶν καὶ τῶν κοριτσιῶν στὴν ἐνήλικη ζωὴ. Αὐτὴ πού τώρα ἀναλαμβάνει τὶς μῆσεις τῶν ἐφήβων στὸ στάδιο τοῦ ἐνήλικα δὲν θὰ εἶναι πλέον ἡ Ἰφιγένεια ἀλλὰ ἡ Ἀθηνᾶ, δηλαδὴ ἡ Ἀθήνα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι οἱ διαβα-

συγγενεῖς τους στοὺς τάφους τους ὅταν οἱ νέοι αὐτοὶ πέθαιναν ἄγαμοι. Γιὰ τὸ θέμα βλ. R. MÖSCH-KLINGELE, *Die Loutrophoros im Hochzeits- und Begräbnisritual des 5. Jahrhunderts v. Chr. in Athen*, Bern 2006, σποραδικά. Τὸ ἔθιμο αὐτὸ ὑπάρχει καὶ στὴ νεότερη Ἑλλάδα, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἀφιέρωση κουφέτων σὲ τάφους ἄγαμων νέων, βλ., γιὰ παράδειγμα, Σ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ, Βιώματα καὶ μνημόσυνα, *Ἡόρος*, 2, 1984, σ. 7 κ.έ. (Καλαμάτα, ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ.).

465. ΕΥΡΥΠΙΔΗΣ, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*, στ. 820-821: *κόμας σὰς μητρὶ δοῦσα σῆι φέρειν; / μνημεῖά γ' ἀντὶ σώματος τούμου τάφωι*.

466. Αὐτόθι, στ. 1464-1467: *πέπλων / ἄγαλμά σοι θήσουσιν εὐπῆνους ὑφάς, / ἄς ἂν γυναῖκες ἐν τόκοις ψυχόραγεῖς / λείπωσ' ἐν οἴκοις*. Βλ. καὶ τὴν περιγραφή τοῦ ἔθιμου ἀπὸ τὶς Ἑλληνίδες γυναῖκες τοῦ χοροῦ (στ. 173-174).

467. Μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ (στ. 1460) ὁ Ὁρέστης ἀναφέρεται στὸ ἔργο ὡς νεανίας, βλ., γιὰ παράδειγμα, στ. 304.

468. Στὶς νέες μνητικὲς τελετουργίες τῶν ἀγοριῶν δὲν ἀναφέρεται πουθενὰ ὁ Πυλάδης, ὁ σύντροφος καὶ συμβουλάτορας τοῦ ἐφήβου-κυνηγοῦ Ὁρέστη κατὰ τὴν προηγούμενη περίοδο. Δὲν χρειάζεται πλέον στὴν οἰκονομία τοῦ ἔργου ἢ ὑποδηλώνει αὐτὸ μιὰ ἀλλαγὴ στὶς κυνηγετικὲς συνήθειες, πού τώρα ἀκολουθοῦνταν κατὰ μόνας;

469. HARTIGAN, *Deceit*, σ. 125.

τήριες αὐτὲς τελετὲς μὲ τὶς ἐπίπονες δοκιμασίες τοὺς δὲν θὰ ἦταν πλέον προνόμιο κάποιου ἀριστοκρατικοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ/πρώιμου κλασικοῦ γένους ἢ (πιὸ πιθανόν) κάποιας φρατρίας⁴⁷⁰ ἀλλὰ ὀλόκληρου τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους. Πρόκειται, μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ τὴν ἐπίσημη διακήρυξη τῆς θεσμοθέτησης τῆς ἀρχαϊκῆς ἀγωγῆς⁴⁷¹, καὶ ἰδιαίτερα (ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὴν ἀνάλυσή μας) τοῦ τμήματος ἐκείνου τῆς ἀρχαϊκῆς ἀγωγῆς ποὺ ἀφοροῦσε τὴν περίοδο μαθητείας τοῦ ὀπλίτη. Ἡ παρέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς στὰ τέλη τοῦ ἔργου δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλο νόημα πέρα ἀπὸ τὸ νὰ ἀποτελεῖ ποιητικὴ μεταφορὰ τῆς ἀπόφασης τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας νὰ ἀσκεῖ κρατικὸ ἔλεγχο στὶς σχετικὲς τελετουργίες.

Ἡ παρατήρηση περὶ κρατικοποίησης⁴⁷² τῆς ἀρχαϊκῆς ἀγωγῆς –τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὸ στρατιωτικὸ της σκέλος– ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὶς παραστάσεις τοῦ θέματος τῆς *Ἰφιγένειας τῆς ἐν Ταύροις* στὴν ἀγγειογραφία. Ὅπως εἰπώθηκε παραπάνω, θέματα ἀπὸ τὴν τραγωδία αὐτὴ γίνονται δημοφιλῆ πρώτη φορὰ στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.⁴⁷³ Τὸ σημαντικὸ ὅμως στοιχεῖο εἶναι ὅτι οἱ Ὀρέστης καὶ Πυλάδης ἀπεικονίζονται γυμνοί, νὰ κρατοῦν ἀκόντιο καὶ νὰ φοροῦν μόνο χλαμύδα καὶ πέτασο. Ἀπεικονίζονται μὲ ἄλλα λόγια μὲ τὸν τυπικὸ στρατιωτικὸ ἐξοπλισμὸ τῶν Ἐφήβων. Ἡ Ταυροπόλος, λοιπόν, εἶναι μιὰ νέα θεότητα ποὺ ἔχει ἐντονότερο καὶ σαφέστερο στρατιωτικὸ χαρακτήρα ἀπ' ὅ,τι ἡ προκάτοχός της τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ τῆς πρώιμης κλασικῆς ἐποχῆς, δηλαδή ἡ Ἄρτεμις τῶν Ταύρων.

Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, πέρα ἀπὸ τὴ λειτουργία της ὡς λατρευτικοῦ ἐπιθέτου τῆς Ἀρτέμιδος, ἡ ὄνομασία *Ταυροπόλη* (βλ. παρακάτω) χρησιμοποιοῦνταν στὴν κλασικὴ Ἀττικὴ καὶ ὡς ὄνομα πολεμικῶν πλοίων, ὅπως δείχνει ἐπιγραφὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ποὺ βρέθηκε τὸ 1900 στὸ Μι-

470. Γιὰ τὴν πιθανὴ θρησκευτικὴ λειτουργία τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν/πρώιμων κλασικῶν γενῶν καὶ κυρίως τῶν φρατριῶν τῆς Ἀττικῆς, δηλαδή γιὰ τὴν περίοδο «πρὶν καὶ μετὰ τὸν Κλεισθένη», βλ. τὴν ἐξαιρετικὴ ἀνάλυση τοῦ PARKER, *Θρησκεία*, σ. 167-168. Γιὰ τὰ πρώιμα ἀρχαϊκὰ γένη καὶ φρατρίες, τὶς τελετουργικὲς τοὺς δικαιοδοσίες καὶ τὸν ἀριστοκρατικὸ τους χαρακτήρα βλ. αὐτόθι, σ. 105-109.

471. Μὲ τὸν γενικὸ ὄρο «ἀρχαϊκὴ ἀγωγή» ἐννοοῦμε τὸ ἐπιλεκτικὸ καὶ ἀριστοκρατικὸ χαρακτήρα ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ Σπάρτη καὶ τὴν Κρήτη κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ καί, μὲ μικρότερες ἢ μεγαλύτερες παραλλαγές, φαίνεται ὅτι ἐπίσης ἴσχυε σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας, τῆς Ἀττικῆς συμπεριλαμβανομένης. Τὸ ἐκπαιδευτικὸ αὐτὸ σύστημα στηριζόταν σὲ πλῆθος διαβατήριες τελετουργίες. Γιὰ τὸ θέμα βλ. ἀναλυτικὰ M. GRIFFITH, *Public and Private in Early Greek Institutions of Education*, σέ: Y. L. Too (ἐπιμ.), *Education in Greek and Roman Antiquity*, Leiden-Boston-Köln 2001, σ. 23-84 σποραδικὰ, καὶ ἰδιαίτερα σ. 41 σημ. 60, 49, 77-80.

472. Τέτοιες «κρατικοποιήσεις» δὲν ἦταν, φυσικὰ, κάτι καινούργιο γιὰ τὴ δημοκρατικὴ Ἀθήνα. Ἀπὸ τὸ 440 π. Χ. καὶ ἐξῆς, γιὰ παράδειγμα, ἡ νέα ἱέρεια τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐπιλέγεται ὄχι πλέον μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ γένους ἀλλὰ μὲ κλῆρο (βιβλιογραφία συγκεντρωμένη σέ: PARKER, *Θρησκεία*, σ. 180 σημ. 16).

473. Πρβ. καὶ H. A. SHAPIRO, *Myth into Art. Poet and Painter in Classical Greece*, London-New York 1994, σ. 167 κ.έ.

κρολίμανο, τὸ κλειστὸ πολεμικὸ λιμάνι τῆς Μουνιχίας, καὶ περιεῖχε κατάλογο τῆς ἀπογραφῆς τῶν τριήρων⁴⁷⁴. Ἄλλες ὀνομασίες πολεμικῶν πλοίων, ὅπως γιὰ παράδειγμα *Δανά[η]*, *Παγκ[ράτεια]*, *Θρασεῖα*, *Σύνταξις*, *Λόγχη*, *Σάλπιγξ*, *Κρατίστη*, *Ἥγεμονία*⁴⁷⁵, ὑποδηλώνουν ὅτι καὶ τὸ ὄνομα *Ταυροπόλη* πρέπει ὄντως νὰ σχετιζόταν μὲ τὴν πολεμικὴ τέχνη.

γ. Ὁ χαρακτήρας τῆς ἀλλαγῆς καὶ ἡ κριτικὴ τοῦ Εὐριπίδη

Ἡ βάρβαρη αἵματηρὴ θυσία τῆς προηγούμενης περιόδου καταπραῦνθηκε κάπως μὲ τὴν παρέμβαση τῆς Ἀθήνας/Ἀθηνᾶς, πράγμα πού δείχνει ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν κυριαρχία τῆς Ἀθηνᾶς πάνω στὴν Ἀρτέμιδα τῶν Ταύρων (καὶ στὴν Ἰφιγένεια), ἡ ὁποία διαφαίνεται ἀπὸ ὅλο τὸ ἔργο, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀνταγωνιστικὸ ρόλο τῶν δύο θεοτήτων⁴⁷⁶. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀπορεῖ κανεὶς γιατί τὸ βάρβαρο ἔθιμο τῆς ἀνθρωποθυσίας δὲν ἐξαλείφεται ἀπὸ τὴ δημοκρατικὴ Ἀθήνα τελείως ἀλλὰ ὑποκαθίσταται ἀπὸ ἄλλη αἵματηρὴ τελετουργία, ἔστω καὶ ἐλαφρότερη.

Ἐδῶ γεννᾶται ἓνα εὐλογο ἐρώτημα, τὸ ὁποῖο ἐπιτείνεται ἂν λάβει κανεὶς ὑπόψη του τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία γράφτηκε τὸ ἔργο: Πῶς εἶναι δυνατόν μιὰ θεότητα ἡ ὁποία ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ παρεμβαίνει στὴ ροὴ τῶν γεγονότων ὡς «ἀπὸ μηχανῆς θεός» καὶ νὰ τὴ μεταβάλλει εἴτε ἀλλάζοντας τὴ στάση τοῦ Ποσειδῶνος εἴτε ἀποτρέποντας τὴν ἐκδίκηση τοῦ Θῶα εἴτε δίνοντας τίς θεϊκὲς τῆς ὁδηγίες γιὰ τὸ πῶς θὰ τελοῦνται οἱ ἱεουργίες πρὸς τιμὴν μιᾶς ἄλλης (ἔστω καὶ ἀδελφῆς τῆς) θεότητας, ὑποκαθιστώντας τὴν ἴδια τὴ θεότητα αὐτὴ (καὶ κάνοντάς τὴν νὰ φαίνεται ὡς ἄβουλο ὄν), μὲ ἄλλα λόγια μιὰ θεότητα πού μπορεῖ νὰ κάνει ὅ,τι θέλει, πῶς λοιπὸν αὐτὴ ἡ παντοδύναμη θεότητα δὲν ἐπιλύει τὰ προβλήματα πού προκάλεσε ὁ πελοποννησιακὸς πόλεμος, ὅπως ἀρρώστιες, πείνα καὶ ἄλλες καταστροφές, ἀλλὰ περιορίζεται ἐν τέλει στὴν ἀπλὴ ἀντικατάσταση μιᾶς βάρβαρης καὶ βίαιης λατρευτικῆς πρακτικῆς μὲ μιὰ ἄλλη λιγότερο βάρβαρη καὶ βίαιη⁴⁷⁷;

474. A. WILHELM, Ἐπιγραφή Πειραιῶς, *AE* 1901, σ. 83· πρβ. καὶ Α. Α. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ-ΠΑΛΑΙΟΣ, Ἀττικαὶ ἐπιγραφαὶ 9. Τὰ ἐν Ἀλαῖς Ἀραφηνίστι Ταυροπόλια καὶ αἱ ἐν τοῖς δήμοις λειτουργίαι, *Πολέμων* 1, 1929, σ. 227 κ.έ.

475. Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, *Παυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις*. Ἀττικά, Ἀθήνα 1974, σ. 106 κ.έ.

476. Πιὰ τὴ μεγάλη σχέση Ἀρτέμιδος καὶ Ἀθηνᾶς κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπιθετικότητά τους βλ. Ν. MARINATOS, *Goddess and Monster. An Investigation of Artemis*, σέ: F. Graf (ἐπιμ.), *Ansichten griechischer Rituale. Geburtstags-Symposium für Walter Burkert, Castelen bei Basel 15. bis 18. März 1996*, Stuttgart-Leipzig 1998, σ. 119 σημ. 20· βλ. ἐπίσης καὶ V. MITSOPOULOS-LEON, *Athena oder Artemis? Zu einem Antefixtypus vom Tempel der Artemis in Lousoi*, σέ: A. Alexandri – I. Levendi (ἐπιμ.), *Καλλίστευμα. Μελέτες πρὸς τιμὴν τῆς Ὀλγας Τζάχου-Αλεξανδρῆ*, Ἀθήνα 2001, σ. 411 κ.έ.

477. Κατὰ τὸν Α. SPIRA (*Untersuchungen zum Deus Ex machina bei Sophokles und Euripides*, Kallmünz 1960, σ. 121), ἡ παρέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς στὸ τέλος τοῦ ἔργου ὀφείλεται γενικὰ σὲ μιὰ ἐπανάδρωση τῆς τάξης.

Ίκανοποιητική απάντηση στο παραπάνω ἐρώτημα πρὸς τὸ παρὸν δὲν μπορεῖ νὰ δοθεῖ. Παραμένει ὡστόσο ἡ διαπίστωση ὅτι ἡ δημοκρατικὴ Ἀθήνα προχωρεῖ σὲ μιὰ μικρὴ ἀλλαγὴ τοῦ ἤδη ὑπάρχοντος κόσμου.

Μιὰ σκέψη θὰ ἦταν ἴσως ὅτι τέτοιου εἶδους ὀρθολογικοὶ νεωτερισμοὶ θὰ προκαλοῦσαν τὴν ἀγανάκτηση τῶν συντηρητικῶν κύκλων τῆς Ἀττικῆς, πού σίγουρα θὰ ἀντιδρούσαν ἂν ἔβλεπαν νὰ παραγκωνίζονται ἀπότομα τὰ παλιὰ τους ἔθιμα. Ἡ ὑπόθεση τῶν Ἑρμοκοπιδῶν πού ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης γιὰ τὴν περίοδο αὐτή⁴⁷⁸, ἡ ὁποία συγκλόνισε τὴν Ἀθήνα λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ Σικελικὴ Ἐκστρατεία, δείχνει –πέρα ἀπὸ τὴν ἔνταση πού ἐπικρατοῦσε μεταξὺ ἀριστοκρατῶν καὶ δημοκρατικῶν– ὅτι μιὰ ἱερόσυλη πράξη μποροῦσε νὰ ἐπηρεάσει ἀκόμη καὶ πολιτικὰ ἢ στρατιωτικὰ γεγονότα μέγιστης σημασίας.

δ. Μικρότεροι θεοὶ πού ἐμπλέκονται στὴ νέα λατρεία, ὁ Ἀπόλλων καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος

Τὸ Β' στάσιμο δείχνει ὅτι, πέρα ἀπὸ τὴν ἀποφασιστικὴ βοήθεια πού δίνουν ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἀπόλλων, μιὰ ὁλόκληρη κοινωνία θεῶν, ἡ ὁποία ἐν πολλοῖς ταυτίζεται μὲ αὐτὴν τῆς προηγούμενης περιόδου, βοηθοῦν τὸν Ὀρέστη, τὸν Πυλάδη καὶ τὴν Ἴφιγένεια νὰ φέρουν τὸ ξόανο τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὴν Ἀττικὴ. Οἱ θεοὶ αὐτοὶ εἶναι ἡ Ἄρτεμις λοχία, ἡ θεὰ τοῦ τοκετοῦ, ὁ Πάν, ὁ θεὸς τῶν βοσκῶν, οἱ Χάριτες, οἱ θεές τοῦ γάμου, οἱ Μοῦσες, οἱ θεές τῶν τεχνῶν, ἀκόμη καὶ ὁ Ποσειδῶν, ὁ θεὸς τῆς θάλασσας, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς ἦταν ἐχθρικὰ διακείμενος πρὸς τοὺς Ἕλληνες ἥρωες, ἄλλαξε ὁμως γνώμη γιὰ χάρη τῆς Ἀθηνᾶς καί, γαληνεύοντας τὴ θάλασσα, συνέτεινε καὶ αὐτὸς στὸ νὰ φτάσει τὸ ἄγαλμα στὸν προορισμό του. Θεοὶ καὶ ἄνθρωποι, λοιπόν, συμπράττουν ἔχοντας ὡς κοινὸ στόχο τὴν ἀσφαλὴ μεταφορὰ τοῦ Ὀρέστη στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες.

Ἡ περίπτωση τοῦ Ἀπόλλωνος εἶναι αὐτὴ πού ξεχωρίζει περισσότερο: Ἡ σημασία του στὸ ἔργο, πέρα ἀπὸ τὸν χρησμὸ πού ἔδωσε στὸν Ὀρέστη καὶ τίς σποραδικές ἀναφορές στὶς μαντικὲς καὶ μουσικὲς του ἱκανότητες, φαίνεται ἀπὸ τὸ Γ' στάσιμο. Στὸ χωρίο αὐτὸ ἐξιστορεῖται ἡ ἐκ νέου ἴδρυση τοῦ δελφικοῦ μαντείου ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα, τοῦ ὁποίου τὸν θρίαμβο ὑμνεῖ ὁ χορὸς (στ. 1234-1282). Ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ ὕμνου ἔγκειται στὸ ὅτι προοιωνίζεται τὸ εὐτυχὲς τέλος, ἀφοῦ λέει ὅτι οἱ ἀμφιβολίες τοῦ Ὀρέστη εἶναι ἀβάσιμες καὶ οἱ ὁδηγίες τοῦ Ἀπόλλωνος σωστές. Ἡ Sourvinou-Inwood παρατήρησε ἤδη τὴν ἀντιστοιχία μεταξὺ τῆς προφητείας τοῦ Ἀπόλλωνος πού ἐγγυᾶται ὁ Δίας καὶ τῆς προφητείας τοῦ Ἀπόλλωνος πρὸς τὸν Ὀρέστη⁴⁷⁹. Ὁ

478. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, VI, 27-28.

479. CH. SOURVINO-U-INWOOD, *Myth as History. The Previous Owners of the Delphic Oracle*, σέ: J. N. Bremmer (ἐπιμ.), *Interpretations of Greek Mythology*, London 1987, σ. 230.

Ἀπόλλων γεννήθηκε στὴ Δῆλο ἀπὸ τῆ Λητώ, ἔχει χρυσὰ μαλλιά, εἶναι σοφὸς στὴν κιθάρα καὶ στὴν εὐστοχία τῶν τόξων (στ. 1236-1238). Ἡ μητέρα του τὸν φέρνει στὴν κορυφὴ τοῦ Παρνασσοῦ μὲ τὰ ἄστακτα ὕδατα, ὅπου διοργανώνονται χοροὶ καὶ τραγούδια πρὸς τιμὴν τοῦ Διονύσου (στ. 1241-1244). Ἐκεῖ ὑπάρχει ἓνα πελώριο τέρας, ἓνας δράκος ποὺ φυλάει τὸ χθόνιο μαντεῖο, τὸν ὁποῖο ὁ μικρὸς Ἀπόλλων σκοτώνει, καὶ διώχνει ἀπὸ τὸ ἄδυτο τῆ Θέμιδα, τὴν κόρη τῆς Γαίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχουμε παραλληλισμὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀφενὸς μὲ τὸν Ὁρέστη, στοιχεῖο πού, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, εἶχε παρατηρήσει καὶ ὁ Bierl, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν Ἀθηνᾶ, ὅπως εἶχε διαπιστώσει ἤδη ὁ Andreas Spira⁴⁸⁰: παραλληλισμὸ μὲ τὸν Ὁρέστη ἐπειδὴ, ὅπως ὁ Ὁρέστης ἀπομακρύνει (μέσω τῆς Ἰφιγένειας) τὸ τρομερὸ ἄγαλμα ἀπὸ τὸ ἄδυτο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ἔτσι καὶ ὁ Ἀπόλλων σκοτώνει τὸν δράκο. Παραλληλισμὸ μὲ τὴν Ἀθηνᾶ ἐπειδὴ, ὅπως ἡ Ἀθηνᾶ ὑποκαθιστᾷ τὴν Ἄρτεμη καὶ οὐσιαστικὰ παίρνει τὴ θέση της στὶς Ἀλέξ, ἔτσι καὶ ὁ Ἀπόλλων ἔδιωξε τὴ Θέμιδα καὶ πῆρε τὴ θέση της στοὺς Δελφούς.

Μετὰ τίς δύο τελετουργίες τῆς ἐπανένταξης, δηλαδὴ τοῦ σημαδέματος τοῦ λαοῦ τοῦ Ὁρέστη στὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῆς Ἰφιγένειας στὴ Βραυρώνα, ἡ Ἀθηνᾶ ἀπευθύνεται ἐκ νέου στὸν Ὁρέστη καί, ἀναφερόμενη στὴ σωτήρια γι' αὐτὸν ψηφοφορία τοῦ Ἄρειου Πάγου, θεσπίζει τὴν ἐφεξῆς ἀθωωτικὴ γιὰ τὸν κατηγορούμενο λειτουργία τῆς ἰσοψηφίας. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση καὶ πέρα ἀπὸ τὴν προφανὴ κοινωνικὴ σημασία τοῦ μέτρου, ἡ Ἀθηνᾶ ἀναφέρει δύο σημαντικούς νομικούς ὅρους ποὺ βρίσκονται σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ ὅσα ὄρισε ἡ ἴδια παραπάνω, δηλαδὴ μὲ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν νεαρῶν ἀτόμων στὴν κοινότητά τους. Πρόκειται: α) γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ψηφοφορίας, καὶ β) γιὰ τὸ δικαστήριον τοῦ Ἄρειου Πάγου. Ἡ ψηφοφορία μᾶς φέρνει πάλι στὸν νοῦ τὴν ψηφοφορία τῶν φρατέρων καὶ τὴν τελικὴ κρίση τῆς φρατρίας γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ νεαροῦ στοὺς καταλόγους τους. Ὁ Ἄρειος Πάγος ἦταν μὲν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σόλωνα, καὶ ἰδιαιτέρα μετὰ τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ Ἐφιάλτη, τὸ δικαστήριον ποὺ ἐκδίκαιε περιπτώσεις φόνων⁴⁸¹, στὴν παλαιὰ ὅμως ἐποχὴ φαίνεται ὅτι εἶχε καὶ τὴ φροντίδα τῆς νεότητος⁴⁸². Ἀξίζει, τέλος, νὰ σημειωθεῖ ὅτι δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς βασικούς θεοὺς τῆς ἑορτῆς τῶν Ἀπατουρίων συμμετέχουν ἐνεργᾶ στὴ δίκη τοῦ Ὁρέστη στὸν Ἄρειο Πάγο: ἡ Ἀθηνᾶ ὡς πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου καὶ ὁ Ἀπόλλων ὡς συνήγορος.

480. SPIRA, ὁ.π. (σημ. 477).

481. P. J. RHODES, *Areios Pagos*, σέ: *Der Neue Pauly*, 1, Stuttgart 1996, σ. 1044.

482. ΓΣΟΚΡΑΤΗΣ, *Ἀρεοπαγίτικὸς*, 43 (*ἐφρόντιζον τῶν πολιτῶν, μάλιστα δὲ τῶν νεωτέρων*): A. BURK, *Die Pädagogik des Isokrates als Grundlegung des humanistischen Bildungsideals im Vergleich mit den zeitgenössischen und den modernen Theorien dargestellt*, Würzburg 1923, σ. 85.

II. ΟΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (4ος αἰ. π. Χ.)
ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ
ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΕΠΙΤΡΕΠΟΝΤΕΣ ΤΟΥ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Οἱ ἐπιγραφές

Τὰ ἐπιγραφικὰ δεδομένα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ λατρεία στοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου εἶναι τρία καὶ χρονολογοῦνται στὰ μέσα περίπου τοῦ 4ου αἰ. π. Χ., τὴν περίοδο δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται συνολικὰ τὰ περισσότερα ἐπιγραφικὰ δεδομένα γιὰ τὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωση τῶν ἀττικῶν δήμων⁴⁸³.

Ὁ ἐκδότης τοῦ πρώτου Νικόλαος Χ. Κοτζιάς ἀναφέρει ὅτι τὸ ψήφισμα βρέθηκε τὸ 1926 σὲ ἓνα «ρωμαϊκὸ κτίσμα», σὲ βάθος δύο μ., στοῦ οἰκόπεδο τοῦ Λεωνίδα Χούντα, «500 μ. περίπου ΝΔ τῆς Ἀλικῆς τῶν Σπάτα»⁴⁸⁴. Ἡ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία μὲ βάση τὴ μορφή τῶν γραμμάτων χρονολογήθηκε στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.⁴⁸⁵, ἔχει ὡς ἑξῆς⁴⁸⁶:

[-----δ]-
[εδόχθαι τοῖς δημόται]-
[ς ἐπαιέσαι αὐτούς κα]-
[ἰ στεφανῶσαι]ι θαλλ[οῦ σ]-

483. Ε. Π. ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΣ, Ὁ δήμος τοῦ Μυρρινούντος. Ἡ ὀργάνωση καὶ ἡ ἱστορία του, *ΑΕ* 2005, σ. 196 σημ. 562 (βιβλιογραφία).

484. Ν. ΚΟΤΖΙΑΣ, Δημοτικὸν ψήφισμα Ἀλῶν τῶν Ἀραφηνίδων, *ΑΕ* 1925-26, σ. 168 κ.έ. Ἀπὸ τὴ φράση τοῦ Κοτζιά δὲν προκύπτει ἂν ἡ ἐπιγραφή προέρχεται ἀπὸ ἀνασκαφὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἢ ἀπὸ λαθρανασκαφὴ.

485. Τὰ ὕψους 0,008-0,009 μ. γράμματα ἦταν χαραγμένα στοιχηδόν. Τὸ ψήφισμα, τὸ ὁποῖο ἦταν χαραγμένο σὲ στήλη ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο καὶ εἶχε σωζόμενες διαστάσεις 0,415 μ. ὕψ. × 0,190 μ. πλ., ἀρχικὰ φυλασσόταν σὲ μιὰ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ στοῦ Λιόπεσι. Σήμερα ὁ τόπος φύλαξής του εἶναι ἄγνωστος (ΚΟΤΖΙΑΣ, ὁ. π. [σημ. 484], σ. 168· ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Α, σ. 88 κ.έ.· ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Ψήφισμα, σ. 58 σημ. 19).

486. Ἀνάγνωση τοῦ ψηφίσματος κατὰ ΚΟΤΖΙΑ (ὁ. π. [σημ. 484], σ. 168 κ.έ. εἰκ. 1), μὲ τὶς διορθώσεις τοῦ P. ROUSSEL, *Bulletin Épigraphique, RÉG*, 43, 1930, σ. 192· πρβ. ἐπίσης ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Α, σ. 88 κ.έ.· HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 76 κ.έ.· ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Ψήφισμα, σ. 58.

[τεφάνωι έκ] άτερον αύτ-
 [ών δικαιοσ] ύνης ένεκα
 [καί φιλοτι] μίας τής [ε]ίς
 [τόν δήμον τ]ών Άλ<α>ιέων
 [είναι δέ κα] ι προεδρία-
 [ν αύτοίς έν] τοίς άγώσι-
 [ν οίς τίθησι]ν νέμειν δέ
 [καί μερίδ]α αύτών έκατ-
 [έρωι τούς] ιεροποιούς
 [τούς ιερο] π[οι]οϋντας ά-
 [εί και τόν] δήμ[α]ρχον· άν-
 [αγράψαι] δέ τόδ[ε τ]ό ψήφ-
 [ισμα έν σ]τήλει λι[θ]ίνε-
 [ι και στή]σαι έν τώι ιερ-
 [ώι τής Άρ]τέμιδος τής Τ-
 [αυροπόλ]ης τόν Δήμαρχ-
 [ον Αρχί]αν.

Η ένεπίγραφη στήλη πρέπει να βρέθηκε πολύ κοντά στην αρχική της θέση στο ιερό της Αρτέμιδος Ταυροπόλου⁴⁸⁷. Πέρα από γενικές πληροφορίες που είναι γνωστές και από άλλους δήμους για τα όσα ίσχυαν κατά τον 4ο αι. π. Χ., όπως, για παράδειγμα, ότι ο δήμαρχος ήταν έπιφορτισμένος με το να αναγράψει το ψήφισμα στη στήλη και να το τοποθετήσει στο ιερό σε κοινή θέα, η έπιγραφική/άρχαιολογική αυτή μαρτυρία δίνει τα έξής στοιχεία:

1) Συσχετίζει και έπιγραφικά τόν δήμο των Αλαιέων (ή γραφή Άλλιέων, που ύπήρχε στον λίθο στον στ. 8, κατά τόν Κοτζιά όφείλεται σε σφάλμα του χαρακτή) με τó ιερό της Αρτέμιδος Ταυροπόλου, ή όποία έδώ μνημονεύεται ως Ταυροπόλη (στ. 20).

2) Αναφέρει την ύπαρξη άγώνων στις Άλές (έν τοίς άγώσι, στ. 10).

3) Αναφέρει την ύπαρξη προεδρίας στους άγώνες αυτούς (στ. 9).

4) Αναφέρει την ύπαρξη του θρησκευτικού αξιώματος των ιεροποιών (τούς ιεροποιούς, στ. 13, δηλαδή ύπήρχαν πάνω από δύο). Οί ιεροποιοί ήταν έπιφορτισμένοι με τή διανομή μερίδων (στ. 12) από θυσιασθέντα ζώα⁴⁸⁸.

Τό 1929 δημοσιεύτηκε από τόν Άνδρέα Α. Παπαγιαννόπουλο-Παλαιό τó δεύτερο τιμητικό ψήφισμα του δήμου των Άλών Αραφηνίδων, που χρονολο-

487. TRAILL, *Political Organization*, σ. 40.

488. ΚΟΤΖΙΑΣ, ό.π. (σημ. 484), σ. 175· HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 77 σημ. 28 για τή σημασία τής λ. μερίς.

γείται στο β' μισό του 4ου αι. π. Χ.⁴⁸⁹ Τὴν editio princeps ἀκολούθησε μιὰ δευτέρα τὸ 1932 ἀπὸ τὸν Φοῖβο Σταυρόπουλλο⁴⁹⁰.

Ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε σὲ ἀπόσταση μίας ὥρας (προφανῶς μὲ τὰ πόδια) νοτίως τῆς Λούτσας⁴⁹¹. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τεμαχίστηκε ἡ στήλη ὑποδηλώνει, κατὰ τὸν Σταυρόπουλλο, ὅτι ἡ στήλη μεταφέρθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχική της θέση⁴⁹². Κατὰ τὸν Παπαγιαννόπουλο-Παλαιό, βρέθηκε στὸ ἀρχαιοπωλεῖο τοῦ Ν. Γιαγιᾶ, στὴν Ἀθήνα, ὕστερα ἀπὸ ἀρχαιοκαπηλία⁴⁹³. Ὡς τόπος προέλευσης ἀναφέρεται τὸ οἰκόπεδο Χούντα.

Κατὰ τοὺς Henry W. Pleket καὶ Ronald S. Stroud τὸ ψήφισμα διαβάζεται ὡς ἑξῆς⁴⁹⁴:

Θεοὶ

Πειθίας εἶπεν· ἐπειδὴ Φιλ-
όξενος καλῶς καὶ φιλοτίμ-
ως τοῖς τε πυρριχισταῖς ἐ-
χορήγησεν καὶ τὰς ἄλλας λ-
ειτουργίας ἀπάσας τὰς ἐν
τῷ δήμῳ καλῶς καὶ φιλοτ-
ίμως λελειτούργηκεν, δε[δ]-
όχθαι Ἀλαιεῦσιν ἐπαινέ[σ]-
αι Φιλόξενον Φρασικλέου-
ς καὶ στεφανῶσαι χρυσῶι σ-
τεφάνῳ ἀπὸ :ΙΗ: δραχμῶν, καὶ
δοῦναι αὐτῷ τοὺς ταμίας
εἰς θυσίαν :Π: δραχμάς. Ἄνει-
πεῖν δὲ τὸν κήρυκα Ταυροπ-
ολίων τῷ ἀγῶνι, ὅτι ὁ δήμο-
ς ὁ Ἀλαιέων στεφανοῖ Φιλό-

489. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ-ΠΑΛΑΙΟΣ, ὁ.π. (σημ. 474), σ. 227 κ.έ. Ψήφισμα χαραγμένο σὲ ἀετωματικὴ στήλη, τῆς ὁποίας τὸ ἀέτωμα ἀπολήγει σὲ ἀνθεμωτὰ ἀκροκέραμα. Συγκολλημένη ἀπὸ τέσσερα συναρμόζοντα τεμάχια. Ἀπὸ λευκὸ πεντελικὸ μάρμαρο. Ὑψ. συνολικὸ (μὲ ἀέτωμα) 0,980 μ. πλ. κυμαίνεται μεταξὺ 0,350 καὶ 0,380 μ. πᾶχ. μεταξὺ 0,070 καὶ 0,075 μ. ὕψ. ἀετώματος 0,180 μ. Πίσω πλευρὰ ἐργασμένη μὲ βελόνη. Οἱ δύο πλάγιες καὶ ἡ πρόσθια ἔχουν τελείως λειανθεῖ. Κατώτατο τμῆμα ἀποκεκομμένο. Ἐπιγραφή στοιχηδόν. 21 γράμματα ὁ στοιχός. Ὑψ. γραμμάτων ἀπὸ 0,005 ἕως 0,011 μ.

490. Φ. Δ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Τμητικὸν ψήφισμα Ἄλῶν τῶν Ἀραφηνίδων, *AE* 1932, *Χρον.*, σ. 30 κ.έ.

491. Αὐτόθι, σ. 30 κ.έ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ-ΠΑΛΑΙΟΣ, ὁ.π. (σημ. 474), σ. 227 κ.έ.

492. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ὁ.π. (σημ. 490), σ. 30.

493. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ-ΠΑΛΑΙΟΣ, ὁ.π. (σημ. 474), σ. 227 κ.έ.

494. H. W. PLEKET – R. S. STROUD (ἐπιμ.), *SEG*, 34, Amsterdam 1984, σ. 39-40 ἀρ. 103.

ξενον Φρασικλέους δικαιοσύνης ἔνεκα καὶ φιλοτιμίας τῆς περὶ τὸν δῆμον τὸν Ἀλαιέων. Εἶναι δὲ καὶ προεδρίαν αὐτῶι ἐν τοῖς ἀγῶσιν ἅπασιν, οἷς ἂν ποιῶσιν Ἀλαιῆς, καὶ τὸν κήρυκα καλεῖν εἰς τὴν προεδρίαν αὐτόν. Αναγράψαι δὲ τόδε τὸ ψήφισμα τὸν δήμαρχον εἰστήλην λιθίνην, καὶ στῆσαι ἐν τῶι ἱερῶι τῆς Ἀρτέμιδος. Εἰς δὲ τὴν ἀναγραφὴν τῆς στήλης δοῦναι τὸν ταμίαν τῶν θ[ε]ίων :ΔΔ: [δ]ραχμὰς καὶ λογίσασθαι τοῖς δημόταις - - -

Στὸ ψήφισμα αὐτὸ τιμᾶται ὁ Φιλόξενος ὡς χορηγὸς σὲ ἀγῶνα πυρριχιστῶν πιθανῶς στὰ Ταυροπόλια. Μὲ ἐντολὴ δημάρχου τὸ ψήφισμα ἰδρύεται ἐν τῶι ἱερῶι τῆς Ἀρτέμιδος.

Τὰ νέα στοιχεῖα τοῦ ψηφίσματος αὐτοῦ μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

1) Ἡ χορηγία (ἐχορήγησεν), δηλαδή ἡ ὑπαρξὴ τῆς λειτουργίας αὐτῆς σὲ ἀγῶνα πυρριχιστῶν (τοῖς τε πυρριχισταῖς, στ. 3-4).

β) Κατὰ τὴ στεφάνωση ὁ στεφανούμενος τελοῦσε θυσία, γιὰ τὴν ὁποία ὁ δῆμος χορηγοῦσε μέσω τῶν ταμιῶν 5 δραχμές.

γ) Ἡ ἀνακήρυξη τῶν τιμῶν γινόταν κατὰ τὰ Ταυροπόλια (βλ. κήρυκα Ταυροπολιῶν, στ. 14-15).

δ) Ἡ καταβολὴ τῆς δαπάνης γιὰ τὴν ἀναγραφὴ τοῦ ψηφίσματος σὲ στήλη ἀνατίθετο στὸν ταμία τῶν θ[ε]ίων.

Τὸ 1998 ἡ Μπαρδάνη δημοσίευσε τὸ σχετικὸ μὲ τὴν τέλεση τῶν Διονυσίων ψηφίσμα πού εἶχε βρεῖ ὁ Παπαδημητρίου τὸ 1957⁴⁹⁵. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγνωση τῆς Μπαρδάνη, ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Θεοὶ

Ἐπὶ Νικομάχο(υ;) ἄρχοντος δημα-

495. ΜΠΑΡΔΑΝΗ, Ψήφισμα, σ. 53-60· πρβ. ἐπίσης ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Β, σ. 111 κ.έ.· TRAILL, *Political Organization*, σ. 40· WHITEHEAD, *Demes*, σ. 381 ἄρ. 61. Τὸ ψηφίσμα ἐκτίθεται σήμερα στὴν πρώτη αἴθουσα τοῦ Μουσείου Βραυρώνας.

ρχοῦντος Φόρμου, ἔδοξεν Ἀλα-
 ιεῦσιν· Φιλοκλῆς Φιλοκίδου-
 ς εἶπεν· ἐπειδὴ οἱ χορηγοὶ κα-
 λῶς καὶ φιλοτίμως ἐχορήγησ-
 αν Ἀντίμαχος Ἀρχεμάχου, Σωι-
 ναύτης Ναυσιστρατίδου, ἐπα-
 ινέσαι αὐτοὺς καὶ στεφανῶσ-
 αι θαλλοῦ στεφάνωι ἐκάτερο-
 ν αὐτῶν καὶ εἶναι αὐτοῖς προ-
 εδρίαν ἐν τοῖς ἀγῶσι καὶ καλ-
 εῖν αὐτοὺς τὸν δήμαρχον τὸν
 ἀεὶ δημαρχοῦντα εἰς τὴν προ-
 εδρίαν, ἀναγράψαι δὲ τότε τὸ
 ψήφισμα τὸν δήμαρχον ἐν στή-
 λῃ ληθίνῃ καὶ στήσαι ἐν τῶ-
 ι Διονυσίωι
 Σωιναύτης Ἀντίμαχος.

Πρόκειται γιὰ ψήφισμα τοῦ ἐπώνυμου ἄρχοντα Νικόμαχου (341/340 π.Χ.). Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιγραφή, οἱ Ἀντίμαχος Ἀρχεμάχου καὶ Σωιναύτης Ναυσιστρατίδου διατέλεσαν συγχορηγοὶ νικητὲς σὲ ἓναν ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος δὲν προσδιορίζεται σαφέστερα. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο τιμήθηκαν μὲ στεφάνωση καὶ προεδρία κατὰ τοὺς ἀγῶνες⁴⁹⁶.

Ἡ προεδρία, ἡ τέλεση ἀγῶνων καὶ ἡ ὀργάνωση δραματικῶν παραστάσεων προϋποθέτουν χῶρο μὲ ἐδῶλια, δηλαδὴ θέατρο⁴⁹⁷. Ἡ ἔκφραση *στήσαι ἐν τῶι Διονυσίωι* ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι κοντὰ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος ὑπῆρχε καὶ ναὸς τοῦ Διονύσου.

Τὰ στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές

Ἀπὸ τὶς παραπάνω τρεῖς ἐπιγραφές ποὺ ἀναφέρονται στὸν δῆμο καὶ χρονολογοῦνται στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. ἀποκομίζουμε τὰ ἑξῆς στοιχεῖα γιὰ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου καὶ τὸν δῆμο τῶν Ἄλων Ἀραφηνίδων κατὰ τὴν περίοδο αὐτή:

496. Ὁ στέφανος θαλλοῦ ἢ κιττοῦ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐνδειξη πενίας τοῦ δήμου, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ δῆμος, ὅπως παρατηρεῖ ἡ ΜΠΑΡΔΑΝΗ (Ψήφισμα, σ. 57-58), στεφανώνει τὸν χορηγὸ τοῦ δεύτερου ψηφίσματος μὲ στέφανον χρυσοῦν. Βλ. καὶ σημ. 506.

497. Ὡστόσο μέχρι σήμερα δὲν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ παρόμοια κατασκευὴ (αὐτόθι, σ. 60).

ΟΙ ΔΗΜΟΤΕΣ

Ο δημότης ονομάζονταν *Άλαιεύς* (όπως προκύπτει από τους τύπους *Άλαιεῦσιν*, *Άλαιέων* και *Άλαιῆς*). Τὸ δημοτικὸ ἀπὸ μόνο του μπορεῖ ὡστόσο νὰ ὑποδηλώνει καὶ τὸν δημότη τῶν Ἄλῶν Αἰξωνίδων⁴⁹⁸, πράγμα πὸν καθιστᾷ ἀδύνατη τὴν παράθεση προσωπογραφίας τοῦ δήμου ἐκτὸς ἀπὸ τὶς σαφεῖς περιπτώσεις τῶν τριῶν ψηφισμάτων πὸν πρέπει, λόγω τοῦ τόπου εὔρεσης, νὰ συσχετιστοῦν μὲ τὸν δήμο τῶν Ἄλῶν Ἀραφηνίδων. Ἐτσι, τὰ στοιχεῖα πὸν διαθέτουμε γιὰ τοὺς δημότες τῶν Ἄλῶν Ἀραφηνίδων προέρχονται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν τριῶν ἐπιγραφῶν, οἱ ὁποῖες χρονολογοῦνται στὸν 4ο αἰ. π. Χ. Στὶς ἐπιγραφὲς αὐτὲς μνημονεύονται τὰ ἐξῆς πρόσωπα: στὴν πρώτη ἐπιγραφὴ ὁ δήμαρχος Ἀ[ρχίας], ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὁ ὁποῖος διετέλεσε κατὰ τὸ 341/340 π. Χ. βουλευτὴς τῶν Ἄλῶν Ἀραφηνίδων⁴⁹⁹, στὴ δεύτερη ἐπιγραφὴ ὁ εἰσηγητὴς Πειθίας καὶ ὁ χορηγὸς Φιλόξενος Φρασικλέους, στὴν τρίτη ἐπιγραφὴ, ἡ ὁποία χρονολογεῖται τὸ 341/340 π. Χ., ὁ δήμαρχος Φόρμος, ὄνομα σπάνιο γιὰ τὴν Ἀττικὴ τοῦ 4ου αἰ. π. Χ., ὁ εἰσηγητὴς Φιλοκλῆς Φιλοκίδους καὶ οἱ συγχορηγοὶ Ἀντίμαχος Ἀρχεμάχου καὶ Σωιναύτης Ναυσιστρατίδου⁵⁰⁰.

Ὁ πληθυσμὸς τοῦ δήμου δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ, ἀλλὰ οἱ πέντε βουλευτὲς πὸν μετεῖχαν στὴ βουλὴ τῶν πεντακοσίων καὶ ἐκπροσωποῦσαν τὸν δήμο πρέπει νὰ ἦταν ἀνάλογοι πρὸς τὸν πληθυσμὸ του. Πέντε βουλευτὲς ἔστειλαν στὴ βουλὴ τῶν πεντακοσίων οἱ ἐξῆς δήμοι: οἱ Ἄνω Λάμπτραι, ὁ Προβάλινθος, ὁ Ἄγνουϋς, τὰ Πρόσπαλτα, ἡ Σφηττός, τὸ Ἄθμονον καὶ ἴσως ἡ Ἰκαρία καὶ ὁ Θορικός⁵⁰¹.

Ο ΔΗΜΑΡΧΟΣ

Ὁ δήμαρχος εἶχε τὴ διοίκηση τοῦ δήμου τῶν Ἄλῶν Ἀραφηνίδων. Ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, τὸν 4ο αἰ. π. Χ. στὴν Ἀττικὴ τὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου ἦταν ἐτήσιο καὶ ἀνετίθετο μὲ κληρὸ⁵⁰². Ὅπως εἶδαμε παραπάνω, τὰ ὀνόματα δύο δημάρχων τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. μᾶς εἶναι γνωστά: τοῦ Ἀ[ρχία] καὶ τοῦ Φόρμου.

Ὁ δήμαρχος στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες μεριμνᾷ καὶ στὶς τρεῖς σωζόμενες περιπτώσεις γιὰ τὴ χάραξη σὲ στήλη ψηφίσματος καὶ γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς στήλης σὲ

498. TRAILL, *Political Organization*, σ. 124.

499. WHITEHEAD, *Demes*, σ. 411 ἄρ. 17.

500. ΜΠΑΡΔΑΝΗ, *Ψήφισμα*, σ. 55.

501. TRAILL, *Political Organization*, σ. 67.

502. WHITEHEAD, *Demes*, σ. 59.

κοινή θέα, καθήκον πού μᾶς εἶναι γνωστό καὶ ἀπὸ τὴν Αἰξωνή, τὸ Ἄθμονον, τὴν Ἐλευσίνα, τὸν Ἄλιμουῖντα, τὴ Μελίτη, τὸν Μυρρινοῦντα καὶ τὶς Ἄλεις Αἰξωνίδες⁵⁰³.

Σὲ μία τουλάχιστον ἐπιγραφή ἢ πρόσκληση τῶν τιμώμενων προσώπων στὴν προεδρία τοῦ θεάτρου τοῦ δήμου γίνεται ἀπὸ τὸν *δήμαρχο*.

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΟΝΥΣΙΟ: ΙΕΡΑ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ

Τὸ ὅτι καὶ στὶς τρεῖς δημοσιευμένες ἐπιγραφές ἀπὸ τὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες ἔχουν ἐπιλεγεῖ ἱερά γιὰ τὴν ἔκθεση τῶν στηλῶν σὲ κοινή θέα – δύο φορές τὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου καὶ μία φορά τὸ Διονύσιο – ἀποτελεῖ ἐπίσης συνηθισμένη πρακτικὴ τῶν ἀττικῶν δήμων⁵⁰⁴. Ὁ δήμος εἶχε, λοιπόν, καὶ ἓνα δεύτερο ἱερό, τὸ Διονύσιο, τὸ ὁποῖο εἶχε ἐπίσης πολιτικὸ χαρακτήρα, ἀφοῦ στὸν χῶρο του ὁ δήμαρχος ἐκαλεῖτο νὰ ἰδρύσει ψηφισματικὴ στήλη.

ΟΙ ΤΑΜΙΑΙ

Οἱ *ταμῖαι* καταβάλλουν στὰ τιμώμενα πρόσωπα τὶς δαπάνες γιὰ τὶς θυσίες. Ἐνας ἀπὸ αὐτούς, ὁ *ταμίας τῶν θ[ε]ρίων*, ἔπρεπε νὰ πληρώσει ἓναν χαρακτή 20 δραχμὲς γιὰ τὴ χάραξη ἑνὸς ψηφίσματος στὴ στήλη καὶ νὰ δώσει λογαριασμὸ γι' αὐτὸ στοὺς δημότες⁵⁰⁵. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον στοιχεῖο, γιὰτὶ ὑποδηλώνει ὅτι στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες ὑπῆρχε ἐξειδίκευση μεταξὺ τῶν ταμιῶν. Στους ἄλλους ἀττικοὺς δήμους τὸ καθήκον τῆς πληρωμῆς γιὰ τὴ χάραξη τῶν ψηφισμάτων στὶς στήλες εἶχε συνήθως ὁ ἴδιος ὁ δήμαρχος⁵⁰⁶.

ΟΙ ΙΕΡΟΠΟΙΟΙ

Σὲ σχέση μετὰ τὴ διαχείριση τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἀναφέρονται στὶς ἐπιγραφές οἱ *ἱεροποιοί*. Οἱ ἱεροποιοὶ μεριμνοῦσαν γιὰ τὴ διανομὴ τῶν μερίδων ἀπὸ τὰ θυσιασθέντα ζῶα. Ὡς θρησκευτικὸ ἀξίωμα εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴν Αἰξωνή, τὴν Παιανία, τοὺς Φρεαρτίους, τὸν Ραμνούντα καὶ τοὺς Σκαμβωνίδες, καὶ ἐμφανίζονται πάντα σὲ πληθυντικὸ ἀριθμὸ⁵⁰⁷.

503. Αὐτόθι, σ. 96 σημ. 50.

504. Αὐτόθι, σ. 96 σημ. 51.

505. Αὐτόθι, σ. 143 σημ. 145, 184.

506. Αὐτόθι, σ. 96 σημ. 49.

507. Αὐτόθι, σ. 142 σημ. 128-134, 183.

Ο ΚΗΡΥΞ

Ἡ ἐξειδίκευση αὐτὴ παρατηρεῖται καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἀξιώματος τοῦ κήρυκος. Τὸ καθῆκον τοῦ κήρυκα στὸν δῆμο ἦταν νὰ προσκαλεῖ τὸν τιμώμενο στὴν προεδρία τοῦ θεάτρου τοῦ δήμου, ἀρμοδιότητα ποὺ σὲ ἄλλους δήμους ἀλλὰ καὶ στὶς ἴδιες τὶς Ἄλεξ Ἀραφηνίδες εἶχε καὶ ὁ ἴδιος ὁ δήμαρχος. Τὸ ἀξίωμα τοῦ κήρυκα εἶναι ἐπίσης γνωστὸ ἀπὸ τὴν Αἰξωνή, τὴν Ἐρχία, τὴν Ἰκαρία, τὸν Πειραιά, τοὺς Φρεαρρίους καὶ τὸν Ραμνούντα⁵⁰⁸. Κατὰ τὸν David Whitehead, πρόκειται γιὰ ἀνεξάρτητο, ὑψηλόβαθμο ἀξίωμα, στὴν Ἐρχία μάλιστα τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. ὁ κήρυξ λειτουργοῦσε ὡς ἱερέας⁵⁰⁹.

Ἡ ὙΠΑΡΞΗ ΘΕΑΤΡΟΥ

Ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ τῆς προεδρίας καὶ στὶς τρεῖς ἐπιγραφές προκύπτει ὅτι ὁ δῆμος διέθετε θέατρο. Ἄλλοι ἀττικοὶ δῆμοι ποὺ διέθεταν θέατρο ἦταν οἱ Ἄχαρνές, ἡ Αἰξωνή, τὸ Εὐώνυμον, ἡ Ἰκαρία, ὁ Πειραιᾶς, ὁ Ραμνοῦς, ὁ Θορικός, ὁ Ἄναγυροῦς, ἡ Ἐλευσίνα, ὁ Μυρρινοῦς, ἡ Αἰγιλία, ἡ Παιανία καὶ ὁ Κολλυτός⁵¹⁰.

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΧΟΡΗΓΙΑΣ

Μαρτυρεῖται καὶ ἡ ὕπαρξη τοῦ θεσμοῦ τοῦ χορηγοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ καθῆκον ἦταν ἡ φροντίδα τῶν *πυρριχιστῶν* καθὼς καὶ τῶν ἄλλων *λειτουργιῶν* τοῦ δήμου, οἱ ὁποῖες ὡστόσο δὲν μνημονεύονται. Κατὰ τὰ ἄλλα, στοὺς ἀττικούς δήμους ὁ θεσμὸς τῆς χορηγίας ἦταν ἀρκετὰ συνηθισμένος καὶ σχετιζόταν πάντα μὲ τὴν ἐορτὴ τῶν κατ' ἀγροὺς Διονυσίων⁵¹¹. Οἱ χορηγοὶ ἐπαινοῦνταν γιὰ τὴ *φιλοτιμία* τους, δηλαδὴ γιὰ τὸν χρόνο καὶ τοὺς κόπους ποὺ προσέφεραν πρὸς ὄφελος τοῦ δήμου καὶ τῶν συνδημοτῶν τους, καὶ δὲν ἦταν κατ' ἀνάγκη οἱ ἴδιοι οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ἐπιφανεῖς⁵¹². Σὲ μία περίπτωση ὁ *φιλότιμος* χορηγὸς πληρώθηκε 50 δραχμές γιὰ νὰ ἐπιτελέσει τὶς θυσίες καὶ στεφανωνόταν –κατὰ τὴ συνήθη πρακτικὴ τῶν ἀττικῶν δήμων ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π. Χ. καὶ ἐξῆς⁵¹³– μὲ χρυσὸ στέφανο, ποὺ κόστιζε 500 δραχμές⁵¹⁴.

508. Αὐτόθι, σ. 141 σημ. 116-122.

509. Αὐτόθι, σ. 142.

510. Τὰ πρῶτα ἑπτὰ θεάτρα εἶναι ἀρχαιολογικὰ τεκμηριωμένα, τὰ ὑπόλοιπα ἑπτὰ ἐπιγραφικὰ (πρβ. αὐτόθι, σ. 219-220 σημ. 253-266), καὶ Γ. ΣΤΑΙΝΧΑΟΥΕΡ, Παρατηρήσεις στὴν οἰκιστικὴ μορφή τῶν ἀττικῶν δήμων, σέ: Coulson et al., ὁ. π. (σημ. 30), σ. 184 σημ. 30.

511. WHITEHEAD, *Demes*, σ. 152 σημ. 13-14.

512. Αὐτόθι, σ. 251.

513. Αὐτόθι, σ. 162.

514. Αὐτόθι, σ. 163 σημ. 98. Συνεπῶς, οὔτε ἡ χρυσὴ στεφάνωση θὰ πρέπει, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά (πρβ. σημ. 496), νὰ θεωρηθεῖ ἔνδειξη οἰκονομικῆς εὐμάρειας τοῦ δήμου (αὐτόθι, σ. 163 σημ. 93).

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Ὁ μόνος ἀγώνας ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται μὲ σαφήνεια εἶναι ὁ *πυρρίχιος χορός*. Ὁ πυρρίχιος χορὸς ἦταν μιὰ λειτουργία τοῦ δήμου τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων καὶ δὲν εἶναι ταυτόσημος μὲ τὸν ὁμώνυμο χορὸ πού τελοῦνταν στὴν ἑορτὴ τῶν Παναθηναίων⁵¹⁵. Πιθανότατα τελοῦνταν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Ταυροπολιῶν⁵¹⁶. Ἦταν ἕνας ἔνοπλος, πολεμικὸς χορὸς, ὁ ὁποῖος ἐκτελοῦνταν κυρίως ἀπὸ ἀγόρια καὶ ἀποτελοῦσε ἕνα εἶδος ἑορταστικῆς ἐπίδειξης τῶν στρατιωτικῶν δεξιότητων τῶν ἐκπαιδευόμενων ὀπλιτῶν⁵¹⁷. Ὁ Steven Lonsdale συσχέτισε τὸν ἐπιδεικτικὸ χαρακτήρα τοῦ πυρρίχιου χοροῦ μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Ἀριστοτέλη ὅτι οἱ ἔφηβοι ἐπιδείκνυαν τὶς ἱκανότητές τους στὰ μέλη τῆς πόλης πού συναθροίζονταν στὸ θέατρο μετὰ τὸ πέρασ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς στρατιωτικῆς τους ἐκπαίδευσης⁵¹⁸. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια ὁ πυρρίχιος χορὸς σηματοδοτοῦσε τὸ πέρασμα τοῦ ἐφήβου στὴν ἐνήλικη ζωὴ τοῦ πολεμιστῆ⁵¹⁹.

ΟΙ ΕΟΡΤΕΣ

Ἀπὸ τὶς ἐπιγραφές μαθαίνουμε γιὰ δύο ἑορτές πού τελοῦνταν στὸν δήμο: τὰ Ταυροπόλια καὶ τὰ κατ' ἀγροῦς Διονύσια. Ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ἑορτές ἡ δευτέρα ἦταν πολὺ συνηθισμένη στοὺς ἀττικοὺς δήμους⁵²⁰, ἐνῶ ἡ πρώτη φαίνεται ὅτι συνδεόταν ἀποκλειστικὰ μὲ τὸν δήμο τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων.

515. Αὐτόθι, σ. 152 σημ. 12.

516. P. BRULÉ, *La fille d'Athènes. La religion des filles à Athènes à l'époque classique. Mythes, cultes et société*, Paris 1987, σ. 310-313· LONSDALE, *Dance*, σ. 144· P. CECCARELLI, *La pirrica nell'antichità greco-romana. Studi sulla danza armata*, Pisa-Roma 1998, σ. 83-87· PARKER, *Polytheism*, σ. 481.

517. L. LAWLER, *The Dance in Ancient Greece*, London 1964, σ. 104-105· KAHIL, *Artémis attique*, σ. 28-29. Γιὰ τὸν πυρρίχιον χορὸ βλ. F. BROMMER, *Antike Tänze*, AA 1989, σ. 489 κ.έ., μὲ συλλογὴ παραπομπῶν στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ἕναν κατάλογο μὲ παραστάσεις τοῦ χοροῦ σὲ μελανόμορφους κανθάρους. Οἱ χορευτὲς παριστάνονται γυμνοὶ ἀλλὰ κρανοφόροι, μὲ τὴν αἰχμὴ τῶν δοράτων τους νὰ κατευθύνεται πρὸς τὸ ἔδαφος. Ἡ περισσότερο ἐμπεριστατωμένη μελέτη γιὰ τὸν πυρρίχιον χορὸ εἶναι τῆς CECCARELLI, ὁ.π. (σημ. 516).

518. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 42,4· LONSDALE, *Dance*, σ. 163.

519. P. WILSON, *The Athenian Institution of the Khoregia. The Chorus, the City and the Stage*, Cambridge 2000, σ. 323-324 σημ. 135.

520. J. D. MIKALSON, *Religion in the Attic Demes*, *AJP*, 98, 1977, σ. 433. Ὁ WHITEHEAD (*Demes*, σ. 213 σημ. 212) παραθέτει κατάλογο τῶν δήμων στοὺς ὁποίους τελοῦνταν τὰ κατ' ἀγροῦς Διονύσια.

Οἱ Ἐπιτρέποντες τοῦ Μενάνδρου

Ἡ ἐορτὴ τῶν Ταυροπολίων ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴν κωμωδία τοῦ Μενάνδρου Ἐπιτρέποντες, στὴν ὁποία ἀναφέρεται δύο φορές ὡς ὀλονύκτια ἐορτὴ (παννυχίδα). Στὴν παννυχίδα αὐτή, ὅπως συνέβαινε κατὰ κανόνα στὶς παννυχίδες⁵²¹, συμμετεῖχαν γυναῖκες καὶ νεαρὲς κοπέλες⁵²². Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ νεαρὴ δούλη καὶ ἑταῖρα Ἀβρότονον, ἡ ὁποία στὴν παραπάνω συνάφεια τῶν κοριτσιῶν/παρθένων ἀποτελεῖ, ὅπως παρατήρησε ὁ Rangos, μᾶλλον κωμικὴ ἀντίθεση⁵²³, διηγεῖται ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐορτῆς ἔπαιζε ἓνα ἔγχορδο μουσικὸ ὄργανο⁵²⁴. Στὴ δεύτερη περίπτωση ἀναφέρεται ὅτι στὸ πλαίσιο τῆς ἐορτῆς τελοῦνταν ἓνας κυκλικὸς χορὸς⁵²⁵. Τὰ κορίτσια λάτρευαν, λοιπόν, τὴ θεὰ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἐκτελώνοντας κυκλικοὺς χοροὺς ὑπὸ τὴ συνοδεία μουσικῆς⁵²⁶. Τὸ μοτίβο θυμίζει ἔντονα τὶς ἐορτὲς προγαμιαίου χαρακτῆρα τῆς ὠριμῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Σὲ αὐτὴ τὴ συνάφεια πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ, κατὰ τὸν Lonsdale, τὸ στιγμιότυπο ποὺ ἀναφέρει ὁ Μενάνδρος⁵²⁷ ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὀλονύκτιας αὐτῆς ἐορτῆς ὁ Χαρίσιος ἀπήγαγε τὴ μέλλουσα γυναῖκα του, τὴ νεαρὴ Παμφίλη⁵²⁸.

521. PARKER, *Polytheism*, σ. 166, 182.

522. A. W. GOMME – F. H. SANDBACH, *Menander. A Commentary*, Oxford 1973, σ. 330. Ἡ ἐορτὴ μνημονεύεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν Στέφανο Βυζάντιο καὶ τὸν Ἡσύχιο (λ. Ταυροπόλια), χωρὶς ὥστόσο νὰ δίνονται περαιτέρω πληροφορίες.

523. RANGOS, ὁ.π. (σημ. 228), σ. 142.

524. ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ, *Ἐπιτρέποντες*, στ. 260.

525. ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ, *Ἐπιτρέποντες*, στ. 907.

526. DEUBNER, *Feste*, σ. 208· DILLON, *Girls*, σ. 128· A. ZSCHÄTZSCH, *Verwendung und Bedeutung griechischer Musikinstrumente in Mythos und Kult*, *Internationale Archäologie*, 73, Rahden/Westf. 2002, σ. 72.

527. ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ, *Ἐπιτρέποντες*, στ. 451-454.

528. LONSDALE, *Dance*, σ. 308 σημ. 65. Κατὰ τὸν ἴδιο ἐρευνητὴ, τὸ μοτίβο τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ κοριτσιοῦ ἀπὸ ἓναν μὴ ἥρωα θνητὸ κατὰ τὴ διάρκεια ἐνὸς ἐορταστικοῦ χοροῦ καὶ ἡ παράβαση τῶν κανόνων ἀποτελεῖ σταθερὰ στὴ Νέα Κωμωδία (αὐτόθι, σ. 222 κ.έ. σημ. 39).

Γ. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

I. ΟΙ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Λατρευτικές περιόδους

Στόχος του μέρους Γ είναι η αναλυτική παρουσίαση των αποτελεσμάτων των ανασκαφών του Παπαδημητρίου στο ιερό της Ταυροπόλου με άνωτερο σκοπό την απόκτηση μιᾶς ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερης εικόνας γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ σχεδὸν παντελής ἀπουσία στρωματογραφικῶν δεδομένων ἀποτελεῖ ὡστόσο ἔμπόδιο στὴν προσπάθειά μας νὰ καταλάβουμε πῶς καὶ γιατί τὸ ἱερό αὐτὸ δημιουργήθηκε, ἀναπτύχθηκε καὶ παρήκμασε.

Γιὰ νὰ παρουσιάσουμε τὴν ἱστορία τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες (Λούτσα) στὴ διάρκεια τῆς μακρᾶς περιόδου χρήσης του, ἐπιβάλλεται νὰ διακρίνουμε ἀρχικὰ λατρευτικὲς περιόδους στὴν Ἀττικὴ, ὥστε νὰ ἐντάξουμε μέσα σὲ αὐτὲς τὸ ἀστρωματογράφητο ὑλικό του.

Οἱ περιόδους αὐτὲς δὲν πρέπει νὰ συσχετιστοῦν ἐκ τῶν προτέρων μὲ χρονικὲς περιόδους ποὺ ἔχουν σχηματιστεῖ μὲ βάση τὴν ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν συμβάντων τῆς γενικῆς ἱστορίας. Παρόλο ποὺ πολιτικοὶ παράγοντες ἔπαιξαν σίγουρα καθοριστικὸ ρόλο στὴ μορφή ποὺ ἔλαβε ἡ ἄσκηση τῆς λατρείας κατὰ τοὺς αἰῶνες, μιὰ α ριογὶ «πολιτικὴ» προσέγγιση θὰ ἦταν στὴν περίπτωσή μας χωρὶς συνοχή καὶ θὰ ἐνεῖχε τὸν κίνδυνο τῆς ἀναχρονιστικῆς σύγκρισης ἑτερογενῶν φαινομένων.

Γι' αὐτὸν τὸν λόγο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γενικοὶ χρονολογικοὶ ὅροι ὅπως «ἀρχαϊκὴ», «κλασικὴ» ἢ «ἐλληνιστικὴ» ἐποχὴ, ἀφοῦ οἱ ὅροι αὐτοὶ εἶναι φορτισμένοι μὲ διαφορετικὸ περιεχόμενο ἀναλόγως τοῦ πῶς χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν ἐκάστοτε ἐρευνητὴ, κυρίως ὅμως ἐπειδὴ παραπέμπουν στὴν πολιτικὴ διάρθρωση τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τῆς Ἀττικῆς.

Ὡς διέξοδο ἀπὸ αὐτὸν τὸν κίνδυνο θὰ χρησιμοποιήσουμε στὴ μελέτη μας τοὺς ἀκόλουθους χρονολογικοὺς λατρευτικοὺς ὀρίζοντες:

- τὴν «ἐποχὴ τῶν Λακκοειδῶν Τάφων/πρώιμη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ»,
- τὴν «ἐποχὴ τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων»,
- τὴ «μετα-ανακτορικὴ ἐποχὴ»,
- τὴν «πρώιμη ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου»,
- τὴν «πρώιμη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ»,
- τὴν «ὑστερὴ ἀρχαϊκὴ/πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ»,

- τήν «ώριμη κλασική εποχή»,
- τήν «ύστερη κλασική/πρώιμη ελληνιστική εποχή»,
- τή «μέση ελληνιστική εποχή»,
- τήν «ύστερη ελληνιστική εποχή»,
- τήν «εποχή τών ρωμαϊκῶν αυτοκρατορικῶν χρόνων».

Γιά τή διαίρεση τῆς λατρευτικῆς ἀκολουθίας τῆς Ἀττικῆς χρησιμοποιήθηκαν, λόγῳ τῆς μεγάλης σημασίας τους ἀλλά καί λόγῳ τῆς ὁμοιότητος πού παρουσιάζουν μέ τὸ ὑλικὸ τῆς Λούτσας, κυρίως τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῆς Ἐλευσίνας γιά τήν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ καί τῆς Ἀθήνας γιά τίς μεταγενέστερες ἐποχές. Γιά τὴ δεύτερη χιλιετία εἶναι ἀπαραίτητο, ἐλλείψει δεδομένων ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ, νὰ διευρύνουμε τὸ πεδίο παρατήρησης σὲ ὁλόκληρη τὴν περιοχὴ τῆς νότιας ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας.

Οἱ χρονολογικὲς αὐτὲς διαιρέσεις βασιζοῦνται κυρίως σὲ «κλειστὰ λατρευτικὰ σύνολα». Ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται γιά νὰ προσδιορίσει σύνολα εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν *in situ* κατὰ τὴ διάρκεια ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν χωρὶς νὰ ἔχουν διαταραχθεῖ ἀπὸ μεταγενέστερες ἐπιχώσεις καί τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν κατάλοιπα θρησκευτικῶν δραστηριοτήτων πού τελοῦνταν ἐπαναλαμβανόμενα κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς μακρᾶς χρονικῆς περιόδου. Ὡς κλειστὰ λατρευτικὰ σύνολα, συνεπῶς, θεωροῦμε: (1) ἀδιατάρακτα σύνολα εὐρημάτων τὰ ὁποῖα βρέθηκαν μέσα σὲ ἱεροὺς χώρους καί εἶχαν τὴ χρῆση ἀποθετῶν ἀναθημάτων (π.χ. τὸ σύνολο εὐρημάτων τοῦ Crossroads Enclosure [λεγόμενου Λεωκορείου] στὴν Ἀγορά),

(2) ἀδιατάρακτα σύνολα εὐρημάτων τὰ ὁποῖα βρέθηκαν μέσα σὲ πηγὰδια ἢ δεξαμενὲς πού βρίσκονται μέσα ἢ δίπλα σὲ ἱερά καί συνιστοῦν λατρευτικὸ ὑλικὸ πού προέρχεται ἀπὸ περιοδικοὺς καθαρισμοὺς ἱερῶν χώρων (π.χ. τὸ ὑλικὸ τοῦ πηγαδιοῦ δίπλα στὸ Crossroads Enclosure, ἀποθέτης J 5:1 στὴν Ἀγορά),

(3) ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα καμένων ἀναθημάτων (π.χ. ἡ Πυρὰ Α στὴν Ἐλευσίνα). Ἡ τελευταία κατηγορία κλειστῶν συνόλων εἶναι ιδιαίτερα σημαντικὴ γιά τοὺς χρονολογικοὺς μας ὀρισμοὺς, ἀφοῦ ὁ ἀρχαιολογικὸ ἀδιατάρακτος χαρακτήρας τους συμπίπτει μέ τὸν ἀρχικὸ σκοπὸ τῶν συμμετεχόντων στὶς θρησκευτικὲς τελετουργίες ἀνάθεσης ἔμπυρων ἀντικειμένων στὴ λατρευόμενη θεότητα, πού ἦταν νὰ μὴ μετακινηθοῦν αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους θέση.

Ἡ διάρκεια ζωῆς των παραπάνω κλειστῶν λατρευτικῶν συνόλων χρησιμοποιήθηκε ὡς ἐνδεικτικὴ βάση γιά τὸν ὀρισμὸ τοῦ χρονολογικοῦ πλαισίου τῆς κάθε λατρευτικῆς περιόδου. Ἔτσι τὰ πρωιμότερα εὐρήματα σὲ ἓνα κλειστὸ λατρευτικὸ σύνολο χρησιμοποιήθηκαν γιά τὸν ὀρισμὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐκάστοτε λατρευτικῆς περιόδου, ἐνῶ τὸ τέλος τῆς λατρευτικῆς περιόδου καθορίστηκε ἀπὸ τὸ νεότερο χρονολογήσιμο εὐρημα πού ἐντοπίστηκε μέσα στὴ συγκεκριμένη λατρευτικὴ συνάφεια (βλ. συνοπτικὰ Παράρτημα I, διάγραμμα 1). Ὅπου

δὲν ἦταν δυνατό νὰ βρεθῆ κλειστὸ λατρευτικὸ σύνολο γιὰ νὰ ὀριστεῖ τὸ χρονολογικὸ πλαίσιο μιᾶς λατρευτικῆς περιόδου, χρησιμοποίησαμε γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ εἴτε τὴ συνολικὴ διάρκεια ζωῆς ἑνὸς ἱεροῦ (π.χ. τοῦ μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου στὰ Μέθανα γιὰ τὸν χρονολογικὸ ὄρισμὸ τῆς 2ης λατρευτικῆς περιόδου) εἴτε σημαντικὲς, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀλλαγὲς ποὺ διαπιστώθηκαν στὴ λατρευτικὴ ἀκολουθία ἑνὸς ἱεροῦ (π.χ. τὴν ξαφνικὴ ἐμφάνιση ἐνεπίγραφων κεραμικῶν ἀναθέσεων στὸ ἱερὸ κορυφῆς στὸν Ὑμηττὸ στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. γιὰ τὸν ὄρισμὸ τοῦ τέλους τῆς 4ης λατρευτικῆς περιόδου).

Σὲ κάθε περίπτωση, γιὰ τοὺς ὀρισμοὺς τῶν λατρευτικῶν περιόδων χρησιμοποιήθηκε ὑλικὸ ἀποκλειστικὰ λατρευτικοῦ χαρακτήρα. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ μόνον τὸ σύνολο εὐρημάτων ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὸν ὄρισμὸ τῆς 10ης λατρευτικῆς περιόδου (ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ), τοῦ ὁποῖου ὁ λατρευτικὸς χαρακτήρας εἶναι ἀβέβαιος. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ὑποθέσαμε ὅτι τὸ ὑλικὸ τῶν ἀποθετῶν Ε 6:1 καὶ Ε 6:2 τοῦ λεγόμενου αἰγυπτιακοῦ συστήματος δεξαμενῶν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀγοραίου Κολωνοῦ εἶναι λατρευτικοῦ ἢ τουλάχιστον ἐορταστικοῦ χαρακτήρα λόγω τῆς τυπολογικῆς ὁμοιότητος ποὺ αὐτὸ ἐμφανίζει μὲ τὸ ὁμόχρονο ὑλικὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου.

Τὰ πλεονεκτήματα ἀπὸ τὴ χρῆση τοῦ παραπάνω ἐνιαίου χρονολογικοῦ συστήματος κατὰ τὴ μελέτη τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου εἶναι προφανῆ. Πέραν τοῦ ὅτι παρακάμπτουμε τὴν ἀβεβαιότητα σὲ ἐπίπεδο ὁρολογίας, μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἐξέλιξη ποὺ ἔλαβε χώρα στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου πατώντας σὲ στέρεο ἔδαφος.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1 ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΛΑΚΚΟΕΙΔΩΝ ΤΑΦΩΝ/ΠΡΩΙΜΗ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (ΜΕ ΙΙΙ/ΥΕ Ι-ΥΕ ΙΙΒ/ΙΙΑ1, 1700-ἀρχὲς 14ου αἰ. π.Χ.)⁵²⁹

Ἡ πρώτη λατρευτικὴ περίοδος ὀρίζεται ἀπὸ τὴν κύρια περίοδο χρῆσης τοῦ πρώιμου μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ στὸ Κυνόρτιο⁵³⁰, ἢ ὁποῖα ξεκινάει ἀπὸ τὴν ΥΕ Ι καὶ καλύπτει ὁλόκληρη τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ⁵³¹.

529. Οἱ ἀπόλυτες χρονολογήσεις ποὺ προτείνονται ἐδῶ γιὰ τὶς λατρευτικὲς περιόδους 1-4 ἀκολουθοῦν τὴ λεγόμενὴ παραδοσιακὴ χρονολογία, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε στὸ ἔργο τῶν P. WARREN – V. HANKEY, *Aegean Bronze Age Chronology*, Bristol 1989, σ. 169. Γιὰ τοὺς συσχετισμοὺς μὲ ἄλλα χρονολογικὰ συστήματα βλ. MOUNTJOY, *RMDP*, σ. 17 διάγραμμα 1.

530. V. LAMBRINOUDAKIS, *Remains of the Mycenaean Period in the Sanctuary of Apollon Maleatas*, σέ: R. Hägg – N. Marinatos (ἐπιμ.), *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age, Proceedings of the First International Symposium at The Swedish Institute in Athens, 12-13 May, 1980*, Stockholm 1981, σ. 59-65.

531. J. B. RUTTER, *Review of Aegean Prehistory II. The Prepalatial Bronze Age of the Southern and Greek Mainland*, σέ: T. Cullen (ἐπιμ.), *Aegean Prehistory. A Review*, Boston 2001, σ. 144 σημ. 203.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 2 ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΪΚΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ (ΥΕ ΙΙΑ2-ΥΕ ΙΙΒ2, 1370-άρχες 12ου αϊ. π.Χ.)

Ἡ δευτέρα περίοδος ὀρίζεται ἀπὸ τὴν περίοδο χρήσης τοῦ μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο στὰ Μέθανα⁵³². Ἡ ἀρχὴ τῆς περιόδου 2 (ΥΕ ΙΙΑ2) συμπίπτει μὲ τὴν παγίωση τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτορικοῦ συστήματος καὶ τὸ τέλος τῆς (τέλη ΥΕ ΙΙΒ2) μὲ τὴν κατάρρευσὴ του.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 3 ΜΕΤΑ-ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (ΥΕ ΙΙΓ, περ. 1185/1180-άρχες 11ου αϊ. π.Χ.)

Ὡς περίοδο 3 (ΥΕ ΙΙΓ) ἀντιλαμβανόμαστε τὴν περίοδο ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὰ στρώματα Ι-ΧΙΙ στὸ ἱερὸ στὸ Καλαπόδι Λοκρίδας⁵³³.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 4 ΠΡΩΙΜΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ (ΥΠΟΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΕΩΣ ΥΣΤΕΡΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ, 1065-720 π.Χ.)

Ὡς περίοδο 4 (ὑπομυκηναϊκὴ ἕως ὕστερη γεωμετρικὴ) ἀντιλαμβανόμαστε τὴν περίοδο ποὺ ξεκινάει μὲ τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς ἀκέραια σωζόμενου ὑπομυκηναϊκοῦ σκύφου στὸν ἀποθέτη μὲ τὰ ὕστερότερα ἀγγεῖα-ἀναθήματα στὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς στὸν Ὑμηττὸ⁵³⁴ καὶ τελειώνει μὲ τὴν ξαφνικὴ ἐμφάνιση ἐνεπίγραφων κεραμικῶν ἀναθημάτων στὰ τέλη τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς στὸ ἴδιο ἱερὸ⁵³⁵.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 5 ΠΡΩΙΜΗ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ (720/700-575 π.Χ.)

Ἡ λατρευτικὴ περίοδος 5 ὀρίζεται ἀπὸ τὴν περίοδο χρήσης τῆς Πυρᾶς Α στὴν Ἐλευσίνα⁵³⁶. Ἡ Πυρὰ Α ἤρθε στὸ φῶς ἀπὸ τὸν Δημήτριο Φίλιο τὸ 1885 μπροστὰ ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ «γεωμετρικοῦ» περιβόλου τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρας,

532. E. KONSOLAKI-YANNOPOULOU, A Mycenaean Sanctuary on Methana, σέ: R. Hägg (ἐπιμ.), *Peloponnesian Sanctuaries and Cults. Proceedings of the Ninth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1994*, Stockholm 2002, σ. 25-36. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Mycenaean Religious Architecture. The Archaeological Evidence from Ayios Konstantinos, Methana, σέ: M. Wedde (ἐπιμ.), *Celebrations. Sanctuaries and the Vestiges of Cult Practice. Selected Papers and Discussions from the Tenth Anniversary Symposium of the Norwegian Institute at Athens, 12-16 May 1999*, Bergen 2004, σ. 61-94 (μὲ παλαιότερη βιβλιογραφία).

533. R. C. FELSCH, Vorwort des Herausgebers, σέ: *Kalapodi I*, σ. XVI. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Ἐκπροσωπία τοῦ ἱεροῦ στὸ Καλαπόδι. Λατρεία καὶ τελετουργικὸ, σέ: Ἐ. Φρούσου (ἐπιμ.), *Ἡ περιφέρεια τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου. Α' Διεθνὲς Διεπιστημονικὸ Συμπόσιο, Λαμία, 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, Λαμία 1999, σ. 163-170. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Zur Stratigraphie des Heiligtums, σέ: *Kalapodi II*, σ. 5-6.

534. LANGDON, *Hymettos*, σ. 55 ἀρ. 189 πίν. 17.

535. LANGDON, *Hymettos*, σ. 10, 50. Στὸ Καλαπόδι ἡ λατρευτικὴ περίοδος 4 ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὰ στρώματα 13-40. R. C. FELSCH, Zur Stratigraphie des Heiligtums, σέ: *Kalapodi II*, σ. 6-10.

536. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, σ. 142-143.

κοντά στη νότια βαθμιδωτή είσοδο του περιβόλου αυτού. Μπροστά του βρέθηκε στρώμα χώματος πάχους 0,80-1,00 μ., παχύ, άναμεμιγμένο με στάχτη, άπανθρακωμένο ξύλο και μεγάλο άριθμό καμένων χειροποίητων κυλινδρικών ειδωλίων με πτηνόσχημο πρόσωπο. Έπιπρόσθετα σέ αυτό τó κύριο στρώμα στάχτης, στάχτες και κάρβουνα βρέθηκαν γύρω γύρω άναμεμιγμένα με σπασμένους πρωτοκορινθιακούς άρύβαλλους και άλάβαστρα, πήλινους πίνακες, θραύσματα χρυσών έλασμάτων και μετάλλινα κοσμήματα. Ό τοίχος είχε χαρακτηριστικά σημάδια φωτιάς, πράγμα που σημαίνει ότι ή Πυρά βρέθηκε στο σημείο αυτό *in situ*⁵³⁷.

Ύστερα από άλληπάλληλες συμπληρωματικές άνασκαφές και έρευνες στον χώρο τών Ferdinand Noack (1906), Κωνσταντίνου Κουρουσιώτη (1931-1932) και Ίωάννη Τραυλού (1983), ή Κωνσταντίνα Κόκκου-Βυριδή μπόρεσε, κάνοντας χρήση τών σωζόμενων ήμερολογίων τών άνασκαφένών άλλά και προσωπικών πληροφοριών και φωτογραφιών του Τραυλού, νά ταυτίσει τά εύρήματα της Πυράς Α με αυτά που βρίσκονταν στο μουσειό της Έλευσίνας⁵³⁸ και νά τά δημοσιεύσει μαζί με μιá χαρακτηριστική έπιλογή του συνολικού ύλικού της Πυράς Α (καθώς και δύο άλλων μεταγενέστερων άρχαϊκών πυρών, τών Πυρών Β και Γ)⁵³⁹.

Πά τή χρονολόγηση της Πυράς Α ή Κόκκου-Βυριδή άναφέρει ως *terminus post quem* τά μέσα του 8ου αί. π. Χ. και ως *terminus ante quem* τó 580 π.Χ.⁵⁴⁰

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 6 ΎΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΪΚΗ/ΠΡΩΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (575-450 π. Χ.)

Ή λατρευτική περίοδος 6 όρίζεται από τήν περίοδο χρήσης της Πυράς Β στην Έλευσίνα. Από τó ύλικό της Πυράς Β δημοσιεύτηκαν 279 άντικείμενα, τά όποία χρονολογούνται από τó β' τέταρτο του 6ου αί. π. Χ. μέχρι τά μέσα του 5ου αί. π.Χ.⁵⁴¹

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 7 ΩΡΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (ΜΕΤΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 5ου ΕΩΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 5ου αί. π. Χ., 450-420/400 π. Χ.)

Ή λατρευτική περίοδος 7 όρίζεται από τήν περίοδο χρήσης της πρώτης φάσης του λεγόμενου Λεωκορείου (Crossroads Enclosure) της άθηναϊκής Άγοράς.

537. Αυτόθι, σ. 39-44 σχ. 11β.

538. Αυτόθι, σ. 262.

539. Αυτόθι, σποραδικά, βλ. και παρακάτω.

540. Αυτόθι, σ. 142-143, 264· J. BINDER, *The Early History of the Demeter and Kore Sanctuary at Eleusis*, σέ: R. Hägg (έπιμ.), *Ancient Greek Cult Practice from the Archaeological Evidence, Proceedings of the Fourth International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Swedish Institute at Athens, 22-24 October 1993*, Stockholm 1998, σ. 135.

541. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, σ. 143-144. Ή λατρευτική περίοδος 6 ίσοδυναμεί με τή φάση 2 της Βραυρώνος έπως αυτή όρίστηκε από τήν G. EKROTH, *Brauron*, σ. 104-108.

Κατά τη διάρκεια τῶν ἀνασκαφῶν πού διενήργησε τὸ 1971 ἡ Ἀμερικανικὴ Σχολὴ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Theodore Leslie Shear Jr., στὰ ΝΑ τῆς Βασιλείου Στοᾶς βρέθηκε τετράγωνος σχεδὸν περίβολος πλευρᾶς 2,75 × 2,94 μ., ὁ ὁποῖος περιβαλλόταν ἀπὸ πώρινο θωράκιο ὕψους 1,22 μ. χωρὶς νὰ ὑπάρχει εἴσοδος. Τὸ θωράκιο αὐτὸ περιέβαλλε λατρευτικὸ βράχο. Τὸ μικρὸ αὐτὸ τέμενος, τὸ ὁποῖο ἀνασκάφηκε σὲ δύο ἀνασκαφικὲς περιόδους τὸ 1971 καὶ τὸ 1972⁵⁴², ἔχει γιὰ τὸν σκοπὸ μας μεγάλη σημασία, ἐπειδὴ, λόγω τοῦ ὅτι σφραγίστηκε μὲ τὰ θεμέλια ἑνὸς ὑστερορωμαϊκοῦ κτηρίου⁵⁴³, συνιστᾷ μοναδικὴ εὐκαιρία μελέτης τῶν ἀρχικῶν ἀδιατάρακτων ἐπιχώσεών του.

Ἦδη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης ἀνασκαφικῆς περιόδου ὁ Shear ξεχώρισε μίᾳ πρώτῃ περίοδο χρήσης τοῦ ἱεροῦ, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ξεκίνησε στὰ 450 περ. π. Χ. καὶ διακόπηκε σκόπιμα στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. μὲ τὴν κάλυψη τοῦ ὑπερψωμένου βράχου τῆς λατρείας μὲ χῶμα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα σκληρὸ χωμαῖνο δάπεδο⁵⁴⁴.

Σύμφωνα μὲ τίς ἀνασκαφικὲς ἐνδείξεις, τὸ περικλειστο αὐτὸ τέμενος ἐγκαταλείφθηκε στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π. Χ., ἡ λατρεία ὅμως φαίνεται ὅτι συνεχίστηκε σὲ ἓνα γειτονικὸ πηγάδι⁵⁴⁵.

Τὸ κάτω τμήμα τοῦ θωρακίου βρέθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς γεμάτο μὲ ἀναθήματα τὰ ὁποῖα εἶχαν ριφθεῖ μὲ δύναμη ἀπὸ τοὺς λάτρεις κατὰ τὴ διάρκεια τῆς χρήσης τοῦ τεμένους καὶ εἶχαν ἀφεθεῖ διάσπαρτα πάνω στὸν ἱερὸ βράχο⁵⁴⁶. Τὸ ὑλικὸ πού βρέθηκε στὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ περίοδο περιελάμβανε πολυάριθμα πήλινα ὑφαντικὰ βάρη καὶ σφονδύλια, κάποια γυναικεῖα κοσμήματα, θήλαστρα καὶ πολυάριθμους στιλβωμένους ἀστραγάλους, παιχνίδια μικρῶν παιδιῶν. Ἀναφέρθηκαν ἐπίσης κάποιοι μελαμβαφεῖς ἀμφορίσκοι καὶ μίᾳ ὁμάδα πυξίδων καὶ πωμάτων. Ἡ μεγάλη πλειονότητα τῶν ἀγγείων ὡστόσο ἦταν λήκυθοι, καθὼς καὶ ἀγγεῖα πόσεως –κυρίως σκύφοι ἀττικοῦ καὶ κορινθιακοῦ τύπου– καὶ ἀγγεῖα πού περιεῖχαν λάδι. Ἀναφέρθηκαν ἐπίσης κύπελλα τοῦ τύπου τοῦ Φειδία, μερικὲς κύλικες, φιάλες τύπου Bolsal καὶ μόνωτες φιάλες τύπου one-handler. Ἐξαιρετικὴ σημασία δόθηκε σὲ μίᾳ μαρμάρινη ἐρμαϊκὴ κεφαλὴ, ἡ ὁποία ἐντοπίστηκε ἀνάμεσα στὰ ἄλλα μικροεργήματα, ὡστόσο ὁ ἀνασκαφέας θεώρησε τὴ λατρεία

542. SHEAR, Shrine· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, The Athenian Agora. Excavations of 1972, *Hesperia*, 42, 1973, σ. 359 κ.έ.

543. SHEAR, Shrine, σ. 126.

544. Αὐτόθι, σ. 127-128: «This floor seemed to mark a deliberate epoch in the life of the sanctuary, for there was, at least, no subsequent attempt to raise the level of the floor within the enclosure».

545. Αὐτόθι, σ. 127 κ.έ.· J. M. CAMP, *The Athenian Agora. Excavations in the Heart of Classical Athens*, London 1986, σ. 79· πρβ. γενικὰ καὶ U. KENZLER, *Studien zur Entwicklung und Struktur der griechischen Agora in archaischer und klassischer Zeit*, Frankfurt 1999, σ. 144.

546. SHEAR, Shrine, σ. 128 πίν. 26b.

ώς γυναικεία. Από τὰ ἀγγεῖα δημοσιεύτηκαν μία ἐρυθρόμορφη κύλικα πού ἀπεικονίζει γυμνή νεανική ἀνδρική μορφή πού κρατᾶ λύρα στοῦ ἀριστεροῦ (Ἀπόλλων) νὰ σπένδει μὲ φιάλη σὲ ἕναν βωμό⁵⁴⁷, καὶ τέσσερις ἐρυθρόμορφες ἀρβαλλόσχημες λήκυθοι τοῦ δ' τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π. Χ., ἀπὸ τίς ὁποῖες δύο εἰκονογραφοῦνται μὲ παραστάσεις φτερωτῆς Νίκης καὶ γυναικείας κεφαλῆς⁵⁴⁸.

Μέσα στοῦ περικλειστοῦ τέμενος βρέθηκαν λίγα καμένα ὄστα ζώων, ὄχι ὅμως καὶ συσσωρεύσεις αὐτῶν, καθὼς καὶ στρώσεις στάχτης πού θὰ ὑποδήλωναν ὅτι πυρὲς τελοῦνταν ἐντὸς τοῦ τεμένους⁵⁴⁹.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 8 ΥΣΤΕΡΗ ΚΛΑΣΙΚΗ/ΠΡΩΙΜΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (420/400-275/250 π. Χ.)

Ἡ περίοδος 8 ὀρίζεται ἀπὸ τὴν περίοδο χρήσης τῆς δεύτερης φάσης τοῦ λεγόμενου Λεωκορείου τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (ὕλικὸ στοῦ πηγάδι).

Μετὰ τὴν κάλυψη τοῦ ἱεροῦ βράχου μὲ χῶμα ἢ ἄσκηση λατρείας στὸν χῶρο συνεχίστηκε. Τὰ ὑστερότερα ὅμως ἀναθήματα φαίνεται ὅτι μαζεύονταν κατὰ καιροὺς καὶ ρίχονταν μέσα σὲ ἕνα πηγάδι πού ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης τὸ 1971 σὲ ἀπόσταση τριῶν μέτρων βορείως τοῦ τεμένους. Ἡ περίοδος 8 ὀρίζεται ἀπὸ τὰ στρώματα IX-V, πού βρέθηκαν στὴν «κάτω συσσώρευση» τοῦ πηγαδιοῦ καὶ ἀποτελοῦν ἀποθέτη τοῦ ἱεροῦ. Χρονολογοῦνται στοῦ διάστημα 420/400-300/250 π.Χ.

Λόγω τῆς μεγάλης ὁμοιότητος πού παρουσιάζει τὸ ὕλικὸ τοῦ ὑστεροκλασικοῦ καὶ πρώιμου ἑλληνιστικοῦ ἱεροῦ πού ὀρίζει τὴν περίοδο 8 μὲ τὸ κεραμικὸ ρεπερτόριο τῆς ἀντίστοιχης περιόδου στοῦ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, τὰ σχετικὰ στρώματα τοῦ πηγαδιοῦ παρατίθενται ἐδῶ πιὸ ἀναλυτικά:

Τὸ στρώμα IX εἶναι πολὺ ἀποσπασματικὸ καὶ περιέχει ὕλικὸ τοῦ τέλους τοῦ 5ου καὶ τοῦ πρώιμου 4ου αἰ. π. Χ.

Τὸ στρώμα VIII χρονολογεῖται στοῦ διάστημα 350-340 π. Χ. Λίγα ὑδροφόρα ἀγγεῖα ὑποδηλώνουν ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ περίοδο χρήσης τοῦ πηγαδιοῦ. Στὸ στρώμα αὐτὸ βρέθηκαν κάποιες πρώιμες σειρὲς πινακίδων τοῦ ἵππικοῦ.

Τὸ στρώμα VII χρονολογεῖται στοῦ 350-325 π. Χ. Καταγράφηκαν πάνω ἀπὸ 150 ἀγγεῖα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα μελαμβαφῆς σκύφος ἀττικοῦ τύπου⁵⁵⁰, μελαμβαφῆς πινάκιο μὲ στρογγυλὸ χεῖλος⁵⁵¹, μελαμβαφῆς πινάκιο μὲ αὐλακωτὸ χεῖλος⁵⁵², με-

547. Αὐτόθι, σ. 129 πίν. 27a.

548. Αὐτόθι, σ. 129 πίν. 27b-e.

549. Αὐτόθι, σ. 130.

550. *Agora* XXIX, σ. 257 ἄρ. 150 πίν. 14.

551. Αὐτόθι, σ. 309 ἄρ. 631 εἰκ. 46 πίν. 142.

552. Αὐτόθι, σ. 321 ἄρ. 777 πίν. 54.

λαμβαφές πινάκιο με καμπύλο χείλος⁵⁵³, όκτώ μικρογραφικά δίωτα κύπελλα⁵⁵⁴ και σαλτσιέρα του τύπου που βρίσκεται σε πυρές⁵⁵⁵. Βρέθηκαν επίσης μελαμβαφές πινάκιο που σχετίζεται με αυτό του τύπου με στρογγυλό χείλος⁵⁵⁶, μελαμβαφής σκύφος κορινθιακού τύπου⁵⁵⁷, πρόχους με λεπτό λαιμό⁵⁵⁸. Έντοπίστηκαν επίσης λυχνάρια του τύπου Howland 25A⁵⁵⁹ και του τύπου Howland 25B⁵⁶⁰.

Το στρώμα VI χρονολογείται στο διάστημα 350-325 π. Χ. Πρόκειται για μεταβατικό στρώμα, του οποίου τα εύρηματα αρμόζουν τόσο σε αυτά του στρώματος VII όσο και σε αυτά του στρώματος V. Από άγγεια αναφέρθηκαν ένας μελαμβαφής κλασικός κάρθαρος του τύπου με πλαστικό χείλος⁵⁶¹, μελαμβαφής κάρθαρος με λαβές που σχηματίζουν κόμπο⁵⁶², μελαμβαφές άλατοδοχείο με δακτυλιόσχημη βάση⁵⁶³, μελαμβαφής αναθηματικός σκύφος άττικού τύπου⁵⁶⁴, δίωτα μικρογραφικά αναθηματικά κύπελλα, σαλτσιέρα του τύπου που βρίσκεται σε πυρές, μελαμβαφής κάρθαρος του τύπου με ταινιωτές λαβές και διβαθμιδωτή βάση⁵⁶⁵. Βρέθηκε επίσης ένα λυχνάρι του τύπου Howland 25A⁵⁶⁶.

Το στρώμα V χρονολογείται στο διάστημα 325-300/250 π. Χ. Στα άγγεια συγκαταλέγονται μελαμβαφείς κλασικοί κάρθαροι του τύπου με απλό χείλος⁵⁶⁷, μελαμβαφείς κλασικοί κάρθαροι με πλαστικό χείλος⁵⁶⁸, μελαμβαφείς κυπελλοειδείς κάρθαροι⁵⁶⁹, μελαμβαφείς κάρθαροι με λαβές που σχηματίζουν κόμπο⁵⁷⁰,

553. Αυτόθι, σ. 324 άρ. 816 εικ. 55.

554. SHEAR, Shrine, σ. 131 σημ. 26 πίν. 28b· *Agora XXIX*, σ. 379-380 άρ. 1408 πίν. 108, με αναφορά στα άλλα έπτά παρόμοια δείγματα.

555. *Agora XXIX*, σ. 385 άρ. 1460 εικ. 87 πίν. 110.

556. Αυτόθι, σ. 315 άρ. 704 εικ. 50 πίν. 62 (P 28887).

557. Αυτόθι, σ. 379 άρ. 1398 πίν. 107 (P 29376).

558. Αυτόθι, σ. 422 άρ. 1756 εικ. 104 πίν. 138 (P 29161).

559. Αυτόθι, σ. 494 (L 5708, L 5709).

560. Αυτόθι, σ. 496 (L 5707).

561. Αυτόθι, σ. 245 άρ. 37 εικ. 6 πίν. 4.

562. Αυτόθι, σ. 251 άρ. 94 εικ. 9 πίν. 10, 325-315 π. Χ.

563. Αυτόθι, σ. 347 άρ. 1077 εικ. 65 πίν. 79.

564. Αυτόθι, σ. 378 άρ. 1392 πίν. 107.

565. Αυτόθι, σ. 252 άρ. 103 εικ. 10 πίν. 10 (P 29107).

566. Αυτόθι, σ. 495 (L 5685).

567. Αυτόθι, σ. 242 άρ. 6-7 εικ. 4 πίν. 1, 325-300 π. Χ.

568. Αυτόθι, σ. 245 άρ. 37 εικ. 6 πίν. 4, βλ. και στρώμα VI· σ. 246 άρ. 41-43 εικ. 6 πίν. 4-5.

569. S. I. ROTROFF, *Athenian Hellenistic Pottery. Toward a Firmer Chronology*, σέ: *Akten des XIII. internationalen Kongresses für Klassische Archäologie, Berlin 1988, Mainz 1990*, σ. 176 πίν. 24 άρ. 1, κάτω σειρά, δεύτερο από δεξιά· *Agora XXIX*, σ. 247 άρ. 53-54 (P 29176) εικ. 7 πίν. 6.

570. SHEAR, Shrine, σ. 133 σημ. 37 πίν. 28j· *Agora XXIX*, σ. 251-252 άρ. 94, 96, 98 εικ. 9 πίν. 10, 325-300 π. Χ., βλ. και στρώμα VI.

μελαμβαφής κάρθαρος με λαβές του τύπου με πηνίο⁵⁷¹, μελαμβαφείς κάρθαροι του τύπου με ταινιωτές λαβές και διβαθμιδωτή βάση⁵⁷², μελαμβαφής σκυφοειδής κάρθαρος⁵⁷³, μελαμβαφής σκύφος με ψηλό πόδι του τύπου Bolster-cup⁵⁷⁴, μελαμβαφές Bolsal⁵⁷⁵, μελαμβαφής μικρή οινόχοη⁵⁷⁶, μελαμβαφής ὄλπη⁵⁷⁷, μελαμβαφές μόνωτο κύπελλο του τύπου του ρηχού one-handler⁵⁷⁸, μελαμβαφή μεγάλα και ρηχά σκυφίδια με καμπύλα τοιχώματα και ἔσω νεῦον χεῖλος⁵⁷⁹, μελαμβαφή μυροδοχεῖα⁵⁸⁰, μελαμβαφείς ἀναθηματικοὶ σκύφοι ἀττικού τύπου⁵⁸¹, πέντε μικρογραφικὰ ἀναθηματικὰ δῖωτα κύπελλα⁵⁸², (μελαμβαφής;) μικρογραφικὸς κρατηρίσκος⁵⁸³, μελαμβαφής πρόχους με λεπτὸ λαμό⁵⁸⁴. Βρέθηκαν ἐπίσης λυχνάρια του τύπου Howland 23 D (του τύπου του μελανοδοχείου)⁵⁸⁵, του τύπου Howland 25A⁵⁸⁶, του τύπου Howland 25A⁵⁸⁷, του τύπου Howland 25B⁵⁸⁸, του τύπου Howland 25D⁵⁸⁹, του τύπου Howland 31⁵⁹⁰.

Τὸ τελευταῖο στρώμα IV χρονολογεῖται στὸ α' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Πρόκειται γιὰ σύντομη περίοδο χρήσης τοῦ πηγαδιοῦ (300-275 π.Χ.). Βρέθηκαν μελαμβαφής μέγανος κάρθαρος με γωνιώδη τοιχώματα⁵⁹¹, μελαμβαφής ὄλπη⁵⁹² καὶ ἕνας ἀγάνωτος πτηνόμορφος ἀσκός⁵⁹³. Ἀπὸ τὸν κατώτερο αὐτὸ ἀποθέτη προέρχεται ἐπίσης μιὰ μελαμβαφής πυξίδα τύπου B⁵⁹⁴.

571. *Agora* XXIX, σ. 252 ἀρ. 101 (P 29130) εἰκ. 9 πίν. 10, 325-300 π. Χ.

572. SHEAR, Shrine, σ. 133 σημ. 37 πίν. 28k· *Agora* XXIX, σ. 252 ἀρ. 103-104 εἰκ. 10 πίν. 10.

573. *Agora* XXIX, σ. 255 ἀρ. 129 πίν. 12.

574. SHEAR, Shrine, σ. 133 σημ. 37 πίν. 28h· *Agora* XXIX, σ. 259 ἀρ. 164 εἰκ. 13 πίν. 15.

575. *Agora* XXIX, σ. 259 ἀρ. 168 εἰκ. 13 πίν. 16, 145, 325-300 π. Χ.

576. Αὐτόθι, σ. 294 ἀρ. 473 εἰκ. 35 πίν. 47, 325-300 π. Χ.

577. Αὐτόθι, σ. 296 ἀρ. 502 εἰκ. 37 πίν. 49, 325-300 π. Χ.

578. Αὐτόθι, σ. 329 ἀρ. 856 εἰκ. 58 πίν. 71, 325-300 π. Χ.

579. Αὐτόθι, σ. 339-340 ἀρ. 980, 983 εἰκ. 62 πίν. 75, 310-300 π. Χ.

580. Αὐτόθι, σ. 354 ἀρ. 1163, 1166-1167, 1169 εἰκ. 72 πίν. 85, 325-300; π. Χ.

581. Αὐτόθι, σ. 378 ἀρ. 1393-1394 εἰκ. 85 πίν. 107, 325-300 π. Χ.

582. Αὐτόθι, σ. 380 ἀρ. 1410 πίν. 108 (καὶ P 28783, P 28787, P 29304, P 29322), 325-300 π. Χ.

583. Αὐτόθι, σ. 380 ἀρ. 1417 πίν. 108, 325-300 π. Χ.

584. Αὐτόθι, σ. 422 ἀρ. 1756 εἰκ. 104 πίν. 138, 325-300 π. Χ.

585. Αὐτόθι, σ. 494 (L 5703).

586. Αὐτόθι, σ. 495 (L 5683, L 5686, L 5687, L 5695).

587. Αὐτόθι, σ. 495 (L 5682, L 5700).

588. Αὐτόθι, σ. 496 (L 5684).

589. Αὐτόθι, σ. 498 (L 5698).

590. Αὐτόθι, σ. 501 (L 5702).

591. Αὐτόθι, σ. 261 ἀρ. 184 πίν. 17, 285-275 π. Χ.

592. Αὐτόθι, σ. 296 ἀρ. 503 εἰκ. 37 πίν. 49, 300-275 π. Χ.

593. Αὐτόθι, σ. 351 ἀρ. 1128 πίν. 83, 325-300 π. Χ.

594. SHEAR, Shrine, σ. 131 σημ. 28 πίν. 28l· *Agora* XXIX, σ. 189 σημ. 4, 350-325 π. Χ.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 9 ΜΕΣΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (275/250-150 π. Χ.)

Ἡ λατρευτικὴ περίοδος 9 ὀρίζεται ἀπὸ τὴν περίοδο χρήσης τῆς τρίτης φάσης τοῦ λεγόμενου Λεωκορείου τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (= φάση Upper accumulation). Ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ στρώματα III-II τοῦ πηγαδιοῦ, ἡ ἀνώτερη δηλαδὴ συσσώρευση, ἡ ὁποία χρονολογεῖται στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 275[250;] καὶ τοῦ 150 π. Χ.

Τὸ στρώμα III περιεῖχε πολλὰ ὄστᾶ καὶ ἕναν «ἀποθέτη» 85 πινακίδων τοῦ ἵππικου. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ τὸ πηγάδι προφανῶς εἶχε περιέλθει σὲ ἀχρηστία καὶ χρησίμευε ὡς ἀποθέτης ἀπορριμμάτων τοῦ ἱεροῦ. Παρόμοιος ἀποθέτης βρέθηκε στὸ πηγάδι B1 τοῦ Διπύλου. Ἀπὸ ἀγγεῖα ἀναφέρονται μελαμβαφῆς κλασικὸς κάνθαρος τοῦ τύπου μὲ πλαστικὸ χεῖλος⁵⁹⁵, μελαμβαφεῖς ἑλληνιστικοὶ μεγάλοι κάνθαροι μὲ γωνιώδη τοιχώματα⁵⁹⁶, μελαμβαφεῖς ἑλληνιστικοὶ μικροὶ κάνθαροι μὲ γωνιώδη τοιχώματα⁵⁹⁷, μελαμβαφῆς λήκυθος⁵⁹⁸, μελαμβαφῆς σκυφίδιο μὲ ἔσω νεύοντα τοιχώματα τοῦ τύπου *echinus bowl: deep*⁵⁹⁹.

Τὸ στρώμα II περιεῖχε κεραμικὴ τοῦ α' μισοῦ τοῦ 2ου αἰ. π. Χ. καὶ θραύσματα ἐνὸς χάλκινου ἔφιππου ἀνδριάντα, ἴσως τοῦ Δημητρίου Πολιορκητῆ. Ἡ Rotroff ἀναφέρει δύο λαβῆς κνιδιακῶν ἀμφορέων πού χρονολογοῦνται πρὶν ἀπὸ τὸ 188 π. Χ. καὶ τρία μικρὰ θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων⁶⁰⁰. Ἀπὸ ἀγγεῖα ἀναφέρθηκαν μελαμβαφῆς δίωτο κύπελλο πὸν μιμεῖται τὰ κνιδιακά⁶⁰¹, μελαμβαφῆς ἀναθηματικὸς σκύφος κορινθιακοῦ τύπου⁶⁰² καὶ μελαμβαφῆς πινάκιο μὲ στρογγυλεμένο χεῖλος⁶⁰³.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 10 ΥΣΤΕΡΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ (150-75/50 π. Χ.)

Ἡ περίοδος 10 ὀρίζεται ἀπὸ τὴν περίοδο χρήσης τοῦ ὑλικοῦ πὸν βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ λεγόμενου αἰγυπτιακοῦ συστήματος δεξαμενῶν («The Egyptian Cistern System») στὴν περιοχή τοῦ Ἀγοραίου Κολωνοῦ (ἀποθέτες E 6:1 καὶ E 6:2)⁶⁰⁴. Τὰ σχήματα πὸν κυριαρχοῦν στὶς ἐπιχώσεις αὐτοῦ τοῦ συστήματος ὑδροδεξαμενῶν (μεγαρικοὶ σκύφοι μὲ ἐπιμηκυσμένα πέταλα, φιάλες μὲ ἔξω νεύοντα χεῖλη, πινάκια) ἐμφανίζουν μεγάλη τυπολογικὴ ὁμοιότητα μὲ τὰ ὑστεροελληνιστικὰ σχήματα τῆς περιοχῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ταυροπόλου. Δὲν θὰ

595. *Agora XXIX*, σ. 246 ἀρ. 44 εἰκ. 6 πίν. 5, 275-250 π. Χ.

596. *Αὐτόθι*, σ. 262-263 ἀρ. 189 καὶ 199 εἰκ. 14 πίν. 18, 275-250 π. Χ.

597. *Αὐτόθι*, σ. 266 ἀρ. 227-228 πίν. 21, περ. 250 π. Χ.

598. *Αὐτόθι*, σ. 350 ἀρ. 1112 πίν. 81, περ. 250 π. Χ.

599. *Αὐτόθι*, σ. 341 ἀρ. 999 (P 29229).

600. *Αὐτόθι*, σ. 458.

601. *Αὐτόθι*, σ. 284 ἀρ. 399 εἰκ. 23 πίν. 38, 175-150 π. Χ.

602. *Αὐτόθι*, σ. 379 ἀρ. 1404 εἰκ. 86 πίν. 107, 300-200 π. Χ.

603. *Αὐτόθι*, σ. 313 ἀρ. 680 (P 29126), 175-150 π. Χ.

604. S. I. ROTROFF, Three Cistern Systems on the Kolonos Agoraios, *Hesperia*, 52, 1983, σ. 278-282, 295-297.

ήταν συνεπώς παράλογο να υποθέσουμε ότι το υλικό των αποθετών E 6:1 και E 6:2 προήλθε από τον καθαρισμό κάποιου αταύτιστου γειτονικού ιερού, κάτι άλλωστε που υπέθεσε και η Rotroff για την προέλευση του πρωιμότερου υλικού της παρακείμενης υδροδεξαμενής, του λεγόμενου Cave Cistern System⁶⁰⁵.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 11 ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ (50 π.Χ.-400 μ.Χ.)

Ως περίοδο 11 αντιλαμβανόμαστε αυτήν που ορίζεται από την περίοδο χρήσης του λατρευτικού σπηλαίου του Απόλλωνος Υποακράιου. Το σπήλαιο αυτό ήταν το πρώτο (σπήλαιο Β) από τη σειρά των τριών σπηλαίων που ανασκάφηκαν το 1896 από τον Παναγή Καββαδία. Την όνομασία του την πήρε από πλάκες που βρέθηκαν στην πρόσοψή του, οι οποίες δείχνουν ότι ήταν αφιερωμένο στον Απόλλωνα Υποακράιο ή υπό Άκραις ή υπό Μακράις. Το σπήλαιο αυτό ήταν σε χρήση στα ρωμαϊκά χρόνια και σε αυτό ανέθεταν οι έννεα ἄρχοντες⁶⁰⁶.

Ανασκαφικά δεδομένα

ΟΙ ΧΩΡΟΙ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ

Αν κρίνουμε από τα ελάχιστα νέα στοιχεία τα οποία υπάρχουν στα ημερολόγια του Παπαδημητρίου (βλ. παρακάτω «χώρος 1»), η ανασκαφή δεν διενεργήθηκε με το σύστημα των τετραγώνων ούτε αφαιρέθηκαν μεθοδικά αρχαιολογικές ενότητες (πάσες).

Έτσι οι ανασκαφικές ενότητες δεν είναι στην ουσία παρά μόνο γεωγραφικές ενότητες («χώροι») χωρίς στρωματογραφική σημασία.

Από τους χώρους στους οποίους βρέθηκαν τα κινητά εύρηματα της ανασκαφής Παπαδημητρίου ο γράφων μελέτησε και σχεδίασε υλικό από δέκα «χώρους», οι οποίοι σχετίζονται με τον μεγάλο ναό και τον περιβάλλοντα χώρο του.

Α) Χώρος 1: Ο ναός της Αρτέμιδος Ταυροπόλου και οι επιχώσεις του έσω-τερικού του.

Β) Χώρος 2: Επιχώσεις της βόρειας πλευράς του ναού.

Γ) Χώρος 3: Επιχώσεις της βορειοδυτικής πλευράς του ναού.

Δ) Χώρος 4: Επιχώσεις της δυτικής πλευράς του ναού.

605. Αυτόθι, σ. 270.

606. P. NULTON, *The Sanctuary of Apollo Hypoakraios and Imperial Athens*, Providence, R. I. 2003. Για την άποψη ότι το σπήλαιο αυτό είχε λατρευτική χρήση και πριν από τη ρωμαϊκή εποχή βλ. Ε. ΒΙΚΕΛΑ, Τα μικρά ιερά της Αθήνας, *AE* 150, 2011, σ. 176-177 σημ. 325.

Ε) Χώρος 5: Ἐπιχώσεις παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ναοῦ.

ΣΤ) Χώρος 6: Ἐπιχώσεις τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Ζ) Χώρος 7: Ἐπιχώσεις μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

Η) Χώρος 8: Ἐπιχώσεις τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

Θ) Χώρος 9: Ἐπίχωση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ (ἢ «τομὴ ἀνατολικά τοῦ ναοῦ»).

Ι) Χώρος 10: Κινητὰ εὐρήματα στὸ Μουσεῖο Βραυρῶνος μὲ τὴν ἔνδειξη «Λούτσα 1956-1957».

α. Χώρος 1: Ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου καὶ οἱ ἐπιχώσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ του (οἰκόπεδο Α. Χούντα)

Ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου ἀπὸ τὸν Κυπαρίσση δὲν γνωρίζουμε τίποτε ἄλλο πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι διενεργήθηκε κάποια στιγμή στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 1925 καὶ τοῦ 1930, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸν Παπαδημητρίου διενεργήθηκε σὲ δύο περιόδους. Σὲ μιὰ ὀλιγοήμερη (ἀπὸ τὶς 15 ἕως τὶς 17 Ὀκτωβρίου 1956) καὶ σὲ μιὰ δεύτερη, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι διήρκεσε σχεδὸν τρεῖς μῆνες, ἀπὸ τὸ διάστημα ἀπὸ τὶς 14 Αὐγούστου ἕως τὶς 3 Δεκεμβρίου 1957. Τὸ 1994 ὁ ναὸς καθαρίστηκε ἀπὸ τὴν Κλαίρη Εὐστρατίου.

Οἱ παρακάτω πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τὰ ἡμερολόγια τοῦ Παπαδημητρίου τοῦ ἔτους 1957⁶⁰⁷. Ὡς ἡμερομηνία ἀνασκαφῆς ἀναφέρεται τὸ διάστημα ἀπὸ τὶς 15 ἕως τὶς 18 Ὀκτωβρίου 1957.

Εὐρήματα: «Ἐλάχιστα ὄστρακα καὶ κέραμοι. Ἰδίως δὲ πολλὰ ἀποκεκρουμένα εἰδώλια μὲ κυλινδροειδὴν κορμὸν (παπάδες)».

«Ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ, παχὺ στῶμα ἄμμου μεταξὺ τῶν χωμάτων τοῦ Κυπαρίσση καὶ τῆς κατώτατης βαθμίδας». Κατὰ τὸν Παπαδημητρίου, αὐτὸ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ καταστροφὴ τῶν ἀνωτέρω δόμων τοῦ κρηπιδώματος προϋπήρξε τῶν ἀνασκαφῶν Κυπαρίσση. Ἐπίσης ὑπῆρχαν καὶ σώζονταν ἐκεῖ οἱ δύο ἄλλοι δόμοι, πὺν ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τοὺς χωρικούς. Εὐρήματα δὲν ὑπῆρχαν μέσα σὲ αὐτὴ τὴν ἄμμο.

Σύμφωνα μὲ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Παπαδημητρίου, στίς 16 Ὀκτωβρίου 1957 ἀνοίχτηκε τομὴ στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ «κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν 10,5 (μ.) περίπου ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ... πρὸς βορείαν διεύθυνσιν ἀκριβῶς πλησίον τῆς πέρυσιν ἀνευρεθείσης βάσεως. Εὐρέθη δὲ ὅτι τὸ ἐπίπεδον τοῦ γύρω χώρου (τὸ ἀρχαῖον) εὐρίσκετο ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς κατωτάτης βαθμίδος». Στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ παρατηρήθηκε «ἔτι δὲ καὶ στῶμα πυρᾶς ἦτις

607. Τόπος φύλαξης: Ἀρχεῖο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Τὸ κείμενο τῶν ἡμερολογίων τοῦ 1956 εἶναι πανομοιότυπο μὲ αὐτὸ πὺν δημοσιεύτηκε στὰ ΠΑΕ τοῦ 1956, συνενπῶς δὲν ὑπάρχει κανένα καινούργιο στοιχεῖο.

προχωρεί πρὸς Ἀνατολάς». Στὶς 18 Ὀκτωβρίου 1957 ὁ Παπαδημητρίου ἀναφέρει ὅτι «ἐξηκολουθήσαμεν ἔτι βορειότερα – ἄνευ ὅμως ἀποτελέσματος».

Στὰ εὐρήματα τοῦ κατώτερου βάρους, τὰ ὅποια βρέθηκαν στὶς 16 Ὀκτωβρίου, ὁ Παπαδημητρίου ξεχωρίζει «πλήθος κεράμων καὶ ἡγεμόνων ἀνθεμωτῶν καὶ στρωτήρων καὶ καλυπτῆρων». Οἱ ἀνθεμωτοὶ αὐτοὶ ἡγεμόνες καλυπτῆρες καὶ στρωτῆρες πρέπει νὰ εἶναι οἱ A 1 - A 14, οἱ ὅποιοι χρονολογοῦνται στὴν πρώτη κλασικὴ ἐποχῇ. Καὶ ὁ Παπαδημητρίου συνεχίζει: «Εὐρέθησαν δὲ καὶ ἄλλα τεμάχια ἐκ τῶν σπονδύλων τῶν δωρικῶν κίωνων μετὰ ἐπιχρίσματος». Ἀπὸ τοὺς σπονδύλους αὐτοὺς σώζεται μόνον ἓνας, ὁ A 40.

Δύο ἡμέρες ἀργότερα, στὶς 18 Ὀκτωβρίου, ὁ Παπαδημητρίου ἀναφέρει ὅτι βρέθηκαν «δύο μολύβδινοι συνδετήρες καὶ τεμάχιον ἐκ μεγάλου πῆλινου λύχνου». Οἱ μολύβδινοι συνδετήρες δὲν ἔχουν βρεθεῖ, ὁ μέγας αὐτὸς λύχνος πρέπει ὡστόσο νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν M 76.

Τὴν ἴδια ἡμέρα ἀναφέρεται ὅτι «κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τὰ χῶματα ἦταν ἀνάσκαπτα», ἐνῶ στὰ εὐρήματα συγκαταλέγεται «πλήθος κεράμων μεταγενεστέρων». Ἴσως νὰ ἐννοεῖται ὁ A 15 καὶ οἱ λακωνικὲς κεραμίδες A 22 - A 39. Ὁ Παπαδημητρίου κάνει τὴν ὑπόθεση ὅτι «πιθανῶς ὑπῆρχεν ἐκεῖ μεταγενεστέρων τι κτίσμα».

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ βρέθηκαν συνολικὰ 584 ἀντικείμενα. Πρόκειται γιὰ 496 ὄστρακα, 56 μικροευρήματα καὶ 32 ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα (Παράρτημα I, διαγράμματα 3-5). Ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ μὴ χρονολογήσιμα ἦταν τὰ 340: 288 ὄστρακα (βλ. Παράρτημα III K 423 - K 502), 30 μικροευρήματα (M 82, M 86 - M 95, M 100 - M 101, M 104 - M 116, M 118 - M 119, M 129, M 134) καὶ 22 ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα (A 17, A 20 - A 26, A 28 - A 30). Χρονολογήσιμα ἦταν 244: 208 ὄστρακα, 26 μικροευρήματα καὶ 10 ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα.

Κατάλογος χρονολογήσιμων εὐρημάτων

Περίοδος 3

Μυκηναϊκὴ γραπτὴ κεραμικὴ: ἄνω τμήμα ἀμφορέα τύπου FS 69 (K 44)

Μυκηναϊκὴ ἀδιακόσμητη κεραμικὴ: πρόχους μὲ πλεξιδωτὴ λαβὴ τύπου FS 106 (K 45)

Περίοδος 4

Γεωμετρικὴ μελαμβαφὴς κεραμικὴ: ἄνω τμήμα κρατήρα ἢ δίνου (K 60)

Περίοδοι 4-5

Γεωμετρικὴ γραπτὴ: σκύφος (K 63)

Περίοδος 5

Κορινθιακὴ μελανόμορφη κεραμικὴ: κορινθιακὸ ἀλάβαστρο τῆς πρωτοκορινθιακῆς-μεταβατικῆς ἢ μεσοκορινθιακῆς περιόδου (K 64)

Μελαμβαφὴς κεραμικὴ: λεκάνη (K 69)

Μικροευρήματα από πηλό: έπτά χειροποίητα ανθρωπόμορφα ειδώλια με πτηνόμορφο πρόσωπο και κυλινδρικό κορμό του άττικού τύπου (M 3, M 5 - M 6, M 13, M 20, M 44 - M 45), τρία χειροποίητα ειδώλια αλόγων (M 52 - M 54), ειδώλιο πτηνού (M 59), θραύσμα πίνακα (M 60), κωνοειδές σφονδύλι (M 61)

Περίοδοι 5-6

Χρηστική κεραμική: πίθος με διακόσμηση εμπίεστων τρεχουσών σπειρών (K 74), λεκάνη (K 76)

Περίοδος 6

Άττική μελανόμορφη κεραμική: έπτά θραύσματα λουτροφόρων (K 81 - K 86, K 88), λήκυθος (K 89), 12 θραύσματα κρατηρίσκων (K 90 - K 101), κυλικοειδής σκύφος (K 103), κύλικα τής «όμάδας χωρίς φύλλα» (K 105)

Μελαμβαφής κεραμική: κύλικα του τύπου τής Δηιάνειρας (K 109), λήκυθος του τύπου black bodied (K 110), λήκυθος ή όλλη (K 111), χείλος πελίκης (K 112), δύο κύπελλα του τύπου Mug (K 113 - K 114), δύο σκύφοι άττικού τύπου (K 121 και K 124), σκύφος με διαγώνιες λαβές (K 128), κυλικοειδής σκύφος (K 130), σκύφος (K 133), κύλικα με κοιλόκυρτο χείλος τής κατηγορίας των Αθηνών 1104 (K 134), ταινιωτή κύλικα (K 136), τρεις κύλικες του τύπου C με κοιλόκυρτο χείλος (K 137 - K 139), κύλικα του τύπου B (K 142), κύλικα του τύπου Vicup (K 143), τρεις κύλικες (K 145 - K 147), άλατοδοχείο με κοίλο σώμα (K 149), άλατοδοχείο με καμπύλο σώμα (K 150), μόνωτες φιάλες (K 152 - K 153), τρεις λεκανίδες ή παρεμφερή άνοικτά άγγεία (K 154 - K 156), πινάκιο με πλατύ χείλος (K 157)

Άττική έρυθρόμορφη κεραμική: πινάκιο (K 158)

Χρηστική κεραμική: κάδος (K 160), κλειστό άγγείο (K 161), τέσσερις λεκάνες (K 162 - K 165), μεγάλο άνοικτό άγγείο (K 167)

Μαγειρική κεραμική: χύτρα (K 168)

Μικροευρήματα από πηλό: θραύσμα ειδωλίου ένθρονης γυναικείας μορφής (M 66)

Άρχιτεκτονικά εύρήματα από πηλό: πέντε έρυθρόμορφοι ήγεμόνες καλυπτήρες με μέτωπο άνθεμωτού σχήματος κορινθιακού τύπου (A 1 - A 5), τρεις έρυθρόμορφοι άνθεμωτοί κορυφαίοι καλυπτήρες άμφίγραφοι κορινθιακού τύπου (A 11 - A 13), θραύσμα κυματίου έρυθρόμορφης κοιλόκυρτης έπαέτιδος σίμης (A 14)

Περίοδοι 6-7

Μελαμβαφής κεραμική: λαβή ληκύθου (K 170), κύλικα χωρίς ψηλό στέλεχος (K 171), λαβή κλασικού κανθάρου (K 172), λαβή ίσως καλυκόσχημου κρατήρα (K 173), λεκανίδα βοιωτικού τύπου (K 174)

Χρηστική κεραμική: πρόχους (K 175), άμφορέας (K 176)

Περίοδος 7

Άττική έρυθρόμορφη κεραμική: καλυκόσχημος κρατήρας (K 179)

Μελαμβαφής κεραμική: κυλικοειδής σκύφος (K 183), δύο κύπελλα του τύπου Mug (K 184 - K 185), κύλικά του τύπου της Ρήνειας (K 186), δύο άποδες κύλικες (K 189 - K 190), δύο φιάλες τύπου Bolsal (K 191 - K 192), δύο μόνωτες φιάλες (K 194 - K 195), φιάλη με έξω νεύον χείλος (K 197), φιάλη με έσω νεύον χείλος (K 198), άωτο φιαλίδιο (K 199), άλατοδοχείο με καμπύλο τοίχωμα (K 200), άλατοδοχείο με δακτυλιόσχημη βάση (K 201)

Χρηστική κεραμική: ύδρία (K 203), τέσσερις άμφορείς με ραδινές άναλογίες του τύπου της οικίας του Δέματος (K 204 - K 207), ιγδίο (K 209), πώμα λεκανίδας (K 210)

Μικροευρήματα από πηλό: θραύσμα από έρυθρόμορφο έπίνητρο (M 68), λυχνάρι άκαθόριστου τύπου (M 69)

Περίοδοι 7 - 8

Άττική έρυθρόμορφη κεραμική: άποδη κύλικά (K 212)

Περίοδος 8

Μελαμβαφής κεραμική: μικρογραφική όλλη (K 228), μικρή όλλη (K 229), οινόχόη (K 230), δύο πλαστικές λήκυθοι (K 232 - K 233), κλειστό άγγείο (άρ. κατ. 234), μικρό άωτο κωνικό κύπελλο (K 235), δύο σκύφοι κορινθιακού τύπου (K 236 - K 237), σκύφος άττικού τύπου (K 238), τρεις κάνθαροι με άπλο χείλος (K 244 - K 246), τέσσερις κάνθαροι του τύπου Cup-Kantharos της Άγοράς (K 247 - K 249, K 251), κάνθαρος (K 252), τρεις άωτες φιάλες με έξω νεύον χείλος (K 254 - K 255, K 257), τέσσερις άωτες φιάλες με χείλος που στρέφεται προς τα μέσα (K 258 - K 261), μόνωτο ρηχό φιαλίδιο με σιγμοειδές προφίλ (K 264), δύο άωτα φιαλίδια (K 265 - K 266), άωτο ρηχό φιαλίδιο (K 268), άλατοδοχείο (K 271), πινάκιο με αύλακωτό χείλος (K 273), πινάκιο άκαθόριστου τύπου (K 275), δύο άνοικτά σχήματα άβέβαιου τύπου (K 277 - K 278), ίσως λεκάνη (K 279)

Γκριζα κεραμική: πηνιόσχημο πώμα λεκανίδας (K 281)

Χρηστική κεραμική: δύο λαβές άμφορέων (K 285 - K 286), πρόχους (K 287), κλειστό άγγείο (K 288), δύο λεκάνες (K 289, K 291), τρεις κυψέλες (K 295 - K 297)

Μικροευρήματα από άργυρο: διώβολον Άθηνών (M 70)

Μικροευρήματα από χαλκό: δύο νομίσματα Δημητρίου Πολιορκητή, 306-283 π. Χ. (M 71 - M 72), συνδετήρας σχήματος T με λυγισμένο στέλεχος (M 74)

Μικροευρήματα από πηλό: δισκόμορφο λυχνάρι τύπου Howland 23D ή τύπου μελανοδοχείου (M 76)

Περίοδοι 8 - 9

Μελαμβαφής κεραμική: φιάλη με έξω νεύον χείλος (K 299)

Χρηστική κεραμική: άμφορέας (K 300)

Περίοδος 9

Κεραμική του τύπου της δυτικής κλιτύος: κλειστό άγγείο με τροπιδωτό σώμα (K 301), πρόχους (K 302), δύο κάνθαροι (K 304 - K 305)

Μελαμβαφής κεραμική: μυροδοχείο (Κ 306), τριφυλλόστομη οίνοχόη (Κ 308), δύο λήκυθοι (Κ 309 - Κ 310), κάνθαρος του τύπου Hellenistic Kantharos: Angular της Άγορᾶς (Κ 313), τρεις κάνθαροι του τύπου Hellenistic Kantharos: Baggy της Άγορᾶς (Κ 314, Κ 318 - Κ 319), φιάλη με ἔξω νεῦον χεῖλος (Κ 323), σαλτσιέρα με προτεταμένο χεῖλος (Κ 327)

Κεραμική με ἀνάγλυφη διακόσμηση κατασκευασμένη σὲ μήτρα: τέσσερα θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων (Κ 331 - Κ 334)

Χρηστική κεραμική: τέσσερα θραύσματα ἀμφορέων (Κ 338 - Κ 341), φλασκί (Κ 342), κλειστό ἀγγεῖο (Κ 343)

Μικροευρήματα ἀπὸ χαλκό: μισὸ ἀσσάριο ρωμαϊκῆς δημοκρατίας (Μ 77)

Περίοδοι 9 - 10

Μελαμβαφής κεραμική: κάνθαρος (Κ 347), φιάλη με ἔσω νεῦον χεῖλος (Κ 349)

Κεραμική με ἀνάγλυφη διακόσμηση κατασκευασμένη σὲ μήτρα: θραῦσμα μεγαρικοῦ σκύφου (Κ 351)

Περίοδος 10

Μελαμβαφής κεραμική: ἡμισφαιρική φιάλη με ψηλὴ βάση (Κ 358), πινάκιο με αὐλακωτὸ ἔξωτερικὰ χεῖλος (Κ 361), πινάκιο με χεῖλος ποὺ κλίνει ἀπότομα πρὸς τὰ πάνω (Κ 362), τρεῖς σαλτσιέρες με προτεταμένο χεῖλος (Κ 363 - Κ 365), πυξίδα τύπου Β (Κ 368), κρατήρας (Κ 369)

Κεραμική με ἀνάγλυφη διακόσμηση κατασκευασμένη σὲ μήτρα: τρία θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων (Κ 372 - Κ 374), θραῦσμα ἀπροσδιόριστου ἀγγείου (Κ 382)

Χρηστική κεραμική: τέσσερα θραύσματα λαγύνων (Κ 383 - Κ 386), δύο μεγάλες πρόχοι με κυλινδρικό λαιμὸ (Κ 388 - Κ 389), λαβὴ οἰνοχόης (Κ 391), ἔμβολο ὀξυπύθμενου ἀμφορέα (Κ 392), κυψέλη (Κ 394)

Μικροευρήματα ἀπὸ χαλκό: νόμισμα Ἀθηνῶν (Μ 78)

Μικροευρήματα ἀπὸ πηλό: δηλιακὸ λυχνάρι τύπου Howland 38 (Μ 79)

Περίοδοι 10 - 11

Μικροευρήματα ἀπὸ χαλκό: νόμισμα Ἀθηνῶν (Μ 80)

Περίοδος 11

Χρηστική κεραμική: σφαιρική πρόχους (Κ 398), πρόχους (Κ 400), θραῦσμα ἀμφορέα με ψηλὸ κωνικὸ λαιμὸ (Κ 402), τέσσερις ἀμφορεῖς με γωνιώδεις, διπλὲς λαβὲς καὶ ψηλὸ στενὸ λαιμὸ (Κ 405 - Κ 407, Κ 409), δισκοειδὲς πῶμα ἰταλικοῦ ἀμφορέα (Κ 410), θραῦσμα ἀμφορέα (Κ 412), προσθετικὸς δακτύλιος κυψέλης (Κ 415)

Μαγειρική κεραμική: δύο θραύσματα ἀπὸ κατσαρόλες (Κ 416 - Κ 417), τρία θραύσματα ἀπὸ χύτρες (Κ 418 - Κ 419, Κ 422)

Μὲ βάση τὰ παραπάνω, διαπιστώνεται ὅτι στὸ ἔσωτερικὸ τοῦ μεγάλου ναοῦ ἀνασκάφθηκαν ἐπιχώσεις τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ, τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς, τῆς ἀρχαϊκῆς,

τῆς κλασικῆς καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἦδη ἀπὸ τὴν παράθεση αὐτοῦ τοῦ ὕλικου εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ χρῆση τοῦ χώρου τοῦ μεγάλου ναοῦ ἦταν κατὰ πολὺ παλαιότερη τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς.

β. Χῶρος 2: Κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ

Τὸ μόνο κτίσμα ποὺ φαίνεται ὅτι βρέθηκε στὶς «ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ» εἶναι ἓνας τοῖχος (πίν. 114, α), ὁ ὁποῖος στὸ ἐξῆς ὀνομάζεται «βόρειος τοῖχος». Ὁ βόρειος τοῖχος φαίνεται ὅτι ἦταν διατεταγμένος παράλληλα πρὸς τὶς στενὲς πλευρὲς τοῦ ναοῦ. Τὸ ἀρχικὸ του μῆκος εἶναι ἄγνωστο. Σήμερα εἶναι ὀρατὸς σὲ μῆκος 20 περ. μ.

Στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ βρέθηκε μαρμάρινη βάση μὲ τριγωνικὸ τὸρμο (πίν. 115, α)⁶⁰⁸. Ἄγνωστη ὡστόσο ἡ ἀκριβὴς ἀρχικὴ τῆς θέσης. Ἐπίσης, λόγῳ ἔλλειψης σχετικῶν παρατηρήσεων, εἶναι ἄγνωστο ἂν αὐτὴ ἡ βάση βρισκόταν ἀρχικὰ πάνω στὸ βόρειο κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ, ὅπως φαίνεται στὴ φωτογραφία, ἢ λίγο πρὸ πέρα πάνω σὲ λιθόστρωτη ἐπιφάνεια ἢ ἀπευθείας πάνω στὸ χῶμα.

Στὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ βρέθηκαν συνολικὰ 202 ἀντικείμενα. Πρόκειται γιὰ 187 ὄστρακα, 10 μικροευρήματα καὶ πέντε ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα. Ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ μὴ χρονολογήσιμα ἦταν τὰ 122: 117 ὄστρακα (βλ. Παράρτημα III, ἀρ. Κ 503 - Κ 545), τρία μικροευρήματα (Μ 102 - Μ 103, Μ 107) καὶ δύο ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα (Α 17, Α 19). Χρονολογήσιμα ἦταν τὰ 80: 70 ὄστρακα, ἑπτὰ μικροευρήματα καὶ τρία ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα.

Κατάλογος χρονολογήσιμων εὐρημάτων

Περίοδος 4

Γεωμετρικὴ μελαμβαφῆς κεραμικὴ: λεκάνη μὲ τροπιδωτὸ χεῖλος (Κ 59)

Περίοδος 5

Κορινθιακὴ μελανόμορφη κεραμικὴ: τρεῖς σφαιρικοὶ ἀρύβαλλοι (Κ 65, Κ 67 - Κ 68)

Μικροευρήματα ἀπὸ πηλό: δύο χειροποίητα ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλια μὲ πτηνόμορφο πρόσωπο καὶ κυλινδρικό κορμὸ τοῦ ἀττικοῦ τύπου (Μ 9, Μ 22), τρία χειροποίητα εἰδῶλια ἀλόγων (Μ 50, Μ 57 - Μ 58), ἀνοικτὸ λυχνάρι μὲ κεντρικὸ σωληνίσκο τοῦ τύπου Howland 11 (Μ 62)

Περίοδοι 5-6

Μελαμβαφῆς κεραμικὴ: σκύφος ὑπογεωμετρικοῦ τύπου (Κ 72), σκύφος κορινθιακοῦ τύπου (Κ 73)

608. Ἡ ΜΠΑΡΔΑΝΗ (Ψήφισμα, σ. 60) πιστεύει ὅτι πρόκειται γιὰ βάση τριποδικοῦ χορηγικοῦ μνημείου.

Περίοδος 6

Κορινθιακή μελανόμορφη κεραμική: τέσσερις σφαιρικοί αρύβαλλοι (Κ 77 - 80)

Άττική μελανόμορφη κεραμική: σκύφος (Κ 102), όφθαλμωτή κύλικα (Κ 104), δύο κύλικες (Κ 106 - Κ 107)

Μελαμβαφής κεραμική: τρεις σκύφοι κορινθιακού τύπου (Κ 115 - 117), πέντε σκύφοι άττικού τύπου (Κ 119 - Κ 120, Κ 122 - Κ 123, Κ 125), δύο κυλικοειδείς σκύφοι (Κ 129, Κ 131), μελαμβαφής σκύφος (Κ 132), κύλικα με κοιλόκυρτο χείλος τής κατηγορίας των Άθηνών 1104 (Κ 135), κύλικα του τύπου C με κοιλόκυρτο χείλος (Κ 139), κύλικα του τύπου C με άπλο χείλος (Κ 140), κύλικα τύπου Vicup (Κ 143), βάση κύλικας με την έγχαρακτη έπιγραφή ΘΕ(ΟΥ) ή ΘΕ(ΩΙ) (Κ 148), άλατοδοχείο με καμπύλα τοιχώματα (Κ 151)

Χρηστική κεραμική: ύδρια (Κ 159)

Μικροευρήματα άπο πηλό: άνοικτό λυχνάρι του τύπου Howland 16B (Μ 67)

Άρχιτεκτονικά εύρήματα άπο πηλό: τρεις έρυθρόμορφοι ήγεμόνες στρωτήρες κορινθιακού τύπου με διακόσμηση πλοχμού (Α 6 - Α 8)

Περίοδοι 6 - 7

Χρηστική κεραμική: κάδος (Κ 177)

Περίοδος 7

Μελαμβαφής κεραμική: τρεις λήκυθοι (Κ 180 - Κ 182), άποδη κύλικα (Κ 188), φιάλη τύπου Bolsal (Κ 193), μόνωτη φιάλη (Κ 196), κωδωνοειδής κρατήρας (Κ 202)

Χρηστική κεραμική: άμφορέας με ραδινές άναλογίες του τύπου τής οικίας του Δέματος (Κ 208)

Περίοδοι 7 - 8

Μελαμβαφής κεραμική: σκύφος με έξω νεϋον χείλος (Κ 213), άωτη φιάλη με έξω νεϋον στρογγυλεμένο χείλος (Κ 214)

Περίοδος 8

Μελαμβαφής κεραμική: κυλικοειδής σκύφος (Κ 240), φιάλη του τύπου Bolsal (Κ 241), κάνθαρος του τύπου με πλαστικό χείλος τής Άγοράς (Κ 242), κάνθαρος με άπλο χείλος (Κ 243) μικρογραφικό πινάκιο προσφορών (Κ 274), πώμα μικρής πυξίδας (Κ 276)

Γκρίζα κεραμική: φιαλίδιο με έξω νεϋον χείλος (Κ 280)

Χρηστική κεραμική: λαβή άμφορέα (Κ 284), λεκάνη (Κ 294)

Περίοδος 9

Μελαμβαφής κεραμική: πρόχους με σφαιρικό σώμα (Κ 311), δύο λαβές κανθάρων του τύπου Hellenistic Kantharos: Baggy τής Άγοράς (Κ 315 - Κ 316), σαλτσιέρα με προτεταμένο χείλος (Κ 326)

Άνάλυφη κεραμική κατασκευασμένη σε μήτρα: μεγαρικός σκύφος (Κ 330)

Χρηστική κεραμική: ένσφράγιστη λαβή έμπορικού άμφορέα (Κ 337), βαθύ κύπελλο με άναδιπλωμένες λαβές (Κ 345)

Περίοδοι 9 - 10

Χρηστική κεραμική: θραύσμα λαγύνου (Κ 354), κλειστό άγγείο (Κ 355)

Περίοδος 10

Μελαμβαφής κεραμική: φιάλη με ψηλή δακτυλιόσχημη βάση (Κ 359), πυξίδα τύπου Β (Κ 367)

Γκρίζα κεραμική: θραύσμα λαγύνου (Κ 370)

Ανάγλυφη κεραμική κατασκευασμένη σε μήτρα: θραύσμα μεγαρικού σκύφου (Κ 371)

Χρηστική κεραμική: θραύσμα λαγύνου (Κ 387), πρόχους με τριφυλλόσχημο χείλος (Κ 390), πυξίδα τύπου Β (Κ 393)

Περίοδος 11

Έρυθροβαφής κεραμική ανατολικής Sigillata τύπου Α: μεγάλο ρηχό πινάκιο με κρεμάμενο χείλος και έμπιεστη διακόσμηση του τύπου Hayes σχήμα 9 (Κ 396)

Χρηστική κεραμική: άμφορέας με γωνιώδεις διπλές λαβές και ψηλό λαιμό (Κ 408)

Μαγειρική κεραμική: χύτρα (Κ 420)

γ. Χώρος 3: Κινητά εύρηματα από τις έπιχώσεις τής βορειοδυτικής πλευράς του ναού

Όλα τα εύρηματα που βρίσκονται στις άποθήκες του Μουσείου Βραυρώνος με την ένδειξη «έπιχώσεις τής βορειοδυτικής πλευράς του ναού» φέρουν την ήμερομηνία 3.12.1957. Όλα χρονολογούνται στο γ' τρίτο του 4ου αι. π.Χ. Η χρονολογική όμοιογένεια ύποδηλώνει ότι τα εύρηματα προέρχονται άρχικά από άδιατάρακτη έπιχώση και, συνεπώς, ανήκουν στην ίδια άρχαιολογική συνάφεια - ίσως τó στιγμιότυπο μίας λατρευτικής πράξης.

Συνδυασμός: τουλάχιστον ένας παναθηναϊκός άμφορέας (όκτώ θραύσματα), ένα πινάκιο, ένα άλατοδοχείο, μία χύτρα.

Στις έπιχώσεις τής ΒΔ πλευράς του ναού βρέθηκαν συνολικά 11 αντικείμενα. Πρόκειται για 11 όστρακα, τα όποια είναι όλα χρονολογήσιμα.

Κατάλογος χρονολογήσιμων εύρημάτων

Περίοδοι 7 - 8

Μαγειρική κεραμική: θραύσμα λαβής λοπαδίου ή χύτρας (Κ 216)

Περίοδος 8

Άττική μελανόμορφη κεραμική: όκτώ θραύσματα τουλάχιστον ενός παναθηναϊκού άμφορέα (Κ 217[α-γ] - Κ 222)

Μελαμβαφής κεραμική: άλατοδοχείο (Κ 270), πινάκιο με στρογγυλεμένο χείλος (Κ 272)

Περίοδοι 9 - 10

Χρηστική κεραμική: θραύσμα λαγύνου (Κ 354), κλειστό άγγείο (Κ 355)

Περίοδος 10

Μελαμβαφής κεραμική: φιάλη με ψηλή δακτυλιόσχημη βάση (Κ 359), πυξίδα τύπου Β (Κ 367)

Γκρίζα κεραμική: θραύσμα λαγύνου (Κ 370)

Άνάγλυφη κεραμική κατασκευασμένη σε μήτρα: θραύσμα μεγαρικού σκύφου (Κ 371)

Χρηστική κεραμική: θραύσμα λαγύνου (Κ 387), πρόχους με τριφυλλόσχημο χείλος (Κ 390), πυξίδα τύπου Β (Κ 393)

Περίοδος 11

Έρυθροβαφής κεραμική ανατολικής Sigillata τύπου Α: μεγάλο ρηχό πινάκιο με κρεμάμενο χείλος και έμπιεστη διακόσμηση του τύπου Hayes σχήμα 9 (Κ 396)

Χρηστική κεραμική: άμφορέας με γωνιώδεις διπλές λαβές και ψηλό λαιμό (Κ 408)

Μαγειρική κεραμική: χύτρα (Κ 420)

γ. Χώρος 3: Κινητά εύρηματα από τις έπιχώσεις της βορειοδυτικής πλευράς του ναού

Όλα τα εύρηματα που βρίσκονται στις αποθήκες του Μουσείου Βραυρώνος με την ένδειξη «έπιχώσεις της βορειοδυτικής πλευράς του ναού» φέρουν την ημερομηνία 3.12.1957. Όλα χρονολογούνται στο γ' τρίτο του 4ου αί. π.Χ. Η χρονολογική όμοιογένεια ύποδηλώνει ότι τα εύρηματα προέρχονται αρχικά από άδιατάρακτη έπίχωση και, συνεπώς, ανήκουν στην ίδια αρχαιολογική συνάφεια - ίσως το στιγμιότυπο μιās λατρευτικής πράξης.

Συνδυασμός: τουλάχιστον ένας παναθηναϊκός άμφορέας (όκτώ θραύσματα), ένα πινάκιο, ένα άλατοδοχείο, μία χύτρα.

Στις έπιχώσεις της ΒΔ πλευράς του ναού βρέθηκαν συνολικά 11 αντικείμενα. Πρόκειται για 11 όστρακα, τα όποια είναι όλα χρονολογήσιμα.

Κατάλογος χρονολογήσιμων εύρημάτων

Περίοδοι 7 - 8

Μαγειρική κεραμική: θραύσμα λαβής λοπαδίου ή χύτρας (Κ 216)

Περίοδος 8

Άττική μελανόμορφη κεραμική: όκτώ θραύσματα τουλάχιστον ενός παναθηναϊκού άμφορέα (Κ 217[α-γ] - Κ 222)

Μελαμβαφής κεραμική: άλατοδοχείο (Κ 270), πινάκιο με στρογγυλεμένο χείλος (Κ 272)

Περίοδος 10

Μελαμβαφής κεραμική: φιάλη με έξω νεῦον χεῖλος (Κ 357), πινάκιο με ἀρχικά στρογγυλεμένο χεῖλος (Κ 360), σαλτσιέρα (Κ 366)

Ἀνάγλυφη κεραμική κατασκευασμένη σὲ μήτρα: ἑπτὰ θραύσματα μεγαρικῶν σκύφων (Κ 375 - Κ 381)

Περίοδος 11

Ἐρυθροβαφής κεραμική ἀνατολικῆς Sigillata τύπου Α: μικρὸ πινάκιο με χαμηλὴ καὶ πλατιά δακτυλιόσχημη βάση τοῦ τύπου Hayes σχῆμα 12 (Κ 395), ἡμισφαιρικὸ κύπελλο με βαριὰ δακτυλιόσχημη βάση τοῦ τύπου Hayes σχῆμα 22B (Κ 397)

Χρηστικὴ κεραμική: θραῦσμα ἀμφορέα (Κ 413)

ε. Χῶρος 5: *Κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις παρὰ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ ναοῦ*

Ὅλα τὰ εὐρήματα ποὺ βρίσκονται στὶς ἀποθήκες τοῦ μουσείου Βραυρώνας μετὰ τὴν ἔνδειξη «ἐπιχώσεις παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ» φέρουν τὴν ἡμερομηνία 24.11.1957.

Στὶς ἐπιχώσεις «παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ» βρέθηκαν συνολικὰ 24 ἀντικείμενα. Πρόκειται γιὰ 23 ὄστρακα καὶ ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ εὐρημα (Παράρτημα Ι, διαγράμματα 3-5). Μὴ χρονολογήσιμα εἶναι 13 ἀπὸ τὰ ὄστρακα (Παράρτημα ΙΙΙ, ἀρ. Κ 550 - Κ 553) καὶ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ εὐρημα (Α 39).

Κατάλογος χρονολογήσιμων εὐρημάτων

Περίοδος 1

Ἀνοικτόχρωμη ἔντριπτη κεραμική: μόνωτο κύπελλο με ὑπερυψωμένη κάθετη λαβή (Κ 28)

Περίοδος 2

Μυκηναϊκὴ γραπτὴ κεραμική: θραῦσμα ὕδριας τύπου FS 128 (Κ 42), κρατήρας τύπου FS 9 (Κ 43)

Περίοδος 3

Μυκηναϊκὴ ἀδιακόσμητη: κύπελλο τύπου FS 222 (Κ 49), ἀρύταινα FS 236 (Κ 50)

Περίοδος 8

Μελαμβαφής κεραμική: μόνωτο φιαλίδιο (Κ 263)

Χρηστικὴ κεραμική: λεκάνη (Κ 290), βαθιὲς λεκάνες (Κ 292 - Κ 293)

Περίοδος 10

Μελαμβαφής κεραμική: προχοῖδιο (Κ 356)

στ. Χώρος 6: *Κινητά εύρηματα από τις έπιχώσεις τής νότιας πλευράς του ναού*

Η μόνη δημοσιευμένη πληροφορία που έχουμε για τον έγγυτατο χώρο νοτίως του ναού είναι ότι εκεί υπήρχαν «τοιχοί έξ άλλων κτισμάτων άνηκόντων άσφαλώς εις τὸ ιερόν». Στις έπιχώσεις τής νότιας πλευράς του ναού βρέθηκαν συνολικά 53 αντικείμενα. Πρόκειται για 19 όστρακα, 30 μικροευρήματα και τέσσερα αρχιτεκτονικά εύρηματα. Από τα αντικείμενα αυτά μη χρονολογήσιμα ήταν τα 12: τέσσερα όστρακα (Παράρτημα ΙΙΙ, αρ. Κ 546 - Κ 549), έπτά μικροευρήματα (Μ 83 - Μ 85, Μ 96, Μ 97 - Μ 99) και δύο αρχιτεκτονικά εύρηματα (Α 20 - Α 21). Χρονολογήσιμα ήταν τα 40: 15 όστρακα, 23 μικροευρήματα και δύο αρχιτεκτονικά εύρηματα.

Κατάλογος χρονολογήσιμων εύρημάτων

Περίοδος 5

Μικροευρήματα από πηλό: 17 χειροποίητα ανθρωπόμορφα ειδώλια με πτηνόμορφο πρόσωπο και κυλινδρικό κορμό άττικού τύπου (Μ 4, Μ 7, Μ 10 - Μ 12, Μ 15, Μ 18, Μ 27 - Μ 29, Μ 31 - Μ 32, Μ 35 - Μ 39), χειροποίητο ειδώλιο αλόγου (Μ 55)

Μικροευρήματα από πράσινο στεατίτη: νησιωτική σφραγίδα (Μ 63)

Περίοδος 6

Άττική μελανόμορφη κεραμική: πινάκιο (Κ 108)

Μελαμβαφής κεραμική: σκύφος άττικού τύπου (Κ 126)

Μικροευρήματα από χαλκό: δύο θραύσματα τουλάχιστον ενός κατόπτρου του τύπου Α1 τής Oberländer (Μ 64-65)

Αρχιτεκτονικά εύρηματα από πηλό: δύο έρυθρόμορφοι ήγεμόνες στρωτήρες κορινθιακού τύπου με διακόσμηση πλοχμοῦ (Α 9-10)

Περίοδοι 6 - 7

Μελαμβαφής κεραμική: λήκυθος (Κ 169)

Περίοδοι 7 - 8

Μαγειρική κεραμική: χύτρα (Κ 215)

Περίοδος 8

Μελαμβαφής κεραμική: λήκυθος (Κ 231), άωτη φιάλη με έξω νεῦον χείλος (Κ 256), άλατοδοχείο με τὸ χάραγμα ΗΡΑ (Κ 269)

Χρηστική κεραμική: δύο άμφορείς (Κ 282-283)

Μαγειρική κεραμική: χύτρα (Κ 298)

Μικροευρήματα από χαλκό: συνδετήρας σχήματος Τ με λυγισμένο στέλεχος (Μ 73)

Περίοδος 9

Χρηστική κεραμική: τροπιδωτὸ δίωτο κύπελλο (Κ 344)

Περίοδοι 9 - 10

Μελαμβαφής κεραμική: κάνθαρος (Κ 348)

Περίοδος 11

Χρηστική κεραμική: θραύσμα ἀμφορέα με ψηλό κωνικό λαιμό (Κ 404), θραύσμα ἀμφορέα (Κ 411), λεκάνη με αὐλακωτὸ χεῖλος (Κ 414)

Μικροεργήματα ἀπὸ χαλκὸ: νόμισμα Ἀθηνῶν (Μ 81)

ζ. Χῶρος 7: Κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος

Ὅλα τὰ εὐρήματα ποὺ βρίσκονται στὶς ἀποθήκες τοῦ Μουσείου Βραυρῶνος μετὰ τὴν ἔνδειξη «ἐπιχώσεις μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος» φέρουν τὴν ἡμερομηνία 24.11.1957.

Στὶς ἐπιχώσεις μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος βρέθηκαν συνολικὰ 29 ἀντικείμενα. Πρόκειται γιὰ 14 ὄστρακα καὶ 15 μικροεργήματα. Ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ μὴ χρονολογήσιμα ἦταν τὰ πέντε: τέσσερα ὄστρακα (Παράρτημα ΙΙΙ, ἀρ. Κ 554 - Κ 557) καὶ ἓνα μικροεργήμα (Μ 135). Χρονολογήσιμα ἦταν τὰ 24: 10 ὄστρακα καὶ 14 μικροεργήματα.

Κατάλογος χρονολογήσιμων εὐρημάτων

Περίοδος 5

Μικροεργήματα ἀπὸ πηλὸ: 12 χειροποίητα ἀνθρωπόμορφα εἰδώλια μετὰ πτηνόμορφο πρόσωπο καὶ κυλινδρικό κορμὸ (Μ 1 - Μ 2, Μ 14, Μ 19, Μ 21, Μ 25 - Μ 26, Μ 30, Μ 40, Μ 42, Μ 46 - Μ 47), ἀνθρωπόμορφο σωματῶδες συμπαγὲς εἶδώλιο (Μ 49), χειροποίητο εἶδώλιο ἀλόγου (Μ 56)

Περίοδοι 5-6

Κορινθιακὴ μελανόμορφη κεραμική: σφαιρικός ἀρύβαλλος (Κ 71)

Περίοδος 6

Μελαμβαφῆς κεραμική: σκύφος κορινθιακοῦ τύπου (Κ 118), σκύφος ἀττικοῦ τύπου (Κ 127)

Χρηστικὴ κεραμική: λεκανίδα (Κ 166)

Περίοδος 7

Μαγειρικὴ κεραμική: πύραυνο (Κ 211)

Περίοδος 8

Μελαμβαφῆς κεραμική: ἀττικός ἀναθηματικός σκύφος (Κ 239)

Περίοδος 9

Μελαμβαφῆς κεραμική: λαβὴ κανθάρου τοῦ τύπου Hellenistic Kantharos: Baggv τῆς Ἀγορᾶς (Κ 317), κανθάρου μετὰ πλαστικὸ χεῖλος τοῦ τύπου Hellenistic Kantharos: Molded rim τῆς Ἀγορᾶς (Κ 320), φιάλη μετὰ ἔσω νεῦον χεῖλος (Κ 324)

Περίοδος 11

Χρηστικὴ κεραμική: σφαιρικὴ πρόχους (Κ 399)

η. Χώρος 8: *Κινητά εύρηματα από τις επιχώσεις του κυκλικού κτίσματος*

Για το κυκλικό αυτό κτίσμα δεν υπάρχει κανένα στοιχείο. Το κτίσμα αναφέρεται στα ήμερολόγια και στις ένδειξεις των εύρημάτων ως «κυκλικό», ενώ στην προκαταρκτική δημοσίευση ο ανασκαφέας το χαρακτηρίζει ως «βωμό». Είναι άγνωστο αν ανασκάφηκε πλήρως ή τμηματικά. Ύπαρξη εισόδου δεν αναφέρεται. Επίσης δεν αναφέρονται κεραμίδια, ώστε να υποθέσουμε ότι υπήρχε κάποια μορφή στέγης. Έμμεσα μόνο, με βάση τις φωτογραφίες (πίν. 122, α), τα ήμερολόγια αλλά και τη σημερινή κατάσταση διατήρησής του, μπορούμε να πούμε ότι βρίσκεται στα ΝΑ του ναού, σε απόσταση περ. 0,50 μ. από το νότιο κρηπίδωμά του. Σήμερα είναι σχεδόν πλήρως καλυμμένο με άμμο. Σώζεται μόνο ήμικυκλικό τόξο αποτελούμενο από μεγάλους πωρόλιθους. Η αρχική του διάμετρος είναι άγνωστη.

Τα εύρηματα από το «κυκλικό κτίσμα» βρίσκονται σε μικρό κιβώτιο με την ένδειξη «Λούτσα. Όστρακα εκ των επιχώσεων του κυκλικού κτίσματος, 24.11.57».

Στις επιχώσεις του κυκλικού κτίσματος βρέθηκαν συνολικά 12 αντικείμενα: 11 όστρακα και ένα μικροεύρημα. Μη χρονολογήσιμα είναι ένα όστρακο (Παράρτημα ΙΙΙ, αρ. Κ 558) και ένα μικροεύρημα (Μ 133). Χρονολογήσιμα είναι 10 όστρακα. Το υλικό χρονολογείται από την πρώτη αρχαϊκή (περίοδος 5) έως τη ρωμαϊκή εποχή (περίοδος 11).

Κατάλογος χρονολογήσιμων εύρημάτων

Περίοδος 5

Κορινθιακή μελανόμορφη κεραμική: σφαιρικός αρύβαλλος (Κ 66)

Περίοδος 6

Άττική μελανόμορφη κεραμική: θραύσμα λουτροφόρου (Κ 87)

Περίοδοι 6-7

Χρηστική κεραμική: λεκάνη (Κ 178)

Περίοδος 8

Μελαμπαφής κεραμική: κάνθαρος του τύπου Cup-Kantharos (Κ 250), κάνθαρος (Κ 253)

Περίοδος 9

Μελαμπαφής κεραμική: μικρή οινόχνη (Κ 307), πρόχους με σφαιρικό σώμα (Κ 312), σαλτσιέρα με προτεταμένο χεῖλος (Κ 329)

Περίοδος 11

Χρηστική κεραμική: μεγάλο κλειστό αγγείο με τομή στο άνω τμήμα σχήματος S (Κ 401), θραύσμα αμφορέα με ψηλό, κωνικό λαιμό (Κ 403)

θ. Χώρος 9: *Κινητά εύρηματα από την επίχωση της ανατολικής πλευράς του ναού (ή «τομή ανατολικά του ναού»)*

Από τη θέση όπου θα περίμενε κανείς να βρίσκεται ο βωμός του ναού μαζεύτηκαν κεραμική και μικροευρήματα. Στο Μουσείο Βραυρώνος βρίσκονται σε μία σακούλα με την ένδειξη «όστρακα εκ της τομής ανατολικά του ναού» και την ήμερομηνία 24.11.1957. Τα εύρηματα προέρχονται από διάφορες περιόδους.

Στην επίχωση της ανατολικής πλευράς του ναού βρέθηκαν συνολικά 23 αντικείμενα. Πρόκειται για δύο όστρακα και 21 μικροευρήματα. Από τα αντικείμενα αυτά μη χρονολογήσιμα ήταν 12 μικροευρήματα (M 120 - M 128, M 130 - M 132). Χρονολογήσιμα ήταν τα 11: δύο όστρακα και έννέα μικροευρήματα.

Κατάλογος χρονολογήσιμων εύρημάτων

Περίοδος 5

Μικροευρήματα από πηλό: όκτώ χειροποίητα ανθρωπόμορφα ειδώλια με πτηνόμορφο πρόσωπο και κυλινδρικό κορμό (M 8, M 16 - M 17, M 23 - M 24, M 33, M 41, M 43), σωματώδες ειδώλιο με σωληνωτό κάτω τμήμα (M 48)

Περίοδοι 5 - 6

Χρηστική κεραμική: πίθος με διακόσμηση του θέματος «μετοπών και τριγύφων» (K 75).

Περίοδος 11

Μαγειρική κεραμική: χύτρα (K 421)

ι. Χώρος 10: *Κινητά εύρηματα στο Μουσείο Βραυρώνος με την ένδειξη «Λούτσα 1956-1957»*

Πρόκειται για εύρηματα που φέρουν μόνο την ένδειξη «Λούτσα 1956-1957» χωρίς ακριβέστερο προσδιορισμό προέλευσης. Το γεγονός ότι οι μόνες ανασκαφές που διενεργήθηκαν το 1956 και το 1957 έγιναν στο ιερό της Αρτέμιδος (και μάλιστα στην περιοχή του μεγάλου ναού) υποδηλώνουν ότι και αυτά τα εύρηματα προέρχονται από τον ευρύτερο χώρο του ιερού.

Πρόκειται συνολικά για 67 όστρακα, από τα οποία τα 13 είναι μη χρονολογήσιμα (Παράρτημα III, αρ. K 570 - K 571), καθώς και για έξι μικροευρήματα, από τα οποία τα τέσσερα είναι μη χρονολογήσιμα (M 136 - M 138, M 139).

Κατάλογος χρονολογήσιμων εύρημάτων

Περίοδος 1

Κεραμική του τύπου Polychrome Mainland Ware: θραύσμα αμφορέα (K 1)

Μονόχρωμη άμαυρόχρωμη κεραμική αιγινίτικης προέλευσης: θραύσμα αμφορέα ή ύδριας (K 2)

Γκρίζα μινυακή κεραμική: τέσσερα θραύσματα ήμισφαιρικών κυπέλλων (Κ 3 - Κ 6), 13 θραύσματα κυάθων με ψηλό πόδι του τύπου Goblet (Κ 7 - Κ 19), μεγάλη και βαθιά φιάλη (Κ 20), δύο θραύσματα ανοικτών αγγείων ακαθόριστου τύπου (Κ 21 - Κ 22)

Σκοτεινόχρωμη έντριπτη κεραμική: θραύσμα κλειστού αγγείου (Κ 23), θραύσμα κρατήρα (Κ 24), δύο θραύσματα κυάθων με ψηλό πόδι του τύπου Goblet (Κ 25 - Κ 26)

Ανοιχτόχρωμη έντριπτη κεραμική: κλειστό αγγείο (Κ 27), τρεις άωτοι κύαθοι με ψηλό πόδι (Κ 29 - Κ 31), ανοικτό αγγείο ακαθόριστου τύπου (Κ 32)

Κεραμική του τύπου Aegina Red-Slipped Ware: θραύσμα κρατήρα (Κ 33)

Χρηστική κεραμική: πίθος του τύπου Barrel Jar (Κ 34), δύο θραύσματα από μεγάλα κλειστά αγγεία με ψηλό χωνοειδή λαϊμό και πλαστική διακόσμηση (Κ 35 - Κ 36), κρατήρας (Κ 37)

Μαγειρική κεραμική: τρία θραύσματα από χύτρες (Κ 38 - Κ 40)

Μαγειρική κεραμική αιγινήτικης προέλευσης: πώμα μαγειρικού σκεύους (Κ 41)

Περίοδος 3

Μυκηναϊκή αδιακόσμητη: τρία θραύσματα από ύδριες του τύπου FS 128 ή άμφορες (Κ 46 - Κ 48), θραύσμα από κύλικα τύπου FS 267 (Κ 51), δύο θραύσματα από κρατήρες (Κ 52 - Κ 53), δύο θραύσματα σκύφων τύπου FS 284 (άρ. κατ. Κ 54 - Κ 55), λεκάνη τύπου FS 294 ή 302 (Κ 56), χύτρα (Κ 57)

Περίοδος 4

Γεωμετρική γραπτή κεραμική: θραύσμα ύδριας (Κ 58)

Μελαμβαφής κεραμική: θραύσμα κρατήρα (Κ 61)

Γεωμετρική αδιακόσμητη κεραμική: θραύσμα σκύφου (Κ 62)

Περίοδος 5

Χρηστική κεραμική: πιθοειδές αγγείο (Κ 70)

Μικροευρήματα από πηλό: χειροποίητο ανθρωπόμορφο ειδώλιο με πτηνόσχημο πρόσωπο και κυλινδρικό κορμό άττικού τύπου (Μ 34), χειροποίητο ειδώλιο άλόγου (Μ 51)

Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Με βάση τὰ δεδομένα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν εὐρημάτων, ἡ χρονολογία κατασκευῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ φαίνεται νὰ τοποθετεῖται στὸ τέλος τῆς περιόδου 6.

Τὸ κεραμικὸ ὕλικό ὡστόσο εἶναι ἄφθονο καὶ σὲ αὐτὸ ἀντιπροσωπεύονται ὅλες οἱ περίοδοι ἀπὸ τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ ἕως τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

Ἡ ἐξέταση τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων δείχνει ὅτι, με ἐξáιρεση τοῦ χρονολογικὰ ὁμοιογενοῦς ἀναθηματικῶν συνόλου τῶν εὐρημάτων ποὺ προέρχεται

ἀπὸ τὶς «ἐπιχώσεις τῆς βορειοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ» καὶ χρονολογεῖται στὴν περίοδο 8 –καὶ συγκεκριμένα στὸ γ' τρίτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.–, ὅλα τὰ εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου βρέθηκαν διάσπαρτα καὶ ἀστρωματογράφητα σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ναοῦ καὶ στὴ γύρω περιοχή του. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴ μακρὰ διάρκεια χρήσης τοῦ χώρου, γιὰ τουλάχιστον 2000 χρόνια (17ος αἰ. π. Χ. ἕως 4ος αἰ. μ. Χ.).

Πάντως, ἀπλῶς καὶ μόνο ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς κατανομῆς τῶν χρονολογήσιμων εὐρημάτων στὶς διαφορὲς κατὰ τόπους συγκεντρώσεις (Παράρτημα I, διάγραμμα 6) παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι τὰ εὐρήματα τῶν περιόδων 1, 2 καὶ 3 βρέθηκαν κυρίως στὶς ἐπιχώσεις κοντὰ στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ ναοῦ (πέντε ἀντικείμενα) καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ προέρχονται ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ (δύο ἀντικείμενα), ἐνῶ ἓνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ὀστράκων τῶν παραπάνω περιόδων (40 ἀντικείμενα) εἶναι ἀγνώστου προελεύσεως. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἴσως ἔνδειξη ὅτι στὴν περιοχή ΝΔ τοῦ ναοῦ ὑπῆρχε ἐγκατάσταση τῆς ὕστερης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡ κεραμικὴ τῆς περιόδου 4 εἶναι ἐλάχιστη καὶ δὲν ἐπιτρέπει γενικὲς παρατηρήσεις στατιστικοῦ χαρακτήρα.

Ἀλλαγὴ παρατηρεῖται μὲ τὴν περίοδο 5. Ἐξετάζοντας στὴ συνέχεια τὴν κατανομὴ τῶν εὐρημάτων τῆς περιόδου 5, διαπιστώνουμε ὅτι αὐτὴ, ἐνῶ λείπει τελείως ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ καθὼς καὶ τὴ ΒΔ καὶ τὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ, ἐπιχωριάζει ἀντίθετα σὲ τέσσερις μεγάλες συγκεντρώσεις. Ἡ μεγαλύτερη παρατηρεῖται μέσα στὸν ἴδιο τὸν ναὸ (15 ἀντικείμενα). Ἀκολουθοῦν οἱ ἐπιχώσεις τῆς νότιας πλευρᾶς (33 ἀντικείμενα, στὰ ὅποια συμπεριλαμβάνουμε τὰ 14 πρῶιμα ἀρχαῖκὰ ἀντικείμενα τῆς ἐπίχωσης ποῦ ἐντοπίστηκε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος) καὶ τῆς βόρειας πλευρᾶς (έννέα ἀντικείμενα). Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ προήλθαν ἐννέα ἀντικείμενα ποῦ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴν περίοδο 5.

Παρόμοια εἶναι ἡ κατανομὴ τῶν εὐρημάτων τῆς περιόδου 6.

Μιὰ δεύτερη ἀλλαγὴ στὴν κατανομὴ τῶν εὐρημάτων παρατηρεῖται μὲ τὴν περίοδο 7. Ἐξετάζοντας τὴν κατανομὴ τῶν εὐρημάτων ποῦ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴν περίοδο 7, παρατηροῦμε ὅτι ἡ μεγαλύτερή τους συγκέντρωση παρατηρεῖται μέσα στὸν ἴδιο τὸν ναὸ (25 ἀντικείμενα), ἐνῶ ἀπὸ ἀπόσταση ἀκολουθεῖ ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ (ὀκτῶ ἀντικείμενα). Τὰ ὑπόλοιπα ἀντικείμενα ποῦ χρονολογοῦνται στὴν περίοδο 7 καὶ προέρχονται ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες πλευρὲς τοῦ ναοῦ δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μονάχα ἓνα ἐλάχιστο ποσοστὸ τοῦ συνόλου τῆς εὐρεθείσας ὠριμῆς κλασικῆς κεραμικῆς. Τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴν περίοδο 8.

Οἱ ἴδιες παρατηρήσεις ποῦ κάναμε γιὰ τὰ εὐρήματα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἰσχύουν καὶ γι' αὐτὰ τῶν περιόδων 9 καὶ 10. Ἡ μεγαλύτερη συγκέντρωση τῶν

εύρημάτων τῆς μέσης καὶ τῆς ὕστερης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς σημειώνεται μέσα στὸν ἴδιο τὸν ναὸ (50 [24+3+23] ἀντικείμενα), ἀκολουθούμενη ἀπὸ τὶς συγκεντρώσεις τῆς βόρειας καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (16 καὶ 21 ἀντικείμενα ἀντίστοιχα).

Τὴν ἴδια τάση γιὰ συγκέντρωση μέσα στὸν ναὸ παρουσιάζουν καὶ τὰ εὑρήματα τῆς περιόδου 11 (15 ἀντικείμενα).

II. Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Γενικά στοιχεία

Ο μεγάλος ναός βρίσκεται σήμερα περ. 50 μ. δυτικά της θάλασσας, σε επίπεδη επιφάνεια, πάνω στην άμμο (πίν. 112). Ο ναός είναι τοποθετημένος στο βόρειο μέρος του συνολικού ιεροῦ χώρου, του οποίου οι μέγιστες διαστάσεις είναι περ. 200 μ. κατά τον άξονα Β-Ν και περ. 60 μ. κατά τον άξονα Α-Δ (πίν. 4). Η στάθμη των υδάτων βρισκόταν ώστόσο κατά την αρχαιότητα χαμηλότερα από τη σημερινή, γεγονός που αποδεικνύεται σήμερα από την επικάλυψη των μνημείων ανατολικά του μεγάλου ναού από τα θαλάσσια ύδατα. Τοῦτο σημαίνει ότι ο χώρος γύρω από τον ναό, ειδικά στην ανατολική του πλευρά, ήταν αρχικά κατά πολὺ μεγαλύτερος του σημερινού.

Η θέση του ναού της Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ακριβῶς δίπλα στη θάλασσα, χωρίς νὰ ἀποτελεῖ ἀποκλειστικό φαινόμενο ναῶν Ἀρτέμιδος, ἐν τούτοις θυμίζει τίς περιπτώσεις πολλῶν ναῶν τῆς θεᾶς, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τὴν περίπτωση τοῦ μεγάλου ναοῦ στὴ Βραυρώνα, τῶν ναῶν στὴν Αὐλίδα, στὴ Μουνιχία, στὴν Κολώνα τῆς Αἴγινας, τῆς Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας στὴν Αἴγαιρα, τοῦ Ἀρτεμισίου στὴ βόρειο Εὐβοία καὶ τοῦ Ἀρτεμισίου στὴν Ἔφεσο, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σὲ μερικὰ μόνο χαρακτηριστικὰ παραδείγματα. Οὗ μεγάλου ἀριθμὸς ναῶν ἀφιερωμένων στὴν Ἀρτέμιδα, οἱ ὁποῖοι βρίσκονται δίπλα στὴ θάλασσα, δείχνει ὅτι ἡ ἐπιλογή τῆς παραλιακῆς αὐτῆς θέσης στὴ Λούτσα δὲν ἔγινε τυχαία καὶ ὑποδεικνύει ὅτι οἱ λατρευτικὲς λειτουργίες πού λάμβαναν χώρα ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ταυροπόλου πρέπει κατὰ κάποιον τρόπο νὰ σχετίζονταν μὲ τὴ θάλασσα.

Ο ναός ἦταν προσανατολισμένος κατὰ τὸν άξονα Ἀνατολῆς-Δύσης (πίν. 4-5), ἀκολουθεῖ δηλαδὴ τὸν γενικὸ κανόνα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ναῶν.

Στὰ βόρεια (πίν. 114, α) καὶ στὰ δυτικά (πίν. 115, β) τοῦ ναοῦ ἐντοπίστηκαν τοῖχοι ἀγνώστων διαστάσεων. Εἶναι ἀσαφὲς ἂν οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν τμῆμα περιβόλου πὸν ὀριοθετοῦσε τὸν ναὸ καὶ τὸ ἱερὸ ἢ ἦταν ἀπλῶς ἀναλημματικοὶ τοῖχοι, οἱ ὁποῖοι ἐπέτρεπαν τὴ δημιουργία πλατώματος γιὰ τίς ἀνάγκες τῶν τελετουργιῶν.

Βωμὸς τοῦ ναοῦ δὲν ἐντοπίστηκε. Τὸ κτίσμα πὸν ὁ Παπαδημητρίου ἀποκάλεσε «πιθανῶς βωμὸ» στὰ ΝΑ τοῦ ναοῦ φαίνεται ὅτι ἦταν τὸ «κυκλικὸ κτίσμα» καὶ εἶναι ἀνασκαφικὰ ἀτεκμηρίωτο. Στὸ σκαρίφημα τοῦ ἱεροῦ πάντως πὸν ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὸν Τραυλὸ (πίν. 5), στὰ ἀνατολικά τοῦ ναοῦ σημειώνεται διαγραμ-

μισμένο ὀρθογώνιο. Πρόκειται για τὴν ὑποθετικὴ θέση τοῦ βωμοῦ, τὸν ἴδιο τὸν βωμὸ ἢ ἀπλῶς γιὰ ἀνασκαφικὴ τομὴ ἢ ὁποῖα διενεργήθηκε στὸ σημεῖο αὐτό;

Ἡ παρακάτω ἀρχιτεκτονικὴ ἀνάλυση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου βασίζεται στὶς ἀκόλουθες πηγές:

α) στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση τοῦ ναοῦ ποὺ δημοσίευσε ὁ Παπαδημητρίου στὰ ΠΑΕ τοῦ 1957 (πίν. 6). Ἡ ἀποτύπωση αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ποὺ ἔχει γίνεи καὶ πάνω σὲ αὐτὴν θὰ βασιστοῦν κυρίως οἱ παρατηρήσεις μας γιὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ ναοῦ,

β) σὲ 42 ἀδημοσίευστα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (Α 1 - Α 42), τὰ ὁποῖα προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν πλήλινη κεράμωση τοῦ ναοῦ καὶ φυλάσσονται στὸ Μουσεῖο Βραυρώνας, καὶ

γ) σὲ προσωπικὲς παρατηρήσεις καὶ μετρήσεις ποὺ ἔγιναν ὕστερα ἀπὸ ἀλλεπάλληλες αὐτοψίες τοῦ ναοῦ⁶¹⁰.

Τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ ἱεροῦ, τὰ ὁποῖα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μικρὸ ναὸ (πίν. 122, β) εἶναι πλήρως καλυμμένα ἀπὸ τὴν ἄμμο, περιγράφονται στὸ μέρος Γ, κεφ. II (Τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ ἱεροῦ), μὲ βάση τὰ δημοσιευμένα στοιχεῖα στὸ *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* καὶ τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὰ σκαριφήματα τοῦ Τραυλοῦ, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Οἰκοδομικὴ σύνθεση τοῦ μεγάλου ναοῦ

ΕΥΘΥΝΤΗΡΙΑ

Δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ τὸ βάθος τοῦ θεμελίου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Οὔτε στὴν προκαταρκτικὴ δημοσίευση οὔτε στὰ ἡμερολόγια γίνεи λόγος γιὰ ἀνασκαφὴ ἢ ὁποῖα νὰ ἔφθασε μέχρι τὸ φυσικὸ ἔδαφος. Λαμβάνοντας πάντως κανεῖς ὑπόψη του τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τοῦ γειτονικοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα, ὅπου τὸ φυσικὸ ἀμμώδες ἔδαφος τοῦ ὄρμου τῆς Βραυρώνας παρουσίασε ἰκανὴ ἀντοχὴ ὥστε νὰ θεμελιωθεῖ ἀπευθείας πάνω σὲ αὐτὸ ἡ ὑστεροκλασικὴ στοὰ τοῦ ἱεροῦ⁶¹¹, μπορεῖ ἀπλῶς νὰ ὑποστηρίξει ὅτι καὶ τὸ θεμέλιο τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου θὰ μπορούσε νὰ εἶχε κτιστεῖ ὀλόκληρο πάνω στὴν ἐπίπεδη ἀμμώδη ἐπιφάνεια τῆς παραλίας τῆς Λούτσας. Τοῦτο, φυσικά, θὰ ἀποδειχθεῖ μόνο ἀπὸ μελλοντικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα.

610. Οἱ μετρήσεις στοιχείων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ ποὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενο πραγματοποιήθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δύο τελευταίων αὐτοψιῶν τοῦ γράφοντος στὸν μεγάλο ναὸ καὶ ἔγιναν στὶς 17 Μαρτίου καὶ στὶς 14 Ἀπριλίου τοῦ 2007.

611. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Στοά*, σ. 32 σημ. 50.

Από τὸ θεμέλιο διακρίνεται σήμερα μόνο ἡ εὐθυνηρία, δηλαδή ἡ ἀνώτατη σειρά του, ἡ ὁποία ἔχει καλυφθεῖ ἀπὸ τὴν ἄμμο σὲ πολὺ μικρὸ βαθμὸ (πίν. 112). Ἡ εὐθυνηρία εἶναι πώρινη, ὀρθογώνια στὴν κάτοψη, καὶ ἔχει μῆκος 21,16 μ. καὶ πλάτος 14,11 μ.

Πὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ μελέτη τους, οἱ πωρόλιθοι ποὺ ἀπεικονίζονται στὸ σχέδιο τοῦ Παπαδημητρίου⁶¹² ἀριθμήθηκαν ὡς ἑξῆς: οἱ πλίνθοι τῆς εὐθυνηρίας μὲ τοὺς ἀριθμοὺς Ε 1 - Ε 94, οἱ πλίνθοι τῆς πρώτης βαθμίδας μὲ τοὺς ἀριθμοὺς Β 1 - Β 39. Οἱ πλίνθοι τῆς δεύτερης βαθμίδας (στυλοβάτης) μὲ τοὺς ἀριθμοὺς Σ 1 - Σ 9, οἱ πλίνθοι τοῦ δαπέδου τοῦ πτεροῦ μὲ τοὺς ἀριθμοὺς ΔΠ 1 - ΔΠ 3, οἱ πλίνθοι τοῦ θεμελίου τοῦ κυρίως ναοῦ μὲ τοὺς ἀριθμοὺς Θ 1 - Θ 51 καὶ τέλος οἱ πλίνθοι τοῦ δαπέδου τοῦ σηκοῦ μὲ τοὺς ἀριθμοὺς ΔΣ 1 - ΔΣ 7 (βλ. πίν. 7).

Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Παπαδημητρίου, καὶ οἱ τέσσερις γωνίες τῆς εὐθυνηρίας εἶναι ἀπόλυτα ὀρθές. Ὅλες οἱ λιθόπλινθοι πλὴν τοῦ γωνιόλιθου Ε 37 ἔχουν ὀρθογώνιο σχῆμα καὶ φαίνεται νὰ ἔχουν κοπεῖ συμμετρικά. Ἡ ὀρατὴ ἄνω ἐπιφάνεια εἶναι ἐπίπεδη. Οἱ πωρόπλινθοι τῶν μακρῶν πλευρῶν ἔχουν τοποθετηθεῖ μὲ τὴ μεγάλη διάσταση κατὰ πλάτος (διάτονες). Οἱ πωρόπλινθοι τῶν στενῶν πλευρῶν ἔχουν τοποθετηθεῖ μὲ τὴ μεγάλη διάσταση κατὰ μῆκος. Ἡ ἐπαφὴ τῶν λίθων τῆς εὐθυνηρίας πρέπει νὰ εἶναι πολὺ καλή, ἀφοῦ οἱ πωρόπλινθοι συναρμόζουν σχεδὸν τέλεια.

Μὲ βάση τὸ σχέδιο ἀλλὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὴ σημερινὴ κατάσταση τοῦ ναοῦ, στὴ νότια πλευρὰ τῆς εὐθυνηρίας διατηροῦνται οἱ 21 (Ε 1 - Ε 21, πίν. 7) ἀπὸ τὶς ἀρχικὰ 22 ὀρθογώνιες, ἄνισου μήκους, πώρινες πέτρες. Στὸν ἀριθμὸ αὐτὸ (21+1) πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ ἀκραῖοι λίθοι τῆς ΝΔ καὶ τῆς ΝΑ γωνίας, οἱ ὁποῖες ὁμως ὑπολογίζονται στὸν ἀριθμὸ τῶν πώρινων λίθων τῆς δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἀντίστοιχα. Τὸ μῆκος, δηλαδή τὸ μῆκος τῶν λιθοπλίνθων αὐτῶν κατὰ τὸν ἄξονα Β-Ν, κυμαίνεται ἀπὸ 0,65 ἕως 0,90 μ. Ἡ λιθόπλινθος Ε 10 ἔχει μῆκος περ. 1,85 μ. καὶ ἀποτελεῖ ἐξαίρεση. Τὸ πλάτος τῶν λίθων αὐτῶν, δηλαδή τὸ μῆκος κατὰ τὸν ἄξονα Α-Δ, εἶναι, ἀντίθετα, σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις περ. 1,20-1,22 μ. Οἱ λιθόπλινθοι τῆς νότιας πλευρᾶς εἶχαν δηλαδή τὸ ἴδιο πλάτος.

Περισσότερο συμμετρικὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ βόρεια πλευρὰ τῆς εὐθυνηρίας. Σώζονται καὶ οἱ 20 λίθοι τῆς πλευρᾶς αὐτῆς (Ε 38 - Ε 57), οἱ ὁποῖοι, ἐκτὸς ἀπὸ ἓναν (Ε 44), ποὺ ὅπως καὶ ὁ Ε 10 στὴ νότια πλευρὰ ἔχει μῆκος 0,185 μ., εἶναι περίπου ἴσου μεταξύ τους μεγέθους (μῆκος: περ. 1,20-1,21 μ., πλάτος: περ. 0,90 μ.). Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἐπίσης ἓνας γωνιακὸς λίθος στὴ ΒΔ γωνία, ὁ Ε 37, ὁ ὁποῖος σχηματίζει ὀρθὴ γωνία μὲ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς εὐθυνηρίας. Πρόκειται δηλαδή γιὰ λαξευμένο γωνιόλιθο.

612. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Β, σ. 46 εἰκ. 2.

Ἡ δυτική πλευρὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ 16 λίθους (E 22 - E 37), ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 14 -ἐκτὸς δηλαδὴ ἀπὸ τοὺς δύο γωνιακοὺς λίθους τῆς ΒΔ καὶ τῆς ΝΔ γωνίας- εἶναι ἰσομεγέθεις (μέσων διαστάσεων $1,20-1,22 \times 0,90$ μ.).

Συμμετρικὴ πρὸς τὴ δυτικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ θεμελίου τοῦ ναοῦ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 16 ἰσομεγέθεις πώρινους λίθους (E 58 - E 73), μέσων διαστάσεων ἐπίσης: $1,20-1,22 \times 0,90$ μ.

Περιμετρικά, λοιπόν, σώζονται συνολικὰ 73 πώρινοι λίθοι ($21+20+16+16$). Ἀρχικὰ θὰ ὑπῆρχαν συνολικὰ 74 ἂν προστεθεῖ καὶ ὁ μὴ σωζόμενος τῆς νότιας πλευρᾶς.

Στὸ ἀνατολικὸ μισὸ τῆς εὐθυντηρίας διακρίνεται καὶ μιὰ δευτέρη ἐσωτερικὴ σειρὰ ὀρθογώνιων πωροπλίνθων, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑπτὰ λιθοπλίνθους στὰ βόρεια (E 74 - E 80), 10 στὰ ἀνατολικά (E 81 - E 73) καὶ τέσσερις στὰ νότια (E 91 - E 94). Τόσο οἱ διαστάσεις ὅσο καὶ οἱ ἐσωτερικὲς ἀπολήξεις αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς σειρᾶς εἶναι ἀκανόνιστες. Οἱ E 83 καὶ E 86 σώζονται -σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο- ἐντορμίες στὴν ἄνω τους ἐπιφάνεια. Ὅρατὲς εἶναι σήμερὰ ἐντορμίες μέσων διαστάσεων $0,15 \times 0,08$ μ. στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν πωροπλίνθων E 62, E 66 - E 67 καὶ E 69 - E 70. Τὸ ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ σειρὰ δὲν διακρίνεται στὸ δυτικὸ μισὸ τοῦ ναοῦ ἴσως ὀφείλεται στὸ ὅτι στὸ ἀνατολικὸ μισὸ τὸ ὑπερκείμενο κρηπίδωμα εἶναι τελείως κατεστραμμένο.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι τὶς διαστάσεις τῶν ὀρατῶν λιθοπλίνθων μπορούμε νὰ τὶς ταξινομήσουμε σὲ τέσσερις βασικὲς κατηγορίες μεγεθῶν:

α) Ἡ πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει ὀρθογώνιες λιθοπλίνθους μὲ διαστάσεις $1,20-1,22 \times 0,90$ μ. Πρόκειται γιὰ τὴν πολυπληθέστερη ὁμάδα, ἀφοῦ περιλαμβάνει συνολικὰ 59 λιθοπλίνθους (E 1 - E 3, E 8, E 10 - E 14, E 18 - E 43, E 45 - E 73).

β) Ἡ δευτέρη κατηγορία περιλαμβάνει ὀρθογώνιες λιθοπλίνθους μὲ διαστάσεις $1,20-1,22 \times 0,60$ μ. Πρόκειται γιὰ ὀκτὼ λιθοπλίνθους (E 4 - E 7, E 9, E 15 - E 17).

γ) Ἡ τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει δύο ὀρθογώνιες λιθοπλίνθους μὲ διαστάσεις $1,20-1,22$ (;) $\times 1,85$ μ.: τὶς E 10 καὶ E 44.

δ) Ἡ τέταρτη κατηγορία περιλαμβάνει ἕναν τετράγωνο γωνιόλιθο διαστάσεων περ. $0,90 \times 0,90$ μ. (E 37).

Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ συνεχῶς ἐπαναλαμβανόμενη διάσταση εἶναι αὐτὴ τῶν $1,20 - 1,22$ μ. Ἡ διάσταση αὐτὴ, ἡ ὁποία ἰσοῦται μὲ τέσσερις ἀττικοὺς πόδες, κυριαρχεῖ ἐπίσης στοὺς ὀρθοστάτες καὶ στοὺς λιθοπλίνθους τῆς στοᾶς τῆς Βραυρώνας, στὸν Παρθενῶνα, στὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ στὴ νότια στοὰ τῆς Κορίνθου⁶¹³, δηλαδὴ σὲ ναοὺς καὶ ναϊκὰ σχήματα τῆς ὀριμῆς κλασικῆς ἐποχῆς.

613. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Στοά*, σ. 98 σημ. 170-171.

Οί παρόπλινθοι E 60 και E 61 σώζουν ζεύγος έντορμιών μη συμμετρικῶν ὡς πρὸς τὸ κέντρο βάρους, πλάτους 0,006 μ., βάθους 0,010 μ. καὶ μήκους 0,17 καὶ 0,18 μ. ἀντίστοιχα γιὰ τὴν ἀνάρτησή τους μὲ λιθολαβίδα (ἀρπάγη).

Στὴν E 60, νοτίως τῶν έντορμιῶν, σώζεται μοχλοβόθριο διαστάσεων 0,065 × 0,005 × 0,004 μ. Γενικὰ στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῶν περισσότερων παροπλίνθων τῆς εὐθυντηρίας διακρίνονται σήμερα μοχλοβόθρια μέσων διαστάσεων 0,008 × 0,006 × 0,003 μ. γιὰ τὴ μετακίνηση τῶν λίθων τῶν ὑπερκείμενων δόμων.

ΚΡΗΠΙΔΑ

Ἡ κρηπίδα τοῦ μεγάλου ναοῦ εἶχε δύο καὶ ὄχι τρεῖς βαθμίδες, ὅπως εἶναι ὁ κανόνας στοὺς ναοὺς τῆς κλασικῆς ἐποχῆς⁶¹⁴. Τὸ ὕψος τῶν δύο βαθμίδων τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου κυμαίνεται μεταξὺ 0,290 καὶ 0,300 μ.⁶¹⁵ Τὸ συνολικὸ ὕψος τῆς κρηπίδας εἶναι, συνεπῶς, καὶ στίς τρεῖς σωζόμενες πλευρὲς 0,590 μ. Ἐνιαία εἶναι καὶ ἡ διάσταση τοῦ πλάτους τῆς πρώτης βαθμίδας: Σύμφωνα μὲ τίς μετρήσεις τοῦ Παπαδημητρίου κυμαίνεται μεταξὺ 0,340 καὶ 0,350 μ. Ἀντίθετα, τὸ πλάτος τῆς εὐθυντηρίας κατὰ τὴ στενὴ (δυτικὴ) πλευρὰ, τὸ ὁποῖο κυμαίνεται μεταξὺ 0,540 καὶ 0,580 μ., εἶναι ἀρκετὰ μεγαλύτερο ἀπὸ αὐτὸ τῶν μακρῶν πλευρῶν (0,440 - 0,450 μ.). Ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τὴν εὐθυντηρία ἀπὸ τοὺς λίθους τοῦ στυλοβάτη στίς μακρὲς πλευρὲς κυμαίνεται μεταξὺ 0,780 καὶ 0,790 μ. Ἡ ἴδια ἀπόσταση στὴ στενὴ δυτικὴ πλευρὰ κυμαίνεται μεταξὺ 0,880 καὶ 0,930 μ. Ἐμφαση, λοιπόν, δινόταν στὴν ἀνάδειξη τοῦ πλάτους τῆς κρηπίδας τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ⁶¹⁶.

α. Πρῶτη βαθμίδα κρηπίδας

Ἡ πρώτη βαθμίδα τῆς κρηπίδας διατηρεῖται μόνο στὸ δυτικὸ μισὸ τοῦ ναοῦ. Διακρίνονται 15 λίθοι στὴ νότια πλευρὰ (B 1 - B 15), 12 λίθοι στὴ δυτικὴ (B 16 - B 27) καὶ 12 λίθοι στὴ βόρεια πλευρὰ (B 28 - B 39). Συνεπῶς, διακρίνονται 39 λίθοι τῆς πρώτης βαθμίδας.

614. D. MERTENS, *Der Tempel von Segesta und die dorische Tempelbaukunst des griechischen Westens in klassischer Zeit, DAI Rom, Sonderschriften, 6*, Mainz 1984, σ. 131 σημ. 277.

615. KNELL, Ταυροπολος, σ. 41. Οἱ διαστάσεις αὐτὲς ἐπιβεβαιώθηκαν ἀπὸ προσωπικὲς μας μετρήσεις.

616. Ὁ Παπαδημητρίου στὸ ἡμερολόγιό του ἀντιλαμβάνεται τὴν εὐθυντηρία ὡς «κάτω βαθμίδα» καὶ τὸν στυλοβάτη ὡς «τρίτη βαθμίδα». Ἡ παρανόηση αὐτὴ εἶναι ἀρκετὰ συνηθισμένη στίς δημοσιεύσεις καὶ ὁδηγεῖ σὲ συγχύσεις ἢ παραπλανητικὲς περιγραφές, βλ. D. WANNAGAT, *Säule und Kontext. Piedestale und Teilkannelierung in der griechischen Architektur*, München 1995, σ. 19 σημ. 40. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ἡ MERSCH (*Siedlungsgeschichte*, σ. 111 ἀρ. 13) περιγράφει τὴν κρηπίδα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ὡς τρίβαθμη.

Στην άνω επιφάνεια τών λίθων τής πρώτης βαθμίδας, καθώς και στις δύο δυτικές γωνίες, είναι όρατοί σύνδεσμοι σχήματος διπλού T. Στο σχέδιο του Παπαδημητρίου (πίν. 6) έχουν σχεδιαστεί συνολικά έξι σύνδεσμοι: δύο στη δυτική πλευρά τής βόρειας πλευράς (πίν. 120, α-β), τρείς στη δυτική πλευρά και ένας στη δυτική πλευρά τής νότιας πλευράς. Είναι όλοι του ίδιου τύπου και έχουν τις ίδιες διαστάσεις (μήκος περ. 0,24 μ., πλάτος 0,009 - 0,11 μ. και πάχος 0,001 μ.). Απ' ό,τι φαίνεται, όλοι οι λίθοι τής πρώτης βαθμίδας πρέπει αρχικά να συνδέονταν μεταξύ τους με μολυβδοχοημένους συνδέσμους σχήματος διπλού T, οι όποιοι θα κρύβονταν, αφού πάνω σε αυτούς εδράζονταν οι πλάκες του στυλοβάτη.

Η παρουσία συνδέσμων σχήματος διπλού T άποτελεί ένα πολύ γενικό χρονολογικό κριτήριο, αφού τέτοιου είδους σύνδεσμοι άπαντούν μόνον σε άττικά οικοδομήματα του τέλους του 6ου αι. π.Χ., είναι όμως συνήθεις στην αθηναϊκή αρχιτεκτονική του 5ου και τών πρώτων δύο τρίτων του 4ου αι. π.Χ.⁶¹⁷

Στους άρμους ώσεως τών πωροπλίνθων τής πρώτης βαθμίδας έχουν δημιουργηθεί καλοδουλεμένες αναθυρώσεις. Αναθυρώσεις διακρίνονται στους λιθοπλίνθους B 1 (πίν. 121, β), B 15, B 16 και B 39. Πρόκειται για πλατιές ταινίες μέσου πλάτους περ. 0,11 μ. Όπως παρατήρησε ή Hollinshead, ό τρόπος τής αναθύρωσης επιτρέπει μιá χρονολογία κατασκευής από τὰ τέλη του 6ου αι. π.Χ. και μετά⁶¹⁸.

β. Δεύτερη βαθμίδα κρηπίδας (στυλοβάτης)

Ός στυλοβάτης θεωρείται ή άνω (δεύτερη) βαθμίδα τής κρηπίδας. Σώζονται συνολικά έννέα λιθοπλίνθοι του στυλοβάτη από τή νότια, τή δυτική και τή βόρεια πλευρά του (Σ 1 - Σ 9): τέσσερις λιθοπλίνθοι στη νότια πλευρά (Σ 1 - Σ 4), τμήματα από δύο λιθοπλίνθους στα δυτικά (Σ 5 - Σ 6) και τρείς λιθοπλίνθοι στο μέσον περίπου τής βόρειας πλευράς (Σ 7 - Σ 9, πίν. 7, 116). Το μήκος τών λιθοπλίνθων του στυλοβάτη κυμαίνεται μεταξύ τών 0,79 και τών 0,97 μ., ενώ το πλάτος τους μεταξύ 0,084 και 0,094 μ.

Πά τις διαστάσεις του στυλοβάτη υπάρχουν τρείς διαφορετικές μετρήσεις:

α) Σύμφωνα με τόν Παπαδημητρίου είναι 19,30 × 12,20 μ.

β) Σύμφωνα με τόν Τραυλό είναι 19,44 × 12,56.

γ) Σύμφωνα με τούς ύπολογισμούς του Knell είναι 19,61 × 12,55/6 μ.

617. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Τά υλικά δομής τών αρχαίων Έλλήνων κατά τούς συγγραφείς, τας επιγραφάς και τὰ μνημεία 2. Τά μέταλλα, τὸ έλεφαντοστούν, τὰ κονιάματα και οι λίθοι*, ΒΑΕ, 37, Άθήναι 1958, σ. 184 σημ. 14, 185 σημ. 1-17 (παραδείγματα με βιβλιογραφικές παραπομπές): R. MARTIN, *Manuel de l'architecture grecque I. Matériaux et techniques*, Paris 1965, σ. 261 κ.έ.

618. HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 73 σημ. 11.

Οι διαστάσεις του Knell προέκυψαν ως εξής: Ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τήν εὐθυντηρία ἀπό τοὺς λίθους τοῦ στυλοβάτη εἶναι 0,775 μ. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ μέτρηση ὁ Knell ὑπολόγισε ὅτι τὸ πλάτος τοῦ στυλοβάτη πρέπει νὰ ἦταν $14,11 - 0,775 \times 2 = 12,55/6$ μ. καὶ τὸ μῆκος $21,16 - 0,775 \times 2 = 19,61$ μ.⁶¹⁹ Ὅπως εἶδαμε ὅμως παραπάνω ἡ μέτρηση 0,775 μ. ἀφορᾷ μόνο τὶς μακρὲς πλευρὲς καὶ ὄχι τὶς στενές. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Knell ὑπολόγισε σωστὰ μόνο τὸ πλάτος καὶ ὄχι τὸ μῆκος τοῦ στυλοβάτη. Ἄν χρησιμοποιήσουμε τὴ διάσταση 0,905 μ. γιὰ τὶς στενὲς πλευρὲς ἀντὶ τοῦ 0,775, τότε προκύπτει ὁ ἀριθμὸς $21,16 - 0,905 \times 2 = 19,35$ μ. Ἄρα ἡ πιὸ σωστὴ μέτρηση τῶν διαστάσεων τοῦ στυλοβάτη φαίνεται ὅτι εἶναι αὐτὴ τοῦ Τραυλοῦ.

Ὅπως προαναφέρθηκε, ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ στυλοβάτη εἶναι ἐπιμελῶς λαξευμένη. Στὰ τεμάχια τὰ ὁποῖα τὸν ἀποτελοῦν δὲν σῶζονται σύνδεσμοι. Ἡ πίσω πλευρὰ τοῦ στυλοβάτη εἶναι ἐργασμένη μὲ βελόνι καὶ φέρει πολλὲς κατακόρυφες γραμμές.

γ. Τὸ φαινόμενο τῆς δίβαθμης κρηπίδας

Δίβαθμες, ὅπως ἄλλωστε καὶ μονόβαθμες⁶²⁰, κρηπίδες ἐμφανίζονται γενικὰ σὲ πρώιμους ναοὺς⁶²¹. Ὡς «στοιχεῖον ἀρχαϊσμοῦ» χαρακτηρίζει ὁ Ἄ. Ὀρλάνδος τὴν δίβαθμη κρηπίδα κατὰ τὴ δημοσίευση τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ἀλίφειρα στὰ σύνορα Τριφυλίας καὶ Ἀρκαδίας, καὶ παραθέτει ἀνάλογα παραδείγματα δίβασμοῦ ἀπὸ τὸν παλαιότερο ναὸ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους, ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας στοὺς Δελφούς καὶ ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ἄσσο⁶²². Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν παλαιότερο ναὸ τῆς Ἡρας, πού εἶναι πρώιμος ἀρχαϊκός⁶²³, ὅλα τὰ ἄλλα παραδείγματα εἶναι ὑστεροαρχαϊκά: Ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ἀλίφειρα χρονολογήθηκε στὰ 500-490 π. Χ.⁶²⁴, ὁ δεύτερος, ὑστεροαρχαϊκὸς πύρινος ναὸς τῆς

619. KNELL, *Tauropolos*, σ. 41.

620. Παραδείγματα: Ἡραῖο Ὀλυμπίας: MARTIN, ὁ.π. (σημ. 617), σ. 336· A. E. KALPAXIS, *Früharchaische Baukunst in Griechenland und Kleinasien*, Athen 1976, σ. 53· J. A. DE WAELE, *Der Entwurf des Heraion von Olympia*, *BABesch*, 57, 1982, σ. 31· «ἀρχαῖος νεῶς» στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθῆνας: W. DÖRPFELD, *Der alte Athenatempel auf der Akropolis*, *AM*, 11, 1886, σ. 347· W. JUDEICH, *Topographie von Athen*, München 1931, σ. 266· MARTIN, ὁ.π. (σημ. 617), σ. 336.

621. MARTIN, ὁ.π. (σημ. 617), σ. 345. Ἡ δίβαθμη βαθμίδα τοῦ ναοῦ προβληματίσε καὶ τὸν KNELL (*Tauropolos*, σ. 42 σημ. 15), ὁ ὁποῖος θεωρώντας, ὡστόσο, ὡς δεδομένο ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ταυροπόλου χρονολογεῖται στὸν 4ο αἰ. π. Χ., τὴ θεώρησε ἀπλῶς ἀσυνήθιστο φαινόμενο γιὰ τὴν ἐποχὴ, ἐπικαλούμενος μιὰ ἀνάλογη περίπτωση δίβαθμης κρηπίδας ἀπὸ τὸν ναὸ τοῦ Ἄμμωνος Διὸς στὴ Νέα Καλλιθέα, στὴν Κασσάνδρα Χαλκιδικῆς, γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν παρουσία της στὸν 4ο αἰ. π. Χ.

622. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Ἀλίφειρα*, σ. 59 σημ. 2-4.

623. KALPAXIS, ὁ.π. (σημ. 620) (650 π. Χ.).

624. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Ἀλίφειρα*, σ. 98· U. SINN, *Kultorte. Griechenland*, σέ: *ThesCRA*, IV, Los Angeles 2005, σ. 96 ἀρ. 46 (νεότερη βιβλιογραφία).

Ἀθηνᾶς Προναίας στους Δελφούς στὸν ὁποῖο παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο τῆς διπλῆς βαθμίδας στὴν κρηπίδα, στὰ 500 π.Χ.⁶²⁵ καὶ τέλος ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ἄσσο χρονολογήθηκε ἀπὸ τὴν Bonna Daix Wescoat ἀρχικὰ στὰ 550-535 π.Χ.⁶²⁶ καὶ πιὸ πρόσφατα γύρω στὰ 530 π.Χ.⁶²⁷ Στὰ παραδείγματα αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ δίβαθμες κρηπίδες τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν ναῶν τοῦ Ἀπόλλωνος⁶²⁸ καὶ τῆς Ἀθηνᾶς⁶²⁹ στὴν Καρθαία τῆς Κέας. Ἡ δίβαθμη κρηπίδα φαίνεται, λοιπόν, νὰ χαρακτηρίζει τοὺς ναοὺς τῆς ὑστερῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς καὶ δὲν περιορίζεται τοπικά. Ἡ καταγωγή τοῦ φαινομένου εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἀσαφής. Ἀξίζει πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ πρωιμότερα παραδείγματα δίβαθμης κρηπίδας ἐμφανίζεται στὸν ναὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Πυθίου στὴ Γόρτυνα⁶³⁰, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν ἐρευνητῶν στὸν 7ο αἰ. π.Χ.⁶³¹ καὶ ὅτι ὁ Θανάσης Καλπαξῆς θεώρησε τὴν δίβαθμη κρηπίδα χαρακτηριστικὸ τῆς πρώιμης ἀρχαϊκῆς Κρήτης⁶³².

ΚΥΡΙΩΣ ΝΑΟΣ

α. Θεμέλιο

Τὸ περίγραμμα τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι ὀρθογώνιο. Οἱ ἐξωτερικὲς διαστάσεις ποὺ δίνονται ἀπὸ τὸν Παπαδημητρίου εἶναι περ. 7×13 μ., ἐνῶ ὁ Knell τὶς προσδιορίζει ὡς $7,235 \times 12,870$ μ.⁶³³ Οἱ τελευταῖες διαστάσεις, ὡς νεότερες, πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ ἀκριβέστερες. Ἡ ἀναλογία τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μήκος τοῦ θεμελίου τοῦ σηκοῦ εἶναι ἐπομένως 1:1,77.

625. M. MAASS, *Das antike Delphi. Orakel, Schätze und Monumente*, Darmstadt 1993, σ. 221.

626. B. D. WESCOAT, *Some Architectural Evidence for the Sources and Program of the Athena Temple at Assos*, σέ: *Πρακτικὰ τοῦ XII Διεθνoῦς Συνεδρίου Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας*, Ἀθήνα 4-10 Σεπτεμβρίου 1983, 4, Ἀθήνα 1988, σ. 220.

627. N. HELLNER, *Bedeutungstragende Steinbearbeitung am Athenatempel von Assos*, σέ: R. Stuppenrich (ἐπιμ.), *Ausgrabungen in Assos 1993, Asia Minor Studien*, 57, Bonn 2006, σ. 227 σημ. 4.

628. Α. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Ἡ οἰκοδομικὴ δραστηριότητα στὴ νότια κλιτὸ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Καρθαίας κατὰ τὸν 6ο καὶ 5ο αἰ. π.Χ., σέ: *Κέα - Κύθνος*, σ. 557 εἰκ. 6 (530 π.Χ.).

629. Λ. Γ. ΜΕΝΔΩΝΗ, Ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες στὴν Κέα. Ἀρχαία Καρθαία, *Ἀρχαιογνωσία*, 4, 1985-86, σ. 159 (δύο βαθμίδες σὲ ὅλες τὶς πλευρὲς πλὴν τῆς ἀνατολικῆς, ὅπου ὑπάρχει μία). Γιὰ τὴν χρονολόγηση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς βλ. M. SCHULLER, *Die dorische Architektur der Kykladen in spätarchaischer Zeit*, *JdI*, 100, 1985, σ. 374, 383· ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, ὁ.π. (σημ. 628), σ. 558 (500-490 π.Χ.).

630. M. RICCIARDI, *Il tempio di Apollo Pizio a Gortina*, *ASAtene*, 64-65, 1986-87, σ. 20.

631. Ὁλοκληρωμένη βιβλιογραφία γιὰ τὴν χρονολόγηση τοῦ ναοῦ παραθέτει ἡ M. PRENT, *Cretan Sanctuaries and Cults. Continuity and Change from Late Minoan III C to the Archaic Period*, *Religions in the Graeco-Roman World*, 154, Leiden 2005, σ. 274 σημ. 324, 326-327.

632. ΚΑΛΠΑΞΗΣ, ὁ.π. (σημ. 620), σ. 111.

633. KNELL, *Tauropolos*, σ. 42.

Οί πώρινες λιθόπλινθοι τῆς κατώτατης σωζόμενης στρώσης (θεμελίου) τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι κτισμένες κατὰ μήκος τῶν πωρολίθων τῆς εὐθυντηρίας, τῆς α΄ βαθμίδας τῆς κρηπίδας καὶ τοῦ στυλοβάτη, ἔχουν ὅμως μικρότερες διαστάσεις ἀπὸ αὐτοὺς (ένδεικτικὲς διαστάσεις λιθοπλίνθων σηκοῦ: 1,10 × 0,60 μ.).

Οἱ λιθόπλινθοι αὐτὲς εἶναι ὀρθογώνιου σχήματος καὶ ἐνώνονται μεταξύ τους μὲ ἐπιμελῶς λαξευμένους ἀρμούς. Τόσο στὴ βόρεια (Θ 33 - Θ 51) ὅσο καὶ στὴ νότια πλευρὰ (Θ 1 - Θ 19) χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ 19 λιθόπλινθοι, χωρὶς νὰ ὑπολογίζονται οἱ δύο τῆς ΒΔ (Θ 31 - Θ 32) καὶ οἱ δύο τῆς ΝΔ γωνίας (Θ 20 - Θ 21) ποὺ μετρήθηκαν στὴ δυτικὴ πλευρὰ. Ἡ δυτικὴ πλευρὰ φέρει 13 λιθοπλίνθους (Θ 20 - Θ 32), ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 11 μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση (Θ 20 - Θ 30). Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ σχέδιο (πίν. 7), οἱ λιθόπλινθοι κάθε πλευρᾶς ἦταν διατεταγμένοι κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἂν καὶ δὲν ἦταν πάντα ἀπόλυτα ἴσοι μεταξύ τους.

Ἡ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ δὲν φέρει τὸν συνήθη ὀπισθόδομο ἀλλὰ ἀπολήγει σὲ κλειστὸ τοῖχο. Ἐνας ἐσωτερικὸς, ἐγκάρσιος τοῖχος ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀκτῶ σωζόμενους ὀρθογώνιους λίθους (Θ 52 - Θ 59, ἐνδεικτικῶν διαστάσεων ἀπὸ 0,80 × 0,50 μ. ἕως 1,20 × 0,70 μ.) χωρίζει τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κυρίως ναοῦ σὲ δύο μέρη: σὲ ἓνα μεγαλύτερο ἀνατολικὸ τμήμα ἐσωτερικῶν διαστάσεων 7 × 5 μ. περίπου, δηλαδὴ 35 τ.μ., ποὺ περιλαμβάνει τὰ 2/3 περ. τοῦ συνολικοῦ μήκους τοῦ κυρίως ναοῦ (σηκός), καὶ σὲ ἓνα μικρότερο δυτικὸ δωμάτιο ἐσωτερικῶν διαστάσεων 5 × 3,21 περ. μ., δηλαδὴ 16 τ.μ. (ἄδυτο). Στὸ κέντρο περίπου καὶ λίγο πρὸς τὰ βόρεια τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτοῦ τοῖχου λείπει ἓνας λίθος (πίν. 117, α). Ἴσως σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ βρισκόταν ἀρχικὰ ἡ εἴσοδος πρὸς τὸ δυτικὸ δωμάτιο. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ θυραῖο τοῖχο. Στὸ δυτικὸ δωμάτιο δὲν ἀναφέρθηκαν οὔτε σχεδιάστηκαν κάποια ἴχνη ἀκίνητων εὐρημάτων.

β. Εἴσοδος

Πλάκες θεμελίου ὑπάρχουν μόνο στὴ βόρεια, στὴ δυτικὴ καὶ στὴ νότια πλευρὰ τοῦ κυρίως ναοῦ, ὅπου ἡ θεμελίωση εἶναι συνεχῆς. Ἄν αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖο, τότε σημαίνει ὅτι στὶς πλευρὲς ἐκεῖνες ἀναμένονταν κατακόρυφα φορτία, δηλαδὴ μόνο ἐκεῖ ἔβαινε συνεχῆς τοῖχος. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ σώζονται μόνο πλάκες δαπέδου. Ἡ εἴσοδος τοῦ κυρίως ναοῦ φαίνεται, λοιπόν, ὅτι βρισκόταν στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ.

Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Παπαδημητρίου (πίν. 6-7) ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Τραυλό⁶³⁴, ἡ εἴσοδος τοῦ κυρίως ναοῦ βρισκόταν στὰ ἀνατολικά, στοιχεῖο ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴν παραπάνω παρατήρηση. Στὸ σχέδιο τοῦ Παπαδημητρίου οἱ δύο ὀρθογώνιοι κεντρικοὶ λίθοι τῆς ἀνατολικῆς στενῆς πλευρᾶς ἐσωτερικὰ

634. ΤΡΑΥΛΟΣ, Ναοὶ Ἀρτέμιδος, σ. 204.

προεξέχουν τῆς υπόλοιπης σειρᾶς καὶ δείχνουν νὰ ἔχουν ἀκανόνιστη ἀπόληξη (ΔΣ 4 καὶ ΔΣ 5). Τοῦτο ἴσως ἀποτελεῖ περαιτέρω ἐνδειξη γιὰ τὸ ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπῆρχε εἴσοδος, πράγμα πὸν ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ συγκριτικὰ μεγάλη φθορὰ πὸν παρουσιάζει σήμερα ἢ πλάκα ΔΣ 5 (βλ. καὶ παρακάτω). Δὲν ὑπάρχει κατὰ τὰ ἄλλα κανένα στοιχεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο νὰ προκύπτει ὅτι ἡ ἀνατολικὴ στενὴ πλευρὰ τοῦ σηκοῦ διέθετε θύρα στὸ μέσον τῆς ἢ πρόσταση. Ἡ ὑπαρξη τεσσάρων κίωνων στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ σηκοῦ ἀποκαθίσταται ὑποθετικὰ μόνο σὲ ἓνα ἀδημοσίευτο σχέδιο τοῦ Τραυλοῦ (πίν. 10). Στὸ σχέδιο αὐτὸ οἱ τέσσερις κίονες δείχνουν μόνο νὰ εἶναι στενότεροι ἀπὸ τοὺς κίονες τοῦ περιστυλίου. Εἶναι ἄγνωστο ἂν ὁ Τραυλὸς διέθετε στοιχεῖα γι' αὐτὴ τὴν ἀναπαράσταση ἢ στηρίχτηκε ἐξ ὀλοκλήρου στὶς ἀνάλογες περιπτώσεις σηκῶν ἀπὸ τοὺς ναοὺς τῆς Αὐλίδας καὶ τῆς Βραυρώνας. Τελείως ὑποθετικὴ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Knell⁶³⁵ ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ ναοῦ βρισκόταν στὰ δυτικά, ὁπότε ὁ ναὸς θὰ ἦταν πρόστυλος.

γ. Λατρευτικὸ ἄγαλμα

Δὲν ὑπάρχουν ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸ θεμέλιο τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τοῦ ναοῦ. Ἡ ὑπαρξη ἑνὸς φορητοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὸ ἄδυτο τοῦ ναοῦ τῆς κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ συνάγεται μόνο ἀπὸ τὸ σχετικὸ χωρίο τῆς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδη *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*⁶³⁶.

δ. Ἀναλογίες κάτοψης

Ἡ ἀνάλυση τῶν σωζόμενων ἐπιμέρους ἀρχιτεκτονικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ μεγάλου ναοῦ, ἰδιαίτερα τῶν κεραμίδων τῆς στέγης (βλ. παρακάτω), δείχνει ὅτι ὁ ναὸς εἶχε διάφορες οἰκοδομικὲς φάσεις ἢ προσθήκες οἱ ὁποῖες εἶναι πιθανὸ νὰ ἔχουν ἀλλοιώσει τὶς ἀρχικὲς ἀναλογίες τῆς κάτοψης. Ὑπάρχει, λοιπόν, χρονολογικὴ ἀβεβαιότητα καὶ γι' αὐτὸ συνιστᾶται μεγάλη προσοχὴ κατὰ τὴ συναγωγὴ συμπερασμάτων μέσῳ συγκρίσεων τῆς κάτοψής του. Παρ' ὅλα αὐτὰ νομίζουμε ὅτι μποροῦν νὰ γίνουν τρεῖς παρατηρήσεις:

1) Ἡ κάθε πλευρὰ τῶν τοίχων τοῦ θεμελίου τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι, σύμφωνα πάντα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Παπαδημητρίου (πίν. 6), ἀπολύτως παράλληλη μὲ τὶς τέσσερις πλευρὲς τῆς εὐθυνηρίας. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν ἐγκάρσιο τοῖχο, ὁ ὁποῖος εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν δυτικὸ καὶ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο τῆς

635. KNELL, *Tauropolos*, σ. 43: «Falls man abweichend von Travlos für die Cella einen Antennebau annimmt, der sich nach Westen öffnet, ist auch die Quereinbindung möglich».

636. Βλ. μέρος Β, κεφ. Ι· πρβ. ἐπίσης: I. B. ROMANO, *Early Greek Cult Images* (Diss., Pennsylvania 1980), σ. 84· HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 94· Τῆς ΙΔΙΑΣ, «Adyton», «Opisthodomos» and the Inner Room of the Greek Temple, *Hesperia*, 68, 1999, σ. 208 σημ. 65.

εὐθυνηρίας. Ἡ σχέση τῶν δύο θεμελίων μεταξύ τους εἶναι, συνεπῶς, ὀργανική καὶ πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ ἴδιου προγραμματισμοῦ. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει ποιοτικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ θεμελίου τῆς περιστάσης καὶ τοῦ θεμελίου τοῦ κυρίως ναοῦ οὔτε ὅσον ἀφορᾶ τὸ χρησιμοποιηθὲν ὕλικὸ οὔτε ὅσον ἀφορᾶ τὸν τρόπο κατασκευῆς; Καὶ γιὰ τὰ δύο θεμέλια χρησιμοποιήθηκε τὸ ἴδιο ὕλικὸ (γκριζωπὸς πωρόλιθος) καὶ ἡ ἴδια ἐπεξεργασία τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας (λείανση). Ἡ μόνη διαφορὰ ἐντοπίζεται στὸ ὅτι τὸ πρῶτο θεμέλιο ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγαλύτερα τεμάχια πωρολίθου ἀπὸ τὸ δεύτερο. Ἡ διαφορὰ ὅμως αὐτὴ ἀπὸ μόνη τῆς δὲν ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἐνδειξὴ ὅτι ὁ κυρίως ναὸς ἀποτελεῖ μεταγενέστερη προσθήκη⁶³⁷.

2) Ἐνα στοιχεῖο πού προξενεῖ ἐντύπωση στὸν μεγάλο ναὸ τῆς Λούτσας εἶναι οἱ ἀσυνήθιστα βραχεῖς μακρὲς πλευρὲς τοῦ ὀρθογωνίου τῆς εὐθυνηρίας. Ἡ ἀναλογία τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος τῆς εὐθυνηρίας εἶναι 14,11:21,16, εἶναι, ἐπομένως, σχεδὸν ἀκριβῶς 2:3 ἢ 1:1,5. Πρόκειται γιὰ ἕναν ἐξαιρετικὰ διαπλατυσμένο ναό. Ἡ ἀναλογία αὐτὴ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ μεγάλη πλειονότητα τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ναῶν, οἱ ὁποῖοι εἶναι πολὺ πιὸ ἐπιμήκεις καὶ τονίζουν τὸν κατὰ μῆκος ἄξονά τους.

Τὸ ὅτι οἱ ἀσυνήθιστες ἀναλογίες τῆς κάτοψης τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου δὲν ἀποτελοῦσαν μοναδικὸ φαινόμενο τὸ εἶχε ἐπισημάνει ὁ Παπαδημητρίου ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας στιγμή, ἀφοῦ παρατήρησε ὅτι οἱ διαστάσεις αὐτὲς εἶναι παρόμοιες μὲ αὐτὲς τῆς εὐθυνηρίας τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρῶνα⁶³⁸. Οἱ διαστάσεις τῆς εὐθυνηρίας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρῶνα εἶναι 19,70 (μῆκος) × 10,40 μ. (πλάτος)⁶³⁹. Συνεπῶς, ὁ λόγος τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος εἶναι 1:1,89. Ὡς τοπικὴ ἰδιομορφία θεώρησε τὸ συντημημένο μῆκος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου καὶ ἡ Hollinshead⁶⁴⁰.

Ὡστόσο, ὅπως πρῶτος παρατήρησε ὁ Wolfgang Wurster τὸ 1973, αὐτὴ ἡ τάση στὴν εὐθυνηρία νὰ μὴν κυριαρχεῖ ὁ κατὰ μῆκος ἄξονας ἀλλὰ νὰ τονίζεται ἡ διάσταση τοῦ πλάτους (τύπος *peripteraler Kurztempel* κατὰ Wurster) δὲν φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ τοπικὸ φαινόμενο τῆς ἀνατολικῆς Ἀττικῆς. Ὁ τύπος, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ βου αἰ. π. Χ. (παλαιότερος ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος στὴν Κυρήνη), ἀκμάζει, κατὰ τὸν Wurster, σὲ δύο χρονικὲς περιόδους: Ἡ πρώτη καὶ μεγαλύτερη περίοδος ἀκμῆς εἶναι τὸ β' μισὸ τοῦ βου αἰ. π. Χ., ἐνῶ μία δεύτερη περίοδος μικρότερης ἀκμῆς ἐμφανίζεται τὸν 4ο αἰ. π. Χ.

637. Ἀντίθετα ἡ HOLLINSHEAD (*Sanctuaries of Artemis*, σ. 71) ὑποστήριξε ὅτι «the outline of the cella is less regular».

638. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Α, σ. 89.

639. TRAVLOS, *Attika*, σ. 55.

640. HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 74.

Στὴν ἀκμὴ τοῦ β' μισοῦ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. ὁ Wurster συμπεριέλαβε τοὺς ἀκόλουθους ναοὺς: τὸν ὑστεροαρχαῖκὸ ναὸ τοῦ Απόλλωνος στὴν Κολώνα τῆς Αἴγινας, τὸν νεότερο ναὸ τῆς Ἀφαιάς στὴν Αἴγινα, τοὺς ναοὺς τοῦ Ποσειδῶνος στὴν Ἐρμιόνη καὶ στὴν Καλαβρία (Πόρος), τὸν πεισιστράτειο ἀρχαῖο νεὼ στὴν ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, τὸν δωρικὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Καρθαία τῆς Κέας, τὸν ναὸ τοῦ Απόλλωνος στὴ Νάξο, τὸν ὑστεροαρχαῖκὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας στὴ Μαρμαριά στοὺς Δελφούς, τὸν ναὸ στὸ Καρδάκι τῆς Κέρκυρας καὶ τὸν ναὸ τῆς Ἥρας στὸ Μεταπόντιο⁶⁴¹. Σὲ αὐτοὺς τοὺς ναοὺς πρέπει νὰ προστεθεῖ ὁ νότιος ναὸς στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ Απόλλωνος στὸ Καλαπόδι καὶ ὁ ναὸς τοῦ Απόλλωνος Τερμινθέως στὸν Μυούντα τῆς Ἰωνίας⁶⁴². Σὲ γενικὲς γραμμὲς παρατηρεῖται μία συγκέντρωση στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Αἴγινας ἀλλὰ καὶ στοὺς ναοὺς τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας καὶ τῆς Σικελίας⁶⁴³.

Τὸ φαινόμενο ἐπανεμφανίζεται στὸν 4ο αἰ. π.Χ. μὲ δειγμάτων ὅπως τὸ Μητρῶο στὴν Ὀλυμπία, ὁ ναὸς τοῦ Ἰσμηνίου Απόλλωνος στὴ Θήβα, τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας στὸ Λέπρεο, ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου στὴν Ἐρέτρια καὶ ὁ ναὸς στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας στὴ Γόρτυνα. Στὰ παραδείγματα αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος στοὺς Λουσοὺς τῆς Ἀρκαδίας, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζει παρόμοια ἀναλογία μὲ τὸν δικὸ μας ναό. Μεμονωμένα παραδείγματα ὑπάρχουν καὶ στὸ β' μισὸ τοῦ 5ου π.Χ., ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ὁ μέγας ναὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμούντα καὶ ὁ νεότερος ναὸς στὸ Ἡραῖο τοῦ Ἄργους, ἀλλὰ καὶ τὸν 3ο αἰ. π.Χ., ὅπως δείχνει τὸ παράδειγμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Πολιάδος στὴν Πέργαμο.

3) Ἐνα ἄλλο ἰδιαίτερο στοιχεῖο τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Λούτσας εἶναι, ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ διαχωρισμὸς τοῦ κυρίως ναοῦ σὲ ἕναν ἐσωτερικὸ χῶρο (ἄδυτο) καὶ σὲ ἕναν σηκό. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα ἄποψη τῆς ἔρευνας, ἡ παρουσία ἀδύτου στοὺς ναοὺς, μολονότι ἐμφανίζεται στὴν πρῶιμη ἀρχαῖκὴ ἐποχὴ, γίνεται τοῦ συρμοῦ κατὰ τὴν ὑστερὴ ἀρχαῖκὴ καὶ τὴν πρῶιμη κλασικὴ ἐποχὴ, ἐνῶ φαίνεται νὰ ἐγκαταλείπεται σταδιακὰ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Κατὰ τὴν περίοδο ἀκμῆς του τὸ φαινόμενο ἀπαντᾷ σὲ διάφορες περιοχές, κυρίως ὅμως ἀπαντᾷ στοὺς ναοὺς τῆς Σικελίας, καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Σελινούντα⁶⁴⁴.

Ἡ χρονολογικὴ σχέση αὐτῶν τῶν ἐσωτερικῶν χώρων μεταξύ τους ἐλάχιστα ἔχει ἀπασχολήσει μέχρι τώρα τὴν ἔρευνα καὶ δυστυχῶς τὰ δεδομένα τοῦ μεγάλου

641. W. W. WURSTER, *Dorische Peripteraltempel mit gedrungenem Grundriss*, AA, 88, 1973, σ. 200-203.

642. SINN, ὁ.π. (σημ. 624), σ. 97 ἀρ. 53 (Καλαπόδι, 570-560 π.Χ.) ἀρ. 54 (Μυοῦς, μέσα 6ου αἰ. π.Χ.).

643. MERTENS, ὁ.π. (σημ. 614), σ. 166 σημ. 526.

644. Πρβ. τοὺς πίνακες σὲ HOLLINSHEAD, ὁ.π. (σημ. 636).

λου ναοῦ τῆς Λούτσας δὲν μποροῦν, ἐλλεῖπει στρωματογραφίας, νὰ συνεισφέρουν στὸν τομέα αὐτό.

Ἀντίθετα, τὰ λειτουργικὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῶν τῶν ἐσωτερικῶν χώρων ἔχουν βρεθεῖ στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἔρευνας γιὰ πάνω ἀπὸ ἕναν αἰῶνα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐρευνητῶν – μὲ κύριο ἐκπρόσωπο τὸν Τραυλὸ – χαρακτηρίζει τὰ ἐνδότερα αὐτὰ δωμάτια ὡς «ἄδυτα» καὶ τὰ συσχετίζει μὲ τελετουργικὲς δραστηριότητες⁶⁴⁵. Ἡ ἄλλη ἄποψη ἐκπροσωπεῖται κυρίως ἀπὸ τὴ Hollinshead. Ἡ Hollinshead διατύπωσε ἀρκετὲς φορές, καὶ πρόσφατα, μὲ ἐκτενὴ ἐπιχειρηματολογία τὴν ἄποψη ὅτι οἱ ἐσωτερικοὶ αὐτοὶ χώροι δὲν εἶχαν λατρευτικὴ ἀλλὰ ἀποθηκευτικὴ χρῆση⁶⁴⁶. Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς Hollinshead συνίσταται στὸ ὅτι τὸ ἐσωτερικὸ δωμάτιο δὲν εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ ὁ τόπος τέλεσης θρησκευτικῶν τελετουργιῶν. Ἀφοῦ αὐτὲς κατὰ κανόνα τελοῦνταν μπροστὰ στὸν ἐξωτερικὸ βωμὸ καὶ ἀφοῦ ὁ σηκὸς περιεῖχε τὸ ἄγαλμα καὶ τὰ ἀναθήματα, τὸ ἐσωτερικὸ δωμάτιο πρέπει νὰ εἶχε τὴ λειτουργία θησαυροφυλακίου. Ἐτσι τὰ δωμάτια αὐτὰ δὲν θὰ ἔπρεπε πλέον νὰ τὰ ὀνομάζουμε «ἄδυτα» ἀλλὰ «ὀπισθοδόμους», κατὰ τὰ πρότυπα τοῦ «ὀπισθοδόμου» τοῦ Παρθενῶνα στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, ποὺ ἀποτελοῦσε θησαυροφυλάκιο.

Ἡ ἄποψη τῆς Hollinshead δὲν μᾶς φαίνεται πειστικὴ καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐκφράσουμε κάποιες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ἡ ἐρευνητριά ἀπορρίπτει τὴ σχέση τῶν ἐσωτερικῶν αὐτῶν χώρων μὲ τὴν τέλεση τελετουργικῶν πράξεων: Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ γνωστὰ παραδείγματα τῶν ναῶν τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Αὐλίδα καὶ τῆς Ἀφαίας στὴν Αἴγινα, ὅπου ἀπὸ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα προκύπτει ὅτι στὰ δωμάτια αὐτὰ πραγματοποιοῦνταν θρησκευτικὲς τελετουργίες⁶⁴⁷, χαρακτηριστικὸ εἶναι καὶ τὸ παράδειγμα ἑνὸς πρόσφατα ἀνεσκαμμένου ναοῦ μὲ ἐσωτερικὸ δωμάτιο στὴ Μητρόπολη τῆς Θεσσαλίας. Σύμφωνα μὲ τὸν ἀνασκαφέα τοῦ ναοῦ Μπάμπη Γ. Ἰντζεσίλογλου, μέσα στὸ δάπεδο τοῦ ἀδύτου τοῦ ναοῦ αὐτοῦ βρέθηκε

645. CH. LEYPOLD, *Gestaltung und Nutzung der Innenräume*, σέ: *ThesCRA*, IV, Los Angeles 2005, σ. 107.

646. HOLLINSHEAD, ὁ.π. (σημ. 636), ἰδιαίτερα σ. 213-214. Γιὰ μιὰ ἄποψη ποὺ συνδυάζει τὸν λατρευτικὸ χαρακτήρα τῶν ἀδύτων μὲ τὴν ἔννοια τοῦ θησαυροφυλακίου βλ. J. MYLONOPOULOS – F. BUBENHEIMER, *Beiträge zur Topographie des Artemision von Brauron*, AA 1996, σ. 15, καὶ Η. ΛΥΚΙΔΟΥ, *Ἡ λειτουργία τοῦ ἀδύτου στοὺς ναοὺς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας*, κύρια μεταπτυχιακὴ ἐργασία, Ἀριστοτέλειο Παν/μιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 126-127.

647. Βιβλιογραφικὲς παραπομπὲς σὲ S. K. THALMANN, *The Adyton in the Greek Temples of South Italy and Sicily* (Diss., Berkeley 1976), σ. 115. Γιὰ τὴν τέλεση θρησκευτικῶν τελετουργιῶν στὸ ἄδυτο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Αὐλίδα βλ. καὶ ΛΥΚΙΔΟΥ, ὁ.π. (σημ. 646), σ. 86-87. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἔχουμε μιὰ εἰδικὴ σχέση τῶν ἀδύτων μὲ τὴ χθόνια λατρεία τῆς Ἰφιγένειας, ὅπως εἶχε ὑποστηρίξει ὁ Τραυλός, σχετικὰ: *ΕΚΚΡΟΤΗ*, Brauron, σ. 93-94.

πήλινο άγγείο πού δεχόταν χοές προσφορών⁶⁴⁸. Στόν ναό αυτό τό πλήθος τών άναθημάτων, καθώς και τό λατρευτικό άγαλμα, τό μπρούτζινο άγαλμα τού Άπόλλωνα, βρέθηκαν μέσα στόν σηκό. Σέ άλλες περιπτώσεις, όπως στην Περαχώρα ή στην Κέρκυρα, φαίνεται ότι ακόμη και τό λατρευτικό άγαλμα βρισκόταν μέσα στό άδυτο⁶⁴⁹. Δέν υπάρχει λοιπόν, τουλάχιστον με βάση τά σημερινά δεδομένα, λόγος νά αντικατασταθεί ό όρος «άδυτο» από τόν όρο «όπισθόδομο». Η όνομασία «άδυτο» έξακολουθεί, κατά τή γνώμη μας, νά είναι εύστοχη, αφού πρώτον ύποδηλώνει τό άπροσπέλαστο τού χώρου και δεύτερον συσχετίζει τόν χώρο με τελετουργικές πράξεις. Περισσότερο φώς στό ζήτημα τών άδύτων άναμένεται ότι θά ρίξουν οι νέες έρευνες τού Άλέξανδρου Μαζαράκη-Αινιάν στην Κύθνο⁶⁵⁰.

ΚΙΟΝΕΣ ΠΕΡΙΣΤΥΛΙΟΥ

Έντύπωση προκαλεί γενικά ή άπουσία τών κίωνων κατά τήν άνασκαφή άφού αυτοί –σε αντίθεση, λόγου χάριν, με τά έπιπεδωμένα και όρθογώνια έπιστύλια– λόγω τού κυλινδρικού τούς σχήματος δέν προσφέρονται για μεταγενέστερες οικοδομήσεις και δέν είναι λογικό νά είχαν κλαπεί έντελώς. Η ύπαρξή τους ώστόσο μαρτυρείται από ένα μικρό θραύσμα πώρινου κίονα πού φυλάσσεται σήμερα στό Μουσείο Βραυρώνος (Α 40, πίν. 25, 130) με ένδειξη προέλευσης τόν ναό τής Ταυροπόλου, από άλλα θραύσματα πώρινων κίωνων πού άναφέρει ό Παπαδημητρίου ότι βρέθηκαν κατά τή διάρκεια τής άνασκαφής, καθώς και από κυκλικά ίχνη πάνω στα σωζόμενα τμήματα τού στυλοβάτη πού παρατήρησαν ό Τραυλός και ή Hollinshead (βλ. παρακάτω).

α. Χαρακτηριστικά κίωνων

Η ύπαρξη στό Μουσείο Βραυρώνος ένός μόνο μικρού θραύσματος πώρινου, δωρικού⁶⁵¹ ραβδωτού κίονα από τό έσωτερικό τού ναού (Α 40, πίν. 25, 130) δηλώνει ότι οι κίονες τού ναού ήταν κατασκευασμένοι από τό ίδιο ύλικό όπως και τά θεμέλιά του.

648. Μ. Γ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ, *Η άποκάλυψη τού ναού τού Άπόλλωνα στην άρχαία θεσσαλική πόλη τής Μητρόπολης, Πρόγραμμα Μελίνα – Ό Κόσμος τής Αρχαιότητας*, Βόλος 1999, σ. 15 με εικ. στην ίδια σ.

649. THALMANN, ό.π. (σημ. 647), σ. 116.

650. Προσωρινά βλ. Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ, *Inside the Adyton of a Greek Temple. Excavations on Kythnos (Cyclades)*, σέ: Μ. YEROULANOU – Μ. STAMATOPOULOU (έπιμ.), *Architecture and Archaeology in the Cyclades. Papers in Honour of J. J. Coulton, BAR-IS, 1455, Oxford 2005*, σ. 87-103.

651. Τό ότι πρόκειται για δωρικό κίονα προκύπτει από τή σωζόμενη όξεία του άκμή. Κατά τή HOLLINSHEAD (*Sanctuaries of Artemis*, σ. 71), δύο άλλα θραύσματα δωρικών κίωνων από τόν ναό πρέπει νά μεταφέρθηκαν τό 1968 στα γραφεία τής Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών.

Τὸ μοναδικὸ αὐτὸ σωζόμενο θραῦσμα ἐνὸς κίονα εἶναι πολὺ μικρὸ γιὰ νὰ ἀποτελέσει τὴ βάση τῆς ἀναπαράστασης τῆς διαμέτρου τοῦ κίονα στὸ σημεῖο αὐτό. Ἀλλά, ἀκόμη κι ἂν τοῦτο ἦταν δυνατὸ καὶ ὑποθέταμε ὅτι ἡ περιφέρεια τοῦ κίονα στὸ σημεῖο αὐτὸ σχημάτιζε τέλειο κύκλο, θὰ γνωρίζαμε τὴ διάμετρο τοῦ κίονα μόνο στὸ σημεῖο ἐκεῖνο, ὄχι ὅμως καὶ τῆς βάσης του, οὔτε καὶ τὸ ἀρχικὸ του ὕψος. Ἐπίσης δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ποιά πλευρὰ καὶ ἀπὸ ποιο σημεῖο τῆς κιονοστοιχίας προέρχεται τὸ θραῦσμα (πρόκειται, ἂς ποῦμε, γιὰ γωνιακὸ κίονα;), ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ ὑποθετικὴ ἀναπαράσταση τῆς κιονοστοιχίας. Τὸ θραῦσμα εἶναι πολὺ ἀποσπασματικὸ γιὰ νὰ μετρηθεῖ τὸ πλάτος, δηλαδὴ ἡ χορδὴ καὶ τὸ βάθος, τὸ βέλος, τῆς κάθε ράβδωσης. Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ σωζόμενες διαστάσεις ὑποδεικνύουν ὅτι τὸ βέλος τῆς ράβδωσης δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν πολὺ παραπάνω ἀπὸ 0,009 μ. καὶ ἡ χορδὴ ὄχι πολὺ παραπάνω ἀπὸ 0,086 μ. Ἐπομένως οἱ ραβδώσεις τοῦ κίονα ἦταν ἀβαθεῖς, πράγμα πού μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ στοιχεῖο πρωιμότητος⁶⁵².

Μιὰ πρώιμη χρονολόγηση ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ραβδώσεων τοῦ κίονα. Σύμφωνα μὲ τὸ σκαρίφημα τοῦ Τραυλοῦ (πίν. 11) ἀλλὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα πού ἀνακοίνωσε ὁ ἴδιος τὸ 1974, ὁ ἀριθμὸς τῶν ραβδώσεων τῶν κίωνων τοῦ περιστυλίου ἦταν 16 καὶ ὄχι 20, ὅπως συνηθίζεται σὲ ναοὺς τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Αὐτὸ εἶναι ἓνα στοιχεῖο πού συμβαδίζει περισσότερο μὲ ναοὺς τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς⁶⁵³.

Ἴχνη κιονοκράνων δὲν ἔχουν σωθεῖ. Κατὰ συνέπεια εἶναι ἄγνωστο ἂν καὶ αὐτὰ ἦταν ἀπὸ πωρόλιθο ἢ ἀπὸ μάρμαρο.

β. Αριθμὸς κίωνων

Προτάσεις ἀποκατάστασης

Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν κίωνων τοῦ περιστυλίου ὑπάρχουν τέσσερις προτάσεις ἀποκατάστασης:

1) Ἡ πρώτη πρόταση εἶναι αὐτὴ τοῦ Παπαδημητρίου, ὁ ὁποῖος στὰ ΠΑΕ τοῦ 1957 ἀναφέρει ὅτι τὸ κτήριο ἔφερε 6 κίονες στὶς στενὲς καὶ 13 κίονες στὶς μακρὲς

652. Οἱ διαστάσεις αὐτὲς πλησιάζουν τὶς διαστάσεις τῶν ραβδώσεων στοὺς ἀνώτερους σφονδύλους τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Ἀλίφειρα, βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Ἀλίφειρα*, σ. 64.

653. Κατάλογο πρώιμων ναῶν τῶν ὁποίων οἱ κίονες φέρουν 16 ραβδώσεις παραθέτει ὁ ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Ἀλίφειρα*, σ. 62 σημ. 2. Στὰ παραδείγματα αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ ὁ ὕστεροαρχαϊκὸς ναὸς στὴν Ἄσσο, βλ. B. D. WESCOAT, *Designing the Temple of Athena at Assos. Some Evidence from the Capitals*, *AJA*, 91, 1987, σ. 556. Γιὰ τὸ φαινόμενο τῶν 16 ραβδώσεων στοὺς πρωιμότερους δωρικοὺς κίονες βλ. B. A. BARLETTA, *The Origins of the Greek Architectural Orders*, Cambridge 2001, σ. 63.

πλευρές⁶⁵⁴, τὸ περιστύλιο δηλαδή εἶχε τὴν κλασικὴ ἀναλογία. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ὡστόσο δὲν τεκμηριώθηκε οὔτε μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ μέσα ἀπὸ τὰ ἡμερολόγια.

2) Ἡ δευτέρη πρόταση εἶναι αὐτὴ τοῦ Τραυλοῦ. Σὲ ἀνακοίνωσή του τὸ 1974 ὁ Τραυλὸς παρατήρησε «σαφῆ ἴχνη ...στοὺς πωρολίθους τοῦ στυλοβάτη, στὶς θέσεις ὅπου πατοῦσαν οἱ κίονες τοῦ πτεροῦ». Ἀπὸ τὰ ἀποτυπώματα αὐτὰ συμπεράνανε «ὅτι οἱ κίονες τοῦ ναοῦ ἦταν δωρικοὶ μὲ 16 ραβδώσεις καὶ μὲ διάμετρο 0,60 μ.». Ὁ Τραυλὸς σχεδίασε πάνω στὸ σχέδιο τοῦ Παπαδημητρίου τὰ ἴχνη τῶν κίωνων πού διέκρινε. Μὲ βάση τὸ σχέδιο πού δημοσίευσε τὸ 1976, ἀποτυπώματα τῆς κάτω διαμέτρου τῶν κίωνων ἐντοπίστηκαν σὲ τέσσερα διαφορετικὰ σημεῖα. Πρόκειται γιὰ τέσσερις κίονες, τρεῖς στὴ νότια καὶ ἓναν στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ στυλοβάτη (πίν. 8). Σύμφωνα πάλι μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Τραυλοῦ, ὁ κάθε κίονας τῆς νότιας πλευρᾶς δὲν ἐδραζόταν σὲ ἓναν μόνον λιθόπλινθο, ἀλλὰ στὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης τῶν ἀρμῶν δύο λιθοπλίνθων. Στὴν ἴδια ἀνακοίνωση ἐπίσης ἀνέφερε ὅτι μπόρεσε νὰ μετρήσει τὸ μεταξόνιο διάστημα, τὸ ὁποῖο ἦταν 1,72 μ. Συνδυάζοντας ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀποκατέστησε γραφικὰ τὴν περίστασι μὲ ὀκτὼ κίονες στὶς στενὲς καὶ 12 κίονες στὶς μακρὲς πλευρὲς (πίν. 9, α)⁶⁵⁵.

3) Ἡ τρίτη πρόταση εἶναι αὐτὴ τῆς Hollinshead. Στὴ διατριβή της, ἡ ὁποία δημοσιεύτηκε τὸ 1979 ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ δεδομένα τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου βασιζέται σὲ ἐπιτόπιες παρατηρήσεις πού ἔγιναν τὸ 1970, ἡ Hollinshead παρατήρησε στὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ νότιου στυλοβάτη ἴχνη ἀπὸ τὸ περίγραμμα ἑνὸς κίονα καθὼς καὶ ἴχνη ἀπὸ τὸ περίγραμμα τοῦ διπλανοῦ του. Μπόρεσε ἔτσι νὰ μετρήσει ὄχι μόνον τὴν κάτω διάμετρο ἑνὸς κίονα, ἀλλὰ καὶ ἓνα μετακίονιο διάστημα τῆς νότιας περιστάσης. Κατὰ τὴ Hollinshead, ἡ κάτω διάμετρος τοῦ κίονα ἦταν περίπου 0,58 μ. Ἡ μέτρησι αὐτὴ ταυτίζεται σχεδὸν μὲ αὐτὴν πού παραδίδει ὁ Τραυλός. Τὸ διάστημα τῶν 1,72 μ. πού ἀναφέρει ὡς μετακίονιο παραπέμπει σὲ ἓναν πολὺ πιὸ ἀραιόστυλο ναὸ ἀπὸ αὐτὸν πού πρότεινε ὁ Τραυλός, ἀφοῦ, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, τὸ ἴδιο διάστημα ἀναφέρει ὁ Τραυλός ὡς μεταξόνιο.

Μὲ βάση τὰ δικά της καινούργια ἀριθμητικὰ στοιχεῖα, ἡ Hollinshead πρότεινε ἓναν νέο ἀριθμὸ κίωνων τοῦ περιστυλίου μὲ ἕξι κίονες στὶς στενὲς καὶ ἑννέα κίονες στὶς μακρὲς πλευρὲς⁶⁵⁶. Δυστυχῶς, γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς μετρήσεις καὶ παρατηρήσεις ἡ Hollinshead δὲν παραθέτει σχέδια τεκμηρίωσης ἢ ἔστω μιὰ διαφωτιστικὴ κάτοψη.

4) Ἡ τέταρτη πρόταση εἶναι αὐτὴ τοῦ Knell. Σὲ ἄρθρο του πού δημοσιεύτηκε τὸ 1983 ὁ Knell ἐπιχειρηματολόγησε ὑπὲρ ἑνὸς πολὺ πιὸ ἰσχυροῦ κίονα καί,

654. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ταυροπόλος Β, σ. 45.

655. ΤΡΑΥΛΟΣ, Ναοὶ Ἀρτέμιδος, σ. 204.

656. HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 72.

ἀφοῦ ἀντιπαρῆλθε τὴν πρόταση τῆς Hollinshead, ἄσκησε κριτικὴ στὴν πρόταση ἀποκατάστασης τοῦ Τραυλοῦ.

Προβάλλοντας μετρολογικὰ ἐπιχειρήματα θεώρησε ὅτι ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Τραυλοῦ, ἡ ὁποία δὲν προέβλεπε συστολὴ στὶς γωνίες τοῦ ναοῦ, δὲν μπορούσε νὰ ἰσχύει, ἀφοῦ τὸ ἄθροισμα τῶν μεταξονίων σὲ κάθε στενὴ ($7 \times 1,72 = 12,04 \mu.$) καὶ μακρὰ πλευρὰ ($11 \times 1,72 = 18,92 \mu.$), συμπεριλαμβανομένης τῆς διαμέτρου τῶν $0,60 \mu.$ γιὰ τὸν δωδέκατο καὶ τὸν ὄγδοο κίονα τοῦ περιστυλίου ἀντίστοιχα, θὰ ξεπερνοῦσε ἐλαφρῶς τὶς ὑπάρχουσες διαστάσεις τοῦ στυλοβάτη⁶⁵⁷.

Στὴ συνέχεια ὁ Knell προχώρησε σὲ μιὰ δική του γραφικὴ ἀποκατάσταση τοῦ περιστυλίου στηριζόμενος στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ λόγος τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος τῆς εὐθυνητῆρας, ὁ ὁποῖος εἶναι $6:9$, πρέπει νὰ ἀντιστοιχοῦσε καὶ στὸν ἀριθμὸ τῶν κίωνων τοῦ πτεροῦ. Οἱ κίονες, λοιπόν, τοῦ περιστυλίου τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου ἦταν γιὰ τὸν Knell, ὅπως καὶ γιὰ τὴν Hollinshead, ἕξι στὶς στενὲς πλευρὲς καὶ ἑννέα στὶς μακρὲς (πίν. 9, β), ἐνῶ τὸ κανονικὸ μεταξόνιο θὰ πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε τὸ $1/6$ τοῦ πλάτους καὶ τὸ $1/9$ τοῦ μήκους τοῦ ναοῦ. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν πρόταση τὸ κανονικὸ μεταξόνιο θὰ ἰσοῦταν μὲ $2,35 \mu.$, ποῦ εἶναι ἀκριβῶς ὀκτῶ ἀττικὸὶ πόδες σύμφωνα μὲ τὸ ἀττικὸ σύστημα μέτρησης. Ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν μεταξονίων προκύπτει ὁ ἀριθμὸς $11,75 \mu.$ ($2,35 \times 5$) στὴν πρόσοψη καὶ $18,80 \mu.$ ($2,35 \times 8$) στὶς μακρὲς πλευρὲς. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις θὰ ὑπῆρχε χῶρος μόνο γιὰ ἓναν κίονα διαμέτρου $0,81 \mu.$ ⁶⁵⁸

Μὲ τὴν ἀποκατάσταση αὐτὴ περιστύλιο καὶ κυρίως ναὸς θὰ ἀποτελοῦσαν ἓνα σφιχτοδεμένο σύνολο, ἀφοῦ ἡ προέκταση τῆς εὐθείας ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ μέρος τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ κυρίως ναοῦ θὰ συναντοῦσε τὸν ἄξονα τοῦ δεύτερου κάθε φορὰ κίονα τῶν στενῶν πλευρῶν (πίν. 9, β). Σὲ περίπτωσι μάλιστα ποῦ –πάντα σύμφωνα μὲ τὸν Knell– θὰ προϋποθέταμε μιὰ εἴσοδο τοῦ ναοῦ ὄχι στὰ ἀνατολικά ἀλλὰ στὰ δυτικά, τότε ὁ κυρίως ναὸς θὰ συνδεόταν καὶ μὲ τὶς μακρὲς πλευρὲς, ἀφοῦ τότε ἡ προέκταση, ἡ ὁποία θὰ διερχόταν ἀπὸ τὸν ἄξονα τοῦ ὑποτιθέμενου στυλοβάτη τοῦ προνάου, θὰ συναντοῦσε τὸ κέντρο τοῦ δεύτερου μεταξονίου διαστήματος τῶν μακρῶν πλευρῶν (πίν. 9, β)⁶⁵⁹.

Παρατηρήσεις στὶς προτάσεις ἀποκατάστασης

Οἱ ἀκόλουθες παρατηρήσεις μποροῦν νὰ γίνουν στὶς παραπάνω προτάσεις:
Ἡ ἀποψη τοῦ Παπαδημητρίου γιὰ ἀριθμὸ κίωνων περιστυλίου 6×13 εἶναι ἀτεκμηρίωτη, συνεπῶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐξεταστῆ. Οἱ προτάσεις τοῦ Τραυλοῦ (8×12) καὶ

657. KNELL, *Taurobolos*, σ. 39-40.

658. Αὐτόθι, σ. 42.

659. Αὐτόθι, σ. 43.

της Hollinshead (6 × 9), αντίθετα, στηρίζονται σε ἴχνη (χαραγές) τῶν κίωνων πού πατοῦσαν στὸν στυλοβάτη. Καὶ οἱ δύο προτείνουν, ἀνεξάρτητα ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο, τὴν ἴδια περίπου διάσταση γιὰ τὴν κάτω διάμετρο τῶν κίωνων τοῦ ναοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὸ ὅτι ἡ διάσταση τῆς κάτω διαμέτρου τῶν κίωνων κυμαινόταν ὄντως ἀνάμεσα στὰ 0,58 καὶ στὰ 0,60 μ. Ἄν θεωρήσουμε ὅτι οἱ διαστάσεις αὐτὲς ἰσχύουν, τότε ὁ κίονας θὰ εἶχε μικρὴ διάμετρο, στοιχεῖο πού χαρακτηρίζει τοὺς ὑστεροαρχαϊκοὺς ναοὺς τῶν Κυκλάδων⁶⁶⁰. Δυστυχῶς, σήμερα δὲν σώζονται ἴχνη ἔδρασης τῶν κίωνων στὰ διατηρούμενα τμήματα τοῦ στυλοβάτη καὶ οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐπιβεβαιωθοῦν.

Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα εἶναι, σὲ αὐτὴ τὴ συνάφεια, ἡ πρόταση τῆς Hollinshead περὶ ἐνὸς περιστυλίου 6 × 9, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀποκατάσταση θὰ δημιουργοῦσε, ὅπως παραδέχεται καὶ ἡ ἴδια⁶⁶¹, τὴν ἀσυνήθιστα μεγάλη ἀναλογία διαμέτρου κίονα καὶ μεταξονίου 1:3,97. Ἡ «ἀσυνήθιστη» αὐτὴ ἀναλογία ὡστόσο (1:4) εἶναι ἀπὸ τὴν ἄλλη μερὶά τυπικὴ γιὰ τὴ δωρικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ὑστερῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς στὸ Ἡραῖο τῆς Δήλου. Οἱ ἀσυνήθιστα λεπτοὶ κίονες καὶ τὸ πολὺ πλατὺ μεταξόνιο παραπέμπουν, λοιπόν, στὴν κυκλαδίτικη ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ὑστερῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐντύπωση ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι σὲ μεταγενέστερο ἄρθρο της, τὸ ὁποῖο δημοσιεύτηκε τὸ 1999, ἡ Hollinshead δὲν ἀναφέρεται στὴ δική της πρόταση ἀποκατάστασης μὲ τίς τόσο ἐνδιαφέρουσες συνέπειες, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ καὶ ἀπεικονίζει αὐτὴν τοῦ Knell, ἡ ὁποία, ὅπως προαναφέρθηκε, προϋποθέτει ἕναν πολὺ ἰσχυρότερο κίονα διαμέτρου 0,81 μ.⁶⁶²

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἕνα νέο στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀπὸ τίς πληροφορίες πού μᾶς δίνει τὸ μικρὸ θραῦσμα τοῦ πώρινου τριγλύφου πού σώθηκε (A 41, πίν. 25, 130) καὶ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ συνηγορήσει ὑπὲρ τῆς πρότασης Τραυλοῦ. Μὲ βάση τὸν A 41, τὸ καθαρὸ πλάτος τῶν τριγλύφων τοῦ ναοῦ μπορεῖ νὰ ὑπολογιστεῖ σὲ περ. 0,342 μ. (= 0,048 [πλάτος μηροῦ] + 0,066 [πλάτος γλυφῆς] × 3). Ἄν χρησιμοποιήσουμε τὴν κλασικὴ ἀναλογία πλάτους μετόπης πρὸς πλάτος τριγλύφου 3:2 = 1,5, τότε τὸ πλάτος τῆς μετόπης τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου θὰ πρέπει νὰ ἦταν 0,518 μ. Γνωρίζοντας στὴ συνέχεια τὸ ἄθροισμα τοῦ πλάτους τόσο τοῦ τριγλύφου ὅσο καὶ τῆς μετόπης (= 0,342 + 0,518 = 0,86 μ.), μποροῦμε νὰ βροῦμε τὸ μεταξόνιο τῶν κίωνων τοῦ περιστυλίου, πού ἰσοῦται μὲ τὸ διπλάσιό του. Ὁ ἀριθμὸς πού προκύπτει εἶναι τὸ 1,72 μ. (2 × 0,86 μ.). Πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο μεταξόνιο στὸ ὁποῖο κατέληξε καὶ ὁ

660. Παραδείγματα: ναὸς Ἀπόλλωνος Καρθαίας στὴν Κέα: ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, ὁ.π. (σημ. 628), σ. 557· Ἡραῖο στὴ Δήλο: SCHULLER, ὁ.π. (σημ. 629), σ. 342 (0,535 μ.).

661. HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 72 σημ. 10.

662. HOLLINSHEAD, ὁ.π. (σημ. 636), σ. 202 εἰκ. 5.

Τραυλός με διαφορετικό τρόπο, ύστερα δηλαδή από μέτρηση που έκανε πάνω στον σωζόμενο στυλοβάτη του ναού. Βεβαίως, εδώ πρέπει να παραδεχτούμε ότι για τους παραπάνω υπολογισμούς χρησιμοποιούνται οι κλασικές αναλογίες της περιόδου κατασκευής του περίκλειου Παρθενώνα (Παρθενώνα III)⁶⁶³, ενώ το σωζόμενο θραύσμα του πώρινου τριγλύφου του ναού της Ταυροπόλου δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια.

Έν μέρει μόνο σωστή είναι και η παρατήρηση του Knell ότι με την αποκατάσταση του Τραυλού ο σηκός βρίσκεται ασύνδετος και «κολυμπάει» εντός του περιστυλίου⁶⁶⁴. Παρατηρώντας τη γραφική αποκατάσταση του Τραυλού (πίν. 9, α) διαπιστώνει κανείς ότι τουτό ισχύει μόνο για τις στενές πλευρές του περιστυλίου και όχι για τις μακρές, αφού ο δυτικός τοίχος του κυρίως ναού εύθυγραμμίζεται με τον τρίτο κίονα από τα δυτικά της βόρειας και της νότιας περιστασης, ενώ ο ανατολικός τοίχος βρίσκεται στην ίδια ευθεία με τον τρίτο κίονα από τα ανατολικά των μακρών πλευρών.

Η αποκατάσταση του περιστυλίου από τον Knell είναι σε γενικές γραμμές λογική, ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι στους υπολογισμούς του χρησιμοποιεί πάντα αναλογίες και παράλληλα από ναούς του 4ου αι. π. Χ., θεωρώντας ως δεδομένο ότι ο ναός της Ταυροπόλου οικόδομήθηκε τον 4ο αι. π. Χ.⁶⁶⁵

Απ' όσα παραθέσαμε παραπάνω προκύπτει ότι ο αριθμός των κίωνων του περιστυλίου του μεγάλου ναού δεν μπορεί να προσδιοριστεί με βεβαιότητα, τουλάχιστον με τα μέχρι στιγμής δεδομένα. Για τον λόγο αυτό το περιστύλιο του ναού δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως δεδομένο για συγκρίσεις από την άποψη των γενικών αναλογιών.

ΔΑΠΕΔΑ

α. Δάπεδα πτερών

Στην περιοχή των πτερών διατηρούνται και είναι σήμερα ορατά ύπολείμματα δύο δαπέδων διαφορετικής στάθμης και διαφορετικού τύπου:

α) ενός χαλικόστρωτου δαπέδου το οποίο βρίσκεται στο ίδιο οριζόντιο επίπεδο με τον στυλοβάτη, δηλαδή σε ύψος 0,79 μ. πάνω από την εύθυντηρία, και

663. Πρβ. Α. ΝΑΚΑΣΗΣ, *Ο ναός της Αθηνάς Μακίστου*, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου, 87, Αθήνα 2004, σ. 182.

664. KNELL, *Taurobolos*, σ. 42.

665. Για τους υπολογισμούς του, για παράδειγμα, ο Knell προϋποθέτει ότι όλα τα μεταξόνια είναι μεταξύ τους ίσα και ότι όλοι οι κίονες της περιστασης είχαν την ίδια διάμετρο. Για τη μη κανονικότητα των αναλογιών στους πρώιμους κλασικούς ναούς βλ. Α. ΝΑΚΑΣΗΣ, *Η αρχιτεκτονική του ναού της Αθηνάς Μακίστου* (διδ. διατρ., ΕΜΠ 1997), σ. 131 σημ. 410.

β) ἑνὸς πλακόστρωτου δαπέδου, τὸ ὁποῖο βρίσκεται 0,16 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὸ πρῶτο, δηλαδὴ 0,95 μ. πάνω ἀπὸ τὴν εὐθυνητήρια.

Χαλικόστρωτο δάπεδο

Στὸ κέντρο περίπου τοῦ δαπέδου τοῦ βόρειου καὶ τοῦ νότιου πτεροῦ καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ σωζόμενα τμήματα τοῦ στυλοβάτη παρατηροῦνται σήμερα ὑπολείμματα χαλικόστρωτης ἐπίστρωσης, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ πολὺ μικροῦ, μικροῦ (0,004 - 0,005 μ.) καὶ μεσαίου μεγέθους ἐπιμήκη βότσαλα, χαλίκια καὶ μικρὲς πέτρες (κάποια ἀπὸ αὐτὰ μὲ αἰχμηρὲς προεξοχές)⁶⁶⁶ (πίν. 116, β, 119). Ἡ ἀνθεκτικὴ αὐτὴ στρώση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ χαλικόστρωτο δάπεδο, τὸ ὁποῖο, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν βαθυγάλαζων, πορτοκαλόχρωμων, ἐρυθρωπῶν καὶ λευκῶν βοτσάλων, θὰ πρέπει κατὰ τὴν περίοδο χρήσης της νὰ εἶχε ἓνα ἔντονα πολύχρωμο αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα⁶⁶⁷.

Τὸ δάπεδο αὐτὸ διατηρεῖται καὶ στὰ δύο πτερὰ κατὰ χώραν. Βρίσκεται στὴν ἴδια στάθμη μὲ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λίθων τοῦ βόρειου καὶ τοῦ νότιου στυλοβάτη καὶ σώζεται σὲ ἕκταση τόση ὅσο καὶ οἱ σωζόμενοι λίθοι του (πίν. 119). Δὲν μπορεῖ σήμερα νὰ ἐξακριβωθεῖ ἂν ἡ χαλικόστρωτη ἐπίστρωση συνεχιζόταν πρὸς τὰ δυτικά, τὰ ἀνατολικά καὶ τὸ κέντρο, κάλυπτε δηλαδὴ ὁλόκληρο τὸ δάπεδο καὶ τῶν τεσσάρων πτερῶν ἢ μόνο τὶς περιοχὲς κατὰ τὸ μέσον τῶν μακρῶν πλευρῶν, καὶ μάλιστα κοντὰ στὸν στυλοβάτη⁶⁶⁸. Δύο στοιχεῖα ὡστόσο συνηγοροῦν ὑπὲρ μιᾶς ἐπιλεκτικῆς τοποθέτησής του: πρῶτον ἡ ἀπουσία του ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν σωζόμενων λίθων τοῦ δυτικοῦ στυλοβάτη καὶ δεύτερον ἡ συμμετρικὴ ἔνθεσή του σὲ μία λωρίδα μήκους περ. 2,5 ἕως 3 μ. κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν στὸ μέσον περίπου τοῦ ναοῦ. Εἶναι πιθανό, λοιπόν, νὰ ἔχουμε μιὰ σκόπιμη ὑπογράμμιση τοῦ χώρου στὰ σημεῖα αὐτά. Μιὰ σκέψη γιὰ τὴ συμμετρικὴ τοποθέτηση τοῦ χαλικόστρωτου θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὅτι διακομοῦσαν προθαλάμους εἰσόδων. Ἴσως δηλαδὴ νὰ εἶχαμε ἀνοίγματα στὸ κέντρο τῶν μακρῶν πλευρῶν, μεταξὺ τῶν κεντρικῶν κιόνων τὰ ὁποῖα διακομοῦνταν (μόνο στὸ σημεῖο αὐτὸ) μὲ χαλικόστρωτο δάπεδο. Τὸ φαινόμενο εἶναι ἀσυνήθιστο, ὄχι ὅμως τελείως ἄγνωστο, ἀφοῦ ὑπαρξὴ εἰσόδων κατὰ τὸ μέσον τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸν λεγόμενο ναὸ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης στὸν Ἱορικό⁶⁶⁹, ὁ ὁποῖος πρόσφατα ἀναπαραστάθηκε ὡς διπλὴ δωρικὴ

666. Συνδετικὸ ὕλικό δὲν κατέστη δυνατὸ νὰ ἐντοπιστεῖ μὲ γυμνὸ μάτι.

667. Τὸ μαῦρο χρῶμα σὲ κάποια ἀπὸ αὐτὰ δείχνει νὰ προέρχεται ἀπὸ καύση.

668. Πὰ πιθανὸ «pebble paving» στὸ δάπεδο κάνει λόγο καὶ ἡ HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 71.

669. Β. ΣΤΑΗΣ, Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἱορικῷ, ΠΑΕ 1893, σ. 17 πίν. Β, 2.

στοά⁶⁷⁰. Πά τή χρονολόγηση αὐτοῦ τοῦ δωρικοῦ κτιρίου τοῦ Θορικοῦ ἔχει προταθεῖ τόσο ἡ ἀρχή⁶⁷¹ ὅσο καί τὸ γ' τρίτο⁶⁷² τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.

Χαλικόστρωτα ἢ βοτσαλόστρωτα δάπεδα ὅμοια μὲ αὐτὰ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ὑπάρχουν ἐπίσης καί σὲ ἄλλους ναοὺς. Σύμφωνα μὲ τις ἔρευνες τοῦ Dieter Salzmann, κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ χαλικόστρωτα δάπεδα ἀπαντοῦν στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στὴ Σπάρτη, στὸ ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνος στὰ Ἴσθμια, στὸ Καλαπόδι, στὸ Ἡραῖο τῆς Δήλου, στὸν ναὸ τοῦ Απόλλωνος στοὺς Δελφούς, στὸν ναὸ τῆς Καλυδῶνας καί στὴ Λατώ. Ὡστόσο, μὲ ἐξαίρεση τὸ δάπεδο ἀπὸ τὸ ναὸ στὴ Λατώ, τὰ ἀρχαϊκὰ δάπεδα δὲν εἶναι πολύχρωμα. Ἡ πολυχρωμία φαίνεται ὅτι ἐμφανίζεται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. καί μετὰ⁶⁷³.

Πλακόστρωτο δάπεδο

Οἱ πλάκες ΔΠ 1 - ΔΠ 3 στὸ ΝΑ τμήμα τοῦ νότιου πτεροῦ φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν ὑπολείμματα ἑνὸς πλακόστρωτου δαπέδου. Οἱ ΔΠ 1 καί ΔΠ 2 διατηροῦνται κατὰ χώραν (πίν. 118, β). Ἡ ΔΠ 3 ἔχει μετακινηθεῖ καί βρίσκεται σήμερα μερικὰ μέτρα πεσμένη δυτικότερα τῶν υπόλοιπων δύο. Οἱ ΔΠ 1 καί ΔΠ 2 βρίσκονται στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τις πλάκες δαπέδου τοῦ σηκοῦ, ἂν καί ἡ νότια πλευρὰ τους βρίσκεται σὲ κεκλιμένη θέση, γεγονός πού ὑποδεικνύει καθίζηση τοῦ δαπέδου τοῦ πτεροῦ.

β. Δάπεδο σηκοῦ

Τὸ δάπεδο τοῦ σηκοῦ βρίσκεται στὸ ἴδιο περίπου ὀριζόντιο ἐπίπεδο μὲ τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τοῦ πτεροῦ, δηλαδή περίπου 0,95 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὴν εὐθυντηρία.

Στὸ ἀνατολικὸ δωμάτιο (σηκὸ) τοῦ ναοῦ διατηρήθηκαν ἑπτὰ πώρινες πλάκες (ΔΣ 1 - ΔΣ 7), ἐκ τῶν ὁποίων οἱ ἕξι (ΔΣ 1 καί ΔΣ 3 - ΔΣ 7) φαίνεται λίγο ἢ πολὺ νὰ ἔχουν διατηρηθεῖ στὴ θέση τους. Οἱ πλάκες τοῦ σηκοῦ βρίσκονται στὴν ἴδια στάθμη καί εἶναι στὴ σύσταση καί στὴν ἐπεξεργασία τους ὅμοιες μὲ αὐτὲς τῶν πτερῶν (ΔΠ 1 - ΔΠ 3). Ἡ πλάκα ΔΣ 1 φαίνεται ὅτι βρίσκεται κατὰ χώραν καί φέρει ἀναθύρωση πλάτους 0,07 μ., ἄρα συνδεόταν ὀριζόντια μὲ κάποια ἄλλη. Ἡ διάταξη τοῦ πλακόστρωτου δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακριβωθεῖ, οἱ πλάκες τοῦ ἀνατο-

670. Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Ἔργον* 1996, σ. 22-23 εἰκ. 44-45· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἔργον* 1997, σ. 23-24 εἰκ. 12.

671. ΣΤΑΗΣ, ὁ.π. (σημ. 669), σ. 17.

672. J. S. BOERSMA, *Athenian Building Policy from 561/0 to 405/4 B.C.*, Groningen 1970, σ. 188 ἀρ. 54, h (βιβλιογραφία).

673. D. SALZMANN, *Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken von den Anfängen bis zum Beginn der Tesseratechnik*, *Archäologische Forschungen*, 10, Berlin 1982, σ. 48.

λικού άκρου του σηκού είναι ώστόσο στενόμακρες, ενώ ή μόνη σίγουρη του έσωτερικού του, ή ΔΣ 1, σχεδόν τετράγωνη (διαστάσεις 0,66 × 0,63 × 0,15 μ.). Η ΔΣ 2, ή όποία σώζεται σήμερα στο κέντρο του σηκού, δέν μās προσφέρει κάποιο ασφαλές στοιχείο σχετικά, άφου είναι άποσπασματική (οί σωζόμενες διαστάσεις κυμαίνονται από 0,34 - 0,38 έως 0,42 - 0,55 μ., πίν. 7, 116, β).

ΕΙΣΟΔΟΙ

α. Έσωτερικές είσοδοι

Όπως προαναφέρθηκε, ή ΔΣ 5 (πίν. 118, α) μπορεί λόγω φθοράς νά έκληφθει ώς εικόνα έσωτερικής είσοδου πού συνδέει τó άνατολικό πτερό με τόν σηκό, πού έχει φθαρεί από τή συχνή χρήση. Τó πλάτος της είναι 0,65 μ., όσο περίπου και τής έσωτερικής είσοδου πού συνδέει τόν σηκό με τó άδυτο (πλάτος άνοιγματος 0,62 μ., πίν. 117, α). Οί έσωτερικές είσοδοι δηλαδή είχαν μικρές διαστάσεις άφου χωρούσαν μόνο ένα άτομο. Η διπλανή πωρόπλινθος Θ 54 έμφανίζει όρθογώνια έντορμία διαστάσεων 0,18 × 0,009 μ. (πίν. 117, α). Καί στις δύο περιπτώσεις ή είσοδος δέν έχει τοποθετηθεί άκριβώς στο κέντρο τών τοίχων αλλά λίγο δεξιά του.

Ένδιαφέρον παρουσιάζει ή ύπαρξη τοιχίου μπροστά από τó άνατολικό δάπεδο (άνοιγμα) του σηκού (πίν. 118, α). Τó τοίχιο αυτό αποτελείται από 10 έπιμήκεις μικρούς λίθους μεγίστου πλάτους 0,24 μ. και ύψους περ. 0,13 μ., καμπυλωμένους στην άνω τους έπιφάνεια, με κατεύθυνση παράλληλη πρòς τήν άνατολική πλευρά του σηκού. Τó ύψος τής άνω έπιφάνειας του τοίχου αυτού είναι σχεδόν τó ίδιο με αυτό του δαπέδου του σηκού. Με τόν τρόπο αυτό άποτελούσε ένα είδος έλαφρά χαμηλωμένης λωρίδας από μικρές πέτρες, ή όποία πλαισιώνει τήν περιοχή τής είσοδου. Ίσως άποτελούσε ένα είδος βαθμίδας μπροστά από τήν είσοδο, πράγμα πού ύποδηλώνει ότι ύπήρχε ύψομετρική διαφορά μεταξύ του δαπέδου του άνατολικού πτερού και του δαπέδου του σηκού.

Ένδιαφέρουσα κατασκευαστική λεπτομέρεια άποτελούν και τέσσερις μικροί λίθοι από λευκό μάρμαρο οί όποιοι βρίσκονται στη βόρεια προέκταση αυτού του τοιχίου και έχουν σφηνωθεί στην άκρη τής ΒΑ πλευράς του σηκού, μπροστά από τήν πωρόπλινθο Θ 51 του θεμελίου (πίν. 117, β). Η χρήση τών μικρών αυτών λίθων από μάρμαρο είναι άγνωστη.

β. Έξωτερικές είσοδοι

Όπως είπώθηκε παραπάνω, δέν μπορούμε νά άποκλείσουμε τó ένδεχόμενο έξωτερικές είσοδοι νά ύπήρχαν και στις μακρές πλευρές.

ΘΡΙΓΚΟΣ

Δέν υπάρχει κανένα στοιχείο για τὸ ἐπιστύλιο καθὼς καὶ για τὸ ὀριζόντιο γεῖσο τῶν στενῶν πλευρῶν (ὑπαέτιο γεῖσο), ἀλλὰ οὔτε καὶ για τὸ γεῖσο τῶν μακρῶν πλευρῶν. Κάπως καλύτερη εἶναι ἡ κατάσταση μὲ τὴ ζωφόρο: Τὸ μικρὸ θραῦσμα τοῦ πώρινου τριγλύφου ποὺ σώθηκε (Α 41, πίν. 25, 130) ἐπαρκεῖ για νὰ ὑπολογιστεῖ τὸ ἀρχικὸ του πλάτος. Ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, τὰ τρίγλυφα εἶχαν καθαρὸ πλάτος περ. 0,342 μ. (= 0,048 + 0,066 × 3). Εἶναι ἄγνωστο ἂν ὁ ναὸς ἀκολουθοῦσε τίς κλασικὲς ἀναλογίες, για νὰ ὑπολογίσουμε καὶ τὸ πλάτος τῆς μετόπης. Τὸ θραῦσμα Α 42 (πίν. 25, 130) προέρχεται ἀπὸ μετόπη ἢ ἀπὸ ἄνω μέρος τριγλύφου καὶ πρόκειται για κεφαλὴ πλάτους 0,090 μ.

ΑΕΤΩΜΑ

Δέν γνωρίζουμε ἂν τὸ ἀέτωμα διέθετε γλυπτὸ διάκοσμο.

ΚΕΡΑΜΩΣΗ

Οἱ σωζόμενες πήλινες κεραμίδες ἐκπροσωποῦν δύο στέγες κορινθιακοῦ τύπου, οἱ ὁποῖες χρονολογοῦνται στὴν πρώιμη κλασικὴ καὶ στὴν ὄριμη κλασικὴ ἐποχὴ, καὶ μία στέγη λακωνικοῦ τύπου, ἢ ὁποία δέν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ.

α. Στέγες κορινθιακοῦ τύπου

Ἀκολουθώντας τὸν ὀρισμὸ τοῦ Νικόλαου Καλτσᾶ, μὲ τὸν ὄρο «κορινθιακοῦ τύπου» ἐννοοῦμε κεραμίδες καὶ κεραμώσεις, στίς ὁποῖες, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὲς τοῦ λακωνικοῦ τύπου, δέν κυριαρχοῦν οἱ καμπύλες ἀλλὰ οἱ ἐπίπεδες ἐπιφάνειες⁶⁷⁴. Ἐδῶ χρησιμοποιεῖται δηλαδὴ ὁ ὄρος μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δηλώνει τὸν τύπο καὶ ὄχι τὴν πραγματικὴ καταγωγὴ τῶν κεραμίδων ἀπὸ τὴν Κόρινθο⁶⁷⁵. Οἱ στέγες κορινθιακοῦ τύπου ἀποτελοῦνται, ὡς γνωστόν, ἀπὸ ἐπίπεδες πλάκες στρωτήρων ποὺ τοποθετοῦνται κλιμακωτὰ κατὰ τὴν κλίση τῆς στέγης καὶ ἀπὸ καλυπτῆρες μὲ ἀμφικλινὴ ράχη ποὺ τοποθετοῦνται πάνω στοὺς ἀρμούς τῶν στρωτήρων.

674. Γιὰ τὸν ὀρισμὸ αὐτό, καθὼς καὶ για παράθεση τῶν φιλολογικῶν μαρτυριῶν σχετικὰ μὲ τὴν ἀναγωγή τοῦ τύπου αὐτοῦ στὴν Κόρινθο, βλ. Ν. Ε. ΚΑΛΤΣΑΣ, *Πήλινες διακοσμημένες κεραμώσεις ἀπὸ τὴ Μακεδονία, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, 37, Ἀθήνα 1988, σ. 15 κ.έ., ὅπου παραπομπὲς σὲ παλαιότερη βιβλιογραφία.

675. Γιὰ κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου ποὺ προέρχονται ἀπὸ πραγματικὰ κορινθιακὰ ἐργαστήρια βλ. J. HEIDEN, *Korinthische Dachziegel. Zur Entwicklung der korinthischen Dächer, Europäische Hochschulschriften, Archäologie*, 16, Frankfurt a.M. 1987.

Με βάση τὸ ὑλικὸ στὸ Μουσεῖο Βραυρῶνος οἱ κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἀντιπροσωπεύουν μία πρώιμη κλασικὴ (τέλος 6ης περιόδου) καὶ μία ὄριμη κλασικὴ (τέλος 7ης περιόδου) στέγη. Ἀπὸ τὴν πλήρη κεράμωση τῆς 6ης περιόδου σώθηκαν 14 τεμάχια: ἓνα θραῦσμα ἐπαέτιδος σίμης (A 14, πίν. 20, 129) ἀπὸ τὴ στέγη τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ πέντε θραύσματα ἡγεμόνων στρωτήρων (A 6 - A 10, πίν. 15-18, 125-127), καθὼς καὶ πέντε θραύσματα ἡγεμόνων καλυπτῆρων ἀπὸ τὶς μακρὲς πλευρὲς (A 1 - A 5, πίν. 12-14, 123-124). Σώθηκαν ἐπίσης τρία θραύσματα κορυφαίων καλυπτῆρων (A 11 - A 13). Λόγω τοῦ ἀποσπασματικοῦ τους χαρακτήρα, εἶναι ἄγνωστο ἂν ὁ καλυπτῆρας A 16 καὶ οἱ στρωτήρες A 17 - A 20 (πίν. 22) ἦταν ἡγεμόνες ἢ ἀγελαῖοι. Ἐλλεῖπει στοιχείων ἐδῶ θεωροῦνται ἀγελαῖοι. Τὸ πλῆθος τῶν ἀγελαίων κεραμίδων τοῦ ναοῦ φαίνεται ὅτι εἶτε δὲν σώθηκε εἶτε δὲν περισυλλέχθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφή. Ἐνα μόνον θραῦσμα κορυφαίου καλυπτῆρα χρονολογεῖται στὴν 7η περίοδο (A 15, πίν. 21, 129) καὶ ἐκπροσωπεῖ τὴν ὄριμη κλασικὴ στέγη τοῦ ναοῦ.

Ἡ πρώιμη κλασικὴ στέγη

Ἐπαέτιδα σίμη

Ὁ πηλὸς τοῦ τεμαχίου τῆς ἐπαέτιδος σίμης A 14 (πίν. 20, 129) τόσο στὸν πυρήνα ὅσο καὶ στὴν ἐπιφάνειά του εἶναι λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink), φέρει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ εἶναι ἀναμεμιγμένος μὲ ἀρκετὰ μεγάλα καστανέρυθρα πηλίνα ἐγκλείσματα μήκους περ. 0,005 μ., τὰ ὁποῖα τοῦ δίνουν σταθερότητα. Τὸ ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε τὸ ὑπόστρωμα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, εἶναι κίτρινο (10 YR 8/3 very pale brown). Ἡ διακόσμηση ἔχει ἐκτελεσθεῖ μὲ τὴν ἐρυθρόμορφη τεχνικὴ. Τὰ σωζόμενα χρώματα εἶναι κίτρινο, μελανόφαιο καὶ κόκκινο (Παράρτημα I, διάγραμμα 8, ἀρ. A 14).

Ὁ A 14 ἐμφανίζει τὴ διακόσμηση καὶ τὴ διατομὴ ποὺ συναντᾶται στὶς πηλινὲς πρώιμες κλασικὲς σίμες τῆς ἀθηναϊκῆς ἀκρόπολης. Μία πολὺ καλὴ εἰκόνα γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν ὀλοκληρωμένη διακόσμηση τοῦ A 14 μᾶς προσφέρει ἡ σίμη τύπος XIV τῆς Ἀκρόπολης τῶν Ἀθηνῶν, ποὺ, σύμφωνα μὲ τὸν Ernst Buschor, προέρχεται ἀπὸ δεξιὸ σκέλος τοῦ ἀετώματος ἐνὸς ἀπὸ τὰ πρῶτα μεταπερσικὰ κτίσματα⁶⁷⁶. Ἡ τομὴ τοῦ κυρίως μέρους τόσο στὴ Λούτσα ὅσο καὶ στὴν Ἀθήνα ἔχει τὴ μορφή ἐπιμηκυμένου ἀνάστροφου λέσβιου κυματίου (cyma reversa). Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ σίμη, τὸ μὴ σωζόμενο ἄνω τμήμα τοῦ A 14 θὰ ἦταν κυρτὸ (πίν. 27).

Με βάση τὴ διακόσμηση τῆς σίμης τύπος XIV τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης, τὸ διακοσμητικὸ σύστημα τοῦ A 14 μπορεῖ νὰ ἀποκατασταθεῖ ὡς ἐξῆς: Ἡ κύ-

676. E. BUSCHOR, *Die Tondächer der Akropolis. I. Simen*, Berlin-Leipzig 1929, σ. 29 εἰκ. 32, 35, τύπος XIV.

ρια διακόσμηση αποτελούνταν αρχικά από δύο τρέχουσες οριζόντιες ζώνες με έναλλαξ τοποθετημένους λωτούς ὄρθιους και ανάστροφους και έννεάφυλλα άνθemia έγγεγραμμένα μέσα σε ήμικύκλια στην κάθε μιὰ από αυτές. Στις δύο οριζόντιες σειρές τὸ έναλλασσόμενο θέμα επαναλαμβάνεται αντίστροφα. Τη νοητὴ διαχωριστικὴ γραμμὴ τῶν δύο σειρῶν αποτελοῦσαν τὰ σημεῖα ἔνωσης τῶν δύο ζωνῶν: Πρόκειται γιὰ ζώνη ἀπὸ τρέχουσες σπειρες με ὀλόβαφους κόκκινους δίσκους στὸ ἔσωτερικό τους. Στὸ ἄνω τμήμα τῆς σίμης ἢ μὴ σωζόμενη ταινία θὰ πρέπει ἀρχικὰ νὰ ἦταν διακοσμημένη με κλαδι ἐλιᾶς, ὅπως στὴν περιπτώση τῆς σίμης τύπος XIV τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης (πίν. 27).

Ἡ σίμη τῆς ἀθηναϊκῆς ἀκρόπολης εἶναι πανομοιότυπη με αὐτὴν τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου καί, ὅσον ἀφορᾷ τις διαστάσεις, ἡ ἀθηναϊκὴ σίμη ἔχει ὕψος 0,196 μ.⁶⁷⁷ Τὸ ἴδιο φαίνεται ὅτι ἦταν ἀρχικὰ καὶ τὸ ὕψος τοῦ A 14 (πίν. 27). Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὴν ἐρυθρὴ ταινία στὴν κάτω τῆς ἐπιφάνεια, ἢ ἐπαέτιδα σίμη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου προεξεῖχε τουλάχιστον 0,05 μ. τοῦ καταέτιου γείσου. Ἡ σίμη XIV τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης προεξεῖχε ἀντιστοίχως 0,040 ἕως 0,045 μ. τοῦ λίθινου καταέτιου γείσου.⁶⁷⁸

Ἡγεμόνες στρωτῆρες

Ὁ πηλὸς τῶν πέντε τεμαχίων τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων A 6 - A 10 (πίν. 15-18, 125-127) τόσο στὸν πυρήνα ὅσο καὶ στὴν ἐπιφάνειά του εἶναι πορώδης καὶ τὸ χρῶμα του κυμαίνεται ἀπὸ ἀνοικτοκάστανο (10 YR 7/4 very pale brown, A 6 - A 7, A 10) καὶ ἀνοικτὸ ἐρυθροκάστανο (5 YR 6/3 light reddish brown, A 9) ἕως καὶ κιτρινωπὸ (2.5 Y 7/3 pale yellow, A 8). Σὲ ὅλες τις περιπτώσεις ὁ πηλὸς εἶναι ἀναμεμιγμένος με γκριζὰ πετραδάκια με μήκος ποῦ κυμαίνεται ἀπὸ 0,003 ἕως 0,006 μ., τὰ ὁποῖα τοῦ δίνουν τὴν ἀπαραίτητη σταθερότητα. Σὲ κάποιες περιπτώσεις ὑπάρχει συνδυασμὸς γκριζῶν καὶ λευκῶν (A 6) ἢ γκριζῶν καὶ ἐρυθρῶν (A 7) λίθινων ἐγκλεισμάτων. Τὸ ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖο αποτελοῦσε τὸ ὑπόστρωμα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, εἶναι παχὺ λευκοκίτρινο (5 Y 8/3 pale yellow). Ἡ διακόσμηση ἔχει ἐκτελεσθεῖ με τὴν ἐρυθρόμορφη τεχνική. Τὰ σωζόμενα χρώματα εἶναι λευκοκίτρινο, μελανόφαιο, μελανό, ἀνοικτέρυθρο καὶ ἐρυθρὸ (Παράρτημα I, διάγραμμα 8, ἀρ. A 6 - A 10).

Οἱ A 6 - A 10 ἀνήκουν στὸν ἴδιο τύπο ἡγεμόνων στρωτήρων. Τὸ ὅτι ἔχουν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ὕψος μετώπου, τὴν ἴδια διατομή, τὴν ἴδια σύσταση πηλοῦ καὶ ἀκριβῶς τὴν ἴδια διακόσμηση δείχνουν ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια στέγη. Οἱ συνθήκες εὔρεσης ὑποδηλώνουν ὅτι οἱ A 6 - A 8 προέρχονται ἀπὸ τις ἀπολήξεις τῆς στέγης τῆς βόρειας μακρᾶς πλευρᾶς, ἐνῶ οἱ A 9 - A 10 ἀπὸ τις ἀπολήξεις τῆς νότιας.

677. Αὐτόθι, σ. 29 ἀρ. K 81.

678. Αὐτόθι, σ. 30.

Όλα τὰ σωζόμενα δείγματα διακοσμούνται με πλοχμό. Τὰ καλύτερα παράλληλα ως πρὸς τὸν τύπο καὶ τὴ διακόσμηση προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν⁶⁷⁹, ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνοῦντα, ὅπου κατὰ τὸν Πετράκο πρέπει νὰ συσχετίζονται με τὴν ἀρχικὴ κεράμωση τοῦ μικροῦ ναοῦ⁶⁸⁰, καὶ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα⁶⁸¹. Συναφῆς εἶναι καὶ ἡ διακόσμηση τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων τῆς θόλου τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία, με βάση ἀνασκαφικὰ δεδομένα, κτίστηκε τὸ 470-460 π.Χ.⁶⁸² Όλα τὰ παράλληλα εἶναι μεταπερσικὰ καὶ χρονολογοῦνται στὴ δεκαετία 470-460 π.Χ.

Ὁ ἡγεμόνας στρωτήρας Α 7 μετὴν ὀπὴ προσήλωσης (πίν. 16, 125) ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἡγεμόνες στρωτήρες στερεώνονταν στὰ ὀριζόντια γείσα μετὰ (σιδερένιους) ἥλους⁶⁸³. Οἱ ἀβαθεῖς ὀρθογώνιοι τὸρμοι (ἐγκοπές) ποὺ σώθηκαν στὶς πλάγιες πλευρὲς τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων Α 8 - Α 9 (πίν. 17) δείχνουν ὅτι ἐκεῖ πρέπει νὰ ἔμπαιναν μικρὰ ἐξάρματα τῶν διπλανῶν τοὺς ἡγεμόνων στρωτήρων. Τεκμηριώνονται, λοιπὸν, δύο μέθοδοι στερέωσης τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων: πρῶτον καθετὴ στερέωση μετὰ προσήλωση καὶ δεῦτερον ὀριζόντια στερέωση μετὰ ἐνθεση ἐξαρμάτων στὶς ἐγκοπές τῶν πλάγιων ἐπιφανειῶν. Ὅπως δείχνουν οἱ Α 8 καὶ Α 9 (πίν. 17), οἱ πλάγιες αὐτὲς ἐγκοπές δὲν εἶχαν τίς ἴδιες διαστάσεις.

Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὴ γραπτὴ (ἀνοικτέρυθη ἕως φαιοκόκκινη) ταινία κατὰ τὴν παρυφὴ τοῦ ἄνω καὶ κάτω τμήματος τῶν γωνιακῶν τεμαχίων τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων Α 8 καὶ Α 9 (πίν. 17), τὸ μέτωπό τους προέβαλλε τῶν ὑπερκείμενων ἡγεμόνων καλυπτῆρων κατὰ 0,024 μ. (Α 8) ἕως 0,028 μ. (Α 9) καὶ τοῦ ὑποκείμενου ὀριζόντιου γείσου κατὰ 0,037 μ. (Α 8), 0,038 μ. (Α 6 - Α 7, πίν. 15-16), 0,039 μ. (Α 9) καὶ 0,030 μ. (Α 10, πίν. 18).

Τὸ πλάτος τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων δὲν ἔχει σωθεῖ. Ἀπὸ τὰ πανομοιότυπα δείγματα τῆς Ἀκρόπολης τῶν Ἀθηνῶν προκύπτει ὅτι θὰ ἦταν περ. 0,58 μ., δηλαδή δύο ἀττικοὺς πόδες.

Ὁ χρωματισμὸς τῆς κεράμωσης εἶναι χαρακτηριστικὸς γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης.

679. BUSCHOR, *Stirnziegel*, σ. 17 εἰκ. 21, 24, 25, τύπος XVIII (ῦψος 0,072 μ., κατὰ τὸν Buschor ἀνήκει σὲ σίμη)· Χ. ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Πήλινες διακοσμημένες κεραμώσεις ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀκρόπολη. Κατάλογος ἔκθεσης*, Ἀθήνα 1988, Ἀθήνα 1989, σ. 25 ἀρ. 58, δίνει ῦψος 0,075 μ. (470-460 π.Χ.).

680. Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Ἀνασκαφὴ Ραμνοῦντος*, ΠΑΕ 1985, σ. 4-5 ἀρ. 10 πίν. 1α.

681. Ἀποθήκες Μουσείου Βραυρώνας.

682. Η. Α. THOMPSON, *The Tholos of Athens and its Predecessors*, *Hesperia Suppl.*, 4, Princeton 1940, ἔγχρωμος πίν. CAMP, ὁ.π. (σημ. 545), σ. 77 εἰκ. 52· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Archaeology of Athens*, New Haven 2004, σ. 101 εἰκ. 52. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται στὸ ὅτι, στὴ θόλο τῆς Ἀγορᾶς, στὴ θέση τῶν λογχόσχημων κεντρικῶν φύλλων χρησιμοποιήθηκαν ἀνθέμια.

683. Οἱ ἡγεμόνες στρωτήρες τοποθετοῦνταν πρῶτοι πάνω στὴ στέγη καὶ συγκρατοῦσαν τοὺς ὑπόλοιπους ἀγελαίους στρωτήρες. Ἦταν καὶ οἱ μόνοι ποὺ εἶχαν ἀνάγκη στερέωσης.

Ἡγεμόνες καλυπτήρες

Ὁ πηλὸς τῶν πέντε τεμαχίων τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων A 1 - A 5 (πίν. 12-14, 123-124) τόσο στὸν πυρήνα ὅσο καὶ στὴν ἐπιφάνειά του εἶναι πορώδης καὶ τὸ χρῶμα του ροδόχρωμο (7.5 YR 8/4 pink, A 1), πορτοκαλόχρωμο (5 YR 7/6 reddish yellow, A 2) καὶ ἀνοικτοκάστανο (10 YR 7/4 very pale brown, A 3 - A 5). Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων, ὁ πηλὸς εἶναι καὶ ἐδῶ ἀναμιγμένος με γκρίζα ἢ μελανὰ πετραδάκια, μὲ μῆκος ποῦ κυμαίνεται ἀπὸ 0,004 ἕως 0,005 μ., τὰ ὁποῖα τοῦ δίνουν τὴν ἀπαραίτητη σταθερότητα. Σὲ μία περίπτωση (A 5) ὑπάρχει συνδυασμὸς σκούρων γκριζῶν καὶ πορτοκαλόχρωμων λίθινων ἐγκλεισμάτων. Τὸ ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε τὸ ὑπόστρωμα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, εἶναι λευκοκίτρινο (2.5 Y 8/2-8/3 pale yellow ἕως 10 YR 8/2 very pale brown). Ἡ διακόσμηση ἔχει ἐκτελεσθεῖ μὲ τὴν ἐρυθρόμορφη τεχνική. Τὰ χρῶματα εἶναι διαβρωμένα. Σώζεται μόνον τὸ ἐρυθρομέλανο/μῶβ χρῶμα (10 R 4/2 weak red) τῶν πλάγιων ὄψεων (Παράρτημα I, διάγραμμα 8, ἀρ. A 1 - A 5).

Οἱ A 1 - A 5 ἦταν τοποθετημένοι στὶς ἀπολήξεις τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς στέγης πάνω ἀπὸ τὸν ἀρμὸ δύο κάθε φορά ἡγεμόνων στρωτήρων (βλ. γραφικὴ ἀποκατάσταση κεράμωσης μακρῶν πλευρῶν, πίν. 26). Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐξῆς στοιχεῖο: Οἱ μικρές, παράλληλες πρὸς τὶς μακρές πλευρές ἄνωθεν προεξοχές τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων, οἱ ὁποῖες ἔχουν σωθεῖ μόνον στὰ ἄκρα τῶν τεμαχίων (A 7, A 9, πίν. 16-17, 125-126), δὲν μπορεῖ νὰ εἶχαν ἄλλη χρησιμότητα παρὰ αὐτὴν τῶν σφηνῶν γιὰ τὴ στερέωση τῶν ὑπερκείμενων ἡγεμόνων καλυπτήρων, ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ὁ κίνδυνος ὀλισθήσεως. Οἱ ἡγεμόνες στρωτήρες εἶχαν, λοιπόν, τὶς πλάγιες πλευρές τους ἀनुψωμένες, σχηματίζοντας τὴ βάση γιὰ τὴν ἔδραση τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων⁶⁸⁴. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἀπουσία ὁποιασδήποτε ἐνδειξης γιὰ τὴν παρουσία παραέτιδος σίμης.

Οἱ διαστάσεις καὶ τὸ σχῆμα τῶν πέντε σωζόμενων ἡγεμόνων καλυπτήρων ποῦ εἶναι πανομοιότυπες καὶ ἡ κοινὴ σύσταση τοῦ πηλοῦ τους ὑποδηλώνουν κατασκευὴ στὶς ἴδιες μῆτρες.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ διακόσμηση, φαίνεται ὅτι ὅλοι ἀκολουθοῦν τὸν ἴδιο τύπο, ὁ ὁποῖος σὲ γενικὲς γραμμὲς πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ τὸ πρότυπο διακοσμητικὸ σύστημα τῶν ἡγεμόνων καλυπτήρων τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης τοῦ τύπου

684. Γιὰ τὸν τρόπο ποῦ τοποθετοῦνταν οἱ ἡγεμόνες καλυπτήρες πάνω στοὺς ἡγεμόνες στρωτήρες πρβ. τὸ σχέδιο σὲ ΟΡΑΝΔΟΣ, *Ἀλίφειρα*, εἰκ. 55. Στὸ σχέδιο φαίνεται ὅτι ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ἡγεμόνα καλυπτῆρα παρουσιάζει μία κοιλότητα γιὰ νὰ δεχθεῖ τὰ πλάγια ἐξογκώματα δύο γειτονικῶν στρωτήρων κοντὰ στοὺς ἀρμούς τους. Στὴ δική μας περίπτωση (πίν. 26) οἱ ἡγεμόνες καλυπτῆρες σταματοῦσαν τρία ἑκατοστὰ τουλάχιστον ψηλότερα ἀπὸ τὸ χεῖλος τῆς στέγης. Ἐφόσον δὲν σώζονται οἱ βάσεις τῶν ἡγεμόνων καλυπτῆρων, εἶναι ἄγνωστο ἂν ἡ πρόσοψή τους ἦταν κατακόρυφη, ὅπως τῶν ἡγεμόνων στρωτήρων, ἢ ἔκλινε πρὸς τὰ μέσα ἢ πρὸς τὰ ἔξω.

Stirnziegel XII/XIII⁶⁸⁵. Το άνω μέρος του μετώπου έφερε άνθεμωτή έπίστεψη και το κάτω έλικοειδή διακόσμηση, ή όποία σχημάτιζε ζεύγη σπειρών διευρυνόμενα προς τα κάτω. Από την κάτω διακόσμηση σώζονται μόνο οι άνω άντωπά διατεταγμένοι έλικες. Η άνω διακόσμηση μπορεί να αναπαρασταθει με άρκετη βεβαιότητα. Από έναν μικρό όλόβαφο λογχόσχημο ή ρομβοειδή πυρήνα εκφύονται τα ροπαλόσχημα φύλλα ενός μικρού δωδεκάφυλλου άνθεμίου, το όποιο περικλείεται από ένα όλόβαφο ήμικύκλιο. Από το ήμικύκλιο αυτό ξεκινούν 11 κοίλα και γερμένα προς τα έξω φύλλα ενός μεγάλου άνθεμίου, των όποιών οι κυκλικές άπολήξεις συμπίπτουν με το περίγραμμα του άνω τμήματος του μετώπου του ήγεμόνα καλυπτήρα⁶⁸⁶.

Τα καλύτερα παράλληλα για τους Α 1 - Α 5 (πίν. 12-14, 123-124) προέρχονται από την Άκρόπολη των Άθηνών⁶⁸⁷, καθώς και από το ιερό της Νεμέσεως στον Ραμνούνα⁶⁸⁸. Παρόμοιος είναι και ένας ήγεμόνας καλυπτήρας από τον Κεραμικό⁶⁸⁹, καθώς και ένας άλλος που άπεικονίστηκε πρόσφατα από τον ναό της Άρτέμιδος Κολαινίδος στη Μερέντα Μαρκοπούλου⁶⁹⁰. Οι όμοιότητες προς τις αντίστοιχες κεραμίδες της θόλου της Άγοράς⁶⁹¹ περιορίζονται στο παρόμοιο περίγραμμα του ένδεκάφυλλου άνθεμίου. Όλα τα παράλληλα χρονολογούνται στην άμέσως μετά τα Περσικά περίοδο.

Κορυφαίοι καλυπτήρες

Ό πληός των τριών τεμαχιών των κορυφαίων καλυπτήρων Α 11 - Α 13 (πίν. 19-20, 127-128), τόσο στον πυρήνα όσο και στην έπιφάνειά του, είναι πορώδης και το χρώμα του ροδόχρωμο (7.5 YR 8/3 pink - 10 YR 8/3 very pale brown, Α 11, Α 13) και πορτοκαλόχρωμο (7.5 YR 7/6 reddish yellow, Α 12). Όπως και στην περίπτωση των ήγεμόνων στρωτήρων και των ήγεμόνων καλυπτήρων, ό πληός είναι και έδώ άναμεμιγμένος με γκριζα (Α 11, Α 13) ή καστανέρυθρα (Α 12) πετραδάκια μήκους 0,004 μ., τα όποια του δίνουν την άπαραίτητη σταθερότητα. Το έπίχρισμα, το όποιο άποτελοϋσε το ύπόστρωμα της ζωγραφικής έπιφάνειας, είναι και έδώ λευκοκίτρινο έως λευκοπράσινο (5 Y 8/2-8/3 pale yellow). Η διακόσμηση έχει

685. BUSCHOR, *Stirnziegel*, εικ. 59 πίν. 8.

686. Το γεγονός ότι το περίγραμμα του μετώπου άκολουθει τις κυκλικές άπολήξεις των φύλλων του άνθεμίου, καθώς και των άλλων διακοσμητικών θεμάτων, είναι φαινόμενο που πρωτοεμφανίζεται μετά τα μέσα του 6ου αι. π. Χ., ΚΑΛΤΣΑΣ, ό.π. (σημ. 674), σ. 19.

687. BUSCHOR, *Stirnziegel*, σ. 49 (*Stirnziegel* XV).

688. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Τερό Νεμέσεως*, σ. 173 άρ. 89· σ. 176 άρ. 106 πίν. 118β (βόρεια δεξαμενή, στρώματα 4 και 5).

689. HÜBNER, *Dachterrakotten*, σ. 74-76 εικ. 1-2 πίν. 57 άρ. 1.

690. Ο. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ - Β. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Ναός, Μερέντα*, σ. 44 εικ. 4.

691. THOMPSON, ό.π. (σημ. 682), έγχρωμος πίν.

έκτελεσθεῖ με τὴν ἐρυθρόμορφη τεχνική. Τὰ σωζόμενα χρώματα εἶναι τὸ λευκοκίτρινο ἕως λευκοπράσινο, τὸ σκούρο φαιοκάστανο καὶ τὸ ἐρυθρομέλανο/μῶβ (Παράρτημα I, διάγραμμα 8, ἀρ. A 11 - A 13).

Οἱ διαστάσεις καὶ τὸ σχῆμα τῶν τριῶν σωζόμενων κορυφαίων καλυπτῆρων τῆς περιόδου 6 πού εἶναι πανομοιότυπες καὶ ἡ κοινὴ σύσταση τοῦ πηλοῦ τους υποδηλώνουν κατασκευὴ στὶς ἴδιες μῆτρες.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ διακόσμηση, οἱ A 11 - A 12 (πίν. 19) ἀκολουθοῦν τὸν ἴδιο τύπο, ὁ ὁποῖος σὲ γενικὲς γραμμὲς πρέπει νὰ μοιάζει στὸ διακοσμητικὸ σύστημα τῶν ἡγεμόνων καλυπτῆρων A 1 - A 5.

Ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιπες σωζόμενες κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου τῆς περιόδου 6, οἱ A 11 - A 13 ἔχουν πολὺ καλὰ παράλληλα ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν καὶ χρονολογοῦνται στὴν περίοδο ἀμέσως μετὰ τὰ Περσικά⁶⁹².

Συμπερασματικά, ὅλα τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα (σύσταση πηλοῦ, διαστάσεις, διακοσμητικὸ σύστημα) συνηγοροῦν στὸ ὅτι τὰ 14 τεμάχια κεραμίδων κορινθιακοῦ τύπου A 1 - A 14 προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια πρώιμη κλασικὴ στέγη⁶⁹³.

Ἡ ὥριμη κλασικὴ στέγη

Κορυφαῖοι καλυπτῆρες

Στὴ δευτέρη στέγη ἀνήκει σίγουρα μόνο ὁ κορυφαῖος καλυπτῆρας A 15 (πίν. 21, 129, β).

Ὁ πηλὸς του τόσο στὸν πυρήνα ὅσο καὶ στὴν ἐπιφάνειά του εἶναι πορώδης καὶ τὸ χρῶμα του κιτρινωπὸ (10 YR 8/3 very pale brown), διαφορετικὸ δηλαδὴ ἀπὸ τὸ τυπικὸ ροδόχρωμο ἕως ανοικτοκάστανο χρῶμα πηλοῦ τῶν κορινθιακῶν κεραμίδων τῆς πρώιμης κλασικῆς στέγης. Ὡστόσο, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν κορινθιακῶν κεραμίδων τῆς πρωιμότερης στέγης, ὁ πηλὸς εἶναι καὶ ἐδῶ ἀναμεμιγμένος με μελανὰ καὶ ἐρυθρὰ πετραδάκια μήκους 0,004 μ., τὰ ὁποῖα τοῦ δίνουν τὴν ἀπαραίτητη σταθερότητα. Τὸ ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖο ἀποτελοῦσε τὸ ὑπόστρωμα τῆς ζωγραφικῆς ἐπιφάνειας, εἶναι καὶ ἐδῶ λευκοκίτρινο ἕως λευκο-

692. Πρβ. κάτι μετὰξὺ BUSCHOR, *Stirnziegel*, σ. 63-64 εἰκ. 87-89 (Firstziegel II) = ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π. (σημ. 679), σ. 22 ἀρ. 49 (περ. 480 π.Χ.), καὶ BUSCHOR, *Stirnziegel*, σ. 66 εἰκ. 91 (Firstziegel V), 470-460 π.Χ.

693. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὶς στυλιστικὲς παρατηρήσεις πού εἶχε κάνει ὁ Buschor τὸ 1933 γιὰ τὰ συναφῆ ἀρχιτεκτονικὰ πῆλινα ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀκρόπολη. Κατὰ τὸν Buschor (*Stirnziegel*, σ. 49, 72 [Dach 17-21]), ὁ τύπος τοῦ ἡγεμόνα καλυπτῆρα Stirnziegel XV, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ καλύτερο παράλληλο γιὰ τοὺς ἡγεμόνες καλυπτῆρες τῆς στέγης τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου (A 1-5), συνδυάζεται στυλιστικὰ καλύτερα με τὸν τύπο τῆς σίμης Sima XIV, ὁ ὁποῖος εἶναι πανομοιότυπος με τὴ δική μας ἐπαέτιδα σίμη A 14.

πράσινο (2.5 Y 8/3 pale yellow). Τα χρώματα της διακόσμησης δέν μπορούν να προσδιοριστούν (Παράρτημα I, διάγραμμα 8, αρ. A 15).

Οι διαστάσεις και τὸ σχῆμα τῶν τριῶν σωζόμενων κορυφαίων καλυπτῆρων τῆς περιόδου 6 πού εἶναι πανομοιότυπες καὶ ἡ κοινὴ σύσταση τοῦ πηλοῦ τους ὑποδηλώνουν κατασκευὴ στὶς ἴδιες μῆτρες.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ διακόσμηση, ὁ A 15 πρέπει νὰ ἀντιγράφει τὸ διακοσμητικὸ σύστημα τῶν κορυφαίων καλυπτῆρων A 11 - A 12 καὶ κατ' ἐπέκταση τῶν ἡγεμόνων καλυπτῆρων A 1 - A 5: Τὸ διακοσμητικὸ του σύστημα ἀποτελεῖται στὸ ἄνω του τμήμα ἀπὸ ἑνδεκάφυλλο ἀνθέμιο καὶ στὸ κάτω ἀπὸ ἑλικοειδεῖς βλαστοὺς οἱ ὁποῖοι διευρύνονται πρὸς τὰ κάτω. Μεταξὺ τῶν ἐλίκων ἐκφύονται μικρότερα ἀνθέμια. Δύο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ὀριζόντια. Τὸ μικρὸ κάθετο ἀνθέμιο ἦταν τρίφυλλο. Τὸ διακοσμητικὸ σύστημα θυμίζει ἔντονα αὐτὸ τῆς πρώιμης κλασικῆς στέγης. Ἡ κύρια διακοσμητικὴ διαφορὰ συνίσταται στὴν ἀντικατάσταση τοῦ κεντρικοῦ πολύφυλλου ἀνθεμίου ἀπὸ ἓνα ρομβοειδὲς κόσμημα. Ἡ διακόσμηση τοῦ A 15 βρίσκει ἀκριβεῖς ἀντιστοιχίες στὰ πρόσωπα ἡγεμόνων καλυπτῆρων ἀπὸ τὴ στέγη τῆς στοᾶς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρῶνα⁶⁹⁴ καὶ ἐνὸς ὀρθογωνίου κτηρίου τῆς ὁδοῦ Νηλέως στὴν Ἀθήνα⁶⁹⁵. Συναφεῖς διακοσμήσεις προέρχονται ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ κλασικοῦ Πομπείου στὸν Κεραμεικὸ⁶⁹⁶, ἀπὸ μία στέγη στὴν περιοχὴ τοῦ βουλευτηρίου τῆς Ἐλευσίνας⁶⁹⁷ καὶ ἀπὸ τὴ στέγη τοῦ κλασικοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος στὸ Σούνιο⁶⁹⁸. Ἐκτιμοῦμε ὅτι, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς πρώιμης κλασικῆς στέγης, ἔτσι καὶ ἐδῶ ἡ διακόσμηση τῶν κορυφαίων καλυπτῆρων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἦταν παρεμφερῆς πρὸς αὐτὴν τῶν ἡγεμόνων καλυπτῆρων⁶⁹⁹ καί, ἄρα, παρόμοιους κορυφαίους καλυπτῆρες μὲ αὐτοὺς τῆς δευτέρας στέγης τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου θὰ εἶχαν καὶ τὰ προαναφερθέντα δημόσια κτήρια.

694. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Στοά*, σ. 117 εἰκ. 84· HÜBNER, *Dachtterrakotten*, σ. εἰκ. 5a-b πίν. 62 ἀρ. 1-2.

695. Φ. Δ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Γ' Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, *ΑΔ*, 20, 1965, *Χρον.*, 47 σχ. 3 (ἀναπαράσταση) καὶ πίν. 41a. Βρέθηκε νοτίως τοῦ τοίχου A, ὁ ὁποῖος ἀποτελοῦσε τὸν νότιο τοῖχο ἐνὸς ὀρθογωνίου κτίσματος καὶ χρονολογήθηκε ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα στὸ β' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.

696. HÜBNER, *Dachtterrakotten*, σ. 96 ἀρ. 17 πίν. 58, 1· σ. 96 ἀρ. 19 πίν. 61, 1· *Beilage* 5.

697. Αὐτόθι, σ. 89 εἰκ. 4, δεξιὰ· πίν. 61, 2.

698. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἡ γραπτὴ ἀρχιτεκτονικὴ διακόσμησης τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος, σέ: *ΑΕ* 1953-1954, *Εἰς μνήμην Γεωργίου Π. Οἰκονόμου*, Γ', Ἀθήναι 1961, σ. 6-7 εἰκ. 5-6.

699. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, τὴν ὁμοιότητα τοῦ κορυφαίου καλυπτῆρα ἀπὸ τὸ κλασικὸ Πομπεῖο (HÜBNER, *Dachtterrakotten*, σ. 96 ἀρ. 20 πίν. 61, 3) μὲ τὸν τύπο τοῦ ἡγεμόνα καλυπτῆρα ἀπὸ τὴν ἴδια στέγη (αὐτόθι, *Beilage* 5). Ἐπίσης στὴν περίπτωση τῶν κορυφαίων καλυπτῆρων ἀπὸ τὴ στοᾶ τῆς Βραυρῶνας ὁ ΜΠΟΥΡΑΣ (*Στοά*, σ. 118-119) διαπίστωσε ὅτι «τὸ κόσμημα [τοῦ κορυφαίου] εἶναι παρεμφερὲς πρὸς τὸ τῶν ἡγεμόνων».

Κατά την Gerhild Hübner, οί στέγες τῆς στοᾶς τῆς Βραυρώνας (ἡ ὁποία χρονολογήθηκε ἀπὸ τὸν Χαράλαμπο Μπούρα «εἰς τὴν περὶ τὸ 420 δεκαετίαν»)⁷⁰⁰, τοῦ κλασικοῦ Πομπείου (τὴν ὁποία ἡ ἴδια χρονολογεῖ γύρω στὰ 400 π.Χ.) καὶ τοῦ κτηρίου τῆς περιοχῆς τοῦ Βουλευτηρίου τῆς Ἐλευσίνας δὲν ἀπέχουν χρονολογικὰ μεταξὺ τους πάνω ἀπὸ μία, τὸ πολὺ δύο δεκαετίες⁷⁰¹. Μὲ βάση αὐτὴ τὴν ἐκτίμηση, ἡ δευτέρα στέγη τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸ 420 καὶ τὸ 400 περ. π. Χ., μὲ πιθανότερη τὴ χρονολόγηση στὴ δεκαετία 420-410 π.Χ. λόγω καλύτερων ὁμοιοτήτων μὲ τὰ δείγματα ἀπὸ τὴ στοᾶ τῆς Βραυρώνας.

Ἡ παρουσία ἑνὸς μόνο ὄριμου κλασικοῦ κορυφαίου καλυπτῆρα σὲ σύγκριση μὲ τὸ πλῆθος τῶν πρώιμων κλασικῶν κεραμίδων, καθὼς καὶ οἱ παρόμοιες διαστάσεις του, θὰ μπορούσε νὰ ὑποδηλώνει ὅτι ὁ Α 15 χρησίμευσε στὴν ἀντικατάσταση ἑνὸς ἀπὸ τοὺς παλαιότερους κορυφαίους καλυπτῆρες.

β. Στέγη λακωνικοῦ τύπου

Ὁ τύπος στὸν ὁποῖο ἀνήκουν τὰ θραύσματα λακωνικῶν κεραμίδων Α 22 - Α 39 (πίν. 23-24) δὲν ἐπιτρέπει χρονολόγηση, ἀφοῦ λακωνικὰ κεραμίδια ἀπὸ σύνολα τῆς ἀρχαϊκῆς ἕως καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ ἔχουν τὴν ἴδια μορφή⁷⁰². Συνεπῶς, ἀπὸ τὸν τύπο τους καὶ μόνο δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν. Ἐπίσης, οἱ χρωματικὲς διαβαθμίσεις τοῦ πηλοῦ τους φαίνεται νὰ εἶναι σχετικὰ ὁμοιογενεῖς (βλ. Παράρτημα Ι, διάγραμμα 9).

Τὸ θραῦσμα τοῦ λακωνικοῦ καλυπτῆρα Α 22 (πίν. 23) παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον ἐπειδὴ φέρει ἐγγάρακτα σύμβολα, προφανῶς τεκτονικὰ σημεῖα. Στὴν κάτω πλευρὰ φαίνεται νὰ ἔχει χαραχθεῖ τὸ γράμμα F. Ἐπίσης δίγαμμα ἢ E τὸ ὁποῖο ἔχει προσαρτηθεῖ σὲ Π φέρει ἡ ἴδια κεραμίδα στὴν ἄλλη τῆς πλευρὰ, καθὼς καὶ ἓνα μικρότερο E ἀπὸ πάνω του. Τὸ δίγαμμα συνηθίζεται μὲν σὲ ἀρχαϊκὲς ἐπιγραφές, ἢ διαμόρφωσή του ὅμως ἐδῶ, ὅσο καὶ αὐτὴ τοῦ E, διαφέρει ἀπὸ τὴν τυπικὴ διαμόρφωση τῶν γραμμάτων αὐτῶν στὴν Ἄττικὴ κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ⁷⁰³. Τὰ χαράγματα αὐτὰ δὲν παρέχουν, λοιπόν, ἀσφαλεῖς χρονολογικὲς ἐνδείξεις.

700. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Στοᾶ*, σ. 159· πρβ. ἐπίσης EKROTH, Brauron, σ. 109 σημ. 243, καὶ H. R. GOETTE, Überlegungen zur Topothese von Gebäuden im antiken Brauron, AA 2005, σ. 32 σημ. 26.

701. HÜBNER, Dachterrakotten, σ. 142-143.

702. N. A. WINTER, *Greek Architectural Terracottas from the Prehistoric to the End of the Archaic Period*, Oxford 1993, σ. 108 σημ. 54.

703. Σύγκρινε τὸν πίνακα σὲ L. H. JEFFERY, *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C. Revised Edition*, Oxford 1990, σ. 66 εἰκ. 26.

Ἡ παρουσία λακωνικῶν κεραμίδων στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ πολλοὺς τρόπους: πρῶτον, νὰ εἶναι ἀρχαϊκὰ καὶ νὰ ἀποτελοῦν τεκμήρια μιᾶς παλαιότερης τῆς πρώιμης κλασικῆς στέγης, ἢ ὅποια δὲν καλυπτόταν ἀπὸ κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου· δεύτερον, νὰ εἶναι κλασικά, ἑλληνιστικά ἢ ἀκόμη ὑστερότερα. Στὴν περίπτωση αὐτή, θὰ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ ὡς δευτερεῦον οἰκοδομικὸ ὕλικό⁷⁰⁴.

ΥΛΙΚΑ ΔΟΜΗΣ ΚΑΙ ΧΡΩΜΑΤΑ

α. Πωρόλιθος

Ὅλοι οἱ ὄρατοι λιθόπλινθοι, συμπεριλαμβανομένων αὐτῶν τοῦ στυλοβάτη, εἶναι ἀπὸ πωρόλιθο ἐξωτερικὰ ἀνοικτόφαιου χρώματος. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πωρολίθου εἶναι λεία καὶ πορώδης. Ὅπως δείχνουν τὰ ἐλάχιστα μέλη τῆς ἀνωδομῆς ποὺ σώθηκαν (Α 40-42, πίν. 25, 130), πωρόλιθος χρησιμοποιήθηκε καὶ γιὰ τὰ ἄνω μέρη τοῦ ναοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στέγη του.

Τὸ σωζόμενο κάτω τμήμα τοῦ ναοῦ διατηρεῖται σὲ ἄριστη κατάσταση χωρὶς ἐσωτερικὲς φθορὲς ἢ ρωγμές, πράγμα ποὺ ἴσως ὀφείλεται στὴν ἀντοχὴ καὶ στὴν ὁμοιογένεια τοῦ συγκεκριμένου ὕλικου. Ἐπίχρισμα στὰ διάφορα πώρινα μέλη ὡστόσο δὲν παρατηρήθηκε. Τοῦτο ἴσως νὰ ὀφείλεται στὴ φθορὰ τὴν ὅποια ὑπέστησαν οἱ πέτρες τόσο ἀπὸ τὰ βρόχια ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ θαλασσινὰ νερά.

Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι γιὰ ὅλα τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σύνολα τοῦ ἱεροῦ, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὲς χρονικὲς περιόδους, χρησιμοποιήθηκε πωρόλιθος, ἡ χρῆση τοῦ πωρολίθου γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ πρέπει νὰ ὀφείλεται ὄχι σὲ χρονολογικοὺς ἀλλὰ σὲ τοπικοὺς λόγους. Ἄρα, ἡ ἐξόρυξη τοῦ πωρολίθου πρέπει νὰ ἔγινε ἀπὸ λατομεῖο ποὺ βρισκόταν σχετικῶς κοντὰ στὸν ναό. Εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ προῆλθε ἀπὸ τὰ λατομεῖα τῆς Βραυρώνας, ἀφοῦ ἡ ὁμοιότητα τῆς ἐξωτερικῆς τους ἐπιφάνειας, τουλάχιστον μὲ γυμνὸ μάτι, εἶναι πολὺ ἔντονη⁷⁰⁵.

β. Μάρμαρο

Τὴ μοναδικὴ ἔνδειξη γιὰ χρῆση μαρμάρου στὸν ναὸ ἀποτελοῦν τέσσερις μικροὶ λίθοι ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, οἱ ὅποιοι βρίσκονται σήμερα σφηνωμένοι στὴν

704. Σύμφωνα μὲ τὴν G. Hübner (προσωπικὴ ἐπικοινωνία), ἡ ταυτόχρονη χρησιμοποίηση κορινθιακῶν καὶ λακωνικῶν κεραμιδιῶν ὡς δευτερεύοντος οἰκοδομικοῦ ὕλικου ἦταν δυνατὴ στὴν ἀρχαιότητα, ὅπως καὶ σήμερα.

705. Σύμφωνα μὲ τὸν X. Μπούρα, ἡ στοὰ τῆς Βραυρώνας δὲν χτίστηκε ἀπὸ πωρόλιθο ἀλλὰ ἀπὸ ἓνα εἶδος ψαμμιτικοῦ πετρώματος (ΜΠΟΥΡΑΣ, *Στοὰ*, σ. 19 σημ. 21). Γιὰ τὴ θέση τῶν ἀρχαίων λατομείων τῆς Βραυρώνας βλ. αὐτόθι, σ. 19-22 πίν. 4-6, καὶ GOETTE, ὀ.π. (σημ. 700), σ. 34 εἰκ. 10, D καὶ 11.

ἄκρη τῆς ΒΑ πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ, μπροστὰ ἀπὸ τὴν πωρόπλινθο Θ 51 τοῦ θεμελίου (πίν. 117, β). Ἡ χρῆση τῶν μαρμάρινων αὐτῶν λίθων εἶναι ἀσαφής.

Κατὰ τὰ ἄλλα μάρμαρο δὲν φαίνεται νὰ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ τουλάχιστον γιὰ τοὺς κίονες, τὶς μετόπες καὶ τὰ τρίγλυφα. Βεβαίως, ἴχνη ἀπὸ τὰ κιονόκρανα δὲν σώζονται ὥστε νὰ ἀποδειχθεῖ τοῦτο καὶ γι' αὐτὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ὅπου χρειάζεται μεγαλύτερη ἀντοχή.

γ. Πηλός

Τουλάχιστον ἡ πρῶμη καὶ ἡ ὠριμη κλασικὴ στέγη τοῦ ναοῦ ἦταν κατασκευασμένη ἀπὸ ὀπτό πηλὸ (A 1 - A 15). Ἡ ἀνάλυση τῆς σύστασης καὶ τῶν χρωμάτων τοῦ πηλοῦ τῶν κεραμίδων δείχνει ὅτι ὁ πηλός εἶναι ἀττικός.

Σχεδὸν ὅλα τὰ σωζόμενα μέλη τῆς κεράμωσης ἦταν χρωματισμένα. Ἡ βασικὴ σύσταση τῶν χρωμάτων, ὡς γνωστόν, εἶναι ὁ πηλός. Τὰ ἐπιχρίσματα ἦταν βαμμένα λευκοκίτρινα (κυρίως 2.5 Y 8/2 pale yellow ἕως 5 Y 8/3 pale yellow, βλ. Παράρτημα I, διάγραμμα 8). Πάνω στὸ λευκοκίτρινο αὐτὸ ὑπόστρωμα οἱ ἡγεμόνες κέραμοι ἔφεραν γραπτὰ χρωματιστὰ διακοσμητικὰ θέματα. Τὰ σωζόμενα χρώματα μὲ τὰ ὁποῖα ἦταν βαμμένη ἡ κεράμωση τοῦ ναοῦ ἦταν τὸ κόκκινο (10 R 4/4 weak red), τὸ ἀνοιχτοκόκκινο (2.5 YR 4/2 weak red) καὶ τὸ φαιομέλανο (10 R 4/2 weak red).

δ. Ξύλο, μόλυβδος, σίδηρος

Ἄλλα ὕλικα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὴν κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ καὶ πρέπει νὰ ἐννοηθοῦν εἶναι τὸ ξύλο, τουλάχιστον γιὰ τὰ δοκάρια τῆς στέγης, καὶ τὸ μέταλλο γιὰ τὶς γομφώσεις, τοὺς συνδέσμους ἢ γιὰ διάφορα ἐξαρτήματα τῶν θυρῶν.

Γιὰ τὴν ὀριζόντια σύνδεση τῶν λιθοπλίνθων ἔχουμε τὴ μαρτυρία ὑποδοχῶν συνδέσμων σχήματος διπλοῦ T. Οἱ ὑποδοχὲς αὐτὲς ἦταν ἀρχικὰ μολυβδοχοημένες. Ἰχνη μολυβδοχοημένων σιδερένιων συνδέσμων εἶναι ὀρατὰ ἀκόμη καὶ σήμερα στοὺς λιθοπλίνθους τοῦ ναοῦ (πίν. 120).

Ὁ A 7 (πίν. 16, 125) ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἡγεμόνες στρωτῆρες ἔφεραν ἴχνη ἀπὸ ἠλώσεις. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ παράλληλα τῆς ἀθηναϊκῆς ἀκρόπολης, οἱ ἤλοι αὐτοὶ θὰ ἦταν ἀρχικὰ σιδερένιοι καὶ θὰ ἔφεραν μολυβδοχόηση.

ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΜΟΝΑΔΑΣ ΜΗΚΟΥΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Μὲ βάση τὶς διαστάσεις τῆς εὐθυνητῆρας ὁ Knell καθόρισε τὸν πόδα ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ναοῦ. Ἐδειξε ὅτι, ἂν ὡς μονάδα μήκους χρησιμοποιηθεῖ ὁ ἀττικός ποῦς (= 0,294 μ.), τότε οἱ διαστάσεις τοῦ ὀρθο-

γωνίου του θεμελίου, δηλαδή της εὐθυνηρίας, είναι περίπου 48×72 πόδες⁷⁰⁶. Ἡ μονάδα αὐτή, ἡ ὁποία χρησιμοποιήθηκε στὴν ἀττική-κυκλαδικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π. Χ. καὶ ἐξῆς⁷⁰⁷, ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ χρήση τῆς διάστασης τῶν 1,20 μ. γιὰ τὸ μῆκος τῶν λιθοπλίνθων, ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τέσσερις ἀττικούς πόδες, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν κάτω διάμετρο τῶν κίωνων, ἡ ὁποία μετρήθηκε μεταξὺ τοῦ 0,58 καὶ 0,60, εἶναι δηλαδή ἀκριβῶς ἴση μὲ δύο ἀττικούς πόδες ($0,294 \times 2 = 0,588$ μ.).

Κατάλογος των σωζόμενων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ μεγάλου ναοῦ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 6 ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΪΚΗ/ΠΡΩΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Οἱ κεραμίδες τῆς στέγης

Κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου (Α 1 - Α 14)

α. Ἦγεμόνες καλυπτῆρες μὲ μέτωπο ἀνθεμωτοῦ σχήματος (Α 1 - Α 5)

Οἱ Α 1 - Α 5 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Α 1 (Α 5α) – Ἄνω τμήμα μετώπου ἐρυθρόμορφου πήλινου ἀνθεμωτοῦ ἠγεμόνα καλυπτῆρα κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 12, 123. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,126 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,108 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,053 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς πορώδης, μὲ γκριζα λίθινα ἐγκλείσματα μήκ. ἕως 0,005 μ., ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο (2.5 Y 8/3 pale yellow). Δ μετώπου ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω: ἐνδεκάφυλλο ἀνθέμιο, ἀπολεπισμένες οἱ ἀπολήξεις τῶν ἀνώτερων φύλλων του. Στὸν πυρήνα τοῦ ἀνθεμίου ἓνα ἄλλο μικρότερο δωδεκάφυλλο ἀνθέμιο μὲ μικρὰ ροπαλόσχημα/ριπιδιόσχημα φύλλα ποὺ ἐκφύονται ἀπὸ ἓναν ὀλόβαφο μελανὸ ρομβοειδῆ πυρήνα. Τὸ μικρότερο αὐτὸ ἀνθέμιο περιβάλλεται ἀπὸ ὀλόβαφο, διαβρωμένον χρώματος, ἡμικύκλιο.

Τὰ φύλλα τῶν δύο ἀνθεμίων εἶναι ἀφημένα στὸ χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος, δηλαδή εἶναι λευκοκίτρινα. Πίσω ὄψη: Στὸ κάτω του τμήμα σώζεται ἡ ἐπάλειψη τοῦ λευκοκίτρινου ἐπιχρίσματος. Πλάγιες ὄψεις καὶ ἄνω ὄψη ὀλόβαφες ἐρυθρομέλανες/μῶβ (10 R 4/2 weak red).

Α 2 (Α 5β) – Ἄνω τμήμα μετώπου ἐρυθρόμορφου πήλινου ἀνθεμωτοῦ ἠγεμόνα καλυπτῆρα κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 12, 123. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,142 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,103 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,077 μ. Σώζεται σὲ ἀρκετὰ καλὴ κατάσταση ἐκτὸς ἀπὸ μικρὲς ἀποκρούσεις στὶς πλευρὲς του. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο (2.5 Y 8/2 pale yellow). Ἡ βαφὴ τῆς μετωπικῆς πλευρᾶς εἶναι τελείως φθαρμένη.

706. KNELL, *Tauropolos*, σ. 41 σημ. 13, 14.

707. H. BANKEL, *Der spätarchaische Tempel der Aphaia auf Aegina*, Berlin-New York 1993, σ. 150 σημ. 412.

Δ μετώπου από πάνω προς τα κάτω: ένδεκάφυλλο άνθემιο, άπολεπισμένες οί άπολήξεις τεσσάρων φύλλων τής άριστερης προς τόν θεατή πλευράς. Στόν πυρήνα του άνθемίου ένα άλλο μικρότερο δωδεκάφυλλο άνθემιο με μικρά ροπαλόσχημα φύλλα που έκφύονται από έναν ολόβαφο λογγόσχημο πυρήνα. Τό μικρότερο αυτό άνθემιο περιβάλλεται από ολόβαφο ήμικύκλιο. Από κάτω: Σώζονται οί άνω έλικοειδείς άπολήξεις δύο κεντρικών βλαστών, οί όποιοι προφανώς έκφύονταν άρχικά από μία μη σωζόμενη σήμερα άκανθα και φαίνεται νά στηρίζουν τό άνθემιο. Τά κύρια διακοσμητικά θέματα (φύλλα τών δύο άνθεμιών και οί έλικες τών βλαστών) είναι άφημένα στο χρώμα του έπιχρίσματος, δηλαδή είναι λευκοκίτρινα. Πίσω όψη: καλυμένη με λευκοκίτρινο έπίχρισμα. Πλάγιες όψεις και άνω όψη ολόβαφες έρυθρομέλανες/μώβ (10 R 4/2 weak red).

A 3 (A 5γ) – Άνω τμήμα μετώπου έρυθρόμορφου πήλινου άνθεμωτού ήγεμόνα καλυπτήρα κορινθιακού τύπου· πίν. 13, 124. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,137 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,100 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,058 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός πορώδης, με μικρά μελανά λίθινα έγκλείσματα, κιτρινωπός έως άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: τό ίδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο (10 YR 8/2 very pale brown). Δ μετώπου έχει διαβρωθεί τελείως, σώζεται μόνο τμήμα του έπιχρίσματος στο κέντρο του, όπου τά ίχνη δύο φύλλων του άνθемίου. Πίσω όψη: στα κάτω δύο τρίτα του άντικειμένου σώζεται ή επάλειψη του λευκοκίτρινου έπιχρί-

σματος. Πλάγιες όψεις και άνω όψη ολόβαφες έρυθρομέλανες (10 R 4/3 weak red).

A 4 (A 5δ) – Τμήμα μετώπου έρυθρόμορφου πήλινου άνθεμωτού ήγεμόνα καλυπτήρα κορινθιακού τύπου· πίν. 13, 124. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,088 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,102 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,050 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός πορώδης, με μικρά μελανά λίθινα έγκλείσματα μήκους έως 0,005 μ., κιτρινωπός έως άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: τό ίδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο (2.5 Y 8/3 pale yellow). Δ μετώπου τελείως φθαρμένη. Πίσω όψη: σώζεται σε καλή κατάσταση ή επάλειψη του λευκοκίτρινου έπιχρίσματος. Πλάγιες όψεις ολόβαφες έρυθρομέλανες/μώβ (10 R 4/2 weak red).

A 5 (A 5ε) – Άνω τμήμα μετώπου έρυθρόμορφου πήλινου άνθεμωτού ήγεμόνα καλυπτήρα κορινθιακού τύπου· πίν. 14, 124. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,086 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,104 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,035 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός πορώδης, με πολλά μικρά μελανόφαια (2.5 Y 4/1 dark gray) και ελάχιστα πορτοκαλόχρωμα λίθινα έγκλείσματα μήκους έως 0,004 μ., άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: τό ίδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο (2.5 Y 8/2 pale yellow). Δ μετώπου: σώζονται οί άνω κυκλικές άπολήξεις τών άνωτερων επτά φύλλων του έξωτερικού μεγάλου άνθемίου, τά όποία, αν κρίνουμε από τά σωζόμενα τμήματα, είναι άφημένα στο χρώμα του έπιχρίσματος. Πίσω όψη: σποραδικά ίχνη λευκοκίτρινου έπιχρίσματος. Πλάγιες όψεις και άνω όψη ολόβαφες έρυθρομέλανες (10 R 4/2 weak red).

β. Ήγεμόνες στρωτήρες (A 6 - A 10)

Οί A 6 - A 8 βρέθηκαν στις 19.8.1957 στην τομή βορείως του ναού. Οί A 9 - A 10 βρέθηκαν στις 24.11.1957 «έπί του πρώτου έξ ανατολών όγκολίθου παρά την νότιαν πλευράν του ναού».

A 6 (A 1) – Θραύσμα του πρόσθιου άκρου (μετώπου) έρυθρόμορφου πήλινου ήγεμόνα στρωτήρα κορινθιακού τύπου· πίν. 15, 126.

– Ύψ. 0,067 μ. μήκ. μέγ. σωζ. 0,155 μ. βάθ. μέγ. σωζ. 0,089 μ. Π: Πυ: πορώδης, άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Περι-

έχει λίγες γκριζες και λευκές άσβεστολιθικές προσμείξεις μήκους έως 0,004 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο (5 Y 8/2 pale yellow). Δ ὄψης: διπλὸς πλοχμὸς. Αποτελεῖται ἐναλλάξ ἀπὸ μελανές (10 YR 3/2 very dark grayish brown) καὶ κόκκινες (10 R 4/2 weak red) σιγμοειδεῖς ταινίες, ἢ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες πλαισιώνεται ἀπὸ λεπτότερες σιγμοειδεῖς ταινίες στὸ λευκοκίτρινο χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος, ἐνῶ στὸ κέντρο τοὺς περικλείουν μικρὸ ὀλόβαφο δίσκο μελανοῦ χρώματος διαμ. 0,014 μ. Σῶζονται τέσσερις παχιές ταινίες στὸ ἄνω μισὸ καὶ πέντε στὸ κάτω καὶ συνολικὰ ἑννιά μελανοὶ δίσκοι. Κατὰ τὸν ὀριζόντιο κεντρικὸ ἄξονα τοῦ μετώπου ὁ διπλὸς πλοχμὸς χωρίζεται στὴ μέση ἀπὸ σειρά λογχοειδῶν φύλλων (σῶζονται τέσσερα ὀλόκληρα), μὲ ἐπιμήκη κεντρικὴ νεύρωση καὶ κατεύθυνση πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὰ λογχοειδῆ αὐτὰ φύλλα εἶναι ἀφημένα στὸ χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος. Στὴν ἄνω καὶ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ θραύσματος κατὰ τὴν παρυφὴ ὑπάρχει ἐρυθρὴ ταινία πλ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. στὴν ἄνω ἐπιφάνεια καὶ 0,038 στὴν κάτω. Ἡ ἐρυθρὴ ταινία τῆς κάτω ἐπιφάνειας πλάτους 0,038 μ. χωρίζεται εὐκρινῶς ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη κάτω ἐπιφάνεια μέσῳ ἔντονης ἐγχάρακτης εὐθείας γραμμῆς καὶ προφανῶς προεξείχε τοῦ ὑποκείμενου γείσου. Σὲ ἐπιφάνεια πλάτους 0,026 μ. ἀκόμη σῶζονται ἴχνη κόκκινης βαφῆς, ἐνῶ στὴ συνέχεια ὑπάρχει μόνον τὸ λευκοκίτρινο ἐπίχρισμα.

A 7 (Λ 11) – Ἀριστερὸ γωνιακὸ θραῦσμα τοῦ πρόσθιου ἄκρου (μετώπου) ἐρυθρόμορφου πῆλινου ἠγεμόνα στρωτήρα κορινθιακοῦ τύπου μὲ σωζόμενη προεξοχή στὸ πίσω του τμήμα ὕψ. 0,011 μ. πίν. 16, 125. – Ὑψ. 0,066 μ. μήκ. μέγ. σωζ. 0,090 μ. βάθ. μέγ. σωζ. 0,107 μ. Π: Πν: πορώδης, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/3 very pale brown). Περιέχει πολλὰ γκριζὰ καὶ ἐρυθρωπὰ πετραδάκια μήκους ἕως 0,004 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: παχὺ λευκοπράσινο (5 Y 8/2 pale yellow). Δ ὄψης: διπλὸς πλοχμὸς. Αποτελεῖται ἐναλλάξ ἀπὸ φαιομέλανες (7.5 YR 3/1 very dark gray) καὶ ἀνοικτὲς κόκκινες (2.5 YR 4/2 weak red) σιγμοειδεῖς ταινίες, ἢ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες πλαισιώνεται ἀπὸ λεπτότερες

σιγμοειδεῖς ταινίες στὸ χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος ποὺ ἔχει πάρει τώρα πορτοκαλόχρωμη (7.5 YR 7/8 reddish yellow) ἀπόχρωση, ἐνῶ στὸ κέντρο τοὺς περικλείουν μικρὸ ὀλόβαφο δίσκο φαιομέλανου χρώματος διαμ. 0,014 μ. Σῶζονται τρεῖς παχιές ταινίες στὸ ἄνω μισὸ καὶ δύο στὸ κάτω καὶ συνολικὰ ἕξι φαιομέλανοι δίσκοι. Κατὰ τὸν ὀριζόντιο κεντρικὸ ἄξονα τοῦ μετώπου ὁ διπλὸς πλοχμὸς χωρίζεται στὴ μέση ἀπὸ σειρά λογχοειδῶν φύλλων (σῶζονται τρία), μὲ ἐπιμήκη κεντρικὴ νεύρωση καὶ κατεύθυνση πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὰ λογχοειδῆ αὐτὰ φύλλα εἶναι ἀφημένα στὸ χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος. Στὴν ἄνω καὶ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ θραύσματος κατὰ τὴν παρυφὴ ὑπάρχει ἀνοικτέρυθρη ταινία πλ. 0,023 μ. στὴν ἄνω ἐπιφάνεια καὶ 0,038 στὴν κάτω. Ἡ ἀνοικτέρυθρη αὐτὴ ταινία πλάτους 0,035 μ. χωρίζεται εὐκρινῶς ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη κάτω ἐπιφάνεια μέσῳ ἔντονης ἐγχάρακτης εὐθείας γραμμῆς καὶ προφανῶς προεξείχε τοῦ ὑποκείμενου γείσου. Σὲ ἐπιφάνεια πλάτους μεγ. 0,011 μ. ἀκόμη σῶζονται ἴχνη κόκκινης (2.5 YR 5/6 red) βαφῆς, ἐνῶ στὴ συνέχεια ὑπάρχει μόνον τὸ λευκοκίτρινο ἐπίχρισμα. Σὲ ἀπόσταση 0,046 μ. ἀπὸ τὴ γωνιακὴ παρυφὴ, 0,071 ἀπὸ τὴν παρυφὴ τοῦ μετώπου καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν προεξοχή τῆς ἄνω ἐπιφάνειας σῶζεται ὀπὴ ἤλου μὲ τετράπλευρη κεφαλὴ (περ. 0,015 × 0,015 μ.), στέλεχος στρογγυλῆς τομῆς διαμ. περ. 0,008 μ. καὶ σωζ. μήκ. 0,057 μ. Πρόκειται γιὰ τὴν ὀπὴ ἤλου προσήλωσης, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ ἦταν σιδερένιος καὶ ἔφερε μολυβδοχόηση.

A 8 (Λ 4) – Θραῦσμα τοῦ πρόσθιου ἄκρου (μετώπου) ἐρυθρόμορφου πῆλινου ἠγεμόνα στρωτήρα κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 17, 126. – Ὑψ. 0,065 μ. μήκ. μέγ. σωζ. 0,080 μ. βάθ. μέγ. σωζ. 0,085 μ. Π: Πν: πορώδης, κιτρινωπὸς (2.5 Y 7/3 pale yellow). Περιέχει πολλὰ γκριζὰ πετραδάκια μήκους ἕως 0,004 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο (5 Y 8/3 pale yellow). Δ ὄψης: διπλὸς πλοχμὸς. Αποτελεῖται ἐναλλάξ ἀπὸ φαιοκάστανες (10 YR 5/2 grayish brown) καὶ φαιοκόκκινες (2.5 YR 4/1 dark reddish gray) σιγμοειδεῖς ταινίες, ἢ καθεμιὰ ἀπὸ τὶς

όποιες πλαισιώνεται από λεπτότερες σιγμοειδείς ταινίες λευκοκίτρινου χρώματος, ενώ στο κέντρο τους περικλείουν μικρό ολόβαφο δίσκο φαιοκάστανου χρώματος διαμ. 0,014 μ. Σώζονται δύο παχιές ταινίες στο άνω μισό και τρεις στο κάτω και συνολικά έξι έρυθροι δίσκοι. Κατά τον οριζόντιο κεντρικό άξονα του μετώπου ο διπλός πλοχμός χωρίζεται στη μέση από σειρά λογχοειδών φύλλων (σώζονται τρία), με έπιμήκη κεντρική νεύρωση και κατεύθυνση προς τα δεξιά. Τα λογχοειδή αυτά φύλλα είναι άφημένα στο χρώμα του έπιχρίσματος. Στην άνω και κάτω επιφάνεια του θραύσματος κατά την παρυφή υπάρχει φαιοκόκκινη ταινία πλ. 0,024 μ. στην άνω επιφάνεια και 0,037 στην κάτω. Ή φαιοκόκκινη αυτή ταινία πλάτους 0,037 μ. χωρίζεται εύκρινως από την υπόλοιπη κάτω επιφάνεια μέσω έντονης έγχάρκτης ευθείας γραμμής και προφανώς προεξείχε του υποκείμενου (γείσου;). Σε επιφάνεια πλάτους μεγ. 0,022 μ. άκρη σώζονται ίχνη κόκκινης (10 R 4/6 red) βαφής, ενώ στη συνέχεια υπάρχει μόνο το λευκοκίτρινο έπιχρίσμα. Στη δεξιά πλευρά του θραύσματος, σε απόσταση 0,021 μ. από την παρυφή του μετώπου, σώζεται όρθογώνιος τόρμος ύψ. 0,032 μ., βάθ. 0,007 μ. και σωζ. μήκ. 0,070 μ.

A 9 (Σακούλα: «24.11.57. Ήπι του πρώτου έξ ανατολών όγκολίθου έπι την παρά την νοτιάν πλευράν του ναού τοίχου», άρ. 4) – Άριστερό γωνιακό θραύσμα του πρόσθιου άκρου (μετώπου) έρυθρόμορφου πήλινου ήγεμόνα στρωτήρα κορινθιακού τύπου με σωζόμενο τμήμα προεξοχής στο πίσω του τμήμα ύψ. μέγ. σωζ. 0,003 μ. πίν. 17, 126. – Ήψ. 0,065 μ. μήκ. μέγ. σωζ. 0,075 μ. βάθ. μέγ. σωζ. 0,095 μ. Π: Πυ: πορώδης, άνοικτός έρυθροκάστανος (5 YR 6/3 light reddish brown). Περιέχει πολλά γκριζα πετραδάκια μήκους έως 0,004 μ. Ε: το ίδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο (5 Y 8/3 pale yellow). Δ όψης: διπλός πλοχμός. Αποτελείται έναλλάξ από φαιομέλανες (10 YR 4/2 dark grayish brown) και φαιοκόκκινες (2.5 YR 3/1 dark reddish gray) σιγμοειδείς ταινίες, ή καθεμιά από τις όποιες πλαισιώνεται από λεπτότερες σιγμο-

ειδείς ταινίες λευκοκίτρινου χρώματος, ενώ στο κέντρο τους περικλείουν μικρό ολόβαφο δίσκο φαιοκόκκινου χρώματος διαμ. 0,014 μ. Σώζονται τρεις παχιές ταινίες στο άνω μισό και δύο στο κάτω και συνολικά έξι φαιοκόκκινοι δίσκοι. Κατά τον οριζόντιο κεντρικό άξονα του μετώπου ο διπλός πλοχμός χωρίζεται στη μέση από σειρά λογχοειδών φύλλων (σώζονται τέσσερα), με έπιμήκη κεντρική νεύρωση και κατεύθυνση προς τα δεξιά. Τα λογχοειδή αυτά φύλλα είναι άφημένα στο χρώμα του έπιχρίσματος. Στην άνω και κάτω επιφάνεια του θραύσματος κατά την παρυφή υπάρχει φαιοκόκκινη ταινία πλ. 0,028 μ. στην άνω επιφάνεια και 0,039 στην κάτω. Ή φαιοκόκκινη αυτή ταινία τόσο στην άνω όσο και στην κάτω επιφάνεια χωρίζεται εύκρινως από την υπόλοιπη επιφάνεια μέσω έντονης έγχάρκτης ευθείας γραμμής. Στην άριστερή πλευρά του θραύσματος, σε απόσταση 0,021 μ. από την παρυφή του μετώπου, σώζεται όρθογώνιος τόρμος ύψ. 0,025 μ., βάθ. 0,010 μ. και σωζ. μήκ. 0,070 μ.

A 10 (Σακούλα: «24.11.57. Ήπι του πρώτου έξ ανατολών όγκολίθου έπι την παρά την νοτιάν πλευράν του ναού τοίχου», άρ. 1) – Θραύσμα του πρόσθιου άκρου έρυθρόμορφου πήλινου ήγεμόνα στρωτήρα κορινθιακού τύπου πίν. 18, 127. – Ήψ. μέγ. σωζ. 0,065 μ. μήκ. μέγ. σωζ. 0,180 μ. βάθ. μέγ. σωζ. 0,179 μ. Π: Πυ: πορώδης, άνοικτοκάστανος (10 YR 7/3 very pale brown). Περιέχει έλάχιστη ποσότητα άσημέλιας μίκας και πολλά μελανόφαια (2.5 Y 4/1 dark gray) πετραδάκια μήκ. 0,003-0,006 μ. Ε: το ίδιο. ΕΠ: λευκοπράσινο (5 Y 8/3 pale yellow). Δ όψης: διπλός πλοχμός με φαιοκόκκινες (10 R 3-4/1 dark reddish gray) και μελανές ταινίες. Κατά τον οριζόντιο κεντρικό του άξονα λογχοειδή φύλλα με έπιμήκη κεντρική νεύρωση προς τα δεξιά. Στην άνω και στην κάτω επιφάνεια κατά την παρυφή υπάρχει έρυθρομέλανη ταινία πλ. 0,029 μ. (άνω) και 0,030 μ. (κάτω). Ή έρυθρομέλανη αυτή ταινία τόσο στην άνω όσο και στην κάτω επιφάνεια χωρίζεται εύκρινως από την υπόλοιπη επιφάνεια μέσω έντονης έγχάρκτης ευθείας γραμμής.

γ. Κορυφαίοι καλυπτήρες (A 11 - A 13)

Οί A 11 - A 13 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού.

A 11 (Λ 8) - Άνω τμήμα μετώπου έρυθρόμορφου πήλινου άνθεμωτού κορυφαίου καλυπτήρα άμφίγραφου κορινθιακού τύπου· πίν. 19, 127. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,152 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,149 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,064 μ. Λείπει τὸ ἄνω τμήμα τῆς ἐπίστεψης τοῦ κεράμου. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς πορώδης, με πολλὰ μελανόφαια πετραδάκια μήκ. 0,004 μ., ροδόχρωμος (7.5 YR 8/3 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοπράσινο (5 Y 8/2 pale yellow). Β: σώζονται μόνο πολὺ ἀμυδρὰ ἴχνη της. Δ μετώπου ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω: ἐνδεκάφυλλο ἀνθέμιο. Στὸν πυρήνα τοῦ ἀνθεμίου ἓνα ἄλλο μικρότερο ἀνθέμιο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο διακρίνεται 11 ἢ 12 μικρὰ ροπαλόσχημα φύλλα ποὺ ἐκφύονται ἀπὸ ἓναν ὀλόβαφο μελανὸ (5 Y 3/2 dark olive gray) λογχόσχημο πυρήνα. Τὸ μικρότερο αὐτὸ ἀνθέμιο περιβάλλεται ἀπὸ ὀλόβαφο ἡμικύκλιο. Ἀπὸ κάτω: σώζονται οἱ ἄνω ἑλικοειδεῖς ἀπολήξεις δύο κεντρικῶν βλαστῶν οἱ ὁποῖοι προφανῶς ἐκφύονταν ἀρχικὰ ἀπὸ μία μὴ σωζόμενη σήμερα ἄκανθα καὶ φαίνεται νὰ στηρίζουν τὸ ἀνθέμιο. Τὰ κύρια διακοσμητικὰ θέματα (φύλλα τῶν δύο ἀνθεμίων καὶ οἱ ἑλικες τῶν βλαστῶν) εἶναι ἀφημένα στὸ χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος, δηλαδή εἶναι λευκοπράσινα. Πίσω ὄψη: ἴδια σύνθεση. Πλάγιες ὄψεις ὀλόβαφες φαιοκόκκινες ἕως ἀνοικτέρυθρες (2.5 YR 4/2 weak red).

A 12 (Λ 2α) - Άνω τμήμα μετώπου έρυθρόμορφου πήλινου άνθεμωτού κορυφαίου καλυπτήρα άμφίγραφου κορινθιακού τύπου· πίν. 19, 128. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,204 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,143 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς πορώδης με μικρὰ καστανέρυθρα λίθινα ἐγκλείσματα καὶ ἀσβεστολιθικὲς

προσμεῖξεις μήκ. περ. 0,004 μ., πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοπράσινο (5 Y 8/3 pale yellow). Β: σώζονται μόνο πολὺ ἀμυδρὰ ἴχνη της. Δ μετώπου ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω: Δ μετώπου ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω: ἐνδεκάφυλλο ἀνθέμιο. Στὸν πυρήνα τοῦ ἀνθεμίου ἓνα ἄλλο μικρότερο ἀνθέμιο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο διακρίνεται 11 ἢ 12 μικρὰ ροπαλόσχημα φύλλα ποὺ ἐκφύονται ἀπὸ ἓναν ὀλόβαφο μελανὸ (5 Y 3/2 dark olive gray) λογχόσχημο πυρήνα. Τὸ μικρότερο αὐτὸ ἀνθέμιο περιβάλλεται ἀπὸ ὀλόβαφο σκουρο ἔρυθρὸ (10 R 4/1 dark reddish gray) ἡμικύκλιο. Ἀπὸ κάτω: σώζονται οἱ ἄνω ἑλικοειδεῖς ἀπολήξεις δύο κεντρικῶν βλαστῶν οἱ ὁποῖοι προφανῶς ἐκφύονταν ἀρχικὰ ἀπὸ μία μὴ σωζόμενη σήμερα ἄκανθα καὶ φαίνεται νὰ στηρίζουν τὸ ἀνθέμιο. Τὰ κύρια διακοσμητικὰ θέματα (φύλλα τῶν δύο ἀνθεμίων καὶ οἱ ἑλικες τῶν βλαστῶν) εἶναι ἀφημένα στὸ χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος, δηλαδή εἶναι λευκοπράσινα. Πίσω ὄψη: ἴδια σύνθεση. Πλάγιες ὄψεις ὀλόβαφες ἐρυθρομέλανες (10 R 4/1 dark reddish gray).

A 13 (Λ 2β) - Θραύσμα μετώπου έρυθρόμορφου πήλινου άνθεμωτού κορυφαίου καλυπτήρα άμφίγραφου κορινθιακού τύπου· πίν. 20, 128 - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,116 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,133 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,062 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς πορώδης, με πολλὰ φαιὰ λίθινα ἐγκλείσματα μήκ. περ. 0,004 μ., ἀνοικτοκάστανος (10 YR 8/3 very pale brown). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο (5 Y 8/3 pale yellow). Β: ἐρυθρομέλανη (2.5 YR 3/2 dusky red), δὲν ἔχει διατηρηθεῖ, παρὰ μόνο σὲ κάποια σημεῖα τῶν πλάγιων ὄψεων.

δ. Ἐπαέτιδα σίμη (A 14)

Ὁ A 14 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

A 14 (Λ 10) - Κάτω θραύσμα κυματίου έρυθρόμορφης κοιλόκυρτης επαέτιδος σίμης· πίν.

20, 27, 129 - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,148 μ. μήκ. μέγ. σωζ. 0,158 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,075 μ. Τὸ σω-

ζόμενο μέτωπο σε κατατομή είναι επίπεδο αν και όχι τελείως κάθετο κάτω και στη μέση περίπου, δηλαδή σε ύψος 0,090 μ. από τη βάση του, ελαφρά κοίλο. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημνίας μίκας. Αναμεμιγμένος με αρκετά μεγάλα καστανέρυθρα (5 YR 6/4 light reddish brown) πήλινα έγκλείσματα μήκ. περ. 0,005 μ., τα όποια έχουν προκαλέσει πολλά σκασίματα. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: κίτρινο (10 YR 8/3 very pale brown). Δ ὄψης: Σώζεται ένας ανοικτός κάλυκας λωτού με τρία σέπαλα. Στα διάκενα τὸ ἄνθος τοῦ λωτοῦ. Ἀριστερὰ σώζονται ὑπολείμματα τεσσάρων φύλλων ἀπὸ ἀρχικά ἐννεάφυλλο ἀνθέμιο ἐγγεγραμμένο μέσα σὲ ἡμικύκλιο. Πάνω ἀπὸ τὸν λωτὸ σώ-

ζονται δύο ὀλόβαφοι δίσκοι ἐγγεγραμμένοι μέσα σὲ ὀριζόντια διατεταγμένα ἐπιμήκη ἡμικύκλια. Ἀπὸ πάνω: τὸ κάτω τμήμα τοῦ πυρήνα ἄλλου ἀνθεμίου. Τὰ κυρίως φυτικά θέματα, τὰ σέπαλα τοῦ λωτοῦ, τὰ φύλλα τῶν ἀνθεμίων καὶ τὰ ἡμικύκλια ἔχουν τὸ χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος, δηλαδή κίτρινο, ἐνῶ τὸ βάθος εἶναι μελανόφαιο (10 YR 4/1 dark gray), πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ τεχνικὴ ποὺ χρησιμοποιήθηκε εἶναι ὁ ἐρυθρόμορφος ρυθμός. Ἐξάιρεση ἀποτελοῦν τὸ κέντρο τοῦ πυρήνα τοῦ πάνω ἀνθεμίου καὶ ὁ κάλυκας τοῦ ἄνθους τοῦ λωτοῦ, ποὺ ἔχουν χρῶμα κόκκινο (10 R 4/4 weak red). Μὲ κόκκινο χρῶμα εἶναι βαμμένη ἐπίσης ἡ παρυφὴ τῆς κάτω ἐπιφάνειας τοῦ θραύσματος.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 7 ΩΡΙΜΗ ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Οἱ κεραμίδες τῆς στέγης

Κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου (A 15)

Κορυφαῖος καλυπτήρας (A 15)

Ὁ A 15 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

A 15 (Σακκούλα: «Λούτσα. Ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ», ἀρ. 5) – Ἄνω τμήμα μετώπου ἐρυθρόμορφου πήλινου ἀνθεμωτοῦ κορυφαίου καλυπτήρα ἀμφίγραφου κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 21, 129. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,197 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,123 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,072 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς πορώδης, μὲ μικρὰ μελανὰ καὶ ἐρυθρὰ λίθινα ἐγκλείσματα μήκ. ἕως 0,004 μ., κιτρινωπὸς (10 YR 8/3 very pale brown). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοπράσινο (2.5 Y 8/3 pale yellow). Β: σώζονται μόνον πολὺ ἀμυδρὰ ἴχνη της. Τὸ χρῶμα δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ. Δ μετώπου ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω: ἀπὸ τὸ δεκατριάφυλλο ἀνθέμιο λείπουν οἱ ἄνω κυ-

κλικές ἀπολήξεις τριῶν ἀνώτερων φύλλων του. Προεξέχει τὸ κεντρικὸ φύλλο τοῦ ἀνθεμίου. Στὸν πυρήνα τοῦ ἀνθεμίου τέσσερα ὁμόκεντρα λογοειδή κοσμήματα. Ἀπὸ κάτω: σώζονται ἀνωτὰ διατεταγμένες οἱ ἄνω ἐλικοειδεῖς ἀπολήξεις δύο κεντρικῶν βλαστῶν οἱ ὁποῖοι προφανῶς ἐκφύονταν ἀρχικά ἀπὸ μία μὴ σωζόμενη σήμερα ἄκανθα καὶ φαίνεται νὰ στηρίζουν τὸ ἀνθέμιο. Τὰ κύρια διακοσμητικὰ θέματα (φύλλα τῶν δύο ἀνθεμίων καὶ οἱ ἐλικες τῶν βλαστῶν) εἶναι ἀφημένα στὸ χρῶμα τοῦ ἐπιχρίσματος, δηλαδή εἶναι λευκοπράσινα. Πίσω ὄψη: σώζεται σὲ καλὴ κατάσταση ἡ ἐπάλειψη τοῦ λευκοπράσινου ἐπιχρίσματος.

Αρχιτεκτονικά εύρηματα που δὲν μπορούν νὰ χρονολογηθοῦν με ἀκρίβεια

Οἱ κεραμίδες τῆς στέγης

Κεραμίδες κορινθιακοῦ τύπου (A 16 - A 21)

Θραύσματα καλυπτῆρων καὶ στρωτήρων (A 16 - A 21)

Οἱ A 17 καὶ A 19 βρέθηκαν στὶς 19.8.1957 στὴν ἐπίχωση βορείως τοῦ ναοῦ. Οἱ A 20 - A 21 βρέθηκαν στὶς 24.11.1957 «ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐξ ἀνατολῶν ὄγκο-λίθου τοῦ παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τοίχου». Οἱ A 18 καὶ A 16 προέρχονται ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

A 16 (Σακκούλα: «Λούτσα. Ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ», ἀρ. 6) – Θραῦσμα τοῦ ἄνω ἄκρου πήλινου καλυπτῆρα κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 22. – Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς πρασινωπὸς (5 Y 6/3 pale olive). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ πολλὲς λευκὲς ἀσβεστολιθικὲς προσμειξίεις μῆκ. 0,005 μ. E: τὸ ἴδιο. EΠ: λευκοπράσινο (5 Y 8/3 pale yellow).

A 17 (Λ 6) – Θραῦσμα ἄκρου στρωτήρα κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 22. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,062 μ. μῆκ. μέγ. σωζ. 0,084 μ. βάθος μέγ. σωζ. 0,071 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 8/4 very pale brown). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ λίγες λευκὲς ἀσβεστολιθικὲς προσμειξίεις μῆκ. ἕως 0,005 μ. E: τὸ ἴδιο. EΠ: λευκοπράσινο (5 Y 7/3 pale yellow).

A 18 (Λ 7) – Θραῦσμα ἀπὸ τὸ κυρίως σῶμα στρωτήρα κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 22. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,050 μ. μῆκ. μέγ. σωζ. 0,212 μ. βάθ. μέγ. σωζ. 0,0122 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 8/2 very pale brown). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ λίγα γκρίζα πετραδάκια μῆκ. ἕως 0,004 μ. E: ροδόχρωμη (5 YR 7/3 pink). EΠ: λευκοκίτρινο (5 Y 8/3 pale yellow). B: φαιοκόκκινη (2.5 YR 3/1 dark reddish gray) στὴ μία πλατιά του ἐπιφάνεια.

A 19 (Λ 9) – Θραῦσμα ἄκρου στρωτήρα κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 22 – Ὑψ. μέγ. σωζ.

0,068 μ. μῆκ. μέγ. σωζ. 0,212 μ. βάθος μέγ. σωζ. 0,110 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς ἐρυθροκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ λίγες λευκὲς ἀσβεστολιθικὲς προσμειξίεις μῆκ. ἕως 0,003 μ. E: ἀνοικτοκάστανος. EΠ: λευκοκίτρινο (5 Y 8/2 pale yellow).

A 20 (Σακκούλα: «24.11.57. Ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐξ ἀνατολῶν ὄγκολίθου τοῦ παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τοίχου», ἀρ. 2) – Θραῦσμα ἀπὸ τὸ ἄνω τμήμα κυρίως σώματος πήλινου στρωτήρα κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 22. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,024 μ. μῆκ. μέγ. σωζ. 0,086 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,104 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ λίγα γκρίζα πετραδάκια μῆκ. περ. 0,004 μ. E: τὸ ἴδιο. EΠ: κίτρινο ἕως πορτοκαλόχρωμο (7.5 YR 6/6 reddish yellow).

A 21 (Σακκούλα: «24.11.57. Ἐπὶ τοῦ πρώτου ἐξ ἀνατολῶν ὄγκολίθου τοῦ παρὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τοίχου», ἀρ. 3). – Μικρότατο θραῦσμα ἀπὸ τὸ ἄνω τμήμα κυρίως σώματος πήλινου στρωτήρα κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 22 – Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς ἐρυθροκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ λίγες λευκὲς ἀσβεστολιθικὲς προσμειξίεις μῆκ. ἕως 0,003 μ. E: τὸ ἴδιο. EΠ: κίτρινο.

Κεραμίδες λακωνικού τύπου (A 22 - A 39)

α. Θραύσματα καλυπτήρων (A 22 - A 29, A 31)

Οί A 22 - A 29 και A 31 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού.

A 22 (Λ 12, άρ. 2) - Θραύσμα από καλυπτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 23. - Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,078 × 0,072 × 0,008 (άκρη) - 0,014 μ. (μέση). Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει πολλές λευκοκίτρινες και έρυθρες άσβεστολιθικές προσμειξεις μήκ. 0,002-0,003 μ. Ε: τὸ ἴδιο. Στὴν κάτω πλευρὰ φαίνεται νὰ ἔχει χαραχθεῖ τὸ γράμμα F (ὑψ. γράμματος περ. 0,021 μ.). Ἐπίσης δίγαμμα τὸ ὁποῖο δείχνει νὰ ἔχει προσαρτηθεῖ σὲ Π (ὑψ. γράμματος 0,019 μ.) φέρει ἢ ἴδια κεραμίδα στὴν πάνω της πλευρὰ, καθὼς καὶ ἓνα μικρότερο E (ὑψ. γράμματος 0,011 μ.) ἀπὸ πάνω του.

A 23 (Λ 12, άρ. 3) - Θραύσμα ἀπὸ καλυπτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 23. - Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,054 × 0,053 × 0,015 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει πολλές λευκοκίτρινες καὶ ἐρυθρές άσβεστολιθικές προσμειξεις μήκ. 0,002-0,003 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

A 24 (Λ 12, άρ. 4) - Θραύσμα ἀπὸ καλυπτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 23. - Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,067 × 0,035 × 0,014 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει πολλές λευκοκίτρινες καὶ ἐρυθρές άσβεστολιθικές προσμειξεις μήκ. 0,002-0,003 μ. Ε: τὸ ἴδιο. Ἡ ἄνω πλευρὰ φέρει δυσερμηνευτο χάραγμα ὑψ. σωζ. 0,020 μ.

A 25 (Λ 12, άρ. 5) - Θραύσμα ἀπὸ καλυπτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 23. - Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,078 × 0,057 × 0,013 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish

yellow). Περιέχει πολλές λευκοκίτρινες καὶ ἐρυθρές άσβεστολιθικές προσμειξεις μήκ. 0,002-0,003 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

A 26 (Λ 12, άρ. 6) - Θραύσμα ἀπὸ καλυπτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 23. - Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,055 × 0,051 × 0,014 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει πολλές λευκοκίτρινες καὶ ἐρυθρές άσβεστολιθικές προσμειξεις μήκ. 0,002-0,003 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

A 27 (Λ 12, άρ. 8) - Θραύσμα ἀπὸ καλυπτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 23. - Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,053 × 0,032 × 0,014 (άκρη) - 0,011 μ. (μέση). Π: Πν: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. Β: φαιομέλανη (5 YR 3/1 very dark gray).

A 28 (Λ 12, άρ. 9) - Θραύσμα ἀπὸ καλυπτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 23. - Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,060 × 0,047 × 0,015 μ. Π: Πν: ανοικτοκίτρινος (2.5 Y 8/3 pale yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Β: φαιομέλανη (2.5 Y 3/2 very dark grayish brown).

A 29 (Λ 3, άρ. 2) - Θραύσμα ἀπὸ καλυπτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 23. - Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,062 × 0,025 × 0,014 μ. Π: Πν: μαλακός, ανοικτέρυθος (2.5 YR 6/8 light red). Περιέχει ἀρκετὴ ἀσημένια μίκα καὶ λευκὰ άσβεστολιθικά ἐγκλείσματα μήκ. ἔως 0,004 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

A 31 (Λ 3, άρ. 3) - Μικρὸ θραύσμα ἀπὸ καλυπτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 23. - Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,044 × 0,022 × 0,016 μ. Π: Πν: μαλακός, ανοικτέρυθος (2.5 YR 6/8 light red). Περιέχει ἀρκετὴ ἀσημένια μίκα καὶ λευκὰ άσβεστολιθικά ἐγκλείσματα μήκ. ἔως 0,004 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

β. Θραύσματα στρωτήρων (A 30, A 32 - A 39)

Οί A 30, A 32 - A 38 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού. Ὁ A 39 βρέθηκε στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ.

A 30 (Λ 3, άρ. 1) - Θραύσμα ἀπὸ στρωτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 24. - Διαστάσεις μέγ. σωζ.

0,082 × 0,076 × 0,016 μ. (μέση). Π: Πν: μαλακός, ανοικτέρυθος (2.5 YR 6/8 light red). Περι-

έχει αρκετή άσημνια μίκα και λευκά άσβεστολιθικά έγκλεισματα μήκ. έως 0,004 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

A 32 (Λ 12, άρ. 1) – Θραύσμα από στρωτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 24. – Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,060 × 0,041 × 0,017 (άκρη) έως 0,011 μ. (μέση). Π: Πυ: σκληρός, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. Β: φαιομέλανη (5 YR 3/1 very dark gray).

A 33 (Λ 12, άρ. 7) – Θραύσμα από στρωτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 24. – Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,062 × 0,043 × 0,015 - 0,016. Π: Πυ: σκληρός, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. Β: φαιομέλανη (5 YR 3/1 very dark gray).

A 34 (Λ 3, άρ. 4) – Θραύσμα από στρωτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 24. – Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,059 × 0,058 × 0,016. Π: Πυ: σκληρός, περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημνιας μίκα, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.

A 35 (Λ 3, άρ. 5) – Θραύσμα από στρωτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 24. – Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,050 × 0,064 × 0,013. Π: Πυ: σκληρός, περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημνιας μίκα, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.

A 36 (Λ 3, άρ. 6) – Θραύσμα από στρωτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 24. – Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,059 × 0,058 × 0,016. Π: Πυ: σκληρός, περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημνιας μίκα, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.

A 37 (Λ 3, άρ. 7) – Θραύσμα από στρωτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 24. – Διαστ. μέγ. σωζ. 0,032 × 0,037 × 0,019. Π: Πυ: σκληρός, περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημνιας μίκα, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.

A 38 (Λ 3, άρ. 8) – Θραύσμα από στρωτήρα λακωνικού τύπου· πίν. 24. – Διαστ. μέγ. σωζ. 0,058 × 0,022 × 0,019. Π: Πυ: σκληρός, περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημνιας μίκα, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.

A 39 (Σακούλα: «24.11.57. Ὀστρακα έκ τῶν έπιχώσεων παρά τήν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ», άρ. 13) – Θραύσμα στρωτήρα λακωνικού τύπου. – Διαστάσεις μέγ. σωζ. 0,064 × 0,065 × 0,015 μ. (πάχος). Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει άρκετή ποσότητα άσημνιας μίκα. Ε: τὸ ἴδιο. Β: μελανόφαιη (5 YR 3/1 very dark gray).

Θραύσματα δομικῶν μερῶν από πωρόλιθο

Κίονας

Ὁ **A 40** βρέθηκε στις έπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

A 40 (Σακούλα: «Λούτσα. Ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ, άρ. 7»). – Μικρὸ θραύσμα δωρικοῦ κίονα από πωρόλιθο· πίν. 25, 130. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,184 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,163 μ. πάχ. μέγ. σωζ.

0,062 μ. ὕψ. άκμής 0,134 μ. βάθος ραβδώσεως (βέλος) τουλάχιστον 0,009 μ. πλάτος ραβδώσεως (χορδή) τουλάχιστον 0,086 μ. Ακμή όξεία.

Τρίγλυφο

Ὁ **A 41** βρέθηκε στις έπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

A 41 (Λ 16) – Θραύσμα τριγλύφου από πωρόλιθο· πίν. 25, 130. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,098 μ. μ.

πλ. μέγ. σωζ. 0,178 μ. βάθος μέγ. σωζ. 0,144 μ. πλ. μηρῶν 0,048 μ. πλ. γλυφής 0,066 μ.

Μετόπη

Ὁ **A 42** βρέθηκε στις έπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

A 42 (Λ 15) – Θραύσμα μετόπης (;) με ταινία από πωρόλιθο· πίν. 25, 130. – Ὑψ. μέγ. σωζ.

0,101 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,052 μ. πάχ. μέγ. σωζ. (με ταινία) 0,050 μ. ὕψ. ταινίας 0,030 μ.

Τὰ ἄλλα κτίσματα τοῦ ἱεροῦ

Σύμφωνα μὲ τὰ μέχρι στιγμῆς γνωστὰ δεδομένα, πέρα ἀπὸ τὸν μεγάλο ναὸ καὶ τὸ κυκλικὸ κτίσμα στὰ νότιά του, ἀπὸ τὸ 1970 ἕως τὸ 1976 ἀνασκάφηκαν ἢ ἐρευνήθηκαν στὴν παραλία τῆς Λούτσας τμηματικὰ ἄλλα ἕξι αὐτοτελεῖ κτίσματα ἢ συμπλέγματα κτισμάτων τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἀνήκουν ἢ τουλάχιστον συσχετίζονται μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου καὶ στὸ ἐξῆς ἀναφέρονται ὡς «ἀρχιτεκτονικὰ σύνολα 1-6»:

- α) Ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο 1: Ἐπιμήκες κτήριο στὰ νότια τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος
- β) Ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο 2: Σύμπλεγμα ὀρθογωνίων κτισμάτων δυτικὰ τοῦ ἐπιμήκους κτηρίου
- γ) Ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο 3: Κτίσματα ἀνατολικὰ τοῦ ἐπιμήκους κτηρίου, σήμερα κάτω ἀπὸ τὴ θάλασσα
- δ) Ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο 4: Κτίσματα νοτίως τοῦ ἐπιμήκους κτηρίου
- ε) Ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο 5: Τὸ μικρὸ ἱερὸ στὸ νοτιότερο τμῆμα τοῦ ἱεροῦ (λεγόμενο ἡρῶ τῆς Ἰφιγένειας)
- στ) Ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο 6: Πρότυλο στὰ δυτικὰ τῶν παραπάνω κτισμάτων.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 1: ΕΠΙΜΗΚΕΣ ΚΤΗΡΙΟ (ΣΤΟΑ;)

Τὸ 1972 ὁ Λιάγκουρας δημοσίευσε ἔκθεση στὸ *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον*, ὅπου ἀνέφερε τὴν ἀποκάλυψη τμημάτων μεγάλου κτηριακοῦ συγκροτήματος μὲ τουλάχιστον ἕξι τμήματα τοίχων σὲ μία εὐθεία μήκους 47 μέτρων στὰ νότια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου (= τοῖχος I)⁷⁰⁸. Δὲν ἀναφέρθηκε ὡστόσο ἢ ἀκριβῆς ἀπόσταση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῶν καταλοίπων ἀπὸ τὸν ναὸ οὔτε γίνεται αὐτὴ κατανοητὴ ἀπὸ τὸ σχέδιο ποὺ παρατίθεται.

Παρὰ τὶς ἐλλείψεις καὶ τὶς ἀσάφειες τοῦ σκαριφήματος τοῦ Τραυλοῦ, ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ (πίν. 5) –ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τὸ ὅτι δὲν σχεδιάστηκε σὲ αὐτὸ τὸ λεγόμενο κυκλικὸ κτήριο–, τὰ στοιχεῖα ποὺ αὐτὸ περιλαμβάνει ἀρκοῦν γιὰ νὰ συναγάγουμε μιὰ σειρὰ ἀπὸ σημαντικὲς παρατηρήσεις:

(1) Ὁ Λιάγκουρας ἔφερε στὸ φῶς ἕνα στενόμακρο κτήριο ἀπὸ πωρόλιθο μήκους 47 μ. μὲ προσανατολισμὸ Β-Ν. Ἀπὸ τὸ σχέδιο τοῦ Τραυλοῦ προκύπτει, ἐπίσης, ὅτι ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸν νότιο στυλοβάτη τοῦ μεγάλου ναοῦ καὶ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ ἐπιμήκους κτηρίου πρέπει νὰ εἶναι περ. 5-6 μ.

(2) Γιὰ πρώτη φορὰ μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε, τουλάχιστον κατὰ προσέγγιση, τὶς τομῆς ποὺ ἄνοιξε ὁ Λιάγκουρας τὸ 1972 στὴν περιοχὴ νοτίως τοῦ μεγάλου ναοῦ (τάφροι IB, IΓ, IE, IΣΤ, K, I, IΘ, IZ, KA).

708. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, Λούτσα.

(3) Ο Τραυλός αναπαριστά τὸ ἐπίμηκες κτήριο μὲ ἕναν συμπαγὴ δυτικὸ τοῖχο (= τοῖχος Δ τοῦ σχεδίου τοῦ Λιάγκουρα) καὶ ἕναν ἀνατολικὸ τοῖχο (= τοῖχος 1 τοῦ Λιάγκουρα), πού φαίνεται νὰ διαθέτει πολλαπλὰ (τουλάχιστον πέντε) ἀνοίγματα μήκους τουλάχιστον πέντε μέτρων τὸ καθένα (ἂν καὶ ὄχι πάντα σὲ ἴσες ἀποστάσεις μεταξύ τους). Ἡ γενικὴ ἐντύπωση πού ἀποκομίζει κανεὶς εἶναι ὅτι τὸ ἐπίμηκες οἰκοδόμημα πού ἐντόπισε ὁ Λιάγκουρας εἶναι στοᾶ. Λεῖπουν, ὡστόσο, τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα πού θὰ ἐπέτρεπαν τὴν ἀναπαράσταση μιᾶς ἐξωτερικῆς κίονοστοιχίας στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτηρίου. Στὴ σύντομη ἀνασκαφικὴ ἐκθεση τοῦ Λιάγκουρα δὲν ἀναφέρονται οὔτε κατάλοιπα ἀπὸ κίονες οὔτε ἴχνη τῆς θεμελίωσης τῶν βάσεων τῶν κίωνων στὴν περιοχὴ τοῦ τοίχου I, ὅπως θὰ ἀνέμενε κανεὶς στὴν περίπτωση μιᾶς στοᾶς. Γιὰ περισσότερο ἀσφαλῆ συμπεράσματα θὰ πρέπει νὰ ἀναμένει, πάντως κανεὶς τὴν τελικὴ δημοσίευση τοῦ οἰκοδομήματος.

(4) Τὸ ἐπίμηκες κτήριο φαίνεται ὅτι εἶχε μιὰ εἰδικὴ σχέση μὲ τὸν μεγάλο ναό. Πέρα ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἄμεσης γειτνίασής τους, στὸ σχέδιο τοῦ Τραυλοῦ (πίν. 5) οἱ μακρὲς πλευρὲς τοῦ ἐπιμήκους κτηρίου ἐμφανίζονται νὰ βαίνουν στὸν ἴδιο ἄξονα μὲ τις στενὲς πλευρὲς τοῦ πυρήνα (ἄδυτου-σηκοῦ) τοῦ μεγάλου ναοῦ. Ἐπίσης, οἱ στενὲς πλευρὲς τοῦ ἐπιμήκους κτηρίου ἐμφανίζονται νὰ εἶναι ἀπολύτως παράλληλες πρὸς τις μακρὲς πλευρὲς τοῦ μεγάλου ναοῦ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει ἐπίσης νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ χαλικόστρωτο δάπεδο πού βρῆκε ὁ Λιάγκουρας ἀκριβῶς μπροστὰ στὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη τοῦ ἐπιμήκους κτηρίου καὶ τὸ ὁποῖο θεωρήθηκε ἀπὸ αὐτὸν ὡς πιθανὴ ἀρχαία χαλικόστρωτη ὁδός, φαίνεται, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴ φωτογραφία πού παραθέτει ὁ ἀνασκαφέας⁷⁰⁹, νὰ εἶναι τῆς ἴδιας σύστασης μὲ τὸ χαλικόστρωτο δάπεδο τοῦ μεγάλου ναοῦ (πίν. 119).

(5) Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Τραυλοῦ, τὸ νότιο τμῆμα τοῦ ἐπιμήκους κτηρίου χωρίζεται ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο μὲ ἕναν τοῖχο (= τοῖχος Z τοῦ Λιάγκουρα) πού διαμορφώνει ἕνα ἀκραῖο νότιο δωμάτιο περ. 9 μ. βάρους καὶ 5 μ. πλάτους. Τὸ δωμάτιο αὐτὸ πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν ἐσωτερικὸ χῶρο 1 τοῦ Λιάγκουρα. Ὁ τοῖχος A τοῦ Λιάγκουρα πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ νότιο ὄριο αὐτοῦ τοῦ νότιου ἀκραίου δωματίου καὶ ταυτόχρονα νότιου ὀρίου τοῦ ἐπιμήκους οἰκοδομήματος. Εἶναι κτισμένος ἀπὸ πώρινες πλίνθους διαστάσεων 1,20 × 0,60 × 0,50 μ. καὶ στὸ ἀνατολικὸ του ἄκρο εἶχε διατηρηθεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνασκαφῆς του σὲ ὕψος 1,80 μ. Ὁ χῶρος I περιεῖχε πολλὲς πεσμένους κεραμίδες ὀροφῆς, ὑποδηλώνοντας ὅτι τουλάχιστον αὐτὸ τὸ δωμάτιο ἦταν στεγασμένο⁷¹⁰.

709. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, Λούτσα, σ. 151 σχ. 2 τάφος IB πίν. 95α.

710. Αὐτόθι, σ. 152 πίν. 97β.

Αναφορικά με τη χρονολόγηση του κτηρίου, ο Λιάγκουρας πιστεύει ότι η κατασκευή του επιμήκους κτηρίου ξεκίνησε κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια του 5ου αϊ. π.Χ. Μολονότι δεν προσδιορίζει ακριβώς αυτή τη χρονολόγηση, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η ίδρυση του επιμήκους οικοδομήματος σχετίζεται κατά κάποιο τρόπο είτε με την κατασκευή ή ανακαίνιση του μεγάλου ναού στα βόρεια του κατά το 470/460 π.Χ. είτε με την έπανοικοδόμηση ή ανακαίνισή του κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 420 π.Χ. Ο ανασκαφέας ξεχώρισε τρεις οικοδομικές φάσεις, οι οποίες καλύπτουν την περίοδο μεταξύ του 5ου και του 2ου αϊ. π.Χ.⁷¹¹ Το κτήριο, δηλαδή, ήταν σε χρήση τουλάχιστον μέχρι και τον 2ο αϊ. π.Χ.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 2: ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ ΟΡΘΟΓΩΝΙΩΝ ΠΩΡΙΝΩΝ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ (ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΑΣΣΑ)

Το 1976 η Άλεξανδρη ανακοίνωσε την αποκάλυψη κτισμάτων της κλασικής και ύστερης κλασικής εποχής στο οικόπεδο αδελφών Πασσά, σε απόσταση 40 μ. νοτίως του αρχαιολογικού χώρου του ναού της Αρτέμιδος, χωρίς ωστόσο να αναφέρεται και εδώ η γεωγραφική σχέση των κτισμάτων αυτών με τα προηγούμενα μέχρι τότε γνωστά κτίσματα που αποκαλύφθηκαν από τις ανασκαφικές εργασίες του 1972 και του 1975⁷¹². Από τα κτίσματα της ανασκαφής του 1976 μνημονεύτηκαν:

α) ένα ορθογώνιο πώρινο κτίσμα διαστάσεων 4 × 7 μ., κατασκευασμένο με τὸ ἰσόδομο σύστημα και με σωζόμενους ζητοειδείς συνδέσμους, τὸ ὁποῖο διαιρεῖται σὲ δύο χώρους παραπέμποντας σὲ διάταξη προπυλαίων. Τὸ κτίσμα παρουσιάζει δύο οικοδομικές περιόδους, ὅπου ἡ παλαιότερη χρονολογεῖται στὸν 5ο αἶ. π.Χ. Στὴ δεύτερη φάση, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀνήκει στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο, ἀνήκουν ὑποδοχὲς γιὰ τὴν ἀνάθεση ἀναθηματικῶν στηλῶν,

β) ἴχνη τροχοφόρων στοὺς πωρολίθους τῶν στενῶν πλευρῶν και τοῦ κεντρικοῦ κατωφλίου, τὰ ὁποία ὑποδηλώνουν, κατὰ τὴν Ἀλεξανδρῆ, τὴν ὑπαρξὴ ἀμαξιτῆς ὁδοῦ μετὰ τὴν περίοδο καταστροφῆς τοῦ κτίσματος⁷¹³,

γ) τμήμα πώρινου τοίχου σωζόμενου μήκους 4 μ. με κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ, νοτιοανατολικά τοῦ παραπάνω κτίσματος. Κοντὰ του βρέθηκαν σκόρπια ἀρχιτεκτονικά μέλη και ἑλάχιστα λείψανα μεταγενέστερου κτίσματος,

δ) ὀρθογώνιο πώρινο κτίσμα δυτικὰ τοῦ πρώτου, διαστάσεων 3,80 × 5,40 μ.⁷¹⁴,

ε) τμήματα τοίχων στὰ δυτικὰ τοῦ δεύτερου ὀρθογώνιου κτίσματος,

711. Αὐτόθι, σ. 152.

712. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, Λούτσα, σ. 52 πίν. 46β.

713. Αὐτόθι, σ. 52.

714. Αὐτόθι, σ. 52 κ.έ. πίν. 48α.

στ) τρίτο ὀρθογώνιο κτίσμα βορείως τῶν παραπάνω λειψάνων μὲ δύο οἰκοδομικὲς φάσεις⁷¹⁵,

ζ) διάφοροι τοῖχοι κοντὰ στὴ βόρεια μεσοτοιχία τοῦ οἰκοπέδου⁷¹⁶.

Κατὰ τὴν Ἀλεξανδρῆ, τὰ λείψανα αὐτὰ σχετίζονται μὲ τὸ ἱερό, μὲ τοὺς τοίχους ποὺ ἀποκάλυψε στὰ ἀνατολικά τὸ 1972 ὁ Λιάγκουρας (δηλαδὴ μὲ τὸ ἐπίμηκες οἰκοδόμημα ποὺ περιγράφηκε προηγουμένως), μὲ τὰ λείψανα τοῦ «πρόπυλου» ποὺ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὴν προηγούμενη χρονιά, καθὼς καὶ ἐνὸς ἱεροῦ ποὺ βρέθηκε σὲ ἀπόσταση 200 μ. νοτίως τῶν παραπάνω κτισμάτων κατὰ μῆκος τῆς παραλίας⁷¹⁷.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 3: ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ

Κατὰ τὸν Λιάγκουρα, ἤδη τὸ 1972 εἶχε ἐντοπιστεῖ οἰκοδομικὸ ὑλικὸ μέσα στὴ θάλασσα στὰ ἀνατολικά τοῦ χαλικόστρωτου δρόμου, ποὺ ἐντοπίστηκε μπροστὰ στὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη τοῦ ἐπιμήκους οἰκοδομήματος⁷¹⁸.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 4: ΚΤΙΣΜΑΤΑ ΝΟΤΙΩΣ ΤΗΣ ΣΤΟΑΣ

Νοτίως τῆς ὑποθετικῆς στοᾶς ὁ Λιάγκουρας ἀποκάλυψε ἕναν ἄλλον χῶρο, τὸν ὁποῖο ὀνόμασε χῶρο II. Τοὺς χώρους I καὶ II (τῆς στοᾶς) χωρίζει ὁ τοῖχος Β, ὁ ὁποῖος κτίστηκε ἀπὸ ἀσβεστολιθικὲς πλίνθους, ἀπὸ διαφορετικὸ δηλαδὴ ὑλικὸ ἀπ' ὅ,τι ἡ πώρινη στοᾶ⁷¹⁹. Ὁ τοῖχος αὐτὸς περνάει κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο Α, τοῦ νότιου δηλαδὴ ὀρίου τοῦ ἐπιμήκους οἰκοδομήματος, πρόκειται δηλαδὴ γιὰ προγενέστερο τῆς λεγόμενης στοᾶς τοῖχο.

Στὸ προγενέστερο αὐτὸ συγκρότημα κτισμάτων φαίνεται ὅτι ἀνήκει καὶ ὁ τοῖχος Ε, ὁ ὁποῖος ἔχει κτιστεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑλικὸ μὲ τὸν τοῖχο Β.

Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ μεταγενέστερος τοῖχος Δ, ὁ πίσω τοῖχος δηλαδὴ τῆς στοᾶς, βαίνει παράλληλα πρὸς τὸν προγενέστερο τοῖχο Β.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 5: ΜΙΚΡΟ ΙΕΡΟ (ΗΡΩΟ ΤΗΣ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑΣ)

Ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον πρέπει νὰ παρουσιάζει τὸ ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο 5, τὸ ὁποῖο εἶναι γνωστὸ στὴ βιβλιογραφία ὡς μικρὸ ἱερό καὶ ἡρώο τῆς Ἰφιγένειας ἀπὸ

715. Αὐτόθι, σ. 55 πίν. 48β.

716. Αὐτόθι, σ. 55 πίν. 48γ.

717. Αὐτόθι, σ. 52.

718. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, Λούτσα, σ. 151. Τὶς ἀνασκαφὲς αὐτὲς τὶς πραγματοποιοῖσε ἡ Ὑλγα Κακαβογιάννη τὸ 1970, ὅπως μὲ πληροφόρησε ἡ ἴδια.

719. Αὐτόθι, σ. 152.

τήν όνομασία πού τού έδωσε ή Kahil τò 1977⁷²⁰. Σύμφωνα με τήν άναφορά τής Kahil, τò μικρό ιερό άποκαλύφθηκε τò 1975 άπό τόν Πέτρο Θέμελη, ó όποιος διενήργησε άνασκαφές στόν χώρο νοτίως τού ναού τής Ταυροπόλου, μεταξύ τού ναού και τής άρχαίας πόλης. Στην περιοχή τού μικρού ιερού άποκαλύφθηκαν τρία μικρά κτίσματα. Τò νοτιότερο άπό αυτά άναφέρεται ότι βρισκόταν σέ έναν τύμβο τού 7ου αϊ. π. Χ., ένώ έπίσης ένα άλλο διέθετε έσωτερικό βωμό⁷²¹.

Τò ναϊκό κτίσμα πού φαίνεται σήμερα (2007) και είναι μισοσκεπασμένο άπό τήν άμμο (πίν. 122, β) έχει όρθογώνια κάτοψη με διαστάσεις περ. 10 × 6 μ. και είναι μορφολογικά σχεδόν ίδιο με τò ήρώο τής Ίφιγένειας τού ιερού τής Άρτέμιδος στη Βραυρώννα, τού όποιου ή κατασκευή χρονολογείται άπό τήν έρευνα στο β' μισό τού 5ου αϊ. π. Χ.⁷²² και πρέπει νά είναι ένα διάδοχο κτίσμα τού πρώιμου άρχαϊκού ιερού. Όσον άφορά τή διάταξη και τόν προσανατολισμό του, ó μικρός αυτός ναός σχετίζεται με τόν μεγάλο ναό τής Ταυροπόλου, άφού τόσο ó κατά μήκος όσο και ó κατά πλάτος άξονάς τους έχουν τήν ίδια διεύθυνση (βλ. και πίν. 5).

Τò ιερό αυτό είναι έξ όλοκληρου άδημοσίευτο. Ό Τραυλός σημειώνει ότι στη βορειοδυτική γωνία τού μικρού ναού, πού είχε σηκό και πρόδομο, άνασκάφθηκε ένας μεγάλος βόθρος πού περιείχε πολλά άγγεία και ειδώλια. Άνάμεσά τους υπήρχαν άρκετοί κρατηρίσκοι με διπλές λαβές, χαρακτηριστικά άναθήματα στην Άρτεμη, σύμφωνα με τις έρευνες τής Kahil⁷²³.

Στις 23 Όκτωβρίου 1999 ó γράφων είχε τήν εύκαιρία νά δει τμήμα τού ύλικού τού μικρού ιερού, τò όποιο χρονολογείται άπό τά τέλη τού 8ου έως τόν 5ο αϊ. π. Χ., ύστερα άπό άδεια τής τότε υπεύθυνης τού Μουσείου Βραυρώνος, άειμνήστου Κλαίρης Εύστρατίου. Στα εύρήματά του συγκαταλέγονται:

α) πάνω άπό 1.000 πτηνόμορφα πήλινα, χειροποίητα κυλινδρικά ειδώλια τού 7ου αϊ. π. Χ.,

β) σέ μικρότερο άριθμό ύστερα άρχαϊκά και κλασικά πήλινα ειδώλια κατασκευασμένα σέ μήτρα, κυρίως προτομές⁷²⁴,

720. KAHIL, *Artémis de Brauron*, σ. 96.

721. Αυτόθι, σ. 96 σημ. 94· HOLLINSHEAD, *Sanctuaries of Artemis*, σ. 70 σημ. 5· EKROTH, *Brauron*, σ. 111 σημ. 256.

722. EKROTH, *Brauron*, σ. 85 σημ. 135.

723. TRAVLOS, *Attika*, σ. 211. Ό BAUMER, *Kult*, σ. 92 άρ. Att 14, άναφέρει τήν πληροφορία τού Τραυλού περί κρατηρίσκων, συγγέει όμως τά άρχιτεκτονικά σύνολα, άφού τούς συνδέει όχι με τò «μικρό ιερό» αλλά με τò «άρχιτεκτονικό σύνολο 2 πού άποκάλυψε τò 1976 ή Άλεξανδρή» (βλ. παραπάνω).

724. Στην επανέκθεση τού Μουσείου Βραυρώνος (Αύγουστος 2009) έκτίθεται σήμερα άπό αυτή τήν κατηγορία άναθημάτων ένα πήλινο ειδώλιο ένθρονης γυναικείας μορφής πού κρατάει στα γόνατά της έναν δίσκο με ένα μεγάλο άρτόσχημο άντικείμενο στο κέντρο του (προθήκη

γ) ύστερογεωμετρική και πρώιμη πρωτοαττική κεραμική, κυρίως κύπελλα, πολλά από αυτά μικρογραφικά, αλλά και μικρές οινόχοες⁷²⁵,

δ) αρχαϊκή κεραμική με ταινιωτή διακόσμηση, και μελανόμορφοι κρατηρίσκοι, κάποιιοι με παραστάσεις βωμών⁷²⁶,

ε) κορινθιακή και άττική μελανόμορφη κεραμική⁷²⁷,

στ) αναθηματικοί πίνακες και πήλινα σφονδύλια διακοσμημένα σε μελανόμορφη τεχνική⁷²⁸,

ζ) πολυάριθμα άσημένα και, κυρίως, χάλκινα μικροαντικείμενα (δακτύλιοι, περόνες, τοξοειδείς πόρπες)⁷²⁹.

Με βάση τα παραπάνω μπορούμε να αποφανθούμε ότι η τέλεση θρησκευτικών τελετουργιών στον χώρο του μικρού ιερού ξεκίνησε το αργότερο την

«Ιερό Παραλίας», άρ. 34). Ένα καλό παράλληλο γι' αυτό το είδωλο βρέθηκε στο «Μικρό Ιερό» του ιερού της Αρτέμιδος στη Βραυρώνια (ΜΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ-ΛΕΟΝ, *Tonstatuetten*, σ. 189 άρ. 498, πίν. 73).

725. Στα πρώιμα αυτά μικρογραφικά κεραμικά εύρηματα πρέπει να προστεθεί και ένας μικρός ύστερογεωμετρικός κάλαθος που έγινε γνωστός τον Αύγουστο του 2009 με την επανέκθεση του Μουσείου Βραυρώνος (προθήκη «Ιερό Παραλίας», άρ. 21). Το εύρημα στο συγκεκριμένο ιερό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί ως τύπος έμφανίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε άττικά ύστερογεωμετρικά ταφικά σύνολα παιδιών και γυναικών ύψηλης κοινωνικής στάθμης και φαίνεται ότι είχε συμβολική σημασία στην Άττική κατά τη διάρκεια του β' μισού του 8ου αι. π.Χ. (J. LEBEGYEV, *Tracing a Lost Craft: in Late Geometric Attica*, σέ: *Attika - Archäologie*, σ. 105, 112, 114).

726. Στην επανέκθεση του Μουσείου Βραυρώνος εκτίθεται σήμερα (Αύγουστος 2009) ένας από αυτούς τους μελανόμορφους κρατηρίσκους με διακόσμηση τεθλασμένων ταινιών (προθήκη «Ιερό Παραλίας», άρ. 30).

727. Μουσείο Βραυρώνος προθήκη «Ιερό Παραλίας», άρ. 25 (ύστερο πρωτοκορινθιακό μελανόμορφο αλάβαστρο), άρ. 26-27 (άττικές μελανόμορφες λήκυθοι της πρώιμης κλασικής εποχής με παραστάσεις Σισύφου που κουβαλάει τον βράχο [άρ. 26] και αναχώρησης άρματος [άρ. 27]).

728. Στην επανέκθεση του Μουσείου Βραυρώνος εκτίθεται σήμερα (Αύγουστος 2009) ένας μελανόμορφος αναθηματικός πίνακας με παράσταση καθιστού Διονύσου που κρατάει κέρα ανάμεσα σε δύο γυναικείες μορφές που κατευθύνονται προς αυτόν (προθήκη «Ιερό Παραλίας», άρ. 29), ένα θέμα που ανακαλεί στη μνήμη το παρεμφερές θέμα της άνω ζώνης του περίφημου άμφίγραφου αναθηματικού πίνακα της ομάδας των Αθηνών 581 (510-500 π.Χ.) που βρέθηκε στην Ακρόπολη της Αθήνας (K. KAROGLOU, *Attic Pinakes. Votive Images in Clay*, BAR IS 2104, Oxford 2010, σ. 92 άρ. κατ. 98 εικ. 51b). Εκτίθενται επίσης τέσσερα μελανόμορφα σφονδύλια με παραλλαγές φυλλόσχημων διακοσμήσεων (άρ. 28).

729. Στην επανέκθεση του Μουσείου Βραυρώνος εκτίθενται σήμερα (Αύγουστος 2009) δύο άργυρα περίαπτα (προθήκη «Ιερό Παραλίας», άρ. 6-7), εκ των οποίων το ένα σε σχήμα ρόδακα (άρ. 6). Τα χάλκινα αναθήματα της έκθεσης περιλαμβάνουν δύο τριχολαβίδες (άρ. 1-2, πρβ. KILIAN-DIRLMEIER, *Itonia*, σ. 70 άρ. 1054), περίαπτο σε σχήμα διπλού πέλεκυ (άρ. 12, αυτόθι, σ. 66 άρ. 994), σπειροειδές ένωτιο (άρ. 11), περόνη με κεφαλή που σχηματίζει σπείρα (άρ. 16, αυτόθι, σ. 11 άρ. 56) και τρεις χάλκινες πόρπες (άρ. 3-5), ανάμεσά τους μιá πόρπη του γεωμετρικού-αρχαϊκού τύπου με άκόσμητο πλακίδιο και άδιαίρετο τόξο (άρ. 3).

ἕστερη γεωμετρική ἐποχή (β' μισό τοῦ 8ου αἰ. π. Χ.)⁷³⁰, ὡστόσο ὁ ἀρχιτεκτονικός τύπος τοῦ μικροῦ ναοῦ ποῦ χρονολογεῖται στό β' μισό τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. καί ἡ παρουσία πλαστικής ληκύθου στήν ἐπανεκθεση τοῦ Μουσείου Βραυρωνός ἀπό τὸ ἱερό, ποῦ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.⁷³¹, δείχνουν ὅτι ὁ χῶρος χρησιμοποιοῦνταν γιά θρησκευτικές τελετουργίες τουλάχιστον μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ 6: ΠΩΡΙΝΟ ΚΤΙΣΜΑ ἢ ΠΡΟΠΥΛΟ (ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΤΟΥΝΤΑ)

Τὸ 1975 ἡ Ἀλεξανδρῆ ἀποκάλυψε ἀπέναντι, δηλαδή δυτικά, τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, στό οἰκόπεδο Τούντα, τὸ θεμέλιο μικροῦ πώρινου κτίσματος σχήματος Η μὲ μήκος 4,50 μ., (πάχος 0,60 μ.) καί κατεύθυνση Α-Δ, τὸ ὁποῖο θεωρήθηκε ὅτι ἴσως χρησίμευε ὡς πρόπυλο⁷³². Ἡ κεραμική τῆς ἐπίχωσης κυμαίνεται χρονολογικά ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἕως τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχή.

Συμπεράσματα

1. Ὁ μέγανος ναὸς εἶναι κτισμένος ἀκριβῶς δίπλα στὴ θάλασσα, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι ναοὶ τῆς Ἀρτέμιδος, καί εἶναι προσανατολισμένος κατὰ τὸν ἄξονα Ἀνατολῆς-Δύσης, ὅπως συμβαίνει στοὺς περισσότερους ἀρχαίους ναοὺς. Τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ εἶχε καὶ ὁ μικρὸς ναὸς, ποῦ βρισκόταν 200 περ. μ. νοτίως τοῦ μεγάλου, ἀφοῦ τόσο ὁ κατὰ μήκος ὅσο καὶ ὁ κατὰ πλάτος ἄξονάς του ἔχει τὴν ἴδια διεύθυνση (πίν. 5).

2. Ὁ μέγανος ναὸς ἴσως κλεινόταν στὰ βόρεια καὶ στὰ δυτικά του ἀπὸ περίβολο, πράγμα ποῦ σημαίνει ὅτι ἡ προσπέλαση στὸν ναὸ θὰ γινόταν ἀπὸ τὰ ἀνατολικά ἢ τὰ νότια. Ὁ περίβολος αὐτὸς πρὸς τὸ παρὸν δὲν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ, συνεπῶς δὲν μπορεῖ νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ.

3. Οἱ διαστάσεις τῆς εὐθυντηρίας δείχνουν ὅτι χρησιμοποιήθηκε τὸ ἀττικὸ σύστημα μέτρησης (πρβ. Παράρτημα Ι, διάγραμμα 7).

730. Κατὰ τὸν Α. MAZARAKIS-AINIAN (*From Rulers' Dwellings to Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece (c. 1100-700 B.C.)*, SIMA, 121, Jonsored 1997, σ. 317), τὸ μικρὸ αὐτὸ ἱερὸ θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ τὸν ἀρχικὸ πυρήνα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Ὡστόσο ὁμόχρονο ὑλικὸ ἔχει βρεθεῖ καὶ κάτω ἀπὸ τὸν μέγανο ναὸ (βλ. παρακάτω).

731. Προθήκη «Ἱερὸ Παραλίας», ἀρ. 33.

732. Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ, Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς. Λούτσα, ΑΔ, 30, 1975 (1983), Β1, Χρον., 37.

4. Ο ναός ήταν αρχικά δωρικός περίπτερος, με εξαιρετικά βραχείς τις μακρές πλευρές του. Η τάση αυτή ενισχυόταν από την έμφαση που δόθηκε στην ανάδειξη του πλάτους της κρηπίδας των στενών πλευρών του. Η αναλογία πλάτους προς μήκος (2:3) τον συσχετίζει με μια σειρά βραχύσωμων περίπτερων ναών (peripterale Kurztempel κατά τον Wurster), οι οποίοι όμως αποτελούν φαινόμενο που δεν μπορεί να περιοριστεί ούτε τοπικά ούτε χρονικά, αφού εμφανίζονται από την αρχαϊκή έως την ελληνιστική εποχή τόσο στην περιοχή της Αΐγινας και στην κεντρική Ελλάδα όσο και στη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία.

5. Όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι η είσοδος του μεγάλου ναού πρέπει να βρισκόταν στα ανατολικά, όπως είχαν υποστηρίξει οι Παπαδημητρίου και Τραυλός, και όχι στα δυτικά, όπως προτάθηκε από τον Knell.

6. Στο βάθος του σηκού διαμορφώθηκε ξεχωριστός χώρος, το άδυτο. Η ύπαρξη άδυτου συνδέει τον ναό με άλλα ναϊκά κτίσματα στα οποία τελούνταν ειδικές τελετουργίες.

7. Η κάτω διάμετρος των κίωνων της περίστασης πιθανόν να ήταν περίπου 0,60 μ. Αν δεχτούμε αυτή τη μέτρηση ως όρθη, τότε οι προτάσεις αναπαράστασης του περιστυλίου περιορίζονται σε δύο: α) στην πρόταση του Τραυλού σύμφωνα με την οποία ο ναός ήταν οκτάστυλος (και με αυτό τον τρόπο αντανακλούσε επίδραση από τους ιωνικούς δίπτερους ναούς η το Όλυμπειο της Αθήνας), και β) στην πρόταση της Hollinshead για 6 × 9 κίονες και έναν ιδιαίτερα αραιόστυλο ναό με μετακίονιο 1,72 μ., που προδίδει επίδραση από την κυκλαδίτικη αρχιτεκτονική της ύστερης αρχαϊκής εποχής.

Πάντως, με οποιαδήποτε πρόταση για τους κίονες του περιστυλίου, αναμφισβήτητο είναι το γεγονός ότι ο κυρίως ναός ήταν στενά και οργανικά συνδεδεμένος με την περίσταση. Αυτό προκύπτει άβιαστα από το ασυνήθιστα μικρό πλάτος του στυλοβάτη των μακρών πλευρών.

8. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του μεγάλου ναού ήταν η παρουσία πολύχρωμου χαλκόστρωτου δαπέδου σε μια λωρίδα μήκους 2,5 έως 3 μ. κατά μήκος των μακρών πλευρών στο μέσον περίπου του ναού (πίν. 119). Πολύχρωμα χαλκόστρωτα δάπεδα δεν εμφανίζονται πριν από τα τέλη του 5ου αι. π. Χ.

9. Η ανάλυση των κεραμίδων της στέγης έδειξε ότι κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του μεγάλου ναού πρέπει να έντοπίστηκαν τουλάχιστον δύο οικοδομικές φάσεις. Η συντριπτική πλειονότητα των ήγεμόνων στρωτήρων και καλυπτήρων που βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού (A 1 - A 14) χρονολογούνται στην περίοδο 470-460 π. Χ., δηλαδή στην πρώιμη κλασική εποχή. Η πρώτη φάση πρέπει να χρονολογείται από το πλήθος των κορινθιακών ήγεμόνων στρωτήρων και καλυπτήρων που βρέθηκαν στο στρώμα καταστροφής το οποίο έντόπισε ο Παπαδημητρίου στο «κατώτερο βάθος». Μια δεύτερη οικοδομική φάση πρέπει να χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. π. Χ. Τοῦτο υποδεικνύεται από την παρουσία στίς

ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ τοῦ κορυφαίου καλυπτήρα A 15, ὁ ὁποῖος ἔχει περίπου τὶς ἴδιες διαστάσεις⁷³³ μὲ τοὺς παλαιότερους κορυφαίους καλυπτήρες (A 11 - A 13) καὶ χρονολογεῖται στὴν προτελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.

Ἀνασκαφικῶς δὲν διαπιστώθηκε ἄλλη οἰκοδομικὴ φάση, ἐκτὸς κι ἂν τὸ θραῦσμα τοῦ λακωνικοῦ καλυπτήρα μὲ τὰ δυσανάγνωστα τεκτονικὰ σημεῖα (A 22) ἐκπροσωπεῖ μιὰ πρωιμότερη (πρώιμη ἀρχαϊκῆ;) ἢ μεταγενέστερη (ἐλληνιστικῆ;) φάση τοῦ μνημείου.

10. Οὔτε προγενέστερος οὔτε μεταγενέστερος ναὸς διαπιστώθηκε ἀνασκαφικῶς. Ὅπως δείχνουν ὅμως τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, ὁ χώρος τοῦ μεγάλου ναοῦ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν κατασκευὴ τοῦ ναοῦ (470-460 π.Χ.) γιὰ τὴν ἄσκηση λατρείας⁷³⁴. Τὰ εἰδῶλια τοῦ κυλινδρικοῦ τύπου (βλ. παρακάτω ἀρ. M 1 - M 43) μαρτυροῦν ὅτι ἡ λατρεία προηγήθηκε στὸν χώρο τοῦ μεγάλου ναοῦ κατὰ τουλάχιστον δύο αἰῶνες ἀπὸ τὴν κατασκευὴ του, δηλαδὴ ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς 5ης περιόδου (ἀρχὲς 7ου αἰ. π. Χ.). Εὐλίνη ναόσχημη κατασκευὴ, ὑπαίθρια λατρεία μὲ βωμὸ ἀλλὰ καὶ ὁ ρόλος τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος στὰ ΝΑ τοῦ μεγάλου ναοῦ ἀποτελοῦν πιθανὲς προτάσεις γιὰ τὸ πού θὰ βρισκόταν ὁ πυρήνας τῶν λατρευτικῶν δραστηριοτήτων τῆς πρώιμης ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς. Ἰκανὸς ἀριθμὸς ὀστράκων ὄλων τῶν περιόδων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς (βλ. παρακάτω ἀρ. K 1 - K 57) δείχνει ἐπίσης ὅτι καὶ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. π. Χ. ὁ χώρος τοῦ ναοῦ εἶχε ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τοὺς τότε κατοίκους.

11. Ἡ κατασκευὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ ἔτσι ὅπως αὐτὸς σώζεται σήμερα μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. Σὲ αὐτὴ τὴ χρονολόγηση παραπέμπουν: α) ἡ χρῆση τῆς διάστασης τῶν 1,20 μ. (τεσσάρων ἀττικῶν ποδιῶν), πού εἶναι τυπικὴ γιὰ μνημεῖα τῆς ὠριμῆς κλασικῆς ἐποχῆς, β) ἡ χρῆση πολυχρώμου χαλικοστρωτοῦ δαπέδου, καὶ γ) ἡ εὕρεση τοῦ κορινθιακοῦ κορυφαίου καλυπτήρα A 15, πού, σύμφωνα μὲ τὴν παραπάνω ἀνάλυση, μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴν προτελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.

733. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν μεγάλες διαφορὲς στὶς διαστάσεις καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὅτι βρέθηκε ἕνας μόνος κορυφαῖος καλυπτήρας τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π. Χ., ἡ δρ. Hübner (προσωπικὴ ἐπικοινωνία) δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα ὁ A 15 νὰ ἀποτελεῖ ἀρχαιολογικὴ μαρτυρία ἀντικατάστασης παλαιότερου καλυπτήρα λόγῳ ἐπισκευῆς τῆς στέγης πού ἐγινε τὴν περίοδο ἐκείνη. Ἄλλωστε εἰδικὰ οἱ κορυφαῖοι καλυπτήρες εἶναι –λόγῳ θέσης– πρὸς εὐάλωτοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους κεράμους σὲ δύσκολες καιρικὲς συνθήκες (θύελλες, ἰσχυροὺς ἀνέμους).

734. Τὸ ὅτι ὁ ναὸς τῆς οἰκοδομικῆς φάσης τοῦ 470-460 π. Χ. ἀντικατέστησε ἕναν παλαιότερο, ὑστεροαρχαϊκὸ ναὸ πού καταστράφηκε ἀπὸ τοὺς Πέρσες τὸ 490 π. Χ. ἀποτελεῖ πρὸς τὸ παρὸν ἀπλή ὑπόθεση. Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ μιᾶς ἐνδεχόμενης προσάραξης τῶν πλοίων τοῦ Δάτη στὴ Λούτσα μὲ στόχο τὴν ταχύτερη προσέγγιση τῆς Ἀθήνας μέσῳ τοῦ δρόμου Λούτσας-Ἀθήνας, καὶ ὄχι μέσῳ Σουνίου, παραθέτει ὁ HODGE, ὁ. π. (σημ. 4), σ. 248 κ.έ.

12. Άλλα χαρακτηριστικά, όπως ή χρήση μολυβδοχοημένων συνδέσμων σχήματος διπλού T και ό τρόπος τής αναθύρωσης, είναι πολύ γενικά και έπιτρέπουν μιá χρονολόγηση από τήν ύστερη άρχαϊκή έως τήν πρώιμη έλληνιστική έποχή. Δίβαθμη κρηπίδα και άριθμός ραβδώσεων κίωνων πρέπει μάλλον να θεωρηθούν στοιχεία άρχαϊσμού.

13. Η άρχιτεκτονική του μεγάλου και του μικρού ναού τής Λούτσας έμφανίζει μιá ειδική σχέση με τήν άρχιτεκτονική αντίστοιχων κτισμάτων του ιερού τής Άρτέμιδος στη Βραυρώννα, ή όποία έντοπίζεται στα έξής σημεία:

α) κοινή χρήση τής διάστασης των 1,20 μ., δηλαδή των τεσσάρων άττικών ποδών, στον μεγάλο ναό των Άλων και στη στοά τής Βραυρώννας,

β) οι πανομοιότυποι όσον άφορā τή μορφή, τήν έσωτερική διάρθρωση και τις διαστάσεις μικροί ναοί των δύο περιοχών, τὰ λεγόμενα ήρωα τής Ίφιγένειας,

γ) ή όμοιότητα τής πλήινης κεράμωσης του μεγάλου ναού στις Άλες και του ναού τής Άρτέμιδος στη Βραυρώννα,

δ) ή χρήση ως φέροντος ύλικού δομής για όλα τὰ κτίσματα του ιερού στις Άλες του «πωρόλιθου». Ο «πωρόλιθος» αυτός πιθανότατα προήλθε από λατομείο τής Βραυρώννας.

14. Όσον άφορā τὰ υπόλοιπα κτίσματα του ιερού:

α) Νοτίως του μεγάλου ναού υπήρχε ένα έπίμηκες κτίσμα από πωρόλιθο μήκους 47 μ. με προσανατολισμό Β-Ν, τὸ όποιο, σύμφωνα με τὰ έλάχιστα στοιχεία που διαθέτουμε, ίσως να άποτελούσε στοά. Η διάρκεια χρήσης τής ύποθετικής αυτής στοās τοποθετείται στο διάστημα ανάμεσα στον 5ο και στον 2ο αϊ. π. Χ.

β) Στην ίδια περίπου χρονική περίοδο πρέπει να χρονολογείται σύμπλεγμα όρθογώνιων πώρινων κτηρίων στα ΝΔ του μεγάλου ναού και δυτικά τής ύποθετικής στοās. Η χρήση του συμπλέγματος αυτού είναι προς τὸ παρόν άσαφής.

γ) Από τὰ υπόλοιπα άρχιτεκτονικά σύνολα εξαίρεση άποτελεί τὸ λεγόμενο μικρό ιερό. Η λατρεία στο σημείο αυτό φαίνεται ότι άσκοούνταν ήδη κατά τήν ύστερη γεωμετρική έποχή. Σύμφωνα με τις περιγραφές, έδῶ πρέπει να άποκαλύφθηκε ναός του 7ου αϊ. π. Χ. του τύπου με έστία, κατά τὰ πρότυπα, ίσως, του κρητικού ναού με έστία τής πρώιμης έποχής του Σιδήρου⁷³⁵. Ο μικρός ναός που είναι σήμερα όρατός στη θέση του μικρού ιερού (πίν. 122, β) πρέπει να χρονολογείται στο β' μισό του 5ου αϊ. π. Χ.⁷³⁶

735. Για τὸν τύπο αυτό του ναού στην Κρήτη βλ. τώρα M. PRENT, Cretan Early Iron Age Hearth Temples and the Articulation of Sacred Space, σε: R. Westgate – N. Fischer – J. Whitley (έπιμ.), *Building Communities: House, Settlement and Society in the Aegean and Beyond. Proceedings of a Conference held at Cardiff University, 17-21 April 2001*, BSA Studies, 15, London 2007, σ. 141-148.

736. Κατά τὸν H. R. Goette (προσωπική έπικοινωνία Άπρίλιος 2007), ό μικρός αυτός ναός θα μπορούσε να είναι τὸ έπιγραφικώς μαρτυρημένο Διονύσιο.

III. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΚΕΡΑΜΙΚΗΣ

Μεθοδολογικές παρατηρήσεις

Στα κεφάλαια ΓΙΙΙ και ΓΙΥ χρησιμοποιοῦνται ὡς τίτλοι οἱ οὐδέτεροι ὄροι «κεραμική» καὶ «μικροαντικείμενα» καὶ ὄχι οἱ λειτουργικοὶ ὄροι «λατρευτικά» ἢ «τελετουργικά ἀγγεῖα» καὶ «ἀναθήματα» γιὰ δύο λόγους: πρῶτον, ἐπειδὴ λόγω ἔλλειψης στρωματογραφικῶν συνόλων ὁ λατρευτικὸς χαρακτήρας ὄλων τῶν ἀντικειμένων, ἰδιαίτερα τῶν προϊστορικῶν, εἶναι ἀβέβαιος· δεύτερον, ἐπειδὴ, ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση ποῦ μιὰ τελετουργικὴ σημασία τῶν εὐρημάτων εἶναι προφανής, ἢ σαφῆς διάκριση τῶν ἀντικειμένων σὲ ἀναθήματα καὶ σὲ λατρευτικά σκεῦη δὲν εἶναι πάντα δυνατή⁷³⁷. Ἡ κεραμική ἢ ὅποια βρέθηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὸν μελετᾶται, λοιπόν, ὡς σύνολο.

Οἱ κεραμικὲς κατηγορίες διαχωρίστηκαν μὲ βάση τὸν τρόπο ἐπεξεργασίας τῆς ἐξωτερικῆς τους ἐπιφάνειας καὶ μὲ βάση τὴ σύσταση τοῦ πηλοῦ τόσο στὸν πυρήνα ὅσο καὶ στὴν ἐπιφάνειά του μέσα στὸ πλαίσιο κάθε χρονολογικῆς περιόδου. Τὸ τελευταῖο κριτήριο, δηλαδὴ ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας, διαφοροποιεῖ κατὰ κύριο λόγο τίς χρηστικὲς κατηγορίες, γιὰ παράδειγμα τὴν ἀποθηκευτική.

Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν πήλινων κεραμίδων τῆς στέγης (Παράρτημα Ι, διαγράμματα 8-9), ἔτσι καὶ κατὰ τὴν ἀνάλυση τῆς κεραμικῆς ἢ περιγραφή τῶν χρωμάτων τοῦ πηλοῦ, τοῦ πυρήνα καὶ τῆς ἐπιφάνειάς του, καθὼς καὶ τῆς βαφῆς τοῦ κάθε ὀστράκου, προσδιορίστηκε μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἀναθεωρημένης ἔκδοσης τοῦ χρωματολογίου τοῦ Munsell (*Munsell Soil Color Charts*, New Windsor, NY 1994. Βλ. τὰ συγκεντρωτικὰ ἀποτελέσματα σὲ Παράρτημα Ι, διαγράμματα 10-26).

Ὅλες οἱ διαστάσεις δίνονται σὲ μέτρα.

Ὅταν μελετήθηκε τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ταυροπόλου ἀπὸ τὸν γράφοντα τὰ ἔτη 1997 καὶ 1998, ἡ κεραμική, ὅπως καὶ ὀλόκληρο τὸ ὑλικὸ, βρισκόταν στὸ Μουσεῖο Βραυρῶνος μέσα σὲ χαρτόκουτα καὶ σακκοῦλες. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ, κατὰ τὴν περίοδο μελέτης τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὸν γράφοντα, οἱ σακκοῦλες καὶ τὰ

737. Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ βλ. R. HÄGG, *Archäologie der Heiligtümer*, σέ: A. H. Borbein - T. Hölscher - P. Zanker (ἐπιμ.), *Klassische Archäologie. Eine Einführung*, Berlin 2000, σ. 284.

χαρτόκουτα δὲν εἶχαν ἀνανεωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνασκαφῆς, δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει κίνδυνος τὰ θραύσματα νὰ ἀνήκουν σὲ ἄλλη ἀνασκαφή.

Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὸν χαρακτήρα τῶν ὀστράκων τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν καὶ τοιχώματα ἀδιακόσμητων καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων, δὲν φαίνεται νὰ ἔγινε ἐπιλογή κατὰ τὴ συλλογὴ τους. Φαίνεται δηλαδὴ ὅτι κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ μαζεύτηκε ὅλο τὸ ὑλικὸ τὸ ὁποῖο βρέθηκε. Συνεπῶς, ἡ ἀπουσία ἢ ἡ παρουσία ὀρισμένων κατηγοριῶν ἢ σχημάτων γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς στοιχεῖο ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς πραγματικῆς συχνότητος ἐμφάνισης τῶν ἀγγείων αὐτῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς. Τοῦτο ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ δὲν συνεπάγεται ὅτι τὸ συλλεγὲν δείγμα εἶναι καὶ ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς πραγματικῆς κατάστασης τοῦ ἱεροῦ, ἀφοῦ, ὅπως εἰπώθηκε, τὸ ἱερὸ πρέπει νὰ ἔχει συληθεῖ στὸ παρελθὸν καὶ τὸ περιεχόμενό του νὰ εἶχε ἀναμοχλευθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα.

Τὰ ἀγγεῖα βρέθηκαν σὲ ἄκρως ἀποσπασματικὴ κατάσταση⁷³⁸. Κανένα ἀγγεῖο δὲν σώθηκε ἀκέραιο ἐκτὸς ἀπὸ δύο μικροσκοπικά, τὸ ἀλατοδοχεῖο Κ 269 (πίν. 64, 150) καὶ τὴ μικρογραφικὴ ὄλλη Κ 228 (πίν. 60, 150) (σχεδὸν ἀκέραιη). Γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὰ σχέδια τῶν θραυσμάτων στοὺς πίνακες συμπληρώνονται πολλὰς φορὲς μὲ διακεκομμένες γραμμές, ἔτσι ὥστε ἀφενὸς νὰ δίνεται μιὰ εἰκόνα τῆς ἀρχαίας πραγματικότητος καὶ ἀφετέρου νὰ εἶναι δυνατὲς οἱ τυπολογικὲς συγκρίσεις.

Ἡ περιγραφή καὶ ἡ ἀνάλυση τῆς κεραμικῆς ποὺ ἀκολουθεῖ δείχνει ὅτι στὴ μεγάλη τους πλειονότητα πρόκειται γιὰ ἀγγεῖα ποὺ συναντῶνται σὲ οἰκιστικὰ σύνολα, ὅπου, φυσικά, ἔχουν κοινὴ, καθημερινὴ χρῆση. Ἡ θρησκευτικὴ/λατρευτικὴ τους χρῆση στὴ Λούτσα προσδιορίζεται τόσο ἀπὸ τὸν χώρο εὑρεσῆς τους στὸ ἱερὸ περιβάλλον τοῦ ναοῦ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ συνύπαρξί τους μὲ βεβαιωμένα ἱερὰ ἀγγεῖα, καθὼς καὶ ἱερὰ σκεύη καὶ ἀναθήματα ἀπὸ διάφορα ὑλικά.

Περίοδος 1 Ἐποχὴ τῶν Λακκοειδῶν Τάφων/πρώιμη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ

ΑΜΑΥΡΟΧΡΩΜΗ ΠΟΛΥΧΡΩΜΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ
(POLYCHROME MAINLAND WARE)

Ὁ Κ 1 (πίν. 28, 131) ἀνήκει σὲ ἀμφορέα ἢ ὕδρια καὶ εἶναι ζωγραφισμένος μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς «ἀμαυρόχρωμης πολύχρωμης κατηγορίας τοῦ ἡπειρωτικοῦ τύπου τοῦ

738. Γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀποσπασματικὰ σωζόμενου χαρακτήρα τῆς κεραμικῆς στὰ ἱερὰ καὶ τοὺς πιθανοὺς λόγους ποὺ ὀδήγησαν σὲ αὐτὸ βλ. Κ. BRAUN, Bericht über die Keramikfunde archaischer bis hellenistischer Zeit aus dem Heiligtum bei Kalapodi, AA 1987, σ. 49.

David French⁷³⁹. Ἡ κατηγορία αὐτὴ στὴ Λούτσα ἐμφανίζει ἕναν καθαρὸ πορτοκαλόχρωμο πυρήνα, καθὼς καὶ μελανὴ καὶ ἐρυθρὴ ἀμαυρόχρωμη διακόσμηση στὴν ἐξωτερικὴ τῆς ἐπιφάνεια. Σύμφωνα μὲ τὰ πορίσματα τῆς νεότερης ἔρευνας, ἡ χρονολόγηση τῆς κεραμικῆς αὐτῆς κατηγορίας ἐπικεντρώνεται στὴν ΥΕ Ι⁷⁴⁰, ἐνῶ ἡ γεωγραφικὴ τῆς διάδοσης ἐστιάζεται στὶς ἀνατολικὲς περιοχὲς τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, καθὼς καὶ στὶς δυτικὲς Κυκλάδες⁷⁴¹. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατέστερη ἄποψη, ἡ κατηγορία προέρχεται ἀπὸ τὴ Βοιωτία⁷⁴².

Κλειστὰ σχήματα

Ἀμφορέας ἢ ὕδρια (Κ 1)

Ὁ Κ 1 φέρει τὴν ἔνδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 1 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 13) – Τμῆμα λαμοῦ ἀμφορέα· πίν. 28, 131. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,067 μ. ἔσωτ. διάμ. λαμοῦ περ. 0,100 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (2.5 YR 7/6 light red). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: (ἔσωτ.): πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow), (ἔξωτ.) πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Β: μελανὴ (5 YR 2.5/1 black) καὶ ἐρυθρὴ (10 R 4/4 weak red) ἀμαυρόχρωμη. Δ: τρεῖς λεπτὲς ὀριζόντιες ταινίες. Ἡ ἄνω καὶ ἡ κάτω μελανές, ἡ μεσαία ἐρυθρὴ. Ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια ἀνεπεξέργαστη.

Ὁ Κ 1 ἐμφανίζει τὴν τυπικὴ διακόσμηση ἀπὸ ἐναλλασσόμενες μελανές καὶ ἐρυθρές ὀριζόντιες ταινίες, ἡ ὁποία κοσμεῖ τὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης τοῦ λαμοῦ καὶ τοῦ ὤμου μεγάλων κλειστῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας αὐτῆς⁷⁴³.

ΑΜΑΥΡΟΧΡΩΜΗ ΑΙΓΙΝΗΤΙΚΗ ΜΟΝΟΧΡΩΜΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ (AEGINAETAN MONOCHROME WARE)

Ὁ Κ 2 (πίν. 28, 131) μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ μὲ βεβαιότητα στὴν ἀμαυρόχρωμη μονόχρωμη κεραμικὴ αἰγινήτικης προέλευσης. Ἡ κεραμικὴ αὐτὴ ἀναγνωρίστηκε πρώτη φορὰ ὡς ἰδιαίτερη κατηγορία τὸ 1921 ἀπὸ τὸν Dietrich Fimmen⁷⁴⁴, ἐνῶ ἡ σημασία τῆς στὴν κατανόηση τοῦ ρόλου ποὺ ἔπαιξε ἡ Αἴγινα στὸ ἐμπόριο

739. D. FRENCH, *Notes on Prehistoric Pottery Groups from Central Greece*, Athens 1972, σ. 33-34.

740. J. L. DAVIS, *Late Helladic I Pottery from Korakou*, *Hesperia*, 48, 1979, σ. 256-258· *Kiapha Thiti* II2, σ. 168 σημ. 301.

741. DIETZ, *Transition*, σ. 303 εἰκ. 90.

742. Αὐτόθι, σ. 32, 303· *Kiapha Thiti* II2, σ. 168.

743. Παραδείγματα: G. KARO, *Die Schachtgräber von Mykenai*, München 1930/33, σ. 165 ἀρ. 948 πίν. 174 (Μυκῆνες, ταφικὸς κύκλος Α, τάφος VI)· Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ, *Ὁ ταφικὸς κύκλος Β τῶν Μυκηνῶν*, *BAE*, 73, Ἀθήναι 1973, σ. 123 ἀρ. Κ-109 πίν. 104 (Μυκῆνες, ταφικὸς κύκλος Β, τάφος Κ) = DIETZ, *Transition*, σ. 223 εἰκ. 70 ἀρ. ID-2.2 καὶ ID-1.1.

744. D. FIMMEN, *Die kretisch-mykenische Kultur*, Leipzig 1921, σ. 76-77.

κατά τη μεσοελλαδική και την πρώιμη μυκηναϊκή εποχή στο Αίγαίο έχει αρχίσει μόλις τις τελευταίες δεκαετίες να γίνεται γνωστή, χάρη κυρίως στις έρευνες της Carol Zerner⁷⁴⁵. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτής της κεραμικής κατηγορίας στη Λούτσα είναι η παρουσία μιᾶς φαιοπράσινης εξωτερικής επιφάνειας και μιᾶς σκούρας καστανόφαιης βαφής που σε κάποια σημεία δίνει την εντύπωση του μώβ χρώματος. Η κατηγορία αυτή περιέχει την τυπική για την κεραμική παραγωγή της Αίγινας χρυσή μίκα.

Κλειστά σχήματα

Άμφορέας ἢ ὕδρια (Κ 2)

Ὁ Κ 2 φέρει τὴν ἔνδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 2 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 19)
 – Ἄνω τμήμα ἀμφορέα ἢ ὕδριας· πίν. 28, 131.
 – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,050 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,120 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μὲ μεγάλη σχετικά περιεκτικότητα χρυσῆς μίκας καὶ λίγα μικρὰ

φαιὰ καὶ καστανὰ πετραδάκια μήκους 0,001 μ., ἀνοικτὸς γκριζός (10 YR 7/1 light gray). Ε: ἀνοικτὸς φαιοπράσινος (5 Y 8/2 pale yellow). Β: μελανὸ πρὸς τὸ μώβ (2.5 Y 3/2 very dark grayish brown).

Ὁ Κ 2 (πίν. 28, 131), ὁ ὁποῖος προέρχεται λοιπὸν ἀπὸ τὴν Αἶγινα, ἀνήκει σὲ ἀμφορέα ἢ ὕδρια, σχήματα πού εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ συχνὰ τῆς κατηγορίας αὐτῆς⁷⁴⁶. Ἐνα καλὸ τυπολογικὸ παράλληλο τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀπὸ τὸ Κιάφα Θίτι, τὸ ὁποῖο, σημειωτέον, φέρει ὅπως καὶ ὁ Κ 2 λεπτὴ ὀριζόντια ἀμαυρόχρωμη ταινία στὸ ἄνω ἐσωτερικὸ τμήμα τοῦ λαιμοῦ του καὶ βρέθηκε σὲ ἀρχαιολογικὴ συνάφεια τῆς ΜΕ ΙΙΙ⁷⁴⁷. Ὁ συνηθέστερος τρόπος διακόσμησης τῶν χεϊλέων καὶ τῶν λαιμῶν τῶν μεγάλων κλειστῶν ἀγγείων αὐτῆς τῆς αἰγινήτικης κατηγορίας εἶναι διακόσμηση κατὰ ὀμάδες δύο ἢ καὶ τριῶν ὀριζόντιων ταινιῶν στὸ χεῖλος καὶ στὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης τοῦ λαιμοῦ μὲ τὸν ὦμο⁷⁴⁸, ὥστόσο καὶ ἡ ἀπλή διακόσμηση μὲ μία ὀριζόντια ἀμαυρόχρωμη ταινία στὸ ἐξωτερικὸ τμήμα τοῦ χεῖλους ἀπαντᾷ στὸ Κιάφα Θίτι ἐπίσης σὲ ἀρχαιολογικὲς συνάφειες τῆς ΜΕ ΙΙΙ⁷⁴⁹.

745. C. ZERNER, *Middle Helladic and Late Helladic I Pottery from Lerna. Part II, Shapes, Hydra*, 4, 1988, σ. 1-10· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *New Perspectives on Trade in the Middle and Early late Helladic Periods on the Mainland*, σέ: C. Zerner – P. Zerner – J. Winder (ἐπιμ.), *Wace and Blegen. Pottery as Evidence for Trade in the Aegean Bronze Age 1939-1989. Proceedings of the International Conference, Athens, 2-3 December 1989, American School of Classical Studies, Amsterdam 1993*, σ. 39-56.

746. *Kiapha Thiti*, ΙΙ2, σ. 190.

747. Αὐτόθι, σ. 98 ἀρ. 850 πίν. 27 ἀρ. 850 (τομὴ 153, στρωματογραφικὴ ἐνότητα 7).

748. Αὐτόθι, σ. 190 πίν. 20 ἀρ. 647, πίν. 27 ἀρ. 849, πίν. 30 ἀρ. 927.

749. Αὐτόθι, σ. 83 ἀρ. 717 πίν. 23 ἀρ. 717 (τομὴ 102, στρωματογραφικὴ ἐνότητα 4)· σ. 107 ἀρ. 943 πίν. 30, 43 ἀρ. 943 (τομὴ 154, στρωματογραφικὴ ἐνότητα 4).

ΓΚΡΙΖΑ ΜΙΝΥΑΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Με τὸν ὄρο «γκρίζα μινυακή» κεραμική ἐννοοῦμε τὴν κεραμική ἐκείνη κατηγορία τῆς ὁποίας τὰ θραύσματα ἀγγείων ἐμφανίζουν ἓνα ὁμοιογενές γκριζό ἢ ἀνοικτὸ γκριζό χρῶμα (2.5 Y 5/1 gray) τόσο στὸν πυρήνα ὅσο καὶ στὴν ἐπιφάνεια τοῦ πηλοῦ, πολὺ καλὴ ὄπτηση καὶ λεπτόκοκκο πηλό. Ἡ ἀφή εἶναι σαπωνοειδής. Ἡ κατηγορία αὐτὴ ἀναγνωρίστηκε πρώτη φορὰ τὸ 1881 στὸν βοιωτικὸ Ὀρχομενὸ ἀπὸ τὸν Heinrich Schliemann, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν ὀνόμασε «μινυακή»⁷⁵⁰. Μὲ 21 δείγματα (Παράρτημα I, διάγραμμα 10, ἀρ. K 3 - K 22), ἡ γκριζα μινυακή κεραμική εἶναι ἡ πιὸ συχνὴ κεραμική κατηγορία τῆς Λούτσας ἀπὸ αὐτὲς ποὺ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴν ἐποχὴ τῶν Λακκοειδῶν Τάφων καὶ στὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ περίοδο. Σὲ τρεῖς περιπτώσεις ἡ σύσταση τοῦ πηλοῦ εἶναι περισσότερο χονδρόκοκκη ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν θραυσμάτων. Σὲ τέσσερις περιπτώσεις, τόσο ἡ ἐξωτερικὴ ὅσο καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν ὀστράκων εἶναι καλὰ λειασμένη. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις πρόκειται γιὰ ἀνοικτὰ σχήματα.

Ἀνοικτὰ σχήματα

Ἡμισφαιρικὰ κύπελλα (K 3 - K 6)

Οἱ K 3 - K 6 φέρουν τὴν ἔνδειξη «Λούτσα 1956-57».

K 3 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 47) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου· πίν. 28, 131. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,051 μ. Τομὴ σχήματος – S. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, φαιὸς (2.5 Y 5/1 gray). E: τὸ ἴδιο. EE: στιλβωμένη ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 4 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 53) – Θραῦσμα καμπύλου τοιχώματος ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου· πίν. 28, 131. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, φαιὸς (2.5 Y 6/1 gray). E: τὸ ἴδιο.

K 5 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 40) – Θραῦσμα κάθετης ταινιωτῆς λαβῆς μὲ δύο

κάθετες πλαστικές νευρώσεις· πίν. 28, 131. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος μὲ ἐλάχιστα ἀσβεστολιθικά ἐγκλείσματα μήκους περ. 0,001 μ., σκληρός, φαιὸς (2.5 Y 5/1 gray). E: τὸ ἴδιο.

K 6 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 36) – Κάτω τμήμα ἀνοικτοῦ ἀγγείου, ἴσως ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου· πίν. 28, 131. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,028 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,048 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορώδης μὲ σκασίματα, λίγες ἀσβεστολιθικὲς προσμείξεις καὶ λίγα γκριζα πετραδάκια μήκους ἕως 2 χιλ., φαιὸς (2.5 Y 5/1 gray). E: τὸ ἴδιο. EE: μὴ σαπωνοειδὴς ἀφή.

Σὲ διαφορετικοῦ τύπου γκριζα μινυακὰ ἡμισφαιρικὰ κύπελλα φαίνεται ὅτι ἀνήκουν οἱ K 3 - K 6 (πίν. 28, 131). Οἱ K 3 καὶ K 4 ἐκπροσωποῦν τὸ σχῆμα τοῦ ἡμισφαιρικοῦ κυπέλλου μὲ τὴ μία κάθετη λαβὴ καὶ τὸ χαμηλὸ κοῖλο ἐσωτερικὰ πόδι («semiglobular cup on a low stem with a slightly swung handle»). Καλὰ

750. E. J. FORSDYKE, The Pottery Called Minyan Ware, *JHS*, 34, 1914, σ. 126-130.

παράλληλα χρονολογούνται στη ΜΕ ΙΙΙ αλλά και στην ΥΕ Ι⁷⁵¹. Σε πρωιμότερο κύπελλο ή κάρυκος φαίνεται ότι ανήκει ή γκριζα μινυακή ταινιωτή λαβή Κ 5, ή οποία φέρει δύο κάθετες πλαστικές νευρώσεις στα άκρα της⁷⁵².

Το ήμισφαιρικό κύπελλο Κ 6 έχει επίπεδη βάση. Καλές αντιστοιχίες ως προς το σχήμα άπαντούν σε σύνολα της εποχής των Λακκοειδών Τάφων από την Άργολίδα⁷⁵³, την Άττική⁷⁵⁴, την Εύβοια⁷⁵⁵ και την Κέα⁷⁵⁶.

Κύαθοι με ψηλό πόδι του τύπου Goblet (Κ 7 - Κ 19)

Οι Κ 7 - Κ 19 φέρουν την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

- Κ 7 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 42) – Άνω τμήμα κύαθου με ψηλό πόδι· πίν. 28, 131. – Σώζεται θραύσμα του έξω νεύοντος χείλους, του τοιχώματος και της κάθετης, δακτυλιόσχημης, ταινιωτής λαβής. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτόφαιος (2.5 Υ 6/1 gray). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: καμία.
- Κ 8 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 44) – Θραύσμα κύαθου με ψηλό πόδι από τó σημείο της ένωσης του κυπέλλου με τó πόδι· πίν. 28, 131. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,044 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, φαιός (2.5 Υ 5/1 gray). Ε: τó ίδιο.
- Κ 9 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 49) – Μικρό θραύσμα από τó κάτω τοίχωμα κύαθου με ψηλό πόδι· πίν. 28, 131. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,033 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκοτεινόφαιος (2.5 Υ 6/1 gray). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: στιλβωμένη έσωτερικά και έξωτερικά.
- Κ 10 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 50) – Μικρό θραύσμα από τó κάτω τοίχωμα κύαθου με ψηλό πόδι· πίν. 28, 131. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,036 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκοτεινόφαιος (2.5 Υ 6/1 gray). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: στιλβωμένη έσωτερικά και έξωτερικά.
- Κ 11 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 56) – Θραύσμα καμπύλου τοιχώματος κύαθου με ψηλό πόδι· πίν. 28, 131. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, φαιός (2.5 Υ 6/1 gray). Ε: τó ίδιο.
- Κ 12 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 52) – Θραύσμα καμπύλου τοιχώματος τοιχώματος κύαθου με ψηλό πόδι· πίν. 28, 131. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, φαιός (2.5 Υ 6/1 gray). Ε: τó ίδιο.
- Κ 13 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 39) – Θραύσμα χείλους και συμφυόμενης ταινιωτής λαβής κύαθου με άρχικά ψηλό πόδι· πίν. 29, 132. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,200 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθάρος, σκληρός, άνοικτός γκριζος (2.5 Υ 6/1 gray). Ε: γκριζος (2.5 Υ 5/1 gray). ΕΕ: έντριπτο σε όλόκληρη τήν έξωτερική και έσωτερική του επιφάνεια. Σαπωνοειδής άφή.

751. ΜΕ ΙΙΙ: DIETZ, *Transition*, σ. 201 εικ. 61 ΒΑ - 5 («ΥΕ ΙΑ»). ΥΕ Ι: Αυτόθι, εικ. 61 ΒΑ - 5α («ΥΕ ΙΒ»).

752. J. MARAN, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia-Magula in Thessalien III. Die mittlere Bronzezeit*, BAM, 30/31, Bonn 1992, πίν. 65, 5 (Πευκάκια, φάση 6 πρώτη).

753. DIETZ, *Transition*, σ. 209 άρ. ΕΑ-1 εικ. 65 (Lustrous Decorated Ware-Argive, ΥΕ ΙΒ κατά Dietz, δηλαδή ΥΕ Ι κατά τή συμβατική χρονολογία).

754. *Kiapha Thiti* ΙΙ2, σ. 48 άρ. 406· σ. 97 άρ. 841 πίν. 27 (Κιάφα Θίτι, μόνο για τó σχήμα, ΜΕ ΙΙΙ).

755. Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ-ΣΑΛΛΙΩΡΑ, Ή μεσοελλαδική περίοδος στην Εύβοια, *Άνθρωπολογικά και Άρχαιολογικά Χρονικά, Περιοδική Έκθεση τής Εύβοϊκής Άρχαιοφίλου Έταιρείας*, 4, 1997, σχ. 25 άρ. 7 (Εύβοια, αλλά πω όρθιο).

756. J. L. CASKEY, *Investigations in Keos, 2. A Conspectus of the Pottery, Hesperia*, 41, 1972, εικ. 11 άρ. F45 (Μέση εποχή του Χαλκού, ύστερη φάση).

K 14 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 43) – Θραύσμα κυάθου με ψηλό πόδι από τὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης τοῦ κυπέλλου με τὸ πόδι· πίν. 29, 132. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,069 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, φαιὸς (2.5 Y 5/1 gray). Ε: τὸ ἴδιο. Ε: στιλβωμένη ἐξωτερικά καὶ ἐσωτερικά.

K 15 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 46 καὶ 48) – Δύο ἴσως συνανήκοντα θραύσματα τοιχωμάτων ἀπὸ ἄνω τμήμα κυάθου με ψηλό πόδι· πίν. 29, 132. – Ύψ. μέγ. σωζ. μεγαλύτερου (α) θραύσματος 0,055 μ. καὶ μικρότερου (β) 0,028 μ. Π (α) : Πυ: λεπτόκοκκος, σκοτεινόφαιος (2.5 Y 6/1 gray). Ε: σκοτεινόφαιος (2.5 Y 4/1 dark gray). ΕΕ: στιλβωμένη ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Π (β): Πυ: λεπτόκοκκος, φαιὸς (2.5 Y 5/1 gray). Ε: σκοτεινόφαιος (2.5 Y 4/1 dark gray). ΕΕ: στιλβωμένη ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

K 16 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 51) – Μικρὸ θραύσμα ἀπὸ τὸ κάτω τοίχωμα κυάθου με ψηλό πόδι· πίν. 29, 132. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,036 μ. Φέρει ἀλακώσεις ἐξωτερικά. Π: Πυ:

λεπτόκοκκος, σκληρός, φαιὸς (2.5 Y 5/1 gray). Ε: σκοτεινόφαιος (2.5 Y 5-4/1 gray-dark gray). ΕΕ: στιλβωμένη μόνο ἐξωτερικά.

K 17 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 57) – Θραύσμα ἴσιου τοιχώματος κυάθου με ψηλό πόδι· πίν. 29, 132. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,038 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, φαιὸς (5 Y 6/1 gray). Ε: τὸ ἴδιο.

K 18 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 41) – Θραύσμα χείλους καὶ λαμποῦ κυάθου με ἀρχὴ ταινιωτῆς λαβῆς· πίν. 29, 132. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,140 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος με ἐλάχιστα λευκὰ ἀββεστολιθικά ἐγκλείσματα μήκους ἕως 0,002 μ., σκληρός, ἀνοικτόφαιος (5 Y 5/1 gray). Ε: τὸ ἴδιο.

K 19 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 33) – Ψηλὸ κοῖλο πόδι μικροῦ κυάθου με ψηλό πόδι· πίν. 29, 132. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,045 μ. διάμ. βάσ. 0,050 μ. Πλαστικὸς δακτύλιος στὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης τοῦ ποδιοῦ με τὸ κύπελλο. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτόφαιος (2.5 Y 7/1 light gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: καμία.

Ὁ κυάθος με τὸ ὑψηλόσωμο πόδι (Goblet) εἶναι τὸ πιὸ συχνὸ σχῆμα τῆς γκρίζας μινυακῆς κεραμικῆς. Στὸ ὑλικὸ τῆς Λούτσας ἀντιπροσωπεύονται τέσσερις παραλλαγές τοῦ σχήματος αὐτοῦ.

α) Οἱ **K 7 - K 12** (πίν. 28, 131) προέρχονται ἀπὸ κύαθο με πλατὺ, ἔξω νεῦον στόμιο, ἡμισφαιρικὸ κυρίως σῶμα, δύο ταινιωτὲς λαβές, οἱ ὁποῖες ἐκφύονται ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ ἀπολήγουν στὴν κοιλιά, καθὼς καὶ ἀπὸ ἓνα κοῖλο ἐσωτερικῶς καὶ εὐρυνόμενο πρὸς τὰ κάτω, λεῖο ἐξωτερικῶς, πόδι. Ὁ τύπος εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἐλευσίνας⁷⁵⁷, τὸν ταφικὸ κύκλο Β τῶν Μυκηνηῶν⁷⁵⁸ καὶ σὲ μικρογραφία ἀπὸ τὴν Πρόσυμνα⁷⁵⁹. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποῦ ὁ τύπος, κατὰ τὸν Soren Dietz, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παλαιότερος τῆς φάσης του ΥΕ ΙΑ⁷⁶⁰, μιὰ χρονολόγησι τοῦ τύπου αὐτοῦ στὴ ΜΕ ΙΙ ἢ στὴν ΥΕ Ι φαίνεται ἀρκετὰ πιθανή.

β) Ὁ δεῦτερος τύπος κυάθου με ὑψηλόσωμο πόδι ποῦ ἀντιπροσωπεύεται στὸ ὑλικὸ τῆς Λούτσας εἶναι αὐτὸς ποῦ φέρει τροπιδωτὸ κύπελλο με ὑψηλὸ σχε-

757. ΜΥΛΩΝΑΣ, *Δυτικὸν νεκροταφεῖον Ἐλευσίνας*, σ. 16 άρ. 618 πίν. 101α, δεξιὰ (τάφος Θπ4)· σ. 106 άρ. 770 πίν. 143β, ἀριστερὰ (τάφος Ιπ1).

758. ΜΥΛΩΝΑΣ, ὁ.π. (σημ. 743), σ. 23-24 άρ. Α-1 πίν. 13α· σ. 214 (τάφος Α).

759. C. W. BLEGEN, *Prosymna. The Helladic Settlement Preceding the Argive Heraeum*, Cambridge 1937, σ. 378 εἰκ. 79 άρ. 584 (τάφος ΧΙΙΙ).

760. DIETZ, *Transition*, σ. 204 άρ. ΒΒ-3.

τικά σπάσιμο ώμου, κωνικό κυρίως σώμα, δύο κάθετες ταινιωτές λαβές, οι οποίες εκφύονται λίγο πιό κάτω από το χείλος και καταλήγουν στον ώμο, και ψηλό πόδι που φέρει αυλακώσεις. Πρόκειται για τον τύπο BB1-2 του Dietz, ο οποίος χρονολογήθηκε στη φάση ME IIIB⁷⁶¹. Στον τύπο αυτό ανήκουν οι K 13 - K 17 (πίν. 29, 132). Ένα καλό παράλληλο για τον K 13 από το Κιάφα Θίτι βρέθηκε σε αρχαιολογική συνάφεια της ME III⁷⁶², πράγμα που αποτελεί μία επιπλέον ασφαλή ένδειξη για τη χρονολόγηση του τύπου. Διαμορφώσεις ποδιού και κυπέλλου κυάθου όπως στον K 14 είναι γνωστές από τους τάφους Δ και Υ του ταφικού κύκλου Β των Μυκηνών αλλά και από άλλα μη ταφικά σύνολα της Αργολίδας. Χρονολογούνται στη φάση ME IIIB του Dietz⁷⁶³.

γ) Ο τρίτος τύπος αντιπροσωπεύεται από τον K 18 (πίν. 29, 132), ο οποίος φέρει ένα πλατύ έξω νεύον χείλος, σε αντίθεση όμως προς τους άλλους δύο τύπους ή αρχικά ταινιωτή του λαβή δεν φαίνεται να εκφύεται από το χείλος αλλά από την περιοχή του ώμου⁷⁶⁴.

δ) Ο τέταρτος τύπος (K 19, πίν. 29, 132) είναι μικρογραφικός και φέρει όριζόντιο πλαστικό δακτύλιο στο σημείο της ένωσης του ποδιού με το κύπελλο. Παράλληλα για τον τύπο αυτό βρίσκονται στην ομάδα εύρημάτων XXXV της Κολώνας στην Αίγινα⁷⁶⁵, ή οποία συσχετίστηκε από τους ανασκαφείς με την πόλη ΙΧ της θέσης αυτής⁷⁶⁶. Άλλα παράλληλα ως προς το σχήμα του ποδιού υπάρχουν στην Εύβοια⁷⁶⁷ και στη Βοιωτία⁷⁶⁸.

Μεγάλη βαθιά φιάλη (K 20)

Ο K 20 φέρει την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

K 20 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 45) – Θραύσμα άνω τμήματος μεγάλης φιάλης· πίν. 29, 132. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,044 μ. Τομή σχήματος S. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, φαιός (2.5 Y 5/1

gray). Ε: σκοτεινόφαιος (2.5 Y 4/1 dark gray). ΕΕ: στιλβωμένη έσωτερικά και έξωτερικά. Στο έξωτερικό του όριζόντιες αυλακώσεις.

761. Αυτόθι, σ. 201-214 άρ. BB1-2 (ME IIIB).

762. *Kiapha Thiti* II2, άρ. 536.

763. DIETZ, *Transition*, σ. 204 εικ. 62, άριστερά, άρ. BB1, με παραπομπές.

764. Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ – Ν. ΚΟΝΣΟΛΑ, *Αρχαιολογικό Μουσείο της Θήβας*, Άθήνα 1981, προθήκη 9 (Θήβα)· ΜΑΡΑΝ, δ.π. (σημ. 752), φάση 6, πρώτημη (Πευκάκια).

765. Η. WALTER – F. FELTEN, *Alt-Ägina*, III, 1. *Die vorgeschichtliche Stadt. Befestigungen. Häuser. Funde*, Mainz 1981, σ. 135 πίν. 121 άρ. 439.

766. Αυτόθι, σ. 133, 135.

767. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ-ΣΑΛΛΙΩΡΑ, δ.π. (σημ. 755), σχ. 12.

768. Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ – Ν. ΚΟΝΣΟΛΑ, *Λείψανα Πρωτοελλαδικού, Μεσοελλαδικού και Ύστεροελλαδικού οικισμού στη Θήβα*, ΑΔ, 30, 1975, *Μελ.*, σχ. 9 άρ. 6 και πίν. 31 γ:γ.

Παρόμοιο θραύσμα γκρίζου μινυακού αγγείου με σιγμοειδές περίγραμμα και οριζόντιες αυλακώσεις εξωτερικά έχει βρεθεί στην ακρόπολη της Βραυρώνας, το οποίο συσχετίζεται με κεραμική του τύπου Polychrome Mainland Ware και ΥΕ Ι διακοσμημένη κεραμική⁷⁶⁹. Μια χρονολόγηση του θραύσματος στην ΥΕ Ι είναι συνεπώς πιθανή. Μεγάλες φιάλες με σιγμοειδές περίγραμμα και οριζόντιες αυλακώσεις εξωτερικά είναι γνωστές επίσης από την Άσίνη και χρονολογούνται στη φάση ΜΕ ΙΙΑ του Dietz⁷⁷⁰.

Άνοικτα σχήματα ακαθόριστου τύπου (Κ 21 - Κ 22)

Οί Κ 21 και Κ 22 φέρουν την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

<p>Κ 21 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 35) - Κάτω τμήμα από χαμηλή, έλαφρά κοίλη στο έσωτερικό του, βάση άνοικτού αγγείου πίν. 29, 132. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,046 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορώδης, καθαρός από προσμείξεις, άνοιτόφαιος (2.5 Υ 5/1 gray). Ε: τó ίδιο. Δύο λεπτοί όμόκεντροι</p>	<p>έγχάρακτοι κύκλοι στο κάτω του τμήμα. Κ 22 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 34) - Κάτω τμήμα άνοικτού αγγείου με χαμηλή, έλαφρά κοίλη βάση πίν. 29, 132. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,045 μ. διάμ. βάσ. 0,070 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός φαιός (2.5 Υ 5/1 gray). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: καμία.</p>
---	---

Γιά τó άρχικό σχήμα του Κ 21 πρέπει να υπολογίζουμε με άγγείο τύπου Goblet ή λεκάνη ή κύπελλο⁷⁷¹.

Ό Κ 22 φαίνεται να έχει καλά παράλληλα σε ύλικό τής έποχής των Λακκοειδών Τάφων⁷⁷².

ΣΚΟΤΕΙΝΟΧΡΩΜΗ ΕΝΤΡΙΠΤΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ (DARK BURNISHED POTTERY)

Με τόν όρο «σκοτεινόχρωμη έντριπτη» κεραμική έννοοϋμε τήν κεραμική εκείνη κατηγορία τής όποιας τά θραύσματα άγγείων έμφανίζον μεν έντριπτη γκρίζα έπιφάνεια, ό πυρήνας τους όμως δέν είναι γκρίζος αλλά πορτοκαλόχρωμος⁷⁷³ (Παράρτημα Ι, διάγραμμα 10, άρ. Κ 23 - Κ 26). Σε αντίθεση πρòς τήν γκρίζα μινυακή κεραμική, ή ύφή τής έξωτερικής έπιφάνειας δέν είναι σαπωνοειδής.

769. Αδημοσίευτα εύρήματα στις άποθήκες του Μουσείου Βραυρώνος. Ή δημοσίευσή τους προετοιμάζεται από τόν γράφοντα.

770. DIETZ, *Transition*, σ. 64 άρ. 104 εικ. 16 (Άσίνη, ΜΕ ΙΙΑ).

771. Για τή σωζόμενη διαμόρφωση τής βάσης βλ. κάτι σαν *Kiapha Thiti* ΙΙ2, σ. 88 άρ. 752 πίν. 24 (Κιάφα Θίτι, ΜΕ-ΥΕ ΙΙ).

772. Αυτόθι, σ. 108 άρ. 959 πίν. 31(Κιάφα Θίτι, άν και μαγειρικό σκεϋος).

773. Για τόν όρο «Dark Burnished Pottery» βλ. ZERNER, ό.π. (σημ. 745 [1993]), σ. 43-44.

Κλειστά σχήματα

Κλειστό σχήμα άκαθόριστου τύπου (Κ 23)

Ο Κ 23 φέρει την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 23 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 37) – Θραύσμα επίπεδης βάσης και κάτω σώματος κλειστοῦ άγγείου (ίσως μικρής πρόχου με λαβή στην περιοχή του ὤμου ή άμφορίσκου): πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,034 μ. διάμ. βάσ.

περ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός από προσμείξεις, άνοικτός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: άνοικτόφαιος (10 YR 6/1 gray) έσωτερικά και έξωτερικά.

Ο Κ 23 θα μπορούσε να ανήκει σε προχοΐδιο με κάθετη λαβή στην περιοχή του ὤμου του τύπου FS 87. Το σχήμα αυτό άπαντά στην κατηγορία Lustrous Decorated Ware-Argive του Dietz σε σειρά από άργολικές θέσεις: μεταξύ άλλων στον τάφο Γ του ταφικού κύκλου Β και στον τάφο ΙΙΙ του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών⁷⁷⁴. Το σχήμα γίνεται πολύ άγαπητό κατά τη διάρκεια της πρώιμης μυκηναϊκής έποχής, όπου κατασκευάζεται πλέον στη μυκηναϊκή τεχνική⁷⁷⁵.

Άνοικτά σχήματα

Κρατήρας (Κ 24)

Ο Κ 24 φέρει την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 24 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 38) – Θραύμα δακτυλίου βάσης κρατήρα: πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,088 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορώδης, σκλη-

ρός, καθαρός από προσμείξεις, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: φαιοκάστανος (10 YR 6/2 light brownish gray).

Ένα πολύ καλό παράλληλο για το σχήμα του Κ 24 προέρχεται από το Κιάφα Θίτι, όπου χρονολογήθηκε στην ΥΕ Ι⁷⁷⁶. Παρόμοιες διαμορφώσεις ποδιών άποτελούν το τυπικό σχήμα ποδιού για τους αιγινήτικους κρατήρες της κατηγορίας με χρυσή μίκα και πολύχρωμη διακόσμηση της παραπάνω θέσης⁷⁷⁷.

774. Πρβ. DIETZ, *Transition*, σ. 209 άρ. ED-1 εικ. 65 (ΥΕ ΙΒ κατά Dietz, δηλαδή ΥΕ Ι κατά τη συμβατική χρονολογία). Για το σχήμα πρβ. και *Kiapha Thiti* ΙΙ2, σ. 35 άρ. 275 πίν. 8 (Κιάφα Θίτι, τομή 5, στρωματογραφική ένότητα 5, χρονολόγηση άδιατάρακτου ΜΕ κεραμικού συνόλου: ΜΕ ΙΙΙ).

775. P. A. MOUNTJOY, *Mycenaean Decorated Pottery. A Guide to Identification*, SIMA, 73, Göteborg 1986, σ. 13-14 εικ. 5 («squat jug», ΥΕ Ι).

776. *Kiapha Thiti* ΙΙ2, σ. 42 άρ. 362 πίν. 10 (Κιάφα Θίτι, αλλά με πολύχρωμη διακόσμηση, ΥΕ Ι).

777. Αυτόθι, σ. 199 πίν. 10 άρ. 361-362.

Κύαθοι με ψηλό πόδι του τύπου Goblet (K 25 - K 26)

Οί K 25 και K 26 φέρουν την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

K 25 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 54) – Μικρό θραύσμα τοιχώματος κυάθου με ψηλό πόδι· πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,034 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός από προσμείξεις, ανοικτός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/4 light reddish brown). Ε: ανοικτόφαιος (2.5 Y 5/1 gray) έσωτερικά και έξωτερικά.

K 26 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 55) – Θραύσμα τοιχώματος κυάθου με ψηλό πόδι· πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,039 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός από προσμείξεις, ανοικτός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: γκριζος (10 YR 5/1 gray).

ΑΝΟΙΚΤΟΧΡΩΜΗ ΕΝΤΡΙΠΤΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ (PALE BURNISHED POTTERY)

Με τον όρο «άνοικτόχρωμη μινυακή» κεραμική έννοοῦμε τὴν κεραμική ἐκείνη κατηγορία τῆς ὁποίας τὰ θραύσματα ἀγγείων ἐμφανίζουν μὲν ἐντριπτη ἀνοικτόχρωμη ἐπιφάνεια καὶ ὁ πυρήνας τους εἶναι συνήθως ὁμοιογενεοῦς, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ διαφορετικοῦ χρώματος (Παράρτημα I, διάγραμμα 10, αρ. K 27 - K 32). Ἡ ἐξωτερική ἐπιφάνεια εἶναι ἐντριπτη.

Κλειστά σχήματα

Τὸ μόνο θραῦσμα ποῦ θὰ μποροῦσε νὰ ἀνήκει σὲ κλειστὸ σχῆμα, χωρὶς τοῦτο νὰ μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ μὲ βεβαιότητα, εἶναι ὁ K 27.

Κλειστὸ (;) σχῆμα ἀκαθόριστου τύπου (K 27)

Ὁ K 27 φέρει τὴν ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

K 27 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 18) – Δακτυλιοσχημη, κοίλη έσωτερικά βάση κλειστοῦ (;) ἀγγείου· πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,033 μ. διάμ. βάσ. 0,086 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μὲ σποραδικὴ παρουσία ἀσημένιας μίκας,

φέρει λίγα λευκὰ ἀσβεστολιθικά ἐγκλείσματα μήκους ἔως 0,003 μ., πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: κιτρινέρυθρος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: ἐντριπτη μόνο ἐξωτερικά. Έσωτερικά δὲν ὑπάρχουν ἴχνη κατεργασίας.

Τὸ σχῆμα ἔχει παράλληλα σὲ ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς τῶν Λακκοειδῶν Τάφων⁷⁷⁸.

Άνοικτὰ σχήματα**Μόνωτο κύπελλο με κάθετη, ὑπερυψωμένη λαβή (K 28)**

Ὁ K 28 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ.

778. Αὐτόθι, σ. 70 αρ. 589 πίν. 18 (Κιάφα Θίτι, ΜΕ ΙΙΙ)· πρβ. καὶ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ-ΣΑΛΛΙΩΡΑ, ὀ. π. (σημ. 755), σχ. 17 (Εὔβοια).

Κ 28 (Σακκούλα: «24.11.57. Όστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων παρά τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ», ἀρ. 3) – Θραῦσμα χείλους, τοιχώματος καὶ κάθετης ταινιωτῆς λαβῆς μόνωτου κυπέλλου μὲ ὑπερυψωμένη λαβή· πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,047 μ. (χωρὶς λαβή), 0,060 μ. (μὲ λαβή)

διάμ. χεῖλ. περ. 0,114 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Περιέχει μικρὲς ἀσβεστολιθικὲς προσμείξεις λευκοῦ χρώματος μήκους 0,001 μ. καὶ ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: κιτρινέρυθρος (5 YR 7/6 reddish yellow).

Τὸ σχῆμα τοῦ Κ 28 ἔχει καλὰ παράλληλα σὲ ἀντίστοιχα ἀγγεῖα ποὺ προέρονται ἀπὸ σύνολα τῆς ἐποχῆς τῶν Λακκοειδῶν Τάφων ἀπὸ τὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας Ἑλλάδας, ὅπως ἀπὸ τὰ Πευκάκια στὸν Παγασητικὸ κόλπο⁷⁷⁹, τὸ Κιάφα Θίτι στὴν Ἀττικὴ⁷⁸⁰ καὶ τὴν Τσουγκιζα κοντὰ στὴ Νεμέα⁷⁸¹.

Κύαθοι μὲ ψηλὸ πόδι τοῦ τύπου Goblet (Κ 29 - Κ 31)

Οἱ Κ 29 - Κ 31 ἔχουν τὴν ἔνδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 29 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 14) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος κυάθου μὲ ἀρχικὰ ψηλὸ πόδι· πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,065 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow) μὲ ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: λευκωπὸ ἐπίχρυσμα.

λεπτόκοκκος, πολὺ καθαρὸς καὶ λεπτότεχνος, ἀνοικτοκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown). Ε: κιτρινέρυθρος (5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: ἔντριπτη ἐξωτερικά.

Κ 30 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 16) – Κάτω τμήμα ἀπὸ τὸ ψηλὸ, κοῖλο στὸ ἐσωτερικὸ του, στέλεχος κυάθου μὲ ψηλὸ πόδι τύπου Goblet. Φέρει τρεῖς ὀριζόντιες ἀυλακώσεις στὸ ἐξωτερικὸ του· πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,095 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,120 μ. Π: Πυ:

Κ 31 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 12) – Θραῦσμα ψηλοῦ, κοίλου, λείου στὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια στελέχους ποδιοῦ ἀπὸ κύαθο μὲ ψηλὸ πόδι· πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,069 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτόφαιος (5 Y 6/1 gray). Ε: καστανωπὸς μὲ ροδόχρωμη ἀπόχρωση (κοντὰ στὸ 7.5 YR 7/4 pink). ΕΕ: ἔντριπτη ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Ὁ Κ 29 ἔχει ἓνα καλὸ παράλληλο στὸ Κιάφα Θίτι, τὸ ὁποῖο βρέθηκε σὲ σύνολο ποὺ περιεῖχε ὑλικὸ τῆς ὕστερης μεσοελλαδικῆς καὶ τῆς πρώιμης μυκηναϊκῆς ἐποχῆς⁷⁸². Τυπολογικὰ μιὰ χρονολόγηση στὴν ΥΕ Ι εἶναι περισσότερο πιθανή⁷⁸³. Ὁ Κ 30 μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ ἓνα ἀντίστοιχο εὔρημα τῆς ἐποχῆς τῶν Λακκοειδῶν Τάφων ἀπὸ τὸ Κιάφα Θίτι⁷⁸⁴. Ὁ Κ 31 βρῖσκει τὸ παράλληλό του σὲ μιὰ

779. MARAN, ὁ.π. (σημ. 752), πίν. 121 ἀρ. 10 (φάση 7)· πίν. 123 ἀρ. 13· πίν. 124 ἀρ. 1 καὶ 5.

780. *Kiapha Thiti* II2, 142 πίν. 9 ἀρ. 328· ἀρ. 790.

781. J. B. RUTTER, *A Ceramic Definition of Late Helladic I from Tsoungiza, Hydra*, 6, 1989, σ. 5, 11-12.

782. *Kiapha Thiti* II2, σ. 91 ἀρ. 783 πίν. 25.

783. Αὐτόθι, σ. 133-134.

784. Αὐτόθι, σ. 58 ἀρ. 477 πίν. 13.

γκρίζα μινυακή κύαθο με ψηλό πόδι από τον ταφικό κύκλο Β τών Μυκηνών, ή οποία χρονολογείται στη φάση ΥΕ ΙΑ του Dietz⁷⁸⁵.

Άνοικτό σχήμα άκαθόριστου τύπου (Κ 32)

Ό Κ 32 φέρει την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 32 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 17) – Πόδι με κοίλη βάση άνοικτού άγγείου· πίν. 30, 133. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,036 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,050 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ρο- δόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημένιας μίκας και λίγες λευκές άββεστολιθικές προσμειξεις μήκους έως 0,003 μ. Ε: τó ίδιο. ΕΕ: έντριπτη.

Ό Κ 32 είναι δύσκολο να χρονολογηθεί. Ίσως ΥΕ Ι λόγω λείου ποδιού⁷⁸⁶.

ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΕΡΥΘΡΟ ΚΑΙ ΜΕΛΑΝΟ ΕΠΙΧΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ AEGINA RED-SLIPPED WARE

Ό Κ 33 ανήκει στην κατηγορία Red slipped: Aigina type του French⁷⁸⁷. Η κιτρινωπή του επιφάνεια έχει καλυφθεί με ένα επίχρισμα που με την όπτηση έχει πάρει μελανό χρώμα. Τό ότι ό Κ 33 έμφανίζει φαιό πυρήνα (Παράρτημα Ι, διάγραμμα 10, άρ. 33), όπως και τό ότι στην επιφάνειά του δέν διακρίνεται χρυσή μίκα με γυμνό μάτι, δέν άποτελεί άσυνήθιστο φαινόμενο για όστρακα αύτης τής αιγινήτικης κατηγορίας⁷⁸⁸.

Άνοικτά σχήματα

Κρατήρας (Κ 33)

Ό Κ 33 έχει την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 33 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 22) – Θραύσμα έξω νεύοντος χείλους κρατήρα· πίν. 31, 131. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,026 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,242 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, με ελάχιστες άββεστολιθικές προσμειξεις, άνοικτός γκρίζος (10 YR 7/2 light gray). Με γυμνό μάτι δέν διακρίνεται χρυσή μίκα. Ε: κιτρινωπός. Β: μελανόφαιη (10 YR 3/1 very dark gray), άμαυρόχρωμη έσωτερικά και έξωτερικά.

785. DIETZ, *Transition*, εικ. 61 άρ. BB-3.

786. Για τό σχήμα μόνο πρβ. *Kiapha Thiti* II2, σ. 88, 112 άρ. 994 πίν. 33.

787. FRENCH, ό.π. (σημ. 739), σ. 26-27.

788. Πρβ. *Kiapha Thiti* II2, σ. 181.

Ο Κ 33 έχει ένα πολύ καλό παράλληλο από ένα πρώιμο μυκηναϊκό κεραμικό σύνολο της ακρόπολης στο Κιάφα Θίτι⁷⁸⁹.

ΧΡΗΣΤΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Με τὸν ὄρο «χρηστική κεραμική» αναφερόμαστε σὲ ἐκεῖνα τὰ θραύσματα ἀγγείων ποὺ δὲν ἀνήκουν σὲ μαγειρικά σκευή καὶ ποιοτικά βρῖσκονται μεταξὺ τῶν λεπτότεχνων καὶ τῶν ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων. Στὴν κατηγορία αὐτὴ δὲν ὑπάρχει καμία ἐπεξεργασία ἐπιφάνειας ἢ ἀπλῶς ἐπίχρισμα ἢ ἀπλῶς γραπτές ταινίες. Στὴν κατηγορία αὐτὴ περιλαμβάνουμε καὶ ἀγγεῖα ποὺ εἶχαν ἀποθηκευτικὴ χρῆση. (Γενικὰ στὰ ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα γίνεται ἡ διάκριση ἀνάμεσα σὲ ἀγγεῖα μὲ ἢ χωρὶς ξεχωριστὸ λαϊμό· κατὰ τὰ ἄλλα πρόκειται πάντα γιὰ κλειστὰ σχήματα.)

Κλειστὰ σχήματα

Μικρὸς πίθος τοῦ τύπου Barrel Jar μὲ πλατὺ χεῖλος ποὺ νεύει πρὸς τὰ μέσα καὶ ἐξωτερικὰ σχηματίζει περιλαίμιο (Κ 34)

Ὁ Κ 34 φέρει τὴν ἔνδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 34 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 28)
– Θραῦσμα πλατιοῦ ἔσω νεύοντος χείλους καὶ ὠμου μικροῦ πίθου τοῦ τύπου Barrel Jar πίν. 31, 134 – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,078 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,024 μ. (ἔσωτ.) καὶ 0,320 μ. (ἐξωτ.). Π: Πυ: πορώδης, σκληρός, μὲ ἀρκετὴ ποσότητα

ἀσημένιας μίκας καὶ ἐλάχιστα λευκὰ ἀσβεστολιθικά ἐγκλείσματα μήκους 0,001 μ., φέρει ἀρκετὰ σκασίματα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Ε: ἐρυθρωπὸς (5 YR 6/6 reddish yellow). ΕΠ: παχὺ κιτρινωπὸ (10 YR 8/3 very pale brown).

Ἡ καταγωγή τοῦ σχήματος τοῦ μικροῦ πίθου τοῦ τύπου Barrel Jar ἀνάγεται στὸν λεγόμενον πολιτισμὸ «Φυλακωπὴ Ι» τῶν Κυκλάδων καὶ ἀποτελεῖ πολὺ ἀγαπητὸ σχῆμα στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς «ῥιμης μινυακῆς» φάσης, ὑπάρχει ὅμως καὶ μέχρι τὴν ΥΕ ΙΙΑ⁷⁹⁰. Συνεπῶς, ἡ χρονολόγηση τοῦ Κ 34 κυμαίνεται ἀπὸ τὴ μεσοελλαδικὴ ἕως τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ⁷⁹¹.

789. Αὐτόθι, σ. 42 ἀρ. 360 πίν. 10 (Κιάφα Θίτι, τομὴ 5, στρωματογραφικὴ ἐνότητα 1, χρονολόγηση κεραμικοῦ συνόλου: ΥΕ Ι-ΥΕ ΙΙΒ, ἀνήκει ὡστόσο στὴν κατηγορία τῆς κεραμικῆς μὲ χρυσοῦ μίκα καὶ πολύχρωμη διακόσμηση [αὐτόθι, σ. 199 μὲ παραπομπές]).

790. Αὐτόθι, σ. 143.

791. Πρβ. γιὰ παράδειγμα αὐτόθι, σ. 95-96 ἀρ. 826 πίν. 27 (Κιάφα Θίτι, στρωματογραφικὴ ἐνότητα 7, ΜΕ ΙΙΙ).

Μεγάλα κλειστά αγγεία με ψηλό, χωνοειδή λαιμό και πλαστική διακόσμηση (Κ 35 - Κ 36)

Οί Κ 35 και Κ 36 έχουν την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 35 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 21) – Θραύσμα έξω νεύοντος χείλους από μεγάλο κλειστό αγγείο με χωνοειδή λαιμό: πίν. 31, 134. – Διάμ. χείλ. περ. 0,260 μ. Π: Πν: πορώδης, σκληρός, με μεγάλη περιεκτικότητα σε άσημένα μίκα και άναμεμιγμένος με άνοιχτόχρωμα πετραδάκια μήκους έως 0,006 μ., άνοιχτόφαιος (5 Y 7/1 light gray). Ε: τραχύς, έρυθροκάστανος (5 YR 6/3 light reddish brown).

Κ 36 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 26) – Θραύσμα ώμου και τοιχώματος μεγάλου

κλειστού αγγείου με ψηλό κυλινδρικό λαιμό: πίν. 31, 134. – Πάχ. περ. 0,010 μ. Π: Πν: πορώδης, σκληρός, άνοιχτόφαιος (5 Y 6/2 light olive gray). Περιέχει έλάχιστη ποσότητα άσημένης μίκας και μικρά λευκά άσβεστολιθικά έγκλείσματα μήκους μέχρι 0,004 μ. Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). ΕΠ: παχύ, ροδόχρωμο (7.5 YR 8/4 pink). Δ: ώμου: όριζόντια πλαστική ταινία με δακτυλικά άποτυπώματα.

Οί Κ 35 και Κ 36 προέρχονται από παρόμοια αγγεία, όχι όμως από τó ίδιο. Καλά παράλληλα προέρχονται από στρώματα τής φάσης ΜΕ ΙΙΙ τής άκρόπολης στο Κιάφα Θίτι⁷⁹².

Άνοικτά σχήματα

Κρατήρας (Κ 37)

Ό Κ 37 φέρει την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 37 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 20) – Θραύσμα έξω νεύοντος χείλους και άνω τμήματος κρατήρα: πίν. 31, 134 – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,044 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,260 μ. Χείλος με έσωτερική αλάκωση. Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, περιέχει μικρή ποσότητα άσημένηας

μίκας και με πυκνή περιεκτικότητα σε άσβεστολιθικές προσμείξεις μήκους έως 0,003 μ. και σπάνια μελανά πετραδάκια μήκους έως 0,004 μ., πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: άνοιχτός πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΠ: λευκωπό.

Η διαμόρφωση τού άνω τμήματος τού Κ 37 έχει πολύ καλά παράλληλα σε άνάλογα αγγεία πού βρέθηκαν σε άποθήτη τής περιόδου ΥΕ Ι στα Νιχώρια τής Μεσσηνίας⁷⁹³, καθώς και σε στρώμα τής φάσης ΜΕ ΙΙΙ τού Dietz στην Άσίνη⁷⁹⁴.

792. Αυτόθι, σ. 106 άρ. 941 πίν. 30 και σ. 35 άρ. 277 πίν. 8 (Κιάφα Θίτι, ΜΕ ΙΙΙ).

793. Ο. Τ. Ρ. Κ. DICKINSON, *Mycenaean Pottery from the Settlement. I. The Late Helladic I and II Pottery*, σέ: W. A. McDonald – N. C. Wilkie (έπιμ.), *Excavations at Nichoria in Southwest Greece. II. The Bronze Age Occupation*, Minneapolis 1992, σ. 551 άρ. P 3152 (Νιχώρια, Area IV SW).

794. DIETZ, *Transition*, σ. 80 άρ. 200 εικ. 22.

Μιά χρονολόγηση του κρατήρα στην εποχή των Λακκοειδών Τάφων είναι, συνεπώς, προφανής.

ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Χύτρες και άλλα μαγειρικά αγγεία (Κ 38 - Κ 40)

Οί Κ 38 - Κ 40 φέρουν την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 38 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 32) – Θραύσμα καμπύλου τοιχώματος από άνω τμήμα χύτρας· πίν. 32, 135. – Ύψ. μέγ. σωζ. περ. 0,090 μ. Π: Πυ: πορώδης, σκληρός, με αρκετή περιεκτικότητα σε άσημνια μίκα, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 5/6 yellowish red). Ίχνη καύσης στο έξωτερικό του. Στο έσωτερικό του: συστάδες μικρών, ελαφρών έγχαραξεων από καθάρισμα με σκουπάκι.

Κ 39 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 30) – Επίπεδη βάση και κάτω τοίχωμα χύτρας· πίν. 32, 135. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,050 μ. διάμ. βάσ. 0,076 μ. Π: Πυ: πορώδης, ανοικτοκάστανος (5 YR 6/3 light reddish brown). Περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημνιας μίκας και μεγάλα λευκά και γκριζόλευκα πετρα-

δάκια μήκους μέχρι και 0,008 μ., που έχουν προκαλέσει μεγάλα σκασίματα ιδιαίτερα στο έσωτερικό του αγγείου. Ε: έρυθροκάστανος (5 YR 5/4 reddish brown). Ίχνη καύσης στο έξωτερικό του.

Κ 40 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 15) – Θραύσμα επίπεδης βάσης και κάτω τοιχώματος μαγειρικού αγγείου· πίν. 32, 135. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,047 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,096 μ. Π: Πυ: πορώδης, περιέχει αρκετή ποσότητα άσημνιας μίκας, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Ε: ανοικτόφαιος (2.5 Y 7/2 light gray) έως φαιός (5 Y 6/1 gray). Σκασίματα κυρίως στο έσωτερικό του. Αμέσως πάνω από τον επίπεδο δακτύλιο της βάσης φέρει τρεις πολύ λεπτές οριζόντιες έγχαρακτες γραμμές. Ίχνη καύσης σωζόμενα κυρίως στο έσωτερικό του.

Οί Κ 38 - Κ 39 ανήκουν στο τυπικό σχήμα της μεσοελλαδικής έως και πρώιμης μυκηναϊκής χύτρας⁷⁹⁵. Ο Κ 40 φαίνεται να έχει καλά παράλληλα σε ύλικό της εποχής των Λακκοειδών Τάφων⁷⁹⁶.

ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΧΡΥΣΗ ΜΙΚΑ ΑΙΓΙΝΗΤΙΚΗΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ (GOLD MICA AEGINAETAN, COARSE PLAIN WARE)

Καπάκι από αποθηκευτικό ή μαγειρικό σκεύος (Κ 41)

Ο Κ 41 έχει την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

795. Για τον Κ 39 πρβ. *Kiapha Thiti* II2, σ. 109 αρ. 969 πίν. 31 (Κιάφα Θίτι, αλλά με πιο λεπτό πυθμένα από τον δικό μας) και σ. 113 αρ. 1005 πίν. 31 (έπίσης μικρότερος από τον δικό μας). Για τον Κ 38 αυτόθι, αρ. 1005 (Κιάφα Θίτι)· για τις έσωτερικές έγχαραξεις από το σκουπάκι βλ. αυτόθι, σ. 76 αρ. 660.

796. Αυτόθι, σ. 97 αρ. 847 πίν. 27 (Κιάφα Θίτι, ΜΕ III).

Κ 41 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 29) – Πώμα μαγειρικού σκεύους με επτά ώσει-
 δείς, περιμετρικά διατεταγμένες, άβαθείς
 όπες στο ύψος της λαβής· πίν. 32, 135. – Ύψ.
 μέγ. σωζ. 0,066 μ. διάμ. βάσ. μέγ. σωζ. 0,097
 μ. διαστ. όπών περ. 0,0019 × 0,010 × 0,008 μ.
 (βάθος). Π: Πυ: βαρύς, πορώδης, με σπορα-
 δική παρουσία χρυσής μίκας, περιέχει αρκετά
 πετραδάκια μελανού και μώβ χρώματος μήκους
 έως 0,002 μ., πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6
 reddish yellow). Ε: ανοικτοκάστανος (7.5 YR 6/4
 light brown).

Ο Κ 41 βρίσκει ένα παράλληλο στα Νιχώρια της Μεσσηνίας – αν και με
 δύο όπες για κράτημα αντί των δικών μας έφτά–, όπου βρέθηκε σε λάκκο με
 ύλικό της ΥΕ ΙΙ περιόδου⁷⁹⁷. Ωστόσο, λόγω της πρακτικής φύσης του αντικει-
 μένου, είναι μάλλον άπίθανο ο τύπος να εντάσσεται χρονολογικά αποκλειστικά
 στην ΥΕ ΙΙ. Το αντίστοιχο εύρημα από τα Νιχώρια δείχνει ωστόσο ότι ο τύπος
 ήταν σίγουρα σε χρήση κατά την πρώιμη μυκηναϊκή εποχή. Κατά τον Oliver
 Dickinson, πώματα από χονδροειδή πηλό με όπες κρατήματος ίσως κάλυπταν
 τα στόμια μη κεραμικών άγγείων⁷⁹⁸.

Περίοδος 2 Έποχή των μυκηναϊκών ανακτόρων

ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΓΡΑΠΤΗ

Κλειστά σχήματα

Ύδρια FS 128 (Κ 42)

Ο Κ 42 βρέθηκε στις έπιχώσεις κοντά στη ΝΔ γωνία του ναού.

Κ 42 (Σακκούλα: «24.11.57. Όστρακα εκ των
 έπιχώσεων παρά την ΝΔ γωνίαν του ναού», αρ.
 9) – Μικρό έλαφρά καμπύλο θραύσμα τοιχώ-
 ματος ύδριας· πίν. 33. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,045 μ.
 Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός, σκληρός, ροδό-
 χρωμος (5 YR 8/3 pink). Περιέχει μικρή ποσό-

τητα άσημένιας μίκας και έλάχιστα μικρά καστα-
 νωπά πετραδάκια μήκους περ. 0,002 μ. Ε: κιτρι-
 νωπός έως ανοικτοκάστανος (10 YR 8/4 very
 pale brown), με λίγα σκασίματα έξωτερικά. Β:
 καστανή (7.5 YR 4/4 brown).

Πάχος και κλίση του θραύσματος Κ 42 υποδηλώνουν ότι αυτό ανήκει σε
 ύδρια του τύπου FS 128. Πρέπει να άρκεστούμε σε μια χρονολόγηση γενικά
 στην ΥΕ ΙΙΒ⁷⁹⁹.

797. Πρβ. DICKINSON, ό.π. (σημ. 793), σ. 532 αρ. Ρ 3473. 565 εικ. 9-18 («Area ΙΙ»).

798. Αυτόθι, σ. 487.

799. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, ό.π. (σημ. 775), σ. 103 εικ. 124 (Φυλακωπή, ΥΕ ΙΙΒ1).

Άνοικτά σχήματα

Κρατήρας FS 9 (Κ 43)

Ο Κ 43 βρέθηκε στις επιχώσεις κοντά στη ΝΔ γωνία του ναού.

Κ 43 (Σακκούλα: «24.11.57. Όστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ», ἀρ. 1) – Μεγάλο καμπύλο θραῦσμα ὤμου καὶ κοιλιᾶς κρατήρα· πίν. 33, 136. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,170 μ. Συγκολλημένο ἀπὸ ἔξι τεμάχια. Π: Πν: λεπτόκοκκος, καθαρὸς, ἐλαφρὰ πορρώδης, λευκοκίτρινος (10 YR 8/3 very pale brown). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας, λίγα λευκὰ ἀβεστολιθικά ἐγκλείσματα μήκους περ. 0,001 μ. καὶ ἐλάχιστα μικρὰ καστανωπὰ πετραδάκια μήκους περ. 0,002 μ. Ε:

κιτρινωπὸς ἔως ἀνοικτοκάστανος (10 YR 8/4 very pale brown), μὲ λίγα σκασίματα ἐξωτερικά. Β: σκούρα καστανὴ (7.5 YR 4/3 brown). Δ: τμήμα ἀπὸ μυκηναϊκὸ ἄνθος (FM 18) καὶ τμήμα τετραπλοῦ φυτικού τόξου σὲ ὀριζόντια ζώνη στὸ κύριο μέρος τῆς παράστασης. Ἀκριβῶς ἀπὸ κάτω τέσσερις ἰσόπαχες ὀριζόντιες, παράλληλες ταινίες. Πάνω ἀπὸ τὴν κυρίως παράσταση σώζεται τμήμα ὀλόβαφης ἐπιφάνειας, ἢ ὅποια φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε τμήμα τοῦ ἀνώτερου ὀρίου τῆς.

Τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ τόσο σὲ σύνολα τῆς ΥΕ ΠΙΑ2 ὅσο καὶ σὲ σύνολα τῆς ΥΕ ΠΙΒ1⁸⁰⁰. Τὸ διακοσμητικὸ θέμα ὅμως καὶ ἡ διαγώνια διάταξή του στὴν ἐπιφάνεια βρίσκουν τὶς καλύτερές τους ἀντιστοιχίες στὴν ΥΕ ΠΙΑ2⁸⁰¹. Πὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς θὰ ἦταν προτιμότερη μιὰ χρονολόγηση τοῦ ἀγγείου στὴν ΥΕ ΠΙΑ2.

Περίοδος 3 Μετα-ανακτορική ἐποχή

ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΓΡΑΠΤΗ

Κλειστά σχήματα

Ἀμφορέας FS 69 (Κ 44)

Ο Κ 44 βρέθηκε στις επιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 44 (Λ 125) – Θραῦσμα χείλους καὶ λαμοῦ ἀμφορέα· πίν. 34, 136. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,059 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.

Β: πλατιά ὀριζόντια μελανὴ (2.5/N black) ταινία κοσμῶ ἐξωτερικὰ τὸ χεῖλος. Ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια χωρὶς ἐπεξεργασία.

800. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, *RMDP*, σ.139 ἀρ. 257 (ΥΕ ΠΙΒ1).

801. Πὰ τὸ μοτίβο πρβ. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, ὀ.π. (σημ. 775), εἰκ. 133 ἀρ. 1 (κωνικὸ ρυτὸ ἀπὸ τὴ Λιβαδεῖά)· γιὰ τὸ διακοσμητικὸ σύστημα πρβ. π.χ. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, *RMDP*, σ. 129 ἀρ. 209 (Μπερμπάτι)-ΜΥΛΩΝΑΣ, *Δυτικὸν νεκροταφεῖον Ἐλευσίνος*, πίν. 154 ἀρ. 830 (Ἐλευσίνα, δυτικὸ νεκροταφεῖο, διαγώνια τοποθέτηση τοῦ ἄνθους πάνω σὲ πρόχου).

Στὸν **K 44** τὸ χεῖλος ἐξωτερικὰ στρέφεται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω ἐνῶ ἐσωτερικὰ εἶναι ἀμυδρὰ κοῖλο. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ πάχος καὶ τὴν ἐν γένει τομὴ του καθὼς καὶ μὲ τὴν πλατιά ὀλόβαφη ταινία στὸ ἀνώτερο τμήμα του, βρίσκουν τὰ καλύτερά τους παράλληλα σὲ ἀμφορεῖς τοῦ τύπου FS 69, γνωστοὺς ἀπὸ τὸ Σχηματάρι τῆς Βοιωτίας⁸⁰² ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες νοτιοβοιωτικὲς θέσεις⁸⁰³. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ ἀμφορεῖς αὐτοὶ φέρουν πάντα πλεξιδωτὲς λαβές, ἓνα στοιχεῖο ποὺ πρωτοεμφανίζεται στὴν Ἀργολίδα στὴ μέση YE IIIΓ⁸⁰⁴. Τὸ καλύτερο μέχρι στιγμῆς γνωστὸ παράλληλο ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν, φέρει ἐπίσης πλεξιδωτὲς λαβές καὶ χρονολογεῖται μὲ βάση τὴν ἀρχαιολογικὴ του συνάφεια στὴν πρώιμη YE IIIΓ⁸⁰⁵. Εἶναι, λοιπὸν, πολὺ πιθανὸ ὁ ἀμφορέας τῆς Λούτσας νὰ ἔφερε ἀρχικὰ ἐπίσης τέτοιου εἶδους λαβές (βλ. σχέδιο, πίν. 34). Ἡ χρονολόγηση τοῦ **K 44** πρέπει, ἐπομένως, νὰ κυμαίνεται στὸ διάστημα μεταξὺ τῆς πρώιμης καὶ τῆς μέσης YE IIIΓ.

ΜΥΚΗΝΑΪΚΗ ΑΔΙΑΚΟΣΜΗΤΗ

Κλειστὰ σχήματα

Πρόχους μὲ πλεξιδωτὴ λαβὴ FS 106 (K 45)

Ὁ **K 45** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 45 (Λ 162) – Θραῦσμα ἔξω νεύοντος χεῖλους καὶ λαιμοῦ μὲ συμφυόμενὴ πλεξιδωτὴ λαβὴ πρόχου τοῦ τύπου FS 106· πίν. 34, 136. – Ὑψ. μέγ. σωζ. (μὲ λαβὴ) 0,049 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,200 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, καθαρὸς, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Περιέχει μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας

μίκας καὶ μικρὰ λευκὰ πέτρινα ἐγκλείσματα. E: πορτοκαλόχρωμος πρὸς ἀνοικτοκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown). Στόμιο χωνοειδὲς μὲ ἔντονη ἐσωτερικὴ κοίλανση τοῦ χεῖλους, εὐρὺς ψηλὸς λαιμὸς, κατακόρυφὴ στρεπτὴ λαβὴ ἀπὸ τὸ χεῖλος στὸν ὦμο.

Ἡ πρόχους **K 45** ἀρχικὰ πρέπει νὰ ἦταν ὀλόβαφη ἐρυθρὴ, γι' αὐτὸ καὶ θὰ μπορούσε νὰ ταξινομηθεῖ στὴ μυκηναϊκὴ γραπτὴ κεραμικὴ.

802. MOUNTJOY, *RMDP*, σ. 687 ἀρ. 206 εἰκ. 264, διακοσμημένος στὸν ὦμο μὲ ἀντιθετικὲς κυματοειδεῖς ταινίες FM 62, YE IIIΓ μέση.

803. Παρόμοιο θραῦσμα χεῖλους μὲ συμφυόμενὴ πλεξιδωτὴ λαβὴ βρίσκεται στὴ συλλογὴ τῆς Βρετανικῆς Σχολῆς μὲ ἀναφερόμενο τόπο προέλευσης «Ελαιώνα, Ἄρμα, Δρίτσα 81», βλ. P. A. MOUNTJOY, *Orchomenos V. Mycenaean Pottery from Orchomenos, Eutresis and other Boeotian Sites*, München 1983, σ. 108 ἀρ. 20 εἰκ. 42.

804. MOUNTJOY, *RMDP*, σ. 687. Πρβ. «Argolid 278».

805. W. GAUSS, *Neue Forschungen zur prähistorischen Akropolis von Athen*, σέ: F. Blakolmer (ἐπιμ.), *Österreichische Forschungen zur Ägäischen Bronzezeit 1998, Akten der Tagung am Institut für Klassische Archäologie der Universität Wien 2.-3. Mai 1998, Wiener Forschungen zur Archäologie*, 3, Wien 2000, σ. 175 εἰκ. 6 ἀρ. 5.

Ἡ κοίλανση πού διαγράφεται μὲ σαφήνεια στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ χεῖλους τοῦ K 45 βρῖσκει καλὲς ἀντιστοιχίες σὲ πρόχους τοῦ ἴδιου τύπου ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα, οἱ ὁποῖες χρονολογοῦνται στὴ μέση YΕ IIIΓ φάση⁸⁰⁶. Ἡ πλεξιδωτὴ λαβή, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, εἶναι κοινὴ γιὰ ἠθμωτὲς πρόχους τοῦ τύπου FS 155 τῆς μέσης ἀλλὰ καὶ τῆς ὕστερης YΕ IIIΓ περιόδου⁸⁰⁷. Τὸ κομμάτι χρονολογεῖται, συνεπῶς, στὸ διάστημα μεταξὺ τῆς μέσης καὶ τῆς ὕστερης YΕ IIIΓ φάσης.

Ὑδρίες FS 128 ἢ ἀμφορεῖς (K 46 - K 48)

Οἱ K 46 - K 48 φέρουν τὴν ἔνδειξη « Λούτσα 1956-57».

K 46 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 4) – Θραῦσμα ἴσιου καὶ στὸ ἄνω τμήμα του καμπύλου τοιχώματος καὶ ὀριζόντιας κυλινδρικής λαβῆς ὕδριας· πίν. 35, 137. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,059 μ. Π: Πυ: μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), μὲ ἀρκετὰ λευκὰ ἀββεστολιθικὰ ἐγκλείσματα μήκους ἕως 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ἀραιὸ λευκωπὸ, σώζεται μόνον ἐξωτερικά.

K 47 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 2) – Θραῦσμα καμπύλου τοιχώματος καὶ ὀριζόντιας κυλινδρικής λαβῆς κλειστοῦ ἀγγείου· πίν. 35, 137. – Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow),

μὲ μικρὴ ποσότητα σὲ λευκὲς ἀββεστολιθικὲς προσμείξεις μήκους ἕως 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ἀραιὸ λευκωπὸ σώζεται μόνον ἐξωτερικά.

K 48 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 3) – Θραῦσμα καμπύλου τοιχώματος καὶ ὀριζόντιας κυλινδρικής λαβῆς κλειστοῦ ἀγγείου· πίν. 35, 137. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,058 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,107 μ. Π: Πυ: πορώδης, σκληρὸς, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), μὲ λίγη ἀσημένια μίκα καὶ μικρὴ ποσότητα σὲ μελανὰ πετραδάκια καὶ λευκὲς ἀββεστολιθικὲς προσμείξεις μήκους ἕως 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο ἐξωτερικά (10 YR 8/3 very pale brown).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ σύσταση τοῦ πηλοῦ τους, οἱ K 46 - K 48 ἀνήκουν σὲ μιὰ ὁμοιογενὴ ομάδα (Παράρτημα I, διάγραμμα 12, ἀρ. K 46 - K 48). Διαμόρφωση καὶ διαστάσεις τῆς λαβῆς K 46 παραπέμπουν σὲ μιὰ γραπτὴ ὕδρια ἀπὸ τὸ Κοράκου, ἡ ὁποία χρονολογεῖται στὴν πρῶιμη YΕ IIIΓ⁸⁰⁸. Ἐνα ἐπίσης καλὸ παράλληλο γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸ πάχος, ἀλλὰ μὲ πιὸ μακριὰ λαβή, προέρχεται ἀπὸ τὸ μυκηναϊκὸ ἱερὸ στὸ Καλαπόδι καὶ χρονολογεῖται στὴν YΕ IIIΓ⁸⁰⁹.

806. ΜΟΥΝΤΖΟΥ, *RMDP*, σ. 163 ἀρ. 333 εἰκ. 43 (Ἀσίνη, ἂν καὶ ἡ λαβὴ ἐκεῖ δὲν εἶναι στρεπτή).

807. Πρβ. Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Μυκηναϊκὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ἐλάτεια στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο, σέ: Ἐ. Φρούσσου (ἐπιμ.), *Ἡ περιφέρεια τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου. Α' Διεθνὲς Διεπιστημονικὸ Συμπόσιο, Λαμία, 25-29 Σεπτεμβρίου 1994*, Λαμία 1999, σ. 188 εἰκ. 1 (Ἐλάτεια, νεκροταφεῖο).

808. ΜΟΥΝΤΖΟΥ, ὁ.π. (σημ. 775), σ. 144 εἰκ. 178 σημ. 18.

809. Μ. JACOB-FELSCH, *Die spätmykenische bis frühprotogeometrische Keramik*, σέ: *Kalapodi I*, σ. 159 ἀρ. 350 εἰκ. 42 (Areal K 25 Nord, Schicht 4). Τὰ στρώματα 1-12 στὸ Καλαπόδι χρονολογοῦνται στὴν YΕ IIIΓ, βλ. FELSCH, ὁ.π. (σημ. 533), σ. XVI· J. B. RUTTER, *How Different is LH III C Middle at Mitrou? An Initial Comparison with Kalapodi, Kynos, and Lefkandi*, σέ: S. Deger-Jalkotzy – M. Zavadil (ἐπιμ.), *LH III C Chronology and Synchronisms II*.

Για τους Κ 47 και Κ 48 πρέπει να άρκεστούμε σέ μιá γενικότερη χρονολόγηση στήν ύστερη μυκηναϊκή εποχή. Ίσως επρόκειτο άρχικά για ύδριες ή άμφορες.

Άνοικτά σχήματα

Κύπελλο με επίπεδη βάση και κωνικά ίσια τοιχώματα FS 222 (Κ 49)

Ό Κ 49 βρέθηκε στις επιχώσεις κοντά στή ΝΔ γωνία του ναού.

Κ 49 (Σακούλα: «24.11.57. Όστρακα εκ των επιχώσεων παρά την ΝΔ γωνίαν του ναού», άρ. 4) – Κάτω τμήμα κυπέλλου με επίπεδη βάση και κωνικά ίσια τοιχώματα· πίν. 36, 136. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. βάσ. 0,056 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, κιτρινωπός έως άνοικτο-κάστανος (7.5 YR 8/6 reddish yellow). Ε: κιτρινωπός έως πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΠ: έξωτερικά: έρυθρό (2.5 YR 5/6 red) στιλβωμένο, έσωτερικά: καστανέρυθρο (2.5 YR 4/4 reddish brown). Ό πυθμένος είναι άφημένος στο χρώμα του ηηλου.

Ό Κ 49 άνήκει ίσως σέ άβαθές κύπελλο του τύπου FS 222⁸¹⁰. Άπό τυπολογική άποψη μιá χρονολόγηση στήν ΥΕ ΙΙΒ ή στήν ΥΕ ΙΙΓ είναι έξισου πιθανή. Συνιστάται ώστόσο ή χρονολόγηση στήν ΥΕ ΙΙΓ λόγω τής όμοιότητας που έμφανίζει με τον Κ 50 όσον άφορά τή σύσταση του ηηλου (Παράρτημα Ι, διάγραμμα 12, άρ. κατ. Κ 49 - Κ 50).

Άρύταινα FS 236 (Κ 50)

Ό Κ 50 βρέθηκε στις επιχώσεις κοντά στή ΝΔ γωνία του ναού.

Κ 50 (Σακούλα: «24.11.57. Όστρακα εκ των επιχώσεων παρά την ΝΔ γωνίαν του ναού», άρ. 2) – Άνω τμήμα άρύταινας· πίν. 36, 136. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,063 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,120 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, έλαφρά πο-ρώδης, άνοικτός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τó ίδιο. ΕΠ: άνοικτό έρυθρό (2.5 YR 6/6 light red), στιλβωμένο σέ όλόκληρη τήν έξωτερική και τήν έσωτερική του επιφάνεια.

Ένα πολú καλό παράλληλο για τó σχήμα του Κ 50 άπαντά στον Θορικό και χρονολογείται στή φάση ΥΕ ΙΙΓ⁸¹¹. Παρόμοιο άγγείο είναι γνωστό και άπό τó Σχηματάρι τής Βοιωτίας⁸¹².

LH IIC Middle. *Proceedings of the International Workshop Held at the Austrian Academy of Science at Vienna, October 29th and 30th, 2004*, Wien 2007, σ. 289.

810. Πρβ. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, ό.π. (σημ. 803), σ. 80 εικ. 32 άρ. 146 (Σχηματάρι, αν και πιό μικρό άπό τó δικό μας, ΥΕ ΙΙΒ/Γ).

811. P. A. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, *Thorikos Mine No 3. The Mycenaean Pottery*, BSA, 90, 1995, άρ. 150.

812. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, ό.π. (σημ. 803), σ. 80 εικ. 32 άρ. 147.

Κύλικα FS 267 (K 51)

Για την κύλικα K 51 σώζεται ή ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

K 51 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 11) – Κάτω τμήμα από κύλικα του τύπου FS 267· πίν. 36, 136. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,056 μ. διάμ. βάσ. 0,064 μ. Έλαφρά κοίλη βάση. Π: Πυ: λεπτό-κοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), περιέχει ελάχιστα λευκά άσβεστολιθικά έγκλείσματα μήκους περ. 0,001 μ. Ε: ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink).

Το καλύτερο μορφολογικό παράλληλο για τη διαμόρφωση του έσωτερικού της βάσης του ποδιού του K 51 προέρχεται από τη φάση 2b-3c της Φυλακωπής στη Μήλο (= ΥΕ ΙΙΙΓ)⁸¹³. Αξίζει να σημειωθεί ότι ή τροπιδωτή κύλικα είναι το πιο άγαπημένο άδιακόσμητο σχήμα στο ιερό της Φυλακωπής στη φάση 2b-3c⁸¹⁴.

Κρατήρες FS 281 (K 52 - K 53)

Οί K 52 και K 53 φέρουν την έπιγραφή «Λούτσα 1956-57».

K 52 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 6) – Θραύσμα καμπύλου τοιχώματος και συμφυόμενης λοξής μεγάλης κυλινδρικής λαβής κρατήρα· πίν. 35, 137. – Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, με μικρή ποσότητα σε λευκές άσβεστολιθικές προσμειξεις, ανοικτόφαιος (10 YR 6/1 gray), στις άκρες του πυρήνα έρυθρωπός (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: έντριπτη.

K 53 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 5) – Θραύσμα ίσιου τοιχώματος και συμφυόμενης λοξής μεγάλης κυλινδρικής λαβής κρατήρα· πίν. 35, 137 – Π: Πυ: πορώδης, κιτρινόφαιος (10 YR 8/4 very pale brown), στις άκρες του πυρήνα πορτοκαλόχρωμος έως έρυθρωπός (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: ανοικτός ροδόχρωμος, ΕΠ: κιτρινόφαιο (10 YR 7/4 very pale brown).

Τόσο το πάχος και ή κλίση του τοιχώματος όσο και το σχήμα της μεγάλης, λοξής κυλινδρικής λαβής συνδέουν τους K 52 και K 53 με γραπτους κρατήρες της φάσης ΥΕ ΙΙΙΓ, πράγμα που αποτελεί ένδειξη για τη χρονολόγηση των θραυσμάτων στην ΥΕ ΙΙΙΓ⁸¹⁵.

Σκύφοι FS 284 (K 54 - K 55)

Οί K 54 - K 55 φέρουν την έπιγραφή «Λούτσα 1956-57».

K 54 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 8) – Θραύσμα οριζόντιας κυλινδρικής λαβής σκύφου· πίν. 35, 137. – Π: Πυ: ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink), με ελάχιστη ποσότητα άσημένιαςμί-

813. P. A. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, *The Pottery*, σέ: C. Renfrew et al. (έπιμ.), *The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi, BSA Suppl.*, 18, Oxford 1985, σ. 192 αρ. 351 εικ. 5. 20, αν και άδιακόσμητο, λίγο μεγαλύτερο στέλεχος και έλαφρú έξόγκωμα στο άνω του μέρος (ΥΕ ΙΙΙΓ).

814. Αυτόθι, σ. 189.

815. JACOB-FELSCH, δ. π. (σημ. 809), πίν. 34 αρ. 214 (Καλαπόδι)· ΜΟΥΝΤΙΟΥ, δ. π. (σημ. 813), σ. 179 αρ. 135 εικ. 5.14 (Φυλακωπή).

κας και λίγες λευκές ασβεστολιθικές προσμείξεις. E: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). B: Ίχνη έρυθροκάστανης βαφής (5 YR 4/3 reddish brown).

K 55 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 7)

– Θραύσμα όριζόντιας κυλινδρικής λαβής σκύφου· πίν. 35, 137. – Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (5 YR 7/3 pink). E: τó ίδιο. ΕΠ: κιτριένυθρο (10 YR 7/3 very pale brown).

Στήν κατηγορία τών σκύφων ανήκουν τά θραύσματα λαβών K 54 και K 55. Παρόμοιες διαμορφώσεις λαβών άπαντούν στο Καλαπόδι σε στρώματα τής φάσης YE III⁸¹⁶.

Λεκάνη FS 294 ή FS 302 (K 56)

Ό K 56 φέρει τήν έπιγραφή «Λούτσα 1956-57».

K 56 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 1) – Άνω τμήμα λεκάνης τού τύπου FS 294· πίν. 36, 137. – Ύψ. μέγ. σωζ. περ. 0,100 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,290 μ. Σώζεται θραύσμα τού έσω νεύοντος χείλους, τó όποίο είναι στρογγυλό στο έσωτερικό του και έλαφρά έξέχον στο έξωτερικό του, μεγάλο τμήμα τού καμπύλου τοιχώματος και άκέραιη συμφυής όριζόντια κυ-

λινδρική λαβή. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, έλαφρά πορώδης, σκληρός, άνοικτοκάστανος έως πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Άρκετή παρουσία λευκών ασβεστολιθικών προσμείξεων μήκ. έως 0,004 μ. Έλάχιστη άση- μένια μίκα. E: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). ΕΠ: ροδόφαιο (7.5 YR 7/3 pink). Ίχνη καύσης στο χείλος.

Είναι δύσκολο νά βρεθούν άκριβή τυπολογικά παράλληλα για τó άνοικτό άγγείο K 56. Ός πρòς τή διαμόρφωση τού χείλους και τής καμπύλης τού σώματος τó άγγείο συγγενεύει πάντως με τίς λεκάνες τύπου FS 294 ή 302, όπως αυτές έμφανίζονται στον Θορικό, οί όποίες χρονολογούνται στην YE III⁸¹⁷.

Χύτρα (K 57)

Ό K 57 φέρει τήν ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

K 57 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 10) – Άνω τμήμα χύτρας· πίν. 36, 137. – Διάμ. χείλ. περ. 0,200 μ. Έξω νεύον χείλος και μαλακό σιγμοειδές προφίλ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, στο κέντρο άνοικτόφαιος (7.5 YR 5/1 gray), στίς

άκρες πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: έσωτερικά άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown), έξωτερικά άνοικτέ- ρυθρος (5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: έντρι- πτη μόνο έξωτερικά.

Τó μαλακό σιγμοειδές προφίλ τού K 57 είναι τυπικό για χύτρες τής φάσης YE III⁸¹⁸.

816. JACOB-FELSCH, ό.π. (σημ. 809), πίν. 27 άρ. 84.

817. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, ό.π. (σημ. 811), σ. 221 άρ. 175 εικ. 16.

818. Πρβ. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, ό.π. (σημ. 813), άρ. 379 (Φυλακωπή, YE III).

Περίοδος 4 Πρώιμη εποχή του Σιδήρου (υπομυκηναϊκή έως ύστερη γεωμετρική εποχή)

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΓΡΑΠΤΗ

Κλειστά σχήματα

Υδρία (Κ 58)

Ο Κ 58 φέρει την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 58 (Σακούλα: «Λούτσα 1956-57», αρ. 9) – χρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: κιτρινέ-
 Θραύσμα οριζόντιας κυλινδρικής λαβής ίσως ρυθρος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Β: άμαυ-
 ύδριας πίν. 37, 138. – Μήκ. μέγ. σωζ. 0,093 μ. ρόχρωμη μελανή (7.5 YR 3/1 very dark gray).
 Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλό- Δ: οριζόντιες, παράλληλες ταινίες.

Κυλινδρικές λαβές διακοσμημένες με επάλληλες οριζόντιες ταινίες απο-
 τελούν τυπικό φαινόμενο της ύστερης γεωμετρικής εποχής⁸¹⁹. Το μέγεθος της
 λαβής από τη Λούτσα υποδηλώνει ότι ο Κ 58 προέρχεται από μεγάλο κλειστό
 άγγείο, ίσως ύδρια⁸²⁰.

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Άνοικτά σχήματα

Λεκάνη (Κ 59)

Ο Κ 59 βρέθηκε στις επιχώσεις της βόρειας πλευράς του ναού.

Κ 59 (Λ 102, αρ. 2) – Άνω τμήμα λεκάνης με yellow). Μεγάλη ποσότητα άσημνιας μίκας.
 τροπιδωτό χείλος πίν. 37. – Ύψ. μέγ. σωζ. Ε: το ίδιο. ΕΕ: έρυθροκάστανο (2.5 YR 4/4
 0,023 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,200 μ. Π: Πυ: λεπτό- reddish brown) γάνωμα έσωτερικά.
 κοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish

819. Πρβ. Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, Γεωμετρική και ύπογεωμετρική κεραμεική έξ Έρετρίας V, *AE* 1983, σ. 178 πίν. 59ε αρ. 110 (Έρέτρια, σέ σκύφους).

820. Πρβ., για παράδειγμα, την ύδρια που έκτίθεται στην έκθεση αρχαιολογικών εύρημά-
 των περιοχής άεροδρομίου στο άεροδρόμιο «Έλευθέριος Βενιζέλος» (προθήκη 8) ή επίσης μια
 άθηναϊκή ύδρια που βρέθηκε σέ γεωμετρικό τάφο στην Κνωσό: J. K. ΡΑΡΑΔΟΥΡΟΥΛΟΣ, *A Bucket, by*
Any Other Name, and an Athenian Stranger in Early Iron Age Crete, Hesperia, 67, 1998, σ. 113 εικ.
 2, όπου χρονολογείται περ. στα μέσα του 8ου αι. π. Χ., στην ύστερη μέση γεωμετρική εποχή, άν
 και οι λαβές εκεί είναι σέ μέγεθος μικρότερες από τη δική μας.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ χείλους καὶ τὸ σωζόμενο περίγραμμα τοῦ **K 59** βρίσκει καλὲς ἀντιστοιχίες σὲ ὑστερογεωμετρικὲς λεκάνες ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια⁸²¹.

Κρατῆρες/δίνοι (K 60 - K 61)

Ὁ **K 60** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ **K 61** φέρει τὴν ἔνδειξη «Λούτσα 1956-57».

K 60 (Λ 109, ἀρ. 17) – Θραῦσμα χείλους καὶ τοιχώματος κρατήρα· πίν. 37. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,046 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,262 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Περιέχει λίγα πετραδάκια καστανοῦ χρώματος μήκους 0,002 μ. καὶ ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπὸ (ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ). Ἀρχικὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε βαφή, σήμερα πλήρως ἀπολεπισμένη.

– Ἄνω τμήμα χείλους κρατήρα· πίν. 37, 138. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,011 μ. διάμ. βάσ. 0,090 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρὰ ψημένος, ἀνοικτοκάστανος (7.5 YR 6/4 light brown). Ε: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: πλατιά σκούρα καστανὴ (7.5 YR 3/2 dark brown) ταινία στὴν περιοχή τοῦ χείλους, τόσο ἐξωτερικὰ ὅσο καὶ ἐσωτερικὰ. Στὸ ἐσωτερικὸ του ὑπάρχει καὶ δεύτερη, λεπτότερη ταινία λίγο πρὸ κάτω.

Ὁ λεπτόκοκκος πηλὸς τοῦ **K 60** ὑποδηλώνει ὅτι ἀρχικὰ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου εἶχε ὑποστῆ κάποια ἐπεξεργασία. Τὸ σχῆμα αὐτὸ βρίσκει καλὲς ἀντιστοιχίες σὲ διάφορες παραλιακὲς θέσεις τῆς δυτικῆς Εὐβοίας, ὅπως στὴ Χαλκίδα⁸²², στὴν Ἐρέτρια⁸²³ καὶ στὸ Λευκαντί⁸²⁴. Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις χρονολογεῖται στὴν τοπικὴ ὑπο-πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ, ἡ ὁποία στὴν Ἀττικὴ συγχρονίζεται μὲ τὴν πρῶμην γεωμετρικὴ ἐποχὴ (9ος αἰ. π. Χ.). Τὸ σχῆμα ὡστόσο ἀπαντᾷ καὶ στὸν 8ο αἰ. π. Χ.⁸²⁵

821. J. P. DESCHEUDRES, Die vorklassische Keramik aus dem Gebiet des Westtors, σέ: *Eretria. Ausgrabungen und Forschungen* V, Bern 1976, σ. 35 FK 1563 ἀρ. 1, Beilage 10 (Ἐρέτρια, περιοχή δυτικῆς πύλης, χρονολογήθηκε στὸ β' μισὸ τοῦ 8ου αἰ. π. Χ.).

822. A. K. ANDREIOMÉNOU, Céramique de l'atelier de Chalcis (XIe-VIIIe s. av. J.-C.), σέ: F. Blonde – J. Y. Perreault (ἐπιμ.), *Les ateliers de potiers dans le monde grec aux époques géométrique, archaïque et classique, Actes de la Table Ronde organisée à l'École française d'Athènes (2 et 3 octobre 1987)*, BCH Suppl., 23, Paris 1992, σ. 119 εἰκ. 11 ἀρ. 31.

823. A. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, Γεωμετρικὴ καὶ ὑπογεωμετρικὴ κεραμικὴ ἐξ Ἐρετρίας II, AE 1977, σ. 134 ἀρ. 14 εἰκ. 1 ἀρ. 6.

824. V. R. D'A. DESBOROUGH – O. T. P. K. DICKINSON, The Protogeometric and Sub-Protogeometric Pottery, σέ: M. R. Popham et al. (ἐπιμ.), *Lefkandi I. The Iron Age. The Settlement. The Cemeteries*, BSA Suppl., 11, London 1980, σ. 33 πίν. 32, ἀρ. 3.

825. A. NITSCHKE, Protogeometrische und subprotogeometrische Keramik aus dem Heiligtum bei Kalapodi, AA 1987, σ. 48 εἰκ. 63 ἀρ. 4 (Καλαπόδι, Μεσογεωμετρικὴ II, πολὺ καλὸ παράλληλο ἀλλὰ μὲ πολὺ πρὸ λεπτὰ τοιχώματα, πράγμα ποὺ ἐμποδίζει τὴ σαφέστερη χρονολόγηση τοῦ δείγματος ἀπὸ τὴ Λούτσα).

Δυσκολότερη είναι η χρονολογική τοποθέτηση του Κ 61. Τα πλησιέστερα τυπολογικά παράλληλα άπαντούν πάντως στην Έρέτρια και χρονολογούνται γενικά στη γεωμετρική εποχή⁸²⁶.

ΑΔΙΑΚΟΣΜΗΤΗ

Άνοικτα σχήματα

Σκύφος (Κ 62)

Ο Κ 62 φέρει την ένδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 62 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», άρ. 23) – Κάτω τμήμα ίσως πρωτογεωμετρικού σκύφου με ψηλό πόδι· πίν. 37, 138. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,036 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,050 μ. Η βάση φέρει έντονη σφαιρική κοίλανση στο κάτω της τμήμα. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Σποραδική παρουσία μίκας και λευκών ασβεστολιθικών προσμειξεων μήκους έως 0,003 μ. Ε: άνοικτός πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 8/6 reddish yellow).

Ένα καλό παράλληλο για τη διαμόρφωση του Κ 62 προέρχεται από τον λάκκο ή το πηγάδι Α 20:5, που βρέθηκε στην περιοχή ή όποια εκτείνεται ανάμεσα στον λόφο των Νυμφών και στον Άρειο Πάγο, στον χώρο δηλαδή της μεταγενέστερης αθηναϊκής Άγορας⁸²⁷. Το αρχαιολογικό περιβάλλον του αθηναϊκού αγγείου χρονολογήθηκε στην εξελιγμένη πρωτογεωμετρική εποχή⁸²⁸.

Περίοδοι 4 και 5 Πρώιμη εποχή του Σιδήρου/πρώιμη αρχαϊκή εποχή (ύπομυκηναϊκή έως και πρώιμη αρχαϊκή εποχή)

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΓΡΑΠΤΗ

Άνοικτα σχήματα

Σκύφος (Κ 63)

Ο Κ 63 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 63 (Λ 119, άρ. 29) – Μικρό θραύσμα τοιχώματος σκύφου· πίν. 37, 138. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: το ίδιο.

826. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, ό. π. (σημ. 823), σ. 131 εικ. 13 και κυρίως 38.

827. *Ceramicus Redivivus*, σ. 83 άρ. 65 εικ. 2. 30.

828. Αυτόθι, σ. 77. Πρβ. επίσης και DESBOROUGH – DICKINSON, ό. π. (σημ. 824), πίν. 128 άρ. 3.12 και 3.13.

Δ: Έξωτερικά σώζονται τρεις πυκνά διατεταγμένες, λεπτές, οριζόντιες ταινίες. Ή ανώτερη είναι χρώματος σκούρου έρυθροκάστανου (5 YR 3/2 dark reddish brown), οι κατώτερες

είναι έρυθρές (2.5 YR 5/8 red). Από πάνω τους σώζονται τμήματα δύο μελανών κηλίδων. Από κάτω τους όλόβαφη μελανή επιφάνεια. Έσωτερικά τὸ θραῦσμα καλύπτεται με μελανή βαφή.

Με βάση τὴ σωζόμενη διακόσμηση καὶ τὸ πάχος τοῦ τοιχώματος (0,004 μ.), τὸ θραῦσμα K 63 πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ μεσογεωμετρικὸ σκύφο (ἢ καὶ κρατηρίσκο;) ⁸²⁹. Τὸ διακοσμητικὸ θέμα ὅμως εἶναι ἐξίσου ἀγαπητὸ καὶ στὸν 7ο αἰ. π. Χ. ⁸³⁰

Περίοδος 5 Πρώιμη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ

ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ

Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς κορινθιακῆς μελανόμορφης κεραμικῆς ἀκολουθοῦμε τὶς ἐλαφρὰ διαφοροποιημένες χρονολογήσεις τοῦ Darrell Arlynn Amyx ⁸³¹. Τὰ δείγματα ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ μεγάλου ναοῦ στὶς Ἄλες πὺ ἀνήκουν σὲ αὐτὴν τὴν κατηγορία ἐμφανίζουν ὑπόλευκο καὶ λευκοπράσινο (5 Y 8/1 white) ἔως ἀνοιχτοκίτρινο (5 Y 8/3 pale yellow) πυρήνα καὶ παρόμοια ἐπιφάνεια, πὺ μπορεῖ ὅμως νὰ ἔχει καὶ ἀνοιχτοκάστανη (10 YR 8/4 pale brown) ἀπόχρωση (Παράρτημα I, διάγραμμα 15 ἀρ. K 64 - K 68). Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι ὅτι εἶναι συγκριτικὰ πολὺ ἐλαφριά.

Κλειστὰ σχήματα

Ἀλάβαστρο (K 64)

Ὁ K 64 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 64 (Σακκούλα: «Λούτσα. Ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ», ἀρ. 1) - Ἀλάβαστρο, σχεδὸν ἀκέραια σωζόμενο· πίν. 38, 138. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,065 μ. διάμ. μέγ. σώματος 0,040 μ. διάμ. βάσ. 0,014 μ. Λεῖπει τὸ στόμιο καὶ ἡ λαβή. Ἐπιμνηκυσμένο ὠοειδὲς σῶμα. Βάση ἐπίπεδη, ἐλαφρῶς κοίλη. Π: Πν: λεπτόκοκκος, καθαρὸς ἀπὸ προσμειξεις, κιτρινωπὸς (2.5 Y 8/3 pale yellow). Ε: τὸ ἴδιο, πολὺ φθαρμένη. Β: μελανή.

Δ: λαιμὸς: δύο γραπτὲς οριζόντιες γραμμὲς καὶ μακριὰ κάθετα φύλλα με διπλὸ περίγραμμα. Κοιλιά καὶ κάτω σῶμα (περ. 2/3 τοῦ σωζ. σώματος): ἐνιαία διακόσμηση ἀποτελούμενη ἀπὸ ἐγχάρακτο φολιδωτὸ κόσμημα ἐκτελεσμένο με διαβήτη, με σποραδικὰ ἴχνη μελανῆς βαφῆς πάνω του. Βάση: δωδεκάφυλλος ἐγχάρακτος ρόδακας μέσα σὲ κύκλο με ἴχνη βαφῆς.

829. Πρβ. π.χ. Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, Γεωμετρικὴ καὶ ὑπογεωμετρικὴ κεραμικὴ ἐξ Ἐρετρίας, *AE* 1975, σ. 212 σημ. 2 καὶ 5 πίν. 55α, β' σειρά (μεσογεωμετρικὴ ἐποχὴ).

830. Π.χ. *Agora VIII*, πίν. 32 ἀρ. 532.

831. D. A. AMYX, *Corinthian Vase-Painting of the Archaic Period, California Studies in the History of Art*, 25, Berkeley 1988, σ. 397-434 με πίν. στὴ σ. 428.

Ὁ συνδυασμὸς σχήματος καὶ διακόσμησης εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Ἔφεσο⁸³². Ἄλλα καλὰ παράλληλα προέρχονται ἀπὸ τὸν ἀναθηματικὸ ἀποθέτη τοῦ ἱεροῦ τῆς Λιμενίας Ἡρας στὴν Περαχώρα, ὁ ὁποῖος χρονολογήθηκε ἀπὸ τὸν Robert John Hopper στὴ μεταβατικὴ περίοδο λόγω τῆς προσεκτικῆς σχεδίασης τῶν λεπτομερειῶν τῆς διακόσμησης⁸³³, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα στὸ Κυνόρτιο⁸³⁴. Ἐνα καλὸ παράλληλο γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ Κ 64 βρίσκεται σήμερα στὴν πανεπιστημιακὴ συλλογὴ τοῦ Erlangen, ὅπου χρονολογήθηκε ὡς πρῶμο κορινθιακὸ⁸³⁵. Στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ τέλους τῆς ὕστερης πρωτοκορινθιακῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πρῶμης κορινθιακῆς ἐποχῆς χρονολογήθηκε ἓνα συγκρίσιμο δείγμα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖκὸ νεκροταφεῖο τῶν Ἀβδήρων⁸³⁶. Ἀξίζει ὡστόσο νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ φολιδωτὸ κόσμημα («scale pattern») δὲν εἶναι πολὺ συχνὸ σὲ ἀλάβαστρα, ἐνῶ ἀπαντᾶ συνήθως σὲ ἀρυβάλλους τοῦ συχνοῦ κορινθιακοῦ τύπου τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.⁸³⁷, στοιχεῖο πού ὑποστηρίζει μιὰ παρεμφερῆ χρονολόγηση γιὰ τὸν Κ 64⁸³⁸. Ἀπὸ τὰ παραπάνω συνάγεται ὅτι μιὰ χρονολόγηση τοῦ Κ 64 στὴν ὕστερη πρωτοκορινθιακῆ-μεταβατικὴ ἐποχὴ (650-630 καὶ 630-620/615 π.Χ.) ἕως τὴ μεσοκορινθιακῆ (595/590-570 π.Χ.) εἶναι πολὺ πιθανή.

832. A. BAMMER, *Das Heiligtum der Artemis von Ephesos*, Graz 1984, εἰκ. 122 (82/K 177 [Ko 16]).

833. R. J. HOPPER, *Corinthian Vases (Excluding Drinking Vessels)*, σέ: T. J. Dunbabin (ἐπιμ.), *Perachora. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia, Excavations of the British School of Archaeology at Athens 1930-1933. II. Pottery, Ivories, Scarabs, and Other Objects from the Votive Deposit of Hera Limenia*, Oxford 1962, σ. 140 ἀρ. 1507 πίν. 87.

834. Β. Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, Ἀνασκαφὴ στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα Μαλεάτα, ΠΑΕ 1976, σ. 209 πίν. 145, πάνω δεξιά.

835. O. DRÄGER, *CVA Deutschland 67, Erlangen. Antikensammlung der Friedrich-Alexander-Universität 1*, München 1995, σ. 36 Beilage 11 ἀρ. 2 (I 233), μὲ παραπομπές.

836. Ε. ΣΚΑΡΛΑΤΙΔΟΥ, *The Archaic Cemetery of the Clazomenian Colony at Abdera*, σέ: *Klazomenai, Teos and Abdera. Metropoleis and Colony. Proceedings of the International Symposium, Abdera 20-21 October 2001*, Thessaloniki 2004, σ. 255 εἰκ. 25 σημ. 19.

837. Βραυρώνια, ἱερὸ Ἀρτέμιδος: ἀδημοσίευτο, ἐκτίθεται στὴν ἐπανεκθέση τοῦ Μουσείου Βραυρώνας· Αἴγινα: Furtwängler, *Aphaia*, πίν. 126 ἀρ. 10· Δῆλος: CH. DUGAS, *Les Vases de l'Héraion, Exploration archéologique de Délos*, 10, Paris 1928, πίν. 30 ἀρ. 428-429· Κόρινθος: H. PAYNE, *Necrocorinthia. A Study of Corinthian Art in the Archaic Period*, Oxford 1931, σ. 303 ἀρ. 793· A. N. STILLWELL - J. L. BENSON, *The Potters' Quarter, The Pottery, Corinth 15*, 3, Princeton 1984, σ. 75 ἀρ. 337-339 πίν. 17 (μὲ παραπομπές).

838. Γιὰ τὴ σχέση τῶν πρῶμων ἀλαβάστρων μὲ τοὺς πρωτοκορινθιακοὺς ἀρυβάλλους βλ. ΑΜΥΧ, ὁ.π. (σημ. 831), σ. 438.

Σφαιρικοί ἀρύβαλλοι (Κ 65 - Κ 68)

Οἱ Κ 65, Κ 67 καὶ Κ 68 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 66 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

Κ 65 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 22) – Σφαιρικός ἀρύβαλλος· πίν. 38, 139. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,048 μ. διάμ. μέγ. σώματος 0,055 μ. Λείπουν ὁ λαϊμός, τὸ στόμιο, ἡ λαβὴ καὶ ἡ βάση του. Π: Πυ: πορώδης, καθαρὸς ἀπὸ προσμείξεις, φαιοκίτρινος (5 Y 8/3 pale yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Β: μελανόφαιη, σώζεται σὲ λίγα μόνο μέρη τοῦ σώματος. Δ: κυρίως σῶμα: τρεῖς ὀπλίτες πρὸς τὰ δεξιὰ, σὲ ὀριζόντια διάταξη, μὲ κορινθιακὰ κράνη, ἀσπίδες καὶ διαγώνια διευθετημένα δόρατα. Ἡ κάθε ἀσπίδα ἦταν ἀρχικὰ ὀλόβαφη καὶ στὸ μέσον τῆς κοσμεῖται μὲ τρεῖς κάθετες, παράλληλες μεταξύ τους ἐγχαράξεις. Γραμμικὴ διακόσμηση ἀποτελεῖ τὸ κάτω ὄριο τῆς ζωφόρου. Σώζονται τρεῖς παράλληλες γραμμές, ἀπὸ τίς ὁποῖες μόνο ἡ μεσαία ὀλόβαφη.

Κ 66 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 5) – Ἄνω τμήμα σφαιρικοῦ ἀρυβάλλου· πίν. 38, 139. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,035 μ. διάμ. στομίου 0,029 μ. Σώζονται τὸ στόμιο, ὁ λαϊμός καὶ ὁ ὦμος. Π: Πυ: πορώδης, καθαρὸς ἀπὸ προσμείξεις, λευκοπράσινος (5 Y 8/1 white). Ε: τὸ ἴδιο. Β: σκοτεινόφαιη (5 Y 3/1 very dark gray). Δ: ἄνω ἐπιφάνειας χεῖλους: τρεῖς γραπτοὶ ὁμόκεντροι κύκλοι. Δ: ὦμος: φυλλοφόρος ταινία, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζονται 16 φύλλα. Ἀπὸ κάτω τρεῖς ὀριζόντιες, παράλληλες μεταξύ τους γραπτές ταινίες. Δ: κυρίως σῶματος: ὀπλίτες πρὸς τὰ δεξιὰ. Σώζεται τὸ κεφάλι καὶ τὸ ἄνω τμήμα τῆς ἀσπίδας ἐνὸς ὀπλίτη. Τὸ κεφάλι του καλύπτει τίς δύο

ἀπὸ τίς τρεῖς διαχωριστικές, γραπτές γραμμές. **Κ 67** (Λ 70) – Κάτω τμήμα σφαιρικοῦ ἀρυβάλλου· πίν. 38, 139. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. διάμ. μέγ. σώματος ὑπολ. 0,068 μ. Ἀπαρτίζεται ἀπὸ τέσσερα συνανήκοντα τεμάχια. Π: Πυ: πορώδης, καθαρὸς ἀπὸ προσμείξεις, ἀνοιχτοκίτρινος (2.5 Y 8/2 pale yellow). Ε: (ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ) ἀνοιχτοκάστανος (10 YR 8/4 very pale brown). Β: μελανόφαιη. Δ: κυρίως σῶμα: κάτω τμήματα δύο ὀπλιτῶν σὲ ὀριζόντια διάταξη πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ ἀσπίδες καὶ διαγώνια τοποθετημένα δόρατα. Ἐγχαράξεις καὶ λευκὸ ἐπίθετο χρῶμα γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν περιμετρικὰ διατεταγμένων στιγμῶν καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κύκλου στὶς ἀσπίδες. Ἀπὸ κάτω: γραμμικὴ διακόσμηση. Σώζονται δύο ὀριζόντιες παράλληλες γραμμές. Βάση: δύο ὁμόκεντροι γραπτοὶ κύκλοι.

Κ 68 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 24) – Σφαιρικός ἀρύβαλλος, ἀποσπασματικὰ σωζόμενος πίν. 38. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,056 μ. διάμ. μέγ. σώματος 0,052 μ. Σπασμένα τὸ στόμιο, ἡ λαβὴ καὶ τὸ ἄνω τμήμα τοῦ λαϊμοῦ. Σῶμα ὀλοστρόγγυλο. Π: Πυ: πορώδης, καθαρὸς ἀπὸ προσμείξεις, κιτρινωπός (2.5 Y 8/2 pale yellow). Ε: τὸ ἴδιο, ἄκρως φθαρμένη. Β: μελανὴ ἀμαυρόχρωμη. Δ: ὦμος: ὀριζόντια ζώνη ἀπὸ μικρά, κάθετα, σχηματοποιημένα φύλλα. Κυρίως σῶμα: σώζονται οἱ ἐγχαράξεις δύο ἐξάφυλλων ροδάκων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τοποθετηθεῖ πάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἀπλωμένο φτερό ἐνὸς μὲ μεγάλη δυσκολία διακρινόμενου πτερωτοῦ ὄντος (κύκνου; σειρήνας;).

Ὁ Κ 65 ἀνήκει στὸν τύπο τῆς ὁμάδας group b grave τοῦ Percy Neville Ure⁸³⁹. Πολὺ καλὸ παράλληλο γιὰ τὸ κράνος τῶν πολεμιστῶν ὑπάρχει στὸ Illinois⁸⁴⁰. Συνολικὰ πολὺ καλὰ παράλληλα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ Ἡραῖο τῆς Δήλου⁸⁴¹, τὸ

839. P. N. URE, *Aryballois and Figurines from Rhitsona in Boeotia*, Cambridge 1934, σ. 22 κ.έ.

840. S. U. WISSEMAN, CVA USA 24, *World Heritage Museum, College of Liberal Arts and Sciences. Krannert Art Museum, College of Fine and Applied Arts 1, Urbana-Champaign, Illinois* 1989, πίν. 5 ἀρ. 3.

841. DUGAS, ὁ.π. (σημ. 837), σ. 103 ἀρ. 274 πίν. 24F.

ιερό του Ἀπόλλωνος στοῦ Δεσποτικῶ⁸⁴² καὶ τὸ ἱερό τῆς Λιμενίας Ἦρας στὴν Περαχώρα⁸⁴³. Τὸ ἀγγεῖο χρονολογεῖται στὴ μέση κορινθιακὴ ἐποχὴ (595/590-570 π.Χ.).

Στὸν τύπο τῆς ομάδας group b grave τοῦ Ure ἀνήκει καὶ ὁ Κ 66⁸⁴⁴. Διάφορα ἐπιμέρους χαρακτηριστικὰ τοῦ Κ 66, ὅπως ἡ ἀπόδοση τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ ὀπλίτη, τὸ ὅτι τὸ κεφάλι του συμπίπτει μὲ τὴ γραμμικὴ διαχωριστικὴ διακόσμηση καὶ ἡ παρουσία τῶν τριῶν ὁμόκεντρων γραπτῶν δακτυλίων στοῦ ἄνω τμήμα τοῦ χεῖλους, βρίσκουν τὰ παράλληλά τους σὲ ἓναν σφαιρικὸ ἀρύβαλλο τῆς μέσης κορινθιακῆς ἐποχῆς (595/590-570 π.Χ.), ἄγνωστης προέλευσης, πού σήμερα βρίσκεται στοῦ University Museum τῆς Philadelphia⁸⁴⁵.

Μὲ τυπολογικὰ καὶ στυλιστικὰ κριτήρια ὁ Κ 67 χρονολογεῖται στὴ μέση κορινθιακὴ ἐποχὴ⁸⁴⁶, ἐνῶ ὁ Κ 68 στὴν πρώιμη κορινθιακὴ (620/615-595/590 π.Χ.)⁸⁴⁷.

Κορινθιακοὶ σφαιρικοὶ ἀρύβαλλοι βρίσκονται τόσο σὲ τάφους⁸⁴⁸ ὅσο καὶ σὲ ἱερά⁸⁴⁹. Μὲ βάση τὰ δεδομένα τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὸ πρῶμο ἀρχαϊκὸ ἱερό στοῦ Κιάφα Θίτι, ἡ Jette Christiansen ἐπιχειρηματολόγησε ὑπὲρ τῆς ἄποψης ὅτι οἱ κορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι ἐμφανίζονται κατὰ κανόνα σὲ ζευγάρια μὲ τὶς κορινθιακὲς κοτύλες γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν σπονδῶν⁸⁵⁰.

842. Γ. ΚΟΥΡΑΓΙΟΣ, Δεσποτικὸ. "Ἐνα νέο ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνα, AAA, 35-38, 2002-2005, σ. 47 εἰκ. 9.

843. HOPPER, ὁ.π. (σημ. 833), σ. 150 ἀρ. 1579 πίν. 63 μὲ βιβλιογραφία, ἐκεῖ χρονολογεῖται στὴν πρώιμη κορινθιακὴ ἐποχὴ λόγω τῆς προσεκτικῆς σχεδίασης τῶν λεπτομερειῶν. Βλ. καὶ J. L. BENSON, *Corinthian Pottery*, σέ: G. P. Schaus – J. L. Benson (ἐπιμ.), *CVA USA 29, The University Museum Philadelphia, Pennsylvania 2. Cretan, East Greek, and other Non-Attic Archaic Fine Wares. Corinthian Pottery*, Philadelphia 1995, σ. 53 πίν. 32 ἀρ. 1-2. Γιὰ σφαιρικοὺς ἀρύβαλλους μὲ πολεμιστὲς γενικὰ βλ. PAYNE, ὁ.π. (σημ. 837), σ. 319· K. WALLENSTEIN, *CVA Deutschland 36, Tübingen. Antikensammlung des Archäologischen Instituts der Universität 1, München 1973*, σ. 50 κ.έ. ἀρ. 10-12 πίν. 25.

844. Πρβ. καὶ HOPPER, ὁ.π. (σημ. 833), Addenda 200, καθὼς καὶ PAYNE, ὁ.π. (σημ. 837), σ. 320: BCB1. 1244 κ.έ. ἀρ. 517-519 (μέχρι ὑστεροκορινθιακῆ Ι).

845. BENSON, ὁ.π. (σημ. 843), σ. 52 πίν. 31 ἀρ. 11-12.

846. Αὐτόθι, σ. 52 πίν. 31, ἀρ. 11-12 (ἄγνωστη προέλευση, μέση κορινθιακὴ 595/590-570 π.Χ.)· A. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Βοιωτίας, ΑΔ, 31, 1976 (1984), Β1, Χρον., σ. 120 πίν. 92γ (ἀπὸ τάφο στὴν Τανάγρα, ἀλλὰ μὲ κατεύθυνση τῶν ὀπλιτῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, μέση κορινθιακὴ).

847. Γιὰ τὸ πῶς θὰ πρέπει περίπου νὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν ἀρχικὴ σύνθεση τοῦ Κ 69 βλ. BENSON, ὁ.π. (σημ. 843), σ. 51 πίν. 30 ἀρ. 6-11 (πρώιμη κορινθιακὴ 620/615-595/590 π.Χ.)· γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὶς διαστάσεις βλ. PAYNE, ὁ.π. (σημ. 837), σ. 288: Β1.

848. A. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, *Τανάγρα. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου (1976-1977, 1989)*, ΒΑΕ, 252, Ἀθήνα 2007, πίν. 14-15 (νεκροταφεῖο Τανάγρας).

849. Ἰερά πού βρίσκονται κοντὰ στὴ θάλασσα: ἱερό τῆς Ἦρας στὴν Περαχώρα: HOPPER, ὁ.π. (σημ. 843)· ἱερά κορυφῆς: ἱερό στοῦ Κιάφα Θίτι: *Kiapha Thiti* III1, σ. 55 ἀρ. 218 πίν. 7· σ. 56 κ.έ. ἀρ. 225-227 πίν. 8· ἱερό τοῦ Διὸς στὴν Πάρνηθα: *Μουσεῖο Πειραιῶς*, σ. 73 εἰκ. στὴ σ. 90 ἀρ. 110-115· λατρευτικὰ σπήλαια: Κωρύκειο Ἄνδρο: A. JACQUEMIN, *Céramique des époques archaïque, classique et hellénistique*, σέ: *L'Antre Corycien II, BCH Suppl.*, 9, Paris 1984, σ. 40 κ.έ. ἀρ. 41bis-53.

850. *Kiapha Thiti* III1, σ. 85-86.

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Λεκάνη (Κ 69)

Ο Κ 69 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 69 (Λ 157) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος λεκάνης· πίν. 38. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,220 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, ανοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown).

Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: καστανομέλανο ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Ἐπίπεδο χεῖλος, σῶμα μὲ στρογγυλὸ προφίλ, ταινιωτὴ λαβὴ γέρνει ἐλαφρῶς πρὸς τὰ κάτω.

Τὸ ἡμισφαιρικὸ προφίλ τοῦ σώματος καὶ ἡ ὕπαρξη ταινιωτῆς λαβῆς τοποθετοῦν τὸν Κ 69 στὴν ομάδα Β μελανόμορφων λεκανῶν τοῦ Ἀστέριου Λιούτα. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ταινιωτὴ λαβὴ γέρνει πρὸς τὰ κάτω, ἔτσι ὥστε ἡ μετωπικὴ πλευρὰ τῶν λαβῶν νὰ βρίσκεται βαθύτερα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ χεῖλους, τὸ ταξινομεῖ στὸν τύπο του Β1⁸⁵¹. Ὅ,τι σώζεται ἀπὸ τὴν λεκάνη τῆς Λούτσας βρῖσκει καλὲς ἀντιστοιχίαι σὲ δύο μελανόμορφες λεκάνες τοῦ ζωγράφου τοῦ Νέσσου, οἱ ὁποῖες ἔχουν βρεθεῖ στὸν μνημειακὸ τύμβο τῆς βόρειας νεκρόπολης τῆς Βάρης (δήμος τοῦ Ἀναγυροῦντος)⁸⁵². Ὅλα τὰ παραπάνω παράλληλα χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 7ου αἰ. π. Χ.

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Πίθος (Κ 70)

Ο Κ 70 φέρει τὴν ἔνδειξη «Λούτσα 1956-57».

Κ 70 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57», ἀρ. 27) – Θραῦσμα τοιχώματος πιθοειδοῦς ἀγγείου· πίν. 38, 138. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,064 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,074 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. Π: Πν: σκληρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow), μὲ ἀρκετὴ περιεκτικότητα σὲ λευκά

πετραδάκια μήκους ἕως 0,003 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: παχὺ, ανοικτοκάστανο (7.5 YR 6/4 light brown), μόνο ἐξωτερικά. Δ: ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας: τμῆμα εὐθείας πλαστικῆς ταινίας καὶ δίπλα τμῆμα πλαστικοῦ ἡμικυκλίου.

851. Α. ΛΙΟΥΤΑΣ, *Attische schwarzfigurige Lekanai und Lekanides, Beiträge zur Archäologie*, 18, Würzburg 1987, ομάδα Β1α (615-600 π. Χ.).

852. Αὐτόθι, σ. 22 Le 13 καὶ Le 14 (τὶς χρονολογεῖ γύρω στὸ 610 π. Χ.): Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΟΥ, *The Early Black-Figured Pottery of Attica in Context (c. 630-570 BCE)*, Leiden-Boston 2011, σ. 25, 165 («Vari 1142», «Vari 1144»). Πὰ τὸν τύμβο Ι τῆς βόρειας νεκρόπολης τῆς Βάρης βλ. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *The North Nekropolis of Vari Revisited*, *AE* 151, 2012, σ. 4-10. Κατὰ τὴν συγγραφέα, οἱ λεκάνες ποὺ βρέθηκαν στὸν τύμβο Ι θὰ μπορούσαν νὰ περιέχουν προσφορὲς στερεῶν ἢ ὑγρῶν τροφῶν (αὐτόθι, σ. 59).

Τὸ ὄστρακο Κ 70 φαίνεται ὅτι ἀρχικὰ ἀνήκε σὲ ἀρχαῖο ἀνάγλυφο πίθο. Ἡ ἀποσπασματικὰ σωζόμενη χειροποίητη πλαστική διακόσμηση θυμίζει ἓνα ἀνάλογο θραῦσμα ἀπὸ τὴ Νάξο, τὸ ὁποῖο χρονολογήθηκε ἀπὸ τὴν Εὐαγγελία Σημαντώνη-Μπουρνιά στὸ α' τέταρτο τοῦ 7ου αἰ. π. Χ.⁸⁵³

Περίοδοι 5-6 Πρώιμη ἀρχαϊκὴ ἕως ὕστερη ἀρχαϊκὴ/πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ

ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ

Κλειστὰ σχήματα

Σφαιρικὸς ἀρύβαλλος (Κ 71)

Ὁ Κ 71 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

Κ 71 (Σακκούλα: «Λούτσα 24.11.1957. Ὁστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 9) – Ἄνω τμήμα σφαιρικοῦ ἀρυβάλλου· πίν. 39. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,017 μ. διάμ. στομίου 0,024 μ. Σώζεται ὁ λαίμοδος

καὶ τὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης μὲ τὸ χεῖλος. Π: Πυ: πολὺ μαλακός, πορώδης, καθαρὸς ἀπὸ προσμείξεις, ἀνοικτὸς κιτρινοπράσινος (2.5 Y 8/2 pale yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Μελανὴ βαφὴ στὸ ἄνω τμήμα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ λαίμοδος.

Ὁ Κ 71 δὲν σώζει κάποιο ἰδιαίτερο χρονολογικὸ χαρακτηριστικὸ. Μιὰ χρονολόγηση τόσο στὴν πρωτοκορινθιακὴ ὅσο καὶ στὴν ὕστερη κορινθιακὴ ἐποχὴ εἶναι ἐξίσου δυνατή.

ΑΤΤΙΚΗ ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Ἀνοικτὰ σχήματα

Σκύφοι (Κ 72 - Κ 73)

α. Σκύφος μὲ ἐπίπεδη βάση ὑπογεωμετρικοῦ χαρακτήρα (Κ 72)

Ὁ Κ 72 βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 72 (Σακκούλα: «Ὁστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 33) – Θραῦσμα ἐπίπεδης βάσης καὶ κάτω

τμήματος σκύφου· πίν. 39. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,015 μ. διάμ. βάσ. 0,054 μ. Ἐπίπεδη βάση. Π: Πυ: μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6

853. Ε. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ, *Ἀνασκαφὲς Νάξου. Οἱ ἀνάγλυφοι πίθοι*, ΒΑΕ, 113, Ἀθήνα 1990, σ. 24 Κ11 πίν. 5γ καὶ σ. 89.

reddish yellow). Περιέχει αρκετή ποσότητα άσημένιας μίκας. E: ανοικτοκάστανος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). EE: αμαυρόχρωμη μελανοκάστανη (7.5 YR 2.5/2 very dark brown) ολόβαφη επιφάνεια έσωτερικά και έξωτερικά.

Ο Κ 72 ανήκει στην κατηγορία των λεγόμενων σκύφων υπογεωμετρικού τύπου, οι όποιοι έχουν επίπεδη βάση, έλαφρά καμπύλο περίγραμμα σώματος και έξω νεύον χείλος. Οί σκύφοι αυτοί κατασκευάζονταν στην Αττική από τὸ τέλος του 8ου/άρχες του 7ου έως τις αρχές του 5ου αι. π.Χ.⁸⁵⁴

β. Σκύφος κορινθιακού τύπου (Κ 73)

Ο Κ 73 βρέθηκε στην επίχωση τής βόρειας πλευράς του ναού.

Κ 73 (Σακκούλα: «Όστρακα εκ τής επίχωσης τής βόρειας πλευράς του ναού», αρ. 25) – Θραύσμα άνω τμήματος και συμφυόμενης οριζόντιας κυλινδρικής λαβής σκύφου κορινθιακού τύπου πίν. 39, 140. – Ύψ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. χείλ. (έσωτερική) περ. 0,140 μ. Έσω νεύον χείλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ανοικτός πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ίδιο. EE: μελανό αμαυρόχρωμο γάνωμα έσωτερικά. Έξωτερικά μελανή οριζόντια ταινία άμέσως κάτω από την περιοχή τής λαβής. Έσωτερικά λευκή ταινία άμέσως κάτω από τὸ χείλος. Ίχνη μελανής βαφής στην περιοχή τής λαβής και του ώμου.

Τὸ σχήμα του Κ 73 έχει καλά παράλληλα σὲ έναν σκύφο που ζωγραφίστηκε από τὸν ζωγράφο του Πόλου και χρονολογείται στη δεκαετία 570-560 π.Χ.⁸⁵⁵ Πολύ καλά παράλληλα βρίσκει κανείς επίσης σὲ μεσοκορινθιακούς σκύφους, όπως λόγου χάριν σὲ έναν μεσοκορινθιακό σκύφο/κοτύλη από τὸ ιερό στο Καλαπόδι⁸⁵⁶. Η παρουσία τής λευκής ταινίας στο έσωτερικό του χείλους συνδέει τὸν Κ 73 με τρεῖς κοτύλες που βρέθηκαν μπροστά από την ανατολική πρόσοψη του νότιου ναού στο Καλαπόδι, οι όποῖες χρονολογήθηκαν από την Karin Braun στο β' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.⁸⁵⁷ Αν κρίνουμε πάντως από τὴ σύσταση του πηλού του (πρβ. Παράρτημα I, διάγραμμα 16 αρ. Κ 73 με διάγραμμα 15 αρ. Κ 64 - Κ 68), ὁ Κ 73 δὲν φαίνεται νὰ εἶναι κορινθιακό άγγείο.

854. Agora XII, σ. 87 σημ. 33. Πά παράλληλα από Αθήνα, Θορικό, Τοcρα βλ. M. DEVILLERS, *An Archaic and Classical Deposit from a Mycenaean Tomb at Thorikos, Miscellanea Graeca*, 8, Gent 1988, σ. 56 εικ. 10. Πά υπογεωμετρικούς σκύφους αττικού τύπου από τὸ αρχαϊκό ιερό στην άκρόπολη του Κιάφα Θίτι βλ. *Kiapha Thiti* III1, σ. 31-39 αρ. GA99-GA138 Beil. 3-4 πίν. 4.

855. J. BUROW, *CVA Deutschland 47, Tübingen. Antikensammlung des Archäologischen Instituts der Universität 3*, München 1980, σ. 45 εικ. 37.

856. K. BRAUN, *Die korinthische Keramik, sé: Kalapodi I*, σ. 260 αρ. 182 πίν. 52 και 56.

857. Αὐτόθι, σ. 227, 260 αρ. 179-181 πίν. 51 και 56.

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Πίθοι (Κ 74 - Κ 75)

Ο Κ 74 βρέθηκε στις επίχωσεις του ναού. Ο Κ 75 βρέθηκε στις 24.11.1957 στην επίχωση της ανατολικής πλευράς του ναού.

Κ 74 (Λ 168) – Θραύσμα ὤμου ή τοιχώματος πίθου· πίν. 39, 140. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,049 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,061 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. Π: Πυ: ἀνοικτέρυθρος (2.5 YR 6/8 light red). Ε: ἐσωτερικά: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow), ἐξωτερικά: ἀνοικτοκάστανος (10 YR 6/3 pale brown). Δ: ἐξωτερικής ἐπιφάνειας ὤμου: πάνω ἀπό δύο λεπτές ὀριζόντιες αὐλακώσεις σῶζεται σειρά ἐμπέστων τρεχουσῶν σπειρῶν μὲ μικρὸ δίσκο στὸ κέντρο τους (διακρίνονται ἔξι) καὶ οἱ ἀπολήξεις τῆς πάνω παρόμοιας σειρᾶς. Πρόκειται γιὰ τὸ κόσμημα τοῦ (διπλοῦ ἢ τριπλοῦ;) πλοχμοῦ.

Κ 75 (Σακκούλα: «24. 11. 1957. Ἐπίχωση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 1) – Μεγάλο θραῦσμα ὤμου καὶ ἄνω τμήματος κοιλιάς πίθου· πίν. 39, 140. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,387 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,424 μ. πάχ. τοιχώματος κυμαίνεται ἀπὸ 0,016 ἕως 0,021 μ. Συγκολλημένο ἀπὸ πέντε τεμάχια. Π: Πυ: χονδροειδῆς καὶ πορώδης, μὲ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ εὐμεγέθη λευκὰ ἀσβεστολιθικά ἐγκλείσματα μήκους ἕως 0,004 μ. Τὰ ἐγκλείσματα αὐτὰ ἔχουν ὀδηγήσει σὲ πολλὰ σκασιματα

τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ. Χρῶμα πηλοῦ Πυ: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Δ: ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας: στὴν περιοχὴ τοῦ ὤμου καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ ἄνω τμήματος τῆς κοιλιάς ἀπὸ μία διακοσμητικὴ ὀριζόντια πλαστικὴ ταινία. Ύψ. ἀνώτερης ταινίας 0,047 μ. ὕψ. κατώτερης ταινίας καὶ 0,050 μ. καὶ οἱ δύο ταινίες ἔχουν πάχ. 0,0015 μ. Ἡ ἀνώτερη σῶζεται σὲ μήκ. περ. 0,395 μ., ἡ κατώτερη σὲ μήκ. 0,092 μ. Φέρουν τὴν ἴδια τρέχουσα ἐγγάρακτη διακόσμηση, ἡ ὁποία συνίσταται στὴν ἐπανάληψη τοῦ θέματος τῶν «μετοπῶν καὶ τριγλύφων». Ὡς «μετόπη» κατανοοῦμε τὸ ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο τμήμα τῆς ταινίας, ποὺ διακοσμεῖται μὲ χιαστί διασταυρούμενες, διαγώνιες, διπλῆς γραμμῆς. Τὰ τέσσερα τριγωνικά ἀνοίγματα ποὺ δημιουργοῦνται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο γεμίζονται μὲ ἓνα ἔντυπο κυκλικὸ κόσμημα. Τὸ παραλληλόγραμμο αὐτὸ πλαισιώνεται ἐκατέρωθεν ἀπὸ συστάδες τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων κάθετων διπλῶν γραμμῶν (τὰ λεγόμενα «τρίγλυφα»), οἱ ὁποῖες μὲ τὴ σειρά τους πλαισιώνονται ἀπὸ κάθετη σειρά τριῶν ἔντυπων κύκλων.

Πίθοι ποὺ ἔχουν παρόμοια ἐμπέστη διακόσμηση μὲ αὐτὴν τοῦ Κ 74 εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἀττικῆς⁸⁵⁸, ἀλλὰ καὶ τὶς Κυκλάδες⁸⁵⁹,

858. Ἀθήνα: *Agora* XII, σ. 342 ἀρ. 1514 πίν. 65, ἀπὸ σύνολο ποὺ χρονολογεῖται μεταξὺ τοῦ 475 καὶ τοῦ 450 π. Χ.· Θορικός: Α. HELSEN, σέ: *Thorikos* VII, σ. 164 εἰκ. 84-85 (λεκάνη, ἀστρωματογράφητη)· Χάρακας: LOHMANN, *Atene*, σ. 355 ἀρ. Α 53-37, ὅπου χρονολογήθηκε στὸ δ' τέταρτο τοῦ 6ου αἰ. ἕως τὸ α' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.· Λεγραινά: Β. Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ – Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ἀττικὴ καὶ Αἴγινα, ΑΔ, 18, 1963 (1965) Β1, *Χρον.*, σ. 44 κ.έ. σχ. 1 πίν. 48β (ταφικὸς πίθος, στὸ ἐσωτερικὸ του βρέθηκαν καμένα ἀνθρώπινα ὀστά, μὴ κοτύλη τοῦ β' μισοῦ τοῦ 6ου αἰ. π. Χ. καὶ δύο ἀνθεμωτῆς λήκυθοι ποὺ ἀποδίδονται στὸν ζωγράφο τῆς Μέγαιρας, σχετικὰ μὲ τὴ στυλιστικὴ του χρονολόγηση βλ. BOGGESS, *Pithos*, σ. 173-174 (ἀρχὲς 5ου αἰ. π. Χ.), LOHMANN, *Atene*, σ. 519 ἀρ. LE 20-30 (β' μισὸ 6ου ἕως β' τέταρτο 5ου αἰ. π. Χ.).

859. Σίφνος: J. K. BROCK, *Excavations in Siphnos*, BSA, 44, 1949, πίν. 20 ἀρ. 16· Θήρα, σπήλαιο Πιλαροῦ κοντὰ στὸ βραχῶδες παρεκκλήσι τοῦ Χριστοῦ, στρώμα 4, ἐνό-

όπου χρονολογούνται από το β' μισό του 7ου έως το α' μισό 5ου αι. π.Χ.⁸⁶⁰

Ο πίθος K 75 ανήκει στον α' τύπο αυτών των αποθηκευτικών αγγείων κατά τη διάκριση της Elisabeth Chalfant MacNeil Boggess, του οποίου τα γενικά χαρακτηριστικά συνοψίζονται σε ένα πλατύ χείλος, μονοκόμματο σώμα και μιὰ συμπαγή βάση. Δακτύλιος χωρίζει τον λαιμό από τον ώμο. Έλαφρά πλαστικές ταινίες κάτω από αυτόν τον δακτύλιο και στο κάτω τοίχωμα φέρουν τη διακόσμηση⁸⁶¹. Το καλύτερο παράλληλο ως προς το σχήμα, τη διακόσμηση και τις διαστάσεις προέρχεται από τον τάφο 19 του νεκροταφείου του Διπύλου στον Κεραμεικό. Ο πίθος του Κεραμεικού έχει ύψος 1,40 μ., διάμετρο χείλους 0,50 μ. και μέγιστη διάμετρο 0,820 μ.⁸⁶² Κάπως έτσι πρέπει να φανταστούμε τον πίθο από τη Λούτσα.

Ο γεωμετρικός τρόπος διακόσμησης του K 75, γνωστός στη βιβλιογραφία ως το κόσμημα «των μετοπών και τριγλύφων», ο οποίος προέρχεται από τον αντίστοιχο αρχιτεκτονικό όρο, απαντά είτε κάτω από το έντυπο κόσμημα του λαιμού είτε μόνος του⁸⁶³ και παρουσιάζει ευρύτατη γεωγραφική διάδοση στην Άττική⁸⁶⁴ και στις Κυκλάδες⁸⁶⁵.

τητα 6: A. KOSE, Die Höhle Pilarou beim Felsheiligtum Christos, σέ: W. Hoepfner (έπιμ.), *Das dorische Thera V, Stadtgeschichte und Kultstätten am nördlichen Stadtrand*, Berlin 1997, σ. 98 άρ. 23 εικ. 27 K 91-223, όπου χρονολογήθηκε στο β' μισό του 7ου αι. π.Χ. Το δείγμα από τη Θήρα έμφανίζει το ίδιο ακριβώς πάχος με το δικό μας (0,017-0,018 μ.).

860. Γενικά βλ. και συζήτηση του μοτίβου σε BOGGESS, *Pithos*, σ. 167.

861. Αυτόθι, σ. 133-135, 165. Ο β' τύπος αντίθετα είναι ο πίθος με λαιμό (necked pithos) και σπανίως φέρει διακόσμηση. Το χείλος του είναι χωρισμένο και το πόδι είναι δακτυλιόσχημο (αυτόθι, σ. 135-136).

862. A. BRUECKNER - E. PERNICE, Ein attischer Friedhof, *AM*, 18, 1893, σ. 134 εικ. 30 τάφος 19· BOGGESS, *Pithos*, σ. 50 άρ. 76.

863. Για το διακοσμητικό θέμα βλ. γενικά *Agora XII*, σ. 194 σημ. 7 (παράλληλα από Άττική, Σίφνο, Όλυνθο, Θάσο). Για τη σχέση του κοσμήματος με τη γεωμετρική κεραμική βλ. BROCK, δ.π. (σημ. 859), πίν. 13 άρ. 1 (Σίφνος).

864. Άθήνα: Άκρόπολη: GRAEF - LANGLOTZ, *Akropolis I*, σ. 33, 329 κ.έ.· βόρεια κλιτύς Άκρόπολης: *Agora XII*, σ. 342 άρ. 1507 πίν. 65. Φέρει δύο πλαστικές ζώνες με μετόπες και τρίγλυφα στην κοιλιά και ζεύγη άνθέων λωτού στον ώμο· Άγορά: *Agora VIII*, πίν. 40 άρ. 609· *Agora XII*, σ. 342 άρ. 1506 και 1507 πίν. 65· Κεραμεικός: BRUECKNER - PERNICE, δ.π. (σημ. 862), σ. 134 εικ. 30· Κιάφα Θίτι: H. LAUTER, *Attische Landgemeinden in klassischer Zeit, Attische Forschungen*, 4, *MarbWPr* 1991, Marburg 1993, πίν. 24, κάτω άριστερά· Ραμνούς, φρούριο: άδημοσίευτα εύρήματα στην αποθήκη άρχαιοτήτων του Ραμνούντος.

865. Κέα: E. ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ, Πίθοι των ιστορικών χρόνων με έγχάρακτη διακόσμηση από τη ΝΑ Κέα, σέ: *Κέα - Κύθνος*, σ. 487 κ.έ.· Κύθνος: BROCK, δ.π. (σημ. 859), σ. 55 σημ. 54α· Σίφνος: Λόφος του Κάστρου, από σύνολο κυρίως ύστερογεωμετρικό: αυτόθι, σ. 55 άρ. 1 πίν. 20 άρ. 3. Αναφέρονται και άλλα τεμάχια τέτοιου είδους πίθων από άλλα σημεία της θέσης. Πάνω από τον όρμο των Καμαρών, πύργος του Λαουτέρη: μικρό διαμέρισμα (οικιστικού συνόλου): άγνωστος αριθμός τεμαχίων· I. X. ΔΡΑΓΑΤΣΗΣ, Άρχαιολογικά έρευναί έν Σίφνω, *ΠΑΕ* 1915, σ. 98. Η διαφορά των κυκλαδικών από τα άττικά φαίνεται ότι έγκειται στην ύπαρξη μεγάλου

Ἡ παρουσία τῶν ἀποθηκευτικῶν αὐτῶν ἀγγείων σὲ οἰκιστικά σύνολα στὴν Ὀλυνθο⁸⁶⁶ καὶ στὴ Θάσο⁸⁶⁷ δὲν ἀποτελεῖ ἐξάιρεση στὴν παραπάνω εἰκόνα, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, πρόκειται καὶ στὶς δύο περιπτώσεις γιὰ ἀθηναϊκὲς ἀποικίες. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ δείγματα ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο παρέχουν τὰ ὑστερότερα παραδείγματα τέτοιου εἶδους ἀγγείων.

Λεκάνη (Κ 76)

Ὁ Κ 76 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 76 (Λ 109, ἀρ. 8) – Θραῦσμα στρογγυλεμένου χείλους λεκάνης· πίν. 39. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,035 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,230 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Σποραδικὴ παρουσία ἀσημένιας μίκας. Λίγα μικρὰ καστανὰ τετραδάκια μήκ. περ. 0,001 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ἴχνη λευκοποῦ ἐπιχρίσματος ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ χείλους τοῦ Κ 76 βρῖσκει καλὲς ἀντιστοιχίες σὲ κλειστὰ κυρίως ἀγγεῖα τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς ἀπὸ διάφορα σημεῖα τοῦ αἰγαιακοῦ χώρου⁸⁶⁸. Ἡ διάμετρος ὅμως τοῦ δικοῦ μας θραύσματος ὑποδηλώνει ὅτι πρόκειται γιὰ μεγάλο ἀνοικτὸ ἀγγεῖο τύπου λεκάνης⁸⁶⁹.

Περίοδος 6 Ὑστερὴ ἀρχαϊκὴ/πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ

ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ

Τὰ δείγματα τῆς κορινθιακῆς μελανόμορφης τῆς περιόδου 6 ἐμφανίζουν στὸν πυρήνα τῆς, πέρα ἀπὸ τὸ λευκοπράσινο (5 Y 8/1 white) χρῶμα τῆς προηγούμενης

σχήματος χιαστὴ διασταυρούμενων γραμμῶν στὴν περιοχή τῆς κοιλιᾶς τοῦ πίθου, βλ. δειγματοληπτικά I. X. ΔΡΑΓΑΤΣΗΣ, Οἱ πύργοι οἱ ἐπὶ τῶν νήσων καὶ ἰδίᾳ τῆς Σίφνου, ΠΑΕ 1920, εἰκ. στή σ. 155.

866. D. M. ROBINSON, *Vases Found in 1934 and 1938, Excavations at Olynthus*, XIII, Baltimore 1950, σ. 433 πίν. 252 ἀρ. 1119α καὶ 265 ἀρ. 1119 (οἰκία τοῦ Ζωίλου, β' τέταρτο 4ου αἰ. π. X.)· στὸ ἴδιο, σ. 433 πίν. 265 ἀρ. 1118 (οἰκία Β-VI-9, δωμάτιο d, β' τέταρτο 4ου αἰ. π. X.).

867. L. GHALI-KAHIL, *La céramique grecque [à Thasos] (fouilles 1911-1956), Études Thasiennes*, VII, Paris 1960, σ. 91 κ.έ. ἀρ. 116-118 (γ' τέταρτο ἕως δ' τέταρτο 6ου αἰ. π. X.). Στὴν περίπτωση τῆς Θάσου μικρὴ σημασία ἔχει ἂν πρόκειται γιὰ ἀττικὴ εἰσαγωγή ἢ γιὰ τοπικὴ ἀπομίμηση τοῦ ἀττικοῦ τύπου, σχετικὰ: BOGGESS, *Pithos*, σ. 299 σημ. 18-19.

868. Ἐφεσοσ: V. GASSNER, *Das Südtor der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleinfunde, Forschungen in Ephesos*, XIII, 1, 1, Wien 1997, σ. 35 ἀρ. 42 πίν. 3, ἀμφορέας, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὸν 6ο αἰ. π. X.· Κνωσός: J. N. COLDSTREAM – L. H. SACKETT, *Knossos. Two Deposits of Orientalizing Pottery*, BSA, 73, 1978, σ. 56 εἰκ. 9 ἀρ. 33, ἀνατολίζουσα ὕδρια, ἢ ὁποῖα χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τὸ 600 π. X.

869. Τὸ Κ 76 πλησιάζει περισσότερο τὸν τύπο C3 τῶν λεκανῶν τῆς G. Lüdorf, βλ. LÜDORF, *Lekane*, σ. 16, 90 ἀρ. L 48 (575-540 π. X.) καὶ ἀρ. L 49 (520-480 π. X.) πίν. 32-33.

περιόδου και μία πορτοκαλόχρωμη διαβάθμιση (5 Y 7/6 reddish yellow). Η επιφάνεια κυμαίνεται από ανοικτοκίτρινη (2.5 Y 7/3 pale yellow) έως ανοικτοκάστανη (10 YR 8/4 pale brown) ενώ η βαφή από έρυθροκάστανη (5 YR 4/3 reddish brown) έως σκοτεινόφαιη (2.5 Y 3/1 very dark gray), βλ. Παράρτημα I, διάγραμμα 17 αρ. κατ. K 77 - K 80.

Κλειστά σχήματα

Σφαιρικοί άρύβαλλοι (K 77 - K 80)

Οί K 77 - K 80 βρέθηκαν στις επιχώσεις της βόρειας πλευράς του ναού.

K 77 (Λ 81) - Κάτω τμήμα σφαιρικού άρυβάλλου πίν. 40, 141. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,015 μ. διάμ. μέγ. σώματος σωζ. 0,074 μ. Π: Πυ: καθαρός από προσμείξεις, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: εξωτερικά ανοικτοκάστανος (10 YR 8/4 very pale brown), έσωτερικά πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Β: έρυθροκάστανη (5 YR 4/3 reddish brown). Δ: Κυρίως σώμα: τμήμα τετράφυλλου σχηματοποιημένου κοσμήματος.

K 78 (Σακκούλα: «Όστρακα εκ της επιχώσεως της βόρειας πλευράς του ναού», αρ. 23) - Πεπλατυσμένος σφαιρικός άρύβαλλος πίν. 40, 141. - Ύψ. μέγ. σωζ. (με τμήμα λαβής) 0,048 μ. διάμ. μέγ. σώματος 0,056 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,018 μ. Σπασμένα το στόμιο και ο λαμός. Σώμα έλαφρώς πεπιεσμένο. Η ταινιωτή λαβή του σώζει μικρό κυκλικό έξογκωμα στην εξωτερική της επιφάνεια. Βάση επίπεδη. Π: Πυ: πορώδης, καθαρός από προσμείξεις κιτρινωτός (10 YR 8/3 very pale brown). Ε: το ίδιο. Β: μελανή άμαυρόχρωμη, σώζεται πολύ άποσπασματικά και σε πολύ κακή κατάσταση. Δ: λαμός: ίχνη από μελανές κηλίδες, ίσως οι κάτω απολήξεις μικρών φύλλων. ώμος: δύο όριζόντιες, παράλληλες μεταξύ τους γραπτές γραμμές, οι οποίες μαζί με τις όριζόντιες γραμμές του κάτω τμήματος όρίζουν μια πλατιά ζώνη στο κυρίως σώμα του άγγείου που διακοσμείται με παράσταση πτερωτού όντος (κύκνου;). Σώζονται κυρίως οι έγχαραξεις για την απόδοση των ανατομικών λεπτομερειών των φτερών και του περιγράμματος του στήθους του όντος. Τα φτερά του πάντως φαίνεται ότι άπλώνονται σε όλόκληρη την επι-

φάνεια του άγγείου και το ένα άγγιζε το άλλο στην περιοχή κάτω από τη λαβή.

K 79 (Λ 80) - Κάτω τμήμα σφαιρικού άρυβάλλου πίν. 40, 141. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. διάμ. μέγ. σώματος 0,062 μ. Π: Πυ: καθαρός από προσμείξεις ανοικτοκάστανος (10 YR 8/2 very pale brown). Ε: το ίδιο (10 YR 8/3). Β: μελανή άμαυρόχρωμη. Δ: κυρίως σώμα: δύο όριζόντιες διπλές γραμμές χωρίζουν τη σωζόμενη επιφάνεια σε δύο διακοσμητικές ζώνες. Η άνω ζώνη διατηρεί τα ίχνη των ποδιών δύο μη προσδιοριζόμενων ζώνων με τετράφυλλο ρόδακα ανάμεσά τους. Η κάτω ζώνη σώζει στο δεξί της μέρος μεγάλο σαρκοβόρο ζώο (λιοντάρι ή πάνθηρα) με ανοικτό το στόμα να κατευθύνεται προς τα άριστερά. Άριστερά του δυσδιάκριτα μελανά σημάδια άποτελούν τα ύπολείμματα κάποιου θηράματος (άνθρώπου; ζώου; ύδρόβιου πτηνού;). Σε όλα τα άπεικονιζόμενα όντα οι άνατομικές λεπτομέρειες άποδίδονται με έγχαραξεις. Βάση: πολύφυλλος ρόδακας από τον όποιο σώζονται έπτά φύλλα.

K 80 (Λ 79) - Άνω τμήμα σφαιρικού άρυβάλλου πίν. 40, 141. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,015 μ. διάμ. λαμού 0,012 μ. διάμ. μέγ. σώματος ύπολ. 0,069 μ. Σώζεται τμήμα του λαμού και του ώμου. Π: Πυ: καθαρός από προσμείξεις ανοικτοπράσινος (5 Y 8/1 white). Ε: ανοικτοκίτρινος (2.5 Y 7/3 pale yellow). Β: ανοικτή καστανωπή (2.5 Y 5/3 light olive brown) έως σκοτεινόφαιη (2.5 Y 3/1 very dark gray). Δ: ώμος: όριζόντια ζώνη από μικρά, κάθεται, σχηματοποιημένα φύλλα. Σώζονται έπτά από αυτά. Από κάτω: τρεις γραπτές όριζόντιες γραμμές. Έντονα ίχνη καύσης.

Ο Κ 77 βρίσκει μιὰ καλὴ ἀντιστοιχία σὲ ἕναν ἀνάλογο σφαιρικό ἀρύβαλλο ἀπὸ τὸ ἱερό στὸ Καλαπόδι⁸⁷⁰, ὁ ὁποῖος χρονολογήθηκε στὴν ὕστερη κορινθιακὴ περίοδο I⁸⁷¹.

Μὲ τυπολογικὰ καὶ στυλιστικὰ κριτήρια ὁ Κ 78 χρονολογεῖται στὴν ὕστερη κορινθιακὴ περίοδο I (570-550/540 π.Χ.), ἐνῶ οἱ Κ 79 καὶ Κ 80 χρονολογούνται γενικὰ στὴν ὕστερη κορινθιακὴ περίοδο⁸⁷².

ΑΤΤΙΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ

Ἡ μελανόμορφη τεχνικὴ ἐξελίχθηκε ὁμαλὰ ἀπὸ τὸν πρωτοαττικὸ ρυθμὸ στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 640 καὶ τοῦ 610 π.Χ.⁸⁷³

Κλειστὰ σχήματα

Λουτροφόροι (Κ 81 - Κ 88)

Οἱ λουτροφόροι Κ 81 - Κ 86, Κ 88 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 87 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

Κ 81 (Λ 194, ἀρ. 21) - Θραῦσμα στομίου λουτροφόρου μὲ στρογγυλεμένο, ἔξω νεῦον χεῖλος πίν. 40. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,045 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,180 μ. Π: Πυ: πορώδης, ἀνοικτὸς ἐρυθροκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown), μὲ μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ἀραιὸ λευκοκίτρινο (2.5 Y 8/2 pale yellow) μόνο ἐσωτερικά. Ἐξωτερικὰ σώζονται ἴχνη ἀνοικτοκάστανου (10 YR 7/4 very pale brown) γανώματος.

Κ 82 (Λ 58) - Βάση καὶ κάτω μέρος τοιχώματος λουτροφόρου· πίν. 41, 142. - Ὑψ. μέγ.

σωζ. 0,051 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,075 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ λίγα γκριζὰ πετραδάκια μήκ. ἕως 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὸ ἐξωτερικὸ κάτω τμήμα τῆς. Στὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ εἶναι ἀφημένα ἢ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια καὶ τὸ κάτω τμήμα τῆς βάσης. Δ: ἀκτινωτὸ μελανὸ κόσμημα περιτρέχει τὸ σωζόμενο κάτω τμήμα τοῦ ἀγγείου.

Κ 83 (Λ 53, ἀρ. 1) - Θραῦσμα εὐθέος τοιχώματος ἀπὸ τὸ κάτω σῶμα λουτροφόρου· πίν. 41,

870. Πρόσφατες ἀνασκαφὲς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὸ Καλαπόδι δείχνουν ὅτι τὸ ἱερό πὸν μέχρι πρότινος ἦταν γνωστὸ στὴ βιβλιογραφία ὡς ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Ἐλαφηβόλου πρέπει μᾶλλον νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ πανελλήνιο ἱερό-μαντεῖο τοῦ Ἀπόλλωνος στὶς Ἄβες, βλ. ἀνακοίνωση τοῦ διευθυντῆ τῆς ἀνασκαφῆς στὸ Καλαπόδι W.-D. NIEMEIER σέ: Jahresbericht 2006 des Deutschen Archäologischen Instituts, Ausgrabungen und Forschungen, Kalapodi, AA 2007/2, σ. 212-214.

871. BRAUN, ὁ.π. (σημ. 856), σ. 247 ἀρ. 82 πίν. 50 καὶ 54.

872. Γιὰ τὸν Κ 78 πρβ. ΚΟΥΡΑΓΙΟΣ, ὁ.π. (σημ. 842), σ. 48 εἰκ. 12 (Δεσποτικὸ): γιὰ τὸν Κ 79 πρβ. κάτι σὰν BRAUN, ὁ.π. (σημ. 856), σ. 241 ἀρ. 29 πίν. 49 (Καλαπόδι).

873. M. B. MOORE, *The Athenian Agora XXX. Attic Red Figured and White Ground Pottery*, Princeton 1997, σ. 79 σημ. 2.

142. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Β: μελανή. Δ: φέρει διακόσμηση κάθετων (φυτικών;) ταινιών.

K 84 (Λ 126) - Θραύσμα κυρτής βάσης λουτροφόρου· πίν. 41, 142. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,047 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), φέρει μικροσκοπικά πετραδάκια λευκοῦ καὶ γκριζοῦ χρώματος. Ε: τὸ ἴδιο. Δ: ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας: σειρά ἀπὸ κάθετα διατεταγμένες ἐρυθρές (10 R 4/6 red) πεταλοειδεῖς γλώσσες σὲ ἀνοικτὸ περίγραμμα (φρεστόνι). Δακτύλιος ἔδρασης καὶ ἐσωτερικῆς ἐπιφάνεια χωρὶς ἐπεξεργασία.

K 85 (Λ 136, ἀρ. 3) - Θραύσμα βάσης μὲ διπλὴ βαθμῖθα λουτροφόρου· πίν. 41. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,180 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς καστανόφαιος (2.5 Y 6/2 light brownish gray). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὸ ἀνώτερο σωζόμενο τμήμα του. Ἀφημένα στὸ χρώμα τοῦ πηλοῦ εἶναι ἡ ἐσωτερικῆ του ἐπιφάνεια καὶ ὁ δακτύλιος ἔδρασης του ἐξωτερικά.

K 86 (Λ 136, ἀρ. 7) - Θραύσμα εὐθέος τοιχώματος ἀπὸ τὸ σῶμα λουτροφόρου· πίν. 41.

- Ύψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. Π: Πυ: πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐσωτερικά: μελανὸ γάνωμα, ἐξωτερικά: ἐρυθρὸ (2.5 YR 5/8 red). Δ: ἐξωτερικά: σώζεται ὀριζόντια σειρά τεσσάρων μελανῶν ροδάκων ἀνάμεσα σὲ διπλὲς ὀριζόντιες γραμμές.

K 87 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 10) - Θραύσμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοιχώματος λουτροφόρου· πίν. 41. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,032 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: καστανωπὸς (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Δ: σώζονται τὰ ἄνω τμήματα ἀπὸ τῆς ἀκτίνης τοῦ ἀκτινωτοῦ κοσμήματος.

K 88 (Λ 123, ἀρ. 3) - Θραύσμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοιχώματος λουτροφόρου· πίν. 41, 142. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Δ: σώζονται τὰ κάτω τμήματα ἀπὸ τρία κάθετα φύλλα τοῦ φυτικοῦ κοσμήματος.

Τὰ χρωματικῶς ὁμοιογενῆ θραύσματα **K 81** - **K 88** (Παράρτημα I, διάγραμμα 17, ἀρ. **K 81** - **K 88**) ἀντιπροσωπεύουν τὸ ψηλόλιγνο σχῆμα τῆς λουτροφόρου καὶ φαίνεται ὅτι χρονολογοῦνται σὲ γενικὲς γραμμὲς ὅλα στὸν 6ο αἰ. π. Χ.

Σὲ χεῖλος καὶ ὄχι σὲ βάση λουτροφόρου πρέπει νὰ ἀνήκει τὸ θραύσμα **K 81**. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ ἡ ἄβαφη ἐξωτερικῆ ἐπιφάνεια καὶ ἡ ταυτόχρονη κάλυψη τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφάνειας μὲ κιτρινοπράσινο ἐπίχρισμα, συνηθισμένο φαινόμενο γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ στομίων ἢ ἀκόμη καὶ λαϊμῶν λουτροφόρων, ἄγνωστη ὁμως μέθοδος γιὰ βάσεις ποὺ κατὰ κανόνα δὲν ὑφίστανται ἐπιπλέον ἐπεξεργασία. Τὸ στόμιο ποὺ δημιουργεῖται ἔτσι, μὲ βάση τὸν προσανατολισμὸ τοῦ ὀστράκου, δὲν φαίνεται ὡστόσο νὰ ἀποτελεῖ τὸ τυπικὸ σχῆμα χείλους λουτροφόρου. Στὴν καλύτερη περίπτωση παρατέμπει σὲ μιὰ λουτροφόρο-ἀμφορέα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Νύμφης στὴ νότια κλιτὸ τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης⁸⁷⁴.

Τὸ ἀκτινωτὸ κόσμημα στὸν **K 82** ἀποτελεῖ τυπικὴ διακόσμηση γιὰ τὰ πόδια λουτροφόρων. Τὸ κοῖλο σχῆμα τοῦ ποδιοῦ ἀπαντᾷ σὲ πρώιμες λουτροφόρους⁸⁷⁵.

874. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, ἀρ. 412 πίν. 80 (540-530 π. Χ.).

875. Ἐλευσίνα: Ε. ΚΑΡΥΔΙ, Schwarzfigurige Lutrophoren im Kerameikos, *AM*, 78, 1963, Beilage 39, ἀρ. 4-6 (570-560 π. Χ.). Ἀθήνα: Μ. Β. ΜΟΟΡΕ - Μ. Ζ. Ρ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΕΣ, *The Athenian*

Ὁ Κ 83 βρίσκει ἓνα καλὸ παράλληλο στὸ μελανόμορφο ἀναθηματικὸ ὑλικὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα⁸⁷⁶.

Τὸ σχῆμα καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ Κ 84 παραπέμπει σὲ δύο πρώιμες λουτροφόρους-ὑδρίες ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Νύμφης, νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως, οἱ ὁποῖες τοποθετήθηκαν στυλιστικὰ στὸν κύκλο τῶν ἔργων ποὺ ἔχουν ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸν Λυδὸ καὶ γι' αὐτὸ χρονολογήθηκαν λίγο πρὶν ἢ στὰ μέσα τοῦ βου αἰ. π. Χ.⁸⁷⁷ Στὸ σχέδιο φαίνεται ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ διαμόρφωση τῆς βάσης τῆς λουτροφόρου ἀρ. 329 ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Νύμφης εἶναι κάπως διαφορετικὴ, ἀφοῦ ἔχει μιὰ προεξοχὴ στὴ μέση τοῦ ὕψους τῆς περίπου καὶ δὲν εἶναι ἐνιαία, ὅπως ἡ δική μας. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτὸ τὸ μεμονωμένο χαρακτηριστικὸ, ἡ ὁμοιότητα εἶναι προφανής. Τὸ κόσμημα τῶν σὲ φεστόνι περιγραμμένων γλωσσῶν ἀποτελεῖ συχνὸ διακοσμητικὸ θέμα σὲ πρώιμες λουτροφόρους τοῦ α' μισοῦ τοῦ βου αἰ. π. Χ. καὶ φαίνεται ὅτι στόχευε στὸν τονισμὸ τῶν δομικῶν στοιχείων τοῦ ἀγγείου ὅπως τῆ βάση, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, τὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ⁸⁷⁸, τὸν ὦμο⁸⁷⁹ ἢ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος⁸⁸⁰. Τὸ κόσμημα ἐμφανίζεται καὶ στὸ γ' τέταρτο τοῦ βου αἰ. π. Χ., ἀλλὰ ἐπιμεμηκυσμένον καὶ πολὺ πιὸ στυλιζαρισμένον εἴτε στὸν ὦμο⁸⁸¹ εἴτε στὸν λαιμὸ⁸⁸².

Τὸ βαθμιδωτὸ σχῆμα τῆς βάσης τοῦ Κ 85 εἶναι τυπικὸ γιὰ ὑστεροαρχαϊκὲς λουτροφόρους⁸⁸³.

Ὑστεροαρχαϊκὰ φαίνεται νὰ εἶναι καὶ τὰ θραύσματα λουτροφόρων Κ 86 - Κ 88⁸⁸⁴. Ἡ λουτροφόρος ὡς σχῆμα εἶναι γνωστὴ στὴν Ἀττικὴ ἤδη ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. π. Χ., ὅπου κατασκευαζόταν στὴν πρωτοαττικὴ τεχνικὴ⁸⁸⁵. Τὸν 6ο αἰ. καὶ

Agora XXIII. *Attic Black-Figured Pottery*, Princeton 1986, σ. 148 ἀρ. 373 πίν. 36 (β' τέταρτο βου αἰ. π. Χ.)· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, πίν. 59 ἀρ. 297 (Ν κλιτὺς Ἀκροπόλεως, ἱερὸ Νύμφης).

876. Ἀδημοσίευτο εὔρημα στὴν ἀποθήκη ἀρχαιοτήτων τοῦ Ραμνουίντος (Ραμνοῦς, ἀρ. 299).

877. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, σ. 145 ἀρ. 329 πίν. 66 (φωτογραφία) καὶ III (σχέδιο)· σ. 150 ἀρ. 342 πίν. 69.

878. Αὐτόθι, πίν. 14, I· πίν. 15 ἀρ. 86.

879. Αὐτόθι, πίν. 56 ἀρ. 283, I καὶ IV.

880. Αὐτόθι, πίν. 84 ἀρ. 430.

881. Αὐτόθι, πίν. 73 ἀρ. 369· πίν. 79 ἀρ. 406.

882. Αὐτόθι, πίν. 82 ἀρ. 422.

883. Αὐτόθι, πίν. 77 ἀρ. 391 (τέλος γ' τετάρτου βου αἰ. π. Χ.)· πίν. 84 ἀρ. 433 (περ. 530 π. Χ.)· πίν. 91 ἀρ. 465 (τέλος βου αἰ. π. Χ.)· πίν. 93 ἀρ. 475 (τέλος βου αἰ. π. Χ.)· πίν. 95 ἀρ. 480 (ἀρχές 5ου αἰ. π. Χ.).

884. Πὰ τοὺς ρόδακες τοῦ Κ 86 αὐτόθι, σ. 210 ἀρ. 517 πίν. 105 (χρονολογεῖται γύρω στὰ 500 π. Χ.). Πὰ τὸν Κ 87 αὐτόθι, σ. 188 ἀρ. 460 πίν. 89 (δ' τέταρτο βου αἰ. π. Χ.), σ. 204-205 ἀρ. 502 πίν. 102 (ἀρχές 5ου αἰ. π. Χ.).

885. Πὰ τίς λουτροφόρους τοῦ 7ου αἰ. π. Χ. ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Νύμφης βλ. ΚΥΡΚΟΥ, Ἱερὸ Νύμφης. Πὰ ἓνα δείγμα τοῦ πρώιμου βου αἰ. π. Χ., ἀπὸ τὸν τύμβο στὸν Βουρβά, ἔργο τοῦ Σοφί-

στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. πού μᾶς ενδιαφέρει ἐδῶ, τὸ ἀγγεῖο ἐμφανίζεται τόσο ὡς ταφικὸ κτέρισμα σὲ ἀττικὰ νεκροταφεῖα⁸⁸⁶ ὅσο καὶ ὡς ἀνάθημα σὲ ἀττικὰ ἱερά⁸⁸⁷. Ἡ τελετουργικὴ χρῆση του στὴν ἀρχαιότητα θεωρεῖται σήμε-
ρα προφανής. Ἀπὸ τὸ 1880, χρονιὰ πού ὁ Milchhöfer ταύτισε τὸ ψηλόλιγνο
αὐτὸ ἀγγεῖο μὲ τὴν ὀνομασία *λουτροφόρος* πού ἀναφέρει ὁ Ἡσύχιος⁸⁸⁸, ἡ ἔρευ-
να πιστεύει ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ περιεῖχε τὸ νερὸ πού χρησιμο-
ποιοῦνταν γιὰ τὴν τέλεση τῆς θρησκευτικῆς τελετουργίας τοῦ γαμήλιου λουτροῦ.
Λουτροφόροι βρίσκονται, λοιπόν, σὲ τάφους καὶ σὲ ἱερά σὲ δευτέρη χρῆση καὶ σχε-
τίζονταν μὲ τὸν γάμο⁸⁸⁹. Στὴν πρώτη περίπτωση, ὡς κτέρισμα σὲ τάφους ἀγαμῶν
νέων, εἶναι πιθανὸν νὰ ἀπέδιδαν στοὺς νεκροὺς τὸ κοινωνικὸ καὶ νομικὸ status τῶν
ἐγγάμων, ἀποσκοπώντας ἔτσι στὴ μετὰ θάνατον ἱκανοποίησή τους⁸⁹⁰, στὴ δευτέρη,

λου, βλ. Β. ΣΤΑΗΣ, Ὁ τύμβος ἐν Βουρβᾶ, *ΑΜ* 1890, σ. 324 πίν. XI. Γιὰ τὴ συνάφεια αὐτῆς τῆς
λουτροφόρου-ἀμφορέα βλ. V. SABETAI, Marker Vase or Burnt Offering? The clay Loutrophoros
in Context, σέ: *Shapes and Uses*, σ. 297, ὅπου ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι τὸ ἀγγεῖο ἀρχικὰ
θραύστηκε τελετουργικὰ καὶ ἀκολούθως κάηκε. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ σχήματος βλ. KARYDI, ὁ.π.
(σημ. 875). Γενικὰ γιὰ τὸ σχῆμα τῆς λουτροφόρου μὲ παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. MOORE -
PHILIPIDES, ὁ.π. (σημ. 875), σ. 18 κ.έ.

886. Τὰ γνωστότερα δείγματα τῆς περιόδου αὐτῆς προέρχονται ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ, βλ.
KARYDI, ὁ.π. (σημ. 875), καὶ τὸν τύμβο τῶν Πλαταιέων στὸν Μαραθῶνα, βλ. SABETAI, ὁ.π. (σημ. 885),
σ. 299 εἰκ. 7.

887. Ἀθήνα, Ἀκρόπολη: GRAEF - LANGLOTZ, *Akropolis I*, ἀρ. 541-550, 604, 1144-1220 (με-
λανόμορφες λουτροφόροι)· GRAEF - LANGLOTZ, *Akropolis II*, ἀρ. 636-654 (ἐρυθρόμορφες λου-
τροφόροι)· βλ. καὶ L. S. KING, The Cave at Vari IV. Vases, Terra-cotta Statuettes, Bronzes, and
Miscellaneous Objects, *AJA*, 7, 1903, σ. 322 σημ. 2· Ἀθήνα, νότια κλιτύς, ἱερὸ Νύμφης:
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, σποραδικὰ· Ραμνοῦς, ἱερὸ Νεμέσεως: Ε. ΘΕΟΧΑΡΑΚΗ, Ἡ κε-
ραμεικὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνοῦντα, *Ἀρχαιολογία*, 39, 1991, σ. 41 κ.έ.· Β. Χ. ΠΕΤΡΑ-
ΚΟΣ, Ὁ δῆμος τοῦ Ραμνοῦντος. Σύνοψη τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἐρευνῶν (1813-1998) I. Τοπο-
γραφία, *ΒΑΕ*, 181, Ἀθήνα 1999, σ. 197 εἰκ. 112· Βραυρῶνα, ἱερὸ Ἀρτέμιδος: ἄνω τμήμα με-
λανόμορφης λουτροφόρου ἐκτίθεται στὴν ἐπανέκθεση τοῦ Μουσείου Βραυρῶνος· Ἐλευσίνα,
ἱερὸ Δήμητρας καὶ Κόρης, Πυρὰ Γ: ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΝ, *Πυρές*, σ. 249-250 ἀρ. Γ9 πίν. 31. Γιὰ
μιὰ συζήτηση τῶν λουτροφόρων πού βρέθηκαν στὰ ἀττικὰ ἱερά καθὼς καὶ γενικῶς τῶν ἀττικῶν
γαμήλιων ἀγγείων πού προέρχονται ἀπὸ μὴ ταφικὲς συνάφειες βλ. V. SABETAI, The Wedding Vases
of the Athenians: A View from Sanctuaries and Houses, *Métis* 2014 (ὑπὸ ἐκτύπωση).

888. A. MILCHHÖFER, Gemalte Grabstelen, *ΑΜ*, 5, 1880, σ. 176.

889. Βιβλιογραφία συγκεντρωμένη σὲ I. Ε. ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, Ἄνθεματὲς ἐπιτύμβιες στήλες μὲ
λουτροφόρο, *ΑΕ* 2003, σ. 99 σημ. 1· ΜÖSCH-KLINGELE, ὁ.π. (σημ. 464), σ. 4 σημ. 12.

890. ΜÖSCH-KLINGELE, ὁ.π. (σημ. 464), σ. 34. Γιὰ τὴ μεγάλη σημασία τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου
στὴν ἀρχαία Ἀθήνα ὄχι μόνον ὡς μέσου ἀναπαραγωγῆς τῆς πόλης ἀλλὰ καὶ ὡς μέσου μεταβί-
βασης καὶ νομοιοποίησης κληρονομικῶν δικαιωμάτων βλ. A. M. VERILHAC - CL. VIAL, *Le mariage
Grec du VI siècle av. J.-C. à l'époque d'Auguste*, *BCH Suppl.*, 32, Paris 1988, ἰδιαίτερα σ. 229-265,
ὅπου ἐξετάζεται ἡ συμφωνία τῆς ἐγγύης. Εἶναι πολὺ πιθανό, ὅπως παρατήρησε ἡ V. SABETAI [ὁ.π.
(σημ. 885), σ. 296], τὸ φαινόμενο αὐτὸ νὰ ξεκινᾷ στὴν Ἀττικὴ ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 7ου αι. π.Χ.
Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ μᾶς ὁδηγεῖ τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἴδια συνάφεια μὲ τὸ πρωιμότερο

ὡς ἀνάθημα νεαρῶν ἀτόμων πρὶν ἀπὸ τὸν γάμο τους σὲ ἱερὰ γυναικείων θεοτήτων πὺρ σχετίζονταν μὲ τὸν γάμο, εἶναι πιθανὸ νὰ συμβόλιζαν τὸ πέρασμα τοῦ νεαροῦ ἀτόμου ἀπὸ μία φάση ζωῆς σὲ μιὰ ἄλλη.

Λήκυθος (Κ 89)

Ὁ Κ 89 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 89 (Λ 141) – Θραῦσμα ὤμου ληκύθου· πίν. 41, 142. – Ὑψ. σωζ. 0,010 μ. διάμ. ὤμου ὑπολ. 0,070 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκό, μόνο ἐξωτερικά. Δ: ἄνω ἐπιφάνειας: ὀλόβαφα μελανὰ ἄνθη λωτοῦ, τὰ ὅποια

κρέμονται ἀπὸ πολὺ λεπτούς, χιαστί συμπλεκόμενους ἔλλειψοειδεῖς μίσχους. Τὰ κενὰ τῶν μίσχων διακοσμοῦνται μὲ στιγμές. Στὴν κάθετη πλευρὰ τοῦ ὤμου σώζεται διπλὴ ὀριζόντια μελανὴ γραμμὴ, ἡ ὅποια διακοσμεῖται μὲ μελανὲς κουκκίδες σὲ τακτὰ διαστήματα.

Ἡ διακόσμηση μὲ ἄνθη λωτοῦ, μὲ συμπλεκόμενους μίσχους καὶ κουκκίδες ἀνάμεσά τους, εἶναι τυπικὴ γιὰ τοὺς ὤμους τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν ληκύθων, μικρῶν, στενόλαιμων ἀγγείων γιὰ τὴ μεταφορὰ καὶ τὴν τοποθέτηση τοῦ λαδιοῦ. Ἐνα καλὸ παράλληλο γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴ διακόσμηση τοῦ Κ 89 βρέθηκε στὸ δεῦτερο στρώμα τῆς βόρειας δεξαμενῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα, τὸ ὅποιο ἀποδόθηκε στὴν ὁμάδα τοῦ Αἴμονος⁸⁹¹. Τὸ δεῦτερο στρώμα τῆς δεξαμενῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως, τὸ ὅποιο κατὰ τὸν Πετράκο εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ λειτουργεῖ ὡς ἀποθέτης τῶν λατρευτικῶν ἀντικειμένων τοῦ ἱεροῦ, χρονολογεῖται στὸ β' τέταρτο καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.⁸⁹²

Ἀνοικτὰ σχήματα

Κρατηρίσκοι (Κ 90 - Κ 101)

Τὰ θραύσματα κρατηρίσκων Κ 90 - Κ 101 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 90 (Λ 136, ἀρ. 1) – Θραῦσμα χείλους καὶ ἄνω τοιχώματος κρατηρίσκου· πίν. 42, 143. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,032 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,120 μ. Ἡ ἐξωτερικὴ πλαστικὴ ταινία ἐμφανίζει κοίλανση

σχηματίζοντας διπλὸ χεῖλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, ἀνοικτὸς πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Β: μελανή. Δ: ἐξωτερικό: κάτω ἀπὸ μιὰ πλατιά ὀριζόντια ὀλόβαφη

γνωστὸ δείγμα λουτροφόρου-ὑδρίας, τὸ ὅποιο προέρχεται ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς Βάρης καὶ χρονολογεῖται στὴ μέση πρωτοαττικὴ περίοδο (περ. β' τέταρτο 7ου αἰ. π.Χ.) βρέθηκαν παιχνίδια ὡς συννευρήματα, πράγμα πὺρ ἀποτελεῖ ἐνδειχὴ τῆς νεαρῆς ἡλικίας τοῦ νεκροῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνικῆς του κατηγορίας ὡς «ἀώρου». Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ πρῶμη λουτροφόρος φαίνεται ὅτι θραύστηκε τελετουργικά πρὶν ἀπὸ τὴν καύση της (αὐτόθι, σ. 296 σημ. 32).

891. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ἱερὸ Νεμέσεως, σ. 156 ἀρ. 6 ἀρ. 625 (πρῶμος 5ος αἰ. π.Χ.)· γιὰ τὸ σχῆμα πρβ. καὶ *Agora* XII, σ. 314 ἀρ. 1115-1116 εἰκ. 11 πίν. 38 (περ. 500 π.Χ.).

892. Αὐτόθι, σ. 189.

ταινία σώζονται ίχνη κεφαλιού και ώμου μελανής (γυναικείας;) μορφής. Έσωτερικό: πέντε παράλληλες, οριζόντιες μελανές γραμμές σε πυκνή διάταξη σώζονται στο άνω του τμήμα.

K 91 (Λ 55) – Θραύσμα άνω τοιχώματος με σιγμοειδή τομή κρατηρίσκου· πίν. 42. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,038 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, λευκοπράσινος (5 Y 8/1 white). Ε: άνοικτός καστανοκίτρινος (2.5 Y 6/3 light yellowish brown). Β: έσωτερικά: μελανή, έξωτερικά: σκούρα έρυθροκάστανη (5 YR 3/3 dark reddish brown). Δ: ίχνη πλατιάς, καστανομέλανης ταινίας κοσμεί το έσωτερικό και το έξωτερικό του χείλους. Στο έξωτερικό του, κάτω από την ταινία του χείλους σώζονται ίχνη όλόβαφης κυματοειδούς ταινίας. Μικρά, άπροσδιόριστα ίχνη (διακόσμησης;) και στο έσωτερικό του.

K 92 (Λ 117) – Θραύσμα ποδιού κρατηρίσκου· πίν. 42, 143. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,024 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,035 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτός έρυθροκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown). Λίγη άσημένια μίκα. Ε: το ίδιο. ΕΠ: επίθετο λευκωπό, πάνω στο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Δ: έξωτερική: δύο μελανές οριζόντιες ταινίες.

K 93 (Λ 119, άρ. 21[22-23;]) – Θραύσμα ποδιού κρατηρίσκου· πίν. 42. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,040 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,140 μ. Απαρτίζεται από δύο συνανήκοντα τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: το ίδιο. ΕΕ: έρυθροκάστανο (5 YR 4/4 reddish brown) γάνωμα έξωτερικά. Έσωτερικά: δύο μελανές ταινίες περιβάλλον μια άνοικτότερη, έρυθροκάστανου χρώματος. Δύο άλλα θραύσματα εϋθέων τοιχωμάτων με την ίδια σύσταση ηηλου (Λ 119, άρ. 22-23) ίσως προέρχονται από το ίδιο άγγείο.

K 94 (Λ 119, άρ. 1) – Θραύσμα ήμικυκλικής κυλινδρικής λαβής κρατηρίσκου· πίν. 42. – Μήκ. μέγ. σωζ. 0,038 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός από προσμείξεις πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό άμαυρόχρωμο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 95 (Λ 136, άρ. 5) – Θραύσμα διχαλωτής λαβής κρατηρίσκου· πίν. 42, 143. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,024 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,090 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος,

μαλακός, άνοικτός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), με ελάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας. Β: ίχνη μελανής βαφής.

K 96 (Λ 127) – Άνω τμήμα κρατηρίσκου· πίν. 42, 143. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,054 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,250 μ. Η έξωτερική πλαστική ταινία του χείλους έμφανίζει έντονη κοίλανση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πολυ μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει μικρή ποσότητα από μικρά τετραδάκια σκοτεινού χρώματος. Ε: το ίδιο. ΕΕ: καστανομέλανο άμαυρόχρωμο γάνωμα στο χείλος έξωτερικά και στο άνω τμήμα της έσωτερικής του επιφάνειας.

K 97 (Λ 120) – Κάτω τμήμα ψιλόλιγνου, κυλινδρικού ποδιού κρατηρίσκου· πίν. 42, 143. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,033 μ. διάμ. βάσ. 0,034 μ. Συγκολλημένο από δύο τεμάχια. Π: Πυ: μαλακός, λεπτόκοκκος, άνοικτός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: το ίδιο. Δ: σώζεται μια οριζόντια, περιμετρική ταινία στην έξωτερική του επιφάνεια.

K 98 (Λ 166, άρ. 8) – Θραύσμα άνω τμήματος κρατηρίσκου· πίν. 42. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,040 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καστανοκίτρινος. Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 99 (Λ 119, άρ. 14) – Θραύσμα άνω τμήματος κρατηρίσκου· πίν. 42, 143. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,028 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,160 μ. Επίπεδο, έξω νεϋον χείλος και κοίλανση άμέσως από κάτω. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: το ίδιο. Β: μελανή. Δ: έξωτερικού: κάτω από το χείλος που είναι άφημένο στο χρώμα του ηηλου μια πλατιά οριζόντια όλόβαφη ταινία. Από κάτω της λεπτή οριζόντια μελανή γραμμή. Δ: έσωτερικού: δύο παράλληλες, οριζόντιες μελανές ταινίες σε πυκνή διάταξη και μια εγχάραξη σχήματος χ σώζονται στο άνω του τμήμα. Ένα δεύτερο θραύσμα εϋθέος τοιχώματος με την ίδια σύσταση ηηλου (Λ 119, άρ. 15) ίσως προέρχεται από το ίδιο άγγείο.

K 100 (Λ 119, άρ. 15) – Θραύσμα ποδιού κρατηρίσκου· πίν. 42. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,0 μ. Π: Πυ: μαλακός, λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρω-

μος (5 YR 7/8 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. Ίχνη μελανῆς B ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.
K 101 (Λ 136, ἀρ. 6) – Θραύσμα ποδιοῦ κρατηρίσκου· πίν. 42. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,058 μ. Π:

Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἔως ἐρυθροκάστανο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Ἡ ὁμοιογένεια τῆς σύστασης καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπεξεργασίας τῆς ἐπιφάνειας τοῦ εὐκόλα θρυμματιζόμενου πορτοκαλόχρωμου πηλοῦ τῶν θραυσμάτων K 90 - K 101 (Παράρτημα I, διάγραμμα 17, ἀρ. K 90 - K 101) οἱ χαρακτηριστικὲς τομές, καθὼς καὶ ὁ πρόχειρος τρόπος τῆς στερεότυπης διακόσμησής τους, δείχνουν ὅτι τὰ θραύσματα αὐτὰ μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν στὴν κατηγορία τῶν μελανόμορφων κρατηρίσκων, ὅπως αὐτὴ ὀρίστηκε στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '60 ἀπὸ τὴν Kahil. Μὲ βάση κυρίως τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τῆς Kahil⁸⁹³ ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τοῦ Eugene Vanderpool⁸⁹⁴ καὶ τῆς Λυδίας Παλαιοκρασσα⁸⁹⁵, μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ ἀποφανθοῦμε ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓνα ἀποκλειστικὰ ἀττικὸ τελετουργικὸ σκεῦος, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐξάπλωση ἐπικεντρώνεται σὲ ἱερὰ Ἀρτέμιδος καὶ λατρευτικὰ σπήλαια Πανός καὶ Νυμφῶν⁸⁹⁶, καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ χρονολογικὴ διάρκεια περιορίζεται στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ βου καὶ τῶν μέσων τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.⁸⁹⁷ Τὰ μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τελετουργικοῦ αὐτοῦ ἀγγείου συνοψίζονται ὡς ἐξῆς: Τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀγγείου ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα κύπελλο, τὸ κάτω ἀπὸ ἓνα ψηλὸ κωνικὸ πόδι. Τὸ σχῆμα τοῦ κυπέλλου μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε κωδωνόσχημο εἴτε καλυκόσχημο, τὸ ψηλὸ

893. L. G. KAHIL, Quelques vases du sanctuaire d'Artemis à Brauron, *AntK-BH*, 1, 1963, σ. 5 κ.έ.· KAHIL, Artemis attique· KAHIL, Artemis de Brauron· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Le «Craterisque» d'Artemis et le Brauronion de l'Acropole, *Hesperia*, 50, 1981, σ. 253 κ.έ.

894. J. THREPSIADES – E. VANDERPOOL, Themistocles' Sanctuary of Artemis Aristoboule, *AD*, 19, 1964 (1965), *Μελ.*, σ. 33 κ.έ. πίν. 21, ἀριστερὰ ἀρ. 4-10.

895. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 74-82.

896. Ἀθήνα, Ἀκρόπολη: KAHIL, ὁ.π. (σημ. 893) (1981), σ. 253 κ.έ.· Ἀγορά, διάφορα σημεῖα κοντὰ στὴ στοὰ τοῦ Διός: αὐτόθι, σ. 259 κ.έ. ἀρ. P 128 καὶ P 14550· Μελίτη, ἱερὸ Ἀρτέμιδος Ἀριστοβούλης: 15-20 θραύσματα κρατηρίσκων, χρονολογήθηκαν στυλιστικὰ στὴν περίοδο ἀμέσως μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους: THREPSIADES – VANDERPOOL, ὁ.π. (σημ. 894), σ. 33 κ.έ. πίν. 21, ἀριστερὰ ἀρ. 4-10· Μουνιχία, ἱερὸ Ἀρτέμιδος Μουνιχίας: ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 147-162 ἀρ. Kκ 1-57 πίν. 37 κάτω-44· Ἐλευσίνα, σπήλαιο Πανός: TRAVLOS, *Attika* εἰκ. 183, πάνω σειρὰ στὴ μέση καὶ δεξιά· Βάρη, σπήλαιο Πανός: G. SCHÖRNER, Die Pan-Grotte von Vari. Ein ländliches Heiligtum in Attika, *NüBlA*, 15, 1998/1999, σ. 33· G. SCHÖRNER – H. R. GOETTE, *Die Pan-Grotte von Vari, Schriften zur historischen Landeskunde Griechenlands* 1, Mainz 2004, σ. 91-92 πίν. 50, 4· Βραυρώνια, ἱερὸ Ἀρτέμιδος: KAHIL, ὁ.π. (σημ. 893) (1963), σ. 13 κ.έ. ἀρ. 25-26· KAHIL, Artemis attique· Λούτσα, μικρὸ ἱερὸ (αὐτοψία στίς 23/10/1999· βλ. καὶ σημ. 724).

897. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 80-81 σημ. 219-222. Βιβλιογραφία γιὰ τοὺς κρατηρίσκους παραθέτει ἡ HEINRICH, *Epinetron*, σ. 45 σημ. 295-296.

πόδι είναι πάντοτε κοίλο. Τυπικό σχήμα έχουν και οι μικρές λαβές, οι οποίες είναι πάντοτε οριζόντιες, διχαλωτές, έχοντας το σχήμα του ανάποδου ω . Οι λαβές αυτές πλάθονταν από ξεχωριστό κομμάτι πηλού και επικολλώνταν λίγο χαμηλότερα από το χεῖλος⁸⁹⁸.

Στή διακόσμηση παρατηρείται ομοιότητα και επανάληψη τῶν θεμάτων, καθώς και προχειρότητα στήν ἐκτέλεσή τους. Γενικά ἐπικρατεῖ ἕνας συντηρητισμός σέ μορφή και εἰκονογραφία, ὅπως συμβαίνει γενικά και σέ ἄλλα λατρευτικά ἀγγεῖα, ὅπως γιά παράδειγμα στοὺς παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς. Ἡ θεματογραφία τους περιλαμβάνει στεφάνια και κρεμάμενες ταινίες, και κυρίως νεαρὲς γυναικεῖες μορφές, πού κρατοῦν στὰ χέρια τους ἀναμμένες δάδες, στεφάνια ἢ κρόταλα και τρέχουν πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ χορεύουν γύρω ἀπὸ ἕναν βωμὸ μὲ τὴν παρουσία φοῖνικα, καθώς και ζῶα. Οἱ γυναικεῖες αὐτὲς μορφές ἔχουν συνδεθεῖ μὲ λογικά ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα ἔρευνα –κυρίως ἀπὸ τὴν Kahil και τὴ Sourvinou-Inwood– μὲ τὶς ἄρκτους, τὶς παρθένους πού ὑπηρετοῦσαν γιά κάποιο χρονικὸ διάστημα τὴ θεά⁸⁹⁹. Ἄσχετα πάντως ἀπὸ τὸ ἂν οἱ μορφές αὐτὲς ἀπεικονίζουν τὶς ἄρκτους ἢ ὄχι, σημασία ἔχει γιά μᾶς ὅτι τὰ τελετουργικά αὐτὰ ἀγγεῖα ἀπεικονίζουν τελετουργικοὺς χοροὺς και ἀγῶνες δρόμου τῶν κοριτσιῶν πρὸς τιμὴν τῆς Ἀρτέμιδος⁹⁰⁰.

Ἐνα πολὺ καλὸ παράλληλο κυρίως γιά τὸ σχῆμα ἀλλὰ και τὴ διακόσμηση τοῦ Κ 90 βρέθηκε στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας στὸν Πειραιά⁹⁰¹. Πολὺ καλὸ παράλληλο γιά τὸ σχῆμα και τὴ διακόσμηση τοῦ Κ 91 ἀπαντᾶ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρῶνα⁹⁰². Τὸ σχῆμα και ἡ διακόσμηση τοῦ Κ 92 θυμίζουν ἀντίστοιχους κρατηρίσκους τόσο ἀπὸ τὴ Μουνιχία⁹⁰³ ὅσο και ἀπὸ τὴ Βραυρῶνα⁹⁰⁴.

Τὸ σχῆμα τοῦ ποδιοῦ τοῦ Κ 93 μαρτυρεῖται ἐπίσης στὴ Μουνιχία⁹⁰⁵. Λιγότερο συχνὴ εἶναι ὡστόσο ἡ παρουσία διακοσμητικῶν ταινιῶν στὸ ἐσωτερικὸ

898. Ἡ καταγωγή τῶν χαρακτηριστικῶν λαβῶν σχήματος ἀνάποδου ω φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ ἀναχθεῖ τουλάχιστον στὴν πρωτογεωμετρικὴ ἐποχή, βλ. ΠΑΛΛΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 76 σημ. 194. Τέτοιου εἴδους λαβὲς στὴ μεταλλοτεχνία, τὴν ὁποία φαίνεται ὅτι μιμοῦνται, στοχεύουν συνήθως στὴν ἀνάρτηση τῶν ἀγγείων, πράγμα πού στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἐπιτείνεται ἀπὸ τὸ ὑψηλὸ και λεπτὸ πόδι τῶν κρατηρίσκων, χαρακτηριστικὸ πού δίνει μιὰ ἀστάθεια στὸ ἀγγεῖο.

899. CH. SOURVINOU-INWOOD, *Studies in Girls' Transitions. Aspects of the Arkteia and Age Representation in Attic Iconography*, Athens 1988, σ. 39 κ.έ. Γιά τὴν ἀρκτηία βλ. ὁ.π. (σημ. 266).

900. HEINRICH, *Epinetron*, σ. 46.

901. ΠΑΛΛΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 153 ἀρ. Κκ 23 πίν. 40β.

902. ΚΑΗΛ, *Artémis attique*, σ. 20 ἀρ. 1 πίν. 7 ἀρ. 1. Γιά τὸ σχῆμα πρβ. ἐπίσης και ΠΑΛΛΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 151 ἀρ. Κκ 12 εἰκ. 7 (ἱερὸ Ἀρτέμιδος Μουνιχίας).

903. ΠΑΛΛΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, ἀρ. Κκ 2 εἰκ. 5 πίν. 37β, ἀριστερά.

904. ΚΑΗΛ, *Artémis attique*, πίν. 7 ἀρ. 3.

905. ΠΑΛΛΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, ἀρ. Κκ 6.

του ποδιού, φαινόμενο που μαρτυρείται όμως τουλάχιστον σε κάποια δείγματα από το παραπάνω ιερό⁹⁰⁶.

Διχαλωτές λαβές σχήματος ανάποδου ω κολλημένες στο μεγαλύτερό τους τμήμα πάνω στο άγγείο με μόνο το ανώτερό τους τμήμα να προεξέχει ελαφρά από το σώμα του άγγείου, όπως αυτές εμφανίζονται στον Κ 95, είναι, όπως προαναφέρθηκε, τυπικές για τους κρατηρίσκους⁹⁰⁷.

Στον Κ 96 η κοίλανση στο μέσον περίπου και έξωτερικά της πλαστικής ταινίας του χείλους δίνει την οπτική εντύπωση διπλού χείλους. Παρόμοια διπλά χείλη εμφανίζονται στις λουτροφόρους πρώτη φορά το 530 π.Χ.⁹⁰⁸, στοιχείο που αποτελεί *terminus post quem* για τη χρονολόγηση του θραύσματος από τη Λούτσα.

Για τον Κ 97 υπάρχει ένα καλό παράλληλο, όσον αφορά στο σχήμα του ποδιού, σε κρατηρίσκο με παράσταση γυναικών και φοινίκων από τη Βραυρώνα, που σήμερα εκτίθεται στην επανέκθεση του Μουσείου Βραυρώνος⁹⁰⁹.

Άντιστοιχίες στα ιερά της Μουνιχίας και της Βραυρώνας εμφανίζουν και τα υπόλοιπα θραύσματα κρατηρίσκων Κ 98 - Κ 101⁹¹⁰.

Για το αρχικό περιεχόμενο των κρατηρίσκων μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Μια πρώτη υπόθεση είναι ότι περιείχαν υγρές ουσίες, προσφορές προς τη θεότητα⁹¹¹. Το ήμισφαιρικό σχήμα του κυπέλλου θα υποστήριζε μια τέτοια θεώρηση. Πιο πιθανή ωστόσο φαίνεται η άποψη ότι περιείχαν άναμμένα κάρβουνα πάνω στα όποια θα σκορπίζονταν σπόροι ή διάφορες ουσίες, οι οποίες θα δημιουργούσαν άρωματισμένη ατμόσφαιρα («θυμιατήρια»). Για την υποστήριξη της τελευταίας άποψης αναφέρεται εδώ ότι έχουν βρεθεί υπολείμματα καμένης ουσίας σε κρατηρίσκους στη Βραυρώνα και ίχνη καύσης σε κρατηρίσκους στη Μουνιχία⁹¹².

906. Αυτόθι, σ. 76.

907. Βλ. π.χ. ΚΑΗΛ, *Artémis attique*, πίν. 7 άρ. 2, 3 και 5.

908. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ιερό Μουνιχίας*, άρ. Κκ 27 (ιερό Άρτέμιδος Μουνιχίας). Το διπλό χείλος εμφανίζεται στις μελανόμορφες λουτροφόρους του ιερού της Νύμφης, νοτιώς της Ακρόπολης, για πρώτη φορά επίσης γύρω στο 530 π.Χ., για να γίνει αργότερα το τυπικό χαρακτηριστικό των έρυθρόμορφων λουτροφόρων, ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, σ. 19 κ.έ., με παραπομπές και πίν. II άρ. 489.

909. ΚΑΗΛ, *Artémis attique*, πίν. 7 άρ. 4 και 6.

910. Για τη διαμόρφωση του χείλους του Κ 98 πρβ. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ιερό Μουνιχίας*, άρ. Κκ 6 είκ. 6 (Μουνιχία). Για το σχήμα και τη διακόσμηση του Κ 99 πρβ. ΚΑΗΛ, *Artémis attique*, πίν. 7 άρ. 5 (Βραυρώνα). Για τον Κ 100 πρβ. Έναν κρατηρίσκο σαν ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ιερό Μουνιχίας*, Κκ 34 είκ. 10. Για τον Κ 101 πρβ. Έναν κρατηρίσκο σαν ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ιερό Μουνιχίας*, σ. 149 Κκ 2 είκ. 5.

911. Την άποψη αυτή υποστηρίζει η HEINRICH, *Epinetron*, σ. 45 σημ. 297.

912. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ιερό Μουνιχίας*, σ. 80 σημ. 213-214. Για μια παράθεση των διαφορετικών άποψεων βλ. και ΕΚΡΟΤΗ, *Brauron*, σ. 65· I. KRAUSKOPF, *Krateriskos der Artemis Brauronia*, σέ: *ThesCRA*, V, Los Angeles 2005, σ. 256, 258.

Σκύφοι (Κ 102 - Κ 103)

α. Σκύφος (Κ 102)

Ο Κ 102 βρέθηκε στην επίχωση της βόρειας πλευράς του ναού.

Κ 102 (Σακούλα: «Όστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 2) – Θραῦσμα βάσης σκύφου· πίν. 43, 143. – Ὑψ. σωζ. 0,037 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,151 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: ἀνοικτοκάστανη (7.5 YR 6/3 light brown), ἴχνη καύσης. Δ: Ἐσωτερικό: πυθμένας: σῶζονται τμήματα τεσσάρων ἐγχάρρακτων ὁμόκεντρων κύκλων. Ἐξωτερικό: μελανός (7.5 YR 2.5/1 black) δακτύλιος βάσης μεταξύ δύο λεπτῶν ταινιῶν πού βρίσκονται

στό χρώμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ. Τό σημεῖο τῆς ἔνωσης τῆς βάσης με τὸ κάτω τοίχωμα τοῦ ἀγγείου εἶναι μελανό πλὴν ὀριζόντιας νεύρωσης, ἢ ὅποια εἶναι ἐν μέρει κόκκινη (10 R 4/3 weak red) καὶ ἐν μέρει μελανή. Πάνω: δύο ὀριζόντιες καστανέρυθρες (5 YR 4/3 reddish brown) ταινίες. Ἡ ἀνώτερη ἀποτελεῖ τὸ κάτω ὄριο διακοσμητικῆς ταινίας με τὶς ἀπολήξεις ἑξὶ σωζόμενων, κάθετων, φύλλων, βαμμένων ἐναλλάξ με καστανέρυθρο, μελανό καὶ ἐρυθρὸ χρώμα.

Ο τρόπος διακόσμησης τῆς βάσης μέσω ἐναλλαγῆς τῶν χρωμάτων εἶναι ἀρχαῖκός. Λόγω χρονολογημένων παραλλήλων, μιὰ χρονολόγηση τοῦ Κ 102 στὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ εἶναι πιθανότερη⁹¹³. Μελανόμορφοι σκύφοι, δηλαδὴ δίωτα κύπελλα πόσεως, με παρεμφερὴ διακόσμηση κάτω τμήματος εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας⁹¹⁴.

β. Κυλικοειδὴς σκύφος (Κ 103)

Ο Κ 103 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 103 (Λ 166, ἀρ. 3) – Θραῦσμα ἔξω νεύοντος χεῖλους καὶ τοιχώματος κυλικοειδοῦς σκύφου· πίν. 43. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,120 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ:

μελανό στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικά. Ἐξωτερικά κάτω ἀπὸ τὴν ὀλόβαφη περιοχὴ τοῦ χεῖλους φέρει μελανὴ ὀριζόντια ταινία. Ἀπὸ κάτω ἴχνος μελανόμορφης παράστασης. Ἰχνη καύσης στὸ ἄνω τμήμα τῆς Ε καὶ στὸν Π.

Καλὰ παράλληλα γιὰ τὸ χεῖλος Κ 103 προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ χρονολογοῦνται στὴν περίοδο τῶν περσικῶν πολέμων⁹¹⁵.

913. Πρβ. J. BOARDMAN – J. HAYES, *Excavations at Tocra, 1963-1965. The Archaic Deposits I, BSA Suppl.*, 4, London 1966, σ. 103 ἀρ. 1078 (Λιβύη, Tocra, πολὺ καλὸ παράλληλο ἀλλὰ μικρότερο σὲ μέγεθος)· ΤΩΝ ΙΔΙΩΝ, *Excavations at Tocra 1963-1965. The Archaic Deposits II and Later Deposits, BSA Suppl.*, 10, Oxford 1973, σ. 44 ἀρ. 1078 εἰκ. 19 (με διακόσμηση τῆς «ὀμάδας χωρὶς φύλλα», περ. 500 π. Χ.).

914. GRAEF – LANGLOTZ, *Akropolis I*, σ. 138 ἀρ. 1242 πίν. 78.

915. S. R. ROBERTS, *The Stoa Gutter Well, A Late Archaic Deposit in the Athenian Agora, Hesperia*, 55, 1986, σ. 25 ἀρ. 40 (περ. 480 π. Χ.)· *Agora XII*, σ. 276 ἀρ. 577 πίν. 25 (περ. 480 π. Χ.).

Κύλικες (Κ 104 - Κ 107)

Οί Κ 104, Κ 106 - Κ 107 βρέθηκαν στην επίχωση της βόρειας πλευράς του ναού. Ο Κ 105 βρέθηκε στις επίχωσεις του ναού.

Κ 104 (Σακούλα: «Όστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 4) – Θραῦσμα τοιχώματος ὀφθαλμωτῆς κύλικας πίν. 43, 144. – Ύψ. σωζ. 0,027 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,068 μ. Σώζεται ἡ γένεση τῆς μίας λαβῆς. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μὲ ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Β: μελανή, στυλπνή. ΕΕ: μελανὸ στίλβωμα στὸ ἐσωτερικὸ του. Δ: σώζεται τὸ κάτω μισὸ περίπου τοῦ ὀφθαλμοῦ, τμήματα δύο ὀριζόντιων μελανῶν γραμμῶν ἀπὸ κάτω του, καθὼς καὶ τμήμα τῆς οὐρᾶς σατύρου στὰ δεξιὰ του. Οἱ ἐγχάραξις τῶν τριῶν ὁμόκεντρων κύκλων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἔχουν γίνῃ με διαβήτη.

Κ 105 (Λ 143) – Θραῦσμα χεῖλους κύλικας πίν. 43, 144. – Ύψ. σωζ. 0,035 [;] μ. διάμ. χεῖλ. ὑπολ. 0,000 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Β: μελανή. Δ: καθιστὸς συμποσιαστῆς κρατᾷ με τὸ δεξιὸ χεῖρ κέρας ἢ οἰνοχόη με κατεύθυνση πρὸς τὰ ἀριστερά. Ίχνη ἀπὸ κληματίδες περιβάλλουν τὴ σωζόμενη παράσταση.

Κ 106 (Λ 102, ἀρ. 9) – Θραῦσμα τοιχώματος κύλικας πίν. 43. – Ύψ. σωζ. 0,027 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μὲ λίγη ἀσημένια μίκα, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὸ ἐσωτερικὸ του καὶ στὸ κάτω τμήμα τῆς ἐξωτερικῆς του ἐπιφάνειας. Δ: σώζεται τμήμα ἀπροσδιόριστου ἐπιμήκους ἀντικειμένου.

Κ 107 (Σακούλα: «Όστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 3) – Μικρὸ θραῦσμα μεταλλίου κύλικας πίν. 43, 144. – Ύψ. σωζ. 0,032 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: κιτρινέρυθρος (5 YR 5/6 yellowish red). Β: μελανή. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὸ ἐξωτερικὸ του. Δ: σώζεται γυμνὸ πόδι καὶ τμήμα κνήμης ἀνδρικής μορφῆς, ἡ ὁποία μετὶς ἄκρες τῶν δακτύλων τῆς ἀγγίζει ὀλόβαφο ἀντικείμενο. Ἀκριβῶς ἀπὸ πάνω καὶ ἐνδιάμεσα σώζεται στρογγυλή, μελανή κάτω ἀπόληξη ἐνδύματος, ἴσως τοῦ χιτῶνα ποῦ φοροῦσε στὸν ὦμο ἢ ἀνδρική μορφή. Οἱ ἀνατομικὲς λεπτομέρειες τοῦ ποδιοῦ ἀποδίδονται με ἐγχάραξη.

Σὲ ὀφθαλμωτὴ κύλικα ἀνήκει ὁ Κ 104. Ἡ παρουσία τοῦ σατύρου στὰ δεξιὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ἀρχικὴ παράσταση ἀπεικόνιζε εἴτε διονυσιακὴ σκηνὴ εἴτε σκηνὴ συμποσίου⁹¹⁶. Μελανόμορφες ὀφθαλμωτὲς κύλικες εἶναι γνωστὲς ἀπὸ ἀρκετὰ ἱερά⁹¹⁷. Στὴν Ἄττικὴ βρέθηκαν σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἱερά,

916. Πὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴ διακόσμηση τῆς κύλικας Κ 104 βλ. κάτι σὰν BUROW, ὁ.π. (σημ. 855), σ. 41 κ.ε. εἰκ. 29 καὶ πίν. 32 ἀρ. 3-5 (S. / 10 1486) (λεγόμενη «ὀμάδα χωρὶς φύλλα», κοντὰ στὴν ὀμάδα τοῦ ζωγράφου Caylus, 490-480 π.Χ.). Πὰ τὸν τύπο Α, στὸν ὅποιο φαίνεται ὅτι ἀνήκει ὁ Κ 104, βλ. βιβλιογραφία σὲ J. SNYDER SCHAEFFER ET AL., *The Corinthian, Attic, and Lakonian Pottery from Sardis, Archaeological Exploration of Sardis Monograph*, 10, Cambridge, MA 1997, σ. 85 ἀρ. Att. 68. Πὰ τὴ χρῆση τῶν ὀφθαλμωτῶν κυλικῶν στὸ συμπόσιο βλ. A. SCHÄFER, *Unterhaltung beim griechischen Symposion. Darbietungen, Spiele und Wettkämpfe von homerischer bis in spätklassische Zeit*, Mainz 1997, σ. 46.

917. Ηραῖο τῆς Σάμου: Β. KREUZER, *Die attisch schwarzfigurige Keramik aus dem Heraion von Samos, Samos XXII*, Bonn 1998, σ. 203-204 πίν. 53 ἀρ. 382, 385· Ηραῖο Περαχώρας: DUNBABIN, ὁ.π. (σημ. 833), σ. 344 ἀρ. 3726-3728 πίν. 142.

ανάμεσα στα όποια στην Ακρόπολη της Αθήνας⁹¹⁸ και στο ιερό της Αρτέμιδος Μουνιχίας⁹¹⁹, και εμφανίζονται αποκλειστικά σε ύστεροαρχαϊκά σύνολα⁹²⁰. Το 479 π. Χ. πρέπει να θεωρηθεί ως κατώτατο όριο χρήσης τών κυλίκων αυτών. Στο συμπέρασμα αυτό μās οδηγεί ή παρουσία τους στον αποθέτη G 6:3, αποκαλούμενο και ως «Rock-cut Shaft» της Αγοράς⁹²¹.

Ο άρκετα φθαρμένος K 105 ανήκει στη λεγόμενη «ομάδα χωρίς φύλλα» (leafless group) του John Davidson Beazley. Πρόκειται για μιὰ μεγάλη ομάδα ύστερων μελανόμορφων κυλίκων, ή όποία ονομάστηκε έτσι επειδή οι κλάδοι (κληματίδες) πού γεμίζουν τις κατά κανόνα διονυσιακές ή συμποσιαστικές παραστάσεις τους απεικονίζονται συχνά χωρίς φύλλα⁹²². Δυστυχώς ό K 105 σώζει μόνο ένα μικρό απόσπασμα της αρχικής παράστασης, στο όποιο διακρίνεται μικρό τμήμα από τó κυρίως σώμα και τó δεξι χέρι συμποσιαστή να κρατάει δυσδιάκριτο, λόγω φθοράς, ψιλόλιγνο άγγείο πού σχετίζεται με τó κρασί (κέρας ή οίνοχόη) με κατεύθυνση προς τά άριστερά. Ο συμποσιαστής δέν μπορεί να ταυτιστεί με κάποια συγκεκριμένη μορφή, επειδή δέν σώζεται τó κεφάλι του ώστε να φανεί αν πρόκειται για Διόνυσο, Ηρακλή ή άλλο μυθικό ή ήρωικό πρόσωπο. Χρονολογικά τó κομμάτι δέν πρέπει να απέχει πολύ από τήν περίοδο τών περσικών πολέμων⁹²³.

Όσον άφορά τó σχήμα, τήν αρχική διακόσμηση και τή χρονολόγηση, ό ιδιαίτερα αποσπασματικός K 106 θά πρέπει να παραβληθεί με τήν κύλικα K 104. Ο K 107 άποτελεί κοινό τόπο διακόσμησης για κύλικες της ύστερης άρχαϊκής/πρώιμης κλασικής έποχής και βρίσκει, μεταξύ άλλων, τά παράλληλά του σε μετάλλια κυλίκων από τó ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα⁹²⁴.

918. GRAEF – LANGLOTZ, *Akropolis I*, άρ. 1532-1533, 1536-1551, 1553-1560.

919. PALAIOKRASSA, *Neue Befunde*, σ. 33 άρ. 106 πίν. 5 άρ. 3.

920. Βιβλιογραφία συγκεντρωμένη σε DEVILLERS, δ. π. (σημ. 854), σ. 67 άρ. 385-386.

921. J. BOARDMAN, *Old Smyrna. The Attic Pottery*, BSA, 53-54, 1958-1959, σ. 167. Ο αποθέτης G 6:3, ό όποίος βρίσκεται στην περιοχή του Ήφαιστείου, ανήκει στην κατηγορία εκείνη τών ύστεροαρχαϊκών/πρώιμων κλασικών αποθετών πού επιχώσθηκαν άμέσως μετά τήν περσική καταστροφή (γύρω στα 479 π. Χ.), βλ. LYNCH, *Symposium*, σ. 22 πίν. 3.

922. J. D. BEAZLEY, *Attic Black-Figured Vase-Painters*, Oxford 1956, σ. 632 κ.έ. Βιβλιογραφικές αναφορές για τήν ομάδα αυτή έχει συγκεντρώσει ή K. KATHARIOU, *CVA Greece 11. Athens, Museum of Cycladic Art 1, Academy of Athens*, Athens 2009, σ. 59-60.

923. Πρβ. για παράδειγμα BUROW, δ. π. (σημ. 855), σ. 42 πίν. 31 (κοντά στην ομάδα του ζωγράφου Caylus, 490-480 π. Χ.).

924. Άδημοσίευτα μετάλλια μελανόμορφων κυλίκων στην επανέκθεση του Μουσείου Βραυρώνος.

Πινάκιο (K 108)

Ο K 108 βρέθηκε στις επιχώσεις της νότιας πλευράς του ναού.

K 108 (Λ 38, άρ. 1) – Θραύσμα χείλους πινακίου τύπου A (;)· πίν. 43. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,011 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,300 μ. Συγκολλημένο από δύο τεμάχια. Πλατύ, έξω νεύον χείλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, καστανός (7.5 YR 5/4 brown). Περιέχει ελάχιστη ποσότητα άση-

μένιας μίκας και μικρά λευκά πετραδάκια μήκους περ. 0,0015 μ. Ε: σκούρος καστανός (7.5 YR 5/6 strong brown). Β: σκούρα καστανόφαιη (7.5 YR 3/1 very dark gray). Δ: χείλους: ζώνη στο χρώμα του πηλού με σειρά σκούρων καστανόφαιων στιγμών (σώζονται 10).

Ένα καλό παράλληλο για το πινάκιο K 108, με παρόμοιες στιγμές αλλά σε διπλή σειρά, προέρχεται από το πηγάδι Stoa Gutter Well της αθηναϊκής Αγοράς (άποθέτης Q12:3) και χρονολογείται στο τέλος του 6ου αι. π.Χ.⁹²⁵ Τα μελανόμορφα πινάκια στην Άττική είχαν κυρίως αναθηματική χρήση⁹²⁶.

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Η μελαμβαφής κεραμική είναι ή πολυπληθέστερη κατηγορία της περιόδου 6. Στην περίπτωση πολύ αποσπασματικού υλικού, όπως συμβαίνει εδώ, ή διαφορά των μελαμβαφών οστράκων από τα μελανόμορφα έγκειται στο ότι υπάρχει μόνο ΕΕ χωρίς βαφή. Η διαφορά από τη χρηστική κατηγορία έγκειται στο ότι τα μελαμβαφή είναι πάντα λεπτότεχνα και λεπτότοιχα οστρακα. 49 θραύσματα αυτής της κεραμικής κατηγορίας από την περιοχή του μεγάλου ναού χρονολογούνται στην περίοδο 6 (άρ. K 109 - K 157). Μελανό στιλβωμένο γάνωμα της έσωτερικής επιφάνειας υπάρχει σε ελάχιστες περιπτώσεις (π.χ. K 120), ενώ κυριαρχεί το μελανό άμαυρόχρωμο. Στόν πυρήνα και στην επιφάνεια του πηλού επικρατεί το πορτοκαλόχρωμο (5 YR 7/6 reddish yellow) και κατά δεύτερο λόγο το ροδόχρωμο (5 YR 7/4 pink) χρώμα (βλ. Παράρτημα I, διάγραμμα 17, άρ. K 109 - K 157).

Κλειστά σχήματα

Λήκυθοι (K 109 - K 110)

Οί K 109 και K 110 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού.

925. ROBERTS, ό.π. (σημ. 915), πίν. 13 άρ. 327.

926. Αυτόθι, σ. 48 σημ. 36· D. CALLIPOLITIS-FEYTMANS, *Les plats attiques à figures noires*, Paris 1974, σ. 21.

K 109 (Λ 136, ἀρ. 2) – Θραῦσμα στομίου ληκύθου τού τύπου τῆς Δηιάνειρας· πίν. 44. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,030 μ. διάμ. χεῖλ. 0,046 μ. Ἐξω νεῦον χεῖλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ.

K 110 (Λ 149) – Θραῦσμα δισκόμορφης βάσης καὶ κάτω σώματος ληκύθου τού τύπου black-bodied· πίν. 44. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,032 μ.

διάμ. βάσ. περ. 0,039 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐξωτερικὰ. Ἐσωτερικὰ χωρὶς ἐπεξεργασία. Ἡ κατώτατη λωρίδα τῆς βάσης καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἔδρασης τοῦ ἀγγείου εἶναι ἀφημένες στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Μία ὀριζόντια περιμετρικὴ ἐγχάρακτη γραμμὴ τονίζει τὸ σημεῖο ἔνωσης τοῦ σώματος μὲ τὸ πόδι τοῦ ἀγγείου.

Ὁ **K 109** ἀνήκει σὲ ληκύθους τοῦ τύπου τῆς Δηιάνειρας, σύμφωνα μὲ τὴ διάκριση τῆς Caroline Henriette Emilie Haspels. Πρόκειται γιὰ ψηλόλιγνο, ὠσόχημο τύπο, ποὺ κατάγεται ἀπὸ τὰ κορινθιακὰ ἀλάβαστρα καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρωιμότερο σχῆμα ἀττικῆς ληκύθου⁹²⁷. Παρόμοιο σχῆμα στομίου μὲ τὸν **K 109** ἐμφανίζει μιὰ μελανόμορφη λήκυθος τοῦ ἴδιου τύπου ἀπὸ τὸν λακκοειδῆ τάφο 5 τοῦ ἀρχαϊκοῦ/πρώιμου κλασικοῦ νεκροταφείου στὸν Κεραμεικὸ, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὰ 560 π. Χ.⁹²⁸

Ὁ **K 110** μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ ληκύθους τοῦ τύπου black-bodied ἀπὸ τὴν Ἀγορά, ὅπως δείχνει ἓνα δημοσιευμένο δεῖγμα ποὺ χρονολογεῖται περίπου στὰ 500 π. Χ.⁹²⁹

Λήκυθος/ὄλλη (K 111)

Ὁ **K 111** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 111 (Λ 193, ἀρ. 7) – Θραῦσμα βάσης ληκύθου ἢ ὄλλης· πίν. 44. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,010 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρὰ πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish

yellow), μὲ ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἴχνη μελανοῦ γανώματος στὸ σημεῖο τῆς ἔδρασης τοῦ ποδιοῦ.

Ἡ ψηλὴ δακτυλιόσχημη βάση τοῦ **K 111** εἶναι τυπικὴ γιὰ ἀγγεῖα τῶν ἀρχῶν τοῦ βου αἰ. π. Χ.⁹³⁰

Πελίκη (K 112)

Ὁ **K 112** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

927. *Agora XII*, σ. 151 μὲ παραπομπές.

928. E. KUNZE-GÖTTE ET AL., *Die Nekropole von der Mitte des 6. bis zum Ende des 5. Jahrhunderts, Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen VII. Beigaben 2*, München 1999, σ. 7, Schachtgrab 5 ἀρ. 1 πίν. 1, πάνω σειρά, μεσαῖο ἀγγεῖο. Πρβ. καὶ κάτι σὰν *Agora XII*, ἀρ. 1099 (Ἀγορά, 575-550 π. Χ.).

929. *Agora XII*, σ. 314 ἀρ. 1115 εἰκ. 11 πίν. 38.

930. *Αὐτόθι*, σ. 313 ἀρ. 1099 εἰκ. 11 πίν. 38 (575-550 π. Χ.).

K 112 (Λ 136, άρ. 4) – Θραύσμα χείλους πελίκης· πίν. 44. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,012 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,090 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλό-

χρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

Η πελίκη **K 112** ίσως ήταν αρχικά έρυθρόμορφη, αλλά αυτό δεν μπορεί να αποδειχθεί λόγω αποσπασματικότητας του τεμαχίου. Αν κρίνουμε από το χείλος, πρέπει αρχικά να έπρόκειτο για μικρή πελίκη ύψ. περ. 0,150 μ.⁹³¹ Έρυθρόμορφες πελίκες έχουν πάντως βρεθεί στο σημαντικότερο άττικό ιερό, την Ακρόπολη των Αθηνών⁹³².

Άνοικτά σχήματα

Κύπελλο του τύπου Mug (K 113 - K 114)

Οί **K 113** και **K 114** βρέθηκαν στις έπιχώσεις του ναού.

K 113 (Λ 62, άρ. 6) – Θραύσμα τοιχώματος από το κάτω τμήμα κυπέλλου του τύπου Mug· πίν. 44. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,043 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό στυλβωμένο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 114 (Λ 154) – Θραύσμα έξω νεύοντος χείλους κυπέλλου του τύπου Mug· πίν. 44. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό στυλβωμένο γάνωμα μόνο έξωτερικά.

Το πάχος του τοιχώματος και η διαμόρφωση του κάτω τμήματος του **K 113** αντιστοιχεί στο κύπελλο τύπου Mug της Άγοράς και χρονολογείται στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.⁹³³ Με βάση τα μορφολογικά και τα τεχνικά του χαρακτηριστικά ο **K 114** μπορεί να χρονολογηθεί περίπου στα 460 π.Χ.⁹³⁴

Σκύφοι (K 115 - K 133)

α. Σκύφοι κορινθιακού τύπου (K 115 - K 118)

Οί **K 115 - K 117** βρέθηκαν στη βόρεια πλευρά του ναού. Ο **K 118** βρέθηκε στις έπιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος.

931. Ένα καλό παράλληλο ως προς το σχήμα αποτελεί η γνωστή έρυθρόμορφη πελίκη του ζωγράφου του Συρίσκου στη Χαϊδελβέργη, με την παράσταση σιληνού με άσκό και κάναθαρο στη μία όψη και σιληνού να χορεύει με όξυπύθμενο άμφορέα στα πόδια του: W. KRAIKER, *Katalog der Sammlung antiker Kleinkunst des archäologischen Instituts der Universität Heidelberg I. Die rotfigurigen attischen Vasen*, Berlin 1931, άρ. 125 πίν. 21-22. Ο ζωγράφος του Συρίσκου έδρασε στο διάστημα 480-460 π.Χ.

932. GRAEF – LANGLOTZ, *Akropolis II*, άρ. 604, 612, 616, 617, 620, 621, 625, 627, 630.

933. *Agora XII*, σ. 249 άρ. 190 εικ. 3 πίν. 11 (ύστερος 6ος αι. π.Χ.).

934. Για το σχήμα του **K 114** βλ. *Agora XII*, σ. 250 άρ. 201 εικ. 3 πίν. 11 (περ. 460 π.Χ.).

K 115 (Λ 77, ἀρ. 5) – Θραύσμα λεπτότατου ἄνω τμήματος σκύφου κορινθιακού τύπου· πίν. 44. – Ψψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,100 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν ὀριζόντιας ταινίας στὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια ἢ ὁποία φέρει ἴχνη καστανέρυθρου (2.5 YR 5/4 reddish brown) ἐπιχρίσματος καὶ στενῆς ὀριζόντιας ταινίας στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χείλους πού εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

K 116 (Λ 77, ἀρ. 4) – Θραύσμα ἄνω τμήματος σκύφου κορινθιακού τύπου· πίν. 44. – Ψψ. μέγ. σωζ. 0,031 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,160 μ. Αποτελεῖται ἀπὸ δύο συνανήκοντα θραύσματα. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν ὀριζόντιας ταινίας στὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια ἢ ὁποία φέρει ἴχνη καστανοῦ (7.5 YR 5/3 brown) ἐπιχρίσματος καὶ στενῆς ὀριζόντιας ταινίας στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χείλους πού εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

K 117 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 36) – Πέντε συνανήκοντα θραύσματα βάσης καὶ τοιχώματος σκύφου κορινθιακού τύπου· πίν.

44. – Ψψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. βάσ. 0,084 μ. Κοίλη βάση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: ἐσωτερικὰ: ἐρυθρὸ (2.5 YR 4/8 red) ἀμαυρόχρωμο γάνωμα· ἐξωτερικὰ: σκοῦρο ἐρυθροκάστανο (2.5 YR 2.5/2 very dusky red) γάνωμα στὴ βάση του· ἀπὸ πάνω: σώζεται σειρά κάθετων λεπτῶν γραμμιδίων· κάτω μέρος τῆς βάσης: δύο καστανοὶ ἕως πορτοκαλόχρωμοι ὁμόκεντροι κύκλοι περιβάλλουν πλατὺ, ὀλόβαφο κύκλο ἐρυθροῦ ἕως πορτοκαλὶ χρώματος. Τὸ κάτω τμήμα τοῦ πυθμένα διακοσμεῖται μὲ δύο ἐρυθροὺς ὁμόκεντρος κύκλους. Τὸ κέντρο διακοσμεῖται μὲ μικρὸ ἐρυθρὸ ὀλόβαφο δίσκο.

K 118 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 3) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης σκύφου τοῦ κορινθιακού τύπου· πίν. 44. – Ψψ. μέγ. σωζ. 0,011 μ. διάμ. βάσ. 0,056 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτόφαιος (10 YR 7/2 light gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Δ: (ἐξωτ.): ὀριζόντια σειρά μελανῶν κάθετων γραμμιδίων σὲ ἀνοικτὸ βάθος. Δύο ὀλόβαφοι μελανοί, ὁμόκεντροι ἀλλὰ ἀνισομεγέθεις κύκλοι στὸ κάτω τμήμα τῆς βάσης.

Οἱ **K 115** καὶ **K 116** ἔχουν καλὲς ἀντιστοιχίαι στὴν Ἀγορὰ καὶ χρονολογούνται στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ β' καὶ τοῦ δ' τετάρτου τοῦ βου αἰ. π. Χ.⁹³⁵

Παρόμοια διαμόρφωση τῆς βάσης μὲ αὐτὴν τῶν **K 117** καὶ **K 118** – ἂν καὶ λίγο μικρότερη σὲ διαστάσεις – συναντᾶται στὸν Ἱορικό. Βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τοῦ χαμηλότερου ἀνδῆρου (lower terrace) τοῦ λεγόμενου συγκροτήματος τοῦ κυκλικοῦ πύργου 1 (Tower Compound 1) καὶ χρονολογεῖται πρὶν ἀπὸ τὸ 480 π. Χ.⁹³⁶ Στὴν ἴδια ἐποχὴ τοποθετεῖται καὶ ἓνα ἀνάλογο εὔρημα πού ἀνακαλύφθηκε μαζὶ μὲ πλῆθος ὑστεροαρχαϊκῶν/πρώιμων κλασικῶν ληκύθων μπροστὰ ἀπὸ τὸ λατρευτικὸ σπήλαιο στὸν λόφο Σουβλερὸ στὴν Ἀνάβυσσο⁹³⁷.

935. Γιὰ τὸν **K 115** βλ. αὐτόθι, ἀρ. 305 (575-550 π. Χ.)· γιὰ τὸν **K 116**, αὐτόθι, ἀρ. 399 (530-500 π. Χ.).

936. P. SPITAEELS, *Insula 3. Tower Compound 1*, σέ: *Thorikos VII*, σ. 68 κ.έ. ἀρ. 10 εἰκ. 28. Γιὰ σκύφους αὐτοῦ τοῦ τύπου βλ. γενικὰ καὶ *Agora XII*, 82 (ἀρχὲς 5ου αἰ. π. Χ.).

937. LOHMANN, *Atene*, σ. 494 πίν. 52, ἀρ. 8, κάτω δεξιὰ.

β. Σκύφοι άττικού τύπου (K 119 - K 127)

Οί K 119 και K 120, K 122 και K 123, K 125 βρέθηκαν στη βόρεια πλευρά του ναού. Οί K 121, K 124 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού. Ο K 126 στη νότια πλευρά του ναού. Ο K 127 στις επιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος.

K 119 (Λ 75) – Θραύσμα έσω νεύοντος χείλους και τοιχώματος σκύφου άττικού τύπου· πίν. 44. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,033 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,100 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ανοικτοκάστανος (10 YR 7/3 very pale brown). E: τὸ ἴδιο. EE: πολὺ καλῆς ποιότητας μελανὸ στίλβωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν ὀριζόντιας ταινίας στὴν ἐξωτερικὴ τοῦ ἐπιφάνεια, ἡ ὁποία ἔχει περαστεῖ μὲ ἀραιὸ λευκὸ ἐπίχρυσμα.

K 120 (Λ 78) – Θραύσμα λεπτότατου καμπύλου τοιχώματος ἀπὸ τὸ σῶμα σκύφου άττικού τύπου· πίν. 45. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,039 μ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα συνανήκοντα τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/3 pink). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ στίλβωμένο γάνωμα ἐξωτερικὰ καὶ καστανέρυθρο (5 YR 3/4 dark reddish brown) ἐσωτερικὰ.

K 121 (Λ 119, ἀρ. 11) – Δύο συνανήκοντα θραύσματα ἀπὸ τὸ ἄνω τμήμα άττικού σκύφου τύπου A· πίν. 45, 145. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,056 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,140 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 122 (Λ 64) – Θραύσμα χείλους, τοιχώματος καὶ λαβῆς άττικού σκύφου· πίν. 45, 145. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,021 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,120 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ανοικτόφαιος (2.5 Y 7/1 light gray). E: τὸ ἴδιο. EP: λευκωπό. EE: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν τῆς ἐπιφάνειας ποὺ καλύπτεται ἀπὸ τὴ λαβή, ἡ ὁποία εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

K 123 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 48) – Μικρὸ θραύσμα ἐλαφρῶς έσω νεύοντος χείλους άττικού σκύφου· πίν. 45. – Ύψ. μέγ.

σωζ. 0,020 μ. διαμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,145 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρῶς πορώδης, ροδόχρωμος. Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: πορτοκαλόχρωμος.

K 124 (Λ 111) – Θραύσμα έσω νεύοντος χείλους καὶ ὀριζόντιας κυλινδρικής λαβῆς άττικού σκύφου/κοτύλης· πίν. 45. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, καθαρὸς ἀπὸ προσμειξίεις, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 125 (Λ 77, ἀρ. 2) – Θραύσμα έξω νεύοντος χείλους καὶ τοιχώματος σκύφου άττικού τύπου· πίν. 45. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,150 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ανοικτός κίτρινωπός έως ανοικτοκάστανος (10 YR 8/4 very pale brown). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ στίλβωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 126 (Λ 39) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης σκύφου άττικού τύπου· πίν. 45. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,014 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,120 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ στίλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν τοῦ κάτω μέρους τῆς βάσης του, ποὺ εἶναι ἀφημένο στὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ.

K 127 (Σακκούλα: «Λούτσα 24.11.1957. Ὀστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξύ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 6;) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης μικρογραφικοῦ σκύφου· πίν. 45, 145. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,050 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ανοικτός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, καθὼς καὶ στὸ κάτω τμήμα τοῦ δακτυλίου τῆς βάσης.

Ὁ σκύφος άττικού τύπου ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ἐννιά χρωματικῶς ἀνομοιογενῆ ὄστρακα, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ K 127 ἀποτελεῖ μικρογραφία τοῦ τύπου. Ὁ πυ-

ρήνας του πηλού ποικίλλει από ανοικτοκάστανος (10 YR 7/3 very pale brown), ροδόχρωμος (7.5 YR 8/3 pink) και πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow) μέχρι και ανοικτόφαιος (2.5 Y 7/1 light gray). Το ίδιο συμβαίνει και με την επιφάνειά του (βλ. Παράρτημα I, διάγραμμα 17, αρ. K 119 - K 127). Ένα πολύ καλό τυπολογικό παράλληλο των K 125 - K 127 από την Άγορά βρέθηκε σε αρχαιολογική συνάφεια της δεκαετίας 470-460 π.Χ.⁹³⁸

Οί K 119 - K 122 βρίσκουν το τυπολογικό τους παράλληλο σε έναν ανάλογο σκύφο άττικού τύπου της Άγοράς, ο οποίος χρονολογείται στα 525 περ. π. Χ.⁹³⁹

Παράλληλα του K 123 απαντούν επίσης στην Άγορά της Αθήνας⁹⁴⁰ και στον Θορικό⁹⁴¹.

Ο αρχαϊκός σκύφος K 124 έχει πολύ χονδρό τοίχωμα για να είναι κορινθιακός.

γ. Σκύφος με διαγώνιες λαβές (K 128)

Ο K 128 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

K 128 (Λ 187, αρ. 6) – Θραύσμα τοιχώματος με συμφυόμενη διαγώνια κυλινδρική λαβή σκύφου· πίν. 45. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,041 μ. διάμ. λαβής περ. 0,008 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). E: το ίδιο. EE: μελανό στιλβωμένο γάνωμα περιμετρικά, πλην μικρής λωρίδας εσωτερικά που είναι αφήμενη στο χρώμα του πηλού.

Οί σκύφοι με λοξά τοποθετημένες λαβές δεν είναι τόσο συχνοί όσο αυτοί με τις οριζόντιες, πράγμα που δυσκολεύει τον παραλληλισμό του K 128. Τούτο επιτείνεται από την αποσπασματικότητα του θραύσματος. Ένα καλό παράλληλο αποτελεί σκύφος της αθηναϊκής Άγοράς ο οποίος υποδηλώνει μια χρονολόγηση στο 500 π. Χ.⁹⁴² Όστόσο το σχήμα σχετίζεται με σκύφους του κορινθιακού τύπου, καθώς και με υπογεωμετρικές επιβιώσεις, και γι' αυτό μπορεί να είναι και πρωιμότερο⁹⁴³.

δ. Κυλικοειδείς σκύφοι (K 129 - K 131)

Ο K 130 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού. Οί K 129, K 131 βρέθηκαν στη βόρεια πλευρά του ναού.

K 129 (Λ 82) – Άνω τμήμα κυλικοειδούς σκύφου· πίν. 46. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,054 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,160 μ. Σώζονται συνολικά 14 συνανήκοντα τεμάχια (πέντε από το χείλος και έννια από το

938. *Agora* XII, αρ. 342 (470-460 π. Χ.).

939. Αυτόθι, αρ. 335 εικ. 4 πίν. 16.

940. Αυτόθι, σ. 259 αρ. 336 εικ. 4 πίν. 16 (περ. 500 π. Χ.).

941. SPITAEIS, δ. π. (σημ. 936), σ. 76 αρ. 38 (αρχαϊκή επίχωση, όπου είναι κατασκευασμένο από κορινθιακό πηλό).

942. *Agora* XII, σ. 258 αρ. 332 εικ. 4 πίν. 15.

943. Αυτόθι, σ. 83 κ.έ.

σώμα). Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ανοικτός καστανό-φαιος (10 YR 6/2 light brownish gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στίλβωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.
K 130 (Λ 138) – Θραῦσμα ἐλαφρὰ καμπύλης ὀριζόντιας λαβῆς κυλικοειδοῦς σκύφου· πίν. 46. – Μήκ. μέγ. σωζ. 0,056 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στίλβωμένο γάνωμα περιμετρικά.

K 131 (Λ 77, ἀρ. 1) – Θραῦσμα ἔξω νεύοντος χείλους καὶ σιγμοειδοῦς τοιχώματος κυλικοειδοῦς σκύφου· πίν. 46. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,122 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόφαιος (7.5 YR 6/2 pinkish gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στίλβωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Ἐσωτερικὰ ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος: λεπτὴ ροδόχρωμη (7.5 YR 7/4 pink) ταινία.

Οἱ **K 129** καὶ **K 130** ἔχουν καλὰ ὑστεροαρχαϊκὰ καὶ πρῶιμα κλασικὰ παράλληλα στὴν Ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας⁹⁴⁴. Ὁ **K 131** θυμίζει ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸν Θεορικό, τὸ ὁποῖο βρέθηκε σὲ ὁμοιογενὴ ἀρχαϊκὴ ἐπίχωση⁹⁴⁵. Παρόμοια διαμόρφωση χείλους ἐμφανίζει καὶ ἓνας μελανόμορφος κυλικοειδῆς σκύφος, σήμερα στὸ Ἄμβουργο, ὁ ὁποῖος βάσει στυλιστικῶν κριτηρίων χρονολογήθηκε στὸ α' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.⁹⁴⁶

Τὸ σχῆμα τοῦ κυλικοειδοῦς σκύφου εἶναι συχνὸ σὲ ἱερὰ τῆς ὑστερῆς ἀρχαϊκῆς καὶ πρῶιμης κλασικῆς ἐποχῆς, ὅπως δείχνει ἡ περίπτωση τοῦ ἱεροῦ στὸ Καλαπόδι⁹⁴⁷. Τοῦτο ἴσως ὀφείλεται στὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους, ποὺ διευκολύνει τὴν ἐκροὴ τῶν σπονδῶν.

ε. Ἄλλοι σκύφοι (K 132 - K 133)

Ὁ **K 132** βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Ὁ **K 133** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 132 (Λ 77, ἀρ. 3) – Θραῦσμα ἐλαφρὰ ἔσω νεύοντος χείλους σκύφου· πίν. 46. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,110 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ανοικτός φαιοκάστανος (10 YR 6/2 light brownish gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στίλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν στενῆς ὀριζόντιας ταινίας στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χείλους ποὺ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

K 133 (Λ 166, ἀρ. 1) – Θραῦσμα ἔσω νεύοντος χείλους καὶ τοιχώματος σκύφου· πίν. 46. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,063 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,140 μ. Ἐξωτερικὰ ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος φέρει ἀμυδρὴ, πλατιά, ὀριζόντια αὐλάκωση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στίλβωμένο γάνωμα μὲ γκριζοπράσινους τόνους (5 Y 3/1 very dark gray) ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

944. Πὰ τὸν **K 129** πρβ. κάτι σὰν *Agora XII*, σ. 276 ἀρ. 572 εἰκ. 6 πίν. 25 (500 π. Χ.) καὶ ἀρ. 569 εἰκ. 6, 22 (500-480 π. Χ.)· γιὰ τὸν **K 130** βλ. στὸ ἴδιο, ἀρ. 569.

945. SPITAEELS, ὀ. π. (σημ. 936), σ. 84 ἀρ. 76 εἰκ. 42.

946. E. BRÜMMER, *CVA Deutschland 41, Hamburg. Museum für Kunst und Gewerbe*, 1, München 1976, σ. 63 ἀρ. 1-2 εἰκ. 36 πίν. 47.

947. BRAUN, ὀ. π. (σημ. 738), σ. 56-58 εἰκ. 65 a-ο («Schalenskyphoi»).

Τὸ χαρακτηριστικὸ στοιχείο τοῦ K 132 εἶναι ὅτι, πέρα ἀπὸ τὸ σύνηθες μελανὸ γάνωμα ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ, φέρει μία στενὴ ταινία στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χείλους ποῦ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Ὁ συνδυασμὸς διακόσμησης καὶ σχήματος εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν Ἀγορά, ὅπου ἀπαντᾶ σὲ ἀρχαιολογικὲς συνάψεις τοῦ β' τετάρτου τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.⁹⁴⁸

Ὁ K 133 διαφοροποιεῖται ὄχι μόνο στὸ σχῆμα ἀλλὰ καὶ στὸ χρῶμα τοῦ γανώματος ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους ἀττικοὺς σκύφους. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλα του τὰ ιδιαίτερα στοιχεῖα, ὅπως τὸ συγκριτικὰ ψηλόλιγνο σχῆμα, ἡ πλατιά αὐλάκωση ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ οἱ γκριζοπράσινοι τόνοι τοῦ γανώματος τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ ἀγγείου ἀπαντοῦν σὲ ἕναν βοιωτικὸ σκύφο ποῦ βρέθηκε στὸ Καβεῖριο τῆς Θήβας καὶ χρονολογήθηκε ἀπὸ τὴν Ursula Heimberg στὸ β' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.⁹⁴⁹ κάνει πιθανὴ τὴν ὑπόθεση τῆς ἀνάθεσης ἢ τῆς χρήσης κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς τελετουργίας τὴν περίοδο αὐτὴ ἐνὸς βοιωτικοῦ ἀγγείου πόσεως στὸ ἱερό.

Κύλικες (K 134 - K 148)

α. Κύλικες μὲ κοιλόκυρτο χεῖλος τῆς κατηγορίας τῶν Ἀθηνῶν 1104 (K 134 - K 135)

Ὁ K 134 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ K 135 βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

K 134 (Λ 166, ἀρ. 7) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος κύλικας μὲ κοιλόκυρτο χεῖλος τῆς κατηγορίας τῶν Ἀθηνῶν 1104· πίν. 46. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: ἐναλλαγὲς μελανοῦ καὶ ἐρυθροῦ γανώματος ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 135 (Λ 68) – Λαβὴ ἀπὸ κύλικα μὲ κοιλόκυρτο χεῖλος τῆς κατηγορίας τῶν Ἀθηνῶν 1104· πίν. 46. – Μῆκ. 0,025 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτόφαιος (5 YR 5/1 gray). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα περιμετρικά.

Τὰ θραύσματα K 134 καὶ K 135 πρέπει ἀρχικὰ νὰ ἀνήκαν σὲ κύλικες μὲ κοιλόκυρτο χεῖλος τῆς κατηγορίας τῶν Ἀθηνῶν 1104⁹⁵⁰.

β. Ταινιωτὴ κύλικα (K 136)

Ὁ K 136 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

948. *Agora* XII, σ. 258-259 ἀρ. 333 εἰκ. 4 πίν. 15 (480-450 π. Χ.).

949. *Kabirenheiligtum* III, σ. 29, 131 ἀρ. 136 πίν. 9.

950. *Agora* XII, σ. 262 ἀρ. 378 εἰκ. 4 πίν. 18 (575-550 π. Χ.).

K 136 (Λ 119, άρ. 10) – Θραύσμα έξω νεύοντος χείλους και τοιχώματος ταινιωτής κύλικας· πίν. 46. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,120 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.

ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά και ἐξωτερικά ἐκτός ἀπὸ τὴ στενὴ ὀριζόντια ταινία τοῦ χείλους ἐσωτερικά και ἐξωτερικά, πὸ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ.

Τὸ σωζόμενο τμήμα στὸν **K 136** ὑποδηλώνει ὅτι αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ κύλικα τῶν μέσων τοῦ βου αἰ. π.Χ.⁹⁵¹

γ. Κύλικες τοῦ τύπου C (K 137 - K 141)

Κύλικες τοῦ τύπου C με κοιλόκυρτο χείλος (K 137 - K 140)

Οἱ **K 137 - K 139** βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ **K 140** βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

K 137 (Λ 152) – Θραύσμα ἄνω τμήματος μικρῆς κύλικας τοῦ τύπου C με κοιλόκυρτο χείλος· πίν. 46. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,100 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἴχνη μελανοῦ γανώματος ἐσωτερικά και ἐξωτερικά.

K 138 (Λ 166, άρ. 5) – Θραύσμα έξω νεύοντος χείλους κύλικας τοῦ τύπου C με κοιλόκυρτο χείλος· πίν. 46. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,130 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικά και ἐξωτερικά.

K 139 (Λ 140, άρ. 2) – Θραύσμα καμπύλης λαβῆς κύλικας με κοιλόκυρτο χείλος τοῦ τύπου C· πίν. 47. – Μήκ. μέγ. σωζ. 0,025 μ. διάμ. λαβῆς 0,007 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα περιμετρικά.

K 140 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», άρ. 27) – Θραύσμα χείλους και τοιχώματος κύλικας τοῦ τύπου C με κοιλόκυρτο χείλος· πίν. 47. – Ύψ. σωζ. 0,027 μ. Ἐξω νεῦον χείλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικά και ἐξωτερικά.

Τὰ θραύσματα **K 137 - K 140** ἀντιπροσωπεύουν τὸ σχῆμα τῆς κύλικας τοῦ τύπου C με κοιλόκυρτο χείλος. Ὁ πυρήνας και ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πηλοῦ τους εἶναι κυρίως πορτοκαλόχρωμοι (5 YR 7/6 reddish yellow) με ἀποκλίσεις πρὸς τὸ ἀνοικτοκάστανο (10 YR 7/4 very pale brown) ἢ τὸ ροδόχρωμο (5 YR 7/4 pink) (βλ. Παράρτημα I, διάγραμμα 17, άρ. **K 137 - K 140**). Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς τυπικότερες παραλλαγές τοῦ τύπου τῆς κύλικας στὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ⁹⁵². Ἡ πλειονότητα τῶν σχετικῶν εὐρημάτων τῆς Ἀγορᾶς βρέθηκε στὴν ἐκεῖ περσικὴ ἐπίχωση, πράγμα πὸ ὑποδηλώνει ὅτι τὸ σχῆμα πρέπει νὰ ἦταν

951. Αὐτόθι, σ. 262 άρ. 389 εἰκ. 4 πίν. 18 (περ. 550 π. Χ.).

952. Γιὰ τοὺς **K 137** και **K 138** πρβ. αὐτόθι, άρ. 398 (περ. 525 π. Χ.)· γιὰ τὸν **K 139** αὐτόθι, σ. 264 άρ. 413 εἰκ. 4 (480-450 π. Χ.)· γιὰ τὸν **K 140** αὐτόθι, άρ. 401 (525-500 π. Χ.).

του συρμού στην περίοδο άμέσως πριν από το 480 π.Χ. ή λίγο μετά⁹⁵³. Παρόμοιες κύλικες, οι οποίες μάλιστα φέρουν τα εγχάρακτα γράμματα *E* και *HE* στο πόδι τους, βρέθηκαν στο δεύτερο και στο τρίτο στρώμα της βόρειας δεξαμενής του ιερού της Νεμέσεως στον Ραμνούντα⁹⁵⁴, γεγονός που άφενός υποστηρίζει την παραπάνω χρονολόγηση και αφετέρου αποτελεί ένδειξη του αναθηματικού χαρακτήρα που είχε αυτός ο τύπος του αγγείου⁹⁵⁵. Το ότι κύλικες του τύπου των Κ 137 - Κ 140 αποτελούσαν κατά την περίοδο αυτή στην Άττική αγαπητά αναθηματικά σκεύη ένισχύεται επίσης από την παρουσία τους στο αναθηματικό ανάγλυφο του «κεραμέως» από την αθηναϊκή Άκρόπολη (Άριθμ. Μουσ. Άκρ. 1332), το οποίο χρονολογείται στην ίδια περίοδο και παριστάνει καθιστό αναθέτη να κρατάει στο ένα του χέρι δύο κύλικες του παραπάνω τύπου⁹⁵⁶.

Κύλικα του τύπου C με άπλο χείλος (Κ 141)

Ο Κ 141 βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του ναού.

Κ 141 (Λ 102, άρ. 8) - Θραύσμα άνω τμήματος κύλικας του τύπου C με άπλο χείλος· πίν. 47. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,032 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/3 pink). Περιέχει άρκετή ποσότητα

ασημένιας μίκας. E: άνοικτοκάστανος (10 YR 6/3 pale brown). EE: σκούρο έρυθρόφαιο (5 YR 4/2 dark reddish gray) γάνωμα σε όλοκληρη την έσωτερική του έπιφάνεια και στο κάτω τμήμα της έξωτερικής.

Το θραύσμα Κ 141 ανήκει σε κύλικα του τύπου C με άπλο χείλος και χρονολογείται στην ύστερη άρχαϊκή έποχή⁹⁵⁷.

953. Αυτόθι, σ. 92. Πρόκειται για τους άρ. κατ. 401, 404, 408, 409, 410, 411 και 412 της δημοσίευσης της Άγοράς, για τη χρονολόγησή τους πρβ. και T. LESLIE SHEAR, Jr., *The Persian Destruction of Athens. Evidence from Agora Deposits*, *Hesperia*, 62, 1993, σ. 399 πίν. 84d.

954. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ίερò Νεμέσεως, σ. 157 άρ. 13 εικ. 5, α' σειρά δεξιά (άρ. άποθήκης Ραμνούντος 632)· σ. 167 άρ. 45 εικ. 5 (άρ. άποθήκης Ραμνούντος 662).

955. Πέρα από την κύλικα τύπου C με κοιλόκυρτο χείλος, στο δεύτερο στρώμα της βόρειας δεξαμενής βρέθηκαν πολλά ύδροφόρα άγγεϊα και χάλκινες φιάλες λατρευτικής χρήσης, που υποδηλώνουν ότι το στρώμα αυτό είχε τη χρήση λατρευτικού άποθέτη. Το ίδιο ισχύει και για το τρίτο στρώμα (ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ίερò Νεμέσεως, σ. 189).

956. I. SCHEIBLER, *Griechische Töpferkunst. Herstellung, Handel und Gebrauch der antiken Tongefäße*, München 1983, σ. 124 εικ. 110· καλή φωτογραφία του ανάγλυφου παραθέτει ή I. ΤΡΙΑΝΤΗ, *Τò Μουσείο Άκροπόλεως*, Άθήνα 1998, σ. 215 εικ. 227-228· πρβ. και SCHOLL, *Akropolisvotive*, σημ. 573 εικ. 54. Η άποψη που επικρατεί στην έρευνα είναι ότι το ανάγλυφο ανατέθηκε, πιθανώς, από έναν κεραμέα (βιβλιογραφία συγκεντρωμένη σέ: FRANSSEN, *Votiv*, σ. 220 σημ. 648).

957. *Agora XII*, άρ. 415 (525-500 π. Χ.).

δ. Κύλικα του τύπου B (K 142)

Ο K 142 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

K 142 (Λ 136, αρ. 9 και 16) – Δύο συνανήκοντα καμπύλα θραύσματα από το άνω τμήμα κύλικας τύπου B· πίν. 47. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,039 μ. διάμ. χείλ. (σε αναπαράσταση) περ. 0,170 μ.

Λείπει μόνο το ανώτερο άκρο του χείλους. – Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό στιλβωμένο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

Ο K 142 δείχνει να ανήκει σε κύλικα τύπου B και χρονολογείται στην ύστερη αρχαϊκή εποχή⁹⁵⁸.

ε. Κύλικες του τύπου Viscup (K 143 - K 144)

Ο K 143 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού. Ο K 144 βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του ναού.

K 143 (Λ 135) – Θραύσμα λαβής με συμφυρόμενο καμπύλο τοίχωμα κύλικας του τύπου Viscup· πίν. 47. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,045 μ. διάμ. περ. 0,009 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/3 pink). Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό στιλβωμένο γάνωμα περιμετρικά και στο έσωτερικό του τοιχώματος.

– Θραύσμα λαβής με συμφυρόμενο καμπύλο τοίχωμα κύλικας του τύπου Viscup· πίν. 47. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,033 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: το ίδιο. ΕΕ: ή λαβή είναι καλυμμένη με μελανό στιλβωμένο γάνωμα στην έξωτερική της επιφάνεια, ενώ το έσωτερικό της είναι άφημένο στο χρώμα του πηλού.

K 144 (Σακκούλα: «Όστρακα εκ της επιχώσεως της βόρειας πλευράς του ναού», αρ. 30)

Τα δύο όστρακα K 143 και K 144 φαίνονται να προέρχονται από κύλικες με άβαθές κυρίως σώμα και όριζόντιες λαβές που άπολήγουν στο ύψος του χείλους των άγγείων, στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις κύλικες της λεγόμενης ομάδας Viscup⁹⁵⁹. Οί κύλικες του τύπου Viscup θεωρούνται χαρακτηριστικό σχήμα του β' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., αν και ή παραγωγή τους αρχίζει πριν από το 480 π.Χ.⁹⁶⁰

στ. Πόδια κυλίκων (K 145 - K 148)

Ίσως αρχικά να έπρόκειτο για μελανόμορφες ή έρυθρόμορφες κύλικες. Λόγω μη σωζόμενης διακόσμησης κατατάσσονται ως μελαμβαφείς.

958. Αυτόθι, αρ. 432 (500-480 π.Χ.).

959. Αυτόθι, σ. 93. Ο όρος «Viscup» αποτελεί συντομογραφία του χαρακτηρισμού «Vienna cup», της άγγλικής δηλαδή μετάφρασης του όρου «Wiener Schalen» τόν οποίο εισήγαγε ο Bloesch γι' αυτή την κατηγορία των κυλίκων (αυτόθι, σ. 92 σημ. 27).

960. Αυτόθι, σ. 93, 265 αρ. 434 εικ. 5 (475 π.Χ.).

Οί K 145, K 146, K 147 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού. Ο K 148 βρέθηκε στην επίχωση της βόρειας πλευράς του ναού.

K 145 (Λ 146) – Θραύσμα βάσης κύλικας πίν. 47. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Έλάχιστη παρουσία άσημένιας μίκας. E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατώτατη ὀριζόντια λωρίδα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας, ποὺ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὴν ταινία αὐτὴ φέρει τρεῖς ὀριζόντιες, ἐγγάρακτες γραμμές.

K 146 (Λ 145) – Θραύσμα πυθμένα καὶ κοντοῦ, κοίλου στὸ ἐσωτερικὸ του ποδιοῦ κύλικας πίν. 47. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. διάμ. μέγ. ὑπολ. ποδιοῦ 0,032 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Έλάχιστη παρουσία άσημένιας μίκας. E: τὸ ἴδιο. EP: λευκὸ (ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ). EE: ἄκρως ἀπολεπισμένο μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Έξωτερικὰ, στὸ ὕψος τῆς ρίζας τοῦ κυπέλλου τῆς κύλικας καὶ τοῦ ποδιοῦ, φέρει τρεῖς ὀριζόντιες, ἐγγάρακτες γραμμές.

K 147 (Λ 147) – Θραύσμα πυθμένα καὶ ψηλοῦ, κοίλου στὸ ἐσωτερικὸ του ποδιοῦ κύλικας πίν. 47. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,030 μ. διάμ. στελέχους ποδιοῦ ὑπολ. περ. 0,021 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος,

πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. B: μελανή. Δ: ἐξωτερικὰ: μελανὴ ὀριζόντια ταινία στὸ ὕψος τῆς ἔνωσης τοῦ κυπέλλου καὶ τοῦ ποδιοῦ. Δ: ἐσωτερικὰ: μελανὴ κυκλικὴ ταινία στὸν πυθμένα τῆς κύλικας περιβάλλεται ἀπὸ ἀποσπασματικὰ σωζόμενο, ὁμοκεντρο, λεπτὸ κύκλο.

K 148 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευράς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 1) – Θραύσμα βάσης κύλικας πίν. 47, 144. – Ύψ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. βάσ. 0,079 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). E: ἀνοικτὸ καστανέρυθρο (5 YR 6/4 light reddish brown). EE: μελανὸ στίλβωμα στὸ ἄνω ἐξωτερικὸ τμήμα τῆς βάσης καὶ στὸ ἐσωτερικὸ κοίλο τμήμα τῆς, ὄχι ὅμως στὸν δακτύλιο ἔδρασης, ποὺ εἶναι ἀφημένος στὸ χρῶμα τῆς E τοῦ πηλοῦ. Στὸ σημεῖο ὅπου ἐνώνεται ἡ βάση μετὸ στέλεχος ὑπάρχει λεπτὸς πλαστικὸς δακτύλιος μεταξὺ δύο λεπτῶν ἐγγάρακτων ὀριζόντιων γραμμῶν. Τὸ ἐσωτερικὸ κοίλο τμήμα φέρει τὴν ἐγγάρακτη ἐπιγραφὴ:

ΘΕ(ΩΙ) ἢ ΘΕ(ΟΥ)

μέ ὕψ. γραμμῶν 0,011 μ. (Θ) καὶ 0,013 μ. (Ε).

Βάσεις κυλικῶν, ὅπως αὐτὴ τοῦ K 145, οἱ ὁποῖες οὐσιαστικὰ αἰωροῦνται στὸν ἀέρα, ἐνῶ τὸ κέντρο βάρους τους βρίσκεται στὴν ἰσχυρὴ, σχεδὸν ὀρθή, γωνία ποὺ σχηματίζει ἡ βάση μετὸ ἐσωτερικὸ περίγραμμα τοῦ ποδιοῦ, εἶναι τυπικὲς γιὰ τίς πρώιμες νικοσθενικὲς κύλικες⁹⁶¹. Στὶς κύλικες αὐτὲς ἡ ἐξωτερικὴ τομὴ τοῦ ποδιοῦ σχηματίζει μιὰ συνεχιζόμενη καμπύλη. Ἀντίθετα ἡ ἐσωτερικὴ τομὴ του εἶναι ὀλόισια, σχηματίζοντας σχεδὸν ὀρθὴ γωνία μετὸν ἐκτεταμένη, εὐθεῖα ἐπιφάνεια τῆς βάσης⁹⁶². Συνεπῶς, μετὸ θραύσμα K 145 ἀπὸ τὴ Λούτσα πρέπει νὰ ὑπολογίζουμε σὲ μιὰ χρονολόγηση γύρω στὸ 530-520 π. Χ.

Τὸ σχῆμα τοῦ ποδιοῦ K 146 ἐμφανίζεται κυρίως σὲ ἐρυθρόμορφες κύλικες τῆς λεγόμενης προοδευτικῆς τάσης, κατὰ τὸν Hansjörg Bloesch, θυμίζοντας

961. BLOESCH, *Schalen*, σ. 10 πίν. 3.

962. Ένα καλὸ παράλληλο γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς βάσης τῆς κύλικας K 145 ἀποτελεῖ ἡ νικοσθενικὴ κύλικα στὸ Μόναχο ἀρ. 2029, βλ. αὐτόθι, πίν. 3 ἀρ. 1b.

έντονα την έρυθρόμορφη κύλικα του τύπου C στο Μόναχο αρ. 2595⁹⁶³. Στην ίδια εποχή χρονολογείται μιá άλλη κύλικα από την Άγορά. Το άγγείο αυτό τοποθετήθηκε από τη Sally Rutherford Roberts στο 490 π.Χ. με βάση την έπιγραφή ΧΑΙΡΙΑΣ ΚΑΛΟ(Σ) που έφερε στο σώμα του⁹⁶⁴.

Η κωδωνοειδής διαμόρφωση του ποδιού του K 147 άπαντά πάλι στην έρυθρόμορφη κύλικα στη Βιέννη KG 325⁹⁶⁵. Το σχήμα, λοιπόν, συσχετίζεται με έρυθρόμορφες κύλικες του κεραμέως Πύθωνος.

Όπως ή διαμόρφωση της βάσης του K 146, έτσι και αυτή του K 148 έμφανίζεται κυρίως σε έρυθρόμορφες κύλικες της λεγόμενης προοδευτικής τάσης, σύμφωνα με τον Bloesch⁹⁶⁶. Στην ίδια εποχή χρονολογούνται κύλικες με παρόμοιες διαμορφώσεις ποδιών από τον Θορικό⁹⁶⁷, την άθηναϊκή Άγορά⁹⁶⁸ και τον Κεραμεικό⁹⁶⁹.

Η έγχάρακτη έπιγραφή ΘΕ (με αρχαϊκό τρόπο απόδοσης του Θ)⁹⁷⁰ στον K 148 αποτελούσε αρχικά είτε αναθηματική έπιγραφή, όποτε πρέπει να διαβαστεί στη δοτική, δηλαδή ΘΕ[ΩΙ]⁹⁷¹, είτε έπιγραφή που δήλωνε ιδιοκτησία του ιερού, όποτε πρέπει να διαβαστεί στη γενική, άρα ΘΕ[ΟΥ]⁹⁷². Και τα δύο ένδεχόμενα είναι έξισου πιθανά. Η έπιγραφή είναι ανώνυμη και θεωρητικά μπορεί να άφορα όποια-δήποτε θεότητα είτε γυναικεία είτε ανδρική, ώστόσο ανώνυμες αναθηματικές έπιγραφές, όταν υπάρχουν, άφορούν συνήθως τη σημαντικότερη θεότητα της πόλης⁹⁷³.

963. Αυτόθι, σ. 119, 123 αρ. 36 πίν. 33 αρ. 66· E. BÖHR, *Kleine Trinkschalen für Mellepheben?*, σέ: *Shapes and Uses*, σ. 123 αρ. C5.

964. ROBERTS, ό.π. (σημ. 915), σ. 13 αρ. 14.

965. BLOESCH, *Schalen*, σ. 97-98 πίν. 27 αρ. 36.

966. Αυτόθι και σ. 124 αρ. 4 (κύλικες της βόρειας κλιτύος, γύρω στο 500 π.Χ.)· πρβ. επίσης αυτόθι, πίν. 34 αρ. 1, Würzburg 478, και σ. 134 αρ. 9 (κύλικα στο Βερολίνο F 2550 [όμάδα Καλλιάδη - Βρύγου]). Στην ομάδα του ζωγράφου του Βρύγου ή του κύκλου του (490-480 π.Χ.) τοποθετήθηκε και μιá κύλικα στο Würzburg με παρόμοια βάση, βλ. F. HÖLSCHER, *CVA Deutschland 46, Würzburg. Martin von Wagner Museum*, 2, München 1980, σ. 52 εικ. 40 ιδιαίτερα πίν. 37 αρ. 11.

967. SPITAEELS, ό.π. (σημ. 936), σ. 84 αρ. 75 εικ. 42, από έπίχωση με όμοιογενές αρχαϊκό ύλικό.

968. *Agora XII*, αρ. 401 (525-500 π.Χ.).

969. KUNZE-GÖTTE ET AL., ό.π. (σημ. 928), *Beilage 1* αρ. 298, αρ. 3.

970. JEFFERY, ό.π. (σημ. 703), σ. 66 εικ. 26.

971. Πρβ. για παράδειγμα A. PLASSART, *Les sanctuaires et les cultes du mont Cynthe, Exploration archéologique de Délos*, 11, Paris 1928, σ. 58 εικ. 48, πάνω σειρά, μέση (άναπαραστάθηκε ως Θεώι πάνω σε βάση σκύφου από το ιερό του Δία και της Άθηνάς στο βουνό Κύνθος της Δήλου), και J. BINGEN, *Inscriptions (II)*, σέ: *Thorikos VII*, σ. 177 αρ. 47 εικ. 98 (χαραγμένο σε βάση κύλικας από ύστεροαρχαϊκό σύνολο στον Θορικό, που χρονολογείται μεταξύ του β' μισού του 6ου και του α' μισού του 5ου αι. π.Χ.).

972. Γενικά βλ. και *Agora XXIX*, σ. 319 αρ. 753.

973. M. L. LAZZARINI, *Le formule delle dediche votive nella Grecia Arcaica, MemLinc*, 19, 1976, σ. 75 κ.έ.· V. HINZ, *Der Kult von Demeter und Kore auf Sizilien und in der Magna Graecia, Palilia*, 4, Wiesbaden 1998, σ. 175.

Λαμβάνοντας, τέλος, κανείς υπόψη του τις σωζόμενες διαστάσεις όλων τῶν κυλικῶν τῆς λατρευτικῆς περιόδου 6, τῶν μελανόμορφων δειγμάτων K 104 - K 107 συμπεριλαμβανομένων, παρατηρεῖ ὅτι ὅλες οἱ κύλικες ποὺ βρέθηκαν στὸν χώρο τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου καὶ χρονολογοῦνται στὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρῶιμη κλασικὴ ἐποχὴ εἶναι μικρῶν διαστάσεων: ἡ διάμετρος τοῦ χείλους τους δὲν ξεπερνάει τὰ 0,180 μ.

Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον νὰ ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὴν ἄποψη τῆς Elke Böhr, ἡ ὁποία, στηριζόμενη στὰ εἰκονογραφικὰ θέματα 11 πρῶιμων ἐρυθρόμορφων κυλικῶν τῶν τύπων C καὶ B ποὺ βρίσκονται στὶς συλλογὲς ἀρχαιοτήτων τοῦ Μονάχου, ὑποστήριξε ὅτι οἱ ὕστεροαρχαϊκὲς καὶ πρῶιμες κλασικὲς κύλικες μὲ διάμετρο χείλους μικρότερης τῶν 20 ἑκατοστῶν θὰ μπορούσαν νὰ χρησίμευαν εἴτε ὡς δῶρα κατὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν νεαρῶν ἀντρῶν, τῶν *μελλεφήβων*, στὴ φρατρία κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Ἀπατουρίων εἴτε σὲ ἓνα παιδαγωγικὸ νοηματικὸ πλαίσιο ὡς «*φιλοτήσιοι κύλικες*» κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ συμποσίου⁹⁷⁴.

Ἄλατοδοχεῖα (K 149 - K 151)

α. Ἄλατοδοχεῖα μὲ κοῖλο σῶμα (K 149)

Ὁ K 149 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 149 (Λ 151) – Κάτω τμῆμα μικροῦ ἄλατοδοχείου μὲ ἐπίπεδη, ἐλαφρὰ κοίλη βάση· πίν. 48, 145. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,034 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.

Δ: λεπτὴ ὀριζόντια μελανὴ ταινία ἐξωτερικὰ στὸ ἄνω σωζόμενο τμῆμα του. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ πυθμένα του φέρει διαγώνια τοποθετημένο τὸ χάραγμα

ΔΕ(ΜΟΣΙΟΝ) (ὑψ. 0,012 μ.)

Οἱ ψηλόλιγνες ἀναλογίες τοῦ ἄλατοδοχείου K 149 καὶ ὁ ἐπιπεδωμένος δακτύλιος τῆς βάσης εἶναι τυπικὰ στοιχεῖα γιὰ πρῶιμα, ὕστεροαρχαϊκὰ ἄλατοδοχεῖα⁹⁷⁵. Τὰ λεγόμενα ἄλατοδοχεῖα βρέθηκαν στὸν Κεραμεικὸ κυρίως σὲ παιδικοὺς τάφους. Γ' αὐτὸ καί, κατὰ τὴν Ursula Knigge, εἶναι μᾶλλον ἀπίθανο νὰ περιεῖχαν ἀλάτι. Ὅταν δὲν βρίσκονται κοντὰ σὲ πρόχους ἢ ἀγγεῖα πόσεως, ὁπότε

974. E. BÖHR, ὁ. π. (σημ. 963), σ. 119-122.

975. U. KNIGGE, *Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen IX. Der Südhügel*, Berlin 1976, σ. 51 ἀρ. 9, 3 εἰκ. 20 (Κεραμεικός, νότιος λόφος, ἀπὸ «προπερσικὸ» τάφο, ἀλλὰ τὸ διπλάσιο περ. σὲ διαστάσεις ἀπὸ τὸ δικό μας)· ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ, *Πυρές*, σ. 93 σημ. 173-174· σ. 224 ἀρ. Β 43 πίν. 39 (Ἐλευσίνα, Πυρὰ Β, ἡ ὁποία χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 6ου αἰ. ἕως τὸ α' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., βλ. αὐτόθι, σ. 144· τὸ ἴδιο τὸ ἄλατοδοχεῖο χρονολογήθηκε βάσει παραλλήλων στὸ 520-490 π.Χ.).

καὶ θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευτοῦν ὡς μικρογραφικὰ ἀγγεῖα πόσεως, τότε ὑποθέτουμε ὅτι ἴσως περιεῖχαν μέλι⁹⁷⁶.

β. Ἀλατοδοχεῖα μὲ καμπύλο σῶμα τοῦ τύπου saltcellar: echinus wall τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (K 150 - K 151)

Τὸ ἀλατοδοχεῖο K 150 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Τὸ K 151 βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

K 150 (Λ 192, ἀρ. 1) – Κάτω τμήμα ἀλατοδοχείου· πίν. 48. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,015 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,040 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: στιλπνό, μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

καμπύλου τοιχώματος ἀλατοδοχείου· πίν. 48. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,017 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,037 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: σκοῦρο ἐρυθρόφαιο (5 YR 4/2 dark reddish gray) ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Οἱ K 150 καὶ K 151 ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν ἀλατοδοχείων μὲ καμπύλα τοιχώματα (τοῦ τύπου τοῦ echinus wall). Πρόκειται γιὰ πρώιμους τύπους, οἱ ὁποῖοι λόγῳ κοίλης βάσης μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὸ β' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.⁹⁷⁷

Φιάλες (K 152 - K 153)

Φιάλες μόνωτες τοῦ τύπου one handler τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (K 152 - K 153)

Οἱ K 152 καὶ K 153 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 152 (Λ 119, ἀρ. 2 καὶ 9) – Θραῦσμα ἔσω νεύοντος χεῖλους καὶ δισκόμορφης, σχεδὸν ἐπίπεδης βάσης μόνωτου φιαλιδίου· πίν. 48. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,008 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,060 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, καθαρὸς, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Δ: στὸ κάτω μέρος τῆς βάσης του φέρει τμήμα κύκλου στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Σῶζει τὸ χάραγμα:

IE

Ὑψ. μέγ. σωζ. γραμμάτων 0,010 μ. (I), 0,014 μ. (E).
K 153 (Λ 119, ἀρ. 3) – Θραῦσμα δισκόμορφης,

σχεδὸν ἐπίπεδης βάσης ἀρχικὰ μόνωτου φιαλιδίου· πίν. 48. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,008 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,060 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ἐλάχιστη περιεκτικότητα σὲ ἀσημένια μίκα. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν ὀριζόντιας ταινίας στὸ ὕψος τῆς ρίζας τῆς βάσης καὶ τοῦ τοιχώματος, ποῦ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Δ: στὸ κάτω μέρος τῆς βάσης του, ποῦ εἶναι ἐπίσης ἀφημένο στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, φέρει τμήματα δύο ὁμόκεντρων μελανῶν κύκλων.

976. Τὴν τελευταία ἀποψη υἱοθετεῖ καὶ ἡ ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ (Πυρές, σ. 93), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ λεγόμενα ἀλατοδοχεῖα περιεῖχαν «μέλι γιὰ ταφικὲς χοές».

977. Agora XII, σ. 136, 300 ἀρ. 903 εἰκ. 9 (περ. 475 π.Χ.). Εἰδικὰ γιὰ τὸν K 150 πρβ. καὶ S. I. ROTROFF – J. H. OAKLEY, *Debris from a Public Dining Place in the Athenian Agora, Hesperia Suppl.*, XXV, Princeton 1992, σ. 111 ἀρ. 243-244 (β' τέταρτο 5ου αἰ. π.Χ.).

Ἐξ ὄστρακα ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τοῦ ἱεροῦ φαίνεται ὅτι ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν πολὺ ἀγαπητῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κλασικῆς ἐποχῆς μόνωτων φιαλιδίων. Πρόκειται γιὰ χαμηλὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα μὲ μία ὀριζόντια λαβή, τοποθετημένη λίγο πιὸ κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, καὶ χαμηλὴ δακτυλιόσχημη βάση. Πειράματα ποῦ ἔγιναν ἔδειξαν ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον κατάλληλα σχήματα γιὰ τὴν πόση ὑγρῶν οὐσιῶν, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται νὰ περιεῖχε καὶ στερεές οὐσίες. Κατὰ τοὺς Brian A. Sparkes καὶ Lucy Talcott, τὸ ἀγγεῖο εἶναι ἰδανικὸ γιὰ ταξιδιώτες καὶ στρατιῶτες, ἀφοῦ ἔτσι ὅπως εἶναι ἐπίπεδο μπορεῖ νὰ προσαρτηθεῖ εὐκόλα στὴ ζώνη ἢ σὲ στρατιωτικὸ σάκκο, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἔχει ἀρκετὰ χονδρὰ τοιχώματα ὥστε νὰ ἀντέξει σὲ σκληρὴ φθορά⁹⁷⁸. Κατὰ συνέπεια, δὲν ἐκπλήσσει ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ἀγγείου ἐμφανίζεται συχνὰ ὄχι μόνον σὲ οἰκιστικὰ σύνολα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς⁹⁷⁹, ἀλλὰ καὶ σὲ τάφους⁹⁸⁰ καὶ ἱερά⁹⁸¹ τῆς ἴδιας περιόδου.

Στὴ Λούτσα, δύο ἀπὸ τὰ σχετικὰ ὄστρακα (K 152) προφανῶς συνανήκουν, λόγῳ τῶν μορφολογικῶν τους χαρακτηριστικῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ὁμοιότητος ποῦ παρουσιάζουν ὡς πρὸς τὸν πηλὸ καὶ τὴν ἐπεξεργασία τῶν ἐπιφανειῶν τους. Ἡ ἐλαφρὴ ἐσωτερικὴ διόγκωση τοῦ ἔσω νεύοντος χείλους τοῦ K 152 εἶναι τυπικὴ γι' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα καὶ ἀποσκοποῦσε στὸν ἔλεγχο τῆς ροῆς τοῦ ὑγροῦ περιεχομένου τους.

Οἱ δισκοειδεῖς βάσεις καὶ τὰ σωζόμενα τοιχώματα τῶν K 152 καὶ K 153 παραπέμπουν στὴν ὑστεροαρχαϊκὴ/πρώιμη κλασικὴ ταινιωτὴ κατηγορία μόνωτων φιαλιδίων⁹⁸².

Λεκανίδες, λεκάνες ἢ ἄλλα παρεμφερῆ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα (K 154 - K 156)

Οἱ K 154 - K 156 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 154 (Σακκούλα: «Λούτσα. Ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ», ἀρ. 3) – Θραῦσμα βάσης μὲ ἐλαφρῶς κοίλη κάτω ἐπιφάνεια ἀνοικτοῦ ἀγγείου, ἴσως λεκανίδας· πίν. 48. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,027 μ.

διάμ. βάσ. 0,098 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐρυθροκάστανο γάνωμα ἐσωτερικά· καστανομέλανο ἐξωτερικά.
K 155 (Λ 192, ἀρ. 12) – Θραῦσμα ἐπίπεδης,

978. *Agora XII*, σ. 124. Τὸ σχῆμα αὐτὸ ἔχει κατὰ καιροὺς ταυτιστεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα μὲ τὶς ἀρχαιοελληνικὲς ὀνομασίες *κάναστρον*, *κάνασθον* καὶ *τρίβλιον* (αὐτόθι, σ. 124 σημ. 1-3).

979. Γιὰ παράδειγμα, στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά: αὐτόθι, σ. 124 κ.έ. ἀρ. 724-776, εἰκ. 22.

980. Γιὰ παράδειγμα, στὶς κλασικὲς ταφὲς τῶν νεκροταφείων τῆς Σαμοθράκης: E. B. DUSENBERY, *Samothrace 11. The Necropoleis. The Necropoleis and Catalogues of Burials. Catalogues of Objects by Categories*, Princeton 1998, σ. 681 κ.έ.

981. Γιὰ παράδειγμα, στὸ ἱερὸ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα (ἀδημοσίευτα εὐρήματα στὴν ἀποθήκη ἀρχαιοτήτων τοῦ Ραμνούντος).

982. *Agora XII*, σ. 289 ἀρ. 738 εἰκ. 8 (περ. 475-450 π. Χ.). Μόνον γιὰ τὸν K 152 πρβ. καὶ αὐτόθι, σ. 289 ἀρ. 745 πίν. 31 (490-480 π. Χ.).

έλαφρά κοίλης βάσης άνοικτού άγγείου, ίσως λεκανίδας· πίν. 48. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,011 μ. διάμ. βάσ. 0,090 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). E: τὸ ἴδιο. EE: ἴχνη μελανοῦ γανώματος ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Δ: κάτω ἐπιφάνειας τῆς βάσης: δύο ἐγχάρακτοι ὁμόκεντροι κύκλοι.

K 156 (Λ 52) - Μικρὸ θραῦσμα ἔξω νεύοντος χείλους μεγάλου άνοικτού άγγείου· πίν. 48. -

Ύψ. μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,200 μ. Χεῖλος στρογγυλεμένο ἐξωτερικά, ὀλόισιο ἐσωτερικά. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας καὶ άρκετὴ ποσότητα πῆλινων καστανῶν (7.5 YR 5/4 brown) ἐγκλεισμάτων μήκ. ἔως 0,005 μ. E: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 6/8 reddish yellow). Λίγα ἴχνη καστανῆς βαφῆς.

Ἡ διαμόρφωση τῆς κοίλης βάσης τοῦ K 154 μοιάζει πολὺ μὲ μιὰ λεκάνη ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια, ἢ ὅποια βρέθηκε στὴν περιοχή τῆς δυτικῆς πύλης σὲ σύνολο πού -πέραν κάποιων διαταραχῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς- περιείχε ὑλικὸ τοῦ ὕστερου βου/πρώιμου 5ου αἰ. π. X.⁹⁸³ Παρόμοια χρονολόγηση πρέπει νὰ θεωροῦμε πιθανὴ γιὰ τὸν K 155, ἀφοῦ ἐμφανίζει παρόμοια διαμόρφωση καὶ ἀναλογίες μὲ τὸν K 154.

Ἡ ἴσια ἐσωτερικὴ καὶ ἡ καμπύλη ἐξωτερικὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους τοῦ K 156 παραπέμπει σὲ ἀρχαῖκά άνοικτά άγγεῖα, ὅπως λεκάνες, ἰγδία ἢ λουτήρια, ἀπὸ τὴ Μίλητο⁹⁸⁴ καὶ τὴν Κνωσό⁹⁸⁵.

Πινάκιο (K 157)

Πινάκιο μὲ πλατὺ χεῖλος τοῦ τύπου *plate: broad rim* τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς

Τὸ πινάκιο K 157 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 157 (Λ 47) - Ἄνω τμήμα πινακίου μὲ πλατὺ χεῖλος· πίν. 48, - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,170 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτὸς ἐρυθροκάστανος (2.5 YR 6/4 light

reddish brown). E: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). EE: μελανὸ άμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

Τὸ ρηχὸ πινάκιο μὲ τὸ πλατὺ χεῖλος, πού ἀντιπροσωπεύει ὁ K 157, ἴσως ἦταν ἀρχικὰ ἐρυθρόμορφο, ἀφοῦ τὸ συγκεκριμένο σχῆμα εἶναι συχνότερο στὴν ἐρυθρόμορφη παρὰ στὴ μελαμβαφῆ κατηγορία. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔξω νεῦον χεῖλος δὲν εἶναι ἔντονα καμπύλο ὑποδηλώνει πάντως μιὰ χρονολόγηση στὴν πρώιμη κλασικὴ ἐποχῆ⁹⁸⁶.

983. DESCUEUDRES, ὁ. π. (σημ. 821), σ. 18 ὁμάδα FK 089, ἀρ. 1 Beilage 5. Τὸ κομμάτι ἐκεῖ ἀναφέρεται ὡς λεκάνη καὶ χρονολογήθηκε στὸν πρώιμο 5ο αἰ. π. X.

984. VOIGTLÄNDER, Milet, σ. 77, 142 ἀρ. 215 εἰκ. 35· σ. 68 σημ. 56 (στρώμα τῆς περσικῆς καταστροφῆς τοῦ 494 π. X.).

985. J. N. COLDSTREAM, Knossos 1951-1961. Orientalizing and Archaic Pottery from the Town, BSA, 68, 1973, σ. 61 εἰκ. 13 ἀρ. L 110 (ἀρχαῖκὸ λουτήριο).

986. Agora XII, σ. 145, 307 ἀρ. 1008 εἰκ. 9 (480-450 π. X.).

ΑΤΤΙΚΗ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ

Πινάκιο (Κ 158)

Ο Κ 158 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 158 (Λ 122) – Πινάκιο, άποσπασματικά σωζόμενο, του τύπου plate: thickened edge: πίν. 49, 145. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,031 μ. διάμ. χείλ. (έσωτερική) περ. 0,220 μ. (έξωτερική) περ. 0,246 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,200 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, καθαρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Δ: έσωτε-

ρικής επιφάνειας: έσωτερικό χείλους: φύλλα δάφνης σὲ έρυθρόμορφη τεχνική, πυθμένας: σὼζεται σειρά μελανών στιγμάτων. ΕΕ: έξωτερικής επιφάνειας: έρυθρή (2.5 YR 5/6 red) Β στην περιοχή του τοιχώματος και μελανή Β στὸν δακτύλιο τῆς βάσης.

Τὸ πινάκιο Κ 158 έμφανίζει καλές μορφολογικές αντιστοιχίες με ανάλογο υλικὸ τῆς Άγορᾶς, πὸν χρονολογεῖται στὸ διάστημα μεταξύ του 480 και του 450 π. Χ.⁹⁸⁷ Έρυθρόμορφα πινάκια ὡς αναθήματα εἶναι γνωστά ἀπὸ τὴν Άκρόπολη τῶν Άθηνῶν⁹⁸⁸.

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Ἡ χρηστική κατηγορία τῆς περιόδου 6 εἶναι μιὰ σχετικά ὁμοιογενῆς ὁμάδα με μικρές χρωματικές ποικιλίες. Με εξαίρεση τὴν ὑδρία Κ 159, τόσο στὸν πυρήνα ὅσο και στην επιφάνεια του πηλοῦ κυριαρχεῖ ἡ πορτοκαλόχρωμη (5 YR 7/6 reddish yellow) διαβάθμιση (Παράρτημα I, διάγραμμα 17, ἀρ. Κ 159 - Κ 167).

Κλειστά σχήματα

Ύδρια (Κ 159)

Ἡ ὑδρία Κ 159 προέρχεται ἀπὸ τις επιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς του ναοῦ.

Κ 159 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῆς επιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς του ναοῦ», ἀρ. 37) – Θραῦσμα χείλους και λαιμοῦ ὑδρίας: πίν. 49. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,061 μ. διάμ. χείλ. 0,156 μ. Ἐπίπεδο χείλος. Πλατύς, χαμηλὸς λαιμός. Π:

Πν: χονδροειδῆς, πορώδης, ἀνοικτὸς γκριζός (2.5 Y 6/1 gray). Περιέχει μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: ἀνοικτοκάστανος (7.5 YR 5/4 brown). ΕΠ: λευκωπό.

Τὸ σχῆμα τῆς ὑδρίας πὸν εκπροσωπεῖ ὁ Κ 159 πρωτοεμφανίζεται στην Άθήνα πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος του 7ου αἰ. π. Χ., ἐνῶ οἱ ὑστερότεροι εκπρόσωποι του ἀνήκουν στὸν 5ο αἰ. π. Χ. Τὸ καλύτερο ὡστόσο παράλληλο ὡς πρὸς τὴ διαμόρφωση του

987. Αὐτόθι, σ. 307 ἀρ. 1011 εἰκ. 9.

988. GRAEF – LANGLOTZ, *Akropolis II*, ἀρ. 1-35, 38-41.

χείλους και του λαιμού προέρχεται από την Αγορά, όπου χρονολογήθηκε στο διάστημα μεταξύ του 575 και του 500 π.Χ.⁹⁸⁹ Γενικά ή διαμόρφωση του χείλους του K 159 μοιάζει περισσότερο με αυτήν των πρωιμότερων υδριών⁹⁹⁰, ενώ οι ύστερότεροι εκπρόσωποι του τύπου έχουν διαφορετικό χείλος⁹⁹¹.

Η ύδρια είναι ένα αγγείο που βρίσκεται γενικά σε μεγάλη ποσότητα σε ιερά, και ιδιαίτερα σε εκείνα των οποίων ή λατρεία απαιτούσε τελετουργικούς καθαρμούς και λατρευτικά λουτρά⁹⁹². Κατά την αρχαϊκή εποχή ή πήλινη ύδρια αποτελεί συχνό εύρημα στα Ήραϊα του Άργους, της Περαχώρας, της Δήλου και της Σάμου⁹⁹³.

Κάδος (K 160)

Ο K 160 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

K 160 (Λ 123, αρ. 33) – Θραύσμα δακτυλίσκου σχήμας βάσης κάδου· πίν. 50. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,090 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημνιας μίκας. Ίχνη επεξεργασίας στο έσωτερικό του. Ε: τὸ ἴδιο.

Ο K 160 αντιπροσωπεύει την κανονική άττική παραλλαγή της περιόδου των περσικῶν πολέμων⁹⁹⁴.

Άλλο κλειστό (;) αγγείο (K 161)

Ο K 161 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

K 161 (Λ 192, αρ. 10) – Θραύσμα επίπεδης βάσης και κάτω τοιχώματος μικρού κλειστού (;) αγγείου· πίν. 50. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,060 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: (έσωτερικά) έρυθρωπή (2.5 YR 5/6 red). ΕΠ: λευκοκίτρινο (μόνο έξωτερικά).

Στην πρώιμη κλασική εποχή πρέπει να χρονολογηθεί ό K 161. Παρόμοιες διαμορφώσεις βάσεων βρέθηκαν στο στρώμα 3 της βόρειας κρήνης στο ιερό της

989. Αυτόθι, σ. 348 αρ. 1592 (575-500 π. Χ., αν και χαρακτηρίστηκε ως μαγειρικό αγγείο).

990. Πρβ. *Agora VIII*, πίν. 12 αρ. 219 P23461, R 8:2.

991. Πρβ. *Agora XII*, εικ. 17 αρ. 1596 (5ος αι. π. Χ.).

992. E. DIEHL, *Die Hydria. Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums*, Mainz 1964, σ. 172 σημ. 15-16· E. TRINKL, *Sacrificial and Profane Use of Greek Hydriae, σέ: Shapes and Uses*, σ. 161-170.

993. Βιβλιογραφικές παραπομπές DIEHL, δ.π. (σημ. 992), σ. 178 κ.έ.

994. *Agora XII*, αρ. 1603 εικ. 17 (περ. 500-480 π. Χ.).

Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα⁹⁹⁵, καθὼς καὶ σὲ ἐπίχωση ἀπορριμμάτων ἀπὸ συνεστιάσεις τῶν πρυτάνεων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά⁹⁹⁶.

Ἀνοικτὰ σχήματα

Λεκάνες (Κ 162 - Κ 165)

Οἱ Κ 162 - Κ 165 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 162 (Λ 194, ἀρ. 12) – Θραῦσμα χεῖλους λεκάνης· πίν. 50. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,026 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,240 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, ἀνοικτοκίτρινος (2.5 Y 8/2 pale yellow), στὶς ἄκρες ἐλαφρὰ πορτοκαλόχρωμος. Ε: ἀνοικτοκίτρινος. ΕΕ: (ἐσωτ.): φαιομέλανο γάνωμα κάτω ἀπὸ μία ὀριζόντια ταινία τοῦ ἴδιου χρώματος.

Κ 163 (Λ 123, ἀρ. 34) – Θραῦσμα ἐπίπεδης, ἐλαφρὰ κοίλης βάσης λεκάνης· πίν. 50. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,150 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο.

Κ 164 (Λ 105) – Θραῦσμα δακτυλιόσχημης βάσης καὶ τοιχώματος λεκάνης· πίν. 50. – Ὑψ.

μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ πλατιά ταινία ἐρυθροῦ (2.5 YR 5/6 red) γανώματος στὸ ἐξωτερικὸ κάτω του τμήμα ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὸ κατώτατο σημεῖο τῆς βάσης του.

Κ 165 (Λ 109, ἀρ. 4) – Θραῦσμα στρογγυλεμένου, πρὸς τὰ κάτω κρεμάμενου χεῖλους λεκάνης· πίν. 50. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,014 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,300 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρῶς πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Πυκνὴ παρουσία ἀσημένιας μίκας. Λίγα μικρὰ πετραδάκια διαφόρων χρωμάτων μήκους περ. 0,001 μ. Ε: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow).

Τὰ καλύτερα παράλληλα γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ Κ 162 προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ καὶ χρονολογοῦνται στὸ τέλος τοῦ βου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (τύπος C3 τῆς Gundula Lüdorf)⁹⁹⁷. Λεκάνες τοῦ τύπου ποῦ ἀντιπροσωπεύει ἡ βάση Κ 163 εἶναι τυπικὲς γιὰ τὴν περίοδο τῶν περσικῶν πολέμων⁹⁹⁸.

Χαρακτηριστικὰ πρῶιμα κλασικὰ δείγματα συνιστοῦν καὶ οἱ Κ 164 καὶ Κ 165. Ὁ Κ 165 βρῖσκει τὴν ἀντιστοιχία του σὲ ἓνα θραῦσμα χεῖλους ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε ὡς ὄστρακο γιὰ τὸν ὄστρακισμό τοῦ Θεμιστοκλῆ Φρε-

995. Ἀποθήκη Ἀρχαιοτήτων Ραμνούντος, ομάδα 299-300. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ στρώματος 3 πρβ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ἱερὸ Νεμέσεως, σ. 166 κ.έ. ἀρ. 38-53 (πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.).

996. ROTROFF – OAKLEY, ὁ.π. (σημ. 977), ἀρ. 313 εἰκ. 24 πίν. 27 (οἶνοχόη ἢ πρόχους).

997. Agora XII, ἀρ. 1784 (520-490 π.Χ.) καὶ ROBERTS, ὁ.π. (σημ. 915), ἀρ. 374, ὅπου ἀναφέρεται ὡς τυπικὸ σχῆμα γιὰ τὸ τέλος τοῦ βου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., LÜDORF, *Lekane*, σ. 90 ἀρ. L 49 πίν. 33.

998. Agora XII, ἀρ. 1774, 1778 (χρησιμοποιήθηκαν σὲ ὄστρακισμό τοῦ Θεμιστοκλῆ τὸ 482 π.Χ.), LÜDORF, *Lekane*, σ. 168 ἀρ. LB 56 πίν. 183 (ὁμάδα 3a) καὶ σ. 169 ἀρ. LB 65 πίν. 184 (ὁμάδα 3b), πρβ. ἐπίσης LOHMANN, *Atene*, σ. 398 CH 76-2 (Χάρακας), 485 TH 48-8 (Θυμάρη).

αρρίου τὸ 482 π. Χ.⁹⁹⁹ Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ ὡστόσο δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὰ *terminus ante quem* γιὰ τὸν Κ 165, ἀφοῦ νέες ἔρευνες ὀστράκων μὲ τὴν ἴδια δευτερεύουσα χρῆση, πού βρέθηκαν στὸν Κεραμεικὸ, δείχνουν ὅτι τὸ σχῆμα ἦταν σὲ χρῆση καὶ τὸ 470 περ. π. Χ.¹⁰⁰⁰ Ἐνα καλὸ παράλληλο γιὰ τὸν Κ 164 βρέθηκε στὴν Ἀγορὰ σὲ σύνολο πού χρονολογήθηκε στὴ γ' δεκαετία τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹⁰⁰¹

Ἄλλα ἀνοικτὰ σχήματα (Κ 166 - Κ 167)

Ὁ Κ 166 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος. Ὁ ἀρ. κατ. 167 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 166 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 2) – Θραῦσμα δακτυλιόσχημης βάσης καὶ κάτω τμήματος καμπύλου τοιχώματος ἀνοικτοῦ ἀγγείου, ἴσως λεκανίδας· πίν. 50. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,034 μ. διάμ. βάσ. 0,059 μ. Συγκολλημένο ἀπὸ τρία τεμάχια. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: ἀνοικτοκάστανος (10 YR 8/3 very pale brown). ΕΕ: ἐσωτερικά: καλῆς ποιότητος κιτρινέρυθρο (5 YR 4/6 yellowish red) γάνωμα, ἐξωτερικά: σχεδὸν τελείως ἀπολεπισμένο μελανὸ γάνωμα, φαίνεται νὰ ἀποτελοῦσε τμήμα ὀριζόν-

τιας ταινίας στὸ ἄνω τμήμα τοῦ θραύσματος. Σῶζει λεπτότατη ἐγχάρακτη ὀριζόντια γραμμὴ ἐξωτερικά, ἀμέσως πάνω ἀπὸ τὸν δακτύλιο τῆς βάσης, καθὼς καὶ ἐγχάρακτους ὁμόκεντρος κύκλους στὴν κάτω ἐπιφάνειά της. Ἰχνη φωτιᾶς στὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης.

Κ 167 (Λ 193, ἀρ. 1) – Σιγμοειδὲς θραῦσμα χείλους καὶ σώματος μεγάλου ἀνοικτοῦ ἀγγείου (λεκάνης)· πίν. 50. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,052 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,220 μ. Π: Πν: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. Ἀρκετὰ σκασίματα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. ΕΠ: λευκόφαιο.

Διαμορφώσεις βάσεων ὅπως αὐτῆς τοῦ Κ 166 ἐμφανίζονται σὲ ἀρχαῖκά καὶ πρῶμα κλασικὰ σύνολα¹⁰⁰². Δυσκολότερη εἶναι ἡ ἀνεύρεση ἀντιστοιχιῶν γιὰ τὸν Κ 167. Τὰ παράλληλα δὲν εἶναι ἀκριβῆ, ἀρκοῦν ὁμως γιὰ νὰ τοποθετήσουν τὸ κομμάτι χονδρικὰ στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ¹⁰⁰³.

999. *Agora XII*, σ. 360 ἀρ. 1764 εἰκ. 21, LÜDORF, *Lekane*, σ. 150 ἀρ. LR 466 πίν. 162 (ὁμάδα VI).

1000. S. BRENNE, *Ostrakismos und Prominenz in Athen. Attische Bürger des 5. Jhs. v. Chr. auf den Ostraka, Tyche Supplementband*, 3, Wien 2001, σ. 297.

1001. *Agora XII*, σ. 362 ἀρ. 1797 εἰκ. 21 (περ. 470-460 π. Χ.), LÜDORF, *Lekane*, σ. 172 ἀρ. LB 95 πίν. 188 (σχῆμα 3c).

1002. Π.χ. VOIGTLÄNDER, *Milet*, εἰκ. 21 ἀρ. 125, 22 ἀρ. 130 (Μίλητος, 6ος-5ος αἰ. π. Χ.).

1003. Πὰ παρόμοιες διαμορφώσεις πρβ. κατὶ σὰν ΑΝΔΡΕΪΩΜΕΝΟΥ, δ. π. (σημ. 829), σ. 210 εἰκ. 1 ἀρ. 13 (Ἐρέτρια, ὑπογεωμετρικὸς)· VOIGTLÄNDER, *Milet*, εἰκ. 15 ἀρ. 83 (Μίλητος, 6ος-5ος αἰ. π. Χ.)· ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ, *Πυρές*, ἀρ. Β 59 (Ἐλευσίνα, Πυρὰ Β, ἀλλὰ μὲ μικρότερη διάμετρο καὶ μελαμβαφές).

ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ

Χύτρα (K 168)

Ὁ K 168 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 168 (Λ 194, ἀρ. 8) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος χύτρας· πίν. 50 – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,047 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,220 μ. Π: Πυ: πορώδης, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 8/3 very pale brown). Σώζεται τὸ κοῖλο χεῖλος, τὸ γωνιακὸ ἄνω τοίχωμα καὶ ἡ

ρίζα τῆς λαβῆς. Ἐντονα σημάδια φωτιάς στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια. Περιέχει λευκὰ καὶ γκρίζα πετραδάκια μήκους μέχρι καὶ 0,003 μ. καὶ πολὺ μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow).

Ἐνα καλὸ παράλληλο γιὰ τὸν K 168 βρέθηκε στὴν Ἄγορὰ καὶ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὸν ὄστρακισμὸ τοῦ Καλλιξένου Ἀριστῶνυμου τὸ 482 π. Χ.¹⁰⁰⁴

Περίοδοι 6-7 Ὑστερὴ ἀρχαϊκὴ ἕως ὠριμὴ κλασικὴ ἐποχὴ

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Κλειστὰ σχήματα

Λήκυθοι (K 169 - K 170)

Ὁ K 170 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ K 169 βρέθηκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

K 169 (Λ 42, ἀρ. 4) – Θραῦσμα ὤμου ληκύθου· πίν. 51. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,025 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: ἀνοικτόφαιος (10 YR 7/2 light gray). ΕΕ: σκοτεινόφαιος (10 YR 4/1 dark gray) γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

κυλινδρικῆς λαβῆς ληκύθου· πίν. 51. – Μήκ. μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. λαβῆς μέγ. 0,012 μ. Ὀσειδῆς τομῆ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτόφαιος (10 YR 7/2 light gray). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). ΕΕ: μελανὸ στιβωμένο γάνωμα περιμετρικά.

K 170 (Λ 187, ἀρ. 13) – Καμπύλο θραῦσμα

Γύρω στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. χρονολογοῦνται βάσει παραλλήλων τὰ θραύσματα τῶν ληκύθων K 169 καὶ K 170¹⁰⁰⁵.

1004. *Agora XII*, σ. 372 ἀρ. 1948.

1005. Γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ K 169 βλ. αὐτόθι, ἀρ. 1104 εἰκ. 9 (περ. 450 π.Χ.). Γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ K 170 πρβ. κάτι σὰν Ε. ΒÖHR, *CVA Deutschland 63, Mainz. Universität 2, München 1993*, σ. 11 ἀρ. 1 (450 π.Χ., ἂν καὶ ἡ λήκυθος ἐκεῖ εἶναι λίγο πῶς μικρὴ σὲ μέγεθος ἀπὸ τὸ δικό μας δεῖγμα).

Άνοικτά σχήματα

Κύλικα (K 171)

Κύλικα χωρίς ψηλό στέλεχος (stemless cup) του τύπου small: variants της αθηναϊκής Άγορας

Ο K 171 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

K 171 (Λ 119, αρ. 12) – Θραύσμα έσω νεύοντος χείλους και καμπύλου τοιχώματος μικρής κύλικας χωρίς ψηλό στέλεχος· πίν. 51. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,100 μ.

Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά και ἐξωτερικά.

Ἡ μικρὴ διάμετρος τοῦ χείλους, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ παχιά τοιχώματα τοῦ K 171, βρίσκουν τὸ παράλληλό τους σὲ μιὰ παραλλαγή τοῦ σχήματος τῆς κύλικας χωρίς ψηλό στέλεχος ἀπὸ τὴν Ἄγορά, ἡ ὁποία χρονολογήθηκε στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹⁰⁰⁶

Κάνθαρος (K 172)

Κλασικὸς κάνθαρος

Ο K 172 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

K 172 (Λ 166, αρ. 15) – Θραύσμα λαβῆς κλασικοῦ κανθάρου· πίν. 51. – Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς ροδόχρωμος ἕως ἀνοικτοκά-

στανος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικά και ἐξωτερικά.

Ἡ παρουσία τοῦ ἐξογκώματος στὴν κάθετη ταινιωτὴ λαβὴ K 172 κατατάσσει τὸ θραῦσμα εἴτε στὶς λαβὲς κανθάρων τοῦ τύπου A2 (μὲ ψηλό στέλεχος) εἴτε σὲ αὐτὲς τοῦ τύπου τοῦ sessile with high handles (χωρὶς στέλεχος) τῆς αθηναϊκῆς Ἄγορας¹⁰⁰⁷. Καὶ οἱ δύο τύποι κανθάρων κάνουν πάντως τὴν ἐμφάνισή τους στὸ β' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. και ἐξαφανίζονται στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹⁰⁰⁸ Ὁ λατρευτικὸς χαρακτήρας τοῦ σχήματος ὑπογραμμίζεται ἀπὸ τὴν παρουσία του στὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο τοῦ ἀνακεκλιμένου Ἡρακλῆ ἀπὸ τὸ ἱερό τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα¹⁰⁰⁹.

1006. *Agora* XII, σ. 267 ἀρ. 464 εἰκ. 5 πίν. 21 (περ. 450 π. Χ.), ἂν και τὸ δικό μας ἔχει λίγο πιὸ χονδρὸ χεῖλος.

1007. Αὐτόθι, σ. 114.

1008. Αὐτόθι, σ. 115. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, αὐτόθι, σ. 280 ἀρ. 630 εἰκ. 7 (περ. 420 π. Χ.).

1009. Πρβ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, ὁ. π. (σημ. 887), σ. 278 εἰκ. 189. Στὸ ἀνάγλυφο αὐτὸ ὁ Ἡρακλῆς προτείνει μὲ τὸ δεξιὸ του χέρι τὸν κάνθαρο, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατᾷ κέρας Ἀμαλθείας.

Κρατήρας (Κ 173)

Ο Κ 173 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 173 (Λ 187, άρ. 12) – Θραύσμα από όριζόντια κυλινδρική λαβή κρατήρα· πίν. 51. – Μήκ. μέγ. σωζ. 0,049 μ. διάμ. λαβής μέγ. 0,015 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος, ελαφρά γκριζος από τη φωτιά. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανό στίλβωμα περιμετρικά.

Ἡ λαβὴ Κ 173 θὰ μπορούσε νὰ προέρχεται ἀπὸ μελαμβαφή ἢ ἐρυθρόμορφο κρατήρα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς¹⁰¹⁰.

Λεκανίδα (Κ 174)

Ο Κ 174 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 174 (Λ 166, άρ. 4) – Θραύσμα ἐπίπεδου, ἔξω νεύοντος χείλους καὶ σιγμοειδοῦς τοιχώματος λεκανίδας· πίν. 51. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,033 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,200 μ. Π: Πν: γκριζος (10 YR 6/1 gray). Ε: πορτοκαλόχρωμος. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στενὴ ὀριζόντια ταινία λίγο πὶδ κάτω ἀπὸ τὸ χείλος ἐξωτερικά, πὸν εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ λεκανίδα Κ 174 λόγῳ τοῦ ὅτι τὸ καλύτερο παράλληλό της προέρχεται ἀπὸ τὴ Βοιωτία¹⁰¹¹. Εἰδικὰ τὸ προφίλ ἀπαντᾷ σὲ μιὰ λεκανίδα ἀπὸ τὸ Καβεῖριο τῆς Θήβας μὲ ὀριζόντιες λαβές καὶ παρόμοια μικρὴ διάμετρο μὲ τὴ δική μας, ἡ ὁποία χρονολογήθηκε στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.¹⁰¹² Κατὰ τὴ Heimberg, τὸ σχῆμα ὑπάρχει ἐπίσης στὸ Σχηματάρι, ἐνῶ εἶναι τελείως ἄγνωστο στὴν Ἀθήνα, στὴν Κόρινθο καὶ στὴν Ὀλυμπία¹⁰¹³.

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Ἡ χρηστικὴ κατηγορία τῆς περιόδου 6-7 εἶναι στὴν οὐσία μιὰ ἑτερογενῆς ὁμάδα θραυσμάτων ἀγγείων καθημερινῆς χρήσης πὸν περιλαμβάνει ὄστρακα μὲ χρωματικὲς διαβαθμίσεις ἀπὸ πορτοκαλόχρωμο (5 YR 7/6 reddish yellow) ἔως γκριζο (5 YR 6/1 gray), βλ. Παράρτημα I, διάγραμμα 18, άρ. Κ 175 - Κ 178).

1010. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, Α. MLASOWSKY, *CVA Deutschland 72. Hannover. Kestner-Museum*, 2, München 2000, σ. 54, Beilage 10, άρ. 1.

1011. *Kabirenheiligtum* III, σ. 139 άρ. 423 πίν. 19 (τέλη 5ου αἰ. π.Χ.).

1012. Αὐτόθι, σ. 139 άρ. 429 πίν. 19.

1013. Αὐτόθι, σ. 66.

Κλειστά σχήματα

Πρόχους (Κ 175)

Ο Κ 175 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 175 (Λ 193, άρ. 9) – Θραύσμα δακτυλιό-
σημης βάσης μεγάλου κλειστού άγγείου, ίσως
πρόχου· πίν. 51. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ.
βάσ. περ. 0,110 μ. Πι: λεπτόκοκκος, πορτο-

καλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), με
σποραδική παρουσία άσημένιας μίκας. Ε: κιτρι-
νέρυθρος (5 YR 5/6 yellowish red).

Δύσκολο νά βρεθούν στην Άττική παράλληλα για τή βάση Κ 175. Παρόμοια
διαμόρφωση είναι ώστόσο γνωστή από τή Μίλητο, όπου χρονολογήθηκε στον
5ο αϊ. π. Χ.¹⁰¹⁴

Άμφορέας (Κ 176)

Άμφορέας με βαριές αναλογίες και όμαλή μετάβαση από τον λαϊμό στον
ώμο (Κ 176)

Ο Κ 176 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 176 (Λ 164, άρ. 11) – Θραύσμα κυλινδρικής
λαβής με ώσειδή τομή άμφορέα· πίν. 52. –
Ύψ. μέγ. σωζ. 0,071 μ. διάμ. λαβής μέγ. 0,030 μ.
Πι: Πυ: λεπτόκοκκος, κέντρο: άνοικτός έρυ-

θροκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown),
άκρες: άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale
brown). Ε: άνοικτοκάστανος (5 YR 6/4 light
reddish brown).

Ο Κ 176 ανήκει σε σχήμα άμφορέα τής κλασικής έποχής με βαριά συνολική
μορφή, ένω ό λαϊμός του μεταβαίνει όμαλά προς τον ώμο¹⁰¹⁵.

Κάδος (Κ 177)

Ο Κ 177 βρέθηκε στις επιχώσεις τής βόρειας πλευράς του ναού.

Κ 177 (Σακκούλα: «Όστρακα έκ τής επιχώ-
σεως τής βόρειας πλευράς του ναού», άρ. 38)
– Θραύσμα χείλους και λαϊμού κάδου· πίν. 52.
– Ύψ. μέγ. σωζ. 0,056 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,160 μ.

Έξω νεύον χείλος. Πι: Πυ: πορώδης, γκριζος
(5 YR 6/1 gray). Περιέχει μεγάλη ποσότητα
άσημένιας μίκας. Ε: έρυθρωπός (2.5 YR 5/6
red). ΕΠ: άραιό λευκωπό.

Ο άποσπασματικά σωζόμενος κάδος Κ 177 τοποθετήθηκε στη χρηστική κα-
τηγορία τής κλασικής έποχής έπειδή τó καλύτερό του παράλληλο προέρχεται
άπό σύνολο με ύλικό πού χρονολογείται στο διάστημα μεταξύ του 460 και του

1014. VOIGTLÄNDER, *Milet*, εικ. 9 άρ. 55.

1015. Βλ., για παράδειγμα, *Kabirenheiligum* III, σ. 90, 147 άρ. 692 πίν. 39 (5ος αϊ. π. Χ.).

440 π.Χ.¹⁰¹⁶ Παρόμοιες όμως διαμορφώσεις του χείλους κάδων εμφανίζονται και σε ύστεροαρχαϊκά σύνολα, όπως για παράδειγμα, από τον Θορικό¹⁰¹⁷ και τον Ραμνούντα¹⁰¹⁸.

Άνοικτα σχήματα

Λεκάνη (Κ 178)

Ο Κ 178 βρέθηκε στις επιχώσεις του κυκλικού κτίσματος.

Κ 178 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 7) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος λεκάνης πίν. 52. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,011 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,330 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish

yellow), σκληρὰ ψημένος, με μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας και λίγες λευκές ἀσβεστολιθικές προσμείξεις μήκους ἕως 0,003 μ. Ε: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow).

Τυπικές για τον 5ο αἰ. π.Χ. είναι οι λεκάνες με τὸ πλατὺ χεῖλος τοῦ τύπου ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ θραῦσμα Κ 178¹⁰¹⁹.

Περίοδος 7 Ὕριμη κλασική ἐποχή

ΑΤΤΙΚΗ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ

Άνοικτα σχήματα

Κρατήρας καλυκόσχημος (Κ 179)

Ο Κ 179 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναοῦ.

Κ 179 (Λ 103) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος καλυκόσχημου κρατήρα πίν. 53, 146. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,038 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,280 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπό. Δ: ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας: ὀριζόντια ταινία ἀμέσως κάτω ἀπὸ

τὸ χεῖλος με ἰωνικά ὠά. Δ: ἐσωτερικῆς ἐπιφάνειας: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα πάνω στὸ ὁποῖο διακρίνεται ὀριζόντια ἐγχάρακτη τεθλασμένη γραμμὴ και ἀπὸ κάτω της ἔξι ἐγχαράξεις σχήματος χ σὲ ἀκανόνιστες θέσεις. Δ: χείλους: ἴχνη μελανῆς βαφῆς.

1016. Agora XII, ἀρ. 1607 εἰκ. 17 (Ἀγορά, περ. 460-440 π.Χ.).

1017. SPITAEELS, ὁ.π. (σημ. 936), σ. 71 ἀρ. 17, 72 ἀρ. 18 εἰκ. 29.

1018. Ἐρὸ Νεμέσεως, βόρεια κρήνη, ἀδημοσίευτο.

1019. LOHMANN, *Atene*, σ. 432 ΡΗ 33-34 πίν. 25 (Ἁγία Φωτεινή, 5ος αἰ. π.Χ.). Παράλληλα ἔχουν βρεθεῖ σε ἀρχαιολογικά σύνολα ἀπὸ ὀλόκληρο τὸν 5ο αἰ. π.Χ., αὐτόθι, σ. 432). Πρβ. και LÜDORF, *Lekane*, σ. 110 ἀρ. LR 110 πίν. 93 (σχῆμα II 3c).

Τόσο τὸ σχῆμα ὅσο καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ Κ 179 παραπέμπουν σὲ ἕναν παρόμοιο κρατῆρα ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀφαίας στὴν Αἶγινα¹⁰²⁰. Παρόμοια σχήματα στὴν Ὀλυμπία χρονολογήθηκαν στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 430 καὶ τοῦ 420 π.Χ.¹⁰²¹ Ἡ παρουσία πολλῶν ἐρυθρόμορφων καλυκόσχημων κρατῆρων στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας¹⁰²² δείχνει ὅτι τὸ σχῆμα ἦταν ἀγαπητὸ ἀνάθημα τῆς ἀττικῆς ἀριστοκρατίας γιὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ βου αἰ. π.Χ. ἕως τὴν περίοδο τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου¹⁰²³.

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

23 θραύσματα τῆς μελαμβαφοῦς κεραμικῆς χρονολογοῦνται στὴν περίοδο 7 (Κ 180 - Κ 202). Ἡ σύσταση καὶ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ τους εἶναι παρόμοια μὲ αὐτὴν τῆς προηγούμενης περιόδου. Κυριαρχεῖ δηλαδὴ ἡ πορτοκαλόχρωμη (5 YR 7/6 reddish yellow) καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ροδόχρωμη (7.5 YR 7/4 pink) διαβάθμιση (Παράρτημα I, διάγραμμα 19, ἀρ. Κ 180 - Κ 202).

Κλειστὰ σχήματα

Λήκυθοι (Κ 180 - Κ 182)

Οἱ Κ 180 - Κ 182 βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 180 (Σακκούλα: «Ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 5) – Θραῦσμα στομίου ληκύθου· πίν. 53. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. χεῖλ. 0,050 μ. Ἐπίπεδο χεῖλος. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν τοῦ ἐπιπεδωμένου ἄνω τμήματος τοῦ χείλους, ποῦ εἶναι ἀφημένα στὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ.

Κ 181 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 34)

– Θραῦσμα στομίου ληκύθου· πίν. 53 – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. χεῖλ. 0,040 μ. Ἐπίπεδο χεῖλος. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο, ἐλαφρῶς πρὸ ἐρυθρωπὸ (7.5 YR 6/6 reddish yellow). ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν τοῦ ἐπιπεδωμένου ἄνω τμήματος τοῦ χείλους καὶ στενῆς λωρίδας ἐξωτερικὰ, ποῦ εἶναι ἀφημένα στὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ.

Κ 182 (Λ 77, ἀρ. 8) – Θραῦσμα στομίου ληκύθου μὲ ἀρχικὰ πεπιεσμένο σῶμα· πίν. 53. Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,012 μ. διάμ. χεῖλ. ὑπολ. περ. μεταξὺ

1020. FURTWÄNGLER, *Aphaia*, σ. 461 ἀρ. 303 εἰκ. 386.

1021. W. SCHIERING, *Die Werkstatt des Pheidias in Olympia. Archäologischer Befund*, OF, 5, Berlin 1964, σ. 228 εἰκ. 67, δεξιὰ.

1022. GRAEF – LANGLOTZ, *Akropolis II*, ἀρ. 726-748, 883.

1023. Πὰ τὴ συγκριτικὰ με τοὺς κιονωτοὺς κρατῆρες ὑψηλὴ καλλιτεχνικὴ ποιότητα τῶν παραστάσεων τῶν καλυκόσχημων κρατῆρων βλ. K. HUBER, *Mythos, Epos und «Alltag»*. Themenwahl für attische Kelchkratere, σέ: M. Seifert (ἐπιμ.), *Komplexe Bilder*, Hefte des Archäologischen Seminars der Universität Bern, Beihefte 5, Berlin 2008, σ. 64.

0,100 και 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, με 7/1 light gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα
μικρὴ παρουσία μίκας, ἀνοικτόφαιος (10 YR ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Οἱ λήκυθοι Κ 180 καὶ Κ 181 εἶναι τυπικὲς γιὰ τὴν περίοδο τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὅπως δείχνουν ἀνάλογα δείγματα ἀπὸ τὴν οἰκία τοῦ Δέματος¹⁰²⁴ καὶ τὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν¹⁰²⁵. Τὸ στόμιο τῆς ληκύθου Κ 182 εἶναι ἐπίσης τυπικὸ γιὰ τὴν περίοδο τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου¹⁰²⁶.

Ἀνοικτὰ σχήματα

Σκύφος (Κ 183)

Κυλικοειδὴς σκύφος· βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 183 (Λ 148) – Θραῦσμα καμπύλου τοιχώματος με συμφυόμενο τμήμα ὀριζόντιας λαβῆς σκυφοειδοῦς κύλικας· πίν. 53. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,033 μ. διάμ. λαβῆς. περ. 0,007 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτόφαιος (2.5 Y 7/2 light gray). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Ὁ Κ 183 ἀνήκει σὲ κυλικοειδῆ σκύφο. Μὲ βάση τὴν κλίση καὶ τὸ πάχος τοῦ τοιχώματός του μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὰ 420 περ. π. Χ.¹⁰²⁷

Κύπελλα τοῦ τύπου Mug (Κ 184 - Κ 185)

Οἱ Κ 184 καὶ Κ 185 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 184 (Λ 62, ἀρ. 7) – Θραῦσμα ἔξω νεύοντος χεῖλους καὶ λαμποῦ κυπέλλου τοῦ τύπου Mug· πίν. 53. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Κ 185 (Λ 119, ἀρ. 8) – Θραῦσμα χαμηλῆς δακτυλίσχημης, σχεδὸν ἐπίπεδης βάσης καὶ καμπύλου τοιχώματος κυπέλλου τοῦ τύπου Mug· πίν. 53. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,014 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,090 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink), σὲ κάποια σημεῖα ἀνοικτὸς γκριζὸς (10 YR 7/1 light gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Φέρει μικρὴ κοίλανση στὸ ἄνω σωζόμενο τμήμα τοῦ τοιχώματός του.

1024. JONES, Dema House, σ. 93 ἀρ. 33 εἰκ. 7 (τέλη 5ου αἰ. π. Χ.).

1025. Agora XII, ἀρ. 1123 (περ. 425 π. Χ., ἀν καὶ μικρότερο σὲ μέγεθος ἀπὸ τὸ δικό μας).

1026. Αὐτόθι, ἀρ. 1134 εἰκ. 9 (περ. 425-400 π. Χ.). Γενικὰ γιὰ τυπολογία κλασικῶν ληκύθων βλ. W. W. RUDOLPH, *Die Bauchlekythos. Ein Beitrag zur Formgeschichte der attischen Keramik des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Bloomington Ind. 1971, σποραδικά.

1027. Agora XII, ἀρ. 612 (περ. 420 π. Χ.).

Με βάση τὰ μορφολογικὰ καὶ τὰ τεχνικὰ του χαρακτηριστικὰ ὁ Κ 184 μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ γ' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹⁰²⁸ Στὴν περίοδο τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου τοποθετεῖται καὶ ὁ Κ 185¹⁰²⁹.

Κύλικες (Κ 186 - Κ 190)

Κύλικες χωρὶς ψηλὸ στέλεχος

Κύλικα χωρὶς ψηλὸ στέλεχος (stemless cup) τοῦ τύπου τῆς Ρήνειας (Κ 186)

Ὁ Κ 186 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 186 (Λ 119, ἀρ. 4) – Θραῦσμα δακτυλιόσχημης βάσης κύλικας τοῦ τύπου τῆς Ρήνειας· πίν. 54. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,010 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,050 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow).

Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν λεπτότατης ὀριζόντιας ταινίας στὸ ὕψος τῆς ρίζας τῆς βάσης καὶ τοῦ τοιχώματος, ποὺ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

Ἡ πολὺ χαμηλὴ δακτυλιόσχημη βάση, τὸ ἀβαθὲς κυρίως σῶμα καθὼς καὶ ἡ λεπτότητα τοῦ τοιχώματος τοῦ Κ 186 δίνουν μιὰ σαφὴ εἰκόνα τοῦ ἀρχικοῦ του σχήματος. Δείγματα αὐτοῦ τοῦ σχήματος βρέθηκαν σὲ μεγάλη ποσότητα στὸ λεγόμενο «βόθρο καθάρσεως» στὴ Ρήνεια, στὸ μικρὸ αὐτὸ νησὶ δυτικὰ τῆς Δήλου, ἀπὸ τοὺς Charles Ducas καὶ Κωνσταντῖνο Α. Ρωμαῖο, καὶ γι' αὐτὸ ὀνομάστηκαν ἀπὸ τὸν Peter Corbett κύλικες τοῦ τύπου τῆς Ρήνειας¹⁰³⁰, μολονότι τὸ σχῆμα αὐτὸ κατασκευάστηκε πρώτη φορὰ στὴν Ἀθήνα ἀνάμεσα στὰ 480 καὶ 470 π. Χ.¹⁰³¹ Μὲ βάση τὴ μορφολογικὴ του ὁμοιότητα ὁ Κ 186 χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου¹⁰³².

Κύλικες χωρὶς ψηλὸ στέλεχος (stemless cups) τοῦ τύπου large plain rim τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (Κ 187 - Κ 188)

Ὁ Κ 187 βρέθηκε στὰ μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 188 βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Κ 187 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 15) – Μικρὸ θραῦσμα ἐλαφρὰ καμπύλου τοιχώ-

ματος ἀνοικτοῦ ἀγγείου, ἴσως ἀποδῆς κύλικας· πίν. 54. – Μῆκ. σωζ. 0,034 μ. πλ. σωζ. 0,028 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλό-

1028. Αὐτόθι, σ. 250 ἀρ. 203 εἰκ. 3 (περ. 450-425 π. Χ.).

1029. Γιὰ τὸ σχῆμα βλ. κάτι μεταξὺ αὐτόθι, ἀρ. 217 (περ. 420 π. Χ.) καὶ ἀρ. 228 (430 π. Χ.).

1030. Αὐτόθι, σ. 100 σημ. 12.

1031. J. SCHILBACH, *Elische Keramik des 5. und 4. Jahrhunderts*, OF, XXIII, Berlin 1995, σ. 53 σημ. 194 (βιβλιογραφία).

1032. *Agora XII*, σ. 267 ἀρ. 460, 462 (περ. 425 π. Χ.).

χρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Δ: σῶζει μικρὸ τμήμα ἐγγύρακτου ὁμόκεντρου κύκλου καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ συνολικὰ τέσσερα ἐμπέστα ἀνθήμια πὺ διακοσμοῦσαν τὸν πυθμένα τοῦ ἀγγείου.
K 188 (Λ 102, ἀρ. 5) – Θραῦσμα ἔσω νεύοντος χεῖλους καὶ τοιχώματος ἀποδης κύλικας τοῦ

τύπου stemless cup: large plain rim· πίν. 54. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,04 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Περιέχει μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). EE: (ἐξωτερικὰ): σκοῦρο ἐρυθρόφαιο (5 YR 4/2 dark reddish gray) γάνωμα.

Οἱ **K 187** καὶ **K 188** ἀνήκουν στὴν κατηγορία τῶν μεγάλων κυλικῶν μὲ ἐλαφρῶς ἔσω νεῦον χεῖλος καὶ κυρτὰ τοιχώματα¹⁰³³. Μέγεθος, πάχος τομῆς καὶ διαμόρφωση χεῖλους καὶ τοιχωμάτων τοῦ **K 188** ἀπαντοῦν σὲ μιὰ ἀθηναϊκὴ κύλικα τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ ἀρχαιολογικὴ συνάφεια τῆς περιόδου 440-430 π.Χ.¹⁰³⁴ Ἡ ἐμπέστη διακόσμηση τοῦ **K 187** βρίσκει ἐπίσης τὸ παράλληλό της σὲ μιὰ ἀνάλογη κύλικα ἀπὸ τὴν Ἀγορά, ἢ ὁποία χρονολογήθηκε στὰ 425 π.Χ. περίπου¹⁰³⁵.

Κύλικες χωρὶς ψηλὸ στέλεχος (stemless cups) τοῦ τύπου large delicate class, with concave rim τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (K 189 - K 190)

Οἱ **K 189** καὶ **K 190** βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 189 (Λ 119, ἀρ. 16) – Θραῦσμα ὤμου καὶ λαβῆς ἀποδης κύλικας· πίν. 54. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,024 μ. διάμ. περ. 0,006 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα περιμετρικά.

K 190 (Λ 140, ἀρ. 1) – Μικρὴ, λεπτότεχνη, καμπύλη λαβὴ ἀποδης κύλικας· πίν. 54. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. λαβῆς 0,006 μ. Κυκλικὴ τομῆ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/3 very pale brown). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα περιμετρικά.

Οἱ ἰδιαίτερα λεπτότεχνες ὀριζόντιες λαβές **K 189** καὶ **K 190** εἶναι χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴ λεπτότεχνη κατηγορία τῶν κυλικῶν χωρὶς ψηλὸ στέλεχος. Τὰ καλύτερα παράλληλα προέρχονται ἀπὸ κύλικες τοῦ τύπου αὐτοῦ ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ καὶ χρονολογοῦνται στὶς ἀρχές τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου¹⁰³⁶.

1033. Αὐτόθι, σ. 102.

1034. Αὐτόθι, σ. 268 ἀρ. 476 εἰκ. 5 πίν. 49.

1035. Αὐτόθι, σ. 269 ἀρ. 482 εἰκ. 5 πίν. 49.

1036. Γιὰ τὸν **K 189** πρβ. αὐτόθι, σ. 270 ἀρ. 494 εἰκ. 5 (περ. 420 π.Χ.). Γιὰ τὸν **K 190** πρβ. αὐτόθι, σ. 270 ἀρ. 493 εἰκ. 5 (430 π.Χ.).

Φιάλες (Κ 191 - Κ 198)

α. Φιάλες του τύπου Bolsal (Κ 191-193)

Οί Κ 191 και Κ 192 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού. Ο Κ 193 βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του ναού.

Κ 191 (Λ 180) – Θραύσμα ίσιου τοιχώματος σώματος και πεταλόσχημης λαβής φιάλης του τύπου Bolsal· πίν. 54, 146. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,026 μ. μήκ. λαβής 0,026 μ. πλ. λαβής ύπολ. περ. 0,044 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανό κατά τόπους ἐρυθρὸ (2.5 YR 5/6 red) γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά καὶ περιμετρικά τῆς λαβῆς.

Κ 192 (Λ 123, ἀρ. 6) – Δύο συνανήκοντα θραύσματα ἄνω τμήματος φιάλης του τύπου Bolsal· πίν. 54. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,032 μ. διάμ. χεῖλ. ύπολ. περ. 0,120 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλό-

χρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), με ἐλάχιστη παρουσία ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐξωτερικά. Ἐσωτερικά δὲν σώζουν ἴχνη ἐπεξεργασίας.

Κ 193 (Λ 77, ἀρ. 7) – Θραύσμα χείλους, ἴσιου τοιχώματος καὶ συμφυόμενης λαβῆς φιάλης του τύπου Bolsal· πίν. 54. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. χεῖλ. ύπολ. περ. 0,080 μ. Οἱ μικρὲς ὀριζόντιες λαβὲς φαίνεται ὅτι κατευθύνονται πρὸς τὰ πάνω. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοιχτόγραιο (10 YR 7/1 light gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

Ἰδιαίτερη κατηγορία ἀνοικτῶν ἀγγείων (φιαλῶν) ἀποτελοῦν τὰ λεγόμενα Bolsals. Τὴν ὀνομασία τους αὐτὴ τὴν ὀφείλουν στὸ ὅτι ὁ τύπος τους ἐντοπίστηκε πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Beazley στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν Bologna, με ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὰ ἀρχικά Bol (=Bologna) καὶ Sal (=Salonica) νὰ σχηματιστεῖ ὁ τύπος Bolsal¹⁰³⁷.

Τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ ἔχει χαμηλὸ δακτυλιόσχημο πόδι, τὸ χεῖλος εἶναι κατακόρυφο ἢ νεύει πολὺ ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔσω. Το ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ αὐτῶν τῶν φιαλῶν εἶναι ἀφενὸς οἱ πεταλόσχημες, ὀριζόντιες λαβὲς τους, οἱ ὁποῖες τοποθετοῦνται ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, ἀφετέρου ἢ ἀπότομη κλίση τῶν κατακόρυφων τοιχωμάτων τοῦ σώματος στὴν περιοχή τοῦ κάτω τμήματος τῆς κοιλιάς¹⁰³⁸. Μιὰ ἀπὸ τίς πρωιμότερες παρουσίες τοῦ σχήματος στὴν Ἀθήνα εἶναι αὐτὴ στὸν τάφο 2 τῶν Κερκυραίων πρεσβευτῶν στὸν Κεραμεικὸ, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται ἱστορικὰ στὸ 433/432 π.Χ.¹⁰³⁹ Τὸ χρονολο-

1037. Τοῦτο συνέβη στὴν περίπτωση τῆς ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς, ἀλλὰ ἔκτοτε ἐπικράτησε καὶ γιὰ τὴ μελαμβαφῆ κεραμικὴ κατηγορία. Γιὰ τὸ θέμα: D. W. J. GILL, *The Workshops of the Attic Bolsal*, σέ: H. A. G. Brijder (ἐπιμ.), *Ancient Greek and Related Pottery. Proceedings of the International Vase Symposium in Amsterdam 12-15 April 1984*, Amsterdam 1984, σ. 102 σημ. 1-2, ὅπου ἐκφράζεται ἡ ἀποψη ὅτι τὸ ἀγγεῖο στὴν ἀρχαιότητα ἀποκαλοῦνταν *σκύφος*.

1038. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ SCHILBACH (δ.π. [σημ. 1031], σ. 57 κ.έ.) χρησιμοποιεῖ εὐστοχα τὸν ὄρο *Steilwandschalen*.

1039. U. KNIGGE, *Untersuchungen bei den Gesandtenstelen im Kerameikos zu Athen*, AA 1972, σ. 603 ἀρ. 9 εἰκ. 23 ἀρ. 3, 24 ἀρ. 3, 25 ἀρ. 3 (γιὰ τὴν ἐνσφράγιση διακόσμηση).

γικό ὄριο ζωῆς του δὲν ὑπερβαίνει τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν 4ο στὸν 3ο αἰ. π. Χ.¹⁰⁴⁰

Ὁ τύπος στῆ Λούτσα ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τέσσερα δείγματα. Τρία ἀπὸ αὐτὰ μποροῦν, μὲ βάση τις τυπολογικὲς τους ὁμοιότητες πρὸς τὸ ἀνάλογο ὑλικὸ τῆς Ἀγορᾶς, νὰ χρονολογηθοῦν στὸ διάστημα μεταξύ τοῦ 430 π. Χ. καὶ τοῦ 420 π. Χ.¹⁰⁴¹ Ὁ Κ 191 σώζει τὴ μία ἀπὸ τις πεταλόσχημες λαβὲς του. Τὰ ἄλλα δύο δείγματα (Κ 192, Κ 193) σώζουν μικρὸ τμῆμα ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸ κάθετο χεῖλος. Πέρα ἀπὸ οἰκιστικὰ σύνολα καὶ τάφους, ὁ τύπος αὐτὸς (ἢ οἱ ἀπομιμήσεις του) εἶναι γνωστὸς καὶ ἀπὸ ἱερά, ὅπως δείχνει ἡ περίπτωση τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνοῦντα¹⁰⁴² καὶ τοῦ Καβειρίου στῆ Θήβα¹⁰⁴³.

β. Φιάλες μόνωτες τοῦ τύπου one handler τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (Κ 194 - Κ 196)

Οἱ Κ 194 - Κ 195 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 196 βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 194 (Λ 192, ἀρ. 4) - Θραῦσμα δακτυλιόσχημης βάσης ἀρχικὰ μόνωτης φιάλης· πίν. 54. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,070 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς ἐρυθροκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανό, στυλινὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Κ 195 (Λ 192, ἀρ. 6) - Θραῦσμα δακτυλιόσχημης βάσης καὶ καμπύλου τοιχώματος ἀρχικὰ μόνωτης φιάλης· πίν. 54. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,060 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: φαιομέ-

λανο (5 YR 3/1 very dark gray), ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Κ 196 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 32) - Θραῦσμα βάσης καὶ τοιχώματος ἀρχικὰ μόνωτης φιάλης· πίν. 54. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. βάσ. 0,060 μ. Δακτυλιόσχημη βάση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος. Ε: πορτοκαλόχρωμη. ΕΠ: ἀραιὸ λευκό. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ. Δ: δύο γραπτοὶ ὁμόκεντροι κύκλοι στὸ κάτω τμῆμα τῆς βάσης του καὶ ἴχνη ὀλόβαφου, μελανοῦ κύκλου στὸ κέντρο τῆς.

Ἡ δακτυλιόσχημη βάση τῶν Κ 194 - Κ 196 βρίσκει τὰ παράλληλά της σὲ μόνωτα φιαλίδια τῆς ἐποχῆς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου¹⁰⁴⁴.

1040. Σ. ΔΡΟΥΓΟΥ - Γ. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Τὰ χρονολογημένα σύνολα ἑλληνιστικῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴ Μακεδονία, σέ: *ἙλλΚερ*, σ. 131, οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν μιὰ ἐμφατικὴ διάδοση τοῦ σχήματος στῆ βόρεια Ἑλλάδα.

1041. Γιὰ τὸν Κ 192 πρβ. *Agora XII*, ἀρ. 543 (περ. 420 π. Χ.)· γιὰ τὸν Κ 193 πρβ. αὐτόθι, ἀρ. 532 (περ. 430 π. Χ.). Γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους τοῦ Κ 195 βλ. αὐτόθι, σ. 273 ἀρ. 541 εἰκ. 6· γιὰ τις λαβὲς καὶ τις διαστάσεις αὐτόθι, ἀρ. 538 εἰκ. 6 (καὶ τὰ δύο ἀπὸ σύνολα τοῦ 420 περ. π. Χ.).

1042. Ἀποθήκες ἀρχαιοτήτων Ραμνοῦντος.

1043. *Kabirenheiligtum III*, σ. 39, 133 ἀρ. 217, 219 πίν. 12.

1044. Πρβ. κάτι σὰν *Agora XII*, σ. 290 ἀρ. 765 εἰκ. 8 (περ. 430 π. Χ.). Γιὰ τὸν Κ 195 πρβ. αὐτόθι, σ. 290 ἀρ. 755 εἰκ. 8 (περ. 400 π. Χ.).

γ. Άωτη φιάλη με έξω νεύον χείλος του τύπου bowl:outturned rim της αθηναϊκής Άγορας (Κ 197)

Ο Κ 197 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 197 (Λ 119, άρ. 7) - Θραύσμα δακτυλιό- βάσ. περ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδό- σχιμης βάσης φιάλης με άρχικά έξω νεύον χρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ χείλος πίν. 55. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,012 μ. διάμ. στιλβωμένο γάνωμα ἑσωτερικά καὶ ἔξωτερικά.

Ο Κ 197 ἐντάσσεται σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία λόγω τῆς κλίσης ποὺ παρουσιάζουν τὰ τοιχώματά του. Ἡ ἔντονη παρουσία τῶν ἄωτων φιαλιδίων με ἔξω νεύον χείλος κάνει τὴν ἐμφάνισή της στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. καὶ φτάνει ἔως καὶ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Πρόκειται γιὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα τῶν ὁποίων ἡ τυπολογικὴ σχέση με τὰ πινάκια ὑποδηλώνει ὅτι αὐτὰ πρέπει νὰ περιεῖχαν περισσότερο στερεές καὶ λιγότερο ὑγρὲς οὐσίες¹⁰⁴⁵. Βάσει τυπολογικῶν παραλληλισμῶν με ὁλόκληρα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ τῶν Ἀθηνῶν ὁ Κ 197 μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴν ἐποχὴ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου¹⁰⁴⁶.

δ. Ἄλλη ἄωτη φιάλη με χείλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα (Κ 198)

Ο Κ 198 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 198 (Λ 166, άρ. 6) - Θραύσμα ἔσω νεύοντος χείλους καὶ καμπύλου τοιχώματος φιάλης πίν. 55. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,026 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἑσωτερικά καὶ ἔξωτερικά.

Ο Κ 198 ἐντάσσεται τυπολογικὰ σὲ μιὰ ὄχι ιδιαίτερα συνηθισμένη στὴν Ἀττικὴ κατηγορία ἄωτων φιαλῶν τοῦ 5ου αἰ. π. Χ., ἡ ὁποία ἔχει πολὺ λεπτότεχνα, βαθιὰ καὶ καμπύλα τοιχώματα, καθὼς καὶ ψηλὴ βάση¹⁰⁴⁷.

Φιαλίδια καὶ ἀλατοδοχεῖα (Κ 199 - Κ 201)

α. Ἄωτα φιαλίδια τοῦ τύπου small bowl:later and light τῆς αθηναϊκής Άγορας (Κ 199)

Ο Κ 199 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 199 (Λ 192, άρ. 3) - Θραύσμα δακτυλιό- σχιμης βάσης μικροῦ φιαλιδίου τοῦ τύπου small bowl: later and light πίν. 55. - Ύψ. 0,012 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,060 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόφαιος (2.5 YR 7/4 light reddish brown). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: στιλπνὸ, μελανὸ (10 YR 2/1 black) γάνωμα ἑσωτερικά καὶ ἔξωτερικά. Δ: ἔξωτερικῆς ἐπιφάνειας βάσης: ἐναλλαγὴ πλατύτερων καὶ στενότερων ὁμόκεντρων μελανῶν κύκλων.

1045. Αὐτόθι, σ. 128.

1046. Αὐτόθι, σ. 291 άρ. 779 εἰκ. 8 (περ. 430 π. Χ.).

1047. Αὐτόθι, σ. 130, 294 άρ. 814 εἰκ. 8 (450-430 π. Χ.).

Ο Κ 199 ἐντάσσεται στὴν κατηγορία των ἄωτων φιαλιδίων τοῦ τύπου small bowl: later and light τῆς Ἀγορᾶς. Πρόκειται γιὰ χαμηλὸ καὶ πλατὺ φιαλίδιο, τοῦ ὁποῖου τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα συνίσταται σὲ ἓνα λεπτὸ ἐξόγκωμα στὸ κάτω τμήμα τῆς δακτυλιόσχημης βάσης. Ὁ τύπος αὐτὸς τῶν φιαλιδίων εἶναι πολὺ ἀγαπητὸς στὴν Ἀθήνα, ἂν καὶ ἔχει μικρὴ χρονικὴ διάρκεια. Πρωτοεμφανίζεται γύρω στὰ 430 π. Χ. καὶ φτάνει μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹⁰⁴⁸ Βάσει τυπολογικῶν παραλλήλων, ὁ Κ 199 μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸ δ' τέταρτο τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹⁰⁴⁹

β. Ἀλατοδοχεῖα μὲ καμπύλο σῶμα τοῦ τύπου saltcellar:echinus wall τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (Κ 200)

Ὁ Κ 200 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 200 (Λ 174) – Θραῦσμα ἔσω νεύοντος χείλους καὶ καμπύλου τοιχώματος ἀλατοδοχείου· πίν. 55. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,017 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,060 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Διαμόρφωση καὶ πάχος τῶν ἄνω τοιχωμάτων τοῦ Κ 200 ὑποδηλώνουν ὅτι τὸ μικρὸ αὐτὸ ἀγγεῖο ἀρχικὰ εἶχε μᾶλλον ἐπίπεδη βάση καὶ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹⁰⁵⁰

γ. Ἀλατοδοχεῖο μὲ δακτυλιόσχημη βάση τοῦ τύπου saltcellar footed τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς καὶ συναφὲς σχῆμα (Κ 201)

Ὁ Κ 201 στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 201 (Λ 108) – Θραῦσμα δακτυλιόσχημης βάσης καὶ τοιχώματος μεγάλου ἀλατοδοχείου (:) ἢ πυξίδας· πίν. 55. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,054 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς ἀπὸ προσμειξεις, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια, καθὼς καὶ στὸ σημεῖο ἔδρασης τῆς δακτυλιόσχημης βάσης. Τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ ἔχει μόνον τὸ ἐξωτερικὸ τμήμα τοῦ πυθμένα.

Εἶναι δύσκολο νὰ βρεθοῦν παράλληλα γιὰ τὸν Κ 201, πού τυπολογικὰ μοιάζει μὲ μεγάλο ἀλατοδοχεῖο. Μιὰ χρονολόγηση στὸν 5ο αἰ. π. Χ. φαίνεται λογικὴ λόγῳ τῆς διαμόρφωσης τῆς βάσης του, πού βρίσκει ἀντιστοιχίες σὲ ἀττικοὺς σκύφους τύπου Α τῆς περιόδου¹⁰⁵¹.

1048. Αὐτόθι, σ. 134.

1049. Αὐτόθι, σ. 298 ἄρ. 870 εἰκ. 9 (425-400 π. Χ.).

1050. Αὐτόθι, σ. 301 ἄρ. 914 εἰκ. 9 (425-400 π. Χ.).

1051. Αὐτόθι, σ. 302 ἄρ. 942 εἰκ. 9 (425-400 π. Χ.).

Κρατήρας (Κ 202)

Κωδωνοειδής κρατήρας. Ο Κ 202 βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του ναού.

Κ 202 (Λ 96, άρ. 1) – Θραύσμα βάσης κωδωνοειδούς κρατήρα: πίν. 55 – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,039 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,140 μ. Π: Πιν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow).

Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανό, κατὰ τόπους ἐρυθροκάστανο, στιλβωμένο γάνωμα ἐξωτερικά. Ἀφημένη στὸ χρώμα τοῦ πηλοῦ εἶναι ἡ ἐσωτερική του ἐπιφάνεια καὶ ὁ δακτύλιος τῆς βάσης.

Τὸ σχῆμα τοῦ κωδωνοειδούς κρατήρα εἶναι γενικὰ σπάνιο στὴ μελαμβαφὴ κεραμική, πολὺ συχνὸ δὲ στὴν ἐρυθρόμορφη¹⁰⁵². Τὸ θραῦσμα Κ 202 κατατάσσεται στὴ μελαμβαφὴ ἀπλῶς καὶ μόνο λόγω ἔλλειψης στοιχείων διακόσμησης στὸ σωζόμενο δείγμα. Παρόμοιες διαμορφώσεις βάσεων μὲ αὐτὴν τοῦ Κ 202 εἶναι τυπικὲς γιὰ κρατήρες τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.¹⁰⁵³ Ἐρυθρόμορφοι κωδωνοειδεῖς κρατήρες τῆς ὄριμης κλασικῆς ἐποχῆς εἶναι πάντως ἀρκετὰ συχνοὶ σὲ ἱερὰ τῆς Ἀττικῆς¹⁰⁵⁴.

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Κλειστὰ σχήματα

Ύδρια (Κ 203)

Ο Κ 203 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 203 (Λ 189) – Θραῦσμα δακτυλιόσχημης βάσης καὶ κάτω τοιχώματος ὑδρίας: πίν. 55. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. διάμ. βάσ. 0,104 μ. Π: Πιν: πορώδης, γκριζός (10 YR 6/1 gray). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ

λίγα λευκά, καστανά καὶ μελανὰ πετραδάκια μήκους ἕως 0,003 μ., ποὺ ἔχουν προκαλέσει σκασίματα στὴν Ε. τοῦ πηλοῦ. Ε: ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown).

Τὸ ὄστρακο Κ 203 σώζει μέρος τοῦ κάτω τοιχώματος καὶ τὴ βάση μεγάλου κλειστοῦ ἀγγείου. Ἀνήκει προφανῶς σὲ ὑδρία. Ἔνα πολὺ καλὸ παράλληλο ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὶς διαστάσεις προέρχεται ἀπὸ σύνολο τοῦ 425-400 π.Χ. τῆς

1052. Αὐτόθι, σ. 55.

1053. Γιὰ παράδειγμα, R. F. SUTTON JR, Ceramic Evidence for Settlement and Land Use in the Geometric to Hellenistic periods, σέ: J. F. Cherry – J. L. Davis – E. Mantzourani (ἐπιμ.), *Landscape Archaeology as Long-Term History. Northern Keos in the Cycladic Islands, Monumenta Archaeologica*, 16, Berkeley 1991, σ. 11, 6 εἰκ. 5.2 ἄρ. 7-14 καὶ 58.2 (Κέα)· *Agora XII*, ἄρ. 60 (420 π.Χ.).

1054. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, SCHÖRNER, ὁ.π. (σημ. 896), σ. 33 εἰκ. 15 (σπήλαιο Πανὸς στὴ Βάρη) καὶ GRAEF – LANGLOTZ, *Akropolis II*, ἄρ. 751-753 (Ἀκρόπολη).

ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς. Ἡ ὑδρία αὐτὴ ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ ὥστόσο ἔχει μελαμβαφὴ ταινία στὸ πόδι τῆς¹⁰⁵⁵.

Ἀμφορεῖς (Κ 204 - Κ 208)

Χρηστικοὶ ἀμφορεῖς μὲ ραδινὲς ἀναλογίαι τοῦ τύπου τῆς οἰκίας τοῦ Δέματος. Οἱ Κ 204 - Κ 207 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 208 στὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 204 (Λ 161) - Θραῦσμα κάθετης λαβῆς ὡοειδοῦς τομῆς ἀμφορέα· πίν. 56 - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,089 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ μικρῶν πέτρινων ἐγκλεισμάτων γκριζοῦ, πορτοκαλόχρωμου καὶ λευκοῦ χρώματος καὶ μήκους περ. 0,001 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκόφαιο.

Κ 205 (Λ 130) - Θραῦσμα κάθετης λαβῆς ἀμφορέα μὲ πλατιά ὡσειδῆ τομῆ· πίν. 56 - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,052 μ. πλ. περ. 0,050 μ. πάχ. περ. 0,032 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκοπράσινο (2.5 Y 8/2 pale yellow).

Κ 206 (Λ 164, ἀρ. 9) - Θραῦσμα λαβῆς ἀμφορέα· πίν. 56 - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,055 μ. διάμ. λαβῆς μέγ. 0,032 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρὰ πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR

7/6 reddish yellow), μὲ λίγη ἀσημένια μίκα καὶ μικρὰ λευκὰ καὶ καστανὰ πέτρινα ἐγκλείσματα μήκους 0,001 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

Κ 207 (Λ 109, ἀρ. 25) - Θραῦσμα λαβῆς ἀμφορέα· πίν. 56 - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,057 μ. Φέρει δύο ἀμυδρὲς κάθετες νευρώσεις. Π: Πυ: ἐλαφρὰ πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ μικρὰ λευκὰ πετραδάκια μήκους μεταξὺ 0,001 καὶ 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

Κ 208 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 39) - Θραῦσμα χείλους καὶ λαίμου ἀμφορέα· πίν. 56 - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,072 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,140 μ. Επίπεδο χείλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο.

Τόσο τὰ θραύσματα τῶν λαβῶν ἀμφορέων Κ 204 - Κ 207 ὅσο καὶ τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ἀμφορέα Κ 208 βρίσκουν παράλληλα σὲ χρηστικούς ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν οἰκία τοῦ Δέματος¹⁰⁵⁶, στὴ βόρεια Ἀττικὴ, πράγμα ποὺ συνηγορεῖ ὑπὲρ μιᾶς χρονολόγησις τῶν δειγμάτων στὴν περίοδο τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου¹⁰⁵⁷. Τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ ὁμοιογενὴ ομάδα προκύπτει ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὴν ὁμοιογένεια τῶν χρωματικῶν ἐπιπέδων τοῦ πηλοῦ τους (Παράρτημα I, διάγραμμα 19, ἀρ. Κ 204 - Κ 208).

1055. *Agora* XII, ἀρ. 1586 εἰκ. 13.

1056. Γιὰ τοὺς Κ 204 - Κ 206 καὶ Κ 208 πρβ. JONES, *Dema House*, εἰκ. 10 ἀρ. 61· γιὰ τὸν Κ 207 πρβ. αὐτόθι, εἰκ. 10 ἀρ. 60· γιὰ τὸν Κ 208 αὐτόθι, εἰκ. 64.

1057. Ἡ διάρκεια κατοίκησης τῆς οἰκίας τοῦ Δέματος περιλαμβάνει τὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 431 π.Χ. ἕως τὸ 413 π.Χ. περίπου, πρβ. JONES, *Dema House*, σ. 75 κ.έ.· L. RASELLI-NYDEGGER, *Die Ausgrabung auf dem Grundstück Xirojiannis in Atalante. Ein Beitrag zur spätclassischen und römischen Siedlungskeramik*, *AM*, 111, 1996, σ. 248.

Ίγδιό (Κ 209)

Ὁ Κ 209 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 209 (Λ 109, ἀρ. 19) – Ἄνω τμήμα ἰγδίου· πίν. 57. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,160 μ. Τὸ χεῖλος φέρει διπλὴ (τριπλὴ) νεύρωση στὴν ἄνω του ἐπιφάνεια πού γέρνει

πρὸς τὰ κάτω. Π: Πν: λεπτόκοκκος, μαλακός, ἀνοικτέρυθρος (10 R 6/6 light red). Περιέχει λίγα πετραδάκια καστανοῦ χρώματος μήκους 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

Ὅπως στὴν περίπτωση τῶν ἀμφορέων Κ 204 - Κ 208, ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἰγδίου Κ 209 τὸ καλύτερο παράλληλο προέρχεται ἀπὸ τὴν οἰκία τοῦ Δέματος¹⁰⁵⁸, πράγμα πού καὶ ἐδῶ συνηγορεῖ ὑπὲρ μιᾶς χρονολόγησης τοῦ δείγματος ἀπὸ τὴ Λούτσα στὴν περίοδο τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν περίοδο τὸ ἰγδίον (γουνδί) λεγόταν, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς κωμωδίες τοῦ Ἀριστοφάνη, «θυεῖα»¹⁰⁵⁹. Ἡ παρουσία ἰγδίων σὲ ἱερὰ σύνολα εἶναι συνηθισμένη, ὅπως δείχνουν τὰ σχετικὰ εὐρήματα ἀπὸ ἱερὰ τῆς Ἥρας, τῆς Δήμητρας, τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ¹⁰⁶⁰. Ἐκεῖ ἐρμηνεύονται, συνήθως, ὡς κατάλοιπα τῆς παρασκευῆς τελετουργικῶν γευμάτων ἢ ἱαματικῶν μειγμάτων¹⁰⁶¹.

Πῶμα (Κ 210)

Ὁ Κ 210 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 210 (Λ 178, ἀρ. 1) – Συμπαγὲς κομβίο-σχημο πῶμα, ἴσως λεκανίδας, μὲ στρογγυλὴ ἄνω ἀπόληξη· πίν. 57. – Ἀκέραια σωζόμενα. Ὑψ.

0,029 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,046 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 6/8). Ε: τὸ ἴδιο.

«Ἀμφικωνικά» πῶματα τοῦ τύπου τοῦ Κ 210 μὲ ἔντονη κοίλανση στὶς πλευρὲς ἐμφανίζονται σὲ ἀγγελία χρηστικῶν καὶ μαγειρικῶν κατηγοριῶν στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν σὲ συνάφειες τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹⁰⁶² Κατὰ συνέπεια καὶ ὁ Κ 210, ὁ ὁποῖος ἐπιπλέον ἔχει ἓνα προεξέχον, ἐπιπεδωμένο ἄνω ἄκρο, μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴν ὕστερη κλασικὴ ἐποχὴ.

1058. JONES, Dema House, εἰκ. 11 ἀρ. 77.

1059. Ἀριστοφάνους, *Εἰρήνη*, στ. 228, 230. Περαιτέρω παραπομπὲς στὶς ἀρχαῖες πηγὲς παραθέτει ἡ Α. VILLING, *The Daily Grind of Ancient Greece: Mortars and Mortaria between Symbol and Reality*, σέ: *Shapes and Uses*, σ. 321 σημ. 12.

1060. VILLING, ὁ. π. (σημ. 1059), σ. 322 μὲ σημ. 17.

1061. Αὐτόθι, σ. 322, 332.

1062. Χρηστικὴ κατηγορία: *Agora XII*, σ. 346 ἀρ. 1558 πίν. 69 (λεκανίδα, περ. 420-400 π. Χ.)· μαγειρικὴ: αὐτόθι, σ. 228, 374 ἀρ. 1979 πίν. 95 (λοπάδια, 425-400 π. Χ.).

ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ

Πύραυνο (Κ 211)

Ο Κ 211 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος.

Κ 211 (Σακούλα: «Λούτσα 24.11.1957. Όστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος», ἀρ. 10) – Θραῦσμα ἀπὸ ψηλό, κοίλο στὸ ἐσωτερικό του, ὑπόστατο μαγειρικοῦ σκεύους (ἐσχάρας): πίν. 57. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,030 μ. διάμ. βάσης περ. 0,090 μ. Π: Πυ: πορώδης, γκριζός, μὲ μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ λευκά πετραδάκια μήκους ἕως 0,003 μ. Ε: ὄπου διακρίνεται: ἀνοικτοκάστανος (7.5 YR 6/3 light brown). Ἔντονα ἴχνη καύσης στὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια.

Τὰ ἔντονα ἴχνη καύσης στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὀστράκου Κ 211 καὶ τὸ γεγονός ὅτι βρίσκει τυπολογικὰ παράλληλα στὴν ἀθηναϊκὴ Ἄγορά¹⁰⁶³ ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα ὅτι προέρχεται ἀπὸ ὑπόστατο πυραύνου πὺ χρονολογεῖται στὴν κλασικὴ ἐποχὴ.

Περίοδοι 7-8 Ὡριμη κλασικὴ ἕως ὕστερη κλασικὴ/πρώιμη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ

ΑΤΤΙΚΗ ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΗ

Ἀνοικτὸ ἀγγεῖο ἀβέβαιου τύπου (Κ 212)

Ο Κ 212 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 212 (Λ 142) – Θραῦσμα τοιχώματος ἀνοικτοῦ ἀγγείου ἴσως ἀποδῆς κύλικας: πίν. 57. – Ύψ. σωζ. 0,033 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια καλυμμένη μὲ μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα. Β: μελανή. Δ: (ἐξωτερικά): σῶζονται πέντε φύλλα ἀνθεμίου.

Σχῆμα καὶ διακόσμηση τοῦ Κ 212 τοποθετοῦν χρονολογικὰ τὸ θραῦσμα στὰ τέλη τοῦ 5ου/ἀρχὲς 4ου αἰ. π.Χ.¹⁰⁶⁴

1063. Αὐτόθι, ἀρ. 2031 (ἀπὸ σύνολο πὺ ἀνήκει στὸ διάστημα περ. 420-390 π.Χ.).

1064. Πρβ. ἓνα παρόμοιο ἐρυθρόμορφο θραῦσμα ἀπὸ ἀποδῆ κύλικα, ἡ ὁποία βρέθηκε εἰσηγμένη στὴν Καρχηδόνα καὶ τοποθετήθηκε χρονικὰ στὴν ἴδια περίοδο: G. TRIAS, Greek Pottery from Carthage. German Mission, σέ: F. Rakob (ἐπιμ.), *Karthago III. Die deutschen Ausgrabungen in Karthago*, Mainz 1999, σ. 280 ἀρ. 78 εἰκ. 9 ἀρ. 78 πίν. 30 ἀρ. 78, ἀστρωματογράφητο.

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Σκύφος (Κ 213)

Σκύφος με ἔσω νεῦον χεῖλος· βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Κ 213 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 28) – Θραῦσμα ἔσω νεύοντος χεῖλους καὶ τοιχώματος σκύφου· πίν. 57. – Ὑψ. σωζ. 0,023 μ. Ἐσω νεῦον χεῖλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκα-

λόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν στενῆς ταινίας στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χεῖλους, ποὺ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

Τὸ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ Κ 213 εἶναι ὅτι, πέρα ἀπὸ τὸ σύνθητες μελανὸ γάνωμα ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ, φέρει μίαν στενὴν ταινίαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χεῖλους ποὺ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Ὁ συνδυασμὸς διακόσμησης καὶ σχήματος ἀπαντᾷ στὴν Ἀγορὰ σὲ ἀρχαιολογικὲς συνάψεις τοῦ 400 περίπου π.Χ.¹⁰⁶⁵

Φιάλη (Κ 214)

Ἄωτη φιάλη με διαγραφόμενο σαφῶς, ἐλαφρὰ ἔξω νεῦον, στρογγυλεμένο χεῖλος· βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 214 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 14) – Φιαλίδιο με διαγραφόμενο σαφῶς, ἐλαφρὰ ἔξω νεῦον, στρογγυλεμένο χεῖλος, ἀποσπασματικὰ σωζόμενο· πίν. 57. – Ὑψ. μέγ. σωζ.

0,031 μ. διάμ. χεῖλ. 0,240 μ. Ἀπαρτίζεται ἀπὸ δύο συνανήκοντα τεμάχια. Ἡμισφαιρικὸ σχῆμα. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς γκριζός (5 Y 6/1 gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμά ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Τὸ σχῆμα τοῦ Κ 214 δὲν φαίνεται νὰ ἀπαντᾷ στὴν Ἀθήνα. Ἐνα πολὺ καλὸ παράλληλο τόσο ὅσον ἀφορᾷ τὸ σχῆμα μετὰ τὸ διογκωμένο χεῖλος ὅσο καὶ τὴ σύσταση τοῦ πηλοῦ, τὸ στιλβωμένο γάνωμα καὶ τὸ μέγεθος ἀπαντᾷ ὡστόσο στὸ Καβεῖριο τῆς Θήβας, ὅπου χρονολογήθηκε στὰ τέλη τοῦ 5ου ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹⁰⁶⁶

1065. Agora XII, ἀρ. 322 (περ. 400 π. Χ.).

1066. *Kabirenheiligtum* III, σ. 37, 133 ἀρ. 195 πίν. 11.

ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ

Χύτρες/λοπάδια (Κ 215 - Κ 216)

Ο Κ 215 βρέθηκε στη νότια πλευρά του ναού. Ο Κ 216 στις επιχώσεις της ΒΔ πλευράς του ναού.

Κ 215 (Λ 34, άρ. 1) - Άνω τμήμα ταινιωτής λαβής χύτρας: πίν. 57. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. πλ. μέγ. 0,035 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ελαφρώς πορώδης, ανοικτέρυθρος (2.5 YR 6/8 light red). Σχετικά μεγάλη ποσότητα άσημνίας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο.

Κ 216 (Σακκούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του

ναού», άρ. 4) - Θραύσμα κυλινδρικής λαβής λοπαδίου ή χύτρας: πίν. 57. - Μήκ. σωζ. 0,058 μ. διάμ. 0,012 μ. Π: Πυ: πορώδης, μαυρισμένος από τή φωτιά. Περιέχει μικρή ποσότητα άσημνίας μίκας. Ε: όπου διακρίνεται: έρυθροκάστανος (5 YR 4/3 reddish brown).

Η ταινιωτή λαβή Κ 215 προέρχεται από τον χαρακτηριστικό τύπο χύτρας της ύστερης κλασικής εποχής¹⁰⁶⁷. Ο Κ 216 πρέπει να αποτελούσε άρχικά τή λαβή λοπαδίου τής ίδιας περιόδου¹⁰⁶⁸.

Περίοδος 8 "Υστερη κλασική και πρώιμη έλληνιστική εποχή

ΑΤΤΙΚΗ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΗ

Κλειστά σχήματα

Παναθηναϊκοί άμφορείς (Κ 217 - Κ 227)

Οί Κ 217 - Κ 222 βρέθηκαν στις 3.12.1957 στη ΒΔ πλευρά του ναού. Οί Κ 223 - Κ 227 βρέθηκαν στα μπάζα τής δυτικής πλευράς του ναού.

Κ 217α (Σακκούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του ναού», άρ. 6) - Θραύσμα τοιχώματος ώμου από τήν α΄ όψη παναθηναϊκού άμφορέα: πίν. 58, 147. - Διαστ. σε άνάπτυγμα: ύψ.

μέγ. σωζ. 0,037 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,045 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Β: μελανή κατά τόπους καστανομέλανη. Δ: σώζεται τμήμα του

1067. Γ. Α. ΖΑΧΟΣ, Μαγειρικά σκεύη από τήν Κέα. Όνοματολογία - Τυπολογία - Έξέλιξη - Χρονολόγηση, σε: *Κέα - Κύθνος* άρ. 4 (Κέα, β΄ μισό 4ου αι. π. Χ.)· Μετρό (προθήκη στάση Πανεπιστήμιο, 5ος ή τέλη 5ου αι. π. Χ.)· *Kabirenheiligtum* III, σ. 73, 142 άρ. 507 πίν. 26 (Καβείριο Θηβών, δ΄ τέταρτο 5ου αι. π. Χ.).

1068. Πρβ. *Kabirenheiligtum* III, σ. 143 άρ. 560 πίν. 30 (λοπάδιο, β΄ τέταρτο 4ου αι. π. Χ.), 142 άρ. 518 πίν. 27 (χύτρα, β΄ μισό 4ου αι. π. Χ.) (Καβείριο Θηβών). Πρβ. και *Agora* XII, σ. 374 άρ. 1966 (περ. 425-400 π. Χ.), άρ. 1968 (περ. 375-325 π. Χ.), άρ. 1970 (περ. β΄ μισό του 4ου αι. π. Χ.) - όλα στον πίν. 95.

ίματιδίου, πού πέφτει ακριβώς κάτω από το μη σωζόμενο άριστερό χέρι τής Αθηνάς (πρός τὰ δεξιά), με τις πτυχώσεις να αποδίδονται με όλοίσιες έγχαράξεις καθώς και τμήμα από το έσωτερικό κάτω μέρος τής άσπίδας της, του όποιου ή άντρυγα διακοσμείται με έπάλληλα ήμικύκλια. Όλα τὰ διακοσμητικά στοιχεία ύποδηλώνονται με έγχαράξεις.

K 217β (Σακκούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του ναού», άρ. 6) – Θραύσμα έλαφρά καμπύλου τοιχώματος από α' όψη παναθηναϊκού άμφορέα· πίν. 58, 147. – Διαστ. σε άνάπτυγμα: ύψ. μέγ. σωζ. 0,052 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,071 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ίδιο. Β: μελανή κατά τόπους καστανομέλανη. Δ: σώζεται τὸ μπροστινὸ τμήμα από τὸ κυρίως σῶμα τής Αθηνάς, όπου οί λεπτομέρειες του χιτώνα της αποδίδονται με έγχαράξεις.

K 217γ (Σακκούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του ναού», άρ. 6) – Θραύσμα έλαφρά καμπύλου τοιχώματος από α' όψη παναθηναϊκού άμφορέα· πίν. 58, 147. – Διαστ. σε άνάπτυγμα: ύψ. μέγ. σωζ. 0,081 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,086 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ίδιο. Β: μελανή κατά τόπους καστανομέλανη. Δ: σώζεται τὸ μπροστινὸ κάτω τμήμα από τὸν μακρὸν χιτώνα τής Αθηνάς με έγχαράξεις για τὴν απόδοση τῶν πτυχώσεων.

K 218 (Σακκούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του ναού», άρ. 8) – Θραύσμα τοιχώματος ὤμου από τὴν α' όψη παναθηναϊκού άμφορέα· πίν. 147. – Διαστ. σε άνάπτυγμα: ύψ. μέγ. σωζ. 0,047 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,057 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ίδιο. ΕΕ: έξωτερικά: έρυθροκάστανο (2.5 YR 4/4 reddish brown) γάνωμα, έσωτερικά: έρυθρό (2.5 YR 4/6 red). Β: μελανή, κατά τόπους καστανομέλανη, άμαυρόχρωμη. Δ: σώζονται δύο ήμικύκλια από τὸ δεξί, έξωτερικό τμήμα τής άσπίδας τής Αθηνάς και τμήμα γυναικείας άγαλαμτικής μορφής προς τὰ άριστερά, με τις πτυχώσεις του κορμού του ένδύματος να αποδίδονται με άκτινωτές έγχαράξεις. Με κυματοειδή έγχαράξη ύποδηλώνεται τὸ κάτω μέρος του ένδύματος.

K 219 (Σακκούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του ναού», άρ. 7) – Θραύσμα τοιχώματος από τὴ β' όψη άνω τμήματος κοιλιάς παναθηναϊκού άμφορέα· πίν. 58, 147. – Διαστ. σωζ. 0,040 × 0,034 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ίδιο. Β: μελανή στιλπνή, καλύπτει όλόκληρη τὴ σωζόμενη έπιφάνεια του θραύσματος. Δ: σώζεται τμήμα από τὸ κάτω μέρος του λαμπού και τής ράχης αλόγου προς τὰ άριστερά. Οί ανατομικές λεπτομέρειες και τὰ λουριά του αλόγου αποδίδονται με κυματοειδείς έγχαράξεις.

K 220 (Σακκούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του ναού», άρ. 7) – Θραύσμα τοιχώματος από τὴ β' όψη παναθηναϊκού άμφορέα· πίν. 58, 147. – Διαστ. σωζ. 0,056 × 0,028 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ίδιο. Β: μελανή στιλπνή βαφή καλύπτει όλόκληρη τὴ σωζόμενη έπιφάνεια του θραύσματος πλὴν μικρότατου τμήματος πάνω άριστερά, πού όρίζεται με έγχαράκτη ήμικυκλική γραμμὴ και είναι αφημένο στο χρώμα του πηλοῦ. Κάτω άριστερά σώζονται τμήματα δύο ήμικυκλικῶν έγχαράξεων. Οί δύο αὐτὲς έγχαράξεις φαίνεται ότι αποδίδουν τὸ πίσω τμήμα αλόγου, ενώ ή έξηρημένη έγχαράκτη γραμμὴ δηλώνει τὸ άνω τμήμα έρεισινώτου άρματος.

K 221 (Σακκούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του ναού», άρ. 5) – Θραύσμα έλαφρά καμπύλου τοιχώματος από τὴ β' όψη παναθηναϊκού άμφορέα· πίν. 59, 147. – "Υψ. σωζ. 0,053 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,056 μ. Συγκολλημένο από δύο τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ίδιο. Β: μελανή. Δ: σώζεται τὸ πίσω τμήμα σώματος αλόγου με τὸ άνω τμήμα του πίσω του ποδιού σε καλπασμό. Από πάνω διακρίνεται τὸ κάτω τμήμα τής ούρας του. Κάτω από τὸ σωζόμενο τμήμα του αλόγου διακρίνεται τμήμα τής άκτίνας του τροχοῦ του μη σωζόμενου άρματος και μικρότερο τμήμα του κεντρικού του άξονα. Οί ανατομικές λεπτομέρειες του σώματος του αλόγου αποδίδονται με έγχαράξεις.

K 222 (Σακκούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του ναού», άρ. 2) – Βάση σχήματος τόρου από παναθηναϊκό άμφορέα· πίν. 59, 148. – "Υψ. μέγ. σωζ. 0,067 μ. διάμ. βάσ. περ. [0,190 μ]. Αποτε-

λείται από δύο συνανήκοντα τεμάχια. Κοίλη έσωτερικά, κυρτή έξωτερικά τομή. Βαθιά αλάκωση στο άνω τμήμα της βάσης. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα έξωτερικά πλὴν ὀριζόντιας ταινίας πλ. 0,009 μ. στὸ σημεῖο τῆς αλάκωσης καὶ πολὺ στενότερης (πλ. 0,002 μ.) στὸ κάτω τμήμα, στὸ σημεῖο τῆς ἔδρασης, πού εἶναι ἀφημένες στὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ. Έσωτερικὴ ἐπιφάνεια χωρὶς ἴχνος ἐπεξεργασίας.

K 223 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 1) – Θραῦσμα ἴσιου τοιχώματος ὤμου μὲ ἴχνη τοῦ σπασίματος τῆς λαβῆς ἀπὸ τὴν α΄ ὄψη παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα· πίν. 59, 148. – Ὑψ. σωζ. 0,033 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,070 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: ἀνοικτὴ πορτοκαλόχρωμη. Β: μελανή. Δ: σώζεται ντυμένη μικρὴ γυναικεία μορφή (Νίκη) πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἡ μορφή, ἀπὸ τὴν ὁποία λείπει τὸ ἄνω τμήμα τοῦ κεφαλοῦ, τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἐνδύματος καὶ τὰ πόδια, φορεῖ χειριδωτὸ χιτῶνα, μὲ τὶς πτυχές του νὰ ἀποδίδονται μὲ ἐγχαράξεις. Μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς ἐγχαράξης ἀποδίδονται ἐπίσης τὰ μαλλιά, τὰ ὁποία φαίνεται ὅτι εἶναι μαζεμένα σὲ κρωβύλο, καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Τὰ γυμνὰ μέρη τοῦ σώματος καὶ τοῦ προσώπου δηλώνονται μὲ μαῦρο χρῶμα. Καὶ τὰ δύο χέρια τῆς μορφῆς ἐκτείνονται πρὸς τὰ δεξιὰ. Τὸ ἀνέμισμα πρὸς τὰ πίσω τοῦ σωζόμενου χιτῶνα ὑποδηλώνει ὅτι ἡ μορφή κινεῖται μὲ ἔντονο διασκελισμό. Στὸ ἀριστερὸ τοῦ θραῦσματος, δίπλα ἀκριβῶς στὸ σημεῖο ὅπου φαίνεται ὅτι ἔχει ξεκολλήσει ἡ λαβή, ἔχει τρέξει τὸ μαῦρο χρῶμα.

K 224 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 2β) – Θραῦσμα τοιχώματος ὤμου ἀπὸ τὴν α΄ ὄψη παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα· πίν. 59, 148. – Διαστ. σωζ. (σὲ ἀνάπτυγμα) 0,030 μ. × 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Β: μελανή. Δ: σώζεται τμήμα τοῦ ἱματιδίου, πού πέφτει ἀπὸ τὸ μὴ σωζόμενο ἀριστερὸ χέρι τῆς Ἀθηνᾶς (πρὸς τὰ δεξιὰ), μὲ τὶς πτυχώσεις νὰ ἀποδίδονται

μὲ ὀλόισιες ἐγχαράξεις καθὼς καὶ μικρότατο τμήμα ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τῆς ἀσπίδας τῆς, τὸ ὁποῖο στὸ σωζόμενο τμήμα τῆς παράστασης σχηματίζει περίπου ὀρθὴ γωνία μὲ τὸ ἱματίδιο.

K 225 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 2α) – Θραῦσμα τοιχώματος ἀπὸ τὴ β΄ ὄψη παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα· πίν. 59, 148. – Ὑψ. σωζ. 0,042 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,067 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 8/4 pink). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Β: μελανή. Δ: σώζεται τὸ ἄνω τμήμα ἀγένειου ὀπλίτη πρὸς τὰ ἀριστερά, μὲ τὸ κεφάλι τοῦ στραμμένο πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Μὲ τὸ δεξιὸ τοῦ χέρι κρατᾷ ἀσπίδα ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται τὸ ἄνω τῆς τμήμα μὲ τὴν ἄντυγα, ὁ ὁποῖος διακοσμεῖται μὲ λευκὲς στιγμές (σώζονται συνολικὰ ἔξι). Στὸ κεφάλι φέρει κρᾶνος ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζεται μόνο τὸ κάτω τοῦ τμήμα, ἐνῶ ἀνάμεσα στὴν ἄντυγα καὶ στὸ κρᾶνος εἰκονίζεται τὸ κάτω μέρος τοῦ λοφίου του, δηλωμένο μὲ λευκὸ χρῶμα. Ὁ θώρακας εἶναι γυμνός, ἐνῶ οἱ ἀνατομικὲς λεπτομέρειες τοῦ σώματος τοῦ ὀπλίτη ἀποδίδονται μὲ ἐγχαράξη.

K 226 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 2γ) – Μικρὸ θραῦσμα τοιχώματος ἀπὸ τὸ κυρίως σῶμα παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα· πίν. 59, 148. – Διαστ. σωζ. 0,042 μ. × 0,044 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Β: μελανή. Δ: σώζεται μελανὴ ὀλόβαφη ἐπιφάνεια μὲ εὐθεία ἀπόληξη καὶ παράλληλη πρὸς αὐτήν, λεπτή, μελανὴ ταινία. Πρόκειται γιὰ τμήμα ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῆς μετόπης τοῦ ἀμφορέα.

K 227 (Σακκούλα: «Μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 3) – Θραῦσμα τοιχώματος ἀπὸ τὴν κοιλία παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα· πίν. 59. – Διαστ. σωζ. 0,064 μ. × 0,096 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος (7.5 YR 6/4 light brown). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Φέρει ἐλάχιστη ἀσημένια μίκα. Β: μελανή. Δ: σώζεται τμήμα ἀπὸ τὸ ἄνω ὀλόβαφο μέρος τῆς κάτω περιοχῆς τοῦ ἀγγείου μὲ εὐθεία ἀπόληξη καὶ ἀπὸ πάνω τῆς δύο παράλληλες πρὸς αὐτὴν μελανὲς ταινίες.

Με βάση τις συνθήκες εύρεσής τους τα θραύσματα παναθηναϊκῶν ἀμφορέων πού βρέθηκαν στην περιοχή τοῦ ναοῦ διακρίνονται σέ δύο ομάδες. Ἡ πρώτη ομάδα περιλαμβάνει τὰ ὄστρακα Κ 217 - Κ 222, ἐνῶ ἡ δεύτερη τὰ Κ 223 - Κ 227. Ἔχουμε δηλαδή ἴσως νά κάνουμε μέ δύο περιπτώσεις ἀνάθεσης παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, παρατήρηση πού ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τήν ἀνάλυση τῶν ὄστράκων. Οἱ Κ 217 α-γ καί Κ 224 ἐκπροσωποῦν δύο διαφορετικές ἀ΄ ὕψεις παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, πράγμα πού ἐνισχύει τήν ὑπόθεση ὅτι τὰ θραύσματα Κ 217 - Κ 227 προέρχονται ἀπό δύο παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν πρώτη ομάδα ὄστράκων, σύσταση, πάχος καί χρῶμα πηλοῦ, καθῶς καί τὸ πανομοιότυπο διακοσμητικὸ θέμα, δείχνουν ὅτι οἱ Κ 217α, Κ 217β καί Κ 217γ ἀνήκουν στοῦ ἴδιου ἀγγείου. Παριστάνεται ἡ Ἀθηνᾶ Πρόμαχος πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἡ παράσταση πού ἀπεικονίζεται σέ ἓναν παναθηναϊκὸ ἀμφορέα τοῦ ἄρχοντα Κηφισόδωρου ΙΙ, πού χρονολογεῖται δηλαδή στοῦ 323/322 π. Χ. καί βρέθηκε στή Βεγγάζη, ἀποτελεῖ ἓνα πολὺ καλὸ παράλληλο γιὰ τήν Ἀθηνᾶ τοῦ δικοῦ μας ἀμφορέα¹⁰⁶⁹.

Ὁ Κ 218 πρέπει νά ἀπεικονίζει ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ τὴ δεξιὰ ἀγαλματικὴ μορφή (Νίκη;) ἴσως τοῦ ἴδιου παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα. Ἡ μορφή αὐτὴ ἐμφανίζει τὸ τυπικὸ «φούσκωμα» στοῦ κάτω μέρος τοῦ ἐνδύματος, τὸ ὁποῖο ὑποδηλώνει τὴν ἔντονη κίνηση τοῦ τύπου αὐτοῦ τῶν ἀγαλμάτων¹⁰⁷⁰.

Οἱ Κ 219 - Κ 221 προέρχονται ἀπὸ τὴ β΄ ὕψη τοῦ παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα. Τὸ γεγονὸς τῆς παρουσίας τῆς ἀκτίνας καί τοῦ κεντρικοῦ ἄξονα τοῦ τροχοῦ ἄρματος κάτω ἀπὸ τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ ἀλόγου δείχνει ὅτι ὁ Κ 221 ἀποτελεῖ τμήμα παράστασης ἄρματοδρομίας ἢ ἀποβασίας πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο θραύσματα Κ 219 καί Κ 220, τὰ ὁποῖα παριστάνουν τμήματα παραστάσεων ἀλόγου καί ἐρεισινώτου ἄρματος ἀντίστοιχα, ἐπίσης πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἐνα καλὸ παράλληλο γιὰ τὸ σῶμα τοῦ ἀλόγου τοῦ Κ 219 θὰ μπορούσε νά ἀναζητηθεῖ σέ παράσταση ἄρματοδρομίας σέ παναθηναϊκὸ ἀμφορέα πού σήμερα φυλάσσεται στή Bibliothéque Nationale στοῦ Παρίσι ἀρ. 246 καί χρονολογεῖται ἀπὸ τήν ἔρευνα στὰ 344/343 π. Χ., χρονιὰ ὅπου ἄρχων ἦταν ὁ Λυκίσκος¹⁰⁷¹. Ὁ Κ 220 πρέπει νά ἀποδίδει τὸ ἄνω τμήμα ἐρει-

1069. BENTZ, *Preisamphoren*, σ. 178 πίν. 131 ἀρ. 4.105, μέ παράθεση βιβλιογραφίας. Σήμερα φυλάσσεται στοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου (MN 704). Σύμφωνα μέ τὴ μέχρι σήμερα ἔρευνα, ἡ ζωγραφικὴ ἀπόδοση τῆς Ἀθηνᾶς Προμάχου πρὸς τὰ δεξιὰ παρατηρεῖται πρώτη φορά σέ παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς τοῦ ἄρχοντα Καλλιμήδη τὸ 360/359 π. Χ., σχετικὰ βλ. ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, *Ἀμφορεῖς*, σ. 79 κ.έ. Τὸ ἔτος αὐτό, λοιπόν, ἀποτελεῖ –τουλάχιστον γιὰ τοὺς ἀμφορεῖς πού ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τὰ ὄστρακα Κ 217α-γ καί Κ 224– ἓνα *terminus post quem* γιὰ τὴ χρονολόγησή τους.

1070. ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, *Ἀμφορεῖς*, σ. 107.

1071. Αὐτόθι, σ. 256, 268 πίν. 89, ὅπου ἀποδίδεται στὸν ζωγράφο τοῦ Μαρσούα· BENTZ, *Preisamphoren*, σ. 175 ἀρ. 4075 πίν. 116 κάτω ἀριστερά, μέ ὀλοκληρωμένη βιβλιογραφία.

σινώτου από άρμα¹⁰⁷². Τέλος, τὸ σχῆμα τῆς βάσης Κ 222 ἔχει καλὲς ἀντιστοιχίες σὲ βάσεις παναθηναϊκῶν ἀμφορέων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹⁰⁷³, ἂν καὶ θεωρητικὰ μιὰ τέτοιου σχήματος βάση θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει καὶ σὲ καλυκόσχημο κρατήρα¹⁰⁷⁴. Ὡστόσο ἡ ὁμοιότητα τοῦ πηλοῦ σὲ σύσταση ὅσο καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας μὲ τὰ ἄλλα θραύσματα παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, καθὼς καὶ τὸ χρῶμα τῆς βαφῆς (Παράρτημα Ι, διάγραμμα 21, ἀρ. Κ 217 - Κ 227), ὑποδηλώνουν ὅτι καὶ ἐδῶ πρόκειται γιὰ παναθηναϊκὸ ἀμφορέα.

Ἡ δευτέρη ομάδα περιλαμβάνει τοὺς Κ 223 - Κ 227. Οἱ συνθήκες εὔρεσης ὑποδηλώνουν ὅτι καὶ οἱ Κ 223 - Κ 227 θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν στὸν ἴδιο παναθηναϊκὸ ἀμφορέα.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἔνωση ἱματιδίου καὶ ἀσπίδας στὸ σωζόμενο τμήμα τῆς παράστασης τοῦ θραύσματος Κ 224 σχηματίζει ὀρθὴ γωνία ὑποδηλώνει ὅτι βρισκόμαστε στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ὅπου τὸ ἱματίδιο κατευθύνεται διαγώνια πρὸς τὸ σῶμα τῆς Ἀθηνᾶς γιὰ νὰ περάσει ἀπὸ πίσω τῆς σχηματίζοντας καμπύλη. Ἐνα καλὸ παράλληλο κατασκευάστηκε ἐπὶ ἄρχοντος Νικήτη καὶ χρονολογεῖται τὸ 332/331 π.Χ.¹⁰⁷⁵

Τὸ θραῦσμα Κ 223 φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ σημεῖο τῆς λαβῆς α' ὄψης παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα. Ἡ μικρὴ μελανόμορφη μορφή πού κατευθύνεται πρὸς τὰ δεξιὰ μὲ τεταμένα καὶ τὰ δύο τῆς χέρια πρέπει νὰ εἶναι ἄγαλμα Νίκης, τὸ ὁποῖο ἀρχικὰ θὰ πατοῦσε πάνω σὲ κίονα ἀριστερὰ τῆς Ἀθηνᾶς¹⁰⁷⁶.

Οἱ Κ 225 - Κ 227 προέρχονται ἀπὸ τὴ β' ὄψη παναθηναϊκῶν ἀμφορέων. Τὸ θραῦσμα Κ 225 ἀποτελεῖ εἴτε στιγμιότυπο ἀπὸ παράσταση ὀπλιτοδρομίας πρὸς τὰ ἀριστερά, ὅπου εἰκονίζεται ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀγῶνα καὶ ὁ ὀπλίτης στρέφει τὸ κεφάλι πρὸς τὰ πίσω¹⁰⁷⁷, εἴτε τμήμα ἀπὸ παράσταση ἀποβάτη, μὲ τὸ τέθριππο νὰ τρέχει πρὸς τὰ δεξιὰ¹⁰⁷⁸. Ὡστόσο ἡ δευτέρη περίπτωση εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνια.

Ἡ ὑπαρξὴ λεπτῶν μελανῶν ταινιῶν, οἱ ὁποῖες ὀρίζουν τὶς μετόπες τῶν παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, εἶναι γνωστὴ μὲ πολυάριθμα παραδείγματα ἤδη ἀπὸ τὸν

1072. Πρβ. κάτι σὰν BENTZ, *Preisamphoren*, ἀρ. 4080.

1073. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, *Ἀμφορεῖς*, σ. 24 κ.έ. πίν. 6 παναθ. ἀμφορ. Χ2, ΕΑΜ 20047 (τῆς χρονιᾶς τοῦ ἄρχοντα Χαρικλείδη, τὸ 363/362 π.Χ., καὶ βρέθηκε στὴν Ἐρέτρια).

1074. Αὐτόθι, σ. 58.

1075. BENTZ, *Preisamphoren*, πίν. 127 ἀρ. 4097 (Βρετανικὸ Μουσεῖο, ἀρ. Β 610).

1076. Τὴν ταύτιση τὴν ὀφείλω στὸν δρ. Ἄγγελο Ζαρκάδα. Γιὰ τὸ φαινόμενο στὸν 4ο αἰ. π.Χ. βλ. Ν. ESCHBACH, *Statuen auf panathenäischen Preisamphoren des 4. Jhs. v. Chr.*, Mainz 1986, σποραδικά.

1077. Πρβ. κάτι σὰν BENTZ, *Preisamphoren*, πίν. 115 ἀρ. 4.073.

1078. Πρβ. κάτι σὰν τὸν παναθηναϊκὸ ἀμφορέα στὸ Malibu (αὐτόθι, πίν. 118 ἀρ. 4080, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἀριστερά).

60 αι. π. Χ.¹⁰⁷⁹, ωστόσο η σύσταση του πηλού και η επεξεργασία της επιφάνειας του όστράκου Κ 226 υποδηλώνουν μορφολογική, επομένως και χρονολογική συγγένεια με τα άλλα τεμάχια.

Οί παναθηναϊκοί άμφορείς ήταν έπίσημα άγγεία του άθηναϊκού κράτους, τα όποια γεμίζονταν με έλαιόλαδο και δίνονταν ως βραβεία στους άθλητικούς άγώνες στα Μεγάλα Παναθήναια που τελούσαν στην Άθήνα. Τα άγγεία αυτά είχαν χαρακτηριστικό σχήμα, του όποιου η τυπολογική προέλευση ανάγεται στους γεωμετρικούς άμφορείς του τύπου SOS¹⁰⁸⁰ και σταθερό διακοσμητικό σύστημα ζωγραφισμένο με τη μελανόμορφη τεχνική: Στην α΄ πλευρά παραστανόταν πάντοτε η Άθηνά στον τύπο της Προμάχου μεταξύ κίωνων, στη β΄ πλευρά ο άθλητικός άγώνας στον όποιο κερδήθηκε ο έκάστοτε άμφορέας¹⁰⁸¹. Οί παναθηναϊκοί άμφορείς έμφανίζονται πρώτη φορά λίγο πριν από τα μέσα του 6ου αι. π. Χ. και η διάρκεια ζωής τους φτάνει έως τον 4ο αι. μ.Χ.¹⁰⁸² Σύμφωνα με πρόσφατους ύπολογισμούς¹⁰⁸³, 40% των παναθηναϊκών άμφορέων που χρονολογούνται στο διάστημα μεταξύ του 566 π.Χ. και των τελών του 4ου αι. π. Χ. προέρχεται από ιερά¹⁰⁸⁴, 36% από δημόσια οίκοδομήματα¹⁰⁸⁵, 16% από τάφους¹⁰⁸⁶ και μόλις 8% από ιδιωτικές οίκες¹⁰⁸⁷. Τα στοιχεία αυτά άφορούν όχι μόνο την Άθήνα και την Άττική αλλά και ένα ευρύ γεωγραφικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει, πέρα από την Ελλάδα, την Έτρουρία, τη Μαύρη Θάλασσα, την Κυρηναική, τη νότιο Ιταλία και τη Σικελία, καθώς και την Κύπρο, τον συροπαλαιστινιακό χώρο και την Αίγυπτο¹⁰⁸⁸.

Κατά την *communis opinio* της έρευνας οί παναθηναϊκοί άμφορείς άφιερώνονταν στα ιερά στις περισσότερες περιπτώσεις από τους ίδιους τους νικητές

1079. Αυτόθι, πίν. 8 άρ. 6.016 (γύρω στα 530 π. Χ.), πίν. 23-24 άρ. 6072 (520-510 π. Χ.) πίν. 40 άρ. 5001 (500-480 π. Χ.), πίν. 84 άρ. 5.192 (450-410 π. Χ.), πίν. 91 άρ. 5.228 (410-390 π. Χ.), πίν. 114 άρ. 4054 (360/359 π. Χ.), πίν. 115 άρ. 4073 (344/343 π. Χ.).

1080. Αυτόθι, σ. 18 σημ. 66.

1081. Αυτόθι, σ. 9, 19, 41-88.

1082. MOORE - PHILIPIDES, ό. π. (σημ. 875), σ. 13 σημ. 6.

1083. BENTZ, *Preisamphoren*, σ. 118.

1084. Αυτόθι, σ. 103-106.

1085. Αυτόθι, σ. 108-111, 118.

1086. Αυτόθι, σ. 95-102, 118.

1087. Αυτόθι, σ. 106-108.

1088. Για τη διάδοση του φαινομένου στην κεντρική και ανατολική Μεσόγειο βλ. αυτόθι, εικ. 4.2. Η πλειονότητα των παναθηναϊκών άμφορέων έχει βρεθεί, όπως είναι αναμενόμενο, στην έπικράτεια του κράτους των Άθηνών. Σύμφωνα με τους ύπολογισμούς του BENTZ (*Preisamphoren*, σ. 111), στην Άθήνα και στην Άττική έχει βρεθεί περίπου το 55% των μέχρι στιγμής γνωστών παναθηναϊκών άμφορέων.

τῶν Παναθηναϊκῶν Ἀγῶνων¹⁰⁸⁹ ὡς τεκμήριο τῆς νίκης τους καὶ ὡς εὐχαριστήριο ἀνάθημα στὴν ἐκάστοτε τοπικὴ θεότητα, χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα σὲ κάποιες περιπτώσεις οἱ ἀναθέτες νὰ μὴν εἶχαν οἱ ἴδιοι νικῆσει στοὺς ἀγῶνες ἀλλὰ νὰ εἶχαν ἀγοράσει ἀπὸ τοὺς νικητὲς τὰ πολύτιμα αὐτὰ ἀγγεῖα¹⁰⁹⁰. Πάντως καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρόκειται γιὰ ἀναθήματα γοήτρου. Ἀπὸ τίς συνθηκὲς εὐρέσεως τῶν παναθηναϊκῶν ἀμφορέων στὰ ἱερά δὲν προκύπτει ἂν αὐτοὶ ἀνατίθενταν στὴ θεότητα μὲ τὸ περιεχόμενό τους, δηλαδὴ ἂν ἦταν γεμάτοι ἐλαιόλαδο, ἢ ἂν ἀνατίθενταν ἄδειοι¹⁰⁹¹.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς διάδοσης τοῦ ἔθιμου τῆς ἀνάθεσης παναθηναϊκῶν ἀμφορέων στὰ ἱερά κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ., δηλαδὴ κατὰ τὴν περίοδο πὺν χρονολογοῦνται οἱ παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Τὴν περίοδο αὐτὴ τὸ φαινόμενο ἐπιχωριάζει στὴν Ἀττικὴ καὶ κυρίως –ὅπως ἄλλωστε ἀναμενόμενο– στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας¹⁰⁹². Ἀρχαιολογικὰ μαρτυρεῖται ἐπίσης τὴν περίοδο αὐτὴ στὸ τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας¹⁰⁹³ καὶ στὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ὠρωποῦ¹⁰⁹⁴. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἔθιμο τῆς ἀνάθεσης παναθηναϊκῶν ἀμφορέων μαρτυρεῖται 22 φορές κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. στὸ Καβεῖριο τῆς Θήβας¹⁰⁹⁵, πρᾶγμα πὺν ὑποδηλώνει σαφὴ ὁμοιότητα μεταξὺ Θήβας καὶ Ἀττικῆς κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. σὲ ἐπίπεδο λατρευτικῶν ἔθιμων. Σὲ ὅλες τίς ἄλλες περιπτώσεις καὶ μὲ ἐξαίρεση τὰ δύο πανελλήνια ἱερά τοῦ Διὸς στὴν Ὀλυμπία¹⁰⁹⁶ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος στοὺς Δελφοὺς¹⁰⁹⁷, τὸ ἔθιμο ἐμφανίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σὲ παραλιακὰ ἱερά, τῶν ὁποίων οἱ πόλεις φαίνεται ὅτι εἶχαν στενὲς ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἀθήνα: στὸν ναὸ Ε¹⁰⁹⁸ καὶ στὸ ἱερὸ

1089. ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ, *Ἀμφορεῖς*, σ. 17· BENTZ, *Preisamphoren*, σ. 104· M. TIVERIOS, Panathenäen und Makedonen. Panathenäische Preisamphoren aus dem nordgriechischen Raum, σέ: M. Bentz – N. Eschbach (ἐπιμ.), *Panathenaïka. Symposium zu den Panathenäischen Preisamphoren, Rauschholzhausen 25.11.-29.11.1998*, Mainz 2001, σ. 46 σημ. 67· H. KOTSIDOU, Zur Verbreitung der Preisamphoren, σέ: Bentz – Eschbach, ὁ.π., 2001, σ. 56.

1090. BENTZ, *Preisamphoren*, σ. 104-105.

1091. Αὐτόθι, σ. 105. Γιὰ μιὰ περιεκτικὴ διαχρονικὴ παρουσίαση καὶ ἀνάλυση τῶν δεδομένων τῶν ἱερῶν βλ. TIVERIOS, ὁ.π. (σημ. 1089), σ. 44-47.

1092. BENTZ, *Preisamphoren*, σ. 221 ἀρ. 4214-4215, 4235, 4269, 4270, 4277, 4292, 4306-4309, 4318, 4354, 4380, 4419, 4428.

1093. Αὐτόθι, σ. 223 ἀρ. 4035, 4036, 4038, 4040.

1094. Αὐτόθι, σ. 224 ἀρ. 4175, 4184.

1095. Αὐτόθι, σ. 223 ἀρ. 4003, 4126, 4132, 4176, 4242, 4243, 4272, 4303, 4328, 4333, 4334, 4341, 4342-4344, 4407, 4427, 4434-4435, 4438-4439, 4444.

1096. Αὐτόθι, σ. 224 ἀρ. 4440.

1097. Αὐτόθι, σ. 223 ἀρ. 4310.

1098. Αὐτόθι, σ. 224 ἀρ. 4198.

της Δήμητρας και της Κόρης¹⁰⁹⁹ στην Κόρινθο, στο ιερό του Απόλλωνος στις Άμφανες της Μαγνησίας¹¹⁰⁰, στο ιερό του Ήρακλη στην Άμφίπολη¹¹⁰¹, σε ιερό κτίσμα στην Ποτίδαια¹¹⁰², στο τελεστήριο των Καβείρων στη Λήμνο¹¹⁰³, στο Ήραϊο της Σάμου¹¹⁰⁴, στο ιερό της Αθηνᾶς στη Λίνδο της Ρόδου¹¹⁰⁵, στο ιερό του Διὸς Μεγίστου στην Ίασό¹¹⁰⁶, στο ιερό του Διὸς στα Λάβρανδα της Καρίας¹¹⁰⁷, στο ιερό του Eschmun στη Σιδώνα¹¹⁰⁸ και στον ναὸ της Αφροδίτης στην Πάφο¹¹⁰⁹.

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Ἡ παραγωγή της χαρακτηριστικῆς μελαμβαφοῦς κεραμικῆς της Ἀττικῆς διαρκεῖ σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀπὸ τὸν 6ο ἕως τὸν 2ο αἰ. π.Χ. Κατὰ τὸν 6ο καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. τὰ ἀγγεῖα ἐμφανίζουν πολλὲς ταινίες στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Ἀργότερα, παρόλο ποὺ τὰ ὀλόβαφα ἀγγεῖα γίνονται τοῦ συρμοῦ, ἐγγαράξεις ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν, ἐνῶ τὸ κάτω μέρος της βάσης τους ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει τὸ χρῶμα της ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ. Ἡ τυπικὴ διακόσμηση, ὅταν ὑπάρχει, εἶναι ἐνσφράγιση. Στὴν κλασικὴ ἐποχὴ ἡ ἐνσφράγιση διακόσμηση περιλαμβάνει ρόδακες, ἀνθέμια, ἄνθη λωτοῦ, ονυλῖ, ἐνῶ ἀντίθετα στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια περιορίζεται στὰ ἀνθέμια καὶ στὸ rouletting. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ σχήματα, τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸν 6ο ἕως τὸν 4ο αἰ. εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ ἴδια μὲ αὐτὰ της μελανόμορφης καὶ της ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς¹¹¹⁰. Κατὰ τὴν περίοδο 8 ἡ μελαμβαφῆς κατηγορία ἀντιπροσωπεύεται στὸν χῶρο τοῦ μεγάλου ναοῦ σὲ μεγάλη ἀφθονία (52 δείγματα, Κ 228 - Κ 279). Πρόκειται κυρίως γιὰ ἀνοικτὰ σχήματα τῶν ὁποίων οἱ χρωματικὲς διαβαθμίσεις ἀκολουθοῦν τὰ πρότυπα τῶν προηγούμενων περιόδων. Κυριαρχεῖ δηλαδὴ ἡ

1099. Αὐτόθι, σ. 224 ἀρ. 4165, 4441.

1100. Αὐτόθι, σ. 223 ἀρ. 4090.

1101. Αὐτόθι, σ. 220 ἀρ. 4319.

1102. Αὐτόθι, σ. 224 ἀρ. 4136.

1103. A. ZARKADAS, Appendice IV – Oggetti minori, terracotte, gioielli, ceramica, σέ: L. BESCHI, *Il telesterio ellenistico del Cabirio di Lemno, ASAtene*, 82, Serie III 4-I, 2004, σ. 267 ἀρ. 30 πίν. 59k.

1104. BENTZ, *Preisamphoren*, σ. 224 ἀρ. 4382, 4421.

1105. Αὐτόθι, σ. 224 ἀρ. 4006, 4315, 4406.

1106. Αὐτόθι, σ. 226 ἀρ. 4017.

1107. Αὐτόθι, σ. 226 ἀρ. 4240, 4356-4357.

1108. Αὐτόθι, σ. 226 ἀρ. 4216-4218, 4361, 4364.

1109. Αὐτόθι, σ. 227 ἀρ. 4245.

1110. J. W. HAYES, *Greek and Italian Black-Gloss Wares and Related Wares in the Royal Ontario Museum. A Catalogue*, Toronto 1984, σ. 1 κ.έ.

πορτοκαλόχρωμη (5 YR 7/6 reddish yellow) και ακολουθεί ή ροδόχρωμη (5 YR 7/4 pink) διαβάθμιση (Παράρτημα I, διάγραμμα 21, αρ. K 228 - K 279).

Κλειστά σχήματα

Όλπες, οίνοχόες, λήκυθοι (με ή χωρίς πλαστική διακόσμηση) (K 228 - K 233)

Οι K 228 - K 230 και K 232 - K 233 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού. Ο K 231 βρέθηκε στη νότια πλευρά του ναού.

K 228 (Λ 107) - Μικρογραφική ὄλπη, ἀποσπασματικά σωζόμενη· πίν. 60, 150. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,038 μ. διάμ. μέγ. σώματος 0,028 μ. διάμ. βάσ. 0,016 μ. Λείπουν ή λαβή και τὸ χεῖλος. Βάση ἐπίπεδη, δισκοειδής, ἐλαφρῶς κοίλη. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς ἀπὸ προσμειξίς, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος πλὴν τῆς βάσης και τοῦ δακτυλίου τῆς, πὸ εἶναι ἀφημένα στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

K 229 (Λ 153) - Θραῦσμα δισκόμορφης βάσης με ἐπίπεδη ἔδραση και ἐλαφρὰ κοῖλο ἐσωτερικὸ και κάτω σώματος μικρῆς ὄλπης τοῦ τύπου *olpe, black footed*· πίν. 60. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,030 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,034 μ. Συγκολλημένο ἀπὸ τρία τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, κέντρο: ἀνοικτόφαιος (10 YR 7/1 light gray), ἄκρες: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: τὸ ἴδιο. EE: ἴχνη μελανοῦ γανώματος στὴ βάση.

K 230 (Λ 187, ἀρ. 7) - Θραῦσμα κάθετης ταινωτῆς λαβῆς οἰνοχόης· πίν. 60. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,057 μ. πλ. μέγ. 0,015 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: ἐρυθρὸ (10 R 5/6 red) γάνωμα περιμετρικά.

K 231 (Λ 36) - Θραῦσμα στομίου ληκύθου· πίν. 60. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,024 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,050 μ. Ἐπίπεδο χεῖλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow).

Περιέχει σχετικὰ μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: τὸ ἴδιο. EE: ἐρυθρὸ (2.5 YR 5/6 red) γάνωμα ἐξωτερικά και στὸ ἄνω μισὸ τῆς σωζόμενης ἐσωτερικῆς του ἐπιφάνειας.

K 232 (Λ 30, ἀρ. 1) - Θραῦσμα κυλινδρικοῦ λαιμοῦ και σώματος ληκύθου με σωζόμενη προσαρτημένη πλαστικὴ γυναικεία κεφαλὴ· πίν. 60, 149. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,046 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,044 μ. διάμ. λαιμοῦ ἐξωτερ. 0,021 μ. διάμ. λαιμοῦ ἐσωτ. 0,012 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: τὸ ἴδιο. EE: φαιοκάστανος (10 YR 4/2 dark grayish brown) κατὰ τόπους μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικά και ἐξωτερικά. Ἀπὸ τὴν πλαστικὴ διακόσμηση σώζεται τὸ κεφάλι και τὸ πάνω τμήμα τοῦ λαιμοῦ γυναικείας μορφῆς. «Φέρει κάλυμμα κεφαλῆς και βοστρύχους πίπτοντας ἐπὶ τῶν ὤμων».

K 233 (Λ 30, ἀρ. 2) - Θραῦσμα κυλινδρικοῦ λαιμοῦ και σώματος ληκύθου με σωζόμενη προσαρτημένη πλαστικὴ γυναικεία κεφαλὴ· πίν. 60, 149. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,034 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,038 μ. διάμ. λαιμοῦ ἐσωτ. 0,005 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: τὸ ἴδιο. EE: μελανό, κατὰ τόπους ἐρυθρὸ (2.5 YR 4/6 red) γάνωμα ἐσωτερικά και ἐξωτερικά. Ἀπὸ τὴν πλαστικὴ διακόσμηση σώζεται σχεδὸν ὀλόκληρο τὸ κεφάλι τῆς γυναικείας μορφῆς. Φέρει στεφάνη πάνω στὸ κεφάλι με μία σωζόμενη τριγωνοειδῆ ἀπόληξη.

Τὸ σχῆμα τῶν ὄλπεων K 228 καὶ K 229 εἶναι πολὺ ἀγαπητὸ κατὰ τὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π. X.¹¹¹¹ Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ μικρογραφικὴ ὄλπη K 228, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ χαρακτήρας τῆς πόσεως κρασιοῦ τοῦ ἀγγείου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς «παιδικές» του διαστάσεις παραπέμπουν σὲ πρακτικὲς τύπου τῶν «χοῶν» τῶν Ἀνθεστηρίων¹¹¹². Ὅπως ἀναφέρθηκε στὸ κεφ. Β, I, κατὰ τὴν ἑορτὴ αὐτῆ παιδιὰ τριῶν ἔως τεσσάρων χρόνων, ἀφοῦ πρῶτα παρουσιάζονταν στὴ φρατρία, συμμετεῖχαν στὴν οἰνοποσία, πράξη ποὺ ἐρμηνευόταν ὡς συμβολικὴ συμμετοχὴ στὴν κοινωνία τῶν ἐνηλίκων. Ἡ οἰνοχόη K 230 χρονολογεῖται στὸ δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π. X.¹¹¹³ Ἴσως σὲ πλαστικὴ λήκυθο ἀνήκει ὁ K 231, ἀφοῦ τέτοιες διαμορφώσεις στομιῶν ἐμφανίζονται σὲ πλαστικὲς ληκύθους τοῦ 4ου αἰ. π. X.¹¹¹⁴

Οἱ K 232 καὶ K 233 ἀνήκουν σὲ πλαστικὲς ληκύθους. Ἡ πλαστικὴ λήκυθος ἀποτελεῖ ἀσυνήθιστη μορφή ἀρωματοδοχείου ποὺ φαίνεται ὅτι δημιουργήθηκε στὴν Ἀττικὴ στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π. X. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ εἶναι στὴν οὐσία ἀγαλματίδια κατασκευασμένα σὲ μήτρα στὴν μπροστινὴ πλευρὰ τους καὶ χειροποίητα στὴν πίσω, ἐνῶ ἀπὸ πάνω ἐξοπλίζονται μὲ τὸ χεῖλος μιᾶς ληκύθου ἢ μιᾶς οἰνοχόης. Ἡ μπροστινὴ πλευρὰ διακοσμεῖται μὲ ἀμαυρὸ χρῶμα πάνω σὲ λευκὸ ἐπίχρισμα (ὅπως τὰ σύγχρονά τους εἰδώλια) ἐνῶ ἡ πίσω πλευρὰ, τὸ χεῖλος καὶ ἡ λαβὴ εἶναι μελαμβραφῆ, ὅπως τὰ ἀγγεῖα. Ἐπιπρόσθετες λεπτομέρειες στὴν μπροστινὴ πλευρὰ συνίστανται σὲ φτερά, ἰπτάμενα ὑφάσματα, ρόδακες, φρούτα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα. Ἡ πίσω πλευρὰ ἔπρεπε νὰ φαίνεται ἐλάχιστα, γι' αὐτὸ παρατηρεῖται μιὰ ἐπιπεδότητα καὶ μιὰ ἀφθονία στὰ ἀντικείμενα ποὺ φέρουν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι πάντα σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τους. Τὰ θέματα εἶναι κυρίως λατρευτικοῦ χαρακτήρα: Ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἔρως καὶ ὁ Διόνυσος ὡς νήπιο εἶναι τὰ δημοφιλέστερα. Κατασκευάζονταν ἀπὸ κεραμεῖς, κατὰ τὸν Reynold Alleyne Higgins¹¹¹⁵, ἀπὸ κοροπλάστες, κατὰ τὴν Maria Trumpf-Lyritzaki¹¹¹⁶.

1111. JONES, Vari House, σ. 376 ἀρ. 8 εἰκ. 5 (Βάρη, 350-325 π. X., μὲ παράθεση παραλλήλων ἀπὸ τὴν Ἀγορά).

1112. Πὰ τὴν παρουσία τῶν μικρογραφικῶν («miniatures») ἀγγείων στὰ ἑλληνικὰ ἱερὰ καθὼς καὶ γιὰ τὸν ἀναθηματικὸν τους χαρακτήρα βλ. ἀναλυτικὰ L. HAMMOND, Miniatures, σέ: J. Forsén - B. Forsén (ἐπιμ.), *The Asea Valley Survey. An Arcadian Mountain Valley from the Palaeolithic Period until Modern Times*, Stockholm 2003, σ. 229-230.

1113. Πρβ. κάτι σὰν Agora XII, ἀρ. 187 εἰκ. 3 (περ. 425-400 π. X., ἀλλὰ τὸ δικὸ μας ἀγγεῖο ἦταν ἀρχικὰ πολὺ μικρότερο).

1114. Πρβ. γιὰ παράδειγμα, M. TRUMPF-LYRITZAKI, *Griechische Figurenvasen des reichen Stils und der späten Klassik*, Bonn 1969, σ. 35 ἀρ. 90 πίν. 12α (α' μισὸ 4ου αἰ. π. X.).

1115. R. A. HIGGINS, *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum*, II. Text and Plates. Part II. Plastic Lekythoi of the Fourth Century B.C., London 1959, σ. 57.

1116. TRUMPF-LYRITZAKI, ὁ.π. (σημ. 1114), σ. 122.

Ἐξάπλωση τοῦ φαινομένου στὴν Ἀττικὴ (ἐκτὸς τῶν Ἄλων Ἀραφηνίδων: κυρίως στὴν Ἀθήνα [Πνύκα, Ἀγορά, Κεραμεικός]¹¹¹⁷, ἐπίσης στὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας στὸν Πειραιά¹¹¹⁸, στὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρῶνα¹¹¹⁹, στὸ ἱερό τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα¹¹²⁰, στὸ ἱερό σπήλαιο τοῦ Πανὸς καὶ τῶν Νυμφῶν στὴ Βάρη¹¹²¹ καὶ στὸν Θορικό¹¹²². Δηλαδή τὸ ἀγγεῖο ἐμφανίζεται τόσο σὲ τάφους ὅσο καὶ σὲ ἱερά.

Κλειστὸ ἀγγεῖο ἀβέβαιου τύπου (Κ 234)

Ὁ Κ 234 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 234 (Λ 187, ἀρ. 11) – Θραῦσμα ἀπὸ κάθε-
τη κυλινδρική λαβὴ κλειστοῦ ἀγγείου, ἴσως
ἀμφορέα· πίν. 60. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,066 μ.
διάμ. λαβῆς μέγ. 0,016 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκ-
κος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6
reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλ-
βωμένο γάνωμα περιμετρικά.

Ὁ Κ 234 θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει σὲ ὑστεροκλασικὸ παναθηναϊκὸ ἀμφορέα.

Ἀνοικτὰ σχήματα

Ἄωτο κωνικὸ κύπελλο μὲ δακτυλιόσχημη βάση τοῦ τύπου *small deep cup, conical* τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (Κ 235)

Ὁ Κ 235 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 235 (Λ 46 καὶ Λ 166, ἀρ. 13) – Δύο θραῦ-
σματα δακτυλιόσχημης βάσης καὶ ἄνω τοιχώ-
ματος μικροῦ ἄωτου κωνικοῦ κυπέλλου· πίν. 60.
– κάτω θραῦσμα: ὕψ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. διάμ.
βάσ. περ. 0,044 μ. ἄνω θραῦσμα: ὕψ. μέγ. σωζ.
0,030 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλό-
χρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.
ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικά
καὶ ἐξωτερικά.

Δύο συνανήκοντα ὄστρακα ἀνήκουν σὲ ἓναν ὄχι ιδιαίτερα συνηθισμένο τύπο κυπέλλων (Κ 235). Τὰ εὐθύγραμμα τοιχώματα ἀνοίγουν πρὸς τὰ ἔξω, ἐνῶ ἡ μετάβαση τοῦ πλατιοῦ προεξέχοντος χείλους πρὸς τὸ κάτω σῶμα δίνει τὴν ἐντύπωση

1117. Αὐτόθι, σ. 105 κ.έ. μὲ παραπομπές.

1118. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερό Μουνιχίας*, σ. 82 κ.έ.

1119. Ἀδημοσίευτο εὔρημα στὴν ἐπανεκθέση τοῦ Μουσείου Βραυρῶνος.

1120. Ἀδημοσίευτο εὔρημα στὴν ἀποθήκη ἀρχαιοτήτων τοῦ Ραμνούντος.

1121. KING, ὀ.π. (σημ. 887), σ. 331 κ.έ. πίν. XI ἀρ. 3, 11, 13.

1122. H. BUSSERS, *Les vases plastiques et les figurines en terre cuite de l'insula 10*, σέ: H. F. Mussche – J. Bingen et al. (ἐπιμ.), *Thorikos 1968. Rapport préliminaire sur la cinquième campagne de fouilles*, Bruxelles 1971, σ. 135-147.

ἀμφικωνικού ἀγγείου. Κατὰ τοὺς Sparkes καὶ Talcott, κύπελλα αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀπαντοῦν μόνο κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ β' τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹¹²³

Σκύφοι (Κ 236 - Κ 240)

α. Σκύφοι κορινθιακοῦ τύπου (Κ 236 - Κ 237)

Οἱ Κ 236 - Κ 237 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 236 (Λ 187, ἀρ. 10) – Θραῦσμα τοιχώματος με συμφύομενη ὀριζόντια κυλινδρική λαβή σκύφου κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 60. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,011 μ. διάμ. λαβῆς περ. 0,008 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἀπολεπισμένο ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.
Κ 237 (Λ 187, ἀρ. 9) – Θραῦσμα τοιχώματος με συμφύομενη ὀριζόντια κυλινδρική λαβή

σκύφου κορινθιακοῦ τύπου· πίν. 60. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,011 μ. διάμ. λαβῆς περ. 0,008 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: ἐξωτερικά: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐσωτερική πλευρὰ τῆς λαβῆς, ποὺ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ, ἐσωτερικά: ἐρυθρὸ (2.5 YR 5/6 red) ἀμαυρόχρωμο γάνωμα.

Παρόμοιες λαβές με αὐτὲς τῶν Κ 236 καὶ Κ 237 εἶναι τυπικὲς γιὰ τοὺς κλασικοὺς σκύφους κορινθιακοῦ τύπου, ἐπιβιώνουν ὡστόσο καὶ σὲ μιὰ πρῶιμη φάση τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹¹²⁴. Τὰ δείγματα ἀπὸ τὴ Λούτσα φαίνεται ὡστόσο ὅτι πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν στὴν πρῶιμη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ λόγω τῆς ἀπουσίας στιλπνῆς βαφῆς στὴν ἐπιφάνειά τους, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τοὺς κλασικοὺς σκύφους. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὴν Ἄγορὰ τὰ καλύτερα παράλληλα ὡς πρὸς τοὺς Κ 236 καὶ Κ 237 προέρχονται ἀπὸ σκύφους κορινθιακοῦ τύπου τῆς πρῶιμης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹¹²⁵.

β. Σκύφος ἀττικοῦ τύπου (Κ 238)

Ὁ Κ 238 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 238 (Λ 155, ἀρ. 1) – Θραῦσμα δακτυλιόσημης βάσης καὶ κάτω τοιχώματος ἀττικοῦ σκύφου· πίν. 61. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,046 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλό-

χρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

Ὁ Κ 238 προέρχεται ἀπὸ τὸ κατώτατο τμήμα μικροῦ σκύφου ἀττικοῦ τύπου μεῖς ιδιαίτερα στενὴ σὲ σχέση με τὸ στόμιό του βάση καὶ γωνιώδες περίγραμμα στὸν ὦμο. Οἱ σκύφοι αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀνήκουν στὸ τελευταῖο στάδιο ἐξέλι-

1123. *Agora XII*, σ. 127 ἀρ. 776 (375-350 π. Χ.).

1124. *Agora XXIX*, σ. 94 κ.έ.

1125. Αὐτόθι, σ. 258 ἀρ. 155 εἰκ. 12 (325-300; π. Χ.).

ξης του κλασικού αττικού σκύφου και ή χρονολόγησή τους μπορεί να κυμαίνεται από τα τέλη του 4ου αι. π. Χ. έως τις αρχές του 3ου αι. π. Χ.¹¹²⁶ Ένα καλό παράλληλο προς τον Κ 238, αν και με λίγο πιο παχιά βάση από το δικό μας, βρέθηκε στην Άγορά σε αρχαιολογικό περιβάλλον του 325 π. Χ. περίπου¹¹²⁷, γεγονός που, σε συνδυασμό με την έλλειψη της χαρακτηριστικής στιλβωμένης βαφής των κλασικών σκύφων, συνηγορεί υπέρ μιας χρονολόγησης του δείγματος από τη Λούτσα σε μια πρώιμη φάση της πρώιμης ελληνιστικής εποχής.

γ. Αναθηματικός σκύφος αττικού τύπου (Κ 239)

Ο Κ 239 βρέθηκε στις επιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος.

Κ 239 (Σακούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξύ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 1) – Αττικός, αναθηματικός σκύφος, αποσπασματικά σωζόμενος πίν. 61, 149. – Ψ. μέγ.

σωζ. 0,076 μ. διάμ. βάσ. 0,036 μ. Το άγγείο σώζεται από τον ώμο και κάτω. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, γκριζός (10 YR 5/1 gray). Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό στιλβωμένο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

Το στιλβωμένο έξωτερικά δείγμα Κ 239 ανήκει σε μια ειδική κατηγορία επιμελημένων αττικών σκύφων της πρώιμης ελληνιστικής εποχής, που βρίσκονται αποκλειστικά σε λατρευτικές αρχαιολογικές συνάφειες¹¹²⁸. Ένας αναθηματικός αττικός σκύφος που είναι παρόμοιος με τον δικό μας προέρχεται από χρονολογικά όμοιογενές αναθηματικό σύνολο 200 περίπου σκύφων, που βρέθηκε στη βόρεια κλιτύ της αθηναϊκής Ακρόπολης και του όποιου ή έναπόθεση τοποθετείται στη διάρκεια του α' τετάρτου του 3ου αι. π. Χ.¹¹²⁹

δ. Κυλικοειδής σκύφος (Κ 240α-β)

Ο Κ 240α-β βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του ναού.

Κ 240α-β (Λ 102, ἀρ. 7) – Θραύσμα μικρής κυλινδρικής λαβής και δύο συνανήκοντα θραύσματα του τοιχώματος σκυφοειδούς κύλικας πίν. 61. – Ψ. μέγ. σωζ. λαβής 0,025 μ. Π: Πυ: λεπτό-

κοκκος, ανοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown), κατά τόπους γκριζός (2.5 Y 6/1 gray). Περιέχει ελάχιστη ποσότητα μίκας. Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

Ο Κ 240α-β ανήκει σε κυλικοειδή σκύφο. Με βάση την κλίση και το πάχος του τοιχώματός του μπορεί να χρονολογηθεί στα 375 περ. π. Χ.¹¹³⁰

1126. Αυτόθι, σ. 94.

1127. Αυτόθι, σ. 257 ἀρ. 151 εικ. 12.

1128. Αυτόθι, σ. 207.

1129. Αυτόθι, σ. 379 ἀρ. 1396 εικ. 85 (300-275 π. Χ.), αν και ό πυθμένας της βάσης δεν είναι τόσο λεπτός όσο ό δικός μας. Για τον αποθέτη βλ. αυτόθι, σ. 208 σημ. 25.

1130. Αυτόθι, ἀρ. 605 (περ. 375 π. Χ.).

Φιάλη τοῦ τύπου Bolsal (K 241)

Ὁ K 241 βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

K 241 (Λ 66) – Θραῦσμα χείλους καὶ τοιχώματος φιάλης τοῦ τύπου Bolsal· πίν. 61. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,017 μ. διάμ. χείλ. ὑπολ. περ. 0,104 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, ροδόφαιος (7.5 YR 7/2 pinkish gray). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ στίλβωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ πλὴν τῆς μικρῆς ἐπιφάνειας κάτω ἀπὸ τὴν ὀριζόντια λαβή, ποὺ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

Μὲ βάση τὶς τυπολογικὲς τοὺς ὁμοιότητες πρὸς τὸ ἀνάλογο ὑλικὸ τῆς Ἀγορᾶς, ὁ K 241 μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹¹³¹

Κάνθαροι (K 242 - K 253)

α. Κάνθαρος τοῦ τύπου μὲ πλαστικὸ χεῖλος τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (K 242)

Ὁ K 242 βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

K 242 (Λ 84) – Θραῦσμα χείλους, τοιχώματος καὶ λαβῆς κανθάρου τοῦ τύπου μὲ πλαστικὸ χεῖλος· πίν. 61, 149. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. διάμ. χείλ. 0,090 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, ροδό-
χρωμος (7.5 YR 7/4 pink). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανό, κατὰ τόπους ἐρυθρὸ (2.5 YR 4/6 red) γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Χωρὶς νὰ ἔχει ἀκριβῆ παράλληλα, ὁ K 242 παρουσιάζει μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ κανθάρων τῆς Ἀγορᾶς οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹³² Μεγαλύτερη ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὸ σχῆμα παρουσιάζει ἕνας κάνθαρος ἀπὸ τὸν Θορικό, ὁ ὁποῖος ἐπίσης χρονολογεῖται στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹¹³³ Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐνισχύεται ἡ χρονολόγηση τοῦ K 242 στὴν ὕστερη κλασικὴ ἐποχὴ.

β. Κάνθαροι μὲ ἀπλὸ χεῖλος τοῦ τύπου classical kantharos: plain rim τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (K 243 - K 246)

Οἱ K 243 - K 246 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ K 244 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

K 243 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 26) – Θραῦσμα χείλους καὶ τοιχώματος κανθάρου· πίν. 61. – Ὑψ. σωζ. 0,028 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,126 μ. Ἐξω νεῦον χεῖλος. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

1131. *Agora* XII, σ. 275 ἀρ. 557 (πρώμος 4ος αἰ. π. Χ.).

1132. Πρβ. κατὰ μετὰξὺ *Agora* XII, σ. 286 ἀρ. 700, 701 εἰκ. 7 (350-325 π. Χ.).

1133. SPITAEIS, δ. π. (σημ. 936), σ. 92 κ.έ. ἀρ. 98 εἰκ. 52.

K 244 (Λ 170) – Άνω τμήμα ταινιωτής λαβής κανθάρου· πίν. 61, 149. Ύψ. μέγ. σωζ. 0,014 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: καστανομέλανο ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

K 245 (Λ 176) – Άνω τμήμα ταινιωτής λαβής κανθάρου· πίν. 61. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,013 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός, πορτοκαλό-

χρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: ἐρυθροκάστανο (5 YR 5/4 reddish brown) γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά, μελανὸ στήν ἐσωτερικὴ E τοῦ χείλους.

K 246 (Λ 166, ἀρ. 17) – Θραύσμα κοιλιᾶς κανθάρου· πίν. 62. – Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

Οἱ **K 243 - K 246** ἀνήκουν στὸν πιὸ ἀγαπητὸ τύπο ἀγγείου πόσεως τῆς πρώιμης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, στὸν τύπο τοῦ κλασικοῦ κανθάρου¹¹³⁴, ὁ ὁποῖος ἀντικαθιστᾶ τὴν περίοδο αὐτὴ σὲ λειτουργία τὸν σκύφο¹¹³⁵. Τὰ τέσσερα δείγματα ἀπὸ τὴ Λούτσα φαίνεται ἐπιπλέον νὰ ἀνήκουν στὴν κυρίαρχη, ἂν καὶ ὄχι πρωιμότερη, παραλλαγὴ τοῦ τύπου αὐτοῦ, μὲ εὐθύγραμμο χεῖλος ποὺ κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω¹¹³⁶. Μὲ βάση τοὺς παραλληλισμοὺς τοὺς μὲ χρονολογημένους κανθάρους ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ, οἱ **K 243** καὶ **K 246** χρονολογοῦνται στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹³⁷, ἐνῶ οἱ λαβῆς **K 244** καὶ **K 245** στὶς πρώτες δεκαετίες τοῦ 3ου αἰ. π. Χ.¹¹³⁸ Παρόμοιοι κἀνθαροὶ ἔχουν βρεθεῖ σὲ ὑστεροκλασικὸ/πρώιμο ἑλληνιστικὸ ἀποθέτη στὴ βάση τοῦ ἀναλημματικοῦ τοῖχου τοῦ ἑλληνιστικοῦ τελεστηρίου στὸ Καβείριο τῆς Λήμνου μαζὶ μὲ μελαμβαφεῖς σκύφους, πινάκια, φιάλες, ἀλατοδοχεῖα, λεκάνες, χρηστικὴ κεραμικὴ καὶ εἰδώλια¹¹³⁹.

γ. Κάνθαροι τοῦ τύπου *Cup-kantharos* τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (**K 247 - K 251**)

Ὁ **K 250** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος. Οἱ **K 247 - K 249** καὶ **K 251** βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 247 (Λ 112) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης κανθάρου τοῦ τύπου *Cup-kantharos*: plain and squat rim· πίν. 62, 150. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. διάμ. βάσ. 0,050 μ. Ἡ ἐξωτερικὴ

ἐπιφάνεια τῆς βάσης παρουσιάζει δύο αὐλακώσεις, σχηματίζοντας ἔτσι τρεῖς πλαστικὲς βαθμίδες. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). E:

1134. *Agora XXIX*, σ. 83.

1135. I. R. METZGER, *Eretria VII. Das Thesmophorion von Eretria, Funde und Befunde eines Heiligtums*, Bern 1985, σ. 19.

1136. *Agora XXIX*, σ. 84 σημ. 4 (plain rim).

1137. Πὰ τὸν **K 243** πρβ. αὐτόθι, σ. 244 ἀρ. 8 εἰκ. 4 (325-300 π. Χ.)· γιὰ τὸν **K 246** πρβ. αὐτόθι, σ. 243 ἀρ. 11 εἰκ. 4 πίν. 1 (310-300 π. Χ.).

1138. Πὰ τὸν **K 244** πρβ. αὐτόθι, σ. 244 ἀρ. 23 εἰκ. 5 πίν. 2 (275-260 π. Χ.)· γιὰ τὸν **K 245** πρβ. αὐτόθι, σ. 243 ἀρ. 15 εἰκ. 4 πίν. 2 (290-275 π. Χ.).

1139. L. BESCHI, Τὸ ἱερὸ τῶν Καβείρων στὴ Λήμνο, *Ἀρχαιολογία*, 50, 1994, σ. 33 κ.έ. εἰκ. 6 (μὲ διακόσμηση τοῦ τύπου τῆς δυτικῆς κλιτύος στὸν λαϊμὸ του).

τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Δ: στὸ ἐσωτερικὸ του τέσσερα ἔντυπα ἀνθέμια σταυροειδῶς διατεταγμένα περιβάλλονται ἀπὸ rouletting.

K 248 (Λ 119, ἀρ. 13) – Θραῦσμα δακτυλιόσχημης βάσης κανθάρου τοῦ τύπου *Cup-kantharos*: πίν. 62. – “Υψ. μέγ. σωζ. 0,013 μ. διάμ. βάσ. 0,060 μ. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῆς βάσης παρουσιάζει δύο αὐλακώσεις, σχηματίζοντας ἔτσι τρεῖς πλαστικὲς βαθμίδες. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 249 (Λ 62, ἀρ. 5) – Τέσσερα συνανήκοντα θραύσματα κάτω σώματος κανθάρου τοῦ τύπου *Cup-kantharos*: πίν. 62. – “Υψ. μέγ. σωζ. 0,026 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοιχτὸς ἐρυθροκάστανος (5 YR 6/3 light reddish brown). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish

yellow). ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 250 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 4) – Θραῦσμα ἀπὸ τὸ κάτω τμῆμα κανθάρου: πίν. 62. – “Υψ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, ἐσωτερικὰ κατὰ τόπους σκοῦρο καστανὸ (7.5 YR 3/3 dark brown).

K 251 (Λ 62, ἀρ. 1) – Ἄνω τμῆμα κανθάρου: πίν. 62. – “Υψ. μέγ. σωζ. 0,031 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,100 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρὸς, καθαρὸς, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: σκοῦρο φαιοκάστανο (10 YR 4/2 dark grayish brown) ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Στὸ ἐξωτερικὸ του τμῆμα φαίνεται νὰ ἔχει «τρέξει» ἢ βαφή.

Ὁ **K 249** ἀποτελεῖ θραῦσμα ἀπὸ τὸ προέχον κάτω τμῆμα «κυπελλοειδοῦς κανθάρου», τὸ ὁποῖο μεταβαίνει σιγμοειδῶς πρὸς τὴ βάση του. Τὸ ἀνοιχτό, βαθὺ αὐτὸ ἀγγεῖο, τοῦ ὁποῖου τὰ ἄνω τοιχώματα καὶ τὸ χεῖλος ἀνοίγουν πρὸς τὰ ἔξω, εἶναι τυπικὸ γιὰ τὸν πρῶμο 4ο αἰ. π. Χ., ὅπως δείχνει ἓνα καλὰ χρονολογημένο ἀνάλογο ἀττικὸ ἀγγεῖο ἀπὸ τὴν Κόρινθο¹¹⁴⁰. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ μὲ ἀρκετὰ δείγματα στὸ ἱερὸ τῆς Νύμφης στὴ νότια κλιτὴ τῆς Ἀκρόπολης τῆς Ἀθήνας¹¹⁴¹, ἐνῶ ἀντιπροσωπεύεται καὶ στὸν ἀναθηματικὸ ἀποθέτη D3 ἀπὸ τὴν Τροία, ὁ ὁποῖος χρονολογήθηκε ἀπὸ τὴν *Andrea M. Berlin* στὸν 4ο αἰ. π. Χ. καὶ συσχετίστηκε μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς Ἰλιάδος¹¹⁴².

Ἡ διαμόρφωση τοῦ ποδιοῦ τοῦ **K 247** μὲ τὴ διπλὴ αὐλάκωση, ἡ ὁποία σχηματίζει πόδι μὲ τριπλὴ πλαστικὴ βαθμίδα, ἀπαντᾷ σὲ ἓναν κἀνθαρο ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹⁴³ Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ σωζόμενη ἐμπέστη διακόσμηση τοῦ **K 247** μὲ τὰ τέσσερα, σταυροειδῶς διατεταγμένα ἀνθέμια βρῖσκει ἐπίσης τὸ παράλληλό της σὲ ἓναν κἀνθαρο ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹⁴⁴

1140. *Agora* XII, σ. 117, 282 ἀρ. 648 εἰκ. 6 (390-380 π. Χ.).

1141. *Agora* XII, σ. 282 ἀρ. 648.

1142. A. M. BERLIN, *Ilion Before Alexander. A Fourth Century B.C. Ritual Deposit*, *Studia Troica*, 12, 2002, σ. 149 ἀρ. 32 πίν. 7.

1143. *Agora* XII, σ. 284 κ.έ. ἀρ. 684 εἰκ. 7 (340-325 π. Χ.).

1144. Αὐτόθι, σ. 283 ἀρ. 664 πίν. 56 (περ. 350 π. Χ.).

Στήν ίδια περίπου περίοδο πρέπει να χρονολογηθεί και ο Κ 248, ο οποίος εμφανίζει παρόμοια πλαστική διαμόρφωση ποδιού¹¹⁴⁵.

Τὸ λεπτότεχνο ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ ἡ μεγάλη, σχετικὰ μὲ τὸ σῶμα του, διάμετρος ὑποδηλώνουν ὅτι ὁ Κ 251 προέρχεται ἀπὸ κἀνθαρο τοῦ τύπου *Cup-kantharos* τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς, ἀπὸ ἀνοικτὸ δηλαδὴ ἀγγεῖο πὸν συνδυάζει τὴ διάμετρο τῆς κύλικας μὲ τὸ ὕψος τοῦ κἀνθάρου¹¹⁴⁶. Ἐνα καλὸ παράλληλο γιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ τὸ πάχος τοῦ χεῖλους ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ χρονολογεῖται στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 310 καὶ 300 π.Χ.¹¹⁴⁷ Ἡ σωζόμενη διαμόρφωση τῆς κοιλιᾶς τοῦ Κ 250 βρίσκει παράλληλα ἐπίσης στὸν ἴδιο τύπο ἀγγείου, πὸν ἂν καὶ ἀνήκει σὲ διαφορετικὴ παραλλαγή χρονολογεῖται καὶ αὐτὸς στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹¹⁴⁸

δ. Ἄλλοι κἀνθαροι (Κ 252 - Κ 253)

Ὁ Κ 252 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 253 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

Κ 252 (Λ 60) – Θραῦσμα τροπιδωτοῦ τοιχώματος καὶ λαβῆς κἀνθάρου· πίν. 62. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,026 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Κ 253 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 2) – Ἄνω

τμήμα κἀνθάρου· πίν. 62. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,043 μ. διάμ. χεῖλ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ, κατὰ τόπους ἐρυθρὸ (10 R 5/6 red) ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Ὁ Κ 252 ἀνήκει στὴ συνηθέστερη κατηγορία κἀνθάρων πὸν βρέθηκαν στὴν Ὀλυνθο, πράγμα πὸν σημαίνει ὅτι οἱ κἀνθαροι αὐτοὶ ἦταν τοῦ συρμοῦ κατὰ τὰ μέσα περίπου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹¹⁴⁹ Παρόμοιο θραῦσμα μελαμβαφοῦς κἀνθάρου ἔχει βρεθεῖ στὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς στὰ Λάβρανδα¹¹⁵⁰. Στὴν ἴδια περίπου χρονολογικὴ περίοδο ἐντάσσεται καὶ ὁ Κ 253. Τόσο οἱ διαστάσεις καὶ ἡ διαμόρφωσή του, ὅσο καὶ ἡ ὁμαλὴ σιγμοειδῆς μετάβαση ἀπὸ τὸ χεῖλος πρὸς τὴν κοιλιά, ἐμφανίζονται σὲ κἀνθάρους τῆς Ἀγορᾶς οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ β' τετάρτου καὶ τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹¹⁵¹ Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἕνα καλὸ

1145. Πὰ τὸν Κ 248 πρβ. περισσότερο κατὶ σὺν *Agora XII*, σ. 285 ἀρ. 688 εἰκ. 7 (350-325 π.Χ.).

1146. Αὐτόθι, σ. 86.

1147. Αὐτόθι, σ. 247 ἀρ. 54 εἰκ. 7.

1148. Αὐτόθι, σ. 250 ἀρ. 81 εἰκ. 8 πίν. 8 (315-300 π.Χ.).

1149. Αὐτόθι, σ. 118, 283 ἀρ. 663 εἰκ. 7 (350-325 π.Χ.).

1150. P. HELLSTRÖM, *Labraunda. Swedish Excavations and Researches II*, 1. *Pottery of Classical and Later Date. Terracotta Lamps and Glass*, Lund 1965, σ. 58 ἀρ. πίν. 33 ἀρ. 43.

1151. *Agora XII*, σ. 286 ἀρ. 706 καὶ 707 εἰκ. 7 πίν. 29 (375-350 π.Χ.).

παράλληλο για τὸ στρογγυλεμένο καὶ πεπιεσμένο αὐτὸ σχῆμα τοῦ K 253 βρέθηκε στὴ Σαμοθράκη καὶ χρονολογήθηκε ἐπίσης στὴν ἴδια περίοδο¹¹⁵².

Φιάλες (K 254 - K 262)

α. Ἄωτες φιάλες μεῖ ξζω νεῦον χεῖλος τοῦ τύπου bowl: outturned rim τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (K 254 - K 257)

Οἱ K 254 καὶ K 255, K 257 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ K 256 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

K 254 (Λ 50) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος φιάλης μεῖ ξζω νεῦον χεῖλος· πίν. 63. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,014 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,144 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 255 (Λ 192, ἀρ. 8) – Θραῦσμα καμπύλου τοιχώματος φιάλης μεῖ ἀρχικὰ ξζω νεῦον χεῖλος. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,021 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,033 μ. πάχ. τοιχώματος μέγ. περ. 0,009 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: ἐρυθροκάστανο (5 YR 4/2 dark reddish brown), ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 256 (Λ 35) – Ἄνω τμήμα φιάλης μεῖ ξζω νεῦον χεῖλος· πίν. 63. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,024 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,122 μ. Ἐξω νεῦον χεῖλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

K 257 (Λ 166, ἀρ. 12) – Κάτω τμήμα φιάλης μεῖ ἀρχικὰ ξζω νεῦον χεῖλος· πίν. 63. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: σκούρο ἐρυθρόφαιο (5 YR 4/2 dark reddish gray) γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Ὁ πυθμένας τοῦ ἀγγείου φέρει ἴχνη rouletting. Τὸ σημεῖο ἔδρασης τοῦ δακτυλίου φέρει ἀλάκωση.

Ἀπὸ τὰ τέσσερα δείγματα τῆς Λούτσας πού φαίνεται ὅτι ἀνήκουν σὲ αὐτὸν τὸν τύπο τῆς φιάλης καὶ χρονολογοῦνται στὴν ὕστερη κλασικὴ-πρώιμη ἐλληνιστικὴ φάση, μόνο οἱ K 254 καὶ K 256 σώζουν τμήμα τοῦ ξζω νεύοντος χεῖλους. Οἱ K 255 καὶ K 257 ἐντάσσονται σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία λόγῳ τῆς κλίσης πού παρουσιάζουν τὰ τοιχώματά τους. Βάσει τυπολογικῶν παραλληλισμῶν μεῖ ὀλόκληρα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν¹¹⁵³, οἱ K 254 καὶ K 255 μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π. X.

Οἱ φιάλες μεῖ χεῖλος πού στρέφεται πρὸς τὰ ξζω ἀπὸ τὴ Λούτσα ἀντιπροσωπεύουν καὶ τίς τρεῖς παραλλαγές τοῦ κοινότατου αὐτοῦ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς σχήματος πού διέκρινε ἡ Rotroff: τὴν κλασικὴ, τὴν ἑλλη-

1152. G. Κορσκε, *Ceramics*, σέ: J. R. McCredie et al. (ἐπιμ.), *Samothrace 7. The Rotunda of Arsinoe*, Princeton 1992, σ. 287 κ.έ. ἀρ. 49· σ. 349 σχέδιο ἀρ. 49 (ροτόντα τῆς Ἀρσινόης).

1153. *Agora XII*, σ. 293 κ.έ. ἀρ. 806 εἰκ. 8 (περ. 350-325 π. X.).

νιστική και την ήμιγανωμένη¹¹⁵⁴. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι K 256 και K 257, οι όποιοι εμφανίζουν χαρακτηριστικά τυπολογικά γνωρίσματα του δ' τετάρτου του 4ου αι. π.Χ., όπως το λεγόμενο «πτηνόσχημο κεφάλι» του χείλους (K 256) και τη σχεδόν κάθετη βάση με την αυλάκωση στην ξδρασή της (K 257)¹¹⁵⁵.

β. Άωτες φιάλες με χείλος που στρέφεται προς τα μέσα του τύπου bowl: incurving rim της αθηναϊκής Άγορας (K 258 - K 262)

Οι K 258 - K 261 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού. Το K 262 βρέθηκε στα μπάζα της δυτικής πλευράς του ναού.

K 258 (Λ 45) - Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης φιάλης με αρχικά έσω νεύον χείλος: πίν. 63. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,070 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ανοικτός έρυθροκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown). E: το ίδιο. EE: μελανό, κατά τόπους έρυθρό (2.5 YR 4/6 red) άμαυρόχρωμο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Έσωτερικά: άμέσως πάνω από τη βάση του σώζεται στενή, όριζόντια ταινία έρυθροκάστανου χρώματος.

K 259 (Λ 192, άρ. 17) - Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης και πυθμένα φιάλης με αρχικά έσω νεύον χείλος: πίν. 63. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,015 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,100 μ. Π: Πυ: σκληρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: το ίδιο. EE: έρυθρωπό (2.5 YR 5/6 red), στιλπνό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 260 (Λ 56) - Θραύσμα τοιχώματος φιάλης με αρχικά έσω νεύον χείλος: πίν. 63. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,021 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ανοικτέρυθος (2.5 YR 6/8 light red). E: το ίδιο.

EE: μελανό στιλβωμένο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 261 (Λ 192, άρ. 2) - Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης φιάλης του τύπου bowl: incurving rim της αθηναϊκής Άγορας: πίν. 63. - Το σημείο ξδρασης του δακτυλίου φέρει αυλάκωση. Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,090 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (2.5 YR 8/4 pink). E: το ίδιο. EE: έρυθρομέλανο (2.5 YR 3/2 dusky red), στιλπνό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 262 (Σακκούλα: «Όστρακα εκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», άρ. 12) - Θραύσμα βάσης και κάτω τμήματος μεγάλης, ρηχής φιάλης με αρχικά έσω νεύον χείλος: πίν. 63. - Ύψ. σωζ. 0,033 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,108 μ. Δακτυλιόσχημη βάση, με έλαφρά αυλακωτή ξδραση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, έλαφρά πορώδης, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). E: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). EE: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

Οι K 258 - K 261 σώζουν μέρος των βάσεων και των κάτω τοιχωμάτων άνοικτών άγγείων, πού, αν κρίνουμε από το πάχος και την κλίση τους, φαίνεται ότι προέρχονται από φιαλίδια με έσω νεύον χείλος. Το σχήμα είναι γενικά

1154. *Agora* XXIX, σ. 156 κ.έ.

1155. Αυτόθι, σ. 157. Για τον K 256 πρβ. αυτόθι, σ. 330 άρ. 868 εικ. 64 (325-300 π.Χ.) και BERLIN, ό.π. (σημ. 1142), σ. 151 άρ. 62 πίν. 12, 26 (Τροία, ιερό Αθηνάς Τλιάδος, άναθηματικός άποθέτης D 3 του 4ου αι. π.Χ.). Για τον K 257 πρβ. *Agora* XXIX, σ. 329 άρ. 866 εικ. 59 (περ. 325 π.Χ.). Το κομμάτι αυτό εμφανίζει rouletting, όπως και το δικό μας.

τυπικό για τὸν 4ο αἰ. π. Χ.¹¹⁵⁶ Κάπως ὑστερότερος πρέπει νὰ εἶναι ὁ Κ 261 λόγω τῆς ψηλότερης καὶ λεπτότερης βάσης του¹¹⁵⁷.

Ὁ Κ 262 σώζει μέρος τοῦ κάτω τοιχώματος καὶ τῆς βάσης μεγάλης φιάλης, μὲ διάμετρο χείλους πὸ ἀρχικὰ θὰ ξεπερνοῦσε τὰ 0,20 μ. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὸ πάχος καὶ τὴν κλίση τοῦ τοιχώματός του, προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὸ κλασικὸ σχῆμα τῆς φιάλης μὲ ἔσω νεύοντα τοιχώματα¹¹⁵⁸. Ἡ ψηλή, δακτυλιόσχημη βάση τοῦ ὀστράκου εἶναι κοίλη ἐσωτερικὰ καὶ καμπύλη ἐξωτερικὰ, στοιχείο πὸ συναντᾶται σὲ παρόμοιες φιάλες στὴν Ἄγορὰ οἱ ὁποῖες χρονολογοῦνται στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹⁵⁹

Μόνωτα φιαλίδια (Κ 263 - Κ 264)

Ὁ Κ 263 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 264 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 263 (Σακκούλα: «24.11.57. Ὀστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ», ἀρ. 12) – Θραῦσμα ὤμου ἀρχικὰ μόνωτου φιαλίδιου· πίν. 64. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), μὲ ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Κ 264 (Λ 166, ἀρ. 9) – Θραῦσμα ἔξω νεύοντος χείλους ἀρχικὰ μόνωτου ρηχοῦ φιαλίδιου μὲ σιγμοειδὲς προφίλ· πίν. 64. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,140 μ. Τὸ χεῖλος ἐξωτερικὰ διαγράφεται μὲ σαφήνεια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Ἰχνη φωτιάς στὸν Π καὶ στὴν Ε.

Ὁ Κ 264 μὲ τὸ ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω ἐξογκωμένο χεῖλος καὶ τὸ σιγμοειδὲς προφίλ παραπέμπει σὲ ἓνα μόνωτο φιαλίδιο ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ πὸ χρονολογεῖται στὴν α΄ δεκαετία τοῦ 3ου αἰ. π. Χ.¹¹⁶⁰ Ὁ Κ 263 θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει καὶ σὲ βαθθῶτο φιαλίδιο μὲ ἔσω νεῦον χεῖλος τοῦ τύπου *echinus-bowl*: deer, ὡστόσο τὸ καλύτερο τυπολογικὸ του παράλληλο ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ εἶναι ἓνα βαθθῶ μόνωτο φιαλίδιο τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ συνάφεια τοῦ δ΄ τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹⁶¹

1156. *Agora* XII, σ. 132· γιὰ τὸν Κ 258 πρβ. αὐτόθι, σ. 295 ἀρ. 829 εἰκ. 8 (περ. 350 π. Χ.)· γιὰ τὸν Κ 259 πρβ. τὸ ἴδιο καὶ H. R. GOETTE, *Sounion III. Eine klassische Farm über dem Souriza-Tal*, *AM*, 110, 1995, σ. 198 ἀρ. 26 εἰκ. 10.1 (Σούριζα, ἐπιφανειακὸ εὔρημα)· γιὰ τὸν Κ 260 πρβ. *Agora* XII, σ. 295 ἀρ. 830 εἰκ. 8 (περ. 350 π. Χ.).

1157. *Agora* XII, ἀρ. 832 εἰκ. 8 (350-325 π. Χ.).

1158. *Agora* XXIX, σ. 161 κ.έ.

1159. Αὐτόθι, σ. 162· πρβ. κάτι σὰν αὐτόθι, σ. 339 ἀρ. 979 εἰκ. 62 (325-300 π. Χ.).

1160. Αὐτόθι, σ. 329 ἀρ. 858 εἰκ. 58 (300-290 π. Χ.).

1161. Αὐτόθι, σ. 329 ἀρ. 861 εἰκ. 58 (325-300 π. Χ.).

Άωτα φιαλίδια και άλατοδοχεία (K 265 - K 271)

Κατά τους Sparkes και Talcott, άωτα φιαλίδια και «άλατοδοχεία» πρέπει στην αρχαιότητα να είχαν την ίδια χρήση. Έχουν βρεθεί σε μεγάλες ποσότητες σε οικιστικά σύνολα της κλασικής εποχής και πρέπει, κατά τη γνώμη τους, να περιείχαν άλατι ή άλλα καρυκεύματα¹¹⁶². Από την άλλη, το ότι ή χωρητικότητά τους περιλαμβάνει πάντα 40 κυβικά εκατοστά ίσως σημαίνει ότι χρησιμοποιούνταν και ως μονάδα μέτρησης, ενώ κάποια δείγματα από την Αγορά φαίνεται ότι είχαν χρησιμοποιηθεί και ως χρωματοδοχεία, καπνοδοχεία, ρόπτρα θύρας ή ήθμοι¹¹⁶³. Όπως προαναφέρθηκε στην περίπτωση του K 149, στον Κεραμεικό τέτοιου είδους μικρογραφικά άγγεϊα βρέθηκαν μέσα σε παιδικούς τάφους, ενώ ή παρουσία τους στις λατρευτικού χαρακτήρα Πυρές Β και Γ του ιερού της Έλευσίνας θεωρήθηκε ως ένδειξη για το ότι περιείχαν μέλι, ουσία σημαντική για τις σπονδές.

α. Άωτα φιαλίδια του τύπου *small bowl: later and light* της αθηναϊκής Αγοράς (K 265-266)

Τα φιαλίδια K 265 και K 266 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού.

K 265 (Λ 119, άρ. 5) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης κοίλης έσωτερικά βάσης μικρού φιαλιδίου του τύπου *small bowl: later and light* πίν. 64. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,012 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,056 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink), σε κάποια σημεία ανοικτός καστανόφαιος (2.5 Y 6/2 light brownish gray). Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά πλὴν του δακτυλίου έδρασης που είναι άφημένος στο χρώμα του πηλού.

K 266 (Λ 114) – Μικρό φιαλίδιο του τύπου *small bowl: later and light*, αποσπασματικά σωζόμενο πίν. 64. – Ύψ. 0,026 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,052 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), σε κάποια σημεία ανοικτός κιτρινόφαιος (2.5 Y 7/3 pale yellow). Ε: κιτρινόφαιος. ΕΕ: μελανό στιλβωμένο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

Οί K 265 και K 266 εντάσσονται στην προαναφερθείσα κατηγορία των άωτων φιαλιδίων του τύπου *small bowl: later and light* της Αγοράς. Βάσει τυπολογικών παραλλήλων, και τα δύο δείγματα από τη Λούτσα μπορούν να χρονολογηθούν στις αρχές του 4ου αι. π. Χ.¹¹⁶⁴

1162. *Agora XII*, σ. 132.

1163. Οί SPARKES και TALCOTT (*Agora XII*, σ. 132) προτείνουν την αρχαία όνομασία *όξύβαφον* γι' αυτό το είδος του άγγείου.

1164. Αυτόθι, σ. 298 άρ. 876 εικ. 9 (περ. 380 π. Χ.).

β. Άλατοδοχεία με καμπύλο σώμα του τύπου saltcellar: echinus wall της αθηναϊκής Άγοράς (Κ 267 - Κ 268)

Ο Κ 267 προέρχεται από τὰ μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 267 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 14) – Κάτω τμήμα ἀλατοδοχείου· πίν. 64. – Ὑψ. σωζ. 0,017 μ. διάμ. βάσ. 0,044 μ. Κοίλη βάση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5

YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὸ ἐξωτερικὸ τμήμα τοῦ ἀγγείου καὶ σκούρο ἐρυθροκάστανο (5 YR 3/3 dark reddish brown) ἐσωτερικά.

Ο Κ 267 ἐντάσσεται ἀπὸ τὸ τυπολογικὸ του παράλληλο στὸν 4ο αἰ. π. Χ.¹¹⁶⁵

Ἄωτα ρηχὰ φιαλίδια με ἔσω νεῦον χεῖλος τοῦ τύπου echinus-bowl: shallow τῆς αθηναϊκῆς Άγοράς (Κ 268)

Ο Κ 268 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 268 (Λ 48) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος ἄωτου ρηχοῦ φιαλίδιου με ἔσω νεῦον χεῖλος· πίν. 64. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,135 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρω-

μος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

Στὴν ἴδια περίπου περίοδο πρέπει νὰ χρονολογεῖται καὶ ὁ Κ 268. Πρόκειται γιὰ ὄστρακο ἀπὸ τὸ ἐλαφρὰ ἔσω νεῦον χεῖλος καὶ τὰ ἄνω λεπτότατα τοιχώματα ἐπίσης ἀβαθοῦς φιάλης, με τὸ χεῖλος του νὰ παρουσιάζει ἀνεπαίσθητη διόγκωση ἐσωτερικά¹¹⁶⁶.

γ. Άλατοδοχεῖο με δακτυλιόσχημη βάση τοῦ τύπου saltcellar footed καὶ συναφές σχῆμα (Κ 269)

Ο Κ 269 βρέθηκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Κ 269 (Λ 31) – Άλατοδοχεῖο με δακτυλιόσχημη βάση· πίν. 64, 150. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,034 μ. διάμ. χεῖλ. (ἐσωτερικὴ) 0,060 μ. διάμ. μέγ. σώματος 0,070 μ. διάμ. βάσ. 0,046 μ. Ἀκέραια σωζόμενο. Ἐσω νεῦον χεῖλος, δακτυλιόσχημη βάση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς ἀπὸ προσμειξεις, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 8/4 very pale brown).

Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐρυθρὸ (2.5 YR 5/8 red) ἀμαυρόχρωμο γάνωμα σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐσωτερικὴ καὶ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος πλὴν τοῦ κατώτερου ἐξωτερικοῦ τοῦ τμήματος, ποὺ εἶναι μελανό. Στὴ μία του ἐξωτερικὴ πλευρὰ καὶ στὰ 3/4 περ. τοῦ ὕψους τῆς φέρει τὸ κάθετο χάραγμα:

1165. Αὐτόθι, σ. 301 ἀρ. 919 εἰκ. 9 (350-325 π. Χ.).

1166. Πρβ. κάτι σὰν *Agora XXIX*, σ. 340 ἀρ. 983 εἰκ. 62 (310-300 π. Χ.), ἂν καὶ τὸ δικό μας ἔχει λίγο πὶο μεγάλη διάμετρο χεῖλους.

Α	του διαγώνια τοποθετημένο τὸ χάραγμα:
[μὲ ὕψ. γράμματος 0,021 μ., καθὼς καὶ ἄλλα δυσανάγνωστα χαράγματα. Στὸν πυθμένα	ΗΡΑ μὲ ὕψ. γραμμάτων περ. 0,010 μ.

Ὁ Κ 269 βρίσκει παράλληλα σὲ ἀλατοδοχεῖα ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορὰ, τὰ ὁποῖα χρονολογήθηκαν στὸ γ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.¹¹⁶⁷

δ. Ἀλατοδοχεῖα μὲ καμπύλο σῶμα τοῦ τύπου saltcellar: footed, ἐπιβίωση τοῦ saltcellar: echinus wall τῆς Ἀγορᾶς (Κ 270 - Κ 271)

Ὁ Κ 270 βρέθηκε στὴ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 271 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 270 (Σακκούλα: «ΒΔ πλευρὰ τοῦ ναοῦ», ἀρ. 3) - Ἀλατοδοχεῖο, ἀποσπασματικὰ σωζόμε-
νο· πίν. 64, 150. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,034 μ. διάμ.
χειλ. (ἐσωτερικὴ) 0,068 μ. διάμ. μέγ. σώματος
0,082 μ. διάμ. βάσ. 0,056 μ. Σχεδὸν ἀκέραια
σωζόμενο. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία συνανήκον-
τα θραύσματα. Ἐσω νεῦον χεῖλος, δακτυλι-
όσχημη βάση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς
ἀπὸ προσμείξεις, πάνω: ἀνοικτὸς ἐρυθροκά-
στανος (5 YR 6/4 light reddish brown), κάτω:
γκρίζος (10 YR 6/1 gray). Ε: ροδόχρωμη ἔως

ἀνοικτοκάστανη. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα σὲ
ὀλόκληρη τὴν ἐσωτερικὴ του ἐπιφάνεια, στὸ
κάτω μισὸ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ στὸν πυθμένα
(semi-glazed).

Κ 271 (Λ 192, ἀρ. 11) - Θραῦσμα δακτυλιό-
σχημης βάσης καὶ τοιχώματος ἀλατοδοχείου·
πίν. 64. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,017 μ. διάμ. βάσ.
0,048 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, γκρι-
ζος (7.5 YR 6/1 gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐρυθρο-
κάστανο (2.5 YR 4/4 reddish brown) γάνωμα
ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Ὁ τύπος τοῦ ἀλατοδοχείου εἶναι, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, γενικὰ ἓνα ἀγα-
πητὸ σχῆμα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ποὺ ἐμφανίζεται τόσο σὲ οἰκισμοὺς ὅσο καὶ
σὲ τάφους καὶ ἱερά¹¹⁶⁸. Ὡστόσο ἡ δημοσίευση τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς ἔδει-
ξε ὅτι ὁ τύπος ἐπιβιώνει στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν πρώιμη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ¹¹⁶⁹.
Τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῶν ἀλατοδοχείων τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.
εἶναι ὅτι, σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὰ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, τὸ ἔσω νεῦον χεῖλος τους
ἀπολήγει ἐσωτερικὰ σχεδὸν σὲ ἀκμὴ καὶ τὰ τοιχώματά τους παχαίνουν πρὸς τὰ
πάνω¹¹⁷⁰. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ παρατηροῦνται στὸν Κ 270¹¹⁷¹. Ἐπίσης, καὶ τὸ καλύ-
τερο παράλληλο τοῦ Κ 271 ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ χρονολογεῖται μετὰ τὸ 325 π.Χ.¹¹⁷²
Ἀπὸ τὰ παραπάνω συνάγεται ὅτι τὰ δύο ἀλατοδοχεῖα Κ 270 καὶ Κ 271 πρέπει
μᾶλλον νὰ χρονολογηθοῦν στὸ δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

1167. Πρβ. κατὰ μετὰξὺ *Agora* XII, ἀρ. 946, 947, 949 (350-325 π.Χ.).

1168. HELLSTRÖM, ὀ.π. (σημ. 1150), σ. 58 ἀρ. 42 πίν. 5 καὶ 33 ἀρ. 42 (ἱερὸ Διὸς στὰ Λάβρανδα).

1169. *Agora* XII, σ. 137 κ.έ.

1170. *Agora* XXIX, σ. 167.

1171. Γιὰ τὸν Κ 270 πρβ. καὶ *Agora* XXIX, σ. 347 ἀρ. 1077 εἰκ. 65 (325-300 π.Χ.).

1172. Αὐτόθι, σ. 347 ἀρ. 1076 εἰκ. 65 (325-300 π.Χ.).

Πινάκια (Κ 272 - Κ 275)

α. Πινάκια με στρογγυλεμένο χείλος του τύπου *plate: rolled rim* της αθηναϊκής Αγοράς (Κ 272)

Ο Κ 272 βρέθηκε στη ΒΔ πλευρά του ναού.

Κ 272 (Σακούλα: «3.12.1957. ΒΔ πλευρά του ναού», αρ. 1) – Πινάκιο με στρογγυλεμένο χείλος: πίν. 65. – Ύψ. 0,029 μ. διάμ. χείλ. έσωτερική περ. 0,140 μ. διάμ. βάσ. 0,100 μ. Αποτελείται από τρία συνανήκοντα τεμάχια. Λείπει μικρό τμήμα του πυθμένα του. Έλαφρά έσω νεύον χείλος. Το χείλος έξωτερικά δεν είναι τελείως στρογγυλό, αλλά περισσότερο γωνιώδες. Οριζόντια αυλάκωση

κάτω από το χείλος. Δακτυλιόσχημη βάση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). Ε: το ίδιο. ΕΕ: μελανό στιλβωμένο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Δ: έσωτερικά: διπλό rouletting μέσα σε δύο έγχάρακτους όμοκεντρους κύκλους, από τους οποίους ο έξωτερικός έχει διπλό περίγραμμα. Σώζεται άποσπασματικά ένα από τα σταυροειδώς διατεταγμένα του άνθemia.

Ο Κ 272 εντάσσεται στην κατηγορία των πινακίων με στρογγυλό χείλος (*plate: rolled rim*), ή οποία αποτελεί τον πιο αγαπητό τύπο πινακίου της ελληνιστικής Αττικής¹¹⁷³. Το γεγονός ότι ο Κ 272 φέρει ένσφράγιστη διακόσμηση στον πυθμένα του, του οποίου μάλιστα το rouletting συνίσταται από λεπτούς και πυκνά διατεταγμένους κύκλους, θεωρείται μορφολογικό χαρακτηριστικό των πινακίων του τέλους του 4ου αϊ. π.Χ.¹¹⁷⁴ Η μορφολογική αυτή κατάταξη επιβεβαιώνεται και αρχαιολογικά, αφού ένα παρόμοιο ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση πινάκιο έχει βρεθεί στο τετράγωνο περιστύλιο και στο πλίνθινο οικοδόμημα κάτω από τη στοά του Αττάλου μέσα στον αποθέτη O-R 7-10, ο οποίος εναποτέθηκε στο δ' τέταρτο του 4ου αϊ. π.Χ.¹¹⁷⁵

β. Πινάκιο με αυλακωτό χείλος του τύπου *plate: rilled rim* της αθηναϊκής Αγοράς (Κ 273)

Ο Κ 273 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 273 (Α 123, αρ. 1) – Άνω τμήμα πινακίου με αυλακωτό χείλος: πίν. 65. – Ύψ. σωζ. 0,0013 μ. διάμ. χείλ. 0,140 μ. διάμ. βάσ. ύπολ. περ. 0,080 μ. Επίπεδο, πλατύ χείλος, φέρει δύο περιμετρικές, άβαθείς αυλακώσεις. Π: Πυ: λεπτό-

κοκκος, καθαρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: το ίδιο. ΕΕ: έρυθροκάστανο (2.5 YR 4/4 reddish brown) γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

1173. Αυτόθι, σ. 143 σημ. 5.

1174. Αυτόθι, σ. 143.

1175. R. F. TOWNSEND, *The Athenian Agora XXVII. The East Side of the Agora. The Remains Beneath the Stoa of Attalos*, Princeton 1995, σ. 182 άρ. 114 εικ. 36 (325-300 π.Χ.).

Ὁ Κ 273 ἀνήκει σὲ μιὰ εἰδικὴ κατηγορία πινακίων, στὰ πινάκια μὲ αὐλακωτὸ χεῖλος (rilled rim), τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἕναν πολὺ ἀγαπητὸ, ἀποκλειστικὰ ἀττικὸ, τύπο λατρευτικοῦ ἀγγείου τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος σχετίζεται κυρίως μὲ τὸ θρησκευτικὸ ἔθιμο τῶν θυσιαστήριων πυρῶν¹¹⁷⁶. Τὸ ὅτι τὸ πλατὺ χεῖλος τοῦ Κ 273 εἶναι ὀριζόντιο καὶ δὲν τείνει πρὸς τὰ κάτω συνηγορεῖ σὲ μιὰ πρῶιμη χρονολόγησι, πρὸς τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹⁷⁷

γ. Μικρογραφικὸ πινάκιο προσφορῶν (Κ 274)

Ὁ Κ 274 βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 274 (Σακκούλα: «Ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 9) – Μικρογραφικὸ ἀναθηματικὸ πινακίδιο, ἀποσπασματικὰ σωζόμενο· πίν. 65. – Ὑψ. 0,009 μ. διάμ. χεῖλ. 0,062 μ. διάμ. βάσ. 0,054 μ. Ἐλαφρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος. Ἐπίπεδη βάση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). Ε: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἔξωτερικὰ.

Μικρογραφικὰ πινάκια τοῦ τύπου τοῦ Κ 274 ἐμφανίζονται μαζικὰ σὲ πυρὲς ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου ἕως τὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π. Χ., καθὼς καὶ σὲ σύγχρονους τοὺς ἀποθέτες¹¹⁷⁸. Τὸ γεγονός αὐτό, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μικροσκοπικὸ τοὺς μέγεθος, ὑποδηλώνει τὴν κατασκευὴ τοὺς μᾶλλον γιὰ ἀποκλειστικὰ λατρευτικοὺς σκοποὺς, τουλάχιστον ὄχι γιὰ πρακτικὰ, ἂν καὶ μεμονωμένα παραδείγματα ἔχουν βρεθεῖ καὶ σὲ οἰκιστικὰ σύνολα. Ἡ καλὴ ποιότητα τοῦ γανώματος τοῦ Κ 274 ὑποδηλώνει πρῶιμότερη χρονολόγησι, ἴσως στὸ α' μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹⁷⁹

δ. Πινάκιο ἀκαθόριστου τύπου (Κ 275)

Ὁ Κ 275 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 275 (Λ 137) – Θραῦσμα δακτυλιόσχημης κοίλης ἐσωτερικὰ βάσης πινακίου· πίν. 65, 150. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,017 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,067 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἔξωτερικὰ. Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης: τρεῖς ὁμόκεντροι κύκλοι διαφορετικοῦ πάχους. Οἱ ἀκραῖοι μελανοί, ὁ μεσαῖος ἐρυθρός. Στὸ κέντρο κύκλος μὲ διάμετρο ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ 0,006 ἕως 0,007 μ.

Ὁ Κ 275 παρουσιάζει ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἄττικὴ δὲν βρίσκονται εὐκόλα παράλληλα ὡς πρὸς τὴ διαμόρφωσή του. Ἐνα πολὺ καλὸ παράλληλο

1176. Παραδείγματα συγκεντρωμένα σέ: *Agora XXIX*, σ. 151 σημ. 23, ὅπου ὡστόσο τονίζεται καὶ ἡ χρηστικὴ λειτουργία τοῦ ἀγγείου.

1177. Αὐτόθι, σ. 151, 321 ἀρ. 780 εἰκ. 54 (325-300 π. Χ.).

1178. *Agora XII*, σ. 199 σημ. 5.

1179. *Agora XII*, σ. 347 ἀρ. 1577 πίν. 69 (τέλος 4ου αἰ. π. Χ., ἀλλὰ ἄβαφο).

για τὸ σχῆμα προέρχεται ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῶν Μεγάλων Θεῶν στὴ Σαμοθράκη, ἀπὸ ἐπίχωση πὺν μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 4ο αἰ. π.Χ.¹¹⁸⁰ Συνεπῶς, ἴσως καὶ στὴ Λούτσα νὰ πρόκειται γιὰ ὑστεροκλασικὸ πινάκιο.

Πυξίδα (Κ 276)

Πυξίδα τύπου D· βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Κ 276 (Λ 87) – Πῶμα μικρῆς πυξίδας· πίν. 65. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ γάνωμα μόνον ἐξωτερικά.
– Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,012 μ. διάμ. 0,040 μ. Ἀκέ-
ραιο. Τὸ πῶμα ἔχει ἐπίπεδη ἄνω ἀπόληξη.

Ὁ Κ 276 ἀποτελεῖ τὸ μελαμβαφὲς πῶμα μικρῆς κυλινδρικήσ πυξίδας τύπου D. Τὸ σχῆμα τοῦ πῶματος μοιάζει μὲ αὐτὰ τῆσ κλασικήσ ἐποχῆσ, ὡστόσο ἡ ἀπουσία γανώματος στὴν κάτω του ἐπιφάνεια καὶ ἡ μικρὴ του διάμετροσ (0,040 μ.) τοποθετοῦν τὸ κομμάτι στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, καὶ κυρίως στὸ ἀ΄ μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.¹¹⁸¹ Γενικά τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ καὶ σὲ οἰκιστικὲσ συνάφειεσ, ἐμφανίζεται ὁμως κυρίως ὡσ ταφικὸ κτέρισμα¹¹⁸². Τὸ σχῆμα φαίνεται ὅτι βρισκόταν ἐπίσης σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὸν γυναικεῖο καλλωπισμὸ, ὅπως δείχνει σχετικὸ εὔρημα ἀπὸ γυναικεῖο τάφο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. στὴν Ἡλιδα¹¹⁸³.

Ἄνοικτὰ σχήματα ἀβέβαιου τύπου (Κ 277 - Κ 278)

Οἱ Κ 277 καὶ Κ 278 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεισ τοῦ ναοῦ.

Κ 277 (Λ 119, ἀρ. 6) – Θραῦσμα δακτυλιόσχη-
μησ κοίλησ ἐσωτερικά βάσεισ ἀττικοῦ σκύφου
ἢ Bolsal· πίν. 65. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,010 μ. διάμ.
βάσ. περ. 0,070 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδό-
χρωμοσ (5 YR 7/4 pink). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ
στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.
Κ 278 (Λ 44) – Θραῦσμα δακτυλιόσχημησ,
αὐλακωτῆσ βάσεισ πινακίου μὲ στρογγυλεμέ-

νο χεῖλοσ ἢ φιαλιδίου μὲ ἔσω νεῦον χεῖλοσ·
πίν. 65. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. βάσ. περ.
0,076 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρω-
μοσ (5 YR 6/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE:
μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ
ἐξωτερικά. Σῶζονται τὰ φύλλα ἐνὸσ ἐντυπου
ἀνθεμίου καὶ μεγάλο τμήμα τοῦ rouletting.

1180. I. C. LOVE, *Inscribed Ceramics from the Altar Court*, σέ: K. Lehmann – D. Spittle (ἐπιμ.), *Samothrace 4, II, The Altar Court*, New York 1964, σ. 223 ἀρ. A27 (ἐπίχωση τῆσ αὐλῆσ τοῦ βωμοῦ «Altar Court») μὲ ἐμπέστο Θ στὸ ἐσωτερικὸ του, ἀλλὰ ἀγάνωτο. Δὲν δίνεται χρονολόγηση, ὡστόσο ἀλλὰ παράλληλα ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπίχωση (γιὰ παράδειγμα, αὐτόθι, ἀρ. A 25) χρονολογοῦνται στὸν 4ο αἰ. π.Χ.

1181. *Agora XXIX*, σ. 191· γιὰ ἓνα καλὸ παράλληλο πρὸσ τὸν Κ 276 πρβ. αὐτόθι, σ. 364 ἀρ. 1252 εἰκ. 77 (300-240 π.Χ.).

1182. Αὐτόθι, σ. 191 σημ. 14.

1183. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, Ὁ τάφοσ τῆσ Ἡλείασ Φιλημήνας, σέ: *ἙλλΚερ*, σ. 152 ἀρ. 9 πίν. 79γ, 86β· *Agora XXIX*, σ. 191 σημ. 13.

Τὸ σωζόμενο θραῦσμα Κ 277 εἶναι πολὺ μικρὸ γιὰ νὰ προσδιοριστεῖ ὁ ἀκριβῆς τύπος τοῦ ἀγγείου ποὺ αὐτὸ ἀντιπροσωπεύει. Τὰ καλύτερα πάντως παράλληλα γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς βάσης του χρονολογοῦνται ὅλα στὸ β' μισὸ τοῦ 5ου καὶ στὶς δύο πρώτες δεκαετίες τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹⁸⁴

Δύσκολο νὰ βρεθοῦν ἀκριβῆ παράλληλα γιὰ τὸν Κ 278. Παρόμοια διακόσμηση μὲ αὐτὴν τοῦ πυθμένα του ἐμφανίζεται μὲν σὲ πινάκια μὲ στρογγυλεμένο χεῖλος τοῦ β' τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π. Χ.¹¹⁸⁵, ἢ διαμόρφωση ὅμως τῆς βάσης καὶ τοῦ κάτω τοιχώματός του παραπέμπει σὲ φιάλη μὲ ἔσω νεῦον χεῖλος ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ ἢ ὁποῖα χρονολογήθηκε περίπου στὸ 325 π. Χ.¹¹⁸⁶ Τὸ ὅτι μιὰ χρονολόγηση τοῦ θραύσματος στὰ μέσα περίπου τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. βρίσκεται κοντὰ στὴν πραγματικότητα ὑποδηλώνεται καὶ ἀπὸ τὴν αὐλακωτὴ του ἔδραση¹¹⁸⁷.

Ἄλλο ἀνοικτὸ ἀγγεῖο (Κ 279)

Ὁ Κ 279 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 279 (Λ 194, ἀρ. 10) – Θραῦσμα ψηλῆς δακτυλιόσχημης βάσης μεγάλου ἀνοικτοῦ ἀγγείου, ἴσως λεκάνης· πίν. 65. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: ἰδιαίτερα λεπτόκοκκος, σκληρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἔχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος καὶ μελανοῦ γανώματος στὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια.

Ὁ Κ 279 πρέπει νὰ προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ μεγάλο ἀνοικτὸ ἀγγεῖο τοῦ τύπου ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Χάρακα στὴ νότια Ἀττικὴ¹¹⁸⁸.

ΓΚΡΙΖΑ

Ἀνοικτὰ σχήματα

Φιαλίδια (Κ 280)

Φιαλίδιο μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος (μόνωτο); βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

1184. SPITAEIS, ὁ. π. (σημ. 936), σ. 92 ἀρ. 95 εἰκ. 49 ἀρ. 95 (Θορικὸς, μὲ παράθεση παραλλήλων ἀπὸ ἄλλες θέσεις).

1185. *Agora* XII, σ. 309 κ.έ. ἀρ. 1052-1053 (375-350 π. Χ.).

1186. Αὐτόθι, σ. 296 ἀρ. 842 εἰκ. 8 (περ. 325 π. Χ.).

1187. JONES, *Dema House*, σ. 99 ἀρ. 88 εἰκ. 5, «scraped groove foot at the resting-place. This is a trait of the mid-fourth century».

1188. H. LOHMANN, Ein neuer Befund zum Chremonideischen Krieg. Das sog. Atene Fort im Charaka-Tal (Attika), *Boreas*, 19, 1996, σ. 33 ἀρ. 54 (350-250 π. Χ.).

K 280 (Λ 94) – Άνω τμήμα φιαλιδίου με έξω Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορώδης, γκριζος (10 νεύον χείλος, αρχικά ίσως μόνωτο· πίν. 65. – Υψ. 6/1 gray). Περιέχει μεγάλη ποσότητα άση-
 "Υψ. μέγ. σωζ. 0,026 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,100 μ. μένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο.

Ένα πολὺ καλὸ τυπολογικὸ παράλληλο γιὰ τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ **K 280** ἀποτελεῖ ἓνα μόνωτο φιαλίδιο ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τὸ ὁποῖο χρονολογήθηκε στὰ 300 π.Χ. περίπου¹¹⁸⁹. Ὡστόσο τὸ ἀθηναϊκὸ παράλληλο εἶναι κατασκευασμένο σὲ μελαμβαφή καὶ ὄχι σὲ γκριζα τεχνική, ὅπως εἶναι τὸ δικό μας.

Πῶμα (K 281)

Ὁ **K 281** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 281 (Λ 181) – Πηνιόσημο, κούφιο ἔσω- κούριανση στὰ πλάγια. Π: Πυ: πορώδης, σκο-
 τερικὰ πῶμα, ἴσως λεκανίδας· πίν. 65. – "Υψ. τεινὸς γκριζος (10 YR 4/1 dark gray). Ε: τὸ
 μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. χείλ. 0,044 μ. Ἔντονη ἴδιο.

Πῶματα τοῦ τύπου τοῦ **K 281** μὲ ἔντονη κούριανση στὶς πλευρές, προεξέχον, ἐπιπεδωμένο ἄνω ἄκρο καὶ γενικότερα μὲ χαρακτήρα ποὺ δίνει περισσότερη σταθερότητα στὴ χειρολαβὴ εἶναι τυπικὰ γιὰ τὸν 4ο καὶ τὸν 3ο αἰ. π. Χ.¹¹⁹⁰

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Ποικιλία παρατηρεῖται στὶς χρωματικὲς διαβαθμίσεις αὐτῆς τῆς κεραμικῆς κατηγορίας κατὰ τὴν περίοδο 8 (Παράρτημα I, διάγραμμα 21, ἀρ. **K 282** - **K 297**). Ὁμοιογενὴς εἶναι μόνο ἡ ὁμάδα τῶν θραυσμάτων τῶν ἀμφορέων τῶν ὁποίων ὁ πληθὸς ἐμφανίζει πορτοκαλόχρωμο (5 YR 7/6 reddish yellow) πυρήνα καὶ ἐπιφάνεια (**K 282** - **K 286**).

Κλειστὰ σχήματα

Ἀμφορεῖς (K 282 - K 286)

Οἱ **K 285**, **K 286** βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Οἱ **K 282**, **K 283** στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Ὁ **K 284** στὴ βόρεια πλευρά.

1189. *Agora XXIX*, σ. 329 ἀρ. 857 εἰκ. 58.

1190. Πρβ. *Kabirenheiligtum III*, σ. 78 σημ. 114· σ. 144 ἀρ. 575-577 πίν. 30.

K 282 (Λ 34, άρ. 4) – Θραύσμα κυλινδρικής λαβής άμφορέα· πίν. 66. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,067 μ. διάμ. λαβής περ. 0,022 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Περιέχει λίγα πετραδάκια λευκού χρώματος μήκους περ. 0,001 μ. και ελάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπό ἔως γκριζο, διατρεῖται σποραδικά.

K 283 (Λ 41) – Θραύσμα χείλους και λαμπού άμφορέα· πίν. 66. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,057 μ. διάμ. χείλ. 0,091 μ. Ἐπίπεδο χείλος, διαγράφεται με σαφήνεια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας και λίγα γκριζα πετραδάκια μήκους 0,001 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπό, παχὺ ἔξωτερικά, ἀραιὸ ἔσωτερικά.

K 284 (Λ 96, άρ. 41) – Τμήμα κυλινδρικής λαβής άμφορέα· πίν. 66. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,078 μ.

διάμ. λαβής περ. 0,021 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει αρκετή ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπό.

K 285 (Λ 164, άρ. 10) – Θραύσμα λαβής με ωσειδή τομή άμφορέα· πίν. 66. – Μήκ. μέγ. σωζ. 0,070 μ. διάμ. λαβής μέγ. 0,032 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἔλαφρά πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow) με λίγη άσημένια μίκα και μικρά καστανά πέτρινα ἔγκλείσματα μήκους 0,001 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκό.

K 286 (Λ 164, άρ. 7) – Θραύσμα κάθετης κυλινδρικής λαβής, ἴσως άμφορέα· πίν. 66. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,072 μ. διάμ. λαβής μέγ. 0,023 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἔλαφρά πορώδης, κέντρο: ανοικτόφαιος (5 YR 7/1 light gray), ἄκρες: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: ανοικτοκάστανος (10 YR 8/4 very pale brown).

Οἱ λαβές άμφορέων **K 282** και **K 284** - **K 286** χρονολογοῦνται στην πρώιμη ἑλληνιστική ἔποχή (325-275 π.Χ.) λόγω τῆς ὁμοιότητας ποὺ παρουσιάζουν με αὐτὲς τῶν χρηστικῶν άμφορέων τῆς οἰκίας τῆς Βάρης¹¹⁹¹. Στην ἴδια περίπου περίοδο πρέπει νὰ ἔνταχθεῖ και ὁ άμφορέας **K 283**, ἀφοῦ τὸ καλύτερο παράλληλο γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους του προέρχεται ἀπὸ τὴ Σαμοθράκη, ὅπου χρονολογήθηκε στην πρώιμη ἑλληνιστική ἔποχή¹¹⁹².

Πρόχους (K 287)

Ὁ **K 287** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 287 (Λ 123, άρ. 35) – Θραύσμα δακτυλιόσημης βάσης ἴσως πρόχου· πίν. 66. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,080 μ. Π: Πυ: λεπτό-

κοκκος, ἀνοικτέρυθος (2.5 YR 6/8 light red). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow).

Ἄττικά παράλληλα τοῦ **K 287**, τὰ ὁποῖα ἔχουν χρονολογηθεῖ στην ὕστερη κλασική ἔποχή, ὑποδηλώνουν μιὰ χρονολόγηση τοῦ θραύσματος μέσα στὸν 4ο αἰ. π.Χ.¹¹⁹³

1191. Γιὰ τοὺς **K 282** και **286** πρβ. JONES, Vari House, εἰκ. 8 άρ. 53· γιὰ τὸν **K 284** πρβ. αὐτόθι, άρ. 131· γιὰ τὸν **K 285** πρβ. αὐτόθι, άρ. 123, 133.

1192. КОРСКЕ, ὀ.π. (σημ. 1152), σ. 384 άρ. 238-239.

1193. Πρβ. κάτι σάν *Agora XII*, σ. 350 άρ. 73 εἰκ. 8 (Ἀθήνα, 350-320 π.Χ.)· JONES, Vari House, σ. 383 άρ. 73 εἰκ. 8 (Βάρη)· LOHMANN, *Atene*, σ. 476 άρ. TH 30-32 (Θυμάρη, 4ος αἰ. π.Χ.).

Άλλο κλειστό σχήμα ακαθόριστου τύπου (Κ 288)

Ο Κ 288 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 288 (Λ 109, άρ. 10) – Τμήμα λαμού και κοκκος, άνοιτοκάστανος (10 YR 7/4 very
ώμου, ίσως πρόχου· πίν. 66. – Π: Πυ: λεπτό- pale brown). Ε: τὸ ἴδιο.

Μὲ βάση ἓνα μορφολογικὸ παράλληλο ἀπὸ τὴν Ἀγορά, ὁ Κ 288 θὰ μπο-
ροῦσε ἴσως νὰ ἀνήκει σὲ πρῶιμη ἑλληνιστικὴ πρόχου¹¹⁹⁴.

Άνοικτὰ σχήματα

Λεκάνες (Κ 289 - Κ 291)

Οἱ Κ 289, Κ 291 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ο Κ 290 βρέθηκε στὶς
ἐπιχώσεις κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ.

Κ 289 (Λ 91) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος λεκά-
νης (:· πίν. 66. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,031 μ. Π: Πυ:
λεπτόκοκκος, άνοικτέρυθρος (2.5 YR 7/6 light
red). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μί-
κας. Ε: τὸ ἴδιο.

Κ 290 (Σακκούλα: «24.11.57. Ὀστρακα ἐκ
τῶν ἐπιχώσεων παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ
ναοῦ», άρ. 11) – Μεγάλο θραῦσμα ἀπὸ τὸν
ἄμο και τὴν κοιλιὰ λεκάνης· πίν. 67. – Ύψ.
μέγ. σωζ. 0,096 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορ-
τοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow), μὲ
ἐλάχιστη ποσότητα μίκας. Ε: πορτοκαλόχρω-

μος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: ἴχνη λευ-
κωποῦ ἐπιχρίσματος.

Κ 291 (Λ 194, άρ. 4) – Θραῦσμα ἐπίπεδου,
ἐξωτερικὰ πρὸς τὰ κάτω νεύοντος χείλους
λεκάνης· πίν. 67. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,031 μ.
διάμ. χείλ. περ. 0,300 μ. Π: Πυ: πορτοκαλό-
χρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει
ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ
ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα στὸ
χείλος ἐσωτερικὰ και ἐξωτερικὰ. Ἀνεπαί-
σθητη, ὀριζόντια πλαστικὴ νεύρωση ἀμέσως
κάτω ἀπὸ τὸ χείλος.

Τὰ ὄστρακα Κ 289 και Κ 290 ἀνήκουν σὲ λεκάνες τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. Καὶ οἱ δύο
τύποι λεκανῶν εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῶν Καβείρων στὴ Θήβα, ὅπου χρο-
νολογήθηκαν στὸ α΄ και στὸ β΄ μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. ἀντίστοιχα¹¹⁹⁵.

Τὸ χείλος Κ 291 εἶναι ὀριζόντιο και προβάλλει ἐλαφρὰ κυρτὸ πρὸς τὰ ἔξω
και πρὸς τὰ κάτω, σχηματίζοντας κυρτὸ Γ μὲ τὰ ἄνω σωζόμενα τοιχώματα
τοῦ ἀγγείου, ἐνῶ ὑπογραμμίζεται ἐξωτερικὰ και μὲ ὀριζόντια πλαστικὴ νεύ-
ρωση. Παρόμοια χεῖλη ἀπαντοῦν σὲ λεκάνες ἀπὸ τὴν οἰκία τῆς Βάρης¹¹⁹⁶ και

1194. Πρβ. κατὶ σὰν *Agora* XXIX, σ. 296 άρ. 493 πίν. 36 (περ. 300 π. Χ.).

1195. Γιὰ τὸν Κ 289 πρβ. *Kabirenheiligtum* III, σ. 67, 140 άρ. 443 πίν. 20 (Καβείριο Θηβῶν, α΄
μισὸ 4ου αἰ. π. Χ.)· γιὰ τὸν Κ 290 πρβ. αὐτόθι, σ. 68, 141 άρ. 491 πίν. 24 (Καβείριο Θηβῶν, β΄ μισὸ
4ου αἰ. π. Χ., ἐκεῖ ταξινομήθηκε ὡς λεκάνη κλειστοῦ σχήματος).

1196. JONES, *Vari House*, κατὶ μεταξὺ άρ. 75 και 81, πρβ. και LÜDORF, *Lekane*, σ. 25, 140 άρ. LR
380 πίν. 144 (ὁμάδα III 2b).

γι' αὐτὸν τὸν λόγο προτείνουμε μιὰ χρονολόγηση στὴν πρώιμη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ¹¹⁹⁷.

Λεκάνες τοῦ τύπου *deer bowl: projecting rim* (K 292 - K 294)

Οἱ K 292 καὶ K 293 βρέθηκαν στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ. Ὁ K 294 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

K 292 (Σακκούλα: «24.11.57. Ὑστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ», ἀρ. 5) – Θραῦσμα χεῖλους λεκάνης· πίν. 67. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,260 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρὰ πορώδης, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 8/3 very pale brown), μὲ λίγα πέτρινα ἐγκλείσματα μελανοῦ, γκριζοῦ καὶ πορτοκαλὶ χρώματος. Ε: τὸ ἴδιο.

K 293 (Σακκούλα: «24.11.57. Ὑστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ

ναοῦ», ἀρ. 6) – Θραῦσμα κάτω τμήματος λεκάνης. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρὰ πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: ἀνοικτόφαιος (10 YR 7/1 light gray).

K 294 (Σακκούλα: «Ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 47) – Μικρὸ θραῦσμα χεῖλους λεκάνης. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,006 μ. διάμ. χεῖλ. 0,230 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρῶς πορώδης, ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: καστανοκίτρινος (10 YR 6/6 brownish yellow).

Ἡ παρουσία χρηστικῶν λεκανῶν τοῦ τύπου τοῦ K 292 στὸ καλὰ χρονολογημένο πηγάδι Β1 τοῦ Διπύλου στὸν Κεραμεικὸ¹¹⁹⁸, καθὼς καὶ ἡ μορφολογικὴ τους ὁμοιότητα μὲ μελαμβαφεῖς λεκάνες τοῦ τύπου *deer bowl: projecting rim* ἀπὸ τὴν Ἄγορά, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἐπίσης ἀπὸ χρονολογημένες ἀρχαιολογικὲς συνάφειες¹¹⁹⁹, δείχνουν ὅτι τὸ ἀγγεῖο πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὴν πρώιμη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Στὴν ἴδια περίπου περίοδο πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ καὶ ὁ K 294¹²⁰⁰.

1197. Πὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ὁμοιογενοῦς ὑλικοῦ ἀπὸ τὴν οἰκία τῆς Βάρης στὴν πρώιμη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ βλ. JONES, *Vari House*, σ. 355 κ.έ.· RASELLI-NYDEGGER, ὀ.π. (σημ. 1057), σ. 250· *Agora XXIX*, σ. 33.

1198. K. BRAUN, *Der Dipylon-Brunnen B1. Die Funde*, *AM*, 85, 1970, σ. 151 ἀρ. 151 εἰκ. 27· γιὰ τὴ χρονολόγησή του βλ. καὶ *Agora XXIX*, σ. 25 κ.έ.

1199. *Agora XXIX*, σ. 348 ἀρ. 1090 εἰκ. 66 (γιὰ τὸ χεῖλος) καὶ αὐτόθι, ἀρ. 1091 (275-250 π.Χ.), 1092, γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ποδιοῦ (250-225 π.Χ.). Κατὰ τὴ ROTROFF (αὐτόθι, σ. 167), τὸ μελαμβαφεὲς αὐτὸ ἀγγεῖο χρησιμοποιοῦνταν ὡς ἀγγεῖο γιὰ τὴν παρασκευὴ φαγητοῦ ἢ ὡς σκύφος ἢ ὡς κρατήρας.

1200. Αὐτόθι, σ. 348 ἀρ. 1094 εἰκ. 66 (περ. 275 π.Χ.).

Κυψέλες (Κ 295 - Κ 297)

Οί Κ 295 - Κ 297 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού.

Κ 295 (Λ 109, αρ. 55) – Θραύσμα τοιχώματος κυψέλης· πίν. 68. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,031 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ελαφρά πορώδης, ανοικτοκάστανος (10 YR 7/3 very pale brown). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημένιας μίκας και μικρά καστανωπά πετραδάκια μήκους μέχρι 0,0015 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπό. Στὸ ἐσωτερικό του: ὀριζόντια καὶ κάθετη ἐγχάρακτη γραμμὴ τέμνονται σὲ ὀρθή γωνία.

Κ 296 (Λ 123, αρ. 46) – Μικρὸ γωνιακὸ θραύσμα ἀπὸ τὸ κάτω τοίχωμα κυψέλης· πίν. 68. – Ύψ. περ. 0,035 μ. πάχ. 0,014 μ. Π: Πυ: σκληρὰ ψημένος, πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει μικρὰ πετραδάκια μήκους μέχρι 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

Στὸ ἐσωτερικό του: συστάδες κάθετων καὶ διαγώνιων πρὸς αὐτὲς ἐγχαράξεων. Στὸ ἐξωτερικό: ὀριζόντια ἐγχάραξη στὸ σημεῖο τῆς γωνιακῆς κλίσης.

Κ 297 (Λ 192, αρ. 14) – Ἄνω τμήμα κυψέλης· πίν. 68. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,049 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,300 μ. Ἐλαφρῶς πλάγιο, ἔξω νεῦον, πλατὺ, ἐπίπεδο χεῖλος μὲ στρογγυλεμένη ἀπόληξη. Ἀπὸ κάτω πλαστικός ὀριζόντιος δακτύλιος περιτρέχει τὸ ἀγγεῖο. Π: Πυ: σκληρός, ἀνοικτὸς καστανέρυθρος (2.5 YR 6/3 light reddish brown). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: μῶβ (2.5 YR 5/2 weak red) (ἐσωτερικά)· ἀνοικτὸ μῶβ (2.5 YR 6/4 light reddish brown) (ἐξωτερικά).

Ψηλά, εὐρύστομα, χρηστικά ἀγγεῖα, μὲ συστήματα παράλληλων καὶ πυκνὰ διατεταγμένων κάθετων, ὀριζόντιων καί/ἢ διαγώνιων ἐγχαράξεων (τῶν λεγόμενων χτενισμάτων) στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τοιχώματός τους, κάλυμμα στὸ στόμιο καὶ ἐπίπεδη (καλαθόσχημος τύπος) ἢ σωληνωτὴ (σωληνωτὸς τύπος) βάση, ταυτίστηκαν ἀπὸ τὴν ἔρευνα ἤδη ἀπὸ τὸ 1958 ὡς «κυψέλες»¹²⁰¹. Πάνω στὰ βαθιὰ αὐτὰ συστήματα ἐγχαράξεων οἰκοδομοῦσαν οἱ μέλισσες τὶς κηρήθρες τους, ὅπου στὴ συνέχεια ἐναπόθεταν τὸ μέλι καὶ τὸ κερὶ.

Οἱ κυψέλες τοῦ τύπου τῶν πηλινῶν ἀγγείων ποὺ ἐκπροσωποῦνται στὴ Λούτσα ἦταν κατὰ τὴν ἀρχικὴ τους χρῆση τοποθετημένες ὀριζοντίως πάνω στὸ ἔδαφος¹²⁰². Στὴν Ἀττικὴ κάνουν πρώτη φορὰ τὴν ἐμφάνισή τους στὸ β' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.¹²⁰³ καὶ συνεχίζουν τὴν ὑπαρξὴ τους μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ. μ.Χ., ὅποτε, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῶν κινητῶν πλαισίων, ἀντικαθίστανται ἀπὸ κυψέλες νέου τύπου¹²⁰⁴.

1201. LÜDORF, Bienenkorb, σ. 45 κ.έ., 54 κ.έ.· πρβ. γενικὰ καὶ ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Attische Bienenkörbe. Eine Zusammenfassung unter besonderer Berücksichtigung der Funde aus dem Kerameikos, σέ: *Akten des Internationalen Symposiums. Die Ausgrabungen im Kerameikos. Bilanz und Perspektiven. Athen, 27. bis 31 Januar 1999*, AM, 114, 1999, σ. 75 κ.έ. καθὼς καὶ *Agora XXXIII*, σ. 126.

1202. LÜDORF, Bienenkorb, σ. 54.

1203. Αὐτόθι, σ. 55.

1204. Αὐτόθι, σ. 55 σημ. 107.

Ἡ σταυροειδῆς διάταξη τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐγχάρακτου «χτενίσματος» τοῦ Κ 295, μολονότι καθεαυτὴ περισσότερο τυπικὴ γιὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ¹²⁰⁵, παραπέμπει σὲ μιὰ καλαθόσχημη κυψέλη ἀπὸ τὸ Θυμάρι τῆς νότιας Ἀττικῆς, ἡ ὁποία χρονολογήθηκε ἀπὸ τὴ Lüdorf στὴν κλασικὴ ἐποχὴ¹²⁰⁶. Κλίση, διαστάσεις καὶ ἐσωτερικὸ ἐγχάρακτο «χτενίσμα» τοῦ θραύσματος Κ 296 θυμίζουν τὴ χαμηλὴ, ἐπίσης καλαθόσχημη κυψέλη ἀπὸ τὸ κτίσμα Ζ στὸν Κεραμεικὸ, ἡ ὁποία βάσει τῆς στρωματογραφίας χρονολογεῖται στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 340 καὶ τοῦ 300 π.Χ.¹²⁰⁷ Ἡ χρονολόγησις αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ μιὰ ἀνάλογη κυψέλη ἀπὸ τὸ ἱερὸ στὰ Λεγραινά, ἡ ὁποία μὲ βάση στρωματογραφικὰ κριτήρια χρονολογεῖται ἐπίσης στὴν ὕστερη κλασικὴ ἐποχὴ¹²⁰⁸.

Ἡ πλατιά, ἐπίπεδη διαμόρφωσις τοῦ χεῖλους τοῦ Κ 297 εἶναι τυπικὴ γιὰ τὴν ὁμάδα χειλῶν κυψελῶν I2 τῆς Lüdorf, ἡ ὁποία χρονολογικὰ τοποθετεῖται στὸ μεταβατικὸ διάστημα μεταξὺ τῆς κλασικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹²⁰⁹. Ἐνα πολὺ καλὸ παράλληλο τοῦ Κ 297 βρέθηκε στὴ δεξαμενὴ Η 16:3 στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν καὶ χρονολογεῖται, μὲ βάση στρωματογραφικὰ κριτήρια, στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν 4ο στὸν 3ο αἰ. π.Χ.¹²¹⁰

Θραύσματα κυψελῶν καὶ ὀλόκληρες κυψέλες ἔχουν βρεθεῖ στὴν Ἀττικὴ¹²¹¹ ὄχι μόνον σὲ περιοχὰς ποὺ θεωρήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τους ὡς ἀγροκτήματα, ὅπου θὰ περίμενε κανεὶς νὰ ἔχουν ἐγκατασταθεῖ μελίσινα¹²¹² ἀλλὰ καὶ σὲ πυκνοκατοικημένους ἀστικὰς περιοχὰς¹²¹³ καθὼς καὶ σὲ ἱερά¹²¹⁴, ἐνῶ σὲ λίγες πε-

1205. LÜDORF, ὁ.π. (σημ. 1201), σ. 78, «kreuzweise Kämmungsschema».

1206. LÜDORF, Bienenkorb, σ. 95 κ.έ. ἀρ. BR 53 εἰκ. 32 (ἐπιφανειακὸ εὗρημα σὲ κλασικὴ οἰκία μὲ πύργο).

1207. Αὐτόθι, σ. 84 ἀρ. B3 εἰκ. 13.

1208. Αὐτόθι, σ. 84 ἀρ. B4 εἰκ. 14· πρβ. καὶ LOHMANN, ὁ.π. (σημ. 1188), σ. 35 ἀρ. 79 εἰκ. 10 στὴ σ. 65 (νότια Ἀττικὴ, κοιλάδα τοῦ Χάρακα), ὅπου χρονολογήθηκε ὡς «κλασικὸ».

1209. LÜDORF, Bienenkorb, σ. 60.

1210. Αὐτόθι, σ. 91 ἀρ. BR 23 εἰκ. 30· *Agora XXXIII*, σ. 283 ἀρ. 357 εἰκ. 58 (late 4th-cent. context).

1211. Γιὰ τὴν ἐξάπλωσι τῶν κυψελῶν στὴν ἀνατολικὴ Ἑλλάδα μὲ ἔμφασι στὴν Ἀττικὴ βλ. *Agora XXXIII*, σ. 127 χάρτης 2.

1212. Γιὰ παράδειγμα, στὴν οἰκία τῆς Βάρης καὶ γενικὰ στὴν περιοχὴ τοῦ Ὑμηττοῦ, ποὺ ἦταν ἤδη στὴν ἀρχαιότητα πασίγνωστη γιὰ τὴν παραγωγὴ μελιοῦ.

1213. Ὅπως, γιὰ παράδειγμα, στὴν Ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας (πρβ. *Agora XII*, σ. 366 ἀρ. 1853 πίν. 88, ἀπὸ συνάφεια τοῦ 425-400 π.Χ.) καὶ στὸ φρούριο τοῦ Ραμνουῦντος, ὅπου βρισκόταν τὸ κέντρο τοῦ δήμου (μεγάλος ἀριθμὸς ἀδημοσίεωτων θραυσμάτων στὴν ἀποθήκη ἀρχαιοτήτων τοῦ Ραμνουῦντος). Ἐδῶ ὡστόσο ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἡ ἐνδιαφέρουσα παρατήρησις τῆς ROTROFF ὅτι, στὴν περίπτωσι τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς, οἱ κυψέλες βρέθηκαν ὅλες στὴν περιφέρεια τοῦ τετραγώνου τῆς (*Agora XXXIII*, σ. 130).

1214. Γιὰ παράδειγμα, τὸ ἱερὸ στὰ Λεγραινά, ὁ.π. (σημ. 1208).

ριπτώσεις έχουν χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση σε νεκροταφεία ως σαρκοφάγοι για μικρά παιδιά¹²¹⁵.

Η παρουσία θραυσμάτων κυψελών στο ιερό της Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου μπορεί να ἐρμηνευθεί με ποικίλους τρόπους. Μπορεί, πρώτον, να ὑποδεικνύει χρήση τῆς μελισσοκομικῆς στὸν εὐρύτερό του χώρο¹²¹⁶. δεύτερον, να ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶχαν μεταφερθεῖ αὐτούσιες κυψέλες γιὰ τὴν τέλεση τῶν ἀπαραίτητων λατρευτικῶν χοῶν με μέλι ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἀνάθεση κομματιῶν κρηθηρῶν στὴ θεότητα¹²¹⁷ καί, τρίτον, να ἐρμηνευθεῖ ὡς ἀπλή παρουσία ἀποθηκευτικῶν ἀγγείων¹²¹⁸.

ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ

Χύτρα (Κ 298)

Ὁ Κ 298 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 298 (Λ 38, ἀρ. 2) – Θραῦσμα χείλους καὶ ἄνω τοιχώματος μικρῆς ἀρχικᾶ μόνωτης χύτρας: πίν. 68. – Ψ. μέγ. σωζ. 0,030 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,080 μ. Ἔξω νεῦον χείλος. Π: Πυ: πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Περιέχει μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας

καὶ μικρὰ πετραδάκια γκρίζου, λευκοῦ καὶ καστανοῦ χρώματος μήκους 0,001 ἕως 0,002 μ. Ε: ἐξωτερικά: τὸ ἴδιο, ἐσωτερικά: φαῖδς (10 YR 4/2 dark grayish brown). Ἔντονα σημάδια φωτιάς στὸ ἐσωτερικὸ καὶ στὸ ἐξωτερικὸ του.

1215. Μαραθῶνας: Α. ΔΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, Μαραθῶν, ΑΔ, 29, 1973-1974 (1979), Β1, Χρον., σ. 66 πίν. 67γ. Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ὁ Μαραθῶν, ΒΑΕ, 146, Ἀθήνα 1995, σ. 177 σημ. 187. Ραμνοῦς, περίβολος Φανοκράτους, ἐσωτερικὸ, τάφος 13 (ἀποθήκη ἀρχαιοτήτων Ραμνοῦντος, ἀδημοσίευτο).

1216. Τὴν ἀποψη αὐτὴ γιὰ τὴν περίπτωση τῶν ἱερῶν τοῦ Διὸς ἔχει ὑποστηρίξει ὁ LOHMANN, *Atene*, σ. 230.

1217. Τὸ ἔθιμο αὐτὸ εἶναι γνωστὸ στὴν ἑλληνιστικὴ Ἀττικὴ καὶ συνδέεται με τὴ λατρεία τῶν Μοιρῶν. Σὲ ἀνασκαφὲς ποὺ διενεργήθηκαν τὸ 1973 στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου τῆς Μουνιχίας (λόφος Προφήτη Ἡλία) βρέθηκε ἐπιγραφὴ-ιερὸς νόμος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς με τελετουργικὴ διάταξη γιὰ τὸ εἶδος τῶν προσφορῶν ποὺ ἐνδείκνυντο γιὰ τίς ἐκεῖ λατρευόμενες θεές, τίς Μοῖρες, βλ. Ι. ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Β' Ἐφορεία Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, Πειραιεύς, Λόφος Προφήτου Ἡλία, ΑΔ, 28, 1973 (1977) Β1, Χρον., σ. 46-48: Στίς θεές ἔπρεπε νὰ προσφερθοῦν ἀνάμεσα στὰ ἄλλα καὶ κηρία, δηλαδὴ κομμάτια κρηθηρῶν με μέλι, βλ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, ὁ.π. (σημ. 475), σ. 128.

1218. Ὅπως ἤδη ἔχει παρατηρηθεῖ (LÜDORF, *Bienenkorb*, σ. 46 σημ. 42), ἡ ἀνίχνευση κερικοῦ στὰ τοιχώματα κυψελῶν ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ οἰκία τῆς Βάρης δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκη ὅτι τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἦταν ὄντως κυψέλες, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν ἀρχαιότητα χρησιμοποιοῦσαν κερὶ γιὰ τὴν ἐπάλειψη τῶν ἐσωτερικῶν τοιχωμάτων μεγάλων ἀγγείων με στόχο τὴν καλύτερη ἀποθήκευση τοῦ λαδιοῦ.

Τὸ ἔξω νεῦον χεῖλος καὶ ὁ εὐθύγραμμος, ἔσω νεύων λαιμὸς τοῦ Κ 298 παραπέμπουν σὲ χύτρα τῆς πρώιμης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Οἱ χύτρες τοῦ τύπου αὐτοῦ ἔχουν ὠσειδῆδες σῶμα, σχετικὰ καμπύλη βάση καὶ χαμηλό, ἑλαφρὰ χοανοειδῆ λαιμό. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ ἄνω τμήματος ὁ Κ 298 βρῖσκει καλὰ παράλληλα σὲ χύτρες ἀπὸ τὸν Θορικὸ¹²¹⁹, ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ¹²²⁰ καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀκρόπολης τῶν Ἀθηνῶν¹²²¹.

Περίοδοι 8-9 "Υστερη κλασικὴ/πρώιμη ἑλληνιστικὴ ἕως μέση ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Κλειστὰ (;) σχήματα

Φιάλη (Κ 299)

Φιάλη μὲ χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω· βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 299 (Λ 62, ἀρ. 4) – Ἄνω τμήμα φιάλης μὲ ἔξω νεῦον χεῖλος· πίν. 68. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,014 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,120 μ. Π: Πν: λεπτό-κοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Ὁ Κ 299 ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸ ρηχὸ σχῆμα καὶ τὸ ἑλαφρὰ σιγμοειδῆς προφίλ τῶν ἔξω νευουσῶν φιαλῶν τοῦ β' τετάρτου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.¹²²²

1219. G. STRAETMAN, An Early Hellenistic Cooking Ware Workshop in Attica, σέ: H. Mussche (ἐπιμ.), *Studies in South Attica II, Miscellanea Graeca*, 9, Gent 1994, σ. 123 εἰκ. 1 (295 π.Χ.).

1220. S. G. MILLER, Menon's Cistern, *Hesperia*, 43, 1974, σ. 236 ἀρ. 51 πίν. 33 (F 16:8)· H. A. THOMPSON, Two Centuries of Hellenistic Pottery, *Hesperia*, 3, 1934, σ. 324 κ.έ. εἰκ. 8 ἀρ. A 57 (G 13:4)· *Agora XXXIII*, σ. 168, 303 ἀρ. 559 εἰκ. 71 πίν. 61 (F 16:6) καὶ ἀρ. 560 εἰκ. 71 πίν. 61 (F 11:2, κάτω ἐπίχωση).

1221. ΣΤ. ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ, σέ: *Ἀνασκαφὲς Μετρό*, σ. 98 κ.έ. ἀρ. 76 (Ἀθήνα, σταθμὸς Ἀκρόπολις, Πυρὰ 7), ὅπου πληρέστερη συλλογὴ παραλλήλων γιὰ τὸ σχῆμα.

1222. *Agora XXIX*, σ. 159, 333 ἀρ. 907 εἰκ. 60 (275-250 π.Χ.).

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Κλειστά σχήματα

Άμφορέας (Κ 300)

Ο Κ 300 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις του ναού.

Κ 300 (Λ 194, ἀρ. 9) – Θραύσμα στρογγυλεμένου χείλους και λαίμου ἀμφορέα· πίν. 68. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,057 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,110 μ. Π: Πυ: μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow), με σποραδική παρουσία ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ (ἐξωτερικά): λευκωπό.

Τὸ σχῆμα τοῦ χείλους τοῦ Κ 300 μετὴ στρογγυλεμένη ἄνω ἀπόληξη καὶ τὴ λεία μετάβαση τοῦ περιγράμματος τῆς τομῆς πρὸς τὸν λαίμο εἶναι τυπικὸ γιὰ τοὺς θασιακοὺς ἀμφορεῖς¹²²³. Μιὰ χρονολόγηση στὸν 3ο αἰ. π. Χ. θὰ ἦταν πιθανή.

Περίοδος 9 Μέση ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ

ΑΤΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΚΛΙΤΥΟΣ

Μετὸν ὄρο «κεραμικὴ τοῦ τύπου τῆς δυτικῆς κλιτύος» ἐννοοῦμε ἐκεῖνη τὴν κεραμικὴ κατηγορία ἢ ὅποια φέρει στὴν ἐπιφάνειά της γραπτὴ διακόσμηση ἀπὸ διαλυμένο πηλό, καθὼς καὶ τὴν καινοτομία τοῦ ἐπίθετου λευκοῦ χρώματος πάνω σὲ μελαμβραφὲς βάθος. Τὸ σῆμα κατατεθὲν τῆς διακόσμησής της εἶναι τὰ γεωμετρικὰ διακοσμητικὰ θέματα, ἐνῶ σὲ λίγες περιπτώσεις χρησιμοποιεῖται ἐξ ὀλοκλήρου ἐγχάραξη γιὰ τὴ διακόσμηση. Ἡ διάρκεια ζωῆς της στὴν Ἀθήνα κυμαίνεται ἀπὸ τὸ α΄ τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π. Χ. μέχρι τὸ τέλος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹²²⁴. Πέντε θραύσματα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ χρονολογοῦνται στὴν περίοδο 9 (Κ 301 - Κ 305). Τέσσερα ἀπὸ αὐτὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια, χρωματικῶς ὁμοιογενή, ὁμάδα (Παράρτημα I, διάγραμμα 23, ἀρ. Κ 301 - Κ 304).

1223. Πρβ. κάτι σὰν Y. GRANDJEAN, Contribution à l'établissement d'une typologie des amphores thasiennes. Le matériel amphorique du quartier de la porte du Silène, BCH, 116, 1992, ἀρ. 64 καὶ 80, 3ος αἰ. π. Χ.· M. L. LAWALL, Studies in Hellenistic Iliion. Transport Amphoras from the Lower City, *Studia Troica*, 9, 1999, σ. 193.

1224. Γιὰ τὴν κατηγορία αὐτὴ στὴν Ἀθήνα βλ. S. I. ROTROFF, Ceramic Workshops in Hellenistic Athens, σέ: Brijder, ὀ.π. (σημ. 1037), σ. 174· THE ΙΔΙΑΣ, Attic West Slope Vase Painting, *Hesperia*, 60, 1991, σ. 60.

Κλειστά σχήματα

Κλειστό άγγείο με τροπιδωτό σώμα (Κ 301)

Ο Κ 301 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 301 (Λ 182) – Θραύσμα σώματος κλειστού άγγείου με τροπιδωτό σώμα· πίν. 69. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,047 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐξωτερικά: μελανὸ γάνωμα. Ἐσωτερικά χωρίς ἐπεξεργασία. Δ (ἐξωτερικά): ὀριζόντια σειρά ἐγχάρακτων ὁμόκεντρων ὀρθογωνίων. Ἀπὸ κάτω: ὀριζόντιες, παράλληλες μεταξύ τους ἐγχάρακτες γραμμές.

Σωζόμενο προφίλ καὶ πάχος τοῦ Κ 301 θὰ μπορούσε νὰ προέρχεται ἀπὸ μυροδοχεῖο¹²²⁵. Ἡ ἐγχάρακτη ὡστόσο διακόσμηση τοῦ ὤμου, ἡ ὁποία ἐδῶ περιλαμβάνει τὸ θέμα τῶν ὁμόκεντρων ὀρθογωνίων, ἀπαντᾷ ἐπίσης σὲ ἓνα μυροδοχεῖο ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ πού ἡ Rotroff τὸ χρονολόγησε στὸ διάστημα μεταξύ τοῦ 225 καὶ 210 π.Χ.¹²²⁶ Ἄξιζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ χρῆση τῆς τεχνικῆς τῆς δυτικῆς κλιτύος γιὰ τὴν κατασκευὴ μυροδοχείων εἶναι ἀσυνήθιστη καὶ, ὅταν ὑφίσταται, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς προσπάθεια ἀπομίμησης τῶν ἀντίστοιχων ἀσημένιων ἀγγείων¹²²⁷.

Πρόχους (Κ 302)

Ο Κ 302 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 302 (Λ 134) – Θραύσμα στρεπτῆς λαβῆς καὶ ρίζας τοιχώματος ὤμου πρόχου· πίν. 69. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,060 μ. διάμ. λαβῆς περ. 0,015 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, βαθὺς πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Β: κοκκινωπὴ (2.5 YR 5/4 reddish brown), καλύπτει ὀλόκληρη τὴ λαβὴ περιμετρικά.

Κάθετες, στρεπτές λαβές τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς βρίσκονται συνήθως ἀποκολλημένες ἀπὸ τὸ σῶμα εἴτε ἀμφορέων εἴτε πρόχων¹²²⁸. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, σχῆμα, διαστάσεις καὶ ἐξωτερικὴ ἐπεξεργασία (ἐρυθρὴ βαφή) τοῦ Κ 302 ἀποτελοῦν ἐνδείξεις γιὰ τὸν τύπο τοῦ ἀγγείου στὸν ὁποῖο αὐτὸς ἀνήκει. Πρόκειται γιὰ πρόχου δυτικῆς κλιτύος, μεγάλων διαστάσεων, ἡ ὁποία λόγῳ μεγέθους θὰ μπορούσε νὰ περιέχει τόσο νερὸ ὅσο καὶ κρασί¹²²⁹.

1225. Πολὺ καλὰ παράλληλα ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ μυροδοχείου Κ 301 προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ καὶ ἀπὸ τάφο τοῦ δ' τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ. Πρβ. *Agora XXIX*, σ. 355 ἀρ. 1165 εἰκ. 72 (325-300 π.Χ.), με παραπομπές.

1226. *Agora XXIX*, σ. 178, 355 ἀρ. 1172 πίν. 85.

1227. Αὐτόθι, σ. 178 σημ. 48.

1228. Αὐτόθι, εἰκ. 24-34.

1229. Αὐτόθι, σ. 125 ἀρ. 464 εἰκ. 34 (250-235 π.Χ.)

Άνοικτὰ σχήματα

Κάνθαροι (Κ 303 - Κ 305)

Ὁ Κ 303 βρέθηκε στὰ μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Οἱ Κ 304 καὶ Κ 305 στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 303 (Σακούλα: «Ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 29) – Θραῦσμα εὐθέος τοιχώματος ἀπὸ τὸ ἄνω τμήμα κανθάρου πίν. 69, 151. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,034 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,031 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στίλβωμα ἐσωτερικά. Δ: ἐξωτερικά: σώζεται διακόσμηση τετραγώνων μὲ πορτοκαλόχρωμο περίγραμμα καὶ μελανὸ φόντο καὶ τρεῖς κάθετες, παράλληλες μεταξύ τους πορτοκαλόχρωμες γραμμές.
Κ 304 (Λ 166, ἀρ. 11) – Θραῦσμα εὐθέος τοιχώματος ἀπὸ τὸ ἄνω τμήμα κανθάρου πίν. 69, 151. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,037 μ. πλ. μέγ.

σωζ. 0,026 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ στίλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικά. Δ: ἐξωτερικά: σώζεται διακόσμηση τετραγώνων μὲ λευκοκίτρινο περίγραμμα καὶ μελανὸ φόντο καὶ ἕξι κάθετες, παράλληλες μεταξύ τους λευκοκίτρινες γραμμές.

Κ 305 (Λ 193, ἀρ. 5) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος μικροῦ κανθάρου πίν. 69. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,017 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,100 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτέρυθρος (2.5 YR 7/6 light red). Μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. Στὴν περιοχὴ τοῦ ὤμου σώζει τρεῖς ἐγχάρακτες ὀριζόντιες γραμμές.

Τὸ πάχος, ἡ κλίση τοῦ τοιχώματος καθὼς καὶ ἡ διακόσμηση μὲ τὸ θέμα τοῦ ζατρίκιου καὶ τῶν ὁμόκεντρων ὀρθογωνίων τῶν ὀστράκων Κ 303 καὶ 304 ὑποδηλώνουν ὅτι αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν ὤμο κανθάρων τοῦ τύπου baggy τῆς δυτικῆς κλιτύος τοῦ ὕστερου 3ου αἰ. π.Χ.¹²³⁰ Πανομοιότυπη διακόσμηση μὲ αὐτὴν τοῦ Κ 304 ἀπαντᾶ σὲ ἓνα ἀνάλογο ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφαίας στὴν Αἴγινα¹²³¹.

Ἡ ἀσυνήθιστη μορφή χεῖλους κανθάρου ποὺ ἐκπροσωπεῖ ὁ Κ 305 ταξινομήθηκε στὴν κατηγορία τῆς δυτικῆς κλιτύος ἐπειδὴ τόσο ἡ διαμόρφωσή του ὅσο καὶ ἡ παρουσία ἐγχάρακτων γραμμῶν στὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης τοῦ χεῖλους μὲ τὸν λαιμὸ βρίσκουν τὸν ἀκριβῆ τους παραλληλισμὸ σὲ ἓναν κάνθαρο δυτικῆς κλιτύος ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀρχαιολογικὴ συνάφεια τὸ τοποθετεῖ στὸ γ' τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.¹²³²

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιόδου 9 ἡ μελαμβαφῆς κεραμικὴ εἶναι μὲ 24 δείγματα ἡ πολυπληθέστερη κεραμικὴ κατηγορία ἐκ τῶν ὧν βρέθηκαν στὸν

1230. Αὐτόθι, σ. 105, 268 ἀρ. 253 εἰκ. 17 πίν. 24 (225-210 π. Χ.).

1231. FURTWÄNGLER, *Aphais*, σ. 464 ἀρ. 356 πίν. 130 ἀρ. 3.

1232. *Agora XXIX*, σ. 107, 274 ἀρ. 304 εἰκ. 19 (250-225 π. Χ.).

χώρο του μεγάλου ναού (Κ 306 - Κ 329). Τα χρωματικά επίπεδα του πηλού των οστράκων είναι πανομοιότυπα με αυτά των περιόδων 6-8 (πρβ. Παράρτημα Ι, διάγραμμα 23, αρ. Κ 306 - Κ 329).

Κλειστά σχήματα

Μυροδοχείο (Κ 306)

Ο Κ 306 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 306 (Λ 139) – Θραύσμα ποδιού και βάσης μυροδοχείου· πίν. 70. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,024 μ. διάμ. μέγ. σωζ. βάσ. 0,039 μ. πάχ. λαβής μέγ. 0,017 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδοκίτρινος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα περιμετρικά.

Ἡ χρησιμοποιηθεῖσα μελαμβαφῆς τεχνικὴ γιὰ τὴν κατασκευὴ ἑνὸς μυροδοχείου ὑποδηλώνει μιὰ πρωιμότερη ὡς πρὸς τὰ γκρίζα μυροδοχεῖα χρονολόγησι, πὺν νὰ ἀρχίζει δηλαδὴ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ νὰ περιλαμβάνει ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ὡστόσο ἡ ψηλὴ, κιονόμορφη, συμπαγῆς βάση τοῦ Κ 306 δείχνει ὅτι τὸ ἀγγεῖο πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ μετὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ἴσως στὸ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.¹²³³

Οἰνοχόες (Κ 307 - Κ 308)

Ο Κ 307 βρέθηκε στις επιχώσεις του κυκλικού κτίσματος. Ο Κ 308 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 307 (Σακκούλα: «Ὁστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 8) – Καμπύλο θραύσμα κυλινδρικής λαβῆς με τριγωνικὴ τομὴ μικρῆς οἰνοχόης· πίν. 70. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. Λαβὴ με τριγωνικὴ τομὴ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα περιμετρικά.

Κ 308 (Λ 158) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης καὶ κάτω τοιχώματος μικροῦ κλειστοῦ ἀγγείου ἴσως τριφυλλόστομης οἰνοχόης· πίν. 70. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,015 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,048 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἴχνη μελανοῦ γανώματος μόνο ἐξωτερικά.

Τὸ σωζόμενο μικρὸ τμήμα λαβῆς Κ 307 εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ δείξει ὅτι προέρχεται ἀπὸ λαβὴ ἑλληνιστικῆς οἰνοχόης. Κάθετες λαβές με τριγωνικὴ τομὴ εἶναι τυπικὲς γιὰ τὶς οἰνοχόες τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ πὺν στὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. οἱ κάθετες λαβές τῶν ἀγγείων αὐτῶν τοῦ κρασιοῦ ἀντικαθίστανται

1233. Αὐτόθι, σ. 178, 355 ἀρ. 1170 πίν. 85 (200-150 π.Χ.).

από ταινιωτές λαβές¹²³⁴, πρέπει να θεωρήσουμε στην περίπτωση μας πιθανή μια χρονολόγηση στις αρχές ή στα μέσα του 3ου αι. π. Χ.¹²³⁵

Ένα καλό παράλληλο για τη διαμόρφωση του ποδίου και την προεξοχή στον πυθμένα του **K 308**, αλλά λίγο πιο μεγάλο και με πιο λεπτό τοίχωμα σώματος, βρέθηκε στην αθηναϊκή Αγορά και προέρχεται από μικρή τριφυλλόστομη οίνοχόη¹²³⁶. Η οίνοχόη της Αγοράς είναι είσηγγμένη και προέρχεται από άναμειγμένο σύνολο με ελληνιστικό και σύγχρονο ύλικό. Το γεγονός πάντως ότι το δείγμα της Αγοράς είναι κατασκευασμένο με την τεχνική της δυτικής κλιτύος υποδηλώνει μια χρονολόγηση στο τέλος του 3ου έως τα μέσα του 2ου αι. π. Χ., πράγμα που θα μπορούσε να ισχύει και για το θραύσμα από τη Λούτσα.

Λήκυθοι (K 309 - K 310)

Οί **K 309 - K 310** βρέθηκαν στις έπιχώσεις του ναού.

K 309 (Λ 187, άρ. 8) - Θραύσμα κάθετης ταινιωτής λαβής ληκύθου· πίν. 70. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,041 μ. πλ. μέγ. 0,016 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: καστανoméλανο άμαυρόχρωμο γάνωμα περιμετρικά.

K 310 (Λ 123, άρ. 4) - Θραύσμα ώμου ληκύθου· πίν. 70. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: μελανó γάνωμα μόνο έξωτερικά.

Τó μέγεθος και ή διαμόρφωση της κάθετης ταινιωτής λαβής του **K 309**, καθώς και τó λεπτότεχο θραύσμα ώμου του **K 310** που υποδηλώνει ότι σέ αυτό τó ύψηλό σημείο του κλειστού άγγείου βρισκόταν ή μεγαλύτερη διάμετρος του, φανερώνουν ότι πρόκειται και στις δύο περιπτώσεις για ληκύθους της μέσης ελληνιστικής έποχής, μικρού και μεσαίου μεγέθους αντίστοιχα¹²³⁷.

Πρόχοι (K 311 - K 312)

Εύρύστομες πρόχοι με σφαιρικό σώμα (K 311 - K 312)

Ο **K 311** βρέθηκε στην έπίχωση της βόρειας πλευράς του ναού. Ο **K 312** βρέθηκε στις έπιχώσεις του κυκλικού κτίσματος.

1234. Αύτόθι, σ. 127.

1235. Μία έντελώς όμοια λαβή με τη δική μας χρονολογήθηκε, για παράδειγμα, από τη ΡΟΤΤΟΦ ΣΤΟ γ' τέταρτο του 3ου αι. π. Χ. (αύτόθι, σ. 294 άρ. 477 εικ. 35 πίν. 47).

1236. Αύτόθι, σ. 412 άρ. 1674 εικ. 100.

1237. Αύτόθι, σ. 168. Για τόν **K 309** βλ. αύτόθι, σ. 350 άρ. 1116 εικ. 69 πίν. 81 (175-150 π. Χ.)· για τόν **K 310** βλ. αύτόθι, σ. 350 άρ. 1115 εικ. 69 (175-160 π. Χ.).

K 311 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 31) – Θραῦσμα ταινιωτῆς, κάθετης λαβῆς καὶ ὤμου πρόχου μὲ σφαιρικό σῶμα· πίν. 70. – Ὑψ. σωζ. 0,056 μ. πλ. μέγ. 0,018 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα.

K 312 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσε-

ων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 6) – Θραῦσμα ἔξω νεύοντος χεῖλους καὶ ὤμου πρόχου μὲ σφαιρικό σῶμα· πίν. 70. – Ὑψ. σωζ. 0,025 μ· διάμ. χεῖλ. περ. 0,090 μ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συνανήκοντα τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθάρως, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: ἐξωτερικά: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα, ἐσωτερικά τὸ ἴδιο κάτω ἀπὸ ὀριζόντια ταινία στὸ ὕψος τοῦ χεῖλους.

Ὁ τύπος τῆς εὐρύστομης πρόχου μὲ σφαιρικό σῶμα ἐκπροσωπεῖται στὸν χώρο τοῦ ἱεροῦ τῆς Λούτσας ἀπὸ δύο δείγματα. Ὁ **K 311** ἀποτελεῖ τὸ κάτω τμήμα τῆς τυπικῆς κάθετης ταινιωτῆς λαβῆς τοῦ τύπου ποὺ ἐνώνει τὸ χεῖλος μὲ τὸν ὤμο τοῦ ἀγγείου, ἐνῶ ὁ **K 312** σώζει τὸ ἔντονα ἔξω νεῦον χεῖλος μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ χαμηλό, χωνοειδῆ λαιμὸ τῆς πρόχου, ποὺ τοῦ δίνουν ἕναν γενικά ἀμφικωνικό χαρακτήρα¹²³⁸. Παρόμοιες εὐρύστομες, σφαιρικές πρόχοι ἀπαντοῦν στὴν Ἀγορὰ σὲ ἀρχαιολογικές συνάψεις τῆς μέσης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹²³⁹.

Ἄνοικτὰ σχήματα

Κάνθαροι (K 313 - K 320)

α. Κάνθαρος τοῦ τύπου *hellenistic kantharos: angular* τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (K 313)

Ὁ **K 313** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 313 (Λ 166, ἀρ. 10α-β) – Δύο συνανήκοντα θραύσματα ἔξω νεύοντος χεῖλους καὶ τοιχώματος κανθάρου· πίν. 71. – Ὑψ. μέγ. σωζ. θραύσματος μὲ χεῖλος 0,020 μ. Π: Πυ: λεπτό-

κοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

Τὰ δύο ὄστρακα τοῦ **K 313** προφανῶς συνανήκουν λόγω τῆς ὁμοιότητος ποὺ παρουσιάζουν ὡς πρὸς τὸ πάχος τους, τὴ σύσταση τοῦ πηλοῦ καὶ τὴν τεχνικὴ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς τους ἐπιφάνειας. Τὸ πρῶτο προέρχεται ἀπὸ τὸ χεῖλος καὶ τὸν λαιμό, τὸ δεύτερο ἀπὸ τὴν κοιλιὰ ἐνὸς ψηλόλιγνου κανθάρου. Τὸ ἔντονα καμπύλο χεῖλος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ὑπολογιζόμενες

1238. Γιὰ τὰ μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου (αὐτόθι, σ. 132), ὅπου θεωρεῖται πιθανὸν οἱ πρόχοι αὐτὲς νὰ χρησίμευαν ὄχι μόνο στὴ χοῆ ἀλλὰ καὶ στὴν ἀντληση τοῦ νεροῦ.

1239. Γιὰ τὸν **K 269** πρβ. αὐτόθι, σ. 299 ἀρ. 530 εἰκ. 39 πίν. 51 (περ. 175 π. X.)· γιὰ τὸν **K 270** αὐτόθι, σ. 299 ἀρ. 528 εἰκ. 39 πίν. 51 (250-200 π. X.).

διαστάσεις του άγγείου, παραπέμπουν σε κánθαρo τής μέσης ελληνιστικής εποχής του «γωνιώδους» τύπου, κατά τή Rotroff¹²⁴⁰.

β. Κánθαρoι του τύπου hellenistic kantharos baggy τής άθηναικής Άγοράς (K 314 - K 319).

Οί K 314, K 318, K 319 βρέθηκαν στις έπιχώσεις του ναού. Οί K 315 και K 316 βρέθηκαν στη βόρεια πλευρά του ναού. Ο K 317 βρέθηκε στην έπίχωση μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος.

K 314 (Λ 175) – Θραύσμα χείλους και λαιμού κανθάρου του «φουσκωτού» τύπου· πίν. 71. – Έξωτερικά φέρει όριζόντια αλάκωση άμέσως κάτω από τo χείλος του. Ύψ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. μεταξύ 0,120 και 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τo ίδιο. EE: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 315 (Λ 92 και 93) – Θραύσμα βάσης κανθάρου του «φουσκωτού» τύπου· πίν. 71. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. βάσ. 0,066 μ. Η βάση έξωτερικά σχηματίζει τριπλό δακτύλιο. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τo ίδιο. EE: μελανό γάνωμα έξωτερικά, έρυθρό (10 R 5/6 red) έσωτερικά.

K 316 (Λ 69) – Θραύσμα ταινιωτής λαβής κανθάρου· πίν. 71. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,039 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,015 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Περιέχει άρκετή ποσότητα άσημένιας μίκας. E: τo ίδιο. EE: έρυθρό (2.5 YR 4/6 red) γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 317 (Σακκούλα: «Λούτσα 24.11.1957. Όστρακα έκ των έπιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος», άρ. 11) – Θραύσμα καμπύλης κάθετης λαβής κανθάρου· πίν. 71. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,042 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, κιτρινωπός έως άνοικτοκάστανος. E: τo ίδιο. EE: μελανό γάνωμα περιμετρικά.

K 318 (Λ 62, άρ. 3) – Θραύσμα άνω τμήματος κανθάρου του «φουσκωτού» τύπου· πίν. 71. – Έξωτερικά φέρει διπλή όριζόντια αλάκωση άμέσως κάτω από τo έσω νεύον χείλος του. Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,105 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). E: τo ίδιο. EE: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 319 (Λ 62, άρ. 2) – Θραύσμα άνω τμήματος πολυ μεγάλου κανθάρου του «φουσκωτού» τύπου· πίν. 71. – Έξωτερικά φέρει διπλή όριζόντια αλάκωση άμέσως κάτω από τo έσω νεύον χείλος του. Ύψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,300 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). E: τo ίδιο. EE: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

Τόσο ό K 314 με τo λεπτότατο εϋθν τοίχωμα του λαιμού και τo έξω νεύον χείλος, τo όποιο έξωτερικά σχηματίζει λεπτό περιχέλιωμα, όσο και οί ταινιόσχημες στην τομή τους καμπύλες λαβές K 316 και K 317, έντάσσονται τυπολογικά σε μιá ψηλόλιγνη παραλλαγή των ελληνιστικών κανθάρων του τύπου baggy, και μάλιστα σε ένα τελευταίο έξελικτικό στάδιο τής σειράς αυτής που χρονολογείται στα τέλη του 3ου αι. π.Χ.¹²⁴¹ Ο λαιμός των κανθάρων αυτών

1240. Αϋτόθι, σ. 264 άρ. 213 εικ. 15 (240-220 π.Χ.).

1241. Αϋτόθι, σ. 104, 270 άρ. 270 εικ. 18 (210-200 π.Χ.).

είναι σχεδόν πάντα διακοσμημένος με την τεχνική της δυτικής κλιτύος¹²⁴², κάτι που πρέπει να υποθέσουμε και για τα δείγματα από τη Λούτσα.

Στην ίδια παραλλαγή ανήκουν και τα θραύσματα Κ 315 και Κ 318. Τα τυπολογικά παράλληλα της δακτυλιόσχημης βάσης Κ 315 παρέχουν ένδειξεις για τη χρονολόγηση του θραύσματος στο γ' τέταρτο του 3ου αι. π. Χ.¹²⁴³, ενώ το έσω νεύον χείλος του Κ 318, το οποίο εξωτερικά υπογραμμίζεται από δύο οριζόντιες αυλακώσεις, άπαντ'ά επίσης σε έναν κάρθαρο από την Άγορά που χρονολογήθηκε στο διάστημα μεταξύ του 225 και του 210 π. Χ.¹²⁴⁴

Ίδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει εδώ στον Κ 319. Όπως και στην περίπτωση του Κ 318, έτσι και εδώ δύο βαθιές αυλακώσεις περιτρέχουν το χείλος του άγγείου. Πέρα όμως από το ότι το χείλος τώρα είναι περίπου εϋθύ και όχι έντονα έσω νεύον όπως του Κ 318, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του Κ 319 είναι οι ασυνήθιστα μεγάλες διαστάσεις του. Βάσει ύπολογισμών ή διάμετρος του στομίου του κανθάρου πρέπει αρχικά να ξεπερνούσε τα 0,30 μ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη διαμόρφωση του χείλους, σε συνδυασμό με τις ασυνήθιστα μεγάλες διαστάσεις του άγγείου, άπαντούν σε έναν μεγάλο αναθηματικό κάρθαρο από την Άγορά που φέρει σπάνια εικονιστική παράσταση, ζωγραφισμένη με την τεχνική της δυτικής κλιτύος. Ο εϋμεγέθης αυτός κάρθαρος χρονολογήθηκε με βάση το σχήμα του από τη Rotroff στο β' μισό του 3ου αι. π. Χ.¹²⁴⁵ Ο παραλληλισμός αυτός είναι σημαντικός όχι μόνο γιατί άποτελεί ένδειξη για τη χρονολόγηση του Κ 319, αλλά και γιατί ο κάρθαρος από την Άγορά, ο όποιος στην α' πλευρά φέρει παράσταση άγροτικού ιερού Άρτέμιδος (πρβ. την παρουσία βωμού και ναΐσκου Άρτέμιδος, καθώς και την ίδια τη θεά, με τη συμβολική παρουσία του έλαφιού, να διατρυπά με το δόρυ της πάνθηρα) και στη β' πλευρά κυνήγι λιονταριού (;) και άγριοχοιρου, φέρει στο κάτω τμήμα του σώματός του την έγχάρκτη έπιγραφή ΜΕΝ[Ε]ΚΛΗΣ ΔΙΟΝΥΣΩ ΚΑΙ ΑΡΤΕΜΙΔΙ¹²⁴⁶. Τοϋτο ίσως άποτελεί ένδειξη για το ότι ο τύπος αυτός του εϋμεγέθους κανθάρου έκπροσωπεί μιá συγκεκριμένη κατηγορία λατρευτικών άγγείων της μέσης έλληνιστικής έποχης.

1242. Αυτόθι, σ. 103 πίν. 25 άρ. 266-270.

1243. Αυτόθι, σ. 267 άρ. 237 εικ. 16 (250-225 π. Χ.).

1244. Αυτόθι, σ. 268 άρ. 252 εικ. 17 (225-210 π. Χ.).

1245. Αυτόθι, σ. 270-271 άρ. 271 εικ. 18 πίν. 26-27 (250-200 π. Χ.).

1246. Αυτόθι, σ. 54-56.

γ. Κάνθαροι με πλαστικό χείλος του τύπου *hellenistic kantharos: molded rim* της αθηναϊκής Άγορας (Κ 320)

Ο Κ 320 βρέθηκε στις επιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος.

Κ 320 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξύ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 5) – Θραῦσμα ἄνω τμήματος κανθάρου· πίν. 72. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,025 μ.

διάμ. χείλ. περ. 0,100 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ Κ 320, μὲ τὸ ἄνω μέρος τοῦ χείλους νὰ νεύει πρὸς τὰ ἔξω, τὰ τοιχώματά του ἀμέσως ἀπὸ κάτω νὰ ἀνοίγουν πρὸς τὰ ἔξω διαμορφώνοντας εἶδος περιτρέχουσας προεξοχῆς στὴν περιοχὴ τοῦ λαμποῦ τοῦ ἀγγείου (*molded rim*) καὶ τὴν καμπύλη μετάβαση στὸ κυρίως τμήμα τοῦ σώματος, ἀπαντᾶ σὲ κανθάρους τοῦ β' μισοῦ τοῦ 3ου αἰ. π. Χ.¹²⁴⁷

Κύπελλο τοῦ τύπου *cup with interior decoration: type 2* (Κ 321)

Ο Κ 321 βρέθηκε στὰ μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 321 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 8) – Θραῦσμα ἄνω τμήμα κυπέλλου· πίν. 72. – Ὑψ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,102 μ. Πλατύ, ἔξω νεῦον χείλος διακοσμημένο μὲ τέσσερις ὁμόκεντρες ἐγχάραιες. Π: Πυ: λεπτόκοκκος,

πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: Μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Στὴν περιοχὴ κάτω ἀπὸ τὸ χείλος σώζονται ἴχνη ἀπὸ τρεῖς παράλληλες μεταξύ τους ὀριζόντιες ἐγχάρακτες γραμμές.

Τὸ ἔντονα ἔξω νεῦον χείλος, ποὺ δημιουργεῖ ἐξωτερικὰ περιχέλωμα, τὸ ἡμισφαιρικὸ προφίλ στὸ σῶμα καὶ οἱ ἐγχάρακτες γραμμές ὡς ἐξωτερικὴ διακόσμηση τοῦ Κ 321 συνιστοῦν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς 2ης κατηγορίας τῶν κυπέλλων μὲ ἐσωτερικὴ διακόσμηση τῆς Rotroff, ἢ ὁποῖα χρονολογεῖται κυρίως στὸ β' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π. Χ.¹²⁴⁸ Στὰ ἄνωτὰ αὐτὰ κύπελλα, τῶν ὁποίων τὸ σχῆμα εἶναι παρόμοιο μὲ τοὺς πρωιμότετους μεγαρικούς σκύφους, ὁ πυθμένας φέρει εἴτε γραπτὴ διακόσμηση μὲ τὸ ἀγαπητὸ θέμα τοῦ ἀστέρα ἢ ἀστερίσκου εἴτε ἀνάγλυφα ἐμβλήματα διονυσιακοῦ κυρίως χαρακτήρα¹²⁴⁹. Ἐνα καλὸ παράλληλο γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους καὶ τὴν ἐγχάρακτη διακόσμηση τοῦ Κ 321 βρέθηκε στὴν Ἄγορὰ μαζὶ μὲ ὑλικὸ ποὺ χρονολογεῖται στὸ διάστημα μεταξύ τοῦ 240 καὶ τοῦ 220 π. Χ. καὶ φέρει στὸν πυθμένα του διακόσμηση δεκαεξάκτινου ἀστέρα¹²⁵⁰.

1247. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, αὐτόθι, σ. 272 ἀρ. 282 εἰκ. 19 (250-225 π. Χ.).

1248. Αὐτόθι, σ. 113.

1249. Αὐτόθι, σ. 114 κ.ε. πίν. 35-37.

1250. Αὐτόθι, σ. 280 ἀρ. 361 εἰκ. 22 πίν. 35.

Φιάλες (K 322 - K 324)**α. Φιάλες με χείλος που στρέφεται προς τα έξω (K 322 - K 323)**

Ο K 322 βρέθηκε στις επιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος. Ο K 323 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

K 322 (Σακούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος», ἀρ. 8) – Άνω τμήμα φιάλης με έξω νεύον χείλος· πίν. 72. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,025 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,128 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). E: τὸ ἴδιο. EE: καστανὸ (7.5 YR 4/2 brown) ἀμαυ-

ρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. K 323 (Λ 194, ἀρ. 16) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης και τοιχώματος φιάλης με έξω νεύον χείλος· πίν. 72. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,026 μ. διάμ. βάσ. 0,120 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: ἴχνη ἀπολεπισμένου μελανοῦ γανώματος.

Βάσει τῶν χρονολογημένων τους παραλλήλων οἱ K 322 καὶ K 323 μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὸ β' μισὸ τοῦ 3ου¹²⁵¹ καὶ στὸ β' τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π. Χ.¹²⁵² ἀντίστοιχα.

β. Φιάλη με χείλος που στρέφεται προς τα μέσα τοῦ τύπου echinus-bowl: deep (K 324)

Ο K 324 βρέθηκε στις επιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος.

K 324 (Σακούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος», ἀρ. 7) – Μεγάλο θραύσμα ἄνω τμήματος φιάλης με ἔσω νεύον χείλος· πίν. 72. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,041 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,100

μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: τὸ ἴδιο. EE: ἐρυθροκάστανο (5 YR 4/3 reddish brown) ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Σὲ βαθιὰ φιάλη με ἔσω νεύον χείλος και ἔντονα κυρτὰ ἄνω τοιχώματα ἀνήκει ὁ K 324. Ἐνα παρόμοιο ἀγγεῖο ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ, ἀλλὰ με μεγαλύτερη διάμετρο χείλους ἀπὸ τὸ δικό μας, χρονολογεῖται κατὰ πάσα πιθανότητα στὸ β' μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π. Χ.¹²⁵³

Πινάκιο (K 325)**Πινάκιο με στρογγυλεμένο χείλος τοῦ τύπου plate: rolled rim τῆς ἀθηναϊκῆς Ἄγορᾶς (K 325)**

Ο K 325 βρέθηκε στὰ μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

1251. Αὐτόθι, σ. 334 ἀρ. 916 εἰκ. 60 (250-200 π. Χ.).

1252. Αὐτόθι, σ. 336 ἀρ. 945 εἰκ. 61 (175-150 π. Χ.).

1253. Αὐτόθι, σ. 343 ἀρ. 1021 εἰκ. 63 (250-200 π. Χ.;).

K 325 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν μιάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 4) – Πι-νάκιο μὲ στρογγυλεμένο χεῖλος, ἀποσπασματικὰ σωζόμενο· πίν. 72. – Ὑψ. 0,037 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,274 μ. διάμ. βάσ. 0,143 μ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συναρμόζοντα τεμάχια. Λείπει μεγάλο τμήμα τοῦ πυθμένα του. Διαγώνιο,

ὀλόισιο τοίχωμα μὲ μεγάλη ὀριζόντια αὐλάκωση στὸ ἐξωτερικὸ ἄνω του τμήμα. Ψῆλὴ δακτυλιόσχημη βάση κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ μέσα στὴν κατώτερη τῆς ἀπόληξη. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). E: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). EE: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ **K 325** δὲν φέρει ἐνσφράγιση διακόσμηση τοῦ τύπου *rouletting* στὸν πυθμένα του πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἔνδειξη γιὰ μιὰ χρονολόγησή του μετὰ τὸ 200 π.Χ.¹²⁵⁴ Ἐπιπρόσθετα, οἱ διαστάσεις του, ἡ σχέση τοῦ ὕψους πρὸς τὴ διάμετρο τοῦ χεῖλους (περ. 1:7), τὰ ὀλόισια τοιχώματα καθὼς καὶ ἡ παρουσία δύο ὀριζόντιων αὐλακώσεων στὰ ἄνω δύο τρίτα τοῦ ἀγγείου, τὰ ὁποῖα ὡστόσο δὲν ὀρίζουν τὴν περιοχὴ τοῦ χεῖλους του, παραπέμπουν ἐπίσης σὲ μιὰ χρονολόγησι ἀνάμεσα στὸ δ' τέταρτο τοῦ 3ου καὶ στὸ α' τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.¹²⁵⁵

Σαλτσιέρες (K 326 - K 329)

Σαλτσιέρες μὲ προτεταμένο χεῖλος τοῦ τύπου *saucer: projecting rim* τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (K 326 - K 329)

Ὁ **K 327** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ **K 326** βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ὁ **K 328** βρέθηκε στὰ μιάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ὁ **K 329** στὶς ἐπιχώσεις τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

K 326 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 45) – Ἄνω τμήμα σαλτσιέρας μὲ προτεταμένο χεῖλος· πίν. 72. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,102 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτόφαιος (10 YR 7/2 light gray). E: τὸ ἴδιο. EE: ἴχνη ἀνοικτοκάστανου (10 YR 7/3 very pale brown) γανώματος.

K 327 (Λ 193, ἀρ. 2) – Θραῦσμα προτεταμένου, ἐπίπεδου χεῖλους καὶ ἴσιου τοιχώματος ἀπὸ τὸ σῶμα μικρῆς σαλτσιέρας· πίν. 72. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,013 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,120 μ.

Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). E: τὸ ἴδιο. EE: λευκωπό.

K 328 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν μιάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 11) – Κάτω τμήμα σαλτσιέρας μὲ προτεταμένο χεῖλος· πίν. 72. – Ὑψ. σωζ. 0,021 μ. διάμ. βάσ. 0,064 μ. Δακτυλιόσχημη βάση. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: τὸ ἴδιο. EE: ἐρυθρωπὸ ἕως καστανομέλανο γάνωμα ἐσωτερικὰ. Ἐξωτερικὰ φέρει ἀνοικτέρυθρες (2.5 YR 6/6 light red) κηλίδες

1254. Αὐτόθι, σ. 143: «Stamped decoration probably died out ca 200 on this shape».

1255. Αὐτόθι, σ. 144 κ.έ. Πρβ. κάτι μεταξὺ αὐτόθι, σ. 311 ἀρ. 665 εἰκ. 47 ἀλλὰ μὲ ἔντυπη διακόσμηση πίν. 143, 145, πὺν χρονολογεῖται μεταξὺ τοῦ 225 καὶ 200 π.Χ. καὶ 312 ἀρ. 673 εἰκ. 48 πίν. 61 (200-175 π.Χ.).

στο τοίχωμα και στο σημείο ἔδρασης τοῦ δακτυλίου.

K 329 (Σακούλα: «24.11.57. Ὀστράκα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 3) – Ἄνω τμήμα σαλτσιέρας μὲ προτεταμένο χεῖλος· πίν. 72. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. χεῖλ. περ.

0,140 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, κέντρο: ἀνοικτέ-
ρυθρος (2.5 YR 6/6 light red), ἄκρες: γκριζός
(10 YR 5/1 gray). Μεγάλη ποσότητα ἀσημέ-
νιας μίκας καὶ ἀρκετὲς λευκὲς ἀσβεστολιθικὲς
προσμείξεις μήκους περ. 0,002 μ. Ε: φαιοκά-
στανος (10 YR 5/2 grayish brown).

Οἱ **K 326 - K 329** προέρχονται ἀπὸ σαλτσιέρες μὲ προτεταμένο χεῖλος, ἓνα σχῆμα ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴ μέση καὶ τὴν ὕστερη ἑλλη-
νιστικὴ ἐποχὴ¹²⁵⁶. Οἱ **K 326 - K 327** καὶ **K 329** σώζουν τὸ χαρακτηριστικὸ γιὰ
τὴν κατηγορία αὐτὴ τῶν πινακίων ἔντονα πρὸς τὰ ἔξω καὶ πρὸς τὰ κάτω νεῦον
χεῖλος. Στὸν **K 328** σώζεται μόνον ἡ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν τύπο αὐτὸ τοῦ πι-
νακίου δακτυλιόσχημη βάση μὲ τὸ καμπύλο προφίλ¹²⁵⁷.

Ὁ **K 327** ἔχει εὐθύγραμμα τοιχώματα καὶ εὐθὺ ἔξω νεῦον χεῖλος, πράγμα ποῦ
σημαίνει ὅτι μὲ βάση τὴν κλίση τῶν τοιχωμάτων αὐτῶν τὸ ἀρχικὸ σχῆμα τοῦ πι-
νακίου πρέπει νὰ ἦταν ἰδιαίτερα ρηχό. Παρόμοια σχήματα ἀπαντοῦν σὲ ἀρχαιο-
λογικὲς συνάφειες τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.¹²⁵⁸, συνεπῶς ὁ **K 327** πρέπει
νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ πρωιμότερα δείγματα τοῦ τύπου στὴ Λούτσα. Ἡ
ἐλαφριά ἀυλάκωση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χείλους τοῦ **K 329** εἶναι τυπικὴ γιὰ πι-
νάκια μὲ προτεταμένο χεῖλος, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται μετὰ τὸ 225 π.Χ.¹²⁵⁹ Ἡ
παρατήρηση αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους καὶ τοῦ ἄνω
τοιχώματος τοῦ ὀστράκου, ποῦ βρίσκουν καλὰ παράλληλα σὲ πινάκια ἀπὸ τὴν
Ἄγορὰ τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὸ δ' τέταρτο τοῦ 3ου καὶ στὸ α' τέταρτο
τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.¹²⁶⁰ Παρόμοια διαμόρφωση χείλους ἀλλὰ χωρὶς ἐσωτερικὴ ἐγχα-
ραξὴ ἔχουμε στὸν **K 326**¹²⁶¹. Ἡ βάση **K 328** βρίσκει ἓνα πολὺ καλὸ παράλλη-
λο σὲ μία σαλτσιέρα τοῦ παραπάνω τύπου ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ ἢ ὁποῖα βρέθηκε σὲ
ἀρχαιολογικὴ συνάφεια τοῦ α' τετάρτου τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.¹²⁶²

1256. Αὐτόθι, σ. 150.

1257. Αὐτόθι, σ. 149 («always a ring with flaring profile»).

1258. Αὐτόθι, σ. 318 ἀρ. 738 εἰκ. 52 (250-225 π.Χ.).

1259. Αὐτόθι, σ. 150.

1260. Γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους πρβ. αὐτόθι, σ. 318 ἀρ. 740 (225-200 π.Χ.)· γιὰ τὸν
σηματισμὸ τῆς καμπύλης τοῦ ὤμου βλ. αὐτόθι, σ. 318 ἀρ. 744 εἰκ. 52 (200-175 π.Χ.).

1261. Πρβ. κάτι σὰν αὐτόθι, σ. 319 ἀρ. 754 εἰκ. 52 πίν. 66 (ἀπὸ ἀποθέτη ποῦ χρονολογεῖται
περ. στὸ διάστημα 200-175 π.Χ.).

1262. Αὐτόθι, σ. 319 ἀρ. 750 εἰκ. 52 (200-175 π.Χ.).

ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΗ ΣΕ ΜΗΤΡΑ (ΜΕΓΑΡΙΚΟΙ ΣΚΥΦΟΙ)

Άνοικτά σχήματα

Μεγαρικοί σκύφοι (Κ 330 - Κ 336)

Ό Κ 330 βρέθηκε στην επίχωση της βόρειας πλευράς του ναού. Τα θραύσματα Κ 331 - Κ 334 βρέθηκαν στις επίχώσεις του ναού. Οί Κ 335 και Κ 336 στά μπάζα της δυτικής πλευράς του ναού.

Κ 330 (Λ 89) - Θραύσμα κάλυκα μεγαρικού σκύφου· πίν. 73, 151. - Ύψ. σωζ. 0,029 μ. διάμ. μέγ. σωζ. σώματος 0,084 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Δ: ἀποσπασματικά σωζόμενη παράσταση κάθετα διατεταγμένων φύλλων φτέρης (palmettes) με ἀντιθετικά τοποθετημένες σειρὲς τῶν ἑξι καὶ πέντε φύλλων ἐκατέρωθεν τοῦ ὄρθιου κεντρικοῦ φυτικοῦ στελέχους.

Κ 331 (Λ 190, ἀρ. 10) - Μικρὸ θραῦσμα ἄνω τμήματος μεγαρικού σκύφου· πίν. 73. - Ύψ. σωζ. 0,015 μ. πλ. σωζ. 0,014 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 8/3 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὸ ἐσωτερικό, ἐρυθροκάστανο (2.5 YR 4/4 reddish brown) στιλβωμένο ἐξωτερικά. Δ: ἐκατέρωθεν μιᾶς ὀριζόντιας πλαστικῆς ταινίας σώζονται ἴχνη τρέχουσας σπείρας στὴ μία (ἄνω) πλευρὰ καὶ δυσανάγνωστα φυτικά ἴχνη, ἴσως ἀπλοποιημένου κισσοῦ (simplified guilloche) πρὸς τὰ ἀριστερὰ στὴν ἄλλη (κάτω).

Κ 332 (Λ 49) - Θραῦσμα κάλυκα μεγαρικού σκύφου· πίν. 73, 151. - Ύψ. σωζ. 0,030 μ. πλ. σωζ. 0,038 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Δ: σώζονται τὰ ἄνω τμήματα ἀπὸ δύο ἄκανθες (ferns), ἕνας ὀκτάφυλλος ρόδακας ἀνάμεσα τους ὡς παραπληρωματικὸ κόσμημα καὶ ἀκριβῶς ἀπὸ πάνω καὶ δεξιὰ τοῦ ρόδακα τὰ δύο πόδια ἐνὸς τράγου.

Κ 333 (Λ 61, ἀρ. 1) - Θραῦσμα τοιχώματος

μεγαρικοῦ σκύφου· πίν. 73, 151. - Ύψ. σωζ. 0,019 μ. πλ. σωζ. 0,027 μ. Π: Πυ: καθαρὸς, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), με ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Δ: πάνω ἀπὸ δύο ὀριζόντιες αὐλακώσεις σώζεται τὸ ἄνω τμήμα ἀναδιπλωμένης οὐρᾶς δελφινιοῦ. Δεξιὰ μικρότατο θραῦσμα ἀπὸ ἐπιμήκη, πλάγια, ἀνάγλυφη γραμμή.

Κ 334 (Λ 61, ἀρ. 4) - Θραῦσμα τοιχώματος μεγαρικοῦ σκύφου· πίν. 73, 151. - Ύψ. σωζ. 0,026 μ. πλ. σωζ. 0,021 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, ἀνοιχτὸς ροδόφαιος (5 YR 6/3 light reddish brown). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Δ: σώζονται ὁ κορμὸς, τὰ πίσω πόδια καὶ μικρότατο τμήμα ἀπὸ τὰ μπροστινὰ πόδια ὄρθιου τράγου.

Κ 335 (Σακκούλα: «Ὀστράκα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 34) - Τμήμα τοιχώματος ἀπὸ τὸ κυρίως σῶμα μεγαρικοῦ σκύφου· πίν. 73, 151. - Ύψ. σωζ. 0,042 μ. πλ. σωζ. 0,039 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐσωτερικά: μελανὸ γάνωμα, ἐξωτερικά: ἄνω τμήμα: ἐρυθρὸ (2.5 YR 5/6 red), κάτω τμήμα: μελανό. Δ: χεῖλος: σώζονται τέσσερα καρδιόσχημα φύλλα με διπλὸ περίγραμμα διατεταγμένα σὲ ζώνη με κατεύθυνση πρὸς τὰ δεξιὰ. Ἄνω καὶ κάτω ἀπόληξη τῆς ζώνης: διπλή, λεπτή, ἀνάγλυφη γραμμή. Κυρίως σῶμα: σώζονται ὀκτὼ κάθετες, πυκνὰ διατεταγμένες, φυλλοφόρες ταινίες με ἀκανθοειδῆ φύλλα καὶ στρογγυλὴ ἄνω ἀπόληξη.

Κ 336 (Σακκούλα: «Ὀστράκα ἐκ τῶν μπάζων

της δυτικής πλευράς του ναού», αρ. 39) – Θραύσμα τοιχώματος μεγαρικού σκύφου· πίν. 73, 151. – Ύψ. σωζ. 0,020 μ. πλ. σωζ. 0,020 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (2.5 YR 8/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα

ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Δ: σώζονται τὸ διπλὸ ἀνάγλυφο περιγράμμα ἐνὸς ἐπιμεμη-
κυσμένου πετάλου τοῦ τύπου *Nymphaea caerulea* καὶ δύο τμήματα λεπτῶν ἐλικοειδῶς ἀναπτυσσόμενων φυτῶν.

Οἱ Κ 330 - Κ 336 ἀνήκουν σὲ μεγαρικοὺς σκύφους, δηλαδή σὲ ἀνοικτὰ ἡμισφαιρικὰ ἀγγεῖα τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα φέρουν ἀνάγλυφο διακόσμηση, κατασκευασμένα σὲ μήτρα¹²⁶³. Σύμφωνα μὲ τὴ Rotroff, ἡ πρώτη ἐμφάνιση τῶν μεγαρικῶν σκύφων στὴν Ἀθήνα μαρτυρεῖται ἀρχαιολογικὰ στὸ χρονικὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 240 καὶ τοῦ 220 π.Χ. καὶ πρέπει νὰ τὴν ἐνέπνευσε ἡ παρουσία στὴν πόλη ἀλεξανδρινῶν ἀσημένιων σκύφων στὴ νεοφερμένη τότε ἑορτὴ τῶν Πτολεμαίων¹²⁶⁴. Κατὰ τὴν Ἀμερικανίδα ἐρευνήτρια, ὁ μεγαρικός σκύφος ἔγινε ἀμέσως τόσο ἀγαπητὸς στὴν Ἀθήνα ὥστε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὕστερης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς νὰ ἀποτελέσει τὸ κυριότερο ἀγγεῖο γιὰ τὴν πόση τοῦ κρασιοῦ¹²⁶⁵. Τὰ ἀνάγλυφα διακοσμητικὰ του θέματα προέρχονται συνήθως ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τῆς μυθολογίας, τῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ θεάτρου, γι' αὐτὸ καὶ ταιριάζουν πολὺ στὰ συμπόσια, ἀντικαθιστώντας σὲ λειτουργία τοὺς κανθάρους τῆς ὕστερης κλασικῆς καὶ πρώιμης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹²⁶⁶. Σὲ γενικὲς γραμμὲς θεωροῦνται ἀπὸ τὴν ἐρευνα ὡς ὑποκατάστατα μεταλλικῶν ἀγγείων πόσεως, πράγμα πὸν ὑποδηλώνει ὅτι χρησιμοποιοῦνταν κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ ἄτομα πὸν δὲν εἶχαν μεγάλες οικονομικὲς δυνατότητες¹²⁶⁷.

Ἄν ληφθεῖ ὑπ' ὄψη ἡ λειτουργία τῶν ἀγγείων αὐτῶν, δὲν προκαλεῖ ἔκπληξη τὸ γεγονός ὅτι οἱ μεγαρικοὶ σκύφοι εἶναι γνωστοὶ σὲ μεγάλες ποσότητες ἀπὸ

1263. Γιὰ τὸν ὄρο «μεγαρικός σκύφος» ὡς ἀποτέλεσμα ἀρχαιολογικῆς παρερμηνείας, καθὼς καὶ γιὰ τὴν πιθανὴ πραγματικὴ ὀνομασία αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν ἡμισφαιρικῶν ἀγγείων στὴν ἑλληνιστικὴ ἀρχαιότητα, βλ. *Agora XXII*, σ. 2 κ.έ.

1264. Αὐτόθι, σ. 12. Ἡ ἑορτὴ αὐτὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Πτολεμαίου Γ' φαίνεται ὅτι πρωτοτελέστηκε τὸ 224/223 π.Χ. καὶ ὀφείλεται στίς καλὲς σχέσεις Ἀθήνας καὶ Πτολεμαίων μετὰ τὴν ἀπεξάρτηση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες τὸ 229 π.Χ. (αὐτόθι, σ. 9 κ.έ., ἰδιαίτερα σ. 11 κ.έ., μὲ ἀναφορὰ καὶ σὲ ἄλλες ιστορικὲς μαρτυρίες πὸν ἀποδεικνύουν τίς ἀγαστὲς σχέσεις Ἀθήνας καὶ πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ὅπως στὴν ἵδρυση τῆς φυλῆς τῆς Πτολεμαίδος καὶ τοῦ δήμου τῶν Βερενικίδων). Πρβ. τῶρα καὶ S. I. ROTROFF, *The Introduction of the Moldmade Bowl Revisited. Tracking a Hellenistic Innovation*, *Hesperia*, 75, 2006, σ. 357-378.

1265. *Agora XXII*, σ. 12.

1266. Αὐτόθι, σ. 1 σημ. 1 καὶ 2.

1267. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὴ θεωρία αὐτὴ ἔχει συγκεντρωθεῖ σὲ L. L. NEURU, *Megarian Relief Ware*, σέ: *Paphos III*, σ. 13 σημ. 31.

όλοκληρο τὸν γεωγραφικὸ χῶρο τῆς ἑλληνιστικῆς Μεσογείου. Προέρχονται τόσο ἀπὸ οἰκισμοὺς¹²⁶⁸ ὅσο καὶ ἀπὸ τάφους¹²⁶⁹ καὶ ἱερά¹²⁷⁰.

Κανένας ἀπὸ τοὺς ἀποσπασματικὰ σωζόμενους σκύφους τῆς Λούτσας δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπαρασταθεῖ ὀλόκληρος¹²⁷¹, ἀφοῦ ὅλα τὰ θραύσματα προέρχονται ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν ἀγγείων. Τρία θραύσματα ἀπὸ αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ ἄνω τμήματα, τὰ ὁποῖα διακρίνονται ἀπὸ τὶς ὀριζόντιες πλαστικές τους ταινίες, οἱ ὁποῖες περικλείουν διακοσμητικὲς ζώνες (Κ 331, Κ 333, Κ 335). Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Κ 330 καὶ Κ 332, πού φαίνεται ὅτι εἶχαν ἀρχικὰ κάλυκα καὶ ξεχωριστὴ διακόσμηση στὸ τοίχωμα, ἢ διακόσμηση σὲ τοίχωμα καὶ κάλυκα φαίνεται νὰ εἶναι σὲ ὅλες τὶς ἄλλες περιπτώσεις ἐνιαία. Τρεῖς μεγαρικοὶ σκύφοι φαίνεται ὅτι ἀρχικὰ διακοσμοῦνταν μὲ ἀνθρωπόμορφες ἢ ζωόμορφες παραστάσεις (Κ 332, Κ 333 καὶ Κ 334). Ὅλοι οἱ ἄλλοι κοσμοῦνταν μὲ φυτικὰ ἢ γραμμικὰ θέματα.

Ὁ πυρήνας τοῦ πηλοῦ εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς σὲ ὅλα τὰ ὄστρακα καθαρὸς, λεπτόκοκκος, μαλακός, ἐνῶ τὸ χρῶμα του ποικίλλει ἀπὸ ἀνοιχτὸ ροδόφαιο (5 YR 8/3 pink) ἕως πορτοκαλόχρωμο (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ἡ ἐπιφάνειά του ἔχει συνήθως τὸ ἴδιο χρῶμα μὲ αὐτὸ τοῦ πυρήνα. Τὰ περισσότερα δείγματα εἶναι καλυμμένα τόσο στὸ ἐσωτερικὸ ὅσο καὶ στὸ ἐξωτερικὸ τους μὲ μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα (Παράρτημα I, διάγραμμα 23, ἀρ. Κ 330 - Κ 336).

1268. Στὸ φρούριο τοῦ Ραμνοῦντος, γιὰ παράδειγμα, σχεδὸν σὲ κάθε χῶρο πού ἦταν σὲ χρῆση κατὰ τὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ βρέθηκαν ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων.

1269. Γιὰ παράδειγμα, ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ τάφου 19 στὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἰρωποῦ: Μ. Ι. ΠΑΛΟΠΩΡΙΤΗ, *Μνημεῖα τοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἰρωποῦ. Οἰκόπεδο ὄργανισμοῦ σχολικῶν κτηρίων, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, 63, Ἀθήνα 1998, σ. 126 σημ. 214 πίν. 58β.

1270. Ἀττικὴ καὶ νησιὰ Σαρωνικοῦ: Ἀκρόπολη Ἀθηνῶν: GRAEF - LANGLOTZ, *Akropolis II*, πίν. 90 ἀρ. 1254· Μουνιχία: ἱερὸ Ἀρτέμιδος Μουνιχίας: PALAIOKRASSA, *Neue Befunde*, σ. 15, 37 ἀρ. 134 πίν. 6, 1· Αἴγινα, ἱερὸ τῆς Ἀφαίας: FURTWÄNGLER, *Aphaia*, σ. 465 ἀρ. 359-364 εἰκ. 398 πίν. 130 ἀρ. 6-8· Ἀργολίδα: ἱερά τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Ἐπίδαυρο: Κ. ΔΑΝΑΛΗ, Σκύφοι μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου, *Πελοποννησιακά*, 25, 2000, σ. 193 κ.έ.· Εὐβοία: ἱερὸ τῆς Ἰσιδας στὴν Ἐρέτρια: Ν. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Ἀνασκαφὴ Ἰσείου ἐν Ἐρετρῖα, *ΑΔ*, 1, 1915, σ. 140 εἰκ. 13, 5· Κυκλάδες: ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης στὰ Κιόνια τῆς Τήνου: R. ÉTIENNE - J.-P. BRAUN, *Ténos I. Le sanctuaire de Poséidon et d'Amphitrite*, *BÉFAR*, 233, Paris 1986, σ. 223 πίν. 110 Ἀν· Μακεδονία: Πέλλα, ἱερὸ τῆς Μητέρας τῶν θεῶν καὶ τῆς Ἀφροδίτης: Μ. ΔΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, *Τὸ ἱερὸ τῆς Μητέρας τῶν Θεῶν καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴν Πέλλα*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 127 κ.έ. ἀρ. 303-327 πίν. 113-115· Πέλλα, Θεσμοφόριο: Μ. ΔΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, *Τὸ Θεσμοφόριο τῆς Πέλλας, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, 55, Ἀθήνα 1996, σ. 90 κ.έ. ἀρ. 358-369 πίν. 39· Καρία: ἱερὸ τοῦ Διὸς στὰ Λάβρανδα: HELLSTRÖM, ὁ.π. (σημ. 1150), σ. 19-23 ἀρ. 96-162.

1271. Οἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ σχήματος τῶν σκύφων Κ 330, Κ 332 καὶ Κ 335 (πίν. 73) εἶναι ὑποθετικὲς.

Ἡ φυτική διακόσμηση τοῦ Κ 330 εἶναι τυπική γιὰ τὴν πρωιμότερη φάση τῶν μεγαρικῶν σκύφων¹²⁷². Ἐνα μικρότατο τμήμα κάτω στελέχους φτέρης πάνω ἀπὸ τὸ δεύτερο ἀπὸ ἀριστερὰ φύλλωμα δείχνει ὅτι ἀκολουθοῦσε ἀπὸ πάνω καὶ μιὰ δεύτερη σειρά ἀπὸ παρεμφερῆ διακόσμηση. Ὡστόσο εἶναι ἄγνωστο ἂν ἡ διακόσμηση τοῦ σκύφου ἀποτελοῦνταν ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ ἐπάλληλες ὀριζόντιες ζώνες μὲ τὴν ἴδια φυτική διακόσμηση ἢ ἡ διακόσμηση αὐτὴ περιοριζόταν στὸν κάλυκα, ἐνῶ στὸ ἄνω τμήμα ἀποδίδονταν εἰκονιστικὲς παραστάσεις¹²⁷³.

Τὸ κόσμημα τῶν διπλῶν σπειρῶν ἐμφανίζεται σὲ ὀριζόντια διάταξη στὸ ἄνω τμήμα τοῦ Κ 331. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ὑποκείμενο ἀποσπασματικὸ μοτίβο, ποὺ φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ καρδιόσχημο θέμα, δίνει τὸν συνδυασμὸ θεμάτων ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὸς γιὰ τὰ προϊόντα τοῦ workshop Α, κατὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς Rotroff, καὶ χρονολογοῦνται στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 225 καὶ 175 π. Χ.¹²⁷⁴

Σχήμα¹²⁷⁵ καὶ διακοσμητικὸ σύστημα¹²⁷⁶ τοῦ Κ 332 ἔχουν πολὺ καλὲς ἀναλογίες σὲ σκύφους ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά. Ἡ ἄκανθα μοιάζει πολὺ μὲ τὸ ἀντίστοιχο φυτικὸ μοτίβο ἐνὸς σκύφου ἀπὸ τὸ Λιμάνι Πασᾶ στὸ Λαύριο¹²⁷⁷.

Τὸ διακοσμητικὸ θέμα τοῦ δελφινιοῦ στὸν Κ 333 σῶζεται πολὺ ἀποσπασματικά, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀρχικῆς σύνθεσης. Ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς πάντως εἶναι γνωστοὶ πέντε διαφορετικοὶ τρόποι χρήσης τοῦ μοτίβου τῶν δελφινιῶν σὲ μεγαρικοὺς σκύφους, οἱ ὁποῖοι σχεδὸν ὅλοι χρονολογήθηκαν στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 225 καὶ 175 π. Χ.¹²⁷⁸

Ὁ Κ 334, λόγῳ τῆς ἰδιαίτερα ἀποσπασματικῆς του διατήρησης, εἶναι δύσκολο νὰ χρονολογηθεῖ¹²⁷⁹.

1272. *Agora XXII*, σ. 16 κ.έ.

1273. Γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ Κ 330 πρβ. κάτι σὰν αὐτόθι, πίν. 83 ἀρ. 225· γιὰ τὴ διακόσμηση πρβ. αὐτόθι, πίν. 5 ἀρ. 30 (ἐνιαία διακόσμηση) πίν. 17 ἀρ. 101 (225-175 π. Χ.).

1274. Αὐτόθι, σ. 51 ἀρ. 62 πίν. 10, 98 (225-175 π. Χ., ἐργαστήριο Α)· σ. 63 ἀρ. 162 πίν. 30, 79 (225-175 π. Χ.).

1275. Αὐτόθι, πίν. 76 ἀρ. 114 (225-175 π. Χ.).

1276. Αὐτόθι, πίν. 77 ἀρ. 113 (225-175 π. Χ.), παράσταση μὲ τράγους, σάτυρους καὶ κρατῆρες.

1277. Μ. ΣΑΛΛΙΩΡΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ, Ἀρχαία Ἀγορὰ στὸ Λιμάνι Πασᾶ Λαυρίου, *ΑΔ*, 34, 1979 (1986), *Μελ.*, πίν. 75 πάνω ἀριστερά, πίν. 78 πάνω ἀριστερά.

1278. 1) Ὡς διακοσμητικὸ γέμισμα στὶς παραστάσεις θαλάσσιων τεράτων (*Agora XXII*, πίν. 34 ἀρ. 184-185)· 2) ὡς διακοσμητικὸ γέμισμα στὶς παραστάσεις μυθολογικῶν θεμάτων (αὐτόθι, πίν. 41 ἀρ. 213)· 3) νὰ κολυμποῦν πρὸς τὰ δεξιὰ στὴν κάτω περιοχὴ τοῦ κάλυκα (αὐτόθι, πίν. 33 ἀρ. 179)· 4) στὸ κυρίως σῶμα σὲ ἐναλλαγὴ μὲ γρύπες (αὐτόθι, πίν. 33 ἀρ. 180), καὶ 5) ὡς μοτίβα ποὺ παισιώνουν ἀνθέμιο μὲ τὴ μορφή σιληνοῦ (αὐτόθι, πίν. 66, 88 ἀρ. 381).

1279. Πρβ. κάτι σὰν αὐτόθι, σ. 66 ἀρ. 186 πίν. 34 (περ. 225-175 π. Χ.).

Καρδιάσχημα μοτίβα του τύπου του Κ 335 εμφανίζονται σε ζώνες στο χείλος των μεγαρικών σκύφων κυρίως σε άττικά δείγματα¹²⁸⁰, αλλά και σε σχετικά άγγεϊα που βρέθηκαν στην Αργολίδα¹²⁸¹ και στην Κορινθία¹²⁸², και πρέπει να κατασκευάστηκαν σε άττική μήτρα. Το προφίλ του θραύσματος αντίστοιχει σε σκύφους από την Άγορά που χρονολογήθηκαν στο β' τέταρτο του 2ου αι. π. Χ.¹²⁸³

Η άποσπασματική διακόσμηση του Κ 336 παραπέμπει σε ανάλογες παραστάσεις μεγαρικών σκύφων από την Άγορά που χρονολογούνται στα τέλη του 3ου και στις αρχές του 2ου αι. π.Χ.¹²⁸⁴

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Κλειστά σχήματα

Άμοφορεις (Κ 337 - Κ 341)

Οί Κ 338 - Κ 341 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού. Ο Κ 337 στη βόρεια πλευρά.

Κ 337 (Λ 63) - Θραύσμα χείλους, λαϊμού και ένσφράγιστης λαβής έμπορικού άμοφορέα: πίν. 73, 152. - "Υψ. μέγ. σωζ. 0,073 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,130 μ. Επίπεδο χείλος, διαγράφεται με σαφήνεια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Περιέχει μεγάλη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπό ἔως άνοικτὸ γκριζο. Σφράγισμα ὀρθογώνιο μικροῦς 0,046 μ. πλάτους 0,0018-0,0019 μ.

[...]ΟΦΙΛΟΥ
ΕΠΙ ΜΟΣΧ[Α]

Κ 338 (Λ 129) - Θραύσμα χείλους και λαϊμού άμοφορέα: πίν. 74. - "Υψ. μέγ. σωζ. 0,040 μ. διάμ.

χείλ. περ. 0,100 μ. Χείλος ψηλὸ και κατακόρυφο, διαφοροποιείται ἑλαφρῶς πλαστικά από τὸν ἑπίσης κατακόρυφο, αλλά λεπτότερο λαϊμό. Π: Πυ: πορώδης, άνοικτὸς φαιοκάστανος (2.5 Y 6/2 light brownish gray). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: πολὺ άνοικτὸς καστανὸς (10 YR 7/3 very pale brown).

Κ 339 (Λ 123, άρ. 38) - Θραύσμα στρογγυλεμένου χείλους άμοφορέα: πίν. 74. - "Υψ. μέγ. σωζ. 0,015 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,100 μ. Ἐξωτερικά μιὰ ἔντονη κοίλανση μεταξύ χείλους και λαϊμού ἔχει ὡς άποτέλεσμα νὰ τονίζεται τὸ χείλος με σαφήνεια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μα-

1280. F. VANDENABEELE, Les périodes post-néolithiques, σέ: N. Lambert (έπιμ.), *La Grotte Préhistorique de Kitsos (Attique). Missions 1968-1978. I. L'occupation néolithique. Les vestiges des temps paléolithique, de l'antiquité et de l'histoire récente*, Paris 1981, σ. 445 εικ. 317 (Λαύριο, σπήλαιο του Κίτσου).

1281. G. SIEBERT, *Recherches sur les ateliers de bols à reliefs du Péloponnèse à l'époque hellénistique*, BÉFAR, 233, Paris 1978, πίν. 27 Μ 48, πίν. 28 Μ 50. 55. 58, πίν. 29 Μ 76 (έργαστήριο του μονογραμμιστή).

1282. Αὐτόθι, σ. πίν. 44 σὸ 1. 4. 6.

1283. *Agora XXII*, πίν. 75 άρ. 107 (175-150 π. Χ.).

1284. Πρβ. κάτι σὸν αὐτόθι, σ. 50 άρ. 55 πίν. 74: σ. 51 άρ. 63 πίν. 11 (και τὰ δύο περ. 225-175 π. Χ.).

λακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/ 6 reddish yellow). Λίγα γκριζα, λίθινα έγκλεισματα μήκ. 0,001 μ. Ε: τὸ ἴδιο.

K 340 (Λ 155, ἀρ. 5) – Θραῦσμα ἀπὸ τὸ ἄνω ὀριζόντιο τμήμα διπλῆς λαβῆς ἀμφορέα· πίν. 74. – Μήκ. μέγ. σωζ. 0,069 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,054 μ. ὕψ. λαβῆς μέγ. σωζ. περ. 0,039 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρὰ πορώδης, ἀνοικτέρυθρος (2.5 YR 6/8 light red). Μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας

μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκὸ ἕως ἀνοικτὸ κιτρινοπράσινο (2.5 Y 7/3 pale yellow).

K 341 (Λ 155, ἀρ. 6) – Θραῦσμα κάθετης διπλῆς λαβῆς ἀμφορέα· πίν. 74. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,096 μ. πλ. λαβῆς περ. 0,036 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθαρὸς ἀπὸ προσμείξεις, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπὸ.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ **K 338** παραπέμπει σὲ ἓναν ἀμφορέα ἀπὸ τὴν Τροία, ὁ ὁποῖος χρονολογήθηκε στὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν 3ο στὸν 2ο αἰ. π.Χ.¹²⁸⁵

Δύσκολο νὰ ἀποφανθεῖ κανεὶς γιὰ τὸν **K 339**, ἐπειδὴ ἡ διαμόρφωση τοῦ χεῖλους ἀπαντᾷ σὲ μία σειρά ἐμπορικῶν ἀμφορέων, οἱ ὁποῖοι χρονολογοῦνται μὲν στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐπιχωριάξουν σὲ μιὰ συγκεκριμένη περιοχή τοῦ Αἰγαίου¹²⁸⁶. Ἀντίθετα, οἱ διπλῆς λαβῆς τῶν **K 340** - **K 341** ἐμφανίζουν τὴ χαρακτηριστικὴ μορφή τῶν ἀμφορέων τῆς Κῶ στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹²⁸⁷. Οἱ **K 339** - **K 341** θὰ μπορούσαν νὰ ἐνταχθοῦν τόσο στὴν ὕστερη κλασικὴ/πρώιμη ἑλληνιστικὴ ὅσο καὶ στὴν ὕστεροελληνιστικὴ φάση. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἐνσφράγιση λαβῆ τοῦ ἐμπορικοῦ ἀμφορέα **K 337**, ἡ ὁποία σώζει τὴν ἐπιγραφή: [...]ΟΦΙΛΟΥ ΕΠΙ ΜΟΣΧ[Α]. Σὲ σχέση με τοὺς ἐμπορικοὺς ἀμφορεῖς τὸ ὄνομα *Μοσχᾶς* εἶναι μέχρι στιγμῆς ἄγνωστο. Ἡ πρόθεση *ἐπὶ* πρὸ τοῦ ὀνόματος σὲ γενικὴ δείχνει πάντως ὅτι πρόκειται γιὰ ἐπώνυμο. Τὸ πρῶτο ὄνομα, ἐπίσης στὴ γενικὴ, μὲ τὴν κατάληξη *-οφίλου*, πρέπει νὰ ἀποδίδει τὸν κατασκευαστὴ. Ἡ προέλευση τοῦ ἀμφορέα εἶναι ἄγνωστη, τὸ ὄνομα ὡστόσο τόσο τοῦ κατασκευαστῆ ὅσο καὶ τοῦ ἐπωνύμου εἶναι ἑλληνικά. Τὸ προφίλ τοῦ σωζόμενου τμήματος τοῦ **K 337** καθὼς καὶ ἡ διαμόρφωση τῆς λαβῆς του παραπέμπουν γενικὰ σὲ μιὰ χρονολόγηση στὸ διάστημα μεταξύ τοῦ 4ου καὶ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.¹²⁸⁸

1285. LAWALL, ὁ.π. (σημ. 1223), σ. 192, 204, ἀρ. 48 εἰκ. 7 (τοπικὴ παραγωγή ἀπὸ τὴν Τροία).

1286. Παραδείγματα: LOHMANN, *Atene*, πίν. 4 ἀρ. CH3 (Χάρακας, νότια Ἀττικὴ)· *Kabirenheiligtum* III, σ. 89, 147 ἀρ. 685 πίν. 38 (Καβείριο Θηβῶν)· LAWALL, ὁ.π. (σημ. 1223), σ. 201 εἰκ. 4 ἀρ. 17 (Κῶς, βρέθηκε στὴν Τροία)· GRANDJEAN, ὁ.π. (σημ. 1223), σ. 553 εἰκ. 5 ἀρ. 31 (Χίος, βρέθηκε στὴ Θάσο, στὴ συνοικία τῆς Πύλης τοῦ Σιληνοῦ, περίοδος 4, 340-250 π.Χ.)

1287. Βλ. σχετικὰ LAWALL, ὁ.π. (σημ. 1223), σ. 194.

1288. Πρβ. M.-L. SÄFLUND, *Labraunda. Swedish Excavations and Researches* II, 2. *Stamped Amphora Handles*, Stockholm 1980, σ. 23 εἰκ. 2 ἀρ. 46 (Λάβρανδα, ἱερὸ Διός, ἄγνωστη προέλευση).

Φλασκι (Κ 342)

Ο Κ 342 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 342 (Λ 183) – Στόμιο, λαιμός και άνω πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow).
 τμήμα ώμου φλασκιού· πίν. 74. – Ύψ. μέγ. E: έρυθρός (2.5 YR 5/8 red).
 σωζ. 0,031 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,042 μ. Π: Πυ:

Η διαμόρφωση του χείλους του πολυ κοντού λαιμού και της έντονης προς τα έξω κλίσης του ώμου του Κ 342 υποδηλώνει ότι το θραύσμα προέρχεται από φλασκι ή τουλάχιστον από φλασκοειδές άγγείο. Όμοια διαμόρφωση χείλους, λαιμού και άνω τμήματος ώμου άπαντά σε ένα μελαμβαφές φλασκι, σήμερα στο Mainz, όπου χρονολογήθηκε βάσει παραλλήλων στο διάστημα μεταξύ του 250 και του 150 π. Χ.¹²⁸⁹ Η τυπολογική αυτή ομοιότητα αποτελεί μια ένδειξη για τη χρονολόγηση και του δικού μας κομματιού.

Άλλο κλειστό σχήμα άκαθόριστου τύπου (Κ 343)

Ο Κ 343 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 343 (Λ 109, άρ. 63) – Θραύσμα ώμου κλει- μένιαις μίκας E: το ίδιο. Στην έξωτερική του
 στού άγγείου· πίν. 74. – Π: Πυ: λεπτόκοκ-
 κος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6
 reddish yellow). Περιέχει λίγη ποσότητα άση-
 -->XXXX (ύψ. περ. 0,007 μ.)

Το πάχος και η διαμόρφωση του Κ 343 βρίσκει παράλληλα σε ένα έλληνιστικό wine-cottle από την Άγορά¹²⁹⁰. Ο Κ 343 θα μπορούσε επίσης να ένταχθεί τόσο στην ύστερη κλασική/πρώιμη έλληνιστική όσο και στην ύστεροελληνιστική φάση.

Άνοικτά σχήματα**Δίωτο κύπελο (Κ 344)**

Το Κ 344 βρέθηκε στις επιχώσεις της νότιας πλευράς του ναού.

Κ 344 (Λ 40) – Θραύσμα τοιχώματος από το τεινόφαιος (5 YR 4/1 dark gray). Περιέχει με-
 τροπιδωτό σώμα δίωτου κυπέλλου· πίν. 74. –
 Ύψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. Π: Πυ: πορώδης, σκο-
 (10 YR 5/3 brown).

1289. ΒÖHR, ό.π. (σημ. 1005), σ. 74 κ.έ. Beilage 18 άρ. 3-4 πίν. 52 άρ. 6-7 (λίγο μεγαλύτερο σε μέγεθος από το δικό μας).

1290. Agora XXIX, σ. 416 άρ. 1703 εικ. 101 (άπό ύστερορωμαϊκή συνάφεια). Αναφέρεται ωστόσο ως έλληνιστικό και πιθανή εισαγωγή από τη νότιο Ιταλία (αυτόθι, σ. 221).

Το ιδιαίτερο λεπτότεχνο γωνιώδες προφίλ του **K 344** βρίσκει το παράλληλό του ως προς το πάχος και τη διαμόρφωσή του σε ένα δίωτο κύπελλο διακοσμημένο με την τεχνική της δυτικής κλιτύος από την Άγορά, το οποίο χρονολογείται στο δ' τέταρτο του 3ου αι. π. Χ.¹²⁹¹

Δίωτο βαθύ κύπελο με αναδιπλωμένες λαβές (K 345)

Ο **K 345** βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του ναού.

K 345 (Λ 86) – Θραύσμα χείλους, ίσιου τοιχώματος και οριζόντιας αναδιπλωμένης ταινιωτής λαβής αρχικά δίωτου βαθύς κυπέλλου· πίν. 74, 152. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,035 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,170 μ. Σωζόμενο άνω τμήμα κλίνει προς τα μέσα εκτός από το λεπτό χείλος, που είναι ελαφρά έξω νεύον. Π: Πυ: λεπτόκοκκος,

μαλακός, πορώδης, ανοικτός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: το ίδιο. ΕΠ: έρυθρό (10 R 4/6 red). Σώζεται μόνο έσωτερικά. Οριζόντιες έγχαρακτες γραμμές στο έσωτερικό του.

Ο **K 345** ανήκει στην παραλλαγή που μιμείται το πολύ αγαπητό κνιδιακό κύπελλο, το οποίο στην Άθήνα τουλάχιστον άρχισε να εισάγεται από το β' τέταρτο του 2ου αι. π. Χ. και μετά, αν και οι απομιμήσεις του στην Άθήνα φαίνεται ότι είχαν χρονικά ελαφρώς προτρέξει της εισαγωγής του¹²⁹². Το σχήμα άπαντά στην Άγορά της Άθήνας γανωμένο κυρίως από το 175 π. Χ. περίπου έως το α' μισό του 1ου αι. π. Χ., αν και το ύστεροτερο δείγμα ξεπερνά ελαφρώς τα όρια της έλληνιστικής έποχής¹²⁹³. Το καλύτερο πάντως παράλληλο ως προς το σχήμα του **K 345** ανήκει στη μελαμβαφή κατηγορία και βρέθηκε στην Άγορά σε σύνολο που χρονολογείται περίπου στα 200 π. Χ.¹²⁹⁴

Κυψέλη (K 346)

Ο **K 346** βρέθηκε στα μπάζα της δυτικής πλευράς του ναού.

K 346 (Σακκούλα: «Όστρακα εκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», άρ. 23) – Θραύσμα τοιχώματος κυψέλης· πίν. 74, 152. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,056 μ. Π: Πυ: ελαφρά πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish

yellow). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Στο έσωτερικό του: συστάδες οριζόντιων και κάθετων έγχαράξεων. Στο έξωτερικό του: δύο οριζόντιες αύλακώσεις.

1291. Αυτόθι, σ. 285 άρ. 405 εικ. 23 πίν. 39 (225-200; π. Χ.).

1292. Αυτόθι, σ. 119 σημ. 166, όπου παραπομπές για απομιμήσεις του σχήματος σε Δήλο, Ταρσό, Πριήνη, Κνωσό, Σάμο και Ρόδο. Βλ. επίσης Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ – Π. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Δήλος – Κεραμική από τον δρόμο βόρεια του Ανδέρου των Λεόντων, σέ: ΈλλΚερ, πίν. 194α-β.

1293. Agora XXIX, σ. 119. Πρβ. αυτόθι, σ. 284 κ.έ. άρ. 401 εικ. 23 πίν. 39 (150-110 π. Χ.) και άρ. 404 εικ. 23 πίν. 39 (150 π. Χ.-πρώιμος 1ος αι. π. Χ.).

1294. Αυτόθι, σ. 284 άρ. 397 εικ. 23 πίν. 38.

Σε μιὰ γενική χρονολογική τοποθέτηση στην έλληνιστική εποχή πρέπει να άρκεστούμε καί με τὸ θραύσμα Κ 346 λόγω τοῦ σταυροειδοῦς έσωτερικοῦ «χτενίσματος»¹²⁹⁵.

Περίοδοι 9-10 Μέση ἔως ὕστερη έλληνιστική εποχή

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Άνοικτά σχήματα

Κάνθαροι (Κ 347 - Κ 348)

Κάνθαροι τοῦ τύπου hellenistic kantharos: molded rim

Ὁ Κ 348 βρέθηκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 347 στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 347 (Λ 123, ἀρ. 5) - Θραῦσμα ἑλαφρὰ ἔσω νεύοντος χείλους, καμπύλου τοιχώματος καί ρίζας ταινιωτῆς λαβῆς κανθάρου· πίν. 75. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,026 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,110 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἀπολεπισμένο μελανὸ γάνωμα ἑσωτερικά καί ἔξωτερικά.

Κ 348 (Λ 37) - Δακτυλιόσχημη βάση κανθάρου· πίν. 75. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,014 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,070 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Περιέχει σχετικὰ μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐρυθρὸ (2.5 YR 5/8 red) γάνωμα ἑσωτερικά καί ἔξωτερικά.

Οἱ Κ 347 καί Κ 348, ἀντίθετα, εἶναι ὕστερότεροι καί πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὰ μέσα περίπου τοῦ 2ου αἰ. π. Χ. Στὴ χρονολόγηση αὐτὴ μᾶς ὀδηγεῖ ἡ ἀπλή διαμόρφωση τῆς δακτυλιόσχημης βάσης τοῦ Κ 348 καί τὸ ἐπίσης ἀπλὸ χεῖλος τοῦ Κ 347, τὸ ὁποῖο εἶναι καμπύλο καί ἔσω νεῦον χωρὶς νὰ τονίζεται ἀπὸ πλαστικὴ ταινία¹²⁹⁶.

Φιάλες

Φιάλη με χεῖλος ποῦ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα τοῦ τύπου beveled bowl τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (Κ 349)

Ὁ Κ 349 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

1295. Πρβ. κάτι σὰν LUDORF, Bienenkorb, σ. 85 ἀρ. Β 10 εἰκ. 19 (Κεραμεικός, νότιος λόφος).

1296. Πρβ. Agora XXIX, σ. 106, 273 ἀρ. 298 εἰκ. 19 (περ. 150 π. Χ.).

K 349 (Λ 193, άρ. 6) – Άνω τμήμα φιάλης με έσω νεϋον χείλος· πίν. 75. – Ύψ. 0,010 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,200 μ. Π: Πυ: πορώδης, πορτοκα-λόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκὸ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ **K 349** εἶναι ὅτι τὸ χείλος δὲν καμπυλώνει ὀμαλὰ πρὸς τὰ μέσα γιὰ νὰ γίνει ἔσω νεϋον, ἀλλὰ κάμπτεται ἀπότομα πρὸς τὰ μέσα δημιουργώντας γωνία, ἢ ὁποῖα ἐξωτερικὰ εἶναι σχεδὸν ὀρθή. Ἐπιπλέον τὸ ἀνώτατο τμήμα αὐτὸ τοῦ φιαλιδίου εἶναι πολὺ πιὸ παχὺ ἀπὸ τὸ πιὸ κάτω. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ εἶναι τυπικὰ γιὰ μιὰ εἰδικὴ κατηγορία φιαλιδίων με ἔσω νεϋον χείλος (τοῦ τύπου *beveled bowl*), τὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα ἐμφανίζουν στὸν πυθμένα τους *rouletting* ἢ ἄλλη ἐνσφράγιση διακόσμηση καὶ χρονολογούνται στὸν 2ο αἰ. π.Χ.¹²⁹⁷

ΓΚΡΙΖΑ

Κλειστὰ σχήματα

Μυροδοχεῖο (K 350)

Στὸν χώρο τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου βρέθηκε ἓνα θραῦσμα γκρίζου ἀτρακτόσχημου μυροδοχείου (*Unguentarium*). Ὁ **K 350** προέρχεται ἀπὸ τὰ μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

K 350 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», άρ. 22) – Τμήμα λαίμου καὶ ὤμου ἀτρακτόσχημου μυροδοχείου· πίν. 75. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,048 μ. διάμ. μέγ. σώματος 0,028 μ. διάμ. σώματος μέγ. σωζ. 0,046 μ. Λείπει τὸ στόμιο, τὸ κυρίως τμήμα καὶ ἡ βάση του. Π: Πυ: λεπτόκοκκος,

γκρίζος (10 YR 5/1 gray), με λίγα καὶ μικροσκοπικὰ πετραδάκια. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: στιλβωμένο σὲ ὀλόκληρη τὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια. Ἰχνη ὀριζόντιων ἐγχαράξεων στὸ ἐξωτερικὸ του καὶ ἔντονες αὐλακώσεις ἀπὸ τὸν τροχὸ στὸ ἐσωτερικὸ του.

Γκρίζα μυροδοχεῖα ἐμφανίζονται, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ μελαμβαφῆ (βλ. **K 306**), γύρω στὸ 325 π.Χ., ὑποκαθιστώντας σὲ λειτουργία τὶς ἀνθεμωτὲς ληκύθους¹²⁹⁸. Λίγο ἀργότερα, δηλαδὴ μετὰ τὴν πρώιμη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, τὰ μελαμβαφῆ ἐξαφανίζονται καὶ παραμένουν σὲ χρῆση μόνο τὰ γκρίζα. Τοῦτο φαίνεται ὅτι ὀφείλεται στὴ σύσταση τοῦ πηλοῦ τους, ποὺ εἶναι λιγότερο πορώδης, προτιμοῦνταν, συνεπῶς, γιὰ τὴν ἀποθήκευση ὑγρῶν οὐσιῶν¹²⁹⁹. Ἡ λεπτὴ μορφή ποὺ σώζεται στὴ

1297. Πρβ. κάτι μετὰξὺ αὐτόθι, σ. 344 άρ. 1037, 1038 εἰκ. 64 (περ. 175 π.Χ.)· βλ. καὶ αὐτόθι, σ. 164.

1298. Αὐτόθι, σ. 177. Γιὰ τὰ γκρίζα μυροδοχεῖα βλ. ἀναλυτικὰ *Agora XXXIII*, σ. 140-157.

1299. *Agora XXIX*, σ. 176 σημ. 33-34· σ. 178. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ Μέλπω Πωλογιώργη βρῆκε στὴν πρώτη ταφὴ τοῦ τάφου 21 στὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ὑρωποῦ γκρίζο ἀτρακτόσχημο μυροδοχεῖο, τὸ ὁποῖο περιεῖχε στὸ ἐσωτερικὸ του ψιμύθιο. Ἡ ταφὴ αὐτὴ χρονολογήθηκε στὰ μέσα περίπου τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., βλ. Πωλογιώργη, ὁ.π. (σημ. 1269), σ. 92 άρ. ΜΩ 389· σ. 97 κ.έ. πίν. 39 δεξιά.

Λούτσα, ή όποία άρχικά θα διέθετε ψηλή, κιονόμορφη βάση, πρωτοεμφανίζεται στην Άγορά τών Άθηνών στο δ' τέταρτο του 3ου αϊ. π.Χ.¹³⁰⁰ Μια γενική χρονολόγηση του Κ 350 στον 2ο αϊ. π. Χ. είναι, κατά συνέπεια, πολύ πιθανή¹³⁰¹.

Το σχήμα του μυροδοχείου δεν άποτελεί άποκλειστικό χαρακτηριστικό καμίας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής. Άπαντά σε όλόκληρη την άνατολική Μεσόγειο τόσο σε οικιστικά¹³⁰² όσο και σε ταφικά¹³⁰³ καθώς και σε λατρευτικά¹³⁰⁴ σύνολα. Τα μυροδοχεία της Άγοράς τών Άθηνών προέρχονται από άποθηκευτικούς χώρους σε δεξαμενές και πηγάδια και είχαν προφανώς λατρευτική χρήση¹³⁰⁵.

ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΗ ΣΕ ΜΗΤΡΑ (ΜΕΓΑΡΙΚΟΙ ΣΚΥΦΟΙ)

Άνοικτά σχήματα

Μεγαρικοί σκύφοι (Κ 351 - Κ 353)

Ο Κ 351 βρέθηκε στις έπιχώσεις του ναού. Οί Κ 352 και Κ 353 στα μπάζα της δυτικής πλευράς του ναού.

1300. *Agora XXIX*, σ. 178 με παραπομπές για την εξέλιξη του σχήματος στην έλληνιστική έποχή.

1301. Στόν 2ο αϊ. π. Χ. χρονολογούνται οι κατηγορίες 4-7 τών γκρίζων μυροδοχείων της Άγοράς (*Agora XXXIII*, σ. 154).

1302. Παράδειγμα, P. J. CALLAGHAN, *Archaic to Hellenistic Pottery*, σέ: L. H. SACKETT ET AL., *Knossos from Greek City to Roman Colony. Excavations at the Unexplored Mansion II*, *BSA Suppl.*, 21, London 1992, σ. 121 πίν. 100 άρ. 6 (πρώμος ύστεροελληνιστικός άποθέτης Η 30 στη ΝΑ οικία του «Unexplored Mansion», στην Κνωσό).

1303. U. KNIGGE, *Ο Κεραμεικός της Αθήνας. Ιστορία - Μνημεία - Άνασκαφές*, Άθήνα 1990, σ. 45 εικ. 44α (Κεραμεικός)· Σ. ΕΛΕΥΘΕΡΑΤΟΥ, σέ: *Άνασκαφές Μετρό*, σ. 102 άρ. 82 (Άθήνα, σταθμός «Άκρόπολις», Πυρά 2, περ. 150 π. Χ.)· ΠΩΛΟΠΩΡΓΗ, δ. π. (σημ. 1269), σ. 159 πίν. 13β, 30δ, 39ε δεξιά, 40γ δεξιά, 46β δεξιά, 52γ, 53β, 57β, 74γ (Ωρωπός, δυτικό νεκροταφείο)· Μ. ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας, Δημοσιεύματα του Άρχαιολογικού Δελτίου*, 53, Άθήνα 1994, σ. 247 πίν. 2, 6 κάτω, 7, 22, 24 κάτω, 25 άριστερά και κάτω, 28, 37 πάνω (Πέλλα).

1304. Ίερό του Έρωτα και της Άφροδίτης στη βόρεια κλιτύ της Άκρόπολης της Άθήνας: O. BRONEER, *Excavations on the North Slope of the Acropolis in Athens, 1931-1932*, *Hesperia*, 2, 1933, 335 εικ. 6δ, μαζί με πήλινα ειδώλια άγοριών και γυναικεία ειδώλια, 2ος αϊ. π. Χ.· σπήλαιο Πανός στην Έλευσίνα: ΚΑΗΛ, *Artémis attique*, πίν. 9 άρ. 1, πάνω άριστερά· ιερό Άρτέμιδος Μουνιχίας: ΡΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Neue Befunde*, 37 άρ. 133 πίν. 6, 1· Θεσμοφόριο Πέλλας: ΛΙΑΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, δ. π. (σημ. 1270) (1996), σ. 80 κ.έ. άρ. κατ. 251-262 πίν. 30, πάνω και μεσαία σειρά· σ. 92 σημ. 171-173, τέλη 3ου και καθ' όλη τή διάρκεια του 2ου αϊ. π. Χ.· σπήλαιο στο Άγιασμάτσι στα Σφακιά Κρήτης: J. FRANCIS - S. PRICE ET AL., *Agiasmatsi: A Greek Cave Sanctuary in Sphakia, SW Crete*, *BSA*, 95, 2000, σ. 464 άρ. 70, έλληνιστικό-πρώμο ρωμαϊκό, αν και όχι γκρίζο.

1305. *Agora XXIX*, σ. 176.

K 351 (Λ 61, ἀρ. 2) – Μικρό κυρτό θραῦσμα τοιχώματος μεγαρικού σκύφου· πίν. 75, 151. – Ύψ. σωζ. 0,014 μ. πλ. σωζ. 0,023 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. Μελανὸ στιλβωμένο γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Δ: σώζονται τμήματα τριῶν κάθετων ἀνάγλυφων γραμμῶν.

K 352 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 40) – Θραῦσμα κάτω τμήματος μεγαρικού σκύφου· πίν. 75, 151. – Ύψ. σωζ. 0,009 μ. πλ. σωζ. μέγ. 0,028 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα

ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά. Δ: ἐνιαία διακόσμηση γεμισμένη μὲ σειρὲς ὁμόκεντρων ρόμβων (imbricate squares). Κάτω: δύο ὀριζόντιες ἀνάγλυφες ταινίες.

K 353 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 38) – Θραῦσμα τοιχώματος μεγαρικού σκύφου. – Ύψ. σωζ. 0,022 μ. πλ. σωζ. μέγ. 0,020 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, κιτρινωπός. Ε: ἐξωτερική: τὸ ἴδιο· ἐσωτερική: μελανὸ γάνωμα. Δ: σώζονται δύο ἐπιμήκεις ἀπολήξεις ἀδιάγνωστου μοτίβου μὲ στρογγυλεμένα ἄκρα καθὼς καὶ τρία ἄλλα μεμονωμένα, ἐπίσης ἀκαθόριστου χαρακτήρα, ἐπιμήκη μοτίβα.

Ὁ **K 351** εἶναι, λόγῳ τῆς ιδιαίτερα ἀποσπασματικῆς του διατήρησης, δύσκολο νὰ χρονολογηθεῖ. Ὁμόκεντροι ρόμβοι (imbricate squares, Ionian) ὡς ἐνιαία διακόσμηση ἐμφανίζονται στὸν **K 352**. Παράλληλα γιὰ τὸ διακοσμητικὸ αὐτὸ θέμα ἀπαντοῦν σὲ σκύφους ποὺ βρέθηκαν στὴ Δῆλο, στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Ἰωνία, ὅπου τελικὰ φαίνεται ὅτι κατασκευάζονταν. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ **K 352**, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ σχετικὰ δείγματα ἀπὸ τὴ Δῆλο¹³⁰⁶ καὶ τὴν Ἀθήνα¹³⁰⁷, νὰ ἀποτελοῦσε εἰσαγωγή ἀπὸ κάποιον ἰωνικὸ ἐργαστήριον. Ὁ **K 353** θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθεῖ τόσο στὴ μέση ὅσο καὶ στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ.

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Κλειστὰ σχήματα

Λάγυνος (**K 354**)

Ὁ **K 354** βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

K 354 (Λ 97) – Θραῦσμα χείλους, κυλινδρικοῦ ψηλοῦ λαμοῦ καὶ ταινιωτῆς λαβῆς λάγυνου· πίν. 75. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,070 μ. πλ. λαβῆς μέγ. 0,027 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοι-

κτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Σποραδικὴ παρουσία ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐρυθροκάστανος (5 YR 5/4 reddish brown).

1306. F. COURBY, *Les vases gres à reliefs*, Paris 1922, πίν. 13:28· A. LAUMONIER, *La céramique hellénistique à reliefs: 1. Ateliers «ioniens»*, Délos, 31, Paris 1977, σ. 477 ἀρ. 4016· σ. 200 ἀρ. 4020-4021. Γιὰ τὴν ἀποψη ὅτι τὰ παράλληλα ἀπὸ τὴ Δῆλο προέρχονται ἀπὸ ἐργαστήρια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας βλ. αὐτόθι, σ. 1 κ.έ.· *Agora XXII*, σ. 42 σημ. 122.

1307. Στὴν ἀθηναϊκὴ Ἄγορὰ βρέθηκε εἰσηγμένο τέτοιο ἀγγεῖο σὲ σύνολο ποὺ χρονολογεῖται στὸν 2ο αἰ. π. Χ., βλ. *Agora XXII*, σ. 87 ἀρ. 365 πίν. 65.

Ὁ Κ 354 δίνει πλήρη καὶ σαφὴ εἰκόνα τοῦ σχήματος τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς λαβῆς τοῦ ἀγγείου. Ἔχει στενὸ, χοανοειδὴ λαιμὸ καὶ ἔξω νεῦον χεῖλος ποῦ ἐσωτερικὰ κάμπτεται ἔντονα πρὸς τὰ μέσα. Τὰ παραπάνω ἐπιμέρους χαρακτηριστικὰ ἀπαντοῦν σὲ ἕναν λάγυνο ὁ ὁποῖος βρέθηκε στὴν Ἀγορὰ μαζὶ μὲ ἀρχαιολογικὰ συμφραζόμενα τοῦ 2ου αἰ. π. Χ.¹³⁰⁸

Ὁ λάγυνος, ἢ στενόλαιμη αὐτὴ πρόχους μὲ τὸ στρογγυλὸ ἢ γωνιώδες σῶμα καὶ τὴ μία λαβὴ ποῦ ἐνώνει τὸν σωληνωτὸ λαιμὸ μὲ τὸν ὤμο τοῦ ἀγγείου, θεωρεῖται ὡς ἡ κατεξοχὴν «κрасοκανάτα» τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹³⁰⁹. Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ἀγγείου εἶναι γνωστὸς τόσο ἀπὸ οἰκισμοὺς¹³¹⁰ ὅσο καὶ ἀπὸ τάφους¹³¹¹ καὶ ἱερά¹³¹², ἐνῶ ἦταν σὲ εὐρεία χρῆση στὰ συμπόσια¹³¹³ καὶ σὲ γιορτὲς διονυσιακοῦ χαρακτῆρα γενικὰ¹³¹⁴.

Ἄλλο κλειστὸ σχῆμα ἀκαθόριστου τύπου (Κ 355)

Ὁ Κ 355 βρέθηκε στὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 355 (Λ 74, ἀρ. 1) – Θραῦσμα λαιμοῦ καὶ ὤμου κλειστοῦ ἀγγείου, ἴσως ἀμφορίσκου· πίν. 75. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,050 καὶ 0,052 μ. Π: Πν: ἐλαφρὰ πορώδης, ἀνοικτόφαιος (5 YR 6/1 gray). Μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας

μίκας. Ἐλάχιστες λευκὲς ἀββεστολιθικὲς προσμίξεις. Ε: καστανὸς (10 YR 5/3 brown). ΕΠ: (μόνο ἐξωτερικὰ) πορτοκαλόχρωμο (7.5 YR 8/6 reddish yellow).

1308. *Agora XXIX*, σ. 396 ἀρ. 1551 εἰκ. 93 πίν. 120.

1309. Αὐτόθι, σ. 226 σημ. 30.

1310. Μόνο στὴν Ἀγορὰ, γιὰ παράδειγμα, βρέθηκαν 30 λάγυνοι τῆς κατηγορίας μὲ λευκὸ βάθος (αὐτόθι, σ. 226).

1311. Γιὰ παράδειγμα, ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ, ὁ.π. (σημ. 1269), σ. 159 πίν. 5γ, 6α, ἀριστερά, 39β, 46α, 57α, ε, 72α-β, 74α, 76δ (Ὠρωπὸς, δυτικὸ νεκροταφεῖο).

1312. T. B. MITFORD, *The Nymphaeum of Kafizin. The Inscribed Pottery, Kadmos Suppl.*, 2, Berlin 1980, σ. 32 κ.ε. ἀρ. 45-52 (Νυμφαῖο στὸ Καφίζιν τῆς Κύπρου, 225-218 π. Χ.). ΔΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, ὁ.π. (σημ. 1270) (1996), σ. 90 ἀρ. 357 πίν. 38 ιθ, κ (Θεσμοφόριο τῆς Πέλλας). ἘΤΙΕΝΝΕ – BRAUN, ὁ.π. (σημ. 1270), σ. 223 πίν. 110 Αη 4 (ιερὸ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης στὰ Κιόνια τῆς Τήνου).

1313. *Agora XXIX*, σ. 226 σημ. 31.

1314. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν πολὺ ἀγαπητὴ πλαστικὴ παράσταση τῆς «μεθυσμένης γραίας» στὴ διάρκεια τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, καθιστῆς, ἠλικιωμένης γυναίκας ποῦ κρατᾷ λάγυνο ἀνάμεσα στὰ γόνατά της. Ἡ συχνὴ παρουσία τοῦ ἀγγείου αὐτοῦ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἐνισχύει τὴν ἄποψη κατὰ τὴν ὁποία ὁ τύπος αὐτὸς τῆς γυναίκας – ἄσχετα ἂν πρόκειται γιὰ τροφὸ ἢ ὄχι – παριστάνει ἐκστασιασμένη γυναίκα, τῆς ὁποίας ἡ μέθη ὀφείλεται σὲ κρασί ποῦ πίνει σὲ θρησκευτικὴ ἐορτή. Σχετικά: E. SIMON, *Griechische Muttergottheiten*, σέ: *Matronen und verwandte Gottheiten, Ergebnisse eines Kolloquiums veranstaltet von der Göttinger Akademiekommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas, Bjb Beih.* 44, Köln 1987, σ. 168 κ.ε., ὅπου ὁ λατρευτικὸς χαρακτῆρας τοῦ ἀγγείου ἀναγνωρίζεται στὸν κισσὸ ποῦ τὸ περιβάλλει. Κατὰ τὴ Simon, ἡ φυτικὴ αὐτὴ πλαισίωση παρέμπει σὲ τελετουργικὸ συνδεόμενο μὲ τὸν κύκλο τοῦ Διονύσου.

Ὁ Κ 355 σώζει τὸ κατώτερο μέρος τοῦ κοίλου λαιμοῦ καὶ τὸ ἄνω μέρος προέχοντος ὤμου μικροῦ κλειστοῦ ἀγγείου, ἴσως μικροῦ ἀμφορέα. Παρόμοια διαμόρφωση λαιμοῦ καὶ ὤμου ἀπαντᾷ σὲ ἕναν ἀμφορέα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἄγορά, ὁ ὁποῖος θεωρήθηκε εἰσαγωγή ἀπὸ τὴ Μακεδονία¹³¹⁵.

Περίοδος 10 "Υστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ

ΜΕΛΑΜΒΑΦΗΣ

Ἡ περίοδος 10 εἶναι ἡ τελευταία περίοδος κατὰ τὴν ὁποία ἀντιπροσωπεύεται ἡ μελαμβαφῆς κεραμικὴ. 14 θραύσματα ἀνοικτῶν κυρίως ἀγγείων ἀνήκουν σὲ αὐτὴ τὴν κεραμικὴ κατηγορία καὶ ἐμφανίζουν παρόμοιες χρωματικές διαβαθμίσεις στὸν πηλό τους μὲ αὐτὲς τῶν προηγούμενων περιόδων (πρβ. Παράρτημα I, διάγραμμα 25, ἀρ. Κ 356 - Κ 359).

Κλειστὰ σχήματα

Προχοῖδιο (Κ 356)

Ὁ Κ 356 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ.

Κ 356 (Σακκούλα: «24.11.57. Ὅστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ», ἀρ. 8) – Καμπύλο θραῦσμα μικρῆς ὠσειδοῦς κάθετης λαβῆς προχοῖδιου· πίν. 76. – Πλ. 0,013 μ. πᾶχ. μέγ. 0,007 μ. Π: Πν: λεπτό-
κοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), σκληρὰ ψημένος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐρυθροκάστανο (5 YR 4/4 reddish brown) ἀμαυρόχρωμο γάνωμα.

Ὁ Κ 356 θὰ μπορούσε λόγω σχήματος καὶ πολὺ μικρῶν διαστάσεων νὰ ἀνήκει εἴτε σὲ μικρὴ χύτρα τῆς κλασικῆς ἢ πρώιμης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς εἴτε σὲ ὑστεροελληνιστικὸ προχοῖδιο¹³¹⁶. Ἡ παρουσία γανώματος στὴν ἐπιφάνεια τῆς λαβῆς καὶ ἡ ἀπουσία ἰχνῶν καύσης συνηγοροῦν ὥστόσο ὑπὲρ τῆς δεύτερης πιθανότητας¹³¹⁷.

1315. *Agora XXIX*, σ. 416 ἀρ. 1702 εἰκ. 101 (ἀπὸ συνάφεια τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.).

1316. Αὐτόθι, σ. 132 κ.έ.

1317. Γιὰ τὸ ἀρχικὸ σχῆμα τοῦ Κ 356 πρβ. κάτι σὰν αὐτόθι, σ. 301 ἀρ. 548 εἰκ. 39 (125-75 π.Χ.). Στὴν Ἄγορὰ τὰ μικρὰ αὐτὰ ἀγγεῖα ἔχουν βρεθεῖ μαζὶ μὲ μεγαρικούς σκύφους διακοσμημένους μὲ τὸ ὕστερο θέμα τῶν ἐπιμεμηκυσμένων πετάλων (αὐτόθι, σ. 133), γεγονός πού, πέρα ἀπὸ τὴ χρονολογικὴ του σημασία, ὑπαινίσσεται σχέση τοῦ ἀγγείου πού μᾶς ἀφορᾷ μὲ τὴν οἰνοποισία.

Άνοικτά σχήματα

Φιάλες (Κ 357 - Κ 359)

α. Φιάλη με χείλος που στρέφεται προς τα έξω (Κ 357)

Ο Κ 357 βρέθηκε στα μπάζα της δυτικής πλευράς του ναού.

Κ 357 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 7) – Ἄνω τμήμα φιάλης με ἔξω νεῦον χείλος· πίν. 76. – Ὑψ. σωζ. 0,026 μ. διάμ. χείλ. (ἐσωτερικῆ) περ. 0,110 μ. Ἐξω νεῦον χείλος. Τροπιδωτὸ προφίλ σώματος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορ-

τοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ἀραιὸ λευκωπὸ μόνο ἐξωτερικά. ΕΕ: ἐρυθρὸ (2.5 YR 5/6 red) γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά μόνο στὸ χείλος καὶ στὸ ἀνώτατο τμήμα τοῦ λαίμου του.

Ο Κ 357 συνιστᾶ ἓνα τυπικὸ δεῖγμα τῆς ἡμιγανωμένης (semiglazed) κατηγορίας φιαλῶν με χείλος που στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω. Οἱ φιάλες αὐτές, οἱ ὁποῖες, ὅπως ἡ δική μας, ἔχουν ἀφενὸς γανωμένο ἐσωτερικὸ καὶ ἀγάνωτο ἐξωτερικὸ πλὴν τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας τοῦ χείλους που εἶναι γανωμένη, καὶ ἀφετέρου ἔχουν κατὰ κανόνα διάμετρο χείλους περ. 0,12 μ., ἀντικαθιστοῦν τῆ γανωμένη παραλλαγή στα τέλη τοῦ 2ου/ἀρχές τοῦ 1ου αἰ. π. Χ., περίοδο στὴν ὁποία πρέπει νὰ χρονολογήσουμε καὶ τὸν Κ 357¹³¹⁸.

β. Ἡμισφαιρικὴ φιάλη με ψηλὴ βάση τοῦ τύπου footed hemispherical bowl τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (Κ 358)

Ο Κ 358 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 358 (Λ 192, ἀρ. 5) – Θραῦσμα ψηλῆς δακτυλιόσχημης βάσης ἡμισφαιρικῆς φιάλης· πίν. 76. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,066 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορ-

τοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἀμαυρόχρωμο, φαιομέλανο (7.5 YR 4/1 dark gray) γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά.

Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὸ πάχος, τὴ διαμόρφωση τοῦ ἀπλοῦ δακτυλίου τῆς βάσης καὶ τὴν κλίση τοῦ κάτω τοιχώματος τοῦ ἀνοικτοῦ ἀγγείου, ὁ Κ 358 πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ ὑστεροελληνιστικὴ ἡμισφαιρικὴ φιάλη τοῦ τύπου footed hemispherical bowl¹³¹⁹.

γ. Φιάλη ἀκαθόριστου τύπου (Κ 359)

Ο Κ 359 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

1318. Πρβ. αὐτόθι, σ. 159 κ.έ., σ. 337 ἀρ. 952 εἰκ. 61 πίν. 74 (110-70 π. Χ.).

1319. Πρβ. κατὰ τὸν αὐτόθι, σ. 344 ἀρ. 1044 εἰκ. 64 (110-86 π. Χ.).

K 359 (Λ 77, άρ. 10) – Κάτω τμήμα φιάλης με ψηλή δακτυλιόσχημη βάση· πίν. 76. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,032 μ. διάμ. βάσ. 0,070 μ. Βαθύ σώμα. Π: Πν: λεπτόκοκκος, σκληρός, στο κέντρο του: ανοικτόφαιος (10 YR 6/1 gray), στις άκρες: ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Μικρή ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΕ: σποραδικά ίχνη μελανού γανώματος έσωτερικά και έξωτερικά.

Είνα δύσκολο να βρεθεί ακριβές παράλληλο για τον **K 359**. Τέτοιου είδους ψηλές βάσεις είναι ώστόσο τυπικές για τον 1ο αϊ. π. Χ.¹³²⁰

Πινάκια (K 360 - K 362)

α. Πινάκιο με στρογγυλεμένο χείλος του τύπου plate: rolled rim της άθηναϊκής Άγοράς (K 360)

Ό **K 360** βρέθηκε στα μπάζα της δυτικής πλευράς του ναού.

K 360 (Σακκούλα: «Όστρακα έκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», άρ. 10) – Κάτω τμήμα πινακίου με άρχικά στρογγυλεμένο χείλος· πίν. 76. – Ύψ. σωζ. 0,024 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,100 μ. Δακτυλιόσχημη βάση. Π: Πν: λεπτόκοκκος, έλαφρά πορώδης, κέντρο: ανοικτόκτρινος (2.5 Y 8/2 pale yellow), άκρες: ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: έρυθρό (2.5 YR 4/4 red) γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Δ: έσωτερική επιφάνεια: ξεθωριασμένες έμπέστες πλατιές γραμμές μήκους περ. 0,0013 μ. και πλ. περ. 0,002 μ. σχηματίζουν όμόκεντρο κύκλο (rouletting).

Ός προς τó σχήμα του κάτω σώματος και τή διακόσμηση με τó ξεθωριασμένο rouletting, ó **K 360** βρίσκει παράλληλα σέ ένα πινάκιο με στρογγυλό χείλος από την Άγορά που έχει χρονολογηθεί στο β' μισό του 2ου αϊ. π. Χ.¹³²¹

β. Πινάκιο με αύλακωτό χείλος του τύπου plate: rilled rim της άθηναϊκής Άγοράς (K 361)

Ό **K 361** βρέθηκε στις έπιχώσεις του ναού.

K 361 (Λ 59) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης πινακίου με αύλακωτό έξωτερικά χείλος· πίν. 76. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,100 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: μελανό στιλβωμένο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά πλην ταινίας στο κατώτατο τμήμα του τόσο έσωτερικά όσο και έξωτερικά, που είναι άφημένη στο χρώμα του ηηλού.

1320. Για παράδειγμα, CALLAGHAN, ό.π. (σημ. 1302), σ. 116 πίν. 95 άρ. 9 (Κνωσός, άνεξερεύνητο μέγαρο, αποθέτης Η 25, «flaring rim bowl», από σύνολο που χρονολογείται μεταξύ του 160 π. Χ. και τής έποχής του Αδούστου).

1321. *Agora XXIX*, σ. 313 άρ. 689 εικ. 49 πίν. 62 (150-110 π. Χ.).

Τὰ πινάκια με ἀυλακωτὸ χεῖλος (rilled rim) ἀποτελοῦν, ὅπως προαναφέρθηκε, ἕναν πολὺ ἀγαπητὸ, ἀποκλειστικὰ ἀττικὸ, τύπο λατρευτικοῦ ἀγγείου τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὁ ὁποῖος σχετίζεται κυρίως με τὸ θρησκευτικὸ ἔθιμο τῶν θυσιαστήριων πυρῶν. Ἐνα πολὺ καλὸ παράλληλο γιὰ τὴν ἔντονα κοίλη ἐσωτερικὰ βάση τοῦ Κ 361 ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ χρονολογήθηκε στὸ β' μιστὸ τοῦ 2ου αἰ. π. Χ.¹³²², χρονολόγησις ἢ ὁποῖα ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ ἀγγείου, ποὺ πρέπει ἀρχικὰ νὰ ξεπερνοῦσε τὰ 0,003 μ.¹³²³

γ. Πινάκιο με χεῖλος ποὺ κλίνει ἀπότομα πρὸς τὰ πάνω τοῦ τύπου plate: late: upturned rim τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (Κ 362)

Ὁ Κ 362 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 362 (Λ 193, ἀρ. 8) – Ἄνω τμήμα πινακίου με χεῖλος ποὺ κλίνει ἀπότομα πρὸς τὰ πάνω πίν. 76. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,013 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,200 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο.

Ὁ τύπος τοῦ πινακίου με χεῖλος ποὺ κλίνει ἀπότομα πρὸς τὰ πάνω ἀπαντᾷ στὴν Ἀγορὰ σὲ ἀποθέτες ποὺ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σχετίζονται με τὴν καταστροφή τοῦ Σύλλα, τὸ 86 π. Χ.¹³²⁴ Ὁ Κ 362, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ ἄνω τμήμα ἑνὸς ιδιαίτερα ρηχοῦ πινακίου¹³²⁵, ἐντάσσεται ἐπομένως στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχή.

Σαλτσιέρες (Κ 363 - Κ 366)

Σαλτσιέρες με προτεταμένο χεῖλος τοῦ τύπου saucer: projecting rim τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς (Κ 363 - Κ 366)

Οἱ Κ 363 - Κ 365 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 366 βρέθηκε στὰ μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Κ 363 (Λ 193, ἀρ. 4) – Ἄνω τμήμα σαλτσιέρας με προτεταμένο, ἐλαφρὰ κοίλο χεῖλος πίν. 77. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,033 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐρυθροκάστανο (5 YR 4/4 reddish brown) γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Κ 364 (Λ 192, ἀρ. 16) – Κάτω τμήμα σαλτσιέρας με προτεταμένο χεῖλος πίν. 77. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,070 μ. Π: Πυ: πορώδης, φαιοκίτρινος (2.5 Y 7/2 light gray). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἀμαυρόχρωμο, ἐρυθρὸ (2.5 YR 4/6 red) γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βά-

1322. Αὐτόθι, σ. 324 ἀρ. 811 εἰκ. 55 (150-110 π. Χ.).

1323. Κατὰ τὴν ROTROFF (αὐτόθι, σ. 152), δείγματα τοῦ τύπου ποὺ ξεπερνοῦν σὲ ὕψος τὰ 0,003 μ. γίνονται τοῦ συρμοῦ ἀπὸ τὸ β' τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π. Χ. καὶ μετὰ.

1324. Αὐτόθι, σ. 155.

1325. Πρβ. κάτι σὰν αὐτόθι, σ. 328 ἀρ. 850 εἰκ. 58 πίν. 71 (110-86 π. Χ.).

σης, πού είναι άφημένη στο χρώμα του πηλού. **K 365** (Λ 113) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης σαλτσιέρας με αρχικά προτεταμένο χείλος· πίν. 77. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,017 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,038 μ. Έσωτερικά φέρει όριζόντια αυλάκωση άμέσως κάτω από το χείλος. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: μελανό στιλβωμένο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά.

K 366 (Σακκούλα: «Όστρακα έκ τών μπάζων τής δυτικής πλευράς του ναού», άρ. 9) – Σαλτσιέρα· πίν. 77. – Ύψ. 0,052 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,240 μ. διάμ. βάσ. 0,090 μ. Άποτελείται από τρία συνανήκοντα τεμάχια. Σώζεται περ.

τό 1/4 του σώματος. Λείπει μεγάλο τμήμα του τοιχώματος και του πυθμένα του. Έλαφρά κοίλο, έξω νεύον χείλος, με σωζόμενο ίχνος πλαστικής λογχόσχημης διακόσμησης και εγγάρακτου κύκλου στην άνω του επιφάνεια. Τρεις όριζόντιες αυλακώσεις διατρέχουν σε ίσες μεταξύ τους αποστάσεις την έξωτερική επιφάνεια του τοιχώματος. Σχετικά ψηλή, κοίλη έσωτερικά δακτυλιόσχημη βάση. Έξωτερικά φέρει όριζόντια πλαστική νεύρωση περιμετρικά. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: τó ίδιο. ΕΕ: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά, κατά τόπους πορτοκαλόχρωμο.

Οί σαλτσιέρες με προτεταμένο χείλος αποτελούν, όπως προαναφέρθηκε, ένα σχήμα ιδιαίτερα αγαπητό στην Άττική κατά τή μέση και τήν ύστερη έλληνιστική έποχή. Οί **K 363** και **K 366** σώζουν τό χαρακτηριστικό για τήν κατηγορία αυτή τών σαλτσιέρων έντονα πρòς τὰ έξω και πρòς τὰ κάτω νεύον χείλος. Στα όστρακα **K 364** και **K 365** σώζεται μόνο ή χαρακτηριστική για τόν τύπο αυτό του πινακίου δακτυλιόσχημη βάση με τό καμπύλο προφίλ¹³²⁶.

Τὰ λεπτά τοιχώματα και ή κοίλανση στο χείλος στους **K 363** και **K 366** συνηγορούν υπέρ μιās χρονολόγησης στην ύστερη έλληνιστική έποχή¹³²⁷. Μιά χρονολόγηση του **K 366** στην ύστερη έλληνιστική ή στην πρώιμη ρωμαϊκή έποχή υποστηρίζει και ή ανάγλυφη διακόσμηση στο χείλος του. Οί σε σχέση με τό αρχικό ύψος τών άγγείων μικρές σε διάμετρο βάσεις **K 364** και **K 365**, καθώς και ή έν γενει διαμόρφωσή τους, βρίσκουν παράλληλα σε σαλτσιέρες με προτεταμένο χείλος, οί όποιες βρέθηκαν σε συνάφειες τής καταστροφής του Σύλλα τό 86 π. Χ.¹³²⁸

Πυξίδες (K 367 - K 368)

Πυξίδες τύπου Β (του ύστεροελληνιστικού τύπου) (K 367 - K 368)

Ό **K 367** βρέθηκε στις έπιχώσεις τής βόρειας πλευράς του ναού. Ό **K 368** βρέθηκε στις έπιχώσεις του ναού.

1326. Αυτόθι, σ. 149 («always a ring with flaring profile»).

1327. Αυτόθι, σ. 150· για τόν **K 363** πρβ. αυτόθι, σ. 320 άρ. 761 εικ. 53 πίν. 67 (150-110 π. Χ.)· για τόν **K 366** πρβ. αυτόθι, σ. 320 άρ. 771 εικ. 53 (έποχή καταστροφής Σύλλα, 86 π. Χ., αλλά μικρότερο και χωρίς τήν ανάγλυφη διακόσμηση στο χείλος).

1328. Για τόν **K 364** πρβ. αυτόθι, σ. 320 άρ. 771 εικ. 53· για τόν **K 365** πρβ. αυτόθι, σ. 320 άρ. 766 εικ. 53.

K 367 (Λ 77, άρ. 6) – Θραύσμα άνω τμήματος πυξίδας τύπου Β· πίν. 77. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,034 μ. διάμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,100 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά πλὴν ὀριζόντιας ταινίας στὴν ἐξωτερική του ἐπιφάνεια, ἢ ὁποία φέρει ἴχνη καστανέρυθρου

(5 YR 5/4 reddish brown) ἐπιχρίσματος. **K 368** (Λ 192, άρ. 18) – Κάτω τμήμα πυξίδας τύπου Β· πίν. 77. – Ύψ. σωζ. 0,024 μ. διάμ. βάσ. 0,086 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, ανοικτέρυθρος (2.5 YR 7/8 light red). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἴχνη ἐρυθροῦ (;) γανώματος ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κάτω ἐπιφάνεια τῆς βάσης, ποὺ εἶναι ἀφημένη στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ.

Ὁ τύπος τῆς πυξίδας τύπου Β, τῆς πιὸ ἀγαπητῆς θήκης γιὰ κοσμήματα κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, φαίνεται νὰ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὰ ὄστρακα **K 367** καὶ **K 368**. Ὁ **K 367** σώζει τμῆμα τοῦ χείλους ποὺ κλίνει πρὸς τὰ μέσα καὶ τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ σώματος, ἐνῶ ἡ ἐξωτερική του ἐπιφάνεια φέρει καστανέρυθρη ταινία, στοιχεῖα ποὺ βρίσκουν παράλληλα στὴν ὑστεροελληνιστικὴ παραλλαγὴ τοῦ τύπου¹³²⁹. Στὴν περίοδο 115-86 π.Χ. πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ καὶ ὁ **K 368**. Ὑπὲρ αὐτῆς τῆς χρονολόγησής συνηγορεῖ ἡ ἀπλὴ δακτυλιόσχημη διαμόρφωση τῆς σωζόμενης βάσης¹³³⁰.

Κρατήρας (K 369)

Ὁ **K 369** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 369 (Λ 193, άρ. 3) – Θραύσμα ἐπίπεδου, ἔξω νεύοντος χείλους καὶ σώματος κρατήρα· πίν. 78. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,019 μ. διάμ. χείλ. περ.

0,200 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπό.

Τὸ ὄστρακο **K 369** εἶναι πιθανὸν νὰ προέρχεται ἀπὸ ἀρχικὰ μελαμβαφὴ κρατήρα. Στὴν ταύτιση μὲ αὐτὸ τὸ σχῆμα συνηγοροῦν ἡ διάμετρος τοῦ στομίου, τὸ πάχος καὶ ἡ κλίση τοῦ χείλους, καθὼς καὶ ἡ κλίση τοῦ κάτω τοιχώματός του, τὴν ὁποία ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὁ κοῖλος λαιμὸς τοῦ ἀγγείου. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ χείλος παρουσιάζει ἔντονη κλίση πρὸς τὰ ἔξω, σχηματίζοντας ἔτσι μεγάλο περιχέλωμα ἐξωτερικά, ὑπαινίσσεται μιὰ χρονολόγηση στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ¹³³¹.

1329. *Agora XXIX*, σ. 190, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀναγέννηση τοῦ τύπου καὶ μάλιστα διακοσμημένου μὲ γραπτὴ διακόσμηση στὰ τέλη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ **K 367** πρβ. αὐτόθι, σ. 363 άρ. 1240 εἰκ. 77 πίν. 92 (115-86 π.Χ.).

1330. Πρβ. κάτι σὰν αὐτόθι, σ. 363 άρ. 1241 εἰκ. 77 πίν. 93.

1331. Πρβ. κάτι σὰν αὐτόθι, σ. 405 άρ. 1631 εἰκ. 98 (150-110 π.Χ., ἀλλὰ σὲ γκρίζα τεχνική).

ΓΚΡΙΖΑ

Κλειστά σχήματα

Λάγυνος (Κ 370)

Ο Κ 370 βρέθηκε στην επίχωση της βόρειας πλευράς του ναού.

Κ 370 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 41) – Κάτω τμήμα ἀπὸ λάγυνο· πίν. 78. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. διάμ. βάσ. 0,070 μ. Π: Πυ: λεπτό-
 κοκκος, γκριζος (10 YR 6/1 gray). E: τὸ ἴδιο. EE: ἐξωτερικά: σκοτεινόφαιο (10 YR 3/1 very dark gray) ἀμαυρόχρωμο γάνωμα.

Ἡ κλίση τῶν τοιχωμάτων τοῦ Κ 370 δείχνει ὅτι αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ τὸ κάτω τμήμα κλειστοῦ ἀγγείου μὲ στρογγυλὸ κυρίως σῶμα, ἴσως ἀπὸ λάγυνο, ὅπως ὑποδηλώνει ἓνα καλὸ παράλληλο ἀπὸ τὴν Ἀγορά, ἂν καὶ μὲ λίγο πιὸ χαμηλὴ βάση ἀπὸ τὸν δικό μας¹³³². Ὁ λάγυνος ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τοποθετεῖται στὸ τέλος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹³³³, περίοδο στὴν ὁποία ἴσως μπορέσουμε νὰ ἐντάξουμε καὶ τὸ μὲ γκριζα τεχνικὴ¹³³⁴ κατασκευασμένο θραῦσμα ἀπὸ τὴ Λούτσα.

ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΜΕ ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΜΕΝΗ ΣΕ ΜΗΤΡΑ (ΜΕΓΑΡΙΚΟΙ ΣΚΥΦΟΙ)

Ἄνοικτὰ σχήματα

Μεγαρικοὶ σκύφοι (Κ 371 - Κ 381)

Τὰ θραύσματα Κ 372 - Κ 374 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Οἱ Κ 375 - Κ 381 στὰ μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 371 βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Κ 371 (Λ 88) – Τμήμα χείλους καὶ ἄνω τοιχώματος μεγαρικοῦ σκύφου· πίν. 78, 153. – Ὑψ. σωζ. 0,065 μ. διάμ. χείλ. ὑπολ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: ἐξωτερικά: μελανὸ (5 YR 2.5/1 black) ἀμαυρόχρωμο στὸ ἄνω τῆς τμήμα καὶ κοκκινωπὸ (2.5 YR 4/6 red) στὸ κυρίως σῶμα· ἐσωτερικά: μελανὸ

1332. Αὐτόθι, σ. 396 ἀρ. 1546 εἰκ. 92 (ἀπὸ ἀναμεμιγμένη ἀρχαιολογικὴ συνάφεια πού περιεῖχε ὑλικὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἕως καὶ τῆ βυζαντινῆ ἐποχῆ).

1333. Αὐτόθι, σ. 231. Πὰ τὴ χρήση τῶν λαγύνων βλ. παρακάτω τὰ σχόλια στὸ ἀντίστοιχο σχῆμα τῆς χρηστικῆς κατηγορίας.

1334. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ α' τέταρτο τοῦ Ιου αἰ. π. Χ. χρονολογεῖται καὶ ἓνας ἄλλος «eastern share» λάγυνος ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ, ὁ ὁποῖος εἶναι κατασκευασμένος, ὅπως καὶ ὁ Κ 370, σὲ γκριζα τεχνικὴ (αὐτόθι, σ. 236, 401 ἀρ. 1590 εἰκ. 96).

άμαυρόχρωμο γάνωμα στο άνω της τμήμα και καστανό από κάτω. Δ: κάτω από μία όριζόντια πλαστική ταινία αποσπασματικά σωζόμενη παράσταση κάθετα διατεταγμένων ροπαλόσχημων πετάλων με σχηματοποιημένα άνθη λωτού ανάμεσά τους. Σώζονται οι στρογγυλές απολήξεις τεσσάρων πετάλων με διπλό ανάγλυφο περίγραμμα και λεπτή τοξοειδή επίστεψη, οι οποίες εναλλάσσονται με τρία σωζόμενα άνθη λωτού τα όποια έχουν άλυσιδωτό κορμό, κλειστό επίμηκες πέταλο με διπλό περίγραμμα και κεντρική νεύρωση, και απολήγουν σε τρίφυλλο άνθος με επίσης διπλό περίγραμμα.

K 372 (Λ 61, άρ. 3) – Μικρό θραύσμα τοιχώματος άνω τμήματος μεγαρικού σκύφου· πίν. 78, 153. – Ύψ. σωζ. 0,021 μ. πλ. σωζ. 0,019 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). E: σκούρος καστανός. EE: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Δ: σώζονται τέσσερα πολύ φθαρμένα έπιμεμηκυσμένα ώσειδη μοτίβα διατεταγμένα σε ζώνη. Άνω και κάτω απόληξη της ζώνης: διπλή, λεπτή, ανάγλυφη γραμμή.

K 373 (Λ 177) – Θραύσμα κάτω τμήματος και δακτυλιόσχημης βάσης μεγαρικού σκύφου· πίν. 78, 153. – Ύψ. σωζ. 0,023 μ. πλ. σωζ. 0,031 μ. Π: Πυ: πορώδης, άνοικτός φαιογάλαζος (Diagram 2 for gley 7/1 light bluish grey), με μεγάλη ποσότητα άσημένιας μίκας. E: το ίδιο. EE: γκριζο (10 YR 5/1 gray) γάνωμα. Δ: σώζονται τέσσερις όριζόντιες σειρές έπάλληλων τριγώνων με κάθετη γραμμή στο κέντρο τους, ίσως σχηματοποιημένων φοινίκων.

K 374 (Λ 166, άρ. 14) – Θραύσμα κάτω τμήματος τοιχώματος μεγαρικού σκύφου· πίν. 78. – Ύψ. σωζ. 0,009 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, κιτρινοκάστανος. E: το ίδιο. EE: μελανό στίλβωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Δ: σώζονται οι απολήξεις όκτώ κάθετων ανάγλυφων γραμμών.

K 375 (Σακκούλα: «Όστρακα έκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», άρ. 36) – Θραύσμα άνω τμήματος τοιχώματος μεγαρικού σκύφου· πίν. 78, 153. – Ύψ. σωζ. 0,030 μ. πλ. σωζ. 0,029 μ. διαμ. χείλ. ύπολ. περ. 0,160 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). E: το ίδιο. EE: μελανό γάνωμα έσωτε-

ρικά και έξωτερικά. Δ: Κάτω από δύο όριζόντιες ανάγλυφες ταινίες παράσταση κάθετα διατεταγμένων ροπαλόσχημων πετάλων. Σώζονται οι στρογγυλές απολήξεις δύο ανάγλυφων πετάλων, όπου η άριστερή είναι πιό ψηλή από τη δεξιά.

K 376 (Σακκούλα: «Όστρακα έκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», άρ. 35) – Θραύσμα άνω τμήματος τοιχώματος ήμισφαιρικού μεγαρικού σκύφου· πίν. 78, 153. – Ύψ. σωζ. 0,037 μ. πλ. σωζ. 0,043 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: το ίδιο. EE: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Δ: κάτω από δύο όριζόντιες ταινίες σώζεται παράσταση κάθετα διατεταγμένων ροπαλόσχημων πετάλων με κάθετες σειρές στιγμών ανάμεσά τους (rows of jeweling, κατά Rotroff). Σώζονται οι στρογγυλές απολήξεις τριών πετάλων με διπλό ανάγλυφο περίγραμμα και δύο από τις κάθετες στιγμωτές σειρές με έξι και τέσσερις σωζόμενες στιγμές αντίστοιχα.

K 377 (Σακκούλα: «Όστρακα έκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», άρ. 30) – Θραύσμα κάτω τοιχώματος (κάλυκα) ήμισφαιρικού μεγαρικού σκύφου· πίν. 78, 153. – Ύψ. σωζ. 0,034 μ. πλ. σωζ. 0,024 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: το ίδιο. EE: κιτρινέρυθρο (5 YR 5/6 yellowish red) στιλβωμένο γάνωμα έξωτερικά, άνοικτέρυθρο (2.5 YR 6/8 light red) έσωτερικά. Δ: αποσπασματικά σωζόμενη παράσταση κάθετα διατεταγμένων ροπαλόσχημων πετάλων με κάθετες σειρές στιγμών ανάμεσά τους (rows of jeweling). Σώζονται δύο τμήματα ανάγλυφων πετάλων και μία κάθετη στιγμωτή σειρά με σωζόμενες δώδεκα στιγμές ανάμεσά τους.

K 378 (Σακκούλα: «Όστρακα έκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», άρ. 31) – Δύο συναρμόζοντα θραύσματα τοιχώματος ήμισφαιρικού μεγαρικού σκύφου· πίν. 78, 153. – Ύψ. σωζ. 0,034 μ. πλ. σωζ. 0,028 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτέρυθρος (2.5 YR 7/6 light red). E: το ίδιο. EE: μελανό γάνωμα. Δ: αποσπασματικά σωζόμενη παράσταση κάθετα διατεταγμένων ροπαλόσχημων πετάλων με κάθετες σειρές στιγμών ανάμεσά τους (rows of

jeweling). Σώζονται τμήματα δύο ανάγλυφων πετάλων και δύο από τις κάθετες στιγμωτές σειρές με έξι και δώδεκα σωζόμενες στιγμές αντίστοιχα.

K 379 (Σακκούλα: «Όστρακα εκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», αρ. 32) – Κάτω τμήμα τοιχώματος μεγαρικού σκύφου με σωζόμενο μέταλλο· πίν. 79, 153. – Ύψ. σωζ. 0,029 μ. διάμ. σώματος μέγ. σωζ. 0,102 μ. Απαρτίζεται από δύο συνανήκοντα τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: έξωτερικά: μελανό γάνωμα, έσωτερικά: σκούρο έρυθροκάστανο (5 YR 3/2 dark reddish brown). Δ: άποσπασματικά σωζόμενη παράσταση κάθετα και άραιο διατεταγμένων ροπαλόσχημων πετάλων με κάθετες σειρές ανάγλυφων δακτυλίων ανάμεσά τους. Σώζονται τὰ κάτω τμήματα τριών πετάλων και τέσσερις από τις κάθετες σειρές δακτυλίων, όπου ή καλύτερα σωζόμενη φέρει όκτώ δακτυλίους. Η σωζόμενη διακόσμηση του μεταλλίου (διάμ. ύπολ. περ. 0,018 μ.) άποτελείται από δύο ανάγλυφους όμόκεντρους κύκλους.

K 380 (Σακκούλα: «Όστρακα εκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», αρ. 33) – Κάτω τμήμα τοιχώματος μεγαρικού σκύφου· πίν. 79, 153. – Ύψ. σωζ. 0,018 μ. πλ. σωζ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτός ροδόχρωμος (2.5 YR 8/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανό γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Δ: άποσπασματικά σωζόμενη παράσταση κάθετα διατεταγμένων ροπαλόσχημων πετάλων με κάθετες σειρές στιγμών ανάμεσά τους. Σώζονται τὰ κενά έπτά πετάλων με μονό ανάγλυφο περίγραμμα και έπτά από τις κάθετες στιγμωτές σειρές, όπου ή καλύτερα σωζόμενη φέρει έννια στιγμές.

K 381 (Σακκούλα: «Όστρακα εκ των μπάζων της δυτικής πλευράς του ναού», αρ. 37) – Θραύσμα τοιχώματος μεγαρικού σκύφου· πίν. 153. – Ύψ. σωζ. 0,024 μ. πλ. σωζ. 0,023 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανό γάνωμα έξωτερικά και έσωτερικά. Δ: σώζονται τὰ τμήματα δύο κάθετων (;) ανάγλυφων γραμμών. Ίσως από παράσταση μεγάλων κάθετα διατεταγμένων ροπαλόσχημων πετάλων.

Κανένας από τους άποσπασματικά σωζόμενους ύστεροελληνιστικούς «μεγαρικούς» σκύφους της Λούτσας δέν μπορεί να αναπαρασταθεί όλόκληρος, άφου, όπως και στην περίπτωση των μεσοελληνιστικών δειγμάτων, τὰ περισσότερα θραύσματα προέρχονται από τὸ σώμα των άγγείων (K 372, K 375 - K 378, K 380). Τρία θραύσματα από αυτά προέρχονται από άνω τμήματα, τὰ όποια διακρίνονται από τις όριζόντιες πλαστικές τους ταινίες, οι όποιες περικλείουν διακοσμητικές ζώνες (K 372, K 375 και K 376). Σε μία μόνο περίπτωση σώζεται μεγάλο τμήμα του έξω νεύοντος χείλους και του ίδιου τοιχώματος του σκύφου (K 371). Δύο θραύσματα άποτελούν τμήματα μεταλλίων σκύφων (K 373 και K 379), τὰ όποια φαίνεται να είναι διακοσμημένα με αυλακώσεις. Η διακόσμηση σε τοίχωμα και κάλυκα μοιάζει σε όλες τις άλλες περιπτώσεις ένιαία. Όλοι οι μεγαρικοί σκύφοι πρέπει άρχικά να διακοσμούνταν με φυτικά ή γραμμικά θέματα.

Ο πυρήνας του πληού είναι σε γενικές γραμμές σε όλα τὰ όστρακα καθαρός, λεπτόκοκκος, μαλακός, ένω τὸ χρώμα του ποικίλλει από άνοικτό ροδόχρωμο (2.5 YR 8/4 pink) έως καστανοκίτρινο (5 YR 7/6 reddish yellow). Η έπιφάνειά του έχει συνήθως τὸ ἴδιο χρώμα με αυτό του πυρήνα, μπορεί όμως να είναι και σκούρα καστανή ή πορτοκαλόχρωμη. Τὰ περισσότερα δείγματα είναι καλυμμένα τόσο στο έσωτερικό όσο και στο έξωτερικό τους με σκούρο καστανό (5 YR 3/2 dark reddish

brown), μελανό (5 YR 2.5/1 black) ή μελανόφαιο (10 YR 3/1 very dark gray) γάνωμα, είναι δηλαδή άμαυρόχρωμα. Σπάνια υπάρχει στίλβωμα, όπως στην περίπτωση των K 374, K 377 και K 379 (Παράρτημα I, διάγραμμα 25, αρ. K 371 - K 381).

Ο K 371 χρονολογείται στο β' μισό του 2ου αι. π. Χ.¹³³⁵ Η χρονολόγηση αυτή ενισχύεται από την παρουσία του ύστερου θέματος των έπιμεμηκυσμένων πετάλων. Το θέμα των έπιμεμηκυσμένων πετάλων (long petals, Zungenblätter, bols à godron) συνιστά την τυπική άττική διακόσμηση τέτοιου είδους άγγείων. Μεγαρικοί σκύφοι με έπιμεμηκυσμένα, «ραβδωτά ή ροπαλωτά»¹³³⁶ ή μακριά πέταλα παρουσιάζονται, πρώτη φορά, κατά τη Rotroff, γύρω στα μέσα του 2ου αι. π. Χ. και είναι του συρμού στην Αθήνα για τουλάχιστον 65 χρόνια, μέχρι δηλαδή το 86 π. Χ., όπως δείχνουν οι έπιχώσεις καταστροφής που προκάλεσαν οι στρατιώτες του Σύλλα¹³³⁷. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ιδιομορφία της τριφυλλόσχημης διακοσμησηκής έπίστεψης των λωτών του K 371 θυμίζει άνάλογα γνωστά παραδείγματα από την Έρέτρια, που χρονολογήθηκαν στα μέσα του 2ου αι. π. Χ.¹³³⁸

Στον K 372 άπαντά έντεταγμένο σε όριζόντια ζώνη το θέμα inverted egg and dart, το οποίο συναντάται στην ομάδα D του Homer A. Thompson¹³³⁹, ή όποια, σύμφωνα με την αναθεωρημένη χρονολόγηση της Rotroff, χρονολογείται μετά τα μέσα του 2ου αι. π. Χ. και πριν από το 110 π. Χ.¹³⁴⁰

Στην περίπτωση του K 373 το θέμα των λεπιών ή φολίδων με όξεία άπόληξη, διπλό περίγραμμα και κεντρική νεύρωση, όπως το όνόμασε ό Alfred Laumonier (écailles aiguës à double bordure et intérieur à la nervure), άπαντά μεν έπίσης σε επάλληλες όριζόντιες ταινίες σε πλθθος μεγαρικών σκύφων που βρέθηκαν στη Δήλο, δυστυχώς όμως πρόκειται ως επί το πλείστον για άστρωματογράφητα δείγματα¹³⁴¹. Μιά κάποια ένδειξη για τη χρονολόγηση του κομματιού μας

1335. Πά το σχήμα πρβ. *Agora XXII*, σ. 66 αρ. 187 πίν. 92.

1336. Τόν όρο «ραβδωτό ή ροπαλωτό» κόσμημα γι' αυτού του είδους τη διακόσμηση έδωσε ό Χρ. Τσουντας, βλ. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, ό. π. (σημ. 1270), σ. 140 σημ. 1.

1337. *Agora XXII*, σ. 36.

1338. Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, Άρχαιότητες και μνημεία Εύβοίας, *ΑΔ*, 30, 1975 (1983), Β1, *Χρον.*, σ. 156 σημ. 3 πίν. 84α, πάνω σειρά, μεσαίο δείγμα (οικόπεδο Θεοδώρου)· I. R. METZGER, *Die hellenistische Keramik in Eretria, Eretria. Ausgrabungen und Forschungen II*, Bern 1969, σ. 26 πίν. 26 αρ. 12 (πόλη).

1339. THOMPSON, ό. π. (σημ. 1220), σ. 381 αρ. D 37 εικ. 68.

1340. S. I. ROTROFF, *Two Centuries of Hellenistic Pottery*. Preface, σέ: H. A. Thompson - D. B. Thompson, *Hellenistic Pottery and Terracottas*, Princeton 1987, σ. 6.

1341. LAUMONIER, ό. π. (σημ. 1306), σ. 463 κ.έ. αρ. 5425 (Ήραίο)· αρ. 5438 (ιερό Διοσκούρων)· αρ. 8260 (Άρχηγείο)· αρ. 9143 (νησίδα των κοσμημάτων)· αρ. 9633 και 8582 (νησίδα των κωμικών ήθοποιών). Κατά τόν LAUMONIER (αυτόθι, σ. 3), τα δείγματα από τη Δήλο πρέπει να προέρχονται από κάποιο ιωνικό έργαστήριο.

ἀποτελεί ἡ παρουσία τοῦ μοτίβου αὐτοῦ σὲ ἕναν ἀνάλογο μεγαρικό σκύφο ἀπὸ τὴν Πάφο σὲ συνάφεια τοῦ 120 περ. π. Χ.¹³⁴²

Οἱ κάθετες ἀνάγλυφες γραμμὲς τοῦ Κ 374 ἀντιπροσωπεύουν τὶς ἀπολήξεις τριῶν ὀλόκληρων καὶ δύο μισῶν ἐπιμεμηκυσμένων πετάλων. Λόγω διακοσμητικοῦ θέματος προτείνεται μιὰ ὑστεροελληνιστικὴ χρονολόγηση.

Στὴ γενικὴ κατηγορία τῶν σκύφων μὲ μακριὰ ἢ ἐπιμεμηκυσμένα πέταλα (long petal bowls) κατατάσσονται οἱ Κ 375 - Κ 380. Μὲ βάση τὰ παραπάνω προτείνεται ἐδῶ μιὰ χρονολόγηση στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 150 καὶ τοῦ 86 π. Χ.¹³⁴³ Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Κ 381.

Συμπερασματικά, μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι τὰ ὑστεροελληνιστικὰ ὄστρακα μεγαρικῶν σκύφων ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου εἶναι στὴν πλειονότητά τους ἀττικῆς παραγωγῆς. Μόνο ὁ Κ 373 φαίνεται ὅτι προέρχεται ἀπὸ σκύφο τοῦ ὁποῖου τὰ θέματα προδίδουν ἰωνικὴ καταγωγὴ.

Ἄλλο ἀνοικτὸ σχῆμα ἀκαθόριστου τύπου (Κ 382)

Ὁ Κ 382 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 382 (Λ 169) - Θραῦσμα κάτω τμήματος τοιχώματος καὶ δακτυλιόσχημης βάσης ἀνοικτοῦ ἀγγείου· πίν. 79. - Ὑψ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. βάσ. 0,034 μ. Κοίλη βάση. Πολὺ χονδρὸ τοίχωμα. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκα-

λόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανό, κατὰ τόπους ἀνοικτέρυθρο (2.5 YR 6/6 light red) γάνωμα. Δ: σῶζονται οἱ ἀπολήξεις ἐννιά κάθετων ἀνάγλυφων γραμμῶν.

Δεδομένου ὅτι τὸ θραῦσμα Κ 382 δὲν εἶναι ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὸ γιὰ τὸν τύπο τοῦ ἀγγείου ποὺ ἐκπροσωπεῖ, θὰ προτεῖναμε ἐδῶ ἀπλῶς μιὰ ὑστεροελληνιστικὴ χρονολόγηση, λόγω τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος, ποὺ θυμίζει τὶς ἀπολήξεις τῶν ροπαλόσχημων πετάλων τῶν μεγαρικῶν σκύφων.

1342. NEURU, ὁ. π. (σημ. 1267), σ. 15 ἀρ. 9 εἰκ. 6.

1343. Γιὰ τὸ ἀρχικὸ σχῆμα τοῦ Κ 375 πρβ. *Agora* XXII, σ. 85 ἀρ. 344 πίν. 62 καὶ 87 (ἀβέβαιη χρονολόγηση συνόλου, ἀλλὰ 150-86 π. Χ. λόγω θέματος). Γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸ μοτίβο τοῦ Κ 376 ἀλλὰ χωρὶς κάθετες στιγμωτὲς σειρὲς πρβ. METZGER (ὁ. π., σημ. 1338), σ. 64 ἀρ. 18 πίν. 26 (Ἐρέτρια, νοτίως τῆς δυτικῆς πύλης, ἐκεῖ χρονολογήθηκε στὸ β' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π. Χ.). Γιὰ τὸν συνδυασμὸ σχήματος καὶ διακόσμησης τοῦ Κ 377 πρβ. κάτι σὰν *Agora* XXII, σ. 85 ἀρ. 341 πίν. 61, 87 (περ. 100-86 π. Χ.). Γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ Κ 378 πρβ. αὐτόθι, σ. 85 ἀρ. 344 πίν. 62, 87 (ἀβέβαιη χρονολόγηση συνόλου, ἀλλὰ 150-86 π. Χ. λόγω θέματος). Γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴ διακόσμηση τοῦ Κ 379 πρβ. αὐτόθι, σ. 85 ἀρ. 343 πίν. 62 (100-86 π. Χ.). Γιὰ τὸν Κ 380 πρβ. THOMPSON, ὁ. π. (σημ. 1220), σ. 383 ἀρ. D 40 εἰκ. 71 (Ἀγορά, μὲ παράλληλα ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὴ Δῆλο)· σ. 405 κ.έ. ἀρ. E 74-77 εἰκ. 93a-b (περ. 150-86 π. Χ.).

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Ἡ ἀνάλυση τῶν χρωματικῶν διαβαθμίσεων τοῦ πηλοῦ τῶν 12 ὀστράκων αὐτῆς τῆς κεραμικῆς κατηγορίας ποῦ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴν περίοδο 10 (Κ 383 - Κ 394) δείχνει ὅτι τα θραύσματα τῶν πρόχων Κ 388 καὶ Κ 389, τῶν οἰνοχόων Κ 390 καὶ Κ 391 καὶ τοῦ ἀμφορέα Κ 392 ἀνήκουν σὲ ὁμοιογενὴ ὁμάδα (Παράρτημα I, διάγραμμα 25, ἀρ. Κ 388 - Κ 392).

Κλειστὰ σχήματα

Λάγυνοι (Κ 383 - Κ 387)

Ὁ Κ 387 βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Οἱ Κ 383 - Κ 386 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 383 (Λ 184, ἀρ. 1) - Θραῦσμα ὤμου ἀπὸ λάγυνο· πίν. 79. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,036 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). E: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). EE: φέρει ὀριζόντια μελανὴ ταινία.

Κ 384 (Λ 184, ἀρ. 2) - Θραῦσμα καμπύλου τοιχώματος ἀπὸ τὸ σῶμα λάγυνο· πίν. 79. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,050 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). E: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). EE: φέρει ὀριζόντια μελανὴ ταινία.

Κ 385 (Λ 190, ἀρ. 9) - Καμπύλο θραῦσμα μικρῆς ταινιωτῆς λαβῆς λάγυνο· πίν. 79. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,036 μ. πλ. σωζ. 0,017 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόφαιος (2.5 YR

6/2 pale red) μὲ μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: φαιὸς (10 YR 6/1 gray).

Κ 386 (Λ 123, ἀρ. 37) - Θραῦσμα δακτυλιόσχημης βάσης λάγυνο· πίν. 79. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,014 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,076 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο.

Κ 387 (Λ 96, ἀρ. 27) - Θραῦσμα πλατιᾶς, χαμηλῆς, δακτυλιόσχημης βάσης λάγυνο· πίν. 79. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,014 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,140 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Περιέχει ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow).

Πέντε ὄστρακα τῆς χρηστικῆς κατηγορίας προέρχονται κατὰ πάσα πιθανότητα ἀπὸ ὑστεροελληνιστικούς λάγυνο. Οἱ Κ 383 καὶ Κ 384 προέρχονται ἀπὸ τοὺς ὤμους λάγυνων μὲ στρογγυλὸ σῶμα. Τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τους εἶναι ὅτι καὶ τὰ δύο φέρουν διακόσμηση γραπτῶν ὀριζόντιων ταινιῶν στὸν ὤμο. Ἡ καμπύλη τομῆ τῶν ὀστράκων βρῖσκει παράλληλα σὲ ἓναν ὑστεροελληνιστικὸ λάγυνο ἀπὸ τὴν Ἀγορά¹³⁴⁴. Τὸ πάχος, ἡ κλίση καὶ ἡ διαμόρφωση τῆς αὐλακωτῆς λαβῆς τοῦ Κ 385 ἀπαντᾶ σὲ ἓναν λάγυνο ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ ὁ

1344. *Agora XXIX*, σ. 392 ἀρ. 1517 εἰκ. 90 πίν. 116 (ἀπὸ διαταραγμένη συνάφεια, ὥστόσο τοποθετήθηκε στὴν ὑστερὴ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ λόγῳ διακόσμησης [αὐτόθι, σ. 229]).

όποιος εντάχθηκε στο τέλος της ελληνιστικής κεραμικής παράδοσης¹³⁴⁵, ενώ οι K 386 και K 387 φέρουν τις χαρακτηριστικές για τον τύπο αυτού του αγγείου χαμηλές, δακτυλιόσχημες βάσεις. Τα καλύτερα παράλληλα τους από την Άγορά προέρχονται από συνάφειες της ύστερης ελληνιστικής εποχής¹³⁴⁶.

Πρόχοι (K 388 - K 389)

Μεγάλες πρόχοι με κυλινδρικό λαιμό· βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού.

K 388 (Λ 164, άρ. 8) – Θραύσμα καμπύλης κυλινδρικής λαβής με πέντε συμμετρικά διατεταγμένες, κάθετες αύλακώσεις περιμετρικά, με συμφύομενο τμήμα τοιχώματος λαιμού πρόχου· πίν. 80. – Μήκ. μέγ. σωζ. 0,065 μ. διάμ. λαβής περ. 0,025 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), με λίγη άσημνια μίκα. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευ-

κοίτρινο. Β: ἐλάχιστα ἴχνη μελανῆς βαφῆς.
K 389 (Λ 194, άρ. 7) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης βάσης μεγάλης πρόχου· πίν. 80 – "Υψ. μέγ. σωζ. 0,025 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,150 μ. Π: Πν: πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Περιέχει μεγάλη ποσότητα άσημνιας μίκας και λίγα φαιά πετραδάκια μήκους ἔως και 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπό.

Οἱ K 388 και K 389 πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ μεγάλου μεγέθους πρόχους με κυλινδρικό λαιμό τῆς πρώιμης ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ χαρακτηριστικὴ τομὴ τῆς λαβῆς τοῦ K 388, κυκλικὴ με αύλακώσεις, βρίσκει ἓνα σχετικὰ καλὸ παράλληλο σὲ μιὰ πρόχου ἀπὸ τὸ Καβείριο τῆς Θήβας, ἡ ὁποία χρονολογήθηκε στὸ α΄ μισὸ τοῦ 1ου αἰ. π. Χ.¹³⁴⁷ Ἡ δακτυλιόσχημη βάση K 389 θυμίζει μιὰ παρόμοια πρόχου ἀπὸ τὴν Ἄγορά τῆς Ἀθήνας, ἡ ὁποία χρονολογήθηκε ἀπὸ τὴ Rotroff ἐπίσης στὸ α΄ μισὸ τοῦ 1ου αἰ. π. Χ.¹³⁴⁸ Κατὰ τὴ Heimberg, τὸ παράλληλο τοῦ K 388 περιεῖχε νερό¹³⁴⁹, ἐνῶ ἡ παρόμοια με τὸν K 389 πρόχους θεωρήθηκε ἀπὸ τὴ Rotroff ὡς πρώιμη ρωμαϊκὴ ἐξέλιξη τοῦ σχήματος τοῦ λαγύνου¹³⁵⁰.

1345. Αὐτόθι, σ. 396 άρ. 1547 εἰκ. 92 (ἀπὸ σύνολο τοῦ ὁποίου ἡ χρονολόγηση κυμαίνεται μεταξύ τοῦ 110 π. Χ. και τοῦ πρώιμου 1ου αἰ. μ.Χ.· γιὰ τὴ χρονολόγησή του βλ. αὐτόθι, σ. 231).

1346. Γιὰ τὸν K 386 πρβ. αὐτόθι, σ. 393 άρ. 1529 εἰκ. 90 (115-86 π. Χ.)· γιὰ τὸν K 387 πρβ. αὐτόθι, σ. 393 κ.έ. άρ. 1531 εἰκ. 91 (115-50 π. Χ.).

1347. *Kabirenheiligum* III, σ. 85, 146 άρ. 638 πίν. 35 (ἀν και ἐκεῖ πρόκειται γιὰ κυκλικὴ τομὴ με τρεῖς μόνο αύλακώσεις).

1348. *Agora XXIX*, σ. 396 άρ. 1548 εἰκ. 93 πίν. 120 (βρέθηκε σὲ σύνολο τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται μεταξύ τοῦ 50 π. Χ. και τοῦ 50 μ.Χ.).

1349. *Kabirenheiligum* III, σ. 86 («Wasserkannen»).

1350. *Agora XXIX*, σ. 231.

Τριφυλλόστομες πρόχοι/οίνοχόες (Κ 390 - Κ 391)

Ο Κ 390 βρέθηκε στις επιχώσεις της βόρειας πλευράς του ναού. Ο Κ 391 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού στις 17.10.56.

Κ 390 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 40) – Θραῦσμα τριφυλλόσχημου χείλους καὶ κυλινδρικοῦ λαιμοῦ πρόχου· πίν. 80, 153. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,066 μ. διαστ. στομίου χείλ. 0,035 × 0,034 μ. Ἡ μία πλευρὰ τοῦ χείλους νεύει πρὸς τὰ ἔξω. Στὸ κάτω τμήμα τοῦ λαιμοῦ σώζεται ὀριζόντιο φύλλο πηλοῦ μήκ. 0,031 μήκους καὶ πλάτους μέγ. 0,010 μ., τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσε ἀρχικὰ ἐπίθετη πλαστικὴ διακόσμηση τῆς πρόχου καὶ ξεκινούσε ἀπὸ τὸ

σημεῖο αὐτὸ τοῦ λαιμοῦ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ἐρυθρωπὸ (2.5 YR 5/6 red) ἔξωτερικὰ καὶ στὸ ἄνω μισὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφάνειας τοῦ λαιμοῦ.

Κ 391 (Κουτί: «Εἰδώλια. Λούτσα. 17.10.1956», ἀρ. 9) – Ταινιωτὴ λαβὴ οἰνοχόης· πίν. 80. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,057 μ. πλ. μέγ. 0,012 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: ἀνοικτοκάστανος (10 YR 6/3 pale brown).

Ἀκριβῆ μορφολογικὰ παράλληλα πρὸς τὸ θραῦσμα Κ 390 τῆς Λούτσας δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ βρεθοῦν, γεγονός που ἴσως ὀφείλεται στὴν ἔλλειψη δημοσιεύσεων χρηστικῆς κεραμικῆς τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ¹³⁵¹. Δύο ὡστόσο στοιχεῖα ὑποδηλώνουν μιὰ χρονολόγηση στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Πρῶτον, ἓνα πολὺ καλὸ παράλληλο γιὰ τὸ τριφυλλόσχημο στόμιο μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς σὲ μιὰ τριφυλλόστομη πρόχου ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης στὰ Κιόνια τῆς Τήνου, ἢ ὁποῖα χρονολογεῖται στὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸ 110 καὶ στὸ 89 π. Χ.¹³⁵² Δεύτερον, ἡ ἐπίθετη πλαστικὴ διακόσμηση ἢ ὁποῖα ξεκινάει ἀπὸ τὸν λαιμὸ τοῦ ἀγγείου παραπέμπει σὲ ἓναν κοινὸ τύπο τῶν ἀγγειοπλαστῶν κατὰ τὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ καὶ τὴν πρώιμη ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Κ 391¹³⁵³.

Ἀμφορέας (Κ 392)

Ο Κ 392 βρέθηκε στις επιχώσεις του ναού.

Κ 392 (Α 159) – Ἐμβολο ὀξυπύθμενου ἀμφορέα· πίν. 80, 153. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,054 μ. διάμ. μέγ. σωζ. περ. 0,035 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκ-

κος, σκληρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκογκρίζο, μόνον ἔξωτερικὰ.

1351. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ πρόσφατη (2006) δημοσίευση τῆς χρηστικῆς ἑλληνικῆς κεραμικῆς τῆς Ἀγορᾶς ἀπὸ τὴ Rotroff (*Agora XXXIII*).

1352. ÉTIENNE – BRAUN, ὀ.π. (σημ. 1270), σ. 221 πίν. 104 ἀρ. Ea17.

1353. Πὰ ἓνα καλὸ παράλληλο γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὶς διαστάσεις τῆς ταινιωτῆς λαβῆς τοῦ Κ 391 βλ. *Agora XXIX*, σ. 412 ἀρ. 1674 εἰκ. 100, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ ἀναμεμιγμένο σύνολο μὲ ἑλληνιστικὸ καὶ σύγχρονο ὕλικό. Ἐπειδὴ ἐκεῖ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ τεχνικὴ τῆς δυτικῆς κλιτύος, θὰ πρέπει νὰ ὑπολογίζουμε μιὰ χρονολόγηση στὸ τέλος τοῦ 3ου ἕως τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π. Χ.

Ένα παρόμοιο έμβολο όξυπόθμενου άμφορέα με αυτό του Κ 392 βρέθηκε στο ιερό τών Καβείρων στη Θήβα. Θεωρήθηκε είσαγωγή από την Κω κατά τó τέλος τής έλληνιστικής έποχής¹³⁵⁴.

Άνοικτά σχήματα

Πυξίδα (Κ 393)

Ό Κ 393 βρέθηκε στη βόρεια πλευρά του ναού.

Κ 393 (Λ 96, άρ. 2) – Θραύσμα τροπιδωτού ρινκ). Σποραδική παρουσία μίκας και λίγων τοιχώματος από τó σώμα πυξίδας τύπου Β· σκοτεινών και λευκών πέτρινων έγκλεισμά- πίν. 80. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,035 μ. Π: Πυ: λεπτό- των μήκους περ. 0,001 μ. Ε: πορτοκαλόχρω- κοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 μος (5 YR 6/8 reddish yellow).

Η διαμόρφωση, τó μέγεθος και κυρίως ή παρουσία του προεξέχοντος δακτυλίου στο έξωτερικό τοίχωμα του Κ 393 φανερώνουν τή στενή μορφολογική συγγένεια του θραύσματος με τις ύστεροελληνιστικές πυξίδες του τύπου Β¹³⁵⁵.

Κυψέλη (Κ 394)

Ό Κ 394 βρέθηκε στις έπιχώσεις του ναού.

Κ 394 (Λ 167) – Θραύσμα χείλους και λαμπού άκρες: άνοικτέρυθος (2.5 YR 6/8 light red). Ε: κυψέλης· πίν. 80, 153. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,037 μ. πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). διάμ. χείλ. περ. 0,300 μ. Χείλος έπίπεδο, έλαφρά Στο έσωτερικό του σώζεται μιá βαθιά, όριζόν- κοίλο. Πλαστικός όριζόντιος δακτύλιος περ. τια έγχάρακτη γραμμή στην περιοχή του χεί- 0,015 μ. κάτω από τó χείλος. Π: Πυ: πορώδης, λους, ή όποία τέμνεται από δύο συστάδες τών κέντρο: άνοικτόφαιος (10 YR 7/2 light gray), τριών κάθετων έγχαραξων.

Η βαριά διαμόρφωση του χείλους του Κ 394 χαρακτηρίζει τήν ομάδα χειλέων κυψελών Ι3 τής Lüdorf, ή όποία άπαντá τόσο στην κλασική όσο και στην έλλη- νιστική έποχή¹³⁵⁶. Ένα πολú καλό ώστόσο, μάλιστα στρωματογραφημένο, πα- ράλληλο, πού συνδυάζει πανομοίτυπο σχήμα και παρόμοιο έσωτερικό έγχάρα- κτο «χτένισμα» με τόν Κ 394 προέρχεται από τή δεξαμενή Ε 14:3 στην άθηναική Άγορά και χρονολογείται στο διάστημα μεταξύ του 115 και του 50 π.Χ.¹³⁵⁷ Άλλα,

1354. *Kabirenheiligtum* III, σ. 89, 147 άρ. 707 πίν. 41.

1355. *Agora XXIX*, σ. 363 άρ. 1240 εικ. 77 πίν. 92 (115-86 π. Χ.), άν και σε μελαμβαφή έκτέλεση.

1356. LUDORF, *Bienenkorb*, σ. 60 κ.έ.

1357. Αυτόθι, σ. 94 άρ. BR 41 εικ. 31· *Agora XXXIII*, σ. 283-284 άρ. 363 εικ. 58.

λιγότερο καλά συγκρίσιμα παραδείγματα από τὰ Λεγραινὰ καὶ τὴ Βάρη χρονολογούνται σὲ πρωιμότερες περιόδους¹³⁵⁸.

Περίοδος 11 Ἐποχὴ τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων

ΕΡΥΘΡΟΒΑΦΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ SIGILLATA ΤΥΠΟΥ Α (EASTERN SIGILLATA Α = ESA)

Κεραμική ἀπὸ λεπτόκοκκο πηλὸ μὲ ἐλάχιστα ἐγκλείσματα, τοῦ ὁποῖου ὁ πυρήνας παρουσιάζει ἀπὸ κρεμῶδες ὡς ροδόχρωμο ἢ ἐλαφρὰ πορτοκαλόχρωμο χρῶμα καὶ στίλβωμα (slip) χρώματος ἀνοικτοῦ πορτοκαλόχρωμου/κοκκινωποῦ ἕως βαθιοῦ ἐρυθροκάστανου, ἔχει καθιερωθεῖ πλέον στὶς ἡμέρες μας νὰ περιγράφεται μὲ τὸν πιὸ οὐδέτερο ὄρο «Ἀνατολικὴ Sigillata τύπου Α» (Eastern Sigillata Α) πὺν ἔδωσε ἡ Kathleen Kenyon κατὰ τὴ δημοσίευση τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὴ Σαμάρεια τῆς Παλαιστίνης¹³⁵⁹, ἀντικαθιστώντας ἔτσι τὸν παραπλανητικὸ ὄρο «περγαμηνὴ κεραμική», μὲ τὸν ὁποῖο ἦταν αὐτὴ γνωστὴ ἀπὸ τὶς παλαιότερες δημοσιεύσεις¹³⁶⁰. Τὸ σχετικὸ ὑλικὸ ἔχει δουλευθεῖ ὡς σύνολο πρόσφατα ἀπὸ τὸν John W. Hayes, ὁ ὁποῖος κατέληξε σὲ μιὰ συστηματικὴ τυπολογία ἀπὸ συνολικὰ 117 σχήματα¹³⁶¹, καθὼς καὶ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κεραμικὴ κατηγορία ἦταν διαδεδομένη κυρίως στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο¹³⁶² καὶ ὅτι ἡ καταγωγή της πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ εἴτε στὸν συροπαλαιστινιακὸ χῶρο εἴτε στὴν Κιλικία¹³⁶³. Ἡ λεπτότεχνη αὐτὴ κεραμικὴ κατηγορία κάνει τὴν πρώτη ἐμφάνισή της στὰ μέσα περίπου τοῦ 2ου αἰ. π. Χ.¹³⁶⁴ Στὴν Ἀττικὴ ἐμφανίζεται πρώτη φορὰ στὴν Ἄγορὰ τῆς Ἀθήνας στὴν ὁμάδα Ε τοῦ Thompson¹³⁶⁵, ἄρα σύμφωνα μὲ τὴν ἀναθεωρημένη χρονολόγηση

1358. LOHMANN, *Atene*, ἀρ. LE 20-26 (ἀπὸ ἱερὸ στὰ Λεγραινὰ, ἀλλὰ χωρὶς ἐγχαράξεις στὸ ἐσωτερικὸ του, χρονολογήθηκε στὸν 4ο αἰ. π. Χ.). Γιὰ τὸ σύστημα τῶν ἐγχαράξεων πρβ. αὐτόθι, πίν. 22 ἀρ. PH 19-6 (πρώιμο ἑλληνιστικὸ, ἀν κρίνουμε ἀπὸ τὴν παραπομπὴ σὲ ἀνάλογο δεῖγμα ἀπὸ τὴν οἰκία τῆς Βάρης).

1359. J. W. CROWFOOT – G. M. CROWFOOT – K. M. KENYON, *The Objects from Samaria, Samaria-Sebaste III*, London 1957, σ. 282.

1360. Βλ. σχετικὰ P. M. KENRICK, *Excavations at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice) III. 1. The Fine Pottery, Libya Antiqua Suppl.*, V, 3/1, Tripoli 1985, σ. 223, μὲ παραπομπές πρβ. καὶ V. MITSOPOULOS-LEON, *Die Basilika am Staatsmarkt in Ephesos. Kleinfunde. 1. Teil. Keramik hellenistischer und römischer Zeit, Forschungen in Ephesos IX, 2/2*, Wien 1991, σ. 86.

1361. HAYES, *Sigillate Orientali*, 13 κ.έ.

1362. Αὐτόθι, σ. 13.

1363. Αὐτόθι, σ. 12· GASSNER, ὁ.π. (σημ. 868), σ. 121 σημ. 185· *Agora XXXII*, σ. 13, μὲ σημ. 15.

1364. *Paphos III*, σ. 32.

1365. J. W. HAYES, *Late Roman Pottery*, London 1972, σ. 8 σημ. 12.

της Rotroff, γύρω στο 110 π.Χ.¹³⁶⁶ Στόν χώρο του μεγάλου ναού του ιερού της Ταυροπόλου βρέθηκαν τρία θραύσματα ανοικτών αγγείων με τὰ παραπάνω χαρακτηριστικά (Παράρτημα I, διάγραμμα 26, αρ. Κ 395 - Κ 397).

Ανοικτὰ σχήματα

Μικρό πινάκιο με χαμηλή και πλατιά δακτυλιόσχημη βάση (Hayes σχήμα 12) (Κ 395)

Ο Κ 395 βρέθηκε στα μπάζα της δυτικής πλευράς του ναού.

Κ 395 (Σακκούλα: «Εκ τῶν μπάζων τῆς δυτικής πλευράς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 5) – Μικρὸ πινάκιο με χαμηλὴ καὶ πλατιά δακτυλιόσχημη βάση τοῦ τύπου Hayes σχήμα 12· πίν. 81, 154. – Ύψ. 0,033 μ. διάμ. χεῖλ. περ. 0,168 μ. διάμ. βάσ. 0,100 μ. Αποτελεῖται ἀπὸ τρία συνανήκοντα τεμάχια. Σώζεται συνολικὰ τὸ 1/3 περ. τοῦ σώματός του. Ἐξω νεῦον χεῖλος. Ἐλαφρὰ δακτυλιόσχημη σχεδὸν ἐπίπεδη βάση. Π: Πυ:

λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: ἐρυθρὸ (10 R 5/8 red) στίλβωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Δ: ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια: δύο ὁμόκεντροι, διπλοὶ στιγμωτοὶ κύκλοι μετὴν ἔντυπη τεχνικὴ (rouletting). Στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς βάσης του φέρει τὰ χαράγματα:

ΔΕ(ΜΟΣΙΟΝ) ὕψ. 0,024 μ. καὶ ΛΕ ὕψ. 0,016 μ.

Ὁ Hayes χρονολογεῖ τὸ σχήμα 12 τῆς τυπολογίας του (piatto a fondo piano) στὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 50/40 π.Χ. ἕως τὸ 10 μ.Χ.¹³⁶⁷, διάστημα στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ τοποθετήσουμε καὶ τὸν Κ 395. Δεδομένου ὡστόσο ὅτι τὰ καλύτερα χρονολογημένα μορφολογικὰ παράλληλα γιὰ τὸ πινάκιο ἀπὸ τὴ Λούτσα προέρχονται ἀπὸ τὴ Vault Cistern 2 καὶ τοὺς ἀποθέτες «D» τῆς Σαμάρειας τῆς Παλαιστίνης¹³⁶⁸, ἀρχαιολογικὰ περιβάλλοντα τὰ ὁποῖα χρονολογήθηκαν ἀπὸ τὴν Kenyon πρὶν ἀπὸ τὸ 30 π.Χ.¹³⁶⁹, μποροῦμε ἴσως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Κ 395 ἀποτελεῖ ἓνα πρῶμο δείγμα τοῦ τύπου 12 τοῦ Hayes.

Ἡ παρουσία τοῦ χαράγματος ΔΕ(ΜΟΣΙΟΝ) ὑποδηλώνει ὅτι τὸ πινάκιο βρισκόταν στὴν ἰδιοκτησία τοῦ δήμου. Τὸ δεύτερο χάραγμα εἶναι δυσανάγνωστο.

1366. ROTROFF, ὁ.π. (σημ. 1340), σ. 5· πρβ. HAYES, ὁ.π. (σημ. 1365), σ. 9 σημ. 1· Agora XXXII, σ. 19.

1367. HAYES, Sigillate Orientali, σ. 20 «forma 12»· Agora XXXII, σ. 25.

1368. CROWFOOT ET AL., ὁ.π. (σημ. 1359), σ. 329 σχήμα 10 ἀρ. 2-4 εἰκ. 79.

1369. Ὁ λόγος ἔγκειται στὸ ὅτι ἡ δεξαμενὴ «Vault Cistern 2» ἀχρηστεύθηκε μετὰ τὴν κατασκευὴ τῆς θόλου («Vault») τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡρώδη τὸ 30-20 π.Χ., βλ. CROWFOOT ET AL., ὁ.π. (σημ. 1359), σ. 285.

Μεγάλο ρηχό πινάκιο με κρεμάμενο χείλος και έμπιεστη διακόσμηση (Hayes σχήμα 9) (Κ 396)

Ο Κ 396 βρέθηκε στις έπιχώσεις τής βόρειας πλευράς του ναού.

Κ 396 (Λ 90) – Θραύσμα χείλους και τοιχώματος μεγάλου πινακίου· πίν. 81, 154. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,382 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, ροδόχρωμος (5 YR 8/4 pink). Περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημνιας μίκας. Ε: έρυθρωπός (2.5 YR 5/8

red), στιλβωμένος. Δ: έξωτερικό τμήμα χείλους: λογχοειδές κόσμημα ανάμεσα σε ώα σε ανάγλυφο. Άνω έσωτερικό χείλους: έμπιεστες τρέχουσες σπείρες κάτω από όριζόντια σειρά έμπιεστων τετραγώνων.

Τό ιδιαίτερο πλατύ και ρηχό πινάκιο Κ 396 φέρει συνδυασμό διακόσμησης ένσφράγιστων λογχοειδών κοσμημάτων ανάμεσα σε ώα στην έξωτερική έπιφάνεια του χείλους και έμπιεστων τετραγώνων και άλυσίδας τρεχουσών σπειρών στην άνω έσωτερική. Ο λεπτότεχνος αυτός συνδυασμός είναι τυπικός για τή forma 9 του Hayes (piatto a fondo ridotto, con orlo pendente decorato a stampo e a perline), ή όποία χρονολογείται στο διάστημα μεταξύ του 50 και του 25 π.Χ.¹³⁷⁰ Ένα πολύ καλό, άν και άστρωματογράφητο, παράλληλο για τήν έξωτερική διακόσμηση (ονολο) του Κ 396 βρέθηκε στη Βερενίκη τής Κυρηναϊκής¹³⁷¹.

Ήμισφαιρικό κύπελλο με βαριά δακτυλιόσχημη βάση (Hayes σχήμα 22B) (Κ 397)

Ο Κ 397 βρέθηκε στα μάζα τής δυτικής πλευράς του ναού.

Κ 397 (Σακκούλα: «Εκ των μάζων τής δυτικής πλευράς του ναού», άρ. 6) – Ήμισφαιρικό κύπελλο με βαριά δακτυλιόσχημη βάση του τύπου Hayes σχήμα 22B· πίν. 81, 154. – Ύψ. σωζ. 0,038 μ. διάμ. βάσ. 0,049 μ. Συγκολλημένο από τρία συνανήκοντα τεμάχια. Σώζεται τό μεσαίο και κάτω τμήμα του άγγείου,

συνολικά περ. τό 1/2 του σώματός του. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Ε: τό ίδιο. ΕΕ: σκούρο πορτοκαλί έως άνοικτό έρυθρό (2.5 YR 4/8 red) γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Στην έξωτερική πλευρά τής βάσης του φέρει μικρή ανάγλυφη μεμονωμένη σπείρα.

Τό σχήμα 22 του Hayes (coppa/tazza emisferica con piede) χωρίζεται σε δύο ύποσχήματα (Α και Β) και χρονολογείται γενικά στο διάστημα μεταξύ του τέλους του 2ου αί. π.Χ. και του 10 μ.Χ. Ο μορφολογικός τύπος του Κ 397 με τό άνοικτό κύπελλο και τήν άπλή διαμόρφωση τής βάσης ταυτίζεται καλύτερα με τό ύποσχήμα 22B, του όποιου τά δείγματα προέρχονται, κατά τόν Hayes, από συ-

1370. HAYES, *Sigillate Orientali*, σ. 18 κ.έ. «forma 9»· *Agora XXXII*, σ. 26.

1371. KENRICK, ό.π. (σημ. 1360), σ. 229 εικ. 41 άρ. 318. 2.

νάφειες τῆς προχωρημένης ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου¹³⁷². Πολὺ καλὰ μορφολογικὰ παράλληλα προέρχονται ἀπὸ τῆ Βερενίκη τῆς Κυρηναικῆς¹³⁷³ καὶ τὴν Πάφο¹³⁷⁴.

ΧΡΗΣΤΙΚΗ

Ἡ ἀνάλυση τῶν χρωματικῶν διαφοροποιήσεων τοῦ πηλοῦ τῶν 18 χρηστικῶν ὀστράκων ποὺ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴν περίοδο 11 (Κ 398 - Κ 415) δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ ἀρκετὰ ἕτερογενὴ κατηγορία μὲ ἐξαιρέση τὰ ὄστρακα τῶν ἀμφορέων Κ 405 - Κ 409 ποὺ ἀνήκουν σὲ ὁμοιογενὴ ὁμάδα (Παράρτημα Ι, διάγραμμα 26, ἀρ. Κ 398 - Κ 415).

Κλειστὰ σχήματα

Πρόχοι (Κ 398 - Κ 400)

α. Σφαιρικὲς πρόχοι (Κ 398 - Κ 399)

Ὁ Κ 398 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ Κ 399 στὶς ἐπιχώσεις μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

Κ 398 (Λ 164, ἀρ. 5) – Κάθετη ταινιωτὴ λαβὴ μὲ διπλὴ κεντρικὴ ράβδωση στὴν ἐξωτερικὴ τῆς ἐπιφάνεια καὶ τμήμα τοιχώματος πρόχου μὲ σφαιρικὸ σῶμα· πίν. 82, 155. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,097 μ. πλ. 0,029 μ. Π: Πν: σκληρός, ἐλαφρὰ πορώδης, γκριζός (2.5 Υ 5/1 gray). Περιέχει πολὺ λίγα γκριζὰ πετραδάκια μήκους 0,001 μ. καὶ ἐλάχιστὴ μίκα. Ε: τὸ ἴδιο. Κ 399 (Σακκούλα: «Ὀστράκα ἐκ τῶν ἐπιχώσε-

ων μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 4) – Καμπύλο θραῦσμα ἀπὸ τὸ κάτω τμήμα σφαιρικοῦ κλειστοῦ ἀγγείου, ἴσως πρόχου· πίν. 82. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,083 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,130 μ. (σὲ ἀνάπτυγμα). Π: Πν: πορώδης, φαιοκάστανος, μὲ μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ μικρὰ λευκὰ πετραδάκια. Ε: τὸ ἴδιο (ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ). Ἐξωτερικὰ: δύο λεπτὲς ὀριζόντιες ἐγχαράξεις.

Οἱ Κ 398 καὶ Κ 399 προέρχονται ἀπὸ ρωμαϊκὲς σφαιρικὲς πρόχους. Μολονότι τὸ σχῆμα σὲ κάπως μικρότερο μέγεθος εἶναι τυπικὸ γιὰ ὅλη τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο¹³⁷⁵, τὸ σχῆμα, οἱ διαστάσεις τῶν ὀστράκων καθὼς καὶ τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τους, ὅπως ἡ διπλὴ κεντρικὴ ράβδωση τῆς κάθετης λαβῆς Κ 398,

1372. HAYES, *Sigillate Orientali*, σ. 23 κ.έ. «forma 22» · *Agora XXXII*, σ. 27.

1373. KENRICK, ὁ.π. (σημ. 1360), σ. 231 εἰκ. 41 ἀρ. 323, 3.

1374. *Raphos* III, σ. 36 εἰκ. 17 ἀρ. 12.

1375. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, μιὰ μικρὴ σφαιρικὴ πρόχου ὕψους 0,110 μ. ἀπὸ τὴν Μπρεξίτσα σὲ: Ε. ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ, Τὸ ρωμαϊκὸ βάλανειο στὴν Μπρεξίτσα τοῦ Μαραθῶνος, *ΑΕ* 1993, σ. 175 ἀρ. Κ 1259 εἰκ. 58, ἡ ὁποία χρονολογήθηκε στὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. Γιὰ σχετικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ἄγορὰ τῆς Ἀθῆνας τὰ ὁποία χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. ἕως τὸν 4ο αἰ. μ.Χ. βλ. παραπομπὲς σὲ *Kabirenheiligtum* III, σ. 88 σημ. 170.

καθώς και ή διπλή παράλληλη οριζόντια ἐγχάραξη τοῦ **K 399**, παραπέμπουν σὲ μιὰ ἀνάλογη σφαιρική πρόχου ἀπὸ τὸ Καβεῖριο τῆς Θήβας, ή ὁποία χρονολογήθηκε στὸν 4ο αἰ. μ. Χ.¹³⁷⁶

β. Πρόχους ἀκαθόριστου τύπου (K 400)

Ὁ **K 400** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

K 400 (Λ 186) – Θραῦσμα στομίου καὶ λαμποῦ χεῖλ. περ. 0,090 μ. Π: Πυ: πολὺ ἀνοικτὸς κα-
πρόχου· πίν. 82. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,024 μ. διάμ. στανὸς (10 YR 8/3 very pale brown). Ε: τὸ ἴδιο.

Παρόμοια διαμόρφωση μὲ αὐτὴν τοῦ στομίου τοῦ **K 400** ἀπαντᾶ σὲ μιὰ πρό-
χου τῆς περιόδου τοῦ αὐτοκράτορα Τραϊανοῦ ἀπὸ τὴν Κνωσό, ή ὁποία φέρει
προχοή στὸ ὕψος τοῦ ὤμου καὶ ἠθμὸ ἐσωτερικὰ στὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης τοῦ
λαμποῦ μὲ τὸν ὤμο¹³⁷⁷.

Κλειστὸ ἀγγεῖο (K 401)

Μεγάλο κλειστὸ ἀγγεῖο μὲ τομὴ στὸ ἄνω τμήμα τοῦ σχήματος S

Ὁ **K 401** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

K 401 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῶν ἐπιχώσεων πάνω ἀπὸ 0,280 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (5
τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 12) – Ἄνω τμήμα YR 7/6 reddish yellow), μὲ μεγάλη ποσότητα
μεγάλου κλειστοῦ ἀγγείου μὲ τομὴ σχήματος S· ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: καστανέρυθρο
πίν. 82. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,051 μ. διάμ. χεῖλ. ὑπολ. (5 YR 3/6 yellowish red), μόνον ἐσωτερικά.

Τὸ ὄστρακο **K 401** προέρχεται ἀπὸ τὸν χοανοειδὴ λαμποῦ καὶ τὸ ἄνω μέρος
τοῦ προέχοντος ὤμου εὐρύστομου, κλειστοῦ ἀγγείου. Ἐνα πολὺ καλὸ παράλ-
ληλο ἀποτελεῖ ἀποθηκευτικὸ ἀγγεῖο ποὺ βρέθηκε στὸ Καβεῖριο τῆς Θήβας καὶ
χρονολογήθηκε στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 1ου καὶ τοῦ 2ου αἰ. μ. Χ.¹³⁷⁸

Ἀμφορεῖς καὶ ἐμπορικὸι ἀμφορεῖς/ἀγγεῖα μεταφορᾶς (K 402 - K 413)

α. Ἀμφορεῖς μὲ ψηλὸ κωνικὸ λαμποῦ (K 402 - K 404)

Ὁ **K 402** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ **K 403** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις
τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος. Ὁ **K 404** βρέθηκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

1376. *Kabirenheiligtum* III, σ. 88, 147 ἀρ. 682 πίν. 37 (4ος αἰ. μ.Χ.).

1377. SACKETT, ὀ.π. (σημ. 1302), σ. 225 πίν. 170 ἀρ. 22 (Κνωσός, ἀνεξερευνητὸ μέγαρο, ἀποθέ-
της T1 ἀρ. 22).

1378. *Kabirenheiligtum* III, σ. 68, 141 ἀρ. 485 πίν. 24.

K 402 (Λ 160) – Θραύσμα κοντού και επί-
πεδου ὤμου και ρίζας λαβῆς ἀμφορέα· πίν.
83. – "Υψ. μέγ. σωζ. 0,069 μ. Π: Πυ: πορώδης,
πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow).
Σποραδική παρουσία λίγων λευκῶν πέτρινων
ἐγκλεισμάτων μήκους περ. 0,001 μ. Ε: τὸ ἴδιο.
ΕΠ: λευκογκρίζος. Πρόκειται γιὰ ἀμφορέα μὲ
ψηλὸ, κωνικὸ λαιμὸ.

K 403 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῶν ἐπι-
χώσεων τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. 1) –
Θραύσμα κάθετης λαβῆς ἀμφορέα μὲ σπά-

σιμο στὸ ἄνω του τμήμα· πίν. 83. – "Υψ. μέγ.
σωζ. 0,162 μ. Π: Πυ: καθαρὸς, ἀνοιτοκάστα-
νος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: ἀνοιτο-
κάστανος (10 YR 8/3 very pale brown).

K 404 (Λ 42, ἀρ. 7) – Μικρὸ θραύσμα τοιχώ-
ματος λαμποῦ ἀμφορέα· πίν. 83. – "Υψ. μέγ.
σωζ. 0,053 μ. Φέρει πλατιά ἀυλάκωση στὸ
ἐξωτερικὸ του. Π: Πυ: πορώδης, κιτρινοκά-
στανος. Σποραδική παρουσία μίκας. Ε: καστα-
νωπός. ΕΠ: κοκκινωπός.

Οἱ **K 402 - K 404** ἀντιπροσωπεύουν ἕναν τύπο ρωμαϊκοῦ ἀμφορέα μὲ ψηλὸ
κωνικὸ λαιμὸ, ποὺ στὴν Ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας βρέθηκε σὲ ἀρχαιολογικὲς συνάφει-
ες ποὺ χρονολογοῦνται κυρίως μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν Ἐρουλῶν, δηλαδὴ
μετὰ τὸ 267 μ. Χ.¹³⁷⁹ Παρόμοιος ἀμφορέας ἔχει βρεθεῖ και στὸ ἱερὸ τῶν Καβεί-
ρων στὴ Θήβα¹³⁸⁰.

β. Ἀμφορεῖς μὲ γωνιώδεις, διπλὲς λαβὲς και ψηλὸ στενὸ λαιμὸ (K 405 - K 409)

Οἱ **K 405 - K 407** και **K 409** βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ **K 408** βρέ-
θηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

K 405 (Λ 155, ἀρ. 2) – Θραύσμα κάθετης
διπλῆς λαβῆς και τοιχώματος ὤμου ἀμφορέα·
πίν. 83, 155. – "Υψ. μέγ. σωζ. 0,140 μ. πλ. λαβῆς
περ. 0,040 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρω-
μος (7.5 YR 7/4 pink). Ἐλάχιστη παρουσία
ἀσημένιας μίκας και μικρῶν λευκῶν πέτρινων
ἐγκλεισμάτων. Ε: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR
7/6 reddish yellow). ΕΠ: γκριζόλευκο (7.5 YR
8/1 white).

K 406 (Λ 155, ἀρ. 3) – Θραύσμα κάθετης
διπλῆς λαβῆς και τοιχώματος ὤμου ἀμφορέα·
πίν. 84, 155. – "Υψ. μέγ. σωζ. 0,105 μ. πλ. λαβῆς
περ. 0,044 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλό-
χρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ἐλάχιστη
παρουσία ἀσημένιας μίκας και μικρῶν λευκῶν

πέτρινων ἐγκλεισμάτων. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκο-
κίτρινο (2.5 Y 8/2 pale yellow).

K 407 (Λ 155, ἀρ. 4) – Γωνιακὸ θραύσμα ἀπὸ
τὸ ἄνω τμήμα κάθετης διπλῆς λαβῆς ἀμφο-
ρέα· πίν. 84, 155. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,073 μ.
πλ. λαβῆς περ. 0,046 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος,
πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow).
Μικρὴ ποσότητα γκριζῶν πέτρινων ἐγκλει-
σμάτων μήκους ἕως 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο (5 YR
6/6 reddish yellow). ΕΠ: λευκοκίτρινο (2.5 Y
8/3 pale yellow).

K 408 (Λ 96, ἀρ. 30) – Θραύσμα ἴσιου τοιχώ-
ματος ἀπὸ ὤμο ἀμφορέα μὲ τὴ ρίζα τῆς κά-
θετης, διπλῆς λαβῆς του· πίν. 85. – "Υψ. μέγ.
σωζ. 0,110 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκα-

1379. H. S. ROBINSON, *The Athenian Agora V. Pottery of the Roman Period. Chronology*, Princeton 1959, σ. 69 ἀρ. K 113 πίν. 1· σ. 77 ἀρ. L 33 πίν. 16· σ. 106 ἀρ. M 237 πίν. 28, ὅπου ἀναφέρει: «This type of amphora, quite common in deposits of the 4th century, does occur infrequently in pre-Herulian 3rd century fillings».

1380. *Kabirenheiligtum* III, σ. 90, 147 ἀρ. 695 πίν. 41.

λόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει αρκετή ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. **K 409** (Λ 109, ἀρ. 9) – Θραῦσμα ὤμου μὲ ρίζα ὀριζόντιας κυλινδρικής λαβῆς ἀμφορέα· πίν. 85. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,082 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκ-

κος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Σποραδική παρουσία άσημένιας μίκας. Λίγα μικρά πετραδάκια διαφόρων χρωμάτων μήκους περ. 0,001 μ. Ε: (έξ.) τὸ ἴδιο, (έσ.) άνοικτοκάστανος.

Οἱ ἀμφορεῖς **K 405** - **K 408** ἀντιπροσωπεύουν ἕναν τύπο ἐμπορικοῦ ἀμφορέα γιὰ τὴ μεταφορὰ κρασιοῦ μὲ ἀπλὸ χεῖλος, μακριές διπλές λαβές στρογγυλῆς τομῆς, ἔντονο σπάσιμο στὸν ὤμο καὶ κυλινδρικό σῶμα. Ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι γνωστὸς στὴ βιβλιογραφία ὡς Dressel 2-4, Peacock-Williams Class 10¹³⁸¹, καὶ πρόσφατα ὡς τύπος A I τῆς Lüdorf¹³⁸². Στὴν Ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας χρονολογήθηκε στὰ τελευταῖα τρία τέταρτα τοῦ 1ου αἰ. π. Χ. καὶ θεωρήθηκε ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴν Κῶ¹³⁸³. Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν ἀμφισβητεῖται πλέον σήμερα, ὡστόσο ἡ χρονολόγησή του φτάνει μέχρι τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. μ. Χ.¹³⁸⁴ Παρόμοιος τύπος ἀμφορέα βρέθηκε καὶ στὸ Καβείριο τῆς Θήβας μέσα στὸ Kanalbecken, συνυφασμένος μὲ ἐρυθροβαφῆ κεραμικὴ τῆς κατηγορίας Terra Sigillata, μόνωτα ρωμαϊκά προχοῖδια πρώιμου χαρακτήρα καὶ ἀπίοσχημα μυροδοχεῖα¹³⁸⁵. Στὸν ἴδιο τύπο ἴσως ἀνήκει καὶ ὁ **K 409**.

γ. Πῶμα ἰταλικοῦ ἀμφορέα (K 410)

Ὁ **K 410** βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις του ναοῦ.

K 410 (Σακκούλα: «Λούτσα. Ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ», ἀρ. 2) – Δισκοειδὲς πῶμα ἀμφορέα μὲ κομβίοσχημη ἄνω ἀπόληξη· πίν. 86, 155. – Ἀκέραια σωζόμενα. Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,036 μ. διάμ. 0,096 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πολὺ μαλακός,

ἐλαφρὰ πορώδης, λευκοκίτρινος (2.5 Y 8/3 pale yellow). Ε: τὸ ἴδιο, λεία ἐξωτερικά, κρεμώδης ἀφή. Ἐπίθετη πλαστικὴ διακόσμηση. Ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ διακόσμηση διακρίνονται μισοσβησμένα σταυροειδῆ θέματα καὶ κυματοειδεῖς ταινίες.

Δισκοειδῆ πῶματα ἐμπορικῶν ἀμφορέων τοῦ μορφολογικοῦ τύπου καὶ τῆς κρεμώδους σύστασης τοῦ **K 410** φέρουν συνήθως ἀνάγλυφα θέματα ἢ γράμματα στὴν ἄνω τους ἐπιφάνεια καὶ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ διάφορες θέσεις τῆς Μεσογείου¹³⁸⁶. Πῶματα αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι χαρακτηριστικὰ γιὰ μιὰ σειρά ἰταλικῶν

1381. D. P. S. PEACOCK – D. F. WILLIAMS, *Amphorae and the Roman Economy. An Introductory Guide*, London 1986, σ. 105-106.

1382. G. LÜDORF, *Römische und frühbyzantinische Gebrauchskeramik im westlichen Kleinasien. Typologie und Chronologie, Internationale Archäologie*, 96, Rahden/Westf. 2006, σ. 52 (Typus A I).

1383. ROBINSON, ὁ. π. (σημ. 1379), σ. 20 ἀρ. F 93 πίν. 3.

1384. LÜDORF, ὁ. π. (σημ. 1382), σ. 52.

1385. *Kabirenheiligtum* III, σ. 90 σημ. 177.

1386. Ἐνδεικτικά: Πάφος: *Paphos* III, σ. 199 ἀρ. 8-9 πίν. 23 ἀρ. 7-8, «Amphora stoppers, Italian», ἀπὸ σύνολο τῶν ἀρχῶν τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., Μάλτα: J. W. HAYES, *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London 1997, σ. 35 πίν. 10, δεξιὰ, Λιουμπλιάνα: B. VICIC, *Zgodnjersko naselje pod*

ἀμφορέων μὲ πιθανὸ τρόπο προέλευσης τῆ βόρεια Ἀδριατικὴ καὶ χρονολογοῦνται στὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸ 100 π.Χ. καὶ τὸ 100 μ.Χ.¹³⁸⁷ Συνήθως προέρχονται ἀπὸ πρῶμους ρωμαϊκοὺς ἀμφορεῖς τοῦ τύπου Dressel 6, διαπίστωση πού, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἄκρως χονδρὴ, λεῖα, ἀπαλὰ κρεμώδη κατεργασία τοῦ K 410, συνηγοροῦν στὴν ἄποψη ὅτι τὸ πῶμα προέρχεται ἀπὸ ἕνα ἀμφορέα πού κατασκευάστηκε στὴν Ἰστρία¹³⁸⁸.

δ. Ἄλλοι ἀμφορεῖς (K 411 - K 413)

Ὁ K 411 βρέθηκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ· ὁ K 412 στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ· ὁ K 413 στὰ μπάζα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

K 411 (Λ 42, ἀρ. 3) – Δύο συνανήκοντα θραύσματα τοιχώματος ἀμφορέα (1ος αἰ. μ.Χ.). – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,122 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow) στὸ ἕνα μισό καὶ ἀνοιχτοκάστανος (10 YR 7/3 very pale brown) στὸ ἄλλο μισό. Περιέχουν μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ μικρὰ πετραδάκια ἐρυθροῦ καὶ γκριζοῦ χρώματος μήκους 0,001 μ. Ε: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow) μὲ λίγα σκασίματα.

K 412 (Λ 109, ἀρ. 22) – Θραῦσμα ὤμου ἀμφορέα πίν. 86. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,036 μ. Στὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια φέρει πλατιῆς αὐλακώσεις.

Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρὰ πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο.

K 413 (Σακκούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῶν μπάζων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 24) – Θραῦσμα ὤμου ἀμφορέα πίν. 86. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,057 μ. Στὴν ἐξωτερικὴ του ἐπιφάνεια φέρει πλατιῆς αὐλακώσεις. Π: Πυ: ἐλαφρὰ πορώδης, λευκοκίτρινος (2.5 Y 8/3 pale yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ἴχνη ἀνοιχτέρυθρου (2.5 YR 7/8 light red) ἐπιχρίσματος μόνο στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὀστράκου. Στὸ ἐξωτερικὸ του φέρει ὀριζόντιες πλατιῆς αὐλακώσεις.

Τὰ ὄστρακα ἀμφορέων K 412 καὶ K 413 φέρουν ἐξωτερικὰ διακόσμηση ὀριζόντιων αὐλακώσεων, γεγονός πού σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κλίση τῶν τοιχωμάτων καὶ τὸ πάχος τους ἐπιτρέπει μιὰ χρονολόγηση στὸ διάστημα μεταξύ τοῦ 1ου καὶ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.¹³⁸⁹ Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἴσως χρονολογοῦνται καὶ τὰ θραύσματα

Grajskim gricem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32, *Arch.vest.*, 45, 1994, πίν. 7 ἀρ. 4, φάση IIIα τοῦ πρῶμου ρωμαϊκοῦ οἰκισμοῦ στὴ θέση Schloßberg, πού χρονολογεῖται στὶς τελευταῖες δύο δεκαετίες τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Τὰ ἀνάγλυφα αὐτὰ θέματα ἢ γράμματα θεωρεῖται ὅτι ἀποτελοῦσαν τὰ σύμβολα εἴτε τοῦ κατασκευαστῆ εἴτε τοῦ πλοιάρχου, πρβ. HAYES, ὁ.π. (σημ. 1386), σ. 35.

1387. HAYES, ὁ.π. (σημ. 1386), σ. 35.

1388. Πὰ τὴν περίπτωσι τῶν πωμάτων ἀπὸ τὴν Πάφο πρβ. *Raphos* III, σ. 88 σημ. 150: «The predominant type is Dressel type 6 in the extremely thick, smooth, pale creamy fabric typical of Istrian products». Στὴ Λιουμπλιάνα τὸ πῶμα εἶναι διακοσμημένο μὲ τὸ πλαστικὸ θέμα τοῦ ἐλάτου καὶ τὰ γράμματα MA, ἐνῶ ἀναφέρεται ὅτι ἀντιπροσωπεύει ἀμφορεῖς τοῦ τύπου Dressel 2-4 καὶ Dressel 6a, VICIC, ὁ.π. (σημ. 1386), σ. 51.

1389. Πὰ τὸ ἀρχικὸ σχῆμα τῶν ἀμφορέων πού ἐκπροσωποῦν τὰ ὄστρακα αὐτὰ πρβ. κάτι σάν *Kabirenheiligtum* III, σ. 147 ἀρ. 691 πίν. 39 ἢ 147 ἀρ. 694 πίν. 40 (Καβείριο Θηβῶν, 1ος-2ος αἰ. μ.Χ.).

του Κ 411, τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι συνιστοῦσαν ἕναν ἀμφορέα μὲ ἰδιαίτερα καμπύλο σῶμα¹³⁹⁰.

Ἄνοικτὰ σχήματα

Λεκάνη (deer bowl) (Κ 414)

Ὁ Κ 414 βρέθηκε στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Κ 414 (Λ 42, ἀρ. 5) – Θραῦσμα ἀυλακωτοῦ χείλους λεκάνης: πίν. 86. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,008 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,230 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἐλαφρῶς πορώδης, ἀνοικτέρυθος (2.5 YR 7/4 light reddish brown). Ε: κοκκινωπὸς (2.5 YR 4/4 reddish brown). ΕΠ: λευκωπό. Τὸ πλατύ, ὀριζόντιο χεῖλος φέρει στὸ ἄνω του τμῆμα τρεῖς ὁμόκεντρες ἀυλακώσεις.

Λεκάνες τοῦ τύπου ποὺ ἐκπροσωπεῖ ὁ Κ 414 μὲ πλατὺ ὀριζόντιο χεῖλος, τὸ ὁποῖο περιτρέχεται ἀπὸ ἀυλακώσεις, εἶναι τυπικὲς γιὰ τὴν πρώιμη ρωμαϊκὴ ἐποχὴ¹³⁹¹.

Κυψέλη (Κ 415)

Ὁ Κ 415 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Κ 415 (Λ 194, ἀρ. 3) – Δύο συνανήκοντα θραύσματα προσθετικοῦ δακτυλίου κυψέλης: πίν. 86. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,300 μ. Π: Πυ: πορώδης, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκωπό. Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μεγαλύτερου θραύσματος σώζονται τέσσερις παράλληλες συστάδες τῶν τεσσάρων καὶ τῶν δύο ὀριζόντιων ἐγχάραξεων.

Τὸ σχῆμα καὶ τὸ σύστημα τοῦ ἐγχάρακτος «χτενίσματος» στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Κ 415 παραπέμπουν σὲ ἕναν προσθετικὸ δακτύλιο (extension-ring) κυψέλης ποὺ βρέθηκε στὸ ὑστερορωμαϊκὸ κεραμικὸ ἐργαστήριο τῆς Χιόνης στὸν Κεραμεικὸ¹³⁹², τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 350 καὶ τοῦ 450 μ. Χ.¹³⁹³

Οἱ προσθετικοὶ δακτύλιοι προσαρτῶνταν μεταξὺ τοῦ κυρίως σώματος καὶ τοῦ καλύμματος τῆς κυψέλης μὲ στόχο τὴν ἐπιμήκυνση τοῦ ἀγγείου¹³⁹⁴.

1390. Πὰ τὸ ἀρχικὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέα πρβ. κάτι σάν αὐτόθι, σ. 90, 147 ἀρ. 693 πίν. 40 (Καβείριο Θηβῶν, 1ος αἰ. μ. Χ.).

1391. ROBINSON, ὀ.π. (σημ. 1379), σ. 16 ἀρ. F 60 πίν. 2, 72 (Ἀγορά, ἀποθέτης R 10:1, ἐπίχωση τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου).

1392. LUDORF, Bienenkorb, σ. 110 ἀρ. E35 εἰκ. 40. Πὰ τὸ σύστημα ἐγχάρακτος «χτενίσματος» μόνο πρβ. αὐτόθι, σ. 98 ἀρ. BR 71 εἰκ. 35 (ὑστερὴ ἀρχαιότητα).

1393. Πὰ τὸ κεραμικὸ ἐργαστήριο τῆς Χιόνης βλ. αὐτόθι, σ. 83, μὲ παραπομπές.

1394. Αὐτόθι, σ. 56, 63.

ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ

Κατσαρόλες/ταψιά (K 416 - K 417)

Οί K 416 και K 417 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού.

K 416 (Λ 194, άρ. 13) – Θραύσμα χείλους κατσαρόλας πίν. 87. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,025 μ. Μήκ. αύλακωσης προεξοχής 0,004 μ. Π: Πυ: πορώδης, σκούρος έρυθρόφαιος (5 YR 4/2 dark reddish gray), με άρκετή ποσότητα άσημένιας μίκας και μεγάλα λευκά πετραδάκια μήκους έως 0,004 μ. Ε: τó ίδιο. ΕΠ (έσωτερικά): άνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Έντονα ίχνη καύσης.

K 417 (Λ 192, άρ. 13) – Επίπεδη βάση από κατσαρόλα ή ταψί πίν. 87. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,018 μ. διάμ. βάσ. περ. 0,260 μ. Π: Πυ: μαλακός, άνοικτέρυθρος (2.5 YR 6/8 light red), με ελάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας και λίγα άσβεστολιθικά έγκλείσματα μήκ. περ. 0,002 μ. Ε: τó ίδιο. ΕΠ: έρυθρό (2.5 YR 4/6 red). Δ: έσωτερικής επιφάνειας: δύο διπλοί όμοκεντροί έγχάρακτοι κύκλοι.

Είηαι δύσκολο νά χρονολογηθεί ό K 416, ό όποίος φέρει έντονα ίχνη πυράς και, συνεπώς, πρέπει νά προέρχεται από μαγειρικό σκεύος. Παρόμοιου τύπου πήλινο σκεύος με χείλος πού κλίηει έντονα πρός τά μέσα και πού προφανώς χρησίμευε ως κατσαρόλα είηαι γνωστό από τήν Κέα, όπου χρονολογήθηκε στην (ύστερη;) ρωμαϊκή έποχή. Η διαφορά έγκειηαι στο ότι εκεί ή έσοχή του χείλους για τήν ύποδοχή του καλύμματος τής κατσαρόλας είηαι ευρύτερη από τή δική μας¹³⁹⁵. Πιό καθαρά είηαι τά πράγματα για τόν K 417. Τό χονδροειδές θραύσμα K 417 με τόν επίπεδο πυθμένα και τó εύθύγραμμο τοίχωμα άνήκει ίσως σέ τηγανόσχημο άγγείο οικιακής χρήσης τής πρώιμης ρωμαϊκής έποχής, προφανώς είτε σέ κατσαρόλα είτε σέ ταψί¹³⁹⁶.

Χύτρες (K 418 - K 422)

Οί K 418 - K 419 και K 422 βρέθηκαν στις επιχώσεις του ναού. Ό K 420 βρέθηκε στην έπίχωση τής βόρειας πλευράς του ναού. Ό K 421 προέρχεται από τήν έπίχωση τής ανατολικής πλευράς του ναού.

K 418 (Λ 121, άρ. 1) – Θραύσμα καμπύλου τοιχώματος χύτρας με όριζόντιες αύλακώσεις στην έξωτερική του επιφάνεια πίν. 87. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,043 μ. Π: Πυ: πορώδης, καθαρός, ροδόφαιος (5 YR 6/2 pinkish gray), με ελάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: έρυθρόφαιος (5 YR 5/2 reddish gray).

K 419 (Λ 194, άρ. 11) – Θραύσμα άνω τμήματος μεγάλης χύτρας με στεφάνη πίν. 87. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,031 μ. διάμ. χείλ. περ. 0,320 μ. Π: Πυ: πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow), με άρκετή ποσότητα άσημένιας μίκας και μεγάλα λευκά πετραδάκια μήκους έως 0,004 μ. Ε: τó ίδιο. Ίχνη καύσης.

1395. ΖΑΧΟΣ, δ.π. (σημ. 1067), σ. 531 άρ. 91· σ. 537 άρ. 91.

1396. ΑΥΤÓΘΙ, σ. 529 κ.έ. άρ. 69-70 (1ος αί. π.Χ.-1ος αί. μ.Χ.).

K 420 (Σακκούλα: «Όστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 51) – Θραῦσμα καμπύλου τοιχώματος χύτρας, ἀρχικὰ μὲ στεφάνη (;)· πίν. 88. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,088 μ. Π: Πυ: πορώδης, σκληρὰ ψημένος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Περιέχει ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: καστανωπὸς (5 YR 5/4 reddish brown). Ὅριζόντιες ἀυλακώσεις στὸ ἐξωτερικὸ του.

K 421 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ἐπίχωση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 2) – Δύο μικρὰ συνανήκοντα θραύσματα τοιχώματος χύτρας, ἀρχικὰ μὲ στεφάνη (;)· πίν. 88. – Ὑψ. μέγ. σωζ. α' θραύσματος 0,022 μ. β' θραύσματος 0,021 μ. Π: Πυ: πορώδης, σκληρὰ ψη-

μένος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. Πυκνές, ὀριζόντιες ἀυλακώσεις στὸ ἐξωτερικὸ καὶ πολὺ πιὸ λεπτές στὸ ἐσωτερικὸ του.

K 422 (Λ 123, ἀρ. 39) – Θραῦσμα καμπύλου τοιχώματος καὶ κάθετης λαβῆς χύτρας· πίν. 88. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,060 μ. Ἀπὸ δύο συνανήκοντα τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, κέντρο: γκριζός (10 YR 6/1 gray), στὶς ἄκρες: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Σποραδικὴ παρουσία μίκας καὶ λίγων λευκῶν, ἀββεστολιθικῶν ἐγκλεισμάτων μήκους περ. 0,001 μ. E: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow).

Ἡ ἀυλακωτὴ διαμόρφωση τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας, τὸ λεπτὸ τοίχωμα καὶ ἡ κλίση τοῦ ὀστράκου **K 418** βρίσκουν τὸ παράλληλό τους σὲ μιὰ ρωμαϊκὴ χύτρα ἀπὸ τὸ λεγόμενον ἀνεξερεύνητο μέγαρο στὴν Κνωσό, ἡ ὁποία χρονολογήθηκε στὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ¹³⁹⁷.

Ὀλόκληρες χύτρες τοῦ τύπου ποὺ ἐκπροσωποῦν τὰ ὄστρακα τοιχωμάτων **K 420** - **K 422** εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῶν Καβείρων στὴ Θήβα, οἱ ὁποῖες χρονολογήθηκαν στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 3ου καὶ τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.¹³⁹⁸ Τὸ χεῖλος **K 419** βρίσκει τὸ παράλληλό του σὲ ἓνα ἀνάλογο (ρωμαϊκό;) θραῦσμα χύτρας ἀπὸ τὴν Κέα¹³⁹⁹.

1397. SACKETT, ὀ.π. (σημ. 1302), σ. 233 πίν. 174 ἀρ. 13 (ἀποθέτης D3).

1398. Γιὰ τὸν **K 413** πρβ. *Kabirenheiligum* III, σ. 78, 143 ἀρ. 552 πίν. 29 (3ος/4ος αἰ. μ.Χ.). Γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ σχήματος καὶ τὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ τοῦ **K 414** βλ. αὐτόθι, σ. 78, 143 ἀρ. 550 πίν. 29 (3ος/4ος αἰ. μ.Χ.). Γιὰ τὸν **K 415** πρβ. αὐτόθι, σ. 78, 143 ἀρ. 553 πίν. 29 (α' μισὸ 3ου αἰ. μ.Χ.).

1399. ΖΑΧΟΣ, ὀ.π. (σημ. 1067), σ. 527 ἀρ. 30· σ. 534 ἀρ. 30.

IV. ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ

Όπως κατά την παρουσίαση της κεραμικής, έτσι και στην περίπτωση των μικροευρημάτων προτιμήθηκε –παρά την έλλειψη στρωματογραφικών ενδείξεων– ή παρουσίασή τους κατά λατρευτικές περιόδους. Στο τέλος παρατίθενται εκείνα τα μικροευρήματα ή τα θραύσματα μικροευρημάτων των οποίων ή χρονολογική κατάταξη σε συγκεκριμένη περίοδο είναι αβέβαιη. Και αυτά τα μικροευρήματα δημοσιεύονται με σχέδια επειδή κρίνεται ότι είναι σημαντικά για την κατανόηση της λατρευτικής πρακτικής, όπως για παράδειγμα οι βελόνες που αποτελούν μάρτυρες της προσφορᾶς ύφασμάτων ή ένδυμάτων στη θεότητα. Από την άλλη μεριά, θραύσματα που σήμερα φαίνονται ακατανόητα μπορούν στο μέλλον να αποκτήσουν υπόσταση είτε μέσα από καινούργιες δημοσιεύσεις είτε μέσα από εύρηματα νέων ανασκαφών.

Για τον προσδιορισμό των χρωμάτων του πυρήνα, της επιφάνειας και της βαφής των μικροευρημάτων από πηλό χρησιμοποιήθηκε, όπως και στην περίπτωση της κεραμικής, το χρωματολόγιο του Munsell.

Το βάρος του σφονδυλίου M 61 και των νομισμάτων M 70 - M 72, M 77 - M 78, M 80 - M 81, M 94 - M 96 μετρήθηκε με ζυγαριά ακριβείας.

Περίοδος 5 Πρώιμη αρχαϊκή εποχή

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ

Ειδώλια (M 1 - M 59)

Τα ειδώλια της περιόδου 5 (συνολικά 59 δείγματα) βρέθηκαν στην ανατολική πλευρά του ναού, στη νότια, μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος και στη βόρεια. Διακρίνονται σε ανθρωπόμορφα (M 1 - M 49) και ζωόμορφα (M 50 - M 59).

Ανθρωπόμορφα (M 1 - M 49)

α. Χειροποίητα, συμπαγή ειδώλια με κυλινδρικό κορμό άττικού τύπου (M 1 - M 43)

Τα κοινά στοιχεία αυτού του τύπου των χειροποίητων ειδωλίων συνίστανται σε μία ελαφρά κοίλη, στρογγυλή βάση, σε έναν κυλινδρικό ή σχεδόν κυλινδρικό κορμό και σε ένα επίπεδο, προεξέχον κύριο τμήμα από το οποίο εκφύονται μικρά

χέρια σε διάφορα σχήματα, πάντα όμως να τείνουν σε κάποιο έξωτερικό σημείο (στάση ικεσίας;) και ποτέ κολλημένα πάνω στο ίδιο το σώμα του ειδώλιου.

Ο πηλός των ειδωλίων αυτών είναι σχεδόν πάντοτε λεπτόκοκκος. Μόνο σε δύο περιπτώσεις είναι αρκετά πορώδης (M 31, M 40) και σε άλλες δύο ελαφρώς πορώδης (M 22, M 42). Γενικά ο πηλός είναι πολύ καθαρός. Σε μερικές ωστόσο περιπτώσεις ή σύσταση του πηλού περιέχει μικροσκοπικά εγκλείσματα μελανού (M 29, M 30, M 37, M 39, M 40), φαιού (M 8, M 16, M 17, M 31, M 36, M 40) καστανού (M 40) ή και λευκού (M 10, M 25, M 31, M 36) χρώματος. Στα ειδώλια αυτού του τύπου κυριαρχεί, τέλος, ή παρουσία της άσημνιας μίκας (M 1, M 3, M 5 - M 6, M 8, M 10 - M 22, M 24 - M 35, M 37 - M 42). Ως αποτέλεσμα των συνθηκών όπτησης, ο πηλός των περισσότερων δειγμάτων είναι σκληρός (π.χ. M 1, M 8, M 19, M 33, M 37), ενώ σε λιγότερες περιπτώσεις είναι μαλακός (M 7, M 36, M 42).

Οι κυριότερες χρωματικές διαβαθμίσεις του πηλού είναι οι εξής (πρβ. Παράρτημα I, διάγραμμα 27):

Σε 24 δείγματα (M 3 - M 8, M 11 - M 12, M 14 - M 17, M 19 - M 21, M 25, M 27 - M 28, M 34 - M 35, M 37, M 39, M 41, M 43), δηλαδή σε πάνω από τις μισές περιπτώσεις, ο πυρήνας του πηλού είναι πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6-6/8 reddish yellow). Ακολουθεί με έξι δείγματα (M 2, M 9 - M 10, M 13, M 23, M 32) το ανοικτοκάστανο χρώμα (7.5 YR 6/4 light brown, 10 YR 6/3 pale brown, 10 YR 7/4 very pale brown, 10 YR 6/4 light yellowish brown) και με επίσης έξι (M 1, M 24, M 26, M 31, M 33, M 38) το ανοικτόφαιο ή φαιό χρώμα (5 YR 7/1, 2.5 Y 7/2 light gray, 10 YR 5/1-6/1 gray). Τέσσερα δείγματα (M 18, M 22, M 35, M 42) εμφανίζουν, τέλος, ροδόχρωμο (5-7.5 YR 7/3-8/4 pink) πυρήνα. Οι υπόλοιπες περιπτώσεις δεν παρουσιάζουν κάποια κανονικότητα.

Στα χρώματα επιφάνειας κυριαρχεί με 19 δείγματα (M 4, M 7 - M 8, M 11, M 14 - M 17, M 20, M 22, M 24 - M 25, M 27, M 29, M 35, M 37, M 39 - M 40, M 43) το πορτοκαλί χρώμα (5 YR 6-7/6 και 5 YR 6-7/8 reddish yellow) και ακολουθεί με 12 δείγματα (M 1, M 3, M 5 - M 6, M 10, M 12 - M 13, M 21, M 23, M 28, M 32, M 41) το ανοικτοκάστανο (7.5 YR 6/4 light brown, 10 YR 7/3-7/4 και 10 YR 8/3 very pale brown). Οι υπόλοιπες χρωματικές διαβαθμίσεις δεν είναι τόσο συχνές.

Το χρώμα του επιχρίσματος, όπου αυτό φαίνεται να καλύπτει την επιφάνεια του πηλού, κυμαίνεται κυρίως από λευκό (M 7, M 13, M 15, M 18, M 21, M 31, M 33, M 42 - M 43) έως λευκοκίτρινο και ανοικτοκάστανο (10 YR 8/3 και 7-8/4 very pale brown, 7.5 YR 6/4 light brown) (M 14, M 17, M 19, M 23, M 25, M 28, M 35, M 37 - M 39, M 41). Η βαφή σώζεται σε ελάχιστες περιπτώσεις και έχει άμαυρόχρωμο χαρακτήρα. Περιλαμβάνει το κόκκινο (10 YR 4/4 weak red, 2.5 YR 5/8 red) (M 1, M 10 - M 12), το μελανό (M 23 - M 25) και το βαθύ μπλε (M 1).

Όκτώ από τα ειδώλια αυτού του τύπου σώζουν το κεφάλι, πράγμα που επιτρέπει την αναγνώριση δύο διαφορετικών ομάδων: Η πρώτη ομάδα αποτε-

λείται από κυανόβρικα είδη με τριγωνική τομή κεφαλαίου, πτηνόμορφη ή βήτη, κοίλο πίσω τμήμα και βήτο, μεταδόχημο άκρο κεφαλαίου (M 1 - M 7). Η δέ- λτη από κυανόβρικα είδη με τετραγωνικό άκρο κεφαλαίου (M 8).

ΟΜΑΔΑ Ι (M 1 - M 7)

Οι M 1 - M 2 βρέθηκαν στις 24.11.1957 στις επιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτιρίου. Οι M 3 και M 5 - M 6 βρέθηκαν στις 17.10.1956 στις επιχώσεις του ναού. Οι M 4 και M 7 βρέθηκαν στις επιχώσεις της νότιας πλευράς του ναού.

ΥΡ 6/4 light yellowish brown). Ε: φαιακτώ- νος (10 ΥΡ 5/2 grayish brown). Δέν υπόρχου- ν Ιχνη επιχρίματος και βαφής.
M 3 (Ζακκούνα: «Είδωλια. Λούτα. 17.10.1956», άφ. 3) - Άνω τμήμα είδωλου της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων είδωλων με κυ- ανόβρικο κομμό. πιν. 89. σωζ. 0,050 μ. πλ. κομμό μεγ. 0,031 μ. (στο ύψ. των χεριών) πάχ. στο ύψ. της μύτες 0,012 μ. Σώζεται το ψηλό, πε- πτασμένο άνω τμήμα του κεφαλαίου (μίσπο) με τριγωνική απόληξη, ή σχηματισμένη ή βήτη, ό λαιμός και τμήμα του άριστερου όριόντου, κυανόβρικο, προς τα μέσα καμπύμενου χεριού του. ΙΙ: Ιλυ: πορτοκαλόχρμος (5 ΥΡ 6/6 reddish yellow), με έλάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: άνοικτοκάστανος (10 ΥΡ 7/4 very pale brown).

Δέν υπόρχουν Ιχνη επιχρίματος και βαφής.
M 4 (Α 21, άφ. 1) - Κεφάλι είδωλου της κα- τηγρίας των λεγόμενων πτηνόμορφων είδω- λων με κυανόβρικο κομμό. πιν. 89, 156. - - - Υψ. λών με κυανόβρικο κομμό. πιν. 89, 156. - - - σωζ. 0,031 μ. πλ. μεγ. σωζ. 0,015 μ. πάχ. στο ύψ. της μύτες 0,013 μ. Σώζεται το ψηλό, πε- πτασμένο άνω τμήμα του κεφαλαίου με έπι- κτιόματα. Ε: άνοικτοκάστανος (10 ΥΡ 7/6 reddish yellow) (5 ΥΡ 7/6 reddish yellow). Δέν υπόρχου- ν Ιχνη επιχρίματος και βαφής.
M 5 (Ζακκούνα: «Είδωλια. Λούτα. 17.10.1956», άφ. 2) - Άνω τμήμα είδωλου της κατηγορί- ας των λεγόμενων πτηνόμορφων είδωλων με κυανόβρικο κομμό. Δέν τόν τα χέρια, το κάτω τμήμα του κομμού και ή βόαση. πιν. 89. - - - Υψ. σωζ. 0,046 μ. πλ. μεγ. 0,023 μ. διάμ. κομμού μεγ. 0,013 μ. πάχ. μεγ. (στο ύψ. της πτηνόμορφης μύ- λεπτόκοκκος, άνοικτός κτρινοκάστανος (10

M 1 (Ζακκούνα: «24.11.1957. Είδωλια έκ των επιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτιρίου», άφ. α1) - Άνθρωπόμορφο είδωλο με πτηνόμορφο πρόσπο και κυανόβρικο κομμό άκρου τύπου. Άκέραια σωζόμενα πλην στο ύψ. των χεριών) πλ. κομμό μεγ. 0,055 μ. (στο ύψ. των χεριών) πάχ. κομμό 0,011 μ. Υψηλό, πεπτασ- μένο άνω τμήμα του κεφαλαίου με στρογγυλή απόληξη. Χέρια όριόνητα, κυανόβρικά, καμπύ- τα προς τα μέσα. Κομμός κυανόβρικός. ΙΙ: Ιλυ: λεπτόκοκκος, σκληρός, άνοικτόφαιος (5 ΥΡ 7/1 light gray), με μελάλη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: άνοικτοκάστανος (10 ΥΡ 7/4 very pale brown). Δ: έπαλληλες όριόνητες ταινίες, κόκκιες (10 Ρ 4/4 weak red) και βαθίες μπλε έναλλάξ, καλύπτουν όλοκληρη την μπρο- στική και τις πλευρικές επιόψεις. Το μπρο- στικό τμήμα της πεπτασμένης απόληξης του κεφαλαίου διακοσμήεται με διαγώνια ταινία βαμμένη κόκκινη. Η πίσω επιόψη του είδω- λου είναι άγραπτη, έπιτεσμένη, ένω Ιχνη στο κεντρικό της τμήμα δέχουον ότι έχει έξκο- λισθεί από άλλη έπιόψη.

M 2 (Ζακκούνα: «24.11.1957. Είδωλια έκ των επιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτιρίου», άφ. α3) - Κεφάλι είδωλου της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων είδωλων με κυανόβρικο κομμό. πιν. 89, 156. - - - Υψ. σωζ. 0,029 μ. πλ. μεγ. σωζ. 0,012 μ. πάχ. στο ύψ. της μύτες 0,012 μ. Σώζεται το ψηλό, πεπτασμένο άνω τμήμα του κεφαλαίου (μίσπο) με στρογγυλή απόληξη, ή σχηματισμένη ή βήτη και ή βόαση του κομμού και ή βόαση. πιν. 89. - - - Υψ. σωζ. 0,046 μ. πλ. μεγ. 0,023 μ. διάμ. κομμού μεγ. 0,013 μ. πάχ. μεγ. (στο ύψ. της πτηνόμορφης μύ- λεπτόκοκκος, άνοικτός κτρινοκάστανος (10

της) 0,0145 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος, με ελάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: καστανοκίτρινη με γκριζούς τόνους. Σὲ πολλά σημεία ἔχει σχηματιστεῖ κρούστα. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς. Ὁ κωνοειδῆς λαμὸς εἶναι κοντὸς καὶ ἡ ἀπόληξη τοῦ κεφαλιοῦ ἐπίπεδη. Οἱ ρίζες τῶν ὀριζόντιων χειρῶν ἔχουν ὀρθογώνια τομὴ διαστ. 0,009 × 0,005 μ.

M 6 (Σακκούλα: «Εἰδώλια. Λούτσα. 17.10.1956», ἀρ. 1) – Ἄνω τμήμα εἰδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων εἰδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Λεῖπουν τὰ χέρια, τὸ κάτω τμήμα τοῦ κορμοῦ καὶ ἡ βάση πίν. 90, 156. – Ὑψ. σωζ. 0,049 μ. πλ. μέγ. 0,025 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,014 μ. πᾶχ. κορμοῦ μέγ. 0,007 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος με ελάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: καστανοκίτρινη με

γκριζούς τόνους. Σὲ πολλά σημεία ἔχει σχηματιστεῖ κρούστα. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς. Ὁ λαμὸς εἶναι κοντὸς καὶ ἡ ἀπόληξη τοῦ κεφαλιοῦ ἐπίπεδη. Πλαστικὴ ὀριζόντια ταινία στὴ ράχη.

M 7 (Λ 21, ἀρ. 3) – Ἄνω τμήμα εἰδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων εἰδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 90, 156. – Ὑψ. σωζ. 0,037 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,029 μ. Σώζεται τὸ κάτω μέρος τοῦ κεφαλιοῦ με ἐπίπεδο τελείωμα, ἡ σχηματοποιημένη μύτη, ὁ λαμὸς καὶ τμήμα τοῦ δεξιῦ ὀριζόντιου, κυλινδρικοῦ, πρὸς τὰ μέσα καμπτόμενου χειριοῦ του. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow), με λίγα σκασίματα. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκό. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς.

Τὸ εἰδῶλιο **M 1** ἀποτελεῖ ἐξαίρεση γιὰ δύο λόγους. Πρῶτον, ἐπειδὴ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ βάση του ποὺ εἶναι ἀποκεκομμένη, σώζεται ἀκέραιο (ὑψ. σωζ. 0,090 μ.) καί, δεύτερον, ἐπειδὴ διατηρεῖ τὴν ἀρχικὴ του διακόσμηση σὲ καλὴ κατάσταση. Τὰ χέρια του εἶναι ὀριζόντια, κυλινδρικά καὶ κάμπτονται πρὸς τὰ μέσα. Ὁ πυρήνας καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πηλοῦ εἶναι λεπτόκοκκοι, ἐμφανίζουν καστανοκίτρινο χρῶμα με άσημένια μίκα ἀλλὰ χωρὶς ἄλλες προσμειξεις. Ἡ διακόσμηση εἶναι ἀμαυρόχρωμη πολυχρωμη καὶ καλύπτει με βεβαιότητα ὀλόκληρη τὴν μπροστινὴ καὶ τὶς πλευρικὲς ἐπιφάνειες καὶ ἴσως καὶ τὴν πίσω. Συνίσταται ἀπὸ κόκκινες, στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, καὶ βαθιὲς μπλὲ ἐπάλληλες ὀριζόντιες ταινίες, οἱ ὁποῖες ἐναλλάσσονται κανονικὰ μεταξύ τους. Τὸ μπροστινὸ τμήμα τῆς πεπλατυσμένης ἀπόληξης τοῦ κεφαλιοῦ διακοσμεῖται με διαγώνια ταινία βαμμένη κόκκινη. Ἡ πίσω ἐπιφάνεια τοῦ εἰδωλίου εἶναι ἄγραπτη, ἐπιπεδωμένη, ἐνῶ ἴχνη στὸ κεντρικὸ τῆς τμήμα δείχνουν ὅτι ἔχει ξεκολλήσει ἀπὸ ἄλλη ἐπίπεδη ἐπιφάνεια.

Τὸ καλύτερο παράλληλο γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ διακόσμησης ἀπαντᾶ σὲ ἕνα τέθριππο με τὸν ἀναβάτη του, ποὺ βρέθηκαν σὲ πρωτοαττικὸ ἀναθηματικὸ ἀποθέτη στὴν Ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας¹⁴⁰⁰. Στὸ ἀθηναϊκὸ παράδειγμα τόσο τὰ ἄλογα ὅσο καὶ ὁ ἀναβάτης διακοσμοῦνται με ὀριζόντιες ἀμαυρόχρωμες ταινίες κόκκινες καὶ μπλὲ ἐναλλάξ. Δυστυχῶς ὁ ἀναβάτης ἀπὸ τὴν Ἀθήνα δὲν σώζει τὸ κεφάλι του, ὥστε νὰ συγκρίνουμε τὴ διακόσμησή του με τὴ διαγώνια κόκκινη ταινία ποὺ κοσμεῖ τὸ μπροστινὸ τμήμα τῆς πεπλατυσμένης ἀπόληξης τοῦ κεφαλιοῦ τοῦ εἰδωλίου τῆς Λούτσας. Ἡ διαγώνια αὐτὴ ταινία ὡστόσο ἀπαντᾶ σὲ ἕνα ἄλλο εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀποθέτη. Πρόκειται γιὰ ἕναν ὄρθιο γενειο-

1400. BURR, Proto-Attic, σ. 616 εἰκ. 82 ἀρ. 300.

φόρο πολεμιστή πού φοράει κράνος και σηκώνει ψηλά τὸ δεξί του χέρι σὰν νὰ κρατάει δόρυ. Τὸ κράνος αὐτοῦ τοῦ πολεμιστῆ φέρει στὸ μπροστινὸ του τμήμα διακόσμηση διαγώνιας κόκκινης ταινίας¹⁴⁰¹. Κατὰ τὴν Dorothy Burr, τὸ εἰδώλιο τοῦ πολεμιστῆ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα θυμίζει τὰ ἀντίστοιχα εἰδώλια τῆς Κύπρου¹⁴⁰². Ὁ ἀποθέτης χρονολογήθηκε ὄχι μετὰ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π. Χ.¹⁴⁰³

Στὸν ἴδιο τύπο ἀνήκει τὸ κεφάλι M 2, τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὴν ἴδια ἐπίχωση μὲ τὸ M 1. Ὁ πυρήνας καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πηλοῦ εἶναι λεπτόκοκκοι καὶ παρουσιάζουν ἐνιαῖο φαιοκίτρινο χρῶμα, δὲν σώθηκαν ὡστόσο ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς. Ἐνα πολὺ καλὸ παράλληλο γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὶς διαστάσεις βρέθηκε στὸ Κιάφα Θίτι, ὅπου χρονολογήθηκε στὸ α' μισὸ τοῦ 7ου αἰ. π. Χ.¹⁴⁰⁴

Τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ M 3 ὑποδηλώνει τὴν ὕπαρξη ὀριζόντιων, κυλινδρικών, πρὸς τὰ μέσα καμπτόμενων χεριῶν. Ἐνα πρόσφατα δημοσιευμένο πολὺ καλὸ παράλληλο ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὶς διαστάσεις προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα¹⁴⁰⁵.

Ἀπὸ τοὺς M 5 καὶ M 6 σώζονται οὐσιαστικὰ μόνο τὰ κεφάλια καὶ τὸ κυρίως σῶμα. Τὸ M 6 φέρει ἐπίσης ὀριζόντια πλαστικὴ ταινία στὴ ράχη. Τὰ M 5 καὶ M 6, εὐρήματα τοῦ 1956, ἐμφανίζουν καὶ τὰ δύο πυρήνα λεπτόκοκκο, πορτοκαλόχρωμο, μὲ ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ ἐπιφάνεια καστανοκίτρινη μὲ γκριζοὺς τόνους. Σὲ πολλὰ σημεῖα ἔχει σχηματιστεῖ κρούστα. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς. Ἡ ὁμάδα αὐτὴ εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες θέσεις τῆς Ἀττικῆς¹⁴⁰⁶. Τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα τους ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ὁμάδα ἀντιπροσωπεύει εἴτε παιδιὰ στὰ χέρια κουροτρόφων¹⁴⁰⁷ εἴτε ἠνιόχους¹⁴⁰⁸. Παρόμοιο πυρήνα ἐμφανίζει καὶ τὸ M 7 ἀπὸ τὶς ἐπιχώσεις τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ στὴ Λούτσα. Ἐδῶ ὅμως ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πηλοῦ εἶναι ἐπίσης πορτοκαλόχρωμη καὶ ἔχει σωθεῖ τὸ λευκὸ ἐπίχρισμα χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς. Μόνο τὸ σω-

1401. Αὐτόθι, σ. 615 εἰκ. 82 ἀρ. 297.

1402. Αὐτόθι, σ. 615 ἀρ. 297.

1403. Αὐτόθι, σ. 614· πρβ. καὶ M. SZABÓ, *Archaic Terracottas of Boeotia*, *Studia Archaeologica*, 67, Roma 1994, σ. 23.

1404. KÜPPER, «Stempelidole», σ. 26 ἀρ. GA 6 πίν. 11, πάνω σειρά, δεύτερο ἀπὸ ἀριστερά.

1405. Αὐτόθι, σ. 28 ἀρ. Ec πίν. 12, μεσαία σειρά (Ἐλευσίνα, πανεπιστημιακὴ συλλογὴ Marburg, ἃν καὶ δὲν σώζονται τὰ χέρια, α' μισὸ 7ου αἰ. π. Χ.).

1406. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, C. H. MORGAN, *The Terracotta Figurines from the North Slope of the Acropolis*, *Hesperia*, 4, 1935, σ. 195 εἰκ. 4g (Ἀθήνα, βόρεια κλιτύς Ἀκροπόλεως), ὅπου ἡ ἀπόληξη τοῦ κεφαλιοῦ περιγράφεται ὡς «entirely flat save for the pinched nose, but otherwise conforms strictly to the normal type».

1407. Πρβ. παρόμοια εἰδώλια πού παριστάνουν παιδιὰ στὰ χέρια κουροτρόφων ἀπὸ τὴν Πυρὰ Α στὴν Ἐλευσίνα (ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, σ. 208 κ.ε. ἀρ. Α 115-116 πίν. 15), ἡ ὁποία, στηριζόμενη σὲ ἀντιστοιχίες πρὸς τὸ ἀργολικὸ καὶ βοιωτικὸ ἐργαστήριον, τὰ χρονολογεῖ στὸ τέλος τοῦ 7ου ἕως τὶς ἀρχές τοῦ 6ου αἰ. π. Χ., αὐτόθι, σ. 110 σημ. 290.

1408. BURR, *Proto-Attic*, σ. 615-616 εἰκ. 82 ἀρ. 298, 301.

ζόμενο τμήμα του Μ 7 υποδηλώνει την ύπαρξη όριζόντιων, κυλινδρικών, προς τὰ μέσα καμπτόμενων χειρών.

ΟΜΑΔΑ 2 (Μ 8)

Ο Μ 8 βρέθηκε στην επίχωση της ανατολικής πλευράς του ναού.

Μ 8 (Σακούλα: «Ειδώλια επίχωσης της ανατολικής πλευράς του ναού», αρ. 3) – Ψηλόλιγνο κεφάλι ειδώλιου με όξεία απόληξη με συμφυόμενο τμήμα λαιμού· πίν. 90, 156. – Ύψ. σωζ. 0,025 μ. πλ. σωζ. λαιμού μέγ. 0,012 μ. διάμ. κεφαλιού 0,005 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος,

σκληρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), με σχετικά μεγάλη ποσότητα άσημένιας μίκας και ελάχιστα μικροσκοπικά γκριζα έγκλείσματα μήκους λιγότερο από 0,001 μ. Ε: τὸ ίδιο. ΕΠ: άνοικτοκάστανο (10 YR 7/3 very pale brown).

Η ομάδα ειδωλίων που εκπροσωπεί ο Μ 8 άπαντά πάλι σε ένα άκέραια σωζόμενο ὄρθιο ειδώλιο με κιονόσχημο κορμό, βάση και ρομβοειδείς προεξοχές ως χέρια από τη βόρεια κλιτή της Ακρόπολης της Αθήνας¹⁴⁰⁹. Ένα άλλο καλό παράλληλο προέρχεται από τὸ ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώννα¹⁴¹⁰. Πήλινα ειδώλια με παρόμοιες ὀξυκόρυφες απόληξεις του κεφαλιού έχουν βρεθεί και σε άλλα αρχαικά ιερά εκτός Αττικής, ὅπως, για παράδειγμα, στὸ Ἴθραιο του Ἄργους¹⁴¹¹ και στὸ ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα στην Ἐπιδαυρία, τὸ ὁποῖο ἴσως ἀπεικόνιζε γυναικεία μορφή¹⁴¹². Η ομάδα αὐτὴ ειδωλίων φαίνεται ὅτι κατὰγεται από τὴν Κρήτη¹⁴¹³.

ΑΚΕΦΑΛΑ (Μ 9 - Μ 20)

Ο Μ 9 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις της βόρειας πλευράς του ναού, ανατολικά της μαρμαρίνης βάσεως. Οί Μ 10 - Μ 11, Μ 12, Μ 15 και Μ 18 βρέθηκαν στις ἐπιχώσεις της νότιας πλευράς του ναού. Ο Μ 13 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις του ναού. Οί Μ 14 και Μ 19 βρέθηκαν στις 24.11.1957 στις ἐπιχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος. Οί Μ 16 - Μ 17 βρέθηκαν στις 24.11.1957 στην ανατολική πλευρά του ναού. Για τὸν Μ 20 ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη ὅτι βρέθηκε στις 17.10.1956. Προέρχεται από τις ἐπιχώσεις του ναού.

1409. MORGAN, ὀ.π. (σημ. 1406), σ. 195 εικ. 4b (A-F106).

1410. MITSOPOULOS-LEON, *Tonstatuetten*, σ. 49, 60-61 αρ. 109 πίν. 10.

1411. CH. WALDSTEIN, *The Argive Heraeum II. Terra-cotta Figurines, Terra-cotta Reliefs, Vases and Vase Fragments, Bronzes, Engraved Stones, Gems and Ivories, Coins, Egyptian or Greco-Egyptian Objects*, Boston/New York 1905, σ. 16 πίν. 42, 1, ἄν και, κρίνοντας από τὴ φωτογραφία, ἡ διαμόρφωση του κεφαλιού ἐκεῖ εἶναι σχεδὸν πυραμιδοειδής.

1412. ΠΕΠΠΑ-ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΥ, *Ειδώλια*, σ. 40 αρ. Α 91· σ. 164 πίν. 23. Τὸ ειδώλιο αὐτὸ σώζει πλαστικά στήθη, ὑποδηλώνοντας ὅτι πρόκειται για γυναίκα.

1413. Αὐτόθι, σ. 164 σημ. 267 στή σ. 235.

M 9 (Λ 25) – Άκέφαλο ειδώλιο της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό και κοντά προς τα πάνω και προς τα μέσα καμπτόμενα πτερυγίσχημα χέρια, από τα οποία σώζεται ολόκληρο μόνο το αριστερό πίν. 90, 157. – Ύψ. σωζ. 0,075 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,032 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,011 μ. Συγκολλημένο από δύο τεμάχια. Π: Πυ: ανοικτοκάστανος (10 YR 6/3 pale brown), με σχετικά μεγάλη ποσότητα άσημνίας μίκας. Ε: ανοικτόφαιος (10 YR 7/2 light gray). Δεν υπάρχουν ίχνη επιχρίσματος και βαφής.

M 10 (Λ 22, άρ. 1) – Άκέφαλο ειδώλιο της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό πίν. 90, 157. – Ύψ. σωζ. 0,073 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,032 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,012 μ. Π: Πυ: ανοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown), με αρκετή ποσότητα άσημνίας μίκας και λευκά έγκλεισματα μήκους έως 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο. Δ: ίχνη έρυθρής (2.5 YR 5/8 red) βαφής στον αυχένα. Τα όριζόντια χέρια κάμπτονται προς τα μέσα. Στην περιοχή του αυχένα σώζει εγχάρακτη απόληξη δικτυωτού κοσμήματος.

M 11 (Λ 19) – Άκέφαλο ειδώλιο της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Σπασμένα είναι επίσης τὸ ἄκρο του δεξιού χεριού του και ολόκληρο τὸ αριστερό του χέρι πίν. 90, 157. – Ύψ. σωζ. 0,069 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,019 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,010 μ. πλ. μέγ. βάσ. 0,019 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 6/6 reddish yellow), με ελάχιστη ποσότητα άσημνίας μίκας. Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). ΕΠ: ανοικτό πορτοκαλόχρωμο (7.5 YR 7/6 reddish yellow). Δεν υπάρχουν ίχνη βαφής. Τα όριζόντια χέρια φαίνεται ότι κάμπτονταν προς τα μέσα. Έλαφρά κοίλη βάση. Στην περιοχή του λαμού του σώζονται δύο εγχάρακτα διασταυρούμενα γραμμικά σημεία, υπολείμματα του δικτυωτού κοσμήματος. Η ράχη του φέρει δυσδιάκριτη, έλαφρά ανάγλυφη διακόσμηση.

M 12 (Λ 22, άρ. 2) – Άκέφαλο ειδώλιο της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Σώζεται από τὸ κάτω μέρος των χεριών και κάτω πίν. 91, 157. – Ύψ. σωζ. 0,062 μ. πλ. κορμού με χέρια 0,024 μ.

διάμ. μέγ. κορμού 0,014 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow), με ελάχιστη ποσότητα άσημνίας μίκας και πέτρινα λευκά έγκλεισματα μήκους έως 0,002 μ. Ε: ανοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Δ: ίχνη έρυθρής βαφής. Τα όριζόντια χέρια είναι τοποθετημένα σε εϋθεία.

M 13 (Λ 27) – Άκέφαλο ειδώλιο της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό και κοντά όριζόντια πτερυγίσχημα χέρια. Σπασμένο είναι επίσης τὸ αριστερό του χέρι πίν. 91, 157. – Ύψ. σωζ. 0,061 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,030 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,0125 μ. πλ. μέγ. βάσ. 0,020 μ. Π: Πυ: ανοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημνίας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκό. Δεν υπάρχουν ίχνη βαφής. Έλαφρά κοίλη βάση.

M 14 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ειδώλια εκ των έπιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος», άρ. α4) – Κυρίως τμήμα ειδωλίου της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Άκέφαλο, με σπασμένα τὰ ἄκρα των χεριών του και τὴ βάση του πίν. 91, 157. – Ύψ. σωζ. 0,057 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,020 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,010 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow), με ελάχιστη ποσότητα άσημνίας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ανοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Τα όριζόντια χέρια φαίνεται ότι κάμπτονταν προς τα μέσα.

M 15 (Λ 21, άρ. 4) – Άκέφαλο ειδώλιο της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό και κοντά όριζόντια πτερυγίσχημα χέρια. Σπασμένο είναι επίσης τὸ αριστερό του χέρι και ἡ βάση του πίν. 91, 157. – Ύψ. σωζ. 0,047 μ. πλ. κορμού μέγ. σωζ. 0,027 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,013 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow), με ελάχιστη ποσότητα άσημνίας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο (7.5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΠ: λευκό. Δεν υπάρχουν ίχνη βαφής.

M 16 (Σακκούλα: «Ειδώλια έπιχώσης της ανατολικής πλευράς του ναού», άρ. 8) – Θραύσμα κυρίως τμήματος και κυλινδρικού κορμού ειδωλίου της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό πίν.

91, 157. – Ύψ. σωζ. 0,046 μ. πλ. μέγ. 0,012 μ. πλ. μέγ. κορμού 0,0105 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει μεγάλη ποσότητα άσημένιας μίκας και ελάχιστα μελανόφαια πετραδάκια μήκ. 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ροδόχρωμο (7.5 YR 7/4 pink). Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς.

M 17 (Σακκούλα: «Ειδώλια ἐπίχωσης τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 2) – Ἀκέφαλο εἰδῶλιο τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων εἰδωλίων με κυλινδρικό κορμό καὶ κοντά, πρὸς τὰ μέσα καμπτόμενα πτερυγίοσχημα χέρια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζεται ἀποσπασματικά μόνο τὸ δεξι: πίν. 91, 157. – Ύψ. σωζ. 0,060 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,023 μ. διάμ. μέγ. κορμοῦ 0,013 μ. πλ. μέγ. βάσ. 0,020 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow), με μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ἀνοικτοκάστανο (10 YR 7/4 very pale brown). Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς.

M 18 (Λ 21, ἀρ. 2) – Κυρίως τμήμα εἰδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων εἰδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Ἀκέφαλο, με σπασμένα τὰ ἄκρα τῶν χεριῶν του καὶ τὸν κορμό του ἀπὸ τῆ μέση καὶ κάτω πίν. 92, 157. – Ύψ. σωζ. 0,031 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,036 μ. διάμ. μέγ. κορμοῦ 0,010 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, κέντρο: ροδόχρωμος (7.5 YR 7/3 pink), ἄκρες: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow),

με ελάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). ΕΠ: λευκό. Τὰ ὀριζόντια χέρια φαίνεται ὅτι κάμπτονταν πρὸς τὰ μέσα.

M 19 (Σακκούλα: «24.11.1957. Εἰδῶλια ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. β6) – Κυρίως τμήμα εἰδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων εἰδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Ἀκέφαλο, με σπασμένα τὰ ἄκρα τῶν χεριῶν του, τὸν κορμό καὶ τῆ βάση του πίν. 92, 157. – Ύψ. σωζ. 0,035 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,021 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,010 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, σκληρός, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 6/6 reddish yellow), με μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: κιτρινέρυθρος (5 YR 5/6 yellowish red). ΕΠ: ἀνοικτοκάστανο (10 YR 7/4 very pale brown). Στὸ ὕψος τῆς κοιλιᾶς φέρει ὀριζόντια αὐλάκωση.

M 20 (Σακκούλα: «Ειδώλια. Λούτσα. 17.10.1956», ἀρ. 6) – Κυρίως τμήμα εἰδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων εἰδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Ἀκέφαλο, με σπασμένα τὰ ἄκρα τῶν χεριῶν του καὶ τῆ βάση του πίν. 92. – Ύψ. σωζ. 0,047 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,026 μ. διάμ. μέγ. κορμοῦ 0,012 μ. Π: Πν: ἀνοικτὸς πορτοκαλόχρωμος, με ελάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς. Τὰ ὀριζόντια χέρια κάμπτονται πρὸς τὰ μέσα.

Οἱ **M 9** - **M 20** δὲν σώζουν τὸ κεφάλι καί, συνεπῶς, μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν μόνο στὸν γενικὸ τύπο τῶν χειροποίητων ἀνθρωπόμορφων εἰδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Ὁ **M 9** ἔχει πτερυγίοσχημοὺς βραχίονες, στοιχεῖο ποὺ ἀπαντᾷ σὲ ἓνα ἀνάλογο εἰδῶλιο ἀπὸ τὴν Πυρὰ Α τοῦ τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνας¹⁴¹⁴. Με αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ δεῖγμα ἀπὸ τὴ Λούτσα χρονολογεῖται με ἀσφάλεια στὸν 7ο αἰ. π.Χ. Ἡ ἴδια χρονολόγηση ἰσχύει γενικά γιὰ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα δείγματα, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνο σώζονται ἀποσπασματικά ἀλλὰ ἐπίσης ἔχει ἀπολεπιστεῖ πλήρως ἢ ἀρχικὴ τους διακόσμηση. Ἐξαίρεση στὸν κανόνα αὐτὸ ἀποτελοῦν οἱ **M 10** καὶ **M 11**, οἱ ὁποῖοι σώζουν ελάχιστο τμήμα ἀπὸ τὴν, τυπικὴ γιὰ τέτοιου εἶδους ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλια, ἐρυθρὴ, δικτυωτὴ διακόσμηση ποὺ ἀρχικά ἔφεραν στὸ

1414. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ, *Πυρές*, σ. 208 ἀρ. Α 108 πίν. 15.

κυρίως σώμα τους¹⁴¹⁵. Διακόσμηση έφερε αρχικά σίγουρα και ό Μ 19. Πέρα από τώ ότι στόν κορμό του φέρει ίχνη μελανής βαφής, σώζει στό ύψος τής κοιλιās δύο εγχάρακτες όριζόντιες, παράλληλες γραμμές. Πανομοιότυπο σχήμα μέ τόν Μ 11 έχουν και οι Μ 12 - Μ 15 και ό Μ 17. Ό Μ 20 ίσως άνηκε αρχικά σέ ίππέα, έπειδή οι σωζόμενες ρίζες τών χειριών δέν έκτείνονται πρός τά πλάγια όπως στά άλλα ειδώλια, αλλά τόσο αυτές όσο και ή ράχη τού ειδωλίου καμπυλώνονται, γιά νά δοθεί ή έντύπωση ότι τώ ειδώλιο σκύβει πρός τά μπρός. Στήν περίπτωση πού πρόκειται όντως γιά ίππέα, θά πρέπει νά φανταστούμε διχαλωτή απόληξη τού κάτω τμήματος γιά τή στερέωσή του στή ράχη τού αλόγου¹⁴¹⁶.

ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΚΥΡΙΩΣ ΣΩΜΑΤΟΣ ΕΙΔΩΛΙΩΝ ΜΕ ΠΤΕΡΥΓΙΟΣΧΗΜΑ ΧΕΡΙΑ, ΠΟΥ ΚΑΜΠΤΟΝΤΑΙ ΕΛΑΦΡΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΜΕΣΑ (Μ 21 - Μ 22)

Ό Μ 21 βρέθηκε στις 24.11.1957 στήν έπίχωση μεταξύ τού ναού και τού κυκλικού κτίσματος. Ό Μ 22 βρέθηκε στήν έπίχωση τής βόρειας πλευράς τού ναού.

Μ 21 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ειδώλια έκ τών έπίχωσης μεταξύ τού ναού και τού κυκλικού κτίσματος», άρ. β5) - Κυρίως τμήμα ειδωλίου τής κατηγορίας τών λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλιών μέ κυλινδρικό κορμό. Άκέφαλο, μέ σπασμένα τά άκρα τών χειριών του, τόν κορμό και τή βάση του· πίν. 92, 157. - Ύψ. σωζ. 0,038 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,033 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,013 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), μέ σχετική μεγάλη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: άνοικτοκάστανος (10 YR 7/3 very pale brown). ΕΠ: λευκό. Δέν υπάρχουν ίχνη βαφής. Οι σωζό-

μενες ρίζες τών όριζόντιων χειριών δείχνουν ότι αρχικά απέληγαν σέ έλαφρά πρός τά μέσα καμπτόμενα πτερύγια.

Μ 22 (Σακκούλα: «Όστρακα έκ τής έπίχωσης τής βόρειας πλευράς τού ναού», άρ. 43) - Κυρίως τμήμα ειδωλίου μέ σωζόμενο άριστερό, πτερυγίοσχημο χέρι· πίν. 92, 157. - Ύψ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. μέγ. λαίμου 0,006 μ. πλ. μέγ. στό ύψ. τών χειριών 0,034 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, έλαφρώς πορώδης, ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4 pink). Περιέχει άρκετή ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Δέν υπάρχουν ίχνη έπιχρίσματος και βαφής.

Τά άποσπασματικά σωζόμενα, χειροποίητα ειδώλια Μ 21 - Μ 22 είναι δύσκολο νά ταξινομηθούν σέ έναν από τούς παραπάνω τύπους, γιάτι ή τομή τού κορμού τούς ύποδηλώνει μιá ένδιάμεση θέση μεταξύ τών κυλινδρικών και τών σανιδόσχημων ειδωλιών. Πολύ καλά παράλληλα γιά τώ σχήμα και τις διαστάσεις τούς προέρχονται πάντως από τώ ιερό κορυφής στό Κιάφα Θίτι, όπου χρονολογήθηκαν στό ά΄ μισό τού 7ου αί. π. Χ.¹⁴¹⁷

1415. Για τώ σχήμα τού ειδωλίου Μ 10 και τήν έρυθρή, δικτυωτή διακόσμηση πού αρχικά έφερε στό κυρίως σώμα του βλ. αυτόθι, σ. 208 άρ. Α 106 πίν. 15 (Ελευσίνα, Πυρά Α, 7ος αί. π. Χ.). Για τώ ειδώλιο Μ 11 βλ. αυτόθι, σ. 206 άρ. Α 89 πίν. 13.

1416. Πρβ. κάτι σαν BURR, Proto-Attic, εικ. 83 κάτω άριστερά.

1417. Για τόν Μ 21 βλ. KÜPPER, «Stempelidole», πίν. 11, μεσαία σειρά, άριστερά, άρ. GA 11· γιά τόν Μ 22 βλ. αυτόθι, σ. 26 άρ. GA 13 πίν. 11, μεσαία σειρά, δεύτερο από άριστερά.

ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΚΥΛΙΝΔΡΙΚΩΝ ΠΟΔΙΩΝ (M 23 - M 43)

Οί M 23 και M 24 βρέθηκαν στην επίχωση της ανατολικής πλευράς του ναού. Ο M 25 βρέθηκε στις 24.11.57 στην επίχωση μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος. Οί M 26, M 30, M 40 και M 42 βρέθηκαν στις 24.11.1957 στην επίχωση μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος. Οί M 27 - M 29, M 31 - M 32 και M 35 - M 39 βρέθηκαν στις επιχώσεις της νότιας πλευράς του ναού. Οί M 33, M 41 και M 43 βρέθηκαν στις 24.11.1957 στην επίχωση της ανατολικής πλευράς του ναού. Για τον M 34 υπάρχει η ένδειξη ότι βρέθηκε στις 28.11.1957.

M 23 (Σακκούλα: «Ειδώλια επίχωσης της ανατολικής πλευράς του ναού», αρ. 4) - Βάση και κάτω τμήμα κυλινδρικού κορμού ειδωλίου· πίν. 92, 158. - "Υψ. σωζ. 0,043 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,0125 μ. πάχ. κορμού μέγ. 0,010 μ. πλ. βάσ. μέγ. 0,019 μ. Βάση ελαφρώς κοίλη. Π: Πυ: λεπτόκοκκος ανοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Ε: καστανοκίτρινος (10 YR 6/6 brownish yellow). ΕΠ: ροδόχρωμο προς ανοικτοκάστανο (10 YR 8/3 very pale brown). Δ: ίχνη από εξίτηλες, κάθετες, ελαφρά κυματοειδείς μελανές ταινίες (συνολικά έξι κάθετες πινελιές).

M 24 (Σακκούλα: «Ειδώλια επίχωσης της ανατολικής πλευράς του ναού», αρ. 5) - Βάση και κάτω τμήμα κυλινδρικού κορμού ειδωλίου· πίν. 92, 158. - "Υψ. σωζ. 0,031 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,018 μ. πάχ. κορμού μέγ. 0,012 μ. πλ. βάσ. μέγ. 0,025 μ. Βάση έντονα κοίλη. Αποκεκρουσμένο τμήμα της μίας πλευράς του. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, γκριζός (10 YR 5/1 gray) στο έσωτερικό, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow) στο έξωτερικό με λίγη ποσότητα άσημνιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο με την έξωτερική πλευρά του πυρήνα. ΕΠ: ροδόχρωμο (7.5 YR 8/3 pink). Δ: ίχνη από εξίτηλες, κάθετες, ελαφρά κυματοειδείς μελανές ταινίες.

M 25 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ειδώλια εκ των επιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος», αρ. α7) - Βάση και κάτω τμήμα κυλινδρικού κορμού ειδωλίου· πίν. 92, 158. - "Υψ. σωζ. 0,037 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,015 μ. πάχ. κορμού μέγ. 0,012 μ. πλ. βάσ. μέγ. σωζ. 0,023 μ. Αποκεκρουσμένο τμήμα της μίας πλευράς του και τὸ κάτω μέρος της κοίλης βάσης του. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), με αρκετή ποσότητα άσημνιας

μίκας και μικρά πήλινα γκριζα και λευκά έγκλεισματα. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ύπολειμματα ανοικτοκάστανου (10 YR 8/4 very pale brown) επιχρίσματος. Δ: πολὺ ἀμυδρά ίχνη από εξίτηλες, κάθετες, ελαφρά κυματοειδείς μελανές ταινίες.

M 26 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ειδώλια εκ των επιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος», αρ. α5) - Κάτω τμήμα ειδωλίου της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Σώζεται μόνο ὁ κορμὸς με την κοίλη βάση του· πίν. 93, 158. - "Υψ. σωζ. 0,056 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,011 μ. διάμ. βάσ. μέγ. 0,021 μ. Π: Πυ: ανοικτός γκριζός (2.5 Y 7/2 light gray). Αρκετά μεγάλη ποσότητα άσημνιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. Δὲν ὑπάρχουν ίχνη επιχρίσματος και βαφής.

M 27 (Λ 20, αρ. 9) - Κάτω τμήμα κορμού και ελαφρά κοίλης βάσης ειδωλίου της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 93, 158. - "Υψ. σωζ. 0,029 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,010 μ. πλ. βάσ. μέγ. 0,014 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει αρκετή ποσότητα άσημνιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: καστανοκίτρινο (10 YR 7/4 very pale brown). Δὲν ὑπάρχουν ίχνη βαφής.

M 28 (Λ 20, αρ. 8) - Κάτω τμήμα κορμού και ελαφρά κοίλης βάσης ειδωλίου της κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 93, 158. - "Υψ. σωζ. 0,051 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,012 μ. πλ. βάσ. μέγ. 0,014 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Περιέχει αρκετή ποσότητα άσημνιας μίκας. Ε: καστανοκίτρινος (10 YR 7/4 very pale brown). ΕΠ: καστανό (7.5 YR 5/4 brown). Δὲν ὑπάρχουν ίχνη βαφής.

M 29 (Λ 20, άρ. 6) – Κάτω τμήμα κορμού και κοίλης βάσης ειδωλίου τής κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 93, 158. – Ύψ. σωζ. 0,043 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,011 μ. πλ. βάσ. μέγ. 0,015 μ. Π: Πυ: άνοικτέρυθρος (2.5 YR 6/8 light red). Έλάχιστα μελανά πέτρινα έγκλεισμάτα μήκ. έως 0,002 μ. Μεγάλη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). ΕΠ: ροδόχρωμο (7.5 YR 8/4 pink). Δέν υπάρχουν ίχνη βαφής.

M 30 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ειδώλια έκ των έπιχώσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος», άρ. β4) – Ακέφαλο ειδώλιο τής κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Σπασμένα είναι επίσης και τά άκρα των χεριών του· πίν. 93, 158. – Ύψ. σωζ. 0,067 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,023 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,013 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτός έρυθροκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown), με άρκετά μεγάλη ποσότητα άσημένιας μίκας και λίγα μελανά λίθινα έγκλεισμάτα μήκ. 0,001 μ. Ε: κιτρινέρυθρος (5 YR 5/6 yellowish red). ΕΠ: ροδόχρωμο (5 YR 8/4 pink). Στόν κορμό του φέρει ίχνη μελανής βαφής. Τά όριζόντια, κοντά, τριγωνικά χέρια φαίνεται ότι κάμπτονταν έλαφρά πρός τά μέσα.

M 31 (Λ 20, άρ. 1) – Κάτω τμήμα κορμού και κοίλης βάσης ειδωλίου τής κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 93, 158. – Ύψ. σωζ. 0,042 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,011 μ. πλ. βάσ. 0,017 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορώδης, άνοικτός γκριζος (7.5 YR 7/1 light gray) στό κέντρο του, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow) στις άκρες. Περιέχει μικρή ποσότητα λευκών και γκριζων πέτρινων έγκλεισμάτων μήκους έως 0,002 μ. Μεγάλη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: τό ίδιο με κάποια σκασίματα. ΕΠ: λευκοκίτρινο με γκριζους τόνους (2.5 Y 7/2 light gray). Σωζόμενα στίγματα βαφής.

M 32 (Λ 20, άρ. 3) – Κάτω τμήμα κορμού και κοίλης βάσης ειδωλίου τής κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 93, 158. – Ύψ. σωζ. 0,042 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,010 μ. πλ. βάσ. 0,018 μ. Λείπει μικρό τμήμα τής βάσης. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, άνοικτός καστανός (7.5 YR 6/4 light brown). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημένιας

μίκας. Ε: τό ίδιο. ΕΠ: ροδοκάστανο με γκριζους τόνους (10 YR 6/2 light brownish gray).

M 33 (Σακκούλα: «Ειδώλια έπιχώσης τής ανατολικής πλευράς του ναού», άρ. 7) – Θραύσμα κορμού ειδωλίου τής κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 93, 158. – Ύψ. σωζ. 0,046 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,011 μ. Π: Πυ: σκληρός, λεπτόκοκκος, γκριζος (10 YR 6/1 gray). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: τό ίδιο με μικρά σκασίματα. ΕΠ: ίχνη λευκού έπιχρίσματος στό κάτω του τμήμα.

M 34 (Σακκούλα: «Λούτσα. 28.11.1957», άρ. 2) – Κάτω τμήμα κορμού και κοίλης βάσης ειδωλίου τής κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 93, 158. – Ύψ. σωζ. 0,030 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,009 μ. πλ. βάσ. 0,016 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος πορτοκαλόχρωμος. Περιέχει μικρή ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: σκούρα καστανή. Δέν υπάρχουν ίχνη έπιχρίσματος και βαφής.

M 35 (Λ 20, άρ. 5) – Κάτω τμήμα κορμού και πολύ κοίλης βάσης ειδωλίου τής κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 93, 158. – Ύψ. σωζ. 0,044 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,014 μ. πλ. βάσ. μέγ. ύπολ. 0,018 μ. Λείπει μικρό τμήμα του άκρου τής βάσης. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημένιας μίκας. Ε: τό ίδιο. ΕΠ: άνοικτοκάστανο (10 YR 7/4 very pale brown). Δέν υπάρχουν ίχνη βαφής.

M 36 (Λ 20, άρ. 2) – Θραύσμα κορμού ειδωλίου τής κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 94, 158. – Ύψ. σωζ. 0,052 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,013 μ. Π: Πυ: μαλακός, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Περιέχει μικρή ποσότητα λευκών και γκριζων πέτρινων έγκλεισμάτων μήκους έως 0,002 μ. Ε: τό ίδιο με κάποια σκασίματα. Ε: τό ίδιο. ΕΠ: λευκοκίτρινο με γκριζους τόνους (10 YR 7/3 very pale brown). Σωζόμενα στίγματα βαφής. Πολύ κακά διατηρημένο.

M 37 (Λ 20, άρ. 4) – Κάτω τμήμα κορμού και έλαφρά κοίλης βάσης ειδωλίου τής κατηγορίας των λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 94, 158. – Ύψ. σωζ. 0,055 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,009 μ. πλ. βάσ.

μέγ. 0,018 μ. Π: Πυ: σκληρός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει μικρή ποσότητα άσημένιας μίκας και μελανών πέτρων εγκλεισμάτων μήκους έως 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ανοικτοκάστανος (7.5 YR 6/4 light brown). Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς.

M 38 (Λ 20, ἀρ. 10) – Κάτω τμήμα κορμού και ἑλαφρά κοίλης βάσης ειδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 94, 158. – Ὑψ. σωζ. 0,029 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,009 μ. πλ. βάσ. μέγ. σωζ. 0,013 μ. Ἀποκεκομμένα τὰ ἄκρα τῆς βάσης. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, γκρίζος (10 YR 5/1 gray) στὸ κέντρο, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow) στὶς ἄκρες. Περιέχει ἄρκετὴ ποσότητα ἄσημένιας μίκας. Ε: καστανοκίτρινος (10 YR 6/4 light yellowish brown). ΕΠ: λευκοκίτρινο (10 YR 8/3 very pale brown). Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς.

M 39 (Λ 20, ἀρ. 7) – Κορμός και ἑλαφρά κοίλη βάση ειδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 94, 158. – Ὑψ. σωζ. 0,059 μ. διάμ. μέγ. κορμού 0,011 μ. πλ. βάσ. μέγ. 0,017 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 6/6 reddish yellow). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἄσημένιας μίκας και μελανών πέτρων εγκλεισμάτων μήκους έως 0,002 μ. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: ροδόχρωμο (7.5 YR 7/4 pink). Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς.

M 40 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ειδώλια ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξύ τοῦ ναοῦ και τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. α6) – Θραῦσμα κορμοῦ ειδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 94, 158. – Ὑψ. σωζ. 0,056 μ. διάμ. μέγ. κορμοῦ 0,014 μ. Π: Πυ: πορώδης, ανοικτὸς φαιοκάστανος (10 YR 6/2 light brownish gray), με μεγάλη ποσότητα ἄσημένιας μίκας. Φέρει μικρὰ πέτρι-

να ἐγκλείσματα καστανοῦ, γκρίζου και λευκοῦ χρώματος και μικρὲς λευκὲς ἀββεστολιθικὲς προσμείξεις μήκ. περ. 0,001 μ. Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος και βαφῆς.

M 41 (Σακκούλα: «Ειδώλια ἐπιχώσης τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 9) – Θραῦσμα κορμοῦ ειδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 94, 158. – Ὑψ. σωζ. 0,053 μ. διάμ. μέγ. κορμοῦ 0,018 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 6/6 reddish yellow). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἄσημένιας μίκας. Ε: ανοικτοκάστανος (7.5 YR 6/4 light brown). Φέρει πολλὰ σκασίματα. ΕΠ: ροδόχρωμο (7.5 YR 8/4 pink). Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς.

M 42 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ειδώλια ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξύ τοῦ ναοῦ και τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. β7) – Θραῦσμα κορμοῦ ειδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό· πίν. 94, 158. – Ὑψ. σωζ. 0,054 μ. διάμ. μέγ. κορμοῦ 0,015 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορώδης, κέντρο: ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink), ἄκρες: ανοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἄσημένιας μίκας. Ε: ανοικτὸς κιτρινοκάστανος (10 YR 6/4 light yellowish brown). ΕΠ: λευκό. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς.

M 43 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ἐπιχώση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 6) – Κάτω τμήμα ειδωλίου τῆς κατηγορίας τῶν λεγόμενων πτηνόμορφων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό. Σώζεται μόνο ὁ κορμός με τὴν κοίλη βάση του πίν. 94, 158. – Ὑψ. σωζ. 0,025 μ. διάμ. μέγ. κορμοῦ 0,010 μ. διάμ. βάσ. μέγ. 0,014 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκό. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς.

Τὰ ἀποσπασματικὰ σωζόμενα ειδώλια **M 23 - M 25** δὲν σώζουν κάποιο χαρακτηριστικὸ τμήμα (εἴτε ἀπὸ τὸ κεφάλι εἴτε ἀπὸ τὸ κυρίως σῶμα). Ἄν και στὴ διακόσμηση και στὶς διαστάσεις μοιάζουν πάρα πολὺ με τὰ μυκηναϊκά¹⁴¹⁸, ἢ τε-

1418. Ἡ διακόσμηση τῶν ὑψηλῶν και λεπτῶν κορμῶν τῶν ειδωλίων με κάθετες μελανὲς ταινίες εἶναι τυπικὴ γιὰ τὰ ὑστερότερα ειδώλια τοῦ τύπου Ψ, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὴ φάση ΥΕ ΙΙΙΓ, βλ. π.χ. ΠΕΠΗΑ-ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Ειδώλια*, σ. 145, με παραπομπὲς στὴ σσημ. 51.

χνική τους είναι του 7ου αί. π.Χ.¹⁴¹⁹ Έπομένως, δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ κάποια ἀπὸ τὶς γνωστὲς μυκηναϊκὲς κατηγορίες (τύπου Φ ἢ Ψ).

Τὰ ὑπόλοιπα 18 δείγματα (Μ 26 - Μ 43) δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ κάποιο συγκεκριμένο τύπο. Πρόκειται ἀπλῶς γιὰ κυλινδρὶκὰ πόδια καὶ κοίλες βάσεις πού λόγῳ σχήματος, διαστάσεων καὶ τεχνικῆς φαίνεται νὰ ἐκπροσωποῦν ἀντίστοιχα δείγματα ἀττικῶν χειροποίητων εἰδωλίων τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.¹⁴²⁰

Τὰ χειροποίητα ἀνθρωπόμορφα εἰδώλια μὲ πτηνόμορφο πρόσωπο καὶ κυλινδρὶκὸ κορμὸ εἶναι πολὺ ἀπλὰ στὴν κατασκευὴ τους, ἀφοῦ ἀρκοῦσαν λίγες κινήσεις γιὰ νὰ ὀλοκληρωθοῦν¹⁴²¹. Ἔχουν ὅλα κοινὰ μορφολογικὰ χαρακτηριστικά: Τονίζεται τὸ κεφάλι, τὸ κυρίως σῶμα καὶ τὰ χέρια. Τὸ κάτω σῶμα εἶναι ἀδιαφοροποίητο καὶ ἔχει πάντα τὴ μορφή συμπαγοῦς κυλίνδρου. Δὲν ὑπάρχει ὑποδήλωση τοῦ φύλου¹⁴²².

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς στὴ βιβλιογραφία εἶναι γνωστὰ ὡς «primitives» (πρωτόγονα ἢ ἀρχέγονα)¹⁴²³, «columnar» (κιονόσχημα)¹⁴²⁴, «πτηνόμορφα»¹⁴²⁵ ἢ «πτηνόσχημα», «σωληνωτὰ πτηνόμορφα»¹⁴²⁶, «πτηνόμορφα μὲ κυλινδρὶκὸ κορμὸ»¹⁴²⁷ καὶ προσφάτως ὡς «Stempelidole» (εἰδώλια-σφραγίδες)¹⁴²⁸. Ἐδῶ χρησιμοποιεῖται ὁ περιφραστικὸς τύπος: «ἀνθρωπόμορφο εἶδωλο μὲ πτηνόμορφο πρόσωπο καὶ κυλινδρὶκὸ κορμὸ ἀττικοῦ τύπου».

Δυστυχῶς, κανένα δείγμα ἀπὸ τὴ Λούτσα δὲν ἔχει σωθεῖ ἀκέραιο ὥστε νὰ ὑπολογιστεῖ τὸ μέσο ὕψος τους. Τὸ καλύτερα σωζόμενο δείγμα, ὁ Μ 1, ἔχει

1419. Γιὰ ἓνα πολὺ καλὸ παράλληλο πρβ. BURR, Proto-Attic, σ. 615 εἰκ. 82 ἀρ. 295.

1420. Δειγματοληπτικά πρβ. τὸν Μ 26 μὲ KÜPPER, «Stempelidole», σ. 27 ἀρ. GA 22 πίν. 11, κάτω σειρά, δεύτερο ἀπὸ ἀριστερά· γιὰ τὸν Μ 27 πρβ. αὐτόθι, σ. 25 ἀρ. GA 1 πίν. 10, πάνω σειρά, πρῶτο ἀπὸ ἀριστερά· γιὰ τὸν Μ 30 πρβ. αὐτόθι, σ. 26 ἀρ. GA 11 πίν. 11, μεσαία σειρά, πρῶτο ἀπὸ ἀριστερά (ὅλα ἀπὸ τὸ Κιάφα Θίτι, α' μισὸ 7ου αἰ. π.Χ.).

1421. Γιὰ μιὰ περιγραφή τῆς ἀπλῆς αὐτῆς τεχνικῆς βλ. H. LAUTER, *Lathuresa. Beiträge zur Architektur und Siedlungsgeschichte in spätgeometrischer Zeit, Attische Forschungen*, 2, Mainz 1985, σ. 53· KÜPPER, «Stempelidole», σ. 17.

1422. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἴσως στὴν Πυρὰ Α τῆς Ἐλευσίνας ἡ ὑποδήλωση στήθους μὲσῳ ροδάκων (βλ. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, πίν. 18 ἀρ. Α150), ἃν καὶ ἐκεῖ πρόκειται γιὰ χειροποίητο σανιδόσχημο καὶ ὄχι γιὰ κυλινδρὶκὸ εἶδωλο.

1423. P. N. URE, *Aryballoi and Figurines from Rhitsona in Boeotia. An Account of the Early Archaic Pottery and of the Figurines, Archaic and Classical with Supplementary Lists of the Finds of Glass, Beads and Metal, from Excavations made by R. M. Burrows and P. N. Ure in 1907, 1908, 1909 and by P. N. and A. D. Ure in 1921 and 1922*, Cambridge 1934, σ. 53 κ.έ.· ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, ὁ. π. (σημ. 848), σ. 179.

1424. BURR, Proto-Attic, σ. 615 ἀρ. 295-296.

1425. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, σ. 59.

1426. Ι. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ, Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Καστέλλα τοῦ Πειραιῶς, ΠΑΕ 1935, σ. 186-187.

1427. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Τερὸ Μουνιχίας*, σ. 104.

1428. KÜPPER, «Stempelidole».

ὕψος 0,090 μ., πού σημαίνει ὅτι μαζί μὲ τὴ μὴ σωζόμενη βάση πρέπει νὰ ὑπολογίζουμε ἓνα ἀρχικὸ ὕψος περ. 0,100-0,120 μ.

Ἀπὸ δύο εἰδώλια σώζονται ἴχνη τῆς ἀρχικῆς διακόσμησης, ὅπου ἀφήνεται νὰ διακριθεῖ τὸ δικτυωτὸ κόσμημα τὸ ὁποῖο κάλυπτε τὸ κυρίως σῶμα (M 10 - M 11, πίν. 90). Στὰ ὑπόλοιπα σώζεται ἐν μέρει τὸ ἐρυθρωπὸ χρῶμα τῆς βαφῆς γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἐνδύματος, ὄχι ὅμως γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου.

Τὰ εἰδώλια αὐτά, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, μποροῦν νὰ ἀπεικονίζουσαν τόσο ἄνδρες (βλ. M 1, ἴσως καὶ M 20) ὅσο καὶ γυναῖκες (M 8) καὶ παιδιὰ (ἴσως οἱ M 5 - M 7)¹⁴²⁹. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ ἀποκλειστικὰ γιὰ «γυναικεῖα εἰδώλια», ὅπως πολλὲς φορὲς πιστεύεται¹⁴³⁰.

Ἀνθρωπόμορφα πῆλινα εἰδώλια μὲ κυλινδρικό κορμὸ συνιστοῦν τὸ τυπικότερο καὶ συχνότερο ἀφιέρωμα σὲ ἄττικά ἱερὰ κυρίως τοῦ 7ου αἰ. π. Χ.¹⁴³¹ Σὲ καλὰ χρονολογημένα λατρευτικὰ σύνολα τῆς ἐποχῆς, ὅπως εἶναι τὸ κλειστὸ σύνολο τῆς Πυρᾶς Α στὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης στὴν Ἐλευσίνα¹⁴³² ἢ τὸ ἀδιατάρακτο σύνολο τοῦ 7ου αἰ. π. Χ. ἀπὸ τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς τομῆς 1 στὸ ἱερὸ κορυφῆς στὴν ἄνω ἀκρόπολη στὸ Κιάφα Θίτι¹⁴³³, συνιστοῦν τὴ συντριπτικὴ πλειονότητα τοῦ συνόλου τῶν ἀναθηματικῶν εἰδωλίων. Ἀντίθετα, στὸν 6ο αἰ. π. Χ. φαίνεται ὅτι ἡ ἀναλογία αὐτὴ ἀλλάζει ἀπότομα ὑπὲρ τῶν προτομῶν καὶ γενικότερα τῶν εἰδωλίων τῶν κατασκευασμένων σὲ μήτρα¹⁴³⁴.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν σωζόμενων πρώιμων ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων μὲ κυλινδρικό κορμὸ εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἐξαιρετικὰ μεγάλος. Στὴν Πυρᾶ Α τῆς Ἐλευσίνας ἀναφέ-

1429. Πρβ. καὶ *Ceramicus Redivivus*, σ. 177.

1430. Γιὰ παράδειγμα, J. TRAVLOS, *Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen*, Tübingen 1971, σ. 148.

1431. Στὶς ἐξαιρέσεις φαίνεται ὅτι ἀνήκει ἓνα καθιστὸ εἶδωλο τοῦ τύπου τῶν κυλινδρικών εἰδωλίων πού βρέθηκε μὲν στὴν περιοχὴ τοῦ ἀρχαϊκοῦ/πρώιμου κλασικοῦ νεκροταφείου στὴ Βάρη, δὲν μπορεῖ ὥστόσο νὰ ἀποδοθεῖ σὲ συγκεκριμένο τάφο, Β. Γ. ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΗΣ, Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Ἀττικῆς καὶ νήσων, *ΑΔ*, 20, 1965 (1967), Β1, *Χρον.*, σ. 117 πίν. 87β. Τὸ εἶδωλο αὐτὸ ἀπεικονίστηκε μαζί μὲ πρωτοαττικὴ κεραμικὴ, γεγονός πού ἀπλῶς ἐπιβεβαιώνει τὴ χρονολόγησή του στὸν 7ο αἰ. π. Χ., βλ. καὶ KÜPPER, «Stempelidole», σ. 17 σημ. 5. Στὴ Βοιωτία, ἀντίθετα, τὸ ἔθιμο τῆς ἀνάθεσης ἀνθρωπόμορφων κυλινδρικών εἰδωλίων σὲ τάφους πιστοποιεῖται καὶ κατὰ τὴ δεκαετία 570-560 π. Χ., δηλαδὴ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς ἀντίστοιχης τελετουργικῆς πράξης στὰ ἱερὰ τῆς Ἀττικῆς, βλ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, ὅ.π. (σημ. 848), σ. 178-179 πίν. 61 ἀρ. 1-4 (Τανάγρα, ὅπου καὶ ἀναφορὲς σὲ παράλληλα ἀπὸ τὰ βοιωτικὰ νεκροταφεῖα τῆς Ριτσώνας καὶ τῆς Ἀκραφίας).

1432. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ, *Πυρές*, σ. 57-59, 105-117, 204-210 πίν. 12-19.

1433. KÜPPER, «Stempelidole», σ. 19 κ.έ.· *Kiapha Thiti III*, σ. 67.

1434. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ εἶναι ἐμφανέστατη ἂν συγκρίνουμε, γιὰ παράδειγμα, τὰ δεδομένα τῆς Πυρᾶς Α στὴν Ἐλευσίνα, πού χρονολογεῖται στὸν 7ο αἰ., μὲ αὐτὰ τῆς Πυρᾶς Β καὶ Γ, πού χρονολογοῦνται κυρίως στὸν 6ο καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π. Χ., πρβ. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ, *Πυρές*, σποραδικὰ.

ρεται ότι βρέθηκαν τουλάχιστον 8.000 κομμάτια¹⁴³⁵, στο ιερό της Αθηνᾶς Παλληνίδος στὸν Σταυρὸ 12.500¹⁴³⁶, στοῖς ἱεροῖς τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώννα καὶ στὰ σχετικά ἀθηναϊκὰ ἱερά πρέπει νὰ ὑπολογίζουμε παρόμοιους ἀριθμούς¹⁴³⁷. Ἡ περίπτωση ὅμως τοῦ κλειστοῦ ἱεροῦ συνόλου τῆς Πυρᾶς Α τῆς Ἐλευσίνας δείχνει ὅτι τὸ σύνολο τῶν εὐρεθέντων εἰδωλίων δὲν ἀνατέθηκε ἐξ ὀλοκλήρου ἅπαξ στὴ θεότητα, ἀλλὰ περιοδικὰ μέσα σὲ διάστημα περίπου 120 χρόνων, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ 700 περ. π. Χ. μέχρι καὶ τὶς πρώτες δύο δεκαετίες τοῦ 6ου αἰ. π. Χ.¹⁴³⁸ Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀνάθεση αὐτῶν τῶν εἰδωλίων γινόταν μία φορὰ τὸν χρόνο κατὰ τὴ διάρκεια ἐορτῆς πρὸς τιμὴν τῆς θεότητας, τότε ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνατιθεμένων εἰδωλίων δὲν πρέπει νὰ ξεπερνοῦσε τὰ 66 τὸν χρόνο. Συνεπῶς, δὲν πρόκειται γιὰ ἓνα τόσο μαζικὸ λατρευτικὸ φαινόμενο ὅσο ἀρχικὰ φαίνεται.

Οἱ θέσεις ὅπου βρέθηκαν εἰδῶλια μὲ συμπαγὴ κυλινδρικό κορμὸ καλύπτουν ὀλόκληρη τὴν Ἀττικὴ, μὲ ἐξάιρεση –μέχρι στιγμῆς– τὴν ὄροσειρὰ τῆς Πάρνηθας καὶ τῶν Γερανίων¹⁴³⁹. Κυρίως ὅμως καλύπτουν τὶς δύο παραλιακὲς ἀκτές τῆς, τὴν ἀνατολικὴν (ἀπὸ τὸν Ραμνούντα μέχρι τὸ Σούνιο μέσῳ τῆς Λούτσας καὶ τῆς Βραυρώννας) καὶ τὴν δυτικὴν (ἀπὸ τὴν Ἐλευσίνα μέχρι τὸ Σούνιο, μέσῳ τοῦ Πειραιᾶ, τοῦ Φαλήρου, τῆς Βάρης καὶ τῆς Ἀναβύσσου)¹⁴⁴⁰. Τὸ ὅτι ἄλλες ἐνδιάμεσες θέσεις ὅπως Ραφήνα, Νέα Μάκρη καὶ Θορικὸς στὰ ἀνατολικά ἢ ἄλλες στὰ δυτικὰ δὲν ἔχουν φέρει μέχρι στιγμῆς στὸ φῶς παρόμοια εἰδῶλια ἴσως ὀφείλεται σὲ τυχαίους παράγοντες. Εἰδῶλια αὐτοῦ τοῦ τύπου ἐμφανίζονται ὡστόσο καὶ στὴν ἐνδοχώρα τῆς Ἀττικῆς, ὅπως δείχνουν δείγματα ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὸ Κιάφα Θίτι καὶ τὸν Σταυρὸ¹⁴⁴¹.

Δεδομένου ὅτι ἡ λειτουργία τῶν εἰδωλίων καθορίζεται μέσα ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ τους συνάφεια καὶ ἐφόσον τὰ ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλια τοῦ τύπου αὐτοῦ ἔχουν βρεθεῖ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σὲ ἱεροὺς χώρους τῆς Ἀττικῆς, ὅπου

1435. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ, *Πυρές*, σ. 57.

1436. Μ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Σταυρὸς Γέρακα*, *ΑΔ*, 52, 1997 (2002), Β1, *Χρον.*, σ. 91.

1437. Τὰ πρῶμα ἀρχαϊκὰ χειροποίητα εἰδῶλια τῆς Βραυρώννας ἔχουν μελετηθεῖ ἀπὸ τὸν γράφοντα καὶ πρόκειται νὰ παρουσιαστοῦν σὲ προσεχὴ μελέτη. Γιὰ μιὰ παρουσίαση τῶν σημαντικότερων τύπων βλ. ΜΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ-ΛΕΟΝ, *Tonstatuetten*, σ. 33-64 ἀρ. κατ. 1-142 πίν. 1-13. Γιὰ τὰ σχετικά εἰδῶλια ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, τὴ βόρεια κλιτὸ καὶ τὴν Ἀγορὰ τῆς Ἀθήνας βλ. παραπομπές σέ: ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ, *Πυρές*, σ. 108 σημ. 262-265.

1438. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ, *Πυρές*, σ. 109 σημ. 275.

1439. ΚΥΡΡΕΡ, «*Stempelidole*», σ. 18-23.

1440. Στὶς θέσεις αὐτὲς πρέπει νὰ προστεθεῖ τὴν ὥρην καὶ ὁ Ταῦρος, βλ. Μ. ΠΕΤΡΙΤΑΚΗ, Προσπάθεια ἀνασύνθεσης τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τοπίου στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Πειραιᾶ βάσει τῶν νέων ἀνασκαφικῶν δεδομένων, σέ: *Μεσόγεια-Ἀργοσαρωνικός*, σ. 453-454 εἰκ. 2 (ὁδὸς Πειραιῶς 180, «ἀγροτικὸ ἱερὸ γεωμετρικῶν-ἀρχαϊκῶν-πρῶμων κλασικῶν χρόνων».

1441. Γιὰ Ἀθήνα καὶ Κιάφα Θίτι βλ. αὐτόθι: γιὰ Σταυρὸ βλ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ ὁ.π. (σημ. 1436), σ. 91 πίν. 41α-β, ε.

αργότερα ιδρύθηκαν ιερά γυναικείων θεοτήτων, τὰ εἰδώλια αὐτὰ ἔχουν ἐρμηνευθεῖ ἀπὸ τὴν ἕως τώρα ἔρευνα ὡς τυπικὰ ἀναθήματα γυναικείων ἱερῶν τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.¹⁴⁴² Τὰ σημαντικότερα αὐτὰ γυναικεῖα ἱερά εἶναι τὰ ἐξῆς: τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώννα¹⁴⁴³, τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας στὸν Πειραιά¹⁴⁴⁴, τὸ ἱερὸ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα¹⁴⁴⁵, τὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης στὴν Ἐλευσίνα¹⁴⁴⁶, τὸ «ἐν ἄστει Ἐλευσίνιον»¹⁴⁴⁷, τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης στὴν ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν¹⁴⁴⁸, τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Σούνιο¹⁴⁴⁹, τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς Παλληνίδος στὸν Σταυρὸ (Γέρακα)¹⁴⁵⁰. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν παρουσία ἐνὸς παρόμοιου ἀττικού κυλινδρικοῦ εἰδωλίου στὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς Ἰλιάδος στὴν Τροία¹⁴⁵¹, ὡστόσο ἡ ἀνάθεση ἐνὸς ἀττικού εἰδωλίου αὐτοῦ τοῦ τύπου στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα στὴν Ἐπιδαυρία¹⁴⁵² δείχνει ὅτι, τουλάχιστον ἐκτὸς Ἀττικῆς, τὰ εἰδώλια αὐτὰ μπορούσαν νὰ ἀνατεθοῦν καὶ σὲ ἱερά ἀνδρικών θεοτήτων.

Γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν εἰδωλίων αὐτῶν στὸ ἱερὸ δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ σύνολα. Στὸν ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Λούτσα τὰ περισσότερα φαίνεται ὅτι βρέθηκαν στὴ νότια καὶ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ, ἴσως κοντὰ στὸν «βωμὸ». Κοντὰ στὸν βωμὸ ἀναφέρεται ὅτι βρέθηκαν καὶ σὲ κάποια ἄλλα ἱερά τῆς Ἀττικῆς. Ὅστόσο δὲν μπορούμε ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ νὰ συναγάγουμε κάποιον γενικὸ κανόνα. Ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ εἰδώλια ἔχουμε σὲ μία τουλάχιστον περίπτωση (M 1) τὴν ἐνδειξὴ ὅτι αὐτὸ ξεκόλλησε ἀπὸ μία ἐπίπεδη ἐπιφάνεια. Ἐπίσης τὸ ὅτι ὅλα ἔχουν κοίλη βάση δείχνει ὅτι τοποθετοῦνταν ὅλα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο στὸν χῶρο, στέκονταν δηλαδὴ ὀρθια πάνω σὲ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια.

Ὅπως ἔχει ἀρκετὲς φορές παρατηρηθεῖ στὸ παρελθόν, τὰ εἰδώλια αὐτὰ παρουσιάζουν μεγάλες ὁμοιότητες μὲ τὰ μυκηναϊκά¹⁴⁵³. Οἱ ὁμοιότητες αὐτὲς συνί-

1442. KÜPPER, «Stempelidole», σ. 23.

1443. MITSOPOULOS-LEON, *Tonstatuetten*, σ. 43-49, 54-60 ἀρ. 33-108 πίν. 4-10.

1444. PALAIOKRASSA, *Neue Befunde*, σ. 21 κ.έ. ἀρ. 13-20, σ. 24 πίν. 3, 3· ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 54 πίν. 12, 13 ἀρ. E6-E15.

1445. Ἀδημοσίευτα εἰδώλια στὴν ἀποθήκη ἀρχαιοτήτων Ραμνούντος.

1446. KÜPPER, «Stempelidole», σ. 28 κ.έ. πίν. 12a-g· ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, πίν. 12-19.

1447. *Agora XXXI*, σ. 19 πίν. 24 πάνω ἀριστερὰ καὶ 25.

1448. TRAVLOS, ὁ.π. (σημ. 1430), σ. 148 εἰκ. 201.

1449. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, σ. 208 πίν. 9, ἄνω δύο σειρές: «ξοανοειδῆ εἰδώλια, ὡς τὰ πολλὰ πτηνοπρόσωπα».

1450. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, ὁ.π. (σημ. 1436).

1451. CH. B. ROSE, *The 1994 Post-Bronze Age Excavations at Troia, Studia Troica*, 5, 1995, σ. 88-89 εἰκ. 10-11 (Τροία, «Lower Sanctuary», πρόκειται μάλιστα γιὰ ἀκέραιο ὕψ. 0,127 μ. εἰδῶλιο).

1452. ΠΕΠΠΑ-ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Εἰδώλια*, σ. 89, 164 ἀρ. B 174 πίν. 23.

1453. Βιβλιογραφία συγκεντρωμένη σὲ ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, σ. 108 σημ. 261· *Ceramicus Redivivus*, σ. 177 σημ. 101.

στανται στις ίδιες περίπου διαστάσεις, στὸν συμπαγὴ κυλινδρικό κορμό καὶ στὸ πτηνόμορφο κεφάλι. Λίγο διαφορετικὴ εἶναι στὰ μυκηναϊκὰ εἰδώλια ἢ διάπλαση τῶν χειρῶν, ἢ πλαστικὴ ἀπόδοση τοῦ στήθους ποὺ ὑπάρχει στὰ μυκηναϊκὰ καὶ δὲν ἐμφανίζεται τὸν 7ο αἰ. π.Χ., καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψη τοῦ χαρακτηριστικοῦ λευκοῦ ἐπιχρίσματος τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων. Κατὰ τὸν Ferdinand Noack, ἡ βασικότερη διαφορὰ ἐγκκεῖται στὴν παρουσία λευκοῦ ἐπιχρίσματος στὰ εἰδώλια τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, κάτι ποὺ δὲν ὑπάρχει στὰ μυκηναϊκὰ. Στὴ διαφορὰ αὐτὴ πρέπει, κατὰ τὸν Michael Küpper, νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ χαρακτηριστικὴ διαμόρφωση τοῦ κεφαλιοῦ¹⁴⁵⁴. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μία ἄλλη βασικὴ διαφορὰ: Ἡ διακόσμηση τοῦ κυλινδρικοῦ κορμοῦ τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων συνίσταται σὲ ὀριζόντιες ζώνες, ἐνῶ τῶν μυκηναϊκῶν σὲ κάθετες, ἐλαφρὰ κυματιστὲς ταινίες.

Ἀντίθετα ἀπὸ τὴ μορφολογικὴ ὁμοιότητα ποὺ παρατηρεῖται πρὸς τὰ μυκηναϊκὰ εἰδώλια, τὰ εἰδώλια τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. δὲν φαίνεται νὰ συσχετίζονται μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ μὲ αὐτὰ τῆς ἀμέσως προηγούμενης περιόδου. Τὰ γεωμετρικὰ εἰδώλια τῆς Ἀττικῆς ἀφενὸς εἶναι ἐλάχιστα, ἀφετέρου δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια παράδοση¹⁴⁵⁵. Ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν πρωτοαττικῶν ἀνθρωπόμορφων εἰδωλίων, ὅπως αὐτὰ ἀντιπροσωπεύονται στὸ ὑλικὸ τῆς Πυρᾶς Α στὴν Ἐλευσίνα, φαίνεται νὰ ἀνάγονται στὴν ὑστερογεωμετρικὴ ἀγγειογραφία τῆς Ἀττικῆς¹⁴⁵⁶. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τόσο ἡ διαμόρφωση τῶν πτηνόμορφων κεφαλιῶν ὅσο καὶ τὰ ἴδια τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων τῆς Ἀττικῆς βρίσκουν καλὲς ἀντιστοιχίες στὴν κυκλαδικὴ πτηνόμορφη μικροπλαστικὴ τῆς μεσογεωμετρικῆς καὶ τῆς ὑστερογεωμετρικῆς περιόδου¹⁴⁵⁷. Ἐξάλλου τὸ κυλινδρικό σχῆμα καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς κάλυψης τῆς ἐπιφάνειας μὲ λευκὸ ἐπιχρίσμα παραπέμπει σὲ εἰδώλια τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου ἀπὸ τὴν Κρήτη, κυρίως ἀπὸ τὰ ἱερὰ τῆς Γόρτυνας καὶ τῆς Ἀξοῦ¹⁴⁵⁸.

1454. KÜPPER, «Stempelidole», σ. 18.

1455. Φυσικὰ δὲν ἔχουν καμία σχέση μὲ τὴς «κοῦκλες» τῆς ὑστερῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς (π.χ. B. VIERNEISEL-SCHLÖRB, *Kerameikos XV. Die figürlichen Terrakotten*, München 1997, σ. 3 ἀρ. 3-6 πίν. 1) ἀλλὰ οὔτε καὶ μὲ τὰ πῆλινα εἰδώλια ποὺ χρονολογοῦνται στὰ τέλη τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς (π.χ. τὸ εἶδωλο θρηνωδοῦ σέ: R. S. YOUNG, *Late Geometric Graves and a Seventh Century Well in the Agora, Hesperia Suppl. 2*, Athens 1939, σ. 53 ἀρ. XI 18).

1456. Σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συμβαίνει στὰ εἰδώλια τῆς γεωμετρικῆς παράδοσης, ὅπως τὸ προαναφερθὲν εἶδωλο «θρηνωδοῦ» ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ (YOUNG, ὁ.π. σημ. 1455).

1457. Πὰ τὰ παρεμφερῆ γεωμετρικὰ εἰδώλια πτηνῶν τῆς Νάξου βλ. Ν. ΚΟΥΡΟΥ, *Ἀνασκαφὲς Νάξου. Τὸ νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου κατὰ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο*, BAE, 193, Ἀθήνα 1999, εἰκ. 15 καὶ ἔγχρ. πίν. III, ἢ ὅποια παρατηρεῖ ὅτι ὁ τύπος εἶναι ἰδιαίτερα ἀγαπητὸς στὴν Κύπρο (αὐτόθι, σ. 78 σημ. 290). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι καὶ ἡ παλαιότερη ἀποψη τῆς BURR (Proto-Attic, σ. 614) ἦταν ὅτι ἡ καταγωγὴ τῶν εἰδωλίων αὐτῶν «appears to be oriental».

1458. Γ. ΡΕΘΕΜΙΩΤΑΚΗΣ, *Ἀνθρωπομορφικὴ πηλοπλαστικὴ στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴ νεοανακτορικὴ ἕως τὴν ὑπομινωικὴ περίοδο*, BAE, 174, Ἀθήνα 1998, σ. 43-44 ἀρ. 166-171 πίν. 76 σ. 92-93 μὲ

Με βάση, λοιπόν, τὰ παραπάνω φαίνεται ὅτι τὰ εἰδώλια μὲ κυλινδρικό κορμὸ τῆς Λούτσας ἀνήκουν στὸν πολυπληθέστερο τύπο ἀνθρωπόμορφης μικροπλαστικῆς ποὺ χαρακτηρίζει τὰ λατρευτικὰ σύνολα τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὸν 7ο αἰ. π.Χ. Ὁ κυλινδρικός κορμός, οἱ διαστάσεις, ἡ διαμόρφωση τοῦ κεφαλιοῦ παραπέμπουν στὰ εἰδώλια τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ διακόσμηση στὰ καλύτερα σωζόμενα δείγματα δὲν φαίνεται νὰ ἔχει σχέση μὲ τὴ γεωμετρικὴ τῆς Ἀττικῆς ἀλλὰ μὲ τὴ γεωμετρικὴ εἰδωλίων πτηνῶν τῶν Κυκλάδων, τὸ σχῆμα καὶ ἡ τεχνικὴ, ἀπὸ τὴν ἄλλη, περισσότερο μὲ τὴν Κρήτη. Οἱ ὁμοιότητες αὐτὲς ἴσως ὑποδηλώνουν τὸν δρόμο ἀπὸ τὸν ὁποῖο προήλθε τὸ ἔθιμο στὴν Ἀττικὴ.

β. Χειροποίητα, συμπαγῆ εἰδώλια μὲ σανιδόσχημο κορμὸ (ὄρθια ἢ καθιστὰ) (M 44 - M 47)

Οἱ M 44 καὶ M 45 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ M 45 βρέθηκε στὶς 17.10.1956. Οἱ M 46 καὶ M 47 βρέθηκαν στὶς 24.11.1957 στὶς ἐπιχώσεις μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος.

M 44 (Λ 28) – Ἄνω τμήμα ὄρθιου εἰδωλίου μὲ πτηνόμορφο κεφάλι, ψηλὸ λαϊμό, ὀριζόντια, κοντὰ καὶ τριγωνικὰ χέρια καὶ σανιδόσχημο κορμὸ· πίν. 95, 159. – Ὑψ. σωζ. 0,070 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,048 μ. πάχ. κορμοῦ μέγ. 0,014 μ. πλ. ὀρθογώνιας βάσ. 0,023 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς καστανοκίτρινος (10 YR 6/4 yellowish brown), μὲ πολὺ μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο μὲ πολλὰ σκασίματα. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς.

M 45 (Σακκούλα: «Εἰδώλια. Λούτσα. 17.10.1956», ἀρ. 7) – Κυρίως τμήμα ἀπὸ καθιστὸ σανιδόσχημο εἰδῶλιο. Σώζεται τμήμα τοῦ κυλινδρικοῦ λαμποῦ, τοῦ στήθους καὶ τοῦ ἀριστεροῦ πρὸς τὰ μέσα καὶ πρὸς τὰ κάτω καμπυλούμενου χεριοῦ καὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου· πίν. 95. – Ὑψ. σωζ. 0,025 μ. πλ. μέγ. 0,037 μ. πάχ. μέγ. 0,012 μ. Π: Πν: ἀνοικτὸς πορτοκαλόχρωμος μὲ ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς.

M 46 (Σακκούλα: «24.11.1957. Εἰδώλια ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. β2) – Ἄνω τμήμα ὄρθιου εἰδω-

λίου μὲ ἀποκεκομμένο τὸ ἄνω μέρος τοῦ κεφαλιοῦ καὶ τμήμα ἀπὸ τὸν αὐχένα· πίν. 95, 159. – Ὑψ. σωζ. 0,049 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,037 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,023 μ. πάχ. κορμοῦ μέγ. 0,010 μ. Φέρει ψηλὸ λαϊμό, ἀποκεκομμένα, πρὸς τὰ μέσα καμπτόμενα, ὀριζόντια χέρια καὶ σανιδόσχημο κορμὸ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, σκληρὸς, ἐλαφρῶς πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow), μὲ μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Σποραδικὴ παρουσία ἀσβεστολιθικῶν, λευκῶν ἐγκλεισμάτων μήκους ἕως 0,003 μ. Ε: ἀνοικτοκαστανός (10 YR 6/3 pale brown). Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς.

M 47 (Σακκούλα: «24.11.1957. Εἰδώλια ἐκ τῶν ἐπιχώσεων μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», ἀρ. β3) – Κάτω τμήμα σανιδόσχημο κορμοῦ εἰδωλίου· πίν. 95, 159. – Ὑψ. σωζ. 0,070 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. 0,038 μ. πάχ. κορμοῦ μέγ. 0,014 μ. πλ. βάσ. μέγ. 0,044 μ. πάχ. βάσ. 0,023 μ. Κοίλη, τετράγωνη βάση. Ἐλαφρῶς κοίλη καὶ ἡ πίσω πλευρὰ τοῦ εἰδωλίου. Ἀποκεκρουσμένο μικρὸ τμήμα τῆς μίας σωζόμενης πλευρᾶς του. Π: Πν: κέντρο: ἀνοικτόφαιος (2.5

παραπομπές (ὑπομινωικὴ περίοδος ἕως 7ος αἰ. π.Χ.). Γιὰ πιθανὴ καταγωγή τοῦ τύπου καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸν καὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων ἀπὸ τὴν Κρήτη βλ. Σ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Ἡ μινωικὴ Θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, *Κρητ. Χρον.*, 12, 1958, σ. 276 κ.έ.

Υ 7/1 light gray), άκρες: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), με μεγάλη ποσότητα άσημένιας μίκας και μικρά γκριζα έγκλείσματα μήκους μέχρι και 0,001 μ. Ε: ανοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Δ: πολύ άμυδρά ίχνη βαφής (πτυχές ένδύματος;).

Σε αντίθεση με τα χειροποίητα ειδώλια του προηγούμενου τύπου, οί Μ 44 - Μ 47 έχουν επίπεδο και όχι κιονωτό κορμό. Ο έπιπεδωμένος κορμός υποδηλώνει ότι, σε αντίθεση με τα κυλινδρικά με την κοίλη βάση που θα πρέπει να τοποθετούνταν όρθια μόνα τους στον χώρο, τα επίπεδα θα άκουμπούσαν πάνω σε επίπεδη επιφάνεια. Πολλά από αυτά θα άνηκαν άρχικά σε καθιστά ειδώλια. Κατά τα άλλα, τόσο ή διαμόρφωση του κεφαλιού όσο και ή χρήση του λευκού έπιχρίσματος, καθώς και ή σύσταση και τα χρώματα του πηλού (βλ. Παράρτημα Ι, διάγραμμα 27, άρ. Μ 44 - Μ 47) παραπέμπουν στην τεχνική των άττικων ειδωλίων με συμπαγή κυλινδρικό κορμό¹⁴⁵⁹.

Στην Άττική τα επίπεδα ειδώλια εμφανίζονται στην Πυρά Α της Έλευσίνας μαζί με τα κυλινδρικά, άρα και γι' αυτά ο πρώιμος 6ος αι. π. Χ. άποτελεί *terminus ante quem* για τη χρονολόγησή τους¹⁴⁶⁰. Είναι πολύ άγαπητά στη Βοιωτία, όπου είναι γνωστά με τον όρο «σανιδόσχημα» («Brettidole»), προέρχονται δε κυρίως από τάφους του 6ου αι. π. Χ.¹⁴⁶¹

Δεδομένου ότι οί άρχαιολογικές συνάψεις των άττικων επίπεδων ή σανιδόσχημων ειδωλίων είναι σε γενικές γραμμές οί ίδιες με αυτές των κυλινδρικών, ή λειτουργία τους δεν πρέπει να είναι διαφορετική.

Συνολικά βρέθηκαν τέσσερα ειδώλια αυτού του τύπου στη Λούτσα. Ο Μ 44 έχει ένα καλό παράλληλο από την Πυρά Α του τελεστηρίου της Έλευσίνας και γι' αυτό μπορεί να χρονολογηθεί στον 7ο αι. π. Χ.¹⁴⁶² Ο Μ 45 κατατάσσεται στα καθιστά λόγω της θέσης των χειρών. Η προέκταση των προς τα εμπρός και προς τα κάτω καμπυλούμενων χειρών θα άκουμπούσε άρχικά στα έρεισίχειρα του καθίσματος¹⁴⁶³. Το σχήμα του Μ 45 θυμίζει άνάλογα ειδώλια από τη βόρεια κλιτύ της άθηναϊκής Άκρόπολης¹⁴⁶⁴ και την Πυρά Α της Έλευσίνας¹⁴⁶⁵, χρονολογείται δηλαδή και αυτό στον 7ο αι. π. Χ. Ειδώλια του τύπου του Μ 47 έχουν βρεθεί σε

1459. KÜPPER, «Stempelidole», σ. 18.

1460. Δεν φαίνεται ώστόσο να είναι πολύ πρώιμα, άφου δεν υπάρχουν στο σύνολο του α' μισού του 7ου αι. π. Χ. από τον άναθηματικό άποθέτη της Άγοράς, πρβ. BURR, Proto-Attic, σποραδικά.

1461. Βιβλιογραφία συγκεντρωμένη σε ΜΙΤΣΟΡΟΥΛΟΣ-ΛΕΟΝ, *Tonstatuetten*, σ. 52 σημ. 292. Για παράλληλα από την Άργολίδα, την Περαχώρα, τη νότιο Ιταλία και τη Σικελία βλ. Ε. ΠΕΠΠΙΑ-ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, *Κοροπλαστικά έργα του Άρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς*, Άθήνα 2011, σ. 75.

1462. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, σ. 209 άρ. Α120.

1463. Πρβ. κάτι σαν αυτό, άρ. Α136-139 και 142-146 πίν. 17-18 (Έλευσίνα, Πυρά Α, 7ος αι. π. Χ.).

1464. MORGAN, ό. π. (σημ. 1406), σ. 195 εικ. 4c.

1465. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, σ. 209 άρ. Α120 (Έλευσίνα, Πυρά Α, 7ος αι. π. Χ.).

μεγάλη ποσότητα στο ιερό της Ἀρτέμιδος στη Βραυρώνα¹⁴⁶⁶. Κρίνοντας από την παρουσία τέτοιων ειδωλίων στους τάφους της Ριτσώνας πρέπει να υπολογίζουμε τη χρονολόγηση του Μ 47 στον 6ο αἰ. π.Χ.¹⁴⁶⁷

γ. Σωματώδες ειδώλιο με σωληνωτό κάτω τμήμα (Μ 48)

Ὁ Μ 48 βρέθηκε στις 24.11.1957 στην επίχωση της ανατολικής πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Μ 48 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ἐπίχωση τῆς ανατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 1) – Κυρίως τμήμα σωματώδους κορμοῦ μεγάλου ειδωλίου με ἀποκεκομμένο λαιμό, χέρια καὶ κάτω τμήμα· πίν. 96, 159. – Ὑψ. σωζ. 0,083 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. (στο ὕψ. τῶν χειρῶν) 0,065 μ. διάμ. κορμοῦ μέγ. 0,039 μ. διάμ. ρίζας ἀποκεκομμένου χειροῦ περ. 0,020 μ. διάμ. ἐσωτερικῆς κοιλότητος μέγ. 0,014 μ. βάθ. σωζ.

σωληνωτῆς κοιλότητος 0,053 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Φέρει μικρὲς λευκὲς ἀσβεστολιθικὲς προσμείξεις σὲ μικρὴ ποσότητα. Ε: πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow). ΕΠ: λευκό. Δ: ὑπολείμματα σκληρῆς ἐπίστρωσης (σὰν κρούστας) σκούρου ἐρυθροῦ (10 R 3/6 dark red) χρώματος σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ σώματός του.

Ὁ Μ 48 ἀνήκει στὸν τύπο τῶν μεγάλου μεγέθους πήλινων ειδωλίων ὄρθιων γυναικείων μορφῶν με σωληνωτό κάτω τμήμα. Μολονότι γιὰ τὸ ειδώλιο Μ 48 δὲν ὑπάρχουν δημοσιευμένα παράλληλα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ, μία χρονολόγηση στὴν πρώτη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ καὶ ὄχι στὴ μυκηναϊκὴ φαίνεται πολὺ πιθανότερη γιὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: πρῶτον, ἐπειδὴ τὰ ἀνάλογης ἐξωτερικῆς μορφῆς μυκηναϊκὰ ειδώλια εἶναι τελείως κοῖλα ἐσωτερικὰ¹⁴⁶⁸ καὶ ὄχι μόνο σωληνωτὰ στὸ κάτω τμήμα τους, καί, δεύτερον, λόγῳ τῆς παρουσίας τῆς τεχνικῆς τῆς κάλυψης τῆς ἐπιφάνειας με λευκὸ ἐπίχρισμα, πού, ὅπως προαναφέρθηκε, εἶναι τυπικὴ γιὰ τὰ ἀττικὰ ειδώλια τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Τέλος, ὁ τύπος τῶν πήλινων ειδωλίων ὄρθιων γυναικείων μορφῶν με σωληνωτό κάτω τμήμα εἶναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στὰ ἀρχαϊκὰ ἱερά τῶν ἀχαικῶν ἀποικιῶν τῆς Κάτω Ἰταλίας¹⁴⁶⁹.

1466. MITSOPoulos-LEON, *Tonstatuetten*, σ. 51-54, 62-64 ἀρ. 121-142 πίν. 11-13.

1467. Γιὰ τὸ σχῆμα πρβ., γιὰ παράδειγμα, N. BREITENSTEIN, *Catalogue of Terracottas, Cypriote, Greek, Etrusco-Italian and Roman, Danish National Museum, Department of Oriental and Classical Antiquities*, Copenhagen 1941, σ. 16 ἀρ. 143 καὶ 145 πίν. 15 (μέσα 6ου αἰ. π.Χ.): *Kiapha Thiti* III1, σ. 69 κ.έ. ἀρ. GA 292 πίν. 10 (Κιάφα Θίτι, μέσα 6ου αἰ. π.Χ., ὅπου καὶ παραπομπὲς σὲ ἄλλα παράλληλα).

1468. Βλ., γιὰ παράδειγμα, ἓνα κοῖλο ἐσωτερικὰ ειδώλιο ἀπὸ τὴ Μιδέα: K. DEMAKOPOULOU, A Mycenaean Terracotta Figure from Midea in the Argolid, σέ: Ph. Betancourt – V. Karageorghis et al. (ἐπιμ.), *Meletemata. Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th year, Aegaeum*, 20, Liège-Austin 1999, σ. 197 κ.έ.

1469. HINZ, ὁ.π. (σημ. 973), σ. 180.

δ. Σωματώδες συμπαγές ειδώλιο (M 49)

Ο M 49 βρέθηκε στις 24.11.1957 στην επίχωση μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος.

M 49 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ειδώλια εκ των επίχωσεων μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος», αρ. α2) – Κυρίως τμήμα σωματώδους κορμού ειδωλίου με αποκεκομμένο λαιμό, χέρια και κάτω τμήμα· πίν. 96, 159. – Ύψ. σωζ. 0,074 μ. πλ. κορμού μέγ. (στο ύψ. των χεριών) 0,047 μ. πλ. κορμού μέγ. 0,028 μ. πλάχ. κορμού μέγ. 0,019 μ. διάμ. ρίζας αποκε-

κομμένου χεριού περ. 0,010 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, κέντρο: γκριζός (10 YR 6/1 gray), άκρες: ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Φέρει μικρά λευκά άβεστολιθικά έγκλεισματα μήκους έως 0,001 μ. και μεγάλη ποσότητα άσημνιας μίκας. Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow). Δεν σώζονται ίχνη επιχρίσματος και βαφής.

Ο M 49 ανήκει στον τύπο των πήλινων ειδωλίων όρθιων γυναικείων μορφών με συμπαγές κάτω τμήμα, ό όποιος στη γενική μορφή που σώζεται άπαντά συχνά σε ιερά της αρχαϊκής έποχής¹⁴⁷⁰.

Ζωόμορφα (M 50 - M 59)

α. Ειδώλια άλόγων (M 50 - M 58)

Οί M 50 και M 58 βρέθηκαν στις επίχώσεις της βόρειας πλευράς του ναού. Ειδικά για τον M 50 ύπάρχει ή ένδειξη ότι βρέθηκε (κατά χώραν) άνατολικά της μαρμάρινης βάσης. Οί M 53 - M 54, M 57 και M 55 βρέθηκαν στις επίχώσεις της νότιας πλευράς του ναού. Ο M 56 βρέθηκε στις 24.11.1957 στις επίχώσεις μεταξύ του ναού και του κυκλικού κτίσματος. Για τους M 51 και M 52 ύπάρχει ή ένδειξη ότι βρέθηκαν στις 28.11.1957 και στις 17.10.1956 αντίστοιχα. Τουτο σημαίνει ότι ή άκριβής προέλευση του M 51 είναι άγνωστη και ότι ό M 52 βρέθηκε στις επίχώσεις του ναού.

M 50 (Λ 26) – Κυρίως σώμα ειδωλίου άλόγου. Σώζονται οί ρίζες των μπροστινών του ποδιών· πίν. 97, 160. – Μήκ. σωζ. 0,022 μ. ύψ. σωζ. 0,022 μ. άνοιγμα διασκελισμού ποδιών σωζ. 0,026 μ. πλ. κυρίως σώματος μέγ. 0,025 μ. Π: Πν: άνοικτός έρυθροκάστανος (5 YR 6/4 light reddish brown). Περιέχει μικρή ποσότητα μίκας και λίγα μικρά λευκά και γκριζά έγκλεισματα μήκους περ. 0,001 μ. Ε: καστανοκίτρινος (10 YR 6/4 light yellowish brown) με λίγα σκασίματα. Δεν ύπάρχουν ίχνη βαφής.

M 51 (Σακκούλα: «Λούτσα. 28.11.1957», αρ. 1) – Κυρίως σώμα ειδωλίου άλόγου. Σώζονται οί ρίζες και των τεσσάρων κυλινδρικών ποδιών και ή στιβαρή ούρα γυρισμένη πίσω δεξιά, κολλημένη άκριβώς πάνω στο πίσω δεξιό πόδι· πίν. 97, 160. – Μήκ. σωζ. 0,042 μ. ύψ. σωζ. 0,025 μ. άνοιγμα διασκελισμού ποδιών σωζ. 0,027 μ. πλ. κυρίως σώματος μέγ. 0,025 μ. διάμ. κυλινδρικού ποδιού μέγ. 0,009 μ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, άνοικτός κιτρινωπός έως άνοικτός γκριζός. Ε: τό ίδιο.

1470. Παράλληλα από τό ιερό της Άρτέμιδος στη Βραυρώνια εκτίθενται στις προθήκες της επανέκθεσης του Μουσείου Βραυρώνος.

Δεν υπάρχουν ίχνη επιχρίσματος και βαφής. Μ 52 (Σακούλα: «Ειδώλια. Λούτσα. 17.10.1956», αρ. 5) – Ειδώλιο αλόγου, αποσπασματικά σωζόμενο. Σπασμένα είναι τὸ μπροστινὸ τμήμα τοῦ κεφαλιού, τὰ κάτω ἄκρα τῶν ποδιῶν, τὸ μπροστινὸ ἄριστερὸ καὶ τὸ πίσω δεξιὰ πόδι· πίν. 97, 160. – Μήκ. σωζ. 0,049 μ. ὕψ. σωζ. 0,051 μ. ἄνοιγμα διασκελισμοῦ ποδιῶν σωζ. 0,024 μ. πλ. κυρίως σώματος μέγ. 0,023 μ. διάμ. κυλινδρικοῦ ποδιοῦ μέγ. 0,010 μ. Π: Πυ: ἀνοικτόφαιος (10 YR 7/2 light gray), με ελάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: ἀνοικτοκάστανος (10 YR 7/4 very pale brown). Δεν υπάρχουν ίχνη επιχρίσματος καὶ βαφής. Ψηλός, πεπλατυσμένος στὴν πλάγια πλευρὰ του λαϊμός. Λεπτὸ κεφάλι με ὀξεία ἀπόληξη. Συμπαγής, συμμετρικὰ τοποθετημένη, τριγωνικὴ οὐρά. Τὰ πόδια βρίσκονται σὲ ἀνοικτὸ διασκελισμὸ.

Μ 53 (Σακούλα: «Ειδώλια. Λούτσα. 17.10.1956», αρ. 8α) – Ειδώλιο αλόγου, αποσπασματικά σωζόμενο. Σώζεται τμήμα τοῦ ὑψηλοῦ καὶ πεπλατυσμένου λαϊμοῦ, ὀλόκληρο τὸ κυρίως σῶμα καὶ οἱ ρίζες τῶν ὑπόλοιπων ποδιῶν· πίν. 97, 160. – Μήκ. σωζ. 0,067 μ. ὕψ. σωζ. 0,055 μ. ἄνοιγμα διασκελισμοῦ ποδιῶν ὑπολ. 0,047 μ. πλ. κυρίως σώματος μέγ. 0,020 μ. Π: Πυ: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow), με ελάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: ἀνοικτὸς φαιοκάστανος (10 YR 6/2 light brownish gray). Δεν υπάρχουν ίχνη επιχρίσματος καὶ βαφής.

Μ 54 (Σακούλα: «Ειδώλια. Λούτσα. 17.10.1956», αρ. 8β) – Κυλινδρικό πόδι ειδωλίου αλόγου· πίν. 98, 160. – Μήκ. σωζ. 0,038. Π: Πυ: καστανός (10 YR 5/3 brown). Ε: καστανός ἔως καστανέρυθρος (7.5 YR 5/4 brown). Δεν υπάρχουν ίχνη επιχρίσματος καὶ βαφής.

Μ 55 (Λ 21, αρ. 5) – Τμήμα ἴσως ποδιοῦ ειδωλίου ζώου (αλόγου);· πίν. 98, 160. – Ὑψ. σωζ. 0,042 μ. πλ. κορμοῦ μέγ. σωζ. 0,020 μ. Π: Πυ:

λεπτόκοκκος, κέντρο: ἀνοικτὸς κιτρινοκάστανος (10 YR 6/4 light yellowish brown), ἄκρες: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow), με ελάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: καστανοκίτρινος (10 YR 6/6 brownish yellow) με σκασίματα. ΕΠ: λευκό. Δεν υπάρχουν ίχνη βαφής.

Μ 56 (Σακούλα: «24.11.1957. Ειδώλια ἐκ τῶν ἐπιχύσεων μεταξύ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος», αρ. β1) – Συμπαγὲς τμήμα κορμοῦ ζώομορφου ειδωλίου (αλόγου);· πίν. 98, 160. – Μήκ. σωζ. 0,047 μ. ὕψ. σωζ. 0,021 μ. πλ. κυρίως σώματος μέγ. 0,019 μ. Λείπουν κεφάλι, λαϊμός, οὐρά καὶ ἄκρα. Π: Πυ: πορώδης, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 6/6 reddish yellow). Περιέχει ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο με πολλὰ σκασίματα. ΕΠ: ροδόχρωμο (7.5 YR 8/4 pink). Δεν υπάρχουν ίχνη βαφής.

Μ 57 (Σακούλα: «Ὀστρακα ἐκ τῆς ἐπιχύσεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», αρ. 44) – Ἄνω τμήμα ειδωλίου αλόγου. Σώζεται μόνο ὁ ψηλὸς λαϊμός καὶ ἡ ὀξεία ἀπόληξη τοῦ κεφαλιού. Πεπλατυσμένη πλευρικὴ ἐπιφάνεια· πίν. 98, 160. – Ὑψ. σωζ. 0,050 μ. πλ. λαϊμοῦ μέγ. 0,011 μ. πάχ. μέγ. 0,013 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος ἔως γκριζός, ἐλαφρῶς πορώδης. Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: πορτοκαλόχρωμη. Δεν υπάρχουν ίχνη επιχρίσματος καὶ βαφής.

Μ 58 (Λ 33) – Ἄνω τμήμα ειδωλίου αλόγου. Σώζεται μόνο ὁ ψηλὸς λαϊμός καὶ ἡ ὀξεία ἀπόληξη τοῦ κεφαλιού. Πεπλατυσμένη πλευρικὴ ἐπιφάνεια. Ἀποκεκομμένη ἡ περιοχὴ τῆς μύτης (:);· πίν. 98, 160. – Ὑψ. σωζ. 0,048 μ. πλ. λαϊμοῦ μέγ. 0,009 μ. πάχ. μέγ. 0,013 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορώδης, ἀνοικτὸς καστανός με γκριζο πυρήνα. Περιέχει ελάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: ἀνοικτὴ καστανοκίτρινη. Δεν υπάρχουν ίχνη επιχρίσματος καὶ βαφής.

Ἐννιά θραύσματα (Μ 50 - Μ 58) προέρχονται ἀπὸ διάφορα μέρη ειδωλίων αλόγων. Τὰ ειδώλια αλόγων ἀνήκουν σὲ δύο διαφορετικούς μορφολογικούς τύπους. Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι ἐπιμηκέστερος καὶ πιὸ σχηματοποιημένος, με λεπτὰ κυλινδρικὰ πόδια καὶ ψηλόλιγνο, κωνικὸ κεφάλι (Μ 52 - Μ 53). Ἄν κρίνουμε ἀπὸ

τά δύο καλύτερα σωζόμενα δείγματα (M 52 - M 53), ή οὐρά φαίνεται ότι ήταν συμπαγής, τριγωνική και συμμετρικά τοποθετημένη, ενώ τὰ ψηλόλιγνα πόδια βρίσκονται σὲ άνοικτὸ διασκελισμὸ. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὁ πυρήνας καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ πηλοῦ ἔχουν άνοικτὸ πορτοκαλὶ χρῶμα καὶ περιέχουν ἐλάχιστη ποσότητα άσημένιας μίκας. Ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς δὲν ὑπάρχουν. Περισσότερο πορώδη πηλὸ καὶ σκοῦρο κόκκινο χρῶμα ἐμφανίζει ὁ πυρήνας καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ M 56. Καὶ ἐδῶ δὲν ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς, ὡστόσο σώζεται ἐπίχρισμα λευκὸ.

Ὁ δεῦτερος τύπος εἶναι συγκριτικὰ βραχύσωμος καὶ πιὸ φυσιοκρατικὸς ἀπὸ τὸν πρῶτο, μὲ τὴ σωζόμενη οὐρά του νὰ εἶναι κολλημένη στὸ πίσω πόδι (M 51, ἴσως καὶ M 50). Στὸ εἰδῶλιο M 51 ἡ οὐρά εἶναι κολλημένη στὸ πίσω δεξι πόδι καὶ ὄχι ὑψωμένη, πράγμα πὸν μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς χρονολογικὸ κριτήριον τὸ ὁποῖο τοποθετεῖ τὸν ἵππο στὶς ἀρχὲς ἢ στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ.¹⁴⁷¹ Τὰ δύο τελευταῖα εἰδῶλια ἀλόγων ἔχουν διαφορετικὴ σύσταση πηλοῦ. Ὁ M 50 ἔχει πορτοκαλόχρωμο πυρήνα, καστανοκίτρινη μὲ λίγα σκασίματα ἐπιφάνεια καὶ περιέχει μικρὴ ποσότητα μίκας, καθὼς καὶ λίγα μικρὰ λευκὰ καὶ γκρίζα ἐγκλείσματα μήκους περ. 0,001 μ. Φέρει λευκοκίτρινο ἐπίχρισμα χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἴχνη βαφῆς. Ὁ M 51 ἔχει ἰδιαίτερα λεπτόκοκκο πυρήνα καὶ ἐπιφάνεια πηλοῦ άνοικτοῦ κιτρινωποῦ χρώματος μὲ άνοικτὲς γκρίζες διαβαθμίσεις πὸν φαίνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπαφή τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὴ φωτιά. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς.

Ὁ M 57, ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ καταταχθεῖ σὲ μία ἀπὸ τὶς παραπάνω κατηγορίες, ἀφοῦ σώζεται μόνο ὁ ψηλὸς, ὄρθιος λαιμὸς καὶ ἡ ὀξεία ἀπόληξη τοῦ κεφαλιοῦ του. Τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ λαιμὸ καὶ κεφάλι ἵππου καὶ ὄχι ἀνθρωπόμορφου εἰδωλίου ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὴν πεπλατυσμένη πλευρικὴ ἐπιφάνεια. Ὁ πυρήνας του εἶναι καὶ αὐτὸς λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος ἔως γκρίζος, ἐλαφρῶς πορώδης. Περιέχει μικρὴ ποσότητα άσημένιας μίκας, ἐνῶ ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι πορτοκαλόχρωμη. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς. Οἱ γκρίζες χρωματικὲς τονότητες ὑποδηλώνουν καὶ ἐδῶ καύση. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν M 58, ὁ ὁποῖος εἶναι ἕνας ἐπίπεδος, ψηλὸς, ὄρθιος λαιμὸς μὲ μικρὸ κεφάλι πὸν γυρίζει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ πίσω. Σὲ γενικὲς γραμμὲς, σύσταση καὶ χρώματα τοῦ πηλοῦ τῶν εἰδωλίων ἀλόγων (M 50 - M 58) εἶναι πανομοιότυπα μὲ τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα τῶν ἀττικῶν ἀνθρωπόμορφων εἰδωλίων μὲ κυλινδρικὸ (M 1 - M 43) καὶ σανιδόσχημο (M 44 - M 47) κορμὸ (πρβ. Παράρτημα I, διάγραμμα 27, ἀρ. M 50 - M 58).

1471. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ, *Πυρές*, σ. 113.

Σε κανένα από τα δείγματα ειδωλίων αλόγων δεν υπάρχουν ένδειξεις ότι αυτά προέρχονταν από τέθριππο ή άλλου είδους ἄρμα¹⁴⁷², θὰ μπορούσαν, λοιπόν, θεωρητικά νὰ εἶχαν ἀνατεθεῖ εἴτε ὡς αὐτόνομα ἀναθήματα εἴτε ἀκόμη καὶ ὡς ἄλογα μαζί με τοὺς ἀναβάτες τους.

Ἡ ἀνάθεση πήλινων ειδωλίων αλόγων στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου κατὰ τὸν 7ο αἰ. π. Χ. δὲν εἶναι τυχαία. Ἐντάσσεται μέσα στὸ πλαίσιο τῆς λατρευτικῆς πρακτικῆς τῆς Ἀττικῆς τοῦ 7ου αἰ. π. Χ. Σὲ ὅλα τὰ γυναικεῖα ἱερά ὅπου ἔχουν βρεθεῖ ἀνθρωπόμορφα χειροποίητα εἰδώλια με κυλινδρικό κορμὸ κυριαρχεῖ καὶ ἡ παρουσία ὁμοιωμάτων μικρῶν αλόγων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς στὸν Ὑμηττό, τοῦ ὁποῖου ἡ περίοδος ἀκμῆς ἀνάγεται στὴν πρώτη ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου, ἐμφανίζεται μόνο ἓνα δεῖγμα ειδωλίου αλόγου, καὶ αὐτὸ χρονολογήθηκε στὸν 7ο αἰ. π. Χ.¹⁴⁷³ Τὰ χρονολογικὰ ὑστερότερα πήλινα δειγμάτων αλόγων χρονολογοῦνται στίς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π. Χ., ὅπως δείχνει ἡ περίπτωση τοῦ τετράγωνου λάκκου στὴν Ἀγορά¹⁴⁷⁴, ὡστόσο τὰ καλύτερα καὶ περισσότερα παράλληλα προέρχονται, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἀνθρωπόμορφων ειδωλίων, ἀπὸ τοὺς πρωτοαττικοὺς ἀναθηματικοὺς ἀποθέτες τῆς Ἀγορᾶς¹⁴⁷⁵, τὴν Πυρὰ Α τῆς Ἐλευσίνας¹⁴⁷⁶, τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρῶνα¹⁴⁷⁷ καὶ τὸν δρόμο τοῦ θολωτοῦ τάφου στὸ Μενίδι¹⁴⁷⁸, ὅπου συνήθως πρόκειται γιὰ ὁμάδες αλόγων ποὺ ἀποτελοῦν τέθριππα, με τοὺς ἡνιόχους τους¹⁴⁷⁹.

Ἡ ἀνάθεση πήλινων ειδωλίων αὐτόνομων αλόγων σὲ ἱερά δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ κατανοηθεῖ ὅπως, γιὰ παράδειγμα, αὐτὴ τῶν βοοειδῶν, τῶν αἰγοειδῶν ἢ τῶν χοίρων, ποὺ μπορούν νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς ὑποκατάστατα θυσιαστήριων ζώων

1472. Λεῖπουν, γιὰ παράδειγμα, οἱ μικρὲς ὀπὲς στὰ πλευρὰ καθὼς καὶ λείψανα τῶν συνδετικῶν στελεχῶν με τὰ διπλανά τους ἄλογα.

1473. LANGDON, *Hymettos*, σ. 70 ἀρ. 313 πίν. 26.

1474. E. VANDERPOOL, *The Rectangular Rock-Cut Shaft. The Upper Fill, Hesperia*, 15, 1946, σ. 331 ἀρ. 325 πίν. 68.

1475. BURR, *Proto-Attic*, πίν. 82, 83 καὶ 86· *Ceramicus Redivivus*, σ. 181 εἰκ. 2.117. Ἀκόμα καὶ ἂν δεχτοῦμε τὴν ἄποψη τοῦ J. K. Papadopoulos ὅτι ὁ ἀποθέτης S 17:2 συνιστᾷ «potters' debris» (αὐτόθι, σ. 144), δὲν μπορούμε νὰ παραβλέψουμε τὸ γεγονός ὅτι ὁ συνδυασμὸς ἀγγείων πόσεως (κυρίως σκύφων, μόνωτων κυπέλλων καὶ κοτύλων), χειροποίητων ειδωλίων, λύχνων καὶ ὕφαντικῶν βαριδίων, ποὺ κυριαρχεῖ στὸν ἀποθέτη, εἶναι τυπικὸς γιὰ τὰ λατρευτικὰ σύνολα τοῦ 7ου αἰ., πράγμα ποὺ ἐπιτείνεται ἀπὸ τὴ γειτνίαση τοῦ ἀποθέτη με τὸ Ἐλευσίνιο (αὐτόθι, εἰκ. 1.4, S 17:2).

1476. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ, *Πυρές*, πίν. 19 ἀρ. A152-159.

1477. ΜΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ-ΛΕΟΝ, *Tonstatuetten*, σ. 33-37 ἀρ. 1-11 πίν. 1.

1478. P. WOLTERS, *Vasen aus Menidi II, JdI*, 14, 1899, σ. 121-123 εἰκ. 26.

1479. R. HÄGG, *Gifts to the Heroes in Geometric and Archaic Greece*, σέ: T. Linders – G. Nordquist (ἐπιμ.), *Gifts to the Gods, Proceedings of the Uppsala Symposium 1985*, Uppsala 1987, σ. 95.

ἢ ἀπαρχές¹⁴⁸⁰, ὥστόσο και μόνο τὸ γεγονός ὅτι σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ἔχουν βρεθεῖ πάντα μαζί με χειροποίητα ἀνθρωπόμορφα τῆς παραπάνω κατηγορίας ὑποδηλώνει ὅτι ὁ λόγος τῆς ἀνάθεσής τους πρέπει νὰ σχετίζεται ἄμεσα με αὐτά. Τὸ σχετικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὴν Πυρὰ Α τῆς Ἐλευσίνας με τοὺς ἐφιππους ὄπλιτες¹⁴⁸¹, τοὺς ἰππεῖς¹⁴⁸² και τοὺς ἀρματηλάτες¹⁴⁸³, ἀλλὰ και ἡ παρουσία τοῦ τύπου αὐτοῦ τῶν εἰδωλίων ἀλόγων στὸν δρόμο τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Μενιδίου¹⁴⁸⁴, ὑποστηρίζει τὴν ἄποψη ὅτι τὰ ὁμοιώματα αὐτὰ τῶν ἀλόγων πρέπει νὰ σχετίζονται ἀφενὸς με μάχες ἐφιππων πολεμιστῶν και ἀφετέρου με ἰππικὸς ἀγῶνες¹⁴⁸⁵. Τὸν 7ο αἰ. π.Χ. ἔχουμε ἄλλωστε τὴ γενίκευση τῆς χρήσης τοῦ ἀλόγου στὸν πόλεμο¹⁴⁸⁶, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη και ἡ κοινωνικὴ σημασία τοῦ ζῶου αὐτοῦ κατὰ τὴν πρῶμη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ σὲ πανελλήνιο ἐπίπεδο τονίζεται με τὴν εἰσαγωγή τοῦ ἀγωνίσματος τῆς ἵπποδρομίας κατὰ τὴν 33ῃ Ὀλυμπιάδα¹⁴⁸⁷.

1480. Τὸ πρόβλημα εἶναι παλιὸ και τὸ ἔχει θίξει ἤδη ὁ W. H. D. ROUSE, *Greek Votive Offerings. An Essay in the History of Greek Religion*, Cambridge 1902, σ. 67: «Oxen, sheep, pigs and suchlike found among the ruins of a temple may be memorials of sacrifice; but it is difficult so to regard the riderless horse and the mare». Σὲ ἄλλη συνάφεια ἀνήκει ἡ ἀναφερόμενη ἀπὸ τὸν Πausanias (III, 20, 9) θυσία ἀλόγου ἀπὸ τὸν Τυνδάρεω, ὁ ὁποῖος «ἐπὶ τοῦ ἵππου τῶν τομιῶν» ὄρκισε τοὺς μνηστήρες τῆς Ἑλένης, βλ. και αὐτόθι, σ. 298 σημ. 8. Γιὰ τὴν προσφορὰ τῆς ἀπαρχῆς στὴ θεότητα ὡς πρῶτης προσφορᾶς ἐνὸς τμήματος τῆς περιουσίας τῶν ἀναθετῶν βλ. ἀναλυτικὰ H. BEER, *Απαρχή und verwandte Ausdrücke in griechischen Weihinschriften* (διδ. διατρ., Παν/μιο Würzburg 1914).

1481. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΝ, *Πυρές*, πίν. 19 Α159.

1482. Αὐτόθι, πίν. 19 Α157-158.

1483. Αὐτόθι, πίν. 19 Α152-154.

1484. Βλ. σημ. 1442. Στὴν περίπτωση τοῦ Μενιδίου τὰ εἰδῶλια τεθρίππων θὰ μπορούσαν νὰ σχετίζονται με τελετὲς ἡρωολατρίας ἢ προγονολατρίας.

1485. Στὴ Βραυρώνια τουλάχιστον ὑπάρχουν ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις ὅτι τὸ ἀργότερο τὸ 500 περ. π.Χ. διεξάγονταν ἰππικὸι ἀγῶνες (MITSOPOULOS-LEON, *Tonstatuetten*, σ. 35 σημ. 184).

1486. M. SCHÄFER, *Zwischen Adelsethos und Demokratie. Archäologische Quellen zu den Hippeis im archaischen und klassischen Athen, Quellen und Forschungen zur antiken Welt*, 37, München 2002, σ. 28 κ.ἔ.

1487. Βλ. τὴν ἐμπεριστατωμένη ἐξέταση τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν I. A. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ (Χάλκινο εἰδῶλιο κελητίζοντος ἵππεα στὸν Θέρμο και παραστάσεις ἵππέων τοῦ τέλους τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, *ΑΕ*, 140, 2001, σ. 30-36), ὁ ὁποῖος ἐπιχειρηματολογεῖ ὑπὲρ μιᾶς συμμετοχῆς τῶν ἵππέων στὸν πόλεμο ἤδη ἀπὸ τὴν ὕστερη γεωμετρικὴ ἐποχὴ και συνδέει τὴν ἔννοια τοῦ ἀλόγου με τὴν ἰδέα τῆς νίκης (αὐτόθι, σ. 39). Ἡ παλαιότερη ἄποψη γιὰ τὴν παρουσία εἰδωλίων ἀλόγων σὲ ἱερὰ κατὰ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ εἶναι αὐτὴ ποὺ ἐκφράστηκε ἀπὸ τὸν U. SINN (*Das Heiligtum der Artemis Limnatis bei Kombothekra*, *ΑΜ*, 96, 1981, σ. 38 σημ. 57), σύμφωνα με τὴν ὁποία τὸ εἰδῶλιο τοῦ ἀλόγου συμβόλιζε τὸ ἀληθινὸ ἄλογο ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ πῆγαζε ἡ περηφάνια και τὸ κύρος τοῦ ἀναθέτη. Γενικὰ γιὰ τὴ σημασία τῶν ὁμοιωμάτων ἀλόγων ὡς ἀφιερωμάτων σὲ ἱερὰ βλ. και Z. ΜΠΟΝΙΑΣ, *Ἐνα ἀγροτικὸ ἱερὸ στὶς Αἰγιές Λακωνίας, Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου*, 62, Ἀθήνα 1998, σ. 93 σημ. 377-382 (βιβλιογραφία).

β. Ειδώλιο πτηνού (M 59)

Ἐο M 59 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

M 59 (Λ 164, ἀρ. 13). Ἀποσπασματικά σωζόμενη σφίγγα ἢ περιστέρι· πίν. 98, 160. – Σώζεται ἡ μία πλάγια πλευρὰ πού ἀποδίδει τίς φτερούγες τοῦ ζώου. Ὑποδηλώνονται ἀπό τίς παράλληλες ἐγχάρακτες γραμμές. Τὸ ἐσωτε-

ρικό τοῦ σώματος εἶναι συμπαγές. Διαστ. σωζ. 0,090×0,048 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/8 reddish yellow). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow).

Ἐνα καλὸ παράλληλο γιὰ τὸν M 59 ἀποτελεῖ πῆλινο ειδώλιο πτηνοῦ με κλειστὰ φτερὰ πάνω σὲ βάθρο, τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὴν Πυρὰ Α τοῦ τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνας, ἡ ὁποία χρονολογεῖται στὸν 7ο αἰ. π. Χ.¹⁴⁸⁸

Πίνακας (;) (M 60)

Ἐο M 60 βρέθηκε στις 14.-19.8.1957 στις ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

M 60 (Σακκούλα: «Λούτσα, 14.-19. 8. 1957) – Γωνιακὸ θραῦσμα πῆλινου πλακιδίου με ὑπερυψωμένο, βαθμιδωτὸ πλαίσιο καὶ στις δύο σωζόμενες πλευρές του, ἴσως πίνακα· πίν. 98, 160. – Ὑψ. σωζ. 0,013 μ. πλ. α' πλευρᾶς σωζ. 0,089 μ. πλ. β' πλευρᾶς σωζ. 0,085 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6 reddish yellow).

Φέρει ἰκανὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ λίγα ἀσβεστολιθικά ἐγκλείσματα μήκ. 0,002 μ. Ε: ροδόχρωμος (7.5 YR 7/4 pink). ΕΠ: λευκοπράσινο (2.5 Y 8/2 pale yellow), σποραδικὰ σωζόμενο. Δ: ἴχνη καστανοκίτρινης (10 YR 5/6 yellowish brown) B.

Ἐο M 60 συνιστᾷ γωνιακὸ θραῦσμα μικροῦ ἀναθηματικοῦ ὀρθογώνιου καὶ ἐπίπεδου πῆλινου ἀντικειμένου με ἰδιαίτερα πλατὺ ἀνυψωμένο πλαίσιο, πού θεωρητικά θὰ μπορούσε λόγω σχήματος νὰ ἀνήκει εἴτε σὲ μικρὸ ἀναθηματικὸ πίνακα εἴτε σὲ βάση πῆλινου ὁμοιώματος τεθρίππου. Ἡ δευτέρη περίπτωση ὡστόσο ἀποδυναμώνεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ βάσεις πῆλινων ὁμοιωμάτων τεθρίππων δὲν φέρουν τόσο πλατὺ πλαίσιο (περιχέλιωμα) ὅσο τὸ δείγμα ἀπὸ τὴ Λούτσα¹⁴⁸⁹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ M 60 διαφέρει τυπολογικά καὶ ἀπὸ τὰ γνωστὰ παραδείγματα ἀττικῶν ἀναθηματικῶν πινάκων τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ἀφοῦ αὐτὰ ἀποτελοῦνται συνήθως ἀπὸ ἀπλές ἐπίπεδες πλάκες πού φέρουν γραπτὰ θέματα¹⁴⁹⁰. Ἐξαίρεση στὸν κανόνα φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἕνας πρόσφα-

1488. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ, *Πυρές*, σ. 214 πίν. 19 ἀρ. Α 162, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν ὑστερογεωμετρικὴ παράδοση (αὐτόθι, σ. 114 σημ. 315).

1489. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, BURR, *Proto-Attic*, σ. 617 κ.έ. εἰκ. 84 (Ἀγορά).

1490. Πὰ τὸν 7ο αἰ. π. Χ. πρβ. τοὺς πίνακες ἀπὸ τὴν Πυρὰ Α τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης στὴν Ἐλευσίνα, ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ (*Πυρές*, σ. 97 κ.έ. πίν. 9-11) καὶ ἀπὸ τὸν λεγόμενο πρωτοαττικὸ ἀναθηματικὸ ἀποθέτη στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν, BURR, *Proto-Attic*, σ. 604 κ.έ. εἰκ. 72-74· γιὰ τὸν 6ο αἰ. π. Χ. πρβ. τὰ δείγματα ἀπὸ τίς Πυρές Β καὶ Γ τοῦ ἑλευσινιακοῦ ἱεροῦ, ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ,

τα δημοσιευμένοι πίνακας του 7ου αἰ. π.Χ. από την περιοχή τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς¹⁴⁹¹, ὁ ὁποῖος ὅμως σὲ καμία περίπτωση δὲν ἐμφανίζει τὸ πλατὺ περιχέιλωμα τοῦ Μ 60. Τυπολογικὴ ὁμοιότητα μὲ τὸ δείγμα ἀπὸ τῆ Λούτσα παρουσιάζει ἕνας πλήρως σωζόμενος κρητικὸς ὀρθογώνιος πίνακας ἀπὸ τῆ Μαθιὰ Πεδιάδας στοὺς Ἀρκάδες¹⁴⁹², ὁ ὁποῖος φέρει πλαίσιο παρόμοιο μὲ τὸ δικό μας καὶ πλαστικὴ μορφή ὄρθιας γυναίκας μὲ ὑψωμένα χέρια. Τὸ παράδειγμα εἶναι βέβαια μεμονωμένο καὶ ἀπὸ διαφορετικὴ περιοχή, ὥστόσο ἡ τυπολογικὴ σχέση υποδηλώνει ὅτι ὁ Μ 60 μπορεῖ νὰ ἀνήκει σὲ πίνακα.

Σφονδύλι (Μ 61)

Τὸ σφονδύλι Μ 61 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Μ 61 (Λ 29) Πήλινο σφονδύλι κωνοειδὲς (truncated cone)· πίν. 99, 161 – Ύψ. σωζ. 0,026 μ. διάμ. ἄνω πλευρᾶς 0,019 μ. διάμ. κάτω πλευρᾶς 0,034 μ. διάμ. ὀπῆς γιὰ τὸ στέλεχος τοῦ ἀδραχτιοῦ 0,007 μ. Βάρος 32,95 γραμμάρια. Κατακόρυφη διάτρηση. Π: Πυ: λεπτό-

κοκκος, πολὺ ἀνοικτὸς πορτοκαλόχρωμος. Ε: φαιοκίτρινη. Μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ (;) καὶ ἐξωτερικὰ. Δ: ζώνη ἀκτινωτοῦ κοσμήματος. Κάτω ἐπιφάνεια βάσης, γύρω ἀπὸ τὴν ὀπή: σώζονται οἱ ἐγχαράξεις ἀπὸ τὶς ἀνατομικὲς λεπτομέρειες ὑδρόβιων πτηνῶν.

Στοιχεῖα γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ Μ 61 μποροῦν νὰ ἐξαχθοῦν τόσο ἀπὸ τὸ σχῆμα ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ διακόσμησή του. Ἡ ζώνη τοῦ ἀκτινωτοῦ κοσμήματος παραπέμπει στὸ στῦλ τῆς πρωτοαττικῆς περιόδου, ὑποδεικνύοντας ἔτσι μιὰ γενικὴ χρονολόγηση μέσα στὸν 7ο αἰ. π.Χ., ἴσως μάλιστα στὰ τέλη του, ἀφοῦ ἕνα καλὸ παράλληλο ὡς πρὸς τὸ κωνοειδὲς σχῆμα καὶ τὴ διακόσμηση τῆς κάτω ἐπιφάνειας μὲ τὶς παραστάσεις τῶν ὑδρόβιων πτηνῶν ἀπαντᾶ σὲ ἕνα ἀνάλογο σφονδύλι ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς στὸ Κιάφα Θίτι, τὸ ὁποῖο χρονολογήθηκε στὸν πρῶμο 6ο αἰ. π.Χ.¹⁴⁹³

Τὰ σφονδύλια ὡς βαρίδια διαφόρων σχημάτων τὰ ὁποῖα ἀποσκοποῦν στὴν ἐπιτάχυνση τῆς περιστροφικῆς κίνησης ποῦ δίνουν τὰ δάκτυλα τῆς γυναίκας ποῦ γνέθει στὸ ἀδράχτι ὑπάρχουν ἤδη ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ ἐποχὴ, ἀποτελώντας ἕνα ἀπὸ

Πυρές, σ. 101 κ.έ. πίν. 45-46. Γενικὰ γιὰ τὴν ἀρχαῖκὴ ἐποχὴ στὴν Ἀττικὴ πρβ. τοὺς ἀναθηματικὸς πίνακες ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Σούνιο σέ: ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, σ. 208 κ.έ. εἰκ. 19, καὶ τὴ βόρεια κλιτῶ τῆς Ἀκρόπολης τῶν Ἀθηνῶν· C. ROEBUCK, Pottery from the North Slope of the Acropolis, 1937-1938, *Hesperia*, 9, 1940, σ. 164 κ.έ. εἰκ. 14 ἀρ. 25-27. Γιὰ τὴν εἰκονογραφία τῶν ἀναθηματικῶν πινάκων τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν ἀρχαῖκὴ καὶ κλασικὴ ἐποχὴ βλ. ΚΑΡΟΓΛΟΥ, ὁ.π. (σημ. 728).

1491. *Ceramicus Redivivus*, σ. 182 εἰκ. 2.118, κάτω ἀριστερὰ (ἀποθέτης S 17:2).

1492. D. LEVI, Arkades. Una città cretese all'alba della civiltà ellenica, *ASAtene*, X-XII, 1927-1929, Bergamo 1931, σ. 621 εἰκ. 654· ΑΛΕΞΙΟΥ, ὁ.π. (σημ. 1458), σ. 284, 292 πίν. ΙΓ' εἰκ. 3.

1493. *Kiapha Thiti* III, σ. 53 κ.έ. ἀρ. GA 213 πίν. 6 ἀρ. 213, μὲ παράλληλα.

τὰ χαρακτηριστικότερα ἀρχαιολογικά τεκμήρια ὑφαντικῆς δραστηριότητος¹⁴⁹⁴. Ἡ παρουσία ἑνὸς σφονδυλιοῦ ὡς ἀναθήματος σὲ ἱερὸ δὲν ἐκπλήσσει, ἀφοῦ τὰ σφονδύλια, ὡς γυναικεῖα ἐργαλεῖα¹⁴⁹⁵, ἀποτελοῦσαν συχνὰ τόσο κτερίσματα σὲ γυναικεῖες ταφές ὅσο καὶ ἀναθήματα σὲ ἱερὰ γυναικείων θεοτήτων¹⁴⁹⁶. Ἡ σύνδεση τῆς Ἀρτέμιδος τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μὲ τὴν ὑφαντικὴ τέχνη ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸν Ὀμηρο, στὰ ἔπη τοῦ ὁποίου ἡ θεὰ χαρακτηρίζεται ὡς χρυσηλάκατος¹⁴⁹⁷.

Λυχνάρι (M 62)

ΑΝΟΙΚΤΟ ΛΥΧΝΑΡΙ ΜΕ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΣΩΛΗΝΙΣΚΟ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ HOWLAND AP. 11 (M 62)

Ὁ M 62 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ

M 62 (Λ 65, 67, 71, 72, 76, ἀρ. 1) – Ἀποσπασματικά σωζόμενο ἀνοικτὸ λυχνάρι μὲ κάθετη ταινιωτὴ λαβή, κεντρικὸ διάτρητο σωληνωτὸ στέλεχος καὶ διάτρητο πυθμένα τοῦ τύπου Howland 10 καὶ 11· πίν. 99, 161. – Ὑψ. σωζ. 0,039 μ. (μὲ σωζόμενο ὕψος κάθετης λαβῆς) 0,025 μ. (χωρὶς τὴ λαβή) διάμ. χεῖλ. 0,080 μ. διάμ. βάσ. 0,068 μ. μῆκ. συνολικὸ 0,122 μ. Συναπαρτίζεται ἀπὸ πέντε τεμάχια. Πλατὺ ἐπίπεδο περιχέλιωμα, ἐλαφρὰ προεξέχον. Πεπλατυσμένο σῶμα μὲ καμπύλο προ-

φίλ. Βάση ἐπίπεδη. Ὁ κεντρικὸς σωληνίσκος εἶναι σπασμένος, ἐνῶ ἀρχικὰ ἴσως ὑπερέβαινε τὸ ὕψος τοῦ λυχναριοῦ. Π: Πν: λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος ἕως ἀνοικτὸς γκρίζος (10 YR 6/2 light brownish gray), σὲ κάποια σημεῖα πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/8 reddish yellow). Περιέχει ἀρκετὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. E: ἀνοικτὸς γκρίζος (10 YR 7/2 light gray). B: Ἴχνη μελανῆς (5 YR 2.5/1 black) βαφῆς ἰδιαίτερα στὴν περιοχὴ τῆς λαβῆς καὶ τοῦ περιχελιώματος.

Ὁ M 62 ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου 11 τοῦ Howland πλὴν τῆς ταινιωτῆς λαβῆς, ἡ ὁποία στὰ τρία ἀποσπασματικά σωζόμενα δείγματα αὐτοῦ τοῦ τύπου τῆς Ἀγορᾶς δὲν ἔχει δυστυχῶς σωθεῖ¹⁴⁹⁸. Πιστεύοντας ὅτι ὁ τύπος δὲν ἔφερε λαβή, ὁ Howland θεώρησε ὅτι ἡ κεντρικὴ ὀπή ἀποσκοποῦσε στὸ βολικότερο πιάσιμο καὶ στὴν ἀσφαλὴ μεταφορὰ τοῦ λυχναριοῦ¹⁴⁹⁹, ἄποψη ποὺ πρέπει τῶρα μᾶλλον νὰ ἀναθεωρηθεῖ. Ὅπως ὑποστήριξε ὁ ἴδιος μελετητής, τὸ κεντρικὸ ἄνοιγμα θυμίζει περισσότερο, σὲ μικρογραφία, τὸ κεντρικὸ ἄνοιγμα τῶν μεγάλων λα-

1494. I. ΤΖΑΧΙΛΗ, *Ὑφαντικὴ καὶ ὑφάντρες στὸ προϊστορικὸ Αἰγαῖο. 2000-1000 π. Χ.*, Ἡράκλειο 1997, σ. 120 κ.έ., μὲ βιβλιογραφία.

1495. Πὰ τὴ σύνδεσή τους μὲ τὸν κόσμον τῆς γυναίκας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βλ. Kron, *Frauenfeste*, σ. 631 σημ. 103.

1496. *Kiapha Thiti* III1, σ. 80 σημ. 53 (βιβλιογραφία)· DILLON, *Girls*, σ. 14.

1497. *Ἰλιάδα*, Y, 70-71· *Ὀδύσσεια*, δ, 122.

1498. *Agora IV*, σ. 24 κ.έ. ἀρ. 68-70 πίν. 31. Ἡ λαβὴ τοῦ M 62 θυμίζει τὶς ταινιωτὲς λαβὲς τοῦ ὁμόχρονου τύπου ἀρ. 10, βλ. αὐτόθι, σ. 22 κ.έ. ἀρ. 66, 67 πίν. 31.

1499. Αὐτόθι, σ. 24.

τρευτικῶν λυχναριῶν τοῦ τύπου 8, στοιχείο ποῦ ὑπαινίσσεται μιὰ λατρευτικὴ λειτουργία καὶ γιὰ τὸν δικό μας τύπο. Τὸ καλύτερο παράλληλο τοῦ Μ 62 βρέθηκε στὸ πηγάδι Ι 14:1 τῆς Ἀγορᾶς καὶ χρονολογεῖται στὸν 7ο αἰ. π. Χ.¹⁵⁰⁰

Τὰ λυχνάρια ἀποτελοῦν ἓνα συχνὸ εὔρημα στὰ ἱερά καλύπτοντας χρονολογικὰ ὅλο τὸ διάστημα ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ ἕως τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ¹⁵⁰¹. Ἐλλείπει σαφῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων, εἶναι στὴν πλειονότητα τῶν περιπτώσεων δύσκολο νὰ πεῖ κανεὶς ἂν αὐτὰ τὰ σκευὴ φωτισμοῦ ἀποτελοῦσαν ἀπλῶς μέρος τοῦ φωτιστικοῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ σκοτεινοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν ναῶν¹⁵⁰² ἢ ἂν ἀποτελοῦσαν αὐτοτελῆ ἀναθήματα στὰ ἱερά¹⁵⁰³. Στὴν περίπτωση τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἡ ἀβεβαιότητα αὐτὴ ἰσχύει ιδιαίτερα γιὰ τὰ κλασικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ λυχνάρια Μ 73 - Μ 75, στὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν σωθεῖ ἴχνη καύσης, δηλαδὴ χρήσης. Ἀντίθετα, τὰ ἀρχαϊκὰ λυχνάρια Μ 71 καὶ Μ 72 φέρουν ἔντονα ἴχνη καύσης, ὑποδηλώνοντας ἔτσι ὅτι δὲν ἀποτελοῦσαν ἀναθήματα ἀλλὰ ὅτι χρησίμευαν εἴτε γιὰ τὸν φωτισμὸ τοῦ ἱεροῦ εἴτε γιὰ τὴν ἄσκηση κάποιας τελετουργικῆς πράξης ὅπου ἦταν ἀπαραίτητη ἡ φωτιὰ ἢ τὸ φῶς.

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΣΤΕΑΤΙΤΗ

Σφραγίδα νησιωτικοῦ τύπου ἀπὸ μαλακὸ λίθο (πράσινο στεατίτη) (Μ 63)

Ὁ Μ 63 εἶναι νέο εὔρημα. Βρέθηκε τὸ 1994 κατὰ τὴ διάρκεια καθαρισμῶν τῆς Β' Ἐφορείας στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Μ 63 (Κουτί: «Λούτσα. Καθαρισμὸς ναοῦ Ταυροπόλου, 1994») - Στρογγυλὴ, ἐπίπεδη σφραγίδα μὲ κεντρικὴ παράσταση τετράποδου ζώου· πίν. 162 - Διαμ. 0,013 μ. Ἀπεικονίζεται

τὸ ἐκμαγεῖο καὶ τὸ ἀποτύπωμα τῆς σφραγίδας πάνω σὲ πλαστελίνη. Στὸ ἀποτύπωμα τὸ ζῶο κινεῖται ἀντίθετα.

1500. Αὐτόθι, σ. 24 ἀρ. 69 πίν. 3, 31.

1501. Μ. Ρ. NILSSON, *Lampen und Kerzen im Kult der Antike*, *OpArch*, 6, 1950, σ. 100 κ.έ., καὶ SIMON, *Votive Offerings*, σ. 331 κ.έ., σ. 337, ὅπου τονίζεται ἡ ἔντονη παρουσία τους σὲ ἱερά Δήμητρας κατὰ τὴν κλασικὴ καὶ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ λόγω τῆς σημασίας ποῦ εἶχε ἡ φωτιὰ καὶ τὸ φῶς στὴν ἄσκηση τῆς λατρείας αὐτῆς τῆς θεότητας.

1502. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τίς γραπτὲς πηγές, φαίνεται ὅτι τουλάχιστον στὸ β' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. λυχνάρια ἔκαιγαν σίγουρα μέσα στοὺς ναοὺς. Ἀπὸ τὸν Θεουκυδίδη (IV, 133) γνωρίζουμε ὅτι ἓνα λυχνάριό στάθηκε ἡ αἰτία γιὰ νὰ καεῖ τὸ 423 π. Χ. τὸ Ἱεραῖο τοῦ Ἄργους· πρβ. καὶ SIMON, *Votive Offerings*, σ. 337 σημ. 5.

1503. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, τὴν ἀμφιταλαντευόμενη γνώμη τῆς Η. LAUTER-BUFE (*Die klassisch-hellenistische Phase auf Kiapha Thiti, sé: Kiapha Thiti. Ergebnisse der Ausgrabung III 2, Eisenzeit, MarbWPr* 1989, Marburg 1990, σ. 67) γιὰ τὴν παρουσία λυχναριῶν στὸ ὑστεροκλασικὸ ἱερό στὸ Κιάφα Θίτι καὶ τῆς ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΔΗ (*Πυρές*, σ. 97) γιὰ τὴν παρουσία λύχνων στὶς ἀρχαϊκὲς πυρές τῆς Ἐλευσίνας.

Τὸ διακοσμητικὸ θέμα τῆς σφραγίδας εἶναι κοινὸ σὲ ὅλες τὶς φάσεις τῶν νησιωτικῶν σφραγιδολίθων¹⁵⁰⁴.

Περίοδος 6 Ὑστερη ἀρχαϊκὴ/πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ

Κάτοπτρα (Μ 64 - Μ 65)

Οἱ Μ 64 καὶ Μ 65 βρέθηκαν στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Μ 64 - Μ 65 (Λ 196) - Σχεδὸν ἀκέραια σωζόμενη λαβὴ καὶ συναπτόμενο τμήμα τοῦ κυρίως δίσκου ἐπίπεδου κατόπτρου (Μ 64) καὶ μὴ συναρμόζον θραῦσμα ἴσως τοῦ ἴδιου δίσκου (Μ 65)· πίν. 100, 162. - Ὑψ. σωζ. συνολ. θραύσματος Μ 64 0,208 μ. Συγκολλημένο ἀπὸ ἐννιά τεμάχια. Ἡ λαβὴ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τρία μέρη: α) ἀπὸ ἓνα ὀρθογώνιο ἔλασμα μήκους 0,102 μ. καὶ πλ. ἀπὸ 0,024 μ. ἕως 0,032 πάχ. 0,006 μ., ἀποκεκομμένο ὡστόσο στὶς ἐξωτερικὲς του ἄκρες, στὸ σημεῖο τῆς ἔνωσης μὲ τὸν δίσκο,

β) ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ ἐπίμηκες πεπλατυσμένο ὀρθογώνιο στέλεχος μήκους 0,47 μ. πλάτους ἀπὸ 0,048 ἕως 0,050 μ. καὶ πάχους 0,006 μ., καὶ γ) ἀπὸ ἓνα κυκλικὸ δισκίον στὴν ἀπόληξη τῆς λαβῆς, ἀποκεκομμένο στὸ ἄκρο του διαμ. ὑπολ. 0,032 μ. καὶ πάχους 0,002 μ. Τὸ τμήμα τοῦ κυρίως κυκλικοῦ σώματος ποὺ σώζεται εἶναι πολὺ μικρὸ, ἀρκετὸ ὅμως γιὰ νὰ δείξει ὅτι ὀλόκληρο τὸ κάτοπτρο χύθηκε μονοκόμματα. Ἰχνη διακόσμησης δὲν ὑπάρχουν πουθενά. Ὑψ. σωζ. θραύσματος Μ 65 0,064 μ. πάχους 0,002 μ.

Ὁ τύπος τοῦ χάλκινου κατόπτρου ποὺ ἐκπροσωπεῖ ὁ Μ 64 ἀνήκει στὴν ὁμάδα Α1 τῶν ἐπίπεδων κατόπτρων (Flach-Spiegel) ποὺ διέκρινε ἡ Petra Oberländer. Χαρακτηριστικὰ τῆς ὁμάδας αὐτῆς εἶναι ἡ τριμερὴς διάταξη τῆς λαβῆς, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τετράγωνο ποὺ τὴν ἐνώνει μὲ τὸν κυρίως δίσκο, τὸ ἐπίμηκες ὀρθογώνιο κεντρικὸ ἔλασμα καὶ τὴν ἀπόληξη τῆς λαβῆς, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνει σὲ σμίκρυνση τὸ σχῆμα τοῦ κυρίως δίσκου¹⁵⁰⁵.

Κατὰ τὴν Oberländer, ὁ τύπος ἐμφανίζεται πρώτη φορὰ πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. στὴν Πελοπόννησο καὶ ἡ διάρκεια χρήσης του φτάνει μέχρι τὰ τέλη τοῦ ἴδιου αἰώνα. Σύμφωνα μὲ στυλιστικὰ κριτήρια ἡ ἐπιμήκυνση τῆς λαβῆς, ὅπως αὐτὴ παρουσιάζεται στὸ δεῖγμα ἀπὸ τὴ Λούτσα, ἴσως ἀποτελεῖ

1504. J. BOARDMAN, *Island Gems. A Study of Greek Seals in the Geometric and Early Archaic Periods*, London 1963, σ. 30 κ.έ. Πὰ τὴν παράσταση πρβ. κάτι σὰν CH. BLINKENBERG, *Lindos. Fouilles de l'Acropole 1902-1914. 1. Les petits objets*, Berlin 1931, πίν. 61 ἀρ. 1445 (Λίνδος).

1505. OBERLÄNDER, *Handspiegel*, σ. 17 («erste Gruppe der Flach-Spiegel»). Ἰχνη διακόσμησης ἢ κάποιας ἐγχάρακτης ἐπιγραφῆς δὲν ἔχουν σωθεῖ στὸ δεῖγμα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου. Τὰ ὑψηλὰ χάλκινα πλαίσια τοῦ ἐπιμήκους τμήματος τῆς χειρολαβῆς ἀφήνουν ὡστόσο νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἀρχικὰ αὐτὰ κοσμοῦνταν μὲ ἀνάγλυφα πλακίδια ἀπὸ τὸ ἴδιο ἢ ἀπὸ διαφορετικὸ ὕλικό.

χρονολογική ένδειξη και με αυτόν τον τρόπο τοποθετεί το κάτοπτρο στο τέλος του 6ου αι. π. Χ.¹⁵⁰⁶, αν και σε μία τουλάχιστον περίπτωση ο τύπος φαίνεται ότι ήταν σε χρήση έναν αιώνα σχεδόν αργότερα: Ένα παρόμοιο άκέραιο χάλκινο κάτοπτρο συνολικού ύψους 0,338 μ. και διαμέτρου δίσκου 0,167 μ. από το δυτικό νεκροταφείο της Έλευσίνας προέρχεται από ταφικό σύνολο του β' μισού του 5ου αι. π. Χ.¹⁵⁰⁷

Στην εργασία της για τα αρχαία ελληνικά κάτοπτρα ή Oberländer υποθέτει –με βάση κυρίως στατιστικά δεδομένα– ότι όλα τα επίπεδα κάτοπτρα με την παραπάνω τριμερή διάταξη της χειρολαβής (τύπος A1) κατασκευάστηκαν στην Κόρινθο¹⁵⁰⁸. Αν ή διαπίστωση αυτή έχει κάποια ισχύ για το κάτοπτρο από τη Λούτσα, αυτό μπορεί να αποφασιστεί μόνο με τη συγκριτική μελέτη των ανάλυσεων του μετάλλου των κατόπτρων των διαφόρων περιοχών μεταξύ τους, ή όποια μέχρι στιγμής δεν έχει πραγματοποιηθεί. Συνεπώς, περιοριζόμαστε προς το παρόν στην αναζήτηση των καλύτερων μορφολογικών παραλλήλων προς το κάτοπτρο M 64/65, τα όποια προέρχονται από την Κόρινθο και τη Ναύπακτο και χρονολογήθηκαν στα τέλη του 6ου αι. π. Χ.¹⁵⁰⁹

Μια από τις κυριότερες χρήσεις των χάλκινων κατόπτρων από τον 6ο αι. π. Χ. και έξης ήταν αυτή του αναθήματος σε ιερά¹⁵¹⁰. Το γεγονός ότι χάλκινα

1506. Αυτόθι, σ. 19.

1507. ΜΥΛΩΝΑΣ, *Δυτικόν νεκροταφείον Έλευσίνας* Α, σ. 53 άρ. Βμ-χ2 πίν. 209α. Πρόκειται για την Πυρά Βμ, ή όποια, πέρα από το κάτοπτρο, περιείχε δύο έρυθρόμορφες πυξίδες με παραστάσεις έπαυλιών μαζί με τα έπίσης γραπτά πώματά τους, τις όποιες ο Γεώργιος Μυλωνάς χρονολόγησε στο β' μισό του 5ου αι. π. Χ. (αυτόθι, σ. 50 κ.έ., ιδιαίτερα σ. 53 [Βμ-άρ. 70, 71]. Τα συνευρήματα δεν είναι βέβαια πολλά ούτε ποικιλόμορφα, έπαρκούν ώστόσο για έναν τυπολογικό και στυλιστικό προσδιορισμό).

1508. OBERLÄNDER, *Handspiegel*, σ. 18 («gibt es heute keinen Zweifel, in Korinth das Zentrum der Spiegelproduktion dieses Typus anzusetzen»). Η OBERLÄNDER (αυτόθι, σ. 8 κ.έ.) συγκέντρωσε συνολικά 23 παραδείγματα αυτής της ομάδας κατόπτρων (σε αυτά πρέπει να προστεθεί το κάτοπτρο από το δυτικό νεκροταφείο της Έλευσίνας): Τέσσερα από αυτά βρέθηκαν στην Κόρινθο, ένα στο ιερό της Ήρας Λιμενίας στην Περαχώρα, ένα στην Έρέτρια, ένα στο Πτώων στη Βοιωτία, ένα στην Όλυμπία, ένα στη Ναύπακτο, δύο φέρουν την ένδειξη «από την Έλλάδα», ένα προέρχεται από ύστεροαρχαϊκό ταφικό σύνολο στον ταφικό τύμβο Muschovitza Mogila κοντά στο Duvanlij (νότια Βουλγαρία), ενώ τέλος σε ένδεκα δείγματα ή προέλευση είναι άγνωστη. Δεν είναι ώστόσο γνωστό κατά πόσο οι τυπολογικές αυτές αντιστοιχίες ισχύουν και για τη σύσταση των μετάλλων τους, πράγμα που θα έπρεπε να έρευνηθεί προτού αποφανθούμε όριστικά για ένδεχόμενα τοπικά εργαστήρια κατασκευής κατόπτρων. Έτσι, για παράδειγμα, είναι άγνωστο κατά πόσο το σχετικό κάτοπτρο που βρέθηκε στη νότιο Βουλγαρία, δηλαδή στον θρακικό/σκυθικό χώρο, είναι εισαγωγή ή απομίμηση, αν και είτε στη μια είτε στην άλλη περίπτωση αποτελεί ένδειξη της ελληνικής επίδρασης στον γεωγραφικό αυτό χώρο (ίσως μέσω των ελληνικών αποικιών της Μαύρης Θάλασσας).

1509. Αυτόθι, σ. 11 κ.έ. άρ. 9-10.

1510. SIMON, *Votive Offerings*, σ. 221.

κάτοπτρα έχουν βρεθεί σε αρχαϊκά και πρώιμα κλασικά ιερά διαφορετικών θεοτήτων¹⁵¹¹ υποδηλώνει ότι τελετουργική πράξη της ανάθεσης ενός χάλκινου κατόπτρου σε μια θεότητα δεν είχε σχέση τόσο με τη θεότητα στην όποια αυτό απευθυνόταν, όσο κυρίως με το πρόσωπο στον οποίο αρχικά ανήκε ο καθρέφτης. Οι σωζόμενες αναθηματικές επιγραφές στα κάτοπτρα αυτής της περιόδου αφήνουν να εννοηθεί ότι τα πρόσωπα αυτά ήταν κυρίως γυναικείου φύλου¹⁵¹². Από την κατάσταση εύρεσής τους στα ιερά –συνήθως βρίσκονται σε αποσπασματική κατάσταση– δεν μπορεί να αποδειχτεί αν τα χάλκινα κάτοπτρα αφιερώνονταν άκέραια ή σπάζονταν σκόπιμα. Αν κρίνουμε πάντως από τα μέχρι στιγμής δεδομένα από το ιερό της Ἀρτέμιδος στη Βραυρώνα¹⁵¹³, πιθανότερη φαίνεται να είναι η πρώτη περίπτωση. Γάντζοι¹⁵¹⁴ και όπες αναρτήσεων¹⁵¹⁵ δείχνουν ότι τα χάλκινα κάτοπτρα αναρτώνταν είτε ως εφάπαξ, προσωπικά αναθήματα στον ναό (όπως σίγουρα συνέβαινε στις περιπτώσεις των ενεπίγραφων αναθέσεων) είτε προσωρινά στις αποθήκες του για να ξαναχρησιμοποιηθούν από άλλα άτομα. Στη δεύτερη περίπτωση ο καθρέφτης θα πρέπει μάλλον να αποτελούσε φορέα μαγικών δυνάμεων, που μεταβιβαζόταν στον εκάστοτε ιδιοκτήτη του κατά τη διάρκεια των τελετουργικών πράξεων¹⁵¹⁶.

1511. Όπως, για παράδειγμα, στα ιερά της Ἀρτέμιδος Ὀρθίας στη Σπάρτη και Βραυρωνίας στην ανατολική Ἀττική, της Ἀθηνᾶς Χαλκιοίκου στη Σπάρτη και στην Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν, της Ἥρας στο Ἄργος και στην Περαχώρα, τοῦ Ἀπόλλωνος στο Κούριον τῆς Κύπρου και τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα στην Ἐπιδαυρία ἢ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς στη Δωδώνη, βλ. βιβλιογραφικές ἐνδείξεις σὲ SIMON, *Votive Offerings*, σ. 218 κ.έ. Χάλκινα κάτοπτρα δημοσιεύτηκαν πρόσφατα και ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴν Ἐφεσο: G. KLEBINDER-GAUSS, *Bronzefunde aus dem Artemision von Ephesos. Forschungen in Ephesos* XIII/3, Wien 2007, σ. 169, 271 ἀρ. 886-887 πίν. 85-86.

1512. Όπως, για παράδειγμα, ἡ *Ἡπίλλα* στὴ Βραυρώνα, SIMON (*Votive Offerings*, σ. 219 ἀρ. 9) καὶ ἡ *Πολυξένα* στὴ Δωδώνη (αὐτόθι, σ. 219 ἀρ. 12). Περαιτέρω παραδείγματα συγκεντρωμένα σέ: V. KRON, *Priesthoods, Dedications and Euergetism. What Part Did Religion Play in the Political and Social Status of Greek Woman?*, σέ: P. Hellström – B. Alroth (ἐπιμ.), *Religion and Power in the Ancient Greek World*, Upsalla 1996, σ. 159 σημ. 90· DILLON, *Girls*, σ. 13. Ἀκόμη και στὴν περίπτωση τοῦ ταφικοῦ κτερίσματος ἀπὸ τὴν Πυρὰ Βμ τοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου τῆς Ἐλευσίνας φαίνεται ὅτι τὸ χάλκινο κάτοπτρο προέρχεται ἀπὸ γυναικεία ταφή. Πρβ. ΜΥΛΩΝΑΣ, *Δυτικὸν νεκροταφεῖον Ἐλευσίνος* Β, σ. 297, ὅπου, μολοντί ἀναφέρεται ἡ προσωπικὴ ἐκτίμηση τοῦ ἀνασκαφέα χωρὶς νὰ προηγηθεῖ ἀνθρωπολογικὴ ἀνάλυση τοῦ σκελετοῦ (αὐτόθι: «Τὰ κάτοπτρα βεβαίως χαρακτηρίζουν ταφὰς γυναικῶν»), ἢ πιθανότητα –λόγῳ τῶν συνευρημάτων– νὰ πρόκειται ὄντως γιὰ γυναίκα εἶναι μεγάλη.

1513. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Ταυροπόλος* Β, σ. 45 πίν. 11α, κατὰ χώραν, μὲ ἀκέραια σωζόμενο δίσκο (Βραυρώνα).

1514. OBERLÄNDER, *Handspiegel*, σ. 8 ἀρ. 1.

1515. Αὐτόθι, σ. 10 ἀρ. 6· σ. 13 ἀρ. 12.

1516. Ἡ ἀνυπαρξία τοῦ χάλκινου κατόπτρου τοῦ τύπου A1 τῆς Oberländer –μέχρι στιγμῆς– ἀπὸ οἰκιστικὰ σύνολα τῆς περιόδου υποδηλώνει ὅτι τουλάχιστον τὸ χάλκινο κάτοπτρο αὐτοῦ

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ

Ειδώλιο (Μ 66)

Ὁ Μ 66 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Μ 66 (Λ 188) – Κάτω τμήμα ειδωλίου ἐνθρο- 163. – Ὑψ. σωζ. 0,055 μ. πλ. σωζ. 0,044 μ. πάχ-
νης γυναικείας μορφῆς. Σώζεται τμήμα τῶν σωζ. 0,034 μ.
γονάτων καὶ τῶν ποδιῶν τῆς μορφῆς· πίν. 100,

Ὁ Μ 66 ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ μέχρι στιγμῆς μαρτυρία ὅτι στὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου ἀνατίθενταν γυναικεῖα ειδώλια τοῦ καθιστοῦ τύπου. Μιὰ χρονολόγηση ἀνάμεσα στὰ 520 καὶ στὰ 480 π.Χ. εἶναι ἀρκετὰ πιθανή¹⁵¹⁷.

Λυχνάρι (Μ 67)

Ἀνοικτὸ λυχνάρι τοῦ τύπου Howland ἀρ. 16 Β (Μ 67)

Ὁ Μ 67 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Μ 67 (Σακκούλα: «Ὅστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώ- 163. Π: λεπτόκοκκος,
σεως τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 46) ἀνοικτόφαιος (10 YR 7/1 light gray), μὲ μικρὴ
Θραῦσμα ἐπίπεδου, προεξέχοντος χεῖλους ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: πορτοκαλό-
καὶ καμπύλου τοιχώματος ἀνοικτοῦ λυχνα- χρωμος (7.5 YR 6/6 reddish yellow). ΕΕ: ἴχνη
ριοῦ· πίν. 100, 163. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. καύσης στὸν πυθμένα του.

Τὸ θραῦσμα Μ 67 ἀνταποκρίνεται μορφολογικὰ στὸν τύπο 16 Β τοῦ Howland, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν ἀθηναϊκὴ παραλλαγή τοῦ τύπου 16 Α καὶ καλύπτει χρονολογικὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ δ' τέταρτο τοῦ βου αἰ. π.Χ. μέχρι τὸ 480 π.Χ.¹⁵¹⁸ Ἐνα πολὺ καλὸ παράλληλο προέρχεται ἀπὸ τὴν κατώτερη ἐπίχωση τοῦ ἀποθηκευτικοῦ ἀποθέτη (storage cellar) J 18:4 τῆς Ἀγορᾶς καὶ χρονολογήθηκε στὸ δ' τέταρτο τοῦ βου αἰ. π.Χ.¹⁵¹⁹

τοῦ τύπου δὲν φαίνεται νὰ ἀποτελοῦσε ἀντικείμενο κατασκευασμένο ἀποκλειστικὰ γιὰ καλλωπιστικὴ χρῆση.

1517. ΜΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ-ΛΕΟΝ, *Tonstatuetten*, σ. 161 σημ. 669. Γιὰ τὸ προφίλ τῶν γονάτων πρβ. κάτι σὰν αὐτόθι εἰκ. 2 ἀρ. 437.

1518. *Agora IV*, σ. 31.

1519. Αὐτόθι, σ. 32 ἀρ. 94 εἰκ. 4 καὶ 32.

Περίοδος 7 *Ωριμη κλασική εποχή*

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ

Ἐπίνητρο (Μ 68)

Ὁ Μ 68 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Μ 68 (Λ 116) – Θραῦσμα κυρτοῦ τοιχώματος ἐρυθρόμορφου ἐπινήτρου· πίν. 101, 163. – Ψ. μέγ. σωζ. 0,049 μ. διάμ. κυμαίνεται μεταξύ 0,120 καὶ 0,180 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος. Ε: τὸ ἴδιο ἕως ἀνοικτὸς κίτρινος. ΕΕ: μελανοκάστανο γάνωμα ἐσωτερικά, ἀμελῶς περασμένο μὲ τὸ πινέλο. Δ: ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας: ὀριζόντια ταινία στή βάση μὲ ἰωνικά ὠὰ σὲ ἐρυθρόμορφη τεχνική.

Ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ παράσταση σώζεται σὲ κακὴ κατάσταση τὸ κάτω τμήμα ἐνδύματος ὄρθιας γυναικείας μορφῆς μὲ κατεύθυνση πρὸς τὰ ἀριστερά. Δεξιὰ τῆς μορφῆς σώζεται ἀποσπασματικά τὸ κάτω τμήμα ἀπροσδιόριστου κάθεται, ἐπιμήκους ἀντικειμένου. Ἡ μορφή καὶ τὸ ἀντικείμενο εἶναι στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ, οἱ λεπτομέρειες σὲ μαῦρο χρῶμα.

Ὁ Μ 68 ἀντιπροσωπεύει τὸ σχῆμα τοῦ ἐπινήτρου. Σὲ πολλὲς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας τὰ μὴ διακοσμημένα ἐπίνητρα εἶναι εἰδικὰ πήλινα σκεύη σχήματος λακωνικοῦ καλυπτῆρα, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνταν γιὰ προστασία στὸ γόνατο καὶ στὸ κάτω μέρος τοῦ μηροῦ τῶν γυναικῶν γιὰ τὸ λινάρισμα τοῦ μαλλιοῦ. Χρησιμοποιοῦνταν δηλαδὴ ἀπὸ τὶς γυναῖκες ὡς ἀντιστήριγμα ὅταν ἔστριβαν τὴν κλωστή ποῦ θὰ γενθόταν ἀργότερα μὲ τὸ ἀδράχτι. Πρόκειται γιὰ εἰδικὰ πήλινα προστατευτικά ἐργαλεῖα, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὸν κόσμον τῆς γυναίκα καὶ τὸν γάμο.

Στὴν Ἀττικὴ τὰ γραπτὰ ἐπίνητρα κατασκευάζονταν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 6ου ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. στὴν Ἀθήνα¹⁵²⁰ καὶ εἶχαν κυρίως ἀναθηματικὸ χαρακτήρα, ἀφοῦ ἔχουν βρεθεῖ κατὰ πρῶτο λόγο σὲ ἱερὰ Ἀρτέμιδος, Δήμητρας καὶ Νυμφῶν¹⁵²¹, καὶ κατὰ δεῦτερο λόγο σὲ τάφους κοριτσιῶν¹⁵²².

Ἡ σωζόμενη παράσταση τοῦ Μ 68 εἶναι πολὺ φθαρμένη ὥστε νὰ ἀποδοθεῖ τὸ θραῦσμα σὲ κάποιον ζωγράφο, ὡστόσο ἡ διάρκεια χρήσης τῶν ἐρυθρόμορφων ἐπινήτρων περιορίζεται στὸ β' μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹⁵²³, διάστημα στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ καὶ τὸ δείγμα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Λούτσας. Τὸ ἀπόσπασμα θὰ μπορούσε νὰ προέρχεται ἀπὸ παράσταση πομπῆς γυναικῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, οἱ ὁποῖες κρατοῦν προσφορὲς στὰ χέρια τους (*ἐπαύλια*). Παρόμοιες παραστάσεις ἀπεικονίζονται σὲ ἐρυθρόμορφα ἐπίνητρα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας¹⁵²⁴.

1520. HEINRICH, *Epinetron*, σ. 14-21.

1521. Αὐτόθι, σ. 42-57.

1522. Αὐτόθι, σ. 58-59.

1523. MOORE, ὀ. π. (σημ. 873), σ. 75.

1524. Ἐκτίθενται στὴν ἐπανεκθέση τοῦ Μουσείου Βραυρώνος.

Λυχνάρι (M 69)

Άνοικτό λυχνάρι άκαθόριστου τύπου· βρέθηκε στις έπιχώσεις του ναού.

M 69 (Λ 43) – Πλατύς μυκτήρας μελαμβάφους λυχναριού με στρογγυλεμένη γωνιώδη άπόληξη και μεγάλη όπή καύσης στην άπόληξη του· πίν. 101, 163. – Ύψ. σωζ. 0,018 μ. πλ. μέγ. μυκτήρα 0,029 μ. μήκ. σωζ. 0,027 μ. Πι: Πν: λεπτόκοκκος, ροδόχρωμος (5 YR 7/4

pink). Ε: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Μελανό άμαυρόχρωμο γάνωμα έσωτερικά και έξωτερικά. Άπό τα έλάχιστα λείψανα του σώματος φαίνεται ότι το σώμα ήταν άνοικτό.

Τα σωζόμενα μορφολογικά στοιχεία του **M 69** θυμίζουν πολύ ένα αντίστοιχο θραύσμα λυχναριού άπό τον Θορικό, που βρέθηκε σε συνάφεια του β' μισού του 5ου αί. π.Χ.¹⁵²⁵

Περίοδος 8 "Ύστερη κλασική/πρώιμη έλληνιστική έποχή**ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΑΡΓΥΡΟ****Νόμισμα (M 70)**

Ό **M 70** βρέθηκε στις έπιχώσεις του ναού.

M 70 (Λ 202. ΑΒ 1731) – Άργυρό διώβολον Άθηνών. Άκέραια σωζόμενο. Σωζόμενες έπιφάνειες άρκετά φθαρμένες· πίν. 164 – Διάμ. (μέγ.) 0,011 μ. βάρ. 1, 2 γρ. Άξονας 11. Έμπρο-

σθότυπος: κεφαλή Άθηνās με άττικό κράνος προς τα δεξιά· όπισθότυπος: δισώματος γλαύκα, στο πεδίο άριστερά σώζεται το ανάγλυφο γράμμα Ε (έπί τα λαία).

Τό άργυρό διώβολον **M 70** χρονολογείται στο διάστημα μεταξύ του 390 και του 295 π. Χ.¹⁵²⁶ Τό διώβολον είχε την αξία δύο όβολών, συνεπώς 1/3 της δραχμής. Ήταν γνωστό και ως *θεωρικό*, έπειδή συνιστούσε τό ποσό που καταβαλλόταν στους πολίτες για την έπίσκεψη στο θέατρο, και άργότερα ως *έκκλησιαστικό*, έπειδή άποτελούσε τό ποσό της άποζημίωσης για τή συμμετοχή στην έκκλησία του δήμου¹⁵²⁷.

Κατά την Tulia Linders, ύπάρχουν μόνο δύο τρόποι με τους όποιους μπορεί νά εξηγηθεί ή παρουσία νομισμάτων σε ένα άρχαίο έλληνικό ιερό: πρώτον, νά

1525. F. BLONDÉ, *Greek Lamps from Thorikos, Miscellanea Graeca*, 6, Gent 1983, σ. 84 άρ. 97 πίν. 7· σ. 154 («Insula 1», άπό τό σύμπλεγμα Δ και ΒΔ του πλυντηρίου 1, κτισμένο μέσα στον τοίχο, που είναι σύγχρονος με τό στρώμα της έστίας στο δωμάτιο ΑΙ).

1526. *Agora XXVI*, άρ. 20 (περ. 390-295 π. Χ.).

1527. H. CHANTRAINE, *Der kleine Pauly*, II, Stuttgart 1967, σ. 35 (λ. Diobolon).

ἀποτελοῦν ὑπολείμματα τῶν χρηματικῶν ἐσόδων τοῦ ἱεροῦ¹⁵²⁸ καί, δεύτερον, νὰ ἀποτελοῦν ἀναθήματα στοῦ ἱεροῦ. Ἡ λειτουργικὴ διαφορὰ τῆς μίας κατηγορίας νομισμάτων ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐγκρατεῖται στοῦ ὅτι στὴν πρώτη περίπτωση τὰ νομίσματα τοῦ ἱεροῦ συγκεντρώνονταν σὲ ἓνα κιβώτιο καὶ λογαριάζονταν ὡς εἰσοδήματα τοῦ θεοῦ, ἐνῶ τὰ ἀναθήματα, παρόλο ποὺ ἀνήκαν στὴν ἰδιοκτησία τοῦ θεοῦ, δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ χρησιμοποιηθοῦν διότι τοῦτο ἐθεωρεῖτο ἱεροσυλία¹⁵²⁹. Ἡ περίπτωση τῆς ἀνάθεσης νομισμάτων σὲ ἱερὰ (κυρίως διδράχμων) εἶναι, κατὰ τὴ Linders, ἰδιαίτερα συχνὴ ὅταν ἡ θεότητα ποὺ ἀποδέχεται τὰ ἀφιερῶματα ἔχει θεραπευτικὲς ιδιότητες, ὅπως συμβαίνει, λόγου χάριν, στοῦ Ἀμφιάρειο τοῦ Ὠρωποῦ¹⁵³⁰ ἢ στοῦ Ἀσκληπιεῖο τῶν Ἀθηνῶν, ὅπου τὰ νομίσματα συνιστοῦν περίπου τὸ 1/6 τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναθημάτων¹⁵³¹.

Νομίσματα ὡστόσο δὲν ἔχουν βρεθεῖ μόνο σὲ ἱαματικά ἱερὰ, οὔτε κἀν κυρίως σὲ αὐτά. Πλήθος νομισμάτων ἔχει βρεθεῖ σὲ ἱερὰ γυναικείων κυρίως θεοτήτων τῆς ὕστερης κλασικῆς καὶ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς¹⁵³², ἐνῶ ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι μεγάλος ἀριθμὸς νομισμάτων ἔχει βρεθεῖ στὶς βάσεις τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων νᾶων μὴ αὐστηρὰ θεραπευτικοῦ χαρακτήρα, ὅπως τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας Ἀκραιᾶς στὴν Περαχώρα, τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Πριήνη, τῆς Ἡμιθέας στὴν Κάσταβο

1528. T. LINDERS, *Fallen Money and Broken Crowns – or When is a Coin not a Coin?*, σέ: *Florilegium Numismaticum. Studia in honorem U. Westermark Edita*, Stockholm 1992, σ. 255. Τὰ χρηματικά ἔσοδα μποροῦν νὰ προέρχονται, γιὰ παράδειγμα, ἀπὸ τὴν ἐκμίσθωση τῆς γῆς ποὺ κατέχει τὸ ἱερό σὲ ἰδιώτες, ἀπὸ φόρους γιὰ τὸ δικαίωμα βοσκῆς, ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ λιμανιοῦ, ἀπὸ διόδια κτλ.

1529. Αὐτόθι, σ. 256.

1530. Αὐτόθι, σ. 256 σημ. 8.

1531. S. B. ALESHIRE, *The Athenian Asklepieion. The People, their Dedications, and the Inventories*, Amsterdam 1989, σ. 43· πρβ. καὶ T. LINDERS, *Gods, Gifts, Society*, σέ: Linders – Nordquist, ὁ.π. (σημ. 1479), σ. 116 σημ. 13, 14.

1532. Νομίσματα Φενεοῦ καὶ Ἥλιδας, καθὼς καὶ χάλκινα νομίσματα Σικυώνας τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς στοῦ Μάζι Τριφυλίας: Α. ΤΡΙΑΝΤΗ, Ἀνασκαφὴ ναοῦ στοῦ Μάζι Σκιλλουντίας, *ΠΑΕ* 1978, σ. 129 πίν. 105α-δ· ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, Ἀνασκαφὴ ναοῦ στοῦ Μάζι Ἡλείας, *ΠΑΕ* 1981, Α', πίν. 156β, κάτω· συνολικὰ 360 χάλκινα νομίσματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εὐβοϊκὰ τοῦ α' μισοῦ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. βρέθηκαν στὸν σηκὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἰσίδας στὴν Ἐρέτρια: ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, ὁ.π. (σημ. 1270), σ. 120, 145 κ.έ. εἰκ. 19· 60 νομίσματα κυρίως τῆς πρώιμης ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς δημοσιεύτηκαν ἀπὸ τὸ Θεσμοφόριο τῆς Πέλλας: ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, ὁ.π. (σημ. 1270) (1996), σ. 95 κ.έ. πίν. 42-43· 91 ἀπὸ τὸ ἱερό τῆς Μητέρας τῶν Θεῶν καὶ τῆς Ἀφροδίτης τῆς Πέλλας: ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, ὁ.π. (σημ. 1270) (2000), σ. 158 κ.έ. πίν. 138-149· χάλκινο ἀθηναϊκὸ νόμισμα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. βρέθηκε στοῦ κέντρο τοῦ σηκοῦ τοῦ ἱεροῦ Β στὸν Προφήτη Ἥλιᾶ στὸν Ὑμηττό, κοντὰ στοῦ Κορωπί: Ν. Χ. ΚΟΤΖΙΑΣ, Ἀνασκαφαὶ ἐν Προφήτῃ Ἥλιᾶ Ὑμηττοῦ, *ΠΑΕ* 1950, σ. 154 κ.έ.· 31 κυρίως πρώιμα ἐλληνιστικὰ νομίσματα ἀπὸ τὸ ἐλληνιστικὸ τελεστήριο στοῦ Καβεῖριο τῆς Λήμνου: G. GORINI, *Appendice V – Monete dal telesterio ellenistico*, σέ: BESCHI, ὁ.π. (σημ. 1103), σ. 267-270 ἀρ. 1-31· γιὰ τὴν παρουσία νομισμάτων σὲ ἱερὰ τῆς Σικελίας βλ. KRON, *Frauenfeste*, σ. 635 σημ. 134, 136.

τῆς Χερσονήσου τῆς ροδιακῆς Περαιάς καὶ τῆς Ἀρτέμιδος στὶς Σάρδεις¹⁵³³. Ἡ περιοχή τῆς βάσης τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων ἀποτελοῦσε, κατὰ μία ἄποψη ποῦ ὑποστήριξε ὁ Christopher G. Simon¹⁵³⁴, ἓνα εἶδος ἀποθέτη θεμελίωσης (foundation deposit) ποῦ θὰ ἐγγυᾶτο –λόγω τῆς πολυτιμότητάς του– τὴν εὐημερία τῶν ἀγαλμάτων ποῦ θὰ στήνονταν στὸ σημεῖο αὐτό. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἡ ἀρχαία μαρτυρία ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συνήθιζαν νὰ κολλοῦν μὲ κερὶ νομίσματα στὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα¹⁵³⁵. Μὲ τὴν ξήρανση τοῦ κериοῦ τὰ νομίσματα ἔπεφταν¹⁵³⁶ καὶ εἶναι λογικὸ ἢ περιοχή στὴν ὁποία θὰ σωρεῦνταν νὰ ἦταν ἡ βάση τῶν ἀγαλμάτων, πράγμα ποῦ ἀποδυναμώνει τὴν παραπάνω θεωρία¹⁵³⁷. Ἐπίσης, ἡ ἀξία τῶν νομισμάτων δὲν ἦταν μόνο ἀγοραστικὴ, ἀφοῦ ἀπὸ ἐπιγραφές εἶναι γνωστὸ ὅτι νομίσματα, δηλαδὴ χρήματα, δίνονταν καὶ ὡς ἔπαθλα σὲ ἀγῶνες¹⁵³⁸.

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ

Νομίσματα (M 71 - M 72)

Οἱ M 71 καὶ M 72 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

M 71 (Λ 208. AB 1737) – Χάλκινο νόμισμα Δημητρίου Πολιορκητῆ (306-283 π.Χ.). Ἀκέραια σωζόμενο. Λίγες φθορές· πίν. 164. – Διάμ. (μέγ.) 0,015 μ. βάρ. 3,9 γρ. Ἄξονας 1. Ἐμπροσθότυπος: κεφαλὴ Ἀθηνᾶς μὲ κορινθιακὸ κράνος πρὸς τὰ δεξιὰ· ὀπισθότυπος: γλαῦκα πρὸς τὰ ἀριστερά. Στὸ πεδίο ἀριστερὰ σώζεται τὸ γράμμα H. Ἡ παράσταση εἶναι μέσα σὲ στεφάνι ἀπὸ κλαδὶ ἐλιάς.

M 72 (Λ 205. AB 1734) – Χάλκινο νόμισμα Δημητρίου Πολιορκητῆ (306-283 π.Χ.). Ἀκέραια σωζόμενο. Σωζόμενες ἐπιφάνειες ἀρκετὰ φθαρμένες· πίν. 164. – Διάμ. (μέγ.) 0,015 μ. βάρ. 3,2 γρ. Ἄξονας 11.30. Ἐμπροσθότυπος: κεφαλὴ Δημητρίου Πολιορκητῆ μὲ κορινθιακὸ κράνος πρὸς τὰ δεξιὰ· ὀπισθότυπος: πρῶρα πρὸς τὰ δεξιὰ, στὸ πεδίο πάνω [B]A.

1533. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν περίπτωση τῆς Ἐφέσου. Παραπομπές γιὰ τὰ παραπάνω ἱερά σὲ SIMON, *Votive Offerings*, σ. 350 σημ. 12.

1534. Αὐτόθι, σ. 350.

1535. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, *Φιλοψευδής*, 20. Σύμφωνα μὲ τὸν ROUSE (δ.π. [σημ. 1480], σ. 226 σημ. 3), στὸν Ταξιάρχη Μιχαὴλ στὸ χωριὸ Μανταμάδος στὴ Λέσβο ὑπῆρχε ἡ συνήθεια αὐτὴ καὶ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., πάνω στὴ μαύρη εἰκόνα τοῦ Ἀρχαγγέλου («black image»).

1536. Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Οἱ ἐπιγραφές τοῦ Ὡρωποῦ*, BAE, 170, Ἀθήνα 1997, σ. 236 στ. 14, μὲ βιβλιογραφία.

1537. Στὴν περίπτωση ποῦ τὰ νομίσματα ἔπεφταν, τὸ μέταλλό τους μπορούσε ἐπίσης νὰ ἀναχωνευθεῖ μαζὶ μὲ ἄλλα θραυσμένα ἀναθήματα καὶ νὰ κατασκευαστεῖ ἓνα νέο μεταλλικὸ ἀνάθημα πρὸς τιμὴν τῆς θεότητας. Γιὰ τὴ διαδικασία αὐτὴ βλ. LINDERS, δ.π. (σημ. 1528), σ. 257.

1538. Χρηματικὰ ποσὰ δίνονταν, γιὰ παράδειγμα, ὡς ἔπαθλα στὶς λαμπαδηδρομίες τῶν Παναθηναίων στὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τόσο στὴ φυλὴ ὅσο καὶ στὸν νικητὴ λαμπαδηφόρο, βλ. Ε. ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ, *Νικητής. Εἰκονογραφικὴ μελέτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἀθλητισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 31 σημ. 11. Θὰ μπορούσε ἔτσι κανεὶς νὰ φανταστεῖ νέους ἀνθρώπους, νικητές σὲ ἀγῶνες, νὰ ἀφιερῶνουν στὴ θεὰ τὰ νομίσματα-βραβεῖα τους ὅπως κάποιοι ἄλλοι ἀφιέρωναν στὴ θεότητα τοὺς παναθηναϊκοὺς τους ἀμφορεῖς.

Ἡ χρονολογία κοπῆς τοῦ Μ 71 τοποθετεῖται στὸ διάστημα 307-300 π.Χ.¹⁵³⁹ Ἡ ἀπεικόνιση τῆς γλαύκας πρὸς τὰ ἀριστερὰ συνδέεται μὲ τὴ δημοκρατία ποῦ ἐγκαθίδρυσε ὁ Δημήτριος Πολιορκητῆς τῆς Μακεδονίας τὸ 307 π.Χ.¹⁵⁴⁰ Σύμφωνα μὲ τὸν John H. Kroll, πρόκειται γιὰ μιὰ μεταρρυθμιστικὴ νομισματοκοπία, ὅπου τὸ κορινθιακὸ κρᾶνος τῆς Ἀθηνᾶς φαίνεται νὰ μιμεῖται τοὺς χρυσοὺς στατῆρες τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου¹⁵⁴¹. Νόμισμα τοῦ Δημητρίου Πολιορκητῆ εἶναι καὶ ὁ Μ 72, τοῦ ὁποῖου ἡ κοπὴ χρονολογεῖται στὸ διάστημα μεταξύ τοῦ 300 καὶ τοῦ 295 π.Χ.¹⁵⁴²

Συνδετήρες σχήματος T (Μ 73 - Μ 74)

Οἱ Μ 73 καὶ Μ 74 βρέθηκαν στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Μ 73 (Ἐνδειξη: «17.10.56. Νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ») – Συνδετήρας σχήματος T μὲ λυγισμένο στέλεχος· πίν. 101, 164. – Μήκ. (συνολ.) 0,038 μ. πλ. εὐθείας ἀπόληξης 0,020 μ.· στέλεχος ὀρθογώνιας τομῆς· πλ. στελέχους 0,003 μ. πάχ. στελέχους 0,001 μ.

Μ 74 (Λ 197, ἀρ. 3)- Συνδετήρας σχήματος T μὲ λυγισμένο στέλεχος· πίν. 101, 164 – Μήκ. (συνολ.) 0,038 μ. πλ. εὐθείας ἀπόληξης 0,034 μ.· στέλεχος ὀρθογώνιας τομῆς· πλ. στελέχους 0,005 μ. πάχ. στελέχους 0,002 μ.

Οἱ Μ 73 καὶ Μ 74 ἀνήκουν στὸν ἴδιο τύπο ἐλάσματος. Ἔχουν τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος T καὶ τὸ λυγισμένο στέλεχός τους ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μακρὸν συμπαγὲς χάλκινο ἔλασμα μὲ ὀρθογώνια, ἐλαφρῶς πεπλατυσμένη στὰ ἄκρα τομῆ. Πλήθος παρόμοιων δειγμάτων ἀπὸ τὰ ἱερὰ τῆς Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας στὴ Φίλια τοῦ νομοῦ Καρδίτσας¹⁵⁴³, τοῦ Ποσειδῶνος στὰ Ἴσθμια¹⁵⁴⁴, τῆς Ἀφαιίας στὴν Αἰγίνα¹⁵⁴⁵, τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Μάζι Τριφυλίας¹⁵⁴⁶, καθὼς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνα Ἰλάτη στὸ Κούριον τῆς Κύπρου¹⁵⁴⁷, δείχνουν ὅτι ὁ τύπος ἀπαντᾷ χωρὶς ἰδιαίτερες παραλλαγές σὲ συγκεκριμένα ἱερὰ γυναικείων (Ἀθηνᾶς, Ἀφαιίας) καὶ ἀνδρικών (Ποσειδῶν, Ἀπόλλων) θεοτήτων τόσο τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς νότιας ἠπειρωτικῆς

1539. *Agora XXVI*, σ. 44 ἀρ. 50a-k.

1540. *Αὐτόθι*, σ. 33.

1541. *Αὐτόθι*, σ. 34.

1542. *Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum III, Greece: Thessaly to Aegean Islands* (ἀνατύπωση τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ 1943/44), Copenhagen 1982, ἀρ. 1194.

1543. KILIAN-DIRLMEIER, *Itonia*, σ. 117 ἀρ. 1800-1810 πίν. 111.

1544. I. S. RAUBITSCHKE, *Isthmia VII. The Metal Objects (1952-1989)*, Princeton 1998, σ. 153 ἀρ. 579-581 πίν. 88.

1545. FURTWÄNGLER, *Aphaia*, πίν. 115, κάτω δεξιὰ ἢ δεύτερη σειρὰ ἀπὸ κάτω, περ. στὸ κέντρο τῆς.

1546. Α. ΤΡΙΑΝΤῆ, Ἀνασκαφὴ ναοῦ στὸ Μάζι Ἡλείας, *ΠΑΕ* 1979, σ. 137 πίν. 104ε, κάτω.

1547. D. BUITRON-OLIVER, *The Sanctuary of Apollo Hylates at Kourion. Excavations in the Archaic Precinct, SIMA*, 109, Jonsered 1996, σ. 157 ἀρ. 86 πίν. 61.

Ἑλλάδας ὅσο καὶ τῆς Κύπρου. Ἡ χρονικὴ διάρκεια ζωῆς τοῦ τύπου εἶναι ἀσαφής, τὸ γεγονός ὡστόσο τῆς παρουσίας του στὸ στρώμα καταστροφῆς στὴν Ὀλυνθο (μέσα 4ου αἰ. π. Χ.)¹⁵⁴⁸, καθὼς καὶ σὲ οἰκιστικὰ στρώματα τῆς πρώιμης καὶ μέσης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς στὴν Ταρσό¹⁵⁴⁹, ἐπιτρέπει τὴ χρονολογικὴ του τοποθέτηση στὴ χρονολογικὴ μας περίοδο 8 (περ. 400-250 π. Χ.).

Σύμφωνα μὲ παρατήρηση τῆς Imma Kilian-Dirlmeier, ἡ ἄφθονη παρουσία συνδετήρων σχήματος T στὶς Θερμοπύλες, στὴν περιοχή τοῦ Στενοῦ ὅπου ἔγινε ἡ περίφημη μάχη τὸ 480 π. Χ., ὑποδηλώνει πιθανῶς τὴ χρησιμοποίησή τους στὴν πρόσδεση τοῦ δερμάτινου προστατευτικοῦ καλύμματος τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν χάλκινων ἀσπίδων μὲ τὶς λεπτὲς ξύλινες σανίδες τῆς ἐσωτερικῆς τους ἐπένδυσης¹⁵⁵⁰.

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ

Εἰδώλιο (M 75)

Ὁ M 75 βρέθηκε στὶς 17.10.1956 στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

M 75 (Σακκούλα: «Εἰδώλια. Λούτσα. 17.10. 1956», ἀρ. 4) – Χέρι ἀνθρωπόμορφου (γυναικείου;) εἰδωλίου· πίν. 101, 163. – Ὑψ. σωζ. 0,033 μ. πλ. μέγ. 0,018 μ. διάμ. λαμποῦ 0,009 μ.

Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτὸς πορτοκαλόχρωμος, μὲ ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: κιτρινωπὴ μὲ γκριζοὺς τόνους. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπιχρίσματος καὶ βαφῆς.

Σῶζεται ὀλόκληρος ὁ πήχυς, ἡ μισὴ παλάμη καὶ ὁ λυγισμένος ἀγκώνας. Τὰ καλύτερα παράλληλα χρονολογοῦνται στὴν πρώιμη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ¹⁵⁵¹.

Λυχνάρι (M 76)

Δισκόμορφο λυχνάρι τοῦ τύπου Howland ἀρ. 23 D (τύπου μελανοδοχείου) ἢ τοῦ ἀσκοειδοῦς τύπου (M 76)

Ὁ M 76 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

M 76 (Λ 83, ἀρ. 1 – 4) – Τέσσερα θραύσματα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τρία συγκολλῶνται, ἀπὸ τὸν πολὺ μεγάλο μυκτήρα δισκόμορφου λυχναριοῦ τοῦ τύπου Howland 23 D (τύπος

μελανοδοχείου)· πίν. 101, 163. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,076 μ. μήκ. σωζ. μυκτήρα 0,092 μ. Κυλινδρικό σῶμα μὲ πλατὺ, ἐπίπεδο τὸ ἄνω μέρος γύρω ἀπὸ τὴ μεγάλη ὀπή καύσης. Στὴν

1548. D. M. ROBINSON, *Metal and Minor Miscellaneous finds. An Original Contribution to Greek Life, Excavations at Olynthus X*, Baltimore 1941, σ. 329 κ.έ. ἀρ. 1544-1522.

1549. H. GOLDMAN, *Excavations at Gözli Kule, Tarsus I. The Hellenistic and Roman Periods*, Princeton 1950, σ. 392 ἀρ. 83-84 πίν. 266.

1550. KILIAN-DIRLMEIER, *Itonia*, σ. 117 σημ. 496.

1551. ΠΕΠΠΑ-ΠΑΠΑΓΩΑΝΝΟΥ, *Εἰδώλια*, σ. 54 ἀρ. Α 182 πίν. 58 (ἱερὸ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα)· ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 113 ἀρ. Ε 62 πίν. 23α (ἱερὸ Ἀρτέμιδος Μουνιχίας, α' μισὸ 3ου αἰ. π. Χ.).

περιφέρεια άβαθείς αυλακώσεις. Μυκτήρας (5 YR 7/6 reddish yellow). E: τὸ ἴδιο. EE: βραχὺς καὶ πλατὺς μὲ καμπύλο προφίλ. Π: Πυ: άμαυρόχρωμο έρυθρό (2.5 YR 4/6 red) έως λεπτόκοκκος, μαλακός, πορτοκαλόχρωμος μελανό γάνωμα.

Ὁ άποσπασματικά σωζόμενος M 76 μὲ τὸν τεράστιο, έπιμήκη, πλατὺ καὶ άνω έπίπεδο μυκτήρα προσγράφεται είτε στὸν τύπο άρ. 23 D ἢ τύπο μελανοδοχείου τοῦ Howland είτε στὸν όμόχρονό του άσκοειδῆ τύπο¹⁵⁵². Ὁ τύπος άρ. 23 D τοῦ Howland μορφολογικά ταυτίζεται μὲ τὸν τύπο DSL τῆς Ingeborg Scheibler καὶ καλύπτει χρονολογικά τὸ διάστημα άπό τὸ γ' τέταρτο έως τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ. π. X. (Howland) ἢ άπό τὸ 360 έως τὸ 260 π. X. (Scheibler)¹⁵⁵³, χρονολόγηση πού έπιβεβαιώνεται άπό τίς νέες έρευνες τῆς Rotroff, οἱ όποῖες ύποστηρίζουν μιὰ χρονικῆ διάρκεια ζωῆς τοῦ τύπου άπό τὸ 345 έως περ. τὸ 275 π. X.¹⁵⁵⁴ Αξίζει νά σημειωθεῖ ότι μεγάλος αριθμὸς λυχναριῶν τοῦ τύπου τοῦ μελανοδοχείου (συνολικά 18 τεμάχια) βρέθηκε κατὰ κύριο λόγο στὴν αυλή AV τοῦ λεγόμενου συγκροτήματος τοῦ κυκλικοῦ πύργου 1 (Tower Compound 1) στὸν Θορικό, μαζί μὲ θραύσματα μελαμβαφῶν κανθάρων, φιαλιδίων μὲ έμπέστη διακόσμηση, σκύφων καὶ μιᾶς οἰνοχόης μὲ αυλακωτὸ σῶμα, καί, κατὰ τὴν Paule Spitaels, φαίνεται νά προέρχεται άπό τὸν κυκλικὸ πύργο AX πού είχε άνασκάψει στῖς άρχές τοῦ 20οῦ αἰ. ὁ Στάης¹⁵⁵⁵.

Τὸ τεράστιο μέγεθος τοῦ λυχναριοῦ M 76 άνακαλεῖ στὴ μνήμη τὴν ειδικῆ άναφορὰ τοῦ Πausanias στὸ χρυσὸ λυχνάρι πού κατασκεύασε καὶ άνέθεσε στὸ Έρέχθειο ύπὲρ τῆς Αθηνᾶς στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π. X. ὁ Καλλιμάχος, τὸ όποῖο έκαιγε μέρα νύχτα χωρὶς νά χρειάζεται λάδι παρὰ μόνο μιὰ φορὰ τὸν χρόνο¹⁵⁵⁶. Ίσως ειδικὰ γιὰ τίς λατρευτικές ἢ/καὶ πρακτικές άνάγκες τοῦ έσωτερικοῦ τῶν ναῶν νά κατασκευάζονταν σὲ κάποιες περιπτώσεις λυχνάρια σὲ μέγεθος άρκετὰ μεγαλύτερο άπό τὸ συνηθισμένο¹⁵⁵⁷.

1552. Γιὰ τὸν άσκοειδῆ τύπο πρβ. BLONDÉ, ό.π. (σημ. 1525), σ. 137 άρ. 260 πίν. 20.

1553. Agora IV, σ. 61· πρβ. ιδιαίτερα σ. 62 άρ. 240 πίν. 37 (βρέθηκε στὴ δεξαμενῆ E 3:1, ἢ όποία έπιχώσθηκε τὸ 300 περ. π. X.)· I. SCHEIBLER, *Kerameikos*, XI. *Griechische Lampen*, Berlin 1976, άρ. 178-179 (Κεραμεικός, γ' τέταρτο έως δ' τέταρτο 4ου αἰ. π. X.). Ἡ χρονολόγηση αὐτῆ έπιβεβαιώθηκε άπό τὴν παρουσία άνάλογου λυχναριοῦ σὲ στρῶμα τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π. X. στὴν Πέλλα, βλ. Σ. ΔΡΟΥΤΟΥ, *Ανασκαφῆ Πέλλας 1957-1964. Οἱ πήλινοι λύχνοι*, BAE, 122, Αθήνα 1992, σ. 45 σημ. 65· σ. 46 κ.έ. άρ. 63 πίν. 15.

1554. Agora XXIX, σ. 494.

1555. SPITAEELS, ό.π. (σημ. 936), σ. 102 άρ. 134. Γιὰ άλλα λυχνάρια τοῦ τύπου αὐτοῦ άπό τὸ συγκροτῆμα τοῦ κυκλικοῦ πύργου 1 βλ. στὸ ἴδιο, σ. 90 εἰκ. 46-48, καὶ BLONDÉ, ό.π. (σημ. 1525), σ. 131 άρ. 244 πίν. 19.

1556. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, *Έλλάδος Περιήγησις*, I, 26, 7· NILSSON, ό.π. (σημ. 1501), σ. 99· SIMON, *Votive Offerings*, σ. 338· Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, Ἡ άθηναϊκῆ Πολιὰς Αθηνᾶ καὶ οἱ κοινές περιπέτειές της μὲ τὴν έπώνυμή της πόλη, ΑΔ, σ. 47-48, 1992-1993 (1997), *Μελ.*, σ. 9 σημ. 11.

1557. Αν καὶ σὲ δημοσιεύσεις ιερῶν τῆς έλληνιστικῆς έποχῆς στὰ όποία έχει βρεθεῖ πλῆθος λυχναριῶν καὶ μάλιστα στὸν σηκό τους, όπως δείχνουν τὰ παραδείγματα τοῦ ιεροῦ τοῦ Απολλωνος

Περίοδος 9 Μέση ελληνιστική εποχή**ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ****Νόμισμα (Μ 77)**

Ὁ Μ 77 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Μ 77 (Λ 207. ΑΒ 1736) – Χάλκινο μισὸ ἀσσάριο (Semis) ρωμαϊκῆς δημοκρατίας. Σχεδὸν ἀκέραια σωζόμενο. Σωζόμενες ἐπιφάνειες ἀρκετὰ φθαρμένες. Φαγωμένο στις ἄκρες· πίν. 165. – Διάμ. (μέγ.) 0,022 μ. βάρ. 7,2 γρ. Ἄξο-

νας 10. Ἐμπροσθότυπος: δαφνοστεφανωμένη κεφαλὴ Κρόνου πρὸς τὰ δεξιὰ, στὸ πεδίο ἀριστερὰ τὸ γράμμα S· ὀπισθότυπος: πύργος πρὸς τὰ δεξιὰ, στὸ πεδίο δεξιὰ τὸ γράμμα S. Ἀπὸ κάτω ἡ ἐπιγραφή ROMA.

Ἡ χρονολογία κοπῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ νομίσματος τοῦ Μ 77 τοποθετεῖται στὸ διάστημα μεταξὺ τοῦ 206 καὶ τοῦ 195 π. Χ.¹⁵⁵⁸

Περίοδος 10 Ὑστερη ελληνιστική εποχή**ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ****Νόμισμα (Μ 78)**

Ὁ Μ 78 βρέθηκε στις ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Μ 78 (Λ 209. ΑΒ 1738) – Χάλκινο νόμισμα Ἀθηναίων. Σῶζονται τὰ 3/4 περ. τοῦ νομίσματος. Σωζόμενες ἐπιφάνειες ἀρκετὰ φθαρμένες· πίν. 165. – Διάμ. (μέγ.) 0,012 μ. βάρ. (σωζ.) 1,1 γρ.

Ἄξονας 12. Ἐμπροσθότυπος: κεφαλὴ Κόρης (:) πρὸς τὰ δεξιὰ· ὀπισθότυπος: χοῖρος πρὸς τὰ δεξιὰ· ἀπὸ πάνω ἡ ἐπιγραφή ΑΘΕ.

Ἡ χρονολογία κοπῆς τοῦ Μ 78 συμπίπτει μὲ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀθηναίων κληρούχων στὴ Δῆλο (140-90 π. Χ.)¹⁵⁵⁹.

στὴ Μητρόπολη Καρδίτσας (Μπ. Γ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΙΟΥ, *Ἡ διήγηση ἑνὸς κιονοκράνου γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα στὴν ἀρχαία θεσσαλικὴ πόλη τῆς Μητρόπολης, Πρόγραμμα Μελέτα – Ὁ Κόσμος τῆς Αρχαιότητος* [Βόλος 1999], πάνω εἰκ. στὴ σ. 14, ελληνιστικοῦ τύπου κατὰ τὸ σχῆμα, ὅπως αὐτὸ φαίνεται στὴ φωτογραφία) ἢ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἴσιδας στὴν Ἐρέτρια, ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, ὀ.π. [σημ. 1270], σ. 141 κ.έ. εἰκ. 17, 18) τὰ λυχνάρια φαίνεται νὰ εἶναι τοῦ συνηθισμένου μεγέθους.

1558. Μ. Η. CRAWFORD, *Roman Republican Coinage*, Cambridge 1974, σ. 203 ἀρ. 120/4.

1559. *Agora XXVI*, σ. 78 ἀρ. 106a-g (ΑΕ 4).

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ

Λυχνάρι (M 79)

Δηλιακό λυχνάρι τύπου Howland άρ. 38· βρέθηκε στις έπιχώσεις του ναού.

M 79 (Λ 179) – Θραύσμα δακτυλιόσχημης, ψηλής, έσωτερικά κοίλης βάσης μελαμβαφούς λυχναριού· πίν. 101. – Ύψ. μέγ. σωζ. 0,016 μ. διάμ. βάσ. 0,048 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, κιτρινωπός έως πορτοκαλόχρωμος. Ε: τὸ ίδιο.

Η ψηλόλιγνη δακτυλιόσχημη βάση του M 79 βρίσκει τὸ παράλληλό της σὲ ἓνα λυχνάρι τῆς λεγόμενης δηλιακῆς κατηγορίας του Howland (άρ. 38) ἀπὸ τὴν Ἀγορά¹⁵⁶⁰. Σύμφωνα με τὴν ἀναθεώρηση τῆς χρονολόγησης του τύπου Howland άρ. 38 πὸν ἔκανε πρόσφατα ἡ Rotroff, τὸ λυχνάρι M 79 τῆς Λούτσας πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸ 120 καὶ στὸ 86 π. Χ.¹⁵⁶¹

Περίοδοι 10-11 "Ύστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἕως ἐποχὴ τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ

Νόμισμα (M 80)

Ὁ M 80 βρέθηκε στις έπιχώσεις του ναού.

M 80 (Λ 201. AB 1730) – Χάλκινο νόμισμα Ἀθηνῶν. Ἀκέραια σωζόμενα. Σωζόμενες ἐπιφάνειες πολὺ φθαρμένες· πίν. 165. – Διάμ. 0,019 μ. βάρ. 7,05 γρ. Ἄξονας 12. Ἐμπροσθότυπος: κεφάλι (Ἀθηνᾶς) πρὸς τὰ δεξιὰ· ὀπισθότυπος: γλαύκα πρὸς τὰ δεξιὰ.

Οἱ πολὺ φθαρμένες ἐπιφάνειες του M 80 ἐπιτρέπουν μόνο μιὰ γενικὴ χρονολόγηση στὸν 1ο αἰ. π. Χ.¹⁵⁶²

1560. *Agora* IV, σ. 123 άρ. 513 πίν. 19 καὶ 45, ὅπου χρονολογεῖται στὸ β' τέταρτο του 2ου αἰ. π. Χ.

1561. *Agora* XXIX, σ. 504 E 10:1.

1562. Πρβ. *Agora* XXVI, άρ. 115-126.

Περίοδος 11 Έποχή τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ

Νόμισμα (M 81)

Ὁ Μ 81 βρέθηκε στὶς 17. 10. 1956 στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

Μ 81 (Ἐνδειξη: «Λούτσα, 17.10.56, νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ», ἀρ. 3) – Χάλκινο νόμισμα Ἀθηνῶν. Ἀκέραια σωζόμενο. Σωζόμενες ἐπιφάνειες ἀρκετὰ φθαρμένες· πίν. 165. – Διάμ. (μέγ.) 0,019 μ. βάρ. 7,05 γρ. Ἄξονας 11. Ἐμπροσθότυπος: κεφαλὴ Ἀθηνᾶς μὲ κράνος

πρὸς δεξιὰ, τὸ κράνος ἔχει ἐπιπεδωμένο λοφίο, μία θυσανωτὴ οὐρά· ὀπισθότυπος: φτερωτὴ σφίγγα πρὸς τὰ δεξιὰ, φέρει modius. Στὸ πεδίο κάτω δεξιὰ σώζεται τὸ ἀνάγλυφο γράμμα Ε. Ἡ παράσταση σὲ στεφάνι ἀπὸ κλαδί ἐλιάς.

Ἡ χρονολογία κοπῆς τοῦ Μ 81 πέφτει στὰ μέσα τοῦ 20 ἔως τὸ 19 π. Χ.¹⁵⁶³

Μικροεργήματα ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν σὲ μία χρονολογικὴ περίοδο

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΧΑΛΚΟ

Αἰχμὴ βέλους (M 82)

Ὁ Μ 82 βρέθηκε στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

Μ 82 (Λ 210· ΑΒ 1739) – Αἰχμὴ βέλους μὲ κνώδοντες, σωληνωτὸ στέλεχος καὶ ρομβοειδὴ τομὴ φύλλου· πίν. 102, 166. – Ὑψ. (μὲ στέλεχος) 0,097 μ. (χωρὶς στέλεχος) 0,052 μ. πλ. μέγ.

0,017 μ. πάχ. μέγ. 0,012 μ. Ρομβοειδῆς τομὴ στὸ ἰσχυρότερό του τμήμα. Συμπαγὲς στέλεχος κυκλικῆς τομῆς. Ἀνυψώνεται ἐλαφρὰ στὴν περιχὴ τῆς κεντρικῆς νεύρωσης.

Ἡ αἰχμὴ βέλους Μ 82 ἀνήκει στὸν τύπο τῶν Dornpfeilsitzen mit rhombischem Blattquerschnitt τοῦ Holger Baitinger (= τύπος I A 5), τοῦ ὁποίου ἡ χρῆση μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ ἕως τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ¹⁵⁶⁴. Παρόμοιες αἰχμὲς βελῶν μὲ αὐτὴν τοῦ Μ 82 ἔχουν βρεθεῖ στὸ σπήλαιο τοῦ Πανὸς καὶ τῶν νυμφῶν στὴ Φωκίδα, τὸ ἀποκαλούμενο Κωρύκειο Ἄνδρο¹⁵⁶⁵, σὲ οἰκιστικὸ

1563. Αὐτόθι, σ. 88 σημ. 169. Κατὰ τὸν KROLL (αὐτόθι, σ. 108 ἀρ. 153c [AE 1]), ἡ σφίγγα τοῦ ὀπισθότυπου πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς τὸ σύμβολο τοῦ Αὐγούστου.

1564. H. BAITINGER, *Die Angriffswaffen aus Olympia*, OF, 29, Berlin 2001, σ. 98 ἀρ. 37-44 πίν. 2-3.

1565. C. ROLLEY, *Autres objets de métal*, σέ: *L'Antre Corycien II*, BCH Suppl., 9, Paris 1984, σ. 273 ἀρ. 52 εἰκ. 23, ὅπου χρονολογεῖται στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ.

σύνολο της κλασικής εποχής στην Όλυνθο¹⁵⁶⁶, στη Δήλο¹⁵⁶⁷, στις Μυκήνες¹⁵⁶⁸, στη Λευκάδα¹⁵⁶⁹, στο ιερό της Αφαιάς στην Αίγινα χωρίς τὸ ἐπίμηκες στέλεχος¹⁵⁷⁰, στην Περαχώρα¹⁵⁷¹, στη Δωδώνη¹⁵⁷², στὸν ναὸ τοῦ Ἐπικούριου Ἀπόλλωνος στὶς Βάσσειες¹⁵⁷³. Ὁ τύπος αὐτῆς τῆς χάλκινης αἰχμῆς βέλους βρέθηκε ἐπίσης σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς Ἀττικῆς¹⁵⁷⁴, καθὼς καὶ σὲ μιά, ἴσως ἀναθηματικῆς χρήσης, παραλλαγή στὴν Ἐρέτρια μὲ διακόσμηση ἐγχάρακτου καλαμοειδοῦς¹⁵⁷⁵.

Ὁ ἀναθηματικὸς χαρακτήρας τῆς αἰχμῆς ἀπὸ τὴ Λούτσα ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ εὔρημα τῆς Ἐρέτριας. Ἴσως κάποια ἀπὸ αὐτὰ τὰ βέλη κατασκευάζονταν ἐξαρχῆς γιὰ λατρευτικοὺς λόγους. Αἰξίζει πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ αἰχμὴ βέλους μὲ «ἀγκάθι» δὲν στερεωνόταν σὲ ξύλινο στέλεχος ἀλλὰ σὲ σωλήνα¹⁵⁷⁶.

Τὸ ἀνάθημα ἑνὸς ὄπλου, ὅπως στὴν περίπτωσή μας μιᾶς αἰχμῆς βέλους, δὲν παρατέμπει ἀπαραίτητα σὲ ιερὸ στὸ ὁποῖο λατρευόταν ἀνδρική θεότητα. Ὅπλα ἀνατίθεντο καὶ σὲ ιερὰ γυναικείων θεοτήτων ὅπως τῆς Ἥρας, τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς Ἀρτέμιδος ἀλλὰ καὶ τῆς Περσεφόνης.

1566. ROBINSON, ὁ.π. (σημ. 1548), σ. 388 κ.έ. ἀρ. 1949 πίν. 121, κάτω δεξιὰ (οἰκία A11, δωμάτιο κ, κλασικὴ ἐποχή, μετὰ τὴν περσικὴ καταστροφή τοῦ 479 π.Χ. καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 348 π.Χ.).

1567. A. BOVON, *Le mobilier et les petits objets*, σέ: PH. BRUNEAU ET AL., *L'ilot de la maison des comédiens, Exploration archéologique de Délos*, 27, Paris 1970, C 100 πίν. 35, μὲ παραπομπὲς πάλι σὲ Δήλο.

1568. R. AVILA, *Bronzene Lanzen-und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit*, PBF, VI, München 1983, σ. 146 κυρίως ἀρ. 1083, «ἀπὸ τοὺς τάφους» καὶ λιγότερο ὁ ἀρ. 1085 («Ἀκρόπολις 1886»)· καὶ τὰ δύο δείγματα κατατάχθηκαν στὶς αἰχμὲς βελῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου.

1569. A. ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ, Λυγιά Κατούνας (οἰκόπεδο Α. καὶ Β. Φατούρου), *ΑΔ*, 48, 1993 (1998), Β1, *Χρον.*, σ. 293 πίν. 95γ (Λυγιά Κατούνας, οἰκόπεδο Α. καὶ Β. Φατούρου, κτίριο Β, τὸ κτίσμα ἀναφέρεται ὅτι κτίστηκε στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ ἡ χρῆση του συνεχιζόταν σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.).

1570. FURTWÄNGLER, *Aphaia*, πίν. 117 ἀρ. 45.

1571. H. PAYNE ET AL., *Perachora. The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia, Excavations of the British School of Archaeology at Athens 1930-1933. Architecture Bronzes Terracottas*, Oxford 1940, πίν. 82 ἀρ. 20.

1572. C. KARAPANOS, *Dodone et ses ruines*, Paris 1878, πίν. 58 ἀρ. 18.

1573. Κ. ΤΖΩΡΤΖΗ, Ὁ ναὸς τοῦ Ἐπικούριου Ἀπόλλωνα. *Περιήγηση στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο*, Ἀθήνα 2000, σ. 40 εἰκ. 29γ.

1574. Ἐπιφανειακὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ (γιὰ παράδειγμα, Ἡλιούπολη, Κορώνεια, Μικρὸν Καβούρι) παρατίθενται σὲ Εἰ. ΒΑΡΟΥΧΑ-ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΠΟΥΛΟΥ, Συμβολὴ εἰς τὸν Χρεμωνίδειον πόλεμον 266/5-263/2 π.Χ., *ΑΕ* 1953-1954, σ. 332 σημ. 7-11. Ἐκεῖ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. ἕως τὸ τέλος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

1575. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, ὁ.π. (σημ. 1338), σ. 161 πίν. 88β (δοκιμαστικὴ τομὴ στὸ οἰκόπεδο Χρ. Βράκα).

1576. BAITINGER, ὁ.π. (σημ. 1564), σ. 7 σημ. 41.

Σύμφωνα με τὸν Simon, ὁ ὁποῖος συγκέντρωσε τὶς πιθανὲς ἐρμηνευτικὲς ἐκδοχὲς¹⁵⁷⁷, ἡ παρουσία αἰχμῆς βέλους σὲ λατρευτικὸ σύνολο μπορούσε: α) νὰ ἀνατίθεται ἀπὸ τὸν νικητὴ, β) νὰ ἀνατίθεται ἀπὸ τὸν ἠττημένο, γ) νὰ φυλασσόταν στὸ ἱερό γιὰ μελλοντικὴ χρῆση, ὅπως συνέβαινε, γιὰ παράδειγμα, στὴ Χαλκοθήκη τῆς Ἀκρόπολης τῶν Ἀθηνῶν, δ) νὰ ἀποτελοῦσε ἀνάθημα κυνηγοῦ. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια θὰ μπορούσε νὰ συσχετιστεῖ καὶ μὲ τὴν ἐκπαίδευση νέων ἀνδρῶν¹⁵⁷⁸ ἢ καὶ νὰ συνδεθεῖ ἄμεσα μὲ τελετουργίες ἐνηλικίωσης ἐφήβων, ὅπως ὑποστηρίχθηκε, γιὰ παράδειγμα, στὴν περίπτωση τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη Βιάννου¹⁵⁷⁹.

Καρφιὰ/βελόνες (M 83 - M 90)

Οἱ M 86 - M 90 βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Οἱ M 83 - M 85 βρέθηκαν στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ. Γιὰ τὸν M 87 ὑπάρχει ἐπίσης ἡ ἔνδειξη ὅτι βρέθηκε στὶς 17.10.1956.

M 83 (Ἐνδειξη: «Λούτσα, νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ») – Ἄνω τμῆμα χάλκινου καρφιοῦ ἢ βελόνης· πίν. 102, 166. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,030 μ. διάμ. μέγ. δισκοειδοῦς κεφαλιοῦ 0,013 μ. διάμ. κυλινδρικοῦ στελέχους 0,004 μ.

M 84 (Λ 197, ἀρ. 1) – Κάτω τμῆμα χάλκινου καρφιοῦ ἢ βελόνης· πίν. 102, 166. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,028 μ. διάμ. κυλινδρικοῦ στελέχους 0,004 μ.

M 85 (Λ 197, ἀρ. 2) – Θραῦσμα κυλινδρικοῦ στελέχους χάλκινου καρφιοῦ ἢ βελόνης· πίν. 102, 166. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,020 μ. διάμ. κυλινδρικοῦ στελέχους 0,004 μ.

M 86 (Λ 200, ἀρ. 3. AB 1729) – Κάτω τμῆμα λεπτότατου χάλκινου καρφιοῦ ἢ βελόνης· πίν. 102. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,010 μ. διάμ. κυλινδρικοῦ στελέχους 0,001 μ. Ἡ μία σπασμένη ἄκρη του εἶναι λυγισμένη.

M 87 (Λ 203. AB 1732) – Πλατιὰ καὶ σφυρῆ-λατὴ κεφαλὴ χάλκινου καρφιοῦ· πίν. 166. – Διάμ. μέγ. δισκοειδοῦς κεφαλιοῦ 0,0175 μ.

M 88 (Λ 204, ἀρ. 1. AB 1733) – Λυγισμένο χάλκινο καρφί· πίν. 102. – Μῆκ. (λυγισμένο) 0,046 μ. διάμ. δισκοειδοῦς κεφαλιοῦ μέγ. 0,014 μ. διάμ. κυλινδρικοῦ στελέχους 0,003 μ. (μέσος ὄρος).

M 89 (Λ 204, ἀρ. 2. AB 1733) – Λυγισμένο στέλεχος χάλκινου καρφιοῦ ἢ βελόνης· πίν. 102. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,074 μ. (λυγισμένο) διάμ. κυλινδρικοῦ στελέχους 0,004 μ. (μέσος ὄρος).

M 90 (Λ 204, ἀρ. 3. AB 1733) – Ἄνω τμῆμα χάλκινου καρφιοῦ· πίν. 102. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,029 μ. διάμ. μέγ. ἀκανόνιστου δισκοειδοῦς κεφαλιοῦ 0,0105 μ. στέλεχος ὀρθογώνιας τομῆς μήκ. 0,004 μ. πλ. 0,002 μ.

1577. SIMON, *Votive Offerings*, σ. 253 κ.έ.

1578. J. DE LA GENIÈRE, *Archäologie und Religion am Beispiel der griechischen Welt in archaischer und klassischer Zeit*, σέ: Borbein – Hölscher – Zanker, ὁ.π. (σημ. 737), σ. 296 μὲ βιβλιογραφία.

1579. Α. ΛΕΜΠΕΣΗ, *Τὸ ἱερό τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη Βιάννου III. Τὰ χάλκινα ἀνθρωπόμορφα εἰδώλια*, BAE, 225, Ἀθήνα 2002, σ. 279 σημ. 1206.

Στὸν χώρο τοῦ ἱεροῦ τῆς Λούτσας βρέθηκαν συνολικὰ ὀκτὼ χάλκινα θραύσματα ποὺ ἀρχικὰ ἀνήκαν σὲ βελόνες ἢ καρφιά. Τὸ ὅτι δὲν βρέθηκαν καθόλου καρφιά ἀπὸ σίδηρο –ὅπως θὰ ἀνέμενε κανεὶς τουλάχιστον στὴν περίπτωση τῆς σύνδεσης τῶν κεραμιδιῶν τῆς στέγης– μπορεῖ νὰ ὀφείλεται καὶ σὲ θρησκευτικούς λόγους¹⁵⁸⁰, ὥστόσο ὁ σημαντικότερος λόγος πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ διάβρωση ἀπὸ τὸ ἀλάτι, ἢ ὁποία στὴν παραλιακὴ αὐτὴ τοποθεσία θὰ ὀδήγησε στὴν πλήρη ἀποσύνθεσή τους¹⁵⁸¹.

Ἡ διάκριση μεταξὺ βελόνης καὶ καρφιοῦ εἶναι ιδιαίτερα δύσκολη, γιατί οἱ δύο κατηγορίες ἀντικειμένων μοιάζουν τόσο πολὺ, ὥστε ὀλοΐδια μεταξὺ τους εὐρήματα νὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἔρευνα ἄλλοτε ὡς βελόνες καὶ ἄλλοτε ὡς καρφιά¹⁵⁸². Κατὰ τὴ Mary Dabney, τὸ ἀσφαλέστερο κριτήριον γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς μίας ἢ τῆς ἄλλης κατηγορίας ἔγκειται στὴν τομὴ τοῦ κάτω τμήματος τοῦ στελέχους. Τὸ κάτω τμήμα τῶν στελεχῶν στὶς βελόνες εἶναι κυκλικὸ στὴν τομὴ του, ἐνῶ αὐτὸ τῶν καρφιῶν τετράγωνο. Μὲ βάση αὐτὸ τὸ κριτήριον, σὲ βελόνη ἀνήκουν ἴσως τὰ σχετικὰ ἴσια θραύσματα μὲ στρογγυλὸ στέλεχος M 84 - M 85 καὶ M 89, τὰ ὁποία φαίνεται νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ κάτω τμήμα τους¹⁵⁸³. Ὁ M 83 θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει καὶ σὲ βελόνη¹⁵⁸⁴ καὶ σὲ καρφί¹⁵⁸⁵.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸ θραῦσμα M 86. Βρίσκει πολὺ καλὰ παράλληλα σὲ βελόνη ποὺ βρέθηκε μαζὶ μὲ εὐρήματα τοῦ 8ου καὶ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. πάνω σὲ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια νοτίως τοῦ ναοῦ C στὸν Κομμό¹⁵⁸⁶. Παράλληλα, ὅμως, τὸ λεπτότατο πάχος μόλις 0,001 μ. τοῦ λυγισμένου στελέχους του ταξινομεῖ τὸ θραῦσμα στὸν τύπο 3 τοῦ Shaw, δηλαδὴ στὰ βελονόσχημα καρφιά (pinlike nails). Στὸν Κομμό τὰ πολὺ λεπτὰ αὐτὰ καρφιά παρουσιάζουν μεγάλο μῆκος, ποὺ κυμαίνεται μεταξὺ 0,109 καὶ 0,153 μ., καὶ πρωτοεμφανίζονται στὶς μεταρχαϊκὲς περιόδους. Βέβαια, ὅσον ἀφορᾷ τὴ λειτουργία δὲν ἀλλάζουν πολλὰ πράγματα. Οἱ εὐθραυστες διαστάσεις τους ὑποδηλώνουν ἀντίστοιχη χρῆση μὲ αὐτὴν ποὺ ἔχουν οἱ βελόνες ἢ οἱ καρφίτσες, δηλαδὴ γιὰ τὸ στερέωμα τῶν ἐνδυ-

1580. Πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς μαγικῆς σημασίας τῶν σιδερένιων καρφιῶν στὴν Πυρὰ Β στὴν Ἐλευσίνα «μὲ σκοπὸ τὴν ἐπίδιωξη τῆς γονιμότητος καὶ τῆς εὐημερίας» τείνει, γιὰ παράδειγμα, ἡ ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ, *Πυρές*, σ. 183 σημ. 245.

1581. Πρβ. παρόμοιο φαινόμενο στὸ ἑλληνικὸ ἱερὸ στὸν Κομμό: J. W. SHAW, *Bronze and Iron Nails*, σέ: *Kommos IV*, σ. 413 σημ. 29.

1582. DABNEY, *Jewellery*, σ. 343, μὲ παραδείγματα.

1583. Αὐτόθι, σ. 350 ἀρ. 56 πίν. 5.8, ἀπὸ πρῶμο ρωμαϊκὸ σύνολο.

1584. Αὐτόθι, σ. 349 ἀρ. 44 πίν. 5.7, ἀπὸ σύνολο ποὺ ἀφήνει περιθώριον χρονολόγησής ἀπὸ τὸν 8ο ἕως τὸν 4ο αἰ. π.Χ.

1585. Γιὰ παράδειγμα, τὰ καρφιά τύπου 1 τοῦ Shaw (δ.π. [σημ. 1581]), ποὺ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ ἕως τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

1586. DABNEY, *Jewellery*, σ. 350 ἀρ. 54 πίν. 5.8.

μάτων ή άλλων έλαφρών ύλικών. Η εισχώρησή τους σε συμπαγές ξύλο είναι αδύνατη, εκτός κι αν προηγουμένως είχε χρησιμοποιηθεί τρυπάνι¹⁵⁸⁷.

Σε καρφιά, αντίθετα, πρέπει να ανήκουν οι Μ 88 και Μ 90. Ο Μ 88, ο οποίος σώζεται άκέραιος, έχει κυλινδρικό, μάλιστα λυγισμένο, κορμό, τó κατώτερό του όμως τμήμα παρουσιάζει πεπλατυσμένη μορφή και είναι όρθογώνιο στην τομή. Έξ ολοκλήρου όρθογώνια τομή έμφανίζει τó στελέχος του Μ 90. Τα ύπόλοιπα μορφολογικά χαρακτηριστικά τόσο του Μ 88 όσο και του Μ 90, όπως είναι τó δισκοειδές σχήμα τής κεφαλής, τó μέγεθός της (διαμ. 0,014 και 0,0105 μ.), τó μέγεθος του στελέχους (μήκ. 0,046 [λυγισμένο] και σωζ. μήκ. 0,029 μ.) αλλά και ó χαλκός ως χρησιμοποιηθέν ύλικό τά κατατάσσουν στα κοινά καρφιά τύπου 1 (common nails), σύμφωνα με τήν τυπολογία του Joseph W. Shaw. Η χρονολόγηση του τύπου δείχνει να έχει μεγάλη διάρκεια. Στο έλληνικό ιερό στον Κομμό ó τύπος 1 έμφανίζεται στην άρχαϊκή έποχή και φτάνει μέχρι τά ρωμαϊκά χρόνια. Η έσωτερική του χρονολόγηση όμως παρουσιάζει προβλήματα, όπως φαίνεται από τήν παρουσία του τύπου σε σύνολα διαφορετικών έποχών. Η γενικότερη έντύπωση πάντως είναι ότι δείγματα του τύπου 1 με έξ ολοκλήρου όρθογώνια αντί για κυλινδρική τομή στελέχους, όπως τó Μ 90 τής Λούτσας, φαίνεται να άποτελούν ένα ύστερότερο έξελικτικό στάδιο του τύπου. Τουτό ύποδηλώνει ή άφθονη παρουσία τους σε ρωμαϊκό σύνολο στον Κομμό, καθώς και ή ταυτόχρονη άπουσία τους από πρωιότερα σύνολα. Η χρήση του πρέπει να άναζητηθεί στη σύνδεση ξύλινων μελών μιás κατασκευής μεταξύ τους¹⁵⁸⁸.

Τυπολογικά σε καρφί, λειτουργικά σε βελόνη πρέπει να ανήκει ó Μ 87. Η άξιοσημείωτα πλατιά, σφυρήλατη κεφαλή του Μ 87 κατατάσσει τó κομμάτι στον τύπο 4 του Shaw (tacklike nails). Πρόκειται για μικρά καρφάκια με δυσανάλογα, μεγάλα, έπιπεδωμένα δισκοειδή κεφάλια διαμέτρου 0,015 έως 0,020 μ. και μήκους 0,017 έως 0,035 μ. Στον Κομμό έμφανίζονται πρώτη φορά σε σύνολα τής κλασικής/έλληνιστικής έποχής, αν και κάποια προέρχονται από άρχαιολογικές συνάφειες τής ρωμαϊκής έποχής¹⁵⁸⁹. Ο τύπος πάντως ήταν σίγουρα σε χρήση τόν 4ο αϊ. π. Χ., όπως δείχνει ή παρουσία του στην Όλυνθο¹⁵⁹⁰. Τα δύο αυτά μορφολογικά χαρακτηριστικά τους, δηλαδή τó πλατύ κεφάλι και τó κοντό στελέχος, ύποδηλώνουν ότι χρησίμευαν μάλλον για να στερεώσουν ύφασμα ή δέρμα και όχι για να συνδέσουν ξύλινα μέλη¹⁵⁹¹ μεταξύ τους.

1587. SHAW, ό. π. (σημ. 1581), σ. 381.

1588. Αυτόθι, σ. 383.

1589. Αυτόθι.

1590. ROBINSON, ό. π. (σημ. 1548), άρ. 1439-1482 πίν. 94.

1591. Για τή χρήση των καρφίων σε ξύλινες κατασκευές βλ. RAUBITSCHKE, ό. π. (σημ. 1544), σ. 134 σημ. 24-25 με παραπομπές.

Συνοπτικά, κανένα θραύσμα από τους M 83 - M 90 δέν μπορεί νά χρονολογηθεί μέ ασφάλεια σέ συγκεκριμένη χρονολογική περίοδο. Μιά γενική χρονολόγηση στήν έποχή του Σιδήρου φαίνεται νά είναι, πρòς τò παρόν, ή ασφαλέςτερη τοποθέτηση. Πέρα από τή χρονολόγηση, τò σχήμα και οί διαστάσεις τους -άνεξαρτήτως του αν από τυπολογική άποψη θά πρέπει νά όνομαστούν βελόνες ή καρφιά- ύποδηλώνουν ότι στή Λούτσα τουλάχιστον ή χρήση τους θά πρέπει νά αναζητηθεί στή συγκράτηση ύφασμάτων ή ανάλογων έλαφρών ύλικών¹⁵⁹².

Άγκιστρο ή γάντζος (M 91)

Ό M 91 βρέθηκε στίς έπιχώσεις του ναού.

M 91 (Λ 200 άρ. 2. AB 1729) - Άγκιστρο ή γάντζος· πίν. 102. - Ύψ. μέγ. σωζ. 0,038 μ. διάμ. 0,002 μ.

Η παρουσία παρόμοιων άγκιστρων ή γάντζων δέν είναι άσυνήθιστη για τὰ λατρευτικά σύνολα τής αρχαιότητας¹⁵⁹³. Η χρονολόγηση και ή χρήση τους ώστόσο είναι άσαφής.

Συμπαγή δακτυλίδια (M 92 - M 93)

Οί M 92 - M 93 βρέθηκαν στίς έπιχώσεις του ναού.

M 92 (Λ 200, άρ. 1. AB 1729) - Θραύσμα κρίκου δακτυλιδιού· πίν. 102. - Διάμ. περ. 0,0160 μ. διάμ. έσωτ. ύπολ. 0,012 μ. διάμ. διατομής έλάσματος 0,002 μ. Συμπαγής κρίκος μέ τομή σχήματος D. Δακτυλίδι κατά τò ήμισυ σωζόμενο.

M 93 (Λ 204. AB 1733) - Θραύσμα κρίκου δακτυλιδιού· πίν. 102. - Διάμ. έξωτ. ύπολ. περ. 0,025 μ. διάμ. έσωτ. ύπολ. 0,018 μ. Συμπαγής κρίκος μέ κυκλική τομή. Διάμ. διατομής έλάσματος 0,003 μ. Δακτυλίδι κατά τò 1/4 περ. σωζόμενο.

Οί M 92 και M 93 αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικούς τύπους δακτυλιδιών. Μολονότι και τὰ δύο είναι κατασκευασμένα από συμπαγές χάλκινο έλασμα κυκλικής διατομής, οί διαστάσεις, ή τομή τους και ίσως και τò αρχικό τους σχήμα είναι διαφορετικά.

Τò πάχος του κρίκου και τò σχήμα του M 92 παραπέμπουν σέ δακτυλίδια τών όποιών οί περιφέρειες δέν σχηματίζουν πλήρη κύκλο αλλά άπολήγουν στο

1592. Για τήν παρουσία κεφαλών ήλων σέ ιερά γενικά βλ. ROLLEY, ό.π. (σημ. 1565), σ. 277 άρ. 64c είκ. 33 (Κωρύκειο Άνδρο).

1593. Ίερό στον Κομμό: K. A. SCHWAB, Bronze, Lead, and Bone Implements, σέ: *Kommos IV*, σ. 392 άρ. 3, από σύνολο του 7ου αι. π.Χ. Άμφιάρειο Ύρωπου: Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Ό Ύρωπος και τò ιερόν του Άμφιάρου*, BAE, 63, Άθήναι 1968, σ. 127 πίν. 52β, κάτω άριστερά, όπου έρμηνεύθηκε ως άγκιστρο άργαλειού.

άνω τους τμήμα σε επίπεδωμένη, έλλειψοειδή σφενδόνη. Τέτοια δακτυλίδια είναι τυπικά για την κλασική και την έλληνιστική εποχή¹⁵⁹⁴, αν και ένα καλό παράλληλο ως προς το αρχικό σχήμα και τις διαστάσεις βρέθηκε στον Κομμό σε στρώμα του 1ου αϊ. π.Χ.¹⁵⁹⁵ Η έσωτερική διάμετρος του Μ 92 (0,012 μ.) υποδηλώνει ότι το δακτυλίδι είχε κατασκευασθεί για να περαστεί σε δάκτυλο παιδιού ή γυναίκας.

Σε αντίθεση με τον Μ 92, η περιφέρεια του κρίκου του δακτυλιδιού Μ 93 πρέπει να σχημάτιζε αρχικά πλήρη κύκλο. Ένα παρόμοιο σε σχήμα, διαστάσεις και τομή δακτυλίδι με το Μ 93 βρέθηκε μαζί με εύρήματα του 5ου και του 4ου αϊ. π.Χ. στην έλληνιστική αύλη μπροστά από τον χώρο Α1 και το κτίριο Β στο έλληνικό ιερό στον Κομμό¹⁵⁹⁶, ωστόσο η έλλειψη αρχαιολογικών συμφραζομένων στις περισσότερες περιπτώσεις ανάθεσης παρόμοιων δακτυλιδιών σε ιερά¹⁵⁹⁷ δέν επιτρέπει συγκεκριμένο χρονολογικό προσδιορισμό. Η έσωτερική του διάμετρος (0,018 μ.) υποδηλώνει ότι το δακτυλίδι είχε κατασκευασθεί για να περαστεί σε δάκτυλο άντρα ή μεγαλόσωμης γυναίκας.

Η συζήτηση για την εξήγηση της παρουσίας δακτυλιδιών σε ιερά έχει περιοριστεί μέχρι στιγμής σε απόψεις σχετικά με τον προσδιορισμό ή μη του φύλου των αναθετών τους ή της θεότητας στην όποια αυτοί άπευθύνονταν. Έτσι, ενώ κατά την Uta Kron δακτυλίδια αφιερώνονταν κυρίως σε ιερά γυναικείων θεοτήτων¹⁵⁹⁸, η άποψη αυτή έχει πρόσφατα άμφισβητηθεί¹⁵⁹⁹.

Νομίσματα (Μ 94 - Μ 96)

Οί Μ 94 και Μ 95 βρέθηκαν στις έπιχώσεις του ναού. Ο Μ 96 βρέθηκε στις 17.10.1956 στη νότια πλευρά του ναού.

1594. R. A. HIGGINS, *Greek and Roman Jewellery*, London 1980, σ. 131-133, 169.

1595. DABNEY, *Jewellery*, σ. 348 κ.έ. άρ. 37 (Κομμός, κτίριο Β, πάνω από το χαμηλότερο δάπεδο).

1596. Αυτόθι, σ. 349 άρ. 38.

1597. Για παράδειγμα, KILIAN-DIRLMEIER, *Itonia*, σ. 162 άρ. 2772 πίν. 167 (ιερό Άθηνάς Ίτωνίας στη Θεσσαλία).

1598. KRON, *Frauenfeste*, σ. 631 κ.έ. με παραπομπές.

1599. DABNEY, *Jewellery*, σ. 341. Δακτυλίδια αφιερώνονταν, για παράδειγμα, και σε ιερά του Άπόλλωνος, όπως δείχνει η περίπτωση του ιερού του Άπόλλωνος Τυρίτα στην Κυνουρία, βλ. Π. ΦΑΚΛΑΡΗΣ, *Άρχαία Κυνουρία. Άνθρώπινη δραστηριότητα και περιβάλλον, Δημοσιεύματα του Άρχαιολογικού Δελτίου*, 43, Άθήνα 1990, σ. 176 πίν. 79α-β, αλλά και του ιερού στο Καλαπόδι, που ανήκε στον Άπόλλωνα και όχι στην Άρτεμη: R. C. S. FELSCH, *Die Bronzefunde*, σέ: *Kalapodi II*, σ. 173-174 άρ. 848-1123 (τύπος Α1) πίν. 40-41. Για την άποψη ότι τα δακτυλίδια αφιερώνονταν στα ιερά λόγω της μεταλλικής τους αξίας βλ. αυτόθι, σ. 177.

M 94 (Λ 199. AB 1728) – Χάλκινο νόμισμα (Αθηνών;). Άκέραια σωζόμενο. Σωζόμενες επιφάνειες πάρα πολύ φθαρμένες· πίν. 166. – Διάμ. (μέγ.) 0,017 μ. βάρ. 3,3 γρ. Όπισθότυπος: γλαύκα πρὸς τὰ δεξιὰ (πολὺ ἀμυδρὰ διακρινόμενη).

M 95 (Λ 206. AB 1735) – Χάλκινο νόμισμα. Άκέραια σωζόμενο. Σωζόμενες επιφάνειες πάρα πολύ φθαρμένες· πίν. 166. – Διάμ. (μέγ.) 0,017 μ. βάρ. 2,8 γρ.

M 96 (Λ 195) – Χάλκινο νόμισμα. Σωζόμενες επιφάνειες τελείως φθαρμένες· πίν. 166. – Διάμ. (μέγ.) 0,014 μ. βάρ. 2,8 γραμμάρια.

Γιὰ τοὺς **M 94 - M 96** δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς τίποτα ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὸν **M 94**, πὺ ἐνδεχομένως ἀποτελεῖ ἀθηναϊκὸ νόμισμα ἂν ὁ ὀπισθότυπός του ἀπεικονίζει ὄντως γλαύκα.

Ἐλάσματα (M 97 - M 98)

Οἱ **M 97** καὶ **M 98** βρέθηκαν στὶς 17.10.1956 στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

M 97 (Κουτί: «Λούτσα 17.10.1956, νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ», ἀρ. 4) – Ἀδιακόσμητο ἔλασμα· πίν. 102, 166. – Μῆκ. μέγ. 0,051 μ. πᾶχ. 0,001 μ.

M 98 (Κουτί: «Λούτσα 17.10.1956, νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ», ἀρ. 5) – Πολυάριθμα θραύσματα ἀδιακόσμητων ἐλασμάτων· πίν. 102, 166. – Μῆκ. μέγ. 0,022 μ. πᾶχ. 0,001 μ.

Παρόμοια ἐλάσματα ἔχουν βρεθεῖ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας στὴ Φίλια Θεσσαλίας¹⁶⁰⁰. Μολονότι ἡ χρῆση καὶ ἡ χρονολόγησή τους δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ μὲ ἀκρίβεια, ἡ Kilian-Dirlmeier θεώρησε πιθανὴ μιὰ χρῆση τους ὡς χάλκινων περιβλημάτων¹⁶⁰¹.

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΣΙΔΗΡΟ

Ἐλασμα (M 99)

M 99 (Κουτί: «Λούτσα 17.10.56, νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ», ἀρ. 6) – 25 πολὺ μικρὰ θραύσματα ἀπὸ ἀδιακόσμητα ἐλάσματα, τρία ἐκ τῶν

ὁποίων συναρμόζουν καὶ σχηματίζουν ταινία μῆκ. 0,120 μ., πλ. περ. 0,24 μ. καὶ πᾶχ. 0,006-0,008 μ.· πίν. 103, 167. Ἡ ταινία σώζει δύο καρφιά.

Παρόμοια σιδερένια ταινία μὲ καρφιά βρέθηκε στὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας στὴ Φίλια Θεσσαλίας καὶ ἐρμηνεύθηκε ἀπὸ τὴν Kilian-Dirlmeier ὡς ὑπόλειμμα πιθανῶς σιδερένιας στεφάνης πὺ θὰ συγκρατοῦσε τὶς σανίδες ἐνὸς βαρελιοῦ¹⁶⁰². Δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ἀντικειμένου.

1600. KILIAN-DIRLMEIER, *Itonia*, σ. 170 ἀρ. 2963-2964 πίν. 174.

1601. Αὐτόθι, σ. 168.

1602. Αὐτόθι, σ. 155 ἀρ. 2573 πίν. 161.

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΜΟΛΥΒΔΟ

Ἡ κατάταξη τῶν ἀντικειμένων ὡς μολύβδινων βασιζέται σὲ ἐμπειρική ἐκτίμηση καὶ ὄχι σὲ ἀνάλυση τοῦ μετάλλου. Τὰ ἀντικείμενα ἐμφανίζουν τὸ τυπικὸ γαλαζοπράσινο χρῶμα καὶ τὰ τυπικὰ ἀνοίγματα τῆς διαβρωμένης ἐπιφάνειας τοῦ μολύβδου.

Βαρίδιο διχτυοῦ (M 100)

Ὁ M 100 βρέθηκε στὶς 18.10.1957 στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

M 100 (Λ 198) – Τέσσερα διπλωμένα ἐπιμήκη φύλλα· πίν. 103, 167. – Μῆκ. μέγ. 0,140 μ. πλ. μέγ. 0,045 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,007 μ.

Μολύβδινα εὐρήματα τοῦ τύπου τοῦ M 100 ἐρμηνεύονται συνήθως ἀπὸ τὴν ἔρευνα ὡς ἀλιευτικὰ βαρίδια¹⁶⁰³. Ἡ ἀνάθεση ἀλιευτικῶν βαριδίων σὲ ἱερά δὲν εἶναι σπάνιο φαινόμενο. 12 παρόμοια μολύβδινα βαρίδια διχτυῶν βρέθηκαν στὸν πρόναο τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος στὰ Ἴσθμια, ἐνῶ δείγματα τοῦ τύπου ἀναφέρονται καὶ ἀπὸ συνάφειες τῆς κλασικῆς ἐποχῆς τοῦ ἴδιου ἱεροῦ. Ἐπιγράμματα ἀναφέρονται στὴν πρακτικὴ τῆς ἀνάθεσης διχτυῶν καθὼς καὶ τῶν βαριδίων τους ἐκ μέρους τῶν ψαράδων σὲ ἱερά (γιὰ παράδειγμα, στὴν Παλατινὴ Ἀνθολογία)¹⁶⁰⁴. Ὀλόκληρος ἀλιευτικὸς ἐξοπλισμὸς βρέθηκε στὸ ἱερὸ τῆς Λιμενίας Ἴσθρας στὴν Περαχώρα¹⁶⁰⁵.

Ἡ ἀνάθεση ἐνὸς ἀλιευτικοῦ διχτυοῦ μὲ βαρίδι στὴ θεότητα κατανοεῖται συνήθως εἴτε ὡς παράκληση γιὰ γεμάτα δίχτυα εἴτε ὡς εὐχαριστία γιὰ μιὰ καλὴ ψαριά. Μιὰ ἐνδιαφέρουσα ὑπόθεση θὰ ἦταν ἡ ἐρμηνεία τοῦ M 100 ὄχι ὡς διχτυοῦ ἀλιείας ἀλλὰ ὡς κυνηγετικοῦ διχτυοῦ, ὡς ἀναθήματος δηλαδὴ νεαροῦ κυνηγοῦ. Τοῦτο θὰ παρέπεμπε στὴ γνωστὴ περίπτωση τοῦ νεαροῦ κυνηγοῦ Μελανίωνος στὴ *Λυσιστράτη* τοῦ Ἀριστοφάνη, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τὸ δίχτυ στὰ ὄρη γιὰ νὰ πιάσει τὸ θήραμά του¹⁶⁰⁶. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ θὰ ταίριαζε σὲ τελετουργίες ἐνηλικίωσης. Ἄλλωστε καὶ τὸ ψάρεμα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ κυνήγι στὴ θάλασσα¹⁶⁰⁷.

1603. Βλ., γιὰ παράδειγμα, Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ, Ἀνασκαφὴ Σκάλας Ὠρωποῦ, ΠΑΕ 1996, πίν. 27β (Ὠρωπός, 7ος αἰ. π. Χ., «μολύβδινα διπλωμένα ἀλιευτικὰ βαρίδια ἀπὸ τὸν χῶρο 2»).

1604. RAUBITSCHKE, ὁ.π. (σημ. 1544), σ. 129 ἀρ. 455-456 πίν. 72· σ. 121 σημ. μὲ παραπομπὲς σὲ δείγματα μυκηναϊκά, ἀρχαϊκά καὶ βυζαντινά.

1605. Γενικὰ γιὰ τὶς ἀναθέσεις ἀλιευτικῶν ἀντικειμένων σὲ ἱερά: Μ. J. ROSE, *The Fish Remains, Kommos IV*, σ. 533 κ.έ.

1606. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Λυσιστράτη*, στ. 787-788: *ἐλαγοθήρει / πλεξάμενος ἄρκυς*.

1607. Γιὰ τὴν ἄποψη ὅτι τὸ θαλασσινὸ κυνήγι κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ ἀποτελοῦσε δοκιμασία ποῦ σχετιζόταν μὲ τὸ πέρασμα τῶν νεαρῶν ἀνδρῶν ἀπὸ τὴν ἐφηβεία στὸν ἐνήλικο βίο, βλ. Β. ΣΑΜΠΕΤΑΙ, *Ψαράδες: οἱ παῖδες καὶ ἡ θάλασσα*, σέ: Ε. Κεφαλίδου – Δ.

Κάλυμμα λυχνarioῦ (M 101)

Ὁ M 101 βρέθηκε στις 18.10.57 σὲ «ἐπίχωση τοῦ ναοῦ».

M 101 (Ἐνδειξη: «18.10.57. Ἐπίχωση τοῦ ναοῦ» – Μολύβδινο κάλυμμα λυχνarioῦ μὲ περιχειλίωμα, ὀξεῖα βάση καὶ ὀριζόντια λαβή· πίν. 103, 167. – Μῆκ. (μὲ λαβή) 0,099 μ. διάμ. 0,067 μ. ὕψ. (μὲ λαβή) 0,029 μ. ὕψ. (χωρὶς λαβή) 0,020 μ.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ M 101. Ἐνα μικρό, σχήματος μικρογραφικῆς λεκανίδας κυρίως σῶμα ἀπολήγει σὲ ὀξεῖα, συμπαγή, διάτρητη στὸ κέντρο τῆς βάσης. Ἡ κεντρικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐσωτερικοῦ του φέρει τετράπλευρη ὀπή πλάτους πλευρᾶς 0,011 μ. καὶ βάθους 0,012 μ. Ἡ περιφέρεια τῆς κεντρικῆς αὐτῆς ἐπιφάνειας εἶναι στὸ μεγαλύτερό της τμήμα διάτρητη. Σῶζει συνολικὰ πέντε ἀκανόνιστου σχήματος ὀπὲς ἐνδεικτικῶν διαστάσεων 0,008 × 0,002 μ. Τὸ περιχειλίωμα πλάτους 0,015 μ. στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω καὶ πρὸς τὰ κάτω καὶ διαβαθμίζεται σὲ τρία ἐπίπεδα. Κάθετα πρὸς αὐτὸ ξεκινάει μία ὀριζόντια, συμπαγῆς λαβὴ μήκους 0,047 μ. Ἡ κεντρικὴ ὀπή του καὶ ἡ λαβὴ παραπέμπουν σὲ χρῆση τοῦ ἀντικειμένου ὡς λυχνarioῦ. Ἀπὸ τὴν ὀπή θὰ περνοῦσε λογικὰ τὸ φυτίλι. Ὁ σχηματισμὸς τοῦ περιχειλώματος ὑποδηλώνει ὅτι ἀρχικὰ τὸ μολύβδινο ἀντικείμενο θὰ ἀκουμποῦσε πάνω σὲ ἄλλο ἀγγεῖο γεμάτο λάδι, ἄρα θὰ ἀποτελοῦσε κάλυμμα λυχνarioῦ τὸ ὁποῖο θὰ ἦταν κατασκευασμένο ἀπὸ ἄλλο ὕλικό, τὸ πιθανότερο πηλό. Τὸ ὅτι τέτοια καλύμματα ὑπῆρχαν ὀπωσδήποτε στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἀποδεικνύει ἓνα πῆλινο κάλυμμα δίμυξου λυχνarioῦ μὲ κεντρικὸ διάτρητο σωληνωτὸ στέλεχος ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Μητέρας τῶν Θεῶν καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴν Πέλλα, χωρὶς ὠστόσο νὰ φέρει λαβή, τὸ ὁποῖο χρονολογήθηκε μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.¹⁶⁰⁸

Στὴ χρῆση τοῦ M 101 γιὰ τὸν φωτισμὸ πρέπει νὰ ὀφείλονται καὶ οἱ μικρές, ἀσύμμετρες ὀπὲς τῆς ἐσωτερικῆς του περιφέρειας. Ὡς γνωστὸν, τὸ σημεῖο τήξεως τοῦ μολύβδου εἶναι στοὺς 327,4 βαθμοὺς Κελσίου, δηλαδὴ εἶναι πολὺ χαμηλὸ συγκριτικὰ μὲ ἄλλα μέταλλα¹⁶⁰⁹. Εἶναι λογικὸ, λοιπόν, ἢ στενὴ ἐπαφή του μὲ τὴ φλόγα τοῦ φυτιλιοῦ νὰ προκάλεσε τὴ μερικὴ του τήξη. Ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε στὴ Λούτσα μόλυβδος καὶ ὄχι ἄλλο μέταλλο, ἄς ποῦμε χαλκός, γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ λυχνarioῦ ἴσως νὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ ὀικονομικοὺς παράγοντες. Δεδομένης τῆς γειτνίασης τῆς περιοχῆς μὲ τὸ Λαύριο, ὅπου σίγουρα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ προμηθευτεῖ ἄνετα καὶ πολὺ ὀικονομικὰ μόλυβδο, ὀποδη-

Τσιαφάκη (ἐπιμ.), *Κεραμειὺς παῖδες. Ἀντίδωρο στὸν καθηγητὴ Μιχάλη Τιβέριο ἀπὸ τοὺς μαθητὲς του*, Θεσσαλονίκη 2012, ἰδιαίτερα σ. 50-51, 56 σημ. 50.

1608. ΛΙΑΙΜΠΙΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, ὀ.π. (σημ. 1270) (2000), σ. 118, 136 ἄρ. 340 σχ. 11α-β πίν. 119α-β, ἀπὸ τὸ στρώμα καταστροφῆς στὸν πρόδομο τοῦ ναοῦ τοῦ νότιου ὀπαίθριου χώρου.

1609. W. W. KRYSKO, *Lead in History and Art*, Stuttgart 1979, σ. 47.

λώνει ότι ίσως να έχουμε μπροστά μας μια φθηνή απομίμηση χάλκινου σκεύους. Πάντως η χρήση του μολύβδου ως υλικού εξηγεί για ποιό λόγο το πάχος του σκεύους είναι δυσανάλογα μεγάλο σε σχέση με το συνολικό του μέγεθος. Από την άλλη μεριά, μολύβδινα λυχνάρια δεν είναι αποκλειστικό φαινόμενο της Λούτσας. Ήδη από την ύστερη εποχή του Χαλκού εμφανίζονται στην Έγκωμη της Κύπρου¹⁶¹⁰, ενώ είναι γνωστά επίσης και από την κλασική εποχή, όπως δείχνει ένα σχετικό κομμάτι από την Όλυνθο¹⁶¹¹. Τα παραπάνω μολύβδινα λυχνάρια όμως δεν εμφανίζουν καλές αντιστοιχίες με το δικό μας, πράγμα που δεν βοηθάει στη χρονολόγηση του κομματιού από τη Λούτσα.

Μια δεύτερη χρονολογική ένδειξη αποκτά κανείς από μια στην -κάτοψη σχεδόν όμοια, ωστόσο πολύ πιο καλλιτεχνική- φιάλη με λαβή που απολήγει σε κεφάλι Μέδουσας, επίσης από την Πέλλα. Η τεχνοτροπική ανάλυση του Γεωργίου Π. Οικονόμου την κατέταξε στην ύστερη έλληνοιστική/πρώιμη ρωμαϊκή εποχή¹⁶¹², αν και το αρχαιολογικό σύνολο στο οποίο βρέθηκε χρονολογήθηκε στο διάστημα μεταξύ του 300 και του 150 π.Χ.¹⁶¹³ Βέβαια και εδώ υπάρχουν διαφορές, όπως το μέγεθος, που είναι πολύ μεγαλύτερο από το δικό μας (ύψ. 0,050 μ. διάμ. 0,253 μ. μήκ. με λαβή 0,383 μ.), το υλικό, που είναι χαλκός, και κυρίως η έλλειψη κεν-τρικής όπης. Η γενικότερη όμως ομοιότητα ως προς το σχήμα με τη χάλκινη «λατρευτική» φιάλη από τη Μακεδονία υποδηλώνει ότι χρονολογικά δεν πρέπει να βρισκόμαστε πολύ μακριά από την έλληνοιστική εποχή. Ενδεικτικά επίσης ως αναφερθεί ένα παρόμοιο εύρημα από το Ήραίο του Άργους, το οποίο όμως είναι κατασκευασμένο από χαλκό και είναι αρκετά μεγαλύτερο¹⁶¹⁴.

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΠΗΛΟ

Λυχνάρια (M 102 - M 103)

Λυχνάρια άγνωστου τύπου (M 102 - M 103)

Οί M 102 - M 103 βρέθηκαν στις επιχώσεις της βόρειας πλευράς του ναού.

M 102 (Σακκούλα: «Όστρακα επίχωσης Θραύσμα καμπύλου τοιχώματος από το σώμα της βόρειας πλευράς του ναού», αρ. 50α) - λυχναριού - "Υψ. μέγ. σωζ. 0,025 μ. μήκ. μέγ.

1610. H. MATTHÄUS, *Metallgefäße und Gefäßuntersätze der Bronzezeit, der geometrischen und archaischen Periode auf Cypern: mit einem Anhang der bronzeitlichen Schwertfunde auf Cypern*, PBF II, 8, München 1985, σ. 267 κ.έ. αρ. 586-588 πίν. 81.

1611. ROBINSON, ό.π. (σημ. 1548), πίν. 52 αρ. 628.

1612. G. P. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, *Bronzen von Pella*, AM, 51, 1926, σ. 88 κ.έ. ιδιαίτερα 92 πίν. XI.

1613. Αὐτόθι, σ. 76.

1614. WALDSTEIN, ό.π. (σημ. 1411), πίν. 125 αρ. 2239, όπου έρμηνεύτηκε ως ήθμός.

σωζ. 0,067 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, καθάρως, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ ἀμαυρόχρωμο γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

M 103 (Σακούλα: «Ὅστρακα ἐπίχωσης τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 7) – Θραῦσμα

καμπύλου τοιχώματος ἀπὸ τὸ σῶμα λυχναρίου· πίν. 104. – Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,025 μ. μήκ. μέγ. σωζ. 0,067 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, ἀνοικτοκάστανος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ.

Πήλινα θραύσματα εἰδωλίων ἢ/καὶ ἐπινήτρων (M 104 - M 107)

Οἱ **M 104 - M 107** βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

M 104 (Λ 109, ἀρ. 15) – Θραῦσμα κυρτοῦ τοιχώματος ἴσως ἐπινήτρου· πίν. 104. – Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow). Περιέχει μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας καὶ λίγα πετραδάκια διαφόρων χρωμάτων μήκους περ. 0,001 μ. Ε: τὸ ἴδιο.
M 105 (Λ 144) – Πίσω μέρος γυναικείας κεφαλῆς ἀρχικὰ προσαρτημένης σὲ ἐπινήτρο· πίν. 104, 167. – Ὑψ. 0,017 μ. μήκ. 0,036 μ. πλ. 0,027 μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορώδης, κιτρινωπός. Περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀση-

μένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΠ: λευκό. Τὸ κάτω τμήμα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας τοῦ θραύσματος δείχνει ὅτι αὐτὸ ἔχει ξεκολλήσει ἀπὸ τὴν κυρτὴ ἐπιφάνεια τοῦ ἐπινήτρου. Ἐσωτερικὰ σώζεται ὠσειδῆς κοίλανση.

M 106 (Λ 171, ἀρ. 1) – Μικρὸ θραῦσμα ἀνθρωπόμορφου εἰδωλίου· πίν. 104. – Διαστ. σωζ. 0,024 × 0,024 × 0,011 μ.

M 107 (Λ 171, ἀρ. 2) – Μικρὸ θραῦσμα ἀνθρωπόμορφου εἰδωλίου· πίν. 104. – Διαστ. σωζ. 0,036 × 0,022 × 0,012 μ.

Πήλινα πλακίδια (M 108 - M 119)

Οἱ **M 108 - M 116** καὶ **M 118 - M 119** βρέθηκαν στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ. Ὁ **M 117** βρέθηκε στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ναοῦ.

M 108 (Λ 123, ἀρ. 15) – Θραῦσμα ἐπιπεδωμένου πλακιδίου μὲ σωζόμενες στρογγυλεμένες ἀπολήξεις· πίν. 104. – Διαστ. σωζ. μεγαλύτερου θραύσματος 0,034 × 0,031 × 0,004 μ. Τὰ δύο μεγαλύτερα εἶναι συγκολλημένα ἀπὸ δύο τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὴ μία τους ἐπιφάνεια.

M 109 (Λ 123, ἀρ. 20β) – Θραῦσμα ἐπιπεδωμένου πλακιδίου μὲ σωζόμενες στρογγυλεμένες ἀπολήξεις· πίν. 104. – Διαστ. σωζ. μεγαλύτερου θραύσματος 0,034 × 0,031 × 0,004 μ. Τὰ δύο μεγαλύτερα εἶναι συγκολλημένα ἀπὸ δύο τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὴ μία τους ἐπιφάνεια.

M 110 (Λ 123, ἀρ. 17) – Ἐξὶ θραύσματα ἐπιπεδωμένων πλακιδίων μὲ σωζόμενες στρογγυλεμένες ἀπολήξεις. Ἀπεικονίζεται μόνο τὸ

Λ 123 ἀρ. 17· πίν. 104. – Διαστ. σωζ. μεγαλύτερου θραύσματος 0,034 × 0,031 × 0,004 μ. Τὰ δύο μεγαλύτερα εἶναι συγκολλημένα ἀπὸ δύο τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὴ μία τους ἐπιφάνεια.

M 111 (Λ 123, ἀρ. 16) – Ἐξὶ θραύσματα ἐπιπεδωμένων πλακιδίων μὲ σωζόμενες στρογγυλεμένες ἀπολήξεις. Ἀπεικονίζεται μόνο τὸ Λ 123 ἀρ. 17· πίν. 105. – Διαστ. σωζ. μεγαλύτερου θραύσματος 0,034 × 0,031 × 0,004 μ. Τὰ δύο μεγαλύτερα εἶναι συγκολλημένα ἀπὸ δύο τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὴ μία τους ἐπιφάνεια.

M 112 (Λ 123, ἀρ. 11) – Ἐξὶ θραύσματα ἐπιπεδωμένων πλακιδίων μὲ σωζόμενες στρογγυλεμένες ἀπολήξεις. Ἀπεικονίζεται μόνο τὸ Λ 123 ἀρ. 17· πίν. 105. – Διαστ. σωζ. μεγαλύ-

τερου θραύσματος $0,034 \times 0,031 \times 0,004$ μ. Τὰ δύο μεγαλύτερα είναι συγκολλημένα από δύο τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὴ μία τους ἐπιφάνεια.

M 113 (Λ 123, ἀρ. 20γ-δ) – Ἐξι θραύσματα ἐπιπεδωμένων πλακιδίων μὲ σωζόμενες στρογγυλεμένες ἀπολήξεις. Ἀπεικονίζεται μόνο τὸ Λ 123 ἀρ. 17· πίν. 105. – Διαστ. σωζ. μεγαλύτερου θραύσματος $0,034 \times 0,031 \times 0,004$ μ. Τὰ δύο μεγαλύτερα είναι συγκολλημένα από δύο τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὴ μία τους ἐπιφάνεια.

M 114 (Λ 123, ἀρ. 14) – Ἐξι θραύσματα ἐπιπεδωμένων πλακιδίων μὲ σωζόμενες στρογγυλεμένες ἀπολήξεις. Ἀπεικονίζεται μόνο τὸ Λ 123 ἀρ. 17· πίν. 105. – Διαστ. σωζ. μεγαλύτερου θραύσματος $0,034 \times 0,031 \times 0,004$ μ. Τὰ δύο μεγαλύτερα είναι συγκολλημένα από δύο τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὴ μία τους ἐπιφάνεια.

M 115 (Λ 123, ἀρ. 12) – Ἐξι θραύσματα ἐπιπεδωμένων πλακιδίων μὲ σωζόμενες στρογγυλεμένες ἀπολήξεις. Ἀπεικονίζεται μόνο τὸ Λ 123 ἀρ. 17· πίν. 105. – Διαστ. σωζ. μεγαλύτερου θραύσματος $0,034 \times 0,031 \times 0,004$ μ. Τὰ δύο μεγαλύτερα είναι συγκολλημένα από δύο τεμάχια. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, πορτοκαλό-

χρωμος. Ε: τὸ ἴδιο. ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὴ μία τους ἐπιφάνεια.

M 116 (Λ 172) – Μικρὸ θραῦσμα ἐπιπεδωμένου λεπτοῦ ἀντικειμένου μὲ στρογγυλεμένη ἀπόληξη, ἀρχικὰ ἴσως κυκλικοῦ· πίν. 105. – Ὑψ. μέγ. σωζ. $0,025$ μ. πλ. μέγ. $0,023$ μ. πάχ. $0,002$ μ. Π: Πυ: 5 YR 6/2. Ε: ροδόχρωμος (7.5 YR 8/4). ΕΕ: μελανὸ γάνωμα στὴ μία του πλευρά.

M 117 (Λ 102, ἀρ. 4 καὶ 11) – Δύο μικρὰ θραύσματα ἐπιπεδωμένου ἐπιμήκους πλακιδίου μὲ στρογγυλεμένες ἀπολήξεις· πίν. 105. – Π: Πυ: ἰδιαίτερα πορώδης, σκοῦρος ροδόχρωμος. Περιέχουν μικρὴ ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: τὸ ἴδιο. Σποραδικὰ ἴχνη καύσης.

M 118 (Λ 109, ἀρ. 20) – Μικρὸ, λεπτὸ, ρομβοειδὲς πλακίδιο, σχεδὸν ἀκέραια σωζόμενο· πίν. 105. – Μῆκ. πλευρᾶς ρόμβου περ. $0,032$ μ. Π: Πυ: λεπτόκοκκος, μαλακός, ροδόχρωμος (5 YR 7/4 pink). Περιέχει μεγάλη ποσότητα ἀσημένιας μίκας. Ε: ἐξωτερικά: πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow), ἐσωτερικά: ἀνοικτοκάστανος. Στὴ μία του (ἐσωτερικὴ) πλευρὰ φέρει ἐλαφρὲς παράλληλες κοιλάνσεις.

M 119 (Λ 173) – Μικρὸ θραῦσμα ἐπιπεδωμένου λεπτοῦ ἀντικειμένου μὲ τριγωνικὴ ἀπόληξη· πίν. 105. – Ὑψ. μέγ. σωζ. $0,025$ μ. πλ. μέγ. $0,022$ μ. πάχ. μέγ. $0,008$ μ. Π: Πυ: 7.5 YR 6/5. Ε: τὸ ἴδιο.

Τὰ 11 μικρὰ τεμάχια τετράπλευρων πήλινων πλακιδίων ποὺ βρέθηκαν στὴν περιοχή τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου (**M 108** - **M 119**) δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν μὲ ἀκρίβεια οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ προσδιοριστεῖ μὲ σαφήνεια ἡ χρῆση τους.

Τὰ ὀκτὼ ἀπὸ αὐτὰ (ἀρ. κατ. **M 108** - **M 115**) ἴσως ἀποτελοῦν ὑπολείμματα καλυμμάτων πήλινων πυξίδων ὅπως αὐτῆς ποὺ ἐκτίθεται σήμερα στὴν ἐκθεση τοῦ Μουσείου Βραυρῶνος, ἂν καὶ παρόμοια πήλινα πλακίδια ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἑλληνιστικὰ (;) στρώματα στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Μεσσηνίας¹⁶¹⁵.

Ὁ **M 116** πρέπει ἀρχικὰ νὰ ἦταν ἓνα μικρὸ δισκοειδὲς ἀντικείμενο μὲ διάμετρο μικρότερη τῶν $0,003$ μ. Ἀττικὰ παράλληλα ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τίς διαστάσεις προέρχονται ἀπὸ λατρευτικὲς συνάφειες τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀγορᾶς ποὺ χρονολο-

1615. Π. Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ, Ἀνασκαφὴ Μεσσηνίας, ΠΑΕ 1987, σ. 85 πίν. 69β, ἀριστερά.

γούνται τόσο στον 7ο αἰ. π.Χ.¹⁶¹⁶ όσο και στα τέλη του 4ου αἰ. π.Χ.¹⁶¹⁷ Ἐκεῖ ἐρμηνεύθηκαν καὶ στίς δύο περιπτώσεις ὡς παιχνίδια, κάτι σὰν πούλια (*πεσσοί*)¹⁶¹⁸. Ἡ παραπάνω ἐρμηνεία φαίνεται πρὸς τὸ παρὸν ἀρκετὰ πιθανή, δεδομένου ὅτι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ τροχοῦ ἀπὸ ἀναθηματικὸ ὁμοίωμα πῆλινου τεθρίππου πρέπει μᾶλλον νὰ ἀποκλεισθεῖ, ἐπειδὴ ὁ Μ 116 δὲν ἔχει ὀπὴ στὸ κέντρο του.

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΜΑΡΜΑΡΟ

Ἀνάγλυφα (Μ 120 - Μ 121, Μ 123, Μ 126)

Οἱ Μ 120 - Μ 121, Μ 123 καὶ Μ 126 βρέθηκαν στὴν τομὴ ἀνατολικά τοῦ ναοῦ.

Μ 120 (Σακκούλα: «24.11.57. Θραύσματα γλυπτῶν ἐκ τῆς τομῆς ἀνατολικά τοῦ ναοῦ», ἀρ. 1) - Θραῦσμα ἀριστεροῦ γυμνοῦ ὤμου· πίν. 106, 168. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,091 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,083 μ. πᾶχ. 0,042 μ. Ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο.

Μ 121 (Σακκούλα: «24.11.57. Θραύσματα γλυπτῶν ἐκ τῆς τομῆς ἀνατολικά τοῦ ναοῦ», ἀρ. 2) - Θραῦσμα δεξιῦ γυμνοῦ ὤμου· πίν. 106, 168. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,117 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,094 μ. πᾶχ. 0,044 μ. Ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο.

Μ 123 (Λ 18) - Θραῦσμα λεπτομέρειας γλυπτοῦ ἀπὸ ἀνάγλυφο, ἴσως πτυχῆς ἐνδύματος· πίν. 107. - Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,037 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,022 μ. πᾶχ. 0,019 μ. Ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο.

Μ 126 (Λ 17) - Ἄνω τμῆμα κεντρικοῦ ἀκροκέραμου, ἴσως ἀπὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἢ στήλη· πίν. 108, 168. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,065 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,074 μ. πᾶχ. 0,059 μ. Ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο.

Ἡ πολὺ ὁμαλὴ πίσω πλευρὰ τῶν θραυσμάτων Μ 120 - Μ 121 ὑποδηλώνει ὅτι αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ ἀνάγλυφο. Εἶναι δύσκολο νὰ ἀποφασίσει κανεὶς ἂν αὐτὰ τὰ θραύσματα προέρχονται ἀπὸ ἀνάγλυφη διακόσμηση μετόπης ἢ ἀπὸ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα. Ὁ Μ 126 πρέπει πάντως νὰ προέρχεται ἀπὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ἢ στήλη.

Ἀγάλματα (Μ 122, Μ 124 - Μ 125)

Οἱ Μ 122, Μ 124 - Μ 125 βρέθηκαν στὴν τομὴ ἀνατολικά τοῦ ναοῦ.

Μ 122 (Σακκούλα: «24.11.57. Θραύσματα γλυπτῶν ἐκ τῆς τομῆς ἀνατολικά τοῦ ναοῦ», ἀρ. 3) - Θραῦσμα στρογγυλοῦ μαρμάρινου καρποῦ· πίν. 107, 168. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,073 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,066 μ. πᾶχ. 0,064 μ. Ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο.

Μ 124 (Σακκούλα: «24.11.57. Θραύσματα γλυπτῶν ἐκ τῆς τομῆς ἀνατολικά τοῦ ναοῦ», ἀρ. 4) - Θραῦσμα γλυπτοῦ, ἴσως ἀπὸ χέρι ἀναθηματικοῦ ἀγάλματος· πίν. 107. - Ὑψ. μέγ. σωζ. 0,074 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,069 μ. πᾶχ. 0,046 μ. Ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο.

1616. BURR, Proto-Attic, σ. 604 εἰκ. 71 ἀρ. 271-274.

1617. D. BURR THOMPSON, Three Centuries of Hellenistic Terracottas, *Hesperia*, 21, 1952, σ. 163 ἀρ. 64 καὶ 65 πίν. 40.

1618. Αὐτόθι, σ. 150 σημ. 183.

M 125 (Λ 14) – Θραύσμα βάρθρου μικρού 0,160 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,102 μ. Από πεντελικό
 ἀγάλματος· πίν. 108, 168. – Μῆκ. μέγ. σωζ. μάρμαρο.

Ὁ καρπὸς **M 122** πρέπει νὰ ἔχει ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὸ χέρι ἀναθηματικοῦ ἀγάλματος ἀγοριοῦ ἢ κοριτσιοῦ. Ὁ τύπος αὐτὸς ἀναθήματος εἶναι γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὴν ἀφθονή παρουσία του στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα¹⁶¹⁹, ἀπαντᾷ ὁμως καὶ σὲ διάφορα θεραπευτικὰ ἱερά, ὅπως τοῦ Ἀμφιάραου στὸν Ἰρωπό¹⁶²⁰, τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὸν Πειραιά¹⁶²¹, τοῦ Ἀσκληπιοῦ στοὺς Γόννους τῆς Λάρισας¹⁶²², καθὼς καὶ στὸ θεραπευτικὸ ἱερὸ τοῦ Eschmun στὴ Σιδώνα¹⁶²³. Ὁ τύπος εἶναι γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος στὸν Σωρὸ (Ἀμφαναί)¹⁶²⁴, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν Ἀρκεσίνη τῆς Ἀμοργοῦ, ὅπου ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὸ τοπικὸ ἱερὸ τῆς Εἰλείθυιας¹⁶²⁵.

Ἄγγεῖα (M 127 - M 128)

Οἱ **M 127 - M 128** βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

M 127 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ἐπίχωση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 3) – Θραύσμα ἄνω τμήματος πυξίδας· πίν. 108, 168. – Ὑψ. σωζ. 0,021 μ. διάμ. χεῖλ. ἐσωτερικῆ 0,098 μ. διάμ. χεῖλ. ἐξωτερικῆ σωζ. 0,120 μ.

M 128 (Σακκούλα: «24.11.1957. Ἐπίχωση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 4) – Θραύσμα τοιχώματος πυξίδας (;)· πίν. 108, 168. – Ὑψ. σωζ. 0,038 μ. πλ. σωζ. 0,023 μ. Καὶ τὰ δύο θραύσματα ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο.

Τὰ θραύσματα μαρμάρινων ἀγγείων ἀπὸ τὴ Λούτσα εἶναι πολὺ μικροσκοπικὰ γιὰ νὰ ἐνταχθοῦν σὲ κάποιον γνωστὸ τύπο. Ἴσως ἐπρόκειτο ἀρχικὰ γιὰ πυξίδες¹⁶²⁶.

1619. CH. VORSTER, *Griechische Kinderstatuen*, Köln 1983, σ. 331 ἀρ. 5· σ. 345 ἀρ. 41· σ. 361 ἀρ. 91 πίν. 18· σ. 362 ἀρ. 91α-93· σ. 369 ἀρ. 115· σ. 376 ἀρ. 137· σ. 387 ἀρ. 170 πίν. 24· σ. 388-390 ἀρ. 171-180 πίν. 25.

1620. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, ὁ.π. (σημ. 1593), σ. 120-121 ἀρ. 13-14 πίν. 36α-β.

1621. K.-V. VON EICKSTEDT, *Das Asklepieion im Piräus*, *Bibliothek der Archäologischen Gesellschaft zu Athen* 201, Athen 2001, σ. 21 εἰκ. 21.

1622. Γ. ΑΡΒΑΝΙΤΟΥ-ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, Γλυπτὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στοὺς Γόννους τῆς Λάρισας, *AAA*, 15, 1982, σ. 244-252 εἰκ. 1-3.

1623. R. A. STUCKY, *Die Skulpturen aus dem Eschmun-Heiligtum bei Sidon. Griechische, römische, kyprische und phönizische Statuen und Reliefs vom 6. Jahrhundert vor Chr. bis zum 3. Jahrhundert nach Chr.*, *AntK-BH*, 17, Basel 1993, σ. 83-89 ἀρ. 98-136 πίν. 23-31.

1624. V. MILOJČIĆ, Bericht über die deutschen Archäologischen Ausgrabungen in Thessalien 1973, *AAA*, 7, 1974, σ. 72 πίν. 30, 32-33.

1625. Λ. Ι. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Ἀμοργὸς I. Ἡ Μινῶα. Ἡ πόλις, ὁ λιμὴν καὶ ἡ μεῖζων περιφέρεια, *BAE*, 228, Ἀθήνα 2002, σ. 46 κ.έ. εἰκ. 61α-β (ἀγαλμάτιο ἀγοριοῦ καὶ κοριτσιοῦ, 3ος-2ος αἰ. π. Χ.). Γιὰ μιὰ προσπάθεια ἐρμηνείας τῶν παιδικῶν αὐτῶν ἀγαλμάτων στὰ ἱερά βλ. PARKER, *Polytheism*, σ. 428.

1626. Γιὰ τὸν **M 127** πρβ. κάτι σὰν Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, Ἔργον 1961, σ. 32 εἰκ. 41 (Βραυρώνα)· ΠΑΛΛΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 175 ἀρ. MA 2 πίν. 48γ (Μουνιχία).

ΜΙΚΡΟΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΛΙΘΟ (ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΤΡΩΜΑ)

Μυλόπετρες (M 129 - M 130)

Οί M 129 - M 130 βρέθηκαν στis ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ.

M 129 (Ἐνδειξη: «Λούτσα 1956-57. Ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ», ἀρ. 4) – Μυλόπετρα, ἀποσπασματικά σωζόμενη· πίν. 109, 169. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,220 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,142 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,061 μ. Ἀπὸ σκληρὴ γαλαζόλευκη πέτρα. Σπασμένη στὴ μία μακριὰ πλευρά της. Ἐπιμήκης, ἐπιπεδωμένη ἐπιφάνεια κατεργασίας, λειασμένη ἀπὸ τὴ χρήση, ὅπως δείχνουν

οἱ ἐλαφρὰ σηκωμένες φλεβώσεις τοῦ πετρώματος. Βάση καμπύλη.

M 130 (Σακκούλα: «24.11.1957. Θραύσματα γλυπτῶν τομῆς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ», ἀρ. 7») – Μυλόπετρα, ἀποσπασματικά σωζόμενη· πίν. 110, 169. – Μῆκ. μέγ. σωζ. 0,100 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,076 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,055 μ. Ἀπὸ σκληρὴ γαλαζόλευκη πέτρα.

Σὲ ὡσειδὴ μυλόπετρα ἀνήκει ὁ M 129 λόγῳ τῶν ἰχνῶν χρήσης ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπίπεδου σχήματος τοῦ λίθου, ὁ ὁποῖος ἀποτελοῦσε τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἐργασίας γιὰ τὴ σύνθλιψη τῶν δημητριακῶν ἢ τῶν χρωστικῶν ὑλῶν.

Μυλόπετρες ἐμφανίζονται συχνὰ σὲ συνάφειες λατρευτικῶν συνόλων τουλάχιστον ἀπὸ τὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ¹⁶²⁷.

Κατὰ τὴν Κρον, οἱ μυλόπετρες μέσα σὲ ἱερὰ¹⁶²⁸ δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς ἀναθήματα, ἀλλὰ ὡς ἐργαλεῖα γιὰ τὸ ἄλεσμα τῶν σιτηρῶν καὶ ὡς ἐργαλεῖα γιὰ τὴν ἐπιτόπου παραγωγή ἀναθηματικῶν γλυκισμάτων¹⁶²⁹.

Σφαιρικοὶ τρίφτες (M 131 - M 132)

Οἱ M 131 - M 132 βρέθηκαν στὴν τομὴ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

M 131 (Σακκούλα: «24.11.1957. Θραύσματα γλυπτῶν ἐκ τῆς τομῆς ἀνατολικά τοῦ ναοῦ», ἀρ. 5) – Σφαιρικός τρίφτης· πίν. 110, 169. – Διαστ. 0,071 × 0,052 × 0,040 μ. Γκριζογάλαζο χρῶμα.

M 132 (Σακκούλα: «24.11.1957. Θραύσματα γλυπτῶν ἐκ τῆς τομῆς ἀνατολικά τοῦ ναοῦ», ἀρ. 6) – Σφαιρικός τρίφτης· πίν. 110, 169. – Διαστ. 0,050 × 0,043 × 0,037 μ. Γκριζογάλαζο χρῶμα.

Οἱ M 131 καὶ M 132 ἔχουν σχεδὸν σφαιρικὸ σχῆμα καὶ ἀποτελοῦν μιὰ ὁμοιογενὴ ὁμάδα ἀντικειμένων. Παρόμοιο σχῆμα ἔχουν τὰ βότσαλα καὶ οἱ σφαιρικοὶ τρίφτες.

Ἡ εὔρεση «βοτσάλων» σὲ λατρευτικὰ σύνολα εἶναι ἀρκετὰ συχνὸ φαινόμενο, τὸ ὁποῖο παρατηρεῖται ἀπὸ τὴν πρώιμη ἀρχαϊκὴ ἕως καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

1627. Βλ., γιὰ παράδειγμα, J. W. SHAW, Stone Implements, σέ: *Kommos IV*, σ. 390, 391 ἀρ. 1-2 πίν. 5.43-5.44 (τομῆ)· 5.45-5.46 (φωτογραφία), ἀπὸ γεωμετρικὰ καὶ πρώιμα ἀρχαϊκὰ σύνολα τοῦ ἱεροῦ στὸν Κομμό.

1628. Γιὰ παράδειγμα, FURTWÄNGLER, *Aphaia*, πίν. 67 ἀρ. 26.

1629. KRON, *Frauenfeste*, σ. 636.

Μπορούν να έρμηνευτούν ως ύπολείμματα είτε των αρχικά βοτσαλόστρωτων δαπέδων των ναών¹⁶³⁰ είτε των έστιών, έφόσον αυτές υπήρχαν, στο έσωτερικό τους¹⁶³¹, είτε των θυσιαστήριων πρακτικών τής κοινότητας με στόχο τή θανάτωση των θυσιαστήριων ζώων¹⁶³² είτε άκόμα των καθεαυτο άναθέσεων¹⁶³³.

Μολονότι, λοιπόν, μιά έρμηνεία των εύρημάτων ως βοτσάλων δέν μπορεί να άποκλειστεί, ή παρουσία ίχνων χρήσης στην έπιφάνειά τους ύποδηλώνει ότι πρόκειται μάλλον για σφαιρικούς τρίφτες, δηλαδή έργαλεία κρούσης για τή σύνθλιψη των δημητριακών και άλλων ύλών. Τρίφτες παρόμοιου σχήματος είναι γνωστοί από συνάφειες τής ύστερης έποχής του Χαλκού και τής πρώιμης έποχής του Σιδήρου¹⁶³⁴.

ΟΨΙΑΝΟΣ

Λεπίδα (M 133)

Ό Μ 133 βρέθηκε στις έπιχώσεις του κυκλικού κτίσματος.

M 133 (Σακούλα: «Όστρακα έκ των έπιχώσεων του κυκλικού κτίσματος», άρ. 11) σωζ. 0,026 μ. πλ. μέγ. σωζ. 0,0115 μ. πλ. έλάχ. 0,0075 μ. πάχ. μέγ. σωζ. 0,004 μ.
- Θραύσμα λεπίδας πίν. 110. - "Υψ. μέγ.

Σε λεπίδα λαξευμένη από όψιανό ανήκει ό Μ 133 λόγω των συμμετρικών πλευρών του και λόγω του ότι τó μήκος του είναι πάνω από τó διπλάσιο του πλάτους του. Με βάση τó μελανό του χρώμα (έμπειρική έκτίμηση) ό όψιανός πρέπει να προέρχεται από λατομείο τής Μήλου.

Η παρουσία λεπίδας όψιανού στο ιερό τής Άρτέμιδος Ταυροπόλου στη Λούτσα δέν πρέπει να ξενίζει. Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, ή έξόρυξη και ή

1630. SHAW, ό.π. (σημ. 1627), σ. 386.

1631. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Architecture of the Temples and Other Buildings*, σέ: *Kommos IV*, σ. 28 πίν. 1.71.

1632. O. BRONEER, *Isthmia 1. The Temple of Poseidon*, Princeton 1971, σ. 55 κ.έ.

1633. Άνάθεση βοτσάλων, τοποθετημένων μέσα σε σκύφο, μαρτυρείται στο ιερό τής Δήμητρας στο Bitalemi τής Σικελίας ήδη από τó β' μισό του 7ου αι. π.Χ., βλ. KRON, *Frauenfeste*, σ. 631 σημ. 105 εικ. 8. Βότσαλα μικρότερου μεγέθους βρέθηκαν επίσης στον Κομμό, τοποθετημένα μέσα σε ένα κύπελλο που βρέθηκε στον ύστεροκλασικό άποθέτη 38, βλ. P. J. CALLAGHAN - A. W. JOHNSTON ET AL., *The Iron Age Pottery from Kommos, Archaic to Hellenistic Pottery*, σέ: *Kommos IV*, σ. 266 άρ. 560 πίν. 4. 51. Γενικά για τή χρήση των βοτσάλων στα ιερά βλ. και H. KYRIELEIS, *Offerings of the «common man» in the Heraion at Samos*, σέ: *Early Greek Cult Practice*, σ. 218 κ.έ.

1634. E. ALRAM-STERN - T. CARTER ET AL., *Geräte aus Stein*, σέ: E. Alram-Stern - S. Deger-Jalkotzy (έπιμ.), *Aigeira I. Die mykenische Akropolis 3. Vormykenische Keramik, Kleinfunde, archäozoologische und archäobotanische Hinterlassenschaften, naturwissenschaftliche Datierung, Veröffentlichungen der mykenischen Kommission 24*, Wien 2006, σ. 138 σημ. 298-301 άρ. 136-137 πίν. 33.

χρήση του όψιανού στη νότια ήπειρωτική Ελλάδα μαρτυρούνται τουλάχιστον μέχρι τη φάση ΥΕ ΙΙΙ Γ¹⁶³⁵, ενώ σε λατρευτικές συνάφειες της Αττικής ή εύρεση λεπίδων όψιανού είναι επιβεβαιωμένη και κατά την πρώτη χιλιετία π. Χ.¹⁶³⁶

ΟΣΤΟ ΑΠΟ ΑΙΓΟΕΙΔΕΣ (OVIS/CAPRA)

Άστράγαλος (Μ 134)

Μ 134 (Λ 110 - Έπιχώσεις του ναού) - Άστράγαλος· πίν. 169 - Διαστ. 0,041 × 0,033 × 0,022 μ. Σποραδικά ίχνη καύσης.

Η παρουσία άστραγάλων αίγοειδών σε ιερά είναι κοινός τόπος για τα έλληνικά ιερά¹⁶³⁷. Έδώ, λόγω καύσης, ίσως πρόκειται για ύπολείμματα φαγητού.

ΘΑΛΑΣΣΙΝΑ ΑΣΠΟΝΔΥΛΑ (ΟΣΤΡΕΑ)

Στό ύλικό των άνασκαφών του Παπαδημητρίου άναγνωρίστηκαν δύο είδη θαλασσίων όστρέων. Πρόκειται και στις δύο περιπτώσεις για δίθυρα τα όποια ζούν στον άμμώδη ή λασπώδη βυθό της θάλασσας. Ποσοτικά προηγείται ή οικογένεια *Spondylus Gaederopus* με τέσσερα δείγματα (Μ 135 - Μ 138) και άκολουθεί τό είδος *Glycymeris Pilosa* με ένα δείγμα (Μ 139).

Δίθυρα του τύπου *Spondylus Gaederopus* (Μ 135 - Μ 138)

Ό Μ 135 βρέθηκε στις 24.11.57 στις έπιχώσεις μεταξύν του ναού και του κυκλικού κτίσματος. Οί Μ 136 - Μ 138 φέρουν την ένδειξη «Λούτσα 1956-1957».

Μ 135 (Σακκούλα: «24.11.1957. Μεταξύν του ναού και του κυκλικού κτίσματος», άρ. 14) - Σχεδόν στρογγυλή θυρίδα του τύπου *Spondylus Gaederopus*· πίν. 169. - Ύψ. 0,019 μ. μήκ. 0,075 μ. πλ. 0,070 μ. Στο κλείθρο δύο ισχυρά δόντια. Άνάμεσά τους δύο κοιλότητες. Τομή σχεδόν επίπεδη. Χρώμα έσωτερικής έπιφάνειας: λευκωπό. Χρώμα έξωτερικής έπιφάνειας: μώβ (10 R 6/3 pale red).

Μ 136 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57, άρ. 58») - Θυρίδα του τύπου *Spondylus Gaederopus*· πίν. 169. - Ύψ. 0,019 μ. μήκ. 0,075 μ. πλ. 0,070 μ. Στο κλείθρο τρία δόντια έναλλάσσονται με δύο κοιλότητες. Τομή κυρτή. Στην έξωτερική έπιφάνεια συγκεντρικές γραμμές διασταυρώνονται με άκτινωτές. Χρώμα έσωτερικής έπιφάνειας: λευκωπό. Χρώμα έξωτερικής έπιφάνειας: μώβ (10 R 5/3 weak red).

1635. T. CARTER, Chipped Stone Tools, σέ: Alram-Stern - Deger-Jalkotzy, ό. π. (σημ. 1634), σ. 142 σημ. 326.

1636. Β. Χ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Άνασκαφή Ραμνούντος, ΠΑΕ 1992, σ. 28 άρ. 10 («Θεσμοφόριο» Ραμνούντος, ύστερη άρχαϊκή/πρώιμη κλασική συνάφεια).

1637. Έπισκόπηση των ιερών του αίγαιακού χώρου στα όποια έχουν βρεθεί άστράγαλοι: D. S. REESE, Worked Astragali, σέ: *Kommos IV*, σ. 398 κ.έ.

M 137 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57, άρ. 59») – Θυρίδα του τύπου *Spondylus Gaederopus*: πίν. 169. – Ύψ. 0,019 μ. μήκ. 0,075 μ. πλ. 0,070 μ. Στο κλείθρο δύο δόντια εναλλάσσονται με τρεις κοιλότητες. Τομή επίπεδη. Χρώμα έσωτερικής και έξωτερικής επιφάνειας: λευκωπό.

M 138 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-57, άρ. 60») – Θυρίδα του τύπου *Spondylus Gaederopus*: πίν. 169. – Ύψ. 0,019 μ. μήκ. 0,075 μ. πλ. 0,070 μ. Τομή σχεδόν επίπεδη. Χρώμα έσωτερικής και έξωτερικής επιφάνειας: λευκωπό.

Οί θυρίδες **M 135**, **M 137** και **M 138** είναι σχεδόν επίπεδες, ή θυρίδα **M 136** είναι κυρτή. Και στις τέσσερις περιπτώσεις πρόκειται για στερεά όστρεα. Ίδιατερα παχιά είναι τα όστρεα **M 137** και **M 138**.

Θαλασσινά όστρεα βρέθηκαν στο δωμάτιο Ξ στη λεγόμενη ιερατική οικία στον Ζωστήρα δυτικής Άττικής. Πρόκειται για κουζίνα, αφού στο έσωτερικό του βρέθηκαν μαζί με τα όστρεα στάχτη, καμένα όστα ζώων και θραύσματα μαγειρικών σκευών μαυρισμένων από τη φωτιά¹⁶³⁸. Από τη στιγμή που τα όστρεα δέν είναι διάτρητα, για να υποθέσουμε ότι αποτελούσαν κοσμήματα, και άφετέρου ανήκουν σε έδωδιμα είδη, είναι πολύ πιθανόν να σχετίζονται με τó θυσιαστήριο γεύμα¹⁶³⁹. Δυστυχώς δέν υπάρχει κανένα στοιχείο για τη χρονολόγησή τους.

Δίθυρο του τύπου *Glycymeris Pilosa* (M 139)

Ό **M 139** φέρει την ένδειξη «Λούτσα 1956-1957».

M 139 (Σακκούλα: «Λούτσα 1956-1957, άρ. 61») – Στρογγυλή θυρίδα του τύπου *Glycymeris Pilosa*: πίν. 169. – Ύψ. 0,019 μ. μήκ. 0,075 μ. πλ. 0,070 μ. Τομή κυρτή. Χρώμα

έσωτερικής επιφάνειας: λευκωπό. Χρώμα έξωτερικής επιφάνειας: καστανοκίτρινο (10 YR 6/6)¹⁶⁴⁰.

1638. M. S. GOLDSTEIN, *The Setting of the Ritual Meal in Greek Sanctuaries. 600-300 B.C.* (Diss., Berkeley 1978), σ. 129.

1639. Για τη χρήση τους στην αρχαιότητα βλ. Γ. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, σέ: *Άνασκαφές Μετρό*, σ. 304 άρ. 303 (Σταθμός «Κεραμεικός», τάφος 1010, 500-475 π.Χ.) με βιβλιογραφικές παραπομπές. Πρβ. και G. R. DAVIDSON, *Corinth XII. The Minor Objects*, Princeton 1952, σ. 220 πίν. 92 άρ. 1707. Για τη συμβολική σημασία της εναπόθεσης όστρέων κυρίως σε τάφους της κλασικής και έλληνιστικής έποχής, βλ. J. STROSZEK, *Grave Gifts in Child Burials in the Athenian Kerameikos: The Evidence of Sea Shells*, σέ: A. Hermary – C. Dubois (έπιμ.), *L'enfant et la mort dans l'antiquité III. Le materiel associé aux tombes d'enfants. Actes de la table ronde internationale organisée à la Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme (MMSH) d'Aix-en-Provence, 20-22 janvier 2011, Aix-en-Provence*, σ. 70-71.

1640. Γενικά για τα παραπάνω όστρεα και την παρουσία τους σε λατρευτικά σύνολα της έλληνικής αρχαιότητας βλ. D. S. REESE, *The Marine Invertebrates*, σέ: *Kommos IV*, σ. 623.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Δ. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

I. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΑΝΑ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Με βάση τὸ σύστημα πὸν χρησιμοποιήσαμε, ἡ οἰκιστικὴ καὶ λατρευτικὴ ἀκολουθία στὸν εὐρύτερο χώρο τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου διακρίθηκε σὲ 11 λατρευτικὲς περιόδους.

Περίοδος 1 Ἐποχὴ τῶν Λακκοειδῶν Τάφων/πρώιμη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ (ΜΕ ΙΙΙ/ΥΕ Ι-ΥΕ ΙΙΒ/ΙΙΙ Α1, 1700-ἀρχὲς 14ου αἰ. π. Χ.)

Μὲ τὴν περίοδο 1 ἀρχίζει καὶ ἡ χρῆση τοῦ χώρου. Ἡ περίοδος 1 περιλαμβάνει συνολικὰ 41 ἀντικείμενα (Κ 1 - Κ 41), τὰ ὁποῖα ὡστόσο δὲν μποροῦν νὰ συνδεθοῦν μὲ κάποιο οἰκοδόμημα. Ἡ μόνη ἔνδειξη γιὰ τὸν ἀκριβῆ τόπο προέλευσής τους ὑπάρχει στὸν Κ 28: Βρέθηκε σὲ ἐπιχώσεις κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ.

Ἡ μεγάλη πλειονότητα τῆς κεραμικῆς αὐτῆς τῆς περιόδου (20 ἀντικείμενα), πιὸ συγκεκριμένα τὸ 48,78% τῶν ἀντικειμένων αὐτῆς τῆς περιόδου, ἀνήκει στὴν γκρίζα μινυακὴ κεραμικὴ. Τὸ σχῆμα πὸν κυριαρχεῖ εἶναι ὁ κύαθος μὲ τὸ ψηλὸ πόδι τοῦ τύπου Goblet μὲ 13 ἀντικείμενα (Κ 7 - Κ 19). Ἀκολουθοῦν μὲ μεγάλη ἀπόσταση τὰ ἡμισφαιρικὰ κύπελλα (τέσσερα ἀντικείμενα) (Κ 3 - Κ 6), δύο θραύσματα ἀνοικτῶν ἀγγείων ἀκαθόριστου τύπου (Κ 21 - Κ 22) καὶ μιὰ μεγάλη καὶ βαθιὰ φιάλη (Κ 20) (Παράρτημα Ι, διάγραμμα 28).

Ἀκολουθεῖ σὲ συχνότητα ἡ ἀνοικτόχρωμη ἔντριπτη κεραμικὴ (ἕξι ἀντικείμενα, 14,64% ἐπὶ τοῦ συνόλου): κλειστὸ ἀγγεῖο (Κ 27), μόνωτο κύπελλο μὲ κάθετη ὑπερυψωμένη λαβὴ (Κ 28), τρεῖς ἄωτοι κύαθοι μὲ ψηλὸ πόδι (Κ 29 - Κ 31), ἀνοικτὸ ἀγγεῖο ἀκαθόριστου τύπου (Κ 32).

Ἀπὸ τέσσερα ἀντικείμενα (9,76% ἐπὶ τοῦ συνόλου) ἀντιπροσωπεύονται ἡ σκοτεινόχρωμη ἔντριπτη, ἡ χρηστικὴ καὶ ἡ μαγειρικὴ. Ἡ σκοτεινόχρωμη ἔντριπτη κεραμικὴ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ δύο θραύσματα κυάθων μὲ ψηλὸ πόδι τοῦ τύπου Goblet (Κ 25 - Κ 26), ἓνα θραῦσμα κρατήρα (Κ 24) καὶ ἓνα θραῦσμα κλειστοῦ ἀγγείου (Κ 23). Ἡ χρηστικὴ κεραμικὴ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ ἓναν πίθο τοῦ τύπου Barrel Jar (Κ 34), ἀπὸ ἓναν κρατήρα (Κ 37) καὶ ἀπὸ δύο θραύσματα ἀπὸ μεγάλα κλειστὰ ἀγγεῖα μὲ ψηλὸ χωνοειδῆ λαιμὸ καὶ πλαστικὴ διακόσμηση (Κ 35 - Κ 36). Ἡ μαγειρικὴ κεραμικὴ συνίσταται κυρίως ἀπὸ χύτρες (Κ 38 - Κ 40), ἐνῶ ἓνα πῶμα μαγειρικοῦ σκεύους (Κ 41) ἀνήκει στὴ μαγειρικὴ κεραμικὴ αἰγινητικῆς προέλευσης.

Προέλευση από την Αίγινα έχει και τὸ θραῦσμα κρατήρα (Κ 33), τὸ ὁποῖο ἀνήκει στὴν κεραμικὴ κατηγορία τοῦ τύπου Aegina Red-slipped Ware.

Τέλος, στὴν κεραμικὴ τοῦ τύπου Polychrome Mainland Ware, ἡ ὁποία ἔχει βιοιωτικὴ προέλευση, ἀνήκει τὸ θραῦσμα τοῦ ἀμφορέα Κ 1.

Συνοπτικά, οἱ πολυπληθέστερες λεπτότεχνες κατηγορίες τῆς γκρίζας μινυακῆς κεραμικῆς, τῆς ἀνοιχτόχρωμης ἔντριπτης καὶ τῆς σκοτεινόχρωμης ἔντριπτης κεραμικῆς περιλαμβάνουν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀνοικτὰ σχήματα, ἀγγεῖα δηλαδὴ συμποσιακοῦ χαρακτήρα. Τὸ σχῆμα ποὺ κυριαρχεῖ εἶναι αὐτὸ τοῦ κυάθου μὲ ψηλὸ πόδι (Goblet). Ὁ χαρακτήρας τοῦ συμποσίου ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν παρουσία μαγειρικῶν σκευῶν, κυρίως χυτῶν. Ἀντίθετα, τὰ κλειστὰ ἀγγεῖα τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν ἀγγεῖα μεταφορᾶς (ἀμφορεῖς ἢ ὑδρίες), καθὼς καὶ ἀγγεῖα ἀποθηκευτικοῦ χαρακτήρα (πίθοι), εἶναι εἰσηγμένα ἀπὸ τὴν Αἴγινα καὶ τὴ Βοιωτία.

Τὰ καλύτερα παράλληλα τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη στὸ Κιάφα Θίτι, ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς Βραυρώνας, ἀπὸ τὸ δυτικὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἐλευσίνας, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν ταφικὸ κύκλο Β τῶν Μυκηνῶν. Τοῦτο ἴσως ὑποδηλώνει παράλληλες ἐξελίξεις στὴ Λούτσα, στὴ Βραυρῶνα καὶ στὸ Κιάφα Θίτι στὸ τέλος τῆς μέσης καὶ στὶς ἀρχές τῆς ὕστερης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Οἱ σχέσεις μὲ τὴν Αἴγινα δικαιολογούνται ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὴν ἐξαιρετικὴ θέση ποὺ εἶχε τὸ νησί αὐτὸ τοῦ Σαρωνικοῦ στὸ δίκτυο ἐμπορικῶν ἀνταλλαγῶν τῆς μεσοελλαδικῆς καὶ τῆς πρώιμης μυκηναϊκῆς ἐποχῆς¹⁶⁴¹.

Μὲ τὴ σημερινὴ ἔλλειψη τελικῶν δημοσιεύσεων ἢ σύγκριση τῆς εἰκόνας αὐτῆς μὲ ὑλικὸ ἀπὸ ἱερὰ τῆς πρώιμης μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εἶναι πρὸς τὸ παρὸν πολὺ δύσκολη. Στὴν Ἀττικὴ τὴν ἴδια δὲν ἔχει βρεθεῖ μέχρι στιγμῆς, μὲ ἐξαίρεση ἴσως τὴν Ἐλευσίνα, κανένα ἱερὸ τοῦ ὁποῖου ἢ περίοδος χρήσης νὰ μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ μὲ βεβαιότητα σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο, ὅπως συμβαίνει γιὰ παράδειγμα μὲ τὸ μινωῖζον πρώιμο μυκηναϊκὸ ἱερὸ στὸ Κυνόρτιο¹⁶⁴². Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ἀπεικόνιση τῆς μινωικῆς θρησκευτικῆς τελετουργίας τοῦ ἀγωνίσματος τῶν ταυροκαθάψιων σὲ πολυτελεῖ ἀντικείμενα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ Ἀκρόπολη

1641. RUTTER, ὁ.π. (σημ. 531), σ. 126-130· M. LINDBLOM, *Marks and Makers. Appearance, Distribution and Function of Middle and Late Helladic Manufacturers' Marks on Aeginetan Pottery*, SIMA, 128, Jonsered 2001, σ. 40-42· W. GAUSS, Ägina Kolonna in frühmykenischer Zeit, σέ: E. Alram-Stern – G. Nightingale (ἐπιμ.), *Keimelion. Elitenbildung und elitärer Konsum von der mykenischen Palastzeit bis zur homerischen Epoche, Akten des internationalen Kongresses vom 3. bis 5. Februar 2005 in Salzburg, Veröffentlichungen der mykenischen Kommission*, 27, Wien 2007, σ. 163.

1642. Ὁ μινωικὸς χαρακτήρας τοῦ ἱεροῦ τεκμηριώνεται κυρίως ἀπὸ τὴν παρουσία σὲ αὐτὸ μεγάλης ποσότητας ἀναθηματικῶν χάλκινων διπλῶν πελέκεων τοῦ μινωικοῦ τύπου, βλ. LAMBRINOUDAKIS, ὁ.π. (σημ. 530), σ. 62 εἰκ. 10 καὶ 12.

της Αθήνας¹⁶⁴³, καθώς και η παρουσία ένδς μινωίζοντος σύνθετου τελετουργικού σκεύους («κέρνου») με τέσσερα ένωμένα ήμισφαιρικά κύπελλα γύρω από ένα κάθετο στέλεχος και μιάς έπίχριστης τριποδικής τράπεζας στην πρώιμη μυκηναϊκή ακρόπολη της Βραυρώνας¹⁶⁴⁴ δείχνουν ότι, όχι μόνο στην Άργολίδα, αλλά και στην Άττική ή πρώιμη μυκηναϊκή άριστοκρατία εμφάνιζε σαφείς δομικές όμοιότητες με την αντίστοιχή της στη νεοανακτορική Κρήτη, τουλάχιστον όσον άφορούσε τη συμμετοχή τους στην άσκηση θρησκευτικών τελετουργιών μινωικού χαρακτήρα¹⁶⁴⁵.

1643. Η τελετουργία μās είναι γνωστή από δύο διαφορετικές μορφές τέχνης της πρώιμης μυκηναϊκής έποχής: Πρώτον (1), άπεικονίζεται σε μία ανάγλυφη πυξίδα από στεατίτη που βρέθηκε στην περσική έπίχωση της αθηναϊκής Άκρόπολης την περίοδο των ανασκαφών των Καββαδία και Kawerau και δημοσιεύτηκε ήδη το 1892 από τον Maximilian Mayer (M. MAYER, *Mykenische Beiträge I. Stierfang*, *JdI*, 7, 1892, εικ. στη σ. 80). Το 1976 ό Πάννης Σακελλαράκης συσχέτισε την παράσταση των ταυροκαθάψιων του παραπάνω λίθινου άγγείου με τη μεταγενέστερη τελετουργία της θυσίας των βοδιών κατά τη διάρκεια της τέλεσης της έορτής των Βουφονίων στην αθηναϊκή Άκρόπολη (J. SAKELLARAKIS, *Mycenaean Stone Vases*, *SMEA*, 17, 1976, σ. 184 σημ. 109 πίν. 12 άρ. 32), άποψη ή όποία σήμερα έχει γίνει εύρέως άποδεκτή, π.χ. J. G. YOUNGER – P. REHAK, *Minoan Culture: Religion, Burial Customs, and Administration*, σε: C. W. SHELMEARDINE (έπιμ.), *The Cambridge Companion to the Aegean Bronze Age*, Cambridge 2008, σ. 180-181. Οί τελευταίοι έρευνητές ύποθέτουν ότι ήδη από τα τέλη της νεοανακτορικής έποχής ή τελετουργία των ταυροκαθάψιων όλοκληρωνόταν με τη σφαγή του ίδιου του ταύρου. Δεύτερον (2), άπεικονίζεται σε ένα πρώιμο μυκηναϊκό χρυσό δαχτυλίδι που βρέθηκε τη δεκαετία του 1950 στην περιοχή της αθηναϊκής Άκρόπολης και δημοσιεύτηκε πρόσφατα από τη Λένα Παπάζογλου-Μανιουδάκη (L. PAPAZOGLU-MANIODAKI, *The Gold Ring Said to be from the Acropolis of Athens*, σε: Δ. Δανηλίδου (έπιμ.), *ΔΩΡΟΝ. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Σπύρο Ίακωβίδη*, Άθήνα 2009, σ. 581-598 εικ. 1-2). Πα τη σημασία των ταυροκαθάψιων στη μινωική Κρήτη όχι μόνο ως άπλου άνακτορικού έμβλήματος αλλά και ως τελετουργικής δραστηριότητας που άποσκοπούσε στον καθορισμό της νέας ταυτότητας των συμμετεχόντων, νέων άνδρών άριστοκρατικής καταγωγής, και κατά συνέπεια στην ισχυροποίηση και άναπαραγωγή της κοινωνικής τάξης και έξουσίας στη μινωική κοινωνία, βλ. D. PANAGIOTOPOULOS, *Das minoische Stierspringen. Zur Performanz und Darstellung eines altägäischen Rituals*, σε: Mylonopoulos – Roeder, ό. π. (σημ. 430), κυρίως σ. 127, 131.

1644. Όπως προκύπτει από τη μελέτη των ανασκαφικών ήμερολογίων του Ίωάννη Παπαδημητρίου από τον γράφοντα σε συνδυασμό με τίς ένδείξεις των σχετικών εύρημάτων στο Μουσείο Βραυρώνος, τα τελετουργικά αυτά σκεύη βρέθηκαν στην περιοχή κοντά στην είσοδο του ισχυρού αναλημματικού τοίχου που στηρίζε το πλάτωμα της κορυφής της Άκρόπολης μαζί με ΥΕ ΠΑ κεραμική του άνακτορικού ρυθμού. Ό «κέρνος» εκτίθεται σήμερα στην πρώτη αίθουσα της επανέκθεσης του Μουσείου Βραυρώνος (πρώτη προθήκη, άρ. 54). Το παλαιό ύλικό των ανασκαφών της Άρχαιολογικής Έταιρείας στην ακρόπολη της Βραυρώνας των έτών 1950, 1955-1956, 1962 (άνασκαφές Παπαδημητρίου) και 1999-2001 (άνασκαφές Εύστρατίου) προετοιμάζεται για δημοσίευση από τον γράφοντα.

1645. Πα το φαινόμενο αυτό, το όποιο ξεκινάει ήδη στην ΥΕ Ι, βλ. τώρα K. KALOGEROPOULOS, *Perceptions of Minoan Religious Symbolism in Mainland Greece during Late Helladic I – Towards a Model*, σε: I. Kaiser – O. Kouka – D. Panagiotopoulos (έπιμ.), *Ein Minoer im Exil. Festschrift zum 65. Geburtstag von Wolf-Dietrich Niemeier*, Bonn 2013, ύπό έκδοση.

Όπως υποδηλώθηκε παραπάνω, ή περίπτωση τής Έλευσίνας είναι μέχρι στιγμής ή σαφέστερη περίπτωση άττικού ιεροῦ πού μπορεί νά χρονολογηθεῖ στην πρώιμη μυκηναϊκή εποχή. Πρόκειται για τὸ συγκρότημα τοῦ Μεγάρου Β, τὸ ὁποῖο ἀποκάλυψαν οἱ ἀνασκαφές τῶν Κωνσταντίνου Κουρουνιώτη καὶ Γεωργίου Μυλωνᾶ στὴ ΝΑ κλιτὸ τῆς ἀκρόπολης τῆς Έλευσίνας, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ Πεισιστράτειο τελεστήριο, καὶ πού, σύμφωνα μὲ τις νεότερες ἔρευνες τοῦ Μιχάλη Κοσμοπούλου, περικλειόταν ὄντως ἀπὸ ὁμόχρονο ὀρθογώνιο περίβολο πού στόχευε στὴν ἀπομόνωση τοῦ Μεγάρου καὶ τῆς αὐλῆς του, χωρὶς ὡστόσο νά ἔχει ὀχυρωματικὸ χαρακτήρα¹⁶⁴⁶. Ἀκριβῶς μπροστὰ ἀπὸ τὸ Μέγαρο Β σὲ ὕψος 1,30-1,60 μ. πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς περικλειστης αὐλῆς του, βρέθηκε ἀνυψωμένη ἐξέδρα σχήματος Π μὲ κατάλοιπα θυσιαστήριων πυρῶν. Πέρα ἀπὸ τὴν παρουσία καμένων ὀστῶν ζῶων (αἰγοειδῶν καὶ ἴσως χοίρων), βρέθηκαν, ὅπως καὶ στὶς Ἄλες, κύαθοι μὲ ψηλὸ πόδι τοῦ τύπου Goblet, στρογγυλὰ ἀλάβαστρα καὶ ἄλλη κεραμικὴ τῆς ΥΕ ΠΒ/ΠΙΑ1 περιόδου¹⁶⁴⁷. Ὅπως παρατήρησε ὁ Κοσμοπούλος, τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἐξέδρας θυμίζουν τὴν ἀνάλογη θυσιαστήρια κατασκευὴ στὸ ἱερό τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα στὸ Κυνόρτιο¹⁶⁴⁸, ἐνῶ τόσο τὸ Μέγαρο Β ὅσο καὶ ἡ ἐξέδρα, καθὼς καὶ ὁ περίβολος, ἦταν σὲ χρῆση κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ΥΕ Π/ΠΙΑ1 περιόδου¹⁶⁴⁹. Τὸ ὅτι κατὰ τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ εποχὴ στὴν Έλευσίνα ὑπῆρχε ἱερό ἢ τουλάχιστον λατρευτικὸς χώρος πού περικλειόταν ἀπὸ περίβολο προκύπτει ἔμμεσα καὶ ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἀνασκαφικὸ δεδομένο τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ Μεγάρου Β. Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ παράσταση μιᾶς ἐπίσης πρώιμης μυκηναϊκῆς μήτρας σφραγιστικοῦ δακτυλιδιοῦ ἀπὸ στεατίτη, πού συνόδευε ταφὴ ἐπιφανοῦς νεκροῦ στὸν τάφο Ηπ3 τοῦ δυτικοῦ νεκροταφείου τῆς Έλευσίνας¹⁶⁵⁰. Ἡ παράσταση στὴ μήτρα ἀπεικονίζει τμήμα τελετουργικῆς πομπῆς μὲ δύο γυναῖκες, οἱ ὁποῖες φοροῦν τὴ χαρακτηριστικὴ μινωικὴ στολιδωτὴ φούστα, νά κατευθύνονται ὑψώνοντας τὰ χέρια (ἢ πρώτη) καὶ κρατώντας κρίνους (ἢ δεύτερη) πρὸς ἓνα ἱερό

1646. COSMΟΠΟΥΛΟΣ, Eleusis, σ. 1-24. Τὸ παράδειγμα τοῦ ἱεροῦ τῆς Σύμης Βιάννου δείχνει ὅτι τέτοιοι περίβολοι ἦταν σὲ χρῆση στὴ νεοανακτορικὴ Κρήτη καὶ εἶχαν ἱερό χαρακτήρα, βλ. Α. LEBESSI - Ρ. MUHLY, Aspects of Minoan Cult. Sacred Enclosures. The Evidence from the Syme Sanctuary (Crete), AA 1990, σ. 319-336 εἰκ. 3.

1647. COSMΟΠΟΥΛΟΣ, Eleusis, σ. 11, 17.

1648. Αὐτόθι, σ. 18 εἰκ. 1.6 (κάτοψη τῆς ἐξέδρας).

1649. Αὐτόθι, σ. 19. Τὸ ὅτι τὸ Μέγαρο Β ἐξυπηρετοῦσε πιθανότατα λατρευτικὲς δραστηριότητες κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχει γίνεαι ἀποδεκτὸ καὶ ἀπὸ τὴν TARAPOREWALLA, *Border Sanctuaries*, σ. 47.

1650. ΜΥΛΩΝΑΣ, *Δυτικὸν νεκροταφεῖον Έλευσίνος*, Α, σ. 306, Β, σ. 254-255 πίν. 64-65α· J. A. SAKELLARAKIS, *Matrizen zur Herstellung kretisch-mykenischer Siegelringe*, σέ: *Studien zur minoischen und helladischen Glyptik. Beiträge zum 2. Marburger Siegelsymposium*, 26.-30. September 1978, Berlin 1981, σ. 170-172 μὲ σημ. 15 εἰκ. 7-9.

που περικλείεται από περίβολο¹⁶⁵¹. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η παράσταση στη σφραγιστική μήτρα αναφέρεται στο γειτονικό ιερό της περιοχής του Πεισιστράτειου τελεστηρίου.

Πέρα από τις περιπτώσεις των ακροπόλεων της Αθήνας, της Βραυρώνας και της Έλευσίνας, άξια λόγου είναι ένδεχομένως έδώ και η περίπτωση του ιερού του Διός στον Ύμηττό. Ο Merle K. Langdon δημοσίευσε τέσσερα αποσπασματικά σωζόμενα άγγεία από τον χώρο του μεταγενέστερου ιερού του Διός (Ομβρίου), τα όποια χρονολογούνται στην πρώιμη μυκηναϊκή εποχή: έναν κίτρινο μινυακό κύαθο με ψηλό πόδι (Goblet)¹⁶⁵², ένα ήμισφαιρικό μόνωτο κύπελλο με ύπερυψωμένη κάθετη λαβή¹⁶⁵³, ένα κύπελλο τύπου Βαφειού¹⁶⁵⁴ και ένα ΥΕ ΙΙ άλάβαστρο¹⁶⁵⁵. Παρόλο που ό συγγραφέας απέφυγε να δώσει κάποια εξήγηση για την παρουσία των πρώιμων μυκηναϊκών αυτών άγγείων σε τέτοιο άπομονωμένο περιβάλλον και σε τέτοιο ύψόμετρο¹⁶⁵⁶, πιστεύουμε ότι η θεώρηση των άγγείων αυτών ως καταλοίπων λατρευτικών δραστηριοτήτων της πρώιμης μυκηναϊκής εποχής συνιστά τη μέχρι στιγμής πειστικότερη πρόταση έρμηνείας του ύλικού. Και τούτο για δύο λόγους: Άφενός τα παραπάνω εύρήματα είναι συμβατά με την εικόνα που μέχρι στιγμής έχουμε από το καλύτερα γνωστό ιερό της πρώιμης μυκηναϊκής εποχής στην ήπειρωτική Ελλάδα: το ιερό στο Κυνόρτιο¹⁶⁵⁷. Άφετέρου, λόγω της έξαιρε-

1651. W.-D. NIEMEIER, Zur Ikonographie von Gottheiten und Adoranten in den Kultszenen auf minoischen und mykenischen Siegeln, σέ: *Fragen und Probleme der bronzezeitlichen ägäischen Glyptik. Beiträge zum 3. Internationalen Marburger Siegel-Symposium, 5.-7. September 1985, CMS Beiheft 3*, Berlin 1989, σ. 167 εικ. 1, 4· M. WEDDE, On the Road to the Godhead: Aegean Bronze Age Glyptic Procession Scenes, σέ: *ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ* (έπιμ.), *Celebrations. Selected Papers and Discussions from the Tenth Anniversary Symposium of the Norwegian Institute at Athens, 12-16 May 1999*, Bergen 2004, σ. 160-162 άρ. 6.

1652. LANGDON, *Hymettos*, σ. 53 άρ. 176 εικ. 18 πίν. 16.

1653. Αυτόθι, σ. 53 άρ. 175 πίν. 16.

1654. Αυτόθι, σ. 53 άρ. 177 εικ. 18 πίν. 16.

1655. Αυτόθι, σ. 54 άρ. 178. Θραύσμα από πρώιμο μυκηναϊκό άρτόσχημο άλάβαστρο έχει βρεθεί και στο σπήλαιο του Κίτσου στο Λαύριο, VANDENABEELE, ό.π. (σημ. 1280), εικ. 290. Για την πιθανότητα της λατρευτικής χρήσης των σπηλαίων της Αττικής κατά τη μυκηναϊκή εποχή βλ. J. M. WICKENS, *The Archaeology and History of Cave Use in Attica, Greece, from Prehistoric Through Late Roman Times*, I (PhD, Indiana University 1986), σ. 150-155.

1656. LANGDON, *Hymettos*, σ. 87 σημ. 43.

1657. Κύαθοι με ψηλό πόδι (Goblet) και κύπελλα του τύπου Βαφειού άποτελούν τους συχνότερους τύπους άγγείων στο Κυνόρτιο, W. LAMBRINUDAKIS, *Staatskult und Geschichte der Stadt Epidauros, Αρχαιογνωσία*, 1, 1980, πίν. 2α (κύαθοι με ψηλό πόδι)· *ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ*, *Remains of the Mycenaean Period in the Sanctuary of Apollon Maleatas* (ό.π. σημ. 530), σ. 59 εικ. 6, πάνω άριστερά (κύπελλα τύπου Βαφειού). Στο υπαίθριο αυτό ιερό γινόταν και άνάθεση όπλων, όπως προκύπτει από τον έντοπισμό ξιφών του τύπου D της Ν. Κ. Sandars, αυτόθι, σ. εικ. 13· I. KILLIAN-DIRLMEIER, *Die Schwerter in Griechenland (außerhalb der Peloponnes), Bulgarien und Albanien*, *PBF IV*, 12, Stuttgart 1993, σ. 69, 149, 174.

τικά δύσκολης πρόσβασης στο σημείο αυτό του Ύμηττου, τόσο η κατοίκηση όσο και η χρήση του χώρου ως νεκροταφείου πρέπει να αποκλεισθούν¹⁶⁵⁸.

Η ίδια άβειαιότητα ισχύει και για το ιερό της Αφαίας στην Αίγινα, πού, κατά την Korinna Pilafidis-Williams, ήταν επίσης σε χρήση κατά την εποχή των Λακκοειδών Τάφων¹⁶⁵⁹. Το σχήμα του πίθου του τύπου Barrel Jar άπαντά τόσο στη Λούτσα (Κ 35) όσο και στην Αφαία¹⁶⁶⁰.

Περίοδος 2 Έποχή των μυκηναϊκών άνακτόρων (ΥΕ ΙΙΑ2-ΥΕ ΙΙΒ2, 1370-άρχες 12ου αί. π. Χ.)

Στην περίοδο 2 μπορούν να ένταχθούν μόνο δύο όστρακα, τα όποια ανήκουν στη μυκηναϊκή γραπτή κεραμική: ένα θραύσμα ύδρίας του τύπου FS 128 (Κ 42) και ένα μεγάλο θραύσμα κρατήρα του τύπου FS 9 (Κ 43) (Παράρτημα Ι, διάγραμμα 29). Και τα δύο όστρακα βρέθηκαν στις έπιχώσεις της ΝΔ πλευράς του ναού. Ό συμποσιακός χαρακτήρας της προηγούμενης περιόδου φαίνεται ότι συνεχίζεται και σε αυτή την περίοδο.

Ένδειξεις λατρείας κατά την περίοδο των μυκηναϊκών άνακτόρων ύπάρχουν σε άρκετες άττικές θέσεις, αν και σε καμία δέν πιστοποιείται με βάση τα σημερινά δεδομένα ή ύπαρξη έκτεταμένου μυκηναϊκού ιερού κατά τα πρότυπα του θρησκευτικού κέντρου των Μυκηνών ή του ιερού στα Μέθανα.

Μυκηναϊκή κεραμική των άνακτορικών χρόνων βρέθηκε κατ' άρχας στο ιερό του Διός (Όμβρίου) στον Ύμηττό. Όπως στην περίπτωση του ιερού της Άρτέμιδος Ταυροπόλου στη Λούτσα (Κ 43), έτσι και στο ιερό στον Ύμηττό έντοπίστηκε κρατήρας του τύπου FS 7-9¹⁶⁶¹. Βρέθηκαν επίσης θραύσματα από δύο κύλικες¹⁶⁶², από κύπελλο τύπου Mug¹⁶⁶³ και από δύο σκύφους¹⁶⁶⁴. Όπως είπω-

1658. Οι ίδιες παρατηρήσεις ισχύουν για την παρουσία μιās ΠΕ ΙΙ σαλτσιέρας (LANGDON, *Hymettos*, πίν. 16 άρ. 174), πού ύποδηλώνει ότι ό χώρος είχε τη λειτουργία του ιερού και στα ΠΕ ΙΙ χρόνια. Για το θέμα αυτό βλ. τώρα αναλυτικά F. RUPPENSTEIN, *Early Helladic Peak Sanctuaries in Attika?*, σε: W. Gauß – M. Lindblom et al. (έπιμ.), *Our Cups are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age. Papers Presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday*, Oxford 2011, σ. 227-230.

1659. K. PILAFIDIS-WILLIAMS, *The Sanctuary of Aphaia on Aigina in the Bronze Age*, München 1998, σ. 156.

1660. Αύτόθι, σ. 83 άρ. 549 πίν. 6, 62, αν και εκεί ό πίθος είναι κατασκευασμένος στην κατηγορία της μονόχρωμης άμαυρόχρωμης κεραμικής αϊγινητικής προέλευσης.

1661. LANGDON, *Hymettos*, σ. 54 άρ. 181 πίν. 17.

1662. Αύτόθι, σ. 54 άρ. 182-183 πίν. 17.

1663. Αύτόθι, σ. 54 άρ. 184 πίν. 17.

1664. Αύτόθι, σ. 54 άρ. 185-186 εικ. 18 πίν. 17.

θηκε και στην περίπτωση τής λατρευτικής περιόδου 1, ό γράφων θεωρεί την έκδοχή τής ύπαρξης στο σημείο αυτό ένός μυκηναϊκού ιεροῦ ως την πιθανότερη έκδοχή και για την άνακτορική εποχή.

Μυκηναϊκά εύρήματα έχουν άπεικονιστεί και από την περιοχή του ιεροῦ του Απόλλωνος Δηλίου στις Πρασιές, σημερινό Πόρτο Ράφτη¹⁶⁶⁵. Πρόκειται για πέντε πόδια γραπτών, ως επί τὸ πλείστον, κυλικών, τὸ άνω τμήμα ένός μη διακοσμημένου κρατήρα με γεφυρόστομη προχοή και ένα θραῦσμα από ζωόμορφο ειδώλιο. Κύλικες και ζωόμορφα ειδώλια άποτελοῦν κοινό τόπο στο ρεπερτόριο τών μυκηναϊκών ιερών τής άνακτορικής εποχῆς¹⁶⁶⁶. Μιά πιὸ συγκεκριμένη χρονολογική ένδειξη μās δίνει τὸ σχήμα του κρατήρα με γεφυρόστομη προχοή¹⁶⁶⁷. Παρόμοιοι κρατήρες άπαντοῦν σε στρώματα του τέλους τής ΥΕ ΠΙΒ2 από την Τίρυνθα, τή βόρεια κλιτὸ τής άκρόπολης τών Άθηνών, τὸ ναυάγιο στα Ίρια και τή νοτιοδυτική κλιτὸ τής άκρόπολης τής Μιδέας¹⁶⁶⁸. Ὁ κρατήρας τής Μιδέας βρέθηκε στην εύρύτερη περιοχή έντοπισμοῦ τών λατρευτικῶν εύρημάτων τής θέσης¹⁶⁶⁹. Συνεπώς, παρόλο πὸν τὸ δημοσιευμένο ὑλικὸ από τὸ ιερὸ του Απόλλωνος στις Πρασιές δέν φαίνεται νά συνδέεται με συγκεκριμένα οικοδομήματα, έντούτοις τὰ εύρήματα από μόνα τους θά μπορούσαν νά άνήκουν στο ρεπερτόριο ένός μυκηναϊκού ιεροῦ.

«Μυκηναϊκὸ ιερὸ» άναφέρεται ὅτι άποκαλύφθηκε κατά τή διενέργεια άνασκαφών τής Ὀλγας Κακαβογιάννη στον χώρο κατασκευῆς του νέου ίπποδρόμου και του ὀλυμπιακού ίππικού κέντρου στη Μερέντα Μαρκοπούλου¹⁶⁷⁰. Πρόκειται για δύο δωμάτια μυκηναϊκού κτηρίου, στο έσωτερικὸ τών ὁποίων βρέθηκαν τρία ζωόμορφα ειδώλια, μεταξύ τών ὁποίων ένα πὸν παριστάνει ταῦρο, και δύο ψευδοστομοί άμφορείς, μεταξύ τών ὁποίων ὁ ένας με διακόσμηση ὀρίζοντιας κυματοει-

1665. Ν. ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΟΥ-ΣΓΟΥΡΙΤΣΑ, Ἡ Μυκηναϊκή Μεσογαία, σέ: *Μεσογαία*, σ. 46, άνω εικόνα.

1666. Τερὸ Ἀφαιας στην Αἴγινα: PILAFIDIS-WILLIAMS, ὀ.π. (σημ. 1659), πίν. 22-26 (κύλικες) πίν. 47-55 (ζωόμορφα ειδώλια). Ἁγιος Κωνσταντίνος στα Μέθανα: Ε. ΚΟΝΣΟΛΑΚΙ-ΥΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, New Evidence for the Practice of Libations in the Aegean Bronze Age, σέ: *Potnia*, σ. 213 πίν. 67c. Γενικά για τή μυκηναϊκή άνακτορική εποχή: G. ALBERS, *Spätmykenische Stadtheiligtümer. Systematische Analyse und vergleichende Auswertung der archäologischen Befunde*, BAR-IS, σ. 596, Oxford 1994, σ. 135, 148.

1667. ΠΟΛΥΧΡΟΝΑΚΟΥ-ΣΓΟΥΡΙΤΣΑ, ὀ.π. (σημ. 1665), σ. 46, άνω εικόνα, πάνω θραῦσμα.

1668. Κ. ΔΕΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ - Ν. ΔΙΒΑΡΙ-ΒΑΛΑΚΟΥ ET AL., Excavations in Midea 2003, *OpAth*, 29, 2004, σ. 20 εικ. 38 σημ. 7-9 (βιβλιογραφικές παραπομπές).

1669. Αὐτόθι, σ. 21· για τήν περιοχή τής δυτικής πύλης ως ένα από τὰ πιθανά κέντρα άσκησης λατρείας στη Μιδέα βλ. Κ. ΔΕΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ - Ν. ΔΙΒΑΡΙ-ΒΑΛΑΚΟΥ, Evidence for Cult Practice at Midea. Figures, Figurines and Ritual Objects, σέ: *Potnia*, σ. 181-182, ὅπου διατηρεῖται μιὰ έπιφύλαξη για τὸν βέβαιο λατρευτικὸ προορισμὸ τής περιοχῆς τής δυτικής πύλης επειδὴ τὰ λατρευτικά εύρήματα δέν βρέθηκαν in situ.

1670. ΑΙ. ΠΕΤΡΟΥ, Μυκηναϊκὸ ιερὸ, σέ: *Μερέντα*, σ. 27.

δοῦς ταινίας στὸν ὦμο¹⁶⁷¹. Τὰ εὐρήματα θὰ μπορούσαν κάλλιστα νὰ προέρχονται ἀπὸ μυκηναϊκὸ ἱερό, ὡστόσο πρέπει κανεὶς νὰ εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἐπιφυλακτικὸς ὡς πρὸς τὴν τελικὴ του ἐρμηνεία, πρῶτον, λόγω τῆς ἀποσπασματικότητος τοῦ ὕλικου καί, δεύτερον, λόγω τῆς τυπολογικῆς συγγένειας πού παρουσιάζουν τὰ εὐρήματα αὐτὰ μὲ ἄλλα πού βρέθηκαν σὲ παραπλήσιο μυκηναϊκὸ θαλαμωτὸ τάφο¹⁶⁷².

Ἀπὸ συνεκτίμηση ὄλων τῶν ἀνασκαφικῶν στοιχείων πού προήλθαν ἀπὸ δοκιμαστικὴ τομὴ τῆς Β' Ἐφορείας στὴν ἀνατολικὴ πλαγιὰ τοῦ λόφου Κιάφα Θίτι ἢ Ψηλοκορυφῆ (οἰκόπεδο Ε. Χαλκιάδη) τὸ ἔτος 2000, ἡ Κακαβογιάννη ὑπέθεσε ὅτι στὴ θέση αὐτὴ ὑπῆρχε ὑπαίθριο ἱερό τῆς ΥΕ ΠΙΑ περιόδου. Σύμφωνα μὲ τὴν προκαταρκτικὴ δημοσίευση τῆς ἀνασκαφῆς, τὸ ὑπαίθριο αὐτὸ ἱερό ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο κατασκευές: (1) ἀπὸ ἓναν περίβολο μὲ ἄνοιγμα θύρας 1,50 μ., στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὁποίου ἐντοπίστηκε κυκλικὸ ὄρυγμα μὲ φρεατοειδῆ κατασκευὴ πού περιεῖχε ἄφθονη μυκηναϊκὴ κεραμικὴ, ὅστὰ μεγάλων ζώων καὶ τμῆμα εἰδωλίου τύπου Φ, καὶ (2) ἀπὸ ἓναν λάκκο ἢ βόθρο στὰ ἀνατολικά του, μέσα στὸν ὁποῖο εἶχαν ριχθεῖ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα συμποσιακοῦ χαρακτῆρα (κύλικες, κύπελλα, πρόχοι), καθὼς καὶ τμῆμα χυτηρίου μὲ σκωρία χαλκοῦ¹⁶⁷³.

Γιὰ ἀσφαλέστερα συμπεράσματα ἀναμένεται καὶ ἐδῶ ἡ τελικὴ παρουσίαση τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων ἀλλὰ καὶ ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς, ἀφοῦ τὸ συγκρότημα φαίνεται ὅτι ἔχει μερικῶς ἀνασκαφεῖ.

Τέλος, κατὰ τὴν περίοδο ΥΕ ΠΙΒ1-Β2 ἡ μυκηναϊκὴ λατρευτικὴ ἐγκατάσταση κάτω ἀπὸ τὸ Πεισιστράτειο τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας, τὸ λεγόμενο Μέγαρο Β, ἐπεκτάθηκε στὰ βορειοανατολικά του μὲ τὴν πρόσκτηση τῶν δωματίων Β1-Β3¹⁶⁷⁴. Λόγω τῆς πολὺπλοκης καὶ συγκεχυμένης κατάστασης τῶν ἀρχιτεκτονικῶν δεδομένων¹⁶⁷⁵, ἡ ἔρευνα μέχρι πρότινος εἶχε ἐπικεντρώσει τὸ ἐνδιαφέρον της στὸ ἂν ὑπῆρχαν ἢ ὄχι μυκηναϊκὰ εἰδῶλια μέσα σὲ αὐτὰ, προκειμένου νὰ ἀποφανθεῖ γιὰ τὴν ἱερότητα τοῦ χώρου¹⁶⁷⁶. Νέες ἔρευνες ὡστόσο δείχνουν ὅτι ἡ Δήμητρα, ἡ κύρια θεότητα δηλαδὴ τοῦ μεταγενέστερου τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνας, πρέπει νὰ εἶναι ἡ κληρονόμος τῆς μυκηναϊκῆς Ροτνία¹⁶⁷⁷, τῆς σημαντικότερης θεότητας

1671. Αὐτόθι, εἰκ. στὴ σ. 27.

1672. ΑΙ. ΠΕΤΡΟΥ, Μυκηναϊκὸς τάφος, σέ: *Μερέντα*, σ. 28-29 εἰκ. 3 (ψευδόστομος ἀμφορέας) καὶ 5 (πήλινο εἰδῶλιο ταύρου).

1673. Ο. ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ, Κορωπί, *ΑΔ* 55, 2000, *Χρον. Β' 1*, Ἀθήνα 2009, σ. 129 εἰκ. 57.

1674. COSMOPOULOS, Eleusis, σ. 11-13.

1675. G. HIESEL, *Späthelladische Hausarchitektur. Studien zur Architekturgeschichte des griechischen Festlandes in der späten Bronzezeit*, Mainz 1990, σ. 41-46.

1676. Αὐτόθι, σ. 45-46· COSMOPOULOS, Eleusis, σ. 17-19. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἔχει γίνεῖ ἀποδεκτὴ καὶ σὲ συνθετικότερες μελέτες ὅπως στὸ PARKER, *Θρησκεία*, σ. 52 σημ. 31.

1677. C. TRÜMPY, *Die Thesmophoria, Brimo, Deo und das Anaktoron. Beobachtungen zur Vorgeschichte des Demeterkultes, Kernos*, 17, 2004, σ. 38.

τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων, μὲ τὴν ὁποία συνδεόταν καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία σύνδεση ἀντλοῦσε τὴ νομιμοποίησή του ὁ μυκηναϊκὸς *Wanax*¹⁶⁷⁸. Στὴν περίπτωση ποῦ συμβαίνει αὐτό, τότε ὡς κατάλοιπα τελετουργικῶν δραστηριοτήτων στὴν περιοχή τοῦ Μεγάρου Β στὴν Ἐλευσίνα δὲν πρέπει νὰ ἀναμένουμε τὴν εὔρεση εἰδωλίων ἀλλὰ κυρίως κυλικῶν καὶ γενικὰ ἀγγείων συμποσιακοῦ χαρακτήρα, κατὰ τὰ πρότυπα τῶν λατρευτικῶν δραστηριοτήτων ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Πύλου¹⁶⁷⁹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἄς ἀναφερθεῖ παρενθετικά ὅτι ἀκόμα καὶ τὸ ἐπιχειρημα τῆς μὴ ἀποδοχῆς τῆς ἱερότητας τοῦ χώρου κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ ἀνακτορικὴ περίοδο ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἔρευνα λόγῳ ἔλλειψης τῶν εἰδωλίων ἀνατρέπεται ἀπὸ τὶς νέες ἔρευνες τῶν παλαιῶν ἀνασκαφικῶν ἡμερολογίων ἀπὸ τὸν Κοσμοπούλο, ὁ ὁποῖος ἔδειξε ὅτι οἱ ἀνασκαφεῖς εἶχαν ἐντοπίσει δύο συγκεντρώσεις μυκηναϊκῶν εἰδωλίων στὰ ΝΔ τοῦ Μεγάρου Β¹⁶⁸⁰.

Περίοδος 3 Μετα-ανακτορικὴ ἐποχὴ (ΥΕ ΙΙΙΓ, 1185/1180-ἀρχὲς 11ου αἰ. π. Χ.)

Ἡ περίοδος 3 στὴ Λούτσα ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ 14 κεραμικὰ ἀντικείμενα (Παράρτημα Ι, διάγραμμα 30):

α) ἀπὸ ἓνα ἄνω τμήμα γραπτοῦ ἀμφορέα τοῦ τύπου FS 69 (Κ 44) καὶ ἀπὸ μία ἀδιακόσμητη πρόχου μὲ πλεξιδωτὴ λαβὴ τύπου FS 106 (Κ 45), ποῦ βρέθηκαν μέσα στὶς ἐπιχώσεις τοῦ ναοῦ,

β) ἀπὸ ἓνα μυκηναϊκὸ ἀδιακόσμητο κύπελλο τοῦ τύπου FS 222 (Κ 49) καὶ μία ἀρύταινα FS 236 (Κ 50), ποῦ βρέθηκαν κοντὰ στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ, καὶ

γ) ἀπὸ τρία θραύσματα ἀπὸ ἀδιακόσμητες ὑδρίες τοῦ τύπου FS 128 ἢ ἀμφορεῖς (Κ 46-48), ἀπὸ θραῦσμα ἀδιακόσμητης κύλικας τύπου FS 267 (Κ 51), ἀπὸ δύο θραύσματα ἀδιακόσμητων κρατήρων (Κ 52-53), ἀπὸ δύο θραύσματα ἀδιακόσμητων σκύφων τύπου FS 284 (Κ 54-55), ἀπὸ μία λεκάνη τύπου FS 294 ἢ 302 (Κ 56) καὶ ἀπὸ μία χύτρα (Κ 57), ποῦ φέρουν τὴν ἐνδειξὴ «Λούτσα 1956-57».

Δυστυχῶς, ὅπως καὶ τὰ εὐρήματα τῶν προηγούμενων δύο φάσεων, ἔτσι καὶ τὰ εὐρήματα τῆς ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου δὲν συνάπτονται μὲ συγκεκριμένους ἀρχιτεκτονικοὺς χώρους.

1678. J. MARAN – E. STAVRIANOPOULOU, Πότνιος Ἄνηρ – Reflections on the Ideology of Mycenaean Kingship, σέ: Alram-Stern – Nightingale, ὁ.π. (σημ. 1641), σ. 285-298.

1679. Πρβ., γιὰ παράδειγμα, τὸν χώρο 7 στὸ ἀνάκτορο τῆς Πύλου: S. R. STOCKER – J. L. DAVIS, Animal Sacrifice, Archives, and Feasting at the Palace of Nestor, *Hesperia*, 73, 2004, εἰκ. 7-9· πρβ. καὶ ὁ.π. σημ. 411.

1680. COSMOPOULOS, Eleusis, σ. 17.

Σε γενικές γραμμές τὰ κεραμικά εύρηματα τῆς περιόδου αὐτῆς βρίσκουν τὰ καλύτερά τους παράλληλα σὲ ἀνάλογα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ νότια Βοιωτία, τὸν Θορικὸ καὶ τὴ Φυλακωπὴ τῆς Μήλου.

Οἱ ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἱερῶν στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴν περίοδο 3 εἶναι πολὺ πιὸ ἰσχνές ἀπὸ αὐτὲς τῆς περιόδου 2. Ἰερὸ τῆς μυκηναϊκῆς μετα-ανακτορικῆς περιόδου ΥΕ ΙΙΙΓ πρέπει νὰ βρισκόταν πάνω στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως ὑποδηλώνουν τὰ μετα-ανακτορικὰ τροχήλατα πήλινα εἰδῶλια ταύρων ποὺ βρέθηκαν στὴ βόρεια καὶ στὴ νότια κλιτὺ τῆς, τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ συσχετιστοῦν μόνο μὲ λατρευτικὲς δραστηριότητες¹⁶⁸¹. Ἀπὸ τὴν ἐκτίμηση τῶν ἐλάχιστων σχετικῶν στοιχείων ποὺ ἔχουν δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι, πέρα ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ Ἀκρόπολη, στὸν λατρευτικὸ αὐτὸ ὀρίζοντα μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ καὶ ὁ χώρος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Μουνιχία, ὅπου τρία εἰδῶλια ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἰωάννη Θερεψιάδη, δύο ἀνθρωπόμορφα καὶ ἓνα ζωόμορφο, χρονολογήθηκαν ἀπὸ τὴ Λυδία Παλαιοκρασσᾶ στὴν ΥΕ ΙΙΒ καὶ κυρίως στὴν ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο¹⁶⁸², θὰ μπορούσαν δηλαδὴ νὰ ἀνήκουν στὴν περίοδο 2 ἢ 3.

Ἄν συγκρίνει κανεῖς πάντως τὸ ὑλικὸ αὐτὸ τῆς Λούτσας μὲ τὴν παλαιότερη φάση τοῦ καλύτερα μέχρι στιγμῆς δημοσιευμένου ἱεροῦ αὐτῆς τῆς περιόδου, τοῦ ΥΕ ΙΙΙΓ ἱεροῦ στὸ Καλαπόδι (στρώματα 1-12), βρίσκει μεγάλες ὁμοιότητες. Ὅπως στὴ Λούτσα, ἔτσι καὶ στὸ Καλαπόδι κυριαρχοῦν τὰ ἀνοικτὰ σχήματα καὶ κυρίως οἱ σκύφοι, οἱ κρατῆρες, οἱ ἀρύταινες καὶ οἱ κωνικὲς λεκάνες μὲ ὀριζόντιες λαβές¹⁶⁸³. Στὸ Καλαπόδι ἐκπροσωποῦνται ἐπίσης καὶ τὰ κλειστὰ σχήματα τῆς Λούτσας, ὅπως οἱ ἀμφορεῖς τύπου FS 69¹⁶⁸⁴ ἢ οἱ ὑδρίες τοῦ τύπου FS 128¹⁶⁸⁵. Ἡ μόνη διαφορὰ ἔγκειται στὸ ὅτι ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ Καλαπόδι ἡ τροπιδωτὴ κύλικα (Κ 51), ἢ ὁποῖα ὅμως, ὅπως ἀναφέρθηκε στὸ μέρος Γ, συνδέει τὴν περίοδο 3 τῆς Λούτσας μὲ τὴ φάση 2b-3c (=ΥΕ ΙΙΙΓ) τοῦ ἱεροῦ στὴ Φυλακωπὴ τῆς Μήλου.

1681. M. GUGGISBERG, *Frühgriechische Tierkeramik. Zur Entwicklung und Bedeutung der Tiergefäße und der hohlen Tierfiguren in der späten Bronze – und frühen Eisenzeit (ca. 1600-700 v. Chr.)*, Mainz 1996, σ. 67-69; GAUSS, ὁ. π. (σημ. 805), σ. 171 σημ. 41-43.

1682. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἰερὸ Μουνιχίας*, σ. 102-103 ἀρ. Ε 1-3 πίν. 12.

1683. JACOB-FELSCH, ὁ. π. (σημ. 809), σ. 103.

1684. Αὐτόθι, πίν. 42 ἀρ. 348.

1685. Αὐτόθι, πίν. 24 ἀρ. 30.

Περίοδος 4 Πρώιμη εποχή του Σιδήρου (ύπομυκηναϊκή έως ύστερη γεωμετρική εποχή, 1065-720 π. Χ.)

Πέντε κεραμικά αντικείμενα από την περιοχή του μεγάλου ναού μπορούν να αποδοθούν στην περίοδο 4 (Παράρτημα I, διάγραμμα 31). Στο έσωτερικό του μεγάλου ναού βρέθηκε άνω τμήμα μελαμβαφούς γεωμετρικού κρατήρα ή δίνου (Κ 60) και στη βόρεια πλευρά του θραύσμα μελαμβαφούς λεκάνης με τροπιδωτό χείλος (Κ 59). Χωρίς ακριβή προέλευση είναι τέλος θραύσμα ύδριας (Κ 58) της γεωμετρικής γραπτής κεραμικής, ένα μελαμβαφές θραύσμα κρατήρα (Κ 61) και ένα ψηλό κωνικό πόδι αδιακόσμητο σκύφου/κανθάρου (Κ 62).

Σε γενικές γραμμές το άκρως αποσπασματικό αυτό υλικό βρίσκει τις καλύτερες αντιστοιχίες του σε υλικό του 9ου και κυρίως του 8ου αι. π. Χ. από τη δυτική Εύβοια (κυρίως από την Έρέτρια) αλλά και από την Αθήνα.

Με εξαίρεση την ύδρια, ένα αγγείο για τη μεταφορά του νερού, όλα τα άλλα σχήματα είναι ανοικτά, κάτι που χαρακτηρίζει γενικώς τα ιερά της περιόδου 4 σε πανελλήνιο επίπεδο¹⁶⁸⁶ και πρέπει να σχετιζόταν με συμπόσια.

Στην περίοδο 4 έχουμε τα παλαιότερα αρχαιολογικώς μαρτυρημένα ιερά στην Αττική: Πρόκειται κυρίως για τα δύο ιερά του Διός στον Ύμηττο και στην Πάρνηθα. Πιθανώς λατρευτικό χαρακτήρα είχαν την περίοδο αυτή τα δύο ιερά της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα και στη Μουνιχία, καθώς και το ιερό του Απόλλωνος Δηλίου στις Πρασίες.

Η χρήση των περισσότερων ιερών της 4ης περιόδου δείχνει να ξεκινάει κατά την ύστερη πρωτογεωμετρική εποχή, δηλαδή κατά τα τέλη του 10ου αι. π. Χ., υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι υπήρχε και μια πρωιμότερη λατρευτική φάση της πρώιμης εποχής του Σιδήρου, ή όποια χρονολογικά ταυτίζεται με αυτό που σήμερα συνήθως ονομάζουμε «ύπομυκηναϊκή εποχή»¹⁶⁸⁷. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ μᾶς ὀδηγοῦν (α) τὰ δεδομένα τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς στὸν Ύμηττό, τὸ ὁποῖο,

1686. M. KERSCHNER, Zum Kult im früheisenzeitlichen Ephesos. Interpretation eines protogeometrischen Fundkomplexes aus dem Artemisheiligtum, σέ: B. Schmaltz – M. Söldner (ἐπιμ.), *Griechische Keramik im kulturellen Kontext, Akten des Internationalen Vasen-Symposiums in Kiel 24.-28.9.2001* (Münster 2003, σ. 247-248 [Ἀρτεμῖσιο Ἐφέσου, πρωτογεωμετρική εποχή, με παράθεση ἄλλων παραδειγμάτων]).

1687. Πὰ τὴν προβληματικὴ χρῆση τοῦ χρονολογικοῦ ὄρου «ύπομυκηναϊκή εποχή», ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει πολλὲς φορές εὐρήματα ποὺ ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητὲς χρονολογοῦνται στὴν ΥΕ ΠΙΓ ὕστερη καὶ ἀπὸ ἄλλους στὴν πρώιμη πρωτογεωμετρική φάση βλ. συνοπτικὰ τὴ βιβλιοκρισία τοῦ J. K. Papadopoulos στὴ μονογραφία τοῦ F. RUPPENSTEIN, *Kerameikos XVIII. Die submykenische Nekropole. Neufunde und Neubewertung*, München 2007, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ *BMCR 2008* (online: <http://bmcr.brynawr.edu/2008/2008-06-16.html>) με σημ. 7-16.

ὅπως φαίνεται, ἦταν σὲ χρήση κατὰ τὴν ὑπομυκηναϊκὴ ἐποχὴ¹⁶⁸⁸ καὶ τὸ ὅποιο, ὅπως προαναφέρθηκε, πρέπει νὰ λειτουργοῦσε ὡς ἱερὸ καὶ κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, καὶ (β) τοῦ ὁμόχρονου ἱεροῦ στὴν περιοχὴ τῆς μεταγενέστερης Κλεψύδρας, τὸ ὅποιο, ὅπως δείχνουν τὰ εὐρήματά του –κυρίως ὑδρίες–, φαίνεται νὰ ξεκινούσε ἤδη στὴν ΥΕ ΙΙΙΓ ὕστερη καὶ νὰ διαρκοῦσε μέχρι τὴν πρώιμη πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 12ου ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 10ου αἰ. π. Χ.¹⁶⁸⁹

Τὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς στὸν Ὑμηττό, κατὰ τὴν ὕστερη πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ, ἀρχίζει πλέον νὰ ἐμφανίζει μεγάλες ποσότητες ἀναθηματικοῦ ὑλικοῦ¹⁶⁹⁰. Ὅλα τὰ ἀνοικτὰ σχήματα τῆς Λούτσας ἀπαντοῦν στὸ ἱερὸ στὸν Ὑμηττό¹⁶⁹¹.

Τὸ 1959 ἀνασκάφηκε ἱερὸ Διὸς καὶ στὴν κορυφὴ τῆς Πάρνηθας ἀπὸ τὸν Εὐθύμιο Μαστροκώστα. Μπροστὰ¹⁶⁹² καὶ μέσα¹⁶⁹³ σὲ ἓνα σπήλαιο διαστάσεων περ. 2,5 × 5,5 μ. βρέθηκε ἐκτεταμένος βωμὸς ἀπὸ τέφρα ἐμβαδοῦ περ. 100 μ² καὶ πάχους περ. 2 μ., μέσα στὸν ὅποιο βρέθηκαν ἀναθήματα ποῦ καλύπτουν ὅλη τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 10ο ἕως καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 6ου αἰ. π. Χ., καλύπτουν δηλαδὴ τὶς λατρευτικὲς μας περιόδους 4 καὶ 5¹⁶⁹⁴.

Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, ὁ χῶρος φαίνεται ὅτι εἶχε τὴ χρήση ἱεροῦ τόσο στὰ πρωτοελλαδικὰ ὅσο καὶ στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια¹⁶⁹⁵. Μὲ βεβαιότητα ὡστόσο ἡ λατρεία πιστοποιεῖται ἀπὸ τὰ πρωτογεωμετρικὰ χρόνια καὶ ἐξῆς¹⁶⁹⁶. Τὰ πρωτογεωμετρικὰ εὐρήματα (10ος αἰ. π. Χ.) ἀπαρτίζονται ἀπὸ σπονδικοῦ καὶ συμποσιακοῦ χαρακτήρα ἀγγεῖα, ὅπως οἰνοχόες κοσμούμενες μὲ ὁμόκεντρα ἡμικύκλια καὶ δικτυωτὰ τρίγωνα, καθὼς καὶ κανθάρους μὲ κωνικὰ πόδια¹⁶⁹⁷. Τὸ τελευταῖο σχῆμα ἀπαντᾷ, ὅπως εἶδαμε, καὶ στὴ Λούτσα (Κ 62). Στὸ τέλος τῆς λατρευτικῆς περιόδου 4 πρέπει νὰ ἐνταχθεῖ καὶ ἓνας πρόσφατα ἀπεικονισμένος ὕστερογεω-

1688. LANGDON, *Hymettos*, σ. 55 ἀρ. 189 πίν. 17· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 196.

1689. E. L. SMITHSON, *The Prehistoric Klepsydra. Some Notes, Hesperia Suppl. 20. Studies in Athenian Architecture, Sculpture and Topography. Presented to Homer A. Thompson*, Princeton 1982, σ. 143-146. Ἀπὸ τὸ ἱερὸ αὐτὸ σύνολο φαίνεται ὅτι προέρχεται καὶ ἡ πῆλινη κεφαλὴ λατρευτικοῦ εἰδώλου ἢ σφίγγας ποῦ δημοσιεύτηκε τὸ 1970 ἀπὸ τὴν Καίτη Δημακοπούλου (Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μυκηναϊκὴ πῆλινη κεφαλὴ*, ΑΔ, 25, 1970, Μελέται, σ. 174-183 πίν. 58).

1690. LANGDON, *Hymettos*, σ. 87· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 192.

1691. Αὐτόθι, σποραδικά.

1692. *Μουσεῖο Πειραιῶς*, σ. 73.

1693. Μ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ-ΓΙΩΤΑ, *Ἀχαρναί. Ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ ἐπισκόπηση τῶν ἀρχαίων Ἀχαρνῶν, τῶν γειτονικῶν δήμων καὶ τῶν ὀχυρώσεων τῆς Πάρνηθας*, Ἀχαρναί 2004, σ. 350.

1694. LANGDON, *Hymettos*, σ. 100· ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, *Πάρνηθα*, σ. 339-342· BAUMER, *Cult*, σ. 93-94 ἀρ. Att 18· LAUGHY, *Authority*, σ. 252· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 236, 239. Ὁ τελευταῖος παρατηρεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ συνδυασμὸ ἱεροῦ κορυφῆς καὶ λατρευτικοῦ σπηλαίου.

1695. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, *Πάρνηθα*, σ. 340· ΠΛΑΤΩΝΟΣ-ΓΙΩΤΑ, ὁ.π. (σημ. 1693), σ. 350.

1696. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, *Πάρνηθα*, σ. 340-342.

1697. Αὐτόθι, σ. 340· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 237.

μετρικός τρίποδας με μεγάλες κυκλικές λαβές¹⁶⁹⁸, ο οποίος συνδέει το ιερό του Διός στην Πάρνηθα με αυτό της αθηναϊκής Ακρόπολης¹⁶⁹⁹.

Ός ένδειξη λατρείας αὐτῆς τῆς περιόδου στοῦ ιεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρῶνα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν τρία ἀγγεῖα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ θέση ὅπου βρίσκεται σήμερα ἡ δεξαμενὴ τοῦ ἀντλιοστασίου, στὰ ΒΑ τῆς στοᾶς, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὴν ὕστερη πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ, δηλαδὴ στὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ. π. Χ.¹⁷⁰⁰ Πρόκειται ἀρχικὰ γιὰ δύο ὕστερους πρωτογεωμετρικοὺς σκύφους/κάνθαρους¹⁷⁰¹. Ὁ ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς σκύφους ἐμφανίζει τὴν τυπικὴ γιὰ τὴν πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ ψηλὴ ἀμφικωνικὴ βάση, καθὼς καὶ ἕναν πλαστικὸ δακτύλιο ποὺ χαρακτηρίζει ὑστερότερα δείγματα, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, ἕναν σκύφο με παρόμοια διαμόρφωση ποδιοῦ ἀπὸ ὕστερη πρωτογεωμετρικὴ ταφὴ στοῦ οἰκόπεδο Μακρυγιάννη στὴν Ἀθήνα¹⁷⁰². Στὴν ἴδια περίπτου χρονικὴ περίοδο χρονολογεῖται καὶ τὸ τρίτο ἀγγεῖο, μιὰ πυξίδα ἀπὸ τὴν ἴδια συνάφεια τῆς Βραυρῶνας¹⁷⁰³. Γενικὰ κατὰ τὴν πρώιμη ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου οἱ λατρευτικὲς προσφορὲς δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὶς ταφικὲς, ὅπως παρατήρησε ὁ Polignac¹⁷⁰⁴. Ἀξίζει ὡστόσο νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ σκύφοι με τὸ ψηλὸ πόδι τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς φέρουν συνήθως ὀριζόντιες κυλινδρικές λαβές, ὅπως στοῦ δείγμα ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο Μακρυγιάννη, καὶ ὄχι κάθετες ταινιωτές, ὅπως σὲ αὐτὸ ἀπὸ τὸ ιερὸ τῆς Βραυρῶνας. Ὁ σκύφος/κάνθαρος με τὸ ψηλὸ κωνικὸ πόδι ἀποτελεῖ, σὲ γενικὲς γραμμές, τὸ χαρακτηριστικὸ λατρευτικὸ σχῆμα τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου σὲ πολλὰ ἱερά¹⁷⁰⁵. Ἐπιπρόσθετα, ἡ σπανιότητα τῶν λεπτομερειῶν τοῦ δείγματος τῆς Βραυρῶνας θὰ μπορούσε νὰ

1698. Μουσεῖο Πειραιῶς, σ. 93 εἰκ. 146.

1699. Πρβ. Ε. ΤΟΥΛΟΥΡΑ, *Bronzebleche von der Akropolis in Athen. Gehämmerte geometrische DreifüÙe*, AM, 87, 1972, εἰκ. 1-12, σ. 14-30.

1700. Αὐτὰ τὰ εὐρήματα προφανῶς ἐννοεῖ ὁ POLIGNAC (*Γέννηση*, σ. 36 σημ. 2) ὅταν ἀναφέρει πιθανὴ λατεία στὴ Βραυρῶνα κατὰ τὸν 9ο αἰ. π. Χ. Βλ. καὶ MERSCH, *Siedlungsgeschichte*, σ. 114.

1701. Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, *Βραυρῶν. Ὁδηγὸς τοῦ χώρου καὶ τοῦ μουσείου*, Ἀθήνα περ. 1975, σ. 11 πίν. 4, κέντρο. Σήμερα ἐκτίθενται στὴν ἐπανεκθέση τοῦ Μουσείου Βραυρῶνος (αἴθουσα 2, προθήκη ἀρ. 1-2). Στὴ διακόσμησή τους κυριαρχεῖ τὸ ἀβακωτὸ κόσμημα, δηλαδὴ οἱ ἐναλλαγὲς λευκοῦ καὶ μαύρου χρώματος.

1702. Π. Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, "Ὑστερη πρωτογεωμετρικὴ ταφὴ, σέ: *Ἀνασκαφὲς Μετρό*, σ. 47 εἰκ. 17.

1703. ΘΕΜΕΛΗΣ, ὁ.π. (σημ. 1701), σ. 11 πίν. 4, ἀριστερά, πρβ. Β. BOHEN, *Die geometrischen Pyxiden, Kerameikos XIII*, Berlin 1988, σ. 80 ἀρ. 26 πίν. 3 ἀρ. 6.

1704. POLIGNAC, *Γέννηση*, σ. 38.

1705. Ἴερό τοῦ Διός στὴν Ὀλυμπία: Β. EDER, *Continuity of Bronze Age Cult at Olympia? The Evidence of the Late Bronze Age and Early Iron Age Pottery*, σέ: *Potnia*, σ. 201-209 πίν. 54-55. Ἴερό τοῦ Ποσειδῶνος στὰ Ἴσθμια: C. MORGAN, *Isthmia VIII. The Late Bronze Age Settlement and Early Iron Age Sanctuary*, Princeton 1999, σ. 152-155 πίν. I.1, σ. 321-326. Ἴερό Ἀρτέμιδος στὴν Ἐφεσο: KERSCHNER, ὁ.π. (σημ. 1686). Ἴερό στοῦ Καλαπόδι: NITSCHKE, ὁ.π. (σημ. 825), σ. 37.

υποδηλώνει ότι βρισκόμαστε μπροστά σε ένα άγγείο το οποίο αποτέλεσε ανάθημα σε λατρευτικό σύνολο και όχι κτέρισμα τάφου¹⁷⁰⁶. Τοῦτο θὰ σήμαινε ὅτι ἡ λατρεία στὴ Βραυρώννα ἀρχίζει ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς, δηλαδή ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ. π. Χ.

Ἡ πιθανότητα τὸ ὑλικὸ τῆς περιόδου 4 τῆς Λούτσας νὰ προέρχεται ἀπὸ ἱερὸ περιβάλλον αὐξάνεται ἂν συμπεριλάβουμε στὶς συγκρίσεις μας ὁμόχρονο ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Δηλίου στὶς Πρασιές¹⁷⁰⁷, τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Μουνιχία¹⁷⁰⁸, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐξωαττικὰ ἱερά, ὅπως τὸ ἱερὸ στὸ Καλαπόδι¹⁷⁰⁹, ἢ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Δαφνηφόρου στὴν Ἐρέτρια¹⁷¹⁰.

Περισσότερο πολὺπλοκὴ εἶναι, φυσικά, ἡ περίπτωση τῆς Ἀκρόπολης τῆς Ἀθήνας. Ἡ χρῆση τῆς Ἀκρόπολης ὡς ἱεροῦ πρὶν ἀπὸ τὸ β' μισὸ τοῦ 8ου αἰ. π. Χ. ἔχει ἀμφισβητηθεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια κυρίως ἀπὸ τοὺς Walter Gauß καὶ Florian Ruppenstein¹⁷¹¹, ἄποψη πού ἔχει γίνεи προσφάτως ἀποδεκτὴ καὶ ἀπὸ τὸν Andreas Scholl¹⁷¹². Τὸ βασικότερο ἐπιχείρημα τῶν Gauß καὶ Ruppenstein ἔγκειται στὴν ἀνεύρεση στὴν Ἀκρόπολη συνολικὰ 14 κιβωτιόσχημων τάφων βρεφῶν ἢ νηπίων τῆς ὑπομυκηναϊκῆς ἐποχῆς¹⁷¹³, πρᾶγμα πού κατὰ τοὺς συγγραφεῖς συνηγορεῖ στὴ χρῆση τῆς Ἀκρόπολης ὡς νεκροταφείου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (δηλαδή τῆς περιόδου μας 4). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ χρῆση τῆς Ἀκρόπολης τῆς Ἀθήνας ὡς ἱεροῦ πιστοποιεῖται, ὑποτίθεται, μὲ βεβαιότητα μόλις κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 8ου αἰ. π. Χ.¹⁷¹⁴, κυρίως μὲ τὴν ἐμφάνιση τῶν μνημειακῶν χάλκινων τριπόδων¹⁷¹⁵, ἀναθημάτων πού ἀπηχοῦσαν τὴν κοινωνικὴ θέση καὶ ἀποσκοποῦσαν στὴν αὐτοπροβολὴ τῶν

1706. Ὅπως, γιὰ παράδειγμα, πιστεύει ἡ TARAPOREWALLA (*Border Sanctuaries*, σ. 41), ἡ ὁποία ὑποθέτει ὅτι τὰ τρία αὐτὰ ἄγγεῖα θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν προέλθει ἀπὸ τὸ γεωμετρικὸ νεκροταφεῖο πού βρισκόταν στὸν παρακείμενο λόφο τῆς Καψάλας.

1707. Ο. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΚΑΒΟΓΙΑΝΝΗ, Ἡ Μεσογαία κατὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, σέ: *Μεσογαία*, εἰκ. στὴ σ. 72.

1708. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 129-131 ἀρ. Κα 6 - Κα 15.

1709. NITSCHÉ, ὁ. π. (σημ. 825), σ. 35 κ.έ. εἰκ. 63 ἀρ. 4.

1710. Α. KENZELMANN PFYFFER, *Céramique géométrique issue de fosses du sanctuaire d'Apollon à Erétrie*, σέ: Α. Mazarakis-Ainian (ἐπιμ.), *Oropos and Euboea in the Early Iron Age. Acts of an International Round Table. University of Thessaly, 18-20 June, 2004*, Volos 2007, σ. 248 εἰκ. 4.11.

1711. W. GAUSS – F. RUPPENSTEIN, *Die Athener Akropolis in der frühen Eisenzeit*, *AM*, 113, 1998, σ. 1-60.

1712. SCHOLL, *Akropolisvotive*, σ. 27-28.

1713. RUPPENSTEIN, ὁ. π. (σημ. 1687), σ. 247.

1714. Ὅμοίως: Κ. Τ. GLOWACKI, *The Acropolis of Athens before 566 B.C.*, σέ: Κ. J. Hartswick – Μ. C. Sturgeon (ἐπιμ.), *ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Studies in Honor of Brunilde Sismondo Ridgway*, Philadelphia 1998, σ. 80.

1715. SCHOLL, *Akropolisvotive*, σ. 50-54 εἰκ. 15-16.

ἀναθετῶν τους¹⁷¹⁶, τῶν ἀγαλματιδίων τῶν δορυφόρων¹⁷¹⁷ καὶ τῶν χάλκινων ἀλόγων¹⁷¹⁸ ποὺ σχετίζονται μὲ αὐτοὺς ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν παρουσία τῶν ὑστερογεωμετρικῶν πινάκων¹⁷¹⁹. Ὡστόσο ἡ παρουσία τάφων βρεφῶν καὶ νηπίων σὲ ἱερὸ δὲν εἶναι μοναδική, ὅπως πιστεύουν οἱ παραπάνω ἐρευνητές, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἔχει τὸ πρότυπό της στὸ ἱερὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἀνακτορικῆς ἐποχῆς στὸν λόφο τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου στὰ Μέθανα¹⁷²⁰. Κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ χώρου Γ τοῦ μυκηναϊκοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ βρέθηκε ὁμόχρονος κιβωτιόσχημος τάφος μὲ ὅσα ἀπὸ τουλάχιστον τρία βρέφη πού, κατὰ τὴν ἀνασκαφέα, σχετίζονταν ἄμεσα μὲ τὴ λατρεία τοῦ ἱεροῦ¹⁷²¹. Ἐπίσης ἡ κατανομή τῶν 14 ὑπομυκηναϊκῶν τάφων κατὰ μῆκος τοῦ τείχους τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης φαίνεται νὰ διαγράφει τὴν περίμετρο τῆς Ἀκρόπολης, δίνοντας ἔτσι τὴν ἐντύπωση τῆς προστατευτικῆς λειτουργίας τῶν τάφων, ἢ τουλάχιστον νὰ ξεπερνάει τὴ συνηθισμένη διάταξη ἐνὸς νεκροταφείου. Ἐδῶ ἔχουμε προφανῶς νὰ κάνουμε μὲ τελετουργικὴ πράξη ποὺ ἀφορᾷ τὸν τονισμό τῆς ἱερῆς σημασίας τῶν ἀπογόνων κατὰ τὴν ὑπομυκηναϊκὴ ἐποχὴ¹⁷²². Τέλος, ἡ καλύτερα χρονολογήσιμη πρωτογεωμετρικὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη συνίσταται σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ σκύφους¹⁷²³, εἶναι δηλαδὴ συμβατὴ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς κεραμικῆς ποὺ ἔχουμε σὲ ὅλα τὰ γνωστὰ ἱερά τῆς Ἑλλάδας ποὺ ἦταν σὲ χρῆση κατὰ τὸν 10 αἰ. π. Χ.¹⁷²⁴

1716. Αὐτόθι, σ. 63.

1717. Αὐτόθι, σ. 57-59 εἰκ. 19-21.

1718. Αὐτόθι, σ. 59-60.

1719. Αὐτόθι, σ. 72-74 εἰκ. 25.

1720. Ε. ΚΟΝΣΟΛΑΚΗ-ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Ταφὲς νηπίων στὸ μυκηναϊκὸ ἱερὸ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου στὰ Μέθανα, σέ: ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Ἀργοσαρωνικός. Πρακτικά Ἰου Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ Ἀργοσαρωνικοῦ Πόρου*, 26-29 Ἰουνίου 1998, Α΄: Ἡ Προϊστορικὴ περίοδος, Ἀθήνα 2003, σ. 258-270.

1721. Αὐτόθι, σ. 257 σημ. 2.

1722. Τὸ ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν ἐξαφανίζεται μὲ τὸ τέλος τῆς ὑπομυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἐμφανίζεται καὶ σὲ μεταγενέστερες περιόδους φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐντυπωσιακὸ εὑρημα 2.760 ἐγχυτρισμῶν βρεφῶν καὶ νηπίων στὴ ΝΔ κλιτὸ τοῦ λόφου Κυλίνδρα στὴν Ἀστυπάλαια, οἱ ὁποῖοι εἶναι πιθανόν, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς ἀθηναϊκῆς Ἀκρόπολης, νὰ τοποθετήθηκαν κοντὰ σὲ τείχος. Σύμφωνα μὲ ἀνακοίνωση τῆς ἀνασκαφέως Μαρίας Μιχαλάκη-Κόλλια (Σεμινάριο στὸν Τομέα Ἀρχαιολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν στίς 13.5.2011 μὲ τίτλο: «Τὸ ταφικὸ σύνολο τῶν 2.760 ἐγχυτρισμῶν βρεφῶν ἀπὸ τὴν Ἀστυπάλαια. Νεκροταφεῖο ἢ ἱερό;»), ἡ τελετουργικὴ πράξη τῆς ἐναπόθεσης νεκρῶν βρεφῶν καὶ νηπίων (οἱ περισσότεροι ἐγχυτρισμοὶ διαπιστώθηκε ὅτι ἀνήκαν σὲ νήπια ἡλικίας 37-42 μηνῶν) στὴ θέση αὐτὴ φαίνεται νὰ ξεκίνησε τὸ ἀργότερο κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰ. π. Χ. καὶ συνεχίστηκε ἀδιάκοπα μέχρι καὶ τὸν 1ο αἰ. μ. Χ.

1723. GAUSS – RUPPENSTEIN, ὁ. π. (σημ. 1711), σ. 28 πίν. 2 ἀρ. 3, 5-7.

1724. Ὁ. π. (σημ. 1705).

Περίοδος 5 Πρώιμη αρχαϊκή εποχή (720/700-575 π. Χ.)¹⁷²⁵

Μια πρώτη άνθηση τής λατρείας τής θεότητας που είχε την έδρα της στην περιοχή του μεγάλου ναού παρατηρείται στην 5η περίοδο. Σε σύγκριση με την προηγούμενη περίοδο το ύλικό τής 5ης περιόδου εμφανίζει μια μεγάλη ποσοτική και ποιοτική αλλαγή: 70 αντικείμενα (έπτά αντικείμενα κεραμικής και 63 μικροευρήματα) χρονολογούνται σε αυτή την περίοδο (Παράρτημα Ι, διαγράμματα 33 και 45).

Στην κεραμική το σχήμα που δείχνει να επικρατεί με ποσοστό 57,14% είναι αυτό του σφαιρικού αρυβάλλου (Κ 65 - Κ 68). Από μία φορά εμφανίζονται ένα κορινθιακό αλάβαστρο τής ύστερης πρωτοκορινθιακής-μεταβατικής ή μεσοκορινθιακής περιόδου (Κ 64), μία μελαμβαφής λεκάνη (Κ 69) και ένα όστρακο (Κ 70), που φαίνεται ότι αρχικά άνηκε σε αρχαϊκό ανάγλυφο πίθο.

Στά μικροευρήματα, με ποσοστό 74,60%, κυριαρχούν τα χειροποίητα ανθρωπόμορφα ειδώλια με πτηνόμορφο πρόσωπο και κυλινδρικό ή επίπεδο κορμό του άττικού τύπου. Η ανασκαφή του Παπαδημητρίου έφερε στο φώς 47 ειδώλια αυτού του τύπου (Μ 1 - Μ 47). Ακολουθούν: έννεα χειροποίητα πήλινα ειδώλια αλόγων, που συνιστούν το 14,29% του συνόλου των μικροευρημάτων αυτής τής περιόδου (Μ 50 - Μ 58), δύο ανθρωπόμορφα σωματώδη συμπαγή ειδώλια (Μ 48 - Μ 49), ένα ειδώλιο πτηνού (Μ 59), ένα θραύσμα πίνακα (Μ 60), ένα κωνοειδές σφονδύλι (Μ 61), ένα άνοικτο λυχνάρι με κεντρικό σωληνίσκο του τύπου Howland 11 (Μ 62) και μία νησιωτική σφραγίδα από πράσινο στεατίτη (Μ 63).

Λειτουργικά τα αντικείμενα αυτά διακρίνονται στις έξης κατηγορίες:

α) Μικρογραφικές ανθρωπόμορφες παραστάσεις από πηλό

Ο τύπος που κυριαρχεί συνίσταται από ένα κυλινδρικό, συμπαγές κάτω τμήμα, ένα επίπεδο άνω τμήμα, πτερυγίοςχημα χέρια και πτηνόμορφο πρόσωπο. Πρόκειται για έναν τύπο πήλινου αγαλματιδίου που έχει βρεθεί κατά χιλιάδες σε ιερά γυναικείων θεοτήτων, όπως για παράδειγμα στο ιερό τής Αθηνάς Παλληνίδος, στο ιερό τής Αθηνάς Νίκης, στο ιερό τής Δήμητρας και τής Κόρης στην Έλευσίνα, στο ιερό τής Άρτέμιδος στη Βραυρώνα αλλά και στη Μουνιχία. Όπως δείχνουν παραδείγματα από την Πυρά Α τής Έλευσίνας, τα ειδώλια αυτά μπορούν να απεικονίζουν γυναικείες μορφές ή ακόμη και τη λατρεύο-

1725. Για τις λατρευτικές περιόδους 5-8 πρβ. και Κ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Die Entwicklung des attischen Artemis - Kultes anhand der Funde des Heiligtums der Artemis Tauropolos in Halai Araphenides (Loutsa), σέ: *Attika-Archäologie*, σ. 180-182.

μενη θεότητα¹⁷²⁶, ωστόσο η έρμηνεία αυτή δεν είναι η μόνη. Έτσι στην Πυρά Α κάνουν την εμφάνισή τους μουσικοί, χορεύτριες, ήνίοχοι, ίππείς και όπλίτες¹⁷²⁷, δίνοντας την έντύπωση ότι πρόκειται για απεικονίσεις των μελών μίας κοινότητας. Σύμφωνα λοιπόν με όλες τις ενδείξεις, τα ανθρωπόμορφα ειδώλια αυτής της περιόδου συμβόλιζαν κυρίως τους λάτρεις και των δύο φύλων και όχι τη λατρευόμενη θεότητα.

β) *Μικρογραφικές ζωόμορφες παραστάσεις από πηλό*

Έδω πρόκειται σχεδόν αποκλειστικά για πήλινες απομιμήσεις αλόγων (Μ 50 - Μ 58). Τα πήλινα αυτά ειδώλια των αλόγων εμφανίζονται πάντα σε συνάρτηση με τα ανθρωπόμορφα ειδώλια, άρα πρέπει να αποτελούσαν μία ένότητα κατά την αφιέρωσή τους. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στην Άγορα ή στο Μενίδι, εμφανίζονται ως ίπποι σε άρματα. Μια έρμηνεία θα μπορούσε συνεπώς να είναι ή συμβολική αναπαράσταση ίπποδρομιών ή και πομπών με άρματα, πού, όπως υποστήριξε ο Michael Harold Laughy, θα μπορούσαν να σχετίζονται με τις ανάλογες σκηνές στις παραστάσεις πρόθεσης και έκφορας έπιφανών νεκρών στην ύστερογεωμετρική άγγειογραφία¹⁷²⁸.

γ) *Εύρηματα από την περιοχή της παραγωγής ύφασμάτων*

Στην κατηγορία αυτή ανήκει ένα γραπτό σφονδύλι με άκτινωτή διακόσμηση στις πλευρές και διακόσμηση από πάπιες στη βάση του (Μ 61), πού όπως είδαμε έχει ένα καλό παράλληλο από το ιερό στο Κιάφα Θίτι. Η γραπτή διακόσμηση και η άπουσία ίχνων χρήσης υποδηλώνουν ότι πρόκειται για μια πολύτιμη απομίμηση ενός καθημερινού εργαλείου για το γνέσιμο. Και αυτό, λοιπόν, το εύρημα είχε συμβολική άξια: Συμβόλιζε το γνέσιμο, ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα στη ζωή των τότε γυναικών, πηγή κοινωνικής έπιφάνειας και εκτίμησης¹⁷²⁹.

Η σημασία της ύφαντικής σε αυτή την περίοδο φαίνεται μέσα από την παρουσία μίας περόνης στο ιερό της Άρτέμιδος Μουνιχίας¹⁷³⁰, ή όποια πιστοποιεί το έθιμο της ανάθεσης ύφασμάτων στη θεότητα.

1726. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΔΗ, *Πυρές*, σ. 204 άρ. Α 71 πίν. 12 (ένθρονη θεά)· σ. 208-209 άρ. Α 115 - Α 116 πίν. 13 (Κουροτρόφος).

1727. Αὐτόθι, σ. 205 άρ. Α 76 πίν. 13 (αύλητής)· σ. 208 άρ. Α 111 πίν. 15 (χορεύτρια)· σ. 213 άρ. Α 152 - Α 154 πίν. 19 (ήνίοχοι)· σ. 213 άρ. 157-158 πίν. 19 (ίππείς)· σ. 213 άρ. Α 159 πίν. 19 (ίππείας με άσπίδα).

1728. LAUGHY, *Authority*, σ. 85-86 με σημ. 337-340.

1729. Αὐτόθι, σ. 66.

1730. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Τερό Μουνιχίας*, σ. 175 άρ. ΜΑ 9 εικ. 17.

δ) *Αναθέσεις προσωπικῶν ἀντικειμένων*

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσεται ὁ νησιωτικὸς σφραγιδὸλίθος Μ 63 μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ διακόσμηση ἑνὸς τετράποδου ζώου. Παρόμοια εὐρήματα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴ Μουνιχία¹⁷³¹.

ε) *Χοές μὲ λάδι*

Τὴν τελετουργικὴ πράξη τῆς χοῆς μὲ λάδι πιστοποιοῦν οἱ κορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι. Οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι διακοσμημένοι μὲ ὁμοίομορφους ὀπλίτες, οἱ ὁποῖοι φέρουν δόρυ, κράνος καὶ ἀσπίδα σὲ σχηματισμὸ *ὀπλιτικῆς φάλαγγας* (Μ 65 - Μ 67). Οἱ κυκλικές ἀσπίδες ὄχι μόνον καλύπτουν τὸ σῶμα τοῦ ὀπλίτη πού τις κρατᾷ, ἀλλὰ εἶναι τοποθετημένες καὶ μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε οἱ πολεμιστὲς νὰ ἀλληλοκαλύπτονται. Ἡ φάλαγγα εἶναι μιὰ πολεμικὴ τακτικὴ ἢ ὁποῖα βασίζεται στὴ συνοχὴ καὶ στὴν πυκνὴ συγκρότηση τῶν ὀπλιτῶν καὶ κάνει τὴν ἐμφάνισή της τὸ ἀργότερο στὶς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ. π. Χ.¹⁷³², δηλαδὴ στὶς ἀρχές τῆς περιόδου 5.

στ) *Φωτισμὸς/θυμίαμα*

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει τὸ λυχνάρι Μ 62 μὲ τὸν κεντρικὸ σωληνίσκο.

Ποιὰ εἶναι τώρα ἡ θέση τοῦ παραπάνω λατρευτικοῦ συνόλου τῆς Λούτσας μέσα στὸ πλαίσιο τῶν ἀττικῶν ἱερῶν τῆς λατρευτικῆς περιόδου 5;

Ἄς ἀρχίσουμε πρῶτα μὲ τὰ ἱερά τοῦ Διὸς πού ἦταν σὲ λειτουργία καὶ στὴν προηγούμενη περίοδο:

Στὸ ὑλικὸ τοῦ 7ου αἰ. π. Χ. τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς στὴν Πάρνηθα συγκαταλέγονται διάφορα πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα¹⁷³³ καθὼς καὶ σφαιρικοὶ ἀρύβαλλοι τῆς πρώιμης κορινθιακῆς ἐποχῆς, μὲ παραστάσεις κάπρου, ὑδρόβιων πτηνῶν καὶ ὀπλίτη¹⁷³⁴. Ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές στὸ χεῖλος ἑνὸς λέβητα καθὼς καὶ σὲ ἓνα ληκύθιο φέρουν τὰ χαράγματα ΔΙΟΣ ΠΑΡ]ΝΗΣΙΟ ΚΑΙ ΔΙΙ ΗΙΚΕΣΙΟΙ ΑΝΕΘΗΚΕΝ¹⁷³⁵.

Ἡ δευτέρη μεγάλη κατηγορία εὐρημάτων εἶναι τὰ μεταλλικὰ ἀναθήματα, καὶ κυρίως ἐκεῖνα ἀπὸ σίδηρο. Σύμφωνα μὲ μιὰ πρόσφατα δημοσιευμένη ἐπιλογή τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς Μαστροκώστα ἀπὸ τὸν Γεώργιο Σταϊνχάουερ, τὰ μεταλλικὰ ἀναθήματα περιλάμβαναν σιδερένια ξίφη τύπου Naue II¹⁷³⁶,

1731. Αὐτόθι, σ. 178 ἀρ. ΜΑ 18-19 εἰκ. 19.

1732. A. M. SNOODGRASS, *The «Hoplite Reform» Revisited, Dialogues d'histoire ancienne*, 19, 1993, σ. 57-58.

1733. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, Πάρνηθα, σ. 341.

1734. *Μουσεῖο Πειραιῶς*, σ. 90 εἰκ. 111-115.

1735. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, Πάρνηθα, σ. 341.

1736. *Μουσεῖο Πειραιῶς*, σ. 91 εἰκ. 118.

αίχμες βελῶν¹⁷³⁷ καὶ δοράτων¹⁷³⁸, μαχαίρια¹⁷³⁹, δρεπάνια¹⁷⁴⁰ καθὼς καὶ ὄβελους¹⁷⁴¹. Στὶς ἐπιχώσεις τῆς τέφρας βρέθηκαν, σύμφωνα μὲ παλαιότερες προκαταρκτικὲς ἀνακοινώσεις, 3.000 σιδερένιες αἰχμὲς δοράτων¹⁷⁴² ἢ ἐγχειριδίων¹⁷⁴³. Τὰ ἀναθήματα στὸ ἱερό τοῦ Διὸς στὴν Πάρνηθα ἀποτελοῦσαν, κατὰ συνέπεια, ἀναθέσεις ἀνδρῶν καὶ φανερόνουν ὅτι ἡ λατρεία τῆς συγκεκριμένης θεότητας στὸν χῶρο αὐτὸ σχετιζόταν μὲ τὸν πόλεμο (ξίφη καὶ δόρατα, δηλαδὴ ἐπιθετικὰ ὄπλα) ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀγροτικὴ ζωὴ (δρεπάνια). Ὁ χαρακτήρας τοῦ λατρευόμενου θεοῦ ὡς θεοῦ τοῦ κερανοῦ, δηλαδὴ τῆς βροχῆς –καὶ συνεπῶς τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς¹⁷⁴⁴–, ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ σιδερένιες ράβδους μὲ τρεῖς μακρόστενες ἀπολήξεις, οἱ ὁποῖες φαίνεται ὅτι μιμοῦνται τὸ σχῆμα τοῦ κερανοῦ, μία ἐκ τῶν ὁποίων φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Διὸς¹⁷⁴⁵.

Μὲ βάση τὰ παραπάνω μπορούμε νὰ συμπεράνουμε τὰ ἑξῆς:

Ἄν συγκρίνει κανεὶς τὸ ὁμόχρονο ὑλικὸ τῆς περιόδου 5 καὶ ἀπὸ τὰ δύο ἱερά, παρατηρεῖ μιὰ ὁμοιότητα ὅσον ἀφορᾷ τὴν κεραμικὴ, κυρίως τὴν ὑπαρξὴ καὶ στὰ δύο ἱερά τῶν κορινθιακῶν ἀρυβάλλων. Σαφὲς διαχωριστικὸ στοιχεῖο ἀποτελεῖ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἀφενὸς ἡ ἀπουσία τῶν χειροποίητων εἰδωλίων μὲ τὸν κυλινδρικό κορμὸ καὶ τὸ πτηνόμορφο πρόσωπο ἀπὸ τὸ ἱερό τῆς Πάρνηθας –ποὺ στὴν περιοχὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικότερο ἀνάθημα στὴ λατρευόμενη θεότητα– καὶ ἀφετέρου ἡ ἀπουσία ὄπλων στὶς Ἄλεις, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν κύρια κατηγορία ἀναθημάτων στὴν Πάρνηθα. Ἐπίσης ἀντικείμενα γοήτρου, ὅπως οἱ ὄβελοί, λείπουν ἐντελῶς ἀπὸ τῆ Λούτσα.

Παρόμοια περίπου εἰκόνα ἀποκομίζουμε καὶ ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς στὸν Ὑμηττό. Καὶ στὸν Ὑμηττό, παρόλο ποὺ ὁ 7ος αἰ. π. Χ. ὑπῆρξε περίοδος ἀκμῆς τοῦ ἱεροῦ, δὲν βρέθηκε οὔτε ἓνα πῆλινο ἀνθρωπόμορφο κυλινδρικό εἰδῶλιο ἀλλὰ μόνο ἓνα πῆλινο εἰδῶλιο ἀλόγου¹⁷⁴⁶.

Διαφορὲς ἐμφανίζει τὸ ἱερό τῆς Ταυροπόλου κατὰ τὴν περίοδο 5 καὶ σὲ σχέση μὲ τὸ ἱερό τοῦ Ποσειδῶνος στὸ Σούνιο. Στὰ πολὺ λίγα ἀντικείμενα ποὺ

1737. Αὐτόθι, σ. 91 εἰκ. 124.

1738. Αὐτόθι, σ. 92 εἰκ. 127-128.

1739. Αὐτόθι, σ. 91 εἰκ. 119, 121-123· σ. 92 εἰκ. 133-140.

1740. Αὐτόθι, σ. 92 εἰκ. 129-132.

1741. Αὐτόθι, σ. 92 εἰκ. 144-145.

1742. ΠΛΑΤΩΝΟΣ-ΓΙΩΤΑ, ὁ. π. (σημ. 1693), σ. 351.

1743. LANGDON, *Hymettos*, σ. 100 σημ. 2 «daggers»· BAUMER, *Kult*, σ. 94 («Eisendolche»)· LAUGHY, *Authority*, σ. 252 «daggers»· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 237 («knives or swords»).

1744. PARKER, *Θρησκεία*, σ. 69 σημ. 10.

1745. *Μουσείο Πειραιῶς*, σ. 73 εἰκ. 116.

1746. LANGDON, *Hymettos*, σ. 70 ἀρ. 313 πίν. 26.

έχουν δημοσιευτεί μέχρι στιγμής¹⁷⁴⁷ και θα μπορούσαν να χρονολογηθούν σε αυτή την περίοδο συγκαταλέγονται ένας χάλκινος διπλός πέλεκυς¹⁷⁴⁸, αρκετές χάλκινες αιχμές βελών¹⁷⁴⁹, τὸ χάλκινο ειδώλιο ἑνὸς τετράποδου ζώου, ἴσως ἀλόγου¹⁷⁵⁰, ἓνα ἀναθηματικὸ πήλινο πόδι με ὀπὴ ἀνάρτησης¹⁷⁵¹, καθὼς καὶ πολυάριθμοι αἰγυπτιακοὶ σκαραβαῖοι καὶ αἰγυπτιακὰ ειδώλια¹⁷⁵², τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τεκμήρια τῶν ὑπερτοπικῶν ἐπαφῶν τοῦ ἱεροῦ. Οἱ κατηγορίες αὐτὲς τῶν ἀναθημάτων στὴν πλειονότητά τους δὲν ἀπαντοῦν στὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, ὅπως δὲν ἀπαντᾶ καὶ ἡ γνωστότερη κατηγορία μνημειακοῦ ἀναθήματος τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ποσειδῶνος, αὐτὴ τοῦ μαρμάρινου κούρου. Τὰ θραύσματα μαρμάρινων κούρων ποὺ βρέθηκαν σὲ λάκκους μπροστὰ στὴν ἀνατολικὴ πρόσοψη τοῦ κλασικοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἀνήκαν σὲ συνολικὰ τέσσερις γιγαντιαίους κούρους χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἔρευνα στὸ τέλος τῆς λατρευτικῆς περιόδου 5 (περ. 600-575 π. Χ.)¹⁷⁵³.

500 περίπου μ. βορείως τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Σουνίου βρέθηκαν σὲ ἀνασκαφὲς τοῦ Στάη στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰ. λείψανα ἄλλου ἑνὸς ἱεροῦ χώρου, γνωστοῦ σήμερα ὡς τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς. Εὐρήματα τοῦ τύπου ποὺ ἐμφανίζονται στὴ Λούτσα κατὰ τὴν περίοδο 5 βρέθηκαν στὸ ἐπικλινὲς ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ τεμένους μέσα σὲ ἓνα ὄρυγμα βάθους 15 μ. Στὴν ἐπίχωση αὐτὴ βρέθηκε –πέρα ἀπὸ δύο ἀποσπασματικὰ σωζόμενα κυκλαδικὰ ειδώλια¹⁷⁵⁴– μεγάλο πλῆθος μικρῶν, κυρίως πρώιμων ἀρχαϊκῶν μικροευρημάτων ἀπὸ διαφορετικὰ ὑλικά¹⁷⁵⁵, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ πήλινα χειροποίητα ειδώλια με κυλινδρικό κορμὸ τοῦ τύπου ποὺ ἐμφανίζονται στὴ Λούτσα¹⁷⁵⁶. Βρέθηκαν ἐπίσης καὶ κά-

1747. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἀναμένεται νὰ ἀλλάξει μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς διατριβῆς τῆς G. THEODOROPOULOU-POLYCHRONIADIS, *The Finds in the Bothroi in the Sanctuaries of Poseidon and Athena at Sounion in Attica* (Diss., King's College, London 2010).

1748. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, εἰκ. 7, πάνω ἀριστερά· GOETTE, *Σούνιον*, πίν. 10 εἰκ. 15, δεξιά· LAUGHY, *Authority*, σ. 243 ἄρ. 2.

1749. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, εἰκ. 7, δεξιά· GOETTE, *Σούνιον*, πίν. 10 εἰκ. 15, κάτω ἀριστερά· LAUGHY, *Authority*, σ. 243 ἄρ. 2.

1750. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, εἰκ. 7, τρίτη σειρά, δεύτερο ἀπὸ ἀριστερά· FRANSSSEN, *Votiv*, σ. 337 σημ. 146 (τέλη 8ου αἰ. π. Χ.).

1751. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, εἰκ. 9, τρίτο ἀπὸ ἀριστερά· LAUGHY, *Authority*, σ. 243 ἄρ. 1.

1752. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, εἰκ. 8· GOETTE, *Σούνιον*, πίν. 10 εἰκ. 16· LAUGHY, *Authority*, σ. 243 ἄρ. 4· FRANSSSEN, *Votiv*, σ. 337-338 σημ. 148 καὶ 152 (περ. 650-550 π. Χ.).

1753. FRANSSSEN, *Votiv*, σ. 332-334 με σημ. 113 καὶ 117 (βιβλιογραφία).

1754. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, σ. 213.

1755. Πρόσφατες συζητήσεις τῶν εὐρημάτων αὐτῶν παρέχουν οἱ FRANSSSEN (*Votiv*, σ. 340-348), LAUGHY (*Authority*, σ. 239-242) καὶ VAN DEN EIJNDE (*Cult*, σ. 252-258), ὅπου καὶ οἱ διαφορὲς ἀπόψεις τῆς ἔρευνας γιὰ τὸ θέμα τῆς ταυτότητας τῆς λατρευόμενης θεότητας.

1756. Αὐτόθι, σ. 208 πίν. 9.

ποια ζωόμορφα πήλινα ειδώλια, κυρίως ἄλογα¹⁷⁵⁷. Ἐνα δεύτερο κοινὸ σημεῖο συνίσταται στὴν ἀνάθεση καὶ στὰ δύο ἱερὰ κορινθιακῶν ἀρυβάλλων¹⁷⁵⁸. Χάλκινες περόνες στὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Σούνιο¹⁷⁵⁹ μαρτυροῦν τὸ ἔθιμο τῆς ἀνάθεσης ἐνδυμάτων στὴ θεότητα, πράγμα πού, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, μαρτυρεῖται στὴν περίπτωση τῆς περιοχῆς τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς Λούτσας καὶ πού δὲν ἀποκλείεται νὰ συνέβαινε καὶ στὸν χώρο τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὶς μὴ χρονολογήσιμες βελόνες Μ 83 - Μ 86 καὶ Μ 89. Ἄλλα κοινὰ σημεῖα μεταξὺ τοῦ ἱεροῦ τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Ταυροπόλου εἶναι ἡ ἀνεύρεση ἐντὸς τοῦ τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Σούνιο 15 ψηφίδων νησιωτικῆς τεχνοτροπίας ἀπὸ διάφορα ὑλικά (ἔξι ἀπὸ ὑαλόμαζα, τεσσάρων ἀπὸ μελανὸ σκληρὸ λίθο καὶ πέντε ἀπὸ φαιὸ στεατίτη, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μία μὲ παράσταση μινωταύρου)¹⁷⁶⁰.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως τὰ δύο ξίφη τύπου Naue II πού ἀπεικονίστηκαν στὴν ἔκθεση τοῦ Στάη¹⁷⁶¹, καθὼς καὶ οἱ ἀναφερόμενες «αἰχμαὶ δοράτων»¹⁷⁶², συνδέουν τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς μὲ αὐτὸ τοῦ Διὸς στὴν Πάρνηθα, δηλαδὴ μὲ τὸ ἱερὸ μιᾶς ἀνδρικῆς θεότητος¹⁷⁶³ καὶ ὄχι μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀπουσιάζουν, σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο τουλάχιστον, οἱ ἀναθέσεις ὄπλων.

Ὅπως εἰπώθηκε παραπάνω, χειροποίητα ειδώλια μὲ κυλινδρικό κορμὸ εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ μεταγενέστερου ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας¹⁷⁶⁴. Στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1935 πού διεξήγαγε στὸν πύργο τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ὁ Νικόλαος Μπαλάνος, ἀποκάλυψε ὅτι ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ κλασικοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ὑπῆρχε μικρὸς πώρινος ἀρχαῖκός ναὸς σχήματος II, ὁ ὁποῖος εἶχε κτισθεῖ στὴν κορυφῆ τοῦ μυκηναϊκοῦ «πύργου» ὁ ὁποῖος σωζόταν στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τῆς ἀκρόπολης¹⁷⁶⁵. Ἐνα ὀρθογώνιο κοί-

1757. Αὐτόθι, πίν. 9, πάνω ἀριστερά.

1758. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, σ. 208 πίν. 8· GOETTE, Σούνιον, πίν. 36 εἰκ. 68a-g.

1759. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, εἰκ. 18, ἄνω σειρὰ, κέντρο· GOETTE, Σούνιον, πίν. 32 εἰκ. 62d.

1760. J. BOARDMAN, *Island Gems. A Study of Greek Seals in the Geometric and Early Archaic Periods*, London 1963, σ. 123 κ.έ.

1761. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, εἰκ. 18, κάτω. Τὰ ξίφη θὰ μπορούσαν νὰ χρονολογηθοῦν καὶ στὴ λατρευτικὴ μας περίοδο 3. Γιὰ τὶς διαφορὲς ἀπόψεις περὶ χρονολόγησής τους βλ. FRANSSSEN, *Votiv*, σ. 341 σημ. 178.

1762. ΣΤΑΗΣ, Σουνίου ἀνασκαφαί, σ. 208.

1763. Ἔτσι, λοιπόν, δὲν ἐκπλήσσει πού ἡ Μ. ΣΑΛΛΙΩΡΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ (Ὁ ἀρχαῖος δῆμος τοῦ Σουνίου. *Ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ ἐπισκόπηση*, Κορωπί 2004, σ. 116), ἀναφερόμενη στὸ περιεχόμενο τῆς τεχνητῆς ἐπίχωσης τοῦ τεμένους τῆς Ἀθηνᾶς, κάνει λόγο γιὰ «ἀνδρική πολεμική λατρεία».

1764. Γιὰ τὶς σχέσεις Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου καὶ Ἀθηνᾶς Νίκης βλ. Κ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Die Botschaft der Nikebalustrade*, AM, 118, 2003, σ. 308-310.

1765. Ν. ΜΠΑΛΑΝΟΣ, Ἡ νέα ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (1935-39), *AE* 1937, σ. 785 εἰκ. 13.

λωμα στο κέντρο ενός, κατά τον Μπαλάνο, ὀρθογώνιου ὄγκου αποτελούμενου ἀπὸ δύο παρακείμενους λίθους («βόθρου») ἦταν «πλήρες ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων καὶ θραυσμάτων μικρῶν ἀγγείων», ἐνῶ «ἐλάχιστα εἰδῶλια εὐρέθησαν περὶ τῶν λίθων τούτων... δι' ὃ εἰς τὰς ὑπολοίπους ἐπιχώσεις δὲν ἀνευρέθησαν τοιαῦτα»¹⁷⁶⁶. Κατὰ τὸν Μπαλάνο, ὁ βόθρος αὐτὸς μὲ τὰ εἰδῶλια πρέπει νὰ ἀνῆκε σὲ προγενέστερο ἱερὸ μέσα στὸν περίβολο τοῦ πελασγικοῦ τείχους, τὸ ὁποῖο ἀργότερα ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ ἀρχαῖκὸ ἱερό¹⁷⁶⁷. Ἡ ὕπαρξη ὡστόσο καὶ ἄλλων εἰδωλίων ἀπὸ τὸν γύρω χώρο ὑποδηλώνει, κατὰ τοὺς Jens Andreas Bundgaard καὶ Δημοσθένη Ζιρῶ, ὅτι αὐτὰ εἶχαν περισυλλεγῆ ἀπὸ τὸν περιβάλλοντα χώρο καὶ τοποθετηθεῖ σκόπιμα στὴν ὑποδοχὴ τοῦ ὀρθογώνιου ὄγκου πρὶν αὐτὸς ταφεῖ κατὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ κλασικοῦ ναοῦ σὲ ὑψηλότερη στάθμη¹⁷⁶⁸. Νεότερες μελέτες ἔδειξαν ὅτι ὁ λίθινος αὐτὸς ὄγκος ἦταν στὴν πραγματικότητα μιὰ πώρινη βάση ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο καλὰ προσαρμοσμένα τεμάχια καὶ χρησίμευε γιὰ τὴ στερέωση τοῦ λατρευτικοῦ ξοάνου τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης¹⁷⁶⁹. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ μία *in situ* φωτογραφία τῶν εἰδωλίων μέσα στὸ παραπάνω κοίλωμα, ἡ δευτερεύουσα αὐτὴ τελετουργικὴ πράξη τῆς ἐναπόθεσης τῶν εἰδωλίων στὴ βάση τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς συνίστατο ἀπὸ τουλάχιστον 30 ἀνθρωπόμορφα χειροποίητα εἰδῶλια τοῦ κυλινδρικοῦ τύπου¹⁷⁷⁰.

Μὲ τὴν παρούσα κατάσταση τῆς ἔρευνας ἡ ἀρχικὴ τελετουργικὴ συνάφεια τῶν πρώιμων αὐτῶν ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων εἶναι ἀσαφής. Ὡστόσο στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ γίνουν δύο παρατηρήσεις:

(1) Ἡ ἐπιλογή τοῦ ἱεροῦ χώρου ἐναπόθεσης τῶν πρώιμων ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων στὴ θέση ἀκριβῶς τοῦ μυκηναϊκοῦ βράχου ὅπου κατὰ τὴν ὑστεροελλαδικὴ ἐποχὴ εἶχε λαξευθεῖ λατρευτικὴ κόγχη 5 περ. μ., μὲ ἐνδείξεις μάλιστα γιὰ τὴν ὕπαρξη δύο κιονίσκων στὴν πρόσοψη ὡς στηριγμάτων τῆς ὀροφῆς τῆς¹⁷⁷¹, δείχνει ὅτι ὁ χώρος τῆς ἐναπόθεσης τῶν εἰδωλίων τοῦ 7ου αἰ. π. Χ. ἐπελέγη μὲ βάση –ἀν μὴ τι ἄλλο–

1766. Αὐτόθι, σ. 785.

1767. Αὐτόθι, σ. 795. Τὴν ἀποψη αὐτὴ υἰοθετεῖ τώρα καὶ ὁ SCHOLL, *Akropolisvotive*, σ. 40.

1768. J. A. BUNDGAARD, *Parthenon and the Mycenaean City on the Heights*, Copenhagen 1976, σ. 45· Δ. ΖΙΡῶ, *Μελέτη ἀποκαταστάσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης*, 1. *Ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη ἀποκαταστάσεως. Μὲ ἔκθεση περὶ τῆς συντηρήσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ μαρμάρου*, Ἀθήνα 1994, σ. 33 σημ. 27, ὅπου παρατίθεται ὀλοκληρωμένη βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ παλαιότερες ἀπόψεις γιὰ τὴ θέση εὐρέσεως καὶ τὴ χρονολόγηση τῶν εἰδωλίων.

1769. I. S. MARK, *The Sanctuary of Athena Nike in Athens. Architectural Stages and Chronology*, *Hesperia Suppl.*, 26, Princeton 1993, σ. 4· ΖΙΡῶ, ὁ.π. (σημ.1768), σ. 33 πίν. 9 (ἀναπαράσταση τρόπου στερεώσεως τοῦ λατρευτικοῦ ξοάνου στὴ βάση του).

1770. TRAVLOS, ὁ.π. (σημ. 1430), σ. 148 εἰκ. 200 (θέση βάσεως Α μέσα στὸν σηκὸ τοῦ πώρινου ναῖσκου D), 201 (βάση καὶ εἰδῶλια).

1771. Σ. Ε. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, *Ἡ Μυκηναϊκὴ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν*, Ἀθήναι 1962, σ. 109-111 σχ. 18.

τὸ ἥρωικό, μυκηναϊκὸ παρελθὸν τῆς θέσης¹⁷⁷². Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ συνηγορεῖ καὶ ὁ παραδιδόμενος ἀπὸ τὸν Πausanία συσχετισμὸς τοῦ ναοῦ τῆς «Ἀπτέρου Νίκης» μὲ τὸν μυθικὸ βασιλιὰ τῆς Ἀθήνας Αἰγέα¹⁷⁷³.

(2) Σύμφωνα μὲ πληροφορία, τὴν ὁποία ὀφείλω στὴν Judith Binder¹⁷⁷⁴, τὸ 1929 (δηλαδὴ ἕξι χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Μπαλάνου) ὁ Anton Raubitschek φαίνεται ὅτι εἶδε στὴν «ἐσχάρα μέσα στὸν ναῖσκο κάτω ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης» τὸν ἀποθέτη μὲ τὰ πήλινα εἰδῶλια, ὁ ὁποῖος μαζί μὲ τὰ χειροποίητα ἀνθρωπόμορφα («γυναικεῖα») εἰδῶλια περιεῖχε καὶ πήλινα εἰδῶλια ταύρων. Ἡ πληροφορία αὐτή, ἂν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, ἔχει μεγάλη σημασία ὄχι μόνο ἐπειδὴ στίς ὁμόχρονες λατρευτικὲς συνάψεις τῆς Ἀττικῆς (τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου συμπεριλαμβανομένου) μαζί μὲ τὰ χειροποίητα ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλια τοῦ 7ου αἰ. π. Χ. ἐμφανίζονται κατὰ κανόνα πήλινα εἰδῶλια ἀλόγων καὶ ὄχι ταύρων, ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ ταῦρος συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης τῆς ὄριμης κλασικῆς ἐποχῆς, ἀφοῦ ἡ θυσία του, ὡς γνωστόν, ἀποτελεῖ βασικὸ θέμα τῶν πλακῶν τοῦ θωρακίου τοῦ περίφημου κλασικοῦ ναοῦ¹⁷⁷⁵.

Στὴν Ἀκρόπολη τῆς Ἀθήνας, ἐντὸς τῶν τειχῶν, συνεχίζουν καὶ κατὰ τὴν περίοδο 5 νὰ ἀφιερώνονται ἀναθήματα ποῦ ἀποσκοποῦν στὴν ἀνάδειξη τοῦ κοινωνικοῦ γοήτρου τῶν πλούσιων ἀριστοκρατῶν. Τὰ ἀναθήματα αὐτὰ ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν μὴ ἀντιπροσωπευτικὸ χαρακτήρα τῶν εὐρημάτων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου. Χάλκινοι τρίποδες ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνατίθενται¹⁷⁷⁶, ἂν καὶ τώρα ἐμφανίζονται καὶ πῶρινες τριποδικὲς βάσεις¹⁷⁷⁷, ἐνῶ τὸ ἀγαπημένο σχῆμα φαίνεται νὰ εἶναι πλέον ὁ (ἀνατολίζων) χάλκινος λέβητας¹⁷⁷⁸.

Ὅπως σημειώθηκε κατὰ τὸν ὄρισμὸ τῶν λατρευτικῶν περιόδων (μέρος Γ, κεφ. Ι), ἡ Πυρὰ Α στὴν περιοχὴ τοῦ τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνας ἦρθε στὸ φῶς ἀπὸ τὸν Φίλιο τὸ 1885 μπροστὰ ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ «γεωμετρικοῦ» περιβόλου τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρας, κοντὰ στὴ νότια βαθμιδωτὴ εἴσοδο τοῦ περιβόλου αὐτοῦ. Ὁ τοῖχος εἶχε χαρακτηριστικὰ σημάδια φωτιάς. Μπροστὰ του

1772. Γιὰ τὶς ἀπόψεις περὶ χθόνιας λατρείας καὶ ἠρωολατρίας στὴ θέση αὐτὴ κατὰ τὸν 7ο αἰ. π. Χ. βλ. βιβλιογραφία συγκεντρωμένη σὲ MAZARAKIS-AINIAN ὁ. π. (σημ. 730), σ. 244 σημ. 1949 καὶ ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ, *Πυρές*, σ. 176 σημ. 197-200.

1773. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, Ι, 22, 4-5.

1774. «In 1929 Raubitschek saw the terracotta deposit in the eschara in the naiskos beneath the temple of Athena Nike. He told me that the deposit contained terracotta figurines of bulls among the handmade figurines of women» (γραπτὴ ἐπιστολὴ τῆς 9ης Μαΐου 2005).

1775. Μ. Σ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *Τὸ θωράκιο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης* (ΑΕ 1998), Ἀθήνα 1999, σ. 82-93.

1776. SCHOLL, *Akropolisvotive*, σ. 90-97.

1777. Αὐτόθι, σ. 97-99.

1778. Αὐτόθι, σ. 101-105.

βρέθηκε στρώμα χώματος πάχους 0,80-1,00 μ., αναμεμιγμένο με στάχτη, άπανθρακωμένο ξύλο και μεγάλο αριθμό καμένων χειροποίητων ειδωλίων με κυλινδρικό κορμό και πτηνόσχημο πρόσωπο. Γύρω από αυτό το κύριο στρώμα στάχτης βρέθηκαν θραύσματα από πρωτοκορινθιακούς άρυβάλλους και άλάβαστρα, πήλινους πίνακες, θραύσματα χρυσών έλασμάτων και μετάλλια κοσμήματα.

Το 1931 και 1932 ο Κουρουνιώτης έκαμε συμπληρωματική άνασκαφή στην Πυρά Α και έδειξε ότι αυτή βρέθηκε από τον Φίλιο *in situ*¹⁷⁷⁹. Με βάση τα παραπάνω δεδομένα και κάνοντας χρήση των σωζόμενων ήμερολογίων των άνασκαφών αλλά και προσωπικών πληροφοριών και φωτογραφιών του Τραυλού, ή Κωνσταντίνα Κόκκου-Βυριδή μπόρεσε να ταυτίσει τα εύρηματα της Πυράς Α με αυτά που βρίσκονταν στο Μουσείο Έλευσίνας¹⁷⁸⁰ και να δημοσιεύσει την ακόλουθη ένδεικτική έπιλογή το 1999¹⁷⁸¹: 31 πήλινα άγγεϊα, κυρίως οϊνοχόες της λεγόμενης άργειας μονόχρωμης κατηγορίας, άρύβαλλοι και άλάβαστρα της πρωτοκορινθιακής, πρώιμης και μέσης κορινθιακής περιόδου, και κάποια πρωτοαττικά άγγεϊα¹⁷⁸², 31 θραύσματα μικρών πινάκων με άμαυρόχρωμη διακόσμηση πάνω σε λευκό έπίχρισμα, από τα όποια δύο φέρουν γραμμική διακόσμηση με μεγάλο Χ άνάμεσα σε δύο κάθετες πλατιές ταινίες ως μεμονωμένο μοτίβο ή σειρά Χ σε έναλλαγή με κάθετες ταινίες, αλλά και εικονιστική διακόσμηση από ρόδακες, τροχούς, τρίποδες και ύδρόβια πτηνά¹⁷⁸³, 105 πήλινα ειδώλια, από τα όποια 43 ήταν όρθια, χειροποίητα, με κυλινδρικό κορμό. Βρέθηκαν έπίσης καθιστά ειδώλια, ειδώλια βιοωτικής προέλευσης, ειδώλια άλόγων, ίππέων, τέθριππα και κάποια άλλα ζώα¹⁷⁸⁴. Ειδώλια και κορινθιακοί άρύβαλλοι συνδέουν το σύνολο με το ύλικό της Λούτσας της 5ης περιόδου. Από τη Λούτσα όμως άπουσιάζουν, μεταξύ άλλων, οί χαρακτηριστικοί άναθηματικοί πίνακες της Έλευσίνας, οί όποιοι, όπως ύποδηλώνουν τα έμβληματικού χαρακτήρα θέματα του τροχού, του ρόδακα, του τρίποδα και του ύδρόβιου πτηνού, παρέχουν έναν συγκεκριμένο συμβολισμό στο λατρευτικό σύνολο της Πυράς Α, που στη μορφή αυτή είναι άγνωστος στις Άλές.

Έξετάζοντας τώρα την κατάσταση στα ιερά Άρτέμιδος παρατηρούμε, κρίνοντας από την εικόνα που μās δίνει το καλύτερα δημοσιευμένο από αυτά, το ιερό της Άρτέμιδος Μουνιχίας, ότι τα χειροποίητα ειδώλια με κυλινδρικό κορμό

1779. Πρβ. και TARAPOREWALLA, *Border Sanctuaries*, σ. 64 σημ. 138· LAUGHY, *Authority*, σ. 211· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 156 με σημ. 423.

1780. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΗ, *Πυρές*, σ. 262.

1781. Αυτόθι, σποραδικά.

1782. Αυτόθι, πίν. 7-9 άρ. Α 1 - Α 31.

1783. Αυτόθι, πίν. 9-11 άρ. Α 39 - Α 69.

1784. Αυτόθι, πίν. 12-20 άρ. Α 71 - Α 174.

κυριαρχούν ανάμεσα στὰ ἀναθήματα αὐτῆς τῆς περιόδου¹⁷⁸⁵. Τὸ ἴδιο συμβαίνει, ὅπως ἔχουμε ἤδη δεῖ, καὶ μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα. Ἡ κεραμικὴ ποὺ ἀνήκει στὴν ἴδια περίοδο μὲ τὰ εἰδῶλια συνίσταται στὴ Μουνιχία σὲ κρατῆρες, λεκάνες, ἴσως λουτήρια, δίνους καὶ πυξίδες¹⁷⁸⁶. Στὴ Μουνιχία ἡ παρουσία περονῶν καὶ πορπῶν μαρτυρεῖ τὸ ἔθιμο τῆς ἀνάθεσης ἐνδυμάτων στὴ θεότητα¹⁷⁸⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, στὴ Βραυρώνα, στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, ρίχτηκαν «εἰς βόθρον» λίθινες σφραγίδες τοῦ νησιωτικοῦ τύπου¹⁷⁸⁸ ποὺ ἐκπροσωποῦνται καὶ στὴ Λούτσα (Μ 63) καί, ὅπως εἶδαμε, στὴ Μουνιχία. Τέλος, κατὰ μῆκος τοῦ θεμελίου τοῦ ἀνατολικοῦ βραχίονα τῆς στοᾶς τῆς Βραυρώνας καὶ σὲ ἀπόσταση 8 μ. ἀπὸ τὴ λεγόμενη Ἱερὰ Οἰκία βρέθηκε κτίσμα ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ὁποῖου προῆλθαν «κορινθιάζοντα» ληκύθια καὶ ἀρύβαλλοι τοῦ 7ου καὶ τοῦ 6ου αἰ. π. Χ.¹⁷⁸⁹

Ὑπὸ τὸν ὄρο «ἠρῶα» στὴν πρώτη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ στὴν Ἀττικὴ ἀντιλαμβανόμεστε συνήθως τοὺς ἱεροὺς χώρους κοντὰ σὲ ἀρχαίους, κυρίως μυκηναϊκοὺς καὶ γεωμετρικοὺς, τάφους¹⁷⁹⁰. Στὰ «ἠρῶα» λογαριάζονται ὡστόσο, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἔρευνα, καὶ οἱ ἱεροὶ χώροι/ἀποθέτες τοῦ 7ου αἰ. π. Χ. τῆς Ἀγορᾶς τῆς Ἀθήνας, ἐπειδὴ βρίσκονται κοντὰ σὲ παλαιότερους τάφους ἢ στὴν περιοχὴ παλαιότερων οἰκιῶν.

Τὸ καλύτερο παράλληλο πρὸς τὸ ὑλικὸ τῆς περιόδου 5 τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου ἀποτελεῖ ὁ λεγόμενος πρωτοαττικὸς ἀναθηματικὸς ἀποθέτης Η 17:4 στὴν ἀθηναϊκὴ Ἀγορά. Ὁ ἀποθέτης αὐτὸς βρέθηκε τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1932 στὴν περιοχὴ τῆς βόρειας κλιτύος τοῦ Ἱερῶν Πάγου πάνω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῶν πλίνθινων τοίχων μιᾶς γεωμετρικῆς οἰκίας καὶ πρὸς τὰ νότιά τους σὲ μιὰ ἐπίχωση ἔκτασης 10 περίπου τ.μ.¹⁷⁹¹ Ἡ ἐπίχωση αὐτὴ περιεῖχε ἀναθηματικὸ ὑλικὸ, ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ. π. Χ. ἕως τὸ 640-630 π. Χ.¹⁷⁹² Βρέθηκαν πολυάριθμα χειροποίητα εἰδῶλια καὶ θραύσματα εἰδωλίων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀπεικονίστηκαν: κορμὸς κυλινδρικοῦ εἰδωλίου μὲ κάθετες κυματοειδεῖς ταινίες τοῦ

1785. ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ, ὁ.π. (σημ. 1426), σ. 195 εἰκ. 22· ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 54 πίν. 12· ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Neue Befunde*, σ. 21 κ.έ. ἀρ. 13-20, 24 πίν. 3.3.

1786. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Neue Befunde*, σ. 29 κ.έ. ἀρ. κατ. 71-81, 83-88 πίν. 4.2, 4.3, 6.3 καὶ 7.3.

1787. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, ὁ.π. (σημ. 1730).

1788. Ι. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ἀνασκαφαὶ ἐν Βραυρῶνι τῆς Ἀττικῆς, *ΠΑΕ* 1949, σ. 80 εἰκ. 8α-β.

1789. Α. Κ. ΟΡΑΝΔΟΣ, *Ἔργον*, 1961, σ. 21.

1790. HÄGG, ὁ.π. (σημ. 1479)· PARKER, *Θρησκεία*, σ. 71-78· M. DEOUDI, *Heroenkulte in homerischer Zeit*, *BAR-IS*, 806, Oxford 1999, σποραδικά· D. BOEHRINGER, *Heroenkulte in Griechenland von der geometrischen bis zur klassischen Zeit*, *Klio Beihefte, Neue Folge* 3, Berlin 2001, σ. 47-131· G. EKROTH, *The Sacrificial Rituals of Greek Hero Cults*, *Kernos Suppl.*, 12, Liège 2002.

1791. BURR, *Proto-Attic*, σ. 542 εἰκ. 1.3· *Agora VIII*, σ. 128.

1792. BURR, *Proto-Attic*, σ. 635-636.

τύπου που αντιπροσωπεύεται στο ιερό της Ταυροπόλου με τους M 23 - M 25¹⁷⁹³, ὄρθιος ἄνδρας με κυλινδρικό σῶμα, ἴσως ἠνίοχος, με τὸ δεξί του χέρι λυγισμένο στὸν ἀγκῶνα καὶ τὸ ἀριστερό του μακριὰ ἀπὸ τὸ σῶμα του¹⁷⁹⁴, ὄρθιος γενειοφόρος πολεμιστὴς πὺν φορᾶ κράνος καὶ σηκώνει ψηλὰ τὸ δεξί του χέρι σὰν νὰ κρατᾶ δόρυ¹⁷⁹⁵, ὄρθια ἀνδρική μορφή με σπασμένα χέρια πὺν ἀρχικὰ ἐκτείνονταν πρὸς τὰ πλάγια –ἴσως προέρχεται ἀπὸ τέθριππο¹⁷⁹⁶–, δύο ἄρματα με ἀναβάτη καὶ ἑπτὰ τουλάχιστον θραύσματα ἀπὸ παρόμοια σύνολα¹⁷⁹⁷. Ἡ τεχνικὴ διακόσμηση τοῦ ἀναβάτη, καθὼς καὶ τὸ διακοσμητικὸ σύστημα, θυμίζουν τὸν M 1 στὴ Λούτσα. Πιστοποιεῖται, ἐπίσης, ἡ ἐναλλαγὴ κόκκινων καὶ μπλε ὀριζόντιων ταινιῶν ἀπευθείας πάνω στὸν πηλὸ (τουλάχιστον στὸν ἀρ. 299). Ὁ ἠνίοχος ἀρ. 301 τοῦ πρωτοαττικοῦ ἀποθέτη τῆς Ἀγορᾶς μοιάζει με τὰ εἰδῶλια M 5 - M 6 τῆς Λούτσας.

Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τοὺς κορινθιακοὺς ἀρυβάλλους, ἡ ὑπόλοιπη γραπτὴ κεραμικὴ τοῦ ἀποθέτη συνίσταται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ ἀγγεῖα συμποσιακοῦ χαρακτήρα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ χρηστικὴ κεραμικὴ. Τὰ μικροεურήματα προέρχονται ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ὑφαντουργίας (σφονδύλια καὶ ὑφαντικὰ βάρη), τῆς πολεμικῆς τέχνης (εἰδῶλια ἰπέων πὺν φέρουν δόρυ, ἀσπίδες) ἢ θὰ μπορούσαν νὰ ἔχουν συνδηλώσεις ἀγωνιστικοῦ χαρακτήρα (μικρὸς ἀναθηματικὸς χάλκινος τρίποδας, τέθριππα)¹⁷⁹⁸. Τὸ ἀναθηματικὸ αὐτὸ σύνολο ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ παρουσιάζει τὶς μεγαλύτερες ὁμοιότητες με τὰ πρῶιμα ἀρχαῖκα εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου.

Γιὰ τὴν προέλευση τῶν λατρευτικῶν ἀντικειμένων τοῦ ἀποθέτη H 17:4 τῆς Ἀγορᾶς ἔχουν προταθεῖ διάφορες ἀπόψεις, ἐκ τῶν ὁποῖων τρεῖς φαίνεται νὰ εἶναι οἱ ἐπικρατέστερες:

(1) πρόκειται γιὰ κατάλοιπα ἠρωολατρίας ἢ προγονολατρίας πὺν εἶχε ξεκινήσει ἤδη ἀπὸ τὴ μεσογεωμετρικὴ περίοδο ἐντὸς τῆς ὑποκείμενης ἀψιδοειδοῦς μεσογεωμετρικῆς οἰκίας (ἢ τελευταία εἶχε κτισθεῖ ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ ἕνα πρῶιμο γεωμετρικὸ τάφο νηπίου)¹⁷⁹⁹,

(2) ἀποτελοῦν ἀναθηματικὸ ὑλικὸ ἀπὸ παρακείμενο ἱερὸ γυναικείας θεότητας, ἴσως ἀπὸ τὸ γειτονικὸ ἐν ἄστει Ἐλευσίνιο¹⁸⁰⁰, τὰ ὁποῖα προφανῶς ρίχτηκαν ἐκεῖ

1793. Αὐτόθι, σ. 615 ἀρ. 295 εἰκ. 82. Ὅπως εἰπώθηκε κατὰ τὴν ἀνάλυση τῶν εἰδωλίων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου, τὸ φαινόμενο τῶν κάθετων κυματοειδῶν ταινιῶν εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν μυκηναϊκῶν εἰδωλίων.

1794. Αὐτόθι, σ. 615 ἀρ. 296 εἰκ. 82.

1795. Αὐτόθι, σ. 615 ἀρ. 297 εἰκ. 82.

1796. Αὐτόθι, σ. 615 ἀρ. 298 εἰκ. 82.

1797. Αὐτόθι, σ. 616 ἀρ. 300-301 εἰκ. 82.

1798. Αὐτόθι, σ. 557-602 εἰκ. 15-69 (κεραμικὴ), σ. 602-621 εἰκ. 70-87 (σφονδύλια, ὑφαντικὰ βάρη).

1799. VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 121.

1800. LAUGHY, *Authority*, σ. 289 με σημ. 1055.

ὕστερα ἀπὸ ἀναδιοργάνωση καὶ καθαρισμὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρας πὸν ἔλαβε χώρα τὸ 640/630 π. Χ.¹⁸⁰¹,

(3) συνιστοῦν ὑπολείμματα ἐορταστικῶν γευμάτων καὶ ἀναθέσεων πῆλινων εἰδωλίων ἀρμάτων, ἰππέων καὶ ὀπλιτικῶν ἀσπίδων, ὅπου οἱ ἀναθέσεις αὐτὲς ἀντικατοπτρίζουν τὴν πραγματικὴ κοινωνικὴ ταυτότητα τῶν ἀναθετῶν τους (πού, σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ θεωρία, θὰ ἦταν κάτοχοι ἀρμάτων, ἰππεῖς ἢ ὀπλίτες) στὸν νεοϊδρυθέντα δημόσιο χῶρο συγκέντρωσης τῆς πόλης τῆς Ἀθήνας, τὴν «Ἀγορά»¹⁸⁰².

20 περ. μ. ΒΔ τῆς παραπάνω γεωμετρικῆς οἰκίας μὲ τὸν πρωτοαττικὸ ἀποθέτη βρέθηκαν τὸ 1967 σὲ ἓνα σταυροδρόμι στὰ ΝΔ τῆς Ἀγορᾶς ὑπολείμματα ἐνὸς ἰσοσκελοῦς τριγωνικοῦ ἱεροῦ μήκους πλευρᾶς 8 περ. μ.¹⁸⁰³ Ἐνδείξεις εἰσόδου δὲν βρέθηκαν καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἱεροῦ ἦταν κατὰ 1 μ. ψηλότερη ἀπὸ αὐτὴν τοῦ ἐδάφους. Στὴ ΒΑ πλευρὰ του βρέθηκε ὄρος μὲ τὴν ἐπιγραφή τὸ *ἱερό*¹⁸⁰⁴. Σὲ ἓνα ἀδιατάρακτο στρῶμα κάτω ἀπὸ τὸ τριγωνικὸ ἱερό βρέθηκαν ὡστόσο εὐρήματα ἴδιου χαρακτήρα μὲ αὐτὰ τοῦ παραπάνω πρωτοαττικοῦ ἱεροῦ, ὅπως δύο πῆλινα εἰδῶλια ἵππων καὶ 12 μικρὰ κυκλικὰ πῆλινα ἀντικείμενα¹⁸⁰⁵.

Τὸ ἱερό αὐτὸ ἔχει κατὰ καιροὺς χαρακτηριστεῖ ὡς «ἡρώο»¹⁸⁰⁶, «τριγωνικὸ ἄβατο»¹⁸⁰⁷, «ἱερό Ἐκάτης»¹⁸⁰⁸, ἐνῶ ἡ λατρεία του ἔχει συσχετισθεῖ ἐπίσης καὶ μὲ ἀθλητικὸς ἀγῶνες¹⁸⁰⁹.

Ὁ θολωτὸς τάφος στὸ Μενίδι ἐρευνήθηκε τὸ 1879 ἀπὸ τὸν Habbo Gerhard Lolling¹⁸¹⁰. Στὸν δρόμο του πάνω στὴ μυκηναϊκὴ ἐπίχωση καὶ σὲ διάφορες θέσεις βρέθηκαν εὐρήματα πὸν χρονολογοῦνται στὸ διάστημα μεταξὺ τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς καὶ τῶν μέσων ἢ τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.¹⁸¹¹,

1801. VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 122.

1802. E. KISTLER, *Die «Opferrinne-Zeremonie». Bankettideologie am Grab, Orientalisierung und Formierung einer Adelsgesellschaft in Athen*, Stuttgart 1998, σ. 173-176.

1803. G. V. LALONDE, A Fifth Century Hieron Southwest of the Athenian Agora, *Hesperia*, 37, 1968, σ. 123 κ.έ. μὲ κάτοψη στὴ σ. 124.

1804. Αὐτόθι, σ. 127 πίν. 36a, d.

1805. Αὐτόθι, σ. 131 πίν. 36e, 37b.

1806. H. A. THOMPSON, Συνέπειαι τινες τῆς λατρείας τῶν ἡρώων εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας, *ΕΕΦΣΠΑ*, 14, 1963-1964, σ. 281-282. Κριτικὴ στὴν ἄποψη αὐτῆ: LAUGHY, *Authority*, σ. 281-282.

1807. BOEHRINGER, ὁ.π. (σημ. 1790), σ. 71· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 118 μὲ σημ. 331-332.

1808. BOEHRINGER, ὁ.π. (σημ. 1790), σ. 72.

1809. C. M. ANTONACCIO, *An Archaeology of Ancestors. Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece*, Lanham/Maryland 1995, σ. 126.

1810. H. G. LOLLING, Ausgrabungsbericht, σέ: *Das Kuppelgrab bei Menidi*, Athen 1880, σ. 1-44.

1811. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὴ λατρεία τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς στὸν δρόμο τοῦ τάφου τοῦ Μενιδίου εἶναι συγκεντρωμένη σέ: MERSCH, *Siedlungsgeschichte*, σ. 95 ἀρ. 11· BAUMER, *Kult*, σ. 84 ἀρ. Att 1· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 220.

τὰ ὁποῖα ἀναφέρθηκαν ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν Adolf Furtwängler¹⁸¹² καὶ δημοσιεύθηκαν εἴκοσι χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὸν Paul Wolters¹⁸¹³. Σὲ μιὰ μεγάλη συγκέντρωση ὀστράκων στὸ βόρειο τμῆμα τοῦ δρόμου βρέθηκαν, πέρα ἀπὸ θραύσματα ἀγγείων, 22 πήλινες ἀσπίδισκες, 30 πήλινα εἰδώλια ἀλόγων πού ἀντιστοιχοῦσαν σὲ τέθριππα, καθὼς καὶ δύο πήλινα ἀνθρωπόμορφα εἰδώλια τοῦ κυλινδρικοῦ τύπου¹⁸¹⁴. Τὸ στοιχεῖο πού διαφοροποιεῖ τὴν τελετουργικὴ πρακτικὴ στὸ Μενίδι ἔγκειται στὴν ἔντονη παρουσία τοῦ σχήματος τοῦ λουτηρίου¹⁸¹⁵, πού –μὲ ἐξαιρέση τὴν περίπτωσι τοῦ προαναφερθέντος πρωτοαττικοῦ ἀποθέτη τῆς Ἀγορᾶς καὶ αὐτὴν τῆς Μουνιχίας¹⁸¹⁶– ἀπουσιάζει ἀπὸ τὶς ἄλλες σύγχρονες λατρευτικὲς συνάφειες τῆς Ἀττικῆς.

Στὴν πρώτη ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ (περίοδος 5) φαίνεται ὅτι ἰδρύεται καὶ τὸ ἱερό τῆς Νύμφης. Τὸ ἱερό τῆς Νύμφης ἀποκαλύφθηκε τὸ 1957 ἀπὸ τὸν Γιάννη Μηλιάδη στὴ νότια κλιτὸν τῆς Ἀκρόπολης, ἀνάμεσα στὸ Ὠδεῖο τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ καὶ στὴν ὁδὸ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου¹⁸¹⁷, σ' ἓνα χώρο πού ἀπὸ τὴν πρωτογεωμετρικὴ ἕως τὴν ὑστερὴ γεωμετρικὴ ἐποχὴ ἀποτελοῦσε νεκροταφεῖο¹⁸¹⁸. Χαρακτηριστικὸ ἀνάθημα τοῦ ἱεροῦ εἶναι ἡ λουτροφόρος¹⁸¹⁹, πράγμα πού ὑποδηλώνει ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. π.Χ. τὸ ἱερό σχετιζόταν μὲ τὸν γάμο¹⁸²⁰. Πρόκειται γιὰ ὀρθογώνιο βωμὸ ἀπὸ μικρὲς ἀκατέργαστες πέτρες, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐντοπίστηκε τὸ ἀρχαϊκὸ στρώμα. Δημοσιεύθηκαν θραύσματα ἀπὸ πέντε πρωτοαττικὲς λουτροφόρους¹⁸²¹, ἓνα ὑποκρατήριον¹⁸²² καὶ ἓνα κλειστὸ ἀγγεῖο¹⁸²³. Ἀμέσως δυτικὰ τοῦ ἱεροῦ, ὅπου οἱ παλαιότερες φάσεις τοῦ χώρου, βρέθηκαν καὶ ἄλλα θραύσματα πρωτοαττικῆς ἀναθηματικῆς (;) κεραμικῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δημοσιεύθηκαν δύο θραύσματα ἀγγείου μὲ ὑπόστατο, ἴσως ὠοειδῆ κρατήρα, τὰ ὁποῖα σώζουν ἐνδεχομένως παράστασι κενταύρου¹⁸²⁴. Στὸ ἱερό

1812. A. FURTWÄNGLER, σέ: LOLLING, ὁ.π., σ. 13 κ.έ.

1813. P. WOLTERS, Vasen aus Menidi II, *Jdl*, 14, 1899, σ. 101 κ.έ.· M. DEOUDI, Keramik und Kult im Dromos der Tholos bei Menidi, *Thetis*, 11/12, 2005, σ. 33-44.

1814. Αὐτόθι, σ. 118-123.

1815. BAUMER, *Kult*, σ. 84· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 221-223 εἰκ. 117-124.

1816. VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 222.

1817. Μ. Σ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, Οἱ ἀνασκαφὲς νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως. Τὰ γλυπτά, *AE*, 141, 2002, σ. 32 σημ. 32 εἰκ. 29.

1818. ΜΗΛΙΑΔΗΣ, Ἀνασκαφὴ νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως, *ΠΑΕ* 1957, σ. 24 πίν. 1α.

1819. ΚΥΡΚΟΥ, Ἱερό Νύμφης, σ. 423.

1820. LAUGHY, *Authority*, σ. 223-224.

1821. ΚΥΡΚΟΥ, Ἱερό Νύμφης, εἰκ. 1-8, 10-11, 13-17.

1822. Αὐτόθι, εἰκ. 12.

1823. Αὐτόθι, εἰκ. 9.

1824. Αὐτόθι, σ. 432 εἰκ. 18.

αυτό βρέθηκε μεγάλη ποσότητα χειροποίητων κυλινδρικών ειδωλίων του τύπου που εμφανίζονται στο ιερό της Ταυροπόλου¹⁸²⁵.

Τὸν χώρο ανάμεσα στην Ἀγορά καὶ στην Ἀκρόπολη καταλαμβάνει ἐπίσης τὸ ἐν ἄστει Ἐλευσίνιον. Στὴ δημοσίευση τῆς Margaret M. Miles ἀναφέρθηκαν συνολικὰ 94 ειδώλια μὲ κυλινδρικό κορμό, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν σὲ τρεῖς πρωτοαττικοὺς ἀποθέτες¹⁸²⁶. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ ἀναθηματικοῦ ἀποθέτη T 20:2. Πρόκειται γιὰ πέντε μικροὺς κυκλικούς λάκκους, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν ἐνότητα καὶ βρέθηκαν 4-5 μ. ἀνατολικά τῆς βραχώδους ἐπιφάνειας (Rocky Outcrop)¹⁸²⁷. Ἡ ἐπίχωση τοῦ ἀποθέτη εἶναι μὲν ἀναμεμιγμένη περιέχοντας ὑλικὸ ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ἕως τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἡ κυριαρχία ὡστόσο στὸ ὑλικὸ τῶν πήλινων ειδωλίων ὑποδηλώνει χρονολόγηση στὸν 7ο αἰ. π.Χ., καὶ ὕπαρξη ἱεροῦ¹⁸²⁸. Ἀναφέρονται συνολικὰ 165 ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τέσσερα εἶναι ὀλόκληρα ειδώλια, 49 εἶναι θραύσματα ειδωλίων τὰ ὁποῖα μὲ τὴ σειρά τους ἀντιπροσωπεύουν τουλάχιστον 23 κυλινδρικά ειδώλια, τέσσερα ἄλλα μὲ ξεχωριστὰ πόδια, μία ἀσπίδα, δύο ἀναθηματικοὺς πίνακες, ἕναν ἡνίοχο καὶ τρία ἄλογα¹⁸²⁹.

Ὅπως καὶ στὸ ιερό τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, ἔτσι καὶ ἐδῶ παρατηροῦμε τὴν ἐπανάληψη τοῦ συνδυασμοῦ ἀναθημάτων «ἀνθρωπόμορφα πήλινα ειδώλια-πήλινα ειδώλια ἀλόγων μὲ τοὺς ἡνιόχους τους-ἀναθηματικοὶ πίνακες».

Στὴν ἄνω ἀκρόπολη στὸ Κιάφα Θίτι, παρόμοια εὐρήματα μὲ αὐτὰ τῆς περιόδου 5 τοῦ ἱεροῦ τῆς Λούτσας προέρχονται ἀπὸ δύο σημεία: α) ἀπὸ ἐπιφανειακὲς ἐπιχῶσεις, ὅπου βρέθηκαν 50 περίπου πτηνόμορφα κυλινδρικά ειδώλια σὲ ἀποσπασματικὴ κατάσταση, στὴν περιοχὴ τῆς ἄνω ἀκρόπολης, καὶ πρέπει νὰ προέρχονται εἴτε ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς πρωτοχριστιανικῆς ἐκκλησίας εἴτε ἀπὸ τὰ ἐπιχωσμένα χῶματα πίσω ἀπὸ τὸν ἡμικυκλικὸ περίβολο ORM 1¹⁸³⁰, β) ἀπὸ κατώτερα στρώματα τῆς τομῆς 1. Βρέθηκαν ἕξι πτηνόμορφα κυλινδρικά ειδώλια στὰ καλὰ στρωματογραφημένα στρώματα 1P, 1T καὶ 1AA¹⁸³¹. Τὰ στρώματα αὐτὰ ἀνήκουν στὸν 7ο αἰ. π.Χ., ἐνῶ παράλληλα ἐντοπίστηκαν σποραδικὴ παρουσία τέφρας ἀπὸ πυρὲς καὶ πολλοὶ λάκκοι θυσιῶν μὲ τέφρα καὶ ἀναθήματα¹⁸³². Ἡ πρόσφατη δημοσίευση τῶν ἀναθημάτων αὐτῶν ἀπὸ τὴν

1825. Τὴν πληροφορία τὴν ὀφείλω στὴν κυρία Βασιλικὴ Γεωργακά, ἡ ὁποία μελέτησε τὰ σχετικὰ ειδώλια ἀπὸ τὸ ιερό τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

1826. *Agora XXXI*, σ. 19 πίν. 24 πάνω ἀριστερὰ καὶ 25.

1827. Αὐτόθι, σ. 17, 109 ἀρ. 3 εἰκ. 4 στὴ σ. 24.

1828. *Agora VIII*, σ. 131· *Agora XXXI*, σ. 17, 109 ἀρ. 3.

1829. *Agora XXXI*, σ. 109 ἀρ. 3.

1830. KÜPPER, «Stempelidole», σ. 19-20.

1831. Αὐτόθι, σ. 19. Πρόκειται γιὰ τὰ ειδώλια ἀρ. κατ. 1-4, 23 καὶ 27 τοῦ ἐκεῖ καταλόγου.

1832. Αὐτόθι.

Christiansen δείχνει ότι, όπως και στη Λούτσα, κατά την πρώιμη αρχαϊκή εποχή κυριαρχεί ο συνδυασμός κορινθιακών σφαιρικών αρυβάλλων και σκύφων είτε άμιγώς κορινθιακών είτε άττικών αλλά κορινθιακού τύπου¹⁸³³. Ο ιερός χώρος αποδόθηκε στη λατρεία της Άρτέμιδος ή των Νυμφών¹⁸³⁴.

Τέλος στον λόφο Λαθούριζα, ο οποίος βλέπει προς την πεδιάδα της Βάρης, αποκαλύφθηκαν τὸ 1939 ἀπὸ τὸν Σταυρόπουλλο 25 οἰκίες καὶ ἓνα ἱερὸ (=τὸ κυκλικὸ κτίσμα VIII), τοῦ ὁποῦ το ἔσωτερικὸ βρέθηκαν μερικὲς χιλιάδες πῆλινα εἰδῶλια καὶ διάφορα ἀφιερώματα μικροῦ μεγέθους ὅπως δακτυλῖδια, περόνες, ἐνώτια καὶ βραχιόλια, μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ ἀσήμι, χαλκὸ, μόλυβδο καὶ σίδηρο¹⁸³⁵. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ εἶναι ἀδημοσίευτα. Τὰ μόνον δημοσιευμένα ἀντικείμενα εἶναι αὐτὰ ποὺ βρῆκε στὶς ἐπιφανειακὲς τοῦ ἔρευνες ὁ Hans Lauter. Πρόκειται γιὰ 45 θραύσματα μικρογραφικῶν δίωτων καὶ ἄωτων ἀγγείων πόσεως, ποὺ χρονολογήθηκαν ἀπὸ τὸν Lauter στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ. π. Χ.¹⁸³⁶, ἔξι θραύσματα σκύφων, 12 θραύσματα ἄβαφης χρηστικῆς κεραμικῆς, 12 θραύσματα πῆλινων εἰδωλίων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀκτῶ φαίνεται νὰ ἀνήκουν στὸν χειροποίητο κυλινδρικό τύπο¹⁸³⁷.

Κατὰ τὸν Florian Seiler, πρόκειται γιὰ ἡρωολατρία ἢ λατρεία τοῦ ἰδρυτῆ τοῦ οἰκισμοῦ, στὸν ὁποῖο κατοικοῦσαν βοσκοί¹⁸³⁸, ὥστόσο τὰ ἀρχιτεκτονικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τοῦ κυκλικοῦ κτίσματος¹⁸³⁹, καθὼς καὶ ἡ θέση τοῦ στὴν κορυφῆ τοῦ λόφου καὶ ἡ γειτνίασή τοῦ με τὴν πεδιάδα τῆς Βάρης, μᾶς κατευθύνουν περισσότερο πρὸς μιὰ ἐρμηνεία τοῦ χώρου ὡς ἱεροῦ κορυφῆς¹⁸⁴⁰ πρὸς τιμὴν μιᾶς γυναικείας θεότητος, πιθανῶς τῆς Δήμητρας¹⁸⁴¹.

Ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν παραπάνω πρώιμων ἀρχαϊκῶν λατρευτικῶν συνόλων τῆς Ἀττικῆς μποροῦμε νὰ συναγάγουμε τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα:

1833. *Kiapha Thiti* III1, σ. 84-86.

1834. *Αὐτόθι*, σ. 91 κ.έ.

1835. F. SEILER, *Die griechische Tholos. Untersuchungen zur Entwicklung, Typologie und Funktion kunstmäßiger Rundbauten*, Mainz 1986, σ. 20· LAUGHY, *Authority*, σ. 235.

1836. LAUTER, ὁ.π. (σημ. 1421), σ. 50 κ.έ. εἰκ. 7· βλ. καὶ ANTONACCIO, ὁ.π. (σημ. 1809), σ. 195 κ.έ.

1837. SEILER, ὁ.π. (σημ. 1835), σ. 22 εἰκ. 11 ἀρ. a-h.

1838. *Αὐτόθι*.

1839. BAUMER, *Kult*, σ. 106· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 211-214, με παλαιότερη βιβλιογραφία.

1840. Νεότερη μελέτη τῶν ἡμερολογίων τοῦ Σταυρόπουλλου ἔδειξε ὅτι στὴ Λαθούριζα δὲν ὑπάρχει ὄχυρωματικὸς περίβολος καὶ ἀπουσιάζει πλήρως ἡ στρωματογραφία. Τὰ εἰδῶλια προέρχονται ἀπὸ διάφορα μέρη, βλ. Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ, *Λαθούριζα. Συμβολὴ στὴ μελέτη ἑνὸς οἰκισμοῦ τῶν πρώιμων ἱστορικῶν χρόνων*, σέ: Λ. Βεκρῆς - Ε. Σύρμου (ἐπιμ.), *Ε' ἐπιστημονικὴ συνάντηση νοτιοανατολικῆς Ἀττικῆς, Παιανία 5-8 Δεκεμβρίου 1991*, Παιανία 1994, σ. 231 κ.έ.

1841. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ-ΑΙΝΙΑΝ, ὁ.π. (σημ. 730), σ. 119· LAUGHY, *Authority*, σ. 234· VAN DEN EIJNDE, *Cult*, σ. 213.

α) Κατά την περίοδο 5 υπήρχε στην Άττική σαφής διαχωρισμός ανάμεσα σε ιερά που ήταν αφιερωμένα σε ανδρικές και γυναικείες θεότητες. Κοινό σημείο τών ιερών ανδρικών θεοτήτων υπήρξε ή ανάθεση επιθετικών όπλων· κοινός παρονομαστής τών ιερών γυναικείων θεοτήτων ή ανάθεση χειροποίητων κυλινδρικών ειδωλίων.

β) Σύμφωνα με τόν παραπάνω διαχωρισμό, ό ιερός χώρος του μεγάλου ναού τής Άρτέμιδος Ταυροπόλου ανήκε κατά τόν 7ο αϊ. π.Χ. στην κατηγορία τών ιερών που ήταν αφιερωμένα σε γυναικεία θεότητα.

γ) Η διαφοροποίηση στα ιερά ανδρικών θεοτήτων προσδιορίζεται στο έξης σημείο: Στα ιερά του Διός κυριαρχεί τó αγροτικό στοιχείο, στα ιερά του Ποσειδώνος τó υπερτοπικό.

δ) Η διαφοροποίηση στα ιερά γυναικείων θεοτήτων προσδιορίζεται στο έξης σημείο: Στα ιερά τής Άρτέμιδος κυριαρχεί ή ανάθεση ένδυμάτων, στο τελεστήριο τής Έλευσίνας ό θρησκευτικός συμβολισμός που διαφαίνεται στη χαρακτηριστική εικονογραφία τών αναθηματικών πινάκων, ενώ τά ιερά τής Άθηνάς φαίνεται ότι συνδυάζουν τόσο γυναικεία χαρακτηριστικά (πήλινα ειδώλια) όσο και ανδρικά (επιθετικά όπλα).

ε) Υπάρχει δομική όμοιότητα «ήρώων» και ιερών αφιερωμένων σε γυναικείες θεότητες, τουλάχιστον όσον άφορά τή χρήση συγκεκριμένων κατηγοριών τελετουργικών αντικειμένων.

Περίοδος 6 "Υστερη άρχαϊκή/πρώιμη κλασική έποχή (575-450 π. Χ.)

Μιά δεύτερη τομή στην ιστορία τής λατρείας του ιερού παρατηρείται στην περίοδο 6. Στην περίοδο αυτή μπορούν νά χρονολογηθούν 92 κεραμικά αντικείμενα, τέσσερα μικροευρήματα και 14 άρχιτεκτονικά πήλινα (Παράρτημα I, διαγράμματα 35 και 46).

Λειτουργικά τά αντικείμενα αυτά έντάσσονται στις ακόλουθες κατηγορίες:

α) Μικρογραφικές άνθρωπόμορφες παραστάσεις άπό πηλό

Σέ αντίθεση με τó πλήθος τών χειροποίητων κυλινδρικών ειδωλίων τής προηγούμενης περιόδου, ένα μόνο ειδώλιο, ό Μ 66, πιστοποιεί τήν ανάθεση σε αυτή τήν περίοδο καθιστών γυναικείων μορφών κατασκευασμένων σε μήτρα. Τέτοιου είδους ειδώλια βρίσκονται σε μεγάλες ποσότητες σε ιερά γυναικείων θεοτήτων τής περιόδου 6, όπως για παράδειγμα στα ιερά τής Άρτέμιδος στη Βραυρώνα¹⁸⁴²

1842. V. MITSOPOULOS-LEON, Tonstatuetten im Heiligtum der Artemis von Brauron, σέ: ΠΕΤΡΑΚΟΣ, ό.π. (σημ. 58), σ. 357 κ.έ.: MITSOPOULOS-LEON, Tonstatuetten, σ. 150-178 πίν. 52-69.

καὶ στὴ Μουνιχία¹⁸⁴³, στὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν¹⁸⁴⁴, στὸ ἱερὸ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα¹⁸⁴⁵, στὴν Πυρὰ Β, στὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης στὴν Ἐλευσίνα¹⁸⁴⁶ καὶ στὸ ἱερὸ τῆς Κυβέλης στὸ Νέο Φάληρο¹⁸⁴⁷, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σὲ μιὰ ἐπιλογή ἱερῶν γυναικείων θεοτήτων ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μερὶὰ ἀπουσιάζουν πλήρως ἀπὸ ἱερά ἀνδρικῶν θεοτήτων. Κατὰ κανόνα τὰ καθιστὰ αὐτὰ γυναικεῖα εἰδώλια ἐρμηνεύονται ὡς ἀπεικονίσεις μητρικῶν θεοτήτων¹⁸⁴⁸.

β) *Ἀναθέσεις προσωπικῶν ἀντικειμένων*

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν τὰ χάλκινα κάτοπτρα Μ 64 καὶ Μ 65 τοῦ τύπου Α1 τῆς Oberländer. Παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὰ ἱερά τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα καὶ στὴ Μουνιχία. Οἱ σωζόμενες ἀναθηματικές ἐπιγραφές στὰ κάτοπτρα αὐτῆς τῆς περιόδου ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι τὰ πρόσωπα ποὺ ἀφιέρωναν χάλκινους καθρέφτες σὲ ἱερά ἦταν κυρίως γυναικεῖο φύλου. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα θεωροῦνται ὡς ἀντικείμενα γυναικεῖο χαρακτήρα, σύμβολα τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς περιποίησης¹⁸⁴⁹.

γ) *Χοὲς μὲ λάδι*

Τὸ ἔθιμο τῆς χοῆς μὲ λάδι πιστοποιοῦν οἱ κορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι ἀλλὰ καὶ τὸ νέο σχῆμα τῆς ληκύθου (Κ 89, Κ 110 - Κ 111) ποὺ τοὺς ἀντικαθιστᾶ. Οἱ ἀρύβαλλοι αὐτοὶ δὲν εἶναι πλέον διακοσμημένοι μὲ ὁμοιόμορφους ὀπλίτες ὅπως στὴν περίοδο 5, ἀλλὰ μὲ ἄγρια ζῶα, κύκνους καὶ τετράφυλλο κόσμημα (Κ 77 - Κ 80).

δ) *Ἀναθήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ γαμήλια τελετουργία*

Ἐδῶ πρόκειται γιὰ θραύσματα ἀπὸ μελανόμορφες λουτροφόρους (Κ 81 - Κ 86, Κ 88). Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ περιεῖχαν τὸ ἱερὸ νερὸ γιὰ τὶς τελετουργίες καθαρμοῦ πρὶν ἀπὸ τὸν γάμο, ἄρα συμβολίζουν τὸ γαμήλιο λουτρὸ καὶ ἀποτελοῦν τεκμήρια τῆς μεταβατικῆς περιόδου στὴ ζωὴ ἐνὸς νεαροῦ ἀτόμου. Τὰ καλύτερα παράλληλα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Νύμφης στὴ νότια κλιτὴ τῆς Ἀκρόπολης καὶ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα.

1843. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, πίν. 14 ἀρ. Ε 28, Ε 33.

1844. F. WINTER, *Die Antiken Terrakotten III. Die Typen der figürlichen Terrakotten I*, Berlin-Stuttgart 1903, σ. VII, ἀρ. 24, σ. 24 ἀρ. 1, 2a, 3, 4a, 5a.

1845. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, *Ἱερὸ Νεμέσεως*, πίν. 119α.

1846. ΚΟΚΚΟΥ-ΒΥΡΙΑΔΗ, *Πυρές*, πίν. 50-51.

1847. ΠΕΤΡΙΤΑΚΗ, ὁ.π. (σημ. 1440), σ. 469 εἰκ. 18-19.

1848. HINZ, ὁ.π. (σημ. 973).

1849. HEINRICH, *Epinetron*, σ. 83.

ε) *Οίνοποσία (συμπόσιο)*

Ἡ ομάδα αὐτὴ περιλαμβάνει σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀγγεῖα πόσεως κρασιοῦ, καὶ κυρίως σκύφους καὶ κύλικες¹⁸⁵⁰.

Στὶς ἀρχὲς τῆς περιόδου 6, δηλαδὴ στὸ β' τέταρτο τοῦ βου καὶ στὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰ. π. Χ., χρονολογοῦνται οἱ κύλικες, ποὺ ἀρχικὰ θὰ εἶχαν σχετικὰ ψηλὸ στέλεχος, Κ 134 - Κ 136. Οἱ κύλικες μὲ ψηλὸ στέλεχος θεωροῦνται ἀπὸ τὴν ἔρευνα ὡς τὰ τυπικὰ σχήματα τῆς πρώτης φάσης τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ συμποσίου, λόγῳ τοῦ ὅτι θὰ πιάνονταν εὐκολώτερα ἀπὸ τοὺς ἀνακεκλιμένους συμποσιαστὲς ἀπ' ὅ,τι, γιὰ παράδειγμα, ὁ σκύφος ἢ ἡ κύλικα μὲ τὸ χαμηλὸ πόδι¹⁸⁵¹.

Σὲ σκηνὲς συμποσίου διονυσιακοῦ χαρακτήρα παραπέμπει ἡ διακόσμηση στὶς μελανόμορφες κύλικες Κ 104 - Κ 105. Οἱ σκηνὲς συμποσίου τοῦ τέλους τοῦ βου/ἀρχῶν τοῦ 5ου αἰ. π. Χ., οἱ ὁποῖες τώρα -σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πρώτη φάση- παρουσιάζουν τοὺς συμποσιαστὲς νὰ συμμετέχουν ἐνεργὰ στὶς διονυσιακὲς ἐορτές, ἀνήκουν στὸ δεῦτερο μεγάλο κύμα ἀνάλογων σκηνῶν ποὺ ἐμφανίζεται στὴν ἀττικὴ μελανόμορφη ἀγγειογραφία (τὸ πρῶτο κύμα στὴν ἀττικὴ μελανόμορφη ἀγγειογραφία ἦταν, ὅπως προαναφέρθηκε, στὸ β' τέταρτο τοῦ βου αἰ. π. Χ.)¹⁸⁵². Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ στὴν εἰκονογραφικὴ θεματολογία ἔχει ἐρμηνευθεῖ μὲ δύο τρόπους. Κατὰ τοὺς Pauline Schmitt-Pantel καὶ Alain Schnapp, ἡ ἀλλαγὴ ποὺ παρατηρεῖται στὸν χαρακτήρα αὐτῶν τῶν παραστάσεων, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν εὐθυμὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ αὐτὲς τώρα φανερώνουν, θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἔκφραση μιᾶς ἰδιωτικῆς εὐχαρίστησης («plaisir privé») τῶν ἀριστοκρατῶν, χάνοντας ἔτσι τὸν δημόσιο χαρακτήρα ποὺ εἶχαν παλαιότερα¹⁸⁵³. Ἡ δευτέρη ἄποψη ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ ὑποδηλώνει συμμετοχὴ στὸ συμπόσιο εὐρύτερων ομάδων ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν¹⁸⁵⁴.

Ἡ λύση στὸ ἐρώτημα τῆς ἐξακρίβωσης τῶν αἰτιῶν τῆς ἀλλαγῆς τῶν παραστάσεων συμποσίου στὶς κύλικες στὴν περίοδο 530/520-480/470 π. Χ. θὰ μπορούσε -κατὰ τὴ γνώμη τοῦ γράφοντος- νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μὲ τὴ συγκριτικὴ ἐξέταση μεγάλου ἀριθμοῦ ὀστράκων, κυλικῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων συμπο-

1850. Πὰ τοὺς σκύφους καὶ τὶς κύλικες ὡς τὰ βασικότερα σχήματα (μαζὶ μὲ τὸν κρατήρα) τοῦ ὑστεροαρχαϊκοῦ/πρώιμου κλασικοῦ συμποσίου βλ. LYNCH, *Symposium*, σ. 77-79.

1851. SCHEIBLER, ὁ.π. (σημ. 956), σ. 21· B. KAESER, *Ästhetik*, σέ: K. VIERNEISEL - B. KAESER (ἐπιμ.), *Kunst der Schalekultur des Trinkens*, *Antikensammlungen München*, München 1992, σ. 75· LYNCH, *Symposium*, σ. 78.

1852. KNITTMAYER, *Aristokratie*, σ. 36 σημ. 134.

1853. P. SCHMITT - A. SCHNAPP, *Image et société en Grèce ancienne. Les représentations de la chasse et du banquet*, *RA* 1982, σ. 69. Ὁμοίως: KNITTMAYER, *Aristokratie*, σ. 36 κ.έ. ἰδιαίτερα σ. 37 σημ. 142, ἡ ὁποία πιστεύει ὅτι παραστάσεις συμποσίου πρέπει κατὰ πρῶτο λόγο νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς ἔκφραση τοῦ ἀριστοκρατικοῦ τρόπου ζωῆς.

1854. SCHEIBLER, ὁ.π. (σημ. 956), σ. 18· SCHÄFER, ὁ.π. (σημ. 916).

σιακῶν ἀγγείων μὲ παρόμοια θέματα ἀπὸ ἐπιλεγμένα κλειστὰ ἀρχαιολογικὰ σύνολα διαφόρων θέσεων τῆς Ἀττικῆς. Βήματα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση προσφέρει ἡ πρόσφατη ὑποδειγματικὴ δημοσίευση ἀπὸ τὴν Kathleen Lynch ἐνὸς κλειστοῦ οἰκιστικοῦ συνόλου συμποσιακοῦ χαρακτήρα ἀπὸ τὴν Ἀγορά, τὸ ὁποῖο ἐναποτέθηκε στὸ φρέαρ J 2:4 μετὰ τὴν περσικὴ καταστροφὴ τὸ 479 π.Χ. ἀπὸ τὸν Μαρδόνιο. Τὰ κεραμικὰ δεδομένα τοῦ συνόλου αὐτοῦ, καὶ κυρίως ἡ παρουσία σὲ αὐτὸ ἐρυθρόμορφων κυλίκων, θεωρήθηκαν ἀπὸ τὴ συγγραφέα ὡς ἔνδειξη γιὰ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ τῆς πρακτικῆς τοῦ συμποσίου κατὰ τὴν περίοδο αὐτῆ¹⁸⁵⁵, παρατήρηση ἡ ὁποία φαίνεται νὰ στηρίζεται ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ ἀξιολόγηση τῶν ἀποθετῶν τῆς Ἀγορᾶς ποὺ σφραγίστηκαν τὴν περίοδο 600-525 π.Χ. καὶ αὐτῶν τῆς περιόδου 525-480 π.Χ., ἀφοῦ στοὺς τελευταίους παρατηρεῖται κατακόρυφη αὔξηση τῶν κυλίκων¹⁸⁵⁶. Εἶναι ἄγνωστο ὡστόσο πρὸς τὸ παρὸν κατὰ πόσο ἡ διαπίστωση αὐτῆ, ὅπως ἄλλωστε παρατήρησε καὶ ἡ ἴδια ἡ Lynch¹⁸⁵⁷, θὰ μπορούσε νὰ ἔχει παναττικὴ ἰσχύ, ἀφοῦ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τῆς Ἀγορᾶς δὲν μποροῦν –ἐλλείψει δημοσιεύσεων κλειστῶν συνόλων– νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ ἀποσπασματικὰ στοιχεῖα κεραμικῆς συμποσιακοῦ χαρακτήρα τῆς ὑπόλοιπης Ἀθήνας καὶ ὀλόκληρης τῆς Ἀττικῆς. Στὴν περίπτωσι μάλιστα τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου θὰ προσέθετε κανεῖς, σὲ ἀντιστοιχία πάντα μὲ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς Böhr ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω στὸ σχετικὸ κεφάλαιο, ὅτι ἡ σταθερὰ μικρὴ διάμετρος χεῖλους ὄλων τῶν κυλίκων τῆς περιόδου 6 (πάντοτε μικρότερη τῶν 0,18 μ.) θὰ μπορούσε νὰ μὴν σχετίζεται ἀναγκαστικὰ μὲ τὴ δημοκρατικὴ ἐξάπλωση μιᾶς ἀριστοκρατικῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς σὲ εὐρύτερα στρώματα ἐνήλικων συμποσιαστῶν, ἀλλὰ μὲ ἀριστοκρατικὴς τελετουργικῆς πρακτικῆς διαβατήριου χαρακτήρα ποὺ θὰ σχετίζονταν μὲ τὴ διαμόρφωση μιᾶς νέας κοινωνικῆς ταυτότητας μιᾶς ομάδας, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, αὐτῆς τῶν μελλεφίβων στὸ πλαίσιο μιᾶς ἀριστοκρατικῆς φρατρίας κατὰ τὴν τέλεση τῆς ἐορτῆς τῶν Ἀπατουρίων.

Στὴ μελαμβαφὴ κεραμικὴ τὸ σχῆμα ποὺ κυριαρχεῖ στὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρώιμη κλασικὴ ἐποχὴ εἶναι μὲ 20,65% ὁ σκύφος, τοῦ κυλικοειδοῦς σκύφου συμπεριλαμβανομένου (Κ 115 - Κ 133) (Παράρτημα I, διάγραμμα 35). Ἀκολουθεῖ μὲ μικρὴ διαφορὰ (16,3%) ἡ κύλικα (Κ 134 - Κ 147), ἡ ὁποία εἶναι τὸ πιὸ ἀγαπητὸ σχῆμα τῆς μελαμβαφοῦς κεραμικῆς στὴν Ἀκρόπολι τῶν Ἀθηνῶν¹⁸⁵⁸. Ὁ σκύφος,

1855. LYNCH, *Symposium*, σ. 80 σημ. 37· σ. 172 σημ. 5.

1856. Αὐτόθι, σ. 171-172 διάγραμμα 8 καὶ εἰκ. 19.

1857. Αὐτόθι, σ. 168.

1858. L. HANNESTAD, *The Athenian Potter and the Home Market*, σέ: J. Christiansen – T. Melander (ἐπιμ.), *Proceedings of the 3rd Symposium on Ancient Greek and Related Pottery. Copenhagen August 31-September 4, 1987*, Copenhagen 1988, σ. 226, 229.

ό οποίος κυριαρχεί στα μελαμβραφή αγγεία, είναι το κατεξοχήν κεραμικό σχήμα που σχετίζεται με άττικές έορτές, και μάλιστα με εκείνες όπου άγόρια και νεαροί άνδρες φαίνεται ότι διαδραμάτιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο¹⁸⁵⁹. Θα μπορούσε, συνεπώς, να συσχετιστεί και με το συμπόσιο των Χοών, και μάλιστα με τόν διαγωνισμό κρασιού που τελούνταν από νεαρούς άνδρες κατά τη διάρκειά του, αφού ή διάμετρος του χείλους των σκύφων που βρέθηκαν στον χώρο του μεγάλου ναού του ιερού της Ταυροπόλου κυμαίνεται κατά κανόνα γύρω στα 0,120 μ.

Τά υπόλοιπα μελαμβραφή σχήματα που αντιπροσωπεύονται στο ύστερο-αρχαϊκό-πρώιμο κλασικό ρεπερτόριο της Λούτσας (κύπελλα Κ 113 - Κ 114, πινάκια Κ 157, άλατοδοχεία Κ 149 - Κ 151, οί φιάλες Κ 152 - Κ 153 και οί λεκάνες Κ 162 - Κ 165) δέν ξεπερνούν τó 3,3%.

Σέ γενικές γραμμές παρόμοιοι συνδυασμοί κεραμικών σχημάτων έχουν διαπιστωθεί στην Άκρόπολη των Άθηνών¹⁸⁶⁰, στη βόρεια δεξαμενή του ιερού της Νεμέσεως στον Ραμνούντα¹⁸⁶¹, σε όμόχρονο ύλικό του ιερού της Άρτέμιδος Μουνιχίας¹⁸⁶² και στο ιερό στο Καλαπόδι¹⁸⁶³.

στ) Παρασκευή γευμάτων

Στήν κατηγορία αυτή ανήκουν μαγειρικά αγγεία όπως ή χύτρα Κ 168 και ή λεκάνη (Κ 162 - Κ 165).

ζ) Φωτισμός/θυμίαμα

Στήν κατηγορία αυτή ανήκουν τó λυχνάρι (Μ 67) και οί κρατηρίσκοι (Κ 90 - Κ 101). Οί κρατηρίσκοι είναι τελετουργικά σκεύη μέχρι στιγμής γνωστά μόνο από άττικά ιερά Άρτέμιδος (Βραυρωνίας, Μουνιχίας, Άριστοβούλης, Βραυρώνιο) και Νυμφών (σπήλαιο Πανός/νυμφών στην Έλευσίνα, σπήλαιο νυμφών στη Βάρη). Στη Βραυρώνα οί κρατηρίσκοι περιείχαν ύπολείμματα από κάρβουνο, στη Μουνιχία βρέθηκαν ίχνη καύσης. Χρησίμευαν, λοιπόν, για την καύση θυμιάματος με σκοπό τή δημιουργία μιās ύποβλητικής άτμόσφαιρας, ως ένα είδος θυμιατηρίου.

η) Κατασκευή ναού

Οί περισσότερες κεραμίδες της στέγης που βρέθηκαν εντός του ναού και στον άμεσο περιβάλλοντα χώρο του είναι κορινθιακού τύπου και χρονολο-

1859. I. SCHEIBLER, Attische Skyphoi für attische Feste, *AntK* 43, 2000, σ. 17-43.

1860. Για πολυάριθμες κύλικες με θέματα συμποσίου και σκύφους της ύστερης αρχαϊκής και πρώιμης κλασικής έποχής από τήν Άκρόπολη των Άθηνών βλ. GRAEF-LANGLOTZ, *Akropolis I*, σποραδικά.

1861. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ίερό Νεμέσεως, εικ. 5-8.

1862. PALAIOKRASSA, *Neue Befunde*, σ. 15.

1863. BRAUN, ό. π. (σημ. 738), εικ. 65-66.

γούνται στον πρώιμο 5ο αί. π.Χ., λίγο μετά τα Περσικά. Δεν είναι σαφές αν τα κεραμίδια αυτά ανήκουν στο θεμέλιο του μεγάλου ναού που σώζεται σήμερα στη Λούτσα. Το πιθανότερο είναι να ανήκουν σε ένα προγενέστερο ναϊκό κτίσμα για το οποίο δεν έχουμε άλλα αρχιτεκτονικά στοιχεία. Η έπαέτιδα σίμη (A 14), οι ήγεμόνες στρωτήρες (A 6 - A 10) και οι καλυπτήρες (A 1 - A 5) έχουν ακριβή παράλληλα σε αντίστοιχα αρχιτεκτονικά πηλίνα από την Ακρόπολη των Αθηνών.

Συμπερασματικά: Τα αντικείμενα της περιόδου 6 εμφανίζουν αξιοπρόσεκτες αντιστοιχίες με πτυχές της λατρείας όπως μπορούσαμε να την προσδιορίσουμε κατά την ανάλυση της *Ίφιγένειας της εν Ταύροις* του Εὐριπίδη:

α) Το καθιστό είδωλο της μητρικής θεότητας υποδηλώνει ότι η λατρευόμενη θεότητα είχε σχέση με τη γέννηση παιδιών, ήταν λοιπόν «Λοχία».

β) Η παρουσία των λουτροφόρων δίνει αρχαιολογική υπόσταση στην έννοια του γάμου, ή όποια κυριαρχεί μέσα στο κείμενο.

γ) Στο ίδιο πνεῦμα της προετοιμασίας του γάμου για τα κορίτσια μπορεί να ενταχθεί και η παρουσία των κρατηρίσκων.

δ) Ο σκύφος, ο οποίος κυριαρχεί στα μελαμβαφή αγγεία, μπορεί να συσχετιστεί με το συμπόσιο των Χοών, ενώ το επίσης πολύ συχνό σχήμα της κύλικας μπορεί να συνδεθεί με την εισαγωγή των μελλεφήβων στη φρατρία κατά τη διάρκεια των Απατουρίων.

Περίοδος 7 Ωριμη κλασική εποχή (450-420/400 π.Χ.)

Στην περίοδο 7 μπορούν να χρονολογηθούν 33 κεραμικά εύρηματα, ένα αρχιτεκτονικό πηλίνο (A 15) και δύο μικροαντικείμενα (Παράρτημα I, διαγράμματα 37 και 47).

Λειτουργικά τα εύρηματα αυτά ανήκουν στις ακόλουθες κατηγορίες:

α) *Εύρηματα από τον χώρο της ύφαντικής*

Στην κατηγορία αυτή ανήκει το θραῦσμα ενός έρυθρόμορφου ἐπινήτρου (M 68) με την αποσπασματική παράσταση μίας γυναικείας μορφής που στρέφεται προς τα αριστερά. Ίσως αποτελούσε το ανάθημα ενός ανύπαντρου κοριτσιού.

β) *Χοές με λάδι*

Μαρτυρία για τη χρήση χοών με λάδι βεβαιώνουν οι λήκυθοι (K 180 - K 182), που ήδη από την προηγούμενη περίοδο είχαν αρχίσει να αντικαθιστούν σε λειτουργία τους ἀρβύλλους.

γ) *Οίνοποσία και τέλεση γευμάτων*

Στὰ κατάλοιπα οίνοποσίας ἀνήκουν οἱ ἄποδες κύλικες (stemless cups) (Κ 187 - Κ 190), οἱ κρατῆρες (Κ 179, Κ 202) γιὰ τὴ μίξη τοῦ νεροῦ μὲ τὸ κρασί¹⁸⁶⁴ καὶ οἱ κυλικοειδεῖς σκύφοι (Κ 183). Στὰ κατάλοιπα τῶν (τελετουργικῶν) γευμάτων ἀνήκουν οἱ μόνωτες φιάλες (Κ 194 - Κ 195) καὶ τὰ Bolsals (Κ 191 - Κ 193).

δ) *Παρασκευὴ γευμάτων*

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει ἓνα ἰγδίον (Κ 209) γιὰ τὸν θρυμματισμὸ ξηρῶν οὐσιῶν. Παρόμοια εὐρήματα βρέθηκαν στὴν οἰκία τοῦ Δέματος. Ἐπίσης βρέθηκε ἓνα πύραυνο (Κ 211).

ε) *Κατασκευὴ ναοῦ*

Στὴν ὠριμη κλασικὴ ἐποχὴ ἀνήκουν πιθανῶς τὰ ὀρατὰ τμήματα τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ πολλὰ παρόμοια ναϊκὰ κτίσματα διαφοροποιεῖται στὸ ὅτι ἀφενὸς ἔχει πεπλατυσμένες ἀναλογίες, ἐμφανίζοντας τὴ σπάνια ἀναλογία πλάτος πρὸς μῆκος 2:3, καὶ ἀφετέρου διαθέτει ἄδυτο στὰ δυτικά του. Ἡ κρηπίδα εἶναι δίβαθμη, ἓνα μᾶλλον πρῶμο χαρακτηριστικό. Γενικά, οἱ διαστάσεις τῶν ὀγκολίθων (κυρίως τὸ μῆκος, ποὺ παντοῦ εἶναι 1,20 ἕως 1,22 μ.), ἡ τεχνικὴ τῆς ἐπεξεργασίας τους καθὼς καὶ ὁ σωζόμενος κορυφαῖος καλυπτῆρας (Α 15) αὐτῆς τῆς περιόδου θυμίζουν ἔντονα τὰ δεδομένα τῆς πειόσχημης στοᾶς τῆς Βραυρώνας, ποὺ ὕστερα ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ Μπούρα καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀποδεκτὴ ἀπόψη τῆς ἔρευνας χρονολογεῖται στὴν περίοδο ἀνάμεσα στὸ 430 καὶ στὸ 415 π.Χ.¹⁸⁶⁵ Δὲν θὰ ἦταν συνεπῶς ἄτοπο νὰ χρονολογήσουμε τὴν κατασκευὴ σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο.

στ) *Ἰδρυση τοῦ ναοῦ, τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα*

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς περιπτώσεις τῶν περισσότερων ἱερῶν, βρισκόμαστε στὴν εὐτυχή θέση νὰ ἔχουμε στὰ χέρια μας ἓναν αἰτιολογικὸ μῦθο γιὰ τὴν ἰδρυση τῆς λατρείας στὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου. Ὁ αἰτιολογικὸς αὐτὸς μῦθος εἶναι ἐνσωματωμένος στὴν τραγωδίαν τοῦ Εὐριπίδη *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις*. Κατὰ τὴν ἀνάληψη τῆς αἰτιολογίας τῆς ἰδρυσης, προσπαθήσαμε νὰ δείξουμε ὅτι ὁ λόγος τῆς Ἀθηνᾶς στὸν Ὁρέστη στὸ τέλος τοῦ ἔργου εἶναι κατανοητὸς μόνο ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἀνάγνωσης ὁλόκληρου τοῦ ἔργου. Τὸ ἔργο διηγεῖται τὶς περιπέτειες δύο νέων, τοῦ Ὁρέστη καὶ τοῦ Πυλάδη, οἱ ὁποῖες ἐμφανίζουν ἐκπληκτικὲς ἀναλογίες μὲ τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ποὺ φαίνεται ὅτι ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρῶιμη κλασικὴ ἐποχὴ. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἐκπαίδευση εἶχε

1864. LYNCH, *Symposium*, σ. 77 σημ. 19 (βιβλιογραφία)· σ. 130 σημ. 34.

1865. EKROTH, *Brauron*, σ. 109· GOETTE, ὁ. π. (σημ. 700).

σχέση με τὸ κυνήγι σὲ ζευγάρια, κλοπὴ καὶ τιμωρίες σὲ μία μεθόριο. Δύο σημεῖα εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, πολὺ σημαντικά: Πρῶτον, ἡ πρακτικὴ τῆς χάραξης τοῦ λαιμοῦ ἐνὸς «ἄνδρα» (στ. 1460) πρέπει νὰ εἰδῶθαι στὴ συνάφεια τοῦ συνολικοῦ ἔργου καὶ νὰ κατανοηθεῖ ὡς παράσταση μιᾶς συμβολικῆς πράξης, ἡ ὁποία σηματοδοτεῖ τὴ βίαιη παύση τῆς νεότητος καὶ τὴν ἔναρξη τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας. Ἐδῶ, λοιπόν, περιγράφεται μιὰ διαβατήρια τελετουργία. Δεύτερον, στὸν λόγο τῆς ἡ Ἀθηνᾶ, ὡς προσωποποίηση τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν, συσχετίζει τὴν παραπάνω τελετουργία, πού ἀποσκοποῦσε στὴ μετάβαση τῶν νεαρῶν ἀτόμων ἀπὸ τὴ νεαρὴ ἡλικία στὴν ἀνδρική, μετὰ τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος. Αὐτὸ ἔχει μεγάλη ἱστορικὴ σημασία καὶ ἴσως πρέπει νὰ κατανοηθεῖ ὡς κωδικοποιημένη διακήρυξη τῆς θεσμοθέτησης τῆς ἐκπαίδευσης τῆς νεολαίας, καὶ εἰδικὰ τῶν ἀγοριῶν¹⁸⁶⁶.

Ἴσως νὰ μὴν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὰ καλύτερα παράλληλα τῶν κινητῶν εὐρημάτων τῆς περιοχῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου τῆς 7ης περιόδου βρίσκονται στὸ λεγόμενον Λεωκόρειο¹⁸⁶⁷, ἓνα ἱερὸ πού, σύμφωνα μετὰ τὴν ἀνάλυση τῆς Sabrina Batino, σχετιζόταν ἄμεσα μετὰ τὸν θεσμὸ τῆς ἐφηβείας, καὶ εἰδικότερα μετὰ τὸ ἀθηναϊκὸ ἵππικό¹⁸⁶⁸.

Περίοδος 8 "Υστερὴ κλασικὴ/πρώιμη ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ (420/400-275/250 π. Χ.)

Στὴν περίοδο 8 μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν 82 κεραμικὰ εὐρήματα καὶ 7 μικροαντικείμενα (Παράρτημα I, διαγράμματα 39 καὶ 48).

α. Αναθέσεις ἀθλητικῶν ἐπάθλων

Σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο ἐντοπίζεται ἀρχαιολογικὰ γιὰ πρώτη φορὰ ἡ κατηγορία τῶν ἀναθημάτων ἐπάθλων. Πρόκειται γιὰ 11 θραύσματα παναθηναϊκῶν ἀμφορέων (Κ 217 - Κ 227) πού βάσει παραλλήλων μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ γ' στὸ δ' τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. Ἀναθήματα παναθηναϊκῶν ἀμφορέων σὲ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ εἶναι γνωστὰ –πέρα ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη τῶν Ἀθηνῶν– ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα, ἀπὸ τὸ τελεστήριο τῆς Ἐλευσίνας, ἀπὸ τὸ Ἀμφιάρειο τοῦ Ὀρωποῦ καὶ τὸ Καβεῖριο τῆς Θήβας, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σὲ παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς. Τέτοιου εἶδους ἀγγεῖα σὲ ἱερὰ σηματοδοτοῦν ἀθλητικὲς ἐπιτυχίες καὶ διάκριση τοῦ ἀναθέτη καὶ γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐκπληξη ὅτι παναθηναϊκοί

1866. KALOGEROPOULOS, ὁ.π. (σημ. 1725), σ. 178 μετὰ σημ. 83.

1867. SHEAR, ὁ.π. (σημ. 542), σ. 365-368 πίν. 67.

1868. S. BATINO, Il Leokorion. Appunti per la storia di un angolo dell' Agora, *ASAtene*, 79, Serie III, 2001, σ. 65.

ἀμφορείς ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἱερὰ αὐτῆς τῆς περιόδου, τὰ ὅποια ἔχουν συσχετισθεῖ μὲ ἀναθέσεις ἀγοριῶν καὶ νεαρῶν ἀνδρῶν, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος στὸν Σωρὸ (Ἀμφανές) Μαγνησίας¹⁸⁶⁹. Ἡ ἐπίδειξη τῶν ἀθλητικῶν καὶ ἀγωνιστικῶν ἱκανοτήτων τῶν νεαρῶν ἀναθετῶν κατὰ τὴν περίοδο 8 συνάδει μὲ τὴν ἐορταστικὴ ἐπίδειξη τῶν στρατιωτικῶν ἱκανοτήτων τῶν ἀγοριῶν κατὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ πυρρίχιου χοροῦ τὸν 4ο αἰ. π. Χ.

β. *Αναθέσεις ἀσπίδων*

Ἡ παρουσία δύο χάλκινων ἐλασμάτων σχήματος T (M 73 - M 74) πρέπει νὰ ἀποτελεῖ ὑπόλειμμα ἀσπίδας ἢ ἀσπίδων στὸ ἱερὸ, ὅπως δείχνουν παράλληλα ἀπὸ διάφορα ἱερὰ Ἀθηνᾶς, Ποσειδῶνος καὶ Ἀπόλλωνος, τὰ ὅποια μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴν περίοδο 8. Πρόκειται γιὰ τὴν πρωιμότερη ἔνδειξη ἀνάθεσης (ἀμυντικοῦ) πολεμικοῦ ὅπλου στὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου.

γ. *Αναθέσεις (;) προσωπικῶν ἀντικειμένων*

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν ἓνα ἀργυρὸ διώβολον Ἀθηνῶν (M 70) καὶ δύο νομίσματα Δημητρίου Πολιορκητῆ, 307-295 π. Χ. (M 71 - M 72). Ἡ ἀκριβὴς θέση τῶν νομισμάτων ἐντὸς τοῦ ναοῦ δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἀποκατασταθεῖ, συνεπῶς δὲν μποροῦμε νὰ ἀποφανθοῦμε γιὰ τὸ ἂν τὰ νομίσματα αὐτὰ ἀποτελοῦσαν ἀρχικὰ μέρος τῶν ἐσόδων τοῦ ναοῦ ἢ ἀποτελοῦσαν ἀναθήματα στὸν ναό.

δ. *Χοὲς μὲ λάδι*

Οἱ δύο πλαστικὲς λήκυθοι (K 232 - K 233) ἀποτελοῦν τυπικὸ εὔρημα τοῦ 4ου αἰ. π. Χ. στὴν Ἀττικὴ καὶ συνδέουν, ὅπως εἶδαμε, τὴ λατρεία στὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου μὲ αὐτὴν στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας, τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας, τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνούντα, καθὼς καὶ μὲ αὐτὴν στὰ λατρευτικὰ σπήλαια (π.χ. στὴ Βάρη).

ε. *Φωτισμός*

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει τὸ τεράστιο λυχνάρι (M 76) τοῦ τύπου τοῦ μελανοδοχείου. Τέτοιου εἴδους μεγάλα λυχνάρια εἶναι πιθανὸν νὰ κατασκευάζονταν γιὰ τὶς λατρευτικὲς ἀνάγκες τῶν ἱερῶν.

στ. *Οἰνοποσία καὶ τέλεση γευμάτων*

Τὸ σχῆμα ποῦ κυριαρχεῖ εἶναι αὐτὸ τοῦ κανθάρου (12 δείγματα, K 242 - K 253). Πρόκειται γιὰ τὸ χαρακτηριστικότερο ἀγγεῖο οἰνοποσίας τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Τὸ σχῆμα τοῦ κανθάρου τοῦ τύπου Cup-cantharos (K 247 - K 249, K 251) συνδέει

1869. ΜΠΟΛΙΣΙΣ, ὁ.π. (σημ. 1624).

τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου μὲ τὸ ἱερὸ τῆς Νύμφης στὴ νότια κλιτὴ τῆς Ἀκρόπολης τῆς Ἀθήνας. Ἀκολουθεῖ τὸ σχῆμα τῆς φιάλης μὲ ἑννέα δείγματα (Κ 254 - Κ 262). Μὲ ἑπτὰ δείγματα ἐκπροσωποῦνται τὰ ἄωτα φιαλίδια καὶ τὰ ἀλατοδοχεῖα (Κ 265 - Κ 271). Ἀκολουθοῦν μὲ ἕξι δείγματα οἱ λεκάνες (Κ 289 - Κ 294) καὶ μὲ πέντε δείγματα οἱ σκύφοι (Κ 236 - Κ 240) καὶ οἱ ἀμφορεῖς (Κ 282 - Κ 286). Μὲ τέσσερα δείγματα ἐκπροσωποῦνται τὰ πινάκια μὲ στρογγυλεμένο ἢ αὐλακωτὸ χεῖλος (Κ 272 - Κ 275), ἐνῶ μὲ τρία οἱ ὄλπες καὶ οἱ οἰνοχόες (Κ 228 - Κ 230). Ἐνδιαφέρον στοιχεῖο ἀποτελεῖ ἡ παρουσία τῆς μικρογραφικῆς ὄλπης (Κ 228), ἡ ὁποία λόγῳ τοῦ μικροσκοπικοῦ της μεγέθους ἐκπροσωπεῖ τὴ συμβολικὴ συμμετοχὴ στὴν πόση τοῦ κρασιοῦ καὶ θὰ μπορούσαμε, συνεπῶς, νὰ τὴ συνδέσουμε μὲ τὴ συμβολικὴ συμμετοχὴ τῶν τρίχρονων ἀγοριῶν στὴν ἑορταστικὴ κοινότητα τῆς πόλης, μὲ τὴν παρουσίᾳ τους δηλαδὴ στὴ φρατρία ὡς μελλοντικῶν συμποσιαστῶν καὶ πολιτῶν. Ἀξίζει ὡστόσο νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ φαινόμενο αὐτό, σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν γραπτῶν πηγῶν πού ἐπιχειρήσαμε, ἐμφανίζεται ἤδη ἀπὸ τὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ καὶ πρῶιμη κλασικὴ ἐποχὴ (περίοδος 6).

ζ. Μύηση τῶν νέων στὴν πολεμικὴ τέχνη

Ἦδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Κυπαρίσση βρέθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ δήμου τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων δύο τιμητικὰ ψηφίσματα τοῦ δήμου τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ μνημονεύει τὴ διάκριση ἑνὸς χορηγοῦ, τοῦ Φιλόξενου, γιὰ ἕναν πυρρίχιο χορὸ στὸ πλαίσιο τῆς ἑορτῆς τῶν Ταυροπολιῶν. Ὁ πυρρίχιος ἦταν ἕνας πολεμικὸς χορὸς τῶν ἐφήβων, ὁ ὁποῖος ἑορταζόταν καὶ στὰ Παναθήναια. Στόχος τοῦ χοροῦ ἦταν ἡ ἐξοικείωση τῶν νέων μὲ τὰ ὄπλα καὶ ἡ μύησή τους στὴν πολεμικὴ τέχνη. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο κερδίζουμε ἕνα καθαρὸ σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὸν χαρακτήρα τῆς Ταυροπόλου στὸν 4ο αἰ. π.Χ.: Ὑπὸ τὴν προστασία της οἱ νεαροὶ εἰσάγονταν στὴν τέχνη τοῦ πολέμου.

η. Ἐορτὴ τῶν Ταυροπολιῶν

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πυρρίχιο χορὸ, γιὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Ταυροπολιῶν δὲν γνωρίζουμε σχεδὸν τίποτα πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι τελοῦνταν σίγουρα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιόδου 8. Σύμφωνα μὲ τὸν Μένανδρο, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἑορτῆς λάμβανε χώρα μιὰ παννυχίδα κατὰ τὴν ὁποία νεαρὲς γυναῖκες χόρευαν ἕναν κυκλικὸ χορὸ καὶ δεύτερον, στοὺς Ἐπιτρέποντες, ἡ δούλη Ἀβρότονον ἐμφανίζεται νὰ παίζει ἕνα ἔγχορδο μουσικὸ ὄργανο. Τὸ ὄλο σκηνικὸ θυμίζει ἑορτὲς προγαμιαίου χαρακτήρα τῆς ὀριμῆς κλασικῆς ἐποχῆς¹⁸⁷⁰.

1870. PARKER, *Polytheism*, σ. 182-183.

Περίοδος 9 Μέση ελληνιστική εποχή (275/250-150 π. Χ.)

Στην περίοδο 9 εντάσσονται 46 κεραμικά εύρηματα και ένα νόμισμα από χαλκό (Παράρτημα I, διαγράμματα 41 και 49).

α. Οίνοποσία και τέλεση γευμάτων

Όπως και στην περίοδο 8, έτσι και στην περίοδο 9 το σχήμα που κυριαρχεί με 11 δείγματα (τρία δυτικής κλιτύος και οκτώ μελαμβαφή) είναι αυτό του κανθάρου (Κ 303 - Κ 305, Κ 313 - Κ 320). Ακολουθούν με έπτα δείγματα οι μεγαρικοί σκύφοι (Κ 330 - Κ 336), πράγμα που δείχνει ότι η πόση κρασιού είχε κυρίαρχη σημασία κατά τη διάρκεια της λατρευτικής περιόδου 9. Πέντε δείγματα πινακίων (Κ 325 - Κ 329) δείχνουν τέλος ότι γινόταν και κατανάλωση ξηρής τροφής.

β. Αναθέσεις (;) προσωπικών αντικειμένων

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν ένα χάλκινο μισό ασσάριο ρωμαϊκής δημοκρατίας με χρονολογία κοπής 206-195 π.Χ. (Μ 77). Όπως και στην περίοδο 8, έτσι και εδώ η ακριβής θέση των νομισμάτων εντός του ναού δεν μπορεί πλέον να αποκατασταθεί, συνεπώς δεν μπορούμε να αποφανθούμε για το αν τα νομίσματα αυτά αποτελούσαν αρχικά μέρος των εσόδων του ναού ή αποτελούσαν αναθήματα στον ναό.

Περίοδος 10 Ύστερη ελληνιστική εποχή (150-75/50 π. Χ.)

Στην περίοδο 10 χρονολογούνται 39 κεραμικά εύρηματα και δύο μικροευρήματα (Παράρτημα I, διαγράμματα 43 και 50).

α. Οίνοποσία και τέλεση γευμάτων

Το σχήμα του κανθάρου, το οποίο κυριαρχούσε στην περίοδο 9, έχει εξαφανιστεί στην περίοδο 10. Τη θέση του έχει πάρει ο μεγαρικός σκύφος, ο οποίος, όπως είδαμε, εμφανίζεται ήδη στη φάση 9, τώρα όμως είναι, με 11 δείγματα, το πιο αγαπητό αγγείο της πόσης του κρασιού (Κ 371 - Κ 381). Ακολουθούν με έπτα δείγματα τα μελαμβαφή πινάκια (Κ 360 - Κ 366). Έξι φορές εκπροσωπούνται οι λάγυνοι, δηλαδή οι κρασοκανάτες της εποχής (Κ 370, Κ 383 - Κ 387), και τέσσερις φορές οι πρόχοι (Κ 388 - Κ 391).

β. Αναθέσεις (;) προσωπικών αντικειμένων

Στην κατηγορία αυτή ανήκει ένα χάλκινο νόμισμα Αθηνών (Μ 78), το οποίο χρονολογικά συμπίπτει με την εποχή των Αθηναίων κληρούχων στη Δήλο.

γ. Φωτισμός

Στην κατηγορία αυτή ανήκει τὸ λυχνάρι (M 79) τῆς λεγόμενης δηλιακῆς κατηγορίας τοῦ Howland.

Περίοδος 11 Ἐποχὴ τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων (50 π.Χ.-400 μ.Χ.)

Στὴν περίοδο 11 χρονολογούνται 28 κεραμικά εὐρήματα καὶ ἓνα χάλκινο νόμισμα (Παράρτημα I, διαγράμματα 44 καὶ 52).

α. Οἰνοποσία καὶ τέλεση γευμάτων

Στὴν περίοδο αὐτή, τουλάχιστον κατὰ τὸ πρῶτο μισό τῆς μέχρι τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ἐπικρατοῦν οἱ ἐμπορικοὶ ἀμφορεῖς, ἀγγεῖα κυρίως τῆς μεταφορᾶς τοῦ κρασιοῦ (K 402 - K 413). Ἀκολουθοῦν μαγειρικά σκεύη, ὅπως χύτρες καὶ ταψιά (K 416 - K 422).

β. Προσωπικὰ ἀντικείμενα

Στὴν κατηγορία αὐτή ανήκει ἓνα χάλκινο νόμισμα Ἀθηνῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου (M 81).

γ. Μὴ χρονολογήσιμες δραστηριότητες

Οἱ δραστηριότητες αὐτὲς προκύπτουν ἀπὸ τὰ 58 μικροεὐρήματα τὰ ὅποια δὲν μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν σὲ μία συγκεκριμένη λατρευτικὴ περίοδο (Παράρτημα I, διάγραμμα 53).

δ. Μαρτυρίες γιὰ ἀναθέσεις ἐνδυμάτων

Ἀπὸ τὰ ὀκτῶ χάλκινα ἀντικείμενα ποὺ ἀρχικὰ θὰ ἀνήκαν σὲ καρφιά/βελόνες, οἱ M 84 - M 86 καὶ M 89 προέρχονται ἀπὸ βελόνες. Ἡ πιθανότερη χρῆση τους ἦταν ἡ στερέωση ἐνδυμάτων.

ε. Μαρτυρίες γιὰ ἀναθέσεις κυνηγετικῶν ὄπλων

Ἡ χάλκινη αἰχμὴ βέλους (M 82) συνδέει τὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου μὲ αὐτὸ τῆς Ἀφαίας στὴν Αἴγινα, καθὼς καὶ μὲ μιὰ σειρά ἄλλων ἱερῶν ὅπως αὐτὰ στὴν Περαχώρα, στὴ Δωδώνη καὶ στὸν ναὸ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος στὶς Βάσσειες. Πιθανῶς χρησίμευε ὡς ἀνάθημα κυνηγετικοῦ ὄπλου καὶ ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια θὰ μπορούσε νὰ συσχετιστεῖ μὲ τελετουργίες ἐνηλικίωσης ἐφήβων.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ κυνηγετικοῦ ἐξαρτήματος-ὄπλου θὰ μπορούσαμε νὰ κινηθοῦμε καὶ μὲ τὴν παρουσία στοῦ ὑλικὸ τοῦ ἱεροῦ ἐνὸς μολύβδινου (ἀλιετικοῦ;) βαριδίου διχτυοῦ (M 100).

στ. *Μαρτυρίες για αναθέσεις δακτυλιδιών*

Οί Μ 92 - Μ 93 πιστοποιούν τὸ ἔθιμο τῆς ἀνάθεσης συμπαγῶν δακτυλιδιῶν στὸ ἱερό.

ζ. *Διατροφικὰ κατάλοιπα καὶ ἐργαλεῖα γιὰ τὴ σύνθλιψη τῶν δημητριακῶν*

Διατροφικὰ κατάλοιπα, πιθανῶς ὑπολείμματα τελετουργικῶν γευμάτων, συνιστοῦν ἓνας ἀστράγαλος ἀπὸ αἰγοειδῆς (Μ 134) καθὼς καὶ τὰ δίθυρα (Μ 135 - Μ 139), ποὺ φαίνεται ὅτι ἦταν ἀλιεύσιμα στὸν νότιο Εὐβοϊκό.

Στὰ ἐργαλεῖα γιὰ τὴ σύνθλιψη τῶν δημητριακῶν πρέπει νὰ λογιστοῦν οἱ μολόπετρες (Μ 129 - Μ 130) καὶ οἱ σφαιρικοὶ τρίφτες (Μ 131 - Μ 132).

η. *Ἀβέβαιες δραστηριότητες*

Στὶς ἀβέβαιες δραστηριότητες πρέπει νὰ λογιστοῦν οἱ ἀναθέσεις ἀγαμάτων παιδιῶν (Μ 122, Μ 124 - Μ 125) καὶ ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων (Μ 120 - Μ 121, Μ 123, Μ 126) λόγῳ ἀσαφῶν στοιχείων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

II. ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΤΑΥΡΟΠΟΛΟΥ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ χρήση τοῦ χώρου στὴν περιοχή τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου ἀρχίζει κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Λακκοειδῶν Τάφων (περίοδος 1). Τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ στηρίζονται ἀποκλειστικὰ στὴν κεραμική. Λείπουν δηλαδὴ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα καθὼς καὶ τὰ μικροεπιμύσματα τελετουργικοῦ χαρακτήρα, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὁ σαφὴς τελετουργικὸς ἐξοπλισμὸς τοῦ ἱεροῦ στὸ Κυνόρτιο.

Ἡ λατρευτικὴ χρῆση τοῦ χώρου ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ εἶναι ὡστόσο πιθανὴ ἢ τουλάχιστον δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

(1) Ἡ κεραμικὴ ποὺ χρονολογεῖται σὲ αὐτὴ τὴν πρώιμη περίοδο ἀνήκει –μὲ ἐξαίρεση τὰ μαγειρικὰ σκεύη– σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σὲ λεπτότεχνες κατηγορίες καὶ μὲ βάση τὰ μορφολογικὰ της χαρακτηριστικὰ μπορεῖ νὰ διακριθεῖ στὶς ἀκόλουθες λειτουργικὲς ομάδες: (α) σὲ μιὰ μεγάλη ομάδα ἀγγείων πόσης μικρῆς χωρητικότητας καὶ ἄρα ἀτομικῆς χρήσης (κυρίως κύαθοι μὲ ψηλὸ πόδι, «goblets», K 7 - K 19, K 25 - K 26, K 29 - K 31 καὶ μικρὰ ἡμισφαιρικὰ κύπελλα, K 3 - K 6, K 32), (β) σὲ μιὰ μικρότερη ομάδα ἀγγείων μεγαλύτερης χωρητικότητας, τὰ ὁποῖα εἶχαν πιθανῶς τὴ χρῆση σεβριρίσματος τῶν ποτῶν (κρατῆρες, K 24, K 33 - K 34) ἢ τοῦ φαγητοῦ (μεγάλη, βαθιὰ φιάλη, K 20), (γ) σὲ μιὰ τρίτη ομάδα ἀποθηκευτικοῦ χαρακτήρα ποὺ παραπέμπει σὲ πρακτικὲς συλλογικῆς κατανάλωσης ὑγρῶν ἢ στερεῶν οὐσιῶν, ὅπως ἀμφορεῖς ἢ ὑδρίες (K 1 - K 2) καὶ κυρίως ἀποθηκευτικοὶ πίθοι (K 35 - K 37), καὶ (δ) σὲ μιὰ ομάδα μαγειρικῆς κεραμικῆς, ἡ ὁποία ἔχει ἐκτεθεῖ στὴ φωτιὰ γιὰ τὴν παρασκευὴ γευμάτων, ὅπως χύτρες (K 38 - K 41).

Οἱ τέσσερις αὐτὲς κεραμικὲς ομάδες ἀνήκουν στὶς κατηγορίες πόσης, σεβριρίσματος, ἀποθήκευσης καὶ μαγειρέματος καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν σὲ ἐνδοκοινοτικὸ ἐπίπεδο νὰ σχετίζονταν μὲ συλλογικὲς δραστηριότητες ἐορταστικοῦ χαρακτήρα, ὅπως γιὰ παράδειγμα νὰ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ σὲ μεγάλα κοινοτικὰ γεύματα. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ μάλιστα ποὺ εἶναι γενικῶς ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς τῶν κοινοτικῶν γευμάτων ἐορταστικοῦ χαρακτήρα εἶναι ἡ ἐνδυνάμωση τῆς ἀλληλεγγύης τῆς κοινότητος καὶ ἀκολούθως ἡ διαμόρφωση κοινῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας στὰ μέλη τῆς¹⁸⁷¹ καὶ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ

1871. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ὕστερη ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ σὲ ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, Κρήτη καὶ Κύπρο βλ. WRIGHT, ὁ.π. (σημ. 411), σ. 134-136· E. BORGNA, *Aegean Feasting: A Minoan Perspective*,

Ίδρυση τῶν Ἀλῶν Ἀραφηνίδων φαίνεται νὰ ἔλαβε χώρα τὴν περίοδο 1, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Λακκοειδῶν Τάφων καὶ τὴν πρῶιμη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, δὲν θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ κεραμικὴ ποὺ βρέθηκε στὴν περιοχὴ τοῦ μεγάλου ναοῦ ἀπηχεῖ δραστηριότητες ἐορταστικοῦ χαρακτήρα σχετιζόμενες μὲ τὴ διαμόρφωση κάποιου εἴδους κοινῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας τῶν συμμετεχόντων σὲ αὐτές.

(2) Παρόμοιοι κεραμικοὶ τύποι ἐορταστικοῦ χαρακτήρα μὲ αὐτοὺς ποὺ βρέθηκαν στὶς Ἀλὲς σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο βρέθηκαν ἐπίσης σὲ μεθοριακὲς θέσεις τῆς ἐποχῆς τῶν Λακκοειδῶν Τάφων καὶ τῆς πρῶιμης μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ὅπως τὸ ἱερὸ τῆς Ἀφαίας στὴν Αἴγινα, ποὺ βρίσκεται στὴν κορυφὴ ἑνὸς λόφου, καὶ ιδιαίτερα σὲ μιὰ ἄλλη μεθοριακὴ θέση στὴν κορυφὴ σχεδὸν τοῦ Ὑμητοῦ. Ἡ τελευταία θέση εἶναι πολὺ δύσκολα προσβάσιμη καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο ὑποθέσαμε ὅτι ἤδη σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο ἀποτελοῦσε χῶρο τέλεσης θρησκευτικῶν τελετουργιῶν. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπιλεγμένη τοποθεσία στὶς Ἀλὲς βρίσκεται στὴν περιφέρεια τῆς Ἀττικῆς καὶ ἔχει ἕναν εἰδικὸ περιβαλλοντικὸ-μεθοριακὸ συσχετισμὸ (ἀκριβῶς δίπλα στὴ θάλασσα) μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι τὸ περιεχόμενο τῶν ἀγγείων Κ 1 - Κ 41 θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ εἶχε χρησιμοποιοθεῖ σὲ μιὰ διαδικασία ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στὴν κοσμικὴ καὶ τὴν ἱερὴ σφαῖρα, θὰ μπορούσε δηλαδὴ νὰ εἶχε χρησιμοποιοθεῖ ὡς προσφορά σὲ μιὰ ὑπερανθρώπινη δύναμη.

(3) Τέλος, σίγουρα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι τὰ τρία μεγαλύτερα ἱερά Ἀρτέμιδος τῆς ἱστορικῆς περιόδου, τὰ ἱερά τῆς Ἀρτέμιδος Μουνηχίας στὸν Πειραιά, τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας στὴ Βραυρῶνα καὶ τῆς Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου στὶς Ἀλὲς Ἀραφηνίδες κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Λακκοειδῶν Τάφων παρουσιάζουν τὸ ἀκόλουθο κοινὸ μοντέλο:

α) Εἶναι παραλιακά, δηλαδὴ βρίσκονται στὴν περιφέρεια τῆς Ἀττικῆς. β) Βρίσκονται στὴν ἄκρη μιᾶς πεδιάδας. γ) Καὶ οἱ τρεῖς θέσεις ἰδρύνονται ἢ τουλάχιστον γίνονται σημαντικὲς ξαφνικά κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Λακκοειδῶν Τάφων, τὴν περίοδο δηλαδὴ ποὺ στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα γεννιέται ἕνα νέο κοινωνικὸ σύστημα. δ) Ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀγγείων ἀπὸ αὐτὲς τίς θέσεις φαίνεται ὅτι εἶχε κατασκευαστεῖ στὴν Αἴγινα¹⁸⁷².

Hesperia 73, 2004, σ. 262 σημ. 67, σ. 266 σημ. 92· L. STEEL, A Goodly Feast ... A Cup of Mellow Wine: Feasting in Bronze Age Cyprus, *Hesperia*, 73, 2004, σ. 282-283.

1872. Εἰσαγωγὲς ἀπὸ τὴν Αἴγινα: Τοποθεσία ἱεροῦ Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου: Κ 2, Κ 33, Κ 41. Τοποθεσία ἱεροῦ Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας (Ἀκρόπολη): Κ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Middle Helladic Human Activity in Eastern Attica. The Case of Brauron, σέ: A. Philippa-Touchais - G. Touchais et al. (ἐπιμ.), *Mesohelladika. La Grèce continentale au Bronze Moyen. Actes du colloque international organisé par l'École française d'Athènes, en collaboration avec l'American School*

Τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο στὴν Ἀττικὴ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους νέοι οἰκισμοί, ὅπως τὸ Κιάφα Θίτι¹⁸⁷³, πιθανῶς ἡ Βραυρώνα¹⁸⁷⁴, ὁ Ἅγιος Νικόλαος Ἀναβύσσου¹⁸⁷⁵, ἡ Ἐλευσίνα¹⁸⁷⁶ καὶ τὸ Πάνακτον¹⁸⁷⁷, ἐνῶ ἄλλες θέσεις, ὅπως ὁ Θορικὸς¹⁸⁷⁸, ἀποκτοῦν μεγάλη σημασία. Τὰ δεδομένα αὐτὰ ὑποδηλώνουν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴν περίοδο αὐτή. Δὲν εἶναι ἀπίθανο κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου κάποιες κοινότητες τῆς Ἀττικῆς νὰ θέσπισαν τελετουργίες σὲ αὐτὲς τὶς παράκτιες/μεθοριακὲς θέσεις, στὴν προσπάθειά τους νὰ διασφαλίσουν τὴν ἐπιβίωση τῶν νέων οἰκισμῶν μέσῳ τῆς ἴδρυσης «μεθοριακῶν» ἱερῶν, σύμφωνα μὲ τὸ νόημα ποῦ ἔχει δώσει στὴν ἔννοια ὁ François de Polignac¹⁸⁷⁹. Τὰ ἱερά αὐτὰ θὰ λειτουργοῦσαν ὡς θεμελιακοὶ λίθοι αὐτῶν τῶν νέων κοινοτήτων, ὀριοθετώντας τὸν κοινωνικὸ τους χώρο (σὲ αὐτὴ τὴ λειτουργία συμβάλλει ἡ περιφερειακότητα, δηλαδή ἡ θέση τους στὴν ἄκρη τῶν πεδιάδων) καὶ θὰ ἐγγυῶνταν τὴ συνοχὴ τῆς ἐκάστοτε κοινότητας. Ἡ ἐμφάνιση τῶν πρώτων ἱερῶν στὴν Ἀττικὴ θὰ μπορούσε νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὴν κοινωνικοπολιτικὴ ἀλλαγὴ ποῦ ἔλαβε χώρα στὴν Ἀττικὴ αὐτὴν τὴν περίοδο καὶ πιθανῶς προκλήθηκε ἀπὸ τὸ αἰγινήτικο ἐμπόριο καὶ τὴν οἰκονομικὴ ὑπεροχὴ τῆς Αἰγίνας¹⁸⁸⁰, ἡ ὁποία πιθανότατα ἦταν αὐτὴ ποῦ ἔφερε σὲ ἐπαφὴ (ὅπως μᾶς δείχνουν οἱ περιπτώσεις τῶν ἀκροπόλεων τῆς Ἀθήνας, τῆς Βραυρώνας καὶ τῆς Ἐλευσίνας) τὴν ἄρχουσα τάξη τῆς Ἀττικῆς μὲ θρησκευτικὲς τελετουργίες μινωικῆς προέλευσης.

of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006, BCH Suppl. 52, Ἀθήνα 2010, εἰκ. 3a, 5a-d, 6a-b, πλῆθος αἰγινήτικων ἀγγείων διαφόρων σχημάτων καὶ κατηγοριῶν. Τοποθεσία ἱεροῦ Ἀρτέμιδος Μουνιχίας: ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 65, 129 ἀρ. Κα 5 πίν. 26α.

1873. *Kiapha Thiti* II2.

1874. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, ὅ. π. (σημ. 1872).

1875. Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ, Μεσοελλαδικὲς θέσεις στὴ Λαυρεωτικὴ καὶ τὴ νοτιοανατολικὴ Ἀττικὴ, σέ: Philippa-Touchais – Touchais et al. (ἐπιμ.), ὅ. π. (σημ. 1872), σ. 238 εἰκ. 9.

1876. Στὴν Ἐλευσίνα ἡ νέα ἐποχὴ δηλώνεται ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ Δυτικοῦ Νεκροταφείου κατὰ τὴν περίοδο τῶν Λακκοειδῶν Τάφων, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν πολὺ μεγάλη ἐπέκταση τοῦ οἰκισμοῦ ποῦ μαρτυρεῖται τὴν ἴδια περίοδο, βλ. Ν. ΡΑΠΑΔΙΜΤΡΙΟΥ, *Built Chamber Tombs of Middle and Late Bronze Age Date in Mainland Greece and the Islands*, BAR-IS, 925, Oxford 2001, σ. 90· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Attica in the Middle Helladic Period, σέ: Philippa-Touchais – Touchais et al. (ἐπιμ.), ὅ. π. (σημ. 1872), σ. 248 σημ. 30.

1877. Mark Munn, προσωπικὴ ἐπικοινωνία.

1878. ΡΑΠΑΔΙΜΤΡΙΟΥ, ὅ. π. (σημ. 1876) [2001], σ. 98-99.

1879. POLIGNAC, *Γέννηση*, σ. 62-72.

1880. RUTTER, ὅ. π. (σημ. 531), σ. 145 γιὰ τὸ φαινόμενο σὲ ὁλόκληρὴ τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα.

Τὰ ἀγγεῖα πὸ βρέθηκαν στὶς Ἀλές, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται στὸ διάστημα ἀνάμεσα στὴν ἀρχὴ τῆς μυκηναϊκῆς ἀνακτορικῆς περιόδου (περ. 1375 π.Χ.) καὶ τὸ τέλος τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου (περ. 720/700 π.Χ.), εἶναι μικρῆς ποσότητας. Ὡστόσο ἀξίζει νὰ τονίσουμε ὅτι καὶ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἀκολουθοῦν ἓνα σταθερὸ μοντέλο: ὑποδηλώνουν τὴ συνεχιζόμενη σημασία τῶν κοινοτικῶν γευμάτων ἐορταστικοῦ χαρακτῆρα στὴν περιοχὴ, καὶ ιδιαίτερα τῆς οἰνοποιίας. Ὁ ἐντυπωσιακὰ διακοσμημένος κρατήρας Κ 43, γιὰ παράδειγμα, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται στὴν περίοδο τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων, εἶναι ἓνα σχῆμα μεγάλου μεγέθους καὶ συνεπῶς μεγάλης χωρητικότητος καὶ σχετίζεται μὲ τὴ μίξη τοῦ κρασιοῦ μὲ τὸ νερό. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἄς ἀναφερθεῖ ὅτι ἓνας παρόμοιος κρατήρας βρέθηκε στὸν λατρευτικὸ ἄντρο στὴν κορυφὴ τοῦ Ὑμηττοῦ.

Ἡ λατρευτικὴ περίοδος 3 (ΥΕ IIIΓ, περ. 12ος αἰ. π.Χ.), ἡ ὁποία εἶναι ἡ περίοδος πὸ ἀκολουθεῖ μετὰ τὴς καταστροφῆς τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, παρουσιάζει παρόμοια χαρακτηριστικά. Τὰ ἀναγνωρίσιμα ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς περιόδου δείχνουν ἐκ νέου μιὰ καθαρὴ προτίμηση γιὰ τὰ ἀνοικτὰ σχήματα. Ἡ παρουσία σκύφων (Κ 54 - Κ 55), κρατήρων (Κ 52 - Κ 53), μιᾶς ἀρύταινας (Κ 50) καὶ μιᾶς λεκάνης (Κ 56) συσχετίζονται τὴ θέσῃ ιδιαίτερα μὲ τὴν ΥΕ IIIΓ φάση τοῦ ἱεροῦ στὸ Καλαπόδι. Παρεμφερῆ χαρακτῆρα ἔχουν τέλος, τὰ λίγα ἀναγνωρίσιμα θραύσματα ἀγγείων ἀπὸ τὴς Ἀλές πὸ χρονολογοῦνται στὴν πρώιμη ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου (λατρευτικὴ περίοδος 4). Πρόκειται κυρίως γιὰ σκύφους/κανθάρους (Κ 62) καὶ κρατήρες (Κ 60 - Κ 61), σχήματα πὸ ἔχουν καλὲς ἀντιστοιχίες στὸ ἱερὸ στὸν Ὑμηττό.

Βέβαιη λατρευτικὴ λειτουργία εἶχε πάντως ὁ ἄντρος τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώιμης ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (περίοδος 5). Τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῶν εὐρημάτων τοῦ ἱεροῦ πὸ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο εἶναι συμβολικὰ ἀφιερῶματα χειροποίητων ἀνθρωπόμορφων εἰδωλίων καὶ εἰδωλίων ἀλόγων στὴ θεότητα. Μὲ τὰ εὐρήματα αὐτὰ, σύμβολα ἐνός θρησκευτικοῦ τελετουργικοῦ τῶν ἀναθετῶν, φαίνεται νὰ ἐντοπίζεται μιὰ σημαντικὴ πτυχὴ τῆς λατρείας τῆς θεότητος κατὰ τὴν περίοδο 5. Τὰ ἀναθήματα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ «λαϊτμοτίφ» τῶν γυναικείων ἱερῶν αὐτῆς τῆς περιόδου, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, τῶν ἱερῶν τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας καὶ Μουνιχίας, τῶν ἱερῶν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, Παλληνίδος καὶ Σουνιάδος, τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης στὴν Ἐλευσίνα, τῆς Νύμφης στὴ νότια κλιτὸ τῆς Ἀκρόπολης καὶ τῆς Νεμέσεως στὸν Ραμνοῦντα. Ἡ ξαφνικὴ ἐμφάνιση ἐνός τεράστιου ἀριθμοῦ ἀναθηματικῶν εἰδωλίων ἀπὸ πηλὸ σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο, πὸ παριστάνουν στὴν πλειονότητά τους λατρευτές, ἀποτελεῖ ρήξη πρὸς τὴς συνήθειες τῶν προηγούμενων περιόδων καὶ πρέπει ἴσως νὰ κατανοηθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τῶν νέων πολιτικῶν δομῶν πὸ παγιώθηκαν στὴν

Άττική στα τέλη του 8ου και στις αρχές του 7ου αϊ. π.Χ.¹⁸⁸¹ Δυσερμήνευτη είναι ή παρουσία τών ειδωλίων τών αλόγων. Θα μπορούσαν να κατανοηθούν στο πλαίσιο τέλεσης άρματοδρομιών, πομπών άρμάτων ή ακόμα και στο πλαίσιο του πολέμου, σέ καμία περίπτωση όμως δέν φαίνεται να αποτελούσαν ύποκατάστατα θυσιαστήριων ζώων. Στην περίοδο 5 χρονολογούνται επίσης δραστηριότητες που σχετίζονται με την παραγωγή ύφασμάτων και γενικότερα με την καθημερινή ζωή τών γυναικών. Αναθέσεις ύφασμάτων δέν φαίνεται να αποτελούν νεωτερισμό του 7ου αϊ. για τὰ ιερά τής Άρτέμιδος στην Άττική, αφού χάλκινες πόρπες διαφορετικών τύπων, ύπολείμματα δηλαδή αναθηματικών ύφασμάτων, είναι γνωστά από τὸ ιερό τής Άρτέμιδος Μουνιχίας ήδη από τήν πρώιμη εποχή του Σιδήρου¹⁸⁸².

Κατάλοιπα οικοδομημάτων που να σχετίζονται με τή λατρεία δέν μπορούν να τεκμηριωθούν αρχαιολογικά σέ αὐτή τήν περίοδο, με εξαίρεση τὰ θραύσματα λακωνικῶν κεραμίδων (A 22 - A 39), που θα μπορούσαν, ένδεχομένως, να χρονολογηθούν στην πρώιμη αρχαϊκή εποχή. Θεωρητικά οί λατρευτικές δραστηριότητες θα μπορούσαν να λάμβαναν χώρα σέ ύπαίθριο χῶρο, ίσως μπροστά σέ κάποιον βωμό. Σχετικά με τή μορφή τών τελετουργιῶν, γνωρίζουμε μόνο ότι τελούνταν χοές με άρωματικά έλαια (κορινθιακοί άρύβαλλοι), άφιερώνονταν άντικείμενα προσωπικού χαρακτήρα του άναθέτη (σφραγίδες νησιωτικού τύπου) και ότι ή λατρεία λάμβανε χώρα και τή νύχτα (λυχνάρια).

Άξίζει να σημειωθεί ότι ή διακόσμηση τών σφαιρικῶν κορινθιακῶν άρυβάλλων συνίσταται κυρίως σέ παραστάσεις όπλιτῶν σέ σχηματισμό φάλαγγας. Ίσως πρόκειται για άπεικονίσεις δημόσιων/κοινοτικών έορτασμών πολεμικού χαρακτήρα.

Ή παρουσία πίθων σέ αὐτήν τήν περίοδο, προφανῶς για τήν άποθήκευση άγροτικών προϊόντων, όπως είναι τὸ κρασί, παραπέμπει επίσης περισσότερο σέ κοινοτικούς έορτασμούς και λιγότερο σέ άτομικές επισκέψεις στο ιερό. Τὰ λίγα θραύσματα άγγείων πόσης (σκύφοι K 72 - K 73) ύποδηλώνουν ότι ή πρακτική τής οίνοποσίας συνεχίστηκε και σέ αὐτήν τήν περίοδο.

Κατά τή διάρκεια τής ύστερης αρχαϊκής/πρώιμης κλασικής εποχῆς (περίοδος 6) τὸ έθιμο τής άνάθεσης πήλινων ειδωλίων συνεχίστηκε μέν, άλλαξε όμως τόσο ή τεχνική τής κατασκευῆς τους όσο και τὸ θεματολόγιο. Ο παλαιότερος χειροποίητος τύπος φαίνεται ότι δέν χρησιμοποιούνταν πλέον. Τώρα έμφανίζονται καθιστές γυναικείες μορφές που κατασκευάζονται στερεότυπα σέ μήτρες. Πρόκειται για έναν

1881. R. OSBORNE, A Crisis in Archaeological History? The Seventh Century BC in Attika, *BSA*, 84, 1989, σ. 297 κ.έ.· KISTLER, ό.π. (σημ. 1802).

1882. ΠΑΛΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Τερό Μουνιχίας*, σ. 169 άρ. κατ. M 3 - M 5 εικ. 13.

τύπο ειδωλίων πού, όπως και ο προηγούμενος της περιόδου 5, χαρακτηρίζει την εικόνα της λατρείας των γυναικείων θεοτήτων της εποχής.

Στην περίοδο αυτή κυριαρχούν αναθηματικές πρακτικές που σχετίζονται με αναθέσεις γυναικών, και ιδιαίτερα γυναικών νεαρής ηλικίας. Σε αυτές ανήκουν τα καθιστά γυναικεία είδωλα, οι χάλκινοι καθρέφτες, οι κρατηρίσκοι και η πρακτική της ανάθεσης λουτροφόρων, αγγείων που χρησιμοποιούνταν για τα γαμήλια λουτρά. Η θεότητα που λατρευόταν στο ιερό κατά την περίοδο 6 φαίνεται ότι είχε υπό την προστασία της τη διαδικασία της (κοινωνικής) ώριμησης των κοριτσιών (γάμος).

Στην περίοδο αυτή παρατηρείται κατακόρυφη αύξηση στην κατανάλωση αλκοολούχων ποτών και ξηρής τροφής στο ιερό. Οι μεγάλες ποσότητες αγγείων πόσεως κρασιού, σεβρισίματος φαγητού, αποθήκευσης, καθώς και μαγειρικών σκευών, αφήνουν να εννοηθεί ότι η συμμετοχή σε ένα είδος συμποσίου, κοινωνικής πρακτικής που στο μεγαλύτερο μέρος του βου αι. π.Χ. (τουλάχιστον) αποτελούσε τελετουργία της ανδρικής αριστοκρατίας της Αττικής, πρέπει να είχε κεντρική σημασία σε αυτή την περίοδο.

Πρός το τέλος της περιόδου εμφανίζονται οι παλαιότερες ενδείξεις για το ότι η λατρεία στο ιερό των Άλων Αραφηνίδων χρησιμοποιήθηκε από την πόλη των Αθηνών για λόγους αυτοπροβολής. Πρόκειται για τα διακοσμημένα αρχιτεκτονικά πήλινα κεραμίδια της στέγης, τα οποία χρονολογούνται στην περίοδο άμέσως μετά τους περσικούς πολέμους και έχουν ακριβή παράλληλα σε ναούς που οικοδομήθηκαν στην αθηναϊκή Ακρόπολη. Ανήκουν προφανώς σε έναν άγνωστο προκάτοχο του ναού, τα θεμέλια του οποίου είναι σήμερα ορατά στη Λούτσα.

Η ένσωμάτωση νεαρών γυναικών και ανδρών στην κοινωνία, ή οποία παρατηρήθηκε, μπορεί επίσης να αναγνωσθεί στην τραγωδία του Εϋριπίδη *Ιφιγένεια ή εν Ταύροις*. Το έργο γράφτηκε μὲν στὰ 414/413 π.Χ., την περίοδο δηλαδή της κρατικής παρέμβασης της Αθήνας, το μεγαλύτερο όμως τμήμα του έργου, που αποτελεί και την ιστορική αφήγηση, έχει αναδρομική ισχύ και περιγράφει τις δοκιμασίες του Ορέστη και του Πυλάδη, καθώς και την τραγική μοίρα της Ιφιγένειας στην Ταυρίδα. Αυτές οι δοκιμασίες φαίνεται ότι έλαβαν χώρα στην άμέσως προηγούμενη περίοδο, δηλαδή κατά την ύστερη αρχαϊκή/πρώιμη κλασική (περίοδος 6). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου δεν είναι η Άρτεμις Ταυροπόλος και η Αθηνά, αλλά η Άρτεμις των Ταύρων ή όποια επιβλέπει τις μνήσεις των κοριτσιών και των αγοριών.

Στην περίπτωση των αγοριών:

Ύστερα από την προσφορά της κόμης του νεαρού αριστοκράτη Ορέστη, που εκπροσωπεί το πρότυπο του άνυμφου νέου άντρα (ίσως κατά τη διάρκεια του *κουρείου* στα Απατούρια), ο Ορέστης συμβολικά εγκαταλείπει την παιδική ηλικία και εισέρχεται στο στάδιο των δοκιμασιών και της εκπαίδευσης με στόχο να

γίνει πολεμιστής και πολίτης. Ἡ περίοδος τῆς στρατιωτικῆς ἐκπαίδευσης περιλαμβάνει περιπλανήσεις σὲ στεριά και θάλασσα, ἐξορία σὲ μιὰ ἐσχατία, καθὼς και δραστηριότητες τῶν ὑποψήφιων πολεμιστῶν/ὀπλιτῶν, ὅπως τὸ νὰ κρύβονται τὴν ἡμέρα και νὰ τολμοῦν τὴ νύχτα και νὰ κυνηγοῦν ὄντας ὀπλισμένοι μόνο μὲ ἓνα ξίφος. Ὑπάρχει μιὰ σαφῆς ὁμοιότητα μὲ τὸν λακωνικὸ θεσμό τῆς κρυπτείας, τῆς γνωστῆς πολεμικῆς ἐκπαίδευσης ποὺ λάμβανε χώρα στὴ Σπάρτη.

Ὁλοκληρώνοντας τὶς δοκιμασίες τους και ἐπιστρέφοντας στὴν πόλη οἱ νέοι ἄνδρες Ὁρέστης και Πυλάδης λαμβάνουν τὰ ὄπλα τους (λόγχη). Ὁ Πυλάδης γίνεται ὀλοκληρωμένο μέλος τῆς κοινωνίας νυμφευόμενος τὴν Ἡλέκτρα. Ὁ Ὁρέστης πρέπει πρῶτα νὰ ἐνσωματωθεῖ στὴν ἐορταστικὴ κοινότητα τῆς πόλης και γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη ὡς μυθικὸς ἰδρυτὴς τοῦ διαγωνισμοῦ τῶν Χοῶν κατὰ τὴ δευτέρη μέρα τῶν Ἀνθεστηρίων. Μὲ τὸν ἀγῶνα αὐτὸ ὁ Ὁρέστης ξεκινᾷ τὴ διαδικασία ἐνσωμάτωσης στὴν ἀθηναϊκὴ κοινωνία. Τὸ πλῆθος τῶν θραυσμάτων ἀγγείων οἰνοποισίας αὐτῆς τῆς περιόδου ἔρχεται σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὰ λεγόμενα τοῦ Εὐριπίδη. Ἡ ἐνσωμάτωση ὀλοκληρώνεται μὲ μιὰ τελετουργία μύησης ἢ ὀποία ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα: τὸ πρῶτο μέρος ἀπὸ μιὰ τελετουργία ἐξαγνισμοῦ, ἢ ὀποία τελοῦνταν στὴ θάλασσα, πράγμα ποὺ δίνει ἐπίσης μιὰ πιθανὴ ἐξήγηση γιὰ τὴν ἐπιλογή τοῦ ἱεροῦ χώρου τῆς Ταυροπόλου ἀκριβῶς δίπλα στὴ θάλασσα· τὸ δεύτερο μέρος ἀπὸ μιὰ θεατρικὸ χαρακτήρα ἀνθρωποθυσία ἐνὸς νεαροῦ ἄντρα ποὺ μὲ συμβολικὸ τρόπο σηματοδοτεῖ τὸ τέλος τῆς φάσης τῶν δοκιμασιῶν και τὴν εἰσαγωγή του στὴν ἐνήλικη ζωὴ.

Στὴν περίπτωση τῶν κοριτσιῶν, ἔμφαση δόθηκε στὸ ἔργο στοὺς κυκλικοὺς χοροὺς τῶν παρθένων και στὴν ἔννοια τῆς γέννησης τῶν παιδιῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ χαρακτήρας τῆς λατρείας τῆς θεότητας βρίσκει τὸ ἀρχαιολογικὸ του παράλληλο στὸ προαναφερθὲν ἀναθηματικὸ ὑλικὸ ποὺ σχετίζεται μὲ γυναῖκες νεαρῆς ἡλικίας.

Ἡ παρουσία ἐνὸς ἐρυθρόμορφου ἐπινήτρου στὴν ὄριμη κλασικὴ ἐποχὴ (περίοδος 7) ὑποδηλώνει ὅτι γυναικεῖα ἀναθήματα ποὺ σχετίζονταν μὲ τὴν παραγωγή ὑφασμάτων συνέχιζαν νὰ ἀφιερώνονται στὸ ἱερό. Τὰ πιὸ σημαντικὰ εὐρήματα ὅμως εἶναι τώρα τὰ ἀγγεῖα συμποτικῶν χαρακτήρα, ὅπως κύλικες χωρὶς ψηλὸ στέλεχος, μόνωτες φιάλες, φιάλες τύπου Bolsal, κυλικοειδεῖς σκύφοι και κρατῆρες. Σὲ αὐτὴ τὴ λατρευτικὴ περίοδο ἀνήκουν πιθανῶς τὰ ὀρατὰ σήμερα θεμέλια τοῦ ναοῦ τῆς Ταυροπόλου, τὰ ὀποία ἐμφανίζουν τὴ σπάνια ἀναλογία τοῦ πλάτους πρὸς τὸ μῆκος εὐθυντηρίας 2:3, ἓναν ἐσωτερικὸ χῶρο (ἄδυτο) στὰ δυτικὰ του και κατασκευαστικὰ στοιχεῖα ὅπως τὸν κορυφαῖο καλυπτῆρα A 15, ποὺ εἶναι πανομοιότυπα μὲ αὐτὰ τῆς πειόσχημης στοᾶς τῆς Βραυρώνας και χρονολογοῦν τὸ κτίσμα στὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π. Χ.

Από τη στιγμή που ο Εὐριπίδης ἔγραψε τὴν τραγωδία του τὴν περίοδο που ἀντιστοιχεί με τὴ λατρευτικὴ περίοδο 7, μπορούμε νὰ θεωρήσουμε τὸν λόγο τῆς Ἀθηνᾶς με τὴν εἰσαγωγή τῶν νέων τελετουργιῶν στο τέλος τοῦ ἔργου ὡς τὸ ἱστορικὸ παρόν. Γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῆς παρέμβασης τῆς Ἀθηνᾶς δύο σημαῖα ἔχουν, κατὰ τὴ γνώμη μας, μεγάλη σημασία:

Πρῶτον, ἡ πρακτικὴ τοῦ σημαδέματος τοῦ λαμοῦ ἐνὸς ἄντρα με ξίφος ὥστε νὰ χυθεῖ λίγο αἷμα πρέπει νὰ εἰδωθεῖ στὴ συνάφεια τοῦ συνολικοῦ ἔργου καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ κατανοηθεῖ ὡς περιγραφή μιᾶς συμβολικῆς πρακτικῆς, που σηματοδοτεῖ τὴ βίαιη παύση τῆς ἐφηβείας καὶ τὸ ξεκίνημα τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας. Με ἄλλα λόγια ὁ Εὐριπίδης περιγράφει μιὰ μυητικὴ τελετουργία.

Δεύτερον, στὸν λόγο τῆς ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ ὁποία ἐκπροσωπεῖ τὴν πόλη τῆς Ἀθήνας, συσχετίζει τὴ νέα μυητικὴ τελετουργία με τὴν πόλη, δηλαδὴ με τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος. Μέχρι τότε οἱ τελετουργίες τελούνταν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Ταυρίδος καὶ τῆς ἰερείας τῆς Ἰφιγένειας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ παρέλαβε τὸ προνόμιο τῆς τέλεσης μυήσεων ἀπὸ μιὰ ἀριστοκρατικὴ φρατρία που ἦταν ὑπεύθυνη γι' αὐτὲς μέχρι τότε καὶ τὸ παρέδωσε στο ἀθηναϊκὸ κράτος. Πράττοντας αὐτὸ μετασχημάτισε τὴν ἀριστοκρατικὴ Ἄρτεμη τῆς Ταυρίδος σὲ μιὰ πιὸ δημοκρατικὴ Ἄρτεμη Ταυροπόλο. Δημοκρατικὴ ἐπειδὴ δικαίωμα (καὶ ὑποχρέωση) συμμετοχῆς στὶς μυήσεις αὐτὲς εἶχαν ὅλα τὰ μέλη τῆς πόλης-κράτους καὶ ὄχι μόνο τὰ μέλη ἐνὸς γένους ἢ μιᾶς φρατρίας. Αὐτὸς ὁ μετασχηματισμὸς τῆς θεότητας ἔχει, κατὰ τὴ γνώμη μας, μεγάλη ἱστορικὴ σημασία καὶ πρέπει πιθανῶς νὰ κατανοηθεῖ ὡς ποιητικὴ ἐκδοχὴ τῆς διακήρυξης τῆς θεσμοθέτησης τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ἐφήβων, καὶ ἰδιαίτερα τῶν ἀρρένων.

Ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀπόκτησης ἐνὸς περισσότερο στρατιωτικοῦ-ἐκπαιδευτικοῦ χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος καθορίστηκε ἀπὸ τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος, μαρτυρεῖται στὴ λατρευτικὴ περίοδο 8 (ὑστερὴ κλασικὴ καὶ πρῶιμη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ) τόσο ἀρχαιολογικὰ ὅσο καὶ ἐπιγραφικὰ. Πέρα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα συμποτικοῦ χαρακτήρα (ἰδιαίτερα τοῦ νεοεισαχθέντος σχήματος τοῦ κανθάρου) πρωτοεμφανίζονται νομίσματα. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἐμφάνιση ἐνὸς ἀθηναϊκοῦ ἀσημένιου διωβόλου, που εἶτε ὡς *θεωρικὸν* εἶτε ὡς *ἐκκλησιαστικὸν* ὑποδηλώνει τὴν ἐπιρροή τοῦ ἀθηναϊκοῦ κράτους στὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ ἱεροῦ.

Σημαντικὲς εἶναι ἐπίσης οἱ ἀναθέσεις που δηλώνουν ἀθλητικὴ ὑπεροχὴ καὶ νίκη σὲ ἀγῶνες ὅπως οἱ παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς. Αὐτὸ τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα μπορεῖ ἐπίσης νὰ εἰδωθεῖ σὲ ἓνα ψήφισμα που κάνει λόγο γιὰ πυρρήχιο χορὸ, ἓναν ἔνοπλο δηλαδὴ χορὸ που χορευόταν κυρίως ἀπὸ νεαροὺς ἄνδρες κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τέλεσης τῶν Ταυροπολιῶν. Στόχος αὐτοῦ τοῦ χοροῦ ἦταν ἡ ἐξοικεί-

ωση τῶν νεαρῶν ἀνδρῶν μὲ τὰ ὄπλα καὶ ἡ δημιουργία ἐνὸς ἐκπαιδευμένου σώματος (ἀντρῶν) ποῦ θὰ μπορούσε νὰ προστατεύσει τὴν πόλη. Αὐτὸ πάλι μᾶς δείχνει ὅτι κατὰ τὸν 4ο αἰ. π. Χ. ἡ Ταυροπόλος εἶχε μιὰ πολεμικὴ ἐννοιολογικὴ ἀπόχρωση. Ὑπὸ τὴν προστασία τῆς νέοι ἄντρες μούσταν στὴν τέχνη τοῦ πολέμου.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος Μουνιχίας. Ἐνα ἀποσπασματικὸ ψήφισμα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Μουνιχίας σώζει τὶς ἐκφράσεις ἐν τοῖς ὄπλοις καὶ παιδεύονται, πράγμα ποῦ ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ψήφισμα ἀφοροῦσε θέματα τῶν Ἀθηναίων ἐφήβων¹⁸⁸³.

Ἐλλείψει στοιχείων εἶναι ἄγνωστο ἂν στὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου ἀνετίθεντο ἐρυθρόμορφοι λέβητες γαμικοί, ἀγγεῖα παρόμοια στὴ λειτουργία τους μὲ αὐτὴν τῆς λουτροφόρου, ὅπως συνέβαινε κατὰ κόρον στὰ ἄλλα ἱερά τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα¹⁸⁸⁴ καὶ στὴ Μουνιχία¹⁸⁸⁵. Πάντως ἡ ἀναφορὰ τῶν *Ἐπιτροπόντων* τοῦ Μενάνδρου σὲ παννυχίδα μὲ τέλεση κυκλικῆς χοροῦ ἀπὸ παρθένους κατὰ τὴ διάρκεια τῶν Ταυροπολίων ὑποδηλώνει ὅτι ἡ ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν στὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου πρέπει νὰ εἶχε καὶ κατὰ τὴ λατρευτικὴ περίοδο 8 κάποια σημασία.

Δύο κατηγορίες εὐρημάτων κυριαρχοῦν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν λατρευτικῶν περιόδων 9 (μέση ἑλληνιστικὴ) καὶ 10 (ὑστερὴ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ): ἀγγεῖα συμποτικῆς χαρακτῆρα καὶ νομίσματα. Στὴν περίοδο 10 τὸ σχῆμα τοῦ λεγόμενου μεγαρικοῦ σκύφου καὶ οἱ λάγυνοι ἔχουν πλέον πλήρως ἀντικαταστήσει τὸν κἀνθαρο, ἀλλὰ αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀλλαγὴ ποῦ ἀφορᾷ τὴ μόδα τῆς ἐποχῆς καὶ ὄχι τὴν ἄσκηση τῶν τελετουργικῶν δραστηριοτήτων, ποῦ φαίνεται ὅτι ἦταν κοινὲς καὶ στὶς δύο περιόδους καὶ εἶχαν σχέση κατὰ πρῶτο λόγο μὲ τὴν πόση τοῦ κρασιοῦ καὶ κατὰ δεύτερο λόγο μὲ τὴν κατανάλωση γευμάτων. Λεῖπουν πάντως ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα ποῦ θὰ συνέδεαν τὴ λατρεία στὸ ἱερὸ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν περιόδων 9 καὶ 10 μὲ τὸν στρατιωτικὸ/ἐκπαιδευτικὸ χαρακτῆρα τῶν περιόδων 7 καὶ 8.

Τὰ εὐρήματα τῆς περιόδου 11 (ρωμαϊκὴ ἐποχὴ) δὲν σχετίζονται ξεκάθαρα μὲ λατρευτικὲς πρακτικὲς. Ἐνα νόμισμα τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου ὑποδηλώνει πάντως ὅτι τουλάχιστον κατὰ τὴν ἀρχὴ τῆς περιόδου 11 τὸ ἱερὸ τῆς Ταυροπόλου βρισκόταν ἀκόμη σὲ λειτουργία.

1883. Αὐτόθι, σ. 182 ἀρ. ΕΠ 8 πίν. 50α.

1884. L. KAHIL, *Mythological Repertoire of Brauron*, σέ: W. G. Moon (ἐπιμ.), *Ancient Greek Art and Iconography*, Madison Wisc. 1983, σ. 240 εἰκ. 15 ἀρ. 15.

1885. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Neue Befunde*, Nr. 130· ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Τερὸ Μουνιχίας*, σ. 67, 134-137 ἀρ. Κα 26-37.

Συνοψίζοντας τις σημαντικότερες παρατηρήσεις μας για την εξέλιξη της λατρείας στο ιερό της Αρτέμιδος Ταυροπόλου στις Άλες Αραφηνίδες μπορούμε να διαπιστώσουμε τα εξής:

1) Η περιοχή του μεγάλου ναού του ιερού της Ταυροπόλου απέκτησε ξαφνικά σημασία την εποχή των Λακκοειδών Τάφων ως χώρος συγκέντρωσης και τέλεσης τελετουργικών γευμάτων από τα μέλη της τοπικής κοινότητας, με πιθανό στόχο τη διαμόρφωση ενιαίας πολιτισμικής ταυτότητας.

2) Παρ' όλες τις αλλαγές στην πολιτική δομή της Αττικής, οι τελετουργίες στο ιερό, όπως τουλάχιστον μπορούν να αποκωδικοποιηθούν από την ανάλυση των αρχαιολογικών δεδομένων, ακολουθούν ένα σταθερό μοντέλο: Σε κάθε λατρευτική περίοδο έχουμε άγγεια που σχετίζονται κατά πρώτο λόγο με την πόση του κρασιού και κατά δεύτερο με την τέλεση συλλογικών γευμάτων. Το γεγονός αυτό υποστηρίζει τη θεωρία της συνέχισης των θρησκευτικών τελετουργιών από την εποχή των Λακκοειδών Τάφων μέχρι τη ρωμαϊκή εποχή.

3) Μολονότι ιδρύθηκε δίπλα στη θάλασσα, για διάφορους λόγους και κυρίως λόγω της ίδρυσής του κατά την εποχή των Λακκοειδών Τάφων, το ιερό δεν ανήκει στην κατηγορία των φυσικών ιερών, όπου άπλοι άνθρωποι, που συνδέονταν με τη θάλασσα, για παράδειγμα ψαράδες, θα προσέγγιζαν τη θεότητα-προστάτιδά τους για προσωπικούς/άτομικούς λόγους. Οι μαρτυρίες από τον 7ο αι. π. Χ. και μετά αφήνουν να εννοηθεί ότι οι τελετουργίες στο ιερό ήταν πρωτίστως κοινοτικές και γιόρταζαν σημαντικά γεγονότα της ζωής των ανθρώπων, κρίσιμα για τη συνοχή της κοινωνίας, όπως μύηση των αγοριών/έφηβων στον ενήλικο βίο των αντρών, ώριμαση των κοριτσιών και γάμος. Η μεγάλη αναλογία συμβατικών και τυποποιημένων αναθημάτων σε όλες τις λατρευτικές φάσεις ενισχύει την άποψη ότι στο ιερό τελούνταν τελετουργίες κοινοτικού χαρακτήρα.

4) Η ανάθεση ένδυμάτων ή ύφασμάτων φαίνεται ότι είναι ένα κύριο γνώρισμα του ιερού στο διάστημα μεταξύ της περιόδου 5 (πρώιμη αρχαϊκή) και της περιόδου 8 (ύστερη κλασική και πρώιμη ελληνιστική εποχή).

5) Ex silentio μαρτυρία αποτελεί το γεγονός ότι τα επίθετικά όπλα, όπως ξίφη και λόγχες, που είναι πολύ συνηθισμένα σε ιερά ανδρικών θεοτήτων, όπως του Διός¹⁸⁸⁶,

1886. Τοῦτο ἰσχύει τόσο σὲ περιπτώσεις κρατικῶν ἀναθέσεων, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὴν Ὀλυμπία, ὅσο καὶ σὲ περιπτώσεις ἰδιωτικῶν ἀφιερώσεων. Παραδείγματα: Ἱερό Διὸς στὴν Ὀλυμπία: BAUTINGER, ὁ.π. (σημ. 1564), πίν. 28-34 (λόγχες), πίν. 63-67 (ξίφη)· Ἱερό Διὸς στὴ Δωδώνη: KARAPANOS, ὁ.π. (σημ. 1572), πίν. 57-58· Ἱερό Διὸς στὸ Ἀφυσσοῦ Σπάρτης: H. W. CATLING, A Sanctuary of Zeus Messapeus. Excavations at Aphysou, Tsakona, 1989, BSA, 85, 1990, σ. 29 πίν. 5a (λόγχη)· Ἱερό Διὸς στὴν Πάρνηθα: Μουσείο Πειραιῶς, σ. 91 ἄρ. 118 (ξίφος).

του Απόλλωνος¹⁸⁸⁷ και του Ποσειδῶνος¹⁸⁸⁸, καθώς και στα ιερά της Ἀθηνᾶς¹⁸⁸⁹, ἀπουσιάζουν ἐντελῶς ἀπὸ ὅλες τις λατρευτικές φάσεις τοῦ ἱεροῦ τῆς Ταυροπόλου. Ἀντίθετα πιστοποιεῖται ἡ ἀνάθεση αἰχμῶν βελῶν, πρακτικὴ πού, ὅπως σωστά ἔχει παρατηρηθεῖ¹⁸⁹⁰, θὰ πρέπει νὰ κατανοηθεῖ στὴ συνάφεια τοῦ κυνηγιοῦ. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ εἶναι συμβατὴ μὲ τὴν εἰκόνα πού ἔχουμε ἀπὸ ἄλλα ιερά Ἀρτέμιδος, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἀπὸ αὐτὰ τῆς Μουνιχίας¹⁸⁹¹ καὶ τῆς Ἐφέσου¹⁸⁹².

6) Ἡ κοινωνικοπολιτικὴ λειτουργία τοῦ ἱεροῦ μετασηματίστηκε ἀρκετὲς φορές. Οἱ ἀλλαγὲς αὐτὲς γίνονται ἀρχαιολογικὰ αἰσθητὲς στὶς ἀρχὲς τῆς 1ης, τῆς 5ης, τῆς 6ης καὶ τῆς 7ης λατρευτικῆς περιόδου. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τελευταίας ἀλλαγῆς, μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π. Χ., οἱ θρησκευτικὲς τελετουργίες ὀργανώνονται ἀπὸ τὸ ἀθηναϊκὸ κράτος καὶ ἡ λατρεία ἔχει ἔντονα πολιτικὸ/στρατιωτικὸ χαρακτῆρα. Ἡ ἀριστοκρατικὴ Ἄρτεμις τῶν Ταύρων, ἡ ὁποία μέχρι τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰ. π. Χ. ἐπέβλεπε τὶς μῆσεις τῶν ἀγοριῶν, ἀντικαθί-

1887. Ἱερὸ Απόλλωνος στὶς Βάσσεις: Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, Τὸ ἐν Βάσσαις ἀρχαιότερον ἱερὸν τοῦ Απόλλωνος, ΑΕ 1910, σ. 318 εἰκ. 38 (λόγχη)· ἱερὸ Απόλλωνος στὸν Θέρμο: ΑΝΙΛΑ, ὁ.π. (σημ. 1568), σ. 58 ἀρ. 122-124 πίν. 18, σ. 138 ἀρ. 947 πίν. 42, ἀρ. 1056 πίν. 52, ἀρ. 1065, 1067-1073 πίν. 53 (λόγχεις)· ἱερὸ Απόλλωνος στοὺς Δελφούς: αὐτόθι, σ. 54 ἀρ. 116 πίν. 17, σ. 140-142 ἀρ. 954, 963, 969, 996, 998, 999 πίν. 43, πίν. 45, 48 (λόγχεις)· ἱερὸ Απόλλωνος στὸ Δεσποτικὸ: ΚΟΥΡΑΓΙΟΣ, ὁ.π. (σημ. 842), σ. 62 εἰκ. 32. Ὅπως σημειώθηκε παραπάνω (σημ. 1599), τὰ ἐπιθετικὰ ὄπλα πού βρέθηκαν στὸ ἱερὸ στὸ Καλαπόδι (βλ. Η.-Ο. SCHMITT, Die Angriffswaffen, σέ: *Kalapodi II*, σ. 423-551) δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀφιερῶματα στὴν Ἄρτεμη ἀλλὰ στὸν Απόλλωνα. Ἐπίσης οἱ αἰχμὲς δοράτων καὶ ἀκοντίων πού βρέθηκαν στὸ ἱερὸ στὴ Ρακίτα (Ἄνω Μαζαράκι) τῆς Ἀχαΐας (βλ. Α. ΓΚΑΔΟΛΟΥ, Χάλκινα καὶ σιδερένια ὄπλα ἀπὸ τὸ ἱερὸ στὸ Ἄνω Μαζαράκι [Ρακίτα] Ἀχαΐας. Μία πρώτη παρουσίαση, σέ: *Πρακτικὰ τοῦ Ε' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἄργος-Ναύπλιον, 6-10 Σεπτεμβρίου 1995, Πελοποννησιακὸ Παράρτημα 22, II*, Ἀθήναι 1996-1997, σ. 51-61 πίν. 2 εἰκ. 7-13, 15-16) παραπέμπουν σὲ συλλατρεία Ἀρτέμιδος καὶ Απόλλωνος, κάτι πού εἰσηγήθηκε καὶ ὁ ἀνασκαφέας τοῦ ἱεροῦ: Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Τρίτη ἀνασκαφικὴ περίοδος στὸ Ἄνω Μαζαράκι (Ρακίτα) Ἀχαΐας, σέ: *Πρακτικὰ τοῦ Γ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985, II, Πελοποννησιακὸ Παράρτημα 13*, Ἀθήναι 1987-1988, σ. 93· πρβ. καὶ ΓΚΑΔΟΛΟΥ, ὁ.π., σ. 52 σημ. 7.

1888. Ἱερὸ Ποσειδῶνος στὰ Ἴσθμια: Ο. BRONEER, Isthmia Excavations, 1952, *Hesperia*, 22, 1953, σ. 193-194 πίν. 60c· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Excavations at Isthmia. Third Campaign, 1955-1956, *Hesperia*, 27, 1958, σ. 35 πίν. 17c (λόγχεις).

1889. Ἀκρόπολις Ἀθηνῶν: Α. DE RIDDER, *Catalogue des bronzes trouvés sur l'acropole d'Athènes*, BÉFAR, 74, Paris 1896, σ. 96-104 ἀρ. 266-309 εἰκ. 61-68 (λόγχεις), σ. 105-106 ἀρ. 316-318 (ξίφη)· ἱερὸ Ἀθηνᾶς στὸ Σούνιο: ΣΤΑΗΣ, ὁ.π. (σημ. 1761) (ξίφος)· ἱερὸ Ἀθηνᾶς Ἰτωνίας στὴ Φίλια Θεσσαλίας: KILIAN-DIRLMEIER, *Itonia* σ. 8-9 ἀρ. 9-14 πίν. 3· ἱερὸ Ἀθηνᾶς Προναΐας στοὺς Δελφούς: ΑΝΙΛΑ, ὁ.π. (σημ. 1568), σ. 141 ἀρ. 1001, 1004 πίν. 48 (λόγχεις).

1890. POLIGNAC, *Γέννηση*, σ. 97, 244 σημ. 81.

1891. ΠΑΛΑΙΟΚΡΑΣΣΑ, *Ἱερὸ Μουνιχίας*, σ. 174 ἀρ. M 23-24 εἰκ. 16.

1892. KLEBINDER-GAUSS, ὁ.π. (σημ. 1511), σ. 171 ἀρ. 890-897 πίν. 86.

σταται από τη δημοκρατική Ἄρτεμη Ταυροπόλο (στήν οὐσία ὑποχείριο τῆς Ἀθηνᾶς), μιὰ μετάβαση ποὺ περιγράφεται μὲ ποιητικὸ τρόπο ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη στὴν τραγωδία του *Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΙΩΑΝΝΑΝ

ISBN: 978-960-404-272-2 [SET]
978-960-404-273-9